ΙΟΝΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Ιωάννης Κασσίδης

Γεωργίου Γενναδίου Β΄ του Σχολαρίου *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ*: εισαγωγή και κριτική έκδοση

διδακτορική διατριβή

υποβαλλόμενη στο Τμήμα Ιστορίας του Ιονίου Πανεπιστημίου

Επταμελής εξεταστική επιτροπή:

Ηλίας Γιαρένης, Καθηγητής (επιβλέπων)
Ιωάννης Α. Δημητρακόπουλος, Αναπλ. Καθηγητής (μέλος τριμελούς συμβουλευτικής επιτροπής)
Δημήτριος Τσουγκαράκης, Ομότ. Καθηγητής (μέλος τριμελούς συμβουλευτικής επιτροπής)
Φωτεινή Βάκη, Αναπλ. Καθηγήτρια
Φώτιος Βασιλείου, Μόν. Επίκ. Καθηγητής
Antonio Rigo, Καθηγητής
Γεώργιος Στείρης, Καθηγητής

ΚΕΡΚΥΡΑ 2023

Ιωάννης Κασσίδης

Γεωργίου Γενναδίου Β΄ του Σχολαρίου *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ*: εισαγωγή και κριτική έκδοση

διδακτορική διατριβή

υποβαλλόμενη στο Τμήμα Ιστορίας του Ιονίου Πανεπιστημίου

ΚΕΡΚΥΡΑ 2023

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Πίνακας περιεχομένων.....3*

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....7*

ΕΙΣΑΓΩΓΗ 9*

1. Το ιστορικοφιλοσοφικό πλαίσιο των λόγων του Σχολάριου *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ*.....11*

1.1. Από τη διαμάχη Πλατωνικών - Αριστοτελικών στην προβληματική περὶ θείας *προνοίας-εἱμαρμένης*.....12*

1.2. Το ζήτημα της θείας πρόνοιας: η ανάγκη διερεύνησης της φύσης της και αποκατάστασης της ορθής διδασκαλίας περί αυτής.....16*

2. Τα πρόδρομα ίχνη και οι αναδρομικές μαρτυρίες της συγγραφής των πέντε λόγων Περὶ θείας προνοίας και προορισμοῦ 19*

2.1. Τα πρόδρομα ίχνη……20*

2.1.1 Σχολάριος, *Κατὰ τῶν Πλήθωνος ἀποριῶν ἐπ' Ἀριστοτέλει* (1444/45).....20*

2.1.2. Σχολάριος, *Πρὸς Πλήθωνα ἐπὶ τῇ πρὸς τὸ ὑπὲρ Λατίνων βιβλίον αὐτοῦ ἀπαντήσει κατὰ Ἑλλήνων*.....25*

2.1.3. Σχολάριος, *Ἐπιστολὴ τῇ βασιλίσσῃ περὶ τοῦ βιβλίου τοῦ Γεμιστοῦ*.....28*

2.1.4. Σχολάριος, *Περὶ τοῦ βιβλίου του Γεμιστοῦ καὶ κατὰ τῆς Ἑλληνικῆς πολυθεΐας*....30*

2.1.5. Σχολάριος, *Περὶ τοῦ ἑνὸς ἐν Τριάδι Θεοῦ ἡμῶν καὶ πάντων τῶν ὄντων δημιουργοῦ, καὶ κατὰ ἀθέων ἤτοι αὐτοματιστῶν καὶ κατὰ πολυθέων* 36*

2.1.6. Οι θωμικές συλλογές του Σχολαρίου: *Florilegia Thomistica I* και *II* 40*

2.2. Οι αναδρομικές μαρτυρίες.....42*

2.2.1. Σχολάριος, *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τρίτον*.....42*

2.2.2. Θεόδωρος Ἀγαλλιανός, *Περὶ προνοίας* 46*

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ: ΔΟΜΗ ΚΑΙ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΤΩΝ *ΛΟΓΩΝ* 51*

1. Ο λόγος-πραγματεία *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον* 53*

1.1. Η θεματική δομή του λόγου 56*

1.2. Θεία πρόνοια vs. ειμαρμένη 59*

1.3. Πρόνοια – πρόγνωσις – προορισμός - προαίρεσις 62*

1.3.1. Θεία Πρόνοια……62*

1.3.2. Θεία πρόγνωση και θείος προορισμός……..64*

1.3.3. Ανθρώπινη προαίρεση……..65*

1.4. Το ζήτημα των *εὐχῶν* και το παράδειγμα του Εζεκία 67*
1.4.1. Το ζήτημα των *εὐχῶν*.....67*
1.4.2. Το παράδειγμα του Εζεκία.....68*
2. *Περὶ θείου προορισμοῦ δεύτερον* και *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ τρίτον*.....70*
2.1. Το ζήτημα.....72*
2.2. Μέγας Βασίλειος vs. Αναστάσιος Σιναΐτης.....74*
3. Ο *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ* τέταρτος λόγος.....77*
3.1. Το ζήτημα.....78*
3.2. *Ονομάτων επίσκεψις*.....83*
3.3. Ο λοιμός ως περίπτωση αυτόνομης δράσης των φυσικών νόμων.....84*
4. Ο *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ* πέμπτος λόγος.....86*
5. Οι πηγές των πέντε λόγων *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ*.....89*
5.1. Οι ελληνόφωνοι συγγραφείς.....89*
5.2. Οι θωμικές πηγές των πέντε λόγων.....103*
5.3. Ο Γεννάδιος και οι πηγές του: μια αποτίμηση.....108*
ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ: Η ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΤΩΝ ΛΟΓΩΝ 111*
1. Status quaestionis.....113*
1.1. Περιγραφή των βασικών κωδίκων.....114*
1.2. Η μεταγενέστερη παράδοση του κειμένου.....116*
1.3. Συμπεράσματα και σχέσεις κωδίκων μεταξύ τους.....120*
2. Προηγούμενες εκδόσεις των λόγων του Σχολαρίου.....124*
3. Η σήμανση των παραθεμάτων στους πέντε λόγους.....126*
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ 141*
(Α) Κώδικες.....143*
(Β) Πηγές.....143*
(Γ) Μελέτες.....155*
ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ: ΤΑ ΚΕΙΜΕΝΑ.....163*
1.Ratio editionis.....165*
2. Codices.....166*
3. Sigla.....166*
4.Sigla Sacrae Scripturae.....167*
5. Συντομογραφίες ονομάτων και έργων.....168*
ΚΡΙΤΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ.....**1**
Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον.....1

Περὶ θείου προορισμοῦ, δεύτερον……35

Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τρίτον…….....55

Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τέταρτον…….....73

Ὅπως ἡ θεία πρόνοια καὶ ὁ θεῖος προορισμὸς οὐκ ἀναιρεῖ τὸ χρήσιμον τῶν εὐχῶν…...91

ADNOTATIONES……...101

α) Apparatus fontium variorum……..103

β) Apparatus fontium Thomisticorum……166

APPENDIX.....173*

Τα δάνεια χωρία του *Περὶ προνοίας* του Θεοδώρου Αγαλλιανού από την *Ἐπιστολὴν πρὸς Ἰσίδωρον ἱερομόναχον, περὶ ὅρων ζωῆς αἰτήσαντα* του Μάρκου Ευγενικού και από το *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον* του Σχολάριου.....III

ABSTRACT……183*

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ο αείμνηστος δάσκαλος Λίνος Γ. Μπενάκης, στην αντιφώνησή του κατά την τελετή της αναγόρευσής του σε επίτιμο διδάκτορα του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, η οποία είχε ως θέμα την αντίθεση *ειμαρμένης* και *αυτεξουσίου* στη βυζαντινή σκέψη,[1] είχε τονίσει —όχι για πρώτη φορά, ούτε για τελευταία— την ανάγκη νέων κριτικών εκδόσεων των κειμένων του βυζαντινού στοχασμού ως προϋπόθεσης για τη μελέτη, ανασύνθεση και αποτίμηση της ιστορίας της βυζαντινής φιλοσοφίας. Στην ομιλία του αυτή επεσήμανε και την ανάγκη συστηματικής μελέτης και αξιολόγησης των κειμένων της υστεροβυζαντινής προβληματικής περί Προνοίας και ειμαρμένης ως έργων του «υψηλότερου συγγραφικού επιπέδου στον χώρο αυτόν».

Στη μεγάλη αγάπη, τη βαθιά γνώση και το όραμα του δασκάλου για την προαγωγή της σπουδής της βυζαντινής φιλοσοφίας στοιχήθηκε η παρούσα μελέτη, η οποία του χρωστά τη γένεσή της. Από το 2006, ο Γιάννης Α. Δημητρακόπουλος, αναπληρωτής καθηγητής του Τμήματος Φιλοσοφίας του Πανεπιστημίου Πατρών και συνεχιστής εν πολλοίς του έργου του Λίνου Μπενάκη, εκπληρώνει σε ερευνητικό επίπεδο το όραμα του δασκάλου μας με το ερευνητικό-εκδοτικό πρόγραμμα *Ο Θωμάς Ακυινάτης στο Βυζάντιο / Thomas de Aquino Byzantinus* (Εργαστήριο Ελληνικής και Λατινικής Φιλοσοφικής Γραμματείας, Τμήμα Φιλοσοφίας, Πανεπιστήμιο Πατρών· Hellenic Institute, Royal Holloway, University of London, Δ/ντής Senior Lecturer Charalambos Dendrinos[2]), το οποίο στοχεύει, πέραν του κύριου στόχου του, του εκδοτικού, στην αποκατάσταση της βυζαντινής φιλοσοφίας διά του προσδιορισμού της ως πραγματικότητας κειμένων με φιλοσοφική θεματική και ως χωριστής —παρά τις υπαρκτές, ασφαλώς, συνέχειες— περιόδου της ιστορίας της φιλοσοφίας. Σε αυτόν οφείλω την προτροπή για κριτική έκδοση των πέντε λόγων περί θείας προνοίας και προορισμού του Γεωργίου Σχολαρίου - Γενναδίου Β΄ ως μέρος αυτού του προγράμματος (Series altera, vol. XII· βλ. https://thab.upatras.gr/series-altera· τελευταία πρόσβαση: 26/6/23).

Σκοπός της παρούσας έρευνας ήταν, πέραν της οριστικής —με βάση τα σωζόμενα χειρόγραφα— constitutio textus, ασφαλώς, η διακρίβωση των πηγών από όπου αντλεί άμεσα ο Σχολάριος, καθώς και των έργων εκείνων που είχε μελετήσει και αφομοιώσει σε τέτοιο βαθμό, ώστε αυτό να αποτυπώνεται κατά τρόπο άμεσα ή έμμεσα αλλά πάντως ευκρινώς αντιληπτό στην επιχειρηματολογία του. Στο έργο της ανασύστασης της διδασκαλίας του Γενναδίου περί θείας προνοίας και προορισμού προβήκαμε λελογισμένα, πρωτίστως δε κατά τον βαθμό που αυτή φωτίζεται από τα ευρήματα που φέραμε στο φως σχετικά με τις πηγές του και τους συγκαιρινούς του συγγραφείς με τους οποίους αναμετριέται.

Με την ολοκλήρωση της παρούσας διατριβής, η μνήμη μου δεν μπορεί να μην ανατρέξει σε όλους εκείνους τους δασκάλους που μου εμφύσησαν την αγάπη για τα ελληνικά γράμματα και την ελληνική παιδεία: τον αείμνηστο Βασίλειο Α. Κύρκο με την Αρχαία Ελληνική Φιλοσοφία, τον Αγαμέμνονα Τσελίκα με την Ελληνική Παλαιογραφία, τον Αθανάσιο Αγγέλου με τη Βυζαντινή Φιλολογία, τον αείμνηστο Λίνο Γ. Μπενάκη με τη Βυζαντινή Φιλοσοφία, και τον Νίκο Κ. Ψημμένο με τη Νεοελληνική Φιλοσοφία. Όλοι τους επέδρασαν καθοριστικά στην επιστημονική συγκρότηση και τη θεωρητική κατάρτισή μου, έτσι ώστε να μπορώ να αναμετρηθώ με τα απαιτητικά —τόσο από άποψη ύφους όσο και από άποψη περιεχομένου— κείμενα της υστεροβυζαντινής περιόδου.

---

[1] ΜΠΕΝΑΚΗΣ 1996.

[2] Βλ. DEMETRACOPOULOS 2012a· DEMETRACOPOULOS / DENDRINOS 2014 και 2021· ΔΕΝΔΡΙΝΟΣ 2022.

Σε όλη τη συγγραφική διαδρομή της διδακτορικής μου διατριβής ο Γιάννης Α. Δημητρακόπουλος υπήρξε κάτι παραπάνω από ακούραστος συμπαραστάτης· ήταν ο οραματιστής που δεν έπαψε να μου δείχνει την ουσία και την προοπτική της έρευνας επί του συγκεκριμένου θέματος, ενώ παράλληλα ήταν ο «εν εκάστη ώρα» διαθέσιμος συνομιλητής για την επίλυση προβλημάτων και τη συζήτηση αποριών. Του χρωστάω ένα μεγάλο και ξεχωριστό ευχαριστώ. Ένα μεγάλο ευχαριστώ οφείλω και στον καθηγητή Ηλία Γιαρένη, που φιλόξενα ανέλαβε την εποπτεία της διδακτορικής μου διατριβής στο Τμήμα Ιστορίας του Ιονίου Πανεπιστημίου και με συνέδραμε υπομονετικά με καίριες παρατηρήσεις σε όλη μου την προσπάθεια. Ευχαριστίες, επίσης, οφείλω στο τρίτο μέλος της Τριμελούς Επιτροπής, τον σεβαστό καθηγητή Δημήτριο Τσουγκαράκη. Στη Δρα Ειρήνη Μπαλκογιαννοπούλου, η οποία προ ετών ολοκλήρωσε κι αυτή διδακτορική διατριβή που περιέχει κριτική έκδοση έργου του Σχολάριου στο πλαίσιο του ερευνητικού προγράμματος *Ο Θωμάς Ακυινάτης στο Βυζάντιο / Thomas de Aquino Byzantinus*, χρωστώ, πέρα από την ειλικρινή φιλία και βοήθειά της, τη σοφή ματιά της σε σειρά παλαιογραφικών και κωδικολογικών ζητημάτων με τα οποία ήλθα αντιμέτωπος καθώς μελετούσα για πρώτη φορά το σύνολο της χειρόγραφης παράδοσης των έργων του Σχολάριου που εκδίδω, καθώς και για την ταυτοποίηση των γραφέων ορισμένων κωδίκων· την ευχαριστώ βαθιά για τις συμβουλές και τις παρατηρήσεις της.

Τέλος, θα ήθελα να αφιερώσω τη διατριβή μου σε πρόσωπα αγαπημένα που ολοζωής με στήριξαν:

στη ιερή μνήμη του Πατέρα μου Θεόδωρου, στον αείμνηστο Δάσκαλό μου Λίνο, στη αγαπημένη μου Μητέρα Άννα, στους ακριβούς μου Αδάμ και Στέφανο και τον φίλτατο Μιλτιάδη.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Το ιστορικοφιλοσοφικό πλαίσιο των λόγων του Σχολάριου *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ*

Η εποχή κατά την οποία ο Γεώργιος Σχολάριος - Γεννάδιος Β΄ (c. 1400 – 1472 vel paulo post)[3] συγγράφει τους πέντε *Λόγους περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ* είναι η πρωιμότερη και δυσκολότερη, ίσως, περίοδος —οι απαρχές δηλαδή— της νέας, της ανελεύθερης περιόδου του «δυστήνου», όπως το χαρακτηρίζει ο Σχολάριος,[4] «γένους» των Ελλήνων. Είναι η νέα πραγματικότητα, η οποία αφενός διέψευσε δραματικά τη στερεότυπη και, φαινομενικά τουλάχιστον, απαρασάλευτη (παρά την κατάληψη της Πόλης από τους Σταυροφόρους το 1204 και παρά τα κατοπινά ισχυρά προμηνύματα) πεποίθηση αιώνων για το «θεοφρούρητον» κράτος των Βυζαντινών,[5] και αφετέρου φαίνεται πω επιβεβαίωσε με τραγικό τρόπο όσους είδαν την πνευματική υστέρηση του Βυζαντίου έναντι της Δύσης ως προπομπό της πτώσης του στη «βάρβαρη» Ανατολή.[6] Οι *Λόγοι* με τους οποίους θα ασχοληθούμε συστηματικά εδώ έχουν ως εξής: *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον* (Σεπτ. 1458 / Αύγ. 1459)[7]· *Περὶ θείου προορισμοῦ δεύτερον* (15 Ιουλίου 1467)[8]· *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ τρίτον* (λίγο μετά τον δεύτερο)[9]· *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ τέταρτον* (αρχές του 1468)[10]· και *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ πέμπτον* (ένα έτος μετά τον τέταρτο).[11]

Αναφορικά με τους λόγους συγγραφής τους, καθώς και με τις συνθήκες μέσα στις οποίες γεννήθηκαν, ο ίδιος ο συγγραφέας μάς παρέχει σημαντικές πληροφορίες. Τα ομόθεμα έργα των υπολοίπων συγγραφέων της εποχής φαίνεται πως αποτελούν το πλαίσιο στο οποίο πρέπει να τοποθετηθεί η συστάδα των πέντε λόγων· όπως θα δειχθεί παρακάτω με βάση εσωτερικές μαρτυρίες, είναι τα έργα με τα οποία διαλέγεται ο Σχολάριος. Κατά την εύστοχη διατύπωση τού Carlos G. Steel, το Sitz im Leben, το πραγματικό συγκείμενο κάθε κειμένου μεσαιωνικής φιλοσοφίας και θεολογίας, δεν είναι πρωτίστως οι οικονομικο-κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες στις οποίες έζησε ο συγγραφέας του, αλλά τα υπόλοιπα (παλαιότερα και σύγχρονα) κείμενα με τα οποία συνδιαλέγεται,[12] προσλαμβάνοντας θεματικές, επιρρωνύοντας θέσεις ή ανασκευάζοντας απόψεις.[13]

---

[3] BLANCHET 2008· TINNEFELD 2002, 477–492· TURNER 1969· BARBOUR 1993· *Œ* VIII, 20*–47*· TAVARDON 1976, 29–33· DEMETRACOPOULOS 2019.

[4] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Ἐπὶ τῇ ἁλώσει τῆς πόλεως καὶ τῇ παραιτήσει τῆς ἀρχιερωσύνης*: «Εἶδον οἴμοι…τὴν ἐλπίδα τοῦ δυστήνου τῶν Ἑλλήνων λειψάνου πᾶσαν ἀνῃρημένην…» (*Œ* IV, 220,3–4). ID., *Ἀπολογία περὶ τῆς σιωπῆς*: «Τῇ γὰρ εὐνοίᾳ τοῦ δυστήνου γένους ἡμῶν ἡμᾶς αὐτοὺς ὑποτάξαντες…» (*Œ* IV, 271,34–35).

[5] TURNER 1964, 346–347.

[6] Μεταξύ αυτών οι Κυδώνης, Πλήθων και Βησσαρίων (βλ. ŠEVCENKO 1961, 176, 178 και 181).

[7] *Œ* I, 390,1–422,18. Σύμφωνα με αυτόγραφη σημείωση του Γενναδίου στον τίτλο του λόγου στον κώδικα *Vat. Ross*. 986, f. 333r (tit.), «ἐγράφη ἐν τῇ μονῇ τοῦ Προδρόμου ἐν τῷ ὄρει τοῦ Μενοικέως περὶ τὰς Φέρρας ἐν ἔτει ˏ͵ϛ͵ϡ͵ξ͵ζ͵ϡ» (6967–5508/9 = Σεπτ. 1458 / Αύγ. 1459).

[8] *Œ* I, 412,24–426,34 (σύμφωνα με την αυτόγραφη χρονολογική σημείωση στον τίτλο τού *Par. gr.* 1289, f. 170r (tit.): «Ἰνδικτιῶνος ιε΄ Ἰουλίῳ»).

[9] *Œ* I, 427,1–439,35· πβ. TINNEFELD 2002, 498.

[10] *Œ* I, 440,1–453,21· πβ. ΠΑΤΡΙΝΕΛΗΣ 1966, 48.

[11] *Œ* I, 453,27–460,26· πβ. TINNEFELD 2002, 498.

[12] STEEL 2000, 139–140.

[13] Για το πόσο παροδηγητική μπορεί να αποβεί η προσέγγιση που θέλει τα θεωρητικά κείμενα μιας εποχής να εκφράζουν στοιχεία μη θεωρητικά, π.χ. την «αγωνία» των ανθρώπων (των μη λογίων, μάλιστα, ανθρώπων) μπροστά στην επικείμενη υποδούλωση σε εχθρούς, την «ανάγκη» τους να «εξηγήσουν» καταστροφικά φυσικά φαινόμενα όπως οι σεισμοί κ.τ.ό., βλ. μια βιβλιοκρισία τής εν πολλοίς ομόθεμης με την παρούσα διδακτορικής διατριβής τού Briel (DEMETRACOPOULOS 2022). Πρόκειται για προσέγγιση που βρίσκει κανείς σε προεπιστημονικές ούτως ειπείν θεωρήσεις των κειμένων ως προϊόντων των εξωτερικών συνθηκών. Βλ. π.χ. THORLACIUS 1825, vi: «…quod temporum calamitas, capta videlicet a Turcis metropolis, auctoris calamo illas illas scriptiunculas elicuit. Concinnati videntur omnes tractatus, de providentia Dei agentes post triste istud

Ο πρώτος από τους λόγους *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ*, με τις δύο αλληλένδετες, συμπληρωματικές αλλά και διακριτές θεματικές του,[14] έχει την εξής ιδιατερότητα: ο τίτλος του, εξ όσων γνωρίζουμε, δεν απαντά αλλού· μέχρι τότε είχαν γραφεί έργα *Περὶ προνοίας*, *Περὶ/Κατὰ εἱμαρμένης* και *Περὶ ὅρου/ὅρων (ζωῆς)*.[15] Τόσο η *πρόνοια* όσο και ο *προορισμός* αποτέλεσαν αντικείμενα έντονου θεωρητικού προβληματισμού πριν και μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης — συχνά, όπως θα δούμε, με όρους οξείας αντιπαράθεσης.

1.1. Από τη διαμάχη Πλατωνικών - Αριστοτελικών στην προβληματική περὶ θείας *προνοίας-εἱμαρμένης*

Το έργο του Πλήθωνα *Περὶ ὧν Ἀριστοτέλης πρὸς Πλάτωνα διαφέρεται*[16] (1439), παρά το μικρό του μέγεθος, υπήρξε κορυφαίο έργο της εποχής, με το οποίο ο συγγραφέας του φαίνεται πως θέλησε να προσφέρει ένα δώρο στους Ευρωπαίους εραστές[17] της φιλοσοφίας του Πλάτωνα, που είχαν αρχίσει να συρρέουν στη Φλωρεντία,[18] κυρίως όμως να αφυπνίσει την πλειονότητα των φιλοσόφων της εποχής, οι οποίοι γνώριζαν πολύ καλά Αριστοτέλη και τον θεωρούσαν προδήλως και κατά πολύ ανώτερο του Πλάτωνα, χωρίς όμως να έχουν μελετήσει Πλάτωνα σχεδόν καθόλου και χωρίς να έχουν προσεγγίσει τον Αριστοτέλη με το απαραίτητο κριτικό πνεύμα. Το έργο αυτό, όσο κι αν υπήρξε απότοκο μιας «περιστάσεως» (προϊόν μιας αυτοπαρηγορητικής συγγραφικής δραστηριότητας), γραμμένο πρόχειρα, χωρίς αξιώσεις εξαντλητικής πραγμάτευσης του θέματος —όπως μαρτυρεί ο ίδιος ο Πλήθων, το έγραψε επ' αφορμή της αναγκαστικής παραμονής του εντός λόγω ασθενείας—,[19] επικαιροποίησε δραστικά την προϋπάρχουσα στην αρχαία και τη βυζαντινή διανόηση έριδα για την υπεροχή του Πλάτωνα έναντι του Αριστοτέλη ή το ανάπαλιν,[20] πυροδοτώντας έναν νέο γύρο της, αλλά αυτή τη φορά στο φόντο και του ερωτήματος περί του βαθμού εγγύτητας των διδασκαλιών εκάστου φιλοσόφου προς τον χριστιανισμό, ερωτήματος που θέτει ευκαιριακά ακόμα και ο παγανιστής

---

eventum; atque sicuti lugubre Romanis Neronis imperium Senecam maxime induxit ad librum *De providentia* scribendum; uti eversum regnum occidentale haud minus quam tria ex hoc genere provocaverat opera, nempe Augustini *De civitate Dei*, Salviani *De Dei gubernatione* et Orosii *Historiae adversus paganos* VII libros, sic eversum regnum orientale Gennadio materiem suppeditavit quinque λόγους scribendi».

[14] Γεγονός κατ' αρχήν εύλογο για ένα χριστιανό αναγνώστη, αν και στη μακραίωνη πατερική και βυζαντινή παράδοση θα δούμε έργα τιτλοφορούμενα είτε ως *Περὶ προνοίας* είτε ως *Περὶ ὅρου/ὅρων*. Συνύπαρξη και των δύο σε τίτλο δεν απαντά, από όσο μας είναι γνωστό. Ο τίτλος σε αυτή του τη μορφή («*Περί θείας προνοίας και προορισμοῦ*», και όχι *θείου* προρισμοῦ) φαίνεται πως είναι απλώς συνένωση των τίτλων των *Quaestiones* 22 («De providentia Dei») και 23 («De praedestinatione») τής *I[a]* τής *Summa theologiae* του Ακυινάτη. Έτσι ακριβώς έχουν περάσει στην *Ἐπιτομήν* του Γενναδίου (*Œ* V, 359: «Περὶ θείας προνοίας» και 360: «Περὶ προορισμοῦ» = *Par. gr.* 1273, ff. 204v 8 και 205r 27)· ομοίως στους κώδικες *Βατοπεδινό* 254 (f. 112v 15 και 116r 31) και *Coisl.* 279 (147v 5 και 152v 15) (πβ. DEMETRACOPOULOS 2022, 793), όπου η μετάφραση της *Summa theologiae* του Ακυινάτη από τον Δημήτριο Κυδώνη, τους οποίους ενδεχομένως χρησιμοποίησε ο Γεννάδιος για τη σύνθεση της *Ἐπιτομῆς*.

[15] Ενδεικτικά: Αλεξάνδρου Αφροδισιέως *Περὶ εἱμαρμένης*· Ιωάννου Χρυσοστόμου *Περὶ εἱμαρμένης καὶ προνοίας*· Γρηγορίου Νύσσης *Κατὰ εἱμαρμένης*· Γερμανού Α΄ Κωνσταντινουπόλεως *Περὶ ὅρων ζωῆς*· Φωτίου Κωνσταντινουπόλεως *Περὶ ὅρου ζωῆς*· Μιχαήλ Ψελλού *Ἀντιγραφὴ πρὸς μοναχὸν ἐρωτήσαντα περὶ ὁρισμοῦ τοῦ θανάτου*· Νικολάου Μεθώνης *Πρὸς τὸν ἐρωτήσαντα εἰ ἔστιν ὅρος ζωῆς καὶ θανάτου*· Νικηφόρου Βλεμμύδου *Διαλεγόμενος ἢ περὶ τοῦ ὅρου*.

[16] LAGARDE 1973, 312–343.

[17] MONFASANI 1976, 201. Ο ίδιος ο Πλήθων δεν παρέμεινε στην πόλη περισσότερο από τους άλλους Έλληνες· «ἔφυγε μὲ τὸ Δημήτριο (Παλαιολόγο) καὶ τὸν Σχολάριο στὶς 25 Ἰουνίου 1439» (GILL 1962, 220, σημ. 2).

[18] Βλ. π.χ. ΝΙΚΟΛΑΟΥ 1971, 299–300.

[19] ΠΛΗΘΩΝ, *Πρὸς τὰς Σχολαρίου ὑπὲρ Ἀριστοτέλους ἀντιλήψεις*: «Οὐ γὰρ οὐδὲ πάνυ σπουδάσασιν ἐκεῖνα συνεγράφη, ἀλλὰ νοσήσασιν ἐν Φλωρεντίᾳ, ὡς καὶ αὐτὸς οἶσθα, καὶ ἔκ τε τῆς οἰκίας ἐν ᾗ ἐσκηνοῦμεν συχνῶν ἡμερῶν οὐ προϊοῦσι, καὶ κατὰ τὸ εἰκὸς ἀλύουσιν, ἅμα μὲν καὶ ἡμᾶς αὐτοὺς ἐς τὴν ἀλύην παραμυθουμένοις, ἅμα δέ τι καὶ τοῖς Πλάτωνι προσκειμένοις χαριζομένοις συνεγράφη» (LAGARDE 1989, 438,4–8).

[20] MONFASANI 1976, 201. Πβ. WOODHOUSE 1986, 156.

Πλήθων.[21] Στον καμβά αυτής της διένεξης, η οποία είναι διαρκώς και «εκ παραλλήλου» μετακινούμενη από το φιλοπλατωνικό ή φιλοαριστοτελικό πεδίο στο φιλο- ή αντι-πληθωνικό, τίθεται μια σειρά επιμέρους ζητημάτων σχετικών με συγκεκριμένες εξόχως προβληματικές κατά τον Πλήθωνα διδασκαλίες του Αριστοτέλη, η καθεμιά από τις οποίες έχει τη δική της βαρύτητα και αυτόνομη πορεία πραγμάτευσης στη συνέχεια.[22] Μεταξύ αυτών ήταν το τέταρτο και τελευταίο από τα ζητούμενα που είχε θέσει προς επίλυση ο Βησσαρίων σε επιστολή του προς τον Πλήθωνα: «Α΄ ζήτημα· περὶ τοῦ αὐθυποστάτου», «Β΄ ζήτημα· περὶ τοῦ μεθεκτοῦ καὶ ἀμεθέκτου», «Γ΄ ζήτημα· περὶ τῆς τῶν ὄντων συνωνυμίας ἢ ὁμωνυμίας», και «Δ΄ ζήτημα· περὶ τῆς εἱμαρμένης».[23]

Παράλληλα προς τις παραγράφους των "επίσημων" κειμένων που αφιερώνονται στο κεντρικό για τη φιλοσοφία του Πλήθωνα ζήτημα της θείας πρόνοιας και της ειμαρμένης, υπάρχει και η "ανεπίσημη" διασπορά του θεμελιώδους κεφαλαίου των *Νόμων*, του «Περὶ εἱμαρμένης», που κυκλοφορούσε ως αυτόνομο έργο πριν την κυκλοφορία του έργου ως όλου.[24] Την ενότητα της προβληματικής μεταξύ της ως άνω αλληλογραφίας και του κεφαλαίου αυτού την αντιλήφθηκε ήδη ο H.S. Reimarus, ο οποίος συνεξέδωσε τα κείμενα υπό τον τίτλο *Πλήθωνος συγγραμμάτιον Περὶ εἱμαρμένης - Plethonis Libellus de Fato; ejusdem et Bessarionis cardinalis Epistolae amoebaeae de eodem argumento,* όπου προτάσσεται το *Περὶ εἱμαρμένης* και ακολουθεί η αλληλογραφία Βησσαρίωνος και Πλήθωνος αναφορικά με τα τέσσερα μνημονευθέντα ζητήματα.[25] Ο Σχολάριος, απευθυνόμενος στον έξαρχο Ιωσήφ,[26] αναφέρει ότι γνώριζε πως ο Πλήθων «είχε από χρόνια συγγράψει» το έργο των *Νόμων*, πριν ακόμη από το

[21] ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ Ι. Α. 2001, 121.

[22] Για παράδειγμα, το ερώτημα που απηύθυνε ο αυτοκράτορας Ιωάννης Η΄ Παλαιολόγος στον Πλήθωνα με αφορμή το *Περὶ ὧν Ἀριστοτέλης πρὸς Πλάτωνα διαφέρεται* (με την άμεση γνώση, αν όχι έμπνευση, του Σχολαρίου, όπως εκτιμά ο Μπενάκης): *Τοῦ κραταιοῦ καὶ ἁγίου ἡμῶν αὐθέντου καὶ βασιλέως κυροῦ Ἰωάννου τοῦ Παλαιολόγου πρὸς τὸν φιλόσοφον Γεμιστὸν* (ΛΑΜΠΡΟΣ 1926, 330). Στην ερώτηση-αντίρρηση αυτή απάντησε ο Πλήθων με την επιστολή (γραμμένη το 1440/43): *Πρὸς ἠρωτημένα ἅττα ἀπόκρισις* (ΜΠΕΝΑΚΗΣ 1974, 330–376). Το κείμενο της επιστολής του Παλαιολόγου το επανεκδίδει ο ΜΠΕΝΑΚΗΣ (1974, 349) προτάσσοντάς το της απάντησης του Πλήθωνος. Άλλα ζητήματα που τίθενται στο *Περὶ ὧν Ἀριστοτέλης πρὸς Πλάτωνα διαφέρεται* και ακολουθούν αυτόνομη πορεία ανάπτυξης είναι το ερώτημα «εἰ ἡ φύσις καὶ ἡ τέχνη βουλεύονται ἢ οὔ», καθώς και η συζήτηση για το φιλοσοφικό πρόβλημα της *οὐσίας* (βλ. ΨΗΜΜΕΝΟΣ 1988, 57–59).

[23] ΒΗΣΣΑΡΙΩΝ, *Ἐπιστολὴ* 18 (MOHLER 1927 (III), 455–458· το ζήτημα της *ειμαρμένης* στις σελίδες 457–458). Και για τα τέσσερα από αυτά, διακεκριμένα, λαμβάνει την απάντηση του Πλήθωνα (ΠΛΗΘΩΝ, *Ἐπιστολὴ* 19· MOHLER 1927 (III), 458–463) με το ζήτημα της *ειμαρμένης* να καταλαμβάνει την εκτενέστερη ανάπτυξη (461–463)· η δι' επιστολών συζήτηση των δύο ανδρών ολοκληρώνεται με άλλες δύο επιστολές, όπου το ζήτημα της *ειμαρμένης* εξακολουθεί να καταλαμβάνει μεγαλύτερη έκταση από όλα τα άλλα ζητήματα (ΒΗΣΣΑΡΙΩΝ, *Ἐπιστολὴ* 20, MOHLER 1927 (III), 463–465· ΠΛΗΘΩΝ, *Ἐπιστολὴ* 21, MOHLER (III) 1927, 465–468).

[24] ΣΤΕΦΑΝΟΥ 1935, 315· για τις αντιλήψεις του Πλήθωνα περί *ειμαρμένης* βλ., μεταξύ άλλων, BARGELIOTES 1975, 137–149· ΔΩΔΟΥ 1985, 145–153.

[25] REIMARUS 1722. Πρόκειται, ουσιαστικά, για την εκδοτική συνέχεια του έργου που ο Reimarus και πάλι εξέδωσε ένα χρόνο πριν (REIMARUS 1721), το οποίο μνημονεύει στον τίτλο και αυτής της έκδοσης (*Una cum Matthae Camariotae Orationibus II in Plethonem de Fato et praemissa iisdem V. Cel. Jo. Alberti Feabricii Praefatione de Camariota και Scriptis Camariotae).*

[26] Ο έξαρχος Ιωσήφ αποτελούσε πρόσωπο της επιρροής και του κύκλου του Γενναδίου, με τον οποίο διατηρούσαν επικοινωνία τόσο ο έτερος μαθητής του Γενναδίου Ματθαίος Καμαριώτης (βλ. ΧΑΤΖΗΜΙΧΑΗΛ 2005, 86–87), συντάκτης των προγενέστερων (περ. 1455) *Λόγων δύο προς Πλήθωνα περὶ εἱμαρμένης*, με τους οποίους επετίθετο σφοδρά τόσο προσωπικά στον Πλήθωνα, όσο και στους *Νόμους* του (αμνημόνευτων, ωστόσο, από το Γεννάδιο (βλ. ASTRUC 1955, 260) όσο και ο ομογάλακτός του Θεόδωρος Αγαλλιανός (βλ. ΧΑΤΖΗΜΙΧΑΗΛ 2020, 134) επίσης συγγραφέας (περ. 1467· βλ. ΠΑΤΡΙΝΕΛΛΗΣ 1966, 48) έργου με θέμα την πρόνοια (*Πρὸς τοὺς νομίζοντας, ἐὰν φύγωσιν ὅθεν λοιμώδεις ἀέρες καταπνέουσι, διασῴζονται, ἐμμένοντες δὲ ἐκεῖσε καὶ σπῶντες αὐτούς, τὸν θάνατον ἐπισπῶνται· Λόγος ἀποδεικνύων κακῶς φρονοῦντας αὐτοὺς καὶ εἰς Θεὸν ἐξαμαρτάνοντας· συντέτακται δὲ ἐν σχήματι διαλόγου κατὰ πεῦσιν καὶ ἀπόκρισιν, Μύστου τινὸς διαπορουῦντος καὶ πυνθανομένου καὶ Μυσταγωγοῦ ἀποκρινομένου καὶ λύοντος·* ΛΑΥΡΕΩΤΗΣ / ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ 1925, 421–435) και με εκτενή δάνεια από τον *Περί θείας προνοίας και προορισμού* λόγο του Γενναδίου (βλ. ΚΑΣΣΙΔΗΣ 1999, 174 και Appendix παρόντος).

ταξίδι του στην Ιταλία.[27] Η αυτόνομη παράδοση του *Περὶ εἱμαρμένης* σε πολλά χειρόγραφα μαρτυρεί την ανεξάρτητη από το υπόλοιπο σώμα των *Νόμων* κυκλοφορία του,[28] πράγμα που σημαίνει ότι δεν αφορούσε μόνο σ' έναν στενό κύκλο λογίων, «μυημένων» στη φιλοσοφία του Πλήθωνα. Όσο για τον πιθανό χρόνο σύνθεσης των *Νόμων*, οι περισσότεροι μελετητές συντάσσονται με την άποψη του F. Masai ότι αυτή ξεκίνησε περί το 1425 και ολοκληρώθηκε μετά τη Σύνοδο της Φλωρεντίας.[29]

Το ζήτημα της ειμαρμένης και ο προσδιορισμός του νοήματος της θείας πρόνοιας κατά τον Πλήθωνα, που ευλόγως έχει θεωρηθεί κεντρικό θέμα της φιλοσοφίας του,[30] υπήρξε σημείο αντιλεγόμενο επί δεκαετίες, ακριβώς επειδή η σχετική διδασκαλία του Πλήθωνα συνεπαγόταν ανατροπή της επί αιώνες καθιερωμένης χριστιανικής αντίληψης για τη σχέση του Θεού με τον άνθρωπο και για τη θέση του ανθρώπου μέσα στον κόσμο.[31]

Στην ανατροπή της πιθανής προοπτικής εφαρμογής των όσων πρέσβευε ο Πλήθων (και όχι μόνο στη αντίκρουσή τους στο θεωρητικό επίπεδο) στόχευε ενδεχομένως και η απάντηση του Γεωργίου Τραπεζουντίου (1395–1472) με το έργο του *Comparatio philosophorum Aristotelis et Platonis* (1457/58).[32] Όπως δηλώνει ο Τραπεζούντιος, αποφάσισε να υπερασπιστεί τον Αριστοτέλη απέναντι στην κριτική του Πλήθωνα, όταν άκουσε σοκαρισμένος με τα ίδια του τα αυτιά τον φιλόσοφο να τού προλέγει την επικράτηση μιας νέας θρησκείας, πέρα από το χριστιανισμό και το μωαμεθανισμό, που θα μοιάζει με τον παγανισμό (*gentilitas*), επικράτηση η οποία θα λάμβανε χώρο λίγα χρόνια μετά τον θάνατό του.[33] Στο 17ο κεφάλαιο του 2ου βιβλίου ο Τραπεζούντιος θα κάνει λόγο για *θείαν πρόνοιαν*.[34] Στο ιδιαίτερα επιθετικό αυτό έργο, που απαξίωνε τον Πλάτωνα, αποθέωνε τον Αριστοτέλη και προσέβαλλε τον Πλήθωνα τόσο ως κακό φιλόσοφο όσο και ως αντίχριστο, απάντησε ο Βησσαρίων με την ογκώδη δίγλωσση πραγματεία του *Ἔλεγχος τῶν κατὰ Πλάτωνος βλασφημιῶν*[35] (το ελληνικό κείμενο γραμμένο το

---

[27] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ βιβλίου τοῦ Γεμιστοῦ καὶ κατὰ τῆς Ἑλληνικῆς πολυθεΐας*: «Ἐκεῖνος τοίνυν, ὁποῖος ἦν, ἐκ πολλοῦ δῆλος ἡμῖν ἐγεγόνει, καὶ ὅτι τοιοῦτον βιβλίον ἐν πλείοσι χρόνοις εἶχε συγγεγραφώς, πολλῶν τε ἐξηγουμένων ἀξίων πιστεύεσθαι καὶ ἡμῶν πολλαῖς καὶ φαναραῖς ἀποδείξεσιν ἐν Πελοποννήσῳ μὲν πρῶτον, εἶτ' ἐν Ἰταλίᾳ κατειληφότων» (*Œ* IV, 155,30–156,1). Βλ. WOODHOUSE 1986, 272.

[28] WOODHOUSE 1986, 318· BARGELIOTES 1975, 140.

[29] Βλ. WOODHOUSE 1986, 318, σημ. 43 & 44. Ακριβέστερη εικόνα θα μπορούσε να προκύψει από ακριβέστερη χρονολόγηση των πρωτογράφων του έργου Εκτός των υπόλοιπων χειρογράφων του 15ου αιώνα, θα είχε ιδιαίτερο ενδιαφέρον να χρονολογηθούν οι μέχρι σήμερα αποκείμενοι στη Λαυρεντιανή Βιβλιοθήκη των Μεδίκων στη Φλωρεντία κώδικες *Plut.* 55.09 και *Plut.* 81.09, που σώζουν το κείμενο. Θα ήταν σημαντικό να διαπιστωθεί αν η παρουσία των συγκεκριμένων χειρογράφων στην πόλη των Μεδίκων ανάγεται σε χρόνο κοντινό με την παρουσία του Πλήθωνα στην πόλη το 1439.

[30] ΣΤΕΦΑΝΟΥ 1935, 315· ΔΩΔΟΥ 1985, 150.

[31] TURNER 1964, 348. Για την προβληματική περί προνοίας και προορισμού ευρύτερα στο Βυζάντιο και τους εκπροσώπους της ύστερης περιόδου βλ. BECK 1937 και ΜΠΕΝΑΚΗΣ 1996.

[32] MONFASANI 2021β. Για τα βιογραφικά στοιχεία του Τραπεζουντίου βλ. το θεμελιώδες έργο του MONFASANI 1976, 201–229: «The Plato-Aristotle Controversy». Η δημοσίευση τοποθετείται στο 1458 (MONFASANI 1976, 212), ενώ η συγγραφή στο αμέσως προγούμενο έτος (MONFASANI 2005, 460).

[33] Georgius Trapezuntius, *Comparatio Philosophorum Platonis et Aristotelis et De Aristotelis Prestantia* III, 20 (*De Gemisto. Et quod nisi obstes initiis parvis, magne plerumque calamitates insecuntur. Que res ipsius Machumeti patet exemplo*): «Audivi ego ipsum Florentiae (venit enim ad Concilium cum Graecis) asserentem unam eandemque religionem, uno animo, una mente, una prædicatione universum orbem paucis post annis esse suscepturum. Cumque rogassem, Christiane an Machumeti, neutram inquit, sed non a gentilitate differentem. Quibus verbis commotus, semper odi et venenosam viperam pertinui» (MONFASANI 2021β, 958, 21–26). Πβ. MONFASANI 1976, 39–40.

[34] GEORGIUS TRAPEZUNTIUS, *Comparatio philosophorum Platonis et Aristotelis et de Aristotelis praestantia* II, 17 (*De providentia et fato*) (MONFASANI 2021β, II, 734–747).

[35] MOHLER 1927 (II), 5–631. Τα κεφάλαια με θεματική τη θεία πρόνοια/είμαρμένη είναι: II, 9 («Ὅτι προνοίᾳ διοικεῖσθαι τὸν κόσμον Πλάτων δοξάζει», 164–179)· II, 10 («Ὅπως περὶ εἱμαρμένης Πλάτων διείλεκται»· 180–198)· III, 29: «Ὅτι ψεύδεται ὁ ἐναντίος οἰόμενος τὴν πρόνοιαν κατ' Ἀριστοτέλην μὴ μέχρι τῆς σελήνης μόνον κατιέναι, ἀλλὰ καὶ μέχρι τῶν ὑποκάτω καὶ ὁποιωνοῦν ἐλαχίστων ἐπιγείων» (412–441)· III, 30: «Ὅτι ψεύδεται ὁ ἐναντίος τὸν Πλάτωνα λέγων μηδαμῶς τίθεσθαι πρόνοιαν, ἀλλὰ πάντα γίνεσθαι κατὰ τὴν τῶν ἄστρων ἀνάγκην

1459, με τη λατινική του μετάφραση-διασκευή υπό τον τίτλο *In calumniatorem Platonis* να δημοσιεύεται δέκα χρόνια αργότερα).[36]

Από ιστορικοφιλοσοφική σκοπιά, η συζήτηση που προκάλεσε ο Πλήθων με τη διδασκαλία του θα μπορούσε να διακριθεί στη φιλοσοφική και τη θεολογική πλευρά της. Κύριοι εκπρόσωποι της φιλοσοφικής συνέχειάς της μπορούν να θεωρηθούν: α) ο Βησσαρίων, με το *Ἔλεγχοι τῶν κατὰ Πλάτωνος βλασφημιῶν* I, 9 («Ὅτι προνοίᾳ διοικεῖσθαι τὸν κόσμον Πλάτων δοξάζει»· 10: «Ὅπως περὶ εἱμαρμένης Πλάτων διείλεκται»),[37] β) ο Θεόδωρος Γαζής με το *Περὶ ἑκουσίου καὶ ἀκουσίου*[38] (ο Μπενάκης συντάσσεται με την εκτίμηση του Mohler ότι «πρόκειται γιὰ μάθημα τοῦ Γαζῆ, στὸ ὁποῖο προβάλλεται ἡ συμφωνία Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους στὸ πρόβλημα τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως καὶ ἔμμεσα μόνο ἀποκρούεται ἡ ἄκρατη αἰτιοκρατία τοῦ Πλήθωνος»[39]) και το *Ἀντιρηρρητικόν*[40] του, που «φαίνεται ν' ἀποτελεῖ σὲ τελευταία ἀνάλυση παρεπόμενο τῶν προβλημάτων ποὺ ὁ Βησσαρίων ἔθεσε…»[41])· και γ) ο Γεώργιος Αμοιρούτζης, με το σώμα των επιστολών που αντάλλαξε με τον Θεόδωρο Αγαλλιανό (Θεοφάνη Μηδείας) με αφορμή το *Περὶ προνοίας* του τελευταίου.[42] Αντίστοιχα, κύριοι συνεχιστές τής —τυπικά "χριστιανικότερης", αλλά με κατά περίπτωση έντονο φιλοσοφικό υπόβαθρο— εκδοχής της συζήτησης υπήρξαν: α) ο Γεώργιος Τραπεζούντιος, με το *Comparatio philosophorum Aristotelis et Platonis*,[43] β) ο Ματθαίος Καμαριώτης, με τους *Λόγους δύο πρὸς Πλήθωνα Περὶ εἱμαρμένης*,[44] γ) ο Σχολάριος, με τους πέντε λόγους περί θείας προνοίας και προορισμοῦ,[45] και δ) ο Θεόδωρος Αγαλλιανός με το *Περὶ προνοίας*.[46] Στη ιστορία της συζήτησης εμπλέκονται κι άλλοι εκπρόσωποι της εποχής, με κρίσεις για τον Πλήθωνα και την ερμηνεία που έδινε σε διάφορα αριστοτελικά χωρία, υπό το πρίσμα της φιλοπλατωνικής ή φιλοαριστοτελικής τοποθέτησής τους, κυρίως διά της επιστολογραφίας τους, όπως οι Μιχαήλ Αποστόλιος και Ανδρόνικος Κάλλιστος (εξάδελφος του Θεόδωρου Γαζή, τον οποίο και υπερασπίζεται) με ισορροπιστή τον Βησσαρίωνα, καθώς επίσης ο Ιωάννης Αργυρόπουλος και ο μοναχός Ησαίας.[47] Ο Μανουήλ Κορίνθιος, αρκετά χρόνια μετά το θάνατο του Πλήθωνα,[48] θα καταπιαστεί σε πολεμικό τόνο με την παρακαταθήκη του φιλοσόφου.[49] Το έργο του Μάρκου Εὐγενικού *Ἐπιστολὴ πρὸς Ἰσίδωρον ἱερομόναχον περὶ ὅρων ζωῆς αἰτήσαντα*[50] έχει ως πιθανότερο χρόνο συγγραφής την προ της Φλωρεντίας περίοδο και, συνεπώς δεν σχετίζεται άμεσα με το *Περὶ ὧν Ἀριστοτέλης πρὸς Πλάτωνα διαφέρεται* (1439)· πιο συγκεκριμένα,[51] ο Μάρκος συνέγραψε και εκφώνησε ενώπιον του Ιωάννου Η΄ Παλαιολόγου το *Περί ὅρων ζωῆς*

δοξάζειν» (418–420)· III, 31: «Ὅτι ἀσεβῶς εἴρηται ὑπὸ τοῦ ἐναντίου μὴ διὰ τοῦτο εἶναι τὰ μέλλοντα, ὅτι ὁ θεὸς αὐτὰ προῄδει, ἀλλὰ διὰ τὸ εἶναι μέλλοντα προειδέναι αὐτὰ τὸν Θεόν» (420–421).

[36] MONFASANI 1976, 201–202.

[37] MOHLER 1927 (II), 164–198.

[38] MOHLER 1927 (III), 239–246.

[39] ΜΠΕΝΑΚΗΣ 1996, 219.

[40] MOHLER (III) 1927, 207–235.

[41] ΨΗΜΜΈΝΟΣ 1995, 17, σημ. 8.

[42] ΛΑΥΡΕΩΤΗΣ / ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ 1925, 412–416· βλ. και ΚΑΣΣΙΔΗΣ 1999, 174.

[43] MONFASANI 2021β.

[44] REIMARUS 1721. Βλ. ΨΗΜΜΕΝΟΣ 2003, 49–101, καθώς και ΜΑΜΩΝΗ 1983, 441–452.

[45] *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ,* σπουδαῖον (*Œ* I, 390–412), *Περὶ θείου προορισμοῦ, δεύτερον* (*Œ* I, 412–426), *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ τρίτον* (*Œ* I, 427–439), *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ τέταρτον* (*Œ* I, 440–453), *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, πέμπτον* (*Œ* I, 453–460).

[46] ΛΑΥΡΕΩΤΗΣ / ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ 1925, 421–435.

[47] Οι επιστολές, ως Appendix, στον LEGRAND 1885, 233–259, όπως και στον MOHLER (III) 1927, 1–649.

[48] Ο Πατρινέλης αναφέρει πως έγραψε το λόγο πριν το 1511 (ΠΑΤΡΙΝΕΛΗΣ 1971, 143, σημ. 1).

[49] ΜΑΝΟΥΗΛ ΚΟΡΙΝΘΙΟΣ, *Περὶ Μάρκου τοῦ ἁγιωτάτου Μητροπολίτου Ἐφέσου καὶ τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ Συνόδου, καὶ κατὰ Γεμιστοῦ καὶ Βησσαρίωνος, καὶ ἀνατροπὴ τῶν δυσσεβῶν συγγραμμάτων αὐτῶν* (PETIT 1923, 491–522 / 353–384).

[50] BOISSONADE 1844, 349–362,

[51] Βλ. Εισαγωγή, παράγρ. 2.2.1. Σχολάριος, *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τρίτον*.

υπό την ιδιότητα του μοναχού,[52] τουτέστι μεταξύ των ετών 1425 (έτος στέψης του Ιωάννη ως αυτοκράτορα Ρωμαίων) και 1437 (έτος χειροτονίας του Μάρκου σε μητροπολίτη Εφέσου)[53]. Όπως θα δούμε, ο Γεννάδιος αφιερώνει τους *Περὶ θείου προορισμοῦ δεύτερον* και *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ τρίτον* λόγους στην ανασκευή ειδικά των θέσεων που διατυπώνει ο Ευγενικός στο *Περὶ ὅρων*, ενώ με τον πρώτο Λόγο θα επιχειρήσει να καταγράψει συνολικά τη δογματικά ορθή διδασκαλία τόσο απέναντι στις κακοδοξίες του Πλήθωνος (θεία πρόνοια vs. ειμαρμένη) όσο και απέναντι στα σφάλματα του Ευγενικού (θείος προορισμός «πάντων» ή μόνον των «αγαθών»;), ενώ με τον τέταρτο Λόγο του θα περιγράψει τον ρόλο των επιβλαβών φυσικών φαινομένων (π.χ. λοιμός) στο πλαίσιο της θείας πρόνοιας και του θείου προορισμού, αφενός ανασκευάζοντας και πάλι εσφαλμένες σχετικά με το ζήτημα θέσεις του Ευγενικού και αφετέρου επιβεβαιώνοντας αντίστοιχες του Αγαλλιανού.

1.2. Το ζήτημα της θείας πρόνοιας: η ανάγκη διερεύνησης της φύσης της και αποκατάστασης της ορθής διδασκαλίας περί αυτής

Η δημοσίευση του *Περὶ ὧν Ἀριστοτέλης πρὸς Πλάτωνα διαφέρεται* φαίνεται να αποτέλεσε την πρώτη σοβαρή ρήξη των σχέσεων μεταξύ Πλήθωνα και Σχολαρίου, μιας και ο δεύτερος αντιλήφθηκε ότι η σιωπηλή αλλά πραγματική στόχευση του πρώτου δεν ήταν η απόρριψη του Αριστοτέλη, αλλά του ίδιου του χριστιανισμού.[54] Η υπεράσπιση του χριστιανισμού από τον Γεννάδιο θα αποτελέσει το δικό του "ιερό σκοπό", όπως θα ομολογήσει αργότερα (1457/58).[55]

Όπως είδαμε, ένα από τα κεντρικά θέματα που έθεσε ο Πλήθων τόσο στο *Περὶ ὧν Ἀριστοτέλης πρὸς Πλάτωνα διαφέρεται* όσο και στο *Περὶ εἱμαρμένης* ήταν η φύση και ο ρόλος της *θείας προνοίας* και *εἱμαρμένης*.[56] Ειδικά το *Περὶ εἱμαρμένης*, που εντάχθηκε ως 6ο κεφάλαιο στο Β΄ βιβλίο της *Νόμων συγγραφῆς*,[57] αποτελούσε τον πυρήνα του φιλοσοφικού-θρησκευτικού του συστήματος, την επικράτηση του οποίου ο Πλήθων τη θεωρούσε προϋπόθεση για την πνευματική εξυγίανση και την πολιτική ανάταξη του γένους και της ανθρωπότητας εν όλω. Η διδασκαλία του Πλήθωνα περί ειμαρμένης δεν είναι το κύριο θέμα της παρούσας έρευνας· ωστόσο, ας σημειωθεί το εξής. Έχει υποστηριχθεί ότι ο Πλήθων κυκλοφόρησε το κεφάλαιο αυτό πριν την ολοκλήρωση και κυκλοφορία των *Νόμων*, προκειμένου να «βολιδοσκοπήσῃ ἀλλὰ καὶ νὰ προπαρασκευάσῃ τὴν τότε κοινὴν γνώμην»[58] και εν συνεχεία να καταπολεμήσει τη «θρησκευτική, ηθική, κοινωνική και πολιτική κρίση του καιρού του»[59] και, εν τέλει, να ανατάξει και να σώσει το «γένος». Η προσέγγιση αυτή

---

[52] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τρίτον*: «τὴν γὰρ ἀπόκρισιν ταύτην, μετὰ τὸ συγγράψαι μικρὸν ἐν ἱερομονάχοις ἔτι ταττόμενος, ἀνέγνω τῷ βασιλεῖ Ἰωάννῃ…» (*Œ* I, 428,2–4).

[53] CONSTAS 2002, 416.

[54] Αυτό υποστηρίζει, μεταξύ άλλων, ο TURNER (1976, 57): «The first real break between them came when Plethon published his book *On the Differences between Plato and Aristotle*…». Βλ. επίσης Turner 1969, 430.

[55] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ βιβλίου τοῦ Γεμιστοῦ καὶ κατὰ τῆς Ἑλληνικῆς πολυθεΐας*: «Καὶ τοῦτό μοι τῆς ὑπὲρ Ἀριστοτέλους ἀντιγραφῆς ποτε πρὸς τἀκείνου γέγονεν αἴτιον· ἐκεῖνός τε γὰρ θρασύτερον ἐπῄει τῷ Φιλοσόφῳ, πολλὴν εἰδὼς ἐκ τῆς ἐκείνου φιλοσοφίας καὶ ὧν ἀντέστη τῷ Πλάτωνι συνηγορίαν τῇ δόξῃ τῆς ἀληθείας προσγινομένην, καὶ ἡμεῖς, οὐ Πλάτωνι φιλονεικοῦντες, οὐκ Ἀριστοτέλους τι πεφροντικότες ἰδίᾳ, τῷ δὲ σκοπῷ τοῦ Γεμιστοῦ χαλεπαίνοντες, ζήλῳ τῆς πίστεως περιττὸν ἄλλως ἡμῖν εἰλόμεθα πόνον» (*Œ* IV, 156,1–7).

[56] Από το σωζόμενο πίνακα περιεχομένων γνωρίζουμε ότι, επίσης, στο Β΄ βιβλίο υπήρχε και δ΄ κεφάλαιο με τίτλο *Περί προνοίας θεῶν* (ALEXANDRE 1858, 10).

[57] ALEXANDRE 1858, 64–79.

[58] ΣΤΕΦΑΝΟΥ 1935, 315. Επίσης, ο Turner υποστηρίζει ότι ο Πλήθων προέβαλε το δόγμα του περὶ θείας προνοίας στα δύο υπομνήματα που απέστειλε προς τον αυτοκράτορα Μανουήλ και το δεσπότη Θεόδωρο Παλαιολόγο (περίπου 30 χρόνια πριν τη δημοσιοποίηση των *Νόμων*) θέλοντας στην πραγματικότητα να προσφέρει ένα «ψυχολογικό όπλο για την ενθάρρυνση των εναπομεινάντων στην βυζαντινή αυτοκρατορία» (TURNER 1976, 60, σημ. 25).

[59] BARGELIOTES 1975, 140.

παρουσιάζει τον Πλήθωνα ως έναν παγανιστή οραματιστή Διαφωτιστικού τύπου, που προετοιμάζει —ή οργανώνει κιόλας— μια ανατροπή ή υπέρβαση του «παλαιού καθεστώτος» με σκοπό την έλευση μιας νέας εποχής. Αυτό, ωστόσο, φαίνεται πως είναι εσφαλμένο, καθώς ο Πλήθων δεν φαίνεται να θεωρούσε κινητήρια δύναμη της ιστορίας το προικισμένο άτομο (π.χ. τον εαυτό του) ή κάποια φωτισμένη ομάδα (π.χ. τον κύκλο του), που με μαχητικότητα θα επέφεραν τη μεγάλη αλλαγή, αλλά την ειμαρμένη την ίδια, μέρος της οποίας είναι ο άνθρωπος, τόσο ο καθέκαστον (όπως ο ίδιος) όσο και το είδος. Αυτό μαρτυρείται έμμεσα και από την εξής πληροφορία που σώζει ο Γεώργιος Τραπεζούντιος: η επικράτηση της νέας θρησκείας θα λάβει χώρα, είπε ο Πλήθων, λίγα χρόνια μετά τον θάνατό του.[60] Αυτό σημαίνει μεν ότι όντως θεωρούσε την ύπαρξή του επί της γης κοσμοϊστορικής σημασίας, καθώς πιθανότατα θεωρούσε τον εαυτό του μετενσωμάτωση του Πλάτωνα και γι' αυτό ικανό να συντάξει μια «ἐπιτυχεστάτην» πραγματεία που θα μπορούσε να αποτελέσει οδηγό για τη νέα εποχή· όμως την ικανότητα αυτή την αποδίδει ρητά στους «λογίους θεούς» και στην επενέργειά τους επί των ανθρώπων με βάση τις «βουλές» του «βασιλέως Διός»,[61] και ως φορέας αυτής της θεόθεν προερχόμενης ενέργειας δεν φαίνεται να ενδιαφέρεται διόλου για τις αντιδράσεις του μέσου ανθρώπου (την "κοινή γνώμη"), αφού και αυτές υπόκεινται στη γενική πορεία που επιτάσσει η ειμαρμένη (ή, ακόμα καλύτερα, που συμπίπτει με την ειμαρμένη) και συνεπώς δεν θα μπορούσαν να αποτελέσουν πραγματική δύναμη "αντίδρασης" στην έλευση του αναπόδραστου αίσιου μέλλοντος. Με άλλα λόγια —και για να χρησιμοποιήσουμε τη φιλοσοφική ορολογία του Πλήθωνα, ο οποίος θεωρεί το αριστοτελικό *βουλεύεσθαι* ασύμβατο με την *ειμαρμένη*—, η παραδοχή ύπαρξης *ειμαρμένης* αποκλείει τη θεώρηση του ατομικού ή συλλογικού *βουλεύεσθαι* νοουμένου αριστοτελικά ως *ἀρχῆς τῶν ἐσομένων*, δηλαδή ως αυτόνομης συναιτίας του μέλλοντος των ανθρώπων.

Επίσης, οι αντιλήψεις του Πλήθωνα περί *ειμαρμένης* εξ ανάγκης εμπεριείχαν μια φιλοσοφία της ιστορίας που δεν ασχολείτο μόνο με το ελληνικό γένος, αλλά αγκάλιαζε το σύνολο της ανθρωπότητας, όσο κι αν θεωρούσε πολλούς αρχαίους Έλληνες «νομοθέτες», «σοφούς» και «φιλοσόφους» φορείς της αιώνιας αλήθειας.

Ειδικά, τώρα, σε σχέση με τον Γεννάδιο, Πλήθων και Γεννάδιος συνέπιπταν στην άποψη ότι η επιστροφή στα «πάτρια δόγματα» ήταν η μόνη οδός για την επιβίωση του ελληνικού γένους· ωστόσο, διαφωνούσαν ριζικά ως προς το ποια είναι αυτά τα «δόγματα», ποια είναι η ορθή "θρησκευτική" πίστη ή "φιλοσοφική" αλήθεια, ποια (πρέπει να) είναι εν τέλει η ίδια η ταυτότητα του γένους για το οποίο ενδιαφέρονταν.[62] Ο ένας προσδοκούσε αναβίωση και συνέχιση του παγανιστικού ελληνισμού με βάση την *ειμαρμένη*,[63] ενώ ο άλλος επιβίωση και

---

[60] Βλ. σημ. 33.

[61] ΠΛΗΘΩΝ, *Νόμων συγγραφή* I, 4 (ALEXANDRE 1858, 44).

[62] ANGELOU 1996, 1–19. ΛΙΝΑΡΔΟΣ 2010, 127–139. Ασφαλώς, δεν ήταν οι μόνοι που βίωσαν την αγωνία του θανάτου ή που πένθησαν το γεγονός της Άλωσης. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι τα λόγια του Καρδινάλιου Βησσαρίωνα προς τον Μιχαήλ Αποστόλιο: «Λυπεῖ δέ με σφόφρα ἡ ὑμῶν τῶν ὑπολειπομένων Ἑλλήνων προσδοκωμένη φθορὰ… Εἰς οἷον οἱ ταλαίπωροι ἐφυλάχθημεν χρόνον; Οἷα κακὰ τὰ μὲν εἴδομεν, τὰ δ' ὀψόμεθα; Ἔσχατοι τῶν Ἑλλήνων ἡμεῖς, ὥσπερ τῇ ὅλῃ ἀρετῇ, οὕτω δὴ καὶ τῷ χρόνῳ· ἐφ' ἡμῶν εἵμαρτο, φεῦ, τὸ φῦλον ἐκεῖνο καταστραφῆναι καὶ μηδαμοῦ ἔτι εἶναι. Ὤφελον ἡμεῖς ἀπολώλειμεν πρότερον ἢ παντελῆ καταστροφήν τε καὶ ἀπώλειαν τοῦ γένους ἰδεῖν» (ΒΗΣΣΑΡΙΩΝ, *Ἐπιστολή* 31· MOHLER (III) 1927, 480,11–19).

[63] Η περίφημη φράση του Γεμιστού στον συμβουλευτικό λόγο του προς τον Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγο το 1418 από το Μυστρά ηχεί ως σάλπισμα αυτοσυνειδησίας προς άμεση ανάληψη δράσης προς τη σωστή κατεύθυνση: «Ἐσμὲν γὰρ οὖν ὧν ἠγεῖσθέ τε καὶ βασιλεύετε Ἕλληνες τὸ γένος, ὡς ἥ τε φωνὴ καὶ ἡ πάτριος παιδεία μαρτυρεῖ» (ΠΛΗΘΩΝ, *Εἰς Μανουὴλ Παλαιολόγον περὶ τῶν ἐν Πελοποννήσῳ πραγμάτων*· ΛΑΜΠΡΟΣ 1926, 247). Βλ. ΒΑΣΙΛΙΚΟΠΟΥΛΟΥ 2003 και ΜΠΑΡΤΖΕΛΙΩΤΗΣ 1989. Επ' ευκαιρία, η διατύπωση του Πλήθωνος ανάγεται σε αντίστοιχη διατύπωση και θέση τού (επίσης πλατωνικού και εν πολλοίς σφοδρού αντιαριστοτελικού) ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΜΕΤΟΧΙΤΗ: «…Ἕλληνες… ἡμῖν, οἳ καὶ τοῦ γένους ἐσμὲν καὶ τῆς γλώττης αὐτοῖς κοινωνοὶ καὶ διάδοχοι» (*Miscellanea* 93, 3, 1· MÜLLER / KIESSLING 1821, 38,26–40,2· βλ. DEMETRACOPOULOS 2019, 112-118. Η σχέση της σκέψης του Πλήθωνα με τη φιλοπλατωνική βυζαντινή παράδοση (π.χ. με τον Νικηφόρο Γρηγορά) δεν έχει μελετηθεί ακόμα επαρκώς.

σωτηρία του χριστιανικού ελληνισμού μέσω επανόδου στην αυστηρή εφαρμογή των ηθικών κανόνων του χριστιανισμού και των νόμων της «βασιλείας των Ρωμαίων».

Ο Γεννάδιος ήταν ασφαλώς σε θέση να αντιληφθεί την παγανιστικής προέλευσης πληθώνεια αντίληψη περί ειμαρμένης. Ασφαλώς, δεν είχε πρόβλημα να δεχθεί τη χρήση του όρου *Ἕλλην* ως ονομασία του Γένους. Μάλιστα, θεωρεί τους συγχρόνους «συνέχεια» των παλαιών Ελλήνων.[64] Σχεδόν φορτικά, ωστόσο, δεν παραλείπει (ως διαρκή υπόμνηση) την προσθήκη του «νῦν» πριν τη λέξη *Ἕλληνες* σε μια σειρά περιπτώσεων, ως διασταλτική προς τους παλαιούς, τους «εθνικούς» Έλληνες («…ἐν τοῖς νῦν Ἕλλησιν…»[65]· «…οὐδενὶ τῶν νῦν Ἑλλήνων…»[66]· «…τῶν νῦν ὄντων Ἑλλήνων…»[67]· «…τῷ νῦν ἑλληνικῷ γένει…»[68]· «κοσμεῖς δὲ ἄρα τοιοῦτος ὢν τὸ γένος ἅπαν Ἑλλήνων»[69]). Παράλληλα, όμως, αυτό δεν τον εμποδίζει να λέει ότι η χριστιανική ιδιότητα είναι αυτή που συνιστά την ταυτότητά του, όπως αναφέρει περίπου δέκα χρόνια (1464) μετά την Άλωση, προτίμηση, ωστόσο, που φαίνεται απλώς να υπείκει στις νόρμες του αλλόθρησκου κατακτητή, που ταξινομούσε τους κατακτημένους σε μιλλέτ, δηλαδή αναλόγως του θρησκεύματός τους και όχι της εθνικής, εθνοτικής ή φυλετικής καταγωγής τους ή της γλώσσας τους.[70] Η άλωση ήταν αφορμή θρήνου για το χριστιανικό ποίμνιο, που δεν είχε πια βασιλεία να το προστατεύσει, παρά μόνο Εκκλησία, που λειτουργούσε νομίμως μεν, υπό περιορισμούς δε, κυρίως λόγω του ότι η βυζαντινή συναλληλία εκκλησίας - κράτους δεν υπήρχε πια.[71] Σε μια τέτοια κατάσταση, κατά τον Γεννάδιο οι κληρικοί και οι μοναχοί αποτελούσαν, χάρη στην ηθική τους ακεραιότητα και ανωτερότητα, που θα λειτουργούσε ως παράδειγμα για τον λαό —η ηθικοποίηση του οποίου θα προσέλκυε τη θεία φιλανθρωπία—, τη μόνη ελπίδα για επάνοδο του γένους στην ελευθερία, όπως αναφέρει στον *Πανηγυρικό* επί τη εορτή των αγίων Αποστόλων (29 Ιουνίου 1456): «Ὅθεν, εἰ μέλλει ποτὲ τὸ δείλαιον ἡμῶν γένος τὸν ἥλιον εὐτυχέστερον ὁρᾶν αὐτοῖς ἐπιλάμποντα, ἐξ ἡμῶν αὖθις τῶν ἱερωμένων καὶ μοναχῶν ἀνατεῖλαι δεῖ τὴν τῆς πνευματικῆς ὑγείας ἀρχὴν ἐρρωμένως καὶ μετὰ πολλῆς τῆς σπουδῆς τὴν τοιαύτην ἀναλαβομένων προαίρεσιν, καὶ πολλὴ ἐλπὶς ἔστιν ἐπὶ τῇ θείᾳ φιλανθρωπίᾳ τὸ γένος ἡμῶν ἅπαν παντοίως ἀναρρωσθήσεσθαι, τοῦ ἱεροῦ τόπου τοῦδε πρὸς τὴν εὐαγγελικὴν πολιτείαν ἐπιμελέστερον τραπομένου».[72] Οι δύο προτάσεις, λοιπόν, ήταν ριζικά διαφορετικές[73]· του Πλήθωνος βρίσκονταν επέκεινα των πλαισίων της χριστιανικής παράδοσης, με την πρόταξη ενός «ελληνικού» —ανεφάρμοστου κατά πολλούς[74]— πολιτικο-ιστορικού οράματος, ενώ του Γενναδίου επικεντρωνόταν στην ειλικρινή πίστη στην ορθώς νοούμενη χριστιανική Πρόνοια, η οποία ήταν η μόνη που θα μπορούσε να σώσει τον περιούσιο λαό της, δηλαδή την εκκλησία, και μαζί της το γένος που υπήρξε επί αιώνες ο σημαντικότερος φορέας της.

---

[64] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Κατὰ τῶν Πλήθωνος ἀποριῶν ἐπ' Ἀριστοτέλει*: «…οὐδενὶ Ἑλλήνων, οὔτε τῶν παλαιοτέρων οὔτε τῶν ἐπ' ἐμοῦ…» (*Œ* IV, 10,9–10).
[65] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Κατὰ τῶν Πλήθωνος ἀποριῶν ἐπ' Ἀριστοτέλει* II (*Œ* IV, 114,5–6).
[66] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Κατὰ τῶν Πλήθωνος ἀποριῶν ἐπ' Ἀριστοτέλει* I (*Œ* IV, 2,5).
[67] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Κατὰ τῶν Πλήθωνος ἀποριῶν ἐπ' Ἀριστοτέλει* II (*Œ* IV, 114,36–37).
[68] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Ἐπὶ τῇ ἁλώσει τῆς πόλεως καὶ τῇ παραιτήσει τῆς ἀρχιεροσύνης* (*Œ* IV, 211,24).
[69] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Τῷ βασιλεῖ Τραπεζοῦντος* (*Œ* IV, 453,32).
[70] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Ἔλεγχος τῆς ἰουδαϊκῆς νῦν πλάνης ἔκ τε τῆς Γραφῆς καὶ τῶν πραγμάτων καὶ τῆς πρὸς τὴν χριστιανικὴν ἀλήθειαν παραθέσεως*: «…καὶ αὖθις, Ἕλλην ὢν τῇ φωνῇ, οὐκ ἄν ποτε φαίην '*Ἕλλην*' εἶναι, διὰ τὸ μὴ φρονεῖν ὡς ἐφρόνουν ποτὲ Ἕλληνες, ἀλλ' ἀπὸ τῆς ἰδίας μάλιστα θέλω ὀνομάζεσθαι δόξης, καὶ εἴ τις ἔροιτό με τίς εἰμί, ἀποκρινοῦμαι 'χριστιανὸς' εἶναι» (*Œ* III, 253,4–7).
[71] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Τῷ τιμιωτάτῳ ἐν μοναχοῖς κῦρ Μαξίμῳ, τῷ κατὰ κόσμον Σοφιανῷ, καὶ πᾶσι τοῖς ἐνασκουμένοις τῇ ἁγίᾳ μονῇ τοῦ Σινᾶ ὁσιωτάτοις ἱερομονάχοις καὶ μοναχοῖς*: «Καὶ νῦν ὁ χριστιανισμὸς ὅμοιός ἐστι τῷ πρὸ τοῦ Κωνσταντίνου· οὔτε γὰρ βασιλείαν ἔχομεν νῦν, οὔτε Ἐκκλησίαν ἐλευθέραν, οὔτε παρρησίαν, ὡς οὐδὲ τότε» (*Œ* IV, 203,27–29).
[72] *Œ* I, 182,15–21.
[73] ΝΙΚΟΛΑΟΥ 1989.
[74] ΛΙΝΑΡΔΟΣ 2010, 7, σημ. 13.

Σ' αυτό το γενικό ιστορικό και ιδεολογικό πλαίσιο θα μπορούσε εύλογα να ενταχθεί, όπως θα δειχθεί παρακάτω, η συγγραφή των πέντε λόγων του Σχολάριου *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ*, χωρίς ωστόσο αυτό να σημαίνει ότι ο σκοπός της συγγραφής τους συνδέεται άμεσα με έναν προβληματισμό για την πραγματική ιστορική τύχη του ελληνικού γένους· ο θεωρητικός (φιλοσοφικός και θεολογικός) χαρακτήρας τους, πολύ δε περισσότερο το περιεχόμενό τους καθ' αυτό, δεν μπορεί να ερμηνευθεί ιστορικο-αναγωγιστικά, ούτως ειπείν, υπό το πρίσμα της αναμέτρησης των Βυζαντινών με τους Οθωμανούς ή της χριστιανοσύνης με το ισλάμ.

2. Τα πρόδρομα ίχνη και οι αναδρομικές μαρτυρίες της συγγραφής των πέντε λόγων *Περὶ θείας προνοίας και προορισμοῦ*

Τα έργα στα οποία αποτυπώνονται τα πρώτα στοιχεία της προβληματικής περί θείας προνοίας και προορισμού και από τα οποία αντλούμε πληροφορίες για τις συνθήκες και τα κίνητρα που ώθησαν τον Γεννάδιο να συγγράψει τους *Περὶ θείας προνοίας* και *περὶ προορισμοῦ* λόγους του θα μπορούσαμε να τα διακρίνουμε σε δύο κατηγορίες: στα πρόδρομα, δηλαδή αυτά στα οποία διαγράφεται πρόθεση του Γενναδίου να απαντήσει στους *Νόμους* του Πλήθωνα, και στα αναδρομικά, δηλαδή αυτά τα οποία, γραμμένα μετά τον πρώτο λόγο *Περὶ θείας προνοίας και προορισμοῦ,* βεβαιώνουν ακριβώς, είτε ως εκ των έσω μαρτυρία (Γεννάδιος) είτε ως μαρτυρία τρίτου (Αγαλλιανός), ότι ο Γεννάδιος θέλησε να διορθώσει όσα πλανερά είχαν διακηρυχθεί από τον παγανιστή Πλήθωνα για τη *θεία πρόνοια* (*Νόμων συγγραφή* II, 6: *Περὶ εἱμαρμένης*)[75] ή είχαν εσφαλμένα υποστηριχθεί από χριστιανούς για τον *θείο προορισμό* (Μάρκος Ευγενικός, *Ἐπιστολὴ πρὸς Ἰσίδωρον ἱερομόναχον περὶ ὅρων ζωῆς αἰτήσαντα*).[76]

Αρχικά, ο Γεννάδιος θα επιχειρήσει να αντικρούσει τον Πλήθωνα μέσα από τρία έργα: το *Πρὸς Πλήθωνα ἐπὶ τῇ πρὸς τὸ ὑπὲρ Λατίνων βιβλίον αὐτοῦ ἀπαντήσει ἢ κατὰ Ἑλλήνων* (1450)[77] (με τον Πλήθωνα, ακόμα εν ζωή, να είναι ο παραλήπτης του έργου), το *Περὶ τοῦ βιβλίου του Γεμιστοῦ καὶ κατὰ τῆς Ἑλληνικῆς πολυθεΐας* (1457/58)[78] (προς τον ερωτώντα περί του ζητήματος έξαρχο Θεσσαλονίκης Ιωσήφ) και το *Περὶ τοῦ ἑνὸς ἐν Τριάδι Θεοῦ ἡμῶν καὶ πάντων τῶν ὄντων δημιουργοῦ, καὶ κατὰ ἀθέων ἤτοι αὐτοματιστῶν καὶ κατὰ πολυθέων* (1457 ή και αργότερα).[79] Από τα τρία αυτά έργα, τα δύο πρώτα αποτελούν επιστολιμαίες πραγματείες, ενώ το τρίτο είναι αυτοτελής πραγματεία, με την οποία μεταβαίνουμε από τη φόρμα της πολεμικής στο πιο απαιτητικό είδος της απάντησης με όρους συστηματικής πραγμάτευσης, όπως είναι ο πρώτος από τους λόγους *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ*. Η αξίωση της συστηματικότητας προκειμένου περί του *Περὶ τοῦ ἑνὸς ἐν Τριάδι Θεοῦ ἡμῶν* μαρτυρείται τόσο από το γεγονός ότι δεν απευθύνεται σε ορισμένο αποδέκτη (όπως οι δύο πρώτοι) όσο και από την απουσία ονομαστικής αναφοράς στον Πλήθωνα και τους *Νόμους* του (σε αντίθεση με τα άλλα δύο μνημονευθέντα έργα). Παρομοίως, ο συγγραφέας του πρώτου λόγου *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ* τον παρουσιάζει όχι ως έργο απαντητικό, αλλά ως ένα κατά το δυνατόν ολοκληρωμένο, συστηματικό έργο («σπουδαῖον»), με αξιώσεις πηδαλιουχίας πολλών «ἰδιωτῶν».[80]

---

[75] ALEXANDRE 1858, 64–79.
[76] BOISSONADE 1844, 349–362.
[77] *Œ* IV, 118–155· BLANCHET 2008, 484.
[78] *Œ* IV, σσ. 155–172· BLANCHET 2008, 486.
[79] *Œ* IV, 172–189· TINNEFELD 2002, 504.
[80] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τέταρτον*: «Σὺ μὲν καλῶς ποιῶν, φίλτατε, ἢ διαγράφειν ἡμῖν ἐπιτρέπεις ὃν ἔπεμψας λόγον, ἂν ἀπαρέσκων δοκῇ, ἢ βεβαιοῦν ἀξιοῖς· δεῖν γὰρ περὶ τῶν τοιούτων οὐχ ἑαυτοῖς μόνοις θαρρεῖν, ἀλλὰ τὴν τῶν κρίνειν εἰδότων καὶ δυναμένων ψῆφον ζητεῖν, μηδὲ τοῖς ἐκ τῶν ἰδιωτῶν ἐπαίνοις ἀρκεῖσθαι, οὓς καὶ ψευδόμενός τις ὑπ' ἀγνοίας ἢ σοφιζόμενος ἑλκύσειεν ἄν» (*Œ* I, 440,2–6)· *ibid.*: «Ταύτην ἐκ προχείρου

Αναδρομικές μαρτυρίες, τώρα, εντοπίζονται στα εξής έργα: στο *Περὶ θείου προορισμοῦ, τρίτον* (περίπου δεύτερο μισό του 1467)[81] του ίδιου του Γενναδίου και στο *Περὶ προνοίας* (περ. 1467/68)[82] του Θεοδώρου Αγαλλιανού, του μετέπειτα Θεοφάνη, επισκόπου Μηδείας, μαθητή του Γεννάδιου και άμεσου γνώστη των διαμειφθέντων.

Στη συνέχεια θα εξετάσουμε τα έργα αυτά από τη σκοπιά των πληροφοριών που μας παρέχουν αναφορικά με την πρόσβαση του Γεννάδιου στο έργο των *Νόμων* και ειδικότερα στο κεφάλαιο *Περὶ εἱμαρμένης*, πρόσβαση που είχε θέσει τις βάσεις για κλιμάκωση της αντιπαράθεσής του με τον Πλήθωνα και τελικά τον ώθησε, ως αποτέλεσμα της συνειδητοποίησης της παγανιστικής ταυτότητας των απόψεων του Πλήθωνα και της διάδοσής τους,[83] να αναλάβει την αποκατάσταση της φιλοσοφικής-θεολογικής αλήθειας με τη διατύπωση και θεμελίωση όσων «δεῖ περὶ τῆς εἰς ἀνθρώπους προνοίας οἴεσθαι εὐσεβοῦντας»[84] στους λόγους του *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ*.

2.1. Τα πρόδρομα ίχνη

2.1.1. Σχολάριος, *Κατὰ τῶν Πλήθωνος ἀποριῶν ἐπ' Ἀριστοτέλει* (1444/45)[85]

Την ύπαρξη και τον χαρακτήρα, αν όχι και το περιεχόμενο, των *Νόμων* του Πλήθωνα ο Γεννάδιος τα γνωρίζει καλά πολύ καιρό πριν την κυκλοφορία του έργου· στον επίλογο του (αφιερωμένου στον Κωνσταντίνο ΙΑ΄ Παλαιολόγο)[86] έργου του *Κατὰ τῶν Πλήθωνος ἀποριῶν ἐπ' Ἀριστοτέλει* ο Γεννάδιος επιχειρεί με δηκτικούς υπαινιγμούς και ρητορικά ερωτήματα να ξεσκεπάσει το ανόσιο τόλμημα του Πλήθωνα, τον παγανισμό του οποίου, επισημαίνει, τον μαρτυρούσαν από καιρό άνθρωποι των οποίων την αξιοπιστία «δύσκολα μπορεί να αμφισβητήσει κανείς».[87] Είναι ενδιαφέρον, επίσης, το ότι ο Γεννάδιος στέλνει (1444)[88] αντίγραφο του *Κατὰ τῶν Πλήθωνος ἀποριῶν ἐπ' Ἀριστοτέλει*[89] και στον Μάρκο Εφέσου, χαρακτηρίζοντάς τον στη συνοδευτική επιστολή οπαδό του Αριστοτέλη (σε αντίθεση με τον

τὴν ψῆφόν σοι περὶ τοῦ συγγράμματος πέμπομεν· ταύτης κοινωνὸν ἔξεις ἅπαντα σοφὸν μεθ' ἡμῶν. Εἰ δὲ μή εἰσι νῦν ἐν τῷδε τῷ κλίματι τοιοῦτοι (φεῦ τῆς δεινῆς τοῦ γένους ἡμῶν ἀμορφίας!), ἀλλ' ἀρκείτω σοι τῶν σοφωτάτων διδασκάλων ὁ κύκλος, οἷς ἀκολουθοῦμεν ἡμεῖς καὶ ὧν τῇ μετὰ πολλῆς σπουδῆς ἐρεύνῃ συγγεγηράκαμεν» (*Œ* I, 440,12–16).

[81] *Œ* I, 427–439. TINNEFELD 2002, 498.

[82] ΛΑΥΡΕΩΤΗΣ / ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ 1925, 421–435. Ο Θεόδωρος Αγαλλιανός συνέγραψε το λόγο με αφορμή λοιμό που ξέσπασε στην Κωνσταντινούπολη το καλοκαίρι του 1467, την περίοδο που ήταν Μεγάλος Οικονόμος (1464–1468 περίπου· βλ. ΠΑΤΡΙΝΕΛΗΣ 1966, 48)· Ως απάντηση λαμβάνει τον *περί θείου προορισμοῦ, τέταρτον* λόγο του Γενναδίου γραμμένο στις αρχές του 1468.

[83] Βλ. σημ. 55.

[84] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον* (*Œ* I, 402,34).

[85] *Œ* IV, 1–116 (για τη χρονολόγηση βλ. TINNEFELD 2002, 515).

[86] Κατά την περίοδο που ο Κωνσταντίνος είναι Δεσπότης του Μυστρά (1443–1449). Το γεγονός έχει τη σημασία του, καθώς ο Πλήθων πλέον βρίσκεται μακρυά από την Κωνσταντινούπολη και, επιπλέον, με αυτοκρατορικά χρυσόβουλα έχει προικισθεί με εκτάσεις γης.

[87] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Κατὰ τῶν Πλήθωνος ἀποριῶν ἐπ' Ἀριστοτέλει* II: «Αὐτὸς δὲ τοιαύτην τινὰ ἐδέξατο διαβολὴν ὑπὸ πλείστων, οἳ πιθανοὶ δοκοῦσιν, καὶ συγγράμματι αὐτοῦ ἐντυχεῖν τῳ ἰσχυριζόμενοι, "νομοθεσίαν ἀρίστην" ἐπαγγελλομένῳ· οὗ καὶ ἐκγράψαντες μέρη τινὰ δεικνύουσιν τῆς παλαιᾶς τῶν Ἑλλήνων ἀνάπλεω φλυαρίας· δοκεῖ δὲ αὐτοῖς καὶ ἡ τῶν λόγων ἰδέα συνηγορεῖν, ἣν χαλεπόν ἐστι πιστεῦσαι μὴ εἶναι τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου, τῷ γε τὰ τοιαῦτα κρίνειν ἐπισταμένῳ, ἐπιγεγράφθαι τέ φασι τῷ βιβλίῳ 'Πλήθωνα', εἴτε τοῦ λαθεῖν ἕνεκα εἴτε τῷ πάνυ φροντίσαι τὸν ἄνδρα καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἐπιγραφῇ τοῦ τῶν ὀνομάτων ἑλληνισμοῦ, εἴτε καὶ ἄλλης τινὸς αἰτίας εἵνεκα· πλείους γὰρ ἡμῖν ἐξηγοῦνται, ἐμέλησε δὲ αὐτοῖς πάνυ ταῦτα εἰδέναι. Τοιαῦτά τινα περὶ τοῦ ἀνδρὸς πολλοὶ λέγουσιν, οἷς οὐ ῥᾴδιον ἀπιστεῖν, καὶ τούτων μάλιστα ἢ τῆς πρὸς Ἀριστοτέλη εὐνοίας ἕνεκα ἐπαχθέστερον αὐτῷ ἐν τῷδε τῷ συγγράμματι χρῆσθαι προήχθην» (*Œ* IV, 114,18–30).

[88] BLANCHET 2008, 483. Βλ. επίσης TURNER 1969, 430.

[89] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Τῷ Ἐφέσου* (*Œ* IV, 116–118).

Πλήθωνα). Ο Μάρκος, εκτός από ηγέτης των ανθενωτικών, ασχολείτο διαρκώς με διάφορα επιμέρους θεολογικά ζητήματα, μεταξύ των οποίων και το θέμα της θείας προγνώσεως και προορισμού όλων των *καθέκαστον*, συμπεριλαμβανομένου του χρόνου θανάτου εκάστου ανθρώπου. Μολονότι ο Εφέσου, πεπεισμένος για το ορθόδοξο φρόνημα του Σχολάριου, τον έχρισε διάδοχό του στην ηγεσία των ανθενωτικών, και παρότι ο Σχολάριος, παρά τη διαφωνία του και με τις δύο μονομερείς, όπως εξήγησε στον Ευγενικό, προσεγγίσεις του θέματος της εκπόρευσης του αγίου Πνεύματος και από τις δύο Εκκλησίες,[90] όντως ανέλαβε τον ρόλο αυτό, φαίνεται πως οι εσφαλμένες κατά τον Σχολάριο πτυχές της θεώρησης της θείας προνοίας εκ μέρους του Ευγενικού (όπως διατυπώθηκαν στην *Ἐπιστολὴ πρὸς Ἰσίδωρον ἱερομόναχον περὶ ὅρων ζωῆς αἰτήσαντα*) υπήρξαν, μαζί με τις απόψεις του Πλήθωνος περί *είμαρμένης*, καταλυτικής σημασίας για τη συγγραφή έργου όχι μόνο περί *προνοίας* αλλά και περί *προορισμού*.

Στο *Κατὰ τῶν Πλήθωνος ἀποριῶν ἐπ' Ἀριστοτέλει*, με το οποίο ο Γεννάδιος επιχειρεί να ανασκευάσει τη θέση του Πλήθωνα περί υπεροχής του Πλάτωνα έναντι του Αριστοτέλη[91] (και αποτελεί στην ουσία την πρώτη βαθιά ρήξη μεταξύ των δύο στο φόντο της πληθωνικής απόρριψης του χριστιανισμού)[92], μεταξύ άλλων, απαντά και στα ζητήματα της 7ης και της 8ης ενότητας του *Περὶ ὧν Ἀριστοτέλης πρὸς Πλάτωνα διαφέρεται* (1439),[93] αναφορικά με το εάν η *τέχνη* και η *φύσις* «βουλεύονται ἢ οὔ»[94], καθώς και για το «ἐξ ἀνάγκης ἢ οὔ» των «γινομένων».[95] Ως προς το πρώτο ο Γεννάδιος αποφαίνεται:

> Εἰ μὲν γὰρ "βουλεύεσθαι" τὸ διανοεῖσθαι λέγει, ἀνάγκη μὲν πάντα ἐπὶ τὸ οἰκεῖον ἀφικνεῖσθαι τέλος, νοῦ τινος προβουλευομένου περὶ αὐτῶν, τουτέστι διανοουμένου καὶ τὸ τέλος ἐν ἑαυτῷ προδιατυποῦντος, ὡς αὐτός φησιν. Ἀλλ' οὐχ οὕτω τὸ "βουλεύεσθαι" οὔθ' οἱ κατὰ τῆς φύσεως ἐπιχειροῦντες, οὔτ' Ἀριστοτέλης ἐλάμβανεν…[96]

Και ως προς το δεύτερο:

> Εἰ δὲ καὶ ἔνια τῶν γινομένων "ἄνευ αἰτίου" γίνεσθαι λέγει, τὸ μὲν "αἴτιον" κατὰ τὴν ὡρισμένην ἔννοιαν, τὸ δὲ "γίνεσθαι" κατὰ τὴν ὁλοσχερῆ καὶ συγκεχυμένην δήπου λαμβάνει.[97]

---

[90] Βλ. DEMETRACOPOULOS, υπό δημοσίευση.
[91] LAGARDE 1973, 312–343.
[92] TURNER 1976, 57.
[93] LAGARDE 1973, 332–334.
[94] ΠΛΗΘΩΝ, *Περὶ ὧν Ἀριστοτέλης πρὸς Πλάτωνα διαφέρεται*: «Πῶς δ' ἂν καὶ ἐπί τι τέλος ὁτιοῦν ἐνεχθείη, μή τινος νοῦ αὐτοῦ προβουλευομένου καὶ τὸ τέλος ἐκεῖνο ἐν ἑαυτῷ δὴ μάλιστα προειληφότος; Εἰ γὰρ καὶ ἡ τέχνη μιμεῖται καὶ κατ' αὐτὸν Ἀριστοτέλη τὴν φύσιν, οὐ τὴν φύσιν ἔδει τῆς τέχνης ὑπολείπεσθαι, ἀλλὰ τὸ μάλιστα δὴ τοῦτο τὴν τέχνην συνιστῶν, πολλῷ πρότερον τὴν φύσιν ἔχειν καὶ μεγαλειότερον. Εἰ δέ τι καὶ ἐν τῇ τέχνῃ φαίνεται οὐ βουλευόμενον οἷον ὄργανον, ἤ τις διάκονος, ἀλλ' οὐκ ἐν ἐκείνῳ ἡ τέχνη, ἀλλ' ἐν τῷ ἀρχιτέκτονι. Οὐδέ γε εἰ ἐν τῇ φύσει φαίνεταί τι ἄλογον, οὐκ ἐν ἐκείνῳ ἡ μάλιστα δὴ τοῦργον δρῶσα φύσις· ἡ γὰρ φύσις θεοῦ θεσμός ἐστι· θεοῦ δὲ θεσμὸς οὐκ ἄλογος» (LAGARDE 1973, 331,39–332,10).
[95] ΠΛΗΘΩΝ, *Περὶ ὧν Ἀριστοτέλης πρὸς Πλάτωνα διαφέρεται*: «Ὄντος γὰρ ζητήματος πότερα ἅπαντα ἐξ ἀνάγκης γίγνεται, ἢ ἔστιν ἃ καὶ οὐκ ἐξ ἀνάγκης γιγνόμενα τῶν γιγνομένων…» (LAGARDE 1973, 332,26–28). Είναι χαρακτηριστική η ομοιότητα του ερωτήματος με την εισαγωγική προβληματοθεσία του *Περὶ εἱμαρμένης* κεφαλαίου των *Νόμων*: «Πότερα δὲ ὥρισταί τε καὶ εἵμαρται ἅπαντα τὰ μέλλοντα, ἢ ἔστιν ἃ οὐδ' ὥρισται αὐτῶν, ἀλλ' ἀορίστως τε δὴ καὶ ἀτάκτως χωρεῖ, καὶ οὕτως ὅπως ἂν τύχοι; Δηλαδὴ ὅτι ὥρισται ἅπαντα. Εἰ γὰρ ὁτιοῦν οὐχ ὡρισμένως γίγνοιτο τῶν γιγνομένων, ἤτοι ἄνευ τοῦ αἰτίου γεγονὸς ἔσται, καί τι ἔσται τῶν γιγνομένων τὴν γένεσιν ἄνευ αἰτίου ἐσχηκός» (ALEXANDRE 1858, 64).
[96] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Κατὰ τῶν Πλήθωνος ἀποριῶν ἐπ' Ἀριστοτέλει* (*Œ* IV, 102,3–7)· τη θέση του Σχολαρίου, προτού την αναιρέσει, παραθέτει verbatim ο Πλήθων στην ανταπάντησή του *Πρὸς τὰς Σχολαρίου ὑπὲρ Ἀριστοτέλους ἀντιλήψεις* (LAGARDE 1989, 480,9–14).
[97] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Κατὰ τῶν Πλήθωνος ἀποριῶν ἐπ' Ἀριστοτέλει* (*Œ* IV, 105,34–37)· πβ. την κατά λέξη παράθεση της θέσης στην ανταπάντηση του ΠΛΗΘΩΝΟΣ (*Πρὸς τὰς Σχολαρίου ὑπὲρ Ἀριστοτέλους ἀντιλήψεις* στο LAGARDE 1989, 490,1–3).

Κατά τον Πλήθωνα, ο Αριστοτέλης εμφανίζεται να έχει απόψεις προβληματικές ακόμα και από χριστιανική σκοπιά. Ειδικότερα, σε σχέση με το *βουλεύεσθαι* της *φύσεως* και της *τέχνης*[98] ο Αριστοτέλης δείχνει να ακολουθεί τον Αναξαγόρα, εγκαθιδρύοντας μεν θεούς στον ουρανό, αλλά δίχως να αποδίδει ρόλο στο θείο, κλίνοντας έτσι, κατά την εκτίμησή του, προς «ἀθεότητα».[99] Σε σχέση με την αιτιότητα και την *ἀνάγκην* των γινομένων δείχνει να αντιφάσκει προς εαυτόν, αναγνωρίζοντας τη δυνατότητα σε ορισμένα των γινομένων να γίνονται και «αἰτίου χωρίς»,[100] θέση την οποία, όπως σημειώνει ο Πλήθων, αλλού απορρίπτει ο ίδιος,[101] καταλογίζοντας επιπλέον στον Αριστοτέλη έλλειψη επιχειρημάτων.[102]

Στις κατηγορίες αυτές εναντίον του Αριστοτέλη απαντά ο Σχολάριος, καταλογίζοντας με τη σειρά του στον Πλήθωνα φαυλότητα και αμάθεια[103] και επιχειρώντας να τα τεκμηριώσει αυτά μέσω παράθεσης και ερμηνείας συγκεκριμένων χωρίων του Αριστοτέλη.[104] Σχετικά σύντομα

---

[98] Η θεματική αυτή, όπως και η προβληματική *περὶ θείας προνοίας/εἱμαρμένης*, ακολούθησε τη δική της «διακεκριμένη» πορεία. Έργα στα οποία αναπτύσσεται η σχετική συζήτηση: ΒΗΣΣΑΡΙΩΝ, *Ὅτι η φύσις βουλεύεται* (MOHLER (III) 1927, 89–90)· ID., *Εἰ ἡ φύσις καὶ ἡ τέχνη βουλεύονται ἢ οὔ. Κατὰ Γεώργιον Τραπεζούντιον τὸν ἐκ Κρήτης* (MOHLER (III) 1927, 92–147). Η συζήτηση είναι πρότερη του έργου του Βησσαρίωνος *Ἔλεγχοι τῶν κατὰ Πλάτωνος βλασφημιῶν* (1459)· στα αρχικώς τέσσερα βιβλία της ελληνική έκδοσης των *Ἐλέγχων* (1459), προστέθηκαν στην λατινική έκδοσή τους (1469) ως πέμπτο βιβλίο η κριτική του Βησσαρίωνα στην μετάφραση των *Νόμων* και της *Ἐπινομίδας* του Πλάτωνα από τον Τραπεζούντιο και ως έκτο το *Εἰ ἡ φύσις καὶ ἡ τέχνη βουλεύονται ἢ οὔ* (MONFASANI 1976, 220)· (βλ. το παρασελίδιο σχόλιο στον κώδ. *Marc. Gr.* 198, f. 294^{v}: «Τὸ περὶ φύσεως καὶ τέχνης τουτὶ ζήτημα οὐκ ἔστι μὲν *Τῶν κατὰ Πλάτωνος βλασφημιῶν ἔλεγχος*, ὥσπερ τὰ πρότερα πέντε· πρὸ γὰρ τοῦ συγγραφῆναι ταῦτα πρὸ χρόνων πολλῶν πρότερον τουτὶ συνεγράφη» (MOHLER (III) 1927, 92, κριτ. υπόμν.).

[99] ΠΛΗΘΩΝ, *Περὶ ὧν Ἀριστοτέλης πρὸς Πλάτωνα διαφέρεται* 7: «Ἀριστοτέλης δέ μοι δοκεῖ τῶν πρὸ αὐτοῦ ἔν γε τοῖς λόγοις Ἀναξαγόραν μάλιστα ἐζηλωκέναι. Ἐκεῖνος τὲ γὰρ νοῦν μὲν τοῖς ὅλοις ἐφίστη, προϊὼν δὲ τῶν λόγων οὐ πάνυ τοι ἐφαίνετο αὐτῷ χρώμενος, ἀλλ' ἐς ἀθεότητα μᾶλλον ὑποφερόμενος. Καὶ Ἀριστοτέλης θεοὺς μέν τινας τῷδε τῷ οὐρανῷ ἐφίστησιν, ἐν μέντοι τῶν λόγων αὐτοῦ τοῖς πλείστοις οὐ πάνυ τοι τῷ θείῳ χρώμενος φαίνεται, ἀλλ' ἐς ἀθεότητα μᾶλλον καθ' ὅσον οἷός τέ ἐστιν ἀποκλίνων» (LAGARDE 1973, 332,10–18).

[100] ΠΛΗΘΩΝ, *Περὶ ὧν Ἀριστοτέλης πρὸς Πλάτωνα διαφέρεται* 8: «Κατὰ δὲ δὴ τοῦ λοιποῦ χωρεῖ καὶ ἀξιοῖ γίγνεσθαί τι τῶν γιγνομένων καὶ αἰτίου χωρίς, ἀξίωμα ἀναιρῶν οὐδενὶ ὅτῳ οὐ σοφῷ οὐκ ἰδιώτῃ οὐ παντὸς μᾶλλον ἔμπεδον εἶναι δοκοῦν, πλήν γε δὴ αὐτοῦ ὡς ἔοικεν Ἀριστοτέλους. Καίτοι αὐτὸς Ἀριστοτέλης ἀξιοῖ, ἅπαντὸ κινούμενον ὑπό τινος κινεῖσθαι» (LAGARDE 1973, 333,1–6).

[101] ΠΛΗΘΩΝ, *Περὶ ὧν Ἀριστοτέλης πρὸς Πλάτωνα διαφέρεται* 8: «Ἐπεὶ γὰρ πᾶν τὸ κινούμενον γίγνεται ταύτῃ ᾗ κινεῖται, ἕκαστον γὰρ τῶν ἐν τῷ κινουμένῳ κινημάτων γένεσίς τις, ἅπαν δὲ τὸ γιγνόμενον ὑπ' αἰτίου τινὸς γίγνεται, καὶ ἅπαν τὸ κινούμενον ὑπό τινος αἰτίου κινοῖτ' ἄν» (LAGARDE 1973, 333,7–11).

[102] ΠΛΗΘΩΝ, *Περὶ ὧν Ἀριστοτέλης πρὸς Πλάτωνα διαφέρεται* 8: «Ἔδει δ' ἐνδείξασθαι Ἀριστοτέλη, καὶ τί ποτ' ἄρα ἐστὶν ἐκεῖνο, τὸ ἄνευ αἰτίου γιγνόμενον, καὶ μὴ ἁπλῶς οὕτως εἰπεῖν» (LAGARDE 1973, 333,19–21).

[103] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Κατὰ τῶν Πλήθωνος ἀποριῶν ἐπ' Ἀριστοτέλει* II: «Πρὸς δὲ τοῖς ἄλλοις κἀκεῖνο φαυλότατα πάντων εἰρῆσθαι τῷ Φιλοσόφῳ Πλήθων φησί, τὸ τῶν γινομένων ἔνια καὶ αἰτίου χωρὶς γίνεσθαι» (*Œ* IV, 105,6–7)· *ibid.*: «Ταῦτα μὲν ὁ Πλήθων ταῖς ἄλλαις αὐτοῦ συκοφαντίαις καὶ ἀμαθίαις προσέπλεξεν» (*Œ* IV, 105,21–22)· *ibid.*: «Καθάπερ οὖν τις μήτε τὴν φύσιν εἰδὼς καὶ τὰ κατὰ ταύτην γινόμενα, μήτε τῆς Ἀριστοτελικῆς ἐπαΐων λέξεως, καὶ ἀντιφάσκειν καὶ τῇ δόξῃ τοῦ θείου κίνδυνον ἐπιφέρειν Ἀριστοτέλη νενόμικας» (*Œ* IV, 108,2–5).

[104] Ειδικότερα, ως προς το ζήτημα του βουλεύεσθαι: ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Κατὰ τῶν Πλήθωνος ἀποριῶν ἐπ' Ἀριστοτέλει* II: «Ἀλλ' οὐχ οὕτω τὸ βουλεύεσθαι οὔθ' οἱ κατὰ τῆς φύσεως ἐπιχειροῦντες, οὔτ' Ἀριστοτέλης ἐλάμβανεν, ἀλλ' ὡς μάλιστα τῷ βουλεύεσθαι χρῆσθαι σύνηθές ἐστιν ἐν τοῖς λόγοις, καὶ ὡς ἂν μάλιστα κυρίως νοοῖτο· βουλὴ γάρ ἐστι κυρίως, ζήτησίς τις τοῦ λόγου περὶ τὰ πρακτά, ἐν οἷς ὁ τῶν ἀνθρώπων βίος συνίσταται· οὗ χάριν καὶ τῶν ἄλλων ἐνεργειῶν ἰδιαίτερόν ἐστι τῶν ἀνθρώπων τὸ βουλεύεσθαι, ὡς ἰδίως ἐνέργεια τοῦ λόγου τυγχάνον, οὐδὲ περὶ τοῦ τέλους ἐστίν, ἀλλὰ περὶ τῶν πρὸς τὸ τέλος λυσιτελούντων, ἐν οἷς πολλή τίς ἐστιν ἡ ἀμφιβολία· περὶ δὲ τῶν τελῶν γελοῖον ἂν εἴη, προδήλων ὄντων, βουλεύεσθαι» (*Œ* IV, 102,6–14). Ως προς το ζήτημα των *γινομένων* βλ. *ibid.*: «Ὅτι μὲν οὖν ἅπαν τὸ γινόμενον καὶ ὑπό τινος γίνεσθαι δεῖ, σαφῶς οὕτως Ἀριστοτέλης ἐν ἐνάτῳ τῶν *Μετὰ τὰ φυσικὰ* καὶ πολλοῖς ἄλλοις εἴρηκε λόγοις. Ὅθεν εἰκῇ Πλήθων πεπόνηκεν, ὡς δὴ μὴ λέγοντος τοῦτ' Ἀριστοτέλους, πειρώμενος ἀποδεικνύναι τοῦτο δεῖν ἂν αὐτὸν εἰπεῖν, εἰ καὶ τὸ κινούμενον ἅπαν οὐκ ἀπηξίωσεν ὑπό του κινεῖσθαι· εἰ δὲ καὶ ἔνια τῶν γινομένων ἄνευ αἰτίου γίνεσθαι λέγει, τὸ μὲν αἴτιον κατὰ τὴν ὡρισμένην ἔννοιαν, τὸ δὲ γίνεσθαι κατὰ τὴν ὁλοσχερῆ καὶ συγκεχυμένην δήπου λαμβάνει» (*Œ* IV, 105,30–37)· *ibid.*: «Ἀνήρει δ' ἂν Ἀριστοτέλης ὡς ἀληθῶς τὴν περὶ τοῦ θείου δόξαν, εἰ πάντα γίνεσθαι χωρὶς αἰτίου καὶ αὐτομάτως ἐτίθει, καίτοι σὺ καὶ τοῦτο περιάπτειν ἐκείνῳ τετόλμηκας· ἀλλ' οὐδὲν ἤνυσας» (*Œ* IV, 107,38–108,2).

ο Πλήθων, σχεδόν εκατοντούτης, απαντά στον Σχολάριο σημείο προς σημείο, με το *Πρὸς τὰς Σχολαρίου ὑπὲρ Ἀριστοτέλους ἀντιλήψεις* (1448/49),[105] μιλώντας για αδυναμία του Σχολάριου να κατανοήσει τον Αριστοτέλη,[106] ως αποτέλεσμα φαυλότητας, αμάθειας και θράσους.[107] Σε αντίθεση προς «πάντας σοφούς», ο δήθεν «χριστιανικός» Αριστοτέλης δεν άφηνε καθόλου περιθώρια για θεία πρόνοια:

> Οἱ μὲν γὰρ σοφοί τε πάντες καὶ τῶν ἄλλων οἱ τὰ βελτίω φρονοῦντες ἅπαντα μὲν ὁπόσα ἂν ἀνθρώποις κατορθοῖτο, τῇ θείᾳ προνοίᾳ νέμοντες, τῆς δὲ προνοίας τοῦτο, ὅσον μὴ παρ' ἡμᾶς μηδὲ δι' ἡμῶν τὸ κατορθοῦν ἡμῖν παρέχεται, 'τύχην' τε καλοῦντες καὶ 'θείαν τύχην', ὡς οὐ παρ' ἡμᾶς οὐδὲ δι' ἡμετέραν ἀρετήν, ἀλλὰ διὰ μόνην θείαν δὴ αἰτίαν ἀποβαῖνον, δῆλοι εἰσὶ τῇ θείᾳ προνοίᾳ καὶ τὴν τύχην συνοικειοῦντες. Ἀριστοτέλης δ' ὡς τὴν τύχην τῆς τοῦ θείου προνοίας ἀλλοτριοῖ, καὶ αὐτὰ ἃ σὺ περὶ τῆς τύχης ὡς δὴ εὐσεβέστατα αὐτῷ εἰρημένα ἐν τῇδε σου τῇ συγγραφῇ ἐκτέθεισαι, δηλοῖ· "ἡ δὲ τύχη καὶ τὰ ἀπὸ τύχης ὡς ἀληθῶς ὡς ἂν τύχοι γίγνεται" (Αριστοτέλης, *Ἠθικά μεγάλα* II, 8, 1207a8–11). Εἰ δέ γε τῷ θεῷ τὸ τοιοῦτον ἀπονέμοιμεν, φαῦλον αὐτὸν κριτὴν ποιήσομεν ἢ οὐ δίκαιον· τοῦτο δ' οὐ προσῆκον ἐστὶ θεῷ.[108]

Περαιτέρω, στο σχολιασμό για «το είδος του αιτίου»[109] που αποδίδει στον Αριστοτέλη ο Γεννάδιος, ο Πλήθων απαντά διακρίνοντας ανάμεσα σε αίτιο των «φύσει γινομένων» και αίτιο των «ἀνθρωπείων πράξεων»:

> Καὶ δοκεῖ δὲ μάλιστα Ἀριστοτέλης οὕτως ἐκεῖνο μὲν περὶ τῶν φύσει γιγνομένων λέγειν τῆς γενέσεως, τοῦτο δὲ περὶ τῶν ἀνθρωπείων μάλιστα πράξεων, περὶ ἃς καὶ ὁ τῆς εἱμαρμένης ζητεῖται ὡς τὰ πολλὰ λόγος· ἐφ' ὧνπερ καὶ αὐτὸς Ἀριστοτέλης ἔν γε τῷ *Περὶ ἑρμηνείας* αὐτοῦ βιβλίῳ τὴν εἱμαρμένην πειρᾶται ἀνελεῖν, τὸ "βουλεύεσθαι" ποιῶν ἀρχὴν τῶν "ἐσομένων", οὐκ ὀρθῶς.[110]

---

[105] LAGARDE 1989, 354–507.

[106] Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η κριτική του Πλήθωνα στον Γεννάδιο, όταν τον ψέγει για αποσπασματική ερμηνεία όρων, δίχως την απαραίτητη κατανόηση του ευρύτερου πλαισίου στο οποίο διατυπώνεται: ΠΛΗΘΩΝ, *Πρὸς τὰς Σχολαρίου ὑπὲρ Ἀριστοτέλους ἀντιλήψεις*: «Ὅταν τι τῶν Ἀριστοτέλους σὺ ὑπολαμβάνῃς, ᾗ ὑπολαμβάνεις ἐχρῆν σε σκοπεῖν, καὶ εἰ τῷ ὑποκειμένῳ ὅλῳ χωρίῳ συμβαίνει τὶ ἡ σὴ ὑπόληψις, ἵνα μὴ εἰκαῖα λέγων καὶ τοῖς λόγοις τοῖς ὑποκειμένοις κατ' οὐδὲν προσαρμόττοντα ἀσχημονῇς» (LAGARDE 1989, 490,4–7).

[107] ΠΛΗΘΩΝ, *Πρὸς τὰς Σχολαρίου ὑπὲρ Ἀριστοτέλους ἀντιλήψεις*: «Σὺ δὲ τολμᾷς, καὶ ταῦτα μετὰ τοσαύτης ἀσυνεσίας, Πλάτωνι Ἀριστοτέλη παραβάλλειν τὲ καὶ κρίνειν τὼ ἄνδρε; Ποίᾳ διανοίᾳ πεποιθώς; Ποίᾳ ἐπιστήμῃ λόγων, ὃς τὸ μὲν ἀσεβὲς Ἀριστοτέλους "διορισμόν" τε καὶ "διάκρισιν καλεῖς, τὸ δὲ Πλάτωνος θεοσεβὲς "σύγχυσιν", αὐτὸς συγκεχυμένος τὴν διάνοιαν;» (LAGARDE 1989, 498,1–5)· *ibid.*: «Εἰ δὲ νῦν γοῦν ἐγνωκὼς ὅμως συγκαλύπτειν ἔτι αὐτοῦ τὸ ἄθεον τοῖς σοῖς σαθροῖς σοφίσμασιν, ἐφ' οἷσπερ καὶ ὑπὸ ἀμαθίας θρασύνῃ, διὰ σφόδρα φιλίαν διανοῇ, ἐκεῖνα σοι ἐν δίκῃ τὰ ἰαμβεῖα οὐ φαύλως ἔχοντα ἔστιν εἰπεῖν» (LAGARDE 1989, 498,22–25)· *ibid.*: «Ἀλλ' ἡμῖν μὲν ἄχρι τοῦδε συγγεγράφθω, βραχέα δὴ ἄττα πρὸς μακρὰ τὰ σά, τά γε καὶ ὡς ἡμᾶς ἥκοντα· οὐ γὰρ οὐδ' ὁλόκληρα ἦκεν, ἡμῖν μέντοι καὶ ταῦτα ἀπέχρησεν ἐμφῆναι σου τὴν ἀμαθίαν καὶ ἅμα διανοίας τὸ φαῦλον» (LAGARDE 1989, 498,15–18).

[108] ΠΛΗΘΩΝ, *Πρὸς τὰς Σχολαρίου ὑπὲρ Ἀριστοτέλους ἀντιλήψεις* (LAGARDE 1989, 488,10–21).

[109] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Κατὰ τῶν Πλήθωνος ἀποριῶν ἐπ' Ἀριστοτέλει* II: «Οὕτω δὲ καὶ "αἴτιον" ἁπλῶς μὲν ἅπαν πρὸς τήν τινος ὕπαρξιν συντελοῦν ὀνομάζει, ἀποδιαιρεῖ δὲ τὰ κυρίως λεγόμενα, ἅτε καὶ τῆς τῶν αἰτίων ἐννοίας πολυσχιδοῦς οὔσης· ὧν ἁπασῶν ὁρίζειν δεῖ τὰς διαφορὰς τόν γε μέλλοντα φιλοσοφήσειν γνησίως· καὶ ἵνα τὰς ἄλλας παρῶ διαφοράς, καθόλου μὲν αἴτιον ἑκάστου μάλιστα λέγει τὸ προσεχές· εἰ γὰρ καὶ ἁπλῶς αἴτιον τὸ πρῶτόν φησιν…, ἀλλὰ τονδὶ αἴτιον τὸ προσεχὲς μάλιστα εἶναι, ὡς αὐτοῦ μόνου καὶ ἴδιον» (*Œ* IV, 106,4–10). Τη φιλοσοφικά κρίσιμη συζήτηση που διεξάγεται εδώ για τον προσδιορισμό της έννοιας του *αιτίου* κατά Αριστοτέλη ο Γεννάδιος θα τη συνεχίσει (αυτονομημένη ως προς την αναφορά της στον Αριστοτέλη) συστηματικά και εκτενώς στο *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον* (*Œ* I, 391,23–393,28) («πρώτη αἰτία», «κοινότατος» και «ἔσχατος αἴτιος», «προσεχῆ» και «δεύτερα αἴτια», «ὀργανικὸν αἰτιῶδες» κ.ά.).

[110] ΠΛΗΘΩΝ, *Πρὸς τὰς Σχολαρίου ὑπὲρ Ἀριστοτέλους ἀντιλήψεις* (LAGARDE 1932, 496,5–11).

Διευκρινίζει, λοιπόν, ο Πλήθων στον Σχολάριο ότι, αν ο Αριστοτέλης ομιλεί για «αἰτίου χωρὶς γινόμενα», αυτό δεν αφορά στα «φύσει γινόμενα», αλλά στα «ἀνθρώπεια πράγματα».[111] Αποβάλλοντας, ωστόσο, ο Φιλόσοφος το (αναγκαστικό) αίτιο από τα «ανθρώπεια πράγματα» αποβάλλει και την ειμαρμένη, θέτοντας αντ' αυτής το «βουλεύεσθαι» ως *αρχήν* των *ἐσομένων*. Εδώ ο Πλήθων θέτει με σαφή τρόπο και την προβληματική περὶ *εἱμαρμένης - θείας πρόνοιας*, η οποία την περίοδο εκείνη (το 1448/49 έχει συγγράψει το *Πρὸς τὰς Σχολαρίου ὑπὲρ Ἀριστοτέλους ἀντιλήψεις*) πιθανότατα "τρέχει" ανεπισήμως στο παρασκήνιο με την κυκλοφορία τού —διακεκριμένου από το υπόλοιπο σώμα των *Νόμων* κεφαλαίου— *Περὶ εἱμαρμένης*.[112] Ποια είναι, όμως, η συνεπαγωγή της θέσης του Αριστοτέλη για την *εἱμαρμένη* κατά τον Πλήθωνα;

> Τῶν γὰρ ἀνθρωπείων μάλιστα πραγμάτων σπουδὴ αὐτῷ τὴν εἱμαρμένην ἐξελεῖν, ἵνα αὐτῶν καὶ τὴν θείαν πρόνοιαν συνεξέλῃ, τῇ καθ' ἑαυτὸν αὐτὰ τύχῃ ἐπιτρέψας… Τῇ γὰρ εἱμαρμένῃ ὥσπερ ἡ θεία συνεισάγεται πρόνοια, οὕτω δὴ τῇ αὐτῇ καὶ συνεξαιρεῖται.[113]

Τουτέστιν, ο κατά τον Σχολάριο χριστιανικότερος του Πλάτωνος, υποτίθεται, Αριστοτέλης, αναγνωρίζοντας ρόλο στην *τύχη*, μαζί με την αναγκαιότητα (*ειμαρμένη*), η οποία εξ ανάγκης ακυρώνεται λόγω της παρείσφρησης της *τύχης*, αθετεί και τη θεία *πρόνοια*. Επιπλέον, θα ισχυριστεί ο Πλήθων, φαίνεται ότι —ακόμη χειρότερα— αυτή η αριστοτελική διδασκαλία εξέβαλε στον Επίκουρο, ο οποίος απέρριπτε τη θεία *πρόνοια* παντελώς και θεωρούσε την *τύχη* μεταφυσική αρχή, θεωρούσε δε επιπρόσθετα *τέλος* του ανθρώπινου βίου την *ἡδονήν*.[114]

Από την πλευρά του υπέργηρου σοφού Πλήθωνα η συζήτηση σταμάτησε εδώ. Οι εκφράσεις και των δύο σε πολλές περιπτώσεις ξέφυγαν κατά πολύ από τα όρια μιας ευπρεπούς

---

[111] ΠΛΗΘΩΝ, *Πρὸς τὰς Σχολαρίου ὑπὲρ Ἀριστοτέλους ἀντιλήψεις*: «Πρὸς οὖν τὰ τοιαῦτα καὶ ἐνταῦθα ἀποβλέπων, καὶ οὐ τὰ ἄνευ σοι σπέρματος γιγνόμενα, γίγνεσθαί τι λέγοι ἂν τῶν γιγνομένων καὶ αἰτίου χωρὶς» (LAGARDE 1989, 496,13–15).

[112] Βλ. § 1.1.

[113] ΠΛΗΘΩΝ, *Πρὸς τὰς Σχολαρίου ὑπὲρ Ἀριστοτέλους ἀντιλήψεις* (LAGARDE 1989, 496,16–18 και 22–23). Τον κίνδυνο της «συνεκβολής» ή «συνεξαίρεσης» και της θείας πρόνοιας από όσους επιχειρούν να εξαιρέσουν/εκβάλλουν την ειμαρμένη, τον είχε πρωτοδιατυπώσει ο Πλήθων στο κεφ. *περὶ εἱμαρμένης* των *Νόμων*: «Κινδυνεύουσι γὰρ οἱ τὴν περὶ τῶν ἐσομένων ἀνάγκην τε καὶ εἱμαρμένην ἀναιροῦντες, ἢ καὶ τῆς προνοίας ὅλως τῶν τῇδε ἐκβάλλειν τοὺς θεούς, ἢ καὶ τὴν τῶν χειρόνων αὐτοῖς αἰτίαν ἀντὶ τῶν ἐκ τῶν δυνατῶν βελτίστων περιάπτειν, ἀμήχανον ὄν, μὴ οὐ θάτερα ἀεί, ἤτοι τὰ πρότερον ἢ ὕστερον αὐτοῖς ἐγνωσμένα, χείρω τῶν ἑτέρων εἶναι· ὥστε τοῖν δυοῖν ἂν τούτοιν ἀσεβημάτοιν θατέρῳ πάντως τοὺς τὴν εἱμαρμένην ἀναιροῦντας περιπίπτειν» (ALEXANDRE 1858, 65–67). Στο μοτίβο αυτό θα προσπαθήσει να αντεπιχειρηματολογήσει εν μέσω διαλειμμάτων από το υβρεολόγιό του, δεκαετίες μετά ο Ματθαίος Καμαριώτης. (ΜΑΤΘΑΙΟΣ ΚΑΜΑΡΙΩΤΗΣ, *Λόγοι δύο πρὸς Πλήθωνα περὶ εἱμαρμένης*: «Θύωμεν οὖν ἀεὶ τῷ θεῷ θυσίαν αἰνέσεως, ἄλλου τε παντὸς καθαρεύοντος πάθους, καὶ τὴν περὶ τῆς εἱμαρμένης πονηροτάτην καὶ ἀσεβεστάτην Πλήθωνος ἀποτρεπόμενοι παντάπασιν δόξαν· οὐ δεδιότες ὥς φησι Πλήθων, μὴ τὴν εἱμαρμένην ἀναιροῦντες, συνανέλωμεν καὶ τὴν πρόνοιαν, ᾧδε πη λέγων. ''κινδυνεύουσι γὰρ οἱ τὴν περὶ τῶν ἐσομένων ἀνάγκην τε καὶ καὶ εἱμαρμένην ἀναιροῦντες, ἢ καὶ τῆς προνοίας τῶν τῇδε ἐκβάλλειν τοὺς θεούς, ἢ καὶ τὴν τῶν χειρόνων αὐτοῖς αἰτίαν ἀντὶ τῶν ἐκ τῶν δυνατῶν βελτίστων περιάπτειν· ἀμήχανον ὂν μὴ οὐ θάτερα ἀεί, ἤτοι τὰ πρότερον ἢ ὕστερον αὐτοῖς ἐγνωσμένα, χείρω τῶν ἑτέρων εἶναι. ὥστε τοῖν δυοῖν ἂν τούτοιν ἀσεβημάτοιν θατέρῳ πάντως τοὺς τὴν εἱμαρμένην ἀναιροῦντας περιπίπτειν". Καθαρεύωμεν τοίνυν καὶ τῆς κατὰ τὴν εἱμαρμένην ἀσεβείας. οὐ δεδιότες, μὴ τὴν εἱμαρμένην ἀναιροῦντες, συνανέλωμεν καὶ τὴν πρόνοιαν· ἀλλὰ τὸ ἀνάπαλιν, μὴ τὴν εἱμαρμένην τιθέντες, ἑαυτοὺς ἀποσχοινίσωμεν τῆς προνοίας, ἀνάγκη δουλεύοντες καὶ εἱμαρμένην, πλὴν τῶν ὀνομάτων, οὐδὲν οὖσι καθ' ἑαυτά. Πῶς γὰρ δουλεύων τις ἀνάγκῃ καὶ εἱμαρμένῃ, τὴν πρόνοιαν οὐκ ἀνελεῖ; ἢ ὅτι ταυτὸν τῇ εἱμαρμένῃ ἡ πρόνοια; Ἀλλ' οὐ ταυτόν· ἄλλος γὰρ δὴ λόγος εἱμαρμένης, καὶ ἄλλος προνοίας, οὐ κατὰ τὸ ὄνομα μόνον, ἀλλὰ πολλῷ πρότερον καὶ κατὰ τὸ πρᾶγμα, ὡς πᾶσι δῆλον ἐστίν. Ὧν δὲ οἱ λόγοι διάφοροι, καὶ αὐτὰ διάφορα· τὸ μὲν γὰρ οἷον προνοεῖν ἐστι, ταυτὸν δὲ εἰπεῖν ἐνεργεῖν. Τὸ δὲ οἷον εἱρμῷ τινι οὕτως ἔχειν, ταυτὸν δὲ εἰπεῖν πάσχειν, ἢ ὡς ἄν τις ἄλλως βούλεται λέγειν. Πλήν γε δῆλον ὡς ἑκατέρου λόγον ἀποδώσει διάφορον» (REIMARUS 1721, 52–54)· βλ. και ΨΗΜΜΈΝΟΣ 2003, 57.

[114] ΠΛΗΘΩΝ, *Πρὸς τὰς Σχολαρίου ὑπὲρ Ἀριστοτέλους ἀντιλήψεις*: «Καὶ φαίνεται Ἀριστοτέλης οὐ μόνον τῶν περὶ ἡδονῆς λόγων Ἐπικούρῳ δοὺς τὰς ἀφορμάς, ἀλλὰ καὶ τῶν περὶ προνοίας τῆς τοῦ θείου ἐξαιρέσεως» (LAGARDE 1989, 496,23–498,1).

φιλοσοφικής συζήτησης· ο τρόπος, άλλωστε, που ο Πλήθων επιλέγει να κατακλείσει τον λόγο του δεν αφήνει περιθώριο συμβιβασμού, στον οποίο δεν αποβλέπει διόλου και τον οποίο δεν δείχνει να χρειάζεται καν:

> …ὅσῳ ἂν πλείω γράψῃς, τοσούτῳ καὶ μᾶλλον ἀσχημονήσεις. …Εἰ μὲν γὰρ ἠκρίβους τὰ λεγόμενα, παγχάλεπον ἄν σοι ἐγίγνετο τὸ ἀντιλέγειν ἡμῖν …Οὐ γὰρ οὐδ' ἡμῖν προσόντα ἐρεῖς, φλυαρήσεις δὲ τηνάλλως καὶ σαυτὸν μόνον αἰσχυνεῖς, τὴν σαυτοῦ σκαιότητα ἔτι καὶ μᾶλλον ἐπιδείξας.[115]

2.1.2. Σχολάριος, *Πρὸς Πλήθωνα ἐπὶ τῇ πρὸς τὸ ὑπὲρ Λατίνων βιβλίον αὐτοῦ ἀπαντήσει ἢ κατὰ Ἑλλήνων*

Εάν στο *Κατὰ τῶν Πλήθωνος ἀποριῶν ἐπ' Ἀριστοτέλει* η επιθετικότητα του Σχολάριου προδίδει έμμεση, εξ ακοής πληροφόρηση για το αντιχριστιανικό πνεύμα των *Νόμων*, στο *Πρὸς Πλήθωνα ἐπὶ τῇ πρὸς τὸ ὑπὲρ Λατίνων βιβλίον αὐτοῦ ἀπαντήσει ἢ κατὰ Ἑλλήνων* (1450)[116] εντοπίζουμε σημεία τα οποία αφενός μαρτυρούν πληρέστερη γνώση[117] του περιεχομένου των *Νόμων* (και, ειδικότερα, του κεφαλαίου *Περὶ εἱμαρμένης*) και αφετέρου αποτελούν πρόπλασμα θεματικών των οποίων η ανάπτυξη θα αποτελέσει βάση για τη συγκρότηση των *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ* λόγων του. Αφού αναφερθεί (δίχως να τους κατονομάσει) σε εκείνους που επιχειρούν να αναστήσουν τα «σαπρὰ τῶν Ἑλλήνων ληρήματα», στους οποίους, όπως λέει, αξίζει η πυρά (πολύ περισσότερο απ' όσο στα έργα τους, τα οποία εύκολα αντικρούονται με λόγους αληθείας)[118], αναπτύσσει μια πολεμική που δηλώνεται ξεκάθαρα ήδη στον επεξηγηματικό υπότιτλο («*...ἢ κατὰ Ἑλλήνων*», καθώς στρέφεται συγκεκριμένα και ονομαστικά εναντίον του *ελληνισμού* του Πλήθωνα). Οι κύριοι τόποι αυτής της πολεμικής, και τα παράλληλά τους στον πρώτο και συσηματικότερο *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ* λόγο του, είναι οι εξής.

(α) Το ίχνος θειότητας στα δημιουργήματα του Θεού

«Δεῖ γὰρ τὸν Θεὸν τοιούτων ὄντων τῶν αὐτοῦ δημιουργημάτων πρότερον εἶναι τῇ φύσει, ὡς γοῦν οὗ τι ἴχνος ἐστί, τοῦτο τοῦ ἴχνους πρότερον εἶναι δέον τῇ φύσει· τοῦ γὰρ Θεοῦ ὥσπερ ἴχνη τὰ ὄντα λέγουσιν» (*Πρὸς Πλήθωνα ἐπὶ τῇ πρὸς τὸ ὑπὲρ Λατίνων βιβλίον αὐτοῦ ἀπαντήσει ἢ κατὰ Ἑλλήνων· Œ* IV, 128,21–24).

Πβ. *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον*: «Οὐ γὰρ εἶναι μόνον ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὰς τῶν ὄντων φύσεις, ἀλλὰ καὶ αἰτίοις γίνεσθαι ἄλλων αὐτοῖς δέδωκεν, αὐτοῖς τε θειότητός τι ἴχνος ἐντιθεὶς οὕτως, ἵνα ταύτῃ διαφέρῃ τῶν γινομένων…» (*Œ* I, 391,27–29).

---

[115] ΠΛΗΘΩΝ, *Πρὸς τὰς Σχολαρίου ὑπὲρ Ἀριστοτέλους ἀντιλήψεις* (LAGARDE 1989, 500,10–21).

[116] *Œ* IV, 118–155 (Η χρονολόγηση της BLANCHET 2008, 484).

[117] Απευθυνόμενος προς τον Πλήθωνα ισχυρίζεται ότι δεν έχει λάβει γνώση —ακόμη— του συνόλου («πάντα») των περιεχομένων των *Νόμων*· ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Πρὸς Πλήθωνα ἐπὶ τῇ πρὸς τὸ ὑπὲρ Λατίνων βιβλίον αὐτοῦ ἀπαντήσει ἢ κατὰ Ἑλλήνων*: «Ἐκεῖνα μὲν οὖν εἰ συμβαίη μοι ἐς χεῖρας πάντα ἐλθεῖν, φλυαρίαν ὄντα δείξω μακράν, καὶ πολλοὶ δείξουσιν» (*Œ* IV,125,25–27).

[118] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Πρὸς Πλήθωνα ἐπὶ τῇ πρὸς τὸ ὑπὲρ Λατίνων βιβλίον αὐτοῦ ἀπαντήσει ἢ κατὰ Ἑλλήνων*: «Μετὰ γὰρ τὴν λαμπρὰν τῆς μοναρχίας ἀπόδειξιν, ἣν ἐκεῖνοι μέν, ταῖς ἐπεισαγωγαῖς τῶν ψευδωνύμων ἀναιροῦντες θεῶν, τοῖς λόγοις μόνοις ἐτίμων, ὁ δὲ τοῦ Θεοῦ συμφυὴς καὶ οὐσιώδης Λόγος, μετὰ τῶν ἀνθρώπων γεγενημένος, ἀναμφισβητήτως καὶ καθαρῶς πιστεύειν ἐδίδαξε, ποῦ νῦν ὅσιον αὖθις θεοποιεῖν καὶ τὴν ἀλόγιστον ἐκείνην θεοποιΐαν ἀναζωπυρεῖν ἀπεσβεσμένην πειρᾶσθαι, καὶ θεῶν τινων ἀναγνωρισμοὺς ἐκ φιλοσοφίας ὑπὲρ τὴν ποιητῶν διάστροφον γνώμην καὶ ἁγιστείας εὐσταλεῖς, ὡς αὐτοί φασι, καὶ νόμους ἠθῶν καὶ διαίτης ὑφ' ἡγεμόνι Ζωροάστρῃ καὶ Πλάτωνι καὶ τοῖς ἐκ Στοᾶς, καὶ τοιαύτην τινὰ λόγων ὁμίχλην αὖθις συνάγειν; ἧς ταῖς τῆς ἱερᾶς διδασκαλίας ἀκτῖσι θείως ἐσκεδασμένης, πρὸς τὰς τῆς ὑπερφυοῦς ἀληθείας αὐγὰς ἡ τῶν ἀνθρώπων φύσις ἀνέβλεψεν. […] ἀλλὰ γένοιτο κἀμοὶ τοῦτον ἐνστήσασθαι τὸν ἀγῶνα, καὶ μὴ πῦρ, ἀλλὰ λόγους μᾶλλον ἀληθείας ἐπαφεῖναι τοῖς γράμμασιν, ὡς τοῖς γράψασι μᾶλλον πρέποντος τοῦ πυρός» (*Œ* IV, 125,15–25 και 27–29).

(β) Η πρόγνωση των εσομένων και η δημιουργία των όντων ως απόρροια της (αγαθής) θείας βουλήσεως

«Οὐ γὰρ ἀρκεῖ τὸ ὡς αὐτίκα μάλα ἐσόμενα προγινώσκειν τὰ ὄντα, οὔθ' ἡ τοῦ κόσμου ἰδέα πρὸ τοῦ κόσμου γεγενημένη· καὶ ταύτην γὰρ τοῦ Θεοῦ ὑποδεεστέραν τιθεῖσιν οἱ λέγοντες, ἅτε μηδὲ ταύτης ἐκ τῆς ἀνάγκης γεγενημένης τῆς φύσεως» (*Πρὸς Πλήθωνα ἐπὶ τῇ πρὸς τὸ ὑπὲρ Λατίνων βιβλίον αὐτοῦ ἀπαντήσει ἢ κατὰ Ἑλλήνων· Œ* IV, 128,26–29).

Πβ. *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον*: «Τὸ μὲν γὰρ γινώσκεσθαι αὐτά ποτε, καὶ ἐξ αὐτῶν ἔστιν (ὡς γὰρ ὑπάρχοντα καὶ γινώσκεται), τὸ δὲ προεγνῶσθαι τοσοῦτον χρόνον, τοῦ περιόντος τῆς θείας ἐπιστήμης ἐστίν» (*Œ* I, 408,15–17).

«Καὶ ὡς μὴ ὄντα πρότερον ἐποίει τὰ ἐν τῷ κόσμῳ, οὐ δήπου τὴν ἐν τοῖς κτίσμασιν ὡρισμένην παρ' αὐτοῦ συμπροβιβάζων ἀνάγκην (οὔπω γὰρ ἦν), οὕτω καὶ ὄντα μετασκευάζει, ἐπειδὰν βουληθῇ ὁλοσχερεστάτῃ καὶ ἀρίστῃ διατάξει προνοίας καὶ τὸ μεῖζον ἢ κοινότερον ἀγαθὸν διαπραττομένῃ μετὰ τοῦ μηδὲ τὰ ἄλλα ἀναιρεῖν. Ταῦτα δὲ συνᾴδει καλῶς τοῖς ἐξ ἀρχῆς εἰρημένοις, ἐν οἷς ἐστι καὶ τὸ τὸν Θεὸν μὴ πεποιηκέναι τὰ ὄντα τῷ πεφυκέναι, ἀλλὰ τῷ βούλεσθαι (*Œ* I, 410,13–19).

Πβ. *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, πέμπτον*: «…ἐν δὲ τῇ ἀιδίῳ τοῦ Θεοῦ γνώσει καὶ ποιητικῇ καὶ προνοητικῇ πάντων, ᾗ καὶ τὰ μέλλοντα πάρεισι καὶ ὡς παρόντα πάντα γινώσκονται…» (*Œ* I, 457,23–25).

(γ) Η προϋπαρξη των λόγων της δημιουργίας των όντων στον Θεό

«Τῶν δὲ τοῦ Θεοῦ ἔργων πολὺ ἐλάττων ἡ ἐν τῷ Θεῷ ἰδέα τε καὶ ὁ λόγος, ὑφεστώτων ἐκείνων, αὐτὴ μὴ ὑφεστηκυῖα, καίτοι πᾶσιν ἀπειράκις ἀπείρως ὑπερκειμένη» (*Πρὸς Πλήθωνα ἐπὶ τῇ πρὸς τὸ ὑπὲρ Λατίνων βιβλίον αὐτοῦ ἀπαντήσει ἢ κατὰ Ἑλλήνων· Œ* IV, 129,22–24).

Πβ. *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον*: «Εἰ γὰρ καὶ δυνατόν ἐστι τὴν θείαν πρόνοιαν καὶ οὕτω καλεῖν, οὐχ ὡς ἔστιν ἐν τῷ Θεῷ μόνον πρὸ τῆς τῶν προνοουμένων ὑπάρξεως, ἀλλ' ᾗ καὶ αὐτοῖς ποτε προσαγομένη τοῖς πράγμασι, ταῦτα τοῖς ἀιδίοις ἐν τῷ Θεῷ περὶ τῆς αὐτῶν ὑπάρξεως καὶ τάξεως λόγοις ἐξομοιοῖ» (*Œ* I, 390,3–7).

Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, πέμπτον: «…τῇ δὲ θείᾳ προνοίᾳ τὸ οἰκεῖον φυλαττούσης ἀξίωμα, τὸ προϋφεστάναι δηλονότι τῶν ἐσομένων πάντων τοὺς λόγους ἐν τῇ τοῦ ποιητοῦ τε ἅμα καὶ προνοητοῦ διανοίᾳ καὶ ἀϊδίους ἀϊδίῳ παρεῖναι» (*Œ* I, 457,27–30).

(δ) Η δημιουργία και η συντήρηση των όντων

«…ᾗ γὰρ Θεός ἐστιν εἷς, ἔργα αὐτοῦ εἰσι πάντα, ὅσα τό τε εἶναι καὶ τὸ εὖ εἶναι τῶν ὄντων συνείληφε» (*Πρὸς Πλήθωνα ἐπὶ τῇ πρὸς τὸ ὑπὲρ Λατίνων βιβλίον αὐτοῦ ἀπαντήσει ἢ κατὰ Ἑλλήνων· Œ* IV, 131,4–5).

Πβ. *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον*: Τῇ αὐτῇ δὲ ἀγαθότητι καὶ δυνάμει, ὡς ἐξ οὐκ ὄντων πεποίηκε, καὶ προνοεῖ δήπου αὐτῶν κατὰ τὰς ἑκάστων φύσεις» (*Œ* I, 393,29–30)· *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, πέμπτον*: «Εἰ τοίνυν ἔστι Θεός, καὶ ποιητής ἐστιν αὐτὸς πάντων τῶν ὄντων. Εἰ γὰρ Θεός ἐστιν, αὐτογενής ἐστι καὶ ἀναίτιος καὶ παρ' οὐδενὸς ἔχων τὸ εἶναι, καὶ εἰ μόνος ἐστὶ Θεός, εἷς ὤν, καὶ μόνος ἐστὶν αὐτογενὴς καὶ ἀναίτιος· αὐτοῦ δὲ μόνου τοιούτου ὄντος, τὰ ὄντα δεῖ πεποιῆσθαι ὑπ' αὐτοῦ· ἀνάγκη τε γὰρ ἄλλοθεν αὐτὰ τὸ εἶναι ἔχειν οὐκ ἀφ' αὑτῶν, ἑνὸς ὄντος τοῦ αὐτογενοῦς, καὶ παρὰ τοῦ Θεοῦ τοῦτ' ἔχειν, ἑνὸς ὄντος καὶ μόνου Θεοῦ τυγχάνοντος. Εἰ τοίνυν ποιητής ἐστι πάντων τῶν ὄντων, καὶ προμηθεὺς ἄρα ἐστὶν αὐτῶν καὶ προνοητής» (*Œ* I, 454,18–25).

(ε) Οι εσφαλμένες αντιλήψεις περί Θεού

Πρὸς Πλήθωνα ἐπὶ τῇ πρὸς τὸ ὑπὲρ Λατίνων βιβλίον αὐτοῦ ἀπαντήσει ἢ κατὰ Ἑλλήνων: «Καὶ εἰ μὴ μιᾷ δυνάμει ποικίλως ἐπὶ πάντα ἐκτεινομένη παρήγαγεν ὁ Θεός, εἷς μὲν ὤν, ἀναφοραῖς δέ τισιν ἀναγκαίαις καὶ οὐδὲν εἰς τὴν κατ' οὐσίαν ἑνότητα ζημιούσαις ἐν αὐτῷ διακεκριμένος,

ἀλλὰ πολλὰς δυνάμεις πρὸς ἕκαστα διανενεμημένας ζητοῦντες, ταύτας δὴ καὶ θεοὺς ὀνομάζειν προαχθησόμεθα, μηδ' ὀνομάζειν μόνον, ἀλλὰ καὶ σέβειν, ἅτε φύσεις τινὰς παρὰ τὸν Θεὸν ὑφεστώσας, καὶ τὸ ἐκείνου ἔργον ποιούσας, καὶ κυβερνώσας τόδε τὸ πᾶν, πῶς τοὺς θεοὺς τούτους διάφορα δυναμένους καὶ μείζω τε καὶ ἐλάττω, μιᾷ δυνάμει ποικίλως ἐπὶ πάντας ἐκτεινομένη παρήγαγεν;» (*Œ* IV, 132,8–16).

«Οὐ γὰρ ἔδει πλείους τιθέναι θεούς, ἀσθένειαν τῇ θείᾳ φύσει προσάπτοντας» (*Œ* IV, 132,27–28).

«Τὸ δ' αὐτῶν εἵνεκα τῶν θεῶν καὶ τὰ ὑπ' αὐτῶν κινούμενα σώματα θεοποιεῖν πῶς οὐκ ἀνόσιον;» (*Œ* IV, 132,34–35).

Πβ. *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον*: «…καὶ οἱ πολύθεοι δὲ τοιαῦτα ἱστοροῦσι πολλά, εἰ καὶ περὶ τὰ αἴτια αὐτῶν καὶ τοὺς τρόπους πεπλάνηνται, θεότητα μέν τινα καὶ αὐτοὶ αἰτιώμενοι τῶν τοιούτων καὶ πρόνοιαν καὶ ἀνάγκην, διανέμοντες δὲ τὴν θεότητα οὐκ εὐσεβῶς τοῖς τοῦ μόνου Θεοῦ ποιήμασι, πρὸς τὸ αἰτιῶδες αὐτῶν ἐξηπατημένοι…» (*Œ* I, 411,21–25).

(στ) Η φύση των "κεχωρισμένων οὐσιῶν"

Πρὸς Πλήθωνα ἐπὶ τῇ πρὸς τὸ ὑπὲρ Λατίνων βιβλίον αὐτοῦ ἀπαντήσει ἢ κατὰ Ἑλλήνων: «Καίτοι χωριστὰς μὲν οὐσίας τιθέναι τινὰς εὔλογόν ἐστι πάνυ, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τῶν ὄντων δημιουργοὺς οὐδενὶ τρόπῳ, οὔτε συμμεριζομένας τὴν τοῦ παντὸς ἀρχὴν τῷ Θεῷ, ἀρκεῖν ἡγουμένους τῆς πρώτης αἰτίας τὴν δύναμιν δι' ἀπειρίαν πρὸς πάντα ἐκτεινομένην τὰς τῶν ὄντων φύσεις παράγειν. Καὶ διακονεῖσθαι μέντοι τὰς χωριστὰς οὐσίας ἐκείνας τῇ τοῦ Θεοῦ περὶ ἡμᾶς προνοίᾳ πιστεύομεν, ἀλλ' οὐχ οἷον Ἕλληνες ἔπλαττον» (*Œ* IV, 133,30–36).

Πβ. *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον*: «Αὐτῶν τε τῶν κεχωρισμένων οὐσιῶν, ἃς ἀγγέλους φαμὲν καὶ 'λειτουργὰ πνεύματα', οὐχ οὕτω ποικίλως καὶ πολυειδῶς προνοεῖ τὸ θεῖον, ὡς ἡμῶν τῶν ἀνθρώπων, τὰ πλεῖστα τῆς κυβερνήσεως αὐτοῖς τοῖς πνεύμασιν ἐπιτρέψαν καὶ ἐπιτρέπον διηνεκῶς ἰδιαίτερον ἐν τοῖς ἀξιώτερον ζῶσι· προνοεῖ μὲν γὰρ κἀκείνων τῶν φύσεων, ὅπως ἂν μόνα τὰ βέλτιστα καὶ ἀληθέστατα ἐννοοῦσαι, τὴν ἀρίστην τε καὶ εὐδαιμονεστάτην ἀνύωσιν ἐκεῖ ζωήν, συντηρῶν αὐτὰς ἐν τῷ ἀποδοθέντι ἑκάστῃ τῆς εὐδαιμονίας ὅρῳ, ὅπως ἂν μηδέποτε ἀποπίπτοιεν, ὃ ἔνιαι πεπονθυῖαι, μυρίων κακῶν σφίσι τε αὐταῖς αἴτιοι καὶ τῷ ἀνθρωπίνῳ γένει εἰσὶ καὶ γίνονται ὁσημέραι, ἀλλ' οὐ μεταβάλλει αὐτὰς πρὸς τὸ ἄμεινον ἢ βελτιοῦσθαι προθυμουμένας χειραγωγεῖ· οὐ γὰρ ἄν τι αὐταῖς ἄμεινον γένοιτο ἐν τῷ ἐσχάτῳ τῆς εὐδαιμονίας ἱδρυμέναις ἀπὸ Θεοῦ βαθμῷ καὶ αὐταρκουμέναις ἑκάστῃ κατὰ τὸ εἶδος· φημὶ δὲ τὸ εἶδος, ὅτι εἴδεσι διακεκριμέναι εἰσὶ καὶ ἐν τῇ ἀτομότητι αὐτῶν εἶδός ἐστιν ἄλλο αὐτῶν ἑκάστη» (*Œ* I, 396,19–32).

(ζ) Η διαβαθμισμένη αιτιότητα - διακυβέρνηση των δημιουργημάτων

Πρὸς Πλήθωνα ἐπὶ τῇ πρὸς τὸ ὑπὲρ Λατίνων βιβλίον αὐτοῦ ἀπαντήσει ἢ κατὰ Ἑλλήνων: «Καὶ δι' ἄλλων μὲν ἄλλα κυβερνᾶσθαι τῶν ὄντων, τό γε εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν ἧκον τῆς ἐκ Θεοῦ προνοίας καὶ κυβερνήσεως, ἀληθές ἐστιν. Ἔδει γάρ τι καὶ αὐτοῖς τοῖς κυβερνωμένοις εἶναι καλὸν ἐν τῷ λυσιτελές τι καὶ τούτων ἕκαστον εἶναι· οὕτω γὰρ ἂν καὶ ἡ τοῦ μόνου κυβερνήτου τῶν ὄντων ἐξουσία λαμπρότερον διαφαίνοιτο, πολλῶν τε διακονουμένων αὐτῇ καὶ πάντων εὐτάκτως, ᾗ ἄλλο ἄλλου ἤρτηται θαυμασίως, ὥσπερ ἐν τῇ τάξει τῆς φύσεως, οὕτω δὴ καὶ τῆς λειτουργίας» (*Œ* IV, 134,6–12).

Πβ. *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον*: «Τῶν δὲ γινομένων καὶ τὰ ὄντα αὐτὰ αἴτια γίνεται· οὐ γὰρ εἶναι μόνον ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὰς τῶν ὄντων φύσεις, ἀλλὰ καὶ αἰτίοις γίνεσθαι ἄλλων αὐτοῖς δέδωκεν, αὐτοῖς τε θειότητός τι ἴχνος ἐντιθεὶς οὕτως, ἵνα ταύτῃ διαφέρῃ τῶν γινομένων, καὶ τοῖς ἐν γενέσει καὶ φθορᾷ πράγμασι μὴ ἀμέσως μόνον γενέσεώς τε αὐτῶν καὶ οὐσίας ἄρχειν τε καὶ ἐπιτροπεύειν, ἀλλὰ καὶ δι' ἄλλων ὑπουργούντων ταῦτα ποιεῖν σοφώτερον ἡγησάμενος…» (*Œ* I, 391,26–32)

Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, πέμπτον: «Τὸ δ' ὅπως καὶ αὐτοῖς τοῖς ποιήμασιν ὀργάνοις τῆς κυβερνήσεως κέχρηται καὶ τὸ ποικίλον τῆς τοιαύτης ἐκ τῶν δούλων διακονίας, πλείστου λόγου τε καὶ θαύματος ἄξιον ὄν, παρείσθω νῦν…» (*Œ* I, 456,2–5).

(η) Η άμεση αιτιότητα του Θεού στον κόσμο

Πρὸς Πλήθωνα ἐπὶ τῇ πρὸς τὸ ὑπὲρ Λατίνων βιβλίον αὐτοῦ ἀπαντήσει ἢ κατὰ Ἑλλήνων: «Ὅσον δ' εἰς τὸν τῆς κυβερνήσεως ἥκει λόγον, ἀμέσως πάντα ἐκ Θεοῦ κυβερνᾶσθαι πιστεύομεν ὑπὸ τῆς θείας σοφίας τε καὶ δυνάμεως· ἐφαρμόττουσι γὰρ ἐν τῷ λόγῳ τῆς ἀπειρίας μέχρι καὶ τῶν ἐσχάτων ἐκτεινομένῳ. Οὐδὲ γὰρ οἷόν τ' ἦν δι' αὐτοῦ μὲν κατασκευάσαι τὸν κόσμον, μὴ διοικεῖν δὲ τοῦτον δι' αὐτοῦ τὸν Θεὸν μηδ' ἐξ αὐτοῦ τὸν τῆς τάξεως λογισμὸν ἐπιτεθεῖσθαί τε τὴν ἀρχὴν τοῖς ὑπ' αὐτοῦ γεγονόσι καὶ νῦν ἐπιτίθεσθαι, εἰ μὴ δι' ἔνδειαν ἰσχύος ἢ λόγου· ὧν ἄρα καὶ τῶν τοιούτων οὐδὲν ἁρμόττει Θεῷ· οὔτε λόγον ἂν ἔχοι δυνάμενον καὶ εἰδότα καταφρονεῖν, ἐλαττοῦσθαί τι τῇ τῶν μερικῶν τούτων καὶ ταπεινῶν προνοίᾳ νομίζοντα» (*Œ* IV, 134,13–21).

Πβ. *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον*: «Αὕτη (sc. *ἡ πρώτη αἰτία*) γάρ ἐστιν ἡ τὰς δυνάμεις τῶν ἀνωτέρων πάντων αἰτίων καὶ αὐτοῦ τοῦ προσεχῶς καὶ τελευταίως παράγοντος τὸ γινόμενον αὐτῷ προσάγουσα τῷ γινομένῳ, καὶ ἄνευ τῆς δυνάμεως ἐκείνης οὐδὲν ἂν γένοιτο ἐξ ἁπάντων. Διὸ καὶ τῶν ἐσχάτων ἀμέσως ποιητικός ἐστιν ὁ Θεὸς οὐδὲν ἧττον, καίτοι καὶ δι' ἄλλων αἰτίων παραγομένων (*Œ* I, 392,3–8).

Op. cit.: «…οὔτε χρὴ δεδιέναι, μὴ κάμνῃ τὸ θεῖον ἐν ταῖς τοιαύταις φιλανθρωπίαις ἢ δι' ἑαυτοῦ λογιζόμενον ἢ καὶ δι' ἄλλων ἀποπληροῦν, οὔτε τῇ κινήσει τῶν ὑψηλοτέρων σωμάτων οἷόν τ' ἦν ἐπιτετράφθαι αὐτάς…» (*Œ* I, 402,27–30).

Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, πέμπτον: «…οἱ Θεὸν εἶναι φρονοῦντες εἰς τὸν αὐτὸν τοῖς ἀθέοις ἐντεῦθεν καταφερόμενοι κρημνὸν ἀγνοοῦσιν, ὡς τὸ μὴ τῶν οἰκείων ἔργων προνοεῖν τὸν Θεὸν εἰς ταὐτὸν ἦκον τῷ μηδὲ τὴν ἀρχὴν αὐτὰ ὑποστῆσαι, ἀφ' αὑτῶν δὲ ὑφεστηκότα καὶ ἀφ' αὑτῶν ἄγεσθαι ᾗ ἂν τύχοι ἕκαστα» (*Œ* I, 454,11–15).

2.1.3. Σχολάριος, *Ἐπιστολὴ τῇ βασιλίσσῃ περὶ τοῦ βιβλίου τοῦ Γεμιστοῦ*

Στην επιστολή του προς τη Θεοδώρα Παλαιολογίνα-Ασανίνα (σύζυγο του Δημητρίου, Δεσπότη του Μυστρά την περίοδο 1449–1460 και αδελφού του τελευταίου βυζαντινού αυτοκράτορα Κωνσταντίνου ΙΑ΄ Παλαιολόγου) (τέλη 1453 / αρχές 1454),[119] ο Γεννάδιος αναφέρεται ρητά στην προετοιμασία του να επιχειρηματολογήσει («…ἀντιγράφειν αὐτῷ παρασκευαζόμεθα πρότερον»)[120] κατά των *Νόμων* του Πλήθωνος. Αξίζει να επισημάνουμε τη σημασία της μεταξύ τους επικοινωνίας, των συνεννοήσεων και του προβληματισμού τους για την τύχη των *Νόμων*: ο Γεννάδιος, ως ο προβεβλημένος (και, συχνά, αυτοπροβαλλόμενος) «προεξάρχων» της χορείας των «γνησίων» (ανθενωτικών) Ορθοδόξων και, πλέον, ως ο φέρων πλέον τη θεσμική ιδιότητα του πατριάρχου,[121] απευθύνεται «καθηκόντως» κατά το βυζαντινό δίκαιο στην αρμόδια (και, τη δεδομένη στιγμή, μόνη εναπομείνασα) κοσμική χριστιανική αρχή, προς την οποία ο ίδιος, ως εκκλησιαστικώς αρμόδιος, προετοιμάζει αναφορά για το περιεχόμενο[122] και

[119] *Œ* IV, 151–155 (η χρονολόγηση της BLANCHET 2008, 485).
[120] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Ἐπιστολῇ τῇ Βασιλίσσῃ περὶ τοῦ βιβλίου τοῦ Γεμιστοῦ* (*Œ* IV, 154,31–32).
[121] *Œ* IV, 151 (βλ. κριτ. υπομν.).
[122] Είναι ενδιαφέρον ότι ο Γεννάδιος, αναφερόμενος στο περιεχόμενο των *Νόμων*, «αποκαλύπτει» και τις κατ' αυτόν πηγές τους: μολονότι ο Πλήθων κατονομάζει «Πλωτῖνον καὶ Πορφύριον καὶ Ἰάμβλιχον», ο «γνώστης» Γεννάδιος, με βεβαιότητα που δεν επιτρέπει αντίρρηση, καταγράφει τον Πρόκλο όχι μόνο ως την κύρια πηγή απ' όπου αντλούν οι *Νόμοι* αλλά και, ευρύτερα, ως διαμορφωτή της σκέψης του Πλήθωνος σε μία σειρά ζητημάτων που πραγματεύεται σε αυτούς (κυρίως στα Βιβλία *α΄* και *β΄*). Μάλιστα, αποδίδει δολιότητα στον Πλήθωνα για την παράλειψη να αναφέρει το όνομα του Πρόκλου (ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Ἐπιστολῇ τῇ Βασιλίσσῃ περὶ τοῦ βιβλίου τοῦ Γεμιστοῦ*: «…Πρόκλον δὲ τὸν αἰτιώτατον αὐτῷ τῆς τοιαύτης φρονήσεως σιωπᾷ, οὐδ' ἀνέχεται δεικνύναι, ὅτι ἐκ τῶν ἐκείνου

εισήγηση για την τύχη (την καύση, τελικά) του «δυσσεβοῦς» συγγράμματος. Ο ίδιος αποφαίνεται, και η αρχή συναποφαινομένη επιβάλλει την ποινή.[123] Την αρχική του αυτή διάθεση και προπαρασκευή, ωστόσο, γρήγορα την εγκατέλειψε, κρίνοντας το σύγγραμμα ανάξιο αντιλογίας, καθώς έκρινε ότι ο Πλήθων δεν αποτόλμησε απευθείας σύγκρουση με τον χριστιανισμό, αλλά έβαλλε *πλαγίως* με την πρόταξη του *ελληνισμού*.[124] Επιπρόσθετα, λέει, ο έλεγχος, η καταδίκη και η εκρίζωση του ελληνισμού έχουν ήδη συντελεσθεί από «χορείαν ανδρών αγίων και σοφών», αλλά και από τον ίδιο το Θεό,[125] του οποίου ο νόμος και ο λόγος έχουν «καταυγάσει» όλη την οικουμένη,[126] και κατά συνέπεια περιττεύει οποιαδήποτε πρόσθετη ενέργεια από πλευράς του. Έμεινε συνεπής σε αυτή την αρχική του στάση και αποτίμηση; Όχι.[127]

βιβλίων μᾶλλον πάντα συνήγαγεν…»· *Œ* IV, 153,25–27), δηλ. ότι επιδίωξε να καρπωθεί αλλότρια δόξα [«Οὐ προστίθησι δὲ τοῖς ἄλλοις τὸν Πρόκλον, σοφιζόμενος ἑαυτῷ τὴν δόξαν τοῦ πρῶτον αὐτὸν τὰ τοιαῦτα ἀποτεκεῖν. Ἀλλ' οἱ τὰ Πρόκλου ἐπεληλυθότες καλῶς ἅμα δὲ καὶ κατεγνωκότες ἐπιγινώσκουσι τὴν πηγὴν τῶν Γεμιστοῦ λόγων» · *Œ* IV, 153,31–34).

[123] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Ἐπιστολῇ τῇ Βασιλίσσῃ περὶ τοῦ βιβλίου τοῦ Γεμιστοῦ*: «Διὰ τοῦτο δεῖν ἔγνωμεν πρὸς τὴν σὴν βασιλείαν ἀναπέμπειν αὐτό, ἵνα διὰ σοῦ μᾶλλον ἀφανισθείη πυρί, καὶ σὺ τὸν ἐκ τῆς τοιαύτης εὐσεβείας λάβῃς μισθόν, ἡμῶν ἐπὶ τοῦτο προτρεψαμένων» (*Œ* IV, 155,6–8). Αυτή τη φορά πρέπει να ακολουθηθεί «έως τέλους» η διαδικασία, καθώς ακριβώς η πλημμελής αντιμετώπιση του φαινομένου κατά το παρελθόν από την πολιτική και εκκλησιαστική εξουσία επέτρεψαν τη διατήρηση και υπόθαλψή του· *ibid*.: «Εἶτα πειρώμενος μὲν λανθάνειν, ἀλλ' οὐκ ἠδύνατο, προαγόμενος τοῖς ὁμιληταῖς τὰς δόξας ἐνσπείρειν, ὑπὸ τοῦ εὐσεβεστάτου βασιλέως τότε Μανουὴλ καὶ τῆς Ἐκκλησίας ἀπεπέμφθη τῆς πόλεως, τοῦτο μόνον οὐ καλῶς βουλευσαμένων, ὅτι φεισάμενοι οὐκ ἐνεδείξαντο τοῖς πολλοῖς αὐτόν, οὔτε ἀτίμως ἢ εἰς βάρβαρον ἀπήλαυνον γῆν, οὔτ' ἄλλον τινὰ τρόπον τὴν μέλλουσαν ἀπ' αὐτοῦ βλάβην ἐκώλυσαν» (*ibid*.· *Œ* IV, 153,10–15). Παρόλα αυτά, η Θεοδώρα Παλαιολογίνα-Ασανίνα "ανέπεμψε" το σύγγραμμα στο Γεννάδιο, κρίνοντας πως σε εκείνον άρμοζε περισσότερο να αποφασίσει για την τύχη του (ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ βιβλίου του Γεμιστοῦ, καὶ κατὰ τῆς Ἑλληνικῆς πολυθεΐας*: «Ἡ δὲ αὖ πρὸς ἡμᾶς ἀναπέμψασα, ἡμῖν ἔφη μᾶλλον πολλαχόθεν προσήκειν τὴν εἰς τὰς τῶν ἀποστατῶν συγγραφὰς ποινὴν κατεργάζεσθαι»· *Œ* IV, 171,10–11). Την «τιμή» εκλογής για την εκτέλεση της ποινής την αποδέχθηκε ασμένως ο Γεννάδιος («Διὰ ταῦτά τε τοίνυν καὶ ὅτι οὐ πατρόθεν τοιοῦτος ἦν, ἀλλ' ἀποστάτης, καὶ ὅτι πάνδεινος ἀγροικία τὸ ἡμέτερον νῦν ἔχει γένος, οὐκ ἀφανισμοῦ μόνου χάριν, ἀλλὰ ποινῆς εἵνεκα μάλιστα, δοθῆναι πυρὶ πεποιήκαμεν τὸ βιβλίον»· i*bid*., *Œ* IV, 171,34–37») επιβάλλοντάς την μάλιστα δημόσια («…τὸ δ' ἄλλο πᾶν ἀποσπασθὲν ἐπαφείθη πυρί, καὶ πολλῶν ἐπ' ὄψεσι ταῦτα ἐγίνετο» (*ibid*.· *Œ* IV, 172,2–3).

[124] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Ἐπιστολῇ τῇ βασιλίσσῃ περὶ τοῦ βιβλίου τοῦ Γεμιστοῦ*: «Ὅθεν εἰ καὶ ἀντιγράφειν αὐτῷ παρεσκευαζόμεθα πρότερον, νῦν γε οὐδεμιᾶς ἀντιλογίας ἡμῖν ἄξιον φαίνεται. Οὐ γὰρ ἀπ' εὐθείας κατὰ τῆς χριστιανικῆς ἀληθείας ἐπιχειρεῖ, ἀλλὰ πλαγίως, τῇ βεβαιώσει, ὡς ἐνόμιζε, τοῦ ἑλληνισμοῦ» (*Œ* IV, 154,31–34).

[125] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Ἐπιστολῇ τῇ βασιλίσσῃ περὶ τοῦ βιβλίου τοῦ Γεμιστοῦ*: «Ἀντιλέγειν δὲ τῷ ἑλληνισμῷ περιττόν, πολλῶν μὲν ἁγίων καὶ σοφωτάτων ἐλεγξάντων αὐτὸν ἐγκαίρως ἐκ πολλῆς τῆς περιουσίας, τοῦ Θεοῦ δὲ πρόρριζον αὐτὸν ἐκ πάσης τῆς γῆς ἀνατρέψαντος» (*Œ* IV, 154,34–37).

[126] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Ἐπιστολῇ τῇ βασιλίσσῃ περὶ τοῦ βιβλίου τοῦ Γεμιστοῦ*: «Εἰ τοίνυν τὰ τῶν ἡγεμόνων αὐτοῦ (sc. Πλήθωνος) βιβλία σῳζόμενα ἰσχύει τοιοῦτον ἐν ἀνθρώποις οὐδέν, τῷ φωτὶ τοῦ χριστιανικοῦ νόμου καὶ λόγου τῆς γῆς ἁπάσης καταλαμφθείσης, οὐ μόνον ὅσον εἰς τὴν θείαν ἥκει ῥοπήν, ἐξ ἧς προδήλως ἡ παγκόσμιος τῶν πολυθέων ἐσβέσθη πλάνη, ἀλλὰ καὶ ὅσον εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ἥκει σοφίαν, πολλῶν καὶ ἀληθινῶν φιλοσόφων λόγοις ἀναντιρρήτοις καὶ ἔμφροσι τὴν μὲν πλάνην ἀνατρεψάντων, τὴν δὲ ἐκ Θεοῦ καὶ ἱερὰν μόνην πίστιν ἀποδειξάντων πάνυ καλῶς κἀν ταῖς ἀνθρωπίναις βεβαιωσάντων ψυχαῖς…» (*Œ* IV, 153,35–154,5). Με τις γραμμές αυτές να γράφονται στη σκιά της Άλωσης, που εκτός πολλών άλλων σηματοδότησε και μια ορατή «ήττα» του χριστιανισμού σε αντίθεση με τη νικηφόρα προέλαση του μωαμεθανισμού, ο Γεννάδιος —παρά την απόπειρα προβολής της οικουμενικότητας της χριστιανικής πίστης που επιχειρεί, σχεδόν σε άρνηση της πραγματικότητας— δείχνει να αντιλαμβάνεται την αντιπαράθεσή του με τον Πλήθωνα περισσότερο ως μία «εσωτερική υπόθεση» αποσαφήνισης της (ελληνικής/χριστιανικής) ταυτότητας του Γένους, παρά ως ένα γεγονός σε αναφορά με τις συντελούμενες κοσμογονικές αλλαγές. Το «πάτριον», όπως σημειώθηκε προηγουμένως (βλ. παραπάνω, § 1.1), είχει ριζικά διαφορετικό περιεχόμενο για τον καθένα τους.

[127] Όχι μόνο δεν έμεινε συνεπής, αλλά, όπως θα δούμε, και ο ίδιος (ως καλός μιμητής), όχι ονομαστικά αλλά πλαγίως, «τῇ βεβαιώσει της χριστιανικής διδασκαλίας» θα επιχειρήσει να κατασβέσει τον κίνδυνο «παραπλάνησης» από την —εν τέλει όχι και τόσο— «ἐσβεσμένη» πλάνη των «πολυθέων», την οποία κήρυξε ο Πλήθων.

2.1.4. Σχολάριος, *Περὶ τοῦ βιβλίου του Γεμιστοῦ καὶ κατὰ τῆς Ἑλληνικῆς πολυθεΐας*

Όσα επισημαίνονται στο *Πρὸς Πλήθωνα ἐπὶ τῇ πρὸς τὸ ὑπὲρ Λατίνων βιβλίον αὐτοῦ ἀπαντήσει ἢ κατὰ Ἑλλήνων* ως "τόποι" της προβληματικής *περὶ θείας προνοίας*, τα συναντούμε μαζί με άλλα ζητήματα ανεπτυγμένα στην επιστολή *Περὶ τοῦ βιβλίου τοῦ Γεμιστοῦ καὶ κατὰ τῆς Ἑλληνικῆς πολυθεΐας* (1457/58),[128] που απευθύνει στον έξαρχο Ιωσήφ[129]. Εδώ έχουμε πλήρη αναφορά τόσο της "μεθόδου" όσο και του χρονικού των γεγονότων εκείνων που σταδιακά ώθησαν το Γεννάδιο να συνειδητοποιήσει πόσο επικίνδυνος ήταν ο Πλήθων και πόσο αναγκαία ήταν από πλευράς του (καθώς κρίνει, με την απουσία οποιασδήποτε υποψίας μετριοφροσύνης, πως είναι και ο «αρμοδιότερος»[130] προς αυτό) η ανάληψη «δράσης» για την αντίκρουση των «δυσσεβών»[131] δογμάτων του· με επιχειρήματα ή/και με καύση.[132] «Από πολύ καιρό» τού ήταν

---

[128] *Œ* IV, 155–172 (η χρονολόγηση της BLANCHET 2008, 486).

[129] Το ότι στο στόχαστρο της πολεμικής του ο Σχολάριος θέτει τον *Ελληνισμό* του Πλήθωνα φαίνεται ήδη από τους τίτλους των τριών έργων-λόγων, από τους οποίους εδώ αντλούμε στοιχεία για την κλιμακούμενης αντιπαράθεσή τους στην προοπτική της αντίκρουσης της *είμαρμένης* (Πλήθων) με τη θεία *πρόνοια* (Σχολάριος) και τις παραλλαγές του μοτίβου *κατά Ἑλλήνων-πολυθέων*:

1. 1450: *Πρὸς Πλήθωνα ἐπὶ τῇ πρὸς τὸ ὑπὲρ Λατίνων βιβλίον αὐτοῦ ἀπαντήσει ἢ κατὰ Ἑλλήνων* (*Œ* IV, 118–155).
2. 1457/58: *Περὶ τοῦ βιβλίου του Γεμιστοῦ καὶ κατὰ τῆς Ἑλληνικῆς πολυθεΐας* (*Œ* IV, 155–172).
3. 1457 κ.εξ.: *Κατὰ αὐτοματιστῶν καὶ ἑλληνιστῶν ἤτοι πολυθέων· καὶ ὅτι Θεὸς εἷς ἐστι καὶ δημιουργὸς τοῦ παντός, ἐν Τριάδι ὑποστάσεων* (*Œ* IV, 172–189)· (παραλλαγή τίτλου στον αυτόγραφο κώδικα *Par. gr.* 1289, f. 250r 1). Ο έτερος σημαντικός ύστερος αυτόγραφος κώδικας *Παντοκράτορος* 127 είναι ακέφαλος, με τη σελίδα τίτλου του λόγου να υπήρχε στο μέρος που λείπει.

[130] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ βιβλίου του Γεμιστοῦ καὶ κατὰ τῆς Ἑλληνικῆς πολυθεΐας*: «Ἀλλ' ἐχρῆν ἀπαθὲς αὐτῷ καθίζειν τὸ δικαστήριον, ἡμᾶς δὲ μὴ διαφυγεῖν ἄν, οὔτ' εἰ τὰ αὐτὰ ἢ καὶ χείρω τῶν ἄλλοις ἐξευρημένων, οὔτ' εἰ βελτίω τε καὶ καινότερα εἴη, τὰ τὴν ψυχὴν ἐκείνου θηρεύσαντα. Ἱερᾶς μὲν γὰρ θεολογίας, ἧς πλεῖστα ἡμῖν ἐμέλησεν ἐν παντὶ τῷ βίῳ, καὶ προῦργου μηδενὶ ἂν συγχωρῆσαι τῶν νῦν ὄντων ἀπανταχοῦ καὶ ἴσα ἡμῖν εἰδέναι· Ἑλληνικῶν δὲ βιβλίων καὶ λόγων, ἐφ' οὓς ἐκεῖνος ἑαυτὸν ἀναφέρει, μηδὲν ἡμῖν περιῶφθαι, ὅτε καὶ καταγινώσκειν αὐτῶν τοιούτων ὄντων, εὐλόγως οἷοί τε ἦμεν, οὐ πρὶν ἐς τὴν τοιαύτην ἕξιν ἐλθεῖν, καὶ ὅτε σοφιζόμενός τις οὐκ ἂν λανθάνειν ἡμᾶς ἠδύνατο» (*Œ* IV, 159,31–160,3).

[131] Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Γεννάδιος, απευθυνόμενος στον Πλήθωνα, χρησιμοποιεί επανειλημμένα τον όρο «δυσσεβής / δυσσεβοῦντες / δυσσεβεῖν», σε αντίστιξη προς το «εὐσεβής / εὐσεβοῦντες / εὐσεβεῖν», σα να θέλει να του υπομνήσει τη βαρύτητα της διάστασης των απόψεών του: αυτές παράγουν (κατά το Γεννάδιο, και όχι μόνο) πρώτα και κύρια αποτέλεσμα αντιχριστιανικό και αντιεκκλησιαστικό, και ως τέτοιες κρίνονται και θα κριθούν ακόμη αυστηρότερα, και όχι με ακαδημαϊκούς όρους νηφάλιας φιλοσοφικής ή θεολογικής κριτικής: «Τοῦ δὲ τὴν πάτριον ἡμῶν θεοσέβειαν ἢ φυλάττοντας ἅμα τε Θεῷ καὶ φρονίμοις πᾶσιν ἀρέσκειν, ἤ, ὡς οὐδὲν διαφέρον, ἀντὶ δοξῶν τε οὐκ ἀληθῶν καὶ πραγμάτων ἄλλων προϊεμένους δυσσεβεῖν, πολύ τι δή, ὡς οἶσθα…» (ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Πρὸς Πλήθωνα ἐπὶ τῇ πρὸς τὸ ὑπὲρ Λατίνων βιβλίον αὐτοῦ ἀπαντήσει ἢ κατὰ Ἑλλήνων· Œ* IV, 120,30–33)· «…καὶ λόγους τινὰς εὐπρεπεῖς τισι δοκοῦντας τῆς δόξης ταύτης ἐκόμιζον· ἐκεῖνα δὲ πάντα καὶ τοὺς ἐκείνοις ποτὲ τεθειμένους τῶν δυσσεβεστάτων εἶναι νομίζειν ἐβόων» (*ibid.· Œ* IV, 143,30–32)· «Καὶ νόμοι κεῖνται πανταχοῦ τοῖς τὰ χείρω προσποιουμένοις, ἐπειδὰν ἁλῶσι τοιοῦτό τι δυσσεβήσαντες» (*op. cit.· Œ* IV, 146,12–13)· «Καὶ ἀξιοῦσι δυσσεβεστάτους πάντων ἀνθρώπων εἶναι καὶ γίνεσθαι τοὺς ἐπ' εὐσεβείᾳ πάντα φρονοῦντας, καὶ οὓς πάντες μεθ' ἑαυτοὺς εὐσεβεστάτους εἶναι νομίζουσιν, ἐκ δευτερείων τὰ πρῶτα νέμοντες» (*op. cit.· Œ* IV, 146,18–21)· «Τῶν δὲ τὴν Ἑλληνικὴν ἑαλωκότων νενοσηκέναι δυσσέβειαν ζῆν τε καὶ τιμᾶσθαι καὶ τοὺς συνόντας φθείρειν συγχωρουμένων…» (*op. cit.· Œ* IV, 147,23–25).

[132] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ βιβλίου του Γεμιστοῦ καὶ κατὰ τῆς Ἑλληνικῆς πολυθεΐας*: «…ἦν ἀνάγκη πᾶσα τοιοῦτον ὂν ἀφανίζεσθαι…» (*Œ* IV, 159,20). Η καύση των *Νόμων* από το Γεννάδιο πραγματοποιείται κάποια στιγμή μεταξύ του 1455 και την αρχή του 1456 (BLANCHET 2008, 177). Συνεπώς, μιλούμε για ένα πρόσφατα συντελεσμένο γεγονός. Κατά μία άλλη εκδοχή (MONFASANI 1976, 207), η καύση συντελείται το 1460, έτος κατά το οποίο ο Δημήτριος Παλαιολόγος παρέδωσε τον Μυστρά στους Τούρκους και ήρθε με τη σύζυγό του Θεοδώρα Ασανίνα στην Κωνσταντινούπολη, κομίζοντας έτσι και το αντίγραφο των *Νόμων* στο Γεννάδιο. Βέβαια, η ακριβής διατύπωση του Γενναδίου είναι η ακόλουθη: «…μεγίστην ἔχω χάριν τῇ βασιλείᾳ σου, ὅτι διακομισθῆναι τὸ βιβλίον τοῦ Γεμιστοῦ ἤτοι Πλήθωνος ἐφρόντισας ἡμῖν…» (*Ἐπιστολὴ τῇ βασιλίσσῃ περὶ τοῦ βιβλίου τοῦ Γεμιστοῦ· Œ* IV, 151,30–152,1). Κάνει λόγο για τη φροντίδα της Παλαιολογίνας να διακομισθεί το βιβλίο στο Γεννάδιο, δίχως να προσδιορίζει αν η *ίδια* το μετέφερε στην Κωνσταντιντινούπολη ή αν η *Κωνσταντινούπολη* ήταν ο τόπος στον οποίο του παραδόθηκε. Συμπερασματικά, η εκδοχή που προτείνει ο MONFASANI (2005, 462–463), ο οποίος εκτιμά ότι το βιβλίο παραδόθηκε στον μονάζοντα στη Μονή Τιμίου Προδρόμου Μενοικέως Γεννάδιο το έτος

γνωστές οι απόψεις του Πλήθωνα,[133] και η ανασκευή τους ήταν ο πραγματικός σκοπός της συγγραφικής αντιπαράθεσης μαζί του,[134] προκειμένου, ξεσκεπάζοντάς τον, να προφυλάξει όσους ανυποψίαστους κινδύνευαν να πλανηθούν από τους λόγους του.[135] Στην επιστολή αυτή προς τον έξαρχο Ιωσήφ[136] (διακεκριμένο συνομιλητή του στην προβληματική *περὶ θείου προορισμοῦ*, γεγονός με την ιδιαίτερη σημασία του)[137], ο Γεννάδιος προβαίνει σε αναλυτική παράθεση των «ἐπιγραφῶν καὶ ὑποθέσεων» (τίτλων και θεμάτων) των *Νόμων*.[138] Κύρια στόχευση της πολεμικής του Γενναδίου είναι η αδιανόητη πρόταση «πολυθεΐας» που αποτόλμησε ο Πλήθων.[139] Σε δραματικούς τόνους περιγράφει τη «συντριβήν» που τού προκάλεσε η συνάντησή του με το περιεχόμενο *των Νόμων*:

1460, όταν οι Δεσπότες, πορευόμενοι καθ' οδόν προς Κωνσταντινούπολη, έκαναν μία στάση στις πλησιόχωρες της Μονής Σέρρες αποτελεί την πλέον εύλογη ερμηνεία για τον τρόπο παράδοσης και τον χρόνο καύσης των *Νόμων*.

[133] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ βιβλίου του Γεμιστοῦ καὶ κατὰ τῆς Ἑλληνικῆς πολυθεΐας*: «Ἐκεῖνος τοίνυν, ὁποῖος ἦν, ἐκ πολλοῦ δῆλος ἡμῖν ἐγεγόνει, καὶ ὅτι τοιοῦτο βιβλίον ἐν πλείοσι χρόνοις εἶχε συγγεγραφώς, πολλῶν τε ἐξηγουμένων ἀξίων πιστεύεσθαι καὶ ἡμῶν πολλαῖς καὶ φαναραῖς ἀποδείξεσιν ἐν Πελοποννήσῳ μὲν πρῶτον, εἶτ' ἐν Ἰταλίᾳ κατειληφότων» (*Œ* IV, 155,30–156,1).

[134] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ βιβλίου του Γεμιστοῦ καὶ κατὰ τῆς Ἑλληνικῆς πολυθεΐας*: «Καὶ τοῦτό μοι τῆς ὑπὲρ Ἀριστοτέλους ἀντιγραφῆς ποτε πρὸς τἀκείνου γέγονεν αἴτιον· ἐκεῖνός τε γὰρ θρασύτερον ἐπήει τῷ Φιλοσόφῳ, πολλὴν εἰδὼς ἐκ τῆς ἐκείνου φιλοσοφίας καὶ ὧν ἀντέστη τῷ Πλάτωνι συνηγορίαν τῇ δόξῃ τῆς ἀληθείας προσγινομένην, καὶ ἡμεῖς, οὐ Πλάτωνι φιλονεικοῦντες, οὐκ Ἀριστοτέλους τι πεφροντικότες ἰδίᾳ, τῷ δὲ σκοπῷ τοῦ Γεμιστοῦ χαλεπαίνοντες, ζήλῳ τῆς πίστεως περιττὸν ἄλλως ἡμῖν εἰλόμεθα πόνον» (*Œ* IV, 156,1–7)· *ibid.*: «Ὃ μὲν οὖν αὖθις ἀντέγραφε, τὸν αὐτὸν πρός τε Ἀριστοτέλη καὶ ἡμᾶς, ἐκείνῳ δῆθεν συνηγοροῦντας, ἀγῶνα πεποιημένος. Ἡμᾶς δὲ ἡ τῆς πατρίδος ἀντιγράφειν αὖ ἐκώλυε συμφορά, πλὴν ὅσον ἄλλης οὐκ ἀκαίρου τότε δεδραγμένοι προφάσεως, καθηψάμεθα μὲν τῶν ἀκαιριῶν αὐτοῦ, φειδοῖ τε καὶ ἐμβριθέστερον· Ἀριστοτέλει δὲ καὶ Πλάτωνι λοιπὸν ὁμοίως χαίρειν εἰπόντες, κατὰ τῆς Ἑλληνικῆς δεισιδαιμονίας οὐ φαύλην ὑπεστησάμεθα πραγματείαν, ὡς αὐτοῦ δὴ φανερῶς πρὸς τὸν εὐσεβῆ σκοπὸν ἡμῶν ἀπομαχομένου, καὶ μηκέτ' ἀξιοῦντος δεῖν κρύπτεσθαι· ἦν δὴ καὶ ἐς ὄψιν μαχομένου, καὶ μηκέτ' ἀξιοῦντος δεῖν κρύπτεσθαι· ἦν δὴ καὶ ἐς ὄψιν ἐλθοῦσαν αὐτῷ, πολλάφασι λυπῆσαι τὸν ἄνθρωπον, ἀπεγνωκότα λοιπὸν τοῦ δυνήσεσθαί τι τὴν ἀρίστην νομοθεσίαν αὐτῷ, τῷ βίῳ περιόντων ἂν ἡμῶν, οἳ καὶ πυρὶ καὶ γραφῇ δυναίμεθ' ἂν ἀκυροῦν, ὁποτέρως ἂν δόξειεν· ταυτὶ γὰρ καὶ ἠπειλοῦμεν ἐν τῷ δευτέρῳ τῶν πρὸς αὐτὸν συγγραμμάτων» (*Œ* IV, 156,14–25).

[135] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ βιβλίου του Γεμιστοῦ καὶ κατὰ τῆς Ἑλληνικῆς πολυθεΐας*: «Ἐβουλόμεθα γὰρ οὕτως ἐνδείκνυσθαι τοῖς ἀγνοοῦσι τὸν ἄνθρωπον, ὡς ἂν μηδεὶς βλαφθείη λοιπὸν ἐξηπατημένος, οἷον οὐκ ὀλίγοι καὶ πρότερον πεπονθότες, ἄλγους ἡμῖν ὑπόθεσις ἐγένοντο χαλεποῦ· ὀνόματα δὲ ἐκείνων λέγειν οὐ χρή» (*Œ* IV, 156,7–10).

[136] Αποδέκτη, επίσης, των λόγων *Περὶ θείου προορισμοῦ, δεύτερον* και *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τρίτον*.

[137] Βλ. σημ. 26.

[138] Η παρουσίαση των μερών και των περιεχομένων της *Νόμων Συγγραφῆς* καταλαμβάνει μιάμιση σελίδα (ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ βιβλίου του Γεμιστοῦ καὶ κατὰ τῆς Ἑλληνικῆς πολυθεΐας*, *Œ* IV, 157,37–159,1). Ολοκληρώνει την παρουσίαση με την παράθεση του τίτλου εκάστου Βιβλίου και του *Νόμων* συνολικά: ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ βιβλίου του Γεμιστοῦ καὶ κατὰ τῆς Ἑλληνικῆς πολυθεΐας*: «Ἑκάστῳ δὲ τῶν βιβλίων ἐπεγέγραπτο· Πλήθωνος νόμων συγγραφῆς βιβλίον πρῶτον, καὶ τοῖς λοιποῖς ἀκολούθως. Ἀρχὴ δὲ τοῦ παντὸς βιβλίου τοιάδε ἦν· "Τάδε συγγέγραπται περὶ νόμων τε καὶ πολιτείας τῆς ἀρίστης, ᾗ ἂν διανοούμενοι ἄνθρωποι, καὶ ἅττ' ἂν καὶ ἰδίᾳ καὶ κοινῇ μετιόντες τε καὶ ἐπιτηδεύοντες, ὡς δυνατὸν ἀνθρώπῳ κάλλιστά τε καὶ ἄριστα βιῷεν, καὶ ἐς ὅσον οἷόν τε, εὐδαιμονέστατα"» (*Œ* IV, 159,10–17). Χωρισμένη σε τρία μέρη, η *Νόμων Συγγραφή* περιλάμβανε στο δεύτερο μέρος κεφάλαιο *περὶ προνοίας* (4ο), εκτός του κεφαλαίου *περὶ εἱμαρμένης* (6ο). Μεταξύ των δύο ο Γεννάδιος επέλεξε να διασώσει το κεφ. *περὶ εἱμαρμένης*, ενδεχομένως ως ουσιαστικό και συμβολικό δείγμα που προ-δίδει (ήδη από τον τίτλο του) τον εξωφρενικά αντιχριστιανικό χαρακτήρα συνολικά των *Νόμων*, γεγονός που καθιστά «αμεσότερα» δικαιολογημένη και «κατανοήσιμη» την πλήρη απόρριψη του όλου έργου. Από αυτή τη σκοπιά, ίσως το κεφ. *περὶ προνοίας* να μην εξυπηρετούσε τόσο αποτελεσματικά την ανάγκη της ξεκάθαρης αντίστιξης. Στην ίδια κατεύθυνση και η απόφαση διατήρησης των πινάκων με τα περιεχόμενα και των ύμνων προς τους θεούς: Σχολάριος, *Περὶ τοῦ βιβλίου του Γεμιστοῦ καὶ κατὰ τῆς Ἑλληνικῆς πολυθεΐας*: «Τοὺς τῶν ὑποθέσεων πίνακας μόνους ἀφήκαμεν ταῖς σανίσι μένειν προσδεδεμένους, καὶ τοὺς ὕμνους πρὸς τῷ τέλει τῶν ἐκείνου θεῶν, ὅπως, σῳζομένων αὐτῶν. μηδεὶς ἔχῃ ποτὲ τῆς ἡμετέρας καταψεύδεσθαι κρίσεως» (*Œ* IV, 171,37–172,2).

[139] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ βιβλίου του Γεμιστοῦ καὶ κατὰ τῆς Ἑλληνικῆς πολυθεΐας*: «Καὶ σὺ γὰρ ἐνταῦθα λόγον οὐδένα περὶ τοῦ πλήθους διδούς, γεννᾷς μόνον, καὶ ὀνομάζεις, καὶ συντάττεις, καὶ διακρίνεις, καὶ συνοικίζεις αὖ πλῆθός τι θεῶν ἀμύθητον» (*Œ* IV, 165,36–38).

> Ὑπὸ τοιούτων δὴ λογισμῶν ἐν ὥραις τέτταρσιν ὅλαις, ἐλαχίστῳ μιᾶς ἡμέρας μορίῳ, τὸ βιβλίον ἅπαν ἐπήλθομεν, εἴδομέν τε καλῶς τίσι λόγοις ἐπλήρου τὰς ὑποσχέσεις τῶν ὑποθέσεων. Ἐνταῦθα δὴ πολλοῖς τε καὶ οὐ τοῖς αὐτοῖς περιηγόμεθα πάθεσιν. Κατεγελῶμεν τῆς ἁπλότητος τοῦ ἀνθρώπου. Ἐθρηνοῦμεν τὸν ὅλεθρον αὐτῷ τῆς ψυχῆς. Κατηρώμεθα τῶν πονηρῶν δαιμόνων, ὑφ᾽ ὧν, στερήσει χάριτος οὐρανίου, συνηρπάγη συντεθῆναι τῷ ψεύδει. Κατεγινώσκομεν τῆς τῶν ἀνθρώπων παραφορᾶς, ᾗ τὸν πρόσθεν χρόνον ἐδούλευον. Χάριτας ἀνεπέμπομεν τῷ προῖκα καὶ ὀψὲ τῇ φύσει τῶν ἀνθρώπων τὰς τῆς ἀληθείας πύλας ἀνοίξαντι καὶ θαυμασίοις ὠπλικότι παρασκευαῖς, ὥστε ταύτης ἐπιμελομένους ἐφάπτεσθαι. Ἐδοξάζομεν αὐτόν, ὡς οἷόν τε ἦν, ὅτι καὶ ἡμῖν τὴν χάριν ταύτην ἐφῆκεν. Ὠδυρόμεθα τὴν συμφορὰν τοῦ γένους ἡμῶν, τὴν αἰσχύνην, τὸ ὄνειδος. Ἔδει γὰρ τοῖς ἡμῶν κακοῖς καὶ τοῦτο προσκεῖσθαι, ὅτι τελευταῖον ἐνὶ τὰ τῆς Ἑλληνικῆς παιδείας ὑπελείφθη καλὰ πρεσβύτῃ, καὶ οὗτος ἀπώνατο τῆς περὶ ταῦτα σπουδῆς φρενῶν αἰσχρὰν ἔκστασιν· οὐ γὰρ ἂν εἶχε σωφρονῶν τοιαῦτα καινοτομεῖν. Ἠλγοῦμεν ἐπὶ τοῖς πόνοις τοῦ γέροντος, οὓς ἀπώλεσε, τὴν περὶ τὴν λέξιν τε καὶ συνθήκην φιλοτιμίαν ὑποθέσεσι φαυλοτάταις συναναλώσας· ὥσπερ εἴ τις ἐν ὕλαις ἀτιμοτέραις ἢ διαλυομέναις εὐθὺς τὴν περὶ τοὺς ἀνδριάντας αὐτῷ τέχνην ἐπιδεικνύοι, βελτίοσι καὶ προσηκούσαις χρῆσθαι δυναμένοις. Τί δεῖ καταλέγειν ὁπόσα ἡμῖν συνέβαινε πάθη;[140]

Συνερχόμενος σταδιακά από το αρχικό σοκ της ανάγνωσης των αδιανόητων[141] —για έναν χριστιανικό νου— διατυπώσεων του «αποστάτου»[142] Πλήθωνος, και έχοντας διέλθει από τα στάδια της ακραίας οργής, του θυμού και της λύπης, ανασυντάσσεται και αρθρώνει, ίσως για πρώτη φορά εδώ, σε αδρές γραμμές αλλά με σαφήνεια, τη δική του πρόταση (την κατ᾽ αυτόν όντως «πάτριον» και «κοινήν δόξαν»)[143] σε μια σειρά από ζητήματα. Ακολουθεί, σε σύστοιχη παράθεση, η ανάπτυξη επιμέρους ζητημάτων στο *Περὶ τοῦ βιβλίου του Γεμιστοῦ καὶ κατὰ τῆς Ἑλληνικῆς πολυθεΐας* και στους *περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ* λόγους.

(α) Η δημιουργία και επιμέλεια των κτισμάτων από το δημιουργό

Περὶ τοῦ βιβλίου του Γεμιστοῦ καὶ κατὰ τῆς Ἑλληνικῆς πολυθεΐας: «Καὶ εἴπερ ἡ τῶν ὄντων διάκρισίς τε καὶ τάξις καὶ κυβέρνησις ἀρκούντως δι᾽ ἑνὸς τοῦ πρώτου ποιοῦντος γίνεται, πάντων τῇ δυνάμει διϊκνουμένου, παρέλκον τε ἂν εἴη καὶ ἅμα οὐ βέλτιον διὰ πλειόνων αὐτὰ γίνεσθαι» (*Œ* IV, 165,6–8)· «Ἡμεῖς γὰρ οἱ τὸν ἀληθῆ καὶ θεῖον προϊστάμενοι λόγον, τὸν μὲν Θεὸν ἀμέσως πάντα δημιουργῆσαι φρονοῦμεν τὰ ὄντα, καὶ ἀμέσως αὐτὰ κυβερνᾶν τε ἐκεῖθεν καὶ προνοεῖν, ᾗ προσήκει πρώτῳ ποιοῦντι. Τὴν μέντοι τῆς θείας κυβερνήσεως ὑπουργίαν ὡς δούλοις καὶ τῶν κτισμάτων αὐτῶν ἀποδίδομεν, ὁπόσοις τοῦτο προσήκει, τῷ τε θείῳ προσήκειν ἀξιώματι τοῦτο καλῶς εἰδότες καὶ τῇ τοῦ παντὸς συμφέρειν ἑνότητι, καὶ τῇ τάξει τῶν ἐν αὐτῷ

---

[140] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ βιβλίου του Γεμιστοῦ καὶ κατὰ τῆς Ἑλληνικῆς πολυθεΐας (Œ* IV, 160,4–24).

[141] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ βιβλίου του Γεμιστοῦ καὶ κατὰ τῆς Ἑλληνικῆς πολυθεΐας*: «…μηδ᾽ ἀκοαῖς εὐσεβῶν ἀνεκτά…» (*Œ* IV, 170,2).

[142] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ βιβλίου του Γεμιστοῦ καὶ κατὰ τῆς Ἑλληνικῆς πολυθεΐας*: «Διὰ ταῦτά τε τοίνυν καὶ ὅτι οὐ πατρόθεν τοιοῦτος ἦν, ἀλλ᾽ ἀποστάτης, καὶ ὅτι πάνδεινος ἀγροικία τὸ ἡμέτερον νῦν ἔχει γένος, οὐκ ἀφανισμοῦ μόνου χάριν, ἀλλὰ ποινῆς εἵνεκα μάλιστα, δοθῆναι πυρὶ πεποιήκαμεν τὸ βιβλίον» (*Œ* IV, 171,34–35).

[143] Ο Γεννάδιος προβάλλει, όπως και στα δύο προηγούμενους λόγους, το σχήμα της ιστορικής εξέλιξης ως επιχείρημα και τεκμήριο για την πολιτισμική και θρησκευτική πρόοδο: τον Ελληνισμό τον διαδέχθηκε ο Χριστιανισμός, όχι μόνο χρονικά αλλά επικυριαρχώντας και του «περιεχομένου» του. Εφόσον ήρθε η εξ Αποκαλύψεως αλήθεια και οι πραγματικοί φιλόσοφοι –στο μέτρο της ανθρώπινης σοφίας– την εννόησαν, πώς αναμένει ο Πλήθων να επανισχύσει η «παλαιά πλάνη», την οποία επιχειρεί να επανεισάγει, δίχως έστω κάποια προσθήκη, στοιχείο που ίσως θα δικαιολογούσε την επανεξέτασή της: ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ βιβλίου του Γεμιστοῦ καὶ κατὰ τῆς Ἑλληνικῆς πολυθεΐας*: «Εἰ μὲν γὰρ καινότερα ἐνομοθέτεις, καὶ μήπω ἐπιδεδειγμένα τῷ ἀνθρωπίνῳ βίῳ, εἶχεν ἄν τί σοι καὶ ἐλπίδος τὸ τόλμημα. Εἰ δὲ τὰ τῶν σῶν ἡγεμόνων βιβλία σῳζόμενα πανταχοῦ, τοιοῦτον ἐν ἀνθρώποις οὐδὲν ἰσχύει, τῷ φωτὶ τοῦ χριστιανικοῦ λόγου καὶ νόμου τῆς γῆς ἁπάσης καταλαμφθείσης οὐ μόνον ὅσον εἰς τὴν θείαν ἥκει ῥοπήν, ἐξ ἧς προδήλως ἡ πανταχοῦ τῶν πολυθέων ἐσβέσθη πλάνη, ἀλλὰ καὶ ὅσον εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ἥκει σοφίαν, πολλῶν ἀληθινῶν φιλοσόφων λόγοις ἀληθεστάτοις καὶ ἔμφροσι τὴν μὲν πλάνην ἀνατρεψάντων, τὴν δ᾽ ἐκ Θεοῦ καὶ ἱερὰν μόνην ἀλήθειαν ἀποδεδειχότων πάνυ καλῶς, πόθεν ἤλπισας μόνος ἐνὶ βιβλίῳ τὰ τῶν ἄλλων ἐπιτέμνοντι, μηδὲν δὲ νεώτερον ἐπιδεικνυμένῳ ὃ τοὺς ἀρχαίους διέλαθε, πεῖσαι προσέξειν σοι τοὺς ἀνθρώπους;» (*Œ* IV, 160,36–161,9).

μερῶν, καὶ ταῖς ἑκάστου πρὸς ἕκαστον ὑπεροχαῖς καὶ ὑφέσεσιν οὐ μάτην ἐκ Θεοῦ δεδομέναις» (*Œ* IV, 166,14–21).

Πβ. *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον*: «Αἴτιος μὲν δὴ πάντων τῶν ὄντων καὶ γινομένων ἐστὶν ὁ Θεός, οὐχ ὡσαύτως δέ, ἀλλὰ ποιεῖ μὲν τὰ ὄντα λεγόμενα, αὐτὸς μόνος κυρίως ὤν…» (*Œ* I, 391,23–25)

«Αὕτη (sc. ἡ πρώτη αἰτία) γάρ ἐστιν ἡ τὰς δυνάμεις τῶν ἀνωτέρων πάντων αἰτίων καὶ αὐτοῦ τοῦ προσεχῶς καὶ τελευταίως παράγοντος τὸ γινόμενον αὐτῷ προσάγουσα τῷ γινομένῳ, καὶ ἄνευ τῆς δυνάμεως ἐκείνης οὐδὲν ἂν γένοιτο ἐξ ἁπάντων. Διὸ καὶ τῶν ἐσχάτων ἀμέσως ποιητικός ἐστιν ὁ Θεὸς οὐδὲν ἧττον, καίτοι καὶ δι’ ἄλλων αἰτίων παραγομένων» (*Œ* I, 392, 3–8).

«Ὁ δὲ Θεὸς ἄνευ ὀργάνου ποιεῖν δυνάμενος ἕκαστα καὶ ποιῶν, ἔστιν ἃ τὰ αὐτὰ καὶ δι’ ὀργάνων ποιεῖ περιουσίᾳ σοφίας καὶ ἀγαθότητος, τὰ ἐν τοῖς γενητοῖς δηλονότι (*Œ* I, 393,10–13).

«Εὐμήχανος γὰρ ὤν, μιᾷ ψήφῳ περὶ ἑνός, τοσαῦτα περὶ ἁπάντων ἐξανύει» (*Œ* I, 404,28–29).

Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, πέμπτον: «Εἰ τοίνυν ἔστι Θεός, καὶ ποιητής ἐστιν αὐτὸς πάντων τῶν ὄντων. Εἰ γὰρ Θεός ἐστιν, αὐτογενής ἐστι καὶ ἀναίτιος καὶ παρ’ οὐδενὸς ἔχων τὸ εἶναι, καὶ εἰ μόνος ἐστὶ Θεός, εἷς ὤν, καὶ μόνος ἐστὶν αὐτογενὴς καὶ ἀναίτιος· αὐτοῦ δὲ μόνου τοιούτου ὄντος, τὰ ὄντα δεῖ πεποιῆσθαι ὑπ’ αὐτοῦ· ἀνάγκη τε γὰρ ἄλλοθεν αὐτὰ τὸ εἶναι ἔχειν οὐκ ἀφ’ αὑτῶν, ἑνὸς ὄντος τοῦ αὐτογενοῦς, καὶ παρὰ τοῦ Θεοῦ τοῦτ’ ἔχειν, ἑνὸς ὄντος καὶ μόνου Θεοῦ τυγχάνοντος. Εἰ τοίνυν ποιητής ἐστι πάντων τῶν ὄντων, καὶ προμηθεὺς ἄρα ἐστὶν αὐτῶν καὶ προνοητής» (*Œ* I, 454,18–25).

(β) Η πρώτη αρχή ως πηγή τελειοτήτων

Περὶ τοῦ βιβλίου του Γεμιστοῦ καὶ κατὰ τῆς Ἑλληνικῆς πολυθεΐας: «Καὶ πολλοῖς ἄλλοις λόγοις καὶ τεκμηρίοις τὸ δόγμα τοῦτο δεικνύουσιν, ὧν ἁπάντων ἱκανώτατόν ἐστιν, ὅτι τῶν μὲν ἄλλων περὶ Θεοῦ λεγομένων ἕκαστον, μίαν τινὰ τελειότητα δήπου σημαῖνον, κατηγοροῖτ’ ἂν ἀμηγέπη καὶ τῶν κτισμάτων, οἷς ἐκεῖθεν ἡ τελειότης ἐστίν, οἷον ἀγαθότης, σοφία, δύναμις, ἑνότης, καὶ τὰ τοιαῦτα· θεότης δὲ ταῖς τελειότησι πάσαις ὄνομα κεῖται, ἃς ἀδύνατον προσεῖναι πάσας ὁμοῦ, πλὴν τῆς πρώτης καὶ μόνης πάντων αἰτίας. Οὐδ’ ἀθροίζει μόνον τὰς τελειότητας τὸ τῆς θεότητος ὄνομα, ἀλλὰ καὶ τὸν τρόπον συνάπτει, ᾧ ταύτας εἰς ἓν ἀθροίζεσθαι χρή» (*Œ* IV, 165,13–21).

Πβ. *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον:* «Ταύτῃ τοι καὶ τὰ ὄντα πάντα ποιήματα γεγονότα αὐτοῦ κοινωνεῖ μὲν τῆς ὁμοιότητος αὐτοῦ ἀμηγέπη (δεῖ γὰρ τὸ ἔργον ἐοικέναι πῃ τῷ τεχνίτῃ), καὶ τὰ μὲν ἐν πλείοσι, τὰ δὲ ἐν ἐλάττοσι κοινωνεῖ κατὰ τὴν φύσιν τοῦ εἴδους, εἴτε πλείους αὐτῷ εἴτε ἐλάττους τελειότητες ἔνεισιν ἐκ τῆς τῶν τελειοτήτων ἀνεικάστου πηγῆς» (*Œ* I, 393,13–17).

(γ) Η αναλογική ομοιότητα των κτισμάτων προς το δημιουργό

Περὶ τοῦ βιβλίου του Γεμιστοῦ καὶ κατὰ τῆς Ἑλληνικῆς πολυθεΐας: «Ὧ γὰρ αἱ τελειότητες προσήκουσι πᾶσαι, τούτῳ καὶ ἀγεννήτως καὶ ἀπείρως καὶ ὑπερφυῶς, καὶ ὑπὲρ πάντα νοῦν τε καὶ λόγον, καὶ τελεώτατα, καὶ μόνῳ χρὴ προσήκειν αὐτάς·καὶ διὰ τοῦτο ἀγαθὸν μὲν ἔστιν εἰπεῖν ὁτιοῦν τῶν κτισμάτων, καὶ σοφόν, ᾧ τοῦτο προσήκει, καὶ ἄλλο, δυνατόν, ἀληθεύοντας· ἀναλογικῶς γὰρ ταῦτα καὶ τοῖς τοῦ Θεοῦ προσήκουσιν ἔργοις μετὰ τῆς ἐν τοῖς πράγμασιν ἀληθείας, καὶ τὰ ὀνόματα. Θεὸν δὲ οὐκ ἔστιν ἄλλον εἰπεῖν ἢ τὴν πάσης μὲν τελειότητος πληρεστάτην, πᾶσι δὲ λόγοις καὶ τρόποις ἀπειράκις ἀπείρως ὑπερκειμένην παντὸς ὁπωσοῦν ὄντος φύσιν (*Œ* IV, 165,21–29).

Πβ. *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον*: «Ὡμοίωται δέ πῃ καὶ τῷ παράγειν οἷς τοῦτο ἔδωκε, τὰ μὲν πλειόνων, τὰ δὲ ἐλαττόνων ὄντα παρακτικὰ κατὰ τὴν ἐν τῷ παντὶ αὐτῶν τάξιν· πάντα δ’ ὁμοῦ, ἀπὸ τῶν ὑψηλοτέρων ἐπὶ τὰ ἔσχατα κατιόντι, δοῦλά εἰσιν ὁμοίως καὶ

οὐδέν ἐστι θειότητος ἐν αὐτοῖς, εἰ μὴ ὃ ποιήμασι καὶ δούλοις τοῦ ἀρίστου δημιουργοῦ καὶ δεσπότου πρέποι. Ταύτῃ τοι καὶ ποιητικὸν αἴτιον αὐτός ἐστι μόνος, εἰ κυρίως βουλοίμεθα λέγειν, τὰ δ' ἄλλα δουλεύει ὡς ὄργανα· καὶ πρώτην μὲν αἰτίαν αὐτόν, τὰ δὲ λέγοντες αἴτια δεύτερα, τοῖς ὀνόμασι τῆς τάξεως καταχρώμεθα· τὰ μὲν γὰρ τοῖς συντεταγμένοις τε καὶ συστοίχοις προσήκει, ὃ δὲ πάντων ἀπειράκις ἀπείρως ἐξῄρηται ἐνεργείᾳ καὶ δυνάμει καὶ φύσει» (*Œ* I, 393,17–26).

(δ) Το είδος της θειότητος των όντων

Περὶ τοῦ βιβλίου του Γεμιστοῦ καὶ κατὰ τῆς Ἑλληνικῆς πολυθεΐας: «Πῶς γὰρ οἷόν τε, διεστηκότας ἀμηχάνῳ ὅσῳ τῆς πρώτης αἰτίας, οὕς φατε θεούς, μὴ τοῦ Θεοῦ κτίσματα εἶναι καὶ δοῦλα; Κτίσματα δὲ ὄντας Θεοῦ, οὐχ οἷόν τε θεοὺς εἶναι, καὶ θεῶν ἄλλων δημιουργούς. Ἀντιφάσεις γὰρ ταῦτα, τῆς τοῦ Θεὸς ὀνόματος ἀκριβείας ὡς χρὴ τηρουμένης. Οὐδ' ἀλλήλων τηλικαύταις τε καὶ τοιαύταις διακρινομένους ὑπεροχαῖς καὶ ὑφέσεσιν, εὔλογον ἂν εἴη θεοὺς εἶναι καὶ καλεῖσθαι δεῖν οὕτω» (*Œ* IV, 166,2–7).

«Ἀλλ' οὔτε τι αὐτῶν ὀνόματος ἀξιοῦμεν οὔτ' ἔργου μηδαμόθεν σφίσι προσήκοντος, οὔτ' εἰς τὸν ἕνα παρανομοῦμεν Θεόν, τὴν ὑψηλοτάτην ἐπωνυμίαν χραίνοντες τῷ καταβιβάζειν ἔνθα μήτ' ἀληθὲς μήθ' ὅσιον, καὶ τῇ κοινωνίᾳ τῆς ἐπωνυμίας καὶ τὰς εἰς τὸν Θεὸν τιμὰς συμμερίζειν τοῖς δούλοις, καὶ δημιουργοὺς ἀλλήλων καὶ πατέρας ποιεῖν, καὶ τοῦ παντὸς τοῦδε δημιουργούς, καὶ γενῶν διακρίσεις καὶ συνουσίας, καὶ ἁρπαγὰς καὶ ἔρωτας καὶ τὰς ἄλλας φλυαρίας τῇ θείᾳ φύσει προσάπτειν, ἃ μετὰ τῶν ἄλλων οὐδὲ σὺ λέγων αἰδῇ καὶ νομοθετῶν» (*Œ* IV, 166,37–167,6).

Πβ. *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον*: «Τοιούτων πλήρεις αἱ ἱεραὶ ἱστορίαι, καὶ οἱ πολύθεοι δὲ τοιαῦτα ἱστοροῦσι πολλά, εἰ καὶ περὶ τὰ αἴτια αὐτῶν καὶ τοὺς τρόπους πεπλάνηνται, θεότητα μέν τινα καὶ αὐτοὶ αἰτιώμενοι τῶν τοιούτων καὶ πρόνοιαν καὶ ἀνάγκην, διανέμοντες δὲ τὴν θεότητα οὐκ εὐσεβῶς τοῖς τοῦ μόνου Θεοῦ ποιήμασι, πρὸς τὸ αἰτιῶδες αὐτῶν ἐξηπατημένοι…» (*Œ* I, 411,21–25).

(ε) Η διαφορά αιτιότητας δημιουργού και αιτιότητας δημιουργημάτων

Περὶ τοῦ βιβλίου του Γεμιστοῦ καὶ κατὰ τῆς Ἑλληνικῆς πολυθεΐας: «Οὕτω καὶ ὁ Θεὸς ποιεῖ μὲν τῇ ἀγαθότητι καὶ τῇ βουλήσει ἄλλα ἄλλων τιμιώτερα κτίσματα, ὧν τοῖς ὑψηλοτέροις καὶ πλέον τὸ αἰτιῶδες δίδωσι καὶ δραστήριον· ἀλλ' οὐ θεοὺς ἄλλους ταῦτα ποιεῖ, οὐδ' ἄλλους δημιουργούς, οὐδὲ φύσεων ὅλως παραγωγούς· ὀργανικὸν γὰρ αὐτοῖς καὶ ὑπουργικὸν τὸ αἰτιῶδες ἐντίθησιν, οὐχ ᾗ προσήκει δημιουργοῖς» (*Œ* IV,169, 6–11).

Πβ. *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον*: «οὐ γὰρ εἶναι μόνον ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὰς τῶν ὄντων φύσεις, ἀλλὰ καὶ αἰτίοις γίνεσθαι ἄλλων αὐτοῖς δέδωκεν, αὐτοῖς τε θειότητός τι ἴχνος ἐντιθεὶς…» (*Œ* I, 391,27–29).

«Εἰ καὶ ποιητικὰ τοίνυν διὰ τοῦτο λέγονται τῶν γινομένων τὰ ὄντα τῷ τῆς αἰτίας γένει, ἀλλ' ὀργανικόν ἐστι τὸ αἰτιῶδες αὐτῶν· ἑκάστου τε γὰρ αὐτῶν ἡ ποιητικὴ δύναμις, τῇ τοῦ ἀνωτέρου παραβαλλομένη, ὀργανική ἐστι πρὸς αὐτήν, καὶ πάντων ἅμα αἱ δυνάμεις ὀργανικαί εἰσι πολλῷ μᾶλλον πρὸς τὴν τοῦ πρώτου ποιοῦντος δύναμιν· ἐκείνων μὲν γὰρ ἕκαστον τὴν τοῦ κατωτέρου δύναμιν οὐ ποιεῖ, ἀλλ' ἐκ Θεοῦ πεποιημένῃ χρῆται μόνον. Δημιουργεῖ δὲ ὁ Θεὸς καὶ τὰς πάντων δυνάμεις μετὰ τῶν οὐσιῶν» (*Œ* I, 393,1–7).

(στ) Η επιμέλεια των "κεχωρισμένων ουσιών"

Περὶ τοῦ βιβλίου του Γεμιστοῦ καὶ κατὰ τῆς Ἑλληνικῆς πολυθεΐας: «Ὅθεν, συντόμως εἰπεῖν, ταῖς μὲν νοεραῖς καὶ πάντη σωμάτων κεχωρισμέναις οὐσίαις αὐτὸν ἀμέσως τὸν δημιουργὸν ἐφιστῶμεν, οὐκ ἄνευ τάξεως ἐξαισίου πρὸς αὐτὸν ἀνατεινομέναις καὶ τὰ θεῖα μυουμέναις προστάγματα περὶ τῆς τοῦ παντὸς διοικήσεως· ἣν εὐταξίαν αὐτῶν, ἐκ Θεοῦ δι' αὐτῶν ἀποκαλυφθεῖσαν ἴσμεν ὡς οἷόν τε καλῶς» (*Œ* IV, 166,21–25).

Πβ. *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον*: «…ποιεῖ (sc. ο Θεός) μὲν τὰ ὄντα λεγόμενα, αὐτὸς μόνος κυρίως ὤν, τάς τε κεχωρισμένας οὐσίας καὶ οὐρανὸν καὶ τὰ ἐν αὐτῷ σώματα πάντα καὶ τὰ λεγόμενα στοιχεῖα» (*Œ* I, 391,24–26).

«Δημιουργεῖ δὲ ἑκάστῳ ψυχὴν ἐν ἑκάστῳ σώματι ἀμέσως, ὡς τὰς κεχωρισμένας οὐσίας ἐποίησε πρότερον…. (*Œ* I,395,6–7).

(ζ) Η επιμέλεια των ουρανίων σωμάτων και των γενητών

Περὶ τοῦ βιβλίου του Γεμιστοῦ καὶ κατὰ τῆς Ἑλληνικῆς πολυθεΐας: «Τοῖς δ' οὐρανίοις σώμασιν ἐνίας ἐφιστῶμεν αὐτῶν, ἃς οὐρανῶν καλοῦμεν δυνάμεις, οὔσας μέν τοι μὴ φύσεων αὐτῶν αἰτίας οὐδὲ τοῦ πεφυκέναι τῇδε κινεῖσθαι, τῷ δὲ συνεχεῖ τῆς κινήσεως συνεργοὺς τρόποις εὐσεβῶς τε καὶ σοφῶς νοουμένοις. Τῶν δὲ γενητῶν τουτωνὶ τοῖς μὲν ἄλλοις, οὐρανόν τε καὶ πᾶν ὑπ' αὐτὸν σῶμα, ἄλλο ἄλλως, οὐ τοῖς διαφέρουσι μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῖς αὐτοῖς συμβαλλόμενα πρὸς τὸ γίνεσθαί τε ὠδὶ καὶ εἶναι, ἕως ἂν ᾖ (*Œ* IV, 166,25–32).

Πβ. *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον*: «Τῶν μὲν γὰρ ἄλλων γενητῶν οὐχ ὅπως ἀεὶ εἴη προνοεῖ, ἀνθρώπου δέ, ὅπως ἀεί τε εἴη καὶ ἄμεινον εἴη, οὐρανοῦ δὲ καὶ τῶν ἄλλων σωμάτων, οὐχ ὅπως ἄμεινον ἔχοι, ἀλλ' ὅπως ἀεὶ μόνον εἴη καὶ μηδέποτε παύσαιτο τοιαῦτά τε ὄντα καὶ ἐνεργοῦντα ὠδί (ἐκείνων μὲν γὰρ οὐδέτερα νοῦν ἔχει καὶ τὴν συνοῦσαν ἀνθρώπῳ προαιρετικὴν δύναμιν), ἀλλὰ τὰ μὲν κινεῖται ἀεὶ πρὸς τὸ αὐτοῖς βέλτιστον, τοιούτοις οὖσιν ἐκ τῆς θείας ἀμέσως βουλήσεως, ἣ ἔκ τινων κεχωρισμένων οὐσιῶν δυνάμεως ἐπαφῇ, μήτε εἰδότα, μήτε προαιρούμενα, εἰ δέ ποτε μεταβαλεῖ καὶ αὐτά, οὐ κατὰ φύσιν, ταῖς δὲ κινήσεσι καὶ ταῖς δράσεσιν, καὶ τοῦτο εἵνεκα τῆς τῶν ἀνθρώπων βελτιώσεως αὐτοῖς ποτε ἔσται· τὰ δὲ κινεῖται ἕως ἂν ᾖ, μηδ' αὐτὰ ὅλως προῃρημένα (*Œ* I, 395,30–396,5).

(η) Η *επιμέλεια* της κτίσης ως φροντίδα της σωματικής συνιστώσας της ανθρώπινη φύσης:

Περὶ τοῦ βιβλίου του Γεμιστοῦ καὶ κατὰ τῆς Ἑλληνικῆς πολυθεΐας: «Ἀνθρώπων δὲ τῷ μὲν γηΐνῳ αὐτὰ δὴ ταῦτα οὐκ ἄνευ τῆς τῶν ἀσωμάτων ἐπιπλοκῆς, ἐπειδάν ποτε καὶ τῆς δι' αὐτῶν προνοίας ἄξιον ᾖ διὰ τὴν ἀξίαν τοῦ συνημμένου καὶ χρείαν· αὐτῷ δὲ τῷ βελτίονι καὶ ἀθανάτῳ καὶ χωριστῷ τὰς ἀσωμάτους ἐφιστῶμεν οὐσίας μόνας, οὐκ ἄνευ Θεοῦ, οὐχ ὅπως γένοιτό τε καὶ ἐν σώματι εἴη (τοῦτο γὰρ Θεοῦ μόνον ἔργον), ἀλλ' ὅπως ἄμεινον δύναιτο βιοῦν, ἐπιμελομένας» (*Œ* IV, 166, 32–37).

Πβ. *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον*: «Αὐτίκα γὰρ προνοεῖται τῶν γεννητῶν τούτων πάντων οὐ μόνον τῆς κατὰ διαδοχὴν ἐν τῷ εἴδει διαμονῆς αὐτῶν, ἕως ἂν καὶ ἡ τῶν ἀνθρώπων γένεσις ᾖ, πρὸς ἣν τεταγμένα εἰσίν, ἀλλὰ καὶ τῆς προσκαίρου διαμονῆς τῶν ἐν ἑκάστῳ εἴδει ἀτόμων· ἡ γὰρ πρόνοια τῆς ἀδιαλείπτου κινήσεως τοῦ παντὸς τοῦδε καὶ τῶν αὐτοῦ μερῶν, ὧν ἐκ τῆς τοιᾶσδε κινήσεως αὐτὰ γίνεταί τε ὁπωσοῦν καὶ ζῇ, καὶ τῆς αὐτῶν γενέσεως καὶ ζωῆς ἐστι πρόνοια, ἑκάστοις ἀμερίστως συνδιανεμομένη γνώσεως ὑπερβολῇ καὶ δυνάμεως, ἅτε τῆς ὑπεραγάθου θελήσεως ἀκάματον ἀπὸ τῶν ὑψηλοτέρων ἄχρι καὶ τῶν ἐσχάτων τὸν ἑαυτῆς δρόμον ἐξανυούσης ἐν ἑκάστῃ χρόνου ῥοπῇ, ὅς ἐστι τὸ ὑπὸ πάντων ἅμα μετέχεσθαι κατὰ τὴν ἀπ' αὐτῆς ἑκάστῳ δεδομένην τοῦ μετέχειν ἰσχὺν μετὰ τῆς ἐν τῷ παντὶ πάντων εὐαρμοστίας» (*Œ* I, 393,34–394,8).

«Σοφώτατα δὲ καὶ τῆς σωματικῆς τοῦ ἀνθρώπου προνοεῖται ζωῆς ἐνταῦθα, οὐ πρὸς αὐτὸ τὸ ζῆν μόνον, ἀλλὰ καὶ ὅπως ἡ ψυχὴ αὐτῷ μήτε ἐμποδίζοιτο ὑπ' αὐτῆς πρὸς τὸ τέλος καὶ ὁδηγοῖτο» (*Œ* I, 398,19–21).

«Προὔργου μὲν γὰρ ἡμῖν ὁ περὶ ἀνθρώπου λόγος ἐστί· τὰ δ' ἄλλα, ὡς ἐν τῷ ἔργῳ ταῖς περὶ αὐτὸν προνοίαις ὑπουργεῖ τοῦ Θεοῦ, οὕτω κἀν τῷ λόγῳ οὖν συνείληπται ἀναγκαίως…» (*Œ* I, 398,29–31).

2.1.5. Σχολάριος, *Περὶ τοῦ ἑνὸς ἐν Τριάδι Θεοῦ ἡμῶν καὶ πάντων τῶν ὄντων δημιουργοῦ, καὶ κατὰ ἀθέων ἤτοι αὐτοματιστῶν καὶ κατὰ πολυθέων*

Πριν από τους *Περὶ θείας προνοίας και προορισμοῦ* λόγους υπάρχει ένα ακόμη προστάδιο, αν και ύστερο σε σχέση με τα προηγούμενα έργα που εξετάσαμε· πρόκειται για το λόγο *Περὶ τοῦ ἑνὸς ἐν Τριάδι Θεοῦ ἡμῶν καὶ πάντων τῶν ὄντων δημιουργοῦ, καὶ κατὰ ἀθέων ἤτοι αὐτοματιστῶν καὶ κατὰ πολυθέων* (1457 ή και αργότερα).[144] Εδώ ο Γεννάδιος προχωρεί δυο βήματα πιο πέρα σε σχέση με τις προηγούμενες κριτικές αναφορές του στις απόψεις του Πλήθωνα για τα ζητήματα της *θείας προνοίας* και της *εἱμαρμένης*. Ασφαλώς, ο Πλήθων και οι εικαζόμενοι οπαδοί του παραμένουν στο στόχαστρο του Γενναδίου.[145] Παρατηρούμε, ωστόσο, ότι από άποψη μορφής ο λόγος του δεν είναι επιστολιμαίος (όπως οι προηγούμενοι), ότι δηλαδή δεν γράφει απαντητικά προς κάποιον συγκεκριμένο παραλήπτη· πρόκειται για λόγο-πραγματεία, που, ακριβώς ως τέτοιος αξιώνει να είναι μια συστηματική πραγμάτευση του ζητήματος και, ενδεχομένως, φιλοδοξεί να αποτελέσει μια απάντηση σε ένα ευρύτερο κύκλο ανθρώπων που μοιράζονται κοινά ερωτήματα και ανάλογους προβληματισμούς. Αυτό, ως sine qua non πρόθεση, αποτυπώνεται με σαφήνεια από τον ίδιο τον Γεννάδιο: υπάρχουν πολλές παραλλαγές για την πίστη στον ένα Θεό· το ελάχιστο απαιτητό πλαίσιο (που θέτουμε) είναι η πίστη στον Ιησού Χριστό, στα όσα δίδαξε και νομοθέτησε ο ίδιος, οι μαθητές Του και οι διάδοχοί τους.[146]

Όπως στον πρώτο λόγο *περὶ θείας προνοίας* είχε δηλώσει προεξαγγελτικά ο συγγραφέας πως πρόθεσή του είναι να βοηθήσει-θεραπεύσει όσους εσφαλμένα πιστεύουν ότι τα πάντα στον κόσμο γίνονται κατά τρόπο τυχαίο,[147] έτσι κι εδώ οικτείρει την πλάνη των ασεβών, που υιοθετούν την αθεΐα παραμένοντας «ἀνιάτρευτοι».[148] Οι «ἄθεοι»[149] χαρακτηρίζονται «ἀφρονέστατοι» σε σχέση με όσους πιστεύουν στο θείο, αν και εν ταυτώ θεωρούνται υπό κάποιαν έννοια ευλόγως πλανώμενοι, λόγω της «δυσχερείας» της εξέτασης ενός τόσο

---

[144] *Œ* IV, 172–189. Η χρονολόγηση του TINNEFELD 2002, 504.

[145] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ ἑνὸς ἐν Τριάδι Θεοῦ ἡμῶν καὶ πάντων τῶν ὄντων δημιουργοῦ, καὶ κατὰ ἀθέων ἤτοι αὐτοματιστῶν καὶ κατὰ πολυθέων*: «Εἰ γάρ πού τις γέγονε πρὸ μικροῦ, τὴν Ἑλληνικὴν πολυθεΐαν αὖθις ἐθέλων ἀνανεοῦν, δι' ἀμβλύτητα μὲν διανοίας τοῦτο καὶ αὐτὸς ἐπεπόνθει· ἀμβλύτεροι δ' ἂν εἶεν, εἴ πού τινες ἐκείνῳ προστεθειμένοι, τὴν ἐξόριστον πλάνην ἀντὶ τῆς ἀληθεστάτης καὶ κοινῆς τῶν ἀνθρώπων δόξης αἱροῖντο. Καὶ ἡμεῖς κατὰ τῆς ἀβουλίας ἐκείνου πλεῖστα συνεγραψάμεθα, οὐκ ἐκείνου καὶ ὧν ἠδολέσχει κατὰ τῆς ἱερᾶς ἀληθείας φροντίζοντες, ἀλλὰ τῆς τῶν πλείστων ἐν τῷ γένει νῦν ἀμαθίας, τῷ πάλαι τε καὶ πρὸ μικροῦ σοφωτάτῳ, δι' ἣν καὶ κινδυνεύσειεν ἄν τις τῶν ἁπλουστέρων τῇ ψευδεῖ περὶ τῆς ἐκείνου σοφίας φήμῃ πειθόμενος» (*Œ* IV, 180,13–21).

[146] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ ἑνὸς ἐν Τριάδι Θεοῦ ἡμῶν καὶ πάντων τῶν ὄντων δημιουργοῦ, καὶ κατὰ ἀθέων ἤτοι αὐτοματιστῶν καὶ κατὰ πολυθέων*: «Ἐπεὶ δὲ τὸν ἕνα Θεὸν διαφόρως τιθέντες εἰς πλείους αἱρέσεις καταμερίζονται, ἡμῖν μὲν ἀρκεῖ καὶ τοῖς ἄλλοις, ὁπόσοι τοῖς θείοις τοῦ Ἰησοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν νόμοις ἀγόμεθα, αὐτὸν ἐκεῖνον προΐστασθαι καὶ τοὺς αὐτοῦ μαθητὰς καὶ τοῦς ἐκείνων αὖ διαδόχους, καὶ τὸν ἕνα Θεόν, ὡς ἐκεῖθεν δεδιδάγμεθα, φρονεῖν τε καὶ τοῖς οἰκείοις κηρύττειν τῆς πίστεως· ἀλλὰ τῶν διαφερομένων εἵνεκα καὶ περὶ τούτου τι προσθετέον» (*Œ* IV, 181,9–15).

[147] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον*: «Ἔπειτα, ἐπειδὴ ταύτην τὴν πρόνοιαν οἱ μὲν οὐδ' εἶναι οἴονται ὅλως, ἀλλ' εἰκῇ καὶ ὡς ἔτυχεν εἶναί τε πάντα καὶ γίνεσθαι…, τοῖς δὲ προτέροις βοηθῆσαι προῃρημένοι αἰσχίστῃ νόσῳ κατειλημμένοις…» (*Œ* I, 390,10–391,2).

[148] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ ἑνὸς ἐν Τριάδι Θεοῦ ἡμῶν καὶ πάντων τῶν ὄντων δημιουργοῦ, καὶ κατὰ ἀθέων ἤτοι αὐτοματιστῶν καὶ κατὰ πολυθέων*: «Ὀλίγοις τοίνυν πάνυ τὴν ἑαυτῶν καταπιστεύοντες πλάνην, οὓς ἂν αἴσθοιντο πρὸς τὸν αὐτὸν αὐτοῖς κρημνὸν φέρεσθαι, πρὸς ἅπαντας εὐσεβεῖν προσποιοῦνται, καὶ γλώττῃ μὲν ὁμολογοῦσι τοῖς ἄλλοις πᾶσι Θεὸν εἶναι, τῇ δὲ καρδίᾳ τὸν ἰὸν τῆς ἀφροσύνης ἐγκρύπτουσι, διὸ καὶ μένουσιν ἀνιάτρευτοι· οὐδ' ἐν τῇ διανοίᾳ τὸν τοιοῦτον τῆς ἀσεβείας ἀθροίζουσι λογισμόν· πόρρω γὰρ διανοίας οὗτος ὁ τόκος, ἀλλ' ἐν τῇ καρδίᾳ τὴν ἀθεΐαν ὠδίνουσι, τῆς πρὸς τὴν αἴσθησιν καὶ τὴν ὕλην ἀλογωτάτης ῥοπῆς αὐτὴν ἐνσπειρούσης» (*Œ* IV, 173,14–21). Ως ίαση προβάλλει την πίστη στις απόψεις του και στον *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον*: «ἐξ ὧν, καὶ ὅτι ὁμολογουμένως ἐστί, πεισθεῖεν ἂν ἱκανῶς οἵ γε μὴ ἀνιάτως ἔχοντες» (*Œ* I, 391,5–6).

[149] Ως «ἄθεοι», όπως δηλώνεται επεξηγηματικά στον τίτλο, νοούνται οι «αὐτοματισταί», όσοι δηλαδή θεωρούν ότι τα πάντα στον κόσμο γίνονται «ἀπὸ τύχης καὶ αὐτομάτου», θεώρηση που συγκρούεται θεμελιακά με την αντίληψη του Θεού ως δημιουργού και προνοητή σύμπαντος κόσμου.

«ὑψηλοῦ» και συνάμα «βαθέος» ζητήματος όπως είναι το περὶ θείου.[150] Σε αμφότερους τους λόγους εξαίρεται η σημασία τόσο του *λόγου* του εμφύτου στον άνθρωπο όσο και του Λόγου του Θεού όπως αποκαλύπτονται στον κόσμο μέσω των έργων του Θεού, η θέαση των οποίων μπορεί να οδηγήσει συνεπαγωγικά στην επίγνωση της υπάρξεώς Του.[151] Στο πλαίσιο του σχήματος «θεότητα → δημιουργία → πρόνοια» και της αντισυμμετρικής αποφατικής εκδοχής του «αθεΐα → άρνηση δημιουργίας → άρνηση πρόνοιας» ο Γεννάδιος υποστηρίζει ότι με την αγαθότητα και δύναμη με την οποία δημιούργησε ο Θεός τα όντα εκ του μη όντος, με την ίδια

---

[150] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ ἑνὸς ἐν Τριάδι Θεοῦ ἡμῶν καὶ πάντων τῶν ὄντων δημιουργοῦ, καὶ κατὰ ἀθέων ἤτοι αὐτοματιστῶν καὶ κατὰ πολυθέων*: Πλὴν γὰρ ἐλαχίστων πάνυ τῶν λίαν ἀφρονεστάτων, ὡς εἴρηται, Θεὸν εἶναι πάντες ἐτίθεντό τε καὶ τίθενται, ὥστε καὶ τὸ τί ἦν εἶναι καὶ πῶς εἶναι τοῦτον ἐπιζητῆσαι θελήσαντες, διὰ τὴν ἐν τούτοις δυσχέρειαν, ὡς εἰκός ἐστι περὶ Θεοῦ ζητουμένοις, εἰς διαφόρους κατεμερίσθησαν ἄνθρωποι δόξας· καὶ τῆς προτέρας ὅμως καὶ κοινοτέρας οὐκ ἀφίστανται θέσεως· μὲν οὖν ἀσμενίζουσι μείζονι καὶ κατέχουσι» (*Œ* IV, 173,30–36)· *op. cit.*: «Τῶν μὲν οὖν πολυθέων ἐξελέγχειν τὴν πλάνην διὰ ταῦτα νῦν οὐ καιρός…» (*Œ* IV, 181,5–6). Σχολάριος, *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον*: «…οἳ δὲ διαφόρως αὐτὴν τιθεῖσι, τῶν μὲν δευτέρων διαιρεῖσθαι τὰς δόξας καὶ ἐλέγχειν μακρᾶς ἔργον σχολῆς οἰόμενοι καὶ οὐδὲ πρόθεσιν τοιαύτην περὶ οὐδενὸς ἐν τῷ παρόντι ἔχοντες…» (*Œ* I, 390,12–391,1)· *op. cit.*: «Διὰ τοῦτο γὰρ καὶ τοῖς πολλοῖς εὐσύνοπτα προαιρησόμεθα λέγειν περὶ ὑποθέσεως βαθυτάτης» (*Œ* I, 391,7–8)· *op. cit.*: «Τὸ δὲ καὶ φανερᾶς οὔσης οὕτως, μὴ ἔχειν ἡμᾶς τὸν θεῖον περὶ τὰς τοῦ ἀνθρωπίνου βίου οἰκονομίας σκοπὸν ἐννοεῖν, ἐξ ἀνάγκης ἐστὶ διὰ τὴν ποικιλίαν αὐτῆς καὶ τὸ πάνσοφον βάθος» (*Œ* I, 391,15–17)· *op. cit.*: «…καὶ οἱ πολύθεοι δὲ τοιαῦτα ἱστοροῦσι πολλά, εἰ καὶ περὶ τὰ αἴτια αὐτῶν καὶ τοὺς τρόπους πεπλάνηνται, θεότητα μέν τινα καὶ αὐτοὶ αἰτιώμενοι τῶν τοιούτων καὶ πρόνοιαν καὶ ἀνάγκην, διανέμοντες δὲ τὴν θεότητα οὐκ εὐσεβῶς τοῖς τοῦ μόνου Θεοῦ ποιήμασι, πρὸς τὸ αἰτιῶδες αὐτῶν ἐξηπατημένοι, τὴν δὲ πρόνοιαν, ἢ οὐ πάντων ἢ οὐκ ὀρθῶς λέγοντες, τήν τε ἀνάγκην ἱδρύοντες ἔνθα οὐ χρὴ σὺν οὐδεμιᾷ λόγων ἀνάγκῃ, καὶ ὃ μεῖζόν ἐστιν, οὐδὲν οὔτε σφίσιν αὐτοῖς ἕκαστοι οὔτε ἀλλήλοις ὁμόλογον ἀξιοῦντες» (*Œ* I, 411,21–28)· ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τρίτον*: «Ἴσθι γάρ, ἱερωτάτη καὶ φιλτάτη ψυχή, ὡς ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς θεωρήμασιν οὐδέν ἐστι τούτου βαθύτερον· πλάτος γὰρ ἔχει πολὺ καὶ ποικίλον, ἐπιστήμης δὲ δεόμενον ἀκριβοῦς καὶ διανοίας ὑψηλοτέρας, καὶ ἔστι φιλοσοφίας καὶ θεολογίας ὥσπερ γυμνάσιον» (*Œ* I, 438,31–35).

[151] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ ἑνὸς ἐν Τριάδι Θεοῦ ἡμῶν καὶ πάντων τῶν ὄντων δημιουργοῦ, καὶ κατὰ ἀθέων ἤτοι αὐτοματιστῶν καὶ κατὰ πολυθέων*: «Εἰ γὰρ διανοίᾳ καὶ λόγῳ χρῆσθαι ἠδύναντο, δυνηθέντες ἂν εὐθύς, εἴγε καὶ βουλομένοις ἦν ἁπάσῃ σπουδῇ τὸ Θεὸν εἶναι, καὶ φωτὸς ἦν ἂν αὐτοῖς ἐναργέστερον, καὶ ὅσα τῆς εὐσεβείας ἐντεῦθεν ἀνίσχει δόγματα· καὶ ἃ μὲν τὰς τῶν σοφῶν διανοίας καταλάμπουσι τοῦ Θεοῦ ἔργα, τοῖς πολλοῖς ἀνέφικτα καθορᾶσθαι, παρείσθω νῦν, ἐγκείμενα δὲ τοῖς αὐτῶν βιβλίοις ἔξεστι τῷ δυναμένῳ τε καὶ βουλομένῳ ζητεῖν καὶ εὑρίσκειν, ἐξ ὧν ὅτι τε ἀνάγκη πᾶσα τὸν Θεὸν εἶναι, καὶ ὡς ἀδύνατον ἂν μὴ εἶναι καὶ πέρα παντὸς ἀδυνάτου, δείκνυται» (*Œ* IV, 173,21–28)· *op. cit.*: «…οὐδέν ἐστιν ἀληθέστερον τῶν φύσει πᾶσιν ἐγνωσμένων ἀρχῶν» (*Œ* IV, 173,30)· *op. cit.*: «Τὸ γὰρ μὴ δύνασθαι τῷ ἐμφύτῳ λόγῳ κατανοεῖν ταῦτα περὶ Θεοῦ, μηδὲ τοῖς φύσει γινωσκομένοις καὶ ταῦτα σύστοιχα εἶναι, τοῦ Θεὸν εἶναι ποιοῦνται μέγα τεκμήριον, εἴπερ τῇ τοῦ Θεὸν εἶναι ἐννοίᾳ τὸ τὴν οὐσίαν αὐτοῦ νῷ τε ἄληπτον εἶναι καὶ γλώττῃ ἄρρητον, σοφῶς πάνυ καὶ οἰκείως ἀκολουθεῖ· οὐδὲ τὰς θεόθεν ἀποκαλύψεις τῆς περὶ αὐτὸν ἀληθείας τίθεμεν νῦν, πρός γε τὴν χρείαν τοῦ τῶν ἀφρονευομένων ἐλέγχου λίαν οἰκείως, προϊόντος τοῦ λόγου, πρὸς ἑτέραν χρείαν παραληψόμενοι» (*Œ* IV, 173,36–174,6). ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον*: «…ὡς οὔσης ἀναμφισβητήτως ἐν ἅπασι καὶ περὶ ἁπάντων τῆς τοιαύτης τοῦ θείου προνοίας, εἴπερ τι καὶ ἄλλο τῶν ὁμολογουμένως ὄντων, τὰ κεφάλαια τῶν ἀληθεστέρων περὶ αὐτῆς λόγων, πλείστων ὄντων, ἐκθησόμεθα, αὐτῆς συνεφαπτομένης· ἐξ ὧν, καὶ ὅτι ὁμολογουμένως ἐστί, πεισθεῖεν ἂν ἱκανῶς οἵ γε μὴ ἀνιάτως ἔχοντες· διὰ τοῦτο γὰρ καὶ τοῖς πολλοῖς εὐσύνοπτα προαιρησόμεθα λέγειν περὶ ὑποθέσεως βαθυτάτης. Προϋποτιθέμεθα δὲ ἀντὶ θεμελίου τῷ λόγῳ, ὅτι τὸ μὲν θελῆσαι ἑαυτὴν φανερῶσαι τὴν θείαν πρόνοιαν τῆς εὐμενεστάτης φιλανθρωπίας ἦν πρὸς μείζω τοῦ ἀνθρωπίνου ἔξαψιν πόθου καὶ ἵνα μὴ ἄκοντες περὶ τὰ μέγιστα ἀσεβῶσι, καὶ ἅμα τὸ φανεροῦσθαι αὐτὴν τῷ εἶναι, εἴπερ που καὶ ἄλλοθι συμφωνεῖ· ὡς γὰρ ἐκ μεγέθους καὶ καλλονῆς κτισμάτων, φησίν, ἀναλόγως ὁ γενεσιουργὸς θεωρεῖται, οὕτως ἐκ τῶν φανερωτάτων τῆς προνοίας ἔργων περὶ αὐτὰ ἡ ταῦτα διατιθεῖσα γνωρίζεται πρόνοια…» (*Œ* I, 391,2–15)· *ibid.*: «Ἐν τούτοις πᾶσι τοῖς περὶ τῆς θείας φιλανθρωπίας ἱστορουμένοις μετὰ τοῦ ταῦτά τε ἀληθῆ εἶναι καὶ ἡμᾶς ὀρθοτάτῳ λογισμῷ κεχρημένους εὔχεσθαι περὶ ὧν χρὴ τῷ δημιουργῷ, καὶ τὸ τῆς θείας προνοίας προωρισμένον καὶ ἀμετάβλητον διασῴζεται» (*Œ* I, 411,28–32).

αγαθότητα και δύναμη προνοεί για αυτά,[152] η δε πρόνοιά Του συναρμόζεται απολύτως με την ελευθερία και την αγαθότητα της θείας βούλησης λόγω της οποίας τα δημιούργησε.[153]

Οι σημαντικότεροι από τους κοινούς τόπους μεταξύ του *Περὶ τοῦ ἑνὸς ἐν Τριάδι Θεοῦ ἡμῶν καὶ πάντων τῶν ὄντων δημιουργοῦ, καὶ κατὰ ἀθέων ἤτοι αὐτοματιστῶν καὶ κατὰ πολυθέων* και των κατά τι μεταγενέστερων λόγων *Περὶ προνοίας καὶ προορισμοῦ* είναι οι εξής:

(α) Το υπερκείμενο της πρώτης αιτίας σε σχέση με τα δημιουργήματα

Περὶ τοῦ ἑνὸς ἐν Τριάδι Θεοῦ ἡμῶν καὶ πάντων τῶν ὄντων δημιουργοῦ, καὶ κατὰ ἀθέων ἤτοι αὐτοματιστῶν καὶ κατὰ πολυθέων: «Ἀλλὰ ταῦτα μὲν καὶ σύστοιχά πως τοῖς ποιουμένοις εἰσίν, ὡς κτιστὰ πάντα τῷ γένει· ἡ δὲ πρώτη πάντων αἰτία τῶν ποιημάτων αὐτῆς ἀπειράκις ἀπείρως ὑπέρκειται» (*Œ* IV, 182,33–35).

Πβ. *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον*: «Τὰ μὲν γὰρ τοῖς συντεταγμένοις τε καὶ συστοίχοις προσήκει, ὃ δὲ πάντων ἀπειράκις ἀπείρως ἐξῄρηται ἐνεργείᾳ καὶ δυνάμει καὶ φύσει» (*Œ* I, 393,25–26).

(β) Η ομοιότητα μεταξύ δημιουργημάτων - Δημιουργού ως προς το "ποιεῖν"

Περὶ τοῦ ἑνὸς ἐν Τριάδι Θεοῦ ἡμῶν καὶ πάντων τῶν ὄντων δημιουργοῦ, καὶ κατὰ ἀθέων ἤτοι αὐτοματιστῶν καὶ κατὰ πολυθέων: «Ἔστι μὲν οὖν πάντα τὰ τοῦ Θεοῦ ποιήματα ὅμοιά πως αὐτῷ κατὰ τοῦτον τὸν λόγον, ὡς τὴν τοῦ πεποιηκότος ἐν σφίσιν αὐτοῖς ἐμφαίνοντα σοφίαν καὶ δύναμιν. Οὐδὲν γὰρ ἔστι, κἂν τὸ σμικρότατον ᾖ, ὃ μὴ θαυμάσειεν ἄν τις ἐκτόπως ἀντὶ τῶν ἐκ τοῦ μεγέθους ἐλαττωμάτων σοφίας αὐτοῖς καὶ μεθόδων ξένων ἐγκατῳκισμένων θεόθεν. Πρόσεστι δὲ αὐτοῖς καὶ τὸ δραστικόν τε καὶ ὠφέλιμον πλείοσι, καὶ ταῦτα πάντα πρὸς τὴν πρόνοιαν τῆς ἀνθρωπίνης προὔργου καταστρέφει ζωῆς» (*Œ* IV, 183,3–9).

Πβ. *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον*: «Ταύτῃ τοι καὶ τὰ ὄντα πάντα ποιήματα γεγονότα αὐτοῦ κοινωνεῖ μὲν τῆς ὁμοιότητος αὐτοῦ ἀμηγέπη (δεῖ γὰρ τὸ ἔργον ἐοικέναι πῃ τῷ τεχνίτῃ), καὶ τὰ μὲν ἐν πλείοσι, τὰ δὲ ἐν ἐλάττοσι κοινωνεῖ κατὰ τὴν φύσιν τοῦ εἴδους, εἴτε πλείους αὐτῷ εἴτε ἐλάττους τελειότητες ἔνεισιν ἐκ τῆς τῶν τελειοτήτων ἀνεικάστου πηγῆς, ὡμοίωται δέ πῃ καὶ τῷ παράγειν οἷς τοῦτο ἔδωκε, τὰ μὲν πλειόνων, τὰ δὲ ἐλαττόνων ὄντα παρακτικὰ κατὰ τὴν ἐν τῷ παντὶ αὐτῶν τάξιν· πάντα δ' ὁμοῦ, ἀπὸ τῶν ὑψηλοτέρων ἐπὶ τὰ ἔσχατα κατιόντι, δοῦλά εἰσιν ὁμοίως καὶ οὐδὲν ἔστι θειότητος ἐν αὐτοῖς εἰμὴ ὃ ποιήμασι καὶ δούλοις τοῦ ἀρίστου δημιουργοῦ καὶ δεσπότου πρέποι. Ταύτῃ τοι καὶ ποιητικὸν αἴτιον αὐτός ἐστι μόνος, εἰ κυρίως βουλοίμεθα λέγειν, τὰ δ' ἄλλα δουλεύει ὡς ὄργανα» (*Œ* I, 393,13–23).

(γ) Η μοναδικότητα του ανθρώπου ως δημιουργήματος

Περὶ τοῦ ἑνὸς ἐν Τριάδι Θεοῦ ἡμῶν καὶ πάντων τῶν ὄντων δημιουργοῦ, καὶ κατὰ ἀθέων ἤτοι αὐτοματιστῶν καὶ κατὰ πολυθέων: «Μόνος τοίνυν ἐκ τῶν φαινομένων πάντων ὁ ἄνθρωπος 'εἰκὼν τοῦ Θεοῦ' (Γέν. 1:26) καί ἐστι καὶ λέγεται· καὶ λίαν εὐλόγως. Λέγεται μὲν γὰρ κατὰ τὴν ψυχὴν μάλιστα ἄνθρωπος, ὡς δ' ὄργανον αὐτῇ τὸ σῶμα συνῆπται· ἀνθρώπου δὲ ψυχὴ καθ' αὑτὴν ἀσώματός ἐστι καὶ ἄυλος καὶ νοερά. Ταυτὶ δὲ θεῖα πλεονεκτήματα καὶ τοῦ Θεοῦ

---

[152] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ ἑνὸς ἐν Τριάδι Θεοῦ ἡμῶν καὶ πάντων τῶν ὄντων δημιουργοῦ, καὶ κατὰ ἀθέων ἤτοι αὐτοματιστῶν καὶ κατὰ πολυθέων*: «Ἀλλ' ἐπεὶ Θεὸν οὐ νομίζοντες εἶναι, τήν τε τῶν ὄντων ἀναιροῦσι δημιουργίαν καὶ τὴν εἰς πάντα ταῦτα διατρέχουσαν τοῦ Θεοῦ πρόνοιαν ἀκολούθως τῇ ἐντεθείσῃ αὐτοῖς ἐν τῷ παντὶ τῷδε τάξει, καὶ αὐτομάτως τά τε ὄντα εἶναι τά τε γινόμενα γίνεσθαι πάντα οἴονται, καὶ ἅπας ἄλλος ἐσμὸς τοῦ ψεύδους ἐντεῦθεν ἀκολουθεῖ, ἀρκεῖ πρὸς τὴν παροῦσαν χρείαν πυθέσθαι τινὸς αὐτῶν ἁπλᾶ τινα καὶ πάνυ βραχέα περὶ αὐτοῦ μόνου καὶ μόνον αὐτὸν ἔλεγχον τῆς οἰκείας ἀφροσύνης προστήσασθαι ἐξ ὀλίγων τε καὶ φανερωτάτων τῶν περὶ αὐτὸν φαινομένων» (*Œ* IV, 174,7–14)· ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον*: «Τῇ αὐτῇ δὲ ἀγαθότητι καὶ δυνάμει, ὡς ἐξ οὐκ ὄντων πεποίηκε, καὶ προνοεῖ δήπου αὐτῶν κατὰ τὰς ἑκάστων φύσεις» (*Œ* I, 393,29–30).

[153] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον*: «οὐ γὰρ τῷ πεφυκέναι ἐποίει ταῦτα, ἀλλὰ τῷ βούλεσθαι» (*Œ* I, 392,25)· *ibid.*: «Ταῦτα δὲ συνᾴδει καλῶς τοῖς ἐξ ἀρχῆς εἰρημένοις, ἐν οἷς ἐστι καὶ τὸ τὸν Θεὸν μὴ πεποιηκέναι τὰ ὄντα τῷ πεφυκέναι, ἀλλὰ τῷ βούλεσθαι» (*Œ* I, 410,17–19).

τελειότητες, εἰ καὶ ἀπείρῳ τῇ ὑπεροχῇ διενηνόχασιν ὡς ἔνεισι τῷ Θεῷ ἢ ὡς ἐν ἀνθρώπῳ εἰσίν (*Œ* IV, 183,22–28).

Πβ. *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον*: «Τὸ δὲ τῶν ἀνθρώπων πρᾶγμα οὐχ ὁμοίως τοῖς ἄλλοις γενητοῖς καὶ φθαρτοῖς ἔχει, ἀλλὰ σύγκειται μὲν ἐκ θνητοῦ καὶ ἀθανάτου τὴν ἀρχὴν ἄνθρωπος, ἀπαλλαττόμενος δέ ποτε τοῦ θνητοῦ τῷ ἀθανάτῳ ζῇ μόνῳ» (*Œ* I, 394,32–34)· «Τῆς μὲν οὖν ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου, ὡς εἴρηται, πρόνοιαν ποιεῖται ὁ Θεὸς μάλα ἐπιμελῶς, ὅπως τὸν οἰκειότατον καὶ λυσιτελέστατον ἑλομένη βίον ἐνταῦθα καὶ ὡς οἷόν τε ἐξανύσασα καὶ κατὰ λόγον καὶ νόμον βεβιωκυῖα τοῦ κειμένου αὐτῇ τύχοι τέλους καὶ οὗ χάριν τοιαύτη γέγονε· τί γε ἄλλο, εἰ μὴ ‘εἰκὼν’ ἐν γῇ τοῦ Θεοῦ, ὡς τὰ θεῖα λόγια ἀποφαίνεται καὶ αὐτοῖς τὰ ἔργα συνηγορεῖ;» (*Œ* I, 396, 32–397,5).

(δ) Ο ανθρώπινος νους ως όργανο θέασης της αιώνια αλήθειας

Περὶ τοῦ ἑνὸς ἐν Τριάδι Θεοῦ ἡμῶν καὶ πάντων τῶν ὄντων δημιουργοῦ, καὶ κατὰ ἀθέων ἤτοι αὐτοματιστῶν καὶ κατὰ πολυθέων: «Ὁ τοίνυν ἀνθρώπινος νοῦς νοεῖ μὲν τὰ ὑπὲρ αὐτόν, ἕως ἂν ἐν τῷ σώματι ᾖ, ἀμυδρῶς, ἀληθῶς μέντοι καὶ ὡς ἔν τινι τῆς κατ’ αὐτὰ ἀληθείας εἰκόνι, εἰ ταῖς οἰκείαις καὶ ἀληθέσιν ἀρχαῖς τῆς τοιαύτης σκέψεως ἕποιτο, ὃ τῶν εὐσεβούντων περὶ τὰ θεῖα μόνων ἐστί, σοφίᾳ τε ἀληθεῖ καὶ φρονήσει κυβερνωμένων» (*Œ* IV, 184,17–21).

Πβ. *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον*: «Νοῦς γὰρ ὢν ὁ ἄνθρωπος, ἐπειδὰν τοῦ συνημμένου τοῦδε ἀπαλλαγῇ, τῶν καθόλου τε θεωρητικὸς καὶ τῆς ἀληθείας γνωριστικός, ἀνεωγὸς ἔχων τὸ ὄμμα καὶ καθαρὸν τῇ ἐντεῦθεν σπουδῇ, τοῦτ’ ἂν εὐδαιμονίαν ἔχοι καὶ τέλος, τὴν τῆς καθόλου ἀληθείας ἐπίγνωσιν, ἣν καὶ ‘ἀίδιον ζωήν’ εἶναι φαμέν (*Œ* I, 399,29–33).

(ε) Η σχέση των δημιουργημάτων προς τον δημιουργό

Περὶ τοῦ ἑνὸς ἐν Τριάδι Θεοῦ ἡμῶν καὶ πάντων τῶν ὄντων δημιουργοῦ, καὶ κατὰ ἀθέων ἤτοι αὐτοματιστῶν καὶ κατὰ πολυθέων: «Καὶ διὰ τοῦτο μετ’ αὐτῶν εἷς ἐστι Θεὸς ὁ Πατὴρ καὶ δημιουργὸς ἁπάντων τῶν ὄντων, καὶ πάντα ἐκ τῶν πρώτων ἄχρι καὶ τῶν ἐσχάτων ἔργα τε καὶ δοῦλα τοῦ ἑνός εἰσι Θεοῦ καὶ τῆς ἐν αὐτῷ συμφύτου τριάδος» (*Œ* IV, 186,16–19).

Πβ. *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον*: «Πάντα δ’ ὁμοῦ, ἀπὸ τῶν ὑψηλοτέρων ἐπὶ τὰ ἔσχατα κατιόντι, δοῦλά εἰσιν ὁμοίως καὶ οὐδέν ἐστι θειότητος ἐν αὐτοῖς εἰμὴ ὃ ποιήμασι καὶ δούλοις τοῦ ἀρίστου δημιουργοῦ καὶ δεσπότου πρέποι» (*Œ* I, 393,19–22).

(στ) Η γνώση της «νοερᾶς θελήσεως» του ανθρώπου από το Θεό

Περὶ τοῦ ἑνὸς ἐν Τριάδι Θεοῦ ἡμῶν καὶ πάντων τῶν ὄντων δημιουργοῦ, καὶ κατὰ ἀθέων ἤτοι αὐτοματιστῶν καὶ κατὰ πολυθέων: «Ἡ δὲ νοερὰ θέλησις τὸ ἐν ἀνθρώπῳ πνεῦμα μορφοῖ, περὶ οὗ λέγεται ὡς ‘οὐδεὶς οἶδε τὰ τοῦ ἀνθρώπου’, τὰ ἐν τῷ βάθει δηλονότι τῆς αὐτοῦ προαιρέσεως, ‘εἰ μὴ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου τὸ’ κατοικοῦν ‘ἐν αὐτῷ’ (1 Κορ. 2:11). Καὶ ἔστιν ἡ νοερὰ θέλησις αὕτη, διατείνουσα … καὶ πρὸς αὐτὸν τὸν νοῦν (*Œ* IV, 184,36–185,3).

Πβ. *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον*: «Καὶ οὐκ ἔργα μόνον αὐτῶν ἢ τὰς ἐνδοτέρας περὶ τῶν πρακτέων βουλάς, ἀλλὰ καὶ τὴν πρώτην σύστασιν τοῦ νοήματος, πρὶν αὐτὸ κατεργασθῆναι καὶ μορφωθῆναι, ὁρᾷ τοῖς πάντα βλέπουσιν ὀφθαλμοῖς, τῶν οὔπω γεγονότων ἐν ἑαυτοῖς ἐν αὐτῷ πάντων ὄντων τὸν αὐτῷ προσήκοντα τρόπον» (*Œ* I, 404,16–19).

(ζ) Το ασθενές της ανθρώπινης φύσης

Περὶ τοῦ ἑνὸς ἐν Τριάδι Θεοῦ ἡμῶν καὶ πάντων τῶν ὄντων δημιουργοῦ, καὶ κατὰ ἀθέων ἤτοι αὐτοματιστῶν καὶ κατὰ πολυθέων: «Ἡ μὲν γὰρ τοῖς ἀνθρώποις ἐδόθη πᾶσι δῶρον κοινόν, μείζονος κοινωνίας ἀρχὴ κατὰ τὸν μέλλοντα βίον τοῖς ἐνταυθοῖ καλῶς κεχρημένοις· οὐχ ὁμοίως δὲ πάντες αὐτῆς ἀπολαύουσιν, ἀλλ’ οἳ μὲν μορφοῦσι τὴν εὐγενεστάτην ταύτην τῆς φύσεως παρασκευὴν ἐν αὐτοῖς καὶ οἰκείᾳ προαιρέσει τε καὶ σπουδῇ, καὶ τὸ κάλλος αὐτῆς ἐξάπτειν ποιοῦσι καὶ μέχρις οὐρανῶν ἀνιέναι, τοῖς δὲ ἀργόν τι χρῆμα καὶ ἄμορφον καταλείπεται, ἀμαθίᾳ συγκαλυπτόμενον ἢ πονηρίᾳ» (*Œ* IV, 188,5–11).

Πβ. *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον*: «…ἄνθρωπος δέ, προαιρέσει τε κεχρημένος καὶ ἀφορμαῖς πλείοσι κατὰ τὸν βίον συνὼν τοῦ τε προαιρεῖσθαι ἀεὶ τὰ εἰς τἀγαθὸν φέροντα τοῦ τε συνεῖναι τοῖς ἀφιστῶσιν αὐτοῦ διὰ τὸ μὴ νῷ μόνον καὶ διανοίᾳ ζῆν, ἀλλὰ καὶ φαντασίαις γε καὶ αἰσθήσεσι καὶ ὀρέξεσι τοιαύταις, ἃ δὴ ἐκ τοῦ συνημμένου ἀνίσχει σώματος καὶ ἃ πρὸς τὸ αὐτοῖς ἀγαθόν –τοῦτο δέ ἐστι τὸ μερικόν– τὴν τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου βιάζεται συγκατάθεσιν, ἂν μὴ σφόδρα ἐρρωμένος ᾖ ὥστε αὐτὰ ἄγχειν, ἀλλ’ ἑκὼν ἐκλύηται (*Œ* I, 396,5–12).

(η) Η δημιουργία ως αποτέλεσμα της ελευθερίας της αϊδίου θείας βουλήσεως

Περὶ τοῦ ἑνὸς ἐν Τριάδι Θεοῦ ἡμῶν καὶ πάντων τῶν ὄντων δημιουργοῦ, καὶ κατὰ ἀθέων ἤτοι αὐτοματιστῶν καὶ κατὰ πολυθέων: «Ἀεὶ μὲν γὰρ ἐβούλετο τὸν κόσμον ἔσεσθαι, οὐκ ἐβούλετο δὲ καὶ ἀεὶ αὐτὸν ἔσεσθαι· οὐ γὰρ οἷόν τ’ ἂν ἦν αὐτὸν ἀεὶ εἶναι οὔτ’ ἔσεσθαι, ὧν τῷ μὲν τὸ μηδέποτ’ ἂν γενέσθαι, τῷ δὲ τὸ εἶναι, καίτοι μηδέποτε γεγενημένον, ἀκολουθεῖ. Ἡ τοίνυν ἀίδιος αὕτη νόησις μία καθάπαξ ἐστὶν ἐν τῷ πρώτῳ νῷ, σημείοις μόνοις διακρινομένη νοήσεως (*Œ* IV, 187,15–20).

Πβ. *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον*: «Καὶ ὡς μὴ ὄντα πρότερον ἐποίει τὰ ἐν τῷ κόσμῳ, οὐ δήπου τὴν ἐν τοῖς κτίσμασιν ὡρισμένην παρ’ αὐτοῦ συμπροβιβάζων ἀνάγκην (οὔπω γὰρ ἦν), οὕτω καὶ ὄντα μετασκευάζει, ἐπειδὰν βουληθῇ, ὁλοσχερεστάτῃ καὶ ἀρίστῃ διατάξει προνοίας καὶ τὸ μεῖζον ἢ κοινότερον ἀγαθὸν διαπραττομένῃ μετὰ τοῦ μηδὲ τὰ ἄλλα ἀναιρεῖν. Ταῦτα δὲ συνάδει καλῶς τοῖς ἐξ ἀρχῆς εἰρημένοις, ἐν οἷς ἔστι καὶ τὸ τὸν Θεὸν μὴ πεποιηκέναι τὰ ὄντα τῷ πεφυκέναι, ἀλλὰ τῷ βούλεσθαι (*Œ* I, 410,13–19).

«…ἑνὸς ὄντος περὶ αὐτῶν τοῦ θείου βουλήματος, ἐξότου ὑπέστησαν, καὶ ἐκεῖθεν εἰς αἰῶνας διατείνοντος ἐνεργοῦ, καὶ τῷ βούλεσθαι τὸν Θεὸν τὰ αὐτὰ αὐτοῖς ἀεὶ καὶ αὐτῶν ἐν τοῖς αὐτοῖς ἀεὶ ὄντων» (*Œ* I, 392,22–25).

2.1.6. Οι θωμικές συλλογές του Σχολαρίου: *Florilegia Thomistica I* και *II*

Εκτός των έργων που αναφέραμε, ο Σχολάριος εργάστηκε συστηματικά στην προοπτική αντίκρουσης των *Νόμων* του Πλήθωνα, τόσο συνολικά όσο και ειδικά του κεφαλαίου *Περὶ εἱμαρμένης*, μέσω δύο θωμικών συλλογών (απανθισμάτων από δύο μείζονα έργα του Θωμά Ακυινάτη) που προπαρασκεύασε για αυτό το σκοπό. Η ανεύρεση αυτών των ανθολογίων και ο εντοπισμός της σχέσης τους με τους *Περὶ προνοίας και προορισμοῦ* λόγους του Γενναδίου αποκάλυψε το πραγματικό εύρος της εξάρτησης των *Λόγων* από τον Θωμά.[154]

Το *Florilegium Thomisticum I*[155] αποτελείται από 16 ενότητες, που αποτελούν σημειώσεις που κράτησε ο Γεννάδιος[156] καθώς διάβαζε τις δύο *Summae* του Ακυινάτη. Ο σκοπός της δημιουργίας τους ήταν να αποτελέσουν μια δεξαμενή άντλησης υλικού, ένα οπλοστάσιο για την αντίκρουση-ανασκευή συγκεκριμένων αντιχριστιανικών και φιλοσοφικά πεπλανημένων διδασκαλιών των *Νόμων* του Πλήθωνα.[157] Ο Γεννάδιος δεν έγραψε τελικά μια τέτοια ανασκευή, όπως σχεδίαζε,[158] ενδεχομένως γιατί εξέλιπε η ανάγκη συγγραφής της, τουλάχιστο

[154] Βλ. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ Ι.Α. 2001· DEMETRACOPOULOS 2002· DEMETRACOPOULOS 2007.

[155] Βλ. DEMETRACOPOULOS 2002, όπου επανεκδίδεται κείμενο του κώδικα *Par. Gr.* 1868 και αποδίδεται, σε αντίθεση με τον πρώτο εκδότη του (LARSEN 1979), ο οποίος θεώρησε το κείμενο ως αντιαστρολογικό έργο άγνωστου βυζαντινού συγγραφέα, στον Σχολάριο. Το γεγονός ότι το χέρι δεν είναι του Σχολάριου δεν αποδεικνύει ότι το ανθολόγιο δεν είναι δικό του (βλ. DEMETRACOPOULOS 2021, 819, σημ. 30).

[156] ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ 2021, 15–16, σημ. 48.

[157] *FT I,* 163–165 και *FT II*, 335–336.

[158] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Ἐπιστολὴ τῇ βασιλίσσῃ περὶ τοῦ βιβλίου τοῦ Γεμιστοῦ*: «Ὅθεν, εἰ καὶ ἀντιγράφειν αὐτῷ παρεσκευαζόμεθα πρότερον, νῦν γε (δηλ. πιθανόν το 1453/54· βλ. BLANCHET 2008, 485) οὐδεμιᾶς ἀντιλογίας ἡμῖν ἄξιον φαίνεται» (*Œ* IV, 154,31–33).

στη μορφή που τη σχεδίαζε. Τα *Florilegia* συντίθενται μεταξύ των ετών 1444/45 και 1453, το ένα σε διαδοχή του άλλου[159]· δύο δραματικές αλλαγές έχουν επισυμβεί, όταν ολοκληρώνεται η σύνθεσή τους: ο φυσικός αποδέκτης της σχεδιαζόμενης ανασκευής, ο Πλήθων, έχει πεθάνει (26 Ιουνίου 1452),[160] επιπλέον δε η Άλωση (είτε ως επαπειλούμενο είτε ως συντελεσμένο γεγονός) έχει ανατρέψει ολότελα τις ζωές των ανθρώπων, περιορίσει την πνευματική ζωή και, κατά συνέπεια μειώσει τον όποιο κίνδυνο διάδοσης παγανιστικών ιδεών. Τα προηγούμενα, σε συνδυασμό με τον ορισμό του Γενναδίου από το σουλτάνο Μωάμεθ Β΄ στη θέση του πατριάρχη «των του Χριστού πενήτων», θα αλλάξουν ριζικά την ιεράρχηση των προτεραιοτήτων τις οποίες θα θέσει και στις οποίες θα κληθεί να ανταποκριθεί ο Γεννάδιος. Στο μεταξύ, έχει ήδη αναγνώσει στο σύνολό του το σύγγραμμα των *Νόμων*.[161] Ωστόσο, οι δύο θωμικές συλλογές που είχε κάνει μόνο χαμένες δεν πήγαν· υπηρέτησαν υποδειγματικά την αρχική ιδέα της σύλληψής της μέσα από έτερο "όχημα". Όπως θα δούμε λίγο παρακάτω, ο Γεννάδιος χρησιμοποιεί σημαντικό μέρος τού *Florilegium Thomisticum I* κατά τη συγγραφή του πρώτου *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ* λόγου του.

Στο *Florilegium Thomisticum II*[162] έχουμε μια κατά ανάλογο τρόπο συγκομιδή θωμικών χωρίων με αποκλειστική στόχευση την αντίκρουση του *Περὶ εἱμαρμένης* κεφαλαίου των *Νόμων* του Πλήθωνος,[163] που, όπως γνωρίζουμε, αυτονομημένο από το υπόλοιπο σώμα των *Νόμων* γνώριζε ανθηρή διάδοση εντός του κύκλου του Πλήθωνος.[164] Πολύ περισσότερο, σ' αυτή την περίπτωση είναι που ο συγγραφέας θα χρησιμοποιήσει, δίκην φαρέτρας, τη θωμική συλλογή του για να συγγράψει και να συγκροτήσει κατά τρόπο συστηματικό μία πραγματεία-"κανόνα" γύρω από τα ζητήματα της θείας προνοίας και του θείου προορισμού, η οποία, ακριβώς ως τέτοια, αφενός έπρεπε να είναι απρόσβλητη απέναντι σε όποια φιλοσοφική κριτική και, αφετέρου, να μην απαντά σε ένα συγκεκριμένο έργο, όπως οι *Νόμοι* (πράγμα που θα περιόριζε το εύρος και, μοιραία, θα παραμείωνε αναλόγως την αξία του εγχειρήματος),[165] αλλά να είναι μια πιο οραματική, μεγαλόπνοη πραγματεία, προορισμένη να αποτελέσει οδηγό σε σχέση προς κάθε άλλη εσφαλμένη ή αμφίβολη θεώρηση των σημαντικών ζητημάτων που θα

[159] DEMETRACOPOULOS 2017, 131–178 (στη σ. 168 η χρονολόγηση).

[160] Ο MONFASANI (2006) υποστηρίζει ο Πλήθων πέθανε το 1454. Τα επιχειρήματά του είναι σημαντικά. Ωστόσο, μέχρι η χρονολόγηση αυτή να τύχει ευρείας αποδοχής, σώφρον είναι να ακολουθούμε τη μέχρι τώρα γενικώς αποδεκτή χρονολόγηση, που στηρίζεται σε σημείωση του μαθητή του Πλήθωνα Δημήτριου Ραούλ Καβάκη στον κώδ. *Monac. gr*. 495.

[161] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Ἐπιστολὴ τῇ βασιλίσσῃ περὶ τοῦ βιβλίου τοῦ Γεμιστοῦ*: «Ὑψηλοτάτη καὶ εὐσεβεστάτη δέσποινά μου ἁγία, μεγίστην ἔχω χάριν τῇ βασιλείᾳ σου, ὅτι διακομισθῆναι τὸ βιβλίον τοῦ Γεμιστοῦ ἤτοι Πλήθωνος ἐφρόντισας ἡμῖν, πολλάκις γεγραφόσι περὶ αὐτοῦ» (*Œ* IV, 151,30–152,1). Η BLANCHET προτείνει τη χρονολόγηση της επιστολής στα τέλη του 1453/1454 (βλ. σημ. 119). Έχοντας τώρα πια γνώση του πλήρους περιεχομένου των *Νόμων* ο Γεννάδιος αντιλαμβάνεται με τον πλέον σαφή τρόπο ότι, πέρα από μια πρόθεση νομοθεσίας με «εξωχριστιανικά» υλικά, είναι κάτι περισσότερο, πρόκειται για μια πρόταση επιστροφής στον *Ελληνισμό*, (όπως τουλάχιστο τον συλλαμβάνει και τον εννοεί ο Πλήθων· βλ. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ Ι. Α. 2001, 109–127). Καθώς, όμως, ο *Ελληνισμός* έχει κριθεί και συντριβεί από το χριστιανισμό, η ανάγκη απάντησης αξιολογείται ως περιττή: «Ἀντιλέγειν δὲ τῷ ἑλληνισμῷ περιττόν, πολλῶν μὲν ἁγίων καὶ σοφωτάτων ἐλεγξάντων αὐτὸν ἐγκαίρως ἐκ πολλῆς τῆς περιουσίας, τοῦ Θεοῦ δὲ πρόρριζον αὐτὸν ἐκ πάσης τῆς γῆς ἀνατρέψαντος» (ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Ἐπιστολὴ τῇ βασιλίσσῃ περὶ τοῦ βιβλίου τοῦ Γεμιστοῦ· Œ* IV, 154,34–37).

[162] Στο εκτενές αυτό άρθρο του, όπως και στο προηγούμενο *Florilegium*, ο ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ εκδίδει κείμενο, από τον κώδικα *Marc. gr.* classis XI, 18 (coll. 1045) του 15ου αι., το οποίο με βάση στοιχεία, εσωτερικά και εξωτερικά, αποδίδει στο Γεννάδιο.

[163] DEMETRACOPOULOS 2007, 336–337.

[164] DEMETRACOPOULOS 2007, 337. Πβ. ASTRUC 1955, 259 και ΜΑΜΩΝΗ 1983, 442.

[165] Για παράδειγμα, οι «κατονομαστικοί» (και αμνημόνευτοι από το Γεννάδιο ως υπολειπόμενοι [;] κατά πολύ σε επεξεργασία) *Λόγοι δύο πρὸς Πλήθωνα περὶ εἱμαρμένης* τού κατά τα άλλα «άξιου» και «αγαπητού» Ματθαίου Καμαριώτη (ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Ἐξήγησις εἰς τὸ τοῦ διδασκάλου Θωμᾶ ἀπὸ τοῦ Ἀκίνου βιβλίον τὸ «περὶ τοῦ εἶναι καὶ τῆς οὐσίας», Προοίμιον*: «Ἀεί σου τὴν εἰς τὰ καλὰ προθυμίαν καὶ τὸ φιλομαθὲς ἐπαινῶν, ἄριστε καὶ φίλτατέ μοι Ματθαῖε…»· *Œ* I, 178,15–160), του και πλέον καταρτισμένου μαθητή του («Διὸ καὶ τῶν ἡμετέρων ὁμιλητῶν καὶ φίλων τῷ σπουδαιοτάτῳ χαριζόμενοι…»· *ibid.*, *Œ* I, 178,5–6). Μάλιστα, συνεγράφησαν μόλις τρία χρόνια πριν (1455) από το *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ* (1458/9) (βλ. ASTRUC 1955, 259–262).

πραγματευόταν. Χαρακτηριστικό παράδειγμα με αυτή την έννοια αποτελούν τα όσα διατυπώνει ο Μάρκος Ευγενικός στην *Ἐπιστολὴ πρὸς Ἰσίδωρον ἱερομόναχον περὶ ὅρων ζωῆς αἰτήσαντα*,[166] έργο που ήγειρε σοβαρές ενστάσεις από πολλούς, τις οποίες μετέφερε στον Γεννάδιο ο έξαρχος Ιωσήφ[167]· ή, ακόμη, η πραγμάτευση του ζητήματος της θείας πρόνοιας από τον Αγαλλιανό στην προοπτική της σύζευξής της με το λοιμό,[168] στο πλαίσιο της αντιπαράθεσής του με το Γεώργιο Αμοιρούτζη.[169]

2.2. Οι αναδρομικές μαρτυρίες

2.2.1. Σχολάριος, *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τρίτον*

Εάν με τα όσα παρουσιάσαμε μέχρι στιγμής ανιχνεύσαμε με τρόπο εύλογο τους λόγους που έκαναν το Γεννάδιο να δει τη συστηματική πραγμάτευση του ζητήματος της θείας προνοίας ως ανάγκη με βάση έργα του πρότερα του πρώτου λόγου *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ* (1458/59), στον *περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τρίτον* λόγο του (δεύτερο μισό του 1467)[170] ο Γεννάδιος μας αποκαλύπτει *αναδρομικά* τα κίνητρα αυτά· σ' αυτόν αφηγείται κατά τρόπο άμεσο και παραστατικό το αφετηριακό γεγονός που, πολύ παλαιότερα, τον έκανε να συναισθανθεί την ανάγκη αποσαφήνισης (πάντα από τον ίδιο), εκτός του ζητήματος της θείας προνοίας, *και* του προβλήματος του θείου προορισμού. Μεταφερόμαστε στο ναό του «Χριστοῦ Πεφανερωμένου»,[171] που βρίσκεται πολύ κοντά στην Αγία Σοφία από τη μεριά των τειχών της Κωνσταντινούπολης προς τη θάλασσα του Μαρμαρά. Εκεί, ο στενά συνδεόμενος με το Γεννάδιο Μάρκος Ευγενικός (c. 1392 – 1445)[172] δέχθηκε από τον ιερομόναχο Ισίδωρο (ο οποίος διαδέχθηκε τον Γεννάδιο στον πατριαρχικό θρόνο ως Ισίδωρος Β΄ το 1456–1462),[173] κατά την περίοδο που μόναζε στη μονή των Μαγγάνων[174] στην Κωνσταντινούπολη («ἐν

---

[166] ΜΑΡΚΟΣ ΕΥΓΕΝΙΚΟΣ, *Ἐπιστολὴ πρὸς Ἰσίδωρον ἱερομόναχον περὶ ὅρων ζωῆς αἰτήσαντα* (BOISSONADE 1844, 349–362).

[167] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ θείου προορισμοῦ, δεύτερον*: «Σὺ δέ, ὁσιώτατε καὶ φίλτατε, ἀκούειν λέγεις πολλῶν πολλοῖς ἐπιχειρήμασι μὴ θελόντων τοῦτο μηδὲ δεχομένων» (*Œ* I, 413,9–10).

[168] ΛΑΥΡΕΩΤΗΣ / ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ 1925, 421–435.

[169] Η αλληλογραφία τους προηγείται του *Περὶ προνοίας* στην ως άνω έκδοση: ΛΑΥΡΕΩΤΗΣ / ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ 1925, 412–416.

[170] *Œ* I, 427–439 (για τη χρονολόγηση βλ. TINNEFELD 2002, 498).

[171] Η εκκλησία στην οποία λαμβάνει χώρα η «ἀνάγνωσις» του Ευγενικού, ενώπιον του βασιλέως, παρόντος του Σχολαρίου και πιθανώς και άλλων «διακεκριμένων» μελών του κύκλου που θα μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε ως τη «βυζαντινή διανόηση» της εποχής, είναι ο ναός του «Ἰησοῦ Χριστοῦ Σωτῆρος τοῦ Φιλανθρώπου». Την προσωνυμία «Πεφανερωμένος» την προσέλαβε επειδή, κατά την παράδοση, στο τμήμα των τειχών που εφάπτονταν «εμφανίστηκε/φανερώθηκε ο Χριστός». Ως «Κυριώνυμος» ναός τελούσε υπό την προστασία και χορηγική φροντίδα του αυτοκράτορα (σε αντιδιαστολή με τους «θεομητορικούς» που συνήθως «αναδέχονταν» οι βυζαντινές βασίλισσες και πριγκίπισσες). Κατά τους Ρώσους περιηγητές, στην πηγή-αγίασμά του προσέτρεχαν για θεραπεία από ασθένειες, ως άλλη «κολυμβήθρα του Σολομώντος» (βλ. MAJESKA 1984, 371–374). Πότε ακριβώς πρωτομαρτυρείται αυτή η «Χριστοφάνεια» δεν είναι γνωστό. Εκείνο όμως που μπορεί να παρατηρήσει ακόμη και ο σημερινός επισκέπτης σε εκείνο περίπου το ύψος των τειχών είναι η εντοιχισμένη μολυβδογραμμένη σε μαρμάρινο διάζωμα επιγραφή: «† Σὲ Χριστὲ τεῖχος ἀῤῥαγὲς κεκτημένος ἄναξ Θεόφιλος εὐσεβῆς αὐτο[κρά]τωρ ἤγειρε τοῦτο τεῖχος ἐκ βάθρων νέων· ὅπερ φύλαττε τῷ κράτει σου, παντάναξ, κ(αὶ) δείξον αὐτὸ μέχρις αἰώνων τέλ(ου)ς, ἄσειστον, ἀκλόνητον, ἐστη[ριγμένον]» (HÖRANDNER / RHOBY / PAUL 2014, 686· ÖZTÜRK 2016, 15). Ο Θεόφιλος βασίλεψε από το 829 έως το 842.

[172] CONSTAS 2002, 412–421.

[173] ΛΑΥΡΕΩΤΗΣ / ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ 1925, 429. Πατριάρχευσε ως Ισίδωρος Β΄ προερχόμενος από το κελλί των Ξανθοπούλων στο Γαλατά, εξάρτημα της Μονής Παντοκράτορος Αγίου Όρους.

[174] Η Μονή των Μαγγάνων υπήρξε τόπος ιδιαίτερης ευλάβειας για τους κατοίκους και τους επισκέπτες της βυζαντινής πρωτεύουσας, καθώς εκεί φυλάσσονταν σφραγισμένα τα ιερά κειμήλια του Θείου Πάθους, εκτιθέμενα για προσκύνηση κάθε Μεγάλη Τρίτη στην Αγία Σοφία. Απολάμβανε την οικονομική στήριξη της αυτοκρατορικής

ἱερομονάχοις ἔτι ταττόμενος»)[175], την παράκληση να αποφανθεί επί του ζητήματος των *ὅρων ζωῆς*. Για την «ἀπόκρισιν» αυτή του Ευγενικού ο αυτοκράτορας ενημερώθηκε[176] από το Σχολάριο («ἠκουσμένου παρ' ἡμῶν περὶ τούτου τῷ βασιλεῖ»)[177] λίγο αφότου ο Μάρκος συνέγραψε το κείμενό του («μετὰ τὸ συγγράψαι μικρόν»)[178], και ακολούθως ο αυτοκράτορας τον κάλεσε[179] να το αναγνώσει («…ἀνέγνω τῷ βασιλεῖ Ἰωάννῃ ἐν τῷ ναῷ τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὃν 'Πεφανερωμένον' ἐκάλουν, ἔγγιστα τῇ μονῇ τῶν Μαγγάνων. Ἀνέγνω δὲ παρόντος ἐμοῦ»).[180] Ως αυτήκοος της δημόσιας ανάγνωσης ο Σχολάριος μας δίνει επιπλέον πληροφορίες: «Καὶ εἰ μὴ φθάσας ἐξέδωκε τῷ ζητήσαντι, κἂν ἐπεστάτησε βέλτιον ἐξ ὧν ἡμῶν ἤκουσεν εὐλαβῶς, συνεπιψηφιζομένου τοῦ σοφοῦ βασιλέως»[181]· δηλαδή, ο Ευγενικός, που παρέδωσε το έργο του στον αυτοκράτορα σχεδόν αμέσως μετά την ολοκλήρωσή του, ασφαλώς θα το είχε βελτιώσει με βάση τις διορθωτικές παρατηρήσεις τις οποίες άκουσε με πολλή προσοχή από τον ακροατή Γεννάδιο —και με τις οποίες συμφώνησε ο παριστάμενος σοφός αυτοκράτορας—, αν το έργο το είχε δείξει στον Γεννάδιο από πριν.[182]

αυλής και αποτέλεσε κέντρο λογοτεχνικής και θεολογικής δραστηριότητας. (βλ. CONSTAS 2002, 413–414· MAJESKA 1984, 366–371). Η ίδια, πιθανόν, να αποτέλεσε και το ορμητήριο της ανθενωτικής μερίδας, μέχρις ότου αναγκάστηκε ο Ευγενικός να εγκαταλείψει την Κωνσταντινούπολη υπό την πίεση του φιλενωτικού Πατριάρχη Μητροφάνη στις 4 Μαΐου 1440. Στη Μονή αυτή, επίσης, ετάφη στις 23 Ιουνίου 1445.

[175] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τρίτον* (*Œ* I, 428,3). Ο Ευγενικός εκάρη μοναχός το 1420 στη Μονή Μεταμορφώσεως του Σωτήρος στο νησί της Αντιγόνης στη θάλασσα του Μαρμαρά. Λόγω των ολοένα αυξανόμενων επιδρομών των Οθωμανών, επέλεξε μετά από δύο χρόνια να εγκατασταθεί στην Μονή του Αγ. Γεωργίου των Μαγγάνων, τη δεύτερη στην ιεραρχία των μονών στην Κωνσταντινούπολη και πλησιόχωρη τόσο του Ιερού Παλατίου όσο και της Αγίας Σοφίας. Ο Ιωάννης Η΄ Παλαιολόγος στέφεται Αυτοκράτωρ Ῥωμαίων στις 21 Ιουλίου 1425 και βασιλεύει μέχρι το θάνατό του στις 31 Οκτωβρίου 1448. Το διάστημα, λοιπόν, στο οποίο ανέγνωσε το σύγγραμά του *περί ὅρων ζωῆς* είναι μεταξύ των ετών 1425 και 1437 (έτος χειροτονίας του σε Μητρ. Εφέσου). Βλ. CONSTAS 2002, 412–414· ΜΑΜΩΝΗ 1954, 27 & 44.

[176] Εκτός της φιλοσοφικής και θεολογικής παιδείας που προικοδότησε στον Ιωάννη Η΄ Παλαιολόγο αυτή του η ενασχόληση με αντίστοιχης φύσεως ζητήματα (εκτός του αναφερόμενου *περὶ ὅρων*, γνωστά είναι και τα (α): *Πρὸς τὸν βασιλέα Ἰωάννην τὸν Παλαιολόγον ἀπορήσαντα* (ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ 1959, 13–29) και (β) τα αντλημένα από το *Περὶ ὧν Ἀριστοτέλης πρὸς Πλάτωνα διαφέρεται* ερωτήματα που απηύθυνε προς τον Πλήθωνα, και στα οποία ο τελευταίος απάντησε με το *Πρὸς ἠρωτημένα ἅττα ἀπόκρισις* (ΜΠΕΝΑΚΗΣ 1974, 330–376), η πορεία των πραγμάτων θα του επεφύλασσε κρίσιμο ρόλο ως προέδρου των μακρών συνεδριάσεων μεταξύ Ορθοδόξων και Καθολικών στη Σύνοδο Φερράρας-Φλωρεντίας 1438–39, για ζητήματα δογματικά μεν αλλά εξέχουσας πολιτικής και ιστορικής βαρύτητας. Εκεί, ενδεχομένως, να διαπίστωσε για ακόμη μια φορά τη διάσταση μεταξύ της (φιλοσοφικής ή θεολογικής) αναζήτησης της αλήθειας καθαυτήν και της «αλήθειας» που υπαγορεύουν οι συσχετισμοί δυνάμεων και οι ανάγκες της ιστορίας.

[177] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τρίτον* (*Œ* I, 428,7).

[178] Στην πρόταση «τὴν γὰρ ἀπόκρισιν ταύτην, μετὰ τὸ συγγράψαι μικρὸν ἐν ἱερομονάχοις ἔτι ταττόμενος, ἀνέγνω τῷ βασιλεῖ Ἰωάννῃ…» (*Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τρίτον*· *Œ* I, 428,2–4) η ΜΑΜΩΝΗ (1954, 27), μάλλον εσφαλμένα, αποδίδει το «μικρὸν» στο μέρος της πρότασης που ακολουθεί («…μετὰ τὸ συγγράψαι *μικρὸν ἐν ἱερομονάχοις* ἔτι ταττόμενος, ἀνέγνω τῷ βασιλεῖ Ἰωάννῃ…»), ενώ νοηματικά μοιάζει πιο εύλογη και ορθή η απόδοσή του στο «συγγράψαι» («μετὰ τὸ συγγράψαι μικρὸν») ως περιγραφή της χρονικής αμεσότητας συγγραφής-παράδοσης του έργου (στοιχείο που δικαιολογεί το «ατελές» της έκδοσης και ανολοκλήρωτο της απάντησης (*Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τρίτον*: «καὶ εἰ μὴ φθάσας ἐξέδωκε τῷ ζητήσαντι…»· *Œ* I, 428,8). Άλλωστε, ακολουθεί άλλο χρονικό επίρρημα που, ακριβώς, προσδιορίζει την παραμονή του Ευγενικού στις τάξεις των μοναχών («ἐν ἱερομονάχοις *ἔτι* ταττόμενος»).

[179] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τρίτον*: «ἦλθε γὰρ ἐκ τῆς ῥηθείσης μονῆς, μηνυθεὶς ἅμα καὶ τὸ σύγγραμμα φέρειν» (*Œ* I, 428,6–7).

[180] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τρίτον* (*Œ* I, 428,3–6).

[181] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τρίτον* (*Œ* I, 428,8–9).

[182] Στο αξιακό σύστημα του ύστερου Βυζαντίου ενδεχομένως να σώζεται σαν απόηχος, η βαρύτητα του αυτοκρατορικού «σύμψηφου». Γνωρίζουμε ότι οι οικουμενικές σύνοδοι συγκαλούνταν από τον αυτοκράτορα, οι αποφάσεις τους συνυπογράφονταν από τους αρχιερείς και επικυρώνονταν από τον αυτοκράτορα, αποτελώντας από εκεί και μετά πηγή δικαίου (όχι μόνο εκκλησιαστικού). Στην περίπτωσή μας, δεν εκδίδεται κάποιο αυτοκρατορικό διάταγμα, όμως και πάλι η πληροφορία περί βασιλικής «συμφωνίας» θέτει σε ανώτερη μοίρα τις «γνώμες» του Ευγενικού. Όπως παρατηρεί ο Σχολάριος σε παρασελίδια σημείωσή του, *Περὶ τῆς λογικῆς καὶ*

Εδώ, στον τρίτο λόγο, μάς δίνει «με ονόματα» το αφετηριακό γεγονός για το οποίο αποφάσισε να συγγράψει και περι θείου *προορισμοῦ*, ανασκευάζοντας τις εσφαλμένες απόψεις που είχαν διατυπωθεί. Πολύ συγκεκριμένα, ήταν η εσφαλμένη (κατά το Γεννάδιο) κρίση του Ευγενικού ως προς το πρόβλημα που κλήθηκε να επιλύσει, αν δηλαδή τη ζωή και τον θάνατο των ανθρώπων την καθορίζει ο Θεός (όπως υποστήριζε ο Βασίλειος Καισαρείας)[183] ή η *φύσις* και η *προαίρεσις* εκάστου (όπως υποστήριζε ο Αναστάσιος Σιναΐτης)[184]. Επιχειρώντας ο Γεννάδιος να καλύψει στο μέτρο του δυνατού τον Ευγενικό, θα πει ότι δεν ήταν υποχρεωμένος, καθώς αποκρινόταν σε ένα και μόνο ερώτημα, να ανασύρει και να συμπεριλάβει στην απάντησή του όλη τη θεωρία περί θείου *προορισμού*, πράγμα που έκανε ο ίδιος κατεξοχήν με τον *Περὶ θείας προνοίας και προορισμοῦ, σπουδαῖον* λόγο του και, συμπληρωματικά, με τους επόμενους δύο, που προέκυψαν ακριβώς ως ανάγκη «αποκατάστασης» του Βασιλείου.[185] Ωστόσο, γεγονός παρέμεινε ότι ο Ευγενικός ανέλαβε το εγχείρημα και, με διακηρυγμένη πρόθεση να συμβιβάσει[186] τα διεστώτα, τελικώς έκλινε υπέρ του δευτέρου,[187] αποφαινόμενος πως ο Θεός προορίζει μόνο τους αγαθούς, ενώ οι φαύλοι αφήνονται στη φύση και την (κακή) προαίρεσή τους.[188] Η «γνώμη» αυτή του Ευγενικού, εκπεφρασμένη δημοσία, κατά απαίτηση και παρουσία του αυτοκράτορα, στο πλέον επίσημο δηλαδή περιβάλλον, προκάλεσε ευλόγως «ενστάσεις» (κριτικές παρατηρήσεις), μιας και με αυτήν ετίθετο σε αμφισβήτηση το κύρος του

ἀνθρωπίνης ψυχῆς, δεύτερον: «ἡ συνισταμένη ταῖς κανονικαῖς Γραφαῖς καὶ συνόδοις καὶ διδασκάλοις πολλοῖς καὶ μεγάλοις γνώμη το κράτος ἔχει, οἷς οὐκ ἔξεστιν ἀπειθεῖν» (*Œ* I, 493 in app.).

[183] ΜΑΡΚΟΣ ΕΥΓΕΝΙΚΟΣ, *Ἐπιστολὴ πρὸς Ἰσίδωρον ἱερομόναχον περὶ ὅρων ζωῆς αἰτήσαντα*: «…εἰ ὥρισται παρὰ Θεῷ τῶν ἀνθρώπων ὁ βίος…» (BOISSONADE 1944, 351). Και η θέση του Βασιλείου όπως την παραθέτει ο Ευγενικός, *ibid.*: «…‘θανάτους ἐπάγεσθαι τοῖς ἀνθρώποις, τῶν ὅρων τῆς ζωῆς πληρωθέντων, οὓς περὶ ἕκαστον ἄπηξεν ἡ δικαία τοῦ Θεοῦ κρίσις, πόρρωθεν τὸ περὶ ἕκαστον συμφέρον προβλεπομένου’» (BOISSONADE 1844, 351). [Πβ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, *Ὁμιλία ὅτι οὐκ ἔστιν αἴτιος τῶν κακῶν ὁ Θεὸς*: «Θάνατοι δὲ ἐπάγονται τῶν ὅρων τῆς ζωῆς πληρωθέντων, οὓς ἐξ ἀρχῆς περὶ ἕκαστον ἔπηξεν ἡ δικαία τοῦ Θεοῦ κρίσις, πόῤῥωθεν τὸ περὶ ἕκαστον ἡμῶν συμφέρον προβλεπομένου» (*PG* 31: 333B)· id., *Περὶ θανάτου*: «Θάνατοι γὰρ τοῖς ἀνθρώποις ἐπάγονται, τῶν ὅρων τῆς ζωῆς πληρωθέντων, οὓς ἐξ ἀρχῆς περὶ ἕκαστον ἔπηξεν ἡ δικαία τοῦ Θεοῦ κρίσις, πόῤῥωθεν τὸ περὶ ἕκαστον ἡμῖν συμφέρον προβλεπομένου» (*PG* 32: 1268C).

[184] ΜΑΡΚΟΣ ΕΥΓΕΝΙΚΟΣ, *Ἐπιστολὴ πρὸς Ἰσίδωρον ἱερομόναχον περὶ ὅρων ζωῆς αἰτήσαντα*: «…ἢ ὑπὸ τῆς φύσεως αὐτῆς ὁ θάνατος ἐπιφέρεται καὶ τῶν ἔξωθεν συμπτωμάτων· τοῦτο δὲ αὐτὸ προθεὶς εἰς ἐξέτασιν ὁ θεῖος πατὴρ Ἀναστάσιος, ὁ Σιναΐτης ἐπικληθείς… ἔδειξεν ἀκριβῶς μὴ δεῖν ἐπὶ ζωῆς ἀνθρωπίνης, ὥσπερ οὐδ’ ἐπὶ τῶν ἄλλων τῶν κατὰ τὸν βίον πράξεων ἢ παθημάτων, ὅρον τινὰ παρὰ Θεοῦ πεπηγότα φρονεῖν, ἀλλ’ ἀναίτιον εἶναι καὶ τούτου τὸ θεῖον ὥσπερ κἀκείνων, προνοητικὸν μὲν ἁπάντων ὂν καὶ δυνάμενον πάντα μεταποιεῖν, ὅπως ἂν βούληται, ἐπιτρέπον δὲ ὅμως ἕκαστα τῇ τε φύσει καὶ τῇ προαιρέσει» (BOISSONADE 1844, 351). Πβ. ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ ΣΙΝΑΪΤΗΣ, *Ἐρώτησις* 96: «Ὁ γοῦν προορισμὸν ζωῆς χρόνον δοξάζων καὶ λέγων, ἐπ’ αὐτοῖς προσκρούει τῷ Θεῷ. Εἰ γὰρ πρόγνωσίς ἐστιν, ὥσπερ οὖν ἔστι, τίνος χάριν τούτῳ μὲν τῷ εἰδωλολάτρῃ ἀνθρώπῳ πεντακόσια ἔτη ζωῆς προώρισεν, ὡς λέγεις, τούτῳ δὲ πάλιν ἑκατόν, τοῦτο δὲ νήπιον καθαρὸν καὶ ἀθῷον τῆς πατρικῆς αὐτοῦ εἰδωλολατρίας ἐπῆρεν ἐκ τοῦ βίου; Εἰ γὰρ κατὰ προορισμὸν ταῦτα γέγονε, “προσωπολήπτης” εὑρεθήσεται “ὁ Θεός” (Πράξ. 10:34), ὡς τὸν μὲν καθαρὸν λαβὼν ἀπὸ τοῦ βίου, τὸν δὲ προορίσας πεντακοσίους χρόνους ζωῆς, προγινώσκων ὅτι ἐν εἰδωλολατρίᾳ τοὺς τοσούτους καταναλώσει χρόνους» (*PG* 89: 741C)· ID., *Ἐρώτησις* 55: «Ἄξιον ἐνταῦθα τὸ παροιμιακὸν εἰπεῖν λόγιον, ὅτι “Ἄνθρωπος λυμαίνεται τὰς ἑαυτοῦ ὁδούς, τὸν δὲ Θεὸν αἰτιᾶται τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ” (Παρ. 19:3). Ὁ γὰρ ἄνθρωπος αὐτεξούσιός ἐστι τῆς ἑαυτοῦ σωτηρίας καὶ ἀπωλείας. Γέγραπται γὰρ ὅτι “Ὁ Θεὸς ἐξ ἀρχῆς ἐποίησεν ἄνθρωπον, καὶ ἀφῆκεν αὐτὸν ἐν χειρὶ διαβουλίου αὐτοῦ” (Σοφ. Σειρ. 15:14)» (*PG* 89: 617B).

[185] «…οὔτε ὁ ἱερὸς οὗτος τῆς Ἐφέσου πρόεδρος ἀνάγκην εἶχε, πρὸς μίαν ἐρώτησιν ἀποκρινόμενος, τὸν περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ πάντα συνείρειν λόγον, ὥσπερ ἡμεῖς πρῶτα μὲν προὐργιαίτερον, εἶτα καὶ δὶς προφάσει τῆς τοῦ μεγάλου συνηγορίας τοῦτο πεπράχαμεν ὡς οἷόν τε ἦν» (ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τρίτον*· *Œ* I, 428,23–26).

[186] «Συμβιβάσομεν δὲ μᾶλλον ἐκεῖνα…» (ΜΑΡΚΟΣ ΕΥΓΕΝΙΚΟΣ, *Ἐπιστολὴ πρὸς Ἰσίδωρον ἱερομόναχον περὶ ὅρων ζωῆς αἰτήσαντα*· BOISSONADE 1944, 352).

[187] «Καὶ εἴ τις ἡμᾶς ὡς διαιτητὰς δέχεται, τιθέμεθα τῷ δευτέρῳ καὶ τὴν νικῶσαν αὐτῷ δίδομεν…» (ΜΑΡΚΟΣ ΕΥΓΕΝΙΚΟΣ, *Ἐπιστολὴ πρὸς Ἰσίδωρον ἱερομόναχον περὶ ὅρων ζωῆς αἰτήσαντα*· BOISSONADE 1844, 356–357).

[188] «Οὐκ ἄρα πᾶσαν ζωὴν ὡρίσθαι φησόμεθα, οὐδὲ πάντα θάνατον προωρίσθαι· μόνον ἄρα τὸν τῶν δικαίων καὶ τῷ Θεῷ φίλων, ὧν οὐδὲ θρὶξ ἡ τῆς κεφαλῆς ἀπολεῖται μὴ βουλομένου τοῦ Θεοῦ» (ΜΑΡΚΟΣ ΕΥΓΕΝΙΚΟΣ, *Ἐπιστολὴ πρὸς Ἰσίδωρον ἱερομόναχον περὶ ὅρων ζωῆς αἰτήσαντα*· BOISSONADE 1844, 362).

Βασιλείου ως διδασκάλου της εκκλησίας,[189] το οποίο έτσι υποχωρούσε έναντι του κύρους του Αναστάσιου Σιναΐτη. Με αυτήν ακριβώς τη «γνώμην» ο Γεννάδιος διαφωνεί ριζικά[190] και της εναντιώνεται ευθέως. Επιχειρώντας να αποκαταστήσει τα πράγματα σε σχέση με τη υποτιθέμενη βαρύτητα των λόγων του Αναστασίου σε δογματικά ζητήματα, θα πει χαρακτηριστικά:

> Ἀναστάσιον δὲ τὸν ἀπὸ Σινᾶ *ἅγιον* μὲν οὐκ ἂν ἀρνησαίμεθα εἶναι καὶ τοὺς ἐκείνῳ τότε συνασκουμένους πατέρας, οἷς εὐλόγως καὶ διδασκάλου τόπον ἐπλήρου, ‘θεολόγον’ δ’ οὐκ ἄν ποτε ὀνομάσαιμεν, οὐδὲ τοῖς θεολόγοις παρακολουθεῖν γνησίως δυνάμενον, ὡσαύτως δὲ καί, εἴ τις τῶν ὑστέρων Ἀναστασίῳ συνᾴδει τῆς ὁμοίας ἕξεως ὤν· διὸ καὶ ζητεῖ μὲν ἕνια καλῶς ἐκεῖνος, λύει δὲ οὐ πάντα προσφόρως, ἐν πολλοῖς τῆς *τῶν διδασκάλων* διϊστάμενος γνώμης καὶ τῶν κοινῶν κανόνων τῆς πίστεως, ὑπ’ ἀγνοίας, οὐ φιλονεικῶν οὐδ’ ἀντιφιλοτιμούμενος. Ὅθεν οὐδὲ συμβιβάζειν *τοῖς διδασκάλοις* τὸν Ἀναστάσιον χρή, καὶ εἴ τις ἄλλος τῶν ἁπλουστέρων τε καὶ ὑστέρων ὑπ’ ἀγνοίας τοῦ τῆς ἱερᾶς θεολογίας ἀποχωροίη κανόνος, ἀλλὰ παριέναι δεῖ μόνον αὐτοὺς εὐλαβῶς, ὡς ἐκ τοῦ μὴ πάνυ προσέχειν χωριζομένους.[191]

Η διάκριση μεταξύ *ἁγίου* και *θεολόγου/διδασκάλου* θυμίζει έντονα τη διάκριση μεταξύ *ἁγίου* και *σοφοῦ* στην οποία προβαίνει ο Νικόλαος Καβάσιλας στην *Επιστολή 8* (*10*), όπου, μάλιστα, ως παράδειγμα *ἁγίου* που ήταν και *σοφός* αναφέρεται ο Βασίλειος:

> Ἠρώτησας περὶ τοῦ πῶς ἀτελεῖς εἰσιν οἱ μὴ μετὰ λόγου τὴν ἀρετὴν μετιόντες· ὅπερ αὐτόθεν φαίνεται· ἀτελεῖς γάρ εἰσι κατὰ τὸ μὴ καὶ *σοφοὶ* εἶναι. Εἰ γὰρ καὶ *ἅγιοι* εἰσίν, ὅμως ἐν τῷ παρόντι βίῳ ἐλλείπουσί τινος ἀνθρωπίνου ἀγαθοῦ, ὃ λαβεῖν ἐδύναντο· ἀτελὲς γάρ ἐστιν ἕκαστον ὅταν μὴ γένηται ἐν τῷ ἀγαθῷ ἐνέργεια πρὸς ὃ ἦν ἐν δυνάμει· ἐν δυνάμει γὰρ οἱ ἄνθρωποι πρὸς τὴν *σοφίαν* εἰσί, καθόσον εἰσὶ νοῦ καὶ ἐπιστήμης δεκτικοί, εἰ μή που λάβοιεν διὰ τῆς χάριτος τὴν *σοφίαν* καὶ τὴν *διδασκαλίαν*, ὥσπερ ἐπὶ τῶν ἀποστόλων ἐγένετο. Οὗτοι γὰρ οὐκ ἔτι εἰσὶν ἀτελεῖς. Οἱ δὲ μὴ οὕτω δεξάμενοι τὴν *σοφίαν*, *ἅγιοι* μέν εἰσι τὸ παθητικὸν τῆς ψυχῆς παιδεύσαντες, *σοφοὶ* δὲ οὐκέτι, καὶ οὕτως εἰσὶν ἀτελεῖς, ὥστε καὶ ζητοῦσι παρὰ τῶν *σοφῶν ἁγίων* μανθάνειν ἃ δεῖ. Ὁ γοῦν ἅγιος Ἀμφιλόχιος, ὑπὸ ἀγγέλων χειροτονηθεὶς καὶ *ἁγιωσύνης* ἕνεκα μηδενὸς ἂν ἐλάττων, ὅμως ἠρώτα περὶ ὧν δεῖ ποιεῖν τὸν μέγαν *Βασίλειον*· ὁ δὲ *ἐδίδασκε* καὶ κανόνας αὐτῷ καὶ νόμους ἐτίθει…[192]

Στο *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ τρίτον*, επομένως, ο Γεννάδιος ομολογεί την πρόθεσή του ο πρώτος λόγος *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ* να αποτελεί έκτοτε οδηγό για το ζήτημα τόσο της θείας προνοίας όσο και του θείου προορισμού συνολικά, καθώς και τη βάση στην οποία θα έπρεπε να στηριχθεί οποιοσδήποτε από τους συγχρόνους αποπειράτο να ασχοληθεί με αξιώσεις δογματικής ακρίβειας[193] με αυτά τα θέματα:

> …εἰ καὶ τὸ πρότερον περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ πεμφθέν σοι βιβλίον ἡμῶν ἀρετῇ καὶ δυνάμει πολλῷ πλέον ἢ μεγέθει ταῦθ’ ὑπερβάλλει τὰ δεύτερα· ἐκεῖ μὲν γὰρ ὅλην προεστησάμεθα

---

[189] Ισχυριζόμενος πως ο Βασίλειος διατύπωσε την άποψη αυτή«ευκαιριακά» («ἐκ τοῦ παρήκοντος»): «…τὴν τοῦ μεγάλου Βασιλείου βεβαιῶν φρονίμως ἀπόφασιν, ὅμως “ἐκ τοῦ παρήκοντος” αὐτὴν εἰπεῖν λέγει τὸν μέγαν» (ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τρίτον· Œ* I, 427,26–28). Απεναντίας, θα υποστηρίξει ο Γεννάδιος, αν είναι κάποιος που ομιλεί «ἐκ τοῦ παρήκοντος», αυτός είναι ο Ευγενικός: «…ἐκ δὲ τοῦ παρήκοντος ἢ μᾶλλον εἰπεῖν οἰκονομικῶς πλαγιάζειν δοκῶν εἰς ἀρέσκειαν τῶν περὶ τούτου τότε ζητούντων» (*op. cit.· Œ* I, 428,1–2).

[190] «Ὅτι δὲ ἐκ τοῦ παρήκοντος ἀδύνατον ἦν οὕτω τε προδήλως καὶ πολλαχοῦ τὰ τοιαῦτα τὸν μέγαν φάναι Βασίλειον, κἂν μυρίοι φαῖεν αὐτὸ τῆς Ἐφεσίων πρόεδροι, ἱκανῶς σοι τότε πρῶτον ἐδείχθη…» (ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τρίτον*, *Œ* I, 428,13–16)· «Ἔμελλε δὲ ἐκ τοῦ παρήκοντος θεολογεῖν ποτε ὁ πάσης προσοχῆς καὶ ἀκριβείας κανών;» (ID., *Περὶ θείου προορισμοῦ, δεύτερον*, *Œ* I, 413,19–20).

[191] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τέταρτον* (*Œ* I, 440,21–31).

[192] ENEPEKIDES 1953, 36,1–20· CONGOURDEAU 2010, 59–61. Για τη διάκριση *αγίου - σοφού* και την αριστοτελική βάση του σκεπτικού του Καβάσιλα βλ. DEMETRACOPOULOS 1998 και ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ 1999, 123–125.

[193] «…ὅσα δεῖ περὶ τῆς εἰς ἀνθρώπους προνοίας οἴεσθαι εὐσεβοῦντας…» (ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον· Œ* I, 402,34).

> τὴν ὑπόθεσιν ταύτην, ἐν τούτοις δὲ λύσιν ἐνίων τῶν ἀντιπίπτειν δοκούντων ἐκθέσθαι σοι διέγνωμεν τῷ φιλτάτῳ.[194]

Με άλλη διατύπωση, ο πρώτος Λόγος αποτελεί την ολοκληρωμένη πραγμάτευση της «ὑποθέσεως»· οι επόμενοι δύο λόγοι αφορούν στην επίλυση απορίων σχετικών με επιμέρους ζητήματα που απέρρευσαν από τον πρώτο.

2.2.2. Θεόδωρος Ἀγαλλιανός, *Περὶ προνοίας*

Με αφορμή λοιμική πανδημία που έπληξε την Κωνσταντινούπολη το καλοκαίρι του 1467,[195] ο Θεόδωρος Αγαλλιανός[196] (ca. 1400 – ca. 1474, επίσκοπος Μηδείας ca. 1468 κ.εξ.), στο έργο του *Περὶ προνοίας*,[197] υπό το φως και σχετικής συζήτησής του με τον Γεώργιο Αμοιρούτζη, επιχείρησε να διατυπώσει την ορθή άποψη ως προς το ζήτημα της σχέσης της *θείας πρόνοιας* με τον πρόβλημα του χρόνου του θανάτου κάθε ανθρώπου. Για το σκοπό αυτό στηρίζεται κατά κόρον στα ομόθεμα έργα τού εξ αίματος συγγενούς του Μάρκου Ευγενικού (*Ἐπιστολὴ πρὸς Ἰσίδωρον ἱερομόναχον περὶ ὅρων ζωῆς αἰτήσαντα*), καθώς και του Γενναδίου, του έτερου πνευματικού πατρός του (*Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον*).[198] Αναφέρει σε σχέση με τα πρόσωπα και τα έργα τους:

> Οὗτος (sc. ο Μᾶρκος) τοίνυν, τοῦ μακαρίου πατρὸς κυροῦ Ἰσιδώρου, τοῦ καὶ ἐς ὕστερον τὸν πατριαρχικὸν ἰθύναντος θρόνον, λόγον αἰτήσαντος περὶ τοῦ ζητήματος τούτου, ἐντυχὼν τοῖς ῥηθεῖσι τῷ ἁγίῳ Ἀναστασίῳ τῷ Σιναΐτῃ περὶ αὐτοῦ, μήπω τινὸς ἑτέρου τῶν ἐπιφανῶν τῆς ἐκκλησίας διδασκάλων προὔργου τε καὶ εἰς πλάτος περὶ αὐτοῦ εἰρηκότος, συνέθετο ἐκείνοις εὐλάβειαν ἀπονέμων τῷ πατρὶ τὴν κατὰ Θεὸν πολιτείαν ἀρίστως ἠσκηκότι, ὀρεσιτρόφῳ τ’ ἀναχωρητῇ καὶ ἀνακεκηρυγμένῳ ἁγίῳ τυγχάνοντι· τῷ τοι καὶ ἐξέθετο πρὸς τὸν αἰτήσαντα τὸν λόγον ὡς ἐτετύπωτο ἀπὸ τῶν τοῦ ἁγίου Ἀναστασίου λόγων (προκατείληπτο γὰρ αὐτοῖς), συνεισήνεγκέ τε καὶ αὐτὸς οἴκοθεν ἐπιστασίαν τινά. Ἐπεὶ δὲ καὶ ἀπὸ τῶν περιωνύμων διδασκάλων καὶ θεολόγων μαρτυρίαις εἰς σύστασιν τοῦ λόγου χρήσασθαι ἐχρῆν, ἠναγκάσθη ἑλκύσαι ταῦτα πρὸς τὰ τοῦ Ἀναστασίου· φαίνεται δὲ ὅτι συνηρπάγη τοῖς Ἀναστασίου λόγοις, οὓς οὐδ’ ἐκεῖνος σὺν ἀκριβεστέρᾳ διασκέψει φθάσας εἴρηκε, ἀλλ’ ἐν παρόδῳ πυθομένου τινὸς καὶ ἀμελετήτως ἀποκρινάμενος καὶ πρὸ τοῦ καλῶς ἐπισκέψασθαι τὸ βάθος τῆς διανοίας τῶν εἰρημένων ὁ μακαριώτατος πατὴρ ὁ Ἐφέσου ἀναγκασθεὶς ἀποδοῦναι λόγον τῷ Ἰσιδώρῳ εἴρηκε ταῦτα, ἅπερ οὔτε ὡς δόξαν τῆς ἐκκλησίας κεκυρωμένην παρέδωκεν οὔτε τὸ σύγγραμμα ἐκεῖνο κοινὸν τῇ ἐκκλησίᾳ προὐτέθηκε ἵνα κηρύττηται καὶ

---

[194] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τρίτον* (*Œ* I, 427,9–13). Ο έξαρχος Ιωσήφ είναι αποδέκτης και των τριών πρώτων λόγων του Γενναδίου (ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τρίτον*: «…καὶ τρίτον ἤδη σοι συνταγμάτιον πέμπομεν, ἀκολούθως τῷ καιρῷ καὶ τῇ χρείᾳ…»· *Œ* I, 427,8–9), ενδεχομένως δε παραλήπτης και των δύο επόμενων.

[195] ΠΑΤΡΙΝΕΛΗΣ 1966, 48. Ο Κ. Κωστής, στηριζόμενος στους ιστορικούς Κριτόβουλο και Σφραντζή, εκτιμά ότι υπήρξε εκτεταμένος λοιμός κατά το έτος αυτό, από τη Θεσσαλία έως την Κωνσταντινούπολη και συνολικά τη Βαλκανική (ΚΩΣΤΗΣ 1995, 337–338).

[196] ΠΑΤΡΙΝΕΛΗΣ 1966, 26–42.

[197] ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΑΓΑΛΛΙΑΝΟΣ, *Περὶ προνοίας* (ΛΑΥΡΕΩΤΗΣ / ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ 1925, 421–435).

[198] Το γεγονός το παραδέχεται ο ίδιος ο ΑΓΑΛΛΙΑΝΟΣ στο *Περὶ προνοίας*: «Οὐ γὰρ αἰσχύνομαι τοῖς ἐκείνου (sc. του Μάρκου) σοφωτάτοις ρήμασιν ὡραϊζόμενος, ἰδίως κἀμοὶ διδασκάλου τυγχάνοντος καὶ καθ’ αἷμά μοι προσήκοντος» (ΛΑΥΡΕΩΤΗΣ / ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ 1925, 429b). Και παρακάτω, με μια δόση αυτοσαρκασμού: «…οὗ (sc. του συγγράμματος *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ*) τοῖς πλείστοις ἐχρησάμην καὶ αὐτὸς νῦν ἐν τοῖς παροῦσι λόγοις, ὥσπερ καὶ τοῖς τοῦ Ἐφέσου, μὴ δεδιὼς τὸ ὄνειδος τοῦ τῆς παροιμίας ‘κολοιοῦ’· οὐ γὰρ ἀρνοῦμαι ὅτι ‘ὡραΐζομαι’ τοῖς ἐκείνων, σοφωτάτων ὄντων καὶ ἀμφοῖν διδασκάλων τε καὶ προμάχων τῶν τῆς ἐκκλησίας δογμάτων» (ΛΑΥΡΕΩΤΗΣ / ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ 1925, 430b). Ο Αγαλλιανός φαίνεται να προσλαμβάνει τη χρήση της σχετικής παροιμίας στην *Ἀπολογία* 4 του ΛΟΥΚΙΑΝΟΥ: «…οὐκ ἀπεικότα γ’ οὖν λέγοιεν ἄν, εἰ λέγοιεν ἤτοι ἄλλου του γενναίου ἀνδρὸς εἶναι τὸ βιβλίον καὶ σὲ τὸν “κολοιὸν ἀλλοτρίοις πτεροῖς” ἀγάλλεσθαι» (σχεδόν ειρωνική η παρήχηση ‘ἀγάλλεσθαι’ / ‘Ἀγαλλιανός’).

στέργηται, ἀλλὰ τῷ Ἰσιδώρῳ μόνῳ ἰδίως τήν τε τοῦ Ἀναστασίου γνώμην καὶ ὅσον ἀφ' ἑαυτοῦ συνεισήνεγκε παρέσχετο· ἐβιάσατο δὲ καί τινα τρόπον τὴν ῥῆσιν τοῦ μεγάλου Βασιλείου ὡς μείζονος διδασκάλου ἐπὶ τῷ συμφωνῆσαι τῇ τοῦ Ἀναστασίου ἀποφάσει.[199]

Η παραπάνω εκτενής εξιστόρηση του Αγαλλιανού είναι ιδιαίτερης σημασίας, διότι αποτελεί, όπως αναφέρθηκε, μία τρίτη πηγή επιβεβαίωσης των όσων αναφέρει περί των διαμειφθέντων ο Γεννάδιος. Επιπλέον, αφηγούμενος γεγονότα χρονικώς κοντινά, μπορεί μεν ασφαλώς να εκφράζει προσωπική θέση ή προτίμηση για τη μία ή την άλλη ενέργεια, αλλά είναι δύσκολο να ψεύδεται ως προς τα γεγονότα καθαυτά, διότι απευθύνεται σε συγχρόνους του, επίσης γνώστες, καθότι συγκαιρινούς των εμπλεκόμενων προσώπων και των καταστάσεων στις οποίες αναφέρεται.[200] Η αφήγησή του, μάλιστα, εκτός του ότι επιβεβαιώνει την εκδοχή του Γενναδίου, τη φωτίζει με επιπλέον πληροφορίες. Το μοτίβο είναι κατά βάση το ίδιο, με ορισμένες προσθήκες: ο Ευγενικός, κληθείς επισήμως[201] να αποφανθεί περί του ζητήματος των *ὅρων ζωῆς* («ἀναγκασθεὶς ἀποδοῦναι λόγον»), διάβασε «τὰ ῥηθέντα» του Αναστασίου Σιναΐτου, στα οποία και στηρίχθηκε, ελλείψει μιας συστηματικής πραγμάτευσης επί του θέματος από κάποιον άλλο διδάσκαλο της Εκκλησίας. Ωστόσο, κατά τα φαινόμενα παρασύρθηκε («συνηρπάγη») από τον Αναστάσιο, δεν κατάφερε να κατανοήσει σε βάθος το ζήτημα, και κατασκεύασε μία «τραβηγμένη από τα μαλλιά» («…ἐβιάσατο») «συμφωνίαν» του Βασιλείου με τον Αναστάσιο, για να προσδώσει κύρος στις απόψεις του τελευταίου. Συγκεκριμένα, αποφάνθηκε: «…οὐ πᾶσι τοῖς ἀνθρώποις ὥρισται τὸ τέλος τῆς ζωῆς καὶ ὁ καιρὸς τοῦ θανάτου αὐτοῦ παρὰ τῷ Θεῷ, μόνοις δὲ τοῖς δικαίοις καὶ τῷ Θεῷ φίλοις, ἑτέροις δὲ τοῖς μὴ τοιούτοις μάλα τεθαρρηκότως ἀποφαινόμενος ὡς ἀοριστότατά εἰσι ταῦτα».[202] Την ανάγκη θεραπείας αυτής της στρεβλής προσέγγισης, που ήταν δυνατό να παρασύρει κι άλλους σε εσφαλμένες απόψεις, ήρθε να καλύψει ο Γεννάδιος, που με το εγνωσμένο, ομολογούμενο απ' όλους, θεολογικό κύρος του ανέλαβε να σηκώσει το βάρος της αποκατάστασης με τη συγγραφή του περισπούδαστου συγγράμματός του *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ,* θα υποστηρίξει ο Θεόδωρος Αγαλλιανός, *Περὶ προνοίας*:

Μετὰ δὲ ταῦτα ὁ μακαριώτατος καὶ μέγας πατὴρ καὶ διδάσκαλος πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως κύρις Γεννάδιος, *σοφώτατος* ὢν καὶ *θεολογικώτατος* καὶ παρὰ πάντων ἔχων τὸ συγκεχωρηκὸς καὶ μηδενὶ παραχωρεῖν τοῦ πρωτείου μήτε τῶν πάλαι μήτε τῶν νῦν, σύγγραμμα καὶ αὐτὸς ἐξέθετο *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ* τὴν ἐπιγραφὴν ἔχον, ἐν ᾧ λεπτοῖς νοήμασι καὶ σοφωτέραις ἀποδείξεσιν ἐπιστημονικαῖς τε καὶ ἀπὸ τῶν ἱερῶν εἰλημμέναις Γραφῶν καὶ ἀπ' αὐτῶν τῶν τῆς εὐσεβοῦς πίστεως ἀρχῶν παρίστησι σαφῶς ὡς ἡ θεία πρόνοια πάντα διοικεῖ τὰ ὄντα καὶ προέγνω καὶ προεῖδε καὶ προώρισε πάντα καὶ κυβερνᾷ καὶ διεξάγει καὶ τὰ τῶν πονηρῶν καὶ τὰ τῶν ἀγαθῶν, εὐσεβῶν τε καὶ ἀσεβῶν καὶ πάντων τῶν ὄντων ἁπλῶς καὶ οὐδέν ἐστι τῶν ὄντων ἢ τῶν γινομένων ἢ τῶν γενησομένων ὃ μὴ προέγνωστο καὶ προώριστο τῷ Θεῷ κατὰ τοὺς ποικίλους καὶ πολυειδεῖς τῆς αὐτοῦ προνοίας λόγους, τὰ μὲν ἀγαθὰ τοῖς ἀγαθοῖς προξενῶν κατὰ τὴν αὐτοῦ εὐδοκίαν καὶ ἀγαθὴν βούλησιν, τὰ δὲ πονηρὰ τοῖς πονηροῖς κατὰ τὴν ἑκάστου τούτων αὐτεξούσιον καὶ προαιρετικὴν κυβέρνησιν καὶ οἰκονομίαν τῆς ἰδίας αὐτοῦ βιωτῆς, ἐν ἅπασι συμφθεγγόμενος τοῖς

[199] ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΑΓΑΛΛΙΑΝΟΣ, *Περὶ προνοίας* (ΛΑΥΡΕΩΤΗΣ / ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ 1925, 429b–430a).

[200] Τα αναφερόμενα από τον Αγαλλιανό πρόσωπα έζησαν στον άμεσα παρελθόντα χρόνο της συγγραφής: Γεώργιος Γεμιστός Πλήθων (περ. 1355 – 1452 ή 1454)· Μάρκος Ευγενικός (1393–1444)· Γεννάδιος Σχολάριος (περ. 1400 – 1472 vel paulo post)· Θεόδωρος Αγαλλιανός (1400–1474).

[201] Από τον Ισίδωρο· ο αυτοκράτορας εκ των υστέρων έμαθε από το Γεννάδιο για αυτή την απόκριση, και ζήτησε να την ακούσει κι ο ίδιος.

[202] ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΑΓΑΛΛΙΑΝΟΣ, *Περὶ προνοίας* (ΛΑΥΡΕΩΤΗΣ / ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ 1925, 429b). Και στο κείμενο του Ευγενικού: «Οὐκ ἄρα πᾶσαν ζωὴν ὡρίσθαι φησόμεθα, οὐδὲ πάντα θάνατον προωρίσθαι· μόνον ἄρα τὸν τῶν δικαίων καὶ τῷ Θεῷ φίλων, ὧν "οὐδὲ θρὶξ" (Λκ. 21:18) ἡ τῆς κεφαλῆς ἀπολεῖται μὴ βουλομένου τοῦ Θεοῦ» (*Ἐπιστολὴ πρὸς Ἰσίδωρον ἱερομόναχον περὶ ὅρων ζωῆς αἰτήσαντα·* BOISSONADE 1844, 362).

> ῥηθεῖσι μεγάλοις διδασκάλοις, Βασιλείῳ τε καὶ τοῖς λοιποῖς· καὶ ὁ ἐντυχὼν τῷ τοιούτῳ συγγράμματι εἴσεται καλῶς ὃ λέγω.[203]

Μάλιστα, έχουμε την τύχη να μας επιβεβαιώνει ο Γεννάδιος την περιγραφή του Αγαλλιανού, καθώς, στον *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ τέταρτον* λόγο του, αφενός αποφαίνεται θετικά για το περιεχόμενο του *Περὶ προνοίας* έργου του[204] και, αφετέρου, τον επαινεί για την επιλογή του να απευθυνθεί καθηκόντως στον ίδιο ως αρμόδιο και «εἰδότα κρίνειν».[205] Ο Αγαλλιανός, μάλιστα, περιλαμβάνει τον Σχολάριο όχι απλώς σε αυτούς που έχουν διαβάσει τους *διδασκάλους* και που ξέρουν να διακρίνουν μεταξύ *διδασκάλων* και απλών *αγίων*, αλλά στους *διδασκάλους* τους ίδιους,[206] παρουσιάζοντάς τον μάλιστα ως ανώτερο τόσο «τῶν πάλαι» όσο και «τῶν νῦν». Αν αυτό φαίνεται υπερβολικό, ας θυμηθούμε ότι ο ίδιος ο Σχολάριος είχε μιλήσει εξίσου επαινετικά για τον εαυτό του ως θεολόγο εν γένει, και μάλιστα σε ένα χωρίο που λεξιλογικά είναι πολύ όμοιο με του Αγαλλιανού, πράγμα που σημαίνει πως ο δεύτερος πιθανότατα το αντιγράφει: «Ἱερᾶς μὲν γὰρ θεολογίας, ἧς πλεῖστα ἡμῖν ἐμέλησεν ἐν παντὶ τῷ βίῳ, καὶ προῦργου μηδενὶ ἂν συγχωρῆσαι τῶν νῦν ὄντων ἀπανταχοῦ καὶ ἴσα ἡμῖν εἰδέναι».[207] Ο Αγαλλιανός υπερθεματίζει τόσο ώστε παρουσιάζει τον Σχολάριο ανώτερο και από τους παλαιότερους διδασκάλους. Όπως έχει επισημανθεί σε σχέση με τον Σχολάριο, το στοιχείο εκείνο που τον έκανε, όπως πίστευε, να υπερέχει κατά πολύ των ομοτέχνων του ήταν «η γνώση της θεολογίας του Θωμά» και κυρίως «η αναγνώριση του απαράμιλλου της αξίας της». Χαρακτηριστικό είναι ότι στη δήλωση αυτή κάνει λόγο γιά *ἱερὰν θεολογίαν*, της οποίας *διδάσκαλος* χαρακτηρίζεται συχνά ο Θωμάς στου τίτλους των μεταφράσεων τόσο της *ST* και της *ScG*» από τον Δημήτριο Κυδώνη.[208] Επίσης, ο Αγαλλιανός επαινεί τον Σχολάριο για το ότι πραγματεύθηκε το θέμα «*λεπτοῖς* νοήμασι καὶ *σοφωτέραις ἀποδείξεσιν ἐπιστημονικαῖς* τε καὶ ἀπὸ τῶν ἱερῶν εἰλημμέναις Γραφῶν καὶ ἀπ᾽ αὐτῶν τῶν τῆς εὐσεβοῦς πίστεως ἀρχῶν»,[209] δηλαδή με τρόπο και φιλοσοφικώς άρτιο και θεολογικώς βάσιμο. Πρόκειται για παραλλαγή του έπαινου του Θωμά ως θεολόγου και φιλοσόφου που βρίσκουμε στη *Vita S. Thomae Aquinatis* 53–54 όπως τη μετέφρασε ο Δημήτριος Κυδώνης (βλ. π.χ. «…*λεπτοτέροις* λόγοις…»· «Ἐστὶ δὲ ὡραϊσμένον *φιλοσόφων* λόγοις καὶ ἐπιχειρήμασι καὶ ἁγίων χρήσεσι κατησφαλισμένον»· «…*λεπτότητι* βαθύ…»· «…ταῖς κοσμικαῖς καὶ ἀνθρωπίναις *τῶν φιλοσόφων ἐπιστήμαις* χρῆται»), μετάφραση από την οποία είχε ήδη αντλήσει δύο φορές ο ίδιος ο Σχολάριος για να περιγράψει τον Θωμά ως θεολόγο και συγγραφέα.[210]

Ασφαλώς, ο Αγαλλιανός αναφέρεται κυρίως στην ουσία των ζητημάτων περὶ *προνοίας*, που πραγματεύεται στο ομώνυμο έργο του («κατερανιζόμενος» από Γεννάδιο κι Ευγενικό)[211]· εύκολα, ωστόσο, θα μπορούσε να αμφισβητήσει το μέρος εκείνο στο οποίο περιγράφει τα

---

[203] ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΑΓΑΛΛΙΑΝΟΣ, *Περὶ προνοίας* (ΛΑΥΡΕΩΤΗΣ / ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ 1925, 430a–b).

[204] «ἡμεῖς δέ, καλῶς ἐπιστήσαντες τῷ συγγράμματι, τῇ σῇ πολυχρονίῳ περὶ τῶν τοιούτων εἰδήσει καὶ πείρᾳ προσῆκον ἔγνωμεν ὃν καὶ πρεσβυτικὸν ἄντικρυς· ὁ μὲν γὰρ σκοπὸς αὐτῷ λίαν ἀληθής, ἅτε καὶ τῶν διδασκάλωντῆς ἐκκλησίας πάντων γνώμη κοινὴ καὶ δόγμα τῆς ἱερᾶς γραφῆς ἀπαράγραπτον, ἀποδείκνυται δὲ ὡς οἷόν τε καλῶς καὶ ὡς ἂν γένοιτο πολλοῖς εὐκατάληπτος» (ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τέταρτον· Œ* I, 440,7–12).

[205] Βλ. σημ. 80.

[206] Βλ. σημ. 203.

[207] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ βιβλίου του Γεμιστοῦ καὶ κατὰ τῆς Ἑλληνικῆς πολυθεΐας* (IV, 159,34–36).

[208] Βλ. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ Ι.Α. 2004, 20, σημ. 12.

[209] ΘΕΌΔΩΡΟΣ ΑΓΑΛΛΙΑΝΌΣ, *Περὶ προνοίας* (ΛΑΥΡΕΩΤΗΣ / ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ 1925, 430a).

[210] Για το χωρίο από τη μετάφραση του Κυδώνη βλ. έκδοση στο DEMETRACOPOULOS 2010, 851–852· για τη σχολάρεια πρόσληψή του βλ. DEMETRACOPOULOS 20110, 847–848 και DEMETRACOPOULOS 2017, 168–172. Πβ. Την περιγραφή τής *Summa theologiae* από τον Σχολάριο σε σχετικό σημείωμά του επί κώδικα που παραδίδει την Ia: «Ἔστι δὲ οὐδὲ παντὶ τῷ βουλομένῳ πρόχειρον τῷ τε παρόντι καὶ τοῖς ἄλλοις τοῦ ἀνδρὸς πονήμασιν ἐντυγχάνειν, ἀλλὰ μόνοις τοῖς, πρὸς τῷ τὴν ὅλην *φιλοσοφίαν* ἐπελθεῖν ἱκανῶς, καὶ διὰ τῶν Ἀριστοτελικῶν ἁπάντων βιβλίων ἐλθεῖν καὶ πονεῖν εἰδόσι καὶ δυναμένοις καὶ βουλομένοις» (έκδ. DEMETRACOPOULOS 2017, 172).

[211] Βλ. Appendix.

γεγονότα, εξηγώντας μας παράλληλα την αλληλουχία τους.[212] Ακολουθώντας και σε αυτό το Γεννάδιο, ο Αγαλλιανός επιχειρεί να «ελαφρύνει» τη θέση του Ευγενικού και να τον δικαιολογήσει:

> Ὁ δὲ μακάριος Ἐφέσου οὔτε αἱρετικῷ τινι οὔτε ἀλλοκότοις καὶ παραλόγοις λογισμοῖς τισι δόγμασι συνέθετο λυμαινομένοις τὴν ὑγιᾶ διδασκαλίαν τῆς ἱερᾶς ἐκκλησίας ἐπὶ πολύ, οὐδὲ ὡς κήρυγμα ἐκκλησιαστικὸν παρέδωκεν, ἀλλὰ τῷ ἱερῷ Ἰσιδώρῳ μόνῳ ἀνακεκηρυγμένου ἁγίου γνώμην παρέθετο μετά τινος ιδίας ἐπιστασίας, καὶ οὐδεὶς ἂν ἔχοι τοῦτον ἀπώσασθαι τοῦ χοροῦ τῶν μεγάλων διδασκάλων καὶ θεολόγων, κατ' οὐδὲν ἀποδέοντα ἐκείνων, οὔτε τὸν Ἀναστάσιον τοῦ τῶν ἁγίων τάγματος.[213]

Ως προς αυτήν ακριβώς την αξιολόγηση του Αναστασίου από τον Αγαλλιανό ως αγίου *και* διδασκάλου έρχεται να διαφοροποιηθεί ριζικά ο Γεννάδιος (όπως και από τον Ευγενικό).[214] Ένας άγιος μπορεί και να σφάλλει. Ένας διδάσκαλος κατά κανόνα δεν σφάλλει, και ένας θεολόγος δεν πρέπει να σφάλλει.

Με τα παραπάνω επιχειρήσαμε να ανιχνεύσουμε το πλαίσιο εντός του οποίου γεννήθηκαν οι Λόγοι του Γενναδίου περί *προνοίας* και *προορισμού*.

---

[212] Όπως βλέπουμε στο παράθεμα (σημ. 203), η συγγραφή του Γενναδίου προέκυψε μετά («Μετὰ δὲ ταῦτα») τη «γνώμην» του Ευγενικού επί του ζητήματος των *όρων* (που, αντί να το διασαφηνίσει, το περιέπλεξε περισσότερο) ως ανάγκη διατύπωσης της ορθής άποψης με «επιστημονική» και θεολογική ακρίβεια («…λεπτοῖς νοήμασι καὶ σοφωτέραις ἀποδείξεσιν ἐπιστημονικαῖς τε καὶ ἀπὸ τῶν ἱερῶν εἰλημμέναις Γραφῶν καὶ ἀπ' αὐτῶν τῶν τῆς εὐσεβοῦς πίστεως ἀρχῶν…») και σε σύμπνοια με την επίσημη διδακαλία της Εκκλησίας και την ιερά παράδοση («…ἐν ἅπασι συμφθεγγόμενος τοῖς ῥηθεῖσι μεγάλοις διδασκάλοις, Βασιλείῳ τε καὶ τοῖς λοιποῖς»).

[213] ΘΕΌΔΩΡΟΣ ΑΓΑΛΛΙΑΝΌΣ, *Περὶ προνοίας* (ΛΑΥΡΕΩΤΗΣ / ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ 1925, 430a).

[214] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τέταρτον* (*Œ* I, 440,21–441,3).

50*

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

Δομη και περιεχομενο των *Λογων*

1. Ο λόγος-πραγματεία *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον*

Ο πρώτος Λόγος του Γενναδίου συγγράφεται το έτος 1458/59[215] και είναι σε άμεση διαδοχή, χρονικά και θεματικά, των έργων *Περὶ τοῦ βιβλίου του Γεμιστοῦ καὶ κατὰ τῆς Ἑλληνικῆς πολυθεΐας*[216] (1457/58) και *Περὶ τοῦ ἑνὸς ἐν Τριάδι Θεοῦ ἡμῶν καὶ πάντων τῶν ὄντων δημιουργοῦ, καὶ κατὰ ἀθέων ἤτοι αὐτοματιστῶν καὶ κατὰ πολυθέων*[217] (1457 ή και αργότερα), που αμφότερα απηύθυνε στον έξαρχο Ιωσήφ.

Αποτελεί το πρώτο μιας σειράς έργων με αντικείμενο τη θεία πρόνοια και το θείο προορισμό.[218] Διαφοροποιείται έναντι των υπολοίπων, που αποτελούν επιμέρους διευκρινίσεις ειδικότερων ζητημάτων, ως προς το ότι αυτός αποτελεί πραγματεία, συστηματική πραγμάτευση του ζητήματος,[219] τον καταστατικό χάρτη στον οποίο οφείλει να ερείδεται οποιαδήποτε άλλη απόπειρα προσέγγισης του ζητήματος που θέλει να είναι πνευματικά «υγιής».[220] Κοινό χαρακτηριστικό όλων είναι ότι συνεγράφησαν κατά προτροπή φίλων.[221] Ο Γεννάδιος κρίνει ότι δικαιωματικά του ανήκει αυτός ο ρόλος,[222] άποψη που, βεβαίως,

---

[215] Αυτόγραφη σημείωση του Γενναδίου στον τίτλο του λόγου, στον κώδ. *Vat. Ross.* 986, f. 333r (tit.): «Ἐγράφη ἐν τῇ μονῇ τοῦ Προδρόμου ἐν τῷ ὄρει τοῦ Μενοικέως περὶ τὰς Φέρρας ἐν ἔτει ˏς$^{\omega}$ϡ$^{\omega}$ξ$^{\omega}$ζ$^{\omega}$» (6967–5508/9 = Σεπτ. 1458/Αύγ. 1459).

[216] *Œ* IV, 155–172. Πβ. BLANCHET 2008, 486.

[217] *Œ* IV, 172–189. Πβ. TINNEFELD 2002, 504.

[218] Η θεία πρόνοια ήταν ένα από τα στοιχεία αναφοράς του Γενναδίου και στην καταγεγραμμένη έκθεση των συζητήσεών του με τον Σουλτάνο: «Φαίνεται γὰρ ἐναργῶς ἡ περὶ τὸ ἀνθρώπειον γένος ἐπιμέλεια τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς αὐτοῦ προνοίας ἡ σοφία ἐκ τῆς τῶν νόμων διαφορᾶς τε καὶ ποικιλίας, οὓς εὐτάκτως ἔδωκεν» (ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τῆς μόνης ὁδοῦ πρὸς τὴν σωτηρίαν τῶν ἀνθρώπων· Œ* III, 440,25–28). Τα δύο έργα των συζητήσεων με το Σουλτάνο για τη χριστιανική πίστη χρονολογούνται περίπου στο 1455/56 (TINNEFELD 2002, 502–503· BLANCHET 2008, 486), δηλαδή όχι πολύ μακριά από το 1458/9, χρόνο συγγραφής τού *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ* λόγου.

[219] Ενώ οι υπόλοιποι λόγοι τιτλοφορούνται αναλόγως της σειράς γραφής τους στον κώδικα, που συμπίπτει με τη χρονική σειρά συγγραφής τους (κι έτσι έχουμε «*περὶ θείου προορισμοῦ, δεύτερον, περὶ θείου προορισμοῦ, τρίτον* κ.ο.κ.), ο πρώτος λόγος δεν «χαρακτηρίζεται» με κριτήριο χρονολογικό («πρῶτον»), αλλά ειδολογικό-αξιολογικό: «σπουδαῖον». Με το «σπουδαῖον» (ενν. συνταγμάτιον, σύγγραμμα) στον τίτλο, ο Γεννάδιος προσδιορίζει τον τρόπο συγγραφής του λόγου: με πολλή μελέτη, 'σπουδή', όπως εξηγεί στον δεύτερο λόγο: «*προὔργου* τότε καὶ *πάνυ σπουδαίως* συγγεγραμμένον ἡμῖν» (*Œ* I, 425,22–23)· ανάλογη σημασία αποδίδει στη λέξη, πάντα στη συνάφειά της με τη μελέτη/συγγραφή, στον τέταρτο λόγο: «Τοῖς δὲ διδασκάλοις καὶ θεολόγοις μόνοις προστίθεσθαι χρὴ τοῖς πληρεστάτοις μὲν τῆς ἄλλης σοφίας, περὶ δὲ πᾶσαν τὴν ἱερὰν γραφὴν πιστῶς ἅμα καὶ *σπουδαίως* ἠσχολημένοις» (*Œ* I, 441,5–8). Βλ. επίσης *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τέταρτον*: «…ἐν ἰδίῳ λόγῳ δεδείχαμεν *σπουδαίως* ἐξειργασμένῳ…» (*Œ* I, 450,1–2).

[220] «…ὅσα δεῖ περὶ τῆς εἰς ἀνθρώπους προνοίας οἴεσθαι εὐσεβοῦντας…» (ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον· Œ* I, 402,34).

[221] «Καὶ ἡμεῖς δὲ περὶ τῆς θείας προνοίας καὶ τοῦ θείου προορισμοῦ ἐν τέτταρσι πεπραγματεύμεθα λόγοις, φίλων σπουδῆς ἀξίων ἐπὶ τοῦτο κεκινηκότων» (ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, πέμπτον· Œ* I, 454,3–5).

[222] Ο Σχολάριος δεν φείδεται (αυτο-)επαίνων για τον πρώτο λόγο· αναφέρει συγκεκριμένα: «…ἔχεις τὸν πολὺν περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ λόγον ἡμῶν προὔργου τότε καὶ πάνυ σπουδαίως συγγεγραμμένον ἡμῖν…» (*Περὶ θείου προορισμοῦ, δεύτερον· Œ* I, 425,21–23)· «Ἐκεῖ καὶ πᾶσαν σχεδὸν ἀπορίαν λυομένην εὑρήσεις, οὐ μόνον αὐτάς, ὑφ' ὧν τινες σαλεύονται» (*op. cit.· Œ* I, 425,21–23)· «Ἐκεῖ ταῦτα πάντα ὄψει ἰατρευόμενα τῷ φαρμάκῳ τῆς ἀληθείας» (*op. cit.· Œ* I, 425,31–32)· ID., *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τρίτον*: «…εἰ καὶ τὸ πρότερον περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ πεφθέν σοι βιβλίον ἡμῶν ἀρετῇ καὶ δυνάμει πολλῷ πλέον ἢ μεγέθει ταῦθ' ὑπερβάλλει τὰ δεύτερα· ἐκεῖ μὲν γὰρ ὅλην προεστησάμεθα τὴν ὑπόθεσιν ταύτην. Ἐν τούτοις δὲ λύσιν ἐνίων τῶν ἀντιπίπτειν δοκούντων ἐκθέσθαι σοι διέγνωμεν τῷ φιλτάτῳ» (*Œ* I, 427,9–13)· «Νῦν δὲ ἀρκεῖ τὴν σὴν ἀγάπην πληροφορῆσαι, ὡς οὐδὲν ὧν πέπομφας κατὰ τὴν ἡμῶν προτροπὴν ἢ ἐναντίον ἐστὶν ἢ ἐναντιοῦσθαι δύναται τοῖς προτέροις ἡμῶν ἐκείνοις συγγράμμασιν» (*op. cit.· Œ* I, 438,27–29)· ID., *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τέταρτον*: «Δεῖν γὰρ περὶ τῶν τοιούτων οὐχ ἑαυτοῖς μόνοις θαρρεῖν, ἀλλὰ τὴν τῶν κρίνειν εἰδότων καὶ δυναμένων ψῆφον ζητεῖν, μηδὲ τοῖς ἐκ τῶν ἰδιωτῶν ἐπαίνοις ἀρκεῖσθαι, οὓς καὶ ψευδόμενός τις ὑπ' ἀγνοίας ἢ σοφιζόμενος ἑλκύσειεν ἄν» (*Œ* I, 440,3–6).

συμμερίζονται και άλλοι.[223] Όπως σημειώθηκε ήδη,[224] ο Γεννάδιος μέσα από μια σειρά επιστολιμαίων έργων του διακηρύσσει την πρόθεσή του να «αντικρούσει» τα δυσσεβή διδάγματα που τόλμησε να εισηγηθεί ο Πλήθων με τους *Νόμους* του, κεντρικός άξονας των οποίων ήταν το κεφάλαιο *Περὶ εἱμαρμένης*.

Στο *Περὶ τοῦ βιβλίου του Γεμιστοῦ καὶ κατὰ τῆς Ἑλληνικῆς πολυθεΐας* ομολογείται από τον σοκαρισμένο και συντετριμμένο Γεννάδιο η ανάγκη απάντησης στα «δυσσεβή» δόγματα του Πλήθωνος, καθώς η ανασκευή τους θα μπορούσε να σώσει από την πλάνη όσους κινδύνευαν να τα ασπαστούν[225]· το διακύβευμα, ασφαλώς, δεν αφορά πρωτίστως στο θέμα της υπεροχής του Αριστοτέλη έναντι του Πλάτωνα,[226] αλλά στην υπεράσπιση της ίδιας της χριστιανικής πίστης.[227] Στο *Περὶ τοῦ ἑνὸς ἐν Τριάδι Θεοῦ ἡμῶν καὶ πάντων τῶν ὄντων δημιουργοῦ, καὶ κατὰ ἀθέων ἤτοι αὐτοματιστῶν καὶ κατὰ πολυθέων* επιχειρεί να πραγματοποιήσει το αναγγελθέν εγχείρημα, με τα γνωρίσματα του έργου να συνηγορούν σ' αυτή την ειδολογική «αναβάθμιση»: πρόκειται για λόγο-πραγματεία κι όχι για λόγο επιστολιμαίο, ο αντίπαλος «αναφέρεται» αλλά δεν ονοματίζεται, και ως σκοπός δηλώνεται η προφύλαξη ή διάσωση των «ἁπλουστέρων» και «ἀμαθῶν» και όχι η αντίκρουση των απόψεων του Πλήθωνος,[228] εναντίον του οποίου

---

[223] Την υπεροχή του Γενναδίου στα πνευματικά-δογματικά ζητήματα δείχνει να τη συμμερίζεται ένας ευρύτερος κύκλος ανθρώπων γύρω από αυτόν, μεταξύ των οποίων και ο έξαρχος Ιωσήφ, που τού υποβάλει ερωτήματα: «Κλινοπετὴς ἐδεξάμην σου τὴν ἐπιστολήν· καὶ νῦν ὀψὲ μικρὸν ἀνασφήλας τῆς νόσου, ἐβουλόμην μὲν μηδὲν ἀποκρίνεσθαι περὶ ὧν ἐπυνθάνου…» (ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, δεύτερον· Œ* I, 412,28–30)· ID., *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τρίτον*: «…καίτοι πεπεισμένος ἀρκούντως τῇ συστάσει τῶν τοῦ μεγάλου πατρὸς Βασιλείου χρήσεων, μᾶλλον δὲ τῆς κοινῆς τῶν διδασκάλων δόξης περὶ τῶν τῆς ζωῆς ὅρων περὶ ὧν ἐπυνθάνου, ταὐτὸν δ' εἰπεῖν καὶ περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, ἔπεμψας ἡμῖν καὶ τὰ δοκοῦντα τῇ δόξῃ ταύτῃ προσίστασθαι, ἡμῶν σοι καὶ τοῦτο προτρεψαμένων» (*Œ* I, 427,3–8)] για να λάβει τις απαντήσεις που ζητά (ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τρίτον·* «ἅπερ ἰδόντες (sc. τὰ δοκοῦντα προσίστασθαι), καὶ τρίτον ἤδη σοι συνταγμάτιον πέμπομεν ἀκολούθως τῷ καιρῷ καὶ τῇ χρείᾳ…» (*Œ* I, 427,8–9). Σε ανάλογο ύφος αναγνώρισης, όπως είδαμε, και ο ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΑΓΑΛΛΙΑΝΟΣ: «Μετὰ δὲ ταῦτα ὁ μακαριώτατος καὶ μέγας πατὴρ καὶ διδάσκαλος πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως κύριος Γεννάδιος σοφώτατος ὢν καὶ θεολογικώτατος καὶ παρὰ πάντων ἔχων τὸ συγκεχωρηκὸς καὶ μηδενὶ παραχωρεῖν τοῦ πρωτείου μήτε τῶν πάλαι μήτε τῶν νῦν, σύγγραμμα καὶ αὐτὸς ἐξέθετο, "περὶ θείας Προνοίας καὶ προορισμοῦ" τὴν ἐπιγραφὴν ἔχον» (*Περὶ προνοίας·* ΛΑΥΡΕΩΤΗΣ / ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ 1925, 430a)· «Σὺ μὲν καλῶς ποιῶν, φίλτατε, ἃ διαγράφειν ἡμῖν ἐπιτρέπεις ὃν ἔπεμψας λόγον, ἂν ἀπαρέσκων δοκῇ, ἃ βεβαιοῦν ἀξιοῖς» (*Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τέταρτον· Œ* I, 440,3–4).

[224] Βλ. Εισαγωγή, παράγρ. 2.1. Τα πρόδρομα ίχνη.

[225] Βλ. Εισαγωγή, παράγρ. 2.1.4. Σχολάριος, *Περὶ τοῦ βιβλίου τοῦ Γεμιστοῦ καὶ κατὰ τῆς Ἑλληνκῆς πολυθεΐας*.

[226] Άλλωστε, όπως είδαμε, ο Γεννάδιος τοποθετήθηκε έναντι του *Περὶ ὧν Ἀριστοτέλης πρὸς Πλάτωνα διαφέρεται* μέσα από τις επιστολές του προς τον Πλήθωνα και τον Έξαρχο Ιωσήφ. Δεν θα είχε νόημα να επαναλάβει το ίδιο εγχείρημα εδώ.

[227]«Καὶ τοῦτό μοι τῆς ὑπὲρ Ἀριστοτέλους ἀντιγραφῆς ποτε πρὸς τἀκείνου γέγονεν αἴτιον· ἐκεῖνός τε γὰρ θρασύτερον ἐπῄει τῷ Φιλοσόφῳ, πολλὴν εἰδὼς ἐκ τῆς ἐκείνου φιλοσοφίας καὶ ὧν ἀντέστη τῷ Πλάτωνι συνηγορίαν τῇ δόξῃ τῆς ἀληθείας προσγινομένην, καὶ ἡμεῖς, οὐ Πλάτωνι φιλονεικοῦντες, οὐκ Ἀριστοτέλους τι πεφροντικότες ἰδίᾳ, τῷ δὲ σκοπῷ τοῦ Γεμιστοῦ χαλεπαίνοντες, ζήλῳ τῆς πίστεως περιττὸν ἄλλως ἡμῖν εἰλόμεθα πόνον» (ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ βιβλίου του Γεμιστοῦ καὶ κατὰ τῆς Ἑλληνικῆς πολυθεΐας· Œ* IV, 156,1–7)· «Ἀριστοτέλει δὲ καὶ Πλάτωνι λοιπὸν ὁμοίως χαίρειν εἰπόντες, κατὰ τῆς Ἑλληνικῆς δεισιδαιμονίας οὐ φαύλην ὑπεστησάμεθα πραγματείαν, ὡς αὐτοῦ δὴ φανερῶς πρὸς τὸν εὐσεβῆ σκοπὸν ἡμῶν ἀπομαχομένου, καὶ μηκέτ' ἀξιοῦντος δεῖν κρύπτεσθαι» (*op. cit.· Œ* IV, 156,18–21).

[228] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ ἑνὸς ἐν Τριάδι Θεοῦ ἡμῶν καὶ πάντων τῶν ὄντων δημιουργοῦ, καὶ κατὰ ἀθέων ἤτοι αὐτοματιστῶν καὶ κατὰ πολυθέων*: «Εἰ γάρ πού τις γέγονε πρὸ μικροῦ, τὴν Ἑλληνικὴν πολυθεΐαν αὖθις ἐθέλων ἀνανεοῦν, δι' ἀμβλύτητα μὲν διανοίας τοῦτο καὶ αὐτὸς ἐπεπόνθει· ἀμβλύτεροι δ' ἂν εἶεν, εἴ πού τινες ἐκείνῳ προστεθειμένοι, τὴν ἐξόριστον πλάνην ἀντὶ τῆς ἀληθεστάτης καὶ κοινῆς τῶν ἀνθρώπων δόξης αἱροῖντο. Καὶ ἡμεῖς κατὰ τῆς ἀβουλίας ἐκείνου πλεῖστα συνεγραψάμεθα, οὐκ ἐκείνου καὶ ὧν ἠδολέσχει κατὰ τῆς ἱερᾶς ἀληθείας φροντίζοντες, ἀλλὰ τῆς τῶν πλείστων ἐν τῷ γένει νῦν ἀμαθίας, τῷ πάλαι τε καὶ πρὸ μικροῦ σοφωτάτῳ, δι' ἣν καὶ κινδυνεύσειεν ἄν τις τῶν ἁπλουστέρων τῇ ψευδεῖ περὶ τῆς ἐκείνου σοφίας φήμῃ πειθόμενος» (*Œ* IV, 180,13–21). Βλ. Εισαγωγή, παραγρ. 2.1.5. Σχολάριος, *Περὶ τοῦ ἑνὸς ἐν Τριάδι Θεοῦ ἡμῶν καὶ πάντων τῶν ὄντων δημιουργοῦ, καὶ κατὰ ἀθέων ἤτοι αὐτοματιστῶν καὶ κατὰ πολυθέων*.

προσωπικά και με τόσο μένος είχε καταφερθεί ο Σχολάριος στα αμέσως προηγούμενα έργα του.[229]

Με τον πρώτρο *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ* λόγο η πραγμάτευση μεταβαίνει σε ένα πιο συστηματικό επίπεδο, όχι μόνο επειδή επικεντρώνεται ειδικότερα και πιο αναλυτικά στα ζητήματα της θείας πρόνοιας και του θείου προορισμού, αλλά και επειδή επιδιώκει να μετεξελίξει ακόμη περισσότερο την στοχοθεσία της από ανασκευή εσφαλμένων δοξών σε διατύπωση της ορθής θεώρησης για τα ζητήματα της θείας πρόνοιας και του θείου προορισμού με απόβλεψη την θεραπεία των ευρισκόμενων σε πλάνη και την πειθώ τους,[230] τόσο με επαναδιατύπωση των «παραδεδεγμένων» (των όσων, δηλαδή, πρεσβεύει η Ιερά Παράδοση) όσο και με (ερμηνευτικές) προσθήκες,[231] όπου αυτό χρειάζεται. Άμεση πρόθεση εδώ είναι η συνδρομή, η ίαση όσων δεν αποδέχονται την ύπαρξη θείας πρόνοιας, πιστεύοντας ότι τα πάντα γίνονται κατά τυχαίο τρόπο («εἰκῇ καὶ ὥς ἔτυχεν»), και όχι ο έλεγχος όσων αποδέχονται μεν την ύπαρξή της αλλά προσεγγίζουν διαφορετικά το ρόλο της· αυτό θα απαιτούσε και θα προϋπέθετε μία —ανύπαρκτη στις δεδομένες συνθήκες— άνεση χρόνου («μακρᾶς ἔργον σχολῆς»)[232]· όχι μόνο δεν υπάρχει χρόνος, αλλά ούτε και πρόθεση για κάτι τέτοιο («οὐδὲ πρόθεσιν τοιαύτην … ἐν τῷ παρόντι ἔχοντες».[233] Ουσιαστικά, ο Γεννάδιος προδηλώνει στο εισαγωγικό μέρος του έργου την πρόθεσή του να πραγματευθεί «καταφατικά» το ζήτημα με προσφυγή σε παραθέματα από (παραδεκτά) θεολογικά κείμενα, όπου αναπτύσσονται και αναδεικνύονται κεντρικά ζητήματα της προβληματικής[234]· δεν θα ακολουθήσει τη διαδικασία της σχολαστικής παράθεσης και κριτικής «γνωμών» εν γένει. Η νέα αυτή μεθοδολογική προσέγγιση που επιλέγει ο Γεννάδιος αντιδιαστέλεται προς την προγενέστερη τακτική της φιλοσοφικής αντιπαράθεσης για την υπεροχή του Πλάτωνα ή του Αριστοτέλη, που προκλήθηκε, όπως είδαμε, με αφορμή την πραγματεία του Πλήθωνος *Περὶ ὧν Ἀριστοτέλης πρὸς Πλάτων διαφέρεται*. Στο πλαίσιο και τους όρους εκείνης της αντιπαράθεσης είχε ανταποκριθεί και συμμετάσχει ο Γεννάδιος,[235] δηλώνοντας, σε δεύτερο χρόνο ωστόσο, την κατά βάθος αδιαφορία (!) του για τα φιλοσοφικά διακυβεύματα μιας συζήτησης για τον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη.[236] Αυτή τη μετατόπιση ως προς τη βάση αναφοράς (φιλοσοφικά έργα Πλάτωνα και Αριστοτέλη/Ιερά Παράδοση, αποκεκαλυμμένος θείος Λόγος, θεία

---

[229] Πρόκειται κατά σειρά για τα εξής έργα: *Πρὸς Πλήθωνα ἐπὶ τῇ πρὸς τὸ ὑπὲρ Λατίνων βιβλίον αὐτοῦ ἀπαντήσει ἢ κατὰ Ἑλλήνων* (*Œ* IV, 118–155) (1450)· *Ἐπιστολῇ τῇ Βασιλίσσῃ περὶ τοῦ βιβλίου τοῦ Γεμιστοῦ* (*Œ* IV, 154,31–32) (τέλος 1453 / αρχές 1454) και *Περὶ τοῦ βιβλίου του Γεμιστοῦ καὶ κατὰ τῆς Ἑλληνικῆς πολυθεΐας* (Œ IV, 155–172) (1457/58).

[230] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον*: «ἐξ ὧν καὶ ὅτι ὁμολογουμένως ἔστι πεισθεῖεν ἂν ἱκανῶς οἵ γε μὴ ἀνιάτως ἔχοντες» (*Œ* I, 391,5–6).

[231] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον*: «…ὅσα δεῖ περὶ τῆς εἰς ἀνθρώπους προνοίας οἴεσθαι εὐσεβοῦντας, τὰ μὲν ἐπαναλαμβάνοντες, τὰ δὲ προστιθέντες» (*Œ* I, 402,34–35). Η αναγνώριση της δυνατότητας «συμπλήρωσης» υποδηλώνει στοιχεία της αυτοεικόνας του Γενναδίου ως του μόνου πραγματικά «κρίνειν εἰδότος» σε σχέση με τους συγκαιρινούς του· βλ. ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ βιβλίου του Γεμιστοῦ καὶ κατὰ τῆς Ἑλληνικῆς πολυθεΐας*: «Ἱερᾶς μὲν γὰρ θεολογίας, ἧς πλεῖστα ἡμῖν ἐμέλησεν ἐν παντὶ τῷ βίῳ, καὶ προὔργου μηδενὶ ἂν συγχωρῆσαι τῶν νῦν ὄντων ἀπανταχοῦ καὶ ἴσα ἡμῖν εἰδέναι» (*Œ* IV, 159,34–36)· Βλ. σημ. 80.

[232] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον*: «Ἔπειτα, ἐπειδὴ ταύτην τὴν πρόνοιαν οἳ μὲν οὐδ' εἶναι οἴονται ὅλως, ἀλλ' εἰκῇ καὶ ὡς ἔτυχεν εἶναί τε πάντα καὶ γίνεσθαι, οἳ δὲ διαφόρως αὐτὴν τιθεῖσι, τῶν μὲν δευτέρων διαιρεῖσθαι τὰς δόξας καὶ ἐλέγχειν μακρᾶς ἔργον σχολῆς οἰόμενοι καὶ οὐδὲ πρόθεσιν τοιαύτην περὶ οὐδενὸς ἐν τῷ παρόντι ἔχοντες, τοῖς δὲ προτέροις βοηθῆσαι προῃρημένοι αἰσχίστῃ νόσῳ κατειλημμένοις, ὡς οὔσης ἀναμφισβητήτως ἐν ἅπασι καὶ περὶ ἁπάντων τῆς τοιαύτης τοῦ θείου προνοίας…» (*Œ* I, 390,10–391,3).

[233] *Œ* I, 390,13–391,1.

[234] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον*: «…τὰ κεφάλαια τῶν ἀληθεστέρων περὶ αὐτῆς λόγων, πλείστων ὄντων, ἐκθησόμεθα, αὐτῆς συνεφαπτομένης» (*Œ* I, 391,5–6).

[235] Βλ. Εισαγωγή, παράγρ. 1.1. Από τη διαμάχη Πλατωνικών-Αριστοτελικών στην προβληματική περί θείας προνοίας-είμαρμένης.

[236] Βλ. Εισαγωγή, παράγρ. 1.2. Το ζήτημα της θείας πρόνοιας και η ανάγκη «αποκατάστασής» της και διερεύνηση της φύσης της.

πρόνοια)[237] και τα ζητούμενα (αναζήτηση της αλήθειας μέσω της ερμηνείας πλατωνικών και αριστοτελικών χωρίων/όχι ανάλυση και αντίκρουση επιμέρους γνωμών αλλά πειθώ[238] όσων δέχονται την τυχαιότητα αντί της θείας προνοίας ως αποχρώσα αιτία όσων συμβαίνουν στον κόσμο), θα λέγαμε ότι αποτελεί μία από τις βασικές διαχωριστικές γραμμές που σύρει ο Γεννάδιος ανάμεσα στο πριν και το τώρα.

Καθώς η εργασία μας αφορά στην κριτική έκδοση των πέντε *Περί προνοίας και προορισμού λόγων* του Γενναδίου, θα παραπέμψουμε στις ειδικές για το θέμα εγρασίες και τις αντίστοιχες βιβλιοκρισίες όσον αφορά την αναλυτική παρουσίαση του περιεχομένου της διδασκαλίας του και των απόψεών του.[239] Για τις δικές μας ανάγκες, θα περιοριστούμε στην αδρή σκιαγράφησή της με εστίαση σε επιμέρους σημαντικά ζητήματα.

1.1. Η θεματική δομή του λόγου

Ο *περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ* λόγος του Γενναδίου δομείται θεματικά από τις εξής ενότητες:

1. [1][240] Εισαγωγή· η ονοματοδοσία της υπόθεσης: «…τὸ τῆς ‘εἱμαρμένης’ ἀποπεμπόμεθα ὄνομα»· «ἀρκεῖ δὲ ἡμῖν τοὔνομα τῆς ‘προνοίας’ καὶ τοῦ ‘προορισμοῦ’…».[241]
2. [2, 3, 4] Ο Θεός ως η πρώτη αιτία και έσχατο τέλος όντων και γινομένων: (2) «Αἴτιος μὲν δὴ πάντων τῶν ὄντων καὶ γινομένων ἐστὶν ὁ Θεός…», (3) «Κοινότατος καὶ ἔσχατος αἴτιος ὁ Θεός», (4) «…ποιητικὸν αἴτιον αὐτός ἐστι μόνος…», «καὶ πρώτην μὲν αἰτίαν αὐτὸν…», «…καὶ τέλος αὐτός ἐστι πάντων…».[242] Η οργανική αιτιότητα των όντων ως δευτέρων αιτίων: (3) «…τὰ ὄντα…τὸ αἰτιῶδες πρὸς τὰ ἔσχατα ἔχουσιν εἰληφότα ἀπὸ Θεοῦ…», (4) «Εἰ καὶ ‘ποιητικὰ’ … λέγονται τῶν γινομένων τὰ ὄντα τῷ τῆς αἰτίας γένει, ἀλλ’ ὀργανικόν ἐστι τὸ αἰτιῶδες αὐτῶν», «…τὰ δὲ λέγοντες ‘αἴτια δεύτερα’ τοῖς ὀνόμασι τῆς τάξεως καταχρώμεθα».[243]
3. [5] Η γενική πρόνοια για τα δημιουργήματα ως έκφραση και συνέχεια της θείας αγαθότητας και δυνάμεως που τα έκτισε: «Τῇ αὐτῇ δὲ ἀγαθότητι καὶ δυνάμει, ὡς ἐξ οὐκ ὄντων πεποίηκε, καὶ προνοεῖ δήπου αὐτῶν κατὰ τὰς ἑκάστων φύσεις», «ἡ γὰρ πρόνοια τῆς ἀδιαλείπτου κινήσεως τοῦ παντός τοῦδε καὶ τῶν αὐτοῦ μερῶν … καὶ τῆς αὐτῶν γενέσεως καὶ ζωῆς ἐστι πρόνοια…».[244]
4. [6] Η σύνθετη φύση του ανθρώπου: «Τὸ δὲ τῶν ἀνθρώπων πρᾶγμα … σύγκειται μὲν ἐκ θνητοῦ καὶ ἀθανάτου τὴν ἀρχὴν ἄνθρωπος…».[245]
5. [7, 8] Η υπέρτερη σε σχέση με τα λοιπά δημιουργήματα πρόνοια για τον άνθρωπο ως παρακολούθημα της σύνθετης φύσης του: (7) «Προνοεῖ μὲν δὴ αὐτοῦ…κρεῖττον ἢ κατὰ

[237] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον*: «Προϋποτιθέμεθα δὲ ἀντὶ θεμελίου τῷ λόγῳ…» (*Œ* I, 391,8)· *op. cit.*: «Ὅθεν οὐδὲ θαρρῆσαι τὸν περὶ αὐτῆς λόγον ἐστὶν ἀσφαλῶς, εἰ μὴ ὅσον ἅν τις ὑπ’ αὐτῆς (sc. τῆς θείας προνοίας) ἐλλαμφθείη ἢ τοῖς ἐλλαμφθεῖσιν ἔποιτο μόνοις. Διὰ τοῦτο αὐτὴν μόνην ἐλπίσαντες κἀνταῦθα συνεργὸν ἔχειν καὶ ὁδηγὸν καὶ τὸν ἡμέτερον νοῦν καὶ λόγον ὁρίζουσαν καὶ διατιθεῖσαν πρὸς τὸν τῆς ἀληθείας σκοπόν, λέγομεν» (*Œ* I, 391,18–22).

[238] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον*: «ἐξ ὧν καὶ ὅτι ὁμολογουμένως ἔστι πεισθεῖεν ἂν ἱκανῶς οἵ γε μὴ ἀνιάτως ἔχοντες» (*Œ* I, 391,5–6).

[239] ΦΑΡΑΝΤΟΣ 1966 (βιβλιοκρισίες: ΚΑΡΜΙΡΗΣ 1966· PODSKALSKY 1984). BRIEL 2020 (βιβλιοκρισίες: DEMETRACOPOULOS 2022 και SEARBY 2021).

[240] Ο πρώτος αριθμός αντιστοιχεί στην παραγραφοποίηση της παρούσας έκδοσης, ενώ ο αριθμός εντός της αγκύλης είναι η αρίθμηση των παραγράφων στο *Œ*.

[241] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον* (*Œ* I, 390,3 και 8–9).

[242] *Ibid.* (*Œ* I, 391,23· 392,18–19· 393,22· 393,23–24· 393,27–28).

[243] *Ibid.* (*Œ* I, 392,9–11· 393,1–2· 393,24).

[244] *Ibid.* (*Œ* I, 393,29–30· 393,37–394,3).

[245] *Ibid.* (*Œ* I, 394,32–34).

πάντα τά τε ὄντα καὶ γινόμενα…», «ἄνθρωπος δέ, προαιρέσει τε κεχρημένος καὶ ἀφορμαῖς πλείοσι κατὰ τὸν βίον συνὼν τοῦ τε προαιρεῖσθαι ἀεὶ τὰ εἰς τἀγαθὸν φέροντα, τοῦ τε συνεῖναι τοῖς ἀφιστῶσιν αὐτοῦ διὰ τὸ μὴ νῷ μόνον καὶ διανοίᾳ ζῆν, ἀλλὰ καὶ φαντασίαις γε καὶ αἰσθήσεσι καὶ ὀρέξεσι τοιαύταις, ἃ δὴ ἐκ τοῦ συνημμένου ἀνίσχει σώματος καὶ ἃ πρὸς τὸ αὐτοῖς ἀγαθόν, τοῦτο δε ἐστι τὸ μερικόν, τὴν τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου βιάζεται συγκατάθεσιν…», (8) «Καλῶς ἄρα ἐλέγετο, ὅτι κρεῖττον ἢ κατὰ τὰ ἄλλα πάντα τοῦ ἀνθρώπου προμηθεῖται τὸ θεῖον κἀν τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει τὸ πάνσοφον καὶ πολυειδὲς τῆς οὐρανίου ἐπιμελείας ἅμα δὲ καὶ εὐμενέστατον διαφαίνεται».[246]

6. (9) Η ειδική πρόνοια για τον άνθρωπο: «Τῆς μὲν οὖν ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου … πρόνοιαν ποιεῖται ὁ Θεὸς μάλα ἐπιμελῶς…», «…ἑκάστης ψυχῆς ἰδικώτερον προνοεῖ…». «Οὕτω δὴ καὶ Θεὸς προνοεῖ μὲν ἑκάστου ἀνθρώπου, ὅπως ἂν ὡς βέλτιστος γεγονώς, καὶ τῷ μὲν νῷ τἀληθὲς ἐκζητήσας, ὃ τέλος οἰκεῖον αὐτῷ, τῇ δὲ θελήσει, τὸ ἀγαθόν, τῇ διπλῇ ταύτῃ ὁδῷ εἰς τὸν τῆς εὐδαιμονίας ἀξίως ἀναχθῇ τόπον». «…Ὁ μέν ἐστι κατὰ φύσιν τῷ ἀνθρώπῳ ἡτοιμασμένος καὶ ἀποδιδόμενος τοῖς κατὰ φύσιν βεβιωκόσιν, ὃ δὲ ἀπότευξίς ἐστι τοῦ οἰκείου τέλους τοῖς μὴ ἐπιθυμήσασιν αὐτοῦ μήτε ἐπιμεληθεῖσι τυχεῖν».[247]
7. [10, 11, 12, 13] Ο προορισμός ως αποκλειστικό και καθολικό προνόμιο του ανθρώπου: (10) «…ὥρισται τοῖς ἀνθρώποις τὸ τέλος καὶ τὰ ἐπ᾽ αὐτὸ φέροντα», «…μόνοι ἐκ πάντων τῶν ὄντων καὶ γινομένων οἱ ἄνθρωποι ὁδοιπόροι εἰσὶν ἐν τῇ ζωῇ ταύτῃ, τὴν ἀΐδιον εὐδαιμονίαν σκοπεῖν τεταγμένοι, καὶ θέλοντες οἵ γε σπουδαίοι…».[248] Το διττό τέλος στο οποίο ορίζεται: (11) «Πᾶσιν μὲν οὖν ἀνθρώποις κοινῇ ὥρισται φύσει τὸ τῆς ζωῆς ταύτης πέρας, τοῖς μὲν κατὰ φύσιν ζῶσι…τὸ κατὰ φύσιν τέλος…τὸ δέ ἐστιν ἡ Θεοῦ καὶ τῶν θείων ἄμεσος γνῶσις καὶ ἡ αὐτῇ νοερᾷ ἡδονῇ· …τοῖς δὲ παρὰ φύσιν βεβιωκόσι κοινῇ πᾶσιν ὥρισται ἡ τῆς αἰνίου ζωῆς ἀπότευξις…».[249] Τα προς το τέλος φέροντα: (12) «ὡρισμένου δὲ ὄντος τοῖς ἀνθρώποις τοῦ τέλους, δεῖ καὶ τὰ πρὸς αὐτὸ φέροντα ὡρίσθαι που. Καὶ ὡς μὲν κοινῇ πάσιν ὥρισται τοῖς ἀνθρώποις τὰ τοιαῦτα, δῆλον», (13) «Κοινῇ μὲν δὴ τὸ ἀνθρώπειον γένος τοιαύτης παρασκευῆς καὶ ὁδηγίας ἔτυχεν ἐκ Θεοῦ πρὸς τὰ ἀγαθὸν καὶ τυγχάνει».[250]
8. [14, 15] Η πολύτροπη επιμέλεια του Θεού για τον κάθε άνθρωπο ξεχωριστά ως αναφορά της όλης δημιουργία του: (14) «Ἡ δὲ περὶ ἕκαστον ἐπιμέλεια αὐτοῦ πολλῷ πλείω καὶ θαυμαστότερον περιέχει τῶν κοινῇ πᾶσιν ἀφορισμένων καλῶν». (15) «Οὔτε δὲ βραχύν τινα τοῦ ἀνθρωπείου λόγον ποιεῖσθαι αὐτὸν εὔλογον ἦν, οὗ χάριν τὰ ἄλλα σχεδόν ἐστι πάντα, ὡς μηδὲ μόνης μιᾶς ἀνθρώπου ψυχῆς εἶναι τὸν αἰσθητὸν κόσμον ἀντάξιον, ὥσπερ ἄρα οὐδὲ τοῦ τέλους παντὸς τὰ δι᾽ αὐτὸ ὄντα καὶ οὗ τὴν βελτίωσιν πλείσταις οἰκονομίαις καὶ μιᾷ τῇ πασῶν μεγίστῃ πεπίστευταί τε καὶ ἔγνωσται καταπράξασθαι, οὔτε ὀλίγα πρὸς τὴν ἑκάστης ψυχῆς βελτίωσιν ἡ κατὰ τὴν ἄλλην τοῦ συναμφοτέρου ζωὴν οἰκονομία λυσιτελεῖ…».[251]
9. [16, 17, 18, 19] Ο βίος εκάστου ως αποτέλεσμα της προαιρέσεώς του και της θείας συνέργειας: (16) «συντρέχει γὰρ πρὸς τὸν ἀνθρώπινον βίον ἥ τε προαίρεσις αὐτοῦ ἑκάστου καὶ ἡ ἐκ Θεοῦ συνεργία, ὅτι καὶ ἡ θέλησις ἡμῖν καὶ τὸ θέλειν καὶ ἡ πρᾶξις ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστι, παρ᾽ οὗ καὶ τὸ εἶναι, καθάπερ ἐν τοῖς φαύλως βιοῦσιν ἥ τε προαίρεσις συντρέχει καὶ ἡ τῆς θείας χάριτος ἀναχώρησις. Καὶ οὐ μόνον πρὸς τὸ ἔσχατον πέρας ἀφικνεῖταί τις ἅμα καὶ ἄγεται, ἀλλὰ καὶ ὁ σύμπας ἑκάστῳ βίος οὕτως οἰκονομεῖται· ὥσπερ γὰρ ὅροι τινὲς τῆς πρὸς τὸ ἔσχατον πέρας κινήσεως αἱ κατὰ τόνδε τὸν βίον πράξεις εἰσίν, ἐν τῇ πρὸς ἀλλήλους τάξει πρὸς τὸ ἔσχατον τεταγμένοι». (17) «…ἔν τι τοῦτο καὶ πάνυ βέβαιόν ἐστιν, ὡς ἄρα πάντα οἰκείως καὶ κατὰ λόγον τῷ θείῳ περὶ ἕκαστον ὑπουργεῖ σκοπῷ καὶ τῇ πόρρωθεν περὶ αὐτὸ διατάξει τῆς ὑψηλοτάτης προνοίας, καὶ διὰ πάντων ὁ ἄνθρωπος, τῶν τε ὑπ᾽ αὐτοῦ γινομένων

[246] *Ibid.* (*Œ* I, 395,24–25· 396,5–11· 396,32–35).
[247] *Ibid.* (*Œ* I, 396, 36–397,1· 397,8· 397,34–398,1· 398,13–16).
[248] *Ibid.* (*Œ* I, 398,36· 399,21–23).
[249] *Ibid.* (*Œ* I, 399,25–29).
[250] *Ibid.* (*Œ* I, 400,16–18· 401,10–12).
[251] *Ibid.* (*Œ* I, 401,18–19· 402,20–27).

τῶν τε ἐπ' αὐτῷ συμβαινόντων ὁποιωσδήποτε ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τελευτῆς τοῦδε τοῦ βίου, πρὸς ἥν ποτε προαιρεῖται λῆξιν αὐτός, ἐκ τῆς θείας προνοίας συνδιατάττεται, πάντα ταῖς ἑαυτῆς στρεφούσης οἰκονομίαις, ὅπως αὐτὸς τύχοι τῶν προσηκόντων τῇ ὅλῃ προαιρέσει τοῦ βίου· καὶ διὰ τοῦτο πάντα τὰ κατὰ τὴν παροῦσαν τῶν ἀνθρώπων ζωὴν ὑπὸ Θεοῦ προώρισται καὶ προδιατέτακται». (18) «Ταῦτα δὲ πάντα βεβαίως προεγνωκώς, καὶ διατάττει κατὰ τὴν περὶ αὐτῶν πρόγνωσιν καὶ συμπληροῖ. Οὐκ ἐξαιρεῖ μέντοι γε τῆς τοιαύτης προγνώσεως ἢ διατάξεως ἢ τῶν διατεταγμένων ἐκβάσεως τὴν περὶ τὰς πράξεις ἰδιότητα τοῦ ἀνθρώπου, ἥ ἐστι τὸ θέλοντα καὶ αἱρούμενον πράττειν, ἅττ' ἂν πράττοι, ἀλλ' ἐν πᾶσιν ἐκείνοις αὖτη βέβαιος μένει», (19) «συναιρεῖ μὲν γὰρ ἡ θεία ἐπιστήμη τὸ πᾶν τῆς ἀνθρωπίνης αἱρέσεώς τε καὶ πράξεως, ὡς ἔχει καθ' ἑαυτὴν περὶ ὁτιοῦν, ἅμα δὲ καὶ πρὸς τὸ ἔσχατον φέρεται, ὅπερ ἔν ἐστιν ἔν τε ἐνδεχομένοις ἔν τε ἀναγκαίοις ὁμοίως, μᾶλλον δὲ αὐτῇ πάντα πάρεισιν οὕτως ὡς ἀπείρῳ καὶ κοινοτάτῃ πάντων αἰτίᾳ· διὸ καὶ τὴν σύμπασαν ἑκατέρου ἀγωγὴν οὐκ ἐγίνωσκε μόνον, ἀλλὰ καὶ συνδιετίθει οἰκείως πρότερον μὲν ἐν τῷ θείῳ προορισμῷ, ὕστερον δὲ καὶ ἐν αὐτῷ τῷ ἔργῳ».[252]

10. [20, 21] Η σχέση της θείας πρόγνωσης με τον θείο προορισμό και η κριτική στην ερμηνεία του Ιωάννου Δαμασκηνού: (20) «γινωσκόμενα μὲν γὰρ ὅτι οὕτως ἔσται, καὶ ὡρίσθαι οὕτως ἐχρῆν· προγινωσκόμενα δέ, καὶ προωρίσθαι δήπου· προωρισμένα δὲ οὕτω, καὶ οὕτω γίνεσθαι, ἐπειδὴ ὡς οὕτως ἐσόμενα, καὶ οὕτω προώριστο», «συντελεῖ δὲ τῷ προγινώσκειν τὸν Θεὸν τὸ προωρισμένα γινώσκειν· ἀορίστων γὰρ οὐκ ἄν ποτε γίνοιτο γνῶσις Θεῷ πρέπουσα. Οὐκοῦν δεῖ μὲν ὡρίσθαι τὰ γινωσκόμενα ἁπλανῶς καὶ ὡρισμένως» (21) «Εἰ δέ τινες τῶν ἐνθέων χωρίζοντες τὰ ἐφ' ἡμῖν προγινώσκειν λέγουσι τὸν Θεόν, οὐ προορίζειν, "προορίζειν" τὸ "ἐπαναγκάζειν" βούλονται λέγειν», «…τὸ 'προορίζειν' ἀντὶ τῆς 'ἀνάγκης' λαμβάνουσιν, οὐ πάνυ μὲν ἀκριβῶς ἐφιστῶντες τῷ σημαινομένῳ τῆς λέξεως, ἀκριβῶς δὲ πάνυ φρονοῦντες ὡς ὁ θεῖος προορισμὸς οὐκ ἀναγκάζει τὸ αὐτεξούσιον, ὡς μηδὲ τοιοῦτο λοιπὸν εἶναι».[253]

11. [22, 23] Η σκοπιμότητα των προσευχών σε συμφωνία με τη δυνατότητα του Θεού να μεταποιεί την αναγκαιότητα που ο ίδιος ενέθεσε στα πράγματα: (22) «Οὐδὲν οὖν κωλύει τοιαῦτα ποιεῖν καὶ ταῖς εὐσεβέσι τῶν ἀνθρώπων αἰτήσεσι χαριζόμενον…ἀπολέλυται γὰρ ὁμολογουμένως πάσης ἀνάγκης, ἣν αὐτὸς ἐνέθηκε τοῖς ποιήμασι, καὶ διὰ τοῦτο πᾶσαν ὡρισμένην ἐξ αὐτοῦ τοῖς μερικοῖς αἰτίοις ἀνάγκην μεταποιεῖ θελήσας…», «Ἐφ' ὧν ἁπάντων τὸ ὡρισμένως ἐν τοῖς κτίσμασιν ἀναγκαῖον, αἰτιατὸν ὂν καὶ κτιστόν, μείζονι τῇ ἀιδίῳ ἀνάγκῃ μεταποιείται», (23) «Ἐν τούτοις οὖν καὶ μάλιστα τῶν εὐχῶν ὁ Θεὸς ἐπακούων, τῷ ταῖς ἀνθρωπίναις ἀσθενείαις συντρέχειν τὴν τῶν μερικῶς ποιούντων διάταξιν πρὸς τὸ συμφέρον πολλάκις μεταποιεῖ μετὰ τοῦ καὶ τὰς θελήσεις τῶν ἀνθρώπων ἄσθ' ὅτε προσάγειν αὐτῷ, τὰς οἴκοθεν κινουμένας».[254]

12. [24] Επίλογος· επισήμανση των σφαλμάτων στις θέσεις των πολυθέων και ανασκευή της θέσεως περὶ ὁρου ζωής Αναστασίου του Σιναΐτου: «…καὶ οἱ πολύθεοι δὲ τοιαύτα ἱστοροῦσι πολλά, εἰ καὶ περὶ τὰ αἴτια αὐτῶν καὶ τοὺς τρόπους πεπλάνηνται, θεότητα μέν τινα καὶ αὐτοὶ αἰτιώμενοι τῶν τοιούτων καὶ πρόνοιαν καὶ ἀνάγκην, διανέμοντες δὲ τὴν θεότητα οὐκ εὐσεβῶς τοῖς τοῦ μόνου Θεοῦ ποιήμασι, πρὸς τὸ αἰτιῶδες αὐτῶν ἐξηπατημένοι, τὴν δὲ πρόνοιαν, ἢ οὐ πάντων ἢ οὐκ ὀρθῶς λέγοντες, τήν τε ἀνάγκην ἱδρύοντες ἔνθα οὐ χρὴ σὺν οὐδεμιᾷ λόγων ἀνάγκῃ, καὶ ὃ μεῖζόν ἐστιν, οὐδὲν οὔτε σφίσιν αὐτοῖς ἕκαστοι οὔτε ἀλλήλοις ὁμόλογον ἀξιοῦντες». «Καὶ Ἐζεκίας δὲ προσθήκην ζωῆς ἐλάμβανεν ἐκ τῆς περὶ τὸν βίον μεταμελείας καὶ καταφυγῆς εὐσεβοῦς πρὸς τὸν ζωῆς αἴτιον, οὕτως οἰκονομήσαντος τοῦ Θεοῦ καὶ ὁρισαμένου ἂν τότε ὁμολογουμένως αὐτῷ τὴν ζωήν, ὡς ἠπείλησεν, εἰ μὴ μετενόει· ἀλλ' οὔτ' ἐντεῦθεν ὁ θεῖος ἡμείφθη προορισμὸς περὶ τῆς ἑκάστου ζωῆς τε καὶ τελευτῆς, ἐν ᾧ περιέχεται καὶ τὸ δύνασθαι ταῦτα πρὸς τὸ συμφέρον διατιθέναι τὸν θανάτου

[252] *Ibid.* (*Œ* I, 403,2–10·404,5–13· 404,30–34·406,16–22).
[253] *Ibid.* (*Œ* I, 407,15–17· 408,19–22· 408,10–12· 408,32–35).
[254] *Ibid.* (*Œ* I, 409,10–16· 409,35–410,1· 410,33–37).

καὶ ζωῆς κύριον, οὔτ' ἔξω τῶν περὶ Ἐζεκίου προωρισμένων καὶ τοῦτ' ἦν, τὸ εὐξάμενον σὺν βελτιώσει τοῦ βίου προσθήκην ταύτην λαβεῖν, καὶ ὅ ποτε πέρας τῆς περὶ τὸν Ἐζεκίαν καθόλου θείας προνοίας ἦν, τοῦτ' ἀμήχανον ἦν μεταποιηθῆναι».[255]

1.2. Θεία πρόνοια vs. ειμαρμένη

Πρώτη πράξη στην πραγμάτευση του ζητήματος της θείας πρόνοιας και του θείου προορισμού αποτελεί η ονοματοδοσία της υπόθεσης: «Τὴν ἐξ ἀιδίου περὶ τῶν ὄντων καὶ γινομένων γνῶσίν τε καὶ διάταξιν ὑπὸ τοῦ πάντων δημιουργοῦ ὑπόθεσιν ἐν τῷδε τῷ λόγῳ ποιούμενοι, πρῶτον μὲν τὸ τῆς 'εἱμαρμένης' ἀποπεμπόμεθα ὄνομα».[256] Ο προβληματισμός για την επιλογή του όρου της 'θείας πρόνοιας' έναντι της 'ειμαρμένης' αποτελεί επαναλαμβανόμενο μοτίβο σε πολλά ομόθεμα έργα, όπως θα δούμε.

Η αρχική αυτή επιλογή αποτελεί την στοιχισμένη απάντηση του Γενναδίου στην αντίστοιχη θέση του Πλήθωνος:

> Κινδυνεύουσι γὰρ οἱ τὴν περὶ τῶν ἐσομένων ἀνάγκην τε καὶ εἱμαρμένην ἀναιροῦντες, ἢ καὶ τῆς προνοίας ὅλως τῶν τῇδε ἐκβάλλειν τοὺς θεοὺς ἢ καὶ τὴν τῶν χειρόνων αὐτοῖς αἰτίαν ἀντὶ τῶν ἐκ τῶν δυνατῶν βελτίστων περιάπτειν, ἀμήχανον ὂν μὴ οὐ θάτερα ἀεί, ἤτοι τὰ πρότερον ἢ ὕστερον αὐτοῖς ἐγνωσμένα, χείρω τῶν ἑτέρων εἶναι· ὥστε τοῖν δυοῖν ἂν τούτοιν ἀσεβημάτοιν θατέρῳ πάντως τοὺς τὴν εἱμαρμένην ἀναιροῦντας περιπίπτειν.[257]

Κατά τον Πλήθωνα η άρνηση-οβελισμός της *ανάγκης-ειμαρμένης* είναι που γεννά τον κίνδυνο να θεωρηθεί ότι το θείον δεν προνοεί, είτε γιατί δεν (δύναται να) προγινώσκει τα «ὕστερον ἐγνωσμένα», είτε επειδή άλλες κατώτερες («χείρονες») αιτίες αναπληρώνουν αυτό το έργο (της πρόνοιας) δρώντας για αυτό το σκοπό.

Στο ζήτημα της επιλογής του ονόματος που θα περιγράψει την υπόθεση (απαντώντας στις *Βλασφημίες*[258] του Γεωργίου Τραπεζουντίου κατά του Πλάτωνος) αναφέρεται ο καρδινάλιος Βησσαρίων:

> Παρὰ πάντα δὲ ταῦτα θαυμάζω τοὺς δεδιότας μὲν εἱμαρμένην καὶ τὸ 'εἱμαρμένης' ὄνομα, καὶ μὴ ἐντεῦθεν ἔποιτο ταῖς ἀνθρωπίναις ἐνεργείαις ἀνάγκη, μὴ φοβουμένους δὲ πρόνοιαν, προορισμόν, πρόγνωσιν θείαν, ἃ πάντα ἐν θεῷ τίθεμεν ἀδεῶς. Τούτων γὰρ πάντων ὑποκειμένων ἀνάγκῃ ἂν δόξειεν ἄγεσθαι τὰ ἡμέτερα τοῖς ἢ μὴ εὐγνωμόνως ἀκούουσιν ἢ ἀσθενείᾳ διανοίας ταῖς πρὸς ταῦτα ἐνστάσεσιν ἐνδιδοῦσι. Τό τε γὰρ προεγνωσμένον, ᾗ προέγνωσται, ἀνάγκη γενέσθαι, εἰ μὴ μέλλοι ματαία ἡ θεία γνῶσις καὶ ψευδὴς εἶναι ἡ ἐπιστήμη ἐκείνου, τό τε προωρισμένον, ᾗ προώρισται, καὶ ἀποβαίνειν χρεών, φασὶν οἱ περὶ ταῦτα δεινοί.[259]

Ο Βησσαρίων ασκεί κριτική σε αυτούς που εναντιώνονται μεν στη χρήση του ονόματος της ειμαρμένης, υιοθετώντας ωστόσο τους όρους θεία 'πρόνοια', θείος 'προορισμός' και θεία 'πρόγνωση' με την ίδια έννοια, καθώς στην πράξη επανεισάγουν το ότι τα πάντα διέπονται από μια ολοκληρωτική αναγκαιότητα, καθώς τα προγινωσκόμενα προγινώσκονται με συγκεκριμένο τρόπο και τα προορισμένα αποβαίνουν αναπόδραστα όπως ακριβώς προορίστηκαν. Το αποτέλεσμα είναι να μη μένει χώρος για την *προαίρεση* και το *ενδεχόμενον*

---

[255] *Ibid.* (*Œ* I, 411,21–28· 411,34–412,6).
[256] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον* (*Œ* I, 390,1–3).
[257] ALEXANDRE 1858, 65–67.
[258] MONFASANI 2021β.
[259] ΒΗΣΣΑΡΙΩΝ, *Ἔλεγχοι τῶν κατὰ Πλάτωνος βλασφημιῶν* II, 1: «Ὅπως περὶ εἱμαρμένης Πλάτων διείλεκται» (MOHLER 1927, 188,39–190,7).

στις ανθρώπινες πράξεις, οπότε η αλλαγή ονόματος λειτουργεί προσχηματικά, δίχως να υπάρχει διαφοροποίηση κατ' ουσίαν. Λίγο παρακάτω θα ολοκληρώσει το συλλογισμό του:

> Εἰ γὰρ καὶ ἀναγκαία ἐστὶν ἡ θεία γνῶσις, οὐκ ἀναιρεῖται μέντοι διὰ τοῦτο ἡ φύσις ἑκάστου τῶν πραγμάτων, ἀλλὰ σώζει τὴν ἰδίαν φύσιν τὸ ἐνδεχόμενον, εἰ καὶ μηδὲν ἐνδεχόμενον ἔστιν ἐν τῷ Θεῷ, ἀλλ' ἀναγκαῖα πάντα καὶ εἰσὶ καὶ νοοῦνται. Οὔτε μὴν ἕπεται τὸ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ προεγνωσμένον ἢ προωρισμένον ἅπαν καὶ ἀναγκαῖον ἤδη εἶναι. Ἀψευδὴς μὲν γὰρ καὶ βεβαία ἡ γνῶσις ἐκείνου, καί, εἰ τουτὶ γενησόμενον προῄδει, καὶ γενήσεται πάντως, εἴ γε οὐχ ὡς γενησόμενον οὐδ' ὡς μέλλον, ἀλλ' ὡς γεγονὸς αὐτὸ καὶ παρὸν ἤδη ὁρᾷ (ἐπὶ πάντα γὰρ ἐξ ἀιδίου ἡ νόησις αὐτοῦ φέρεται, καθ' ὅσον εἰσὶν ὡς παρόντα αὐτῷ), οὐ μέντοι διὰ τοῦτο καὶ αὐτά εἰσιν ἀναγκαῖα, μένει δὲ ἐνδεχόμενά τε καὶ μέλλοντα, καὶ δυνάμενα ἂν καὶ μὴ γενέσθαι, εἴ τις πρὸς τὰς δευτέρας καὶ κατωτέρω αὐτῶν αἰτίας ἀπίδοι, αἳ καὶ κωλυθῆναι δύναιντ' ἂν εἰς τὴν τοῦ οἰκείου ἀποτελέσματος ἔκβασιν. ὅθεν οὔθ' ὁ προορισμὸς ἢ ἡ θεία πρόνοια ἀνάγκην τοῖς πράγμασιν ἐπιτίθησιν, ἥ γε καθ' αὑτήν ἐστιν αἰτία τοδὶ μὲν ἀναγκαῖον, τοδὶ δ' ἐνδεχόμενον εἶναι, οὔτε μάτην ὁ Θεός τι γινώσκει. ἔσται γὰρ ὃ γινώσκει ἐσόμενον σωζομένης ἑκάστῳ τῆς φύσεως ἣν αὐτοῖς παρέσχεν, ὡς τὰ μὲν ἀναγκαῖα, τὰ δ' ἐνδεχόμενα εἶναι. Οὐ γὰρ τὰ ἀποτελέσματα μόνον, ἀλλὰ καὶ αὐταὶ αἱ αἰτίαι καὶ πάντες οἱ τοῦ εἶναι τρόποι ὑπὸ τὴν θείαν περιέχονται γνῶσιν. Διὰ ταῦτα οὐχ ἕπεται, εἰ πάντα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κυβερνῶνται καὶ πάντα τῇ προνοίᾳ ὑπόκεινται, ἢ πάντα ἀναγκαῖα εἶναι καὶ τὸ αὐτεξούσιον ἡμῶν ἀναιρεῖσθαι ἢ μάτην ὑπὸ τοῦ Θεοῦ γινώσκεσθαι ἢ προορίζεσθαι.[260]

Τη γραμμή αυτή, όπως θα δούμε, θα προσπαθήσει να υπερασπιστεί ο Γεννάδιος επιχειρώντας (δίκην τετραγωνισμού του κύκλου) να διασώσει τόσο το «ἀμετάβλητον» της θείας προγνώσεως και του θείου προορισμού όσο και τη διατήρηση του ενδεχομένου «ἐν τοῖς προαιρετοῖς»,[261] αναγνωρίζοντας παράλληλα τη δυνατότητα «μεταποίησης» της αναγκαιότητας που ενυπάρχει στα πράγματα, δυνάμει της «μείζονος».[262]

Στη διάκριση της ειμαρμένης από τη θεία πρόνοια (με το χαρακτηρισμό της πληθωνικής εκδοχής της ως «πονηρίας» και «ασεβείας») θα επανέλθει στο πλαίσιο της δικής του πραγμάτευσης ο Ματθαίος Καμαριώτης, ασκώντας τη δική του κριτική στον Πλήθωνα:

---

[260] *Ibid.*, 192,20–41.

[261] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον*: «Ὅτι δὲ τοδὶ αἱρήσεται ἑκάτερος καὶ μὴ τοδί, ἠπίστατο ὡρισμένως, καὶ ὡς προεγίνωσκε τὸ ἐσόμενον εἰς τοσούτους ἐνιαυτούς, οὕτω καὶ τὸ ἐνδεχομένως ἐσόμενον ἠπίστατο ἀναγκαίως· συναιρεῖ μὲν γὰρ ἡ θεία ἐπιστήμη τὸ πᾶν τῆς ἀνθρωπίνης αἱρέσεώς τε καὶ πράξεως, ὡς ἔχει καθ' ἑαυτὴν περὶ ὁτιοῦν, ἅμα δὲ καὶ πρὸς τὸ ἔσχατον φέρεται, ὅπερ ἕν ἐστιν ἔν τε ἐνδεχομένοις ἔν τε ἀναγκαίοις ὁμοίως…» (*Œ* I, 406,14–19)· *op. cit.*: «…δῆλόν ἐστι, καὶ τὰς ἀνθρωπίνας θελήσεις τε καὶ αἱρέσεις καὶ τὰ ἐφ' ἡμῖν εἶναι λεγόμενα καὶ ὅσα ἐνδεχομένως ὑφ' ἡμῶν πράττεται, πάντα τῇ θείᾳ ὑποκεῖσθαι προνοίᾳ, ἥ ἐστι πρόβλεψις τοῦ συμφέροντος ἐν ἀμεταβλήτῳ διατάξει τῶν πρὸς τοῦτο ἀποβαινόντων, προεγνῶσθαι δὲ ταῦτα ὡς ἔσται, τῇ πάντων αἰτίᾳ καὶ προωρίσθαι· γινωσκόμενα μὲν γὰρ ὅτι οὕτως ἔσται, καὶ ὡρίσθαι οὕτως ἐχρῆν· προγινωσκόμενα δέ, καὶ προωρίσθαι δήπου· προωρισμένα δὲ οὕτω, καὶ οὕτω γίνεσθαι, ἐπειδὴ ὡς οὕτως ἐσόμενα, καὶ οὕτω προώριστο· οὔτε γὰρ οἷόν τε ἦν τὸ μέλλον ἀγνοεῖν τὸν Θεόν, ἢ ὑπομένειν ὅπως ἄν τι γένοιτο, ἵνα εἰδῇ, οὔτε ἔδει ἐγνωσμένης τῆς ἑκάστου τῶν γινομένων ἀκολουθίας τὴν θείαν διαπεσεῖν γνῶσιν, ἄλλως ἐν τῇ τοιαύτῃ ἀκολουθίᾳ τινός, ἢ ὡς προέγνωστο, ἀποβαίνοντος. Ἀλλ' οὐ προωρίσθαι γε ἐν ἑαυτοῖς (οὐ γὰρ ἀεί εἰσιν αὐτά), ἐν τῷ Θεῷ δὲ μόνον προωρίσθαι» (*Œ* I, 407,10–21).

[262] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον*: «Ἐφ' ὧν ἁπάντων τὸ ὡρισμένως ἐν τοῖς κτίσμασιν ἀναγκαῖον, αἰτιατὸν ὂν καὶ κτιστόν, μείζονι τῇ ἀϊδίῳ ἀνάγκῃ μεταποιεῖται· ἡ μὲν γὰρ ἐν τοῖς ποιήμασιν ἀνάγκη, διὰ τὸ θελῆσαι τὸν Θεὸν οὕτως, ἐστίν, καὶ ἑκάστῳ, θελῆσαι τὸ βέλτιστον τῇ αὐτοῦ φύσει, καὶ τοῖς ἄλλοις, ὅσα δεῖταί τι αὐτῶν πρὸς τὸ εἶναι. Τὸ δὲ ἁπλῶς βέλτιστον ἐν τῇ θελήσει τοῦ Θεοῦ κείμενον ὥρισται μὲν καὶ αὐτὸ ἐκεῖ ἀεὶ καὶ ἑκάστοτε τῷ τε μὴ ἄν ποτε θελῆσαί τι τὸν Θεὸν παρὰ τὴν ὡρισμένην ἐν τοῖς ποιήμασι τάξιν, ὃ μὴ ἂν εἴη ἁπλῶς βέλτιστον, ὑφ' ὃ τὸ ἐν αὐτοῖς ἀγαθὸν τέτακται, τῷ τε τυγχάνειν ὡρισμένως προεγνωκότα, ὅτι οὕτω ποιήσει· πρὸς δὲ τὴν ἐγκαθιδρυμένην τοῖς ποιήμασι καὶ δούλοις ἀνάγκην ἀόριστόν ἐστι καὶ ἀπολελυμένον, οὐδὲ συμπέπλεκταί γε τῇ τῶν ὄντων ἀκολουθίᾳ, ἀλλὰ τῆς ἁπλουστάτης καὶ ἐλευθέρας ἤρτηται τοῦ θείου θελήσεως, ᾗ νόμος οὐδείς ἐστιν οὐδ' ἀνάγκη πλὴν ἑαυτῆς» (*Œ* I, 409,35–410,11).

> Θύωμεν οὖν ἀεὶ τῷ θεῷ θυσίαν αἰνέσεως, ἄλλου τε παντὸς καθαρεύοντος πάθους, καὶ τὴν περὶ τῆς εἱμαρμένης πονηροτάτην καὶ ἀσεβεστάτην Πλήθωνος ἀποτρεπόμενοι παντάπασιν δόξαν· οὐ δεδιότες, ὥς φησι Πλήθων, μὴ τὴν εἱμαρμένην ἀναιροῦντες συνανέλωμεν καὶ τὴν πρόνοιαν, ᾧδε πη λέγων· «κινδυνεύουσι γὰρ οἱ τὴν περὶ τῶν ἐσομένων ἀνάγκην τε καὶ καὶ εἱμαρμένην ἀναιροῦντες, ἢ καὶ τῆς προνοίας τῶν τῇδε ἐκβάλλειν τοὺς θεοὺς, ἢ καὶ τὴν τῶν χειρόνων αὐτοῖς αἰτίαν ἀντὶ τῶν ἐκ τῶν δυνατῶν βελτίστων περιάπτειν· ἀμήχανον ὂν μὴ οὐ θάτερα ἀεὶ, ἤτοι τὰ πρότερον ἢ ὕστερον αὐτοῖς ἐγνωσμένα, χείρω τῶν ἑτέρων εἶναι. ὥστε τοῖν δυοῖν ἂν τούτοιν ἀσεβημάτοιν θατέρῳ πάντως τοὺς τὴν εἱμαρμένην ἀναιροῦντας περιπίπτειν». Καθαρεύωμεν τοίνυν καὶ τῆς κατὰ τὴν εἱμαρμένην ἀσεβείας. οὐ δεδιότες μὴ τὴν εἱμαρμένην ἀναιροῦντες συνανέλωμεν καὶ τὴν πρόνοιαν.[263]

Ο φόβος για τον Καμαριώτη προκύπτει από το ακριβώς αντίθετο από ό,τι ισχυρίζεται ο Πλήθων, μήπως δηλαδή αποκοπούμε από την πίστη στην θεία πρόνοια παραδεχόμενοι την ειμαρμένη:

> Ἀλλὰ τὸ ἀνάπαλιν, μὴ τὴν εἱμαρμένην τιθέντες, ἑαυτοὺς ἀποσχοινίσωμεν τῆς προνοίας, ἀνάγκῃ δουλεύοντες καὶ εἱμαρμένῃ, πλὴν τῶν ὀνομάτων οὐδὲν οὖσι καθ' ἑαυτά. Πῶς γὰρ δουλεύων τις ἀνάγκῃ καὶ εἱμαρμένῃ τὴν πρόνοιαν οὐκ ἀνελεῖ; ἢ ὅτι ταυτὸν τῇ εἱμαρμένῃ ἡ πρόνοια; Ἀλλ' οὐ ταυτόν· ἄλλος γὰρ δὴ λόγος εἱμαρμένης καὶ ἄλλος προνοίας, οὐ κατὰ τὸ ὄνομα μόνον, ἀλλὰ πολλῷ πρότερον καὶ κατὰ τὸ πρᾶγμα, ὡς πᾶσι δῆλον ἐστίν. ὧν δὲ οἱ λόγοι διάφοροι, καὶ αὐτὰ διάφορα· τὸ μὲν γὰρ οἷον προνοεῖν ἐστι, ταυτὸν δὲ εἰπεῖν ἐνεργεῖν, τὸ δὲ οἷον εἱρμῷ τινι οὕτως ἔχειν, ταυτὸν δὲ εἰπεῖν πάσχειν ἢ ὡς ἄν τις ἄλλως βούλεται λέγειν. Πλήν γε δῆλον ὡς ἑκατέρου λόγον ἀποδώσει διάφορον.[264]

Στη δική του ανάλυση ο Γεννάδιος αιτιολογεί την επιλογή της θείας πρόνοιας ως εξής. Αρχικά, ισχυρίζεται, θα μπορούσε κάποιος να αποδώσει και με τον όρο 'ειμαρμένη' («Εἰ γὰρ καὶ δυνατόν ἐστι τὴν θείαν πρόνοιαν καὶ οὕτω καλεῖν…»)[265] την υπόθεση της από πάντα υπάρχουσας γνώσης και διάταξης αναφορικά με τα όντα και τα γινόμενα από τον δημιουργό των πάντων Θεό[266]· στο βαθμό, δηλαδή, που (η θεία πρόνοια) δεν υφίσταται μόνο στο Θεό (προ της υπάρξεως όντων και γινομένων) αλλά και αποδίδεται-ενυπάρχει («προσαγομένη») στα ίδια τα πράγματα που αφορά, μπορεί να αποκληθεί 'ειμαρμένη'.[267] Με άλλη διατύπωση, η θεία πρόνοια ως «είρομένη τοῖς πράγμασι», ως «πραγματωμένη», μπορεί να αποκαλείται και 'ειμαρμένη'. Σε αυτή την περίπτωση, όμως, ελλοχεύει ο κίνδυνος οι αΐδιοι λόγοι της ύπαρξης και της προδιάταξης των όντων στο Θεό να εκληφθούν ως ταυτόσημα με τα εν χρόνω δημιουργήματα.[268] Επιπλέον, η χρήση του όρου 'ειμαρμένη', με τη βεβαρυμένη στωϊκή προϊστορία της, μόνο προβλήματα θα δημιουργούσε.[269] Απεναντίας, η θεία πρόνοια και ο θείος προορισμός, ως όροι επιλεγμένοι για αιώνες από τους εκπροσώπους της «Ιεράς

---

[263] REIMARUS 1721, 52–54.
[264] REIMARUS 1721, 54.
[265] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον* (*Œ* I, 390,3–4).
[266] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον*: «Τὴν ἐξ ἀιδίου περὶ τῶν ὄντων καὶ γινομένων γνῶσίν τε καὶ διάταξιν ὑπὸ τοῦ πάντων δημιουργοῦ ὑπόθεσιν ἐν τῷδε τῷ λόγῳ ποιούμενοι…» (*Œ* I, 390,1–2).
[267] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον*: «…οὐχ ὡς ἔστιν ἐν τῷ Θεῷ μόνον πρὸ τῆς τῶν προνοουμένων ὑπάρξεως, ἀλλ' ᾗ καὶ αὐτοῖς ποτε προσαγομένη τοῖς πράγμασι…» (*Œ* I, 390,4–5).
[268] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον*: «…ταῦτα τοῖς ἀϊδίοις ἐν τῷ Θεῷ περὶ τῆς αὐτῶν ὑπάρξεως καὶ τάξεως λόγοις ἐξομοιοῖ…» (*Œ* I, 390,6–7).
[269] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον*: «…ἀλλὰ διὰ τὸ μὴ οὕτω τοὺς Στωικοὺς τὴν ἀρχὴν ἐκλαβεῖν τοὔνομα, πάνυ δὲ φαύλως αὐτῷ χρήσασθαι, παραιτούμεθα» (*Œ* I, 390,7–8).

Παράδοσης»,[270] μόνο ορθή και ασφαλή επιλογή μπορούν να αποτελέσουν.[271] Με αυτόν τον τρόπο υπερβαίνεται η διλημματική/εναντιωματική διάκριση (θεία πρόνοια ή/vs Ειμαρμένη) με την καταφατική πληρότητα της σύζευξης (θεία πρόνοια *και* θείος προορισμός).[272]

1.3. Πρόνοια – πρόγνωσις – προορισμός - προαίρεσις

1.3.1. Θεία πρόνοια

Η θεία πρόνοια κατά το Γεννάδιο είναι η «…πρόβλεψις τοῦ συμφέροντος ἐν ἀμεταβλήτῳ διατάξει τῶν πρὸς τοῦτο ἀποβαινόντων…»[273] από το Θεό και αποτελεί τη διάδοχη έκφραση της θείας αγαθότητας και δυνάμεως έναντι των δημιουργημάτων του.[274] Ο Θεός προνοεί για τα όντα και τα γινόμενα *κατὰ τὰς ἑκάστων φύσεις*[275] και μεριμνά τόσο για την διάταξή τους προς το οικείο τέλος, όσο και για την ολοκλήρωση της πορείας τους προς αυτό.[276] Η πρόνοιά του αφορά τόσο την διαχρονική αναπλήρωσή τους κατ' είδος (που ως αναφορά της έχει τον άνθρωπο) όσο και την πρόσκαιρη κατ' άτομο.[277] Η σύνολη πρόνοια του Θεού για την αδιάλειπτη κίνηση του σύμπαντος κόσμου και των μερών του, στην οποία στηρίζεται η γένεση και ύπαρξη πάντων, επιτελείται με την αναλογούσα μετοχή εκάστου των δημιουργημάτων σε αυτήν.[278]

---

[270] Το ποιους θεωρεί εκφραστές και εκπροσώπους της Ιεράς Παράδοσης, τούς αναφέρει όχι στον στον α΄ αλλά στους β΄ και γ΄ λόγους του περί θείου προορισμού, οι οποίοι ακριβώς προέκυψαν από την ανάγκη διευκρίνισης ζητημάτων που ανεφύησαν από τον πρώτο λόγο και σε αναφορά με την ερμηνεία της θέσης του Μ. Βασιλείου *περὶ ὅρων ζωῆς* από τον Αναστάσιο Σιναΐτη. Είναι ενδιαφέρον ότι στον πρώτο λόγο, για τον οποίο όπως είδαμε δεν φείδεται αυτοεπαίνων, «παραλείπει» να αναφερθεί συγκεκριμένα και ονομαστικά, είτε στις πηγές από όπου αντλεί, είτε στους αναγνωρισμένους εκπροσώπους που πρέπει να ακολουθεί κάποιος. Πρόκειται για τους: Απόστολο Παύλο, Μάξιμο Ομολογητή (*Περὶ θείου προορισμοῦ, δεύτερον· Œ* I, 426) και Διονύσιο Αρεοπαγίτη, Μέγα Αθανάσιο, Ιωάννη Χρυσόστομο, Βασίλειο τον Μέγα, Γρηγόριο τον Θεολόγο, ιερό Αυγουστίνο, Θεοδώρητο Κύρου, Ιωάννη Δαμασκηνό (*Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τρίτον· Œ* I, 439). Στο ίδιο πλαίσιο «αποθαρρύνεται» η ακολουθία των απόψεων Διοδώρου και Αναστασίου Σιναΐτη στα ζητήματα αυτά, ένσταση που αίρεται σε όσες από τις θέσεις τους συμφωνούν τους με τους υπόλοιπους Πατέρες.

[271] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον*: «…ἀρκεῖ δὲ ἡμῖν τοὔνομα τῆς 'προνοίας' καὶ τοῦ 'προορισμοῦ', τοῦ ἱεροῦ ὅν τε καὶ ἀπλανεστάτου διδασκαλείου» (*Œ* I, 390,8–10).

[272] Η λέξη *προορισμός/προορίζειν* δεν απαντά στα σωζόμενα κείμενα των Στωϊκών και η πηγή της φαίνεται να αποτελεί το διάσημο χωρίο από την *Πρὸς 'Ρωμαίους* 8,29–30: «ὅτι οὓς προέγνω, καὶ προώρισεν συμμόρφους τῆς εἰκόνος τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν πρωτότοκον ἐν πολλοῖς ἀδελφοῖς· οὓς δὲ προώρισεν, τούτους καὶ ἐκάλεσεν».

[273] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον* (*Œ* I, 407,13–14).

[274] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον*: «Τῇ αὐτῇ δὲ ἀγαθότητι καὶ δυνάμει, ὡς ἐξ οὐκ ὄντων πεποίηκε, καὶ προνοεῖ δήπου αὐτῶν…» (*Œ* I, 393,29–30).

[275] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον*: «…καὶ προνοεῖ δήπου αὐτῶν κατὰ τὰς ἑκάστων φύσεις» (*Œ* I, 393,29–30).

[276] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον*: «Τάττει δὲ πρὸς τὸ οἰκεῖον ἕκαστα τέλος, πάνσοφος ὤν, ὡς οὐκ ἂν ἄλλως ταχθησομένων, τὴν δὲ τοιάνδε τάξιν ἀποπληροῖ πάντα δυνάμενος» (*Œ* I, 393,32–34).

[277] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον*: «…προνοεῖται τῶν γεννητῶν τούτων πάντων οὐ μόνον τῆς κατὰ διαδοχὴν ἐν τῷ εἴδει διαμονῆς αὐτῶν…ἀλλὰ καὶ τῆς προσκαίρου διαμονῆς τῶν ἐν ἑκάστῳ εἴδει ἀτόμων» (*Œ* I, 393,34–37).

[278] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον*: «ἡ γὰρ πρόνοια τῆς ἀδιαλείπτου κινήσεως τοῦ παντὸς τοῦδε καὶ τῶν αὐτοῦ μερῶν, ὧν ἐκ τῆς τοιᾶσδε κινήσεως αὐτὰ γίνεταί τε ὁπωσοῦν καὶ ζῇ, καὶ τῆς αὐτῶν γενέσεως καὶ ζωῆς ἐστι πρόνοια, ἑκάστοις ἀμερίστως συνδιανεμομένη γνώσεως ὑπερβολῇ καὶ δυνάμεως, ἅτε τῆς ὑπεραγάθου θελήσεως ἀκάματον ἀπὸ τῶν ὑψηλοτέρων ἄχρι καὶ τῶν ἐσχάτων τὸν ἑαυτῆς δρόμον ἐξανυούσης ἐν ἑκάστῃ χρόνου ῥοπῇ, ὅς ἐστι τὸ ὑπὸ πάντων ἅμα μετέχεσθαι κατὰ τὴν ἀπ' αὐτῆς ἑκάστῳ δεδομένην τοῦ μετέχειν ἰσχὺν μετὰ τῆς ἐν τῷ παντὶ πάντων εὐαρμοστίας» (*Œ* I, 393,37–394,8).

Όπως ο άνθρωπος αποτελεί το κέντρο της όλης δημιουργίας,[279] έτσι και η πρόνοια για τα λοιπά κτίσματα έχει ως αναφορά της τον άνθρωπο.[280] Ο Θεός προνοεί «κρεῖττον»[281] συνολικά για το ανθρώπινο γένος σε σχέση με τα άλλα δημιουργήματα,[282] και «ἰδικώτερον» περί ενός εκάστου ανθρώπου: «Ἰδικώτερον μέντοι γε τῶν ἀτόμων προμηθεῖται ἐκείνων, ἅπερ ἀμέσως εἰς αὐτὸν τάττονται καὶ ἀμέσως αὐτοῦ ποτε δύνανται ἀπολαύειν, οἷα δὴ τὰ τῆς λογικῆς ἄτομα φύσεως…».[283] Αυτό δικαιολογείται αφενός από το γεγονός της σύνθετης φύσης του ανθρώπου, καθώς «τὸ … τῶν ἀνθρώπων πρᾶγμα οὐχ ὁμοίως τοῖς ἄλλοις γενητοῖς καὶ φθαρτοῖς ἔχει, ἀλλὰ σύγκειται μὲν ἐκ θνητοῦ καὶ ἀθανάτου τὴν ἀρχὴν ἄνθρωπος, ἀπαλλαττόμενος δέ ποτε τοῦ θνητοῦ, τῷ ἀθανάτῳ ζῇ μόνῳ»,[284] και αφετέρου από το μείζον αγαθό το οποίο έχει οριστεί να επιτύχει:

> Προνοεῖ μὲν δὴ αὐτοῦ, ἁπλῶς εἰπεῖν, κρεῖττον ἢ κατὰ πάντα τά τε ὄντα τά τε γινόμενα, οὐχ ὅτι αὐτῷ μᾶλλον θέλει τὸ αὐτοῦ ἀγαθὸν ἢ ἐκείνοις τὸ οἰκεῖον ἑκάστοις, ἀλλ' ὅτι τὸ τοῦ ἀνθρώπου ἀγαθὸν μεῖζον μέν ἐστιν ἢ κατὰ τὰ ἄλλα, πολλῇ δὲ ἀνθρωπίνῃ σπουδῇ καὶ πλείονι τῇ ἐκ Θεοῦ ῥοπῇ ἀνυστὸν διὰ τὰς συνούσας τῷ ἀνθρωπίνῳ βίῳ δυσχερείας.[285]

---

[279] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον*: «Οὔτε δὲ βραχύν τινα τοῦ ἀνθρωπείου λόγον ποιεῖσθαι αὐτὸν εὔλογον ἦν, οὗ χάριν τὰ ἄλλα σχεδόν ἐστι πάντα, ὡς μηδὲ μόνης μιᾶς ἀνθρώπου ψυχῆς εἶναι τὸν αἰσθητὸν κόσμον ἀντάξιον, ὥσπερ ἄρα οὐδὲ τοῦ τέλους παντὸς τὰ δι' αὐτὸ ὄντα καὶ οὗ τὴν βελτίωσιν πλείσταις οἰκονομίαις καὶ μιᾷ τῇ πασῶν μεγίστῃ πεπίστευταί τε καὶ ἔγνωσται καταπράξασθαι, οὔτε ὀλίγα πρὸς τὴν ἑκάστης ψυχῆς βελτίωσιν ἡ κατὰ τὴν ἄλλην τοῦ συναμφοτέρου ζωὴν οἰκονομία λυσιτελεῖ…» (*Œ* I, 402,20–27).

[280] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον*: «τὰ δ' ἄλλα, ὡς ἐν τῷ ἔργῳ ταῖς περὶ αὐτὸν (sc. τὸν ἄνθρωπον) προνοίαις ὑπουργεῖ τοῦ Θεοῦ, οὕτω κἀν τῷ λόγῳ οὖν συνείληπται ἀναγκαίως, οὐχ ἵνα μόνον τὸ πᾶσι τοῖς οὖσιν ὑπάρχον καὶ τῷ ἀνθρώπῳ προσαρμοσθείη, ἀλλὰ καὶ ὅτι τοῦ ὑπερέχοντος τῆς περὶ αὐτὸν οὐρανίου προμηθείας ἐπιδειχθέντος, τύπῳ μὲν καὶ δι' ἐλαττόνων, ἀλλ' ἱκανῶς, ὁδὸς ἂν γένοιτο πρὸς τὴν εὕρεσιν τῆς ἀληθείας περὶ τοῦ μάλιστα προκειμένου» (*Œ* I, 398,29–35)· *ibid.*.: «…προνοεῖται τῶν γεννητῶν τούτων πάντων…ἕως ἂν καὶ ἡ τῶν ἀνθρώπων γένεσις ᾖ, πρὸς ἣν τεταγμένα εἰσίν…» (*Œ* I, 393,34–36)· *ibid.*: «μέλει γὰρ αὐτῷ (sc. τῷ Θεῷ) περὶ αὐτῶν… ὥστε μὴ εἴργεσθαι τὴν ἰδικὴν περὶ τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς πρόνοιαν, οὗ χάριν τὰ πλεῖστα ἔστι καὶ γίνεται καὶ οὗ τῇ χρείᾳ δουλεύειν τέτακται καὶ ὑπηρετεῖν» (*Œ* I, 394,15–21).

[281] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον*: «Προνοεῖ μὲν δὴ αὐτοῦ, ἁπλῶς εἰπεῖν, κρεῖττον ἢ κατὰ πάντα τά τε ὄντα τά τε γινόμενα, οὐχ ὅτι αὐτῷ μᾶλλον θέλει τὸ αὐτοῦ ἀγαθὸν ἢ ἐκείνοις τὸ οἰκεῖον ἑκάστοις, ἀλλ' ὅτι τὸ τοῦ ἀνθρώπου ἀγαθὸν μεῖζον μέν ἐστιν ἢ κατὰ τὰ ἄλλα, πολλῇ δὲ ἀνθρωπίνῃ σπουδῇ καὶ πλείονι τῇ ἐκ Θεοῦ ῥοπῇ ἀνυστὸν διὰ τὰς συνούσας τῷ ἀνθρωπίνῳ βίῳ δυσχερείας» (*Œ* I, 395,24–28)· *ibid.*: « … κρεῖττον ἢ κατὰ τὰ ἄλλα πάντα τοῦ ἀνθρώπου προμηθεῖται τὸ θεῖον κἀν τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει τὸ πάνσοφον καὶ πολυειδὲς τῆς οὐρανίου ἐπιμελείας ἅμα δὲ καὶ εὐμενέστατον διαφαίνεται» (*Œ* I, 396,33–35).

[282] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον*: «…ἐκείνων μὲν γὰρ οὐδέτερα νοῦν ἔχει καὶ τὴν συνοῦσαν ἀνθρώπῳ προαιρετικὴν δύναμιν…» (*Œ* I, 395,32–34).

[283] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον* (*Œ* I, 394,8–10)· *op. cit.*: «Οὕτω δὴ καὶ Θεὸς προνοεῖ μὲν ἑκάστου ἀνθρώπου, ὅπως ἂν ὡς βέλτιστος γεγονώς, καὶ τῷ μὲν νῷ τἀληθὲς ἐκζητήσας, ὃ τέλος οἰκεῖον αὐτῷ, τῇ δὲ θελήσει, τὸ ἀγαθόν, τῇ διπλῇ ταύτῃ ὁδῷ εἰς τὸν τῆς εὐδαιμονίας ἀξίως ἀναχθῇ τόπον» (*Œ* I, 397,34–398,1).

[284] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον* (*Œ* I, 394,32–3)· *op. cit.*: «Καὶ οὐ μόνον προνοεῖ τῆς φύσεως…ἀλλὰ καὶ ἑκάστης ψυχῆς ἰδικώτερον προνοεῖ, ὅπως ἂν ἐφαρμόζοιτο τοῖς τῇ φύσει διδομένοις ἐξ αὐτοῦ ἀγαθοῖς» (*Œ* I, 397,5–9)· *op. cit.*: «ἄνθρωπος δέ, προαιρέσει τε κεχρημένος καὶ ἀφορμαῖς πλείοσι κατὰ τὸν βίον συνὼν τοῦ τε προαιρεῖσθαι ἀεὶ τὰ εἰς τἀγαθὸν φέροντα, τοῦ τε συνεῖναι τοῖς ἀφιστῶσιν αὐτοῦ διὰ τὸ μὴ νῷ μόνον καὶ διανοίᾳ ζῆν, ἀλλὰ καὶ φαντασίαις γε καὶ αἰσθήσεσι καὶ ὀρέξεσι τοιαύταις, ἃ δὴ ἐκ τοῦ συνημμένου ἀνίσχει σώματος καὶ ἃ πρὸς τὸ αὐτοῖς ἀγαθόν, τοῦτο δέ ἐστι τὸ μερικόν, τὴν τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου βιάζεται συγκατάθεσιν, ἂν μὴ σφόδρα ἐρρωμένος ᾖ ὥστε αὐτὰ ἄγχειν, ἀλλ' ἑκὼν ἐκλύηται· τοιοῦτος τοίνυν ὤν, οὐκ ἄν ποτε ὑπερβαίνων τὰς δυσχερείας πάσας καὶ τὰ ἀγαθὰ ἀεὶ προαιρούμενος καὶ κατά τε λόγον καὶ νόμον τὸν ἐκ Θεοῦ ζῶν, καὶ τῶν μὲν μερικῶν καὶ προσκαίρων πάντων ὑπερορῶν ἀγαθῶν εἰ μὴ ὅσον ἀνάγκη χρῆσθαι ὡς ὀχήμασι καὶ ὀργάνοις, πρὸς δὲ τὸ ὄντως ἀγαθὸν ἐπειγόμενος, καὶ οὕτω καθαιρόμενός τε καὶ τῆς δίκης ἀπολυόμενος ὁσημέραι, ἄξιος γένοιτο εἰς τὸ οἰκεῖον πέρας ἐλθεῖν, μὴ προνοίας ἰδιαιτάτης ἐκ Θεοῦ τυγχάνων» (*Œ* I, 396,5–18)· *op. cit.*: «νοῦς γὰρ ὢν ὁ ἄνθρωπος, ἐπειδὰν τοῦ συνημμένου τοῦδε ἀπαλλαγῇ, τῶν καθόλου τε θεωρητικὸς καὶ τῆς ἀληθείας γνωριστικός, ἀνεωγὸς ἔχων τὸ ὄμμα καὶ καθαρὸν τῇ ἐντεῦθεν σπουδῇ, τοῦτ' ἂν εὐδαιμονίαν ἔχοι καὶ τέλος, τὴν τῆς καθόλου ἀληθείας ἐπίγνωσιν, ἣν καὶ ἀΐδιον ζωὴν εἶναι φαμέν» (*Œ* I, 399,29–33).

[285] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον* (*Œ* I, 393,37–394,8)· *op. cit.*: «…τέλος ἀνθρώπου ἡ τοῦ ἐσχάτου ἀγαθοῦ μετουσία, ἥ ἐστιν ἐν τῷ ἀμέσως καὶ κατ' εἶδος νοεῖν τὸν Θεόν, αὐτὸν ὄντα τὴν πρώτην

1.3.2. Θεία πρόγνωση και θείος προορισμός

Ο Θεός, τώρα, προγινώσκει τα εσόμενα και σε αυτή τη βάση τα προορίζει: «Γινωσκόμενα μὲν γὰρ ὅτι οὕτως ἔσται, καὶ ὡρίσθαι οὕτως ἐχρῆν· προγινωσκόμενα δὲ καὶ προωρίσθαι δήπου· προωρισμένα δὲ οὕτω, καὶ οὕτω γίνεσθαι, ἐπειδὴ ὡς οὕτως ἐσόμενα, καὶ οὕτω προώριστο».[286] Σε μια προσπάθεια να διασώσει το αυτεξούσιο του ανθρώπου από την αυστηρή αναγκαιότητα της απόλυτης αιτιοκρατίας ο Γεννάδιος θα ισχυριστεί ότι η θεία πρόγνωση και ο θείος προορισμός δεν αναιρούν, δεν αλλοιώνουν την ανθρώπινη προαίρεση: «…οὐδὲν πλέον ἀνάγκης ἐπάγει τὸ προεγνῶσθαι καὶ προωρίσθαι πάντα ὑπὸ Θεοῦ, ἢ εἰ μετὰ τὸ πράττειν αὐτοὺς ἐλευθέρως ἅττ' ἂν προαιροῖντο…».[287] Σε αυτό το πλαίσιο, μάλιστα, εντάσσεται και η ερμηνευτική αποκατάσταση της θέσης του Ιωάννου Δαμασκηνού που επιχειρεί, την οποία, λλέει, αρκετοί,[288] επειδή την ερμηνεύουν εσφαλμένα, την επικαλούνται ως αντεπιχείρημα: «Εἰ δέ τινες τῶν ἐνθέων χωρίζοντες τὰ ἐφ' ἡμῖν προγινώσκειν λέγουσι τὸν Θεόν, οὐ προορίζειν, 'προορίζειν' τὸ 'ἐπαναγκάζειν' βούλονται λέγειν».[289] Η πρόγνωση των ανθρωπίνων *αἱρέσεων*, εξηγεί ο Σχολάριος, αποτελεί απόρροια του υπερβατικού χαρακτήρα της θείας γνώσης και δεν επιφέρει καμμία επίπτωση στο αυτοπροαίρετο του χαρακτήρα τους. Επιπλέον, η πρόγνωση των ανθρωπίνων πραγμάτων συναρτάται με το θείο προορισμό τους: δεν είναι δυνατόν ο Θεός να μην ορίζει τα όσα γνωρίζει, και, αντιστοίχως, να μην προορίζει όσα προγινώσκει.[290]

ἀλήθειαν καὶ τὸ ἔσχατον ἀγαθόν…» (*Œ* I, 394,32–34)· *op. cit.*: «…τὸ δέ (ενν. τέλος) ἐστιν ἡ Θεοῦ καὶ τῶν θείων ἄμεσος γνῶσις καὶ ἡ ἐν αὐτῇ νοερὰ ἡδονή» (*Œ* I, 399,28–29).

[286] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον* (*Œ* I, 407,15–17). Για την πρόγνωση ως προηγουμένη του προορισμού, βλ. επίσης *op. cit.*: «Ταῦτα δὲ πάντα βεβαίως προεγνωκώς, καὶ διατάττει κατὰ τὴν περὶ αὐτῶν πρόγνωσιν καὶ συμπληροῖ» (*Œ* I, 404,30–31).

[287] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον* (*Œ* I, 408,12–14).

[288] Η ερμηνεία του διάσημου χωρίου του Δαμασκηνού από το Γεννάδιο έρχεται σε συνέχεια και ανάπτυξη ανάλογης ανάλυσης που επιχείρησε ο Ευγενικός, ο οποίος διέκρινε και προέκρινε την πρόγνωση έναντι του προορισμού: «Οἱ μὲν οὖν λέγοντες ὅρον εἶναι τὴν τοῦ Θεοῦ πρόγνωσιν, ὡς πάντα περιλαμβάνουσαν, ἐοίκασιν οὐκ ἀκριβῶς ἐπιστῆσαι τῷ σκοπῷ τῶν ῥηθέντων, ἀλλ' ἐπιπολῆς αὐτῶν ἅψασθαι. Ἔστι γὰρ οὐ ταὐτὸν ὅρος καὶ πρόγνωσις, ἀλλ' ἐπὶ πλέον τοῦ ὅρου ἡ πρόγνωσις. Ὃ μὲν γάρ τις ὁρίζει, τοῦτο καὶ προγινώσκει πάντως. οὐ μὴν ὃ προγινώσκει, τοῦτο καὶ προορίζει. […] Οὐκ ἄρα οὐδὲ παρ' ἐκείνοις τοῖς διδασκάλοις ἀντί τῆς προγνώσεως ὁ ὅρος εἴρηται» (ΜΑΡΚΟΣ ΕΥΓΕΝΙΚΟΣ, *Ἐπιστολὴ πρὸς Ἰσίδωρον ἱερομόναχον περὶ ὅρων ζωῆς αἰτήσαντα*· BOISSONADE 1844, 357–358). Μία ανάλογη χαρακτηριστική περίπτωση στο ζήτημα της διάκρισης μεταξύ *πρόγνωσης* και *προορισμού*, προερχόμενη από το απώτερο χριστιανικό παρελθόν, είναι αυτή του Θεοφύλακτου Σιμοκάτη (580–630 μ.Χ.). Συγκεκριμένα, ο Σιμοκάτης αποφαίνεται ότι, όπως όλα, έτσι και ο χρόνος και ο τρόπος του τέλους του ανθρώπινου βίου δεν εξαιρείται από την πρόγνωση του Θεού· την ίδια όμως στιγμή, δεν ευθύνεται τίποτε άλλο για το αμάρτημα του ανθρώπου πέρα από τον ίδιο τον άνθρωπο και την προαίρεσή του. Κατά συνέπεια η θεία πρόγνωση δεν ευθύνεται για όσα ο άνθρωπος αυτοπροαιρέτως θα επιλέξει (και θα τον οδηγήσουν) προς το (όποιο) τέλος του: «Οὐκ ἔξω δέ που τῆς γνωστικωτάτης μεγαλονοίας τοῦ κτίσαντος, ἢ πότε, ἢ ὅπως ἢ ὅποι τὸ τῆς ἑκάστου ζωῆς ἡμῶν ἀποτερματίζεται τέλος· οὐκ αἰτία δὲ τοῦ ἁμαρτάνειν ἡμᾶς ἢ μὴ ἁμαρτάνειν ἡ διὰ πάντων διήκουσα καθέστηκε πρόγνωσις τοῦ ἐπὶ πάντων θεοῦ, περὶ οὗ οὐκ ὀλίγα ἄττα πολλοὶ πολλαχοῦ τῶν πρὸ ἡμῶν ἄριστα πεφιλοπονήκασι» (ΘΕΟΦΥΛΑΚΤΟΣ ΣΙΜΟΚΑΤΗΣ, *Περὶ ὅρων ζωῆς*· GARTON / WESTERINK 1978, 28,31–30,5). Για το Σιμοκάτη και τη θεωρία του *περὶ ὅρων ζωῆς* σε σχέση με το ομότιτλο έργο του Γερμανού Α΄ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως και τον *Κατά Μανιχαίων διάλογο* του Ιωάννου Δαμασκηνού (έργο στο οποίο υιοθετεί και επεξεργάζεται θέσεις του Μ. Βασιλείου από την *Ὁμιλία ὅτι οὐκ ἔστι αἴτιος τῶν κακῶν ὁ Θεὸς*) βλ. BARONOV 2019, 3–29.

[289] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον* (*Œ* I, 408,10–13)· «…τὸ 'προορίζειν' ἀντὶ τῆς 'ἀνάγκης' λαμβάνουσιν, οὐ πάνυ μὲν ἀκριβῶς ἐφιστῶντες τῷ σημαινομένῳ τῆς λέξεως, ἀκριβῶς δὲ πάνυ φρονοῦντες ὡς ὁ θεῖος προορισμὸς οὐκ ἀναγκάζει τὸ αὐτεξούσιον ὡς μηδὲ τοιοῦτο λοιπὸν εἶναι» (*Œ* I, 408,32–35).

[290] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον*: «Τὸ μὲν γὰρ γινώσκεσθαι αὐτά ποτε, καὶ ἐξ αὐτῶν ἐστιν (ὡς γὰρ ὑπάρχοντα καὶ γινώσκεται), τὸ δὲ προεγνῶσθαι τοσοῦτον χρόνον, τοῦ περιόντος τῆς θείας ἐπιστήμης ἐστίν. Οὔκουν συντελεῖ αὐτοῖς ἢ ἐμποδίζει τὸ προεγνῶσθαι, ἕως ἂν μὴ καί τις ἐπῇ ἀνάγκη ἐκ τοῦ προγινώσκοντος, ὥστε οὐδὲ τὸ προωρίσθαι· συντελεῖ δὲ τῷ προγινώσκειν τὸν Θεὸν τὸ προωρισμένα γινώσκειν·

Συμπερασματικά, θα υποστηρίξει ότι ακόμη κι αυτοί που, παρερμηνεύοντας τον Δαμασκηνό, αρνούνται το θείο προορισμό, φαίνεται τελικώς να τον αποδέχονται: «Οὔκουν οὐδ' ἐκεῖνοι τὸν θεῖον προορισμὸν καὶ ἐν τοῖς ἐφ' ἡμῖν ἀγνοοῦσιν, ὡς μόνων τῶν ἀνθρωπίνων ἐνεργειῶν ἢ τῷ χείρους εἶναι τῶν ἄλλων οὐχ ὁριζομένων ἢ τῷ πάνυ βελτίους εἶναι μηδὲ τῇ θείᾳ γνώσει περιλαμβανομένων».[291] Συνηγορητικά, προσάγει το διάσημο παύλειο χωρίο για την θεία πρόγνωση και τον θείο προορισμό: «ἤκουον γάρ που τοῦ λογίου "κεκληκέναι" "τὸν Θεὸν" "οὓς προέγνω καὶ προώρισεν" (*Πρὸς Ῥωμαίους* 8,29–30: «ὅτι οὓς προέγνω, καὶ προώρισεν συμμόρφους τῆς εἰκόνος τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν πρωτότοκον ἐν πολλοῖς ἀδελφοῖς·»)…».[292]

Αξίζει να σημειωθεί ότι παρατηρείται ενός είδους αντίφαση ως προς το τι θεωρεί λογικώς πρότερο και τι λογικώς ύστερο ο Γεννάδιος στο δίπολο "θείας πρόγνωση - θείος προορισμός": ενώ αφήνει να διαφανεί ότι η πρόγνωση του Θεού ερείδεται στο γεγονός ότι αυτά είναι (ήδη) προορισμένα από το Θεό («συντελεῖ δὲ τῷ προγινώσκειν τὸν Θεὸν τὸ προωρισμένα γινώσκειν· ἀορίστων γὰρ οὐκ ἄν ποτε γίνοιτο γνῶσις Θεῷ πρέπουσα»)[293], λίγο παρακάτω αντιστρέφει αυτή τη σειρά εμφανίζοντας τον θείο προορισμό ως ακόλουθο της θείας πρόγνωσης, όπως είχε υποστηρίξει νωρίτερα: «Οὐκοῦν δεῖ μὲν ὡρίσθαι τὰ γινωσκόμενα ἁπλανῶς τε καὶ ὡρισμένως, δεῖ δὲ καὶ προωρίσθαι τὰ προεγνωσμένα…».[294]

1.3.3. Ανθρώπινη προαίρεση

Στο πλέγμα των σχέσεων που διέπουν τον θείο προορισμό και το αυτεξούσιο του ανθρώπου ο Γεννάδιος προσπαθεί να περισώσει την έννοια της *προαιρέσεως*, που αποτελεί «τὴν περὶ τὰς πράξεις ἰδιότητα τοῦ ἀνθρώπου, ἥ ἐστι τὸ θέλοντα καὶ αἱρούμενον πράττειν ἅττ' ἂν πράττοι…»,[295] η οποία κατά τον ίδιο δεν διασαλεύεται, «ἀλλ' ἐν πᾶσιν ἐκείνοις αὕτη βέβαιος μένει».[296] Η ελεύθερη επιλογή του ανθρώπου δεν εμποδίζεται από το θείο προορισμό, καθώς ισχύει το *ενδεχόμενον* «ἐν τοῖς προαιρετοῖς», όπως φαίνεται στο παράδειγμα του Ιωάννη και του Ηρώδη που επικαλείται:

> Οὔτε τοίνυν τοῦ θείου ἀναγκάζοντος οὔτε αὐτῶν (sc. Ἰωάννου καὶ Ἡρώδου) ποθεν ἀναγκαζομένων τόδε ὡρισμένως αἱρεῖσθαι, ἀλλ' ἐν τῇ αὐτῶν προαιρέσει ἑκατέρου κειμένου τοῦ τί ἂν φαίνοιτο αὐτοῖς αἱρετώτερον, καὶ ἐνδεχομένου ἑκατέρου ὁμοίως αἱρεθῆναι αὐτοῖς, ὅσον ἐπὶ τῇ ἐλευθερίᾳ τῆς γνώμης καὶ τῇ φύσει αὐτοῦ τοῦ πράγματος, ὅτι ἐν τοῖς προαιρέσει γινομένοις ἔστι τὸ ἐνδεχόμενον….[297]

Στο ίδιο πρίσμα κατάφασης της ελευθερίας του ανθρώπου έχει προβλεφθεί το διττό «πέρας» στη μέλλουσα ζωή:

ἀορίστων γὰρ οὐκ ἄν ποτε γίνοιτο γνῶσις Θεῷ πρέπουσα. Οὐκοῦν δεῖ μὲν ὡρίσθαι τὰ γινωσκόμενα ἁπλανῶς τε καὶ ὡρισμένως· δεῖ δὲ καὶ προωρίσθαι τὰ προεγνωσμένα, καὶ ὡρίσθαι γε οὐκ ἄλλοθεν ἢ ὑπ' αὐτοῦ, ποιητοῦ πάντων ὄντος καὶ τέλους ἐσχάτου» (*Œ* I, 408,15–24).

[291] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον* (*Œ* I, 408,27–30).

[292] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον* (*Œ* I, 408,30–31)· Περισσότερα για την επίκληση του εν λόγω χωρίου στο πλαίσιο της συζήτησης περίς θείας προνοίας και προορισμού, δες παρακάτω κεφ. 4. Βλ.επίσης BOISSONADE 1844, 358 κ.εξ.

[293] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον* (*Œ* I, 408,19–21).

[294] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον* (*Œ* I, 408,21–22).

[295] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον* (*Œ* I, 404,32–34).

[296] Σχολάριος, *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον* (*Œ* I, 404,34).

[297] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον* (*Œ* I, 405,21–25)· *op. cit.*: «Τοῦτο δὲ καὶ ἡμῖν εἴρηται, ὅτι ἐν τοῖς θελήσει ποιοῦσιν οὐδὲν πλέον ἀνάγκης ἐπάγει τὸ προεγνῶσθαι καὶ προωρίσθαι πάντα ὑπὸ Θεοῦ, ἢ εἰ μετὰ τὸ πράττειν αὐτοὺς ἐλευθέρως ἅττ' ἂν προαιροῖντο, ἐγίνωσκεν ὅτι τάδε πέπρακται ὑπ' αὐτῶν» (*Œ* I, 408,12–15).

> Πέρας μὲν δὴ τῆς τῶν ἀνθρώπων γενέσεως καὶ ζωῆς ἡτοίμασται ἐκ Θεοῦ τούτοις διττόν, ἐπειδὴ ἔδει προαιρουμένους, οὐ φύσεως ἀνάγκῃ βιοῦν. Καὶ ἀνάγκη μὲν πάντα ὁντινοῦν ἐπὶ θάτερον ἀφικνεῖσθαι, ἀφικνεῖται δὲ πρὸς ὅ τις τὸν ἴδιον ἡτοίμασε βίον.[298]

Την ίδια ώρα, όμως, ό,τι συγκροτεί το φάσμα των ανθρωπίνων επιλογών υπόκειται στη θεία πρόνοια: «…τὰς ἀνθρωπίνας θελήσεις τε καὶ αἱρέσεις καὶ τὰ ἐφ' ἡμῖν εἶναι λεγόμενα καὶ ὅσα ἐνδεχομένως ὑφ' ἡμῶν πράττεται, πάντα τῇ θείᾳ ὑποκεῖσθαι προνοίᾳ…».[299] Τα παραπάνω προγινώσκονται και προορίζονται «ὡς ἔσται» στο Θεό και από το Θεό: «…προεγνῶσθαι δὲ ταῦτα ὡς ἔσται, τῇ πάντων αἰτίᾳ καὶ προωρίσθαι … Ἀλλ' οὐ προωρίσθαι γε ἐν ἑαυτοῖς (οὐ γὰρ ἀεί εἰσιν αὐτά), ἐν τῷ Θεῷ δὲ μόνον προωρίσθαι».[300] Ο Γεννάδιος υποστηρίζει ότι ο Θεός δύναται να γνωρίζει τα πάντα, τόσο τα αναγκαία όσο και τα ενδεχόμενα, καθώς όλα προϋπόκεινται εντός Του και μπορεί να συνεργεί κατά τρόπο που δεν παραβιάζει την ανθρώπινη προαίρεση,[301] κάνοντας λόγο για *συνδιάθεσιν* του Θεού, οικεία προς την επιθυμία του ανθρώπου τόσο σε πρότερο («ἐν τῷ θείῳ προορισμῷ») όσο και σε ύστερο στάδιο («ἐν τῷ ἔργῳ»):

> Τῇ δὲ θείᾳ γνώσει προῦκειτο ὡς γεγενημένα καὶ πρὶν γενέσθαι, καὶ ᾔδει μὲν ὅτι αὐτοὶ ἐνδεχομένως αἱρήσονται ἃ αἱρήσονται καὶ οὐκ ἀνάγκη τινὶ τὰ ἐπ' αὐτοῖς ὄντα· ὅτι δὲ τοδὶ αἱρήσεται ἑκάτερος καὶ μὴ τοδί, ἠπίστατο ὡρισμένως, καὶ ὡς προεγίνωσκε τὸ ἐσόμενον εἰς τοσούτους ἐνιαυτούς, οὕτω καὶ τὸ ἐνδεχομένως ἐσόμενον ἠπίστατο ἀναγκαίως· συναιρεῖ μὲν γὰρ ἡ θεία ἐπιστήμη τὸ πᾶν τῆς ἀνθρωπίνης αἱρέσεώς τε καὶ πράξεως, ὡς ἔχει καθ' ἑαυτὴν περὶ ὁτιοῦν, ἅμα δὲ καὶ πρὸς τὸ ἔσχατον φέρεται, ὅπερ ἔν ἐστιν ἔν τε ἐνδεχομένοις ἔν τε ἀναγκαίοις ὁμοίως, μᾶλλον δὲ αὐτῇ πάντα πάρεισιν οὕτως ὡς ἀπείρῳ καὶ κοινοτάτῃ πάντων αἰτίᾳ· διὸ καὶ τὴν σύμπασαν ἑκατέρου ἀγωγὴν οὐκ ἐγίνωσκε μόνον, ἀλλὰ καὶ συνδιετίθει οἰκείως πρότερον μὲν ἐν τῷ θείῳ προορισμῷ, ὕστερον δὲ καὶ ἐν αὐτῷ τῷ ἔργῳ.[302]

Τα έργα των ανθρώπων, ως συντελεσμένες επιλογές, συνιστούν τους *ὅρους* της πορείας τους προς το τέλος, είτε με θεία συνέργεια είτε με θεία εγκατάλειψη:

> Ὥσπερ γὰρ ὅροι τινὲς τῆς πρὸς τὸ ἔσχατον πέρας κινήσεως αἱ κατὰ τόνδε τὸν βίον πράξεις εἰσίν, ἐν τῇ πρὸς ἀλλήλους τάξει πρὸς τὸ ἔσχατον τεταγμένοι. Καὶ πρὸς τούτους τοίνυν τοὺς ὅρους ὁμοῦ τε κινεῖται καὶ ἄγεται ἄνθρωπος, πανταχοῦ τῆς χάριτος συνεργούσης ἢ ἐγκαταλειπούσης.[303]

Εν κατακλείδι, μένοντας πιστός στην ιδεώδη (όσο και θεωρητικώς προβληματική) λύση της μέσης οδού, που, αφενός, σώζει το προεγνωσμένο και προορισμένο των πραγμάτων και, αφετέρου, διατηρεί ανεπηρέαστη την ανθρώπινη προαίρεση από την παρέμβαση του Θεού, θα

---

[298] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον* (*Œ* I, 402,35–403,2).
[299] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον* (*Œ* I, 407,10–12).
[300] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον* (*Œ* I, 407,14–15 και 21–22).
[301] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον*: «Συντρέχει γὰρ πρὸς τὸν ἀνθρώπινον βίον ἥ τε προαίρεσις αὐτοῦ ἑκάστου καὶ ἡ ἐκ Θεοῦ συνεργία, ὅτι καὶ ἡ θέλησις ἡμῖν καὶ τὸ θέλειν καὶ ἡ πρᾶξις ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστι, παρ' οὗ καὶ τὸ εἶναι, καθάπερ ἐν τοῖς φαύλως βιοῦσιν ἥ τε προαίρεσις συντρέχει καὶ ἡ τῆς θείας χάριτος ἀναχώρησις. Καὶ οὐ μόνον πρὸς τὸ ἔσχατον πέρας ἀφικνεῖταί τις ἅμα καὶ ἄγεται, ἀλλὰ καὶ ὁ σύμπας ἑκάστῳ βίος οὕτως οἰκονομεῖται» (*Œ* I, 403,2–8).
[302] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον* (*Œ* I, 406,11–22)· *op. cit.*: «Ὅτι δὲ καὶ περὶ αὐτοὺς τοὺς προωρισμένους ποικίλη καὶ διάφορος ἡ τῆς θείας προνοίας διάταξις, τῷ λόγῳ μὲν ἀϊδίως ἐν τῷ προορίζοντι καὶ προνοοῦντι Θεῷ, τῷ δὲ ἔργῳ χρονικῶς ἐν αὐτοῖς τοῖς ἐγχρόνως ὁριζομένοις (κατὰ γὰρ τὰς διαφόρους ὁδοὺς τῆς ἐν αὐτοῖς σπουδαίας ζωῆς καὶ θεοφιλοῦς ἐνταῦθά τε διαφόρως αὐτοῖς τὸ τῆς προνοίας βοήθημα συναντᾷ καὶ ὁδηγεῖ καὶ συνεπωθεῖ καὶ πάντα τρόπον ἀμύνει κἀκεῖ διάφορον αὐτοὺς τὸ τῆς εὐδαιμονίας διαδέχεται κάλλος, τοῖς διαφόροις τῶν ἐργασιῶν βαθμοῖς συμμετρούμενον), ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα ἐν τοῖς περὶ τοῦ προορισμοῦ πλείστοις ἡμῶν συγγράμμασιν ἐξητασμένα παρίεμεν νῦν…» (*Œ* I, 458,14–23).
[303] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον* (*Œ* I, 403,8–12).

προσθέσει το εξής: «Εἰ … καὶ πάντων αἴτιος (sc. ὁ Θεός), ἀλλ' οὐδεμιᾶς γε ἀνάγκης ἐν τοῖς προαιρετοῖς· ὡς γὰρ ἔμελλε γίνεσθαι καὶ ὡς ἐπεφύκει ἕκαστα γίνεσθαι ἢ ποιεῖν, οὕτω προέγνωστο τῷ Θεῷ καὶ προώριστο…».[304]

1.4. Το ζήτημα των *εὐχῶν* και το παράδειγμα του Εζεκία

1.4.1. Το ζήτημα των *εὐχῶν*

Ο Γεννάδιος ολοκληρώνει την πρώτη πραγματεία του με μια αναφορά στο συναφές προς την προαίρεση ζήτημα των *εὐχῶν*: «Ἀλλὰ μὴν καὶ τὸ χρήσιμον τῶν εὐχῶν οὐκ ἐκβάλλεται οὕτως…».[305] Το ερώτημα εάν ο θείος προορισμός ακυρώνει την αξία των ικετήριων προσευχών των ανθρώπων το είχε θέσει προηγουμένως και ο Ευγενικός. Το έθεσε, ωστόσο, σε ένα ολότελα διαφορετικό πλαίσιο, αυτό της αμφισβήτησης ύπαρξης του θείου προρισμού[306]: ποια η ανάγκη να υπάρχει θείος προορισμός, όταν αυτός (δύναται να) λύεται με την ανταπόκριση του Θεού στις ευχές των ανθρώπων;[307] Η παραδοχή (της αποτελεσματικότητας) των προσευχών λειτουργεί βεβαιωτικά ως προς τη μη ύπαρξη του θείου προορισμού: δεν μπορούν να συνυπάρχουν προσευχές που δύνανται να εισακουστούν και να επιφέρουν αποτέλεσμα και θείος προορισμός.

Κι ενώ ο Γεννάδιος αποδέχεται ότι ο Θεός όντως ανταποκρίνεται στις προσευχές των ανθρώπων, θεωρεί το γεγονός, ακριβώς ως γεγονός, συμβατό προς και επιβεβαιωτικό της ύπαρξης του θείου προορισμού.[308] Αντιστοίχως, η δυνατότητα του Θεού να μεταποιεί την τάξη των *μερικών αιτίων* ανταποκρινόμενος στις ικεσίες των ανθρώπων[309] είναι συναρτημένη με την ανυπέρβλητη αΐδιο ανάγκη και το θέλημά Του.[310]

Πώς, όμως, είναι να δυνατόν να ζητούμε με τις προσευχές να μας δοθεί κάτι πέραν των όσων ήδη με σοφία και αγαθότητα προόρισε για εμάς ο δημιουργός; Η απάντηση, σύμφωνα με το

---

[304] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον* (*Œ* I, 408,3–6).
[305] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον* (*Œ* I, 409,5–6).
[306] Αναφέρει χαρακτηριστικά: «Προορίζειν δὲ ἢ αἴτιον αὐτὸν (sc. τὸν Θεὸν) εἶναι, μὴ οὕτω μανείημεν ὥστ' εἰπεῖν» (ΜΑΡΚΟΣ ΕΥΓΕΝΙΚΟΣ, *Ἐπιστολὴ πρὸς Ἰσίδωρον ἱερομόναχον περὶ ὅρων ζωῆς αἰτήσαντα·* BOISSONADE 1844, 355).
[307] «Τὶς γὰρ καὶ χρεία προορισμοῦ διὰ παρακλήσεως λυομένου, καὶ τοῦτό γε οὐκ ἐφ' ἑνὸς ἢ δυοῖν, ἀλλ' ἐπὶ πλειόνων; Εἰ δὲ μὴ λύεται, τί καὶ παρακαλοῦμεν ἑκάστοτε;» (ΜΑΡΚΟΣ ΕΥΓΕΝΙΚΟΣ, *Ἐπιστολὴ πρὸς Ἰσίδωρον ἱερομόναχον περὶ ὅρων ζωῆς αἰτήσαντα·* BOISSONADE 1844, 355).
[308] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον*: «Οὐδὲν οὖν κωλύει τοιαῦτα ποιεῖν καὶ ταῖς εὐσεβέσι τῶν ἀνθρώπων αἰτήσεσι χαριζόμενον, ὃς τὸ θέλημα τῶν φοβουμένων αὐτὸν ποιεῖν λέγεται καὶ τῆς αὐτῶν δεήσεως ἐπακούειν, καὶ διηνεκῶς ἡμᾶς προτρέπεται ἐπὶ τὸ ζητεῖν» (*Œ* I, 409,10–13).
[309] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον*: «Ἀπολέλυται γὰρ ὁμολογουμένως πάσης ἀνάγκης, ἣν αὐτὸς ἐνέθηκε τοῖς ποιήμασι, καὶ διὰ τοῦτο πᾶσαν ὡρισμένην ἐξ αὐτοῦ τοῖς μερικοῖς αἰτίοις ἀνάγκην μεταποιεῖ θελήσας πρὸς τὴν σωτηρίαν τῶν εὐσεβῶς καταφευγόντων καὶ ἐπιμόνως προσεδρευόντων, ἢ ὑπὲρ ὧν ἱκετεύουσιν, ὧν ἁπάντων ἡ σωτηρία τῆς περὶ αὐτοὺς προνοίας τῆς καὶ διὰ τῶν ἄλλων κτισμάτων ὑπουργουμένης τέλος ἐστίν» (*Œ* I, 409,14–19)· *op. cit.*: «…τῶν εὐχῶν ὁ Θεὸς ἐπακούων, τῷ ταῖς ἀνθρωπίναις ἀσθενείαις συντρέχειν τὴν τῶν μερικῶς ποιούντων διάταξιν πρὸς τὸ συμφέρον πολλάκις μεταποιεῖ μετὰ τοῦ καὶ τὰς θελήσεις τῶν ἀνθρώπων ἔσθ' ὅτε προσάγειν αὐτῷ, τὰς οἴκοθεν κινουμένας» (*Œ* I, 410,33–37).
[310] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον*: «Καὶ ὡς μὴ ὄντα πρότερον ἐποίει τὰ ἐν τῷ κόσμῳ, οὐ δήπου τὴν ἐν τοῖς κτίσμασιν ὡρισμένην παρ' αὐτοῦ συμπροβιβάζων ἀνάγκην (οὔπω γὰρ ἦν), οὕτω καὶ ὄντα μετασκευάζει, ἐπειδὰν βουληθῇ ὁλοσχερεστάτῃ καὶ ἀρίστῃ διατάξει προνοίας καὶ τὸ μεῖζον ἢ κοινότερον ἀγαθὸν διαπραττομένῃ μετὰ τοῦ μηδὲ τὰ ἄλλα ἀναιρεῖν. Ταῦτα δὲ συνᾴδει καλῶς τοῖς ἐξ ἀρχῆς εἰρημένοις, ἐν οἷς ἐστι καὶ τὸ τὸν Θεὸν μὴ πεποιηκέναι τὰ ὄντα τῷ πεφυκέναι, ἀλλὰ τῷ βούλεσθαι» (*Œ* I, 409,13–19)· *op. cit.*: «…τὸ ὡρισμένως ἐν τοῖς κτίσμασιν ἀναγκαῖον, αἰτιατὸν ὂν καὶ κτιστόν, μείζονι τῇ ἀϊδίῳ ἀνάγκῃ μεταποιεῖται· ἡ μὲν γὰρ ἐν τοῖς ποιήμασιν ἀνάγκη, διὰ τὸ θελῆσαι τὸν Θεὸν οὕτως, ἐστίν…» (*Œ* I, 409,36–410,2)· *op. cit.*: «…πρὸς δὲ τὴν ἐγκαθιδρυμένην τοῖς ποιήμασι καὶ δούλοις ἀνάγκην ἀόριστόν ἐστι καὶ ἀπολελυμένον, οὐδὲ συμπέπλεκταί γε τῇ τῶν ὄντων ἀκολουθίᾳ, ἀλλὰ τῆς ἁπλουστάτης καὶ ἐλευθέρας ἤρτηται τοῦ θείου θελήσεως, ᾗ νόμος οὐδείς ἐστιν οὐδ' ἀνάγκη πλὴν ἑαυτῆς» (*Œ* I, 410,8–11).

Γεννάδιο, βρίσκεται στο ότι δεν είναι ορισμένα αφ' εαυτών και κατά τρόπο απόλυτο όλα όσα αφορούν τις πράξεις και τα πάθη των ανθρώπων:

> …τὸ τῶν εὐχῶν οὐκ ἀναιρεῖται δραστήριον, πολλῷ μᾶλλον ἐν διαθέσεσι καὶ ὕλαις καὶ τρόποις καὶ τόποις καὶ ὅσα ἁπλῶς ταῖς ἀνθρωπίναις πράξεσιν ἢ τοῖς πάθεσι σύνεισιν· οὔτε γὰρ ὡρισμένα ἐκ τούτων τοῖς ἀνθρώποις ἀκολουθεῖ, οὔτε ἑνὶ τρόπῳ πάντα πᾶσι συμπλέκεται, ἀλλ' ἐνδέχεται … ἐκ τῶν αὐτῶν πρὸς τἀναντία κινεῖσθαι τὰς ἀνθρωπίνας αἱρέσεις…[311]

Μπορεί από μία κοινή αφορμή οι άνθρωποι να οδηγούνται σε διαφορετικές επιλογές, αλλά ακόμη και ο ίδιος άνθρωπος να αποφασίζει διαφορετικά κατά περίσταση και χρονική στιγμή.[312] Η ενδεχομενικότητα των επιλογών του ανθρώπου σε επιμέρους ζητήματα (και όχι σε κεφαλαιώδη, όπως είναι ο ορισμός του προς το *τέλος*), υφίσταται ως τέτοια στο Θεό.[313] Οι επιμέρους αυτές επιλογές συντελούνται στη βάση της ανθρώπινης βουλής και της τάξης των μερικών αιτίων: «τῇ … τάξει τῶν μερικῶν αἰτίων ἀφίενται ὡς ἐπίπαν καὶ τῇ ἀνθρωπίνῃ βουλῇ».[314]

Συνεπώς το «εὔχεσθαι» όχι μόνο δεν αντιβαίνει στο θείο προορισμό αλλά, απεναντίας, αποτελεί έκφραση της αγαθής πρόνοιας του Θεού για τον άνθρωπο:

> Ὃ δὲ μεῖζον εἰς ἔνδειξιν τῆς περὶ ἡμᾶς ἀγαθῆς τοῦ Θεοῦ προνοίας, ὅτι καὶ πρὸς τὸ εὔξασθαί που ἐνάγει, ἵνα σὺν ὑποσχέσει τοῦ ἀμέμπτως ποτὲ βιώσεσθαι καὶ θεοφιλῶς αὐτοῦ δεηθέντες λάβωσιν ὃ βούλεται αὐτοῖς διδόναι βελτιωθεῖσιν, εἴτε προσθήκη ζωῆς εἴη τοῦτο εἴτε δουλείας ἀπαλλαγὴ εἴτε ὁτιοῦν· οὐδεὶς γάρ ἐστιν, ᾧ μὴ ἀφορμὰς δίδωσιν ὁ Θεὸς καθάρσεως ἄλλῳ ἄλλας, εἰδὼς μὲν ὅσοι αὐτὰς οὐχ ἁρπάσουσι, τὸ δὲ ἀνῆκον τῇ ἀγαθότητι ἅπαν παντὶ τῷ πλάσματι χαριζόμενος, ἵνα περὶ τῶν ὑπολοίπων τοῖς τε βελτιουμένοις τοῖς τε ἀνεπιστρόφως ἔχουσι τῇ αὐτοῦ μέλῃ δικαιοσύνῃ.[315]

1.4.2. Το παράδειγμα του Εζεκία

Στην υποστήριξη της θέσης ότι το «εὔχεσθαι» περιέχεται στην θεία πρόνοια κατά τρόπο που δεν επηρεάζει το προορισμένο και αμετάβλητο του χαρακτήρα της,[316] θα επανέλθει για μία ακόμη φορά ο Γεννάδιος μέσω του βιβλικού παραδείγματος του Εζεκία. Το παράδειγμα αυτό το είχε χρησιμοποιήσει ο Ευγενικός ως μέρος της τεκμηρίωσης της επιχειρηματολογίας του αναφορικά με την ορθότητα της θέσης του Μ. Βασιλείου ή του Αναστασίου Σιναΐτου σχετικά με το ζήτημα των *ὅρων ζωῆς*.[317] Για τους αναγνώστες των λόγων και μυημένους στη

---

[311] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον* (*Œ* I, 410,20–25).

[312] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον*: « …οὐ μόνον πλειόνων ἀνθρώπων, ἀλλὰ καὶ τῶν αὐτῶν, ἐν ἄλλῳ καὶ ἄλλῳ χρόνῳ, ὡς δὲ καὶ ἐκ τῶν ἐναντίων ἢ διαφόρων ἐνδέχεται πρὸς τὸ τὰ αὐτὰ αἱρεῖσθαι ἐνάγεσθαι» (*Œ* I, 410,25–28).

[313] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον*: «Καὶ ἐμπεριλαμβάνονται μὲν τῇ διατάξει τῇ θείᾳ, οὐκ ἐκπληροῦνται δ' ἀεὶ πάντα ἰδιαιτάτῃ τῆς θείας χάριτος ἐκπληρώσει ὥσπερ τὰ τέλη αὐτῶν,ἀλλ' ὡς προηγούμενα μόνον ἢ ἐπακολουθοῦντα αὐτοῖς ἐνώπιόν εἰσι τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ Θεοῦ καὶ ὡς δι' αὐτῶν ἑκάστου ἀνθρώπου ἐπὶ τὰ κεφάλαια τοῦ ἰδίου βίου παρασκευαζομένου» (*Œ* I, 410,28–32).

[314] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον* (*Œ* I, 410,32–33).

[315] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον* (*Œ* I, 411,13–21).

[316] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον*: «Ἐν τούτοις πᾶσι τοῖς περὶ τῆς θείας φιλανθρωπίας ἱστορουμένοις μετὰ τοῦ ταῦτά τε ἀληθῆ εἶναι καὶ ἡμᾶς ὀρθοτάτῳ λογισμῷ κεχρημένους εὔχεσθαι περὶ ὧν χρὴ τῷ δημιουργῷ, καὶ τὸ τῆς θείας προνοίας προωρισμένον καὶ ἀμετάβλητον διασῴζεται» (*Œ* I, 411,28–32).

[317] Η προσθήκη ή η περικοπή του χρόνου ζωής αποτελεί κατά τον Ευγενικό την απόδειξη ότι δεν έχει προοριστεί από το Θεό ο βίος όλων των ανθρώπων. Μεταξύ του θείου προορισμού όλων των ανθρώπων (Μ. Βασίλειος) και της άρνησής του (Αναστάσιος Σιναΐτης), θα προκρίνει ως (μέση) λύση τον προορισμό μόνο των αγαθών και «Θεῷ

προβληματική *περὶ θείου προορισμοῦ/ὅρων* η ερμηνεία του χωρίου και η χρήση του ως παραδείγματος υπέρ της μίας ή της άλλης άποψης, έχει ιδιαίτερη βαρύτητα, καθώς η μεταβολή του *ὅρου* της ζωής ενός ανθρώπου με προσθήκη ή αφαίρεση χρόνων μπορεί (δυνητικά) να λειτουργεί συνηγορητικά τόσο υπέρ των αποδεχόμενων τον θείο προορισμό (ο Θεός προορίζει το βίο των ανθρώπων και σε αυτό εντάσσεται η αλλαγή του χρόνου και του τρόπου της τελευτής τους) όσο και των αρνούμενων (δεν μπορεί ο πόρρωθεν εγνωσμένος και ορισμένος βίος των ανθρώπων να αλλάζει· αν άλλαζε, αυτό θα σήμαινε ότι δεν υπάρχει θείος προορισμός).

Με τη δική του ανάλυση του παραδείγματος του Εζεκία ο Γεννάδιος απαντά σιωπηρά και στον Ευγενικό (που αφενός, αλλοιώνοντας το Μ. Βασίλειο[318] και αφετέρου, αποδεχόμενος τη θέση του Αναστασίου για την αοριστία της ανθρωπίνης ζωής και τελευτής,[319] είχε υποστηρίξει ότι υπάρχει προορισμός μόνο των αγαθών).[320] Η θέση του Γενναδίου όπως αναλύεται μέσω του παραδείγματος του Εζεκία συνοψίζεται στο εξής. Στο θείο προορισμό περιλαμβάνεται και η δυνατότητα του Θεού να μετασκευάζει και να διαθέτει τα πράγματα αναλόγως του συμφέροντος εκάστου ανθρώπου· συνεπώς, δεν ήταν διόλου εκτός των όσων προορίστηκαν για τον Εζεκία η δυνατότητά του να προσεύχεται και να λαμβάνει προσθήκη ζωής ως δεύτερη ευκαιρία μεταμέλειας και βελτίωσης:

> Καὶ Ἐζεκίας δὲ προσθήκην ζωῆς ἐλάμβανεν ἐκ τῆς περὶ τὸν βίον μεταμελείας καὶ καταφυγῆς εὐσεβοῦς πρὸς τὸν ζωῆς αἴτιον, οὕτως οἰκονομήσαντος τοῦ Θεοῦ καὶ ὁρισαμένου ἂν τότε ὁμολογουμένως αὐτῷ τὴν ζωήν, ὡς ἠπείλησεν, εἰ μὴ μετενόει· ἀλλ' οὔτ' ἐντεῦθεν ὁ θεῖος ἠμείφθη προορισμὸς περὶ τῆς ἑκάστου ζωῆς τε καὶ τελευτῆς, ἐν ᾧ περιέχεται καὶ τὸ δύνασθαι ταῦτα πρὸς τὸ συμφέρον διατιθέναι τὸν θανάτου καὶ ζωῆς κύριον, οὔτ' ἔξω τῶν περὶ Ἐζεκίου προωρισμένων καὶ τοῦτ' ἦν, τὸ εὐξάμενον σὺν βελτιώσει τοῦ βίου προσθήκην ταύτην λαβεῖν, καὶ

φίλων», και όχι των αμαρτωλών και φαύλων (βλ. Μέρος Πρώτο, παράγρ. 2.2. Μέγας Βασίλειος vs. Αναστάσιος Σιναΐτης). Βλ. ΜΑΡΚΟΣ ΕΥΓΕΝΙΚΟΣ, *Ἐπιστολὴ πρὸς Ἰσίδωρον ἱερομόναχον περὶ ὅρων ζωῆς αἰτήσαντα*: «Μαρτυρεῖ δὲ Ἐζεκίας, ᾧ τῆς ζωῆς εἰς ὡρισμένον πέρας ἐλθούσης ἐτῶν ἀριθμὸς πεντεκαίδεκα προσετέθη. Τοὐναντίον δε τις ἕτερος βασιλεὺς Χαλδαίων, ἁμαρτήσας μεγάλα, συνετμήθη τοὺς ὅρους» (BOISSONADE 1844, 353–354)· (πρόκειται για την αφήγηση στο *Βασιλειῶν* 4,20,1–20: «Ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις ἠρρώστησεν Εζεκιας εἰς θάνατον…καὶ ἐκοιμήθη Εζεκιας μετὰ τῶν πατέρων αὐτοῦ καὶ ἐτάφη ἐν πόλει Δαυιδ, καὶ ἐβασίλευσεν Μανασσης υἱὸς αὐτοῦ ἀντ' αὐτοῦ»· και στο Ησ. 38,1–20: «Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ καιρῷ ἐκείνῳ ἐμαλακίσθη Εζεκιας ἕως θανάτου… κύριε τῆς σωτηρίας μου· καὶ οὐ παύσομαι εὐλογῶν σε μετὰ ψαλτηρίου πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς μου κατέναντι τοῦ οἴκου τοῦ θεοῦ»). Στην ίδια προοπτική, της απόρριψης του θείου προορισμού για τους φαύλους, θα καταφύγει πιο κάτω στον Ιεζεκιήλ: ΜΑΡΚΟΣ ΕΥΓΕΝΙΚΟΣ, *Ἐπιστολὴ πρὸς Ἰσίδωρον ἱερομόναχον περὶ ὅρων ζωῆς αἰτήσαντα*: «Εἰ οὖν ἀγαθὸν μὲν τοῦ Θεοῦ ὁ προορισμός, τὸν δὲ τῶν ἁμαρτωλῶν οὐδαμῶς θέλει τὸν θάνατον, ἀγαθὸς ὢν ("οὐ βούλομαι" γάρ, φησί, "τὸν θάνατον τοῦ ἁμαρτωλοῦ ὡς τὸ ἐπιστρέψαι καὶ ζῆν αὐτὸν"), οὐκ ἄρα προώρισται τῷ Θεῷ ὁ τῶν ἁμαρτωλῶν θάνατος, ἀλλ'οὐδ' ὁ κατὰ φύσιν ἁπλῶς ἐρχόμενος» (Ιεζ. 18:23: «μὴ θελήσει θελήσω τὸν θάνατον τοῦ ἀνόμου, λέγει Κύριος, ὡς τὸ ἀποστρέψαι αὐτὸν ἐκ τῆς ὁδοῦ τῆς πονηρᾶς καὶ ζῆν αὐτόν;») (BOISSONADE 1844, 360)].

[318] ΜΑΡΚΟΣ ΕΥΓΕΝΙΚΟΣ, *Ἐπιστολὴ πρὸς Ἰσίδωρον ἱερομόναχον περὶ ὅρων ζωῆς αἰτήσαντα*: «…φαμὲν ὡς, εἰ μὲν προκείμενον ἦν ἐκείνοις περὶ τοῦ ζητήματος τούτου διαλαβεῖν, ὅπερ ὁ θεῖος ἐποίησεν Ἀναστάσιος, εἶπον ἂν ὅσα ἐκεῖνος, καὶ ἔτι πλείω τε καὶ θαυμασιώτερα, καὶ τοῦ ἀκριβοῦς μᾶλλον ἐχόμενα· ἐπεὶ δὲ ἐκ τοῦ παρήκοντος εἶπον τὰ εἰρημένα, μήποτε τὸ ἐπὶ μέρους ὑπάρχον ὡς καθόλου, διὰ τὴν τῶν ἀκουόντων ὠφέλειαν ἀπεφήναντο» (BOISSONADE 1844, 359)· *op. cit.*: «Τοιούτον, οἶμαι (sc. μερικῶς μὲν ὑπάρχον, ἁπλῶς δὲ καὶ ἀπολύτως λεγόμενον), καὶ τὸ παρὰ τῷ μεγάλῳ Βασιλείῳ περὶ τῶν τῆς ζωῆς ὅρον εἶναι· "Θάνατοι" γάρ, φησίν "ἐπάγονται τοῖς ἀνθρώποις, τῶν ὅρων τῆς ζωῆς πληρωθέντων". Οὐ πᾶσι φησὶ τοῖς ἀνθρώποις, ἀλλὰ τοῖς πιστοῖς καὶ πρὸς οὓς ἐκεῖνος ἐποιεῖτο τὸν λόγον· καὶ τούτοις δὲ οὐ πᾶσιν, ἀλλὰ τοῖς ἀρίστοις τε καὶ οἰκειοτάτοις· τούτων γὰρ ὁ Θεὸς οὐ τὴν τελευτὴν μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰ κατὰ τὸν βίον ἅπαντα προορίζει» (BOISSONADE 1844, 358).

[319] ΜΑΡΚΟΣ ΕΥΓΕΝΙΚΟΣ, *Ἐπιστολὴ πρὸς Ἰσίδωρον ἱερομόναχον περὶ ὅρων ζωῆς αἰτήσαντα*: «…μὴ δεῖν ἐπὶ ζωῆς ἀνθρωπίνης, ὥσπερ οὐδ' ἐπὶ τῶν ἄλλων τῶν κατὰ τὸν βίον πράξεων ἢ παθημάτων, ὅρον τινὰ παρὰ Θεοῦ πεπηγότα φρονεῖν, ἀλλ' ἀναίτιον εἶναι καὶ τούτου τὸ θεῖον ὥσπερ κἀκείνων…» (BOISSONADE 1844, 351)· *op. cit.*: «…ἀποφαινόμεθά τε εὖ μάλα τεθαρρηκότως μὴ δεῖν τὸ πάντων ἀοριστότατον ὡρίσθαι παρὰ Θεοῦ λέγειν» (BOISSONADE 1844, 357).

[320] ΜΑΡΚΟΣ ΕΥΓΕΝΙΚΟΣ, *Ἐπιστολὴ πρὸς Ἰσίδωρον ἱερομόναχον περὶ ὅρων ζωῆς αἰτήσαντα*: «Οὐκ ἄρα πᾶσαν ζωὴν ὡρίσθαι φησόμεθα, οὐδὲ πάντα θάνατον προωρίσθαι· μόνον ἄρα τὸν τῶν δικαίων καὶ τῷ Θεῷ φίλων, ὧν οὐδὲ θρὶξ ἡ τῆς κεφαλῆς ἀπολεῖται μῆ βουλομένου τοῦ Θεοῦ» (BOISSONADE 1844, 362).

> ὅ ποτε πέρας τῆς περὶ τὸν Ἐζεκίαν καθόλου θείας προνοίας ἦν, τοῦτ' ἀμήχανον ἦν μεταποιηθῆναι.[321]

2. *Περὶ θείου προορισμοῦ δεύτερον* και *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ τρίτον*

Οι επόμενοι δύο λόγοι του Γενναδίου είναι γραμμένοι σε στενή συνάφεια μεταξύ τους, χρονική και θεματική. Ο δεύτερος γράφεται στις 15 Ιουλίου του 1467 και, όχι πολύ αργότερα (πιθανώς εντός του ίδιου έτους) ακουλουθεί ο τρίτος.[322] Η θεματική τους ταυτότητα σχετίζεται με το γεγονός ότι μέσω και των δύο ο Γεννάδιος επιχειρεί να επιλύσει απορίες ως προς ζητήματα που προέκυψαν από την κυκλοφορία του πρώτου Λόγου, όπως αυτά τού τα μεταφέρει ο κοινωνός των απόψεών του έξαρχος Ιωσήφ.[323] Διαβάζουμε στον δεύτερο Λόγο:

> Σὺ δε, ὁσιώτατε καὶ φίλτατε, ἀκούειν λέγεις πολλῶν πολλοῖς ἐπιχειρήμασι μὴ θελόντων τοῦτο (sc. τη θέση του Μ. Βασιλείου περί *ὅρων ζωῆς*[324]) μηδὲ δεχομένων· ὅθεν καί τινας αὐτῶν τὸν μέγαν ἐξαιτιωμένους ἐπὶ τούτῳ Βασίλειον λέγειν ὡς ἐκ τοῦ παρήκοντος εἶπεν οὕτω καὶ δι' ὠφέλειαν τῶν τότε ἐκείνου ἀκουόντων. Εἶναι μὲν οὖν πολλοὺς τοὺς ταῦτα λέγοντας οὐδὲν θαυμαστόν.[325]

Και στον τρίτο:

> Πολλὴν οἶδά σοι χάριν, ὁσιώτατε πάτερ καὶ ἀδελφέ, ὅτι καίτοι πεπεισμένος ἀρκούντως τῇ συστάσει τῶν τοῦ μεγάλου πατρὸς Βασιλείου χρήσεων, μᾶλλον δὲ τῆς κοινῆς τῶν διδασκάλων δόξης περὶ τῶν τῆς ζωῆς ὅρων περὶ ὧν ἐπυνθάνου, ταὐτὸν δ' εἰπεῖν καὶ περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, ἔπεμψας ἡμῖν καὶ τὰ δοκοῦντα τῇ δόξῃ ταύτῃ προσίστασθαι, ἡμῶν σοι καὶ τοῦτο προτρεψαμένων.[326]

Στον πρώτο λόγο ανέπτυξε όλη τη θεωρία του περί θείας προνοίας και προορισμού,[327] στον οποίο, όπως λέει, αν ανατρέξει κάποιος, μπορεί να επιλύσει σχεδόν κάθε απορία του γύρω απ' το ζήτημα.[328] Στους επόμενους δύο Λόγους απαντά σε ορισμένες ενστάσεις που διατύπωσαν τρίτοι και τού προσήγαγε προς διευκρίνιση ο Ιωσήφ: «Ἐν τούτοις δὲ (sc. τοῖς δευτέροις λόγοις) λύσιν ἐνίων τῶν ἀντιπίπτειν δοκούντων ἐκθέσθαι σοι διέγνωμεν τῷ φιλτάτῳ»[329]. Τα

---

[321] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον* (*Œ* I, 411,34–412,6).
[322] TINNEFELD 2002, 498.
[323] Όπως σημειώθηκε στην Εισαγωγή (σ. 18, σημ. 24) ο Ιωσήφ αποτελεί πρόσωπο του στενού ιδεολογικού-πνευματικού κύκλου του Γενναδίου, χάριν του οποίου συντάσσει και προς τον οποίο απευθύνει τους *περὶ θείου προορισμοῦ, δεύτερον* και *περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τρίτον* λόγους του.
[324] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ θείου προορισμοῦ, δεύτερον* : «Ὁ μὲν γὰρ μέγας τῆς ἐκκλησίας διδάσκαλός φησί που· „Θάνατοι δὲ ἐπάγονται, τῶν ὅρων τῆς ζωῆς πληρωθέντων, οὓς περὶ ἕκαστον ἔπηξεν ἡ δικαία τοῦ Θεοῦ κρίσις, πόρρωθεν τὸ περὶ ἡμᾶς συμφέρον "προβλεπομένου"» (*Œ* I, 413,6–8)· πβ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, *Ὁμιλία ὅτι οὐκ ἔστιν αἴτιος τῶν κακῶν ὁ Θεὸς*: «Θάνατοι δὲ ἐπάγονται, τῶν ὅρων τῆς ζωῆς πληρωθέντων, οὓς ἐξ ἀρχῆς περὶ ἕκαστον ἔπηξεν ἡ δικαία τοῦ Θεοῦ κρίσις, πόῤῥωθεν τὸ περὶ ἕκαστον ἡμῶν συμφέρον "προβλεπομένου"» (*PG* 31: 333B)· ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, *Περὶ θανάτου*: «Θάνατοι γὰρ τοῖς ἀνθρώποις ἐπάγονται, τῶν ὅρων τῆς ζωῆς πληρωθέντων, οὓς ἐξ ἀρχῆς περὶ ἕκαστον ἔπηξεν ἡ δικαία τοῦ Θεοῦ κρίσις, πόῤῥωθεν τὸ περὶ ἕκαστον ἡμῖν συμφέρον "προβλεπομένου"» (*PG* 32: 1268C).
[325] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ θείου προορισμοῦ, δεύτερον* (*Œ* I, 413,9–13).
[326] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τρίτον* (*Œ* I, 427,1–8).
[327] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τρίτον*: «…εἰ καὶ τὸ πρότερον περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ πεφθέν σοι βιβλίον ἡμῶν ἀρετῇ καὶ δυνάμει πολλῷ πλέον ἢ μεγέθει ταῦθ' ὑπερβάλλει τὰ δεύτερα· ἐκεῖ μὲν γὰρ ὅλην προεστησάμεθα τὴν ὑπόθεσιν ταύτην» (*Œ* I, 427,9–13).
[328] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ θείου προορισμοῦ, δεύτερον*: «Ἐκεῖ καὶ πᾶσαν σχεδὸν ἀπορίαν λυομένην εὑρήσεις, οὐ μόνον αὐτάς, ὑφ' ὧν τινες σαλεύονται» (*Œ* I, 425,34–35).
[329] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τρίτον* (*Œ* I, 427,13–15).

επιχειρήματα, οι αιτιάσεις και τα «δοκοῦντα προσίστασθαι» «πολλῶν» προέκυψαν από την κυκλοφορία τού *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ* λόγου και τη θέση που παίρνει σε αυτό ο Γεννάδιος απέναντι στα όσα είχε υποστηρίξει ο Μάρκος Ευγενικός για το ζήτημα των *ὅρων ζωῆς* στο φόντο της δικής του αποτίμησης των απόψεων του Μεγάλου Βασιλείου και Αναστασίου του Σιναίτου.

Αξίζει να σημειωθεί ότι τόσο στον δεύτερο όσο και στον τρίτο Λόγο ο Γεννάδιος επισημαίνει ότι η όλη συζήτηση περί θείας προνοίας έχει τη δογματική αναφορά της στο δεύτερο άρθρο της Πίστεως: «Ἔμελλε δὲ ἐκ τοῦ παρήκοντος θεολογεῖν ποτε ὁ πάσης προσοχῆς καὶ ἀκριβείας κανών, καὶ ταῦτα περὶ μεγίστου δόγματος καὶ εἰς τὸ δεύτερον τῆς πίστεως ἀνήκοντος ἄρθρον;»[330]· και: «Ἐπὶ τούτοις ἴσθι καλῶς, ὡς ἡ περὶ τοὺς ἀνθρώπους ποικίλη καὶ πάνσοφος τοῦ δημιουργοῦ πρόνοια δεσποτική τε ἅμα καὶ πατρική, καὶ ὅσα τῷ περὶ ταύτης ταὐτὸν δ' εἰπεῖν τοῦ θείου προορισμοῦ συνυφαίνονται λόγῳ, ἰδίως μὲν εἰς τὸ δεύτερον τῆς πίστεως ἄρθρον ἀνήκει, καθόλου δὲ τὴν τῶν χριστιανῶν ὅλην διατρέχει πίστιν καὶ πάντα τὰ περὶ αὐτῆς θεωρήματα».[331] Σαφής διάκριση των άρθρων του Συμβόλου της Πίστεως κατά την έννοια που την αναφέρει ο Γεννάδιος δεν είναι ευρέως γνωστή στην Ορθόδοξη παράδοση. Αντιθέτως, αυτό ισχύει στην παράδοση της Δύσης, όπου η πρόνοια του Θεού συναρτάται με την παντοκρατορική ιδιότητα του Θεού, όπως διαβάζουμε διά του Κυδώνη στο Θωμά Ακυινάτη (*Summa theologiae*, IIa IIae, qu. 1, art. 8: «Περὶ τοῦ τῶν ἄρθρων ἀριθμοῦ»):

> Ἔτι, ὥσπερ ἀναγκαῖόν ἐστιν ἐν τῇ πίστει "πιστεύειν" τὸν "Θεὸν" "παντοκράτορα", οὕτω καὶ τὸ πιστεύειν αὐτὸν πάντα ἐπίστασθαι καὶ πάντα προνοεῖσθαι. Συνέβη δὲ καὶ περὶ ἑκάτερόν τινας πλανηθῆναι. Ἔδει ἄρα ἐν τοῖς τῆς πίστεως ἄρθροις μνήμην γενέσθαι τῆς θείας σοφίας καὶ τῆς θείας προνοίας, ὥσπερ καὶ τοῦ "πάντων κρατεῖν".[332]

Και λίγο πιο κάτω:

> Πρὸς τὸ δεύτερον (sc. τῆς Πίστεως ἄρθρον)· αὐτὸ τὸ τῆς 'θεότητος' ὄνομα πρόνοιαν τινὰ σημαίνει, ὡς εἴρηται ἐν τῷ *Πρώτῳ βιβλίῳ*[333]. Ἡ δὲ δύναμις ἐν τοῖς ἔχουσι νοῦν θελήσει μόνῃ καὶ γνώσει ἐνεργεῖ. Καὶ διὰ τοῦτο τὸ παντοκρατορικὸν τοῦ Θεοῦ ὁμοῦ περιέχει, τρόπον τινά, τὴν γνῶσιν καὶ τὴν πρόνοιαν πάντων. Οὐ γὰρ ἂν ἠδύνατο ποιεῖν ὅπερ ἐβούλετο ἐν τοῖς ὑποκάτω τούτῳ[334] [correx. τούτοις], εἰ μὴ ταῦτα καὶ ἐγίνωσκεν καὶ τούτων προενοεῖτο.[335]

Τη δωδεκαμερή αυτή διάκριση του Συμβόλου της Πίστεως ο μεταφραστής και γνώστης των κυδώνειων μεταφράσεων του Θωμά Γεννάδιος όχι μόνο την έχει υπόψη αλλά και την υιοθετεί, όπως φαίνεται στον αυτόγραφο κώδικα του *Vat. Ross*. 986, όπου διαβάζουμε:

> Τὰ ιβ΄ ἄρθρα τῆς πίστεως εἰς ἃ διαιρεῖται τὸ σύμβολον:
> α΄ Πιστεύω εἰς ἕνα Θεὸν·
> β΄ πατέρα παντοκράτορα·
> γ΄ ποιητὴν οὐρανοῦ καὶ γῆς· ὁρατῶν τε πάντων καὶ ἀοράτων·

---

[330] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ θείου προορισμοῦ, δεύτερον* (*Œ* I, 413,19–22).
[331] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τρίτον* (*Œ* I, 439,9–14).
[332] *ST*, IIa IIae 1, art.8 (arg.): *Par. Gr.* 1237, f. 5v (8v), 23–27 [: 15, 47,13–17].
[333] Cf. *ST*, Ia, qu. 13, art. 8 (*Vat. Gr.* 609, 30v 46–47): «ὅθεν τὸ 'Θεὸς' ὄνομα, ἐνεργείας ἐστὶν ὄνομα ὅσον κατὰ τὸ ἀφ' οὗ παρῆκται, ὥστε σημαίνειν· παρῆκται γὰρ τοῦτο ἀπὸ τῆς καθόλου τῶν πραγμάτων προνοίας. Πάντες γὰρ οἱ περὶ Θεοῦ λέγοντες τοῦτο βούλονται ὀνομάζειν αὐτόν, τὸ ἔχειν δηλαδὴ πρόνοιαν τῶν καθόλου πραγμάτων». [cf. *Compendium Iae*, qu. 13, art. 8 (*V*, 349,19–21): Ὅτι τὸ Θεός ὄνομα, ἐνεργείας ὂν τῆς πάντ' ὁρώσης καὶ προνοούσης, πρὸς τὸ τὴν θείαν φύσιν σημαίνειν ἐπίκειται· ἀπό τινος γὰρ ἐνεργείας καὶ ἰδιότητος τὴν τοῦ πράγματος οὐσίαν παρονομάζομεν].
[334] *Vat. Gr*. 612, f. 7v: "τούτω" [in istis inferioribus].
[335] *ST*, IIa IIae, qu. 1, art. 8 Resp.: *Par. Gr.* 1237, f. 6r/ 9r, 24–28 [ΛΕΟΝΤΣΙΝΗΣ–ΛΕΟΝΤΣΙΝΗ 1976, 15, 49, 15–20].

δ΄ Καὶ εἰς ἕναν Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν· τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ τὸν μονογενῆ· τὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννηθέντα πρὸ πάντων τῶν αἰώνων· φῶς ἐκ φωτός· Θεὸν ἀληθινὸν ἐκ Θεοῦ ἀληθινοῦ· γεννηθέντα οὐ ποιηθέντα· ὁμοούσιον τῷ Πατρί· δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο·
ε΄ τὸν δι' ἡμᾶς τοὺς ἀνθρώπους καὶ διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν κατελθόντα ἐκ τῶν οὐρανῶν καὶ σαρκωθέντα ἐκ Πνεύματος Ἁγίου καὶ Μαρίας τῆς Παρθένου καὶ ἐνανθρωπήσαντα·
στ΄ Σταυρωθέντα τε ὑπὲρ ἡμῶν, ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου· καὶ παθόντα καὶ ταφέντα·
ζ΄ Καὶ ἀναστάντα ἐκ νεκρῶν τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ κατὰ τὰς Γραφὰς·
η΄ Καὶ ἀνελθόντα εἰς τοὺς οὐρανοὺς καὶ καθεζόμενον ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρός·
θ΄ Καὶ πάλιν ἐρχόμενον μετὰ δόξης κρίναι ζῶντας καὶ νεκρούς· οὗ τῆς βασιλείας οὐκ ἔσται τέλος·
ι΄ Καὶ εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον, τὸ κύριον, τὸ ζωοποιόν, τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον· τὸ σὺν Πατρὶ καὶ Υἱῷ συμπροσκυνούμενον καὶ συνδοξαζόμενον· τὸ λαλῆσαν διὰ τῶν προφητῶν·
εἰς μίαν, ἁγίαν, καθολικὴν καὶ ἀποστολικὴν ἐκκλησίαν·
ι΄ (*iter.*) ὁμολογῶ ἓν βάπτισμα εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν·
ια΄ προσδοκῶ ἀνάστασιν νεκρῶν·
ιβ΄ καὶ ζωὴν τοῦ μέλλοντος αἰῶνος: †.[336]

2.1. Το ζήτημα

Όπως αναφέρθηκε,[337] ο Αυτοκράτορας Ιωάννης Η΄ Παλαιολόγος είχε ζητήσει από το Μάρκο Ευγενικό να «ἀναγνώσει» επιστολή-σύγγραμα που είχε συνθέσει κατ' αίτηση του (τότε) ιερομονάχου (και, αργότερα, διαδόχου Πατριάρχου του Γενναδίου) Ισιδώρου *Περὶ ὅρων ζωῆς*[338] και για το οποίο είχε ενημερωθεί από το Γεννάδιο.[339] Το σύγγραμμα, σύμφωνα με τις περιγραφές του Γενναδίου (*Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τρίτον*)[340] και του Θεοδώρου Αγαλλιανού (*Περὶ προνοίας*),[341] ήταν μια σχετικώς βιαστική και ελλιπώς επεξεργασμένη απάντηση[342] του Ευγενικού στο ερώτημα που του ετέθη.

Το ερώτημα, όπως το διατυπώνει ο Ευγενικός, ήταν το εξής: «Τὸ ζητούμενον … ἐστίν, εἰ ὥρισται παρὰ Θεῷ τῶν ἀνθρώπων ὁ βίος ἢ ὑπὸ τῆς φύσεως αὐτῆς ὁ θάνατος ἐπιφέρεται καὶ τῶν ἔξωθεν συμπτωμάτων».[343] Τα δύο μέρη του αντιστοιχούν στις θέσεις αφενός του Μ. Βασιλείου, που δεχόταν την ύπαρξη ὅρων θεόθεν ορισμένων («…"θανάτους ἐπάγεσθαι τοῖς ἀνθρώποις, τῶν ὅρων τῆς ζωῆς πληρωθέντων, οὓς περὶ ἕκαστον ἄπηξεν ἡ δικαία τοῦ Θεοῦ κρίσις, πόρρωθεν τὸ περὶ ἕκαστον συμφέρον προβλεπομένου"»),[344] και αφετέρου του Αναστασίου Σιναΐτου, που θεωρούσε ρυθμιστή της ζωής εκάστου την ίδια την ανθρώπινη προαίρεση και τη φύση («τοῦτο δὲ αὐτὸ προθεὶς εἰς ἐξέτασιν ὁ θεῖος πατὴρ Ἀναστάσιος, ὁ Σιναΐτης ἐπικληθείς … ἔδειξεν ἀκριβῶς μὴ δεῖν ἐπὶ ζωῆς ἀνθρωπίνης, ὥσπερ οὐδ' ἐπὶ τῶν

[336] *Vat. Ros*. 986, f. 306r 9 – 306v 6.
[337] Βλ. Εισαγωγή, παράγρ. 2.2.1. Σχολάριος, *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τρίτον*.
[338] ΜΑΡΚΟΣ ΕΥΓΕΝΙΚΟΣ, *Ἐπιστολὴ πρὸς Ἰσίδωρον ἱερομόναχον περὶ ὅρων ζωῆς αἰτήσαντα*, (BOISSONADE 1844, 349–362).
[339] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τρίτον*: «…ἠκουσμένου παρ' ἡμῶν περὶ τούτου τῷ βασιλεῖ» (*Œ* I, 428,7).
[340] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τρίτον* (*Œ* I, 428,2–7).
[341] ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΑΓΑΛΛΙΑΝΟΣ, *Περὶ προνοίας* (ΛΑΥΡΕΩΤΗΣ / ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ 1925, 429b–430a).
[342] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τρίτον*: «…καὶ εἰ μὴ φθάσας ἐξέδωκε τῷ ζητήσαντι, κἂν ἐπεστάτησε βέλτιον ἐξ ὧν ἡμῶν ἤκουσεν εὐλαβῶς…» (*Œ* I, 428,8–9). Βλ. σημ. 199.
[343] ΜΑΡΚΟΣ ΕΥΓΕΝΙΚΟΣ, *Ἐπιστολὴ πρὸς Ἰσίδωρον ἱερομόναχον περὶ ὅρων ζωῆς αἰτήσαντα* (BOISSONADE 1844, 351).
[344] ΜΑΡΚΟΣ ΕΥΓΕΝΙΚΟΣ, *Ἐπιστολὴ πρὸς Ἰσίδωρον ἱερομόναχον περὶ ὅρων ζωῆς αἰτήσαντα* (BOISSONADE 1844, 349–362). Πβ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ, *Ὁμιλία ὅτι οὐκ ἔστιν αἴτιος τῶν κακῶν ὁ Θεός*: «Θάνατοι δὲ ἐπάγονται, τῶν ὅρων τῆς ζωῆς πληρωθέντων, οὓς ἐξ ἀρχῆς περὶ ἕκαστον ἔπηξεν ἡ δικαία τοῦ Θεοῦ κρίσις, πόῤῥωθεν τὸ περὶ ἕκαστον ἡμῶν συμφέρον προβλεπομένου» (*PG* 31: 333B)· ID., *Περὶ θανάτου*: «Θάνατοι γὰρ τοῖς ἀνθρώποις ἐπάγονται, τῶν ὅρων τῆς ζωῆς πληρωθέντων, οὓς ἐξ ἀρχῆς περὶ ἕκαστον ἔπηξεν ἡ δικαία τοῦ Θεοῦ κρίσις, πόῤῥωθεν τὸ περὶ ἕκαστον ἡμῖν συμφέρον προβλεπομένου» (*PG* 32: 1268C).

ἄλλων τῶν κατὰ τὸν βίον πράξεων ἢ παθημάτων, ὅρον τινὰ παρὰ Θεοῦ πεπηγότα φρονεῖν, ἀλλ' ἀναίτιον εἶναι καὶ τούτου τὸ θεῖον ὥσπερ κἀκείνων, προνοητικὸν μὲν ἁπάντων ὂν καὶ δυνάμενον πάντα μεταποιεῖν ὅπως ἂν βούληται, ἐπιτρέπον δὲ ὅμως ἕκαστα τῇ τε φύσει καὶ τῇ προαιρέσει»)[345].

Η ανάγκη αποσαφήνισης του ζητήματος των *όρων* παρέμεινε ένα προσφιλές όσο και επαναλαμβανόμενο μοτίβο ανά τους αιώνες, καταδεικνύοντας ότι, παρά τις απόπειρες θεραπείας του, παρέμενε στην ουσία ένα άλυτο ή μη ικανοποιητικά επιλυμένο ζήτημα. Μία τέτοια περίπτωση, με έντονες ομοιότητες προς την προσέγγιση του Ευγενικού στο *περὶ ὅρων ζωῆς* έργο του, είναι το ομόθεμο (*Περὶ ὅρου ζωῆς*)[346] έργο του Γερμανού Κωνσταντινουπόλεως. Κι εδώ το υπό εξέταση ζήτημα προβάλλεται ως «αμφιβαλλόμενο»: «Ὅθεν προτρέψαι ἡμᾶς ἠξιώσατε περὶ ζητήματός τινος τοῖς ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας ἀμφιβαλλομένου εἰπεῖν καὶ τὰ τῆς οἰκείας ἡμῶν παραστήσασθαι γνώμης. Τοῦτο δέ ἐστιν, εἰ πεπεῖσθαι ἡμᾶς χρὴ ὅρους ὑπὸ Θεοῦ πεπῆχθαι τῆς ἑκάστου ζωῆς, καθ' οὓς ἀποτελευτᾶν τὸν βίον ἑκάστῳ συμβήσεται. Τοῦτο γὰρ ἡμᾶς ὑποβάλλει νοεῖν ἡ Βασιλείου τοῦ μεγάλου διδασκαλία, ἥστινος τὸ ῥητὸν καταδεχόμενοί τινες τὴν τούτου διάνοιαν βαθύτερον δῆθεν ἢ κατὰ τὸ προφανὲς ἐξηγεῖσθαι πειρῶνται καὶ τῆς ὑπονοουμένης ἐκδοχῆς ἀποκρίνουσιν. Ἕτεροι δὲ ἐπὶ μόνων τῶν ἰδιοθανατούντων τοῦτο τῷ πατρὶ νενοῆσθαι ἐθέλουσιν, ὡς τῶν κατ' ἐπήρειαν ἤ τινα τῶν ἔξωθεν συμπτωμάτων ἀνάγκην τῆς παρούσης ζωῆς μεθισταμένων τῷ τοιούτῳ λόγῳ ὑποπίπτειν οὐ δυναμένων».[347] Ο Γερμανός στην εισαγωγή του έργου του θα επικαλεστεί το θείο Λόγο στην προσπάθειά του να αναπτύξει το θέμα και να αποκαλύψει την αλήθεια για αυτό, όπως δηλώνει και ο Γεννάδιος στην εισαγωγή του πρώτου λόγου του.[348] Ο Γερμανός επιλέγει και αιτιολογεί τη διαλογική μορφή στο έργο του για να αναπτύξει τις απόψεις του, διακρίνοντας σε εκπρόσωπο της παράδοσης και σε εκπρόσωπο των αντιλεγόντων.[349] Αντίστοιχη διάκριση μεταξύ εκπροσώπων της παράδοσης («Παλαίτιμος») και νεωτεριζόντων («Νεόφρων») υιοθέτησε και ο Γεννάδιος στο έργο του *Διάλογος 'Νεόφρων ἢ Ἀερομυθία'*,[350] ενώ ανάλογο διαλογικό σχήμα ακολούθησε και ο Θεόδωρος Αγαλλιανός κατά τη σύνθεση του

---

[345] ΜΑΡΚΟΣ ΕΥΓΕΝΙΚΟΣ, *Ἐπιστολὴ πρὸς Ἰσίδωρον ἱερομόναχον περὶ ὅρων ζωῆς αἰτήσαντα*, (BOISSONADE 1844, 351). Στον Αναστάσιο Σιναΐτη, *Ἐρώτησις* 96: «Ὁ γοῦν προορισμὸν ζωῆς χρόνον δοξάζων καὶ λέγων, ἐπ' αὐτοῖς προσκρούει τῷ Θεῷ. Εἰ γὰρ πρόγνωσίς ἐστιν, ὥσπερ οὖν ἔστι, τίνος χάριν, τούτῳ μέν τῷ εἰδωλολάτρῃ ἀνθρώπῳ πεντακόσια ἔτη ζωῆς προώρισεν, ὡς λέγεις, τούτῳ δὲ πάλιν ἑκατόν; τοῦτο δὲ νήπιον καθαρὸν καὶ ἀθῶον τῆς πατρικῆς αὐτοῦ εἰδωλολατρείας ἐπῆρεν ἐκ τοῦ βίου; Εἰ γὰρ κατὰ προορισμὸν ταῦτα γέγονε, προσωπολήπτης εὑρεθήσεται ὁ Θεός, ὡς τὸν μὲν καθαρὸν λαβὼν ἀπὸ τοῦ βίου, τὸν δὲ προωρίσας πεντακοσίους χρόνους ζωῆς, προγινώσκων, ὅτι ἐν εἰδωλολατρείᾳ τοὺς τοσούτους καταναλώσει χρόνους» (*PG* 89: 741C)· ID., *Ἐρώτησις* 55: «Ἄξιον ἐνταῦθα τὸ παροιμιακὸν εἰπεῖν λόγιον, ὅτι "Ἄνθρωπος λυμαίνεται τὰς ἑαυτοῦ ὁδούς, τὸν δὲ Θεὸν αἰτιᾶται τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ'' (Παρ. 19:3). Ὁ γὰρ ἄνθρωπος αὐτεξούσιός ἐστι τῆς ἑαυτοῦ σωτηρίας καὶ ἀπωλείας. Γέγραπται γὰρ ὅτι ''Ὁ Θεὸς ἐξ ἀρχῆς ἐποίησεν ἄνθρωπον, καὶ ἀφῆκεν αὐτὸν ἐν χειρὶ διαβουλίου αὐτοῦ" (Σοφ. Σειρ. 15:14)» (*PG* 89: 617B).

[346] ΓΕΡΜΑΝΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ, *Περὶ ὅρων ζωῆς* (GARTON / WESTERINK 1979, 2–66).

[347] ΓΕΡΜΑΝΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ, *Περὶ ὅρων ζωῆς* (GARTON / WESTERINK 1979, 4,25–6,7).

[348] ΓΕΡΜΑΝΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ, *Περὶ ὅρων ζωῆς*: «…τὸν τοῦ Θεοῦ λόγον αἰτησαμένοις ἐκκαλύψαι ἡμῖν τῆς ἐν τούτοις ἀληθείας τὸ φρόνημα καὶ τῷ λόγῳ δοῦναι εὐκρινῆ τούτου ποιήσασθαι τὴν ἀνάπτυξιν» (GARTON / WESTERINK 1979, 6,26–28). ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον*: «Προϋποτιθέμεθα δὲ ἀντὶ θεμελίου τῷ λόγῳ, ὅτι τὸ μὲν θελῆσαι ἑαυτὴν φανερῶσαι τὴν θείαν πρόνοιαν τῆς εὐμενεστάτης φιλανθρωπίας ἦν πρὸς μείζω τοῦ ἀνθρωπίνου ἔξαψιν πόθου καὶ ἵνα μὴ ἄκοντες περὶ τὰ μέγιστα ἀσεβῶσι, καὶ ἅμα τὸ φανεροῦσθαι αὐτὴν τῷ εἶναι, εἴπερ που καὶ ἄλλοθι συμφωνεῖ» (*Œ* I, 391,8–11).

[349] ΓΕΡΜΑΝΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ, *Περὶ ὅρων ζωῆς*: «Ἐπεὶ δὲ ἐν ταῖς τοιαύταις τῶν λόγων ζητήσεσιν ὁ διαλογικὸς χαρακτὴρ μᾶλλον ὑπάρχει κατάλληλος, ὡς πλειόνως τῷ πυκνῷ τῶν ἀντιθέσεων λεπτυνομένης τῆς ἐρεύνης τοῦ προκειμένου, καὶ ἡμῖν τὸ τοιοῦτον εἶδος μεταχειριστέον τοῦ λόγου… Τὸ μὲν οὖν τῇ πατρικῇ παραδόσει παριστάμενον πρόσωπον τῷ τοῦ *ἄλφα* σημειούσθω στοιχείῳ· τὸ δὲ τοῖς τῶν ἀντιλεγόντων ἐπιχειρήμασι χρώμενον καὶ τὰς πρὸς τὸ ἀνατρέπειν τὸν λόγον ἀντιθέσεις προβαλλόμενον τῇ προγραφῇ τοῦ βῆτα χαρακτηριζέσθω» (GARTON / WESTERINK 1979, 6,22–33).

[350] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Διάλογος "Νεόφρων ἢ Ἀερομυθία". Τὰ πρόσωπα· Νεόφρων καὶ Παλαίτιμος. Νεόφρων ἐστὶν ὁ πατριάρχης κὺρ Γρηγόριος, Παλαίτιμος δὲ ὁ ποιητὴς τοῦ διαλόγου* (*Œ* III, 1–49).

δικού έργου *Περὶ προνοίας*,[351] με διαμοιρασμό ρόλων μεταξύ «Μυσταγωγού» και «Μύστη», με τον πρώτο να προσπαθεί να μυήσει τον δεύτερο στην ορθή πάτριο δόξα.

2.2. Μέγας Βασίλειος vs. Αναστάσιος Σιναΐτης

Η κριτική που ασκούν οι Γεννάδιος και Αγαλλιανός στον Ευγενικό αφορά σε δύο σημεία: πρώτον, στην πρόκριση της εσφαλμένης θέσης του Αναστασίου αναφορικά με το ζήτημα των *ὅρων* («Καὶ εἴ τις ἡμᾶς ὡς διαιτητὰς δέχεται, τιθέμεθα τῷ δευτέρῳ καὶ τὴν νικῶσαν αὐτῷ δίδομεν…»)[352]· δεύτερον, και σε συνάφεια με το πρώτο, στην απόπειρά του να εμφανίσει τον Βασίλειο ως κατά βάθος συνάδοντα[353] με τον Αναστάσιο Σιναΐτη αφενός, αποδίδοντάς του πρόθεση καιρικής σκοπιμότητας στη διατύπωση των λεγομένων του («πρὸς ὠφέλειαν τῶν ἀκουόντων», γεγονός που τους στερεί την καθολική ισχύ που υποτίθεται πως έχουν οι διδασκαλίες των Πατέρων της Εκκλησίας),[354] και αφετέρου ερμηνεύοντας τεχνημένα και περιοριοριστικά τη θέση του Βασιλείου[355] (κατά τον Ευγενικό, ο Μ. Βασίλειος, όταν κάνει λόγο για *προορισμό*, δεν αναφέρεται σε όλους, παρά μόνο «τοῖς ἀρίστοις καὶ οἰκειοτάτοις»).[356]

---

[351] ΘΕΌΔΩΡΟΣ ΑΓΑΛΛΙΑΝΌΣ, *Περὶ προνοίας* (ΛΑΥΡΕΩΤΗΣ / ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ 1925, 421–435).

[352] ΜΑΡΚΟΣ ΕΥΓΕΝΙΚΟΣ, *Ἐπιστολὴ πρὸς Ἰσίδωρον ἱερομόναχον περὶ ὅρων ζωῆς αἰτήσαντα*, (BOISSONADE 1844, 356–357).

[353] Διακηρυγμένο και ως πρόθεση από τον Ευγενικό: «Συμβιβάσομεν δὲ μᾶλλον ἐκεῖνα… (ενν. τις θέσεις Μ. Βασιλείου και Ἀναστασίου Σιναΐτου») (*Ἐπιστολὴ πρὸς Ἰσίδωρον ἱερομόναχον περὶ ὅρων ζωῆς* αἰτήσαντα· BOISSONADE 1844, 352). Διαφορετικά θα αποφανθεί ο Σχολάριος (*Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τέταρτον*): «Ὅθεν οὐδὲ συμβιβάζειν τοῖς διδασκάλοις τὸν Ἀναστάσιον χρή, καὶ εἴ τις ἄλλος τῶν ἁπλουστέρων τε καὶ ὑστέρων ὑπ' ἀγνοίας τοῦ τῆς ἱερᾶς θεολογίας ἀποχωροίη κανόνος, ἀλλὰ παριέναι δεῖ μόνον αὐτοὺς εὐλαβῶς, ὡς ἐκ τοῦ μὴ πάνυ προσέχειν χωριζομένους» (*Œ* I, 427,14–18).

[354] ΜΑΡΚΟΣ ΕΥΓΕΝΙΚΟΣ, *Ἐπιστολὴ πρὸς Ἰσίδωρον ἱερομόναχον περὶ ὅρων ζωῆς αἰτήσαντα*: «Ἐπεὶ δὲ ἐκ τοῦ παρήκοντος εἶπον τὰ εἰρημένα, μήποτε τὸ ἐπὶ μέρους ὑπάρχον ὡς καθόλου, διὰ τὴν τῶν ἀκουόντων ὠφέλειαν ἀπεφήναντο. Πολλὰ γὰρ οὕτω παρὰ τοῖς πατράσι καὶ τῇ θείᾳ Γραφῇ λέγεται, μερικὰ μὲν ὑπάρχοντα, ἁπλῶς δὲ καὶ ἀπολύτως λεγόμενα καὶ διὰ τοῦτο δοκοῦντα καθόλου λέγεσθαι» (BOISSONADE 1844, 358). Ιδού το σχόλιο-απάντηση του Σχολαρίου: «Ἔμελλε δὲ ἐκ τοῦ παρήκοντος θεολογεῖν ποτε ὁ πάσης προσοχῆς καὶ ἀκριβείας κανών;» (*Περὶ θείου προορισμοῦ, δεύτερον*· *Œ* I, 413,19–20).

[355] ΘΕΌΔΩΡΟΣ ΑΓΑΛΛΙΑΝΟΣ, *Περὶ προνοίας*: «Ἐπεὶ δὲ καὶ ἀπὸ τῶν περιωνύμων διδασκάλων καὶ θεολόγων μαρτυρίαις εἰς σύστασιν τοῦ λόγου χρήσασθαι ἐχρῆν ἠναγκάσθη ἑλκύσαι ταῦτα πρὸς τὰ τοῦ Ἀναστασίου» (ΛΑΥΡΕΩΤΗΣ / ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ 1925, 429b)· *op. cit.*: «Ἐβιάσατο δὲ καί τινα τρόπον τὴν ῥῆσιν τοῦ μεγάλου Βασιλείου ὡς μείζονος διδασκάλου ἐπὶ τὸ συμφωνῆσαι τῇ τοῦ Ἀναστασίου ἀποφάσει» (ΛΑΥΡΕΩΤΗΣ / ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ 1925, 430a).

[356] ΜΑΡΚΟΣ ΕΥΓΕΝΙΚΟΣ, *Ἐπιστολὴ πρὸς Ἰσίδωρον ἱερομόναχον περὶ ὅρων ζωῆς αἰτήσαντα*: «Τοιούτον, οἶμαι (sc. μερικῶς μὲν ὑπάρχον, ἁπλῶς δὲ καὶ ἀπολύτως λεγόμενον), καὶ τὸ παρὰ τῷ μεγάλῳ Βασιλείῳ περὶ τῶν τῆς ζωῆς ὅρον εἶναι· "Θάνατοι γάρ", φησίν, "ἐπάγονται τοῖς ἀνθρώποις, τῶν ὅρων τῆς ζωῆς πληρωθέντων». οὐ πᾶσι φησὶ τοῖς ἀνθρώποις, ἀλλὰ τοῖς πιστοῖς καὶ πρὸς οὓς ἐκεῖνος ἐποιεῖτο τὸν λόγον · καὶ τούτοις δὲ οὐ πᾶσιν, ἀλλὰ τοῖς ἀρίστοις τε καὶ οἰκειοτάτοις· τούτων γὰρ ὁ Θεὸς οὐ τὴν τελευτὴν μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰ κατὰ τὸν βίον ἅπαντα προορίζει» (BOISSONADE 1844, 359)· *op. cit.*: «Οὐκ ἄρα πᾶσαν ζωὴν ὡρίσθαι φησόμεθα, οὐδὲ πάντα θάνατον προωρίσθαι· μόνον ἄρα τὸν τῶν δικαίων καὶ τῷ Θεῷ φίλων, ὧν οὐδὲ θρὶξ ἡ τῆς κεφαλῆς ἀπολεῖται μὴ βουλομένου τοῦ Θεοῦ» (BOISSONADE 1844, 362). Απεναντίας, οι φαύλοι εγκατελείπονται στη φύση και την κακή προαίρεση τους.

Παρότι Αγαλλιανός και Γεννάδιος τιμούν τη μνήμη του δασκάλου τους[357] και επιχειρούν να προστατέψουν την υστεροφημία του[358] αποδίδοντας την εσφαλμένη κρίση του στη σπουδή του[359] να απαντήσει σε ένα ερώτημα που τού ετέθη και στην απουσία πρόθεσής του να κάνει μία, κατά το δυνατόν ολοκληρωμένη, παρουσίαση ενός ευρύτερου ζητήματος,[360] η απάντηση του Γενναδίου στον έξαρχο Ιωσήφ για την «γνώμην» του Ευγενικού αποτυπώνεται καθαρά: «Ὅτι δὲ ἐκ τοῦ παρήκοντος ἀδύνατον ἦν οὕτω τε προδήλως καὶ πολλαχοῦ τὰ τοιαῦτα τὸν μέγαν φάναι Βασίλειον, κἂν μυρίοι φαῖεν αὐτὸ τῆς Ἐφεσίων πρόεδροι…».[361]

Λειτουργώντας αποτρεπτικά στο ενδεχόμενο να παρασυρθούν κι άλλοι από μια τέτοια ερμηνεία του Μ. Βασιλείου,[362] ο Γεννάδιος θα αποκαταστήσει τα πράγματα[363] αποδίδοντας στο κάθε μέρος το ρόλο που του αναλογεί. Ειδικότερα, ο Γεννάδιος θα απορρίψει κατηγορηματικά την έμμεση κάλυψη που παρέχει στον Ευγενικό ο Αγαλλιανός,[364] ο οποίος επεκαλούνταν κενό ως προς την ύπαρξη επίσημης δογματικής θέσης στην Εκκλησία, επεξεργασμένης από κάποιο «επιφανή διδάσκαλο» («…μήπω τινὸς ἑτέρου τῶν ἐπιφανῶν τῆς ἐκκλησίας διδασκάλων προῦργου τε καὶ εἰς πλάτος περὶ αὐτοῦ εἰρηκότος…»).[365] Ο Σχολάριος στους επιλόγους και των δύο λόγων του προς τον ερωτώντα —ή, ορθότερα, μεταφέροντα τις αιτάσεις— Ιωσήφ παραθέτει χορεία «καθηγεμόνων» της Εκκλησίας, στους οποίους οφείλει να μένει κανείς πιστός ως προς το ζήτημα των *όρων*· πιο συγκεκριμένα, πρόκειται για τους:

---

[357] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τρίτον*: «Ὁ μὲν οὖν ἱερώτατος ἀρχιερεὺς τῆς Ἐφέσου (ἐκ γὰρ τῶν ὑστέρων ὡς βελτιόνων ἄρξασθαι δεῖ καὶ διὰ τὴν πρὸς ἐκεῖνον ἡμῶν μετ᾽ αἰδοῦς εὔνοιαν) τῇ διακρίσει τῶν μεγάλων διδασκάλων συναγωνίζεται, ἣν ἐν τῷ δευτέρῳ συντάγματι φανερῶσαί σοι καλῶς προεθέμεθα, καὶ ἡμῖν τὰ ἐκείνων ὡς ἐχρῆν ἐκθειάσασιν ἐπιμαρτυρεῖ» (*Œ* I, 427,14–18)· *ibid*.: «Οὐκοῦν ἔχεις καὶ τὸν ἱερὸν ἄνδρα τοῦτον τὸν θεῖον βεβαιοῦντα προορισμὸν καὶ τῷ μεγάλῳ Βασιλείῳ συνᾴδοντα» (*Œ* I, 428,20–21)· ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΑΓΑΛΛΙΑΝΟΣ, *Περὶ προνοίας*: «Ὁ θαυμάσιος οὗτος πατὴρ καὶ μέγας διδάσκαλος, ὁ μακαριώτατος κὺρ Μάρκος ὁ Ἐφέσου πολὺς ἦν τῷ ὄντι ἔν τε σοφίᾳ καὶ ἀρετῇ καὶ τῇ πείρᾳ τῶν τῆς ἐκκλησίας δογμάτων…» (ΛΑΥΡΕΩΤΗΣ / ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ 1925, 429b).

[358] Ο Σχολάριος δεν αναφέρει πουθενά το όνομα του Ευγενικού σε όλο τον δεύτερο λόγο. Επιχειρηματολογεί μόνο υπέρ της αποκατάστασης της θέσης του Μ. Βασιλείου, μέσω της ορθής ερμηνείας της. Στο τρίτο, όμως, λόγο που γεννάται από την προσαγωγή πληθώρας αντεπιχειρημάτων από τον Έξαρχο Ιωσήφ, κίνηση στην οποία και ο ίδιος τον είχε προτρέψει (ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ θείου προορισμοῦ, δεύτερον*: «ὁπόταν δὲ καὶ τὰς εἰς τοὐναντίον ἐπιχειρήσεις πέμψῃς ἡμῖν, ἃς ἀκηκοέναι λέγεις πολλῶν, πέμψομέν σοι κἀκείνων τὰς λύσεις»· *Œ* I, 425,18–20), εξιστορεί όλη την υπόθεση ονοματίζοντας τον τόπο και τα πρόσωπα και εκθέτοντας αναλυτικά τα γεγονότα.

[359] Βλ. σημ. 199.

[360] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τρίτον*: «…οὔτε ὁ ἱερὸς οὗτος τῆς Ἐφέσου πρόεδρος ἀνάγκην εἶχε, πρὸς μίαν ἐρώτησιν ἀποκρινόμενος, τὸν περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ πάντα συνείρειν λόγον, ὥσπερ ἡμεῖς πρῶτα μὲν προὐργιαίτερον, εἶτα καὶ δὶς προφάσει τῆς τοῦ μεγάλου συνηγορίας τοῦτο πεπράχαμεν ὡς οἷόν τε ἦν» (*Œ* I, 428,21–26).

[361] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τρίτον* (*Œ* I, 428,13–16). Σε ανάλογο, ενδεχομένως, ύφος αγανάκτησης και στο *Περὶ θείου προορισμοῦ, δεύτερον*: «Ἔμελλε δὲ ἐκ τοῦ παρήκοντος θεολογεῖν ποτε ὁ πάσης προσοχῆς καὶ ἀκριβείας κανών;» (*Œ* I, 413,19–20).

[362] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τρίτον*: «…ὑπονοίᾳ τοῦ καὶ ἄλλοις τισὶ τοιοῦτόν τι περὶ τοῦ μεγάλου Βασιλείου παραλόγως εἰρῆσθαι…» (*Œ* I, 428,17–18).

[363] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ θείου προορισμοῦ, δεύτερον*: «Ἔμαθες δὲ αὐτὸν οὐκ ἐκ τοῦ παρήκοντος θεολογοῦντα ταῦτα, ἀλλὰ προῦργου, καὶ ὅρους εὐσεβείας ταῦτα καὶ κεφάλαια ὀνομάζοντα, ὧν μὴ χρῆναι μηδένα παρεξιέναι· ἤκουσας παρ᾽ ἡμῶν καὶ πᾶσι τοῖς διδασκάλοις τοῖς ὁμοίοις συμφωνοῦντα, μᾶλλον δὲ τοῖς θείοις ἔργοις καὶ νόμοις συνᾴδοντα, ἅπερ ἐκ πολλῶν ὀλίγα σοι νῦν ἐξεθέμεθα, ὅσον αἰνίξασθαι τὴν τοῦ διδασκάλου πρὸς τοὺς θείους κανόνας ἐφαρμογήν» (*Œ* I, 425,13–18).

[364] Για τον οποίο υμνητικά αναφέρει στο *Περὶ προνοίας*: «….οὗ (sc. Μάρκου) τὸ κλέος ὅσον ἔν τε θείᾳ σοφίᾳ καὶ ἀνθρωπίνῃ, καὶ ὡς προῦστη τῶν τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας δογμάτων ὡς καθολικὸς ἀνηγορευμένος διδάσκαλος ἔν τε Ἰταλίᾳ καὶ πανταχοῦ οὐδεὶς ἀγνοεῖ» (ΛΑΥΡΕΩΤΗΣ / ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ 1925, 429b).

[365] ΘΕΌΔΩΡΟΣ ΑΓΑΛΛΙΑΝΌΣ, *Περὶ προνοίας* (ΛΑΥΡΕΩΤΗΣ / ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ 1925, 429b).

Απόστολος Παύλος[366] και ο Μάξιμο Ομολογητή[367] στο δεύτερο λόγο και τους (ψ.-) Διονύσιο Αρεοπαγίτη (1ος αι. μ.Χ.), ο (ψ.-) Αθανάσιος Αλεξανδρείας (Ψευδο-Αθανάσιο;) (ca. 296–373), τους τρεις της οικουμένης φωστήρες Βασίλειο το Μέγα (330–379 μ.Χ.), Γρηγόριο Θεολόγο (329–390), Ιωάννη Χρυσόστομος (349 μ. Χ.), ιερό Αὐγουστίνο (354–430), Θεοδώρητο Κύρου (393–457), Μάξιμο Ομολογητή[368] (580–662) και Ιωάννη Δαμασκηνό (676–749)[369]. Τα ίδια

---

[366] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ θείου προορισμοῦ, δεύτερον*: «Περὶ δὲ τοῦ θείου προορισμοῦ ἀρκείτω σοι τὸ τοῦ Παύλου ἀξίωμα, ἵνα μὴ λέγω τῆς ἱερᾶς ἁπάσης γραφῆς» (*Œ* I, 426,7–9)· *op. cit.*: «ὁ δὲ Παῦλος… συμπεραίνων· "Οὓς προέγνω καὶ προώρισε, τούτους καὶ ἐκάλεσε", καὶ αὖθις τοὺς μὲν "σκεύη ὀργῆς κατηρτισμένα εἰς ἀπώλειαν" λέγων, τοὺς δὲ "σκεύη ἐλέους προητοιμασμένα καὶ κεκλημένα εἰς δόξαν", καὶ αὖθις λέγων· "Οὐδεὶς ἑαυτῷ ζῇ καὶ οὐδεὶς ἑαυτῷ ἀποθνῄσκει", καὶ πρὸς Ἐφεσίους αὖ λέγων· "Ἐξελέξατο ἡμᾶς ἐν ἑαυτῷ ὁ Θεὸς πρὸ καταβολῆς κόσμου, προορίσας ἡμᾶς εἰς υἱοθεσίαν", καὶ τὰ ἑξῆς· ὁμοίως καὶ περὶ τῶν ἀποδεδοκιμασμένων ἀπὸ τῆς αἰωνίου ζωῆς λέγων ἐν τῇ πρὸς Ῥωμαίους· "Εἰ δὲ θέλων ὁ Θεὸς δεῖξαι τὴν ὀργὴν (τουτέστι τὴν τῆς δικαιοσύνης ἀπότισιν) καὶ γνωρίσαι τὴν δύναμιν αὐτοῦ, ὑπέμεινε (τουτέστι συνεχώρησεν) ἐν πολλῇ μακροθυμίᾳ σκεύη ὀργῆς κατηρτισμένα εἰς ἀπώλειαν, ἵνα δείξῃ τὸν πλοῦτον τῆς δόξης αὐτοῦ ἐπὶ σκεύη ἐλέους, ἃ προητοίμασεν εἰς δόξαν", καὶ πανταχοῦ τῶν οἰκείων ἐπιστολῶν τὸν θεῖον οὕτω προορισμὸν βεβαιῶν, τὴν περὶ τοὺς ἀνθρώπους εἰδικὴν δηλαδὴ πρόνοιαν καὶ ὅσα ταύτῃ περὶ τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων συνέπεται, εἰκῆ ταῦτα λέγει, μᾶλλον δὲ λέγουσιν;» (*Œ* I, 418,35–419,17)· *op. cit.*: «Ἀρκεῖ γὰρ καὶ ἡμῖν μετὰ τοῦ μεγάλου πατρὸς Βασιλείου τὸ τοῖς προωρισμένοις πεπηγέναι θεόθεν τὰ τῆς ζωῆς μέτρα καὶ πρὸς τὸ ἀΐδιον συμφέρον αὐτοῖς ἐκτείνεσθαι ἢ συστέλλεσθαι τοῖς χρυσοῖς τε καὶ ἀργυροῖς καὶ εἰς τιμὴν σκεύεσι κατὰ Παῦλον…» (*Œ* I, 422,33–36)· ID., *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον*: «Οὔκουν οὐδ' ἐκεῖνοι τὸν θεῖον προορισμὸν καὶ ἐν τοῖς ἐφ' ἡμῖν ἀγνοοῦσιν…ἤκουον γάρ που τοῦ λογίου κεκληκέναι τὸν Θεὸν οὓς προέγνω καὶ προώρισεν…» (Ρωμ. 8:29–30: «ὅτι οὓς προέγνω, καὶ προώρισεν συμμόρφους τῆς εἰκόνος τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν πρωτότοκον ἐν πολλοῖς ἀδελφοῖς· οὓς δὲ προώρισεν, τούτους καὶ ἐκάλεσεν») (*Œ* I, 408,27–31). Ειδικά, τον Απόστολο Παύλο, τον Μέγα Βασίλειο και, προπάντων, τον Μάξιμο τον Ομολογητή ο Σχολάριος τούς αναφέρει στην κατακλείδα και του τετάρτου *περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ* λόγου του ως τους δογματικούς οδηγούς, στους οποίους πρέπει να στηρίζεται αναφρικά με τα ζητήματα της θείας προνοίας και του θείου προορισμού: *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τέταρτον*: «Σὺ δὲ χάριν ἔχε τῷ φωτίσαντί σε Θεῷ καὶ ἐπ' αὐτῷ μόνῳ πεποιθὼς ἴσθι, ὅς ἐστι σωτὴρ καὶ προμηθεὺς πάντων ἀνθρώπων καὶ κηδεμών, μάλιστα δὲ πιστῶν, ὃς θανατοῖ καὶ ζωογονεῖ, εἴπερ "οὐδεὶς ἑαυτῷ ζῇ καὶ οὐδεὶς ἑαυτῷ ἀποθνήσκει" κατὰ τὸν θεῖον ἀπόστολον. Τῷ μεγάλῳ Βασιλείῳ πείθου γνησίως λέγοντι· "Μὴ αὐτόματόν τινα εἴπῃς συντυχίαν τῶν γινομένων ἀνθρώποις, ὡς μηδενὸς προστάτου τὸν κόσμον οἰκονομοῦντος, πονηρὰ δόγματα ὑποτιθέμενος σεαυτῷ, μηδὲ ἐκπέσῃς τῶν ὅρων τῆς εὐσεβείας", καὶ ἄλλοθι πάλιν λέγοντι· "Προδιατεταγμένον ἐν ἑκάστοις τὸ τῆς ζωῆς ἐστι τέλος, κἀντεῦθεν ἄνισα καὶ ἀνόμοια γίνεται τοῖς ἀνθρώποις τοῦ βίου τὰ πέρατα κατὰ τὰς περὶ ἕκαστον διαφόρους καὶ ἡμῖν ἀνεννοήτους τοῦ θείου οἰκονομίας, ἄνισα μὲν κατὰ τὸν χρόνον δηλονότι, ἀνόμοια δὲ κατὰ τὸν τρόπον". Τὰ αὐτὰ δὲ καὶ τοῖς ἄλλοις πᾶσι διδασκάλοις λέγουσι πείθου· σφραγὶς δὲ πάντων ὁ μέγας Μάξιμος, ὁμολογητῶν καὶ θεολόγων ἡ κορωνίς, ἐν καῳ κεφαλαίῳ τῆς δης *Ἑκατοντάδος* οὕτω λέγων· "Ὃ τρόπῳ βούλεται ὁ τὴν ἑκάστου πρὸ τῶν αἰώνων διορίσας ζωὴν Θεός, ἕκαστον πρὸς τὸ οἰκεῖον τῆς ζωῆς ἄγει τέλος, εἴτε δίκαιον εἴτε ἄδικον". Τούτοις ἅπασι πείθου· μᾶλλον δὲ κάλλιστα ποιεῖς αὐτοῖς μὲν πεπεισμένος, τοὺς δὲ βεβήλους καὶ γραώδεις μύθους κατὰ τὴν Παύλου συμβουλὴν παραιτούμενος» (*Œ* I, 453, 3–21).

[367] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ θείου προορισμοῦ, δεύτερον*: «…ἐκ περιουσίας δέ σε τῇ δόξῃ τῆς ἀληθείας ἐνιδρύων ταύτῃ καλῶς, τὸν μέγαν προστίθημι Μάξιμον ὥσπερ ἐπισφράγισμα τὴν τῶν ἁγίων καὶ σοφῶν καὶ θεολόγων σφραγῖδα, ὃν ταὐτόν ἐστι διὰ τοῦτο καὶ πάντας προσθεῖναι τοὺς πρὸ αὐτοῦ· ἐκεῖνος γὰρ πλείους ἑκατοντάδας κεφαλαίων ἐξέθετο, ἃ „Γνωστικὰ καὶ θεολογικά" ἐπιγράφει, ἄλλου κεφαλαίου παντάπασιν ἄλλην ὑπόθεσιν διοριζομένου, καὶ ὥσπερ ἀποφάσεις καὶ ὅρους ταῦτα συνέθετο… Τὸ τοίνυν καον κεφάλαιον αὐτῷ τῆς δης ἑκατοντάδος οὐτωσὶ διορίζεται· "Ὃ τρόπῳ βούλεται, ὁ τὴν ἑκάστου πρὸ τῶν αἰώνων διορίσας ζωὴν Θεός, ἕκαστον πρὸς τὸ οἰκεῖον τῆς ζωῆς ἄγει τέλος, εἴτε δίκαιον, εἴτε ἄδικον". Καὶ τοῦτο ὅλον καὶ μόνον αὐτῷ τὸ καον ἐστὶ κεφάλαιον» (*Œ* I, 426,9–20).

[368] Μεταξύ των κατά σειρά αναφερόμενων ως διδασκάλων της Εκκλησίας από το Γεννάδιο, ο Απόστολος Παύλος και ο Μάξιμος ο Ομολογητής είναι αυτοί στους οποίους και ο Ευγενικός αποδίδει ανάλογη αξιακή αναγνώριση: ΜΑΡΚΟΣ ΕΥΓΕΝΙΚΟΣ, *Ἐπιστολὴ πρὸς Ἰσίδωρον ἱερομόναχον περὶ ὅρων ζωῆς αἰτήσαντα*: «Ὁριζόμενος γὰρ ὁ θεῖος Μάξιμος τοὺς προορισμούς, θεῖα καὶ ἀγαθὰ θελήματα τούτους εἶναι φησί, προκαταρτισθέντας τῶν αἰώνων ἐν τῷ Θεῷ» (BOISSONADE 1844, 360) (πβ. προηγ. σημ.)· επίσης: ΜΑΡΚΟΣ ΕΥΓΕΝΙΚΟΣ, *Ἐπιστολὴ πρὸς Ἰσίδωρον ἱερομόναχον περὶ ὅρων ζωῆς αἰτήσαντα*: «…οἷος ὁ Παῦλος, ὃς ἐπιβιῶναι τοῖς διωγμοῖς ἐκείνοις καὶ τῇ μανίᾳ συγχωρηθείς, ἀντὶ διώκτου κήρυξ τοῦ Εὐαγγελίου κατέστη, καὶ σκεῦος ἐκλογῆς, καὶ διδάσκαλος τῶν ἐθνῶν, καὶ τοῦ χοροῦ κορυφαῖος τῶν Ἀποστόλων» (BOISSONADE 1844, 361).

[369] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τρίτον*: «Διονύσιος οὗτοι ὁ μέγας, ὁ ἱερὸς Ἀθανάσιος, οἱ τρεῖς τῆς οἰκουμένης φωστῆρες, Αὐγουστῖνος, ἐπὶ τούτοις Θεοδώρητος, Μάξιμος, ὁ θεῖος ἐπὶ πᾶσι Δαμασκηνός» (*Œ* I, 428,17–18).

ονόματα των σοφοτάτων διδασκάλων θα απαριθμήσει και στο εισαγωγικό μέρος του τέταρτου λόγου του προς τον Θεόδωρο Αγαλλιανό, προσθέτοντας δύο: τον μάρτυρα και φιλόσοφο (ψ.-) Ιουστίνο (100–165 μ.Χ.· revera 4ος αι.) και τον Κύριλλο Αλεξανδρείας (ca. 378–444 μ.Χ.) και αφαιρώντας τον Αυγουστίνο.[370]

Απεναντίας, δεν πρέπει κάποιος να λαμβάνει υπόψη του τι έχουν υποστηρίξει για το ζήτημα του θείου προορισμού ο Αναστάσιος Σιναΐτης και ο (παρατιθέμενος από τον προηγούμενο) Διόδωρος Ταρσεύς (στην πραγματικότητα πρόκειται για το Θεόδωρο Μοψουεστίας, όπως θα δούμε). Θα αναφέρει, συγκεκριμένα, για τον Αναστάσιο Σιναΐτη[371]:

> Ἀναστάσιον δὲ τὸν ἀπὸ Σινᾶ ἅγιον μὲν οὐκ ἂν ἀρνησαίμεθα εἶναι καὶ τοὺς ἐκείνῳ τότε συνασκουμένους πατέρας, οἷς εὐλόγως καὶ διδασκάλου τόπον ἐπλήρου, θεολόγον δ' οὐκ ἄν ποτε ὀνομάσαιμεν, οὐδὲ τοῖς θεολόγοις παρακολουθεῖν γνησίως δυνάμενον, ὡσαύτως δὲ καὶ εἴ τις τῶν ὑστέρων Ἀναστασίῳ συνᾴδει τῆς ὁμοίας ἕξεως ὤν·διὸ καὶ ζητεῖ μὲν ἔνια καλῶς ἐκεῖνος, λύει δὲ οὐ πάντα προσφόρως, ἐν πολλοῖς τῆς τῶν διδασκάλων διϊστάμενος γνώμης καὶ τῶν κοινῶν κανόνων τῆς πίστεως, ὑπ' ἀγνοίας, οὐ φιλονεικῶν οὐδ' ἀντιφιλοτιμούμενος. Ὅθεν οὐδὲ συμβιβάζειν τοῖς διδασκάλοις τὸν Ἀναστάσιον χρή, καὶ εἴ τις ἄλλος τῶν ἁπλουστέρων τε καὶ ὑστέρων ὑπ' ἀγνοίας τοῦ τῆς ἱερᾶς θεολογίας ἀποχωροίη κανόνος, ἀλλὰ παριέναι δεῖ μόνον αὐτοὺς εὐλαβῶς, ὡς ἐκ τοῦ μὴ πάνυ προσέχειν χωριζομένους.[372]

Με διαφορετική διατύπωση: άλλο αγιοσύνη/αγιότητα κι άλλο θεολογία. Οφείλουμε να τιμούμε τους αγίους ως αγίους, και –στα δογματικά ζητήματα– να κατακολουθούμε τους διδασκάλους της αληθείας, κριτήριο για τις απόψεις των οποίων αποτελεί η σύμπτωσή τους («ἐφαρμογή») με τους θείους κανόνες και η μεταξύ τους ομοφωνία.[373] Αξίζει να σημειωθεί, ωστόσο, πως ούτε ο Αγαλλιανός αποδίδει «διδασκαλικὸν ἀξίωμα» στον Αναστάσιο: «Οὕτω μὲν φρονεῖ Ἀναστάσιος μηδὲν διδασκαλικὸν ἀξίωμα κτησάμενος ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ μήτε ἀπὸ τῶν ἱερῶν λογίων ἔχων τὴν σύστασιν, ὧν λέγει».[374]

3. Ο *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ* τέταρτος λόγος

Ο *περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ τέταρτος* λόγος συγκαταλέγεται, όπως και οι δύο προηγούμενοι στη σειρά των εξηγητικών λόγων του Γενναδίου, όπου διευκρινίζει ζητήματα και απαντά σε ενστάσεις που προέκυψαν από τη συγγραφή της πρώτης πραγματείας του *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ*, τα οποία έρχονταν σε αντίθεση με όσα υποστήριζε ο Μάρκος Ευγενικός στο *Περὶ ὅρων* έργο του.

Στους λόγους *περὶ θείου προορισμοῦ, δεύτερον* και *περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τρίτον* το ζητούμενο, όπως είδαμε, ήταν η απόδειξη ότι ο Μέγας Βασίλειος στην περίφημη φράση του[375]

---

[370] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τέταρτον*: « …Διονύσιον λέγω, Βασίλειον τὸν μέγαν, τὸν θεολόγον Γρηγόριον, τὸν τὴν διάνοιαν μετὰ τῆς γλώττης χρυσοῦν Ἰωάννην, Κύριλλον, Θεοδώριτον, Μάξιμον τὸν πάνσοφον ὁμολογητήν, Ἰουστῖνον τὸν ἐπὶ τῇ φιλοσοφίᾳ καὶ μάρτυρα, τὸν ἱερώτατον Ἀθανάσιον, ἄλλους ἐν τούτοις καὶ μετὰ τούτους πολλούς» (*Œ* I, 440,17–21).

[371] Στον οποίο μόλις στον *περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τέταρτον* λόγο του θα αναφερθεί ονομαστικά.

[372] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τέταρτον* (*Œ* I, 440,21–31).

[373] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ θείου προορισμοῦ, δεύτερον*: «…τὴν τοῦ διδασκάλου πρὸς τοὺς θείους κανόνας ἐφαρμογήν» (*Œ* I, 425,18)· ID., *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τρίτον*: «Οἱ δὲ τῆς ἐκκλησίας καθηγεμόνες ἡμῖν καὶ τῆς πίστεως, ἅτε δὴ καὶ σοφίᾳ καὶ θείᾳ χάριτι καλῶς ὡπλισμένοι, τὴν τοῦ ζητήματος φύσιν γενναίως τε ἅμα καὶ συμφώνως ἀλλήλοις τοῖς ὑστέροις ἡμῖν ὑπογράφουσι τοῦ τῶν θείων Γραφῶν κανόνος ἐξεχομένην καὶ τοῖς λογίοις ἡρμοσμένην τοῦ πνεύματος» (*Œ* I, 439,1–5)· ID., *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τέταρτον*: «Τοῖς δὲ διδασκάλοις καὶ θεολόγοις μόνοις προστίθεσθαι χρὴ τοῖς πληρεστάτοις μὲν τῆς ἄλλης σοφίας, περὶ δὲ πᾶσαν τὴν ἱερὰν Γραφὴν πιστῶς ἅμα καὶ σπουδαίως ἠσχολημένοις» (*Œ* I, 441,5–8).

[374] ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΑΓΑΛΛΙΑΝΟΣ, *Περὶ προνοίας* (ΛΑΥΡΕΩΤΗΣ / ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ 1925, 424b).

[375] ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, *Ὁμιλία ὅτι οὐκ ἔστιν αἴτιος τῶν κακῶν ὁ Θεὸς*: «Θάνατοι δὲ ἐπάγονται τῶν ὅρων τῆς ζωῆς πληρωθέντων, οὓς ἐξ ἀρχῆς περὶ ἕκαστον ἔπηξεν ἡ δικαία τοῦ Θεοῦ κρίσις, πόῤῥωθεν τὸ περὶ ἕκαστον ἡμῶν

για τους ὅρους ζωής «…οὐκ ἐκ τοῦ παρήκοντος ἔλεγεν ἐκεῖνα τὰ πρῶτα, ἀλλὰ προὔργου καὶ ὡς οὕτω φρονῶν…».[376] Στον *περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τέταρτον* λόγο καταπιάνεται με την άλλη θέση του Μάρκου Ευγενικού, διατυπωμένη επίσης στο έργο του *Περὶ ὅρων*, σύμφωνα με την οποία αναγνωρίζεται αιτιώδης ρόλος στη φύση για όσα συμβαίνουν στον κόσμο, σε βάρος της άποψης ότι η θεία πρόνοια διατρέχει και προορίζει τα πάντα.

3.1. Το ζήτημα

Όπως σημειώθηκε στην προηγούμενη ενότητα, το ζήτημα το οποίο ανέλαβε να πραγματευτεί ο Ευγενικός ήταν «…εἰ ὥρισται παρὰ Θεῷ τῶν ἀνθρώπων ὁ βίος ἢ ὑπὸ τῆς φύσεως αὐτῆς ὁ θάνατος ἐπιφέρεται καὶ τῶν ἔξωθεν συμπτωμάτων».[377] Κατά τον Αναστάσιο Σιναΐτη (υπέρ της άποψης του οποίου κλίνει ο Ευγενικός) ισχύει ότι «…ἀναίτιον εἶναι καὶ τούτου (sc. τοῦ ὅρου) τὸ θεῖον ὥσπερ κἀκείνων (sc. τῶν κατὰ τὸν βίον παθημάτων), προνοητικὸν μὲν ἁπάντων ὂν καὶ δυνάμενον πάντα μεταποιεῖν, ὅπως ἂν βούληται, ἐπιτρέπον δὲ ὅμως ἕκαστα τη τε φύσει καὶ τῇ προαιρέσει».[378] Συνεπώς, «…τὸν θάνατον ἐπάγει μὲν ἡ κοινὴ φύσις καὶ ὁ τῆς γενέσεως κύκλος τοὺς μὲν εἰς τὸν βίον εἰσάγων, τοὺς δ' ἀναγκαίως ἀνθυπεξάγων».[379] Χαρακτηριστικό παράδειγμα (αυτόνομης) δράσης της φύσης και των νόμων της είναι ο λοιμός, που, μολονότι προσβάλλει πολλούς ανθρώπους, άλλοι από αυτούς παραμένουν τελείως άθικτοι κι άλλοι νοσούν· και από τους νοσούντες, άλλοι θεραπεύονται και άλλοι πεθαίνουν[380]· κι ακολούθως θα συμπεράνει ο Ευγενικός, αναγνωρίζοντας έμμεσο ρόλο του Θεού στην πεδίο των φυσικών

συμφέρον προβλεπομένου» (*PG* 31: 333B)· ID., *Περὶ θανάτου*: «Θάνατοι γὰρ τοῖς ἀνθρώποις ἐπάγονται, τῶν ὅρων τῆς ζωῆς πληρωθέντων, οὓς ἐξ ἀρχῆς περὶ ἕκαστον ἔπηξεν ἡ δικαία τοῦ Θεοῦ κρίσις, πόῤῥωθεν τὸ περὶ ἕκαστον ἡμῖν συμφέρον προβλεπομένου» (*PG* 32: 1268C).

[376] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ θείου προορισμοῦ, δεύτερον* (*Œ* I, 415,10–11). Η αρχική διατύπωση του Ευγενικού: «Ἐπεὶ δὲ ἐκ τοῦ παρήκοντος εἶπον τὰ εἰρημένα, μήποτε τὸ ἐπὶ μέρους ὑπάρχον ὡς καθόλου, διὰ τὴν τῶν ἀκουόντων ὠφέλειαν ἀπεφήναντο» (*Ἐπιστολὴ πρὸς Ἰσίδωρον ἱερομόναχον περὶ ὅρων ζωῆς αἰτήσαντα*, BOISSONADE 1844, 358)· *ibid*.: «Τοιοῦτον, οἶμαι (ενν. μερικῶς μὲν ὑπάρχον, ἁπλῶς δὲ καὶ ἀπολύτως λεγόμενον), καὶ τὸ παρὰ τῷ μεγάλῳ Βασιλείῳ περὶ τῶν τῆς ζωῆς ὅρον εἶναι· "Θάνατοι" γάρ, φησίν, "ἐπάγονται τοῖς ἀνθρώποις, τῶν ὅρων τῆς ζωῆς πληρωθέντων". οὐ πᾶσι φησὶ τοῖς ἀνθρώποις, ἀλλὰ τοῖς πιστοῖς καὶ πρὸς οὓς ἐκεῖνος ἐποιεῖτο τὸν λόγον· καὶ τούτοις δὲ οὐ πᾶσιν, ἀλλὰ τοῖς ἀρίστοις τε καὶ οἰκειοτάτοις· τούτων γὰρ ὁ Θεὸς οὐ τὴν τελευτὴν μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰ κατὰ τὸν βίον ἅπαντα προορίζει» (BOISSONADE 1844, 359). Και η κριτική του Σχολαρίου: «Ὁ μὲν γὰρ μέγας τῆς ἐκκλησίας διδάσκαλός φησί που· "Θάνατοι δὲ ἐπάγονται, τῶν ὅρων τῆς ζωῆς πληρωθέντων, οὓς περὶ ἕκαστον ἔπηξεν ἡ δικαία τοῦ Θεοῦ κρίσις, πόρρωθεν τὸ περὶ ἡμᾶς συμφέρον προβλεπομένου"» (*Περὶ θείου προορισμοῦ, δεύτερον*· *Œ* I, 413,6–8)· καθώς και ID., *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τρίτον*: «Ὅτι δὲ ἐκ τοῦ παρήκοντος ἀδύνατον ἦν οὕτω τε προδήλως καὶ πολλαχοῦ τὰ τοιαῦτα τὸν μέγαν φάναι Βασίλειον, κἂν μυρίοι φαῖεν αὐτὸ τῆς Ἐφεσίων πρόεδροι, ἱκανῶς σοι τότε πρῶτον ἐδείχθη…» (*Œ* I, 428,13–16)· ID., *Περὶ θείου προορισμοῦ, δεύτερον*: «Ἔμελλε δὲ ἐκ τοῦ παρήκοντος θεολογεῖν ποτε ὁ πάσης προσοχῆς καὶ ἀκριβείας κανών;» (*Œ* I, 413,19–20).

[377] ΜΑΡΚΟΣ ΕΥΓΕΝΙΚΟΣ, *Ἐπιστολὴ πρὸς Ἰσίδωρον ἱερομόναχον περὶ ὅρων ζωῆς αἰτήσαντα* (BOISSONADE 1844, 351).

[378] *Ο.π.*

[379] ΜΑΡΚΟΣ ΕΥΓΕΝΙΚΟΣ, *Ἐπιστολὴ πρὸς Ἰσίδωρον ἱερομόναχον περὶ ὅρων ζωῆς αἰτήσαντα* (BOISSONADE 1844, 354).

[380] ΜΑΡΚΟΣ ΕΥΓΕΝΙΚΟΣ, *Ἐπιστολὴ πρὸς Ἰσίδωρον ἱερομόναχον περὶ ὅρων ζωῆς αἰτήσαντα*: «Πῶς δὲ καὶ ὁ λοιμὸς ἀφ' ἑτέρου πρὸς ἕτερον διαδίδοται, καὶ πολλοὶ θεραπεύοντες ἑτέρους ἐπαπέθανον τοῖς θεραπευομένοις, λεγέτω ὁ τοὺς ὅρους εἰσάγων. Ἀλλὰ τὰ τοιαῦτα πάντα προσεχῶς μὲν ἡ φύσις ἐνεργεῖ καὶ ὁ συμπίπτων καιρὸς ἑκάστοτε· συγχωρεῖν δὲ ὁ Θεός, οὐκ ἐνεργεῖ λέγεται, μή τι γε δὴ προορίζειν. […] Διὰ τοῦτο καὶ πολλοὶ πολλάκις ἐκ θανατικῶν τε νόσων καὶ κινδύνων μεγάλων παραδόξως ἐσώθησαν· ἕτεροι δε, νοσοῦσι συναναστρεφόμενοι καὶ τὸν αὐτὸν αὐτοῖς ἀέρα σπῶντες, ἀσινεῖς ἐφυλάχθησαν» (BOISSONADE 1844, 356). Πβ. ΓΕΡΜΑΝΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΌΛΕΩΣ, *Περὶ ὅρου ζωῆς*: «Οὐκοῦν ἀνάγκη κατὰ σέ, πάντα τὸν νοσοῦντα ἁπλῶς τελευτᾷν τὸν βίον. Νῦν δὲ ὁρῶμεν τινὰς μὲν καὶ σπανιάκις, ὅμως δίχα τοῦ νοσεῖν τῷ θανάτῳ ὑπαγομένους· τινὰς δὲ καὶ μεγίστοις νοσήμασι καὶ ἐπὶ πολὺ προσομιλήσαντας, ὡς καὶ παρὰ τῶν ἰατρευόντων ἀπεγνῶσθαι αὐτοῖς τὰ τῆς ὑγείας, ἀνενεγκόντας τῆς ἀῤῥωστίας ἐπὶ μήκιστον ἔσθ' ὅτε τὴν ζωὴν παρατεῖναι» (GARTON / WESTERINK 1979, 10,10–16).

νόμων: «…οὕτω δὴ…ζωῆς ὅρον ἐκλαμβάνειν προσῆκε τὸν πεπηγότα λόγον τῆς φύσεως, ὃς ἑκάστῳ τὸ ζῆν ἐφ' ὁσονοῦν φυσικῶς ἐπεμέτρησε· λύει δὲ αὐτὸν ὁ Θεός, ἡνίκα βούλεται, πάντως πρὸς τὸ συμφέρον, ὁ καὶ τὴν φύσιν αὐτὴν συστησάμενος».[381]

Το ζήτημα ακριβώς του λοιμού, υπό το διαζευκτικό ερώτημα ως προς την αιτία του (φύση ή θεία πρόνοια; Δηλαδή, είναι ένα καθαρά φυσικό φαινόμενο ή τελείται κατά παραχώρηση από το Θεό και άρα από τη θεία πρόνοια), αναλαμβάνει να το πραγματευθεί ο Θεόδωρος Αγαλλιανός με το έργο του *Περὶ προνοίας*.[382] Στο έργο αυτό, που ομολογεί με περίσσια απενοχοποιημένη διάθεση και με μία δόση αυτοσαρκασμού ότι *πλεῖστα ἐχρήσατο*[383] από τον Ευγενικό και το Γεννάδιο, επιχειρεί να αναπτύξει το πρόβλημα της δράσης των φυσικών φαινομένων στον κόσμο (στα οποία εντάσσεται ο λοιμός), θεωρώντας το ως μέρος της κατά κόσμο δράσης της θείας πρόνοιας, ακολουθώντας σε μεγάλο βαθμό τη γραμμή του Γενναδίου. Και πράγματι, όπως σημειώθηκε (βλ. 4.2), προσπαθεί να δικαιολογήσει τον Ευγενικό, αποδίδοντας την εσφαλμένη κρίση του στο στενό χρονικό περιθώριο που τού δόθηκε για να συντάξει την επιστολή-απάντησή του και στην παράσυρσή του («συνηρπάγη») από τους λόγους του Αναστασίου Σιναΐτου.[384]

Όπως αναφέρει ο Αγαλλιανός στο έργο του *Περὶ προνοίας* (υπό το διαλογικό σχήμα *Μύστη* και *Μυσταγωγού*), «…νόσου καὶ ἀρρωστίας ἔφασαν οἱ διδάσκαλοι τὸν λοιμὸν μεταδοτικόν, οὐ θανάτου· παραλογίζεται δὲ ὁ θανάτου τοῦτον ἀποφαινόμενος».[385] Πρέπει να αποσυνδέσουμε τη νόσο από το θάνατο που δύναται να επιφέρει ο λοιμός. Ακόμη κι αν κάποιος υποστηρίξει ότι η αντοχή στο λοιμό είναι θέμα κράσης, αυτή η κράση δεν είναι θέμα τύχης, αλλά έχει ως αιτία της στο Θεό[386]. Κατά συνέπεια, είναι δείγμα ασέβειας και ολογοπιστίας[387] η αναζήτηση τόπων απρόσβλητων και ασφαλέστερων σε περίπτωση εκδήλωσης λοιμού;[388] Αλλιώς, «Τὶ … δραστέον ἐνσκήψαντος λοιμοῦ»;

Καθώς ο λοιμός, θα υποστηρίξει ο Αγαλλιανός, συντελείται στη φύση κατά θεία παραχώρηση και πάντως «οὐκ ἄνευ Θεοῦ»,[389] μοιάζει μάταιη και ανώφελη η όποια προσπάθεια

---

[381] ΜΑΡΚΟΣ ΕΥΓΕΝΙΚΟΣ, *Ἐπιστολὴ πρὸς Ἰσίδωρον ἱερομόναχον περὶ ὅρων ζωῆς αἰτήσαντα* (BOISSONADE 1844, 356).

[382] ΘΕΌΔΩΡΟΣ ΑΓΑΛΛΙΑΝΌΣ, *Περὶ προνοίας* (ΛΑΥΡΕΩΤΗΣ / ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ 1925, 421–435).

[383] Χαρακτηριστικά αναφέρει για τον Ευγενικό στο *Περὶ προνοίας*: «Ὁ θαυμάσιος οὗτος πατὴρ καὶ μέγας διδάσκαλος, ὁ μακαριώτατος κὺρ Μάρκος ὁ Ἐφέσου… τῶν νῦν δὲ εἰρημένων μοι ἐν τῷ ζητήματι τούτῳ (ενν. περὶ προνοίας) τὰ πλεῖστα ἐκ τοῦ τοιούτου συγγράμματος ἀναλεξαμένῳ μοι λέλεκται πολλὰ καὶ αὐταῖς λέξεσιν. Οὐ γὰρ αἰσχύνομαι τοῖς ἐκείνου σοφωτάτοις ῥήμασιν ὡραϊζόμενος, ἰδίως κἀμοὶ διδασκάλου τυγχάνοντος καὶ καθ' αἱμά μοι προσήκοντος» (ΛΑΥΡΕΩΤΗΣ / ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ 1925, 429b)· για το Γεννάδιο και τον Ευγενικό, βλ. σημ. 198.

[384] Βλ. σημ. 199.

[385] ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΑΓΑΛΛΙΑΝΌΣ, *Περὶ προνοίας* (ΛΑΥΡΕΩΤΗΣ / ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ 1925, 431a).

[386] ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΑΓΑΛΛΙΑΝΌΣ, *Περὶ προνοίας*: «Μύστης. Οὔ μοι δοκεῖ τοῦθ' οὕτως ἔχειν· μᾶλλον γὰρ νομίζω ἀμετόχους γενέσθαι τοῦ κακοῦ τινας τῷ τυχεῖν κράσεως τῆς κατὰ σῶμα δυναμένης ἀντέχειν πρὸς τὴν νόσον· ἕτεροι δὲ κράσεως τυχόντες οἰκείως ἐχούσης πρὸς αὐτὴν ῥᾶστα μεταλαμβάνουσι ταύτης καὶ ἀποθνήσκουσι. Μυσταγωγός. Καὶ τοῦτο ἀπὸ ἀνθρωπίνων δια λογισμῶν συναγόμενον οὐχ ἀνάγκη ἀληθεύειν· ἤδη γὰρ εἴπομεν ὅτι πολλοὶ καὶ τῶν ἐγγὺς καὶ τῶν μακρὰν νοσήσαντες οὐ τεθνήκασι καὶ πολλοὶ ἀφ' ἑκατέρων καὶ ἐνόσησαν καὶ ἀπέθανον· εἶτα τις ὁ τῇ παρ' ἑκάστοις τοιᾶδε κράσει παρασχὼν ἰσχὺν οὐχ ὁ πάντων δημιουργός; τὸ γὰρ ἔτυχον ἁπλῶς εἰπεῖν οὐκ εὐσεβές, τῆς αὐτοματιστῶν νόσου μετέχον· ὁ αὐτὸς ἄρα δύναται καὶ μεταποιεῖν ὡς βούλεται, ὃς πολλοὺς τῶν ὑπεραθλούντων αὐτοῦ ἀσινεῖς διετήρησεν ἐν ταῖς ἀλλοκότοις ἐκείναις βασάνοις τὰς φύσεις μεταποιήσας καὶ ἐμπιπρωμένους οὐκ ἀφῆκε κατακαῆναι ἢ ἀποπνιγῆναι καταποντιζομένους καὶ πρὸς θηρία παραβαλλομένους τιμᾶσθαι μᾶλλον ὑπ' αὐτῶν ἢ σπαράττεσθαι παρεσκεύασεν» (ΛΑΥΡΕΩΤΗΣ / ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ 1925, 431a–b).

[387] ΠΑΤΡΙΝΈΛΛΗΣ 1966, 48.

[388] ΘΕΌΔΩΡΟΣ ΑΓΑΛΛΙΑΝΌΣ, *Περὶ προνοίας*: «Μύστης. Καὶ τί τὸ ἄτοπον εἰ σὺν τῷ πεποιθέναι ἐπὶ Κύριον καὶ ἀσφάλειαν ἑαυτῷ τις περιποιεῖται μὴ μετασχεῖν τῆς νόσου;» (ΛΑΥΡΕΩΤΗΣ / ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ 1925, 431b).

[389] ΘΕΌΔΩΡΟΣ ΑΓΑΛΛΙΑΝΌΣ, *Περὶ προνοίας*: «Εἰ γὰρ καὶ ἀναίτιον τὸν Θεὸν ὁμολογοῦμεν τῶν κατὰ τὸν βίον ἐπιγινομένων τοῖς ἀνθρώποις σκυθρωπῶν, εἴτε φύσει διοικουμένοις εἴτε προαιρέσει χρωμένοις εἴτε τύχῃ δουλεύουσιν, ἀλλὰ κἀκεῖνα εἰ μὴ παρὰ Θεοῦ, ἀλλ' οὐκ ἄνευ Θεοῦ λέγειν ἂν ὅσιον συγχωροῦντος ἢ καὶ παραχωροῦντος· χωρὶς γὰρ αὐτοῦ φησὶν οὐδὲ στρουθίον ἐν παγίδι· θανάτου δὲ ὅς ἐστι συγκλεισμὸς καὶ πέρας τῶν

διαφυγής από αυτόν, καθώς «ἔρημος … οὐδεὶς τόπος Θεοῦ…».[390] Το μόνο ασφαλές καταφύγιο στο οποίο προτρέπει ο Μυσταγωγός (Αγαλλιανός) δεν είναι το «φυγεῖν ἐν ἐρήμοις τόποις μηδὲ ἐπιζητεῖν ἀνέμους, ἀλλὰ καταφυγεῖν ἐπὶ Κύριον τὸν δυνάμενον σώζειν τοὺς ἐπ' αὐτὸν καταφεύγοντας».[391] Κι αυτό μπορεί να συντελεστεί, κατά τον ίδιο, μόνο με την μεταστροφή από τα έξω προς τα έσω, με τον αναστοχασμό, την ενδοσκόπηση και τη θεώρηση των ενδοτέρων της ψυχής.[392]

Είναι ενδιαφέρον να αναφερθούμε, κάνοντας μία παρέκβαση στο σημείο αυτό, στην επιστολογραφία που αντάλλαξαν Θεόδωρος Αγαλλιανός και Γεώργιος Αμοιρούτζης υπό τη σκιά του έργου του πρώτου *Περὶ προνοίας*.[393] Το έργο γράφεται το 1467/68[394], ενώ η μεταξύ τους ανταλλαγή επιστολών εξελίσσεται σε συνέχεια αυτού, σε χρόνο που έχει ήδη εκλεγεί Μητροπολίτης Μηδείας (1468)[395] και, πάντως πριν από το θάνατό του (ca. 1469).[396] Αυτό που είναι, όμως, περισσότερο ενδιαφέρον είναι το γεγονός πως ο Αμοιρούτζης σε συνέχεια της — σχετικώς οξέων τόνων— συζήτησης με τον Μηδείας συντάσσει κι αυτός έργο, επίσης σε διαλογική μορφή στο πρότυπο του *Περὶ προνοίας*, όπου τους ρόλους των διαλεγόμενων αναλαμβάνουν ο *Κρατῶν* (Μωάμεθ Β΄ ο Πορθητής) και ο *Φιλόσοφος* (Αμοιρούτζης). Στο έργο, που εύστοχα ο Monfasani του αποδίδει το χαρακτήρα[397] μιας *απολογίας περί της εαυτού πίστεως* ως απάντηση σε φήμες για τον εξισλαμισμό του, ο Αμοιρούτζης θίγει και το ζήτημα του θείου

κατὰ τὸν ἄνθρωπον τὸν εἰκόνι Θεοῦ τετιμημένον καὶ τῶν αὐτοῦ δημιουργημάτων πάντων ὑπέρτερον, μὴ Θεοῦ μόνου τὰς ἡνίας ἠρτῆσθαι, τίς ἂν εἴποι μὴ οὐχὶ παντάπασι τὰ ἄτοπα λέγειν εἰρημένος» (ΛΑΥΡΕΩΤΗΣ / ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ 1925, 432b).

[390] ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΑΓΑΛΛΙΑΝΟΣ, *Περὶ προνοίας* (ΛΑΥΡΕΩΤΗΣ / ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ 1925, 433a). Στην εκδοχή του λοιμού ως κατά παραχώρηση Θεού συμβαίνοντος, ο Αγαλλιανός ακολουθεί πιστά τον Ευγενικό. Βλ. και § 2.2.2.

[391] ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΑΓΑΛΛΙΑΝΟΣ, *Περὶ προνοίας* (ΛΑΥΡΕΩΤΗΣ / ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ 1925, 433a).

[392] ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΑΓΑΛΛΙΑΝΟΣ, *Περὶ προνοίας*: «…οὐ λέγει ὅτι ἁμαρτάνων φύγε τὸν τόπον καὶ ἀποκρύβηθι καὶ οὕτως οὐ μή σε καταλάβῃ ἡ ὀργὴ Κυρίου, ἀλλ' οἴκοι μένων εἴσελθε εἰς τὸν ἐνδότερον τῆς ψυχῆς σου τόπον πρὸς ἑαυτὸν ἐπανιὼν καὶ τὰ σὰ περισκοπῶν καὶ κλείσας τὴν θύραν, τὴν εἰσοδοδιέξοδον δηλαδὴ τῶν κοσμικῶν καὶ ματαίων διαλογισμῶν καὶ φροντίδων, ἀποκρύβηθι μικρὸν ἀπὸ τούτων σεαυτῷ καὶ τῷ Θεῷ μόνῳ προσέχων τῷ εἰδότι τὰ τῆς διανοίας κρυπτά, τὰς ἐννοίας καὶ τὰς πράξεις σου ἀναλογιζόμενος καὶ σαυτὸν εὐθύνων ἀπόδος τοὺς λόγους καὶ ἐγγύας παράσχου μηκέτι εἰς αὐτὰς ἐπιστρέψαι, ὡς ὁ κύων ἐπὶ τὸν ἴδιον ἔμετον, καὶ ποίει οὕτως ἕως ἂν παρέλθῃ ἡ ὀργὴ Κυρίου ἵλεω γενομένου ἐφ' οἷς ἔπραξας ἀτόποις ἔργοις καὶ συγγνώμην σοι δωρησαμένου διὰ μετανοίας καὶ ἐξομολογήσεως. Αὕτη ἐστὶν ἡ εὐσεβὴς καὶ ἀληθὴς τούτου τοῦ ρητοῦ διάνοια· τοῦτο πεποίηκε καὶ ὁ Δαυίδ, ὡς μικρὸν πρόσθεν εἰρήκαμεν, καὶ συγγνώμης ἠξίωται παρὰ Θεοῦ καὶ οὐκ ἀπώλετο τελείως ἡ αὐτοῦ στρατιά· τοῦτό σοι παραγγέλλει καὶ ὁ μακάριος ἐν προφήταις καὶ θεόπτης Μωϋσῆς λέγων· "πρόσεχε σεαυτῷ"· καὶ πάλιν· "σχολάσατε καὶ γνῶτε"· καὶ τῶν ἔξω σοφῶν ὁ εἰπὼν "πρὸς ἑαυτὸν ἐπανάγου". Τοῦτο ποίει καὶ αὐτὸς καὶ τοῖς ἄλλοις εἰσηγοῦ λοιμοῦ ἐνσκήψαντος ἢ ἄλλως πως ὀργίλως κινηθέντος τοῦ Θεοῦ χρῆσαι μετανοίᾳ καὶ ἐξομολογήσει, χρίσον τὰς τοῦ ταμιείου σου φλιὰς τῷ αἵματι τῶν ἀποκτανθέντων σου λογισμῶν πονηρῶν καὶ πράξεων, καὶ οὐ μή σου θίγῃ ὁ ὀλοθρευτής» (ΛΑΥΡΕΩΤΗΣ / ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ 1925, 433b–434a).

[393] Βλ. ΚΑΣΣΙΔΗΣ 1999, 174. Οι επιστολές στο ΛΑΥΡΕΩΤΗΣ / ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ 1925, 412–416. Οι επιστολές του Αγαλλιανού (πλέον εκλεγμένου μητροπολίτη Μηδείας Θεοφάνη) προς τον Αμοιρούτζη είναι οι σημ. αρ. 1, 4, 7, 9 και του Αμοιρούτζη προς τον Μηδείας οι σημ. αρ. 2, 6, 8 (η 3η επιστολή είναι του Αμοιρούτζη προς τον Κριτόβουλο, στον οποίο στέλνει το βιβλίον *Περὶ προνοίας* του Μηδείας παρακαλώντας τον να το επιστρέψει στο συγγραφέα επιδίδοντάς του και τη συνοδευτική επιστολή). Μάλιστα, η περίπτωση της δι' επιστολών συζήτησης των δύο ανδρών γίνεται ακόμη πιο ενδιαφέρουσα, αν λάβουμε υπόψη ότι αμφότεροι υπήρξαν πρόσωπα στενότατα συνδεδεμένα με το Σχολάριο κατά αυτήν ταύτη τη σύνταξη των έργων του περί θείας προνοίας και προορισμού: εκτός από τον Αγαλλιανό, και ο Αμοιρούτζης καταγράφεται ως πρόσωπο που έχει γνώση από πρώτο χέρι — κυριολεκτικά— των έργων του Σχολαρίου, καθώς η σύγχρονη έρευνα τον ταυτοποίησε ως γραφέα του λόγου *Περὶ θείου προορισμοῦ, δεύτερον* στον *Par. gr.* 1289. Για την αναγνώριση του χεριού του Αμοιρούτζη βλ. ORLANDI 2019, 211–212 και 221. Για μία ανάλυση των απόψεων του Αγαλλιανού περί προνοίας και περί ψυχής βλ. Stephanou 1932, 165–176.

[394] Ο Θεόδωρος Αγαλλιανός συνέγραψε το λόγο με αφορμή λοιμό που ξέσπασε στην Κωνσταντινούπολη το καλοκαίρι του 1467, την περίοδο που ήταν Μ. Οικονόμος (1464–1468 περίπου (βλ. ΠΑΤΡΙΝΕΛΗΣ 1966, 48)· Ως απάντηση λαμβάνει τον *Περί θείου προορισμοῦ, τέταρτον* λόγο του Γενναδίου, γραμμένο στις αρχές του 1468.

[395] ΠΑΤΡΙΝΕΛΗΣ 1966, 42.

[396] MONFASANI 2021α, 25.

[397] MONFASANI 2021α, 25.

προορισμού, απηχώντας μάλιστα τη θέση του Γενναδίου.[398] Ο επίλογος του έργου μοιάζει ανολοκλήρωτος, πράγμα που κάνει τον Monfasani να υποθέσει ως πιθανή μία χρονολογία πολύ κοντά στο έτος θανάτου του (1469).[399]

Ο Αμοιρούτζης απέναντι στην καταληκτήρια θέση του Αγαλλιανού ότι δεν πρέπει να επιζητούμε την σωτηρία με την καταφυγή σε τόπους «καθαρούς», μη προσβληθέντες από το λοιμό, αλλά στην έσω αναζήτηση του μόνου δυνάμενου να μάς σώσει από αυτόν του Θεού, προβάλλει την ένστασή του: αν όντως όλα γίνονται από τη θεία πρόνοια και κατά ορισμένο τρόπο, είναι στ' αλήθεια μάταιο να προσπαθούμε να προφυλαχθούμε, ίσως ακόμη και ασεβές. Αν, όμως, κάποια πράγματα συμβαίνουν *ενδεχομένως*, δεν θα ήταν άδικο να μην επιζητούμε τη σωτηρία από προφανείς κινδύνους; Κι ακόμη παραπέρα, δεν θα έμοιαζε, αντίθετα, ως πρόκληση προς το Θεό να θέτουμε εαυτούς σε κίνδυνο αξιώνοντας στη συνέχεια τη βοήθειά Του;[400] Η συνέχεια της μεταξύ τους συζήτησης και η επιχειρηματολογία που επιστρατεύει η κάθε πλευρά για να στηρίξει τις θέσεις της (την Ιερά Παράδοση ο Μηδείας, το λογικό επιχείρημα ο Αμοιρούτζης) είναι ακόμη πιο ενδιαφέρουσα, αν και εκφεύγει των ορίων της παρούσας εργασίας. Εκείνο που ίσως αξίζει να τονιστεί είναι η επίκληση στο πλαίσιο αυτής της δι' επιστολών συζήτησης της αξίωσης του φιλοσόφου Αμοιρούτζη για τη συμφωνία των λεγομένων με τις *κοινές έννοιες* (κι όχι παραίτητα με τη θέση ένος μεγάλου θεολόγου της ιεράς παράδοσης) ως βάση για μία συζήτηση που επιζητεί την αλήθεια σε ένα ζήτημα και όχι

---

[398] Το απόσπασμα από τον Αμοιρούτζη (που απηχεί τις απόψεις Γενναδίου, όπως αποτυπώνονται, αντιστοίχως, στις παραγράφους 11 του πρώτου λόγου *Περὶ θείας προνοίας και προορισμοῦ* και 12 του *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τρίτον* λόγου) έχει ως εξής: *Φιλόσοφος, ἢ περὶ πίστεως*: «Πρῶτον δὲ περὶ τοῦ προορισμοῦ καθ' αὐτὸ ῥητέον. Ἀκούω γὰρ μὴ συνᾴδειν ἐν τούτῳ τὴν ὑμετέραν δόξαν οἷς αὐτοὶ πιστεύομεν. ἡμεῖς τοίνυν τὸν προορισμὸν οὐδὲν ἄλλο τυγχάνειν ἢ τὴν θείαν πρόγνωσιν ἐν τοῖς λογικοῖς νομίζομεν, καὶ θέλησιν ἐπομένην οἷς ἂν ἕλοιντο οἱ προοριζόμενοι. Οὐ γὰρ ἀποκληρωτικῶς ὁ θεὸς οὐδὲ θελήματι ἀλόγῳ τοὺς μὲν προώρισεν εἰς τὴν αἰώνιον ζωήν, τοὺς δὲ εἰς τοὐναντίον, ἀλλ' ἐκείνους ἀϊδίως προώρισεν ἐφ' ἑκάτερον, οὓς προοῖδε τόδε ἢ τοὐναντίον αἱρησομένους, ὥστε τοὺς μὲν τἀγαθὸν ἑλομένους εἰς τὴν αἰώνιον ζωὴν προορίζειν, τοὺς δὲ τοὐναντίον εἰς τὸ ἐναντίον. Εἰ δέ τις ἄλλο νομίζει, πρῶτον μὲν ἀναιρεῖ τὸ ἐφ' ἡμῖν. Τούτῳ δὲ ὅσα ἄτοπα ἀκολουθεῖ πρότερον εἴρηται, ἔπειτα οὐ τῶν ἀγαθῶν μόνων αἴτιον τὸν Θεόν, ἀλλὰ καὶ τῶν κακῶν ἀποφαίνει. πρὸς δὲ οὐδὲ τὸ δίκαιον ἔχει μεθ' ἑαυτῆς ἡ τοῦ δίκη ἣν ἐπάγει τοῖς πονηροῖς. Τί γὰρ δή ποτε κολάζει οὓς αὐτὸς συνέταξε τῷ πονηρῷ καὶ βίᾳ; Οὐ γὰρ ἦν ἐκφυγεῖν, εἰ εἰς τοῦτο ἤγαγεν. Οὐκ ἄρα ἐστὶν ὁ προορισμὸς ἡγουμένη τοῦ θεοῦ βούλησις κατὰ ἀποκλήρωσιν, ἀλλ' ἑπομένη οἷς ἂν ὁ προοριζόμενος ἕλοιτο, οὐχ ὅτι μετὰ τὸ ἑλέσθαι γινώσκει ἢ ὁρίζει, ἀλλ' ὅτι ἀϊδίως προοῖδεν ὁπότερον ἄν τις ἕλοιτο ἢ τἀγαθὸν ἢ τοὐναντίον καὶ οὕτω προορίζει, ὥστε τοῦ προορισμοῦ αἰτίαν εἶναι τὴν ὑπὸ τοῦ θεοῦ γινωσκομένην αἵρεσιν τοῦ προοριζόμενου. οὐδὲν οὖν μέγα φαίνεται τὸ προωρίσθαι. πάντα γὰρ οἶδεν ὁ τοῦ θεοῦ ὀφθαλμὸς καὶ πρὸ τοῦ ἐν αὐτοῖς εἶναι καὶ τὸ πρσοῆκον ἑπομένως ὁρίζει. κοινόν ἄρα τυγχάνει τὸ προεγνῶσθαι καὶ τοῖς ἀγαθοῖς καὶ τοῖς πονηροῖς, καὶ ἡ ἑπομένη τούτῳ τοῦ θεοῦ θέλησις» (MONFASANI 2021α, 150,3–24).

[399] MONFASANI 2021α, 25.

[400] ΘΕΌΔΩΡΟΣ ΑΓΑΛΛΙΑΝΌΣ, *Ἐπιστολὴ* 2: «Εἰ μὲν γὰρ ἅπαντα ὑπὸ τῆς προνοίας γίνεται τὰ τῇδε καὶ οὐκ ἐνδέχεται ἄλλως ἔχειν, δῆλον ὅτι μάταιον τὸ φυλάττεσθαι· οὐ γὰρ ἔσται τι πλέον ἐντεῦθεν οὐδέν· ἴσως δὲ καὶ ἀσεβὲς νομίζειν οἷόν τε εἶναι νομίζειν τὴν θείαν ψῆφον διαφυγεῖν»· «Εἰ δέ τι καὶ ἐνδεχομένως πρόσεστιν ἀπὸ τῆς φύσεως, οὐκ ἄδικον ἴσως πειρᾶσθαι σώζειν αὐτὸν ἀπὸ τοῦ τοιούτου, εἰ λυμαίνεται τὴν ἡμετέραν ζωήν, καθάπερ εἴ τις δράκοντος ἐπιόντος φεύγει ἢ ἐμπρησμοῦ συμβάντος ἀποχωρεῖ· δοκεῖ γὰρ εἴ τι πρόσεστιν ἐνδεχομένως μὴ ἂν εἶναι τοῦτο ἀπὸ τῆς πρώτης ἀρχῆς· διότι δίχως ἀνάγκης τὸ τοιοῦτον συμβαίνειν ἢ τῆς αἰτίας ἀσθένεια ἢ τῷ εἶναί τι κωλύον ἔξωθεν ὧν οὐδέτερον χώραν ὀπωσοῦν ἔχει ἐπὶ τῆς πάντων ἀρχῆς· εἰ δὲ τοῦτο ἀληθὲς οὐκέτι ἀσεβὲς ἴσως εἴ τις τὰ ὑπὸ τῆς φύσεως μὲν γινόμενα, λυμαινόμενα δὲ ἄλλως τὴν ἡμετέραν ζωήν, φυλάττεσθαι ἐπιχειρεῖ· οἷον χειμῶνας ἐξαισίους ἢ πνεύματα καὶ σκηπτοὺς ἢ τοιαῦτα ἕτερα οἷον καὶ ἡ τοῦ ἀέρος δοκεῖ τυγχάνειν φθορά· καὶ γὰρ τοῦτο γίνεται ἐνίοτε ὑπὸ τῆς φύσεως» ·«Εἰ δέ τι καὶ ἐνδεχομένως πρόσεστιν ἀπὸ τῆς φύσεως, οὐκ ἄδικον ἴσως πειρᾶσθαι σώζειν αὐτὸν ἀπὸ τοῦ τοιούτου, εἰ λυμαίνεται τὴν ἡμετέραν ζωήν, καθάπερ εἴ τις δράκοντος ἐπιόντος φεύγει ἢ ἐμπρησμοῦ συμβάντος ἀποχωρεῖ· δοκεῖ γὰρ εἴ τι πρόσεστιν ἐνδεχομένως μὴ ἂν εἶναι τοῦτο ἀπὸ τῆς πρώτης ἀρχῆς· διότι δίχως ἀνάγκης τὸ τοιοῦτον συμβαίνειν ἢ τῆς αἰτίας ἀσθένεια ἢ τῷ εἶναί τι κωλύον ἔξωθεν ὧν οὐδέτερον χώραν ὀπωσοῦν ἔχει ἐπὶ τῆς πάντων ἀρχῆς· εἰ δὲ τοῦτο ἀληθὲς οὐκέτι ἀσεβὲς ἴσως εἴ τις τὰ ὑπὸ τῆς φύσεως μὲν γινόμενα, λυμαινόμενα δὲ ἄλλως τὴν ἡμετέραν ζωήν, φυλάττεσθαι ἐπιχειρεῖ· οἷον χειμῶνας ἐξαισίους ἢ πνεύματα καὶ σκηπτοὺς ἢ τοιαῦτα ἕτερα οἷον καὶ ἡ τοῦ ἀέρος δοκεῖ τυγχάνειν φθορά· καὶ γὰρ τοῦτο γίνεται ἐνίοτε ὑπὸ τῆς φύσεως» (ΛΑΥΡΕΩΤΗΣ / ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ 1925, 412b).

προγραμματικά τη δικαίωση μιας θέσης.[401] Τη σύμπτωση με τις *κοινές έννοιες* θα θέσει ο ίδιος ως τον αυθεντικό κανόνα αξιολόγησης της πίστης και της διάκρισης μεταξύ ευσεβών ή μη λόγων.[402]

Στον απόηχο των παραπάνω, ο Γεννάδιος, ανταποκρινόμενος στο αίτημα του Αγαλλιανού να αξιολογήσει το έργου του,[403] το αποτιμά θετικά:

> Ἡμεῖς δὲ καλῶς ἐπιστήσαντες τῷ συγγράμματι, τῇ σῇ πολυχρονίῳ περὶ τῶν τοιούτων εἰδήσει καὶ πείρᾳ προσῆκον ἔγνωμεν ὃν καὶ πρεσβυτικὸν ἄντικρυς· ὁ μὲν γὰρ σκοπὸς αὐτῷ λίαν ἀληθής, ἅτε καὶ τῶν διδασκάλων τῆς ἐκκλησίας πάντων γνώμη κοινὴ καὶ δόγμα τῆς ἱερᾶς γραφῆς ἀπαράγραπτον, ἀποδείκνυται δὲ ὡς οἷόν τε καλῶς καὶ ὡς ἂν γένοιτο πολλοῖς εὐκατάληπτος. Ταύτην ἐκ προχείρου τὴν ψῆφόν σοι περὶ τοῦ συγγράμματος πέμπομεν.[404]

Το πρώτο που επισημαίνει, συμφωνώντας με την ουσία των λεγομένων του Αγαλλιανού, είναι ότι διαπιστώνει με θλίψη πως, ενώ στα λόγια όλοι εξυμνούν τον Θεό ως παντεπόπτη και Κύριο πάντων[405], στην πράξη «ἀοριστίαν … ζωῆς καὶ θανάτου καταψηφίζονται καὶ τυχαῖόν τε καὶ αὐτόματον τὸ σύμπαν τῶν ἀνθρώπων ἡγοῦνται χρῆμα»,[406] μολονότι «τὸ … σύμπαν τῶν ἀνθρώπων χρῆμα ζωή τε ἐνταῦθα καὶ τῆς ζωῆς ταύτης τέλος ἐστὶ πρὸς ἄλλον βίον μετάγον».[407]

Κάνοντας ένα βήμα πίσω και πριν αναλύσει το ζήτημα της σχέσης λοιμού, φύσης και θείας πρόνοιας ως σχέση αλληλοδιάδοχης συμπερίληψης (ο λοιμός αποτελεί φυσικό φαινόμενο, ένα μεταξύ των πολλών που περιλαμβάνονται στη φύση, η οποία με τη σειρά της υπόκειται στη θεία πρόνοια), κρίνει σκόπιμο αφενός να αποσαφηνίσει σημασιολογικά τους όρους που περιγράφουν την πρόνοια και τον προορισμό και αφετέρου να διατυπώσει και πάλι την άποψη

---

[401] ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΑΓΑΛΛΙΑΝΟΣ, *Ἐπιστολὴ* 6: «Δῆλον γὰρ ὡς ἡ σὴ σοφία διέκρινεν ὅτι τὸ μὲν πειρᾶσθαι τοὺς ἐπιόντας ἀποφεύγειν, τό γε ἐφ' ἡμῖν ἦκον, κινδύνους οὐκ ἀθέμιτον· τὸ μέντοι νομίζειν ἱκανὸν εἶναι τοῦτο εἰς σωτηρίαν καὶ μὴ τῇ θείᾳ προνοίᾳ θαρρεῖν ἀνόσιον· δεῖ γὰρ τὰ μὲν ἐφ' ἡμῖν αὐτοῖς πανταχοῦ ποιεῖν, ἐκ τοῦ Θεοῦ δὲ τὴν σωτηρίαν ἐλπίζειν. Ταῦτα ἄριστα καὶ ταῖς κοιναῖς εὐνοίαις συμβαίνοντα ἡ σὴ σοφία διώρισε καὶ οὐκέτι ἀμφιβολίας καταλείπεται τόπος» (ΛΑΥΡΕΩΤΗΣ / ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ 1925, 415a).

[402] ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΑΜΟΙΡΟΥΤΖΗΣ, *Φιλόσοφος, ἢ περὶ πίστεως*: «Οὐδὲν δὲ ἧττον καὶ ἐπὶ τῇ τῆς δόξης διαφορᾷ, ἐν οἷς ἡ ἡμετέρα μόνον ἐξητάζετο πίστις, εἰ συμβαίνει τοῖς κοινοῖς λογισμοῖς […]. πολλοὶ δὲ αὖ, ὑπ' ἐμοῦ ἐλέγχοντος μὲν τὰ ἐπαγόμενα, δεικνῦντος δὲ τὰ ἡμῖν δοκοῦντα οὐδὲ ταῖς κοιναῖς ἐννοίαις μαχόμενα. Ἔδοξέ μοι αὐτὰ ταῦτα τὰ κατὰ διαφόρους συνουσίας εἰρημένα συνθέντα ἐκδοῦναι, ὅπως ἔχωσιν οἱ εὐσεβεῖς πρὸς τοὺς ἀντιπίπτοντας λόγους καλῶς ἵστασθαι καὶ μὴ ἧττον ἡ ἀλήθεια τοῦ ψεύδους φέρηται» (MONFASANI 2021α, 40,2–3 και 5–9).

[403] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τέταρτον*: «Σὺ μὲν καλῶς ποιῶν, φίλτατε, ἢ διαγράφειν ἡμῖν ἐπιτρέπεις ὃν ἔπεμψας λόγον, ἂν ἀπαρέσκων δοκῇ, ἢ βεβαιοῦν ἀξιοῖς· δεῖν γὰρ περὶ τῶν τοιούτων οὐχ ἑαυτοῖς μόνοις θαρρεῖν, ἀλλὰ τὴν τῶν κρίνειν εἰδότων καὶ δυναμένων ψῆφον ζητεῖν, μηδὲ τοῖς ἐκ τῶν ἰδιωτῶν ἐπαίνοις ἀρκεῖσθαι, οὓς καὶ ψευδόμενός τις ὑπ' ἀγνοίας ἢ σοφιζόμενος ἑλκύσειεν ἄν» (*Œ* I, 440,1–2).

[404] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τέταρτον* (*Œ* I, 440,7–13).

[405] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τέταρτον*: «Θαῦμα δὲ καὶ δακρύων φεῦ πολλῶν ἄξιον, ὅτι τὸν Θεὸν μέν τινες καθ' ἡμέραν ὑμνοῦσι ποιμένα καὶ καταφυγὴν καὶ ὁδηγὸν καὶ σκεπαστὴν καὶ μεθ' ἡμῶν ὄντα ἀεί, καὶ οὐ μεθ' ἡμῶν μόνον, ἀλλὰ καὶ κύκλῳ ἡμῶν, ὃ μεῖζον εἰς φυλακήν τε καὶ πρόνοιαν, καὶ παρήγορον ἐν ταῖς θλίψεσι καὶ ῥύστην ἐν πολέμῳ καὶ ἀντιλήπτορα καὶ φύλακα οὐ τῶν τελείων μόνων τὴν ἡλικίαν, ἀλλὰ καὶ νηπίων αὐτῶν, καὶ κατὰ τῶν ἐπηρεαζόντων ἐκδικητὴν καὶ τῆς ζωῆς ἡμῶν ὑπερασπιστήν, καὶ ἐν ταῖς χερσὶν αὐτοῦ τοὺς ἡμετέρους ἔχοντα κλήρους, καὶ ῥυόμενον ἐκ θανάτου καὶ διατρέφοντα ἐν λιμῷ καὶ ἐν γήρᾳ πληθύνοντα πίονι, καὶ ἄλλους αὖ κατὰ τὴν αὐτῶν ἀφανίζοντα πονηρίαν καὶ εἰς ἐχθρῶν χεῖρας παραδιδόντα, καὶ διδάσκαλον μὲν χειρῶν εἰς παράταξιν, δακτύλων δὲ εἰς πόλεμον, καὶ ἰατρὸν τῶν τῇ καρδίᾳ συντετριμμένων, καὶ ἀναλαμβάνοντα μὲν πραεῖς καὶ ὑψοῦντα, ἕως δὲ γῆς ἁμαρτωλοὺς ταπεινοῦντα, καὶ τὴν μὲν ψυχὴν ἐξαιρούμενον ἐκ θανάτου, τοὺς ὀφθαλμοὺς δὲ ἐκ δακρύων, τοὺς πόδας δὲ ἀπὸ ὀλισθήματος, καὶ οὐκ ἀνθρώποις μόνον, ἀλλὰ καὶ κτήνεσι διδόντα τροφὴν καὶ τοῖς νεοσσοῖς τῶν κοράκων, καὶ τοὺς μὲν μακρότητος ἡμερῶν ἐμπιπλῶντα, τοῖς δὲ οὐδὲ ἡμισεύειν τὰς ἡμέρας συγχωροῦντα, τοὺς δὲ πάνυ φαύλους ἐξολοθρεύοντα. Οὕτω μὲν καθ' ἡμέραν τὸν Θεὸν ἀνυμνοῦσι μετὰ τοῦ θείου Δαυὶδ οὐρανόθεν ταῦτα ἐμπνεομένου, εἶτα φρονοῦσί τε τἀναντία τούτων καὶ ἄλλους διδάσκουσιν» (*Œ* I, 441,14–34).

[406] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τέταρτον* (*Œ* I, 441,35–37).

[407] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τέταρτον* (*Œ* I, 441,37–442,1).

(σε αντίθεση με όσα πρέσβευσε ο Ευγενικός)[408] ότι ο Θεός προορίζει τη ζωή και την τελευτή *όλων των ανθρώπων*, τόσο των αγαθών και θεοφιλών όσο και των φαύλων και απίστων.[409]

3.2. *Ονομάτων επίσκεψις*

Την αποσαφήνιση των όρων που περιγράφουν θεματολογικά την πρόνοια και τον προορισμό ο Γεννάδιος τη θεωρεί προϋπόθεση για την όλη πραγμάτευση, καθώς αποδίδει τη γενική σύγχυση αναφορικά με ένα τόσο σπουδαίο και σύνθετο θεολογικό ζήτημα στην αδυναμία σύλληψης της *ακριβολογίας* των όρων και τις υψηλές διανοητικές απαιτήσεις που συνοδεύουν την ανάλυσή του:[410] «Ταύτην τῶν διδασκάλων τὴν ἀκριβολογίαν οὐ συνορῶντες ἔνιοι, τοὺς πονηροὺς καὶ ἀπίστους τῆς θείας ἐκβάλλουσι προνοίας καὶ διατάξεως, ὡς μήτε ζωῆς αὐτῶν τῷ Θεῷ μέλον μήτε τελευτῆς».[411] Η δυσχέρεια (ή και αδυναμία) ανταπόκρισης των συγχρόνων του στις υψηλές απαιτήσεις του ζητήματος ήταν απότοκο της τραγικής κατάστασης στην οποία έχει περιέλθει το Γένος, στο οποίο βασίλευαν πλέον, όπως λέει, πέρα από τη δυστυχία, η άγνοια και η αμορφωσιά,[412] με ορισμένες μόνο σπάνιες περιπτώσεις φωτεινών εξαιρέσεων, όπως θεωρεί ο συγγραφέας τον εαυτό του.[413] Προβαίνει, λοιπόν, ο Σχολάριος στις εξής διακρίσεις.[414]

Διοίκησις και *κυβέρνησις* είναι το «γενικὸν ὄνομα τῆς εἰς ἅπαντα διηκούσης ἐπιστασίας Θεοῦ».

Επιμεριζόμενη ως προς τα όντα και τα γενητά καλείται *εἰδικῶς*, αφενός, *διοίκησις* και *κυβέρνησις* («ὅσον … περὶ τὰ ὄντα») και, αφετέρου, *Πρόνοια* και *προμήθεια* («ὅσον περὶ τὰ γενητά»).

---

[408] ΜΑΡΚΟΣ ΕΥΓΕΝΙΚΟΣ, *Ἐπιστολὴ πρὸς Ἰσίδωρον ἱερομόναχον περὶ ὅρων ζωῆς αἰτήσαντα*: «Τοιούτον, οἶμαι (sc. μερικῶς μὲν ὑπάρχον, ἁπλῶς δὲ καὶ ἀπολύτως λεγόμενον), καὶ τὸ παρὰ τῷ μεγάλῳ Βασιλείῳ περὶ τῶν τῆς ζωῆς ὅρον εἶναι· "Θάνατοι γὰρ" φησὶν "ἐπάγονται τοῖς ἀνθρώποις, τῶν ὅρων τῆς ζωῆς πληρωθέντων". Οὐ πᾶσι φησὶ τοῖς ἀνθρώποις, ἀλλὰ τοῖς πιστοῖς καὶ πρὸς οὓς ἐκεῖνος ἐποιεῖτο τὸν λόγον· καὶ τούτοις δὲ οὐ πᾶσιν, ἀλλὰ τοῖς ἀρίστοις τε καὶ οἰκειοτάτοις· τούτων γὰρ ὁ Θεὸς οὐ τὴν τελευτὴν μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰ κατὰ τὸν βίον ἅπαντα προορίζει» (BOISSONADE 1844, 359)· *op. cit.*: «Οὐκ ἄρα πᾶσαν ζωὴν ὡρίσθαι φησόμεθα, οὐδὲ πάντα θάνατον προωρίσθαι· μόνον ἄρα τὸν τῶν δικαίων καὶ τῷ Θεῷ φίλων, ὧν οὐδὲ θρὶξ ἡ τῆς κεφαλῆς ἀπολεῖται μὴ βουλομένου τοῦ Θεοῦ» (BOISSONADE 1844, 362).

[409] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τέταρτον*: «Καὶ πονηροὶ μὲν γὰρ ἀπολαύουσι τῆς οὐρανίου κηδεμονίας δι' ἄκραν τοῦ δημιουργήσαντος εὔνοιαν καὶ φιλανθρωπίαν, οἱ δὲ σπουδαῖοι καὶ τῆς ἀληθοῦς ζωῆς ἐπιμελούμενοι προὔργου μετὰ προσθήκης ταύτην καρποῦνται» (*Œ* I, 443,8–11)· *op. cit.*: «Περὶ δέ γε τοῦ θείου προορισμοῦ καὶ τῆς ἐκεῖθεν προνοίας περὶ πάντας ἀνθρώπους, εἰ καὶ μὴ τὸν αὐτὸν τρόπον ἀπολαύουσι πάντες αὐτῶν, ἀλλ' οἰκείως ἕκαστοι τῇ σφῶν διαθέσει κατά τε πίστιν καὶ βίον, εἴρηται ἡμῖν ἐν τρισὶ λόγοις ἀρκούντως καὶ μετὰ πολλῆς ἐπεξεργασίας…» (*Œ* I, 443,35–444,3)· *op. cit.*: «Οἱ τοίνυν σοφώτατοι τῆς ἐκκλησίας διδάσκαλοι νοοῦντες μὲν ἐξηπλωμένως τὸν θεῖον προορισμόν, καθόσον τὴν σύμπασαν περὶ τοὺς ἀνθρώπους πάντας σημαίνει πρόνοιάν τε καὶ προδιάταξιν οἰκείως τῇ ἀιδίῳ τοῦ Θεοῦ γνώσει περὶ τῶν ἐσομένων, πάντας ἀνθρώπους καὶ προνοεῖσθαι καὶ προορίζεσθαι λέγουσιν ἐκ Θεοῦ» (*Œ* I, 445,29–33)· *op. cit.*: «Διὰ ταῦτα μὲν οὖν ὡρίσθαι τε ἐκ Θεοῦ καὶ πόρρωθεν ὡρίσθαι τὰ τῆς ζωῆς καὶ τῆς τελευτῆς καὶ τὰ μετ' αὐτὴν ὁμοίως τῶν τε ἀγαθῶν καὶ τῶν φαύλων, οἱ διδάσκαλοι λέγουσιν ἐξηπλωμένως ταῦτα νοοῦντες» (*Œ* I, 446,22–24).

[410] «Ἐπιστήμη γὰρ ἐπιστημῶν ἐστιν ἡ θεολογία, καὶ πρώτη μὲν σοφία τῷ ὕψει, ἐσχάτη δὲ διὰ τοῦτο καὶ τελευταία τῇ μετὰ πᾶσαν ἀνθρωπίνην σοφίαν αὐτῆς ἐπιτεύξει. Τοῖς δὲ διδασκάλοις καὶ θεολόγοις μόνοις προστίθεσθαι χρὴ τοῖς πληρεστάτοις μὲν τῆς ἄλλης σοφίας, περὶ δὲ πᾶσαν τὴν ἱερὰν Γραφὴν πιστῶς ἅμα καὶ σπουδαίως ἠσχολημένοις. Οὐχ ἡμετέρα τοῦτο γνώμη, ἀλλ' ὁ μέγας Βασίλειος ἐν τοῖς *Διαλογικοῖς* τοῦτ' ἀξιοῖ· "εἰ γάρ", φησί, "τῶν ἀκροατῶν τοὺς πεπαιδευμένους ταῖς θείαις Γραφαῖς δοκιμάζειν τὰ παρὰ τῶν διδασκόντων λεγόμενα, καὶ τὰ μὲν σύμφωνα ταῖς Γραφαῖς δέχεσθαι, τὰ δὲ ἀλλότρια ἀποβάλλεσθαι καὶ τοὺς τοιούτους ἐπιμένοντας διδάγμασιν σφοδρότερον ἀποστρέφεσθαι"» (ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τέταρτον*· *Œ* I, 441,3–13).

[411] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τέταρτον* (*Œ* I, 447,24–26).

[412] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τέταρτον*: «Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ὀδυρομένῳ μοι τὴν ἄγνοιαν καὶ τὴν ἄλλην ἀμορφίαν τοῦ γένους ἡμῶν οὕτω νῦν εἴρηται» (*Œ* I, 443,34–35).

[413] Βλ. σημ. 80.

[414] Εκτυλίσσεται στον *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τέταρτον* (*Œ* I, 444,33–445,28).

Η *πρόνοια* και *προμήθεια*, επιμεριζόμενη κατά τα είδη των *γενητών* (λογικά και άλογα), καλείται *ἰδίως*, αφενός, *πρόνοια* («ὅσον … ἐστὶ τῆς θείας προνοίας περὶ τὰ ἄλλα τῶν γενητῶν») και αφετέρου *προορισμός* («ὅσον … ἐστὶ περὶ τὴν ἀνθρωπείαν φύσιν»).

Περαιτέρω, ο *προορισμός*, επιμεριζόμενος εντός της λογικής/ανθρώπινης φύσης διακρίνεται σε *ὁρισμόν* («ἡ … περὶ ὅλην τὴν βελτίω μοῖραν τοῦ Θεοῦ διάταξις»), *προορισμόν* («διὰ τὸ ἐξ ἀιδίου εἶναι αὐτὸν ἐν τῇ θείᾳ γνώσει καὶ πρὸ τῆς τῶν πραγμάτων ὑπάρξεως») και *ἀποδοκιμασίαν* («ἡ περὶ ὅλην τὴν χείρω μοῖραν διάταξις»), αντιστοίχως δε οι αν θρωποι καλούνται *ὡρισμένοι* κα *προωρισμένοι* («οἱ ταύτης (sc. τῆς βελτίω) ὄντες τῆς μοίρας») και *ἀποδεδοκιμασμένοι* («οἱ ταύτην (sc. τὴν χείρω μοῖραν) πεπονθότες δικαίως»).

Στο πλαίσιο αυτών των διακρίσεων που κάνουν οι «σοφώτατοι της Εκκλησίας διδάσκαλοι» καθώς περιγράαφουν την «σύμπασαν περὶ τοὺς ἀνθρώπους πάντας πρόνοιάν τε καὶ προδιάταξιν οἰκείως τῇ ἀιδίῳ τοῦ Θεοῦ γνώσει περὶ τῶν ἐσομένων», ο Γεννάδιος θα υποστηρίξει ότι ο Θεός ασφαλώς και προνοεί και προορίζει «πάντας ανθρώπους» (αγαθούς και πονηρούς) «καὶ τὰ ἑκατέρων οἰκείως αὐτοῖς διατίθησιν».[415]

3.3. Ο λοιμός ως περίπτωση αυτόνομης δράσης των φυσικών νόμων

Σημαντική έκταση στον τέταρτο *Περὶ θείου προορισμοῦ* λόγο του Γενναδίου καταλαμβάνει η πραγμάτευση του ζητήματος του λοιμού, πράγμα εύλογο, καθώς, όπως αναφέρθηκε, ο τέταρτος λόγος αποτελεί απάντηση στον έργο του Θεοδώρου Αγαλλιανού *Περὶ προνοίας*,[416] το συνεγράφη πιθανότατα εξ αφορμής λοιμού που ξέσπασε στην Κωνσταντινούπολη και στο οποίο «…ἐλέγχονται ὡς ὀλιγόπιστοι οἱ ἐν καιρῷ λοιμοῦ φεύγοντες εἰς ἐρήμους καὶ ὀρεινοὺς τόπους…».[417] Στο βασικό ερώτημα «Τὶ οὖν δραστέον ἐνσκήψαντος λοιμοῦ;»,[418] και αναφερόμενος στην απάντηση του Αγαλλιανού «Μὴ φυγεῖν ἐν ἐρήμοις τόποις μηδὲ ἐπιζητεῖν ἀνέμους, ἀλλὰ καταφυγεῖν ἐπὶ Κύριον τὸν δυνάμενον σώζειν τοὺς ἐπ’ αὐτὸν καταφεύγοντας»,[419] ο Γεννάδιος θα δώσει τη δική του απάντηση, ενταγμένη στο πλαίσιο των όσων έχει υποστηρίξει για τη θεία πρόνοια, η οποία περιέχει τα πάντα και στην οποία υπόκεινται τα πάντα.

Πριν από την απάντησή του, ο θεολόγος Γεννάδιος θα «φυσιολογήσει», κάνοντας λόγο για *νόμο*, σύμφωνα με τον οποίο κατασκευάστηκε ο κόσμος από το Θεό και με βάση τον οποίο τα μέρη του επιτελούν τις κινήσεις τους και εξασφαλίζεται η κατά διαδοχήν ύπαρξη των γενητών και φθαρτών δημιουργημάτων.[420] Επίσης, θα αναφερθεί σε *νόμους*, τους οποίους τα *γενητά*

---

[415] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τέταρτον*: «Οἱ τοίνυν σοφώτατοι τῆς ἐκκλησίας διδάσκαλοι νοοῦντες μὲν ἐξηπλωμένως τὸν θεῖον προορισμόν, καθόσον τὴν σύμπασαν περὶ τοὺς ἀνθρώπους πάντας σημαίνει πρόνοιάν τε καὶ προδιάταξιν οἰκείως τῇ ἀϊδίῳ τοῦ Θεοῦ γνώσει περὶ τῶν ἐσομένων, πάντας ἀνθρώπους καὶ προνοεῖσθαι καὶ προορίζεσθαι λέγουσιν ἐκ Θεοῦ· οὐ γὰρ δύνανται τῆς θείας διατάξεως τὰ περὶ τοὺς ἀπίστους ἢ πονηροὺς ἐξαιρεῖν, ὅσα περὶ τὴν ζωὴν αὐτῶν εἰσι καὶ τὴν τελευτήν, οὔτ’ ἀληθές ἐστιν· οὐ γὰρ τῶν ἀγαθῶν μόνων ἄρχει Θεὸς ἢ τῶν πιστῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν ἄλλως διακειμένων, ὥστε καὶ προνοεῖ πάντων καὶ τὰ ἑκατέρων οἰκείως αὐτοῖς διατίθησιν» (*Œ* I, 445,29–37).

[416] Άλλωστε, ο πλήρης τίτλος του έργου είναι αρκετά κατατοπιστικός ως προς τη θεματική του: *Περὶ προνοίας ἢ Θεοφάνους Μηδείας, πρότερον δὲ μεγάλου οἰκονόμου τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, πρὸς τοὺς νομίζοντας, ἐὰν φύγωσιν ὅθεν λοιμώδεις ἀέρες καταπνέουσι, διασῴζονται, ἐμμένοντες δὲ ἐκεῖσε καὶ σπῶντες αὐτούς, τὸν θάνατον ἐπισπῶνται· Λόγος ἀποδεικνύων κακῶς φρονοῦντας αὐτοὺς καὶ εἰς Θεὸν ἐξαμαρτάνοντας· συντέτακται δὲ ἐν σχήματι διαλόγου κατὰ πεῦσιν καὶ ἀπόκρισιν, Μύστου τινὸς διαποροῦντος καὶ πυνθανομένου καὶ Μυσταγωγοῦ ἀποκρινομένου καὶ λύοντος* (ΛΑΥΡΕΩΤΗΣ / ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ 1925, 421–435).

[417] ΠΑΤΡΙΝΕΛΗΣ 1966, 48.

[418] ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΑΓΑΛΛΙΑΝΟΣ, *Περὶ προνοίας* (ΛΑΥΡΕΩΤΗΣ / ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ 1925, 433a).

[419] *Ibid*.

[420] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τέταρτον*: «Τὸν φαινόμενον τοῦτον ὑπὲρ γῆν κόσμον ὑπὸ νόμον τινὰ πεποίηκεν ὁ Θεὸς πολυσχιδῆ καὶ σοφίας πολλῆς γέμοντα, ὡς ἂν ἡ διάφορος καὶ ποικίλη τῶν ἐν αὐτῷ μερῶν κίνησις καὶ διάστασίς τε καὶ συνδρομὴ δουλεύουσα τῷ θείῳ θελήματι πρὸς τὴν τῶν γενητῶν καὶ φθαρτῶν τούτων ὕπαρξιν

ανεπίγνωστα υπηρετούν και οι οποίοι καθοδηγούν την ανθρώπινη ζωή.[421] Η έννοια του νόμου, λοιπόν, διέπει τόσο την κατασκευή όσο και τη λειτουργία του σύμπαντος κόσμου και των επιμέρους κτισμάτων του. Στους ευρισκόμενους *ἐν πᾶσι τοῖς κτίσμασι* «φυσικοὺς νόμους» (που καλούνται έτσι «ὡς ἐγκτισθέντες ὑπὸ Θεοῦ τῇ τῶν πραγμάτων φύσει»)[422] στηρίζεται το σύνολο των κλιματικών φαινομένων (βροχή και ξηρασία, ψύχη και καύσωνες), υγιεινές και νοσώδεις καταστάσεις για ανθρώπους και ζώα (όπως ο λοιμός), ευφορίες και αφορίες των καρπών της γης.[423] Στη βάση αυτών των νόμων, που δημιουργήθηκαν χάριν του ανθρώπου και υπηρετούν τη βιωτή του, διοικείται και η ανθρώπινη ζωή, όπως φαίνεται και από το παράδειγμα της *νηός* και του *κλύδωνος*, από τον οποίο κατά το φυσικό νόμο το πλοίο θα σωθεί, αν συμπέσει ο κυβερνήτης να είναι ικανός και η τρικυμία να μην είναι υπέρτερη της τέχνης και της σύνεσής του να την αντιμετωπίσει.[424] Τους νόμους αυτούς, που διατρέχουν όλη τη φύση, φροντίζει ο Θεός να τους διατηρεί αναλλοίωτους, τροποποιώντας τους περιστασιακά και μόνο, με σκοπό την ωφέλεια ή τη δίκαιη τιμωρία όσων εκείνος κρίνει.[425] Δρουν, συνεπώς, αυτόνομα, αλλά όχι και ανεξάρτητα από τη θεία βούληση. Κατά αυτή την έννοια, το ξέσπασμα ενός λοιμού, που στη βάση του είναι ένα φυσικό φαινόμενο,[426] το σταμάτημά του αφού εκδηλωθεί ή η ολοσχερής αποτροπή του, είναι έργο που συναρτάται με τη θεία βούληση, η οποία κατά περίπτωση ή ανταποκρίνεται στις ικεσίες των ανθρώπων ή όχι επιχειρώντας να τους σωφρονίσει.[427] Η στάση, συνεπώς, που οφείλει, όπως υποστηρίζει ο Αγαλλιανός αλλά και ο Γεννάδιος,[428] να

καὶ διαδοχήν, ἃ πάντα χάριν ἡμῶν εἰσι τῶν ἀνθρώπων, καὶ διαφόρων ἀποτελεσμάτων αἰτία γίνηται, οὐκ εἰδότων μὲν αὐτῶν τῶν τοῦ κόσμου τούτου μερῶν ἃ ποιοῦσι, ταῖς δὲ ἐντεθείσαις αὐτοῖς θεόθεν ἐπιτηδειότησι πρὸς τὸ τοιαῦτα ποιεῖν ἀκουσίως τε καὶ φυσικῶς δουλευόντων» (*Œ* I, 448,29–36).

[421] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τέταρτον*: «…τὰ γενητὰ ταῦτα… νόμοις ἰδίοις ἀνεπαισθήτως δουλεύουσιν, φυσικῶς αὐτοῖς ἐντεθεῖσιν ὑπὸ Θεοῦ, καὶ ἡ τῶν ἀνθρώπων ὡσαύτως ζωὴ τοιούτοις ἰδίοις ἄγεται νόμοις» (*Œ* I, 449,5–8).

[422] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τέταρτον* (*Œ* I, 449,9–10).

[423] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τέταρτον*: «Ἐκ μὲν δὴ τῶν ἐν τοῖς ὑψηλοτέροις νόμων ὄμβροι καὶ ἀνομβρίαι, ψύχη καὶ καύματα, ἐξ ὧν αὖθις ὑγιειναὶ καταστάσεις καὶ νοσώδεις ἀνθρώποις τε καὶ τοῖς ἄλλοις ζῴοις συμβαίνουσι καὶ καρπῶν εὐφορίαι καὶ ἀφορίαι, καὶ αὖται διάφοροι κατὰ τὰς τῶν τόπων διαφοράς» (*Œ* I, 449,10–14).

[424] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τέταρτον*: «Ὑποδείγματος χάριν, νόμος ἐστὶ φυσικός, τοῦ κυβερνήτου καλῶς εἰδότος κυβερνᾶν καὶ τοῦ ναυάρχου νουνεχοῦς ὄντος, τὴν ναῦν διασῴζεσθαι, ἂν μὴ κρείττων ἁπάσης τέχνης καὶ συνέσεως ὁ κλύδων γένηται· ἂν δὲ ἀνεπιστήμων ὁ κυβερνῶν ᾖ ἢ ὁ ναύαρχος καὶ εἰδότι τῷ κυβερνήτῃ μὴ θέλῃ προσέχειν μηδ’ ἐᾷ κυβερνᾶν αὐτὸν ὡς ἐπίσταται, νόμος ἐστὶ τὴν ναῦν ἀπόλλυσθαι, κλύδωνος ἐγερθέντος μεγάλου, ἢ καὶ κλύδωνος ἄνευ ἐξ ἄλλων δήπουθεν αἰτιῶν. Ἐκ τοῦδε τοῦ νόμου συμβαίνει σῴζεσθαι μὲν πλείστους ὄντας τοὺς πλέοντας δυοῖν ἕνεκα καλῶς πράττειν εἰδότων, ἀπόλλυσθαι δὲ δυοῖν ἀσυνέτων ἕνεκα καὶ ἀνεπιστημόνων» (*Œ* I, 449,18–26).

[425] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τέταρτον*: «Τοὺς τοιούτους τῆς θείας τάξεως νόμους, οἳ τὴν φύσιν ἀμφιτρέχουσιν [corr. διατρέχουσιν] ἅπασαν, ἀνάγκη πᾶσα σῴζεσθαι τό γε μέρος τῆς φύσεως, καὶ τούτους ὁ Θεὸς σῴζεσθαι τοὺς νόμους ὡς ἐπίπαν ἐᾷ, μὴ μεταποιῶν· οὐ γὰρ ἂν ἑαυτῷ καὶ τοῖς οἰκείοις ἐπιτάγμασιν ἔμελλεν ἀντιβαίνειν. Ἀλλ’ οὐ δουλεύει τοῖς ὑπ’ αὐτοῦ τεθειμένοις νόμοις καθάπαξ τοῖς κτιστοῖς καὶ μετὰ τῶν κτισμάτων ἠργμένοις, καιροῖς δὲ ἰδίοις καὶ περιστάσεσιν ἰδίαις τούτους μεταποιεῖ πρὸς τὸ βέλτιον ἢ τὸ χεῖρον τοῖς ἐντεῦθεν ὠφελησομένοις ἢ βλαψομένοις ἀξίως, καὶ τῆς χρείας τοῦ προσκαίρως μεταβαλεῖν εὐθὺς πεπαυμένης, ὡς τὴν ἀρχὴν ἐτάχθησαν αὖθις σῴζονται» (*Œ* I, 449,27–35).

[426] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τέταρτον*: «Φθορὰ μὲν ἀέρος ἐστὶν ὁ λοιμὸς ἢ φυσικαῖς αἰτίαις παρεπομένη κατὰ τὸν θεῖον ἐπ’ αὐταῖς νόμον, εἰ συγχωροίη Θεὸς καὶ μὴ εἴργειν βούλοιτο καθάπαξ ἢ παύειν εὐθὺς γενομένην ἄλλοις λόγοις οἰκονομίας τὸν ἐν τῇ φύσει νόμον νικῶσιν, ἢ προστάξει θείᾳ καὶ παρὰ τὸν τοιοῦτον νόμον συμβαίνουσα· ὡς γὰρ δεσπότης τῆς φύσεως δύναται καὶ παύειν κινουμένην αὐτὴν καὶ κινεῖν οὐκ ἂν κινηθεῖσαν» (*Œ* I, 451,23–28).

[427] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τέταρτον*: «Καὶ λοιμὸν ὁμοίως ἐν ἔθνει ἢ πόλει μέλλοντά τε καὶ προλεγόμενον ὑπὸ τῶν ταῦτα σκοπούντων ἐκ τῆς κοσμικῆς, ὡς εἴρηται, διαθέσεως οὐκ ἐᾷ γίνεσθαι, καὶ ἀρξάμενον παύει, τῶν ἀνθρώπων εὐσεβῶς καὶ μετὰ τῆς προσηκούσης τῶν κακῶν μετανοίας ἐπὶ τὸν θεῖον οἶκτον καταφευγόντων· μὴ ἐπελθόντα δ’ ἂν ἐκ φυσικῶν αἰτιῶν αὐτὸς κινῶν τὴν φύσιν ἐπάγει, ποινηλατῶν ἢ παιδεύων» (*Œ* I, 450,32–451,2).

[428] Ο ΑΓΑΛΛΙΑΝΟΣ στο ίδιο πνεύμα αναφέρει σχετικά, *Περὶ προνοίας*: «Οὐ λέγει ὅτι ἁμαρτάνων φύγε τὸν τόπον καὶ ἀποκρύβηθι καὶ οὕτως οὐ μὴ σὲ καταλάβῃ ἡ ὀργὴ Κυρίου, ἀλλ’ οἴκοι μένων εἴσελθε εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς ψυχῆς

τηρεί έναντι του λοιμού κάποιος που θέλει να λογίζεται γνήσιος και ευσεβής πιστός δεν είναι η κατά τόπον φυγή (με την οποία απλώς συμμεταφέρει αλλού τα αίτια του κακού),[429] αλλά η εσωτερική μετατόπιση και μεταστροφή από την αμαρτία στο αίτημα συγχώρεσης και τη δοξολογία του μόνου που μπορεί να σώσει τον άνθρωπο.[430]

Είναι ενδιαφέρον το γεγονός ότι, μολονότι ο Γεννάδιος απαντά στον δογματικά ομογάλακτό και αποδεδειγμένα πιστό ακόλουθο των απόψεών του Αγαλλιανό,[431] εντούτοις προβαίνει σε μια εκτενή «φυσιολόγηση», πράγμα που μπορεί εκ πρώτης όψεως να φαίνεται τουλάχιστον μη αναμενόμενο, δεδομένου του κοινού δογματικού πλαισίου αναφοράς των δύο ανδρών και της μακράς τριβής τους με τα ζητήματα αυτά.[432] Αν, ωστόσο, λάβουμε υπόψη ότι του έργου του Αγαλλιανού *Περὶ προνοίας* ακολούθησαν τόσο η απαντητική συγγραφή του τετάρτου λόγου *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ* του Γενναδίου όσο και η ανταλλαγή επιστολών με τον Γεώργιο Αμοιρούτζη με τη γνωστή διαφωνία ως προς το χαρακτήρα των φυσικών φαινομένων,[433] δεν είναι διόλου απίθανο ο Αγαλλιανός να έθεσε υπόψιν του δασκάλου του και την επιχειρηματολογία του Αμοιρούτζη, προκειμένου να την αντικρούσει. Όσο για το ότι ο Γεννάδιος αποφεύγει να αναφερθεί ονομαστικά στον προνομιακό συνομιλητή του σουλτάνου σε θέματα πίστης και λογιοσύνης Γεώργιο Αμοιρούτζη, πολύ περισσότερο μάλιστα όταν δεν συμφωνεί μαζί του, μοιάζει με στάση μάλλον αναμενόμενη και συνετή.[434]

4. Ο *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ* πέμπτος λόγος

Ο *Περὶ του θείου προορισμοῦ πέμπτος* λόγος είναι ο τελευταίος τον οποίο συντάσσει με αυτή τη θεματική ο Γεννάδιος. Πρέπει να σημειωθεί ότι και στους δύο αυτόγραφους κώδικες όπου σώζεται, παραδίδεται με τον τίτλο *Ὅπως ἡ θεία πρόνοια καὶ ὁ θεῖος προορισμὸς οὐκ ἀναιρεῖ τὸ χρήσιμον τῶν εὐχῶν*[435] και όχι με τον τίτλο *Περὶ τοῦ θείου προρισμοῦ, πέμπτον*, που βρίσκουμε

σου τόπον πρὸς ἑαυτὸν ἐπανιὼν καὶ τὰ σὰ περισκοπῶν καὶ κλείσας τὴν θύραν, τὴν εἰσοδοδιέξοδον δηλαδὴ τῶν κοσμικῶν καὶ ματαίων διαλογισμῶν καὶ φροντίδων, ἀποκρύβηθι μικρὸν ἀπὸ τούτων σεαυτῷ καὶ Θεῷ μόνῳ προσέχων τῷ εἰδότι τὰ τῆς διανοίας κρυπτά, τὰς ἐννοίας καὶ τὰς πράξεις σου ἀναλογιζόμενος καὶ σαυτὸν εὐθύνων ἀπόδος τοὺς λόγος καὶ ἐγγύας παράσχου μηκέτι εἰς αὐτὰς ἐπιστρέψαι, ὡς ὁ κύων ἐπὶ τὸν ἴδιον ἔμετον, καὶ ποίει οὕτως ἕως ἂν παρέλθῃ ἡ ὀργὴ Κυρίου ἵλεω γενομένου ἐφ' οἷς ἔπραξας ἀτόποις ἔργοις καὶ συγγνώμην σοι δωρησαμένου διὰ μετανοίας καὶ ἐξομολογήσεως» (ΛΑΥΡΕΩΤΗΣ / ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ 1925, 433b–434a).

[429] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τέταρτον*: «Ἀλλ' ἔνιοι περὶ ταῦτα πάντα τυφλώττοντες τὰς μὲν ἁμαρτίας οὐ φεύγουσι τὰς τῆς θείας ὀργῆς αἰτίας, ἐπὶ δὲ τόπους μεταβαίνουσιν ἄλλους, ἐπὶ τῶν ὤμων ἢ τῶν ἵππων οἷς ἐποχοῦνται τὰ τῆς ὀργῆς ἐφόδια φέροντες…» (*Œ* I, 452,27–30).

[430] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τέταρτον*: «Ἔδει γὰρ ἐκ τῶν τῆς ὀργῆς πρῶτον κρυπτομένους αἰτίων καὶ ἀσφαλιζομένους, εἶτα τῷ δυναμένῳ σῴζειν καὶ οἴκοι πεπιστευκότας καὶ ἠρεμοῦντας, τότε τὴν ᾠδὴν ᾄδειν ἐκείνην ἀληθῶς τε ὁμοῦ καὶ φρονίμως» (*Œ* I, 452,31–34).

[431] Βλ. Appendix.

[432] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τέταρτον*: «…ἀλλ' ἀρκείτω σοι τῶν σοφωτάτων διδασκάλων ὁ κύκλος, οἷς ἀκολουθοῦμεν ἡμεῖς καὶ ὧν τῇ μετὰ πολλῆς σπουδῆς ἐρεύνῃ συγγεγηράκαμεν» (*Œ* I, 440,15–16).

[433] Βλ. ΚΑΣΣΙΔΗΣ 1999, 174, όπου γίνεται λόγος για τη συζήτηση (αρχικά) και τη διαμάχη (κατόπιν) των δύο λογίων αναφορικὰ μὲ τὸ χαρακτήρα τῶν φυσικῶν φαινομένων με αφορμή το έργο του Αγαλλιανού *Περὶ προνοίας* και, ειδικότερα, το ζήτημα του λοιμού που πραγματεύεται σε αυτό. Για τον Αγαλλιανό είναι σαφές ότι ο λοιμός, όπως και τα πάντα στη φύση, έχει την τελική αναγωγή του στη θεία πρόνοια. Κατά συνέπεια, η προσπάθεια διαφυγής από το λοιμό μοιάζει με αμφισβήτηση του θείου θελήματος, όπως αυτό εκφράζεται μέσω της πρόνοιάς του. Αντίθετα, ο φιλόσοφος Αμοιρούτζης υποστηρίζει ότι ορισμένα πράγματα μπορούν να οφείλονται και σε άλλες αιτίες, άσχετες με τη θεία πρόνοια, γεγονός που δικαιολογεί απολύτως την επιδίωξη του ανθρώπου να διαφύγει για να σωθεί από προφανείς κινδύνους, δίχως ασφαλώς να κινδυνεύει να χαρακτηρισθεί άπιστος. Οι *Επιστολές* στο ΛΑΥΡΕΩΤΗΣ / ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ 1925, 412–416.

[434] MONFASANI 2021α, 1–10. Ο μόνος σύγχρονος που αποτόλμησε να κατηγορήσει για αποστασία τον Αμοιρούτζη ήταν ο –ευρισκόμενος ο ίδιος στο ασφαλές περιβάλλον της Δύσης– Γεώργιος Τραπεζούντιος (βλ. MONFASANI 2021α, 4).

[435] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, πέμπτον* (*Œ* I, 453,26–27).

στην έκδοση των L. Petit, X.-A. Sideridès και M. Jugie.[436] Ο αυθεντικός τίτλος παραπέμπει ευθέως στον ομόθεμο τίτλο της αντίστοιχης *Quaestio* της δικής επιτετμημένης μετάφρασης της *Σούμμας κατὰ Ἐθνικῶν* του Θωμά Ακυινάτη.[437] Ο τίτλος της γαλλικής έκδοσης οφείλεται πιθανόν στην πρόθεση των εκδοτών να συναριθμήσουν και αυτόν τον λόγο με τους προηγούμενους τέσσερις ως ομόθεμό τους. Αυτό, όμως, δεν το έκανε ο Σχολάριος (που επιμελούνταν ο ίδιος τους κώδικες που περιείχαν τα έργα του), και το γεγονός, ασφαλώς, έχει τη σημασία του. Ο τελευταίος αυτός Λόγος διαφοροποιείται τόσο από τον μακροσκελή πρώτο λόγο, «τὸν τῆς ἀληθείας κατασκευαστικόν»,[438] όσο και από τους επόμενους τρεις, που σχετίζονται άμεσα με τον πρώτο ως διευκρινιστικοί επιμέρους ζητημάτων που ανέκυψαν από τον πρώτο.[439] Συνεπώς, οι αναφερόμενοι τέσσερις λόγοι έχουν τόσο θεματική όσο και στενή *αιτιώδη* συνάφεια: οι επόμενοι τρεις (β΄, γ΄, δ΄) γεννώνται εξ αιτίας της ανάγκης διευκρινίσεων ζητημάτων που ανέκυψαν από τον πρώτο. Ο «πέμπτος» λόγος, παρότι εντάσσεται στην ίδια θεματική, δεν συνδέεται «οργανικά» με τους προηγούμενους· είναι μεν ομόθεμος, αλλά αποτελεί μια σχετικώς αυτόνομη ανάπτυξη, μια επιτομή, ένα εγχειρίδιο όπου, εξ αφορμής του ζητήματος της φαινομενικά αντινομικής σχέσης θείου προορισμού και προσευχών, εκτίθενται με συνοπτική πληρότητα τα βασικά σημεία της διδασκαλίας του Σχολάριου περί θείας προνοίας και προορισμού.

Το θέμα των προσευχών (*τὸ χρήσιμον τῶν εὐχῶν*, *τὸ τῶν εὐχῶν δραστήριον* κ.τ.ό.), της ανταπόκρισης του Θεού σε αυτές και το κατά πόσον η ανταπόκριση αυτή συνιστά αναίρεση του θείου προορισμού, αποτελούν, όπως είδαμε,[440] ζητήματα που τα έχει ήδη θέσει και αναπτύξει ο Γεννάδιος στο πλαίσιο της ανάλυσης του ζητήματος της θείας προνοίας και του θείου προορισμού[441] Ωστόσο, πιθανώς και πάλι από την ανάγκη ανταπόκρισης σε αίτημα οικείων προσώπων,[442] ο Γεννάδιος προβαίνει στη συγγραφή αυτού του λόγου. Η πραγμάτευσή του εντάσσεται στο πρίσμα της κλασικής θεώρησής του ότι οι ικετήριες προσευχές δεν αντιβαίνουν στο έργο της θείας πρόνοιας και του θείου προορισμού και ότι ο προορισμός δεν αναιρεί τη χρησιμότητά τους.[443] Από μία άλλη οπτική θεωρούμενες, οι προσευχές καταδεικνύουν την προσωπική σχέση ανάμεσα στον άνθρωπο και το Δημιουργό του, που δύναται να «εισακούει» τις ικεσίες των ανθρώπων, δίχως, την ίδια στιγμή, να αλλάζει η αρχική βούλησή Του για το προορισμένο από τον ίδιον *τέλος* ενός εκάστου.[444]

---

[436] *Παντοκράτορος* 127, 63r και *Par. Gr.* 1292, f. 148v. Ούτε στα σωζόμενα περιεχόμενα του *Par. Gr.* 1292 ο Σχολάριος μνημονεύει το έργο ως *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, πέμπτο*.

[437] Πρόκειται για το κεφ. 95 του Γ΄ Βιβλίου: «Ὅτι τὸ ἀκίνητον τῆς θείας προνοίας οὐκ ἀναιρεῖ τὸ χρήσιμον τῆς εὐχῆς» (*Œ* V, 182,24–24).

[438] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τέταρτον* (*Œ* I, 444,4).

[439] Εδώ πληροφορούμαστε για πρώτη φορά ότι *και* ο πρώτος λόγος υπήρξε, επίσης, απότοκο προτροπής φίλων: «Καὶ ἡμεῖς δὲ περὶ τῆς θείας προνοίας καὶ τοῦ θείου προορισμοῦ ἐν τέτταρσι πεπραγματεύμεθα λόγοις, φίλων σπουδῆς ἀξίων ἐπὶ τοῦτο κεκινηκότων» (*Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, πέμπτον· Œ* I, 454,3–5).

[440] Στον πρώτο λόγο το ζήτημα αναλύεται στις παραγράφους 22 και 23. Στο δεύτερο λόγο γίνεται αναφορά στις παραγράφους 9 και 15.

[441] Βλ. Μέρος Πρώτο, παράγρ. 1.4. Το ζήτημα των εὐχῶν και το παράδειγμα του Εζεκία.

[442] Δεν αποσαφηνίζει την αιτία συγγραφής του πέμπτου Λόγου του ο Γεννάδιος. Ενδεχομένως αποτελεί (και αυτού του λόγου η συγγραφή) ανταπόκριση σε ζητούμενο όχι ενός, αλλά περισσοτέρων οικείων προσώπων, μιας και δεν τον απευθύνει ονομαστικά σε κάποιον· με αφορμή, λοιπόν, αυτό το ζητούμενο προβαίνει στη συγγραφή ενός σύντομου συστηματικού οδηγού ως προς το ζήτημα των προσευχών, για κάποιον που δεν έχει το χρόνο ή την πρόσβαση στο κείμενο του εκτενούς πρώτου Λόγου του. Η πρόθεση στοχευμένης συστηματικής πραγμάτευσης διαφαίνεται ήδη από τον τίτλο.

[443] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, πέμπτον*: «…πρὸς τὸ ζητούμενον ἐπιστραφησόμεθα νῦν μόνον, καὶ δείξομεν ὅπως αὐτῆς ὑποτεθειμένης (sc. τῆς θείας προνοίας) βεβαίως, καὶ ἡ τῶν εὐχῶν σῴζεται χρεία καλῶς» (*Œ* I, 454,6–8).

[444] Όπως είδαμε και στον πρώτο λόγο, *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον*: «Ἀλλ’ οὔτ’ ἐντεῦθεν ὁ θεῖος ἠμείφθη προορισμὸς περὶ τῆς ἑκάστου ζωῆς τε καὶ τελευτῆς, ἐν ᾧ περιέχεται καὶ τὸ δύνασθαι ταῦτα πρὸς τὸ συμφέρον διατιθέναι τὸν θανάτου καὶ ζωῆς κύριον, οὔτ’ ἔξω τῶν περὶ Ἐζεκίου προωρισμένων καὶ τοῦτ’ ἦν, τὸ εὐξάμενον σὺν βελτιώσει τοῦ βίου προσθήκην ταύτην λαβεῖν, καὶ ὅ ποτε πέρας τῆς περὶ τὸν Ἐζεκίαν καθόλου

Της ανάλυσης του ζητουμένου προτάσσεται ως πλαίσιο διάρθρωσης μια σύντομη[445] παρουσίαση της θείας πρόνοιας. Για την ανάγκη αυτή ο Σχολάριος ανασύρει και παραθέτει συνοπτικά την επιχειρηματολογία που έχει ήδη αναπτύξει στους προηγούμενους λόγους του. Συγκεκριμένα: α) για το Θεό ως ποιητή και προνοητή πάντων των όντων (2η παράγραφος του πέμπτου λόγου)[446] στηρίζεται στις παραγράφους 2, 3, 4, 5 του πρώτου λόγου·[447] β) για το Θεό ως δημιουργό, *προμηθέα*, διοικητή και κυβερνήτη πάντων των όντων[448] (3η παράγραφο του πέμπτου λόγου)[449] στηρίζεται στις παραγράφους 6 και 7 του τέταρτου λόγου· και γ) για τη θεία πρόνοια και τον θείο προορισμό (παραγράφοι 4, 5 και 6 του πέμπτου λόγου)[450] στηρίζεται στις παραγράφους 6, 7, 9, 10 του πρώτου λόγου[451] και στις παραγράφους 7, 8, 9, 10 του τέταρτου λόγου.[452]

Από τις συνολικά οκτώ παράγράφους του πέμπτου λόγου, ο Γεννάδιος αναπτύσσει το ζήτημα των προσευχών στις δύο τελευταίες (7η και 8η),[453] για να καταλήξει ότι ο θείος προορισμός όχι μόνο δεν ακυρώνει την αποτελεσματικότητα της προσευχής («τὸ τῆς εὐχῆς δραστήριον») αλλά και «συνωθεί» προς το «εύχεσθαι», ως διαδικασία συνάδουσα με αυτόν («…ὥστε ὁ θεῖος διὰ ταῦτα προορισμὸς οὐ μόνον οὐκ ἀναιρεῖ τὸ τῆς εὐχῆς δραστήριον, ἀλλὰ καὶ ἐπαναγκάζει καλῶς τὴν εὐχὴν ὡς αὐτῷ δήπου συνᾴδουσαν τὴν ἀξίαν»).[454] Ειδικά ως προς το ότι ο Θεός (που έτσι κι αλλιώς δεν χρειάζεται τις προσευχές των ανθρώπων για να οικονομήσει πανσόφως και πατρικώς[455] το βίο τους) δεν επηρεάζεται από τίποτα, ο Γεννάδιος είναι σαφής: «Ὅθεν οὐδὲ συναύξουσιν οἱ τοιοῦτοι τὸν θεῖον ἐπ᾽ αὐτοῖς προορισμὸν τῇ περὶ ταῦτα σπουδῇ, συνῳδὸν μὲν οὖν τὸν οἰκεῖον βίον ἁπάσῃ δρῶσι σπουδῇ τῷ προωρίσθαι ἄν».[456] Οι γνήσιοι χριστιανοί, άλλωστε, δεν ζητούν τίποτε από τα πρόσκαιρα.[457] Για την ακρίβεια, δεν χρειάζεται καν να εκφωνήσουν την προσευχή τους, αφού «ἐγκαρδίως … ἔστι λαλεῖν καὶ γλώττῃ σιγῶντα».[458] Όσοι μάλιστα έφθασαν ακόμη υψηλότερα, δεν ζητούν καν το κεφαλαιώδες των

θείας προνοίας ἦν, τοῦτ᾽ ἀμήχανον ἦν μεταποιηθῆναι· ὥστε εἰ καὶ δὶς αὐτῷ τοσοῦτος αὖ προσετίθετο χρόνος, ἐκεῖνος ἂν ἦν ὁ τῆς ζωῆς τελευταῖος ὅρος αὐτῷ καὶ προσετίθετ᾽ ἂν δήπου» (*Œ* I, 412,1–8).

445 ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, πέμπτον*: «Οὐδὲν δὲ ἀπᾷδον ὁρίσασθαι πρῶτον καὶ διελέσθαι τὴν πρόνοιαν δι᾽ ὀλίγων καὶ ὅσον ἐς τὴν παροῦσαν χρείαν ἀρκεῖ, καὶ οὕτως ἰέναι πρὸς τὸ ζητούμενον» (*Œ* I, 454,15–17).

446 ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, πέμπτον* (*Œ* I, 454,18–455,3).

447 ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον* (*Œ* I, 391,23–394,31).

448 ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τέταρτον* (*Œ* I, 444,12–445,28).

449 ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, πέμπτον* (*Œ* I, 455, 4–456,5).

450 ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, πέμπτον* (*Œ* I, 456, 6–458,24).

451 ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον* (*Œ* I, 394,32–399,24).

452 ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τέταρτον* (*Œ* I, 444,33–448,25).

453 ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, πέμπτον* (*Œ* I, 458,25–460,26).

454 ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, πέμπτον* (*Œ* I, 459,30–32).

455 ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, πέμπτον*: «Καὶ μὴ εὐξαμένοις ἂν οὖν τοῖς τοιούτοις τήν τε παροῦσαν ζωὴν καὶ τὴν μέλλουσαν δι᾽ αὐτῆς οἰκονομεῖ πανσόφως καὶ πατρικῶς· προτρέπεται μέντοι γε καὶ αἰτεῖν καὶ ἐπιμόνως τοῦτο ποιεῖν» (*Œ* I, 459,7–10).

456 ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, πέμπτον* (*Œ* I, 459,26–28). Όπως έχει υποστηρίξει και στον πρώτο λόγο, *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον*, «ἐν τούτοις πᾶσι τοῖς περὶ τῆς θείας φιλανθρωπίας ἱστορουμένοις μετὰ τοῦ ταῦτά τε ἀληθῆ εἶναι καὶ ἡμᾶς ὀρθοτάτῳ λογισμῷ κεχρημένους εὔχεσθαι περὶ ὧν χρὴ τῷ δημιουργῷ, καὶ τὸ τῆς θείας προνοίας προωρισμένον καὶ ἀμετάβλητον διασῴζεται· οὔτε γὰρ διὰ τὸ ἅπαξ ἢ δὶς στῆναι τοῦ δρόμου τὸν ἥλιον τῇ τοῦ ποιήσαντος αὐθεντίᾳ ἡ περὶ αὐτὸν ἥμειπται καθόλου τῆς προνοίας διάταξις, οὔτ᾽ ἔξω τῶν περὶ ἡλίου προωρισμένων καὶ τοῦτ᾽ ἦν» (*Œ* I, 411,28–34).

457 ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, πέμπτον*: «Δεῖ μέντοι καὶ τόδε προσδιορίσασθαι, ὅτι οἱ εὐλαβῶς τε καὶ φιλοθέως τὴν εἰς Θεὸν πεποίθησιν ἔχοντες οὐ δέονται αὐτοῦ περὶ οὐδενὸς τῶν προσκαίρων, ἀλλὰ περὶ τῆς ἐν αὐτῷ βασιλείας, ὥστε ταύτης τυχεῖν κατὰ τὸ θεῖον παράγγελμα καὶ βασιλεῦσαι μὲν ἐν αὐτοῖς τὸν Θεὸν ἐνταῦθα, μετασχεῖν δὲ αὐτοὺς ὡς οἷόν τέ ἐστιν ὕστερον τῆς ἐν οὐρανοῖς βασιλείας» (*Œ* I, 459,35–460,3).

458 ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, πέμπτον*: «Οὗτοι τοίνυν οἱ προωρισμένοι πάντες, καὶ μὴ εὐχόμενοι περὶ τοῦ σῴζεσθαι, σῴζοιντ᾽ ἄν, καὶ ἀπαλλάττοιντ᾽ ἂν πειρασμῶν, οὐκ εὐχόμενοι ἀπαλλάττεσθαι· "καὶ σιωπῶντος γάρ, φησί, Μωσέως ἐπακούει Θεός", τῇ ἀξιότητι τοῦ ἀκουσθῆναι φιλαγάθως προσέχων, οὐ τὴν διὰ γλώττης λαλιὰν ἀναμένων· ἐγκαρδίως γὰρ ἔστι λαλεῖν γλώττῃ σιγῶντα» (*Œ* I, 458,25–29).

αγαθών, το «μετασχεῖν τῆς ἐν οὐρανοῖς βασιλείας»·[459] γνωρίζοντας ότι η οδός προς αυτήν διέρχεται μέσα από πειρασμούς και δοκιμασίες, δεν τις απεύχονται, καθώς οι θλίψεις που προκαλούν τούς οδηγούν στην ουράνια βασιλεία και, συνάμα, τούς αποσπούν από τους ίδιους τους πειρασμούς.[460]

Ποια προσευχή, λοιπόν, τούς απομένει; Η προσευχή να μην έρθουν αντιμέτωποι με δοκιμασίες υπέρτερες των δυνάμεών τους και να μην εγκαταλειφθούν από το Θεό στην πάλη τους με τους πειρασμούς,[461] αλλά να τους δωρηθεί η υπομονή που χρειάζεται για να τους υπερβούν.[462]

5. Οι πηγές των πέντε λόγων *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ*

5.1. Οι ελληνόφωνοι συγγραφείς

Εκτός της συχνής χρήσης χωρίων της αγίας Γραφής,[463] ο Γεννάδιος σε όλη την έκταση των πέντε λόγων του αντλεί, παραθέτει, αναφέρεται σε, ή απηχεί απόψεις από μια ευρεία χορεία αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων, Ελλήνων Πατέρων της Εκκλησίας και βυζαντινών συγγραφέων, που κατά χρονολογική σειρά είναι οι εξής.

Ιπποκράτης, *Ἀφορισμοὶ*[464] (λόγος β΄)

Ψ.- Πτολεμαίος, *Καρπὸς*[465] (λόγος β΄) (αναφορά μέσω του Θωμά Ακυινάτη)

Πλωτίνος, *Περὶ εἱμαρμένης*[466] (λόγος α΄), *Περὶ προνοίας πρῶτον*[467] (λόγος α΄) και *Περὶ προνοίας δεύτερον*[468] (λόγος α΄)

Ευσέβιος Καισαρείας, *Εὐαγγελικὴ προπαρασκευὴ*[469] (λόγος α΄).

Αθανάσιος Αλεξανδρείας. Ο Μέγας Αθανάσιος μνημονεύεται μεταξύ άλλων αγίων και Πατέρων ως αυθεντία στον δεύτερο, τρίτο και τέταρτο λόγο.[470] Πιθανό σημείο αναφοράς για το συγγραφέα είναι το εξής ψ.-αθανάσειο κείμενο:

---

[459] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, πέμπτον*: «Τοῦ γὰρ κεφαλαίου τῶν ἀγαθῶν αἰτοῦσί τε αὐτοῖς καὶ σπουδάζουσι συγκαταπραττομένου θεόθεν, τὰ ἄλλα πάντα καὶ μὴ ζητοῦσι μήτε εὐχομένοις προστίθενται. Ἔνιοι δὲ ὑψηλότερον φθάσαντες, οὐδὲ τοῦτο ταῖς εὐχαῖς ζητοῦσιν, ἀλλὰ τῇ περὶ τὴν ἀρετὴν ἐντρεχεῖ σπουδῇ καὶ τῇ ὁλοσχερεῖ τε καὶ εἰλικρινεῖ τῆς θείας ἀγάπης ἀποπληρώσει ἀρκούμενοι, ὅπερ ἐστὶ τὸ ἔργῳ τὴν βασιλείαν αἰτεῖν, οὐκ ἐνοχλοῦσι λοιπὸν τῇ περὶ ταύτης εὐχῇ» (*Œ* I, 460,4–9).

[460] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, πέμπτον*: «Οἱ τοιοῦτοι οὐδὲ τοὺς πειρασμοὺς καθάπαξ ἀπεύχονται, εἰδότες ὡς ἄνευ μὲν θλίψεων ἀδύνατόν ἐστιν εἰς τὴν βασιλείαν ἐλθεῖν τοῦ Θεοῦ, ἐκ δὲ τῶν πειρασμῶν αἱ θλίψεις ἀνίσχουσιν…» (*Œ* I, 460,12–14).

[461] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, πέμπτον*: «…αἰτοῦσι μόνον κατὰ τὴν τοῦ Κυρίου διατύπωσιν "μὴ εἰσενεχθῆναι εἰς πειρασμόν", τοῦτο δ' ἐστί, μὴ πειρασμοῖς τοῖς ὑπὲρ δύναμιν ἐμπεσεῖν παραχωρηθῆναι μηδ' ἐναποληφθῆναι τῶν πειρασμῶν» (*Œ* I, 460,15–17).

[462] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, πέμπτον*: «…τὸ εὔχεσθαι μὴ ἐναποληφθῆναι αὐτοῖς, τὸ ζητεῖν ἐστιν ἐκ Θεοῦ τὴν ὑπομονήν» (*Œ* I, 460,19–20).

[463] Στην προοπτική αγιογραφικής θεμελίωσης των όσων υποστηρίζει ο Σχολάριος παραθέτει κατ' επανάληψη χωρία από την Παλαιά και την Καινή Διαθήκη· Παλαιά Διαθήκη: *Ἀμώς, Βαρούχ, Βασιλειῶν Α΄, Βασιλειῶν Γ΄, Βασιλειῶν Δ΄, Γένεσις, Ἐκκλησιαστής, Ἔξοδος, Ἡσαΐας, Ἰεζεκιήλ, Ἱερεμίας, Ἰώβ, Μακκαβαίων Β΄, Παραλειπομένων Β΄, Παροιμίαι, Σοφία Σαλωμῶνος, Σοφία Σιράχ, Τωβίτ, Ψαλμοί*· Καινή Διαθήκη: *Κατὰ Ματθαῖον, Κατὰ Λουκάν, Κατὰ Ἰωάννην, Πράξεις Ἀποστόλων, Πρὸς Ῥωμαίους, Πρὸς Κορινθίους α΄, Πρὸς Ἐφεσίους, Πρὸς Θεσσαλονικεῖς α΄, Πρὸς Τιμόθεον α΄, Πρὸς Τιμόθεον β΄, Πρὸς Τίτον, Πρὸς Ἑβραίους, Ἰακώβου ἐπιστολή.*

[464] ΙΠΠΟΚΡΑΤΗΣ, *Ἀφορισμοί* (Littré 1844, 458–608).

[465] (Ψ.-) ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΣ, *Καρπός* (BOER 1961, 37–61)

[466] ΠΛΩΤΙΝΟΣ, *Περὶ εἱμαρμένης* (ΚΑΛΛΙΓΑΣ 2004, 22–41).

[467] ΠΛΩΤΙΝΟΣ, *Περὶ προνοίας πρῶτον* (ΚΑΛΛΙΓΑΣ 2004, 42–87).

[468] ΠΛΩΤΙΝΟΣ, *Περὶ προνοίας δεύτερον* (ΚΑΛΛΙΓΑΣ 2004, 88–105).

[469] ΕΥΣΕΒΙΟΣ, *Εὐαγγελικὴ προπαρασκευή* (MRAS 1954).

[470] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ θείου προορισμοῦ, δεύτερον*: «Ἡμεῖς γάρ, καίτοι τὸν μέγαν εἰδότες οὐ σοφίᾳ μόνον παρεληλακότα πάντας, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἐκ Θεοῦ φωτισμοῖς διαπρέψαντα, ὅμως οὐκ αὐτῷ τιθέμεθα μᾶλλον ἢ

> Ἐρώτησις ριγ΄. Τὸ μέγα καὶ πολυθρύλλητον, καὶ σχεδὸν παρὰ πάντων ζητούμενον ὅρον θέλομεν λέγειν ἔχειν τὴν τοῦ ἀνθρώπου ζωὴν ἢ οὔ; Εἰ μὲν γὰρ ὅρος ἐστί, πῶς φησιν ὁ Δαβὶδ τῷ Θεῷ· «Μὴ ἀναγάγῃς με ἐν ἡμίσει ἡμερῶν μου;». Εἰ δὲ οὐκ ἔστιν ὅρος, πῶς πάλιν ὁ αὐτὸς λέγει· «Ἰδοὺ παλαιστὰς ἔθου τὰς ἡμέρας μου»; Εἰ δὲ πάλιν ὅρος ἐστί, πῶς ὁ Σολομών φησι· «Μὴ γίνου σκληρὸς μηδὲ ἀσεβὴς ἐπὶ πολὺ, ἵνα μὴ ἀποθάνῃς ἐν οὐ καιρῷ σου»; Εἰ οὖν ἔστιν ἐν οὐ καιρῷ ἀποθανεῖν, πῶς τισιν ἔδοξε λέγειν ὅτι θάνατοι ἐπάγονται τῶν ὅρων τῆς ζωῆς πληρωθέντων; Πῶς δὲ καὶ τῷ Ἐζεκίᾳ καὶ τοῖς Νινευΐταις ζωὴν ὁ Θεὸς αἰτησαμένοις προσέθηκεν;[471]

Ομοίως, τα γνήσια *Εἰς τὸ πάθος τοῦ Κυρίου καὶ εἰς τὸν Σταυρὸν*[472] (λόγος α΄ και γ΄) και *Λόγος περὶ τῆς Ἐνανθρωπήσεως τοῦ Λόγου καὶ τῆς διὰ σώματος πρὸς ἡμᾶς ἐπιφανείας αὐτοῦ* (λόγος α΄).[473]

Ψ.-Ιουστίνος (4ος αι. μ.Χ.). Στον Ιουστίνο γίνεται αναφορά ως αυθεντία που πρέπει να ακολουθείται (δ΄ λόγος).[474] Πιθανόν ο Σχολάριος να έχει κατά νου την 33η Ἐρώτηση του έργου *Ἀποκρίσεις πρὸς τοὺς Ὀρθοδόξους περὶ τινῶν ἀναγκαίων ζητημάτων*:

> Εἰ τῶν ἀνθρώπων ἡ φύσις, ὡς θνητὸν μὲν τὸ οἰκεῖον ἐπιγινώσκει πέρας, ὁ δὲ ἑκάστου χρόνος οὐ κατά τινά ἐστιν ὅρον, ὅπερ καλοῦσιν οἱ ἐκτὸς εἱμαρμένης, πῶς τῷ Ἐζεκίᾳ προσετέθησαν χρόνοι; Τὸ γὰρ προστεθὲν ἐπὶ τοῦ προορισθέντος ἀριθμοῦ δηλονότι λαμβάνεται. Πόθεν οὖν ἐπὶ τῶν τελευτώντων τὸ τοῦ χρόνου δείκνυται;[475]

Παρομοίως, ενδέχεται να έχει κατά νου την *Ἀνατροπὴ δογμάτων τινῶν ἀριστοτελικῶν*[476] (λόγος δ΄).

Γρηγόριος Ναζιανζηνός, *Εἰς Καισάριον τὸν ἑαυτοῦ ἀδελφὸν Ἐπιτάφιος*[477] (λόγος α΄), *Εἰς τὸν μέγαν Ἀθανάσιον ἐπίσκοπον Ἀλεξανδρείας*[478] (λόγος γ΄) και *Ἐπιτάφιος εἰς τὸν πατέρα, παρόντος Βασιλείου*[479] (λόγος γ΄).

Βασίλειος Καισαρείας, *Περὶ προνοίας (Λόγος ΚΒ΄)*[480] (α΄ λόγος), *Ὁμιλία ὅτι οὐκ ἔστιν αἴτιος τῶν κακῶν ὁ Θεὸς*[481] (λόγοι α΄, β΄, γ΄ και δ΄), *Εἰς τὴν Μάρτυρα Ἰουλίτταν καὶ εἰς τὰ λειπόμενα*

Ἀθανασίῳ…» (*Œ* I, 414,8–10)· ID., *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τρίτον*: «Οἱ δὲ τῆς ἐκκλησίας καθηγεμόνες ἡμῖν καὶ τῆς πίστεως, ἅτε δὴ καὶ σοφίᾳ καὶ θείᾳ χάριτι καλῶς ὡπλισμένοι, τὴν τοῦ ζητήματος φύσιν γενναίως τε ἅμα καὶ συμφώνως ἀλλήλοις τοῖς ὑστέροις ἡμῖν ὑπογράφουσι τοῦ τῶν θείων γραφῶν κανόνος ἐξεχομένην καὶ τοῖς λογίοις ἡρμοσμένην τοῦ Πνεύματος… ὁ ἱερὸς Ἀθανάσιος…» (*Œ* I, 439,20)· ID., *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τέταρτον*: «Σὺ δ' ἐκείνοις ἀκολουθῶν καὶ ἡμῖν εἰκότως συνᾴδεις, Διονύσιον λέγω…, τὸν ἱερώτατον Ἀθανάσιον…» (*Œ* I, 440,17–21).

[471] ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ, *Πρὸς Ἀντίοχον ἄρχοντα, περὶ πλείστων καὶ ἀναγκαίων ζητημάτων, τῶν ἐν ταῖς θείαις Γραφαῖς ἀπορουμένων, καὶ παρὰ πᾶσι Χριστιανοῖς γινώσκεσθαι ὀφειλομένων* 113 (*PG* 28: 667–668).

[472] ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ, *Εἰς τὸ πάθος τοῦ Κυρίου καὶ εἰς τὸν Σταυρὸν* (*PG* 28: 185–250).

[473] ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ, *Λόγος περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Λόγου καὶ τῆς διὰ σώματος πρὸς ἡμᾶς ἐπιφανείας αὐτοῦ* (*PG* 26: 95–198).

[474] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τέταρτον*: «…Ἰουστῖνον τὸν ἐπὶ φιλοσοφίᾳ καὶ μάρτυρα…» (*Œ* I, 440,20).

[475] (Ψ.-) ΙΟΥΣΤΙΝΟΣ, *Ἀποκρίσεις πρὸς τοὺς Ὀρθοδόξους, περὶ τινῶν ἀναγκαίων ζητημάτων. Ἐρώτησις ΛΓ΄. Εἰ τῶν ἀνθρώπων ἡ φύσις, ὡς θνητὸν μὲν τὸ οἰκεῖον ἐπιγινώσκει πέρας, ὁ δὲ ἑκάστου χρόνος οὐ κατά τινά ἐστιν ὅρον, ὅπερ καλοῦσιν οἱ ἐκτὸς εἱμαρμένης· πῶς τῷ Ἐζεκίᾳ προσετέθησαν χρόνοι; Τὸ γὰρ προστεθὲν ἐπὶ τοῦ προορισθέντος ἀριθμοῦ δηλονότι λαμβάνεται. Πόθεν οὖν ἐπὶ τῶν τελευτώντων τὸ τοῦ χρόνου δείκνυται;* (*PG* 6: 1280B–C).

[476] (Ψ.-) ΙΟΥΣΤΙΝΟΣ, *Ἀνατροπὴ δογμάτων τινῶν ἀριστοτελικῶν* (OTTO 1880, 100–222).

[477] ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΝΑΖΙΑΝΖΗΝΟΣ, *Εἰς Καισάριον τὸν ἑαυτοῦ ἀδελφὸν Ἐπιτάφιος* (BOULENGER 1908, 2–56).

[478] ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΝΑΖΙΑΝΖΗΝΟΣ, *Εἰς τὸν μέγαν Ἀθανάσιον ἐπίσκοπον Ἀλεξανδρείας* (*PG* 35: 1081–1128).

[479] ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΝΑΖΙΑΝΖΗΝΟΣ, *Ἐπιτάφιος εἰς τὸν πατέρα, παρόντος Βασιλείου* (*PG* 35: 985–1044).

[480] ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, *Περὶ προνοίας. Λόγος ΚΒ΄* (*PG* 32, 1365–1373 [1116–1381])

[481] ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, *Ὁμιλία ὅτι οὐκ ἔστιν αἴτιος τῶν κακῶν ὁ Θεὸς* (*PG* 31: 329–353).

τῆς προλεχθείσης ὁμιλίας περὶ εὐχαριστίας[482] (λόγοι β΄, γ΄ και δ΄), *Περὶ θανάτου (Λόγος ΙΑ΄)*[483] (λόγος β΄, γ΄ και δ΄). Στο τέλος του δευτέρου λόγου του κάνει αναφορά[484] σε έργα του Μ. Βασιλείου, η οποία παραπέμπει στα έργα *Ἠθικοὶ ὅροι, Ὅροι κατὰ πλάτος κατ' ἐρώτησιν καὶ ἀπόκρισιν* και *Κεφάλαια τῶν ὅρων τῶν κατ' ἐπιτομήν*,[485] δίχως ωστόσο να αντλεί από αυτά.

Διόδωρος Ταρσεύς, *Fragmenta in epistulam ad Romanos* 8,29–30[486] (λόγος α΄).

Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Εἰς τὸν ΡΛΘ΄ ψαλμόν*[487] (λόγος α΄), *Εἰς τοὺς κορυφαίους τῶν ἀποστόλων Πέτρον καὶ Παῦλον καὶ τὸ αὐτῶν μαρτύριον ἐνδοξότατον*[488] (λόγος γ΄) και *Διάταξις τῆς θείας καὶ ἱερᾶς Λειτουργίας*[489] (λόγος β΄).

Θεόδωρος Μοψουεστίας, *Ὑπόμνημα εἰς τὴν Ἔξοδον*[490] (λόγος γ΄).

Κύριλλος Αλεξανδρείας, *Κατὰ Ἰουλιανοῦ*[491] (λόγος δ΄).

Θεοδώρητος Κύρου, *Περὶ προνοίας λόγοι δέκα*[492] (λόγος α΄, γ΄, δ΄) και *Ἑλληνικῶν παθημάτων θεραπευτικὴ*[493] VI («Περὶ τῆς θείας προνοίας») (γ΄, δ΄).

Πρόκλος, *Στοιχείωσις θεολογική*[494] (λόγος α΄, γ΄ και δ΄) (Ισαάκιος Κομνηνός Σεβαστοκράτωρ), *Περὶ τῶν δέκα πρὸς τὴν πρόνοιαν ἀπορημάτων*[495] (λόγος α΄, γ΄, δ΄), *Περὶ προνοίας καὶ φυσικῆς ἀνάγκης*[496] (λόγος α΄), *Περὶ τῆς τοῦ κακοῦ ὑποστάσεως*[497] (λόγος α΄).

Ησύχιος πρεσβύτερος Ἱεροσολύμων, *Ψαλμὸς ΡϚ΄*[498] (λόγος ε΄).

Ιωάννης Φιλόπονος, *Εἰς τὸ Α τῆς Φυσικῆς ἀκροάσεως*[499] (λόγος α΄).

Λεόντιος Κωνσταντινουπόλεως, *Ὁμιλία εἰς τὴν Μεσοπεντηκοστήν, καὶ εἰς τὸν ἐκ γεννητῆς τυφλόν, εἰς τὸ «Μὴ κρίνετε κατ' ὄψιν»* (λόγος γ΄).[500]

Ψ.-Διονύσιος Αρεοπαγίτης, *Περὶ θείων ὀνομάτων* IV («Περὶ ἀγαθοῦ, φωτός, καλοῦ, ἔρωτος, ἐκστάσεως, ζήλου· καὶ ὅτι τὸ κακὸν οὔτε ὄν, οὔτε ἐξ ὄντος, οὔτε ἐν τοῖς οὖσι») και V («Περὶ τοῦ ὄντος, ἐν ᾧ καὶ περὶ παραδειγμάτων»)[501] (λόγος γ΄, δ΄).

---

[482] ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, *Εἰς τὴν Μάρτυρα Ἰουλίτταν καὶ εἰς τὰ λειπόμενα τῆς προλεχθείσης ὁμιλίας περὶ εὐχαριστίας* (*PG* 31: 237–262).

[483] *Περὶ θανάτου. Λόγος ΙΑ΄* (*PG* 32: 1256–1277 [1116–1381]).

[484] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ θείου προορισμοῦ, δεύτερον*: «Ἔμαθες δὲ αὐτὸν (sc. τον Μ. Βασίλειο) οὐκ ἐκ τοῦ παρήκοντος θεολογοῦντα ταῦτα, ἀλλὰ προὔργου, καὶ ὅρους εὐσεβείας ταῦτα καὶ κεφάλαια ὀνομάζοντα, ὧν μὴ χρῆναι μηδένα παρεξιέναι» (*Œ* I, 425,13–15).

[485] ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, *Ἠθικοὶ ὅροι* (*PG* 31: 691–870)· ID., *Ὅροι κατὰ πλάτος κατ' ἐρώτησιν καὶ ἀπόκρισιν* (*PG* 31, 889–1052)· ID., *Κεφάλαια τῶν ὅρων τῶν κατ' ἐπιτομὴν* (*PG* 31: 1051–1306).

[486] ΔΙΟΔΩΡΟΣ ΤΑΡΣΕΥΣ, *Fragmenta in epistulam ad Romanos* [8:29–30] (STAAB 1933, 95).

[487] ΙΩΑΝΝΗΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ, *Εἰς τὸν ΡΛΘ΄ ψαλμόν* (*PG* 55: 419–426).

[488] ΙΩΑΝΝΗΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ, *Εἰς τοὺς κορυφαίους τῶν ἀποστόλων Πέτρον καὶ Παῦλον, καὶ τὸ αὐτῶν μαρτύριον ἐνδοξότατον* (*PG* 59: 491–496).

[489] ΙΩΑΝΝΗΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ, *Διάταξις τῆς θείας καὶ ἱερᾶς Λειτουργίας* (GOAR 1730, 47–69).

[490] *Σειρὰ Ἑνὸς καὶ πεντήκοντα Ὑπομνηματιστῶν εἰς τὴν Ὀκτάτευχον καὶ τὰ τῶν Βασιλειῶν* (ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ 1772, 821–822).

[491] ΚΥΡΙΛΛΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ, *Κατὰ Ἰουλιανοῦ* (BRÜGGEMANN / KINZIG / RIEDWEG 2016–17, τ. 1: 3–407, τ. 2: 411–746).

[492] ΘΕΟΔΩΡΗΤΟΣ ΚΥΡΟΥ, *Περὶ προνοίας λόγοι δέκα* (*PG* 83: 556–773).

[493] ΘΕΟΔΩΡΗΤΟΣ ΚΥΡΟΥ, *Ἑλληνικῶν παθημάτων θεραπευτικὴ ἤτοι εὐαγγελικῆς ἀληθείας ἐξ ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ἐπίγνωσις:* Λόγος Στ΄. *Περὶ θείας προνοίας* (*PG* 83: 956–992).

[494] ΠΡΟΚΛΟΣ, *Στοιχείωσις Θεολογική* (DODDS 1982, 58–241).

[495] ΠΡΟΚΛΟΣ, *Περὶ τῶν δέκα πρὸς τὴν πρόνοιαν ἀπορημάτων* (ISAAC 1977, 155–223).

[496] ΠΡΟΚΛΟΣ, *Περὶ προνοίας καὶ φυσικῆς ἀνάγκης* (ISAAC 1979, 109–169).

[497] ΠΡΟΚΛΟΣ, *Περὶ τῆς τοῦ κακοῦ ὑποστάσεως* (ISAAC 1982, 129–200).

[498] ΗΣΥΧΙΟΣ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ, *Ψαλμὸς ΡϚ΄* (*PG* 93: 1031).

[499] ΙΩΑΝΝΗΣ ΦΙΛΟΠΟΝΟΣ, *Εἰς τὸ Ἃ τῆς Ἀριστοτέλους Φυσικῆς Ἀκροάσεως* (VITELLI 1887, 1–194).

[500] ΛΕΟΝΤΙΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ, *Ὁμιλία εἰς τὴν Μεσοπεντηκοστήν, καὶ εἰς τὸν ἐκ γεννητῆς τυφλόν, εἰς τὸ «Μὴ κρίνετε κατ' ὄψιν»* (*PG* 86/2: 1975–1994).

[501] Ψ.-ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΑΡΕΟΠΑΓΙΤΗΣ, *Περὶ θείων ὀνομάτων* (κεφ. Δ΄: *Περὶ ἀγαθοῦ, φωτός, καλοῦ, ἔρωτος, ἐκστάσεως, ζήλου· καὶ ὅτι τὸ κακὸν οὔτε ὄν, οὔτε ἐξ ὄντος, οὔτε ἐν τοῖς οὖσι.* κεφ. Ε΄ *Περὶ τοῦ ὄντος, ἐν ᾧ καὶ περὶ παραδειγμάτων*) (*PG* 3, κεφ. Δ΄, 143–180· κεφ. Ε΄, 180–190).

Ιωάννης Σχολαστικός, *Κλίμαξ*[502] (λόγος β΄).

Αναστάσιος Σιναΐτης,

Ἐρώτησις ΚΑ΄ [21]. Διὰ τί οὐ προγινώσκουσιν ἄνθρωποι τὴν ἡμέραν τῆς τελευτῆς αὐτῶν; Καὶ εἰ ἄρα τελευτῶντες αἰσθάνονταί τι μελλόντων αὐτοὺς διαδέχεσθαι, ἀγαθῶν ἢ κακῶν[503] (λόγος α΄).

Ἐρώτησις ΝΕ΄ [55]: Πῶς νοητέον, «Οὓς προέγνω καὶ προώρισε, τούτους καὶ ἐκάλεσε;» καί, «Ὃν θέλει, ἐλεεῖ, ὃν δὲ οὐ θέλει, σκληρύνει;» καί, «Οὐ τοῦ θέλοντος, οὐδὲ τοῦ τρέχοντος, ἀλλὰ τοῦ ἐλεοῦντος Θεοῦ;» Πολλοὶ γὰρ λέγουσιν ὅτι «Ὃν θέλει Κύριος, σώζει, ἢ ἀπολλύει»[504] (λόγοι β΄, γ΄).

Ἐρώτησις ΗϚ΄ [96][505] (λόγοι α΄, γ΄), Ἐρώτησις ΟΘ΄ (ΗΘ΄) [99]. Τινὲς ἀποστάντες ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς ἁγίας ἐκκλησίας μετὰ τοῦ ἔθνους τούτου λέγουσιν ὅτι Ὃν θέλει ὁ Θεὸς σωθῆναι, σῴζεται, καὶ ὃν ὁ Θεὸς ἀπόλλει, ἀπόλλυται, φέροντες καὶ τὸ ῥητὸν τοῦ Ἀποστόλου εἰς μαρτυρίαν, ὅτι «Ἐλεήσω ὃν ἂν ἐλεῶ, καὶ οἰκτειρήσω ὃν ἂν οἰκτείρω», καὶ «Ὃν θέλει, ἐλεεῖ, ὃν δὲ θέλει, σκληρύνει», καὶ «Οὓς προέγνω, τούτους καὶ προώρισε», καὶ «Τὰ μὲν σκεύη ἐποίησεν ὁ Θεὸς εἰς τιμήν, τὰ δὲ εἰς ἀτιμίαν», ἤγουν τοὺς ἀνθρώπους, στο: *Ἐρωτήσεις καὶ ἀποκρίσεις περὶ διαφόρων κεφαλαίων γενόμεναι ἐκ διαφόρων προσώπων πρὸς τὸν ἀββᾶ Ἀναστάσιον, ὧν τὰς λύσεις ἐποιήσατο οὐκ ἐξ ἑαυτοῦ ἀλλ᾽ ἐκ πολλῆς πείρας*[506] (λόγοι α΄, β΄, γ΄).

ΜΔ΄ Ἐρώτησις. Τὸ μέγα καὶ πολυθρύλλητον καὶ σχεδὸν παρὰ πάντων ζητούμενον· ὅρον θέλομεν λέγειν ἔχειν τὴν τοῦ ἀνθρώπου ζωήν, ἢ οὔ; Εἰ μὲν γὰρ ὅρος, πῶς φησιν ὁ Δαυῒδ τῷ Θεῷ· «Μὴ ἀναγάγῃς με ἐν ἡμίσει ἡμερῶν μου», καὶ πάλιν, «Ἄνδρες αἱμάτων καὶ δολιότητος, οὐ μὴ ἡμισεύσουσιν τὰς ἡμέρας αὐτῶν»; Εἰ δὲ οὐκ ἔστιν ὅρος, πῶς πάλιν ὁ αὐτὸς λέγει· «Ἰδοὺ παλαιστὰς ἔθου τὰς ἡμέρας μου»; Εἰ δὲ πάλιν ὅρος ἐστί, πῶς ὁ Σολομὼν εἶπεν· «Μὴ γίνου σκληρὸς μηδὲ ἀσεβὴς ἐπιπολύ, ἵνα μὴ ἀποθάνῃς ἐν οὐ καιρῷ σου»; Εἰ οὖν ἔστιν ἐν οὐ καιρῷ ἀποθανεῖν, πῶς τισιν ἔδοξε λέγειν ὅτι «Θάνατοι ἐπάγονται τῶν ὅρων τῆς ζωῆς πληρωθέντων»; Πῶς δὲ καὶ τῷ Ἐζεκίᾳ καὶ τοῖς Νινευῖταις ζωὴν αἰτησαμένοις ὁ Θεὸς ἐπροσέθηκεν;[507]

[ερώτημα με την ίδια ακριβώς διατύπωση αποδίδεται και στον Μέγα Αθανάσιο, βλ. παραπάνω] (λόγος γ΄), *περὶ ὅρου ζωῆς καὶ θανάτου*[508] (λόγος γ΄), ΙϚ΄ [16] *Ἐρώτησις. Ἔστι καὶ ἕτερον μετὰ τοῦτο παγκόσμιον ζήτημα, τουτέστιν εἰ ἔχει ὅρον ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου, ἢ οὔ· οἱ μὲν γάρ φασιν ἔχειν, οἱ δὲ λέγουσιν μὴ ἔχειν*[509] (λόγος γ΄).

Μάξιμος Ὁμολογητής, *Κεφάλαια διάφορα θεολογικά τε καὶ οἰκονομικὰ*[510] (λόγος α΄, β΄) και *Πρὸς Θαλάσσιον τὸν ὁσιώτατον πρεσβύτερον καὶ ἡγούμενον περὶ διαφόρων ἀπόρων τῆς θείας Γραφῆς*[511] (λόγος β΄).

Γερμανός Κωνσταντινουπόλεως, *Περὶ ὅρων ζωῆς*[512] (λόγος α΄, β΄, γ΄, δ΄). Είναι ενδιαφέρον ότι ο Πατριάρχης Γερμανός προτρέπει στην ανάγνωση συγκεκριμένου έργου για τη διεξοδικότερη και «πιο σοφή» επίλυση του ειδικότερου ζητήματος αναφορικά με το εάν η πρόγνωση των εσομένων αποτελεί αιτία και του προορισμού τους:

---

[502] ΙΩΑΝΝΗΣ ΣΧΟΛΑΣΤΙΚΟΣ, *Κλίμαξ* (*PG* 88: 631–1161).
[503] *PG* 89: 531–536.
[504] *PG* 89: 617–620.
[505] *PG* 89: 735–750.
[506] MUNITIZ / RICHARD 2006, 156–159.
[507] MUNITIZ / RICHARD 2006, 213–217.
[508] MUNITIZ / RICHARD 2006, 217–220. Στο απόσπασμα αυτό υπάρχει εκτενές δάνειο από το έργο του Λεοντίου Κωνσταντινουπόλεως *Ὁμιλία εἰς τὴν Μεσοπεντηκοστήν* (βλ. υπόμν. πηγών του *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τρίτον* 5).
[509] MUNITIZ / RICHARD 2006, 23–27.
[510] *PG* 90: 1177–1392.
[511] ΜΑΞΙΜΟΣ Ο ΟΜΟΛΟΓΗΤΗΣ, *Πρὸς Θαλάσσιον τὸν ὁσιώτατον πρεσβύτερον καὶ ἡγούμενον περὶ διαφόρων ἀπόρων τῆς θείας Γραφῆς* (*PG* 90: 244–786).
[512] GARTON / WESTERINK 1979, 2–66.

> Καὶ τί χρὴ τῷ οἰκείῳ ἡμῶν ἀσθενεῖ λογισμῷ τὰ περὶ τούτου ἐφοδεύειν τῷ λόγῳ, δέον τοῖς περὶ τοῦ προκειμένου προβλήματος εἰρημένοις τῷ μεγάλῳ Ἀθανασίῳ *ἐν τῷ εἰς τὸν σταυρὸν καὶ τὸ πάθος καὶ τὴν ἀνάστασιν λόγῳ*[513] ἐντυγχάνοντας, ἐκεῖθεν λαβεῖν πλατύτερόν τε ὁμοῦ καὶ σοφώτερον τῶν νυνὶ ἀπορουμένων τὴν ἐπίλυσιν;[514]

Στο λόγο αυτό ο Μ. Αθανάσιος αναφέρεται όντως στη σχέση μεταξύ *προορωμένων/προεγνωσμένων* και *γινομένων*, υποστηρίζοντας ότι η προόραση-πρόγνωση ενός γεγονότος δεν αποτελεί αιτία της συντέλεσής του, αλλά η προαίρεση του ανθρώπου που το επιτελεί.[515]

Ιωάννης Δαμασκηνός, *Ἔκδοσις ἀκριβὴς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως*[516] (λόγος α΄, β΄, δ΄).

Φώτιος Κωνσταντινουπόλεως, *Περὶ ὅρου ζωῆς*[517] (λόγος β΄, γ΄, δ΄).

Συμεών ο Νέος Θεολόγος, *Προτρεπτικὸς ἐκ προοιμίων εἰς μετάνοιαν· καὶ εἰς τὸ ῥητὸν τοῦ Ἀποστόλου· «Οὓς προέγνω, τούτους καὶ προώρισε» καὶ εἰς τὰ ἑξῆς· καὶ κατὰ τῶν στρεβλούντων αὐτό τε καὶ πᾶσαν τὴν θείαν Γραφήν*[518] (λόγος α΄).

Μιχαήλ Ψελλός, *Ὅτι οὐκ ἀλλοιοῦται τὰ ἐνδεχόμενα τῇ ὡρισμένῃ τοῦ θεοῦ γνώσει περὶ αὐτά*[519] (λόγος α΄, γ΄), *Περὶ τοῦ ἐσομένου*[520] (λόγος α΄) και *Πρὸς μοναχὸν ἐρωτήσαντα περὶ ὁρισμοῦ τοῦ θανάτου*[521] (λόγος α΄, γ΄).

Νικόλαος Μεθώνης, *Πρὸς τὸν ἐρωτήσαντα εἰ ἔστιν ὅρος ζωῆς καὶ θανάτου· καὶ πῶς, τούτου δοθέντος, οὐκ ἂν εἴη κακῶν αἴτιος ὁ Θεός*[522] (λόγος α΄, β΄, γ΄, δ΄, ε΄), *Περὶ τοῦ αὐτοῦ λόγος δεύτερος, ἐκ τῶν γραφικῶν μαρτυριῶν τὰ αὐτὰ συνάγων, καὶ τὸν τῆς ἀοριστίας πρεσβευτὴν ἐλέγχων μὴ καλῶς τινας αὐτῶν ἐκλαμβάνοντα, καὶ τὰς ἐντεῦθεν φυομένας ἀπορίας λύων*[523] (λόγος α΄, β΄, γ΄, δ), *Περὶ τοῦ αὐτοῦ λόγος τρίτος, τὴν ἀτοπίαν ἐλέγχων τῆς κατὰ τὴν ἀοριστίαν ὑποθέσεως διὰ τῆς εἰς ἀδύνατον ἀπαγωγῆς*[524] (λόγος α΄, β΄, δ΄), *Πρὸς τοὺς σκανδαλιζομένους ἐπὶ τοῖς ἀποστολικοῖς ῥητοῖς τῷ, «Ὅταν δὲ ὑποταγῇ αὐτῷ τὰ πάντα, τότε καὶ αὐτὸς ὁ Υἱὸς ὑποταγήσεται τῷ ὑποτάξαντι αὐτῷ τὰ πάντα»· καὶ τῷ, «ἵνα ᾖ ὁ Θεὸς τὰ πάντα ἐν πᾶσι»· καὶ διὰ*

---

[513] *PG* 28, 185–250.

[514] GARTON / WESTERINK 1979, 36,25–30.

[515] ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ, *Εἰς τὸ πάθος τοῦ Κυρίου καὶ εἰς τὸν Σταυρὸν*: «Πολλοὶ, τοῖς Εὐαγγελίοις ἐντυγχάνοντες, καὶ ἀκούοντες τὸ "Ἵνα πληρωθῇ τὸ γεγραμμένον", ἐνόμισαν τὰ γινόμενα δι' οὐδὲν ἕτερον γίνεσθαι, ἢ ἵνα πληρωθῇ τὰ γεγραμμένα· καὶ ἐκ τούτων ᾠήθησαν μὴ μόνον ἀναιτίους εἶναι τοὺς πράττοντας, ἀλλὰ καὶ μᾶλλον ἀξίους ἐπαίνου, ὅτι οὐχ ὡς ἁμαρτάνοντες, ἀλλ' ὡς διακονοῦντες τοῖς γεγραμμένοις ἐνεργοῦσι· μὴ γὰρ ἂν ἀληθεῖς γεγενῆσθαι τῶν προφητῶν τοὺς λόγους, εἰ μὴ τούτων ἦσαν αἱ πράξεις» (*PG* 28: 200A)· *ibid*.: «Οὔτε γὰρ ὁ προφήτης αἴτιος τούτοις, οὔτε οἱ Ἰουδαῖοι τῆς ἀπιστίας ἑαυτῶν ἀναίτιοι τυγχάνουσιν· ἀλλ' ὁ μὲν προφήτης, προβλέπων ἃ μέλλουσι πράττειν, ἀπήγγειλεν· αὐτοὶ δὲ μετὰ ταῦτα πράττοντες, ἐδείκνυον τοῦ προφήτου τὸν λόγον ἀληθῆ· καὶ οὐχ ὡς διακονοῦντες τοῖς προφητικοῖς, ἐτόλμων κατὰ τοῦ Σωτῆρος, ἀλλὰ τῇ προαιρέσει θέλοντες ἔπραττον τὰ πράγματα· ὥστε τὸν μὲν προφήτην μὴ αἴτιον αὐτοῖς γεγενῆσθαι, ἀλλὰ τὴν προαίρεσιν αὐτῶν· αὐτοὺς δὲ μᾶλλον αἰτίους γεγενῆσθαι τῷ προφήτῃ τοῦ ταῦτα αὐτὸν περὶ αὐτῶν εἰπεῖν. Τοῦ μὲν γὰρ προφήτου ἴδιόν ἐστιν ὁρᾷν τὰ μέλλοντα, καὶ μὴ σφάλλεσθαι· τῶν δὲ πράξεων ἕκαστος τὴν ἰδίαν προαίρεσιν αἰτίαν ἔχει» (*PG* 28: 200B–C)· *ibid*.: «Οὕτω καὶ οἱ προφῆται τὰ μέλλοντα ὡς παρόντα ἔβλεπον· καὶ ἃ ἔβλεπον, ἔδει γενέσθαι, καὶ τὰ γινόμενα πάντως ὁρᾶν ἔδει» (*PG* 28, 200C–D) · *ibid*.: «Οὕτω καὶ οἱ προφῆται, ἃ προέβλεπον, ἔδει πάντως εἶναι, καὶ μὴ ἄλλως γίνεσθαι ἢ ὡς προεωράκασιν» (*PG* 28, 200D)· *ibid*.: «Καὶ ὅλως οἱ ἅγιοι οὐκ ἀναγκαστικοὶ τῶν γιγνομένων εἰσίν· ἀλλὰ τὴν προαίρεσιν τῶν πραττόντων προβλέποντες σημαίνουσι» (*PG* 28, 201A)· *ibid*.: «Οὐδὲ γὰρ ἐπειδὴ γέγραπται, διὰ τοῦτο καὶ ἀπέβαινον, ἀλλ' ὅτι ἐγίγνετο πάντως, διὰ τοῦτο καὶ προελέχθη. Οὕτως καὶ τὸ κατὰ τὸν μερισμὸν νῦν τῶν ἱματίων γέγονε· καὶ ὡς γέγονεν, οὕτως καὶ προεωρᾶτο· καὶ ὡς προεσημάνθη καὶ προαπηγγέλθη, οὕτως καὶ πεπλήρωται καὶ πέπρακται» (*PG* 28: 201C–D).

[516] ΙΩΑΝΝΗΣ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ, *Ἔκδοσις ἀκριβὴς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως* (KOTTER 1973, 7–239).

[517] *PG* 101: 1031–1040.

[518] DARROUZÈS 1966, 312–324.

[519] Op. 44 (O'MEARA 1989, 155–158).

[520] Op. 46 (O'MEARA 1989, 159–160).

[521] Op. 47 (O'MEARA 1989, 160–162).

[522] ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ Α. 1866, 219–235.

[523] ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ Α. 1866, 235–258.

[524] ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ Α. 1866, 258–265.

μὲν τοῦ «ὑποταγήσεσθαι» λέγειν τῷ Πατρὶ «τὸν Υἱόν» ὑποδεέστερον φύσει ποιεῖν αὐτὸν τὸν Υἱὸν τοῦ Πατρὸς κατὰ τὴν αἵρεσιν Ἀρείου· διὰ δὲ τοῦ ἔσεσθαι τὸν Θεὸν τὰ πάντα ἐν πᾶσι τὴν Ὠριγένους δογματίζειν ἀποκατάστασιν· καὶ πρὸς εὕρεσιν τοῦ ἀποστολικοῦ σκοποῦ, πρὸς ὃν ταῦτά φησιν, ἀνάπτυξις τῶν προειρημένων αὐτῷ περὶ τῆς κοινῆς πάντων τῶν νεκρῶν ἀναστάσεως (λόγος α΄)[525] και *Ἀνάπτυξις τῆς Θεολογικῆς Στοιχειώσεως Πρόκλου τοῦ Λυκείου πλατωνικοῦ φιλοσόφου*[526] (λόγος α΄).

Μιχαήλ Γλυκάς, *Τῷ πανσεβάστῳ Σεβαστῷ κυρῷ Κωνσταντίνῳ τῷ Παλαιολόγῳ, εἰ χρὴ προσέχειν τοῖς λέγουσιν ὅτι προωρισμένα εἰσὶ τὰ καθ' ἡμᾶς πάντα, αἱ ἀρεταί, αἱ κακίαι, αἱ εὐπραγίαι, οἱ πειρασμοὶ καὶ αὐτὸς ὁ θάνατος*[527] (λόγος α΄, γ΄) και *Τῷ αὐτῷ, εἰ χρὴ προσέχειν τοῖς λέγουσιν ὅτι ὅρῳ ὑπόκειται ἡ ἑνὸς ἑκάστου τῶν ἀνθρώπων ζωή*[528] (λόγος α, β΄, γ΄, δ΄).

Νικηφόρος Βλεμμύδης, *Ἀπόδειξις, ὅτι οὐχ ὥρισται τοῦ καθέκαστον ἡ ζωή*[529] (λόγος α΄, β΄, γ΄, δ΄) και *Διαλεγόμενος ἢ περὶ τοῦ ὅρου*[530] (λόγος΄α΄, β΄, γ΄).

Θεόδωρος Μετοχίτης, *Πότερον ἄμεινον ἀνθρώπῳ τὸ γενέσθαι, ἢ τὸ μὴ γενέσθαι, καὶ ὅτι ἄμεινον τὸ γενέσθαι*[531] (λόγος α΄).

Θεοφάνης Νικαίας, *Ἀπόδειξις ὅτι ἐδύνατο ἐξ ἀϊδίου γεγενῆσθαι τὰ ὄντα καὶ ἀνατροπὴ ταύτης*[532] (λόγος α΄, β΄, δ, ε΄).

Δημήτριος Κυδώνης, *Λόγος ὅπως ἄλογον τὸ τοῦ θανάτου δέος ἀποδεικνύων*[533] (λόγος α΄, β΄, ε΄).

Ἰωσήφ Βρυέννιος, *Λόγος Δ΄, ῥηθεὶς ἐν τῷ παλατίῳ κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἁγίας καὶ μεγάλης Παρασκευῆς, περὶ τῆς τοῦ Κυρίου σταυρώσεως*[534] (λόγος α΄, β΄, γ΄).

Γεώργιος Γεμιστός ή Πλήθων (c. 1360–1452), *Περὶ εἱμαρμένης* (λόγος α΄, β΄, γ΄, δ΄, ε΄),[535] *Πρὸς ἠρωτημένα ἅττα ἀπόκρισις* (λόγος α΄)[536] και *Περὶ ἀρετῶν* (λόγος α΄).[537]

Μανουὴλ Β΄ Παλαιολόγος, *Θέσις ἀποδεικτικὴ ὑπό τινος ὅτι τὸ κακὸν χεῖρον τοῦ μὴ ὄντος, καὶ διὰ τοῦτο συνέφερε τῷ Ἰούδα μὴ γεννηθῆναι, κατὰ τὸ ῥητόν*[538] (λόγος α΄)*, Τοῦ βασιλέως, σαφήνειά τις τῶν εἰρημένων ἐξ ἑκατέρου τῶν ἤδη διαλεχθέντων, καὶ ὅσον οὗτος περὶ τουτουὶ τοῦ ῥητοῦ δοξάζει. τίθησι δὲ καὶ λόγους καὶ λογισμούς, τὴν δόξαν συντόμως, ὡς ἀγαθή, παριστῶν*[539] (λόγος α΄).

Μάρκος Εὐγενικός, *Πρὸς τὸν βασιλέα Ἰωάννην τὸν Παλαιολόγον ἀπορήσαντα* (λόγος α΄, δ΄)[540], *Ἐπιστολὴ πρὸς Ἰσίδωρον ἱερομόναχον περὶ ὅρων ζωῆς αἰτήσαντα* (λόγος α΄, β΄, γ΄, δ΄)[541] και *Γνῶμαι περὶ ὅρου ζωῆς* (λόγος γ΄).[542]

Θεοφάνης Μηδείας (Θεόδωρος Αγαλλιανός), *Περὶ προνοίας, ἢ πρὸς τοὺς νομίζοντας, ἐὰν φύγωσιν ὅθεν λοιμώδεις ἀέρες καταπνέουσι, διασῴζονται, ἐμμένοντες δὲ ἐκεῖσε καὶ σπῶντες*

---

[525] ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ Α. 1866, 293–320.
[526] ANGELOU 1984, 1–174.
[527] ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ 1906, 379–415.
[528] ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ 1906, 416–461.
[529] LACKNER 1985, 1–17.
[530] LACKNER 1985, 18–34).
[531] MÜLLER - KIESSLING 1821, 339–356.
[532] ΘΕΟΦΑΝΗΣ ΝΙΚΑΙΑΣ, *Ἀπόδειξις δι' ἐπιβολῶν τινων ἀναγκαίων νομιζομένων ὅτι ἐδύνατο ἐξ ἀϊδίου γεγενῆσθαι τὰ ὄντα καὶ ἀνατροπὴ ταύτης καὶ ἔλεγχος τῆς ἀπάτης τῆς δοκούσης ἐκ τῶν ἐπιχειρημάτων ἀνάγκης* (ΠΟΛΕΜΗΣ 2000, 1–49).
[533] DECKELMANN 1901, 1–44.
[534] ΒΟΥΛΓΑΡΗΣ 1768, 299–321.
[535] ALEXANDRE 1858, 64–79.
[536] ΜΠΕΝΑΚΗΣ 1974, 330–376.
[537] TAMBRUN-KRASKER 1987, 1–15.
[538] TINNEFELD 1995, 118–124.
[539] TINNEFELD 1995, 124–131.
[540] ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ 1959, 13–29.
[541] BOISSONADE 1844, 349–362.
[542] ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ 1959, 31–32.

αὐτούς, τὸν θάνατον ἐπισπῶνται· Λόγος ἀποδεικνύων κακῶς φρονοῦντας αὐτοὺς καὶ εἰς Θεὸν ἐξαμαρτάνοντας· συντέτακται δὲ ἐν σχήματι διαλόγου κατὰ πεῦσιν καὶ ἀπόκρισιν, μύστου τινὸς διαποροῦντος καὶ πυνθανομένου καὶ μυσταγωγοῦ ἀποκρινομένου καὶ λύοντος[543] (λόγος δ΄). Για τη σχεδόν αυτολεξεί παράθεση χωρίων από το έργο του Μάρκου Ευγενικού *Περὶ ὅρων ζωῆς* και από τα *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ* του Γενναδίου στο έργο αυτό βλ. Appendix I.

Όπως παρατηρούμε, ο Γεννάδιος συνδιαλέγεται τόσο με την εγγύς παράδοση (κυρίως τους Μάρκο Ευγενικό, Δημήτριο Κυδώνη και Νικηφόρο Βλεμμύδη), όσο και με τη μέση (κυρίως, Νικόλαος Μεθώνης, Μιχαήλ Γλυκάς, Γερμανός Κωνσταντινουπόλεως) και απώτερη παράδοση (κυρίως Πρόκλος, Μ. Βασίλειος, Αναστάσιος Σιναΐτης, Θεοδώρητος Κύρου, Θεόδωρος Μοψουεστίας) τη σχετική με το ζήτημα της θείας προνοίας και του θείου προορισμού. Η συνομιλία με τα αναφερόμενα έργα λειτουργεί τόσο δομικά όσο και σε επίπεδο (υποστηρικτικής ή αντιπαραθετικής) επιχειρηματολογίας. Η διακειμενική παρουσία εκπροσώπων της προβληματικής περί θείας προνοίας και προορισμού είναι εντονότερη σε κομβικά σημεία του ζητήματος, όπως είναι ο τρόπος με τον οποίο δρα η θεία πρόνοια στον κόσμο.[544] Παρατηρούμε ότι υπάρχουν συγγραφείς τα έργα των οποίων λειτουργούν περισσότερο ή λιγότερο ως σταθερές για το Γεννάδιο, όπως οι τρεις λόγοι *Περὶ ὅρου ζωῆς* του Νικολάου Μεθώνης, ο *Λόγος ὅπως ἄλογον τὸ τοῦ θανάτου δέος ἀποδεικνύων* (λόγος α΄, β΄, ε΄) του Δημητρίου Κυδώνη και η *Ἀπόδειξις ὅτι ἐδύνατο ἐξ ἀιδίου γεγενῆσθαι τὰ ὄντα καὶ ἀνατροπὴ ταύτης*[545] (λόγος α΄, β΄, δ, ε΄) του Θεοφάνη Νικαίας. Αυτό ισχύει και για Πατέρες της Εκκλησίας, κυρίως τους Μ. Βασίλειο και Μάξιμο Ομολογητή, με τη διαφορά ότι στην περίπτωσή τους δεν είναι τόσο η εκτενής χρήση αποσπασμάτων τους που τούς καθιστά οιονεί άξονες του έργου του Γενναδίου όσο η επαναλαμβανόμενη αξιωματική αναφορά θέσεών

[543] ΛΑΥΡΕΩΤΗΣ / ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ 1925, 421–435.

[544] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον*: «Ἡ γὰρ πρόνοια τῆς ἀδιαλείπτου κινήσεως τοῦ παντὸς τοῦδε καὶ τῶν αὐτοῦ μερῶν, ὧν ἐκ τῆς τοιᾶσδε κινήσεως αὐτὰ γίνεταί τε ὁπωσοῦν καὶ ζῇ, καὶ τῆς αὐτῶν γενέσεως καὶ ζωῆς ἐστι πρόνοια, ἑκάστοις ἀμερίστως συνδιανεμομένη γνώσεως ὑπερβολῇ καὶ δυνάμεως, ἅτε τῆς ὑπεραγάθου θελήσεως ἀκάματον ἀπὸ τῶν ὑψηλοτέρων ἄχρι καὶ τῶν ἐσχάτων τὸν ἑαυτῆς δρόμον ἐξανυούσης ἐν ἑκάστῃ χρόνου ῥοπῇ, ὅς ἐστι τὸ ὑπὸ πάντων ἅμα μετέχεσθαι κατὰ τὴν ἀπ᾽ αὐτῆς ἑκάστῳ δεδομένην τοῦ μετέχειν ἰσχὺν μετὰ τῆς ἐν τῷ παντὶ πάντων εὐαρμοστίας» (*Œ* I, 393,37–394,8). Πβ. σημ. έκδ.: ΠΛΩΤΙΝΟΣ, *Εννεάδες* III, 5, 30, 1–5· PROCL. / IS., *De dec. dubitat. circ. Provid*. 7, 47, 200,4–10· ID., *De Provid. et de Fat.* 7, 115,25–31· GERM., *De vit. term.* 32,5–15· *ibid.*, 56,23–58,2.

[545] ΘΕΟΦΑΝΗΣ ΝΙΚΑΙΑΣ, *Ἀπόδειξις δι᾽ ἐπιβολῶν τινων ἀναγκαίων νομιζομένων ὅτι ἐδύνατο ἐξ ἀϊδίου γεγενῆσθαι τὰ ὄντα καὶ ἀνατροπὴ ταύτης καὶ ἔλεγχος τῆς ἀπάτης τῆς δοκούσης ἐκ τῶν ἐπιχειρημάτων ἀνάγκης* (ΠΟΛΕΜΗΣ 2000, 1–49).

τους.[546] Ασφαλώς, η επίκληση συγκεκριμένων προσώπων-αυθεντιών της ιεράς παράδοσης[547] (ακόμη κι όταν δεν συνοδεύεται από την ευλόγως αναμενόμενη παράθεση και ανάλυση οικείων χωρίων) εξυπηρετεί, ενδεχομένως, λιγότερο ουσιαστικούς αλλά πάντως σημαντικούς σε επίπεδο συμβολικό λόγους. Τέτοιες περιπτώσεις, για παράδειγμα, αποτελούν οι αναφορές του Γενναδίου στους Διονύσιο Αρεοπαγίτη, Ιουστίνο, Ιωάννη Χρυσόστομο, Γρηγόριο το Θεολόγο και Κύριλλο Αλεξανδρείας. Σε αντίθεση με άλλους συγγραφείς των οποίων η παρουσία στους λόγους του Γενναδίου είναι πιο ευδιάκριτη (παρότι δεν αναφέρονται ονομαστικά), οι

---

[546] Για τον Απόστολο Παύλο: ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ θείου προορισμοῦ, δεύτερον*: «Περὶ δὲ τοῦ θείου προορισμοῦ ἀρκείτω σοι τὸ τοῦ Παύλου ἀξίωμα, ἵνα μὴ λέγω τῆς ἱερᾶς ἁπάσης γραφῆς» (*Œ* I, 426,7–9)· *ibid.*: «ὁ δὲ Παῦλος…συμπεραίνων· "Οὓς προέγνω καὶ προώρισε, τούτους καὶ ἐκάλεσε", καὶ αὖθις τοὺς μὲν "σκεύη ὀργῆς κατηρτισμένα εἰς ἀπώλειαν" λέγων, τοὺς δὲ "σκεύη ἐλέους προητοιμασμένα καὶ κεκλημένα εἰς δόξαν", καὶ αὖθις λέγων· "Οὐδεὶς ἑαυτῷ ζῇ καὶ οὐδεὶς ἑαυτῷ ἀποθνήσκει", καὶ πρὸς Ἐφεσίους αὖ λέγων· "Ἐξελέξατο ἡμᾶς ἐν ἑαυτῷ ὁ Θεὸς πρὸ καταβολῆς κόσμου, προορίσας ἡμᾶς εἰς υἱοθεσίαν" καὶ τὰ ἑξῆς· ὁμοίως καὶ περὶ τῶν ἀποδεδοκιμασμένων ἀπὸ τῆς αἰωνίου ζωῆς λέγων ἐν τῇ πρὸς Ῥωμαίους· "Εἰ δὲ θέλων ὁ Θεὸς δεῖξαι τὴν ὀργὴν (τουτέστι τὴν τῆς δικαιοσύνης ἀπότισιν) καὶ γνωρίσαι τὴν δύναμιν αὐτοῦ, ὑπέμεινε (τουτέστι συνεχώρησεν) ἐν πολλῇ μακροθυμίᾳ σκεύη ὀργῆς κατηρτισμένα εἰς ἀπώλειαν, ἵνα δείξῃ τὸν πλοῦτον τῆς δόξης αὐτοῦ ἐπὶ σκεύη ἐλέους, ἃ προητοίμασεν εἰς δόξαν", καὶ πανταχοῦ τῶν οἰκείων ἐπιστολῶν τὸν θεῖον οὕτω προορισμὸν βεβαιῶν, τὴν περὶ τοὺς ἀνθρώπους εἰδικὴν δηλαδὴ πρόνοιαν καὶ ὅσα ταύτῃ περὶ τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων συνέπεται, εἰκῆ ταῦτα λέγει, μᾶλλον δὲ λέγουσιν;» (*Œ* I, 418,35–419,17)· *ibid.*: «ἀρκεῖ γὰρ καὶ ἡμῖν μετὰ τοῦ μεγάλου πατρὸς Βασιλείου τὸ τοῖς προωρισμένοις πεπηγέναι θεόθεν τὰ τῆς ζωῆς μέτρα καὶ πρὸς τὸ ἄϊδιον συμφέρον αὐτοῖς ἐκτείνεσθαι ἢ συστέλλεσθαι τοῖς χρυσοῖς τε καὶ ἀργυροῖς καὶ εἰς τιμὴν σκεύεσι κατὰ Παῦλον…» (*Œ* I, 422,33–36)· επίσης, ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον*: «Οὔκουν οὐδ' ἐκεῖνοι τὸν θεῖον προορισμὸν καὶ ἐν τοῖς ἐφ' ἡμῖν ἀγνοοῦσιν…ἤκουον γάρ που τοῦ λογίου κεκληκέναι τὸν Θεὸν οὓς προέγνω καὶ προώρισεν…» [Ρωμ. 8:29–30: «ὅτι οὓς προέγνω, καὶ προώρισεν συμμόρφους τῆς εἰκόνος τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν πρωτότοκον ἐν πολλοῖς ἀδελφοῖς· οὓς δὲ προώρισεν, τούτους καὶ ἐκάλεσεν·»] (*Œ* I, 408,27–31). Για τον Μ. Βασίλειο: ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ θείου προορισμοῦ, δεύτερον*: «Ὁ μὲν γὰρ μέγας τῆς ἐκκλησίας διδάσκαλός φησί που· "Θάνατοι δὲ ἐπάγονται, τῶν ὅρων τῆς ζωῆς πληρωθέντων, οὓς περὶ ἕκαστον ἔπηξεν ἡ δικαία τοῦ Θεοῦ κρίσις, πόρρωθεν τὸ περὶ ἡμᾶς συμφέρον προβλεπομένου" [ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, *Ὁμιλία ὅτι οὐκ ἔστιν αἴτιος τῶν κακῶν ὁ Θεὸς*: «θάνατοι δὲ ἐπάγονται, τῶν ὅρων τῆς ζωῆς πληρωθέντων, οὓς ἐξ ἀρχῆς περὶ ἕκαστον ἔπηξεν ἡ δικαία τοῦ Θεοῦ κρίσις, πόῤῥωθεν τὸ περὶ ἕκαστον ἡμῶν συμφέρον προβλεπομένου» (*PG* 31: 333B)] (*Œ* I, 413,6–8). Επίσης, ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τέταρτον*: «Σὺ δὲ χάριν ἔχε τῷ φωτίσαντί σε Θεῷ καὶ ἐπ' αὐτῷ μόνῳ πεποιθὼς ἴσθι, ὅς ἐστι σωτὴρ καὶ προμηθεὺς πάντων ἀνθρώπων καὶ κηδεμών, μάλιστα δὲ πιστῶν, ὃς θανατοῖ καὶ ζωογονεῖ, εἴπερ "οὐδεὶς ἑαυτῷ ζῇ καὶ οὐδεὶς ἑαυτῷ ἀποθνήσκει" κατὰ τὸν θεῖον ἀπόστολον. Τῷ μεγάλῳ Βασιλείῳ πείθου γνησίως λέγοντι· "Μὴ αὐτόματόν τινα εἴπῃς συντυχίαν τῶν γινομένων ἀνθρώποις, ὡς μηδενὸς προστάτου τὸν κόσμον οἰκονομοῦντος, πονηρὰ δόγματα ὑποτιθέμενος σεαυτῷ, μηδὲ ἐκπέσῃς τῶν ὅρων τῆς εὐσεβείας", καὶ ἄλλοθι πάλιν λέγοντι· "Προδιατεταγμένον ἐν ἑκάστοις τὸ τῆς ζωῆς ἐστι τέλος, κἀντεῦθεν ἄνισα καὶ ἀνόμοια γίνεται τοῖς ἀνθρώποις τοῦ βίου τὰ πέρατα κατὰ τὰς περὶ ἕκαστον διαφόρους καὶ ἡμῖν ἀνεννοήτους τοῦ θείου οἰκονομίας, ἄνισα μὲν κατὰ τὸν χρόνον δηλονότι, ἀνόμοια δὲ κατὰ τὸν τρόπον"» (*Œ* I, 453,3–14). Για τον Μάξιμο Ομολογητή: ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ θείου προορισμοῦ, δεύτερον*: «ἐκ περιουσίας δέ σε τῇ δόξῃ τῆς ἀληθείας ἐνιδρύων ταύτῃ καλῶς, τὸν μέγαν προστίθημι Μάξιμον ὥσπερ ἐπισφράγισμα τὴν τῶν ἁγίων καὶ σοφῶν καὶ θεολόγων σφραγῖδα, ὃν ταὐτόν ἐστι διὰ τοῦτο καὶ πάντας προσθεῖναι τοὺς πρὸ αὐτοῦ· ἐκεῖνος γὰρ πλείους ἑκατοντάδας *Κεφαλαίων* ἐξέθετο, ἃ *Γνωστικὰ καὶ θεολογικά* ἐπιγράφει, ἄλλου κεφαλαίου παντάπασιν ἄλλην ὑπόθεσιν διοριζομένου, καὶ ὥσπερ ἀποφάσεις καὶ ὅρους ταῦτα συνέθετο… Τὸ τοίνυν κα^{ον} κεφάλαιον αὐτῷ τῆς δ^{ης} ἑκατοντάδος οὑτωσὶ διορίζεται· "Ὃ τρόπῳ βούλεται, ὁ τὴν ἑκάστου πρὸ τῶν αἰώνων διορίσας ζωὴν Θεός, ἕκαστον πρὸς τὸ οἰκεῖον τῆς ζωῆς ἄγει τέλος, εἴτε δίκαιον, εἴτε ἄδικον". Καὶ τοῦτο ὅλον καὶ μόνον αὐτῷ τὸ κα^{ον} ἐστὶ κεφάλαιον» (*Œ* I, 426,9–20). Επίσης, ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τέταρτον*: «Τὰ αὐτὰ δὲ καὶ τοῖς ἄλλοις πᾶσι διδασκάλοις λέγουσι πείθου· σφραγὶς δὲ πάντων ὁ μέγας Μάξιμος, ὁμολογητῶν καὶ θεολόγων ἡ κορωνίς, ἐν κα^{ῳ} κεφαλαίῳ τῆς δης *Ἑκατοντάδος* οὕτω λέγων· "Ὃ τρόπῳ βούλεται ὁ τὴν ἑκάστου πρὸ τῶν αἰώνων διορίσας ζωὴν Θεός, ἕκαστον πρὸς τὸ οἰκεῖον τῆς ζωῆς ἄγει τέλος, εἴτε δίκαιον εἴτε ἄδικον". Τούτοις ἅπασι πείθου· μᾶλλον δὲ κάλλιστα ποιεῖς αὐτοῖς μὲν πεπεισμένος, τοὺς δὲ βεβήλους καὶ γραώδεις μύθους κατὰ τὴν Παύλου συμβουλὴν παραιτούμενος» (*Œ* I, 453,14–21).

[547] Ονομαστικά αυτό γίνεται κατά βάση στους λόγους β΄ και γ΄· β΄ λόγος: Μ. Βασίλειος, Μ. Ἀθανάσιος, Γρηγόριος ο Θεολόγος, Νύσσης, ιερός Αυγουστίνος, Παύλος, Μάξιμος, (Ιπποκράτης, Πτολεμαίος μνημονεύονται ως προς τον τρόπο κωδικοποίησης των απόψεων τους)· γ΄ λόγος: Μ. Βασίλειος, Διονύσιος Αρεοπαγίτης, Μ. Αθανάσιος, Γρηγόριος ο Θεολόγος, Ιωάννης ο Χρυσόστομος, Αυγουστινος, Θεοδώρητος Κύρου, Μάξιμος ο Ομολογητής, Ιωάννης Δαμασκηνός (Κατά: Διοδώρου -ορθ. Θεοδώρου Μοψουεστίας- και Αναστασίου Σιναΐτου. Προτροπή για επιλεκτική επίκληση Γρηγορίου Νύσσης)· δ΄λόγος: Μάξιμος ο Ομολογητής.

κατονομαζόμενοι μπορεί μεν να μη «χρησιμοποιούνται», λειτουργούν εντούτοις καταστατικά ως αρχή θεολογικού κύρους για αυτόν που τους επικαλείται και για το ίδιο το έργο έναντι των αναγνωστών του. Επίσης, όχι σπάνια, προβάλλονται ως δογματικοί οδηγοί από συγγραφείς που αναγνωρίζονται διακειμενικά στους λόγους *Περί θείας προνοίας και προορισμού*, γεγονός που ενδεχομένως ασκεί έως ένα βαθμό την επίδρασή του στην επίκληση ή την αναφορά τους από το Γεννάδιο, όπως συμβαίνει για παράδειγμα με τους Διονύσιο Αρεοπαγίτη[548] και Μέγα Αθανάσιο[549] διά του Νικολάου Μεθώνης.[550]

---

[548] Για παράδειγμα, ο Μεθώνης μνημονεύει το Διονύσιο ως έξοχη περίπτωση υποστήριξης στο ζήτημα των όρων: ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΜΕΘΩΝΗΣ, *Πρὸς τὸν ἐρωτήσαντα εἰ ἔστιν ὅρος ζωῆς καὶ θανάτου· καὶ πῶς, τούτου δοθέντος, οὐκ ἂν εἴη κακῶν αἴτιος ὁ Θεός*: «Καὶ ἔστι γε τοῦτο, φησὶν ὁ ἱερὸς Διονύσιος, τῆς πάντων αἰτίας καὶ ὑπὲρ πάντα ἀγαθότητος ἴδιον, τὸ πρὸς κοινωνίαν ἑαυτῆς τὰ ὄντα καλεῖν ὡς ἑκάστῳ τῶν ὄντων ὥρισται πρὸς τῆς οἰκείας ἀναλογίας» (ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ Α. 1866, 228). Επίσης ID., *Περὶ τοῦ αὐτοῦ λόγος δεύτερος, ἐκ τῶν γραφικῶν μαρτυριῶν τὰ αὐτὰ συνάγων, καὶ τὸν τῆς ἀοριστίας πρεσβευτὴν ἐλέγχων μὴ καλῶς τινας αὐτῶν ἐκλαμβάνοντα, καὶ τὰς ἐντεῦθεν φυομένας ἀπορίας λύων*: «Ἤδη μὲν οὖν ὁ τὰ θεῖα πολὺς Διονύσιος διὰ τῆς προπαραχθείσης αὐτοῦ μαρτυρίας ἀναμφιλέκτως τὸν ὅρον ἐστήριξεν, ἑκάστῳ τῶν ὄντων ὡρίσθαι φήσας τὴν τῆς ὑπὲρ πάντα καὶ πάντων αἰτίας ἀγαθότητος μετοχήν, εἰς ἣν ὑπ' ἐκείνης καλοῦνται πρὸς τῆς οἰκείας ἀναλογίας. Τοῦ δ' αὐτοῦ κἀκείνην εὐκαίρως τὴν μαρτυρίαν δοκῶ μοι παραγαγεῖν, ἀπὸ τοῦ περὶ τοῦ ὄντος καὶ περὶ παραδειγμάτων ἀναλεξάμενος λόγου, ἔχουσαν οὕτως. "Παραδείγματα δέ φαμεν τοὺς ἐν Θεῷ τῶν ὄντων οὐσιοποιοὺς καὶ ἑνιαίους προϋφεστῶτας λόγους, οὓς ἡ θεολογία προορισμοὺς καλεῖ, καὶ θεῖα καὶ ἀγαθὰ θελήματα τῶν ὄντων ἀφοριστικὰ καὶ ποιητικά, καθ' οὓς ὁ ὑπερούσιος τὰ ὄντα καὶ προώρισε καὶ παρήγαγεν» (ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ Α. 1866, 235–236)· *ibid.*: «Ἆρ' οὐ φανερὸς ἐν τούτοις ὁ θεῖος ἀναπέφηνε Διονύσιος τοῦ ὅρου προήγορος, ὅπου γε μὴ μόνου τοῦ ζῆν, ἀλλ' ἤδη καὶ τοῦ μὴ ζῆν τὸν ἀφοριστικὸν λόγον ἐπὶ τὸν παναίτιον λόγον ἀνήνεγκε;» (ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ Α. 1866, 236)· *ibid.*: «Διὰ γὰρ τῶν ἀπεμφαινόντων ὀνομάτων μᾶλλον ἐκφαίνεσθαι τὰ τῆς θεολογίας ἀπόρρητα, φησὶν ὁ ἀποστολικὸς Διονύσιος, ὅτι τοι φῶς μὲν ἀκούσας τῶν ὑλαίων τινὶ φώτων τὸ τῆς διανοίας ὄμμα προσήρεισας, τῷ διακονικῷ τούτῳ καὶ λυχνιαίῳ τυχόν, ἢ τῷ σεληνιακῷ, ἢ πάντως που τῷ ἡλιακῷ, καὶ τούτῳ τῷ ὑπερέχοντι μάλιστα τὸ θεῖον παρείκασας» (ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ Α. 1866, 244–245)· ID., *Πρὸς τοὺς σκανδαλιζομένους ἐπὶ τοῖς ἀποστολικοῖς ῥητοῖς τῷ, „Ὅταν δὲ ὑποταγῇ αὐτῷ τὰ πάντα, τότε καὶ αὐτὸς ὁ Υἱὸς ὑποταγήσεται τῷ ὑποτάξαντι αὐτῷ τὰ πάντα"· καὶ τῷ, „ἵνα ᾖ ὁ Θεὸς τὰ πάντα ἐν πᾶσι"· καὶ διὰ μὲν τοῦ ὑποταγήσεσθαι λέγειν τῷ Πατρὶ τὸν Υἱὸν ὑποδεέστερον φύσει ποιεῖν αὐτὸν τὸν Υἱὸν τοῦ Πατρὸς κατὰ τὴν αἵρεσιν Ἀρείου· διὰ δὲ τοῦ ἔσεσθαι τὸν Θεὸν τὰ πάντα ἐν πᾶσι τὴν Ὠριγένους δογματίζειν ἀποκατάστασιν· καὶ πρὸς εὕρεσιν τοῦ ἀποστολικοῦ σκοποῦ, πρὸς ὃν ταῦτά φησιν, ἀνάπτυξις τῶν προειρημένων αὐτῷ περὶ τῆς κοινῆς πάντων τῶν νεκρῶν ἀναστάσεως*: «Ὅτι μὲν οὖν τὰ πάντα ἐστὶν ὁ Θεὸς ὑπερουσίως καὶ κατ' αἰτίαν, ὡς τοὺς ἀφοριστικοὺς πάντων λόγους προέχων ἐν ἑαυτῷ (οὓς ὁ μύστης τῆς Παύλου θεολογίας, ὁ τὰ θεῖα πολὺς Διονύσιος, προορισμοὺς τῶν ὄντων καλεῖ καὶ ἀγαθὰ καὶ θεῖα θελήματα, καθ' οὓς καὶ τὴν ἀρχὴν ἐκ μὴ ὄντων ταῦτα παρήγαγε) κοινὸν τοῦτο πάντων τῶν θεολόγων ἐστὶν ὁμολόγημα, ὅτι δὲ καὶ ἐν πᾶσιν ἢ νῦν ἐστιν ἢ ἔσται ποτὲ τὰ πάντα, ζητήσειεν ἄν τις εὐλόγως» (ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ Α. 1866, 312).

[549] ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΜΕΘΩΝΗΣ, *Περὶ τοῦ αὐτοῦ λόγος δεύτερος, ἐκ τῶν γραφικῶν μαρτυριῶν τὰ αὐτὰ συνάγων, καὶ τὸν τῆς ἀοριστίας πρεσβευτὴν ἐλέγχων μὴ καλῶς τινας αὐτῶν ἐκλαμβάνοντα, καὶ τὰς ἐντεῦθεν φυομένας ἀπορίας λύων*: «Τὸν δὲ εἰς τὸν σταυρὸν καὶ τὸ σωτήριον πάθος λόγον Ἀθανασίου τοῦ μεγάλου προβόλου τῆς ἐκκλησίας οὐκ οἶδά πως παραγράψεται ἢ πείσει τῷ κατ' αὐτὸν ἀορίστῳ συνίστασθαι, ἀρχῆς ἀπ' ἄκρης καὶ ὅλον σχεδὸν μέχρι καὶ τέλους εὐφυῶς ἄγαν οἷόν τινα στήμονα συγγενεῖ κρόκῃ τῷ ὅρῳ συνυφαινόμενον» (ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ Α. 1866, 237). Κοινό παράδειγμα στο *Περὶ θείου προορισμοῦ, δεύτερον* (*Œ* I, 423,21–28) και στο έργο του Μ. Αθανασίου *Εἰς τὸ πάθος τοῦ Κυρίου καὶ εἰς τὸν Σταυρόν*: «Ἀπεβλήθησαν γοῦν εἰκότως, καὶ ὃν, ψευσάμενοι, κατὰ τοῦ Κυρίου θάνατον ἐπήγαγον, τοῦτον αὐτοὶ καθ' ἑαυτῶν ἀληθῶς ἐπεσπάσαντο· ὡς καὶ Ἀνανίας καὶ Σάπφειρα ἐν ταῖς *Πράξεσι τῶν ἀποστόλων*· οἵτινες, ἐπαγγελίαν τῷ Θεῷ δεδωκότες, ἀπὸ τῆς ἐπαγγελίας ἐνοσφίσαντο· καὶ τοὺς μὲν ἄλλους ἐλάνθανον· ὁ δὲ τῆς ἀληθείας διάκονος Πέτρος τούτους ἀπωθεῖται λέγων· "Οὐκ ἐψεύσω ἀνθρώποις, ἀλλὰ τῷ Θεῷ". Ἐν οἷς καὶ μέγιστον θαῦμα γέγονεν· ὅπερ γὰρ μόνος ἠπίστατο Πέτρος, τοῦτο τῷ θανάτῳ τῷ περὶ τὸν Ἀνανίαν πᾶσιν ἐφανέρωσεν· ὥστε τοὺς πάντας εἰς εὐλάβειαν ἐλθεῖν καὶ τὸ παράδειγμα Σαπφείρας φοβηθῆναι» (*PG* 28: 188C–D).

[550] Ο Νικόλαος Μεθώνης αποτελεί πηγή (πβ. ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον· Œ* I, 408,19–21· *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τέταρτον*, *Œ* I, 443,21–28) του Γενναδίου και στο ζήτημα της σχέσης πρόγνωσης–προορισμού: ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΜΕΘΩΝΗΣ, *Περὶ τοῦ αὐτοῦ λόγος τρίτος, τὴν ἀτοπίαν ἐλέγχων τῆς κατὰ τὴν ἀοριστίαν ὑποθέσεως διὰ τῆς εἰς ἀδύνατον ἀπαγωγῆς*: «Εἰ ἃ προέγνωσται καὶ προώρισται, ἃ μὴ προώρισται, οὐδὲ προέγνωσται· ἀλλὰ μὴν πάντα Θεῷ προέγνωσται· οὐκοῦν καὶ προώρισται. Εἰ τὸ ὂν ὥρισται, τὸ μὴ ὡρισμένον οὐκ ἔστιν· ὥρισται δὲ πάντα τὰ ὄντα· οὐκ ἄρα ἐστὶ τὸ ἀόριστον. Εἰ τὸ γινόμενον ὥρισται, τὸ ἀόριστον οὐδὲ γίνεται· ἀλλὰ μὴν ὥρισται τὸ γινόμενον· […] οὐκ ἄρα γίνεται, ὃ μὴ ὥρισται. Εἰ μὴ ὥρισται τὸ μέλλον, οὐδὲ γενήσεται, οὐδὲ μὴν ἔσται, ἵνα καὶ γινόμενον καὶ ὄν ποτε ᾖ· πᾶν γὰρ τό τε ὂν τό τε γινόμενον ὥρισται· γενήσεται δὲ εἴ περ μέλλει· οὐκοῦν καὶ ὥρισται» (ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ Α. 1866, 263)· *ibid.*: «Κεφάλαιον τῶν εἰρημένων ἁπάντων. Εἰ μὴ ἔστιν ὅρος, οὐδὲ πρόγνωσις· οὐ γὰρ προέγνωσται τὸ ἀόριστον· εἰ μὴ πρόγνωσις, οὐδὲ πρόνοια· πῶς γὰρ μὴ

Στον λόγο του μνημονευόμενου από τον Νικόλαο Μεθώνης Αθανασίου (*Εἰς τὸ πάθος τοῦ Κυρίου καὶ εἰς τὸν Σταυρόν*) γίνεται εκτενής αναφορά στο ζήτημα της σχέσης μεταξύ προφητείας, τεκταινομένων στον κόσμο και ανθρώπινης προαίρεσης, που έχει απασχολήσει και το Γεννάδιο κυρίως στον *Περὶ θείου προορισμοῦ δεύτερον*[551] λόγο του (*Εἰς τὸ πάθος τοῦ Κυρίου καὶ εἰς τὸν Σταυρόν*):

> Πολλοί, τοῖς Εὐαγγελίοις ἐντυγχάνοντες καὶ ἀκούοντες τὸ ‘Ἵνα πληρωθῇ τὸ γεγραμμένον’, ἐνόμισαν τὰ γινόμενα δι’ οὐδὲν ἕτερον γίνεσθαι ἢ ἵνα ‘πληρωθῇ τὰ γεγραμμένα’· καὶ ἐκ τούτων ᾠήθησαν μὴ μόνον ἀναιτίους εἶναι τοὺς πράττοντας ἀλλὰ καὶ μᾶλλον ἀξίους ἐπαίνου, ὅτι οὐχ ὡς ἁμαρτάνοντες, ἀλλ’ ὡς διακονοῦντες ‘τοῖς γεγραμμένοις’ ἐνεργοῦσι· μὴ γὰρ ἂν ἀληθεῖς γεγενῆσθαι τῶν προφητῶν τοὺς λόγους, εἰ μὴ τούτων ἦσαν αἱ πράξεις. Μάλιστα δὲ ταῦτα ὑπέλαβον ἐκ τῶν εἰς τὸ *Κατὰ Ἰωάννην* ῥητῶν κινηθέντες, ἔνθα, τῶν Ἰουδαίων τὴν ἀπιστίαν διηγούμενος, κατὰ τὴν Ἡσαΐου προφητείαν φησί· ‘Τοσαῦτα δὲ αὐτοῦ σημεῖα πεποιηκότος ἔμπροσθεν αὐτῶν οὐκ ἐπίστευσαν· ἵνα ὁ λόγος Ἡσαΐου τοῦ προφήτου πληρωθῇ, ὃν εἶπε· «Κύριε, τίς ἐπίστευσε τῇ ἀκοῇ ἡμῶν; Καὶ ὁ βραχίων Κυρίου τίνι ἀπεκαλύφθη;»’. Εἰ γὰρ ἵνα ὁ λόγος Ἡσαΐου πληρωθῇ οὐκ ἐπίστευον οἱ Ἰουδαῖοι, οὐκ αὐτοὶ τῆς ἀπιστίας αἴτιοι, ἀλλ’ ὁ ταῦτα εἰρηκώς, δι’ ὃν καὶ ταῦτα πεπλήρωται. Ἆρον γάρ, φήσουσι, τὸν λόγον τοῦ προφήτου, καὶ πάντως ἐκεῖνοι πιστεύσουσιν. Ἀλλὰ ταῦτα καὶ ἡ τοιαύτη διάνοια πολὺ τῆς ἀληθείας ἀποδέει· οὔτε γὰρ ὁ προφήτης αἴτιος τούτοις, οὔτε οἱ Ἰουδαῖοι τῆς ἀπιστίας ἑαυτῶν ἀναίτιοι τυγχάνουσιν, ἀλλ’ ὁ μὲν προφήτης, προβλέπων ἃ μέλλουσι πράττειν, ἀπήγγειλεν, αὐτοὶ δὲ μετὰ ταῦτα πράττοντες ἐδείκνυον τοῦ προφήτου τὸν λόγον ἀληθῆ· καὶ οὐχ ὡς διακονοῦντες τοῖς προφητικοῖς ἐτόλμων κατὰ τοῦ Σωτῆρος, ἀλλὰ τῇ προαιρέσει θέλοντες ἔπραττον τὰ πράγματα· ὥστε τὸν μὲν προφήτην μὴ αἴτιον αὐτοῖς γεγενῆσθαι, ἀλλὰ τὴν προαίρεσιν αὐτῶν, αὐτοὺς δὲ μᾶλλον αἰτίους γεγενῆσθαι τῷ προφήτῃ τοῦ ταῦτα αὐτὸν περὶ αὐτῶν εἰπεῖν. Τοῦ μὲν γὰρ προφήτου ἴδιόν ἐστιν ὁρᾷν τὰ μέλλοντα καὶ μὴ σφάλλεσθαι, τῶν δὲ πράξεων ἕκαστος τὴν ἰδίαν προαίρεσιν αἰτίαν ἔχει. Καὶ ὥσπερ ἡμεῖς τὰ ἐν ὀφθαλμοῖς ὁρῶντες οὐ σφαλλόμεθα βλέποντες, οὐδὲ ἄλλως μὲν βλέπομεν, ἄλλως δὲ γίνεται, ἀλλ’ ὡς γίνεται βλέπομεν καὶ ὡς βλέπομεν γίνεται, οὕτω καὶ οἱ προφῆται τὰ μέλλοντα ὡς παρόντα ἔβλεπον, καὶ ἃ ἔβλεπον ἔδει γενέσθαι, καὶ τὰ γινόμενα πάντως ὁρᾶν ἔδει. Καὶ πάλιν, ὥσπερ ἡμεῖς ἃ βλέπομεν ἐν ὀφθαλμοῖς, ἀνάγκη πάντως εἶναι (τὰ γὰρ ὄντα βλέπομεν, καὶ οὐκ ἔστιν ἄλλως γενέσθαι ἢ ὡς ὁρῶμεν), οὕτω καὶ οἱ προφῆται, ἃ προέβλεπον, ἔδει πάντως εἶναι καὶ μὴ ἄλλως γίνεσθαι ἢ ὡς προεωράκασιν. Ἐπεί, εἰ τὰ γενησόμενα μὴ προέβλεπον, οὐκέτι ἂν ἦσαν προφῆται. Καὶ καθόλου δὲ τοῦτο εἰδέναι δεῖ, ὅτι οἱ προφῆται οὐ νόμων εἰσὶ διδάσκαλοι, ἵνα μόνον ἃ προστάττουσι γίγνηται, ἀλλὰ τῶν μελλόντων εἰσὶ προσημάντορες. Οὐ γὰρ ἐπειδὴ λέγουσι, διὰ τοῦτο καὶ γίνεται τὰ γινόμενα, ἀλλ’ ὅτι γίνεσθαι μέλλει, διὰ τοῦτο καὶ προλέγουσι, καὶ ἀνάγκη μὴ ψεύδεσθαι τοὺς προφήτας· ὁρῶσι γὰρ ἀληθῶς. Εἰ γὰρ καθ’ ὑπόθεσιν μὴ προαπήγγελλον οἱ προφῆται, ἀλλὰ τῶν Ἰουδαίων ἦν ἡ προαίρεσις, ὥστε πράττειν ταῦτα. Καὶ ὅλως οἱ ἅγιοι οὐκ ἀναγκαστικοὶ τῶν γιγνομένων εἰσίν, ἀλλὰ τὴν προαίρεσιν τῶν πραττόντων προβλέποντες σημαίνουσι. Καὶ ὥσπερ οἱ ἀνασκευάζοντες ἔλεγον· ‘Ἆρον τὸν λόγον τοῦ προφήτου, καὶ πάντως οἱ Ἰουδαῖοι πιστεύσουσιν’, οὕτως φαίην ἂν κἀγώ· ‘Ἆρον τὰς πράξεις τῶν Ἰουδαίων, καὶ πάντως οὐ προεφήτευε ἂν περὶ αὐτῶν ὁ Ἡσαΐας τοιαῦτα’.[552]

Επίσης, κατ’ αναλογία με το παράδειγμα του Ηρώδη και του Ιωάννη που προσάγει ο Γεννάδιος για να υποστηρίξει ότι έκαστος με την προαίρεσή του και δίχως καταναγκασμό προβαίνει στις

προγινώσκουσα προνοήσεται; εἰ μὴ πρόνοια, οὐδὲ δημιουργία· εἰ μὴ δημιουργία (ἀλλὰ τὸ δύσφημον ἐπὶ τὸν αἴτιον ἀνήχθω τῆς ὑποθέσεως), οὐδὲ Θεός. Εἰ δὲ ἔστι Θεός, ὥσπερ δὴ καὶ ἔστι καὶ πιστεύομεν, καὶ δημιουργὸς πάντων, καὶ προνοίᾳ τὰ πάντα περικρατῶν, καὶ προειδὼς τὰ πάντα κατὰ τὸ λόγιον πρὶν γενέσεως αὐτῶν, ἔστι καὶ ὅρος ἐν οἷς θάτερον καὶ θάτερον. Εἰ τοίνυν διὰ πάντων διήκει ἡ θεία πρόνοια καὶ ἡ πρόγνωσις, διὰ πάντων καὶ ὁ ὅρος χωρεῖ» (ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ Α. 1866, 264).

[551] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ θείου προορισμοῦ, δεύτερον* (*Œ* I, 418,35–419,1 και 423,19–25)· ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τέταρτον* (*Œ* I, 443,28–33).

[552] *PG* 28: 200A–201B.

επιλογές του,[553] είναι και το παράδειγμα του Ιούδα με τον Ιησού που αναφέρει ο Νικόλαος Μεθώνης στο δεύτερο λόγο του.[554]

Από την άλλη πλευρά, περιπτώσεις όπως του Αναστασίου Σιναΐτου[555] και του Θεοδώρου Μοψουεστίας λειτουργούν ως θεμελιακό αντιπαράδειγμα[556] του τι *δεν* πρέπει να πρεσβεύει κάποιος ως προς το ζήτημα της θείας προνοίας και του θείου προορισμού. Ο Γεννάδιος εσφαλμένα αναφέρεται στον «Διόδωρον», ενώ το σύνολο των παρατιθεμένων αποσπασμάτων

---

[553] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον*: «Οὔτε τοίνυν τοῦ θείου ἀναγκάζοντος, οὔτε αὐτῶν ποθεν ἀναγκαζομένων τόδε ὡρισμένως αἱρεῖσθαι, ἀλλ' ἐν τῇ αὐτῶν προαιρέσει ἑκατέρου κειμένου τοῦ τί ἂν φαίνοιτο αὐτοῖς αἱρετώτερον, καὶ ἐνδεχομένου ἑκατέρου ὁμοίως αἱρεθῆναι αὐτοῖς, ὅσον ἐπὶ τῇ ἐλευθερίᾳ τῆς γνώμης καὶ τῇ φύσει αὐτοῦ τοῦ πράγματος, ὅτι ἐν τοῖς προαιρέσει γινομένοις ἔστι τὸ ἐνδεχόμενον, ὁ μὲν Ἰωάννης αἱρεῖται τὸ βέλτιον, ὁ δὲ Ἡρώδης τὸ χεῖρον» (*Œ* I, 405,21–27).

[554] ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΜΕΘΩΝΗΣ, *Περὶ τοῦ αὐτοῦ λόγος δεύτερος, ἐκ τῶν Γραφικῶν μαρτυριῶν τὰ αὐτὰ συνάγων, καὶ τὸν τῆς ἀοριστίας πρεσβευτὴν ἐλέγχων μὴ καλῶς τινας αὐτῶν ἐκλαμβάνοντα, καὶ τὰς ἐντεῦθεν φυομένας ἀπορίας λύων*: «Ἐπειδὴ γὰρ ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς οἰκονομίᾳ τέλειος ἄνθρωπος ἐχρημάτισε καὶ κατὰ πάντα γέγονε καθ' ἡμᾶς χωρὶς ἁμαρτίας, ἀκολούθως καὶ τῷ καθ' ἡμᾶς ὑπέπεσε τῆς ζωῆς ὅρῳ· καὶ πρὸ τῆς τούτου μὲν ἀποπερατώσεως αὐτός τε, "Οὔπω ἥκει ἡ ὥρα μου", ἔλεγε, καὶ οἱ εὐαγγελισταὶ τοῦ τὰς χεῖρας τῶν διωκόντων ἀποδιδράσκειν αὐτὸν αἰτίαν ἐπῆγον τὸ μήπω ἐλθεῖν τὴν ὥραν αὐτοῦ· ὅτε δὲ ὁ τοῦ πάθους ἐπέστη καιρός, αὐτοῦ λόγος ἐστὶ τό, ἤγγικεν ἡ ὥρα· καταιτιώμενος δὲ τοῦ προδότου καὶ ἅμα ὑπὲρ αὐτοῦ εὐσυμπαθήτως ἀποκλαιόμενος ἔφησε. Πλὴν ὁ μὲν υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ὑπάγει, καθὼς γέγραπται περὶ αὐτοῦ· οὐαὶ δὲ τῷ ἀνθρώπῳ δι' οὗ παραδίδοται. Ὁρᾷς ὅπως οὐ μόνον οὐκ ἐπαινεῖται ὁ Ἰούδας, ἀλλὰ καὶ ταλανίζεται καὶ κακίζεται, καίτοι τῷ πρὸ καταβολῆς κόσμου προεγνωσμένῳ, καθά φησι Πέτρος, καὶ πρὸ τῶν αἰώνων προωρισμένῳ, καθά φησι Παῦλος, οἱ μεγάλοι πρόβολοι τῆς ἐκκλησίας, ἐπ' ἐσχάτων δὲ φανερωθέντι δι' ἡμᾶς αἵματι Χριστοῦ δόξας ὑπηρετήσασθαι. Διατί; ὅτι μὴ πρὸς τοῦτον ἦν ἀπιδὼν τὸν σκοπόν, μήδ' ὡς τοῦ θείου ὅρου διάκονος, ἀλλ' ὡς ὑπὸ τοῦ τῆς φιλαργυρίας πάθους κινούμενος εἰς τὴν προδοσίαν ἐλήλυθεν· οὐχ ἡ ἔκβασις τοῦ πράγματος κρίνεται, ἀλλ' ἡ διάθεσις καθ' ἣν πράττεται» (ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ Α. 1866, 257–258).

[555] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τέταρτον*: «Ἀναστάσιον δὲ τὸν ἀπὸ Σινᾶ ἅγιον μὲν οὐκ ἂν ἀρνησαίμεθα εἶναι καὶ τοὺς ἐκείνῳ τότε συνασκουμένους πατέρας, οἷς εὐλόγως καὶ διδασκάλου τόπον ἐπλήρου, θεολόγον δ' οὐκ ἄν ποτε ὀνομάσαιμεν, οὐδὲ τοῖς θεολόγοις παρακολουθεῖν γνησίως δυνάμενον, ὡσαύτως δὲ καὶ εἴ τις τῶν ὑστέρων Ἀναστασίῳ συνᾴδει τῆς ὁμοίας ἕξεως ὤν·διὸ καὶ ζητεῖ μὲν ἕνια καλῶς ἐκεῖνος, λύει δὲ οὐ πάντα προσφόρως, ἐν πολλοῖς τῆς τῶν διδασκάλων διϊστάμενος γνώμης καὶ τῶν κοινῶν κανόνων τῆς πίστεως, ὑπ' ἀγνοίας, οὐ φιλονεικῶν οὐδ' ἀντιφιλοτιμούμενος. Ὅθεν οὐδὲ συμβιβάζειν τοῖς διδασκάλοις τὸν Ἀναστάσιον χρή, καὶ εἴ τις ἄλλος τῶν ἁπλουστέρων τε καὶ ὑστέρων ὑπ' ἀγνοίας τοῦ τῆς ἱερᾶς θεολογίας ἀποχωροίη κανόνος, ἀλλὰ παριέναι δεῖ μόνον αὐτοὺς εὐλαβῶς, ὡς ἐκ τοῦ μὴ πάνυ προσέχειν χωριζομένους» (*Œ* I, 440,21–31). Πβ. ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΑΓΑΛΛΙΑΝΟΣ, *Περὶ προνοίας*: «Οὗτος (sc. ὁ Μᾶρκος) τοίνυν τοῦ μακαρίου πατρὸς κυροῦ Ἰσιδώρου, τοῦ καὶ ἐς ὕστερον τὸν πατριαρχικὸν ἰθύναντος θρόνον, λόγον αἰτήσαντος περὶ τοῦ ζητήματος τούτου, ἐντυχὼν τοῖς ῥηθεῖσι τῷ ἁγίῳ Ἀναστασίῳ τῷ Σιναΐτῃ περὶ αὐτοῦ, μήπω τινὸς ἑτέρου τῶν ἐπιφανῶν τῆς ἐκκλησίας διδακάλων προὔργου τε καὶ εἰς πλάτος περὶ αὐτοῦ εἰρηκότος, συνέθετο ἐκείνοις εὐλάβειαν ἀπονέμων τῷ πατρὶ τὴν κατὰ Θεὸν πολιτείαν ἀρίστως ἠσκηκότι, ὀρεσιτρόφῳ τ' ἀναχωρητῇ καὶ ἀνακεκηρυγμένῳ ἁγίῳ τυγχάνοντι, τῷ τοι καὶ ἐξέθετο πρὸς τὸν αἰτήσαντα τὸν λόγον ὡς ἐτετύπωτο ἀπὸ τῶν τοῦ ἁγίου Ἀναστασίου λόγων· προκατείληπτο γὰρ αὐτοῖς· συνησήνεγκέ τε καὶ αὐτὸς οἴκοθεν ἐπιστασίαν τινα· ἐπεὶ δὲ καὶ ἀπὸ τῶν περιωνύμων διδασκάλων καὶ θεολόγων μαρτυρίαις εἰς σύστασιν τοῦ λόγου χρήσασθαι ἐχρῆν ἠναγκάσθη ἑλκύσαι ταῦτα πρὸς τὰ τοῦ Ἀναστασίου· φαίνεται δὲ ὅτι συνηρπάγη τοῖς Ἀναστασίου λόγοις, οὓς οὐδ' ἐκεῖνος σὺν ἀκριβεστέρᾳ διασκέψει φθάσας εἴρηκε, ἀλλ' ἐν παρόδῳ πυθομένου τινὸς καὶ ἀμελετήτως ἀποκρινάμενος καὶ πρὸ τοῦ καλῶς ἐπισκέψασθαι τὸ βάθος τῆς διανοίας τῶν εἰρημένων ὁ μακαριώτατος πατὴρ ὁ Ἐφέσου ἀναγκασθεὶς ἀποδοῦναι λόγον τῷ Ἰσιδώρῳ εἴρηκε ταῦτα, ἅπερ οὔτε ὡς δόξαν τῆς ἐκκλησίας κεκυρωμένην παρέδωκεν οὔτε τὸ σύγγραμμα ἐκεῖνο κοινὸν τῇ ἐκκλησίᾳ προυτέθηκε ἵνα κηρύττηται καὶ στέργηται, ἀλλὰ τῷ Ἰσιδώρῳ μόνῳ ἰδίως τήν τε τοῦ Ἀναστασίου γνώμην καὶ ὅσον ἀφ' ἑαυτοῦ συνεισήνεγκε παρέσχετο· ἐβιάσατο δὲ καὶ τινα τρόπον τὴν ῥῆσιν τοῦ μεγάλου Βασιλείου ὡς μείζονος διδασκάλου ἐπὶ τῷ συμφωνῆσαι τῇ τοῦ Ἀναστασίου ἀποφάσει» (ΛΑΥΡΕΩΤΗΣ / ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ 1925, 429b–430a).

[556] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τρίτον*: «Διοδώρου δέ, ὅς τίς ποτέ ἐστιν οὗτος, οὐ φροντιστέον, ἔνθα, καθάπερ ἔφθην εἰπών, ὁ τῶν θεολόγων πάντων χορὸς συμφώνως τε καὶ ἠκριβωμένως καὶ προὔργου περὶ τούτων ἔφθη διορισάμενος· […] τίς ἡμῖν λόγος ἔσται Διοδώρου, κἂν πτερωτὸς ἦν, οὗ μηδὲ λόγος ἐστὶν ἐν ἐκκλησίᾳ καὶ τοῖς ταύτης ὑπερηθληκόσι μηδ' ὄνομα, ἢ εἴ πού τις τῶν μοναχῶν αὐτῷ μόνῳ προσεσχηκώς, τῇ ἀοριστίᾳ τῶν ἀνθρωπίνων καὶ ἀκυβερνησίᾳ συνηγοροίη που γράφων, ἢ μὴ τοῖς θεολόγοις ἐγκύψας, ἢ μηδὲ συνιέναι τούτων δυνάμενος;» (*Œ* I, 429,7–18)· *ibid*.: «Διοδώρου δὲ καὶ Ἀναστασίου οὗτοι γε ἡμεῖς θιασῶται· ἔνθα δὲ τοῖς μεγάλοις ἐκείνοις συμφωνοῦσι, καὶ δοῦλοι» (*Œ* I, 439,7–9).

είναι σχόλια του Θεοδώρου Μοψουεστίας στο εδάφιο «τὸν ἀριθμὸν τῶν ἡμερῶν σου ἀναπληρώσω» (Ἐξ. 23:26).[557]

Οι εκπρόσωποι του ζητήματος της θείας προνοίας και του προορισμού και τα έργα τους είναι γνωστά στους συγγραφείς της ύστερης βυζαντινής περιόδου. Η διακειμενική χρήση αυτών των έργων δεν γίνεται μονοδιάστατα· σχήματα ή μέθοδοι ανάπτυξης των οπαδών της μίας πλευράς είναι δυνατόν να υιοθετούνται από τους εκπροσώπους της άλλης για να υποστηρίξουν αυτή τη φορά την αντίθετη άποψη.

Μία ενδιαφέρουσα περίπτωση, όπου η απώτερη παράδοση (εν προκειμένω ο Μ. Βασίλειος) εμπεριέχεται στη μέση (Νικόλαος Μεθώνης), διά της οποίας εξυπηρετείται η κριτική που ασκεί ο Γεννάδιος (στον Μάρκο Ευγενικό)[558], είναι η ακόλουθη. Στο δεύτερο και τον τρίτο λόγο του Γενναδίου καταλαμβάνει σημαντική έκταση και είναι κομβικής σημασίας το ζήτημα του κατά πόσον ο Βασίλειος εξέτασε το ζήτημα περί *ὅρων ζωῆς*[559] συστηματικά ή απλώς ευκαιριακά, εν παρόδω («εκ του παρήκοντος»), και συνεπώς με τρόπο θεολογικώς μη δεσμευτικό.[560] Ο Νικόλαος Μεθώνης, υποστηρικτής των όρων ζωής των ανθρώπων, δυόμιση αιώνες πριν τον Ευγενικό και το Σχολάριο, αναμετρούμενος κι αυτός[561] με το διαχρονικά τιθέμενο ζήτημα (από οπαδούς και αντιπάλους της διδασκαλίας περί υπάρξεως *ὅρων ζωῆς*)[562] την καιρικής

---

[557] Βλ. *Σειρὰ ἑνὸς καὶ πεντήκοντα Ὑπομνηματιστῶν εἰς τὴν Ὀκτάτευχον καὶ τὰ τῶν Βασιλειῶν* (ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ 1772, 821–822).

[558] ΜΑΡΚΟΣ ΕΥΓΕΝΙΚΟΣ, *Ἐπιστολὴ πρὸς Ἰσίδωρον ἱερομόναχον περὶ ὅρων ζωῆς αἰτήσαντα*: «…φαμὲν ὡς, εἰ μὲν προκείμενον ἦν ἐκείνοις περὶ τοῦ ζητήματος τούτου διαλαβεῖν, ὅπερ ὁ θεῖος ἐποίησεν Ἀναστάσιος, εἶπον ἂν ὅσα ἐκεῖνος, καὶ ἔτι πλείω τε καὶ θαυμασιώτερα καὶ τοῦ ἀκριβοῦς μᾶλλον ἐχόμενα· ἐπεὶ δὲ ἐκ τοῦ παρήκοντος εἶπον τὰ εἰρημένα, μήποτε τὸ ἐπὶ μέρους ὑπάρχον ὡς καθόλου, διὰ τὴν τῶν ἀκουόντων ὠφέλειαν ἀπεφήναντο» (BOISSONADE 1844, 358)· *ibid*.: «Τοιούτον, οἶμαι (sc. μερικῶς μὲν ὑπάρχον, ἁπλῶς δὲ καὶ ἀπολύτως λεγόμενον), καὶ τὸ παρὰ τῷ μεγάλῳ Βασιλείῳ περὶ τῶν τῆς ζωῆς ὅρον εἶναι· ''Θάνατοι γὰρ'' φησὶν ''ἐπάγονται τοῖς ἀνθρώποις, τῶν ὅρων τῆς ζωῆς πληρωθέντων''. οὐ πᾶσι φησὶ τοῖς ἀνθρώποις, ἀλλὰ τοῖς πιστοῖς καὶ πρὸς οὓς ἐκεῖνος ἐποιεῖτο τὸν λόγον· καὶ τούτοις δὲ οὐ πᾶσιν, ἀλλὰ τοῖς ἀρίστοις τε καὶ οἰκειοτάτοις· τούτων γὰρ ὁ Θεὸς οὐ τὴν τελευτὴν μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰ κατὰ τὸν βίον ἅπαντα προορίζει» (BOISSONADE 1844, 359).

[559] ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, *Ὁμιλία ὅτι οὐκ ἔστιν αἴτιος τῶν κακῶν ὁ Θεὸς*: «θάνατοι δὲ ἐπάγονται, τῶν ὅρων τῆς ζωῆς πληρωθέντων, οὓς ἐξ ἀρχῆς περὶ ἕκαστον ἔπηξεν ἡ δικαία τοῦ Θεοῦ κρίσις, πόῤῥωθεν τὸ περὶ ἕκαστον ἡμῶν συμφέρον προβλεπομένου» (*PG* 31: 333B).

[560] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ θείου προορισμοῦ, δεύτερον*: «Σὺ δὲ ὁσιώτατε καὶ φίλτατε, ἀκούειν λέγεις πολλῶν πολλοῖς ἐπιχειρήμασι μὴ θελόντων τοῦτο (sc. τη θέση του Μ. Βασιλείου *περὶ ὅρων ζωῆς*) μηδὲ δεχομένων· ὅθεν καί τινας αὐτῶν τὸν μέγαν ἐξαιτιωμένους ἐπὶ τούτῳ Βασίλειον λέγειν, ὡς ἐκ τοῦ παρήκοντος εἶπεν οὕτω καὶ δι' ὠφέλειαν τῶν τότε ἐκείνου ἀκουόντων. Εἶναι μὲν οὖν πολλοὺς τοὺς ταῦτα λέγοντας, οὐδὲν θαυμαστόν» (*Œ* I, 413,9–13)· ID., *Περὶ θείου προορισμοῦ, δεύτερον*: «Ἔμελλε δὲ ἐκ τοῦ παρήκοντος θεολογεῖν ποτε ὁ πάσης προσοχῆς καὶ ἀκριβείας κανών»; (*Œ* I, 413,19–20)· *ibid*.: «ἔμαθες δὲ αὐτὸν οὐκ ἐκ τοῦ παρήκοντος θεολογοῦντα ταῦτα, ἀλλὰ προῦργου, καὶ ὅρους εὐσεβείας ταῦτα καὶ κεφάλαια ὀνομάζοντα, ὧν μὴ χρῆναι μηδένα παρεξιέναι· ἤκουσας παρ' ἡμῶν καὶ πᾶσι τοῖς διδασκάλοις τοῖς ὁμοίοις συμφωνοῦντα, μᾶλλον δὲ τοῖς θείοις ἔργοις καὶ νόμοις συνᾴδοντα, ἅπερ ἐκ πολλῶν ὀλίγα σοι νῦν ἐξεθέμεθα, ὅσον αἰνίξασθαι τὴν τοῦ διδασκάλου πρὸς τοὺς θείους κανόνας ἐφαρμογήν» (*Œ* I, 425,13–18)· ID., *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τρίτον*: «Ὅτι δὲ ἐκ τοῦ παρήκοντος ἀδύνατον ἦν οὕτω τε προδήλως καὶ πολλαχοῦ τὰ τοιαῦτα τὸν μέγαν φάναι Βασίλειον, κἂν μυρίοι φαῖεν αὐτὸ τῆς Ἐφεσίων πρόεδροι…» (*Œ* I, 428,13–16).

[561] Κι αυτός, όπως και ο ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ (*Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, πέμπτον*: «Καὶ ἡμεῖς δὲ περὶ τῆς θείας προνοίας καὶ τοῦ θείου προορισμοῦ ἐν τέτταρσι πεπραγματεύμεθα λόγοις, φίλων σπουδῆς ἀξίων ἐπὶ τοῦτο κεκινηκότων» *Œ* I, 454,4–5), προβάλλει την ενασχόλησή του με το ζήτημα ως ανάγκη ανταπόκρισης σε αιτήματα: ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΜΕΘΩΝΗΣ, *Πρὸς τὸν ἐρωτήσαντα εἰ ἔστιν ὅρος ζωῆς καὶ θανάτου· καὶ πῶς, τούτου δοθέντος, οὐκ ἂν εἴη κακῶν αἴτιος ὁ Θεός*: «Ἐγὼ δὲ ἀσπασίως οὕτω καὶ ἡδέως δεξάμενος τὴν ἐρώτησιν, καὶ τότε μὲν ἐξ ὑπογυίου τὴν ἐμὴν γνώμην εὐθὺς ἐξεκάλυψα, ὑποσχόμενος δὲ καὶ τελειότερόν σοι τὸν περὶ τοῦ ζητήματος λόγον διακριβώσασθαι, ταύτην νῦν ἥκω πληρῶν ὡς οἷός τέ εἰμι τὴν ὑπόσχεσιν, τῷ πάντα ὁρίζοντι καὶ περαίνοντι Λόγῳ τεθαρρηκώς» (ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ Α. 1866, 220)· ID., *Περὶ τοῦ αὐτοῦ λόγος δεύτερος, ἐκ τῶν γραφικῶν μαρτυριῶν τὰ αὐτὰ συνάγων, καὶ τὸν τῆς ἀοριστίας πρεσβευτὴν ἐλέγχων μὴ καλῶς τινας αὐτῶν ἐκλαμβάνοντα, καὶ τὰς ἐντεῦθεν φυομένας ἀπορίας λύων* (tit.) (ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ Α. 1866, 235).

[562] Από τους παρατιθέμενους συγγραφείς χαρακτηριστικοί υποστηρικτές των όρων ζωῆς και του θεόθεν προορισμού των ανθρώπων (όχι της θείας προνοίας), με τις όποιες επιμέρους διαφοροποιήσεις, είναι οι: Γερμανός Κωνσταντινουπόλεως, Μιχαήλ Ψελλός, Νικόλαος Μεθώνης, Θεόδωρος Μετοχίτης, Μάρκος Ευγενικός,

σκοπιμότητας («οἰκονομικῶς») ἡ μη του Βασιλείου[563] (για ωφέλεια των ακροατών του)[564] στη διατύπωση της συγκεκριμένης θέσης του, θα υποστηρίξει (σε αντίθεση με την κάθετη άρνηση[565] του Γενναδίου για την κατ' οικονομία διατύπωση της θέσης, αλλά ταυτιζόμενος μαζί του ως προς το θέμα των *ὅρων*) ότι το «οἰκονομικῶς», όταν υπηρετεί την προτροπή προς ευσέβεια, δεν πρέπει να ταυτίζεται με το ψεύδος, αλλά οφείλει να εκλαμβάνεται ως επιπρόσθετο μέσο αποκάλυψης της υπεροχής της θείας αλήθειας.[566]

Συναφής με το θέμα της χρήσης των Πατέρων ως αυθεντιών είναι και η περίπτωση των απόψεων του Γρηγορίου του Θεολόγου που προσάγει ο Ευγενικός, καθώς και του Γρηγορίου Νύσσης, τον οποίο ελέγχει ο Γεννάδιος.[567] Αναφέρει ο Ευγενικός:

> Καὶ ὁ θεολόγος Γρηγόριος· "κατὰ τὴν μεγάλην τοῦ Θεοῦ βουλήν τε καὶ πρόγνωσιν, ἣ πόρρωθεν οἶδε προκαταβάλλεσθαι τῶν μεγάλων πραγμάτων τὰς ὑποθέσεις"· καὶ καθάπερ ἐπὶ τῆς πρώτης δημιουργίας "ἐν μὲν τοῖς ἄλλοις εἶπε", φησίν. "ὁ Θεός· 'γενηθήτω φῶς' καὶ 'γενηθήτω στερέωμα', ἐπὶ δὲ τοῦ ἀνθρώπου καὶ βουλῆς ἐδέησε τὴν εἰς αὐτὸν ἐνδεικνυμένῳ τιμήν· 'ποιήσωμεν' γάρ, φησίν, 'ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ καθ' ὁμοίωσιν, καὶ ἀρχέτωσαν τῶν ἰχθύων τῆς θαλάσσης καὶ τῶν πετεινῶν τοῦ οὐρανοῦ' (*Γέν.* 1:26)· τὸν αὐτὸν δὴ τρόπον

Γεννάδιος, Θεοφάνης Μηδείας· αντιστοίχως, πολέμιοι οι: Αναστάσιος Σιναΐτης, (ψ.)-Ιουστίνος, Φώτιος Κωνσταντινουπόλεως, Μιχαήλ Γλυκάς, Νικηφόρος Βλεμμύδης και Ιωσήφ Βρυέννιος.

[563] ΝΙΚΌΛΑΟΣ ΜΕΘΩΝΗΣ, *Περὶ τοῦ αὐτοῦ λόγος δεύτερος, ἐκ τῶν γραφικῶν μαρτυριῶν τὰ αὐτὰ συνάγων, καὶ τὸν τῆς ἀοριστίας πρεσβευτὴν ἐλέγχων μὴ καλῶς τινας αὐτῶν ἐκλαμβάνοντα, καὶ τὰς ἐντεῦθεν φυομένας ἀπορίας λύων*: «Ἄγε δὴ ἐς μέσον παρίτω καὶ ὁ μέγας Βασίλειος καὶ τὴν οἰκείαν περὶ τοῦ ὅρου δόξαν κατατιθέτω. "Θάνατοι δέ", φησιν, "ἀνθρώποις ἐπάγονται, τῶν ὅρων τῆς ζωῆς πληρωθέντων, οὓς ἐξ ἀρχῆς περὶ ἕκαστον ἡ δικαία τοῦ Θεοῦ κρίσις ἔπηξε, πόρρωθεν τὸ περὶ ἕκαστον ἡμῶν συμφέρον προσκοπουμένου". Ἐκ τοῦ λόγου ταῦτα τοῦ *Ὅτι οὐκ ἔστι τῶν κακῶν αἴτιος ὁ Θεός*. Ἐκ δὲ τοῦ *Περὶ εὐχαριστίας* πάλιν ταυτί. "Ἐννόησον γὰρ ὅτι ὁ πλάσας ἡμᾶς καὶ ψυχώσας Θεὸς ἰδίαν ἔδωκεν ἑκάστῃ ψυχῇ τὴν τοῦ βίου ἐξαγωγήν, καὶ ἄλλοις ἄλλους ὅρους ἔπηξε τῆς ἐξόδου· τὸν μὲν γὰρ ἐπὶ πλεῖον παραμεῖναι τῇ παρουσίᾳ τῆς σαρκὸς ᾠκονόμησε, τὸν δὲ θᾶττον ἀπολυθῆναι τῶν δεσμῶν τοῦ σώματος διετάξατο κατὰ τοὺς ἀῤῥήτους τῆς σοφίας αὐτοῦ καὶ τῆς δικαιοσύνης λόγους". Ταῦτα μὲν οὖν οὐκ ἔστιν ὅτῳ οὐ δῆλα καθέστηκε, τὴν ἀοριστίαν τῆς ὅλης ἡμῶν ζωῆς ἐξορίζοντα, τὸν ὅρον δὲ φανερῶς εἰσάγοντα, καὶ τό γε πέρας αὐτὸ τῆς ζωῆς ὑπὸ τὸν ὅρον κεῖσθαι ἀποφαινόμενα» (ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ Α. 1866, 238–239).

[564] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ θείου προορισμοῦ, δεύτερον*: «ὅθεν καί τινας αὐτῶν τὸν μέγαν ἐξαιτιωμένους ἐπὶ τούτῳ Βασίλειον λέγειν, ὡς ἐκ τοῦ παρήκοντος εἶπεν οὕτω καὶ δι' ὠφέλειαν τῶν τότε ἐκείνου ἀκουόντων» (*Œ* I, 413,10–12).

[565] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τρίτον*: «Ὅτι δὲ ἐκ τοῦ παρήκοντος ἀδύνατον ἦν οὕτω τε προδήλως καὶ πολλαχοῦ τὰ τοιαῦτα τὸν μέγαν φάναι Βασίλειον, κἂν μυρίοι φαῖεν αὐτὸ τῆς Ἐφεσίων πρόεδροι, ἱκανῶς σοι τότε πρῶτον ἐδείχθη…» (*Œ* I, 428,13–16)· ID., *Περὶ θείου προορισμοῦ, δεύτερον*: «Ἔμελλε δὲ ἐκ τοῦ παρήκοντος θεολογεῖν ποτε ὁ πάσης προσοχῆς καὶ ἀκριβείας κανών;» (*Œ* I, 413,19–20).

[566] ΝΙΚΌΛΑΟΣ ΜΕΘΩΝΗΣ, *Περὶ τοῦ αὐτοῦ λόγος δεύτερος, ἐκ τῶν γραφικῶν μαρτυριῶν τὰ αὐτὰ συνάγων, καὶ τὸν τῆς ἀοριστίας πρεσβευτὴν ἐλέγχων μὴ καλῶς τινας αὐτῶν ἐκλαμβάνοντα, καὶ τὰς ἐντεῦθεν φυομένας ἀπορίας λύων:* «Πρὸς δὴ ταῦτα φαμέν, ὅτι ψεῦδος μὲν ἅπαν, τὸ κατ' ἔκπτωσιν ἀληθείας λεγόμενον, ἐκ τοῦ διαβόλου ἐστί, καὶ οὔτε ἁγίοις προσῆκον, οὔτε πολλῷ πρότερον τῷ Θεῷ. Εἴ τι δὲ οἰκονομικῶς ἐπὶ προτροπῇ εὐσεβείας τε καὶ τῆς ἄλλης ἀρετῆς καὶ ἀποτροπῇ τῶν ἐναντίων εἴρηταί τε καὶ γέγραπται, τοῦτο δίκαιον ἂν εἴη τῆς τοῦ ψεύδους ἀπολύειν γραφῆς· ἐντεῦθεν δὲ μᾶλλον ὥσπερ διά τινος ἀγκύρας λεπτῆς μέν, ἀλλ' οὖν ὅσης ἐνὸν ἡμῖν ἐφικνεῖσθαι πρὸς τὴν θείαν ἀνατρέχειν τῆς ἀληθείας ὑπεροχήν» (ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ 1866, 244). Πβ. την υποθετική υπαναχώρηση του Γενναδίου χάριν της επιχειρηματολογίας: ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ θείου προορισμοῦ, δεύτερον*: «Ἔστω δή, ὡς αὐτοί φασιν, ἐκ τοῦ παρήκοντος θεολογεῖν τινα τῶν ἀληθῶν θεολόγων· ἀλλὰ ψευδῆ θεολογεῖν οὐχ οἷόν τε οὔτε προὔργου οὔτ' ἐκ τοῦ παρήκοντος θεολογοῦντα» (*Œ* I, 413,17–19). Για την αποδοχή του κατ'οικονομίαν από τον Μεθώνης πβ. *Περὶ τοῦ αὐτοῦ λόγος δεύτερος, ἐκ τῶν γραφικῶν μαρτυριῶν τὰ αὐτὰ συνάγων, καὶ τὸν τῆς ἀοριστίας πρεσβευτὴν ἐλέγχων μὴ καλῶς τινας αὐτῶν ἐκλαμβάνοντα, καὶ τὰς ἐντεῦθεν φυομένας ἀπορίας λύων*: «Ἐπεὶ δὲ τῷ λόγῳ δέδεικται τὸ οἰκονομικὸν εἶδος τοῦ λόγου κρεῖττον ὂν οὐ μόνον παντὸς ἐγκλήματος, ἀλλ' ἔστιν ὅπη καὶ ἀληθείας αὐτῆς, καὶ Θεῷ μάλιστα πρέπον καὶ τοῖς κατὰ Θεὸν ζῆν ἐθέλουσι, φέρε καὶ ἀπὸ τῆς θεοπνεύστου Γραφῆς αὐτὸ δὴ τοῦτο καταδησώμεθα, ὥστε τέλεον τὸ ἀντιλογικὸν ἐμφραγῆναι στόμα» (ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ Α. 1866, 244).

[567] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τέταρτον*: «Καὶ εἰ τὸν μακάριον Νύσσης Γρηγόριον οὐκ ἀξιοῦμεν ἀντιζυγοῦν μόνον τῷ τῶν διδασκάλων πάντων χορῷ ἐν δυσὶ ζητήμασιν οὐδὲ τοῖς τυχοῦσιν ἰδίᾳ γνώμῃ στοιχοῦντα ἀλλ' ἐν τοῖς συμφώνοις πᾶσι τιμῶντες αὐτὸν ἐν τοῖς ἰδίοις τούτοις παραγραφόμεθα, καίτοι τηλικοῦτον ὄντα…» (*Œ* I, 429,10–13).

> κἀνταῦθα τοὺς μὲν ἄλλους ἅπαντας ἐπιτρέπει τῇ κοινῇ φύσει, μικρόν τι διαφέροντας τῶν ἀλόγων, εἰ μὴ καὶ χεῖρον ἐκείνων τῇ ἀλογίᾳ συζῶντας.[568]

Τα παραπάνω χωρία τα αποδίδει ο Ευγενικός στον Γρηγόριο το Θεολόγο, πράγμα που αληθεύει κατά το ήμισυ, μιας και, όπως διαπιστώνουμε, πρόκειται για μία συνδυαστική παράθεση αποσπασμάτων και από τους δύο Γρηγόριους (Ναζιανζηνό και Νύσσης), πράγμα όχι ασύνηθες στην ιστορία των κειμένων. Το ενδιαφέρον, ωστόσο, έγκειται ακριβώς στην απόρριψη του Νύσσης από τον Γεννάδιο ως πηγής αυθεντίας στο πλαίσιο της διεξαγόμενης συζήτησης:

> Καὶ εἰ τὸν μακάριον Νύσσης Γρηγόριον οὐκ ἀξιοῦμεν ἀντιζυγοῦν μόνον τῷ τῶν διδασκάλων πάντων χορῷ, ἐν δυσὶ ζητήμασιν οὐδὲ τοῖς τυχοῦσιν ἰδίᾳ γνώμῃ στοιχοῦντα, ἀλλ' ἐν τοῖς συμφώνοις πᾶσι τιμῶντες αὐτὸν ἐν τοῖς ἰδίοις τούτοις παραγραφόμεθα…[569]

Συγκεκριμένα, το πρώτο από τα δύο χωρία που επικαλείται ο Ευγενικός ως χωρία του Θεολόγου («Καὶ ὁ θεολόγος Γρηγόριος· «κατὰ τὴν μεγάλην τοῦ Θεοῦ βουλήν τε καὶ πρόγνωσιν, ἣ πόρρωθεν οἶδε προκαταβάλλεσθαι τῶν μεγάλων πραγμάτων τὰς ὑποθέσεις»)[570] είναι όντως χωρίο του Ναζιανζηνού και αντλείται συνδυαστικά από δύο διαφορετικά έργα του:

Γρηγόριος ο Θεολόγος (Ναζιανζηνός), *Εἰς τὸν μέγαν Ἀθανάσιον ἐπίσκοπον Ἀλεξανδρείας*: «…κατὰ τὴν μεγάλην τοῦ Θεοῦ βουλήν τε καὶ πρόγνωσιν, ἣ πόῤῥωθεν καταβάλλεται τῶν μεγάλων πραγμάτων τὰς ὑποθέσεις […][571]· id., *Εἰς τὸν ἅγιον ἱερομάρτυρα Κυπριανόν, ἐξ ἀγροῦ μετὰ μίαν τῆς μνείας ἡμέραν ἐπανήκοντος*: «Οἶδε γὰρ πόῤῥωθεν καταβάλλεσθαι τῶν μεγάλων πραγμάτων ἡ σοφία τὰς ὑποθέσεις…».[572]

Ακολούθως, ωστόσο, το παρατιθέμενο ως απόσπασμα του Γρηγορίου Θεολόγου από τον Ευγενικό, «καὶ καθάπερ ἐπὶ τῆς πρώτης δημιουργίας, 'ἐν μὲν τοῖς ἄλλοις' εἶπε" φησίν 'ὁ Θεὸς γενηθήτω φῶς καὶ γενηθήτω στερέωμα, ἐπὶ δὲ τοῦ ἀνθρώπου καὶ βουλῆς ἐδέησε τὴν εἰς αὐτὸν ἐνδεικνυμένῳ τιμήν'»,[573] αντιστοιχεί στο εξής χωρίο του Γρηγορίου Νύσσης:

> ἠκούομεν γὰρ νῦν ὅτι Ὁ θεὸς ἔλαβε χοῦν ἀπὸ τῆς γῆς, καὶ ἔπλασε τὸν ἄνθρωπον. εὗρον τοίνυν ἐγὼ ἀπὸ τοῦ ῥήματος τούτου ἀμφότερα, ὅτι οὐδὲν ἄνθρωπος καὶ μέγα ἄνθρωπος· ἐὰν πρὸς τὴν φύσιν μόνον ἀποβλέψῃς ἐξ ἧς γεγένηται, τὸ μηδὲν καὶ τοῦ μηδενὸς ἄξιος, ἐὰν δὲ πρὸς τὴν τιμὴν ἣν ἐτιμήθη, μέγα ἄνθρωπος. ποία; Εἶπεν ὁ θεός Γενηθήτω φῶς, καὶ ἐγένετο φῶς· σύγκρινον ἀνθρώπου γένεσιν καὶ φωτὸς γένεσιν. ἐκεῖ εἶπει· Γενηθήτω στερέωμα. ὁ μέγας οὐρανὸς ἄνωθεν ἡμῖν ὑπερτέταται ῥήματι θεοῦ γενόμενος·[574]

Η συνέχεια του αποσπάσματος του Ευγενικού («'Ποιήσωμεν' γάρ, φησίν, 'ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ καθ' ὁμοίωσιν, καὶ ἀρχέτωσαν τῶν ἰχθύων τῆς θαλάσσης καὶ τῶν πετεινῶν τοῦ οὐρανοῦ'· τὸν αὐτὸν δὴ τρόπον κἀνταῦθα τοὺς μὲν ἄλλους ἅπαντας ἐπιτρέπει τῇ κοινῇ

---

[568] ΜΑΡΚΟΣ ΕΥΓΕΝΙΚΟΣ, *Ἐπιστολὴ πρὸς Ἰσίδωρον ἱερομόναχον περὶ ὅρων ζωῆς αἰτήσαντα* (BOISSONADE 1844, 359).
[569] *Œ* I, 429,10–13. Το έτερο ζήτημα πιθανότατα σχετίζεται με το ζήτημα των ψυχών, όπως διαφαίνεται από την κριτική που ασκεί ο Γεννάδιος στον Νύσσης στους λόγους του *Περὶ ἀνθρωπίνης ψυχῆς* (πβ. *Œ* I, 461, 469 και 481).
[570] ΜΑΡΚΟΣ ΕΥΓΕΝΙΚΟΣ, *Ἐπιστολὴ πρὸς Ἰσίδωρον ἱερομόναχον περὶ ὅρων ζωῆς αἰτήσαντα* (BOISSONADE 1844, 359).
[571] *PG* 35: 1088C.
[572] *PG* 35: 1184C.
[573] ΜΑΡΚΟΣ ΕΥΓΕΝΙΚΟΣ, *Ἐπιστολὴ πρὸς Ἰσίδωρον ἱερομόναχον περὶ ὅρων ζωῆς αἰτήσαντα* (BOISSONADE 1844, 359).
[574] ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΝΥΣΣΗΣ, *Περὶ τῆς τοῦ ἀνθρώπου γενέσως καὶ εἰς τὸ κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν* (HÖRNER 1972, 42 1–9).

φύσει, μικρόν τι διαφέροντας τῶν ἀλόγων, εἰ μὴ καὶ χεῖρον ἐκείνων τῇ ἀλογίᾳ συζῶντας»)[575] αντιστοιχεί και πάλι σε χωρίο από άλλο έργο του Γρηγορίου Νύσσης: «‘Εἶπε’ γάρ, φησίν, ‘ὁ Θεός· Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ’ εἰκόνα ἡμετέραν καὶ ὁμοίωσιν, καὶ ἀρχέτωσαν τῶν ἰχθύων τῆς θαλάσσης, καὶ τῶν θηρίων τῆς γῆς, καὶ τῶν πετεινῶν τοῦ οὐρανοῦ, καὶ τῶν κτηνῶν, καὶ πάσης τῆς γῆς’».[576]

5.2. Οι θωμικές πηγές των πέντε λόγων

Αν στο διακείμενο των λόγων του Γενναδίου ανιχνεύεται με σχετική ευκολία η εργογραφία των συγγραφέων της Ανατολής για τη θεία πρόνοια και το θείο προορισμό, αυτό ισχύει πολύ περισσότερο για την περίπτωση των έργων του Θωμά Ακυινάτη. Όπως γνωρίζουμε, ο Γεννάδιος είχε έρθει από νωρίς[577] σε επαφή με έργα τού doctor angelicus[578]. Όπως σημειώθηκε στην Εισαγωγή (2.1.6. Οι θωμικές συλλογές του Σχολαρίου: *Florilegia Thomistica* I και II), ο Γεννάδιος διέτριψε συστηματικά στα έργα του Ακυινάτη, μέσα δε από τη σύνθεση δύο ανθολογίων είχε την πρόθεση να αντικρούσει τη *Νόμων συγγραφήν* του Πλήθωνος (*FT I*) και, ειδικότερα, του κεφαλαίου II, 6: *Περὶ εἱμαρμένης* (*FT II*).[579]

Ασφαλώς, ο Γεννάδιος, στη διαδικασία συγγραφής του πρώτου *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ* λόγου του (1458/9), έχει στη διάθεσή του τα δύο *Florilegia* (συντεθειμένα μεταξύ των ετών 1444/1445 και 1453), αλλά και τα πλήρη κείμενα της *Summa contra Gentiles* και της *Summa Theologiae*, I[a] στη μετάφρασή τους από τον Δημήτριο Κυδώνη. Ειδικότερα, για τη *Summa contra Gentiles* και τη *Summa Theologiae*, I[a], εκτενή μέρη των οποίων αναγνωρίζονται ως πηγές του *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ* λόγου, γνωρίζουμε[580] ότι ο Γεννάδιος κατείχε ή είχε πρόσβαση στους εξής κώδικες: *Vatop.* 254, *Vatop.* 255, *Coisl.* 278 και 280 και *Mosqu. Syn.* 228 για το δεύτερο, και *Taur. gr.* XXIII και *Laur. Conv. Soppr.* 117 για το πρώτο.[581]

---

[575] ΜΑΡΚΟΣ ΕΥΓΕΝΙΚΟΣ, *Ἐπιστολὴ πρὸς Ἰσίδωρον ἱερομόναχον περὶ ὅρων ζωῆς αἰτήσαντα* (BOISSONADE 1844, 359).

[576] ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΝΥΣΣΗΣ, *Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου* (*PG* 44: 134C–D).

[577] Όπως γνωρίζουμε, ο Γεννάδιος είχε έρθει σε επαφή από πολύ νωρίς με τα έργα του Ακυινάτη. Συγκεκριμένα, είχε στη διάθεσή του αντίγραφο της μετάφρασης της *Summa Theologiae* ήδη από το 1431/32 (DEMETRACOPOULOS 2017, 151–152 και 163). Αυτό προκύπτει και από το ότι παραπέμπει στην qu. 14, art. 13 της Ia (Περί προγνώσεως), η οποία μάλιστα είναι θεματικώς εγγύς με τις qu. 22 και 23 (περί προνοίας και προορισμού), σένα από τα πιο παλιά του έργα, στο υπόμνημα στο αριστοτελικό *Περί ερμηνείας* (βλ. ΜΠΑΛΚΟΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ 2022, 456).

[578] Αξίζει να σημειωθεί εν παρόδῳ η κριτική που άσκησε ο Κάλλιστος Αγγελικούδης στον Ακυινάτη λίγα χρόνια νωρίτερα (β΄μισό 14ου αι.). Στο έργο του με τον εύγλωττο τίτλο *Κατὰ τοῦ «Καθ’ Ἑλλήνων» δῆθεν λεγομένου βιβλίου Θωμᾶ Λατίνου*, ο Αγγελικούδης απανθίζει τεχνηέντως θωμικά χωρία διά των οποίων αποπειράται να αποδομήσει τον Ακυινάτη σε ένα φανταστικό διάλογο. Η συνολική εικόνα, όπως και το αποτέλεσμα, δεν κρίνονται ως ιδιαίτερα επιτυχή για το ακροατήριο που δεν ικανοποιείται με υψηλούς τόνους, αλλά προσδοκά επιχειρήματα που να εναρμονίζονται με την ουσία της διδασκαλίας που εξετάζεται. Στο μέρος που μας αφορά, ο Αγγελικούδης εκθέτει και επικρίνει τις περί προνοίας θέσεις του Θωμά (*Κατὰ τοῦ «Καθ’ Ἑλλήνων» δῆθεν λεγομένου βιβλίου Θωμᾶ Λατίνου* 44–96· ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ 1970, 45–66), κρίνοντας ότι αφενός τονίζειει υπέρ το δέον την ειμαρμένη μέσω της υπερβάλλουσας υποστήριξης της φυσικής αιτοκρατίας και, αντιστρόφως και αντιφατικά, περιορίζει δραστικά το εύρος της θείας πρόνοιας με τη θεωρία των *προσεχών αιτίων*. Οι παράγραφοι 2, 3 και 4 του πρώτου λόγου του Σχολαρίου *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ* μπορούν να εκληφθούν ως αναδρομική υπεράσπιση-αποκατάσταση του Θωμά απέναντι σε μία άδικη ως προς τις προθέσεις της και εσφαλμένη ως προς τις θεωρητικές προκείμενές της κριτική. Και αν όχι στην ίδια την κριτική, στην προβληματική που εγείρουν.

[579] Βλ. DEMETRACOPOULOS 2002, 117–171· 2007, 301–376.

[580] DEMETRACOPOULOS 2017, 129–177.

[581] DEMETRACOPOULOS 2017 (Appendix II: *A chronological table of Scholarios’ acquisition of or access to Thomistic and pseudo-Thomistic writings*), 163–167.

Στη συγγραφή των επόμενων τεσσάρων λόγων *περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ* έχει πλέον στη διάθεσή του τις συγκροτημένες (μετά το 1458/9) από τον ίδιο *Ἐπιτομὲς*[582] της *Σούμμας κατὰ Ἐθνικῶν*[583] και της *Σούμμας θεολογικής*,[584] που ακριβώς δημιουργήθηκαν για να αντιμετωπιστεί το πρόβλημα των διόλου «ευάγωγων»[585] στο πλήρες σώμα τους *Summae*.

Ως προς τον πρώτο λόγο, με μία προσεκτική παραβολή των κειμένων, μπορούμε να εντοπίσουμε τη χρήση αυτών των αποσημειώσεων στη διαδικασία σύνθεσης του *περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ* λόγου του. Ακολουθούν οι ταυτοποιήσεις ανά θεματική ενότητα.

Florilegium Thomisticum I* και *II

(α) Θεία πρόνοια και ειμαρμένη

(i) *Œ* I, 390,1–10:

Τὴν ἐξ ἀιδίου περὶ τῶν ὄντων καὶ γινομένων γνῶσίν τε καὶ διάταξιν ὑπὸ τοῦ πάντων δημιουργοῦ ὑπόθεσιν ἐν τῷδε τῷ λόγῳ ποιούμενοι, πρῶτον μὲν τὸ τῆς εἱμαρμένης ἀποπεμπόμεθα ὄνομα· εἰ γὰρ καὶ δυνατόν ἐστι τὴν θείαν πρόνοιαν καὶ οὕτω καλεῖν, οὐχ ὡς ἔστιν ἐν τῷ Θεῷ μόνον πρὸ τῆς τῶν προνοουμένων ὑπάρξεως, ἀλλ᾽ ᾗ καὶ αὐτοῖς ποτε προσαγομένη τοῖς πράγμασι, ταῦτα τοῖς ἀϊδίοις ἐν τῷ Θεῷ περὶ τῆς αὐτῶν ὑπάρξεως καὶ τάξεως λόγοις ἐξομοιοῖ, ἀλλὰ διὰ τὸ μὴ οὕτω τοὺς Στωϊκοὺς τὴν ἀρχὴν ἐκλαβεῖν τοὔνομα, πάνυ δὲ φαύλως αὐτῷ χρήσασθαι, παραιτούμεθα· ἀρκεῖ δὲ ἡμῖν τοὔνομα τῆς προνοίας καὶ τοῦ προορισμοῦ, τοῦ ἱεροῦ ὄν τε καὶ ἀπλανεστάτου διδασκαλείου.

(ii) *SG* III, 93 (*Taur.* XXIII, 236v 8–28):

Τινὲς δὲ εἰς τὴν τῆς θείας προνοίας διοίκησιν πάντα ἀνάγειν ἠθέλησαν, ὅσα ἐν τοῖς ὑποκάτω τούτοις ἀπὸ τύχης συμβαίνειν δοκεῖ. Ὅθεν ὑπὸ τῆς εἱμαρμένης εἶπον ἄγεσθαι πάντα, τὴν ἐν τοῖς πράγμασιν οὖσαν ἐκ τῆς θείας προνοίας τάξιν ὀνομάζοντες ‘εἱμαρμένην’. Ὅθεν φησὶ καὶ ὁ Βοήτιος ὅτι “εἱμαρμένη ἐστὶν ἡ τοῖς κινουμένοις πράγμασι συντεταγμένη διάθεσις, δι᾽ ἧς ἡ πρόνοια πάντα ταῖς ἑαυτῆς τάξεσι στρέφει. Ἐν ταύτῃ τοίνυν τῇ τῆς εἱμαρμένης ὑπογραφῇ ἡ διάθεσις ἀντὶ τῆς ‘τάξεως’ κεῖται, τὸ δὲ “συντετάχθαι τοῖς πράγμασι” κεῖται, ἵνα τῆς προνοίας αὐτὴν διακρίνῃ· αὐτὴ γὰρ ἡ τάξις, καθόσον ἐστὶν ἐν τῷ θείῳ νῷ, οὔπω τοῖς πράγμασιν ἐντεθεῖσα, πρόνοια ἐστί· καθόσον δὲ τοῖς πράγμασι προσάγεται, ‘εἱμαρμένη’ καλεῖται. “Κινουμένοις” δὲ λέγει, ἵνα δείξῃ ὡς ἡ τῆς προνοίας τάξις τῶν πραγμάτων τὸ συμβεβηκὸς καὶ τὸ δύνασθαι κινεῖσθαι οὐκ ἀναιρεῖ, ὥς τινες ὑπέλαβον. Κατὰ ταύτην τοίνυν τὴν ἐκδοχὴν τὴν εἱμαρμένην ἀρνεῖσθαι τὴν θείαν ἐστὶ πρόνοιαν ἀρνουμένων. Ἀλλ᾽ ἐπεὶ “οὐδ᾽ ὀνόματα κοινὰ τοῖς ἀπίστοις ὀφείλομεν ἔχειν”, ἵνα μὴ ἐκ τῆς κοινωνίας τῶν ὀνομάτων ἀφορμὴ γένηται πλάνης, τοὺς πιστοὺς οὐ δεῖ τῷ τῆς ‘εἱμαρμένης’ ὀνόματι χρῆσθαι, ἵνα μὴ δοκῶμεν ἐκείνοις συντίθεσθαι, οἳ κακῶς περὶ τῆς εἱμαρμένης ὑπέλαβον πάντα ταῖς ἀνάγκαις τῶν ἀστέρων ὑποτιθέντες. Ὅθεν Αὐγουστῖνος φησὶν ἐν τῷ πέμπτῳ τοῦ *Περὶ τῆς πόλεως τοῦ Θεοῦ*· “εἴ τις τὴν τοῦ Θεοῦ δύναμιν ἢ τὴν ἐξουσίαν τῷ τῆς ‘εἱμαρμένης’ ὀνόματι καλοίη, τῆς δόξης ἐχέσθω,

---

[582] DEMETRACOPOULOS 2017, 167 (στον αυτόγραφο κώδικα *Par. Gr.* 1273).

[583] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Ἐπιτομὴ τοῦ «Κατὰ ἐθνικῶν, ἤτοι τῶν ἐπανισταμένων τῇ ἀληθείᾳ αἱρέσεων»* (*Œ* V, 1–338).

[584] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Ἐκ τοῦ Θεολογικοῦ. Ἐκ τῶν αὐτοῦ αποσημειώσεις τινές* (*Œ* V, 338–510). Στις συντεθειμένες από το Γεννάδιο δύο αυτές *Επιτομές* παραπέμπουμε για τα θωμικής επιρροής χωρία των επόμενων τεσσάρων (II–V) περὶ *προορισμοῦ* λόγων του.

[585] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Ἐπιτομὴ τοῦ «Κατὰ ἐθνικῶν, ἤτοι τῶν ἐπανισταμένων τῇ ἀληθείᾳ αἱρέσεων»*: «Τουτὶ τὸ βιβλίον δυοῖν βιβλίων ἐστὶν ἐπιτομή· ἑνὸς μὲν τοῦ *Κατὰ ἐθνικῶν*, ἤτοι τῶν ἐπανισταμένων τῇ ἀληθείᾳ αἱρέσεων, ἑτέρου δὲ τοῦ πρώτου τῶν *Θεολογικῶν*, τριῶν ὄντων τῶν ἀκολούθως συντεταγμένων. Ἐπῆλθε δὲ ἡμῖν ὁ περὶ τὴν τοιαύτην ἐπιτομὴν πόνος διὰ τὸν σφοδρὸν ἐν ἡμῖν τῶν βιβλίων ἔρωτα. Ἐκεῖνα μὲν γὰρ περὶ πλείστου ἐποιούμεθα πανταχοῦ συνεῖναι ἡμῖν, καὶ πρὸ τῆς αἰχμαλωσίας ἐκγεγραμμένα καὶ ὕστερον ἐκ τῆς διασπορᾶς ἐπανευρημένα ἡμῖν· ὄγκου δὲ ἦν οὐδαμῶς εὐαγώγου διά τε πλῆθος καὶ μέγεθος τῶν ἐν αὐτοῖς κεφαλαίων καὶ ἐπιχειρημάτων καὶ τὸ πλάτος τῆς ἐν αὐτοῖς ἀκριβολογίας, καὶ ἡμῖν ἡ δυστυχὴς αὕτη ζωὴ πλάναις καὶ μεταβάσεσιν ἀκουσίοις μετὰ τὴν τῆς πατρίδος φθορὰν ὅλη προσαναλίσκεται. Οὐκ ἔχοντες οὖν τοσοῦτον ὄγκον βιβλίων ἑαυτοῖς πανταχοῦ συμμετάγειν οὔτ᾽ ἀνεχόμενοι παντελῶς αὐτῶν ἐστερῆσθαι, τὴν τοιαύτην ἐπιτομὴν ἐξ ἀνάγκης ἐπενοήσαμεν, ὑπ᾽ οὐδεμιᾶς ἄλλης φιλοτιμίας, ἀρκοῦσαν ἡμῖν τε καὶ εἴ τις ἄλλος ἐστὶν ὁ ταῖς βίβλοις ἐκείναις πολλάκις ὡμιληκὼς ἀκριβῶς ἀντὶ τῶν βίβλων αὐτῶν ὅλων» (*Œ* V, 1,1–15).

τὴν δὲ γλῶσσαν σωφρονιζέτω". Καὶ Γρηγόριος κατὰ τὴν αὐτὴν δόξαν φησίν· "ἀπείη τῆς τῶν πιστῶν διανοίας εἱμαρμένην εἶναί τι λέγειν".

(iii) *FT II* 5, 356,19–32:

Τινὲς δὲ εἰς τὴν τῆς θείας προνοίας διοίκησιν πάντα ἀνάγειν ἠθέλησαν, ὅσα ἐν τοῖς ὑποκάτω τούτοις ἀπὸ τύχης συμβαίνειν δοκεῖ. Ὅθεν ὑπὸ τῆς εἱμαρμένης εἶπον ἄγεσθαι πάντα, τὴν ἐν τοῖς πράγμασιν οὖσαν ἐκ τῆς θείας προνοίας τάξιν ὀνομάζοντες 'εἱμαρμένην'. Ὅθεν φησὶ καὶ ὁ Βοήτιος ὅτι "εἱμαρμένη ἐστὶν ἡ τοῖς κινουμένοις πράγμασι συντεταγμένη διάθεσις, δι' ἧς ἡ πρόνοια πάντα ταῖς ἑαυτῆς τάξεσι στρέφει''. Ἐν ταύτῃ τοίνυν τῇ τῆς εἱμαρμένης ὑπογραφῇ ἡ "διάθεσις" ἀντὶ τῆς ''τάξεως'' κεῖται, τὸ δὲ "συντετάχθαι τοῖς πράγμασι" κεῖται, ἵνα τῆς προνοίας αὐτὴν διακρίνῃ· αὐτὴ γὰρ ἡ τάξις, καθόσον ἐστὶν ἐν τῷ θείῳ νῷ, οὕπω τοῖς πράγμασιν ἐντεθεῖσα, πρόνοια ἐστί· καθόσον δὲ τοῖς πράγμασι προσάγεται, ''εἱμαρμένη'' καλεῖται. "Κινουμένοις" δὲ λέγει, ἵνα δείξῃ ὡς ἡ τῆς προνοίας τάξις τῶν πραγμάτων τὸ συμβεβηκὸς καὶ τὸ δύνασθαι κινεῖσθαι οὐκ ἀναιρεῖ, ὥς τινες ὑπέλαβον.

(iv) *Compendium SG* III, 93 (*Œ* V, 179,28–180,7):

Τινὲς δὲ εἰς τὴν τῆς θείας προνοίας διοίκησιν πάντα ἀνάγειν ἠθέλησαν, καὶ τὰ ἀπὸ τύχης συμβαίνειν δοκοῦντα· ὅθεν ὑπὸ τῆς εἱμαρμένης εἶπον ἄγεσθαι πάντα, τὴν ἐν τοῖς πράγμασιν ἐκ τῆς θείας προνοίας τάξιν οὕτω καλοῦντες. Ὅθεν ὁ Βοήτιος φησίν· "Εἱμαρμένη ἐστὶν ἡ τοῖς κινουμένοις πράγμασι συντεταγμένη διάθεσις, δι' ἧς ἡ πρόνοια πάντα ταῖς ἑαυτῆς τάξεσι στρέφει. Αὐτὴ γὰρ ἡ τάξις, καθόσον μέν ἐστιν ἐν τῷ θείῳ νῷ, οὕπω τοῖς πράγμασιν ἐντεθεῖσα, πρόνοια ἐστί· καθόσον δὲ τοῖς πράγμασι προσάγεται, εἱμαρμένη καλεῖται· κινουμένοις δέ φησιν, ἵνα δείξῃ ὡς ἡ τῆς προνοίας τάξις οὐκ ἀναιρεῖ τῶν πραγμάτων τὸ συμβεβηκὸς καὶ τὸ δύνασθαι κινεῖσθαι". Οὕτω τοίνυν τὴν εἱμαρμένην ἀναιρεῖν, τὴν θείαν πρόνοιαν ἐστὶν ἀναιρεῖν. Ἀλλ' ἐπεὶ οὐδ' ὀνόματα κοινὰ τοῖς ἀπίστοις ἔχειν ὀφείλομεν, ἵνα μὴ ἐκ τῆς κοινωνίας τῶν ὀνομάτων ἀφορμὴ γένηται πλάνης, τοὺς πιστοὺς οὐ δεῖ τῷ τῆς εἱμαρμένης ὀνόματι χρῆσθαι, ἵνα μὴ δοκῶμεν ἐκείνοις συντίθεσθαι, οἳ κακῶς περὶ τῆς εἱμαρμένης ὑπέλαβον, πάντα ταῖς ἀνάγκαις τίθεσθαι, οἳ κακῶς περὶ τῆς εἱμαρμένης ὑπέλαβον, πάντα ταῖς ἀνάγκαις τῶν ἀστέρων ὑποτιθέντες. Ὅθεν καὶ Αὐγουστῖνος φησίν· "Εἴ τις τὴν τοῦ Θεοῦ δύναμιν ἢ τὴν ἐξουσίαν τῷ τῆς εἱμαρμένης ὀνόματι καλοίη, τῆς δόξης ἐχέσθω, τὴν δὲ γλῶσσαν σωφρονιζέτω"· καὶ Γρηγόριος κατὰ τὴν αὐτὴν δόξαν φησίν· "Ἀπείη τῆς τῶν πιστῶν διανοίας εἱμαρμένην εἶναί τι λέγειν".

(v) *ST* Ia, qu. 116, art. 1 (*Coisl*. 280, f. 404v 13–19):

Οὕτω τοίνυν, καθόσον πάντα τὰ ἐνταῦθα γινόμενα τῇ θείᾳ προνοίᾳ ὑπόκεινται, ὡσὰν δι' αὐτῆς προδιαταττόμενα καὶ ὥσπερ προλεγόμενα, δυνατὸν ὑποτιθέσθαι εἱμαρμένην· τοῦτο δὲ τῷ ὀνόματι παρητήσαντο χρήσασθαι οἱ θείοι διδάσκαλοι, διὰ τοὺς τοῦτο τὸ ὄνομα ἐπὶ τὴν δύναμιν τῆς τῶν ἄστρων θέσεως τοῦτο μεθέλκοντας· ὅθεν Αὐγουστῖνος φησὶν ἐν τῷ *Περὶ τῆς πολιτείας τοῦ Θεοῦ*· "εἰ διὰ τοῦτο τις τῇ εἱμαρμένῃ τὰ ἀνθρώπινα ἀποδίδωσιν, ὅτι καὶ αὐτὴν τὴν τοῦ Θεοῦ βούλησιν ἢ δύναμιν τῷ τῆς 'εἱμαρμένης' ὀνόματι καλεῖ, τῆς μὲν δόξης ἐχέσθω, τὴν δὲ γλῶτταν σωφρονιζέτω".

(vi) *FT I* 10, 134,25–30:

Οὕτω τοίνυν, καθόσον τὰ ἐνταῦθα πάντα τῇ θείᾳ προνοίᾳ ὑπόκεινται ὥσπερ δι' αὐτῆς προδιαταττόμενα καὶ εἰρόμενα καὶ ὡσανεὶ προλεγόμενα, δυνατὸν ὑποτίθεσθαι εἱμαρμένην. Φεύγουσι δὲ οἱ διδάσκαλοι τοὔνομα διὰ τοὺς μεθέλκοντας αὐτὸ ἐπὶ τὴν τῶν ἄστρων δύναμιν. Ὅθεν Αὐγουστῖνος φησίν· "Εἴ τις τῇ εἱμαρμένῃ τὰ ἀνθρώπινα ἀποδίδωσιν, ὅτι καὶ αὐτὴν τὴν τοῦ Θεοῦ βούλησιν ἢ δύναμιν τῷ τῆς 'εἱμαρμένης' ὀνόματι καλεῖ, τῆς μὲν δόξης ἐχέσθω, τὴν δὲ γλῶτταν σωφρονιζέτω".

(vii) *Compendium ST* Ia, qu. 116, art. 1 (*Œ* V, 504,1–7):

Οὕτω τοίνυν, καθόσον τὰ ἐνταῦθα πάντα τῇ θείᾳ προνοίᾳ ὑπόκεινται ὥσπερ δι' αὐτῆς προδιαταττόμενα καὶ εἰρόμενα καὶ ὡσανεὶ προλεγόμενα, δυνατὸν ὑποτίθεσθαι εἱμαρμένην. Φεύγουσι δὲ οἱ διδάσκαλοι τοὔνομα διὰ τοὺς μεθέλκοντας αὐτὸ ἐπὶ τὴν τῶν ἄστρων δύναμιν· ὅθεν Αὐγουστῖνός φησιν· "Εἴ τις τῇ εἱμαρμένῃ τὰ ἀνθρώπινα ἀποδίδωσιν, ὅτι καὶ αὐτὴν τὴν τοῦ Θεοῦ

βούλησιν ἢ δύναμιν τῷ τῆς εἱμαρμένης ὀνόματι καλεῖ, τῆς μὲν δόξης ἐχέσθω, τὴν δὲ γλῶσσαν σωφρονιζέτω".

(β) Τύχη – αυτόματον

(i) *Œ* I, 390,1–10:
Ἔπειτα, ἐπειδὴ ταύτην τὴν πρόνοιαν οἳ μὲν οὐδ' εἶναι οἴονται ὅλως, ἀλλ' εἰκῇ καὶ ὡς ἔτυχεν εἶναί τε πάντα καὶ γίνεσθαι, οἳ δὲ διαφόρως αὐτὴν τιθεῖσι.

(ii) *ST* Ia, qu. 116, art. 1 (*Coisl*. 280, f. 404r 13–16):
Τινὲς δὲ πάντα τὰ ἀπὸ τύχης καὶ αὐτομάτου ἐν τοῖς ὑποκάτω τούτοις συμβαίνοντα, εἴτε ἐν τοῖς φυσικοῖς εἴτε ἀνθρωπίνοις, εἰς ὑψηλοτέραν τινὰ αἰτίαν ἀνάγειν ἠθέλησαν, τουτέστιν εἰς τὰ οὐράνια σώματα· καὶ κατὰ τοῦτο οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν ἡ εἱμαρμένη ἢ ἡ τῶν ἄστρων διάθεσις.

(iii) *FT I* 10, 2–4:
Τινὲς γὰρ τὰ ἐνταῦθα ἀπὸ τύχης ἢ αὐτομάτου γινόμενα εἰς μηδεμίαν αἰτίαν ὑψηλοτέραν ἀνῆγον· τινὲς δὲ τούτων ἔθεντο τὰ οὐράνια σώματα.

(iv) *Compendium ST* Ia, qu. 116, art. 1 (*Œ* V, 503,19–21):
Τινὲς γὰρ τὰ ἐνταῦθα ἀπὸ τύχης ἢ ταὐτομάτου γινόμενα εἰς μηδεμίαν αἰτίαν ὑψηλοτέραν ἀνῆγον· τινὲς δὲ αἰτίαν τούτων ἔθεντο τὰ οὐράνια σώματα.

(γ) Τα ουράνια σώματα δεν αποτελούν αίτια των ανθρωπίνων ενεργειών

(i) *Œ* I, 402,29–31:
Οὔτε τῇ κινήσει τῶν ὑψηλοτέρων σωμάτων οἷόν τ' ἦν ἐπιτετράφθαι αὐτάς (sc. τὰς τοῦ θείου περὶ ἀνθρώπου φιλανθρωπίας/οἰκονομίας), μὴ δυναμένων εἰς τὸν ἀνθρώπινον νοῦν καὶ τὴν θέλησιν καὶ τὴν κατ' αὐτὰ ζωὴν δρᾶν, εἰμή τι κατὰ συμβεβηκός.

(ii) S*T* Ia, qu. 115, art. 4 (Cod. *Coisl*. 280, 400v 8–11):
Ὅτι τὰ οὐράνια σώματα εἰς μὲν τὰ σώματα ἄντικρυς δρῶσι καὶ καθ' αὑτά, ὥσπερ ἤδη εἴρηται· εἰς δὲ τὰς τῆς ψυχῆς δυνάμεις, αἳ εἰσὶν ὀργάνων σωματικῶν ἐντελέχειαι, ἄντικρυς μέν, ἀλλὰ κατὰ συμβεβηκός· ἀνάγκη γὰρ τὰς ἐνεργείας τὼν τοιοῦτων δυνάμεων κωλύεσθαι, τῶν ὀργάνων ἐμποδιζομένων· ὥσπερ ὀφθαλμὸς ταραχθεὶς οὐ καλῶς ὁρᾷ· ὅθεν εἴπερ ὁ νοῦς καὶ ἡ θέλησις ἦσαν δυνάμεις σωματικοῖς ὀργάνοις προσδεδεμέναι, ὥσπερ ὑπέθεντο τινὲς λέγοντες μὴ διαφέρειν τὸν νοῦν τῆς αἰσθήσεως, εἴπετ' ἂν ἐξ ἀνάγκης τὰ οὐράνια σώματα αἴτια εἶναι τῶν ἀνθρωπίνων αἱρέσεων καὶ ἐνεργειῶν.

(iii) *FT I* 8, 1–10:
Εἰς μὲν γὰρ τὰ σώματα ἄντικρυς δρῶσι καὶ καθαυτά· εἰς δὲ τὰς τῆς ψυχῆς δυνάμεις ἄντικρυς μέν, ἀλλὰ κατὰ συμβεβηκός, αἳ εἰσιν ὀργάνων σωματικῶν ἐντελέχειαι. Ἀνάγκη γὰρ τὰς ἐνεργείας τῶν τοιούτων δυνάμεων κωλύεσθαι, τῶν ὀργάνων ἐμποδιζομένων, ὥσπερ ὀφθαλμὸς ταραχθεὶς οὐ καλῶς ὁρᾷ. Εἰς δὲ τὸν νοῦν καὶ τὴν θέλησιν, ἐπεὶ οὐκ εἰσὶ δυνάμεις ὀργάνοις σωματικοῖς προσδεδεμέναι, οὐ δρῶσιν οὔτε καθ' αὑτὰ οὔτε ἄντικρυς. Ὅθεν οὐδ' εἰσὶν ἐξ ἀνάγκης αἴτια τῶν ἀνθρωπίνων αἱρέσεων καὶ ἐνεργειῶν.[586]

(iv) *Compendium ST* Ia, qu. 115, art. 4 (*Œ* V, 501,33–502,3):
Εἰς μὲν γὰρ τὰ σώματα ἄντικρυς δρῶσι καὶ καθ' αὑτά. Εἰς δὲ τὰς τῆς ψυχῆς δυνάμεις, ἄντικρυς μέν, ἀλλὰ κατὰ συμβεβηκός, αἳ εἰσιν ὀργάνων σωματικῶν ἐντελέχειαι. Ἀνάγκη γὰρ τὰς ἐνεργείας τῶν τοιούτων δυνάμεων κωλύεσθαι, τῶν ὀργάνων ἐμποδιζομένων, ὥσπερ ὀφθαλμὸς ταραχθεὶς οὐ καλῶς

[586] DEMETRACOPOULOS 2002, 131–132.

ὀρᾷ· εἰς δὲ τὸν νοῦν καὶ τὴν θέλησιν, ἐπεὶ οὐκ εἰσὶν δυνάμεις ὀργάνοις σωματικοῖς προσδεδεμέναι, οὐ δρῶσιν οὔτε καθ' αὑτά, οὔτε ἄντικρυς· ὅθεν οὐδ' εἰσὶν ἐξ ἀνάγκης αἴτια τῶν ἀνθρωπίνων αἱρέσεων καὶ ἐνεργειῶν.

(δ) Η σύσταση του ανθρώπου

(i) *Œ* I, 394,32–34:
Τὸ δὲ τῶν ἀνθρώπων πρᾶγμα οὐχ ὁμοίως τοῖς ἄλλοις γενητοῖς καὶ φθαρτοῖς ἔχει, ἀλλὰ σύγκειται μὲν ἐκ θνητοῦ καὶ ἀθανάτου τὴν ἀρχὴν ἄνθρωπος.

(ii) *SG* II, 57 (*Taurin*. XXIII, 110r 12–14):
Πρὸς τὸ φυλάξασθαι τοίνυν τοῦτο, ὁ Πλάτων ὑπέθετο τὸν ἄνθρωπον μὴ συγκεῖσθαι ἐκ σώματος καὶ ψυχῆς ἀλλ' αὐτὴν τὴν ψυχὴν χρωμένην σώματι, ἄνθρωπον εἶναι· ὥσπερ ὁ Πέτρος οὐκ ἔστι τι σύνθετον, ἐξ ἀνθρώπου καὶ ἱματίου ἀλλ' ἄνθρωπος χρώμενος ἱματίῳ.

(iii) *FT I* 14, 18–22:
Πρὸς τὸ φυλάξασθαι τοίνυν τοῦτο ὁ Πλάτων ὑπέθετο τὸν ἄνθρωπον μὴ συγκεῖσθαι ἐκ σώματος καὶ ψυχῆς, ἀλλὰ ταύτην τὴν ψυχὴν χρωμένην σώματι ἄνθρωπον εἶναι, ὥσπερ ὁ Πέτρος οὐκ ἔστι τι σύνθετον ἐξ ἀνθρώπου καὶ ἱματίου, ἀλλὰ ἄνθρωπος χρώμενος ἱματίῳ.

(iv) *Compendium SG* II, 56–57 (*Œ* V, 501,33–502,3):
Πρὸς δὲ τὸ φυλάξασθαι τοῦτο, ὑπέθετο Πλάτων μὴ συγκεῖσθαι τὸν ἄνθρωπον ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος, ἀλλὰ τὴν ψυχὴν ἄνθρωπον εἶναι χρωμένην σώματι, ὥσπερ ὁ Πέτρος ἄνθρωπός ἐστι χρώμενος ἱματίῳ, οὐ σύνθετος ἐξ ἀνθρώπου καὶ ἱματίου.

(ε) Η δημιουργία ψυχής και σώματος

(i) *Œ* I, 395, 6–8 και 12:
Δημιουργεῖ δὲ ἑκάστῳ ψυχὴν ἐν ἑκάστῳ σώματι ἀμέσως, ὡς τὰς κεχωρισμένας οὐσίας ἐποίησε πρότερον (τοῦτο γάρ ἐστι τὸ «πλάττειν αὐτὸν κατὰ μόνας τὰς τῶν ἀνθρώπων καρδίας»). …ἑκάστῳ δὲ σώματι ἀνθρώπου νέαν κτίζει ψυχήν.

(ii) *SG* II, 82 (*Taurin*. XXIII, 140r 22–44 και143r 8–14):
Πρότερον ἄρα τῇ ψυχῇ τῷ σώματι ἡνῶσθαι ἁρμόζει, ἢ τὸ χωρὶς εἶναι σώματος· οὐκ ἄρα πρὸ τοῦ σώματος ἔκτισται ᾧ ἑνοῦται. … Οὐκ ἄρα ἐστὶ δυνατὸν μίαν ψυχὴν διαφόροις ἑνοῦσθαι σώμασιν· ᾧ ἔπεται μηδὲ τὰς ψυχὰς εἶναι πρὸ τῶν σωμάτων· ταύτῃ δὲ τῇ ἀληθείᾳ καὶ ἡ τῆς καθολικῆς πίστεως ἀπόφασις συμφωνεῖ· λέγεται γὰρ ἐν τοῖς *Ψαλμοῖς*, "ὁ πλάσας κατὰ μόνας τὰς καρδίας αὐτῶν", ὅτι δηλονότι ὁ Θεὸς ἰδίᾳ ἑκάστῳ ψυχὴν ἐποίησεν ἀλλ' οὐχ ὁμοῦ πάσας. …ἐπεὶ πάσαι αἱ ἀνθρώπιναι ψυχαὶ ἑνὸς εἰσὶν εἴδους, ὥσπερ πάντες ἄνθρωποι, οὐκ ἐναντιοῦται τῇ προειρημένῃ κατάπαύσει, εἰ καθ' ἡμέρνα ὁ Θεὸς νέας κτίζει ψυχάς.

(iii) *FT I* 15, 16–18 και 120–126:
Πρότερον ἄρα τῇ ψυχῇ τῷ σώματι ἡνῶσθαι ἁρμόζει ἢ τὸ χωρὶς εἶναι σώματος· Οὐκ ἄρα πρὸ τοῦ σώματος ἔκτισται, ᾧ ἑνοῦται. … Ὅθεν ἡ γένεσις τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν ψυχῶν, ἅ εἰσιν ἑνὸς εἴδους ἐν ἀτομικῇ διακρίσει, οὐκ ἐναντιοῦται τῇ ῥηθείσῃ καταπαύσει, οὐδὲ εἰ νέας ὁ Θεὸς κτίζει ψυχάς. Καὶ ἡ ἀλήθεια μὲν οὖν τῆς Γραφῆς ἑαυτῇ καὶ δι' ἄλλων συμφωνεῖ, ἀλλ' ἀρκεῖ τὸ ἐν *Ψαλμοῖς*· "ὁ πλάσας κατὰ μόνας τὰς καρδίας αὐτῶν", δηλαδὴ τὰς ψυχάς, ὅτι ἰδίᾳ ἑκάστῳ ψυχὴν ἰδίαν ἐποίησεν, ἀλλ' οὐχ ὁμοῦ πάσας.

(iv) *Compendium SG* II, 56–57 (*Œ* V, 102,21–26):
Ὅθεν ἡ γένεσις τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν ψυχῶν, ἅ εἰσιν ἑνὸς εἴδους ἐν ἀτομικῇ διακρίσει, οὐκ ἐναντιοῦται τῇ ῥηθείσῃ καταπαύσει, οὐδὲ εἰ νέας ὁ Θεὸς κτίζοι ψυχάς. Καὶ ἡ ἀλήθεια μὲν οὖν τῆς

Γραφῆς ἑαυτῇ καὶ δι' ἄλλων συμφωνεῖ, ἀλλ' ἀρκεῖ τὸ ἐν ψαλμοῖς· "Ὁ πλάσας κατὰ μόνας τὰς καρδίας αὐτῶν", δηλαδὴ τὰς ψυχάς, ὅτι ἰδίᾳ ἑκάστῳ ψυχὴν ἰδίαν ἐποίησεν, ἀλλ' οὐχ ὁμοῦ πάσας.

5.3. Ο Γεννάδιος, οι πηγές του και η περί προορισμού διδασκαλία του: μια αποτίμηση

Συμπερασματικά, μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι ο Γεννάδιος γνωρίζει σε εύρος και βάθος τα ζητήματα της θείας προνοίας και του θείου προορισμού· συνομιλεί ευχερώς τόσο με τη δογματική ιστορία αυτών των θεμάτων όσο και με τις όρους και τους εκπροσώπους της προβληματικής της εποχής του. Η θέση του είναι σαφώς υπέρ του θείου προορισμού του ανθρώπου κατά τρόπο που δεν αναιρεί το αυτεξούσιό του, άποψη που εκτιμά ότι συμμερίζεται, με διάφορες παραλλαγές, η πλειονότητα των Ελλήνων Πατέρων και των λογίων του Βυζαντίου[587]. Εκείνο που αναδεικνύεται παράλληλα είναι η εκτενής χρήση του θωμικού έργου μέσα στους πέντε λόγους. Είναι ευρέως γνωστό ότι ο Γεννάδιος γνώριζε και θαύμαζε το έργο και τη σκέψη του Θωμά Ακυινάτη. Διαπιστώνουμε ότι χρησιμοποιεί τις σωστές κατ' αυτόν πατερικές πηγές ως "αυθεντίες" και θεωρεί τον Θωμά ως τον ανώτερο θεολόγο, δηλ. ως τον ορθότερο ερμηνευτή τους. Στη διάκριση "διδασκάλων" - "θεολόγων" είχε προβεί ο ίδιος ο Θωμάς, στοιχώντας δε σε αυτόν και ο Δημήτριος Κυδώνης. Πρόκειται για μία ακόμα σημαντική περίπτωση στοίχησης του Σχολάριου με τον Κυδώνη.[588] Αυτό προκύπτει καθαρά μέσα από το υπόμνημα θωμικών πηγών των πέντε λόγων: ο συγγραφέας αντλεί εκτενώς από τη *Summa contra Gentiles* (κυρίως από το 3ο Βιβλίο) και τη *Summa Theologiae* (κυρίως τις *Quaestiones* 19 [Περὶ τῆς θείας βουλήσεως], 22 [Περὶ τῆς θείας προνοίας] και 23 [Περὶ προορισμοῦ], τόσο από την εκδοχή του πλήρους κειμένου της μετάφρασης των *Summae* από τον Δημήτριο Κυδώνη (για τον πρώτο λόγο) όσο και από τις *Επιτομές* των δύο που συνέταξε ο ίδιος ο Γεννάδιος (για τους επόμενους τέσσερις λόγους). Ίσως, μάλιστα θα ήταν πιο σωστό να πούμε ότι όχι μόνο καταγράφεται ο διαποτισμός της σκέψης του και η τροφοδότηση της επιχειρηματολογίας του αλλά και διαπιστώνεται πρόθεση πλήρους συντονισμού με τον doctor angelicus.

Αυτό προσδιόρισε και την ακριβή θέση που τήρησε ο Σχολάριος έναντι της ουσίας των ερωτημάτων περί πρόγνωσης, προορισμού και αυτεξουσίου. Στοιχώντας στον Θωμά, διαφωνώντας ρητά με τον Μάρκο Ευγερνικό και αποκλίνοντας σιωπηρά (όπως και ο Θωμάς) από τον Ιωάννη Δαμασκηνό, ο οποίος στοιχούσε στους Ωριγένη, Ιωάννη Χρυσόστομο Αμμώνιο Ερμείου και Στέφανο Αλεξανδρέα,[589] ο Σχολάριος δεν θεωρεί το αυτεξούσιο και την εγγενή σε αυτό δυνατότητα επιλογής του κακού είδος αιτίου πράξεων το οποίο δρα παράλληλα προς τον θείο *προορισμό* (ή *ειδική θεία πρόνοια*), τη φυσική *ανάγκην* και την αριστοτελική *τύχην*, αλλά υπάγει όλα αυτά τα αίτια στον θείο *προορισμό*, χωρίς μάλιστα να εξαιρεί ούτε το αυτεξούσιο των *αποδεδοκιμασμένων*. Καθώς η θεία γνώση είναι ακριβώς θεία, δεν μπορεί να είναι αποτέλεσμα του γινωσκόμενου, αλλά αιτία του· και η μόνη θεοδικία (δηλαδή ο μόνος τρόπος αποφυγής απόδοσης του ηθικού κακού στον Θεό) που συνοδεύει τη θέση αυτή είναι ότι το θεϊκώς (προ)γινωσκόμενο (προ)γινώσκεται ως αυτό που (μέλλει να) είναι, δηλαδή ως αναγκαίο ή ως τυχαίο, εάν πρόκειται για συμβάν φυσικό, και ως ελεύθερο εάν πρόκειται για πράξη λογικού όντος. Στην πραγματικότητα, η υπαγωγή όλων των ειδών καθέκαστον γεγονότων και πράξεων σε μια υπέρχρονη, υπερκόσμια αΐδια τάξη η οποία ex parte rei συμπίπτει με το απόλυτα απλό ον που είναι η αιτία του κόσμου βρίσκεται πολύ κοντά στη

[587] Βασικοί εκπρόσωποι της άποψης υπέρ της ύπαρξης *ὅρων ζωῆς*: Γερμανός Κωνσταντινουπόλεως, Ιωάννης Δαμασκηνός, Μιχαὴλ Ψελλός, Νικόλαος Μεθώνης, Θεόδωρος Μετοχίτης, Μάρκος Ευγενικός και Θεοφάνης Μηδείας· βασικοί αντίπαλοί της: Θεόδωρος Μοψουεστίας, Αναστάσιος Σιναΐτης, Μιχαήλ Γλυκάς, Νικηφόρος Βλεμμύδης και Ιωσήφ Βρυέννιος.
[588] Για τον Σχολάριο ως *Cydones dissimulans* βλ. Ι.Α. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ 2020, 40–53.
[589] Βλ. J.A. DEMETRACOPOULOS 2012b.

διδασκαλία του Πρόκλου περί θείας προνοίας, η οποία έφτασε ώς τον Θωμά μέσω του ψ.-Διονύσιου Αρεοπαγίτη και του κατά κανόνα φερόμενου ως αριστοτελικού αλλά στην πραγματικότητα δομημένου με πρόκλειο υλικό *Liber de causis*. Ως αποτέλεσμα, ο κατά πρόθεση αριστοτελικός Σχολάριος, αρυόμενος κατ' αποκλειστικότητα, στην πραγματικότητα, από τον έντονα νεοπλατωνίζοντα εν προκειμένω Θωμά διατύπωσε μια θεωρία περί *προνοίας*, *προορισμού* και *αυτεξουσίου* που βρίσκεται πολύ κοντά στην πρόκλεια θεωρία, αποκλίνοντας από τον πιο καθαρό ούτως ειπείν αριστοτελισμό του Στέφανου Αλεξανδρέα και του Ιωάννου Δαμασκηνού, οι οποίοι δεν συνήγαν από τη θεία παντογνωσία το συμπέρασμα ότι ο Θεός προορίζει κιόλας τα πάντα, αλλά δέχονταν την αυτονομία των αριστοτελικών αιτίων της *τύχης* και του *βουλεύεσθαι*. Έτσι ο Σχολάριος, παρότι ονομαστικά απορρίπτει τον σκληρό ντετερμινισμό που φαίνεται να υποδηλώνει η λέξη *ειμαρμένη* λόγω της σύνδεσής της με τη στωική αιτιοκρατία, στην πραγματικότητα δέχεται μια θεωρία όπου το αυτεξούσιο αποτελεί —ακριβώς όπως και στον στωικισμό— μέρος της εκτύλιξης της *ειμαρμένης* μέσα στον φυσικό και τον ιστορικό χρόνο.

Μια διεξοδική έρευνα των πηγών και, μέσω αυτών, της πραγματικής ταυτότητας της διδασκαλίας του Πλήθωνα περί *ειμαρμένης* θα μπορούσε αποτελέσει βάση για να απαντηθεί το ερώτημα που εύλογα προκύπτει από τα παραπάνω, δηλαδή το αν και υπό ποίαν έννοια πληθώνεια *ειμαρμένη* και σχολάρειος *προορισμός* διαφέρουν —ανεξάρτητα από την ονομαστική διαφορά μεταξύ του χριστιανικού και του παγανιστικού πλαισίου εκάστου— πραγματικά μεταξύ τους. Το ότι ο Σχολάριος κατονομάζει τον Πρόκλο ως βασική πηγή των *Νόμων* του Πλήθωνα καθιστά αυτό το ερευνητικό πρόβλημα ακόμα πιο ενδιαφέρον.[590]

[590] «…τίς ἀγνοεῖ τὰς Πρόκλου πραγματείας, ἐξ ὧν αὐτὸς τὰ τοιαῦτα ἐσπερμολόγησεν; Καίτοι εἰς μὲν Πλωτῖνον καὶ Πορφύριον καὶ Ἰάμβλιχον ἀναφέρει τὴν συγγραφήν, ἀφ' ὧν ὀλίγα ἢ οὐδὲν προσειλήφει, Πρόκλον δὲ τὸν αἰτιώτατον αὐτῷ τῆς τοιαύτης φρονήσεως σιωπᾷ, οὐδ' ἀνέχεται δεικνύναι, ὅτι ἐκ τῶν ἐκείνου βιβλίων μᾶλλον πάντα συνήγαγεν… Οὐ προστίθησι δὲ τοῖς ἄλλοις τὸν Πρόκλον… Ἀλλ' οἱ τὰ Πρόκλου ἐπεληλυθότες καλῶς ἅμα δὲ καὶ κατεγνωκότες ἐπιγινώσκουσι τὴν πηγὴν τῶν Γεμιστοῦ λόγων» (*Ἐπιστολὴ τῇ βασιλίσσῃ περὶ τοῦ βιβλίου τοῦ Γεμιστοῦ· Œ* IV, 153,23–34).

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΤΩΝ *ΛΟΓΩΝ*

1. Status quaestionis

Το κείμενο των πέντε λόγων περὶ θείας προνοίας και προορισμού σώζεται στους παρακάτω κώδικες:

1. (France, Paris) *Parisinus Graecus* 1289 (**A**), ff. 155v–169v (Α΄ λόγος), ff. 170r–180v (Β΄ Λόγος), ff. 180v – 189v (Γ΄ Λόγος) και ff. 199r–207r (Δ΄ Λόγος)
2. (France, Paris) *Parisinus Graecus* 1294 (**B**): ff. 83v–97v (Α΄ Λόγος), ff. 97v–106v (Β΄ Λόγος) και ff. 106v – 115r (Γ΄ Λόγος)
3. (Vaticano) *Vaticanus Rossianus* 986 (**E**): ff. 333r–354v (Α΄ Λόγος)
4. (France, Paris) *Parisinus Graecus* 1292 (**C**): ff. 148v–153v (Ε΄Λόγος)
5. (Ελλάς, Άγιον Όρος) *Pantocratorinu*s 127 (**D**): ff. 63r–67v (Ε΄Λόγος).

Η έκδοσή μας στηρίζεται στους πέντε αυτούς κώδικες του 15ου αιώνα, οι οποίοι σχετίζονται άμεσα με τον Γεννάδιο. Στους κατοπινούς αιώνες οι πέντε Λόγοι του Γενναδίου συνέχισαν να αντιγράφονται, κυρίως μεμονωμένα, και όχι ενιαία ως θεματική συστάδα. Οι ύστεροι κώδικες των λόγων είναι οι ακόλουθοι:[591]

6. (Ελλάς, Άγιον Όρος) *Μονής Ιβήρων* 388 (**F**), ff. 492r–495v (Λόγος Α΄) (16ος αι.)[592]
7. (Deutschland, München) *Monac. Gr.* 538 (**G**), ff. 99r–104r (Λόγος Β΄) (16ος αι.)
8. (Ελλάς, Άγιον Όρος) *Μονής Ιβήρων* 329 (**H**), ff. 162r (αποσπάσματα § 7, 8 και 9 του Γ΄ Λόγου) (16ος αι.)[593]
9. (Ελλάς, Αθήνα) *Μουσείου Μπενάκη* (Ταμείο Ανταλλαξίμων) 272 (**I**), σσ. 61–81 (Λόγος Δ΄) και 173–213 (Λόγος Α΄) (έτος 1647)[594]
10. (Ελλάς, Αθήνα) Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος, *Μετοχίου Παναγίου Τάφου* 35 (**J**), σσ. 303–349 (Λόγος Β΄) (17ος αι.)[595]
11. (Polska, Kraków) *Biblioteka Jagiellońska (Berlinensis Graecus*) 4°.02 (301) (**K**), ff. 2r–29r (Λόγος Β΄) (17ος αι.)[596]
12. (France, Paris) *Bibliothèque Mazarine* 4467(**L**), ff. 131v–140r (Λόγος Γ΄) (17ος αι.)[597]
13. (Rossijskaja Federacija, Moskva) *Gosudarst. Istoričeskij Musej Sinod. Gr.* 441 (Vlad. 220) (**M**), σσ. 18–26 (17αι.)[598]
14. (Danmark, København) *Det Kongelige Bibliotek,* NKS 0014 2° (**N**), σσ. 1–22 (Λόγος Α΄), σσ. 25–38 (Λόγος Γ΄) και 99 (έτος 1710)[599]
15. (Ελλάς, Άγιον Όρος) *Μονής Βατοπεδίου* 148 (**O**), ff. 2r–53v (Λόγοι Α΄–Δ΄) (18ος αι.)[600]

---

[591] Βλ. Πίνακες: https://pinakes.irht.cnrs.fr/notices/oeuvre/3694/. Η παράθεση εδώ κατά αρχαιότητα κώδικα.
[592] ΛΑΜΠΡΟΣ 1900, 122–138 (υπ' αρ. 4508).
[593] ΛΑΜΠΡΟΣ 1900, 84–87 (υπ' αρ. 4449).
[594] ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΥ 2017, 588–589.
[595] ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΕΡΑΜΕΥΣ 1899, 48–55.
[596] DE BOOR 1890–1897, 165.
[597] https://portail.biblissima.fr/fr/ark:/43093/mdatacf3531ccac45bfb8bc1a1895a7c0ce6e37e6844c.
[598] FILANTROPOV 1894, 274–276.
[599] SCHARTAU 1994, 266–267. Σε λατινική μετάφραση στις σελίδες 41–66 ο πρώτος λόγος, στις σελίδες 69–83 ο τρίτος λόγος, και στις σελίδες 85–99 ο τέταρτος λόγος.
[600] ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ / ΑΡΚΑΔΙΟΣ 1924, 35.

16. (Ελλάς, Πάτμος) *Μονής Πάτμου* 308 (**P**), ff. 1r–20v (Λόγος Α΄), ff. 20r–33r (Λόγος Β΄), ff. 33v–44v (Λόγος Γ΄), ff. 45r–56v (Λόγος Δ΄) (18ος αι.)[601]
17. (Ελλάς, Αθήνα) *Μουσείου Μπενάκη* (Ταμ. Αντ.) 30 (**Q**), ff. 102r–116v (Λόγος Β΄), ff. 116v–117v (απόσπ. της § 9 του Α΄ Λόγου) (18ος αι.)[602]
18. (Ελλάς, Άγιον Όρος) *Μονής Εσφιγμένου* 95 (18ος αι.)[603]
19. (Italia, Torino) *Bibl. Naz. Universit B. V. 02* (Zuretti 06), ff. 18v–27v (16ος αι.)
20. (Türkiye, Edirne) *Γυμνασίου Αδριανουπόλεως* 1290 (43).

Συγκεντρώσαμε το σύνολο των παραπάνω κωδίκων σε ψηφιακά αντίγραφα, πλην των τριών τελευταίων. Από τη Μονή Εσφιγμένου δεν λάβαμε ποτέ απάντηση στο κατ' επανάληψη υποβληθέν αίτημά μας για προμήθεια ψηφιακού αντιγράφου με σκοπό τη μελέτη. Η τύχη της συλλογής χειρογράφων του Γυμνασίου Αδριανουπόλεως αγνοείται παντελώς. Η Εθνική Πανεπιστημιακή Βιβλιοθήκη του Τορίνου μάς επιβεβαίωσε ότι ο κώδικας ήταν μεταξύ αυτών που κάηκαν στην πυρκαγιά του 1904[604].

1.1. Περιγραφή των βασικών κωδίκων

α) *Parisinus Graecus* 1289

Ο κώδικας *Parisinus Graecus* 1289[605] χρονολογείται το 1472, βάσει σημείωσης στο f. 194v.[606] Στον κώδικα υπάρχει πίνακας περιεχομένων είναι γραμμένος από το χέρι του Σχολάριου με αρίθμηση των έργων του κώδικα. Στο άνω περιθώριο του recto φύλλου κάθε έργου υπάρχει ο αριθμός του έργου βάσει των περιεχομένων. Στην αρίθμηση δεν περιλαμβάνεται το πρώτο μέρος (τίτλος: «Ἐκ τῶν ἐπιστολῶν Γεωργίου τοῦ Σχολαρίου: τοῦ ὕστερον Γενναδίου») και τα ff. 28v–29v.

Οι Λόγοι Α΄(ff. 155v–169v), Γ΄ (ff. 180v–189v) και Δ΄ (ff.199r–207r) είναι γραμμένοι από το χέρι του Σχολάριου, ενώ ο Λόγος Β΄ (ff. 170r–180v) είναι γραμμένος από τον Γεώργιο Αμοιρούτζη. Στο αριστερό περιθώριο του f. 155v υπάρχει η εξής σημείωση από το χέρι του Σχολάριου: «Οὐκ ἄνευ γε θείας χάριτος, ὦ θαυμάσιε, τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος τὸν παρόντα δῆλος εἶ λόγον συνθεῖναι». Στον κώδικα παρατηρούνται πέντε γραφείς: ο Σχολάριος[607] γράφει όλον τον κώδικα εκτός των ff. 95r–101v, τα οποία γράφει ο Ματθαίος Καμαριώτης,[608] τα ff. 170r–180v, τα οποία γράφει ο Γεώργιος Αμοιρούτζης,[609] το f. 289r–v το οποίο γράφει γραφέας

---

[601] ΣΑΚΚΕΛΙΩΝ 1890, 153.
[602] ΛΑΠΠΑ-ΖΙΖΗΚΑ / ΡΙΖΟΥ-ΚΟΥΡΟΥΠΟΥ 1991, 158–161.
[603] ΛΑΜΠΡΟΣ 1895, 181–182 (υπ' αρ. 2108). Στην περιγραφή του ΛΑΜΠΡΟΥ (1895, 182), ως όγδοο τεμάχιο του κώδικα καταγράφεται: «Γενναδίου τοῦ Σχολαρίου *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ* λόγοι γ΄, ἀπευθυνόμενοι τῷ ὁσιωτάτῳ ἐν μοναχοῖς Ἰωσὴφ τῷ ἐν Θεσσαλονίκῃ». Πρόκειται λοιπόν για τους τρεις πρώτους λόγους του Σχολαρίου, καθώς αναφέρεται ο τίτλος του πρώτου (*Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ*) και ο κατονομαζόμενος αποδέκτης των επομένων δύο (και γνώστης και των τριών λόγων) Ιωσήφ ο εν Θεσσαλονίκη. Από την καταγραφή του επιθέτου «τῷ ὁσιωτάτῳ» από τον Λάμπρο μπορούμε να συναγάγουμε με σχετική βεβαιότητα ότι το πλέον πιθανό είναι οι τρεις αυτοί λόγοι να απορρέουν από την παράδοση του *Par. Gr.* 1289, καθώς το επίθετο διατηρείται σε αμφότερους τους λόγους (Β΄ και Γ΄) μόνο σε αυτόν, και όχι στον 1294. Πβ. *Par. Gr.* 1289, 170r, 1 (tit.): «Τῷ τιμιωτάτῳ καὶ ὁσιωτάτῳ ἐν μοναχοῖς γενναίῳ Ἰωσὴφ τῷ ἐν Θεσσαλονίκῃ Γεννάδιος μοναχός»· *Par. Gr.* 1294, 97v, 21–22 (tit.): «Γεννάδιος μοναχὸς ὁ Σχολάριος τῷ τιμιωτάτῳ καὶ λογιωτάτῳ ἐν μοναχοῖς κυρίῳ Ἰωσὴφ τῷ ἐν Θεσσαλονίκῃ χαίρειν». Αυτό ασφαλώς μένει να διαπιστωθεί με αυτοψία στον ίδιο τον κώδικα, όταν οι συνθήκες το επιτρέψουν.
[604] Pascale G. 2018, 475.
[605] Για μια συνοπτική περιγραφή του κώδικα βλ. OMONT 1886, 288–289 και *Œ* I, XIV–XXI.
[606] Για τη χρονολόγηση του κώδικα βλ. ATHANASOPOULOS 2015, 163–164· DORANDI 2010, 297–309.
[607] Βλ. *RKG* I, 71· *RKG* II, 921· *RKG* III, 119.
[608] Βλ. *RKG* I 269· *RKG* II 365.
[609] Η αναγνώριση του χεριού του Αμοιρούτζη έγινε από τον ORLANDI (2019, 212 και 221).

που δεν έχει ταυτιστεί, και το f. 284r, στο οποίο παρατηρούνται δύο γραφείς: ένας μεταγενέστερος των υπολοίπων γραφέων του κώδικα και, σε σελίδα κολλημένη στο φύλλο, ο αταύτιστος γραφέας του f. 289r–v.

β) *Parisinus Graecus* 1292

Ο κώδικας *Parisinus Graecus* 1292 χρονολογείται στον 15ο αι. Παρατηρούνται τρεις γραφείς: α) ο Θεόδωρος Αγαλλιανός,[610] ο οποίος γράφει τα ff. 1r–110v και 191r–225r, ο Σχολάριος,[611] ο οποίος γράφει τα ff. 111r–190v, και ο Γεώργιος Αμιρούτζης,[612] ο οποίος γράφει τα ff. 227r–245v. Ο Λόγος Ε΄ (ff. 148v–153v) είναι αυτόγραφο του Σχολάριου.

γ) *Parisinus Graecus* 1294

Ο κώδικας *Parisinus Graecus* 1294[613] χρονολογείται στον 15ο αι. Υπάρχει εισαγωγικό σημείωμα (f. Ar) και Πίνακας περιεχομένων γραμμένοι από το χέρι του Σχολάριου (f. Av). Στο f. A^v υπάρχει η εξής σημείωση, γραμμένη από μεταγενέστερο χέρι: «Οἶμαι τουτὶ τὸ βιβλίον γεγράφθαι χειρὶ αὐτοῦ τοῦ Γενναδίου Σχολαρίου», και εν συνεχεία, από άλλο χέρι, η εξής σημείωση, που εκφράζει διαφωνία με την προηγούμενη: «Οὐκ ὀρθῶς· ἕτερα γὰρ συγγραμμάτων περὶ προορισμοῦ ἀντίγραφα καὶ ἄλλων τῶν τοῦ Σχολαρίου ταύτῃ τῇ χειρὶ γεγραμμένα εὑρίσκεται, κεκαλλιγράφθαι δε ὑπὸ τοῦ συγγραφέως μυρίαις ἀσχολίαις θορυβουμένου οὐδεὶς ἂν ἡγοῖτο».

Παρατηρούνται δύο γραφείς: α) ο Σχολάριος,[614] ο οποίος γράφει τα ff. A^r–17v και 50r–189r, και ο Γεώργιος Αμιρούτζης,[615] ο οποίος γράφει τα ff. 18r–47v. Οι Λόγοι Α΄, Β΄ και Γ΄ που περιλαμβάνονται στον κώδικα είναι γραμμένοι από τον Σχολάριο. Στο κάτω περιθώριο του f. 83v υπάρχει η εξής σημείωση, γραμμένη από το χέρι του Σχολάριου: «Ὦ, Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, ἐλέησόν με τὸν δοῦλον σου Γεννάδιον». Στο αριστερό περιθώριο του φ. 95v, στ. 14 υπάρχει η σημείωση: «Πάντα ex al. cod.», γραμμένη από μεταγενέστερο χέρι.

δ) *Vaticanus Rossianus* 986

Ο κώδικας *Vaticanus Rossianus* 986[616] χρονολογείται στον 15ο αι. Στα στοιχεία τίτλου (f. 333r) έχουμε πληροφορία για τον τόπο/χρονολογία συγγραφής του Λόγου: «Ἐγράφη ἐν τῇ μονῇ τοῦ Προδρόμου ἐν τῷ ὄρει τοῦ Μενοικέως περὶ τὰς Φέρρας ἐν ἔτει ˏς$^{\omega}$ϡ$^{\omega}$ξ$^{\omega}$ζ$^{\omega}$» (6967–5508/9 = 1458/9). Ο κώδικας είναι γραμμένος από διάφορα χέρια. Ο Λόγος Α΄ που περιλαμβάνεται στον κώδικα (ff. 333r–354v) είναι γραμμένος από τον Ιωάννη Δοκειανό.[617]

ε) *Pantocratorinu*s 127

Ο κώδικας *Pantocratorinu*s 127[618] χρονολογείται στον 15ο αι. Παρατηρούνται τέσσερις γραφείς: α) ο Σχολάριος,[619] ο οποίος γράφει τα ff. 1r–210r, 212r–v, 219r–v και 353v, β) μη

[610] Βλ. *RKG* I, 1261· *RKG* II, 1631· *RKG* III, 208.
[611] Βλ. *RKG* I, 71· *RKG* II, 92· *RKG* III, 119· BLANCHET 2011, 41· PASCALE 2016, 356, σημ. 52.
[612] Η αναγνώριση του χεριού του Αμοιρούτζη έγινε από τον ORLANDI (2019, 211–212 και 221).
[613] Για μια σύντομη περιγραφή του κώδικα βλ. OMONT 1886, 290 και *Œ* I, XXI–XXIX.
[614] Βλ. *RKG* I, 71, *RKG* II, 92, *RKG* III, 119.
[615] Η αναγνώριση του χεριού του Αμοιρούτζη έγινε από τον ORLANDI (2019, 213 και 221).
[616] Για αναλυτική περιγραφή του κώδικα βλ. MADDALO 2014, 1218–1221. Βλ. επίσης ACERBI 2017, 135–137· CABALLERO SÁNCHEZ 2018, 67–70· KALLIGAS 2019, 192· SCHREINER 1991, 331.
[617] Για την αναγνώριση του χεριού του Ιωάννη Δοκειανού βλ. BALCOYIANNOPOULOU 2023 (υπό δημοσίευση).
[618] Για την περιγραφή του κώδικα βλ. ΛΑΜΠΡΟΣ 1895, 105 (υπ' αρ. 1161) και *Œ* I, XXIX–XXXIV.
[619] Βλ. *RKG* I, 71, *RKG* II, 92, *RKG* III, 119 και STEFEC 2014, 178.

ταυτισμένος γραφέας, ο οποίος γράφει τα ff. 211v και 339r–352v, γ) ο Ιωάννης Δοκειανός,[620] ο οποίος γράφει τα ff. 213r–218v, 220r–331v και 333r–338v, και δ) ο Ανώνυμος KB Harlfinger,[621] ο οποίος γράφει το f. 332r–v, ενώ ο Λόγος Ε΄ είναι από το χέρι του Σχολάριου.

1.2. Η μεταγενέστερη παράδοση του κειμένου

α) *Μονής Ιβήρων* 388

Ο κώδικας *Μονής Ιβήρων* 388,[622] όπου σώζεται ο πρώτος λόγος (ff. 492r–495v), χρονολογείται στον 16ο αι. Παρατηρούμε ότι πρόκειται για ένα αρκετά πυκνογραμμένο και εξαιρετικά δυσανάγνωστο κώδικα. Παρόλα αυτά, μπορούμε να διακρίνουμε ότι ακολουθεί την παράδοση του *Par. Gr.* 1289, καθώς διατηρεί σε όλη την έκταση του κειμένου τη γραφή «γενητῶν» (με ένα *ν*) (πρβλ. *Μονής Ιβήρων* 388, f. 492r, στ. 28 και 31), έναντι της γραφής «γεννητῶν», που ακολουθεί ο έτερος κώδικα *Par. Gr.* 1294.

β) *Monac. Gr.* 538

Ο *Mon. Gr.* 538,[623] της Κρατικής Βιβλιοθήκης της Βαυαρίας, είναι του 16ου αι. Στα ff. 99r–104r σώζεται ο δεύτερος λόγος. Ήδη από τον τίτλο γίνεται αντιληπτό ότι αντιγράφεται από τον *Par. Gr.* 1289. *Mon. Gr.* 538, 99r 1–2 (tit.): «Τῷ τιμιωτάτῳ καὶ ὁσιωτάτῳ ἐν μοναχοῖς γενναίῳ Ἰωσὴφ τῷ ἐν Θεσσαλονίκῃ Γεννάδιος μοναχός»· *Par. Gr.* 1289, 170r, 1 (tit.): «Τῷ τιμιωτάτῳ καὶ ὁσιωτάτῳ ἐν μοναχοῖς γενναίῳ Ἰωσὴφ τῷ ἐν Θεσσαλονίκῃ Γεννάδιος μοναχός»· *Par. Gr.* 1294, 97v 21–22 (tit.): «Γεννάδιος μοναχὸς ὁ Σχολάριος τῷ τιμιωτάτῳ καὶ λογιωτάτῳ ἐν μοναχοῖς κυρίῳ Ἰωσὴφ τῷ ἐν Θεσσαλονίκῃ χαίρειν». Το ίδιο ισχύει για το σώμα του κειμένου (βλ. π.χ. *Mon. gr.* 538, f. 99r 18: «ἕνεκα», *Par. Gr.* 1289, f. 170r 23: «ἕνεκα», *Par. Gr.* 1294, f. 98r 12: «εἵνεκα»).

γ) *Μονής Ιβήρων* 329

Στον κώδικα της *Μονής Ιβήρων* 329,[624] του 16ου αι., σώζονται μόνο ορισμένα αποσπάσματα από τις παραγράφους 7, 8 και 9 του τρίτου λόγου, στο f. 162r. Παρότι η έκταση του σωζόμενου κειμένου είναι πολύ μικρή, μπορεί να συναχθεί ότι ο συγκεκριμένος κώδικας αντλεί από τον *Par. Gr.* 1289 (βλ. π.χ. *Μονής Ιβήρων* 388, f. 162r 22: «γάρ», *Par. Gr.* 1289, f. 184r 7: «γάρ», *Par. Gr.* 1294, f. 110r 13: «γέ».

δ) *Μουσείου Μπενάκη (Ταμ. Αντ.)* 272

Περνώντας στον 17ο αι., συνεχίζουμε με τον κώδικα του *Μουσείου Μπενάκη (Ταμ. Αντ.)* 272[625], (έτος 1647), όπου παρατηρούμε ότι οι σωζόμενοι σε αυτόν πρώτος (σσ. 173–213) και τέταρτος λόγοι (σσ. 61–81) εντάσσονται (και αυτοί) στη γραμμή τού *Par. Gr.* 1289. Ειδικότερα, στον πρώτο λόγο (σσ. 173–213) έχουμε ενσωματωμένο ως μέρος του τίτλου απόσπασμα από παραρασελίδιο σχόλιο που υπάρχει μόνο στον *Par. Gr.* 1289, f. 155v: «Οὐκ ἄνευ γε θείας χάριτος, ὦ θαυμάσιε, τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος τὸν παρόντα δῆλος εἶ λόγον συνθεῖναι»·

[620] Για την αναγνώριση του χεριού του Ιωάννη Δοκειανού βλ. BALCOYIANNOPOULOU 2023 (υπό δημοσίευση). Για τους γραφείς του κώδικα βλ. Μπακογιαννοπούλου 2022, 437–439.
[621] Τον γραφέα αυτόν ο STEFEC (2014, 182) τον έχει ταυτίσει με τον Γρηγόριο Ιερομόναχο.
[622] ΛΑΜΠΡΟΣ 1900, 122.
[623] HARDT 1812, 348–353.
[624] ΛΑΜΠΡΟΣ 1900, 87.
[625] ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΥ 2017, 588.

Μουσείου Μπενάκη (Τ.Α.) 272 σ. 173, 1–2: «Οὐκ ἄνευ γε θείας χάριτος, ὦ θαυμάσιε, τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος». Ο τέταρτος λόγος (σσ. 61–81) σώζει κείμενο απαράλλακτο σε σχέση με τον codex unicus για τον τέταρτο Λόγο, τον *Par. Gr.* 1289, f. 199r «Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τέταρτον † τῷ Μεγάλῳ Οἰκονόμῳ κυρίῳ Θεοδώρῳ τῷ Ἀγαλλιανῷ»· *Μουσείου Μπενάκη (Τ.Α.)* 272 σ. 61, γρ. 1: «Σχολαρίου περὶ προορισμοῦ, τέταρτον· Τῷ Μεγάλῳ Οἰκονόμῳ κυρίῳ Θεοδώρῳ τῷ Ἀγαλλιανῷ». Μάλιστα, στον συγκεκριμένο ύστερο κώδικα χρωστάμε και την αποκατάσταση λέξης που είχε επικαλυφθεί με μελάνι στον *Par. Gr.* 1289, ην οποία στο *Œ* (I, 449,27–28) είχε εκδοθεί ως «ἀμφιτρέχουσιν», ενώ στον *Τ.Α*. 272, σ. 76,4 διαβάζουμε το ορθό «διατρέχουσιν» (Το ρήμα *διατρέχω* απαντά και αλλού στο corpus του Σχολαρίου, ενώ το *ἀμφιτρέχω* όχι.).

ε) *Εθνικής Βιβλιοθήκης της Ελλάδος (ΜΤΠ)* 35

Ο κώδικας *Εθνικής Βιβλιοθήκης της Ελλάδος (ΜΤΠ)* 35,[626] του 17ου αι., σώζει τον δεύτερο, τρίτο και τέταρτο λόγο. Συγκεκριμένα, σώζει τον δεύτερο λόγο (σσ. 303–316) στην εκδοχή τού *Par. Gr.* 1289, καθώς ακολουθεί την προσφωνητική εκδοχή του τίτλου τού *Par. Gr.* 1289· *ΜΠΤ* 35, 303r 2–4 (tit.): «Τῷ τιμιωτάτῳ καὶ ὁσιωτάτῳ ἐν μοναχοῖς γενναίῳ Ἰωσὴφ τῷ ἐν Θεσσαλονίκῃ Γεννάδιος μοναχός»· *Par. Gr.* 1289, f. 170r 1 (tit.): «Τῷ τιμιωτάτῳ καὶ ὁσιωτάτῳ ἐν μοναχοῖς γενναίῳ Ἰωσὴφ τῷ ἐν Θεσσαλονίκῃ Γεννάδιος μοναχός»· *Par. Gr.* 1294, f. 97v 21–22 (tit.): «Γεννάδιος μοναχὸς ὁ Σχολάριος τῷ τιμιωτάτῳ καὶ λογιωτάτῳ ἐν μοναχοῖς κυρίῳ Ἰωσὴφ τῷ ἐν Θεσσαλονίκῃ χαίρειν». Όπως και στην περίπτωση του *Cod. Graecus* 538, το αυτό ισχύει και για το σώμα του κειμένου (π.χ. *ΜΠΤ* 35, σ. 303,21: «ἕνεκα», *Par. Gr.* 1289, 170r 23: «ἕνεκα», *Par. Gr.* 1294, 98r 12: «εἵνεκα»). Στις σελίδες 317–328 παραδίδεται ο τρίτος λόγος, στην εκδοχή τού *Par. Gr.* 1289 και πάλι. *ΜΤΠ* 35, σ. 317, γρ. 1–2 (tit.): «Τῷ αὐτῷ τιμιωτάτῳ ἐξάρχῳ καὶ ὁσιωτάτῳ πατρὶ Γεννάδιος μοναχὸς ὁ Σχολάριος· *Par. Gr.* 1289, 180v 15 (tit.): «Τῷ αὐτῷ τιμιωτάτῳ ἐξάρχῳ καὶ ὁσιωτάτῳ πατρὶ, Γεννάδιος μοναχὸς ὁ Σχολάριος»· *Par. Gr.* 1294, 106v 23 (tit.): «Τῷ αὐτῷ τιμιωτάτῳ ἐξάρχῳ, Γεννάδιος μοναχὸς ὁ Σχολάριος». Στις σελίδες 329–341 παραδίδεται ο τέταρτος λόγος, στον οποίο ακολουθείται και πάλι ο *Par. Gr.* 1289 ως προς το κείμενο και τον τίτλο (σε αμφότερους τους κώδικες: «Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τέταρτον. Τῷ μεγάλῳ οἰκονόμῳ κυρίῳ Θεοδώρῳ τῷ Ἀγαλλιανῷ»). Στις σελίδες 342–343 παρατίθεται εκτενές απόσπασμα της 9ης παραγράφου του πρώτου λόγου («Τῆς μεν οὖν ψυχῆς … διὰ βίου»), που συμπίπτει με την εκδοχή τού *Par. Gr.* 1289 ως προς τις διαφορές του με τον *Par. Gr.* 1294· π.χ. «μηδὲ» (*Par. Gr.* 1289 και *ΜΠΤ* 35) αντί «μὴ» (*Par. Gr.* 1294) και «οὔτε οἷόν τ᾽ ἂν ἦν» (*Par. Gr.* 1289 και *ΜΠΤ* 35) αντί «οὔτ᾽ἂν οἷόν τ᾽ ἦν» (*Par. Gr.* 1294).

ς) *Berolinensis Graecus* 4°.02 (301)

Ο πολωνικός κώδικας της βιβλιοθήκης Jagiellońska της Κρακοβίας, ο *Berolinensis Graecus* 4°.02 (301)[627], του 17ου αι., σώζει στα ff. 2r–29r τον δεύτερο λόγο και αποτελεί πιστό αντίγραφο αυτής της πρώτης έκδοσης του λόγου,[628] του 1594, και ακολουθεί ομοιοτύπως τα ίδια χαρακτηριστικά με αυτά της έκδοσης: διατηρεί τον εμπρόθετο αντί της δοτικής (*Ber. Gr.* 4°.02, 4–7: «Πρὸς τὸν τιμιώτατον καὶ ὁσιώτατον ἐν μοναχοῖς γενναῖον Ἰωσὴφ τῶν (sic) ἐν Θεσσαλονίκῃ» αντί «Τῷ τιμιωτάτῳ καὶ ὁσιωτάτῳ ἐν μοναχοῖς γενναίῳ Ἰωσὴφ τῷ ἐν Θεσσαλονίκῃ») που βρίσκουμε στον *Par. Gr.* 1289, αλλά και τις γραφές «ἕνεκα», «πατρικῶς τὸν Θεὸν» κ.ά. ού *Par. Gr.* 1289, με αλλαγή της δοτικής (*Par. Gr.* 1289, 170r 1 tit.: σε εμπρόθετο (*Ber. Gr.* 4°.02, 4–7: «Πρὸς τὸν τιμιώτατον καὶ ὁσιώτατον ἐν μοναχοῖς γενναῖον

[626] ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΕΡΑΜΕΥΣ 1899, 52.
[627] DE BOOR 1890–1897, 165–166.
[628] Βλ. Μέρος Δεύτερο, παράγρ. 1.5. Προηγούμενες εκδόσεις των λόγων του Σχολαρίου.

Ἰωσὴφ τῶν (sic) ἐν Θεσσαλονίκῃ»). Ο κώδικας απηχεί τον *Par. Gr.* 1289, έχοντας όμως ως άμεση πηγή προηγούμενή του έντυπη έκδοση (1594), την οποία αναπαράγει[629].

ζ) *Bibliothèque Mazarine* 4467

Ο παρισινός κώδικας της *Bibliothèque Mazarine* 4467,[630] του 17ου αι,. σώζει τον τρίτο λόγο στα ff. 131v–140r. Στον κώδικα αυτό, σε αντίθεση με όσους προηγήθηκαν, βλέπουμε να ακολουθείται όχι ο *Par. Gr.* 1289, αλλά ο έτερος *Par. Gr.*, ο 1294. Αυτό συνάγεται τόσο από τον τίτλο (*Mazar.* 4467, 131v 15 tit.: «Τῷ αὐτῷ τιμιωτάτῳ ἐξάρχῳ»· *Par. Gr.* 1294, 106v 23 tit.: «Τῷ αὐτῷ τιμιωτάτῳ ἐξάρχῳ»· *Par. Gr.* 1289, 180v 15 tit.: «Τῷ αὐτῷ τιμιωτάτῳ ἐξάρχῳ καὶ ὁσιωτάτῳ πατρί»), όσο και από τη σημαντική λεπτομέρεια της απουσίας της λέξης «Χριστοῦ» από την ονομασία του ναού όπου έλαβαν χώρα οι περιγραφόμενες συζητήσεις (στον κώδ. *Par. Gr.* 1289, 181r 20–21 αναφέρεται: «ἐν τῷ ναῷ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ», που απουσίαζει από τους *Par. Gr.* 1294 και *Mazar.* 4467).

η) *Gosudarst. Istoričeskij Musej Sinod. Gr. 441* (Vlad. 220)

Ο ρωσσικός κώδικας *Gosudarst. Istoričeskij Musej Sinod. Gr.* 441 (Vlad. 220),[631] του 17ου αι. σώζει τον δεύτερο λόγο μεταξύ των ff. 18r–25v. Ο λόγος είναι κολοβωμένος, καθώς διακόπτεται απότομα στο f. 25v[632]. Ο τίτλος είναι εκτενής («Τοῦ σοφωτάτου, λογιωτάτου καὶ τιμιωτάτου κυροῦ Γενναδίου τοῦ Σχολαρίου καὶ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως ἀπόκρισις πρὸς τὸ ἐρώτημα τοῦ τιμιωτάτου καὶ ὁσιωτάτου ἐν μοναχοῖς κυροῦ Ἰωσὴφ τοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ. Ἔστι δὲ τὸ ἐρώτημα εἰς τὸ ῥητὸν τοῦ Μεγάλου Βασιλείου τὸ “θάνατοι δὲ ἐπάγονται πληρωθέντων τῶν ὅρων, οὓς περὶ ἕκαστον ἔπηξεν ἡ δικαία τοῦ Θεοῦ κρίσις, πόρρωθεν τὸ περὶ ἡμᾶς συμφέρον προβλεπομένου”»· f. 18r 1–8) και το κείμενο ακολουθεί την παράδοση του *Par. Gr.* 1294. Συγκεκριμένα, απαντούν οι γραφές «εἵνεκα» (18v, 8) αντί «ἕνεκα», «ἐν ἐσόπτρῳ καὶ αἰνίγματι» (21r, 2) αντί «ἐν ἐσόπτρῳ καὶ ἐν αἰνίγματι», «φροντίζῃ» (23r, 7) αντί «φροντίζοι», που συμπίπτουν με την εκδοχή τού *Par. Gr.* 1294 και όχι του *Par. Gr.* 1289.

θ) *NKS* 0014 2°

---

[629] Βλ. σχετικά παραπάνω, § 1.5.

[630] https://portail.biblissima.fr/fr/ark:/43093/mdatacf3531ccac45bfb8bc1a1895a7c0ce6e37e6844c. Στο f. 140r 15–16 ο γραφέας δίνει την εξής πληροφορία: «Tres istos posteriores Georgii Scholarii tractatus accepi ex cod. Reg. 2959, in quo plures sunt alii ejusdem auctoris lucubrationes; quarum indicem videre est initio codicis, eadem ac totus codex manu conscriptum. Infra vero indicem hunc altera manu scriptum legitur: “Οἶμαι τουτὶ τὸ βιβλίον γεγράφθαι χειρὶ αὐτοῦ τοῦ Γενναδίου Σχολαρίου”» («Αυτές τις τρεις ύστερες πραγματείες του Γεωργίου Σχολαρίου τις πήρα από τον Βασιλικό Κώδικα 2959, στον οποίον υπάρχουν πολλές άλλες συνθέσεις του ίδιου συγγραφέα. Ευρετήριο αυτών μπορεί κανείς να δει στην αρχή του κώδικα, γραμμένο απ’ το ίδιο χέρι μ’ αυτό ολόκληρου του κώδικα. Κάτω δε απ’ αυτό το ευρετήριο διαβάζουμε, γραμμένο από άλλο χέρι, το εξής: “Οἶμαι τουτὶ τὸ βιβλίον γεγράφθαι χειρὶ αὐτοῦ τοῦ Γενναδίου Σχολαρίου”»). Όπως πληροφορούμαστε από τον OMONT (1899, lxxv), οι άλλοτε κώδικες *Regii* 2955 και 2959 αντιστοιχούν στους *Par. Gr.* 1289 και 1294. Το παρατιθέμενο σχόλιο “Οἶμαι τουτὶ τὸ βιβλίον γεγράφθαι χειρὶ αὐτοῦ τοῦ Γενναδίου Σχολαρίου” υπάρχει, κι από εκεί μεταγράφεται στον *Bibliothèque Mazarine* 4467 αυτολεξεί, κάτω από τον πίνακα πριεχομένων του *Par. Gr.* 1294. Ο κώδικας είναι ψηφιακά διαθέσιμος (https://bibnum.institutdefrance.fr/viewer/23589/?offset=#page=273καιviewer=pictureκαιο=bookmarkκαιn=0καιq=).

[631] FILANTROPOV 1894, 274–276.

[632] Τελειώνει με την αρχή της εννάτης παραγράφου (κατά την γαλλική έκδοση των *Απάντων*) : «Οὐ μόνον δὲ τῇ κρίσει τῶν ἀνθρώπων σαφὴς ἐστιν ἡ τοιαύτη τελευτὴ ποῦ φέρει, ἀλλὰ τοῖς ὑπὲρ ἀρετῆς τε καὶ εὐσεβείας θνήσκειν προαιρουμένοις λαμπρὰ καὶ ποικίλη ἡ οὐράνιος ἐπιφαίνεται μαρτυρία καὶ τὰς τῶν συνόντων [ὄψεις καὶ ψυχὰς καταπλήττουσα] (25v, 17–21). Το επόμενο φόλιο ξεκινά με άλλο έργο: «Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Γρηγορίου Ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Θεολόγου, Λόγος εἰς τὴν νέαν Κυριακὴν» (26r, 1–2).

Ο κώδικας της Βασιλικής Βιβλιοθήκης της Δανίας *NKS* 0014 2°,[633] του έτους 1710, σώζει τον πρώτο (σσ. 1–22) και τον τρίτο λόγο (σσ. 25–38). Όπως ο *Mazar.* 4467, έτσι και ο Δανέζικος κώδικας αναπαράγει το κείμενο από «Βασιλικούς κώδικες» («Codd. Regii»)· συγκεκριμένα, αναπαράγει τόσο τον πρώτο όσο και τον τρίτο λόγο από τον *Reg*. 2959 (= *Par. Gr.* 1294). Παρότι παραθέτει το παρασελίδιο σχόλιο (*NKS* 0014 2°, σ. 1) «οὐκ ἄνευ γὲ θείας χάριτος, ᾧ θαυμάσιε, τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος τὸν παρόντα δῆλος εἶ λόγον συνθεῖναι», για το οποίο επισημειώνει ότι προέρχεται από τον *Reg*. 2956 (πρόκειται για τον άλλοτε *Reg*. 2955, δηλαδή τον *Par. Gr.* 1289,[634] και όχι για τον 2956[635], όπως εσφαλμένα αναφέρει), παρατηρούμε εντούτοις ότι στο κείμενο του λόγου απαντά γραφή του κώδικα *Reg*. 2959, καθώς ακολουθείται η γραφή «γεννητά» —με δύο *ν*—, γενικότερα δε το κείμενο ακολουθεί πιστά την εκδοχή τού *Par. Gr.* 1294. Αυτό συμβαίνει και στον τρίτο λόγο, όπου αναπαράγεται η απλουστευμένη προσφώνηση (*NKS* 0014 2°, σ. 25,2) «Τῷ αὐτῷ τιμιωτάτῳ ἐξάρχῳ» τού *Par. Gr.* 1294 (106v 23) αντί του «Τῷ αὐτῷ τιμιωτάτῳ ἐξάρχῳ καὶ ὁσιωτάτῳ πατρί» τού *Par. Gr.* 1289 (180v 15) και απουσιάζει η λέξη «Χριστοῦ» από την ονομασία του ναού όπου διεξάγονταν οι συνομιλίες (*NKS* 0014 2°, σ. 25,31). Ο κώδικας παραδίδει τους αναφερόμενους λόγους και σε λατινική μετάφραση (α΄: 41*–66*, γ΄: 69*–83*), καθώς και τον τέταρτο λόγο (85*–99*) σε λατινική μετάφραση, δίχως το πρωτότυπο[636].

ι) *Μονής Βατοπεδίου* 148

Ο κώδικας *Μονής Βατοπεδίου* 148,[637] του 18ου αι., σώζει τους λόγους I έως IV (ff. 2r–53v). Ο πρώτος λόγος βρίσκεται στα ff. 2r–19v, ο δεύτερος στα ff. 20r–30r, ο τρίτος στα ff. 32r–41r και ο τέταρτος στα ff. 44r–53v. Και για αυτόν τον κώδικα, όπως και στους περισσότερους από όσους είδαμε μέχρι τώρα (με εξαίρεση τον *Mazar.* 4467), ο κώδικας αναφοράς παραμένει ο *Par. Gr.* 1289. Ειδικότερα, ο πρώτος λόγος στον Βατοπεδινό σώζει εν είδει υποτίτλου το γνωστό παρασελίδιο σχόλιο που υπάρχει μόνο στον *Par. Gr.* 1289 (*Μονής Βατοπεδίου* 148, 2r 3–4: «Οὐκ ἄνευ γὲ θείας χάριτος, ᾧ θαυμάσιε, τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος τὸν παρόντα δῆλος εἶ λόγον συνθεῖναι»). Ο δεύτερος λόγος διατηρεί την εκδοχή του τίτλου που απαντά στον *Par. Gr.* 1289 (*Μονής Βατοπεδίου* 148, 20r 2–3: «Τῷ τιμιωτάτῳ καὶ ὁσιωτάτῳ ἐν μοναχοῖς γενναίῳ Ἰωσὴφ τῷ ἐν Θεσσαλονίκῃ»). Το folio της αρχής του τρίτου λείπει (παρότι η –ύστερη– αρίθμηση είναι συνεχής)· ωστόσο μπορούμε να κατατάξουμε και αυτόν τον λόγο στην παράδοση του *Par. Gr.* 1289, καθώς διατηρεί την επωνυμία «Χριστοῦ» για το όνομα του ναού (*Μονής Βατοπεδίου* 148, 32v 9–10: «ἐν τῷ ναῷ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ»), σε αντίθεση με τον *Par. Gr.* 1294. Ο τέταρτος λόγος έχει τον ίδιο ακριβώς τίτλο με τον υπάρχοντα στον *Par. Gr*. 1289 (*Μονής Βατοπεδίου* 148, 44r 2: «Τῷ Μεγάλῳ Οἰκονόμῳ κυρίῳ Θεοδώρῳ τῷ Ἀγαλλιανῷ»)· επίσης, διατηρεί τη γραφή «γενητῶν» —με ένα *ν*—, όπως και ο *Par. Gr.* 1289. και παραδίδει και αυτός (*Μονής Βατοπεδίου* 148, 41r 10) τη γραφή «διατρέχουσιν».

ια) *Μονής Πάτμου* 308

[633] SCHARTAU 1994, 266.
[634] ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΕΡΑΜΕΥΣ 1899, 52.
[635] Ο κώδικας *Reg*. 2956 αντιστοιχεί στον *Par. Gr.* 1290 (OMONT 1886, 289, *Œ* II, iii) και περιλαμβάνει την πρώτη από τις τρεις πραγματείες του Σχολαρίου *Περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος* (ff. 6r–310r), καθώς κι ένα επίγραμμα αφιερωμένο σε εκείνον από τον γραφέα του Ιωάννη Δοκειανό (f. 310r).
[636] Η αρίθμηση του κώδικα σταματά στη σελίδα 25. Κατόπιν, γίνεται αρίθμηση ανά δυάδα φύλλων (τετρασέλιδο). Η δική μας αρίθμηση με αστερίσκο παριστά τη συνέχεια της σελιδαρίθμησης από τη σελίδα 25 κ.εξ.
[637] ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ / ΛΑΥΡΕΩΤΗΣ 1924, 35.

Ο κώδικας *Μονής Πάτμου* 308,[638] του 18ου αι., σώζει τον πρώτο (ff. 1r–20v), δεύτερο (ff. 20r–33r), τρίτο (ff. 33v⁕–44v) και τέταρτο λόγο (ff. 45r–56v). Ο κώδικας εντάσσεται στη γραμμή παράδοσης του *Par. Gr.* 1289**.** Ο πρώτος λόγος διατηρεί ως μέρος του τίτλου τον παρασελίδιο σχόλιο του *Par. Gr.* 1289 (*Μονής Πάτμου* 308, 1r 3–4: «οὐκ ἄνευ γὲ θείας χάριτος ᾧ θαυμάσιε τῆς τοῦ ἁγίου πνεύματος τὸν παρόντα δῆλος εἶ λόγον συνθεῖναι»· ακολουθεί τη γραφή «γενητῶν» —με ένα *ν*—, όπως ο *Par. Gr.* 1289· διατηρεί τη λέξη «αἰτίων» (*Μονής Πάτμου* 308, 2v 18–19: «ἔστι γὰρ τῶν δευτέρων αἰτίων πάντων ποιητικός»), όπως συμβαίνει στον *Par. Gr.* 1289, σε αντίθεση με τον *Par. Gr.* 1294 κ.ά. Στον δεύτερο λόγο διατηρείται επίσης την εκδοχή του *Par. Gr.* 1289 τόσο στον τίτλο όσο και στο κείμενο του λόγου (*Μονής Πάτμου* 308, 21r 2–4 tit.: «τῷ τιμιωτάτῳ καὶ ὁσιωτάτῳ ἐν μοναχοῖς γενναίῳ Ἰωσὴφ τῷ ἐν Θεσσαλονίκῃ»). Η αρχή του τρίτου λόγου (33v⁕) λείπει· από τη συνέχεια, ωστόσο, του κειμένου είναι σαφές ότι κι εδώ αναπαράγεται το κείμενο του *Par. Gr.* 1289 (χαρακτηριστική και πάλι η παράθεση του «Χριστοῦ» προκειμένου για το ναό των συζητήσεων (*Μονής Πάτμου* 308, 34r 9–10: «ἐν τῷ ναῷ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ»). Στον τέταρτο λόγο ακολουθείται απαράλλακτη η μόνη γνωστή εκδοχή τίτλου και κειμένου, του *Par. Gr.* 1289 (*Μονής Πάτμου* 308, 45r 2 tit.: «τῷ Μεγάλῳ Οἰκονόμῳ κυρίῳ Θεοδώρῳ τῷ Ἀγαλλιανῷ»)· επιβεβαιώνεται η γραφή «διατρέχουσιν» (*Μονής Πάτμου* 308, 53v 2) ως η ορθή του αρχικού κώδικα.

Παραβάλλοντας τους δύο τελευταίους κώδικες, Βατοπεδίου και Πατμιακό, μπορούμε βάσιμα να υποθέσουμε ότι αποτελούν απόγραφα του ίδιου κώδικα: ακολουθούν τον *Par. Gr.* 1289 ως προς το κείμενο, τους τίτλους και τη σειρά παράθεσης των λόγων. Και στους δύο κώδικες απουσιάζει η αρχή του τρίτου λόγου και το κείμενο ξεκινά από την ίδια λέξη [«(ἀκο)λούθως τῷ τοιούτῳ προορισμῷ….»], πράγμα που κάνει πιθανότερη την εξ αρχής απουσία τμήματος προς αντιγραφή στον αρχικό κώδικα.

ιβ) *Μουσείου Μπενάκη (Ταμ. Αντ.)* 30

Τέλος, ο κώδικας *Μουσείου Μπενάκη (Ταμ. Αντ.)* 30,[639] του 18ου αι., σώζει τον δεύτερο λόγο (ff. 102r–116v) και εκτενές απόσπασμα της 9ης παραγράφου του πρώτου λόγου (ff. 116v–117v). Και σε αυτήν την περίπτωση ο ακολουθούμενος κώδικας είναι ο *Par. Gr.* 1289 (*Μουσείου Μπενάκη Τ.Α.* 30, 102r 2–3 tit.: «Τῷ τιμιωτάτῳ καὶ ὁσιωτάτῳ ἐν μοναχοῖς γενναίῳ Ἰωσὴφ τῷ ἐν Θεσσαλονίκῃ»· χρήση, όπως ο *Par. Gr.* 1289, του «ἕνεκα» (*Τ.Α.* 30, 101v 5) αντί του «εἵνεκα» (*Par. Gr.* 1294). Στο εκτενές απόσπασμα της § 9 βλέπουμε να ακολουθείται η γραφή «μηδὲ ἐνδέχεσθαι» (*Τ.Α.* 30, 117r 10), όπως στον *Par. Gr.* 1289, αντί του «μὴ ἐνδέχεσθαι» του *Par. Gr.* 1294· ομοίως, η γραφή «οὔτε οἷόν τ᾽ ἂν ἦν» (*Τ.Α.* 30, 117r 14), όπως στον *Par. Gr.* 1289, αντί του «οὔτ᾽ ἂν οἷόν τ᾽ ἦν» του *Par. Gr.* 1294 κ.ά.

1.3. Συμπεράσματα και σχέσεις κωδίκων μεταξύ τους

Από τους παραπάνω κώδικες, στον *Parisinus Graecus* 1289 οφείλουμε την τελική, μάλλον, μορφή επεξεργασίας του κειμένου των λόγων, καθώς, όπως είναι γνωστό, ο Γεννάδιος αφενός συνήθιζε να επιμελείται ο ίδιος τα κείμενα των έργων του και αφετέρου φρόντιζε να τα συγκεντρώνει σε ενιαίο σώμα ανά κώδικα, όπως συμβαίνει με τους κώδικες *Parisinus Graecus* 1289, *Parisinus Graecus* 1294 και *Pantocratorinus* 127. Από τη σκοπιά αυτή, δηλαδή της τελικής μορφής του κειμένου, ο *Par. Gr.* 1289 υπερτερεί έναντι του *Par. Gr.* 1294, τόσο χρονολογικά (στο κτητορικό σημείωμα εμφανίζει το 1472 ως έτος συγγραφής), όσο και από άποψη περιεχομένου: σε αντίθεση με τον 1294, ο 1289 περιλαμβάνει και τον τέταρτο λόγο, ο

[638] ΣΑΚΚΕΛΙΩΝ 1890, 153.
[639] ΛΑΠΠΑ-ΖΙΖΗΚΑ / ΡΙΖΟΥ-ΚΟΥΡΟΥΠΟΥ 1991, 158–161.

οποίος δεν παραδίδεται από κανέναν άλλο κώδικα. Πιθανότερος λόγος της μη συμπερίληψής του στο corpus του 1294 είναι η –έως τότε– μη συγγραφή του τον καιρό συγκρότησης του περιεχομένου του *Par. Gr.* 1294. Συνεπώς, ο *Par. Gr.* 1289 καθίσταται ο βασικός κώδικας για την έκδοση των τεσσάρων πρώτων Λόγων. Ο *Vat. Ross*. 984, που σώζει τον πρώτο Λόγο, δείχνει να είναι ενδιάμεσος του 1294 και 1289, καθώς αφενός ακολουθεί τη γραφή «γεννητῶν» –με δύο ν– ή «ἀνθρωπίνου», όπως ο *Par. Gr.* 1294 (αντί «ἀνθρωπείου», όπως στον *Par. Gr.* 1289), αλλά από την άλλη προβαίνει σε συμπληρώσεις (π.χ. *Vat. Ross*. 984, 334v 17–18: «ἔστι γὰρ τῶν **δευτέρων** αἰτίων πάντων ποιητικός») και παραδίδει γραφές (π.χ. «**ἰδικώτερον**» αντί «εἰδικώτερον) που συναντούμε στον *Par. Gr.* 1289 αλλά όχι στον *Par. Gr.* 1294.

Μεταξύ των κωδίκων *Pantocratorinus* 127 και *Parisinus Graecus* 1292, όπου σώζεται ο πέμπτος λόγος, οι διαφορές έγκεινται κυρίως σε ορισμένες προσθήκες λέξεων του –πιο καλογραμμένου– παντοκρατορινού, δείγμα γλωσσικής επεξεργασίας του κειμένου από το Γεννάδιο: π.χ. «τὴν μὲν εὐσεβῆ **καὶ σοφὴν**», «Ἀλλὰ νῦν ὅσον αὐτῆς περὶ ἀνθρώπους ἐστὶ μόνον **προὔργου** σκοπῶμεν», «τῆς ὑπεραγάθου καὶ πατρικῆς **προνοίας**» (αντί «προμηθείας»), «τὸ καλῶς **καὶ ἐνεργῶς** εὔχεσθαι». Κατά συνέπεια, ο *Pantocratorinus* 127 αποτελεί τον βασικό κώδικα για την έκδοση του πέμπτου Λόγου.

Στην ιστορία, τώρα, της διάδοσης (*disseminatio*) του κειμένου των λόγων βλέπουμε να επικρατεί συντριπτικά η παράδοση που απορρέει από τον *Par. Gr.* 1289. Ο πέμπτος λόγος δεν γνωρίζει διάδοση, γεγονός το οποίο μπορεί να οφείλεται εν μέρει στην εξ αρχής μη συμπερίληψή του στο εμβληματικό corpus τού *Par. Gr.* 1289, στον οποίον ο Σχολάριος συναριθμεί άπαντες τους λοιπούς λόγους και από τον οποίον απορρέουν τα περισσότερα αντίγραφα, ενδεχομένως επειδή αποτελεί κείμενο που γεννήθηκε σε πλαίσιο διαφορετικό από αυτό των υπολοίπων, αποτελώντας κατά βάση έναν ευσύνοπτο οδηγό, ένα εγχειρίδιο για το ζήτημα του *προορισμού* σε σχέση με το *εὔχεσθαι* των ανθρώπων.[640]

Με βάση τα παραπάνω μπορούμε να προβούμε στη σύνθεση των στεμμάτων των κωδίκων ως εξής για κάθε Λόγο ως εξής:

[640] Βλ. Κεφ. 6. Σε κάθε περίπτωση, διεξοδικότερη έρευνα επί της ιστορίας και της πρόσληψης του κειμένου πρέπει να υπερβεί τη γενική και συναισθηματική προσέγγισή της ως απόρροιας της "εκτίμησης" που έχαιρε η μορφή του Γενναδίου στους κατοπινούς αιώνες και να διαγνώσει κατά το ενόν τους πραγματικούς λόγους της αντιγραφής κάθε λόγου ανά περίπτωση.

Α΄ Λόγος

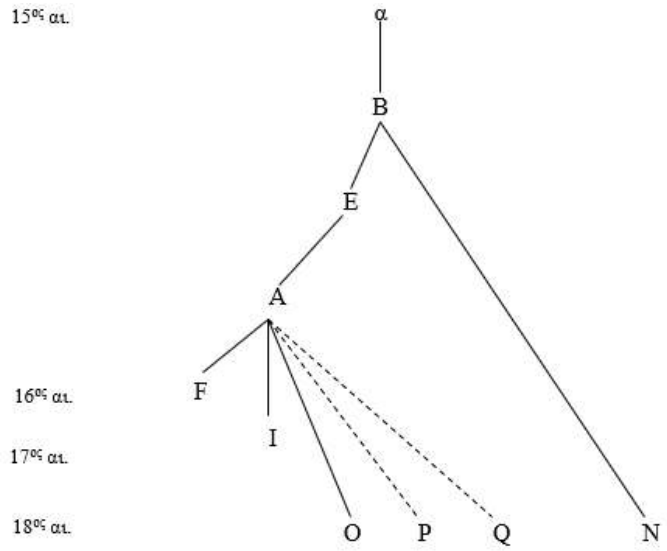

Β΄ Λόγος

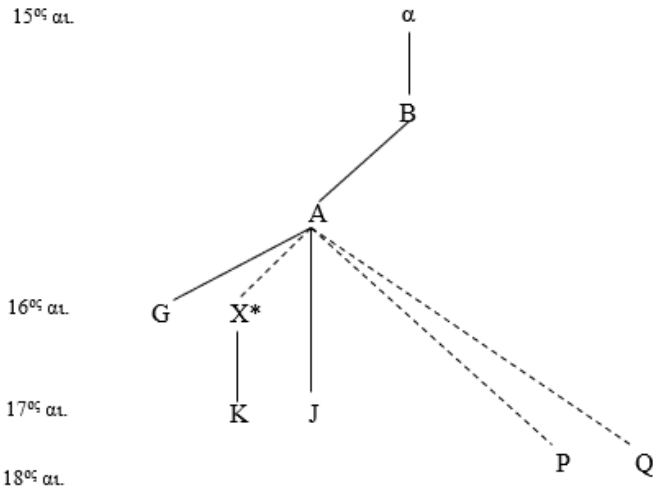

* Χ = Έκδοση του 1594: *Gennadius Scholarius, Patriarcha Constantinopolitanus. De Praedestinatione, a Davide Hoeschelio*

Γ΄ Λόγος

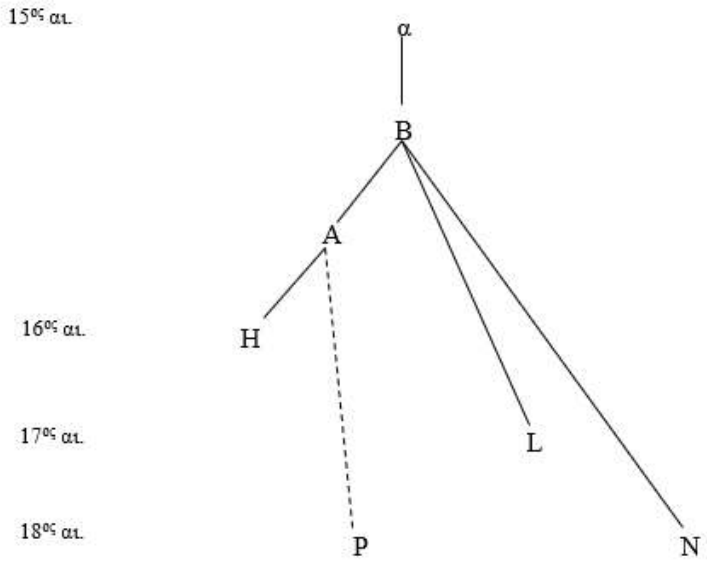

Δ΄ Λόγος

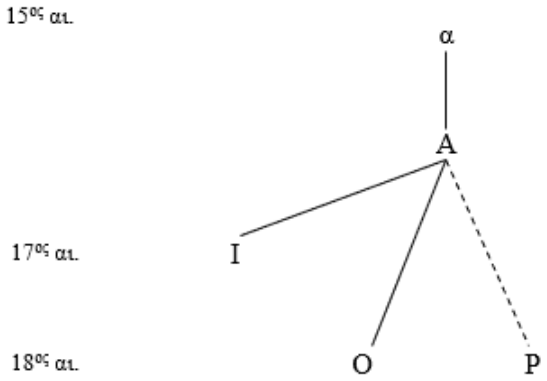

Ε΄ Λόγος

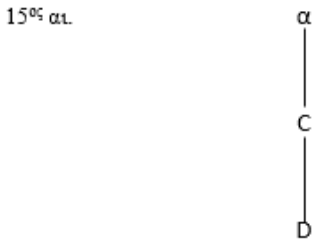

2. Προηγούμενες εκδόσεις των λόγων του Σχολαρίου

Εκτός του *Œ*, έχουμε την ακόλουθη εκδοτική προϊστορία των *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ* λόγων του Σχολαρίου.[641]

Α) *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον*

Ο πρώτος Λόγος έχει γνωρίσει τις παρακάτω τρεις έντυπες εκδόσεις. Πρόκειται, ουσιαστικά, για την αλληλοδιάδοχη αναπαραγωγή αυτούσιου του κειμένου της αρχικής έκδοσης. Η σειρά αυτή ξεκινά το 1825, με την έκδοση του πρώτου Λόγου από τον B. Thorlacius στη σειρά *Solennia Academica*[642] της Κοπεγχάγης. Συνεχίζεται το 1849 από τον W. Gass, ο οποίος αναπαράγει την παραπάνω έκδοση στο δεύτερο τόμο του έργου του *Gennadius und Plethon. Aristotelismus und Platonismus in der griechischen Kirche*,[643] και απολήγει στο 1866, όταν ο J.-P. Migne και η εκδοτική του ομάδα περιλαμβάνουν το κείμενο της ως άνω έκδοσης στον τόμο 160 τής *Patrologia Graeca*.[644] Το κείμενο δεν συνοδεύεται από λατινική μετάφραση[645]. Η έκδοση ακολουθεί τη γραμμή που απορρέει από τον *Par. Gr.* 1294[646].

Β) *Περὶ θείου προορισμοῦ, δεύτερον*

Η έντυπη διάδοση του δεύτερου Λόγου μπορεί να χαρακτηριστεί, συγκριτικά με τους υπολοίπους τέσσερις, πιο εντυπωσιακή. Αυτό ενδεχομένως σχετίζεται με το γεγονός ότι δεν εξελήφθη ως το δεύτερο μέρος μιας εξηγητικής τετραλογίας (ή ορθότερα, τριλογίας, μιας και ο πέμπτος Λόγος είναι διαφορετικού ύφους και απόβλεψης) που σχολιάζει επιμέρους θέματα του πρώτου Λόγου, αλλά θεωρήθηκε ότι αποτελεί ένα πρώτης τάξεως έργο υπεράσπισης του Μ. Βασιλείου και της θέσεώς του επί του ζητήματος περί *ὅρων ζωῆς*. Αναλυτικά, έχουμε τις παρακάτω εκδόσεις.

1) 1594: *Gennadius Scholarius, Patriarcha Constantinopolitanus. De Praedestinatione, a Davide Hoeschelio, Aug. nunc primum editus*, Augustae Vindelicorum ad insigne pinus. Cum privilegio Caes. Perpetuo, anno MDIVC, σ. 1–31. Το κείμενο της έκδοσης απηχεί την παράδοση του *Par. Gr.* 1289: βρίσκουμε την προσφωνητική εκδοχή που περιλαμβάνει τους όρους *τιμιώτατος*, *ὁσιώτατος* και *γενναῖος* τού *Par. Gr.* 1289 αντί για τα *τιμιώτατος* και *λογιώτατος* του *Par. Gr.* 1294, με μόνη τη διαφορά ότι η δοτική μετατρέπεται σε εμπρόθετο: αντί «τῷ τιμιωτάτῳ καὶ ὁσιωτάτῳ ἐν μοναχοῖς γενναίῳ Ἰωσὴφ τῷ ἐν Θεσσαλονίκῃ» έχουμε «πρὸς τὸν τιμιώτατον καὶ ὁσιώτατον ἐν μοναχοῖς γενναῖον Ἰωσὴφ τῶν (sic) ἐν Θεσσαλονίκῃ». Η έκδοση του Hoeschelius ακολουθεί πιστά την εκδοχή τού *Par. Gr.* 1289 και στο σώμα του κειμένου (ἕνεκα/εἵνεκα, πατρικῶς τὸν Θεὸν / τὸν Θεὸν πατρικῶς, α΄/πρώτῃ κ.ά.). Στον

[641] Εξετάζουμε τις παρατιθέμενες έντυπες εκδόσεις αποκλειστικά από τη σκοπιά της χειρόγραφης παράδοσης που ακολουθούν και μαρτυρούν.
[642] THORLACIUS 1825, 1–23.
[643] GASS 1844, 117–146.
[644] *PG* 160: 1105–1126.
[645] Λατινική μετάφραση του κειμένου του πρώτου λόγου περιέχει ο παλαιότερος της *Πατρολογίας* κώδικας της Βασιλικής Βιβλιοθήκης της Δανίας *NKS* 0014 2° (ετ. 1710), τον οποίο κατά τα φαινόμενα αγνοεί ο MIGNE (η μετάφραση στις σελίδες 41–66).
[646] *Œ* I, 390, siglum E.

κολοφώνα της έκδοσης έχουμε αφιερωματικό σημείωμα του Μάξιμου (Μαργούνιου), επισκόπου Κυθήρων, με χρονολογία 18 Ιουλίου 1595 (Ἐνετίηθεν). Οι M. Jugie et al. έχουν ενδεχομένως υπόψη τους την επανέκδοση του 1603 (Augsburg).[647]

2) 1618: *Gennadii Scholarii Patriarchae Constantinop. Epistola Apologetica pro Basilio Magno eiusque assertione de Praedestinatione*. *Fed. Morellus, Professorum Reg. Decanus, Latine nunc primum vertit Notisque insigniuit*, Parisiis e Typographia Petri Chevalier, via Iacobaea, ad diui Petri insigne, MDCXVIII, 1–37. Εσώτιτλος: *Gennadii Scholarii Patriarchae Constantinopolitani Epistola de Preadestinatione, ad illustrem ac venerandum monachum Thessalonicensem generosum Iosephum. Fed. Morellus Professorum Regiorum Decanus, nunc primum Latine vertit*. Η έκδοση περιέχει λατινική μετάφραση του δεύτερου Λόγου. Από τα στοιχεία του υποτίτλου συνάγουμε ότι η μετάφραση πρέπει να έγινε με βάση τον *Par. Gr.* 1289, καθώς το επίθετο *venerandus* (άξιος σεβασμού) βρίσκεται εγγύτερα στο «όσιώτατος» απ' ό,τι στο «λογιώτατος», και το επίθετο *generosus* αντιστοιχεί στο «γενναῖος», το οποίο παραδίδεται μόνο στον *Par. Gr.* 1289. Στο τέλος παρατίθεται δισέλιδο «ερμηνευτικό σημείωμα» (38–39). Η έκδοση του Morellus είναι γνωστή στους εκδότες του *Œ*,[648] αν και αναφέρεται με άλλη χρονολογία (1604).

3) 1681: *Gennadius De Praedestinatione, Latinitate donatus et Commentariis Illustratus a Carolo Libertino, Societ. Jesu Sacerdote*, Impressum Wratislaviae. In haeredum Baumannianorum typographia exprimebat Johannes Günthrus Factor. Εσώτιτλος: *Τοῦ Σοφωτάτου Γενναδίου Σχολαρίου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως πρὸς τὸν τιμιώτατον καὶ ὁσιώτατον ἐν μοναχοῖς γενναῖον Ἰωσὴφ τῶν* (sic) *ἐν Θεσσαλονίκῃ Περὶ Προορισμοῦ / Gennadii Scholarii Patriarchae Constantinopolitani, visi Sapientissimi, ad Reverendissimum & Religiosissimum Gennaeum Josephum Monachum Thessalonicensem De Praedestinatione*, α΄–λβ΄ (ελληνικό κείμενο) / 1–32 (λατινική μετάφραση). Η δεύτερη χρονολογικά έκδοση είναι εμπλουτισμένη με εισαγωγή, λατινική μετάφραση και εκτενή σχόλια στα λατινικά (1–67). Ως προς το περιεχόμενο, και εδώ ακολουθούνται οι γραφές τού *Par. Gr.* 1289 («ἕνεκα» αντί «εἵνεκα», «πατρικῶς τὸν Θεὸν» αντί «τὸν Θεὸν πατρικῶς» κ.ά.). Η έκδοση του Libertinus είναι γνωστή στους εκδότες, αν και αναφέρεται με διαφορετική χρονολογία (1608).[649]

4. 1866: *Τοῦ Σοφωτάτου Γενναδίου τοῦ Σχολαρίου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως πρὸς τὸν τιμιώτατον καὶ ὁσιώτατον ἐν μοναχοῖς γενναῖον Ἰωσὴφ τῶν ἐν Θεσσαλονίκῃ, Περὶ Προορισμοῦ/Sapientissimi Gennadii Scholarii Patriarchae Constantinopolitani ad Illusterm ac Venerandum monachum Thessalonicensem Generosum Josephum Epistola de Praedestiantione*, *PG* 160: 539–566. Το κείμενο του δεύτερου λόγου στον Migne απηχεί την παράδοση του *Par. gr.* 1289, καθώς αποτελεί πιστή αναπαραγωγή του ελληνικού κειμένου της έκδοσης του Hoeschelius (1594) και της λατινικής μετάφρασης που συνοδεύει την έκδοση του Morellus (1618), όπως αναφέρεται σε σημείωση κάτω από τον τίτλο.[650] Ωστόσο, οι

[647] *Œ* I, 412, siglum E.
[648] *Œ* I, 412, siglum E.
[649] *Œ* I, 412, siglum E.
[650] *PG* 160: 539–540. Είναι ενδιαφέρον εδώ ότι δεν αναπαράγεται (αλλά και δεν μνημονεύεται) η δίγλωσση έκδοση του 1681 του LIBERTINUS. Αυτό συμβαίνει επειδή, όπως αναφέρει ο MIGNE (*PG* 160: 1103–1104), αντλεί την πληροφορία για τους πέντε λόγους και τις εκδόσεις τους από τον «κατάλογο»-καταγραφή του Renaudot (RENAUDOTIUS 1709, 84), όπου ακριβώς μνημονεύονται οι εκδόσεις του HOESCHELIUS (1594) και του MORELLUS (1618) αλλά όχι του LIBERTINUS (1681).

παρατιθέμενες χρονολογίες δεν συμφωνούν ούτε με τις δικές μας ούτε με αυτές του *Œ*. Για την έκδοση του Hoeschelius (1594) ο μεν Migne αναφέρει το έτος 1606,[651] το δε *Œ* το 1603.[652] Για την έκδοση του Morellus (1618), ο μεν Migne αναφέρει (σωστά) το 1618,[653] το δε *Œ* το 1604.[654]

Γ) *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τρίτον*

Η μόνη έκδοση που μας είναι γνωστή για τον τρίτο Λόγο είναι αυτή του 1866 στην *PG* 160: 1125–1138. Το κείμενο εκδίδεται με βάση τον *Par. Gr.* 1289, όπως σημειώνεται στον πρόλογο. Η εκδοτική ομάδα δηλώνει ότι κατέφυγε στον *Par. Gr.* 1289 για την έκδοση του τρίτου λόγου (όπως και του τέταρτου και του πέμπτου), επειδή δεν εντόπισε διαθέσιμη προϋπάρχουσα έντυπη έκδοση για να αναπαραγάγει το κείμενό της (όπως έγινε με τους δύο πρώτους λόγους.[655] Ο M. Jugie et al. έχουν υπόψη τους την έκδοση.[656] Στην *PG* το κείμενο δεν συνοδεύεται από λατινική μετάφραση.[657]

Δ) *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τέταρτον*

Όπως ο τρίτος, έτσι και ο τέταρτος λόγος γνωρίζει την πρώτη του έκδοση το 1866 με τον J.-P. Migne. Περιλαμβάνεται στον τόμο 160: 1137–1150. Και αυτός ο Λόγος εκδίδεται με βάση τον μοναδικό κώδικα που τον παραδίδει, τον *Par. Gr.* 1289.[658] Του κειμένου αυτού δεν δίδεται λατινική μετάφραση.[659]

Ε) *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, πέμπτον*

Και για τον πέμπτο Λόγο, ως πρώτη έκδοση έχουμε αυτήν της *Πατρολογίας* του J.-P. Migne (160: 1149–1156). Εδώ ο Λόγος εκδίδεται από τον γεωγραφικώς έγγιστα προς το εκδοτικό επιτελείο ευρισκόμενο κώδικα *Par. Gr.* 1292 και όχι από τον αθωνικό *Παντοκράτορος* 127.[660] Ούτε αυτού του κειμένου δίδεται λατινική μετάφραση.[661]

3. Η σήμανση των παραθεμάτων στους πέντε λόγους

Ο Γεννάδιος, όπως και οι περισσότεροι συγγραφείς της εποχής, συνηθίζει να «επισημειώνει» στο περιθώριο (αριστερά του κειμένου) τα παραθέματα που περιέλαβε στους Λόγους του. Το

[651] *PG* 160: 539–540.
[652] *Œ* I, 412, siglum E.
[653] *PG* 160: 539–540.
[654] *Œ* I, 412, siglum E.
[655] *PG* 160: 1103–1104.
[656] *Œ* I, 427, siglum E.
[657] Όπως και με τον πρώτο Λόγο, η μόνη προϋπάρχουσα λατινική μετάφραση του κειμένου του τρίτου λόγου παραδίδεται στον κώδικας της Βασιλικής Βιβλιοθήκης της Δανίας *NKS* 0014 2°. Ο τρίτος λόγος στις σελίδες 69*–83*.
[658] *Œ* I, 440, siglum E.
[659] Λατινική μετάφραση του κειμένου του τέταρτου λόγου παραδίδεται στον κώδικα της Βασιλικής Βιβλιοθήκης της Δανίας *NKS* 0014 2°, στις σελίδες 85*–99*.
[660] *PG* 160: 1149–1150. Βλ. και *Œ* I, 453, siglum E.
[661] Στον μνημονευθέντα κώδικα της Βασιλικής Βιβλιοθήκης της Δανίας, όπως είδαμε, παραδίδονται στο ελληνικό πρωτότυπο οι λόγοι α΄ και γ΄ και σε λατινική μετάφραση οι λόγοι α΄, γ΄και δ΄. Ο δεύτερος λόγος, όπως σημειώθηκε, ακολούθησε δική του πορεία, θεωρούμενος/χρησιμοποιούμενος ως κείμενο απολογητικό υπέρ του Μ. Βασιλείου. Η συγκαταμέτρηση του λόγου *Ὅπως ἡ θεία πρόνοια καὶ ὁ θεῖος προορισμὸς οὐκ ἀναιρεῖ τὸ χρήσιμο τῶν εὐχῶν* ως λόγος *περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, πέμπτον* στο σετ των σχετικών λόγων του Σχολάριου οφείλεται μάλλον στον RENAUDOT (βλ. σημ. 650), συμπερίληψη την οποία ακολουθήθηκε και στο *Œ*.

σύμβολο που χρησιμοποιεί είναι η ημισελινοειδής απόστροφος (ↄ). Σε σπάνιες περιπτώσεις, εναλλακτικά, χρησιμοποιεί την κυματοειδή παύλα (~), της οποίας η κύρια χρήση είναι η υπόμνηση του ορισμού ενός ζητήματος ή μιας προβληματοθεσίας, πάντα στο αριστερό περιθώριο του φύλλου. Οι σημάνσεις χωρίων ή προβληματοθεσίας σε μεγάλο βαθμό συμπίπτουν στους διάφορους κώδικες που παραδίδουν τους Λόγους· δεν ταυτίζονται όμως απολύτως, και οι διαφορές καταγράφονται στη συνέχεια. Το κείμενο δίνεται με τη διάταξη και τη στιχαρίθμηση που σώζεται στον πρώτο από τους δύο αναφερόμενους κώδικες ή στον μόνο που φέρει επισημείωση. Εκτός των παραπάνω, απαντούν λίγες κατοπινές επισημειώσεις από δεύτερο χέρι, που δεν αποτελούν συστατικό στοιχείο της ιστορίας του κειμένου καθ' εαυτό. Διαφέρουν από προς τις πρώτες κατά το ότι δεν έχουν σχεδόν ποτέ αναφορά στον έτερο κώδικα, ενώ μορφολογικά ξεχωρίζουν κατά το εκτενές του σημείου (—),την αχνότερη μελάνη του, καθώς και κατά το ότι δεν υπακούουν στον κανόνα της εξ αριστερών επισημείωσης αλλά βρίσκονται αδιακρίτως στη δεξιά ή στην αριστερή πλευρά του κειμένου.

Ο Γεννάδιος δεν βάζει εισαγωγικά σε όλα τα παρατιθέμενα χωρία. Η επιλογή επισημείωσης υποδεικνύει πως δεν αποτελεί στοιχείο φιλολογικής συνέπειας και κριτικής συμμόρφωσης του συγγραφέα, αλλά μάλλον στοιχείο που σχετίζεται με τη διαδικασία συγκρότησης επιχειρηματολογίας μέσω της συγκέντρωσης αποσπασμάτων-χωρίων από έργα γραμμένα από «αυθεντίες». Οι «κοινοί τόποι», χωρία που είναι «ενσωματωμένα» στην ιστορία της προβληματικής, την επιχειρηματολογία των συγγραφέων και την αντίληψη των αναγνωστών ή λειτουργούν, ως κειμενικά μοτίβα (στην εισαγωγή, τον πρόλογο ή στον επίλογο ενός λόγου), δεν επισημειώνονται. Ό,τι όμως επιλέγεται από το συγγραφέα για ν' αποτελέσει σημαντικό στοιχείο της επιχειρηματολογίας του επισημειώνεται, ώστε να προσεχθεί και από τον αναγνώστη. Στον εκτενή πρώτο Λόγο συναντούμε εισαγωγικά μόνο μία φορά (κι αυτό μόνο στον έναν από τους τρεις κώδικες, τον *Par. gr.* 1289), σε αντίθεση με τους υπόλοιπους τέσσερις. Ο λόγος για αυτό ίσως περιέχεται στην εξής επισήμανση του Γενναδίου (*Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τέταρτον· Œ* I, 444,2–6): «…εἴρηται (ενν. περὶ τῆς θείας προνοίας καὶ τοῦ θείου προορισμοῦ) ἡμῖν ἐν τρισὶ λόγοις ἀρκούντως καὶ μετὰ πολλῆς ἐπεξεργασίας, ὧν ὁ μὲν πρότερος ἐκεῖνος, οὗ καλῶς ἐν τῷ συγγράμματι μέμνησαι, τῆς ἀληθείας ἐστὶ κατασκευαστικός, *οἱ δὲ λοιποὶ δύο, πρὸς τῷ τὴν ἀλήθειαν κατασκευάζειν σαφέστερον, καὶ τὰ δοκοῦντά τισι δι' ἀπειρίαν αὐτῶν ἀνθίστασθαι λύουσι*». Ο πρώτος Λόγος είναι «κατασκευαστικός της αληθείας»· οι άλλοι δύο (β΄και γ΄ λόγος), μαζί με τον τέταρτο (εντός του οποίου κάνει αυτή την αναφορά), επιχειρούν αφενός «την αλήθειαν κατασκευάζειν σαφέστερον» (δηλαδή με περισσότερη καθαρότητα) και αφετέρου «λύειν» εσφαλμένες ενστάσεις. Ενδεχομένως, λοιπόν, τα εισαγωγικά, πέρα από την παραθετική χρήση τους εξυπηρετούν και την ανάγκη διάκρισης και υπόμνησης των προσαγόμενων επιχειρημάτων, καθιστώντας τα εμφανέστερα.

Ακολούθως καταγράφονται ανά Λόγο και κώδικα οι σημάνσεις του κειμένου όπως αποτυπώνονται στα χειρόγραφα, μαζί με σύντομη περιγραφή του τίτλου, της αρχής και του τέλους κάθε Λόγου.

Α΄ Λόγος

A = *Parisinus Graecus* 1289, ff. 155v–169v

Titulus (f. 155v 9):

περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ : : σπουδαῖον :

Τίτλος γραμμένος με μελάνη ανοιχτόχρωμη (πιθανώς κεραμέρυρθη, κιννάβαρι) σε σχέση με το κυρίως κείμενο. Η γραφή τίτλου ολοκληρώνεται με άνω και κάτω τελεία (:). Πριν από τη νοητή απόληξη του στίχου το σχόλιο-συμπλήρωμα: : σπουδαῖον :. Τίτλος κατά τον πίνακα περιεχομένων του κώδικα (f. 1v*): περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ.

Στις recto όψεις των ff. 156r–169r, στο μέσο του άνω περιθωρίου έχουμε την αρίθμηση: ις΄ ου (16ου). Σύμφωνα με τον πίνακα περιεχομένων που προτάσσει ο Γεννάδιος στην αρχή του κώδικα, αντιστοιχεί στο 16ο τεμάχιο.

Αρχή (f. 155v 10):
Τὴν ἐξ ἀιδίου περὶ τῶν ὄντων καὶ γινομένων γνῶσίν τε καὶ διάταξιν ὑπὸ
Το αρχίγραμμα υπερμεγέθες, κεραμέρυθρο, καλλιτεχνημένο.
Τέλος (169v 15): δόξα ἐκ πάντων εἰς τοὺς αἰῶνας· ἀμήν : −

B = *Parisinus Graecus* 1294, ff. 83v–97v
Titulus (f. 83v 1):
: περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, τοῦ αὐτοῦ Γενναδίου ἐν τῇ αὐτῇ μονῇ.
Τίτλος γραμμένος με μελάνη ανοιχτόχρωμη (πιθανώς κεραμέρυρθη, κιννάβαρι) σε σχέση με το κυρίως κείμενο. Ο τίτλος κατά τον πίνακα περιεχομένων στην αρχή του κώδικα (f. Aν*): περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, πρῶτον.
Αρχή (f. 83v 2):
Τὴν ἐξ ἀιδίου περὶ τῶν ὄντων καὶ γινομένων γνῶσίν τε καὶ διάταξιν ὑπὸ τοῦ
Το αρχίγραμμα υπερμεγέθες, κεραμέρυθρο, καλλιτεχνημένο.
Τέλος (f. 97v 20): δόξα ἐκ πάντων εἰς τοὺς αἰῶνας· ἀμήν : ⊣⊢.

Σήμανση

A, f. 158r, 2–4 ↄ
B (*solum apud* A)
ↄ Καὶ διὰ τοῦτό που μὲν ↄ τῶν λογίων ἐστὶ τὸ χωρὶς τοῦ θείου θελήματος μηδὲ στρουθίον τῇ παγίδι ↄ ἐμπίπτειν, **ποῦ δὲ τὸ** μηδὲν τῷ Θεῷ περὶ τῶν βοῶν μέλειν, **πάνυ ἀληθεύοντος ἑκατέρου.**

E = *Vaticanus Rossianus* 986, ff. 333r–354v
Titulus (f. 333r 6–8):
† Τοῦ αὐτοῦ μετὰ τὴν παραίτησιν. Περὶ προνοίας καὶ προορισμοῦ. Ἐγράφη ἐν τῇ μονῇ τοῦ Προδρόμου ἐν τῷ ὄρει τοῦ Μενοικέως περὶ τὰς Φέρρας ἐν ἔτει ͵ςωϡωξωζω[662]
Τίτλος γραμμένος με μελάνη ανοιχτόχρωμη (πιθανώς κεραμέρυρθη, κιννάβαρι) σε σχέση με το κυρίως κείμενο. Ο τίτλος κατά τον πίνακα περιεχομένων στην αρχή του κώδικα (f. 4v 5): τοῦ αὐτοῦ, περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ:
Στις recto όψεις όλων των folia στο δεξί άκρο του άνω περιθωρίου η γραφή: περὶ προνοίας καὶ προορισμοῦ.
Αρχή (f. 333r 9):
Τὴν ἐξ ἀιδίου περὶ τῶν ὄντων καὶ γινομένων γνῶσίν τε καὶ διάταξιν
Το αρχίγραμμα υπερμεγέθες, καλλιτεχνημένο.
Τέλος (f. 354v 10): Θεῷ, ᾧ πρέπει δόξα ἐκ πάντων εἰς τοὺς αἰῶνας· ἀμήν :

Β΄ Λόγος

A = *Parisinus Graecus* 1289, ff. 170r–180v
Titulus (f. 170r 1):
: τῷ τιμιωτάτῳ καὶ ὁσιωτάτῳ ἐν μοναχοῖς κυρίῳ Ἰωσὴφ τῷ ἐν Θεσσαλονίκῃ Γεννάδιος μοναχός, Ἰνδικτιῶνος ιε΄ Ἰουλλίῳ ἐν τῇ μονῇ τοῦ Τιμίου Προδρόμου [ἐν τῷ ὄρει τοῦ] Μενοικέως

[662] ͵ςωϡωξωζω (6967–5508/9 = 1458/9).

: τῷ τιμιωτάτῳ καὶ ὁσιωτάτῳ ἐν μοναχοῖς κυρίῳ Ἰωσὴφ τῷ ἐν Θεσσαλονίκῃ (προέκταση γραφής στη δεξιά ώα:) Γεννάδιος μοναχός, Ἰνδικτιῶνος ιε΄ Ἰουλλίῳ (και συνέχιση του τίτλου στο κάτω περιθώριο:) ἐν τῇ μονῇ τοῦ Τιμίου Προδρόμου [ἐν τῷ ὄρει τοῦ] Μενοικέως. Τίτλος γραμμένος με μελάνη ανοιχτόχρωμη (πιθανώς κεραμέρυρθη, κιννάβαρι) σε σχέση με το κυρίως κείμενο. Στο f. 170r, στο μέσω του άνω περιθωρίου (άνω του τίτλου), συμπληρωματική γραφή (με την ίδια μελάνη του κυρίως κειμένου): περὶ προορισμοῦ, δεύτερον. Ο τίτλος στα περιεχόμενα του κώδικα (f. 1v*): περὶ προορισμοῦ, β$^{-ον}$.

Στις recto όψεις των ff. 170r–180r, η αρίθμηση ιζ$^{-ον}$ (17^{ο} κατά σειρά «περιεχόμενον»).

Αρχή (f. 170r 2): Κλινοπετὴς ἐδεξάμην σου τὴν ἐπιστολήν· καὶ νῦν ὀψὲ

Το αρχίγραμμα υπερμεγέθες, κεραμέρυθρο, καλλιτεχνημένο.

Τέλος (f. 180v 13): δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας· ἀμήν : ~

B = *Parisinus Graecus* 1294, ff. 97v–106v

Titulus (f. 97v 20–22):

: περὶ θείου προορισμοῦ † Γεννάδιος μοναχὸς ὁ Σχολάριος τῷ τιμιωτάτῳ καὶ ὁσιωτάτῳ ἐν μοναχοῖς κυρίῳ Ἰωσὴφ τῷ ἐν Θεσσαλονίκῃ χαίρειν :

Η αρχή του τίτλου (: περὶ θείου προορισμοῦ) γραμμένη στον τελευταίο στίχο του πρώτου λόγου. Μελάνη ανοιχτόχρωμη (πιθανώς κεραμέρυρθη, κιννάβαρι) σε σχέση με το κυρίως κείμενο. Τίτλος κατά τα περιεχόμενα στην αρχή του κώδικα (f. Αv*): περὶ θείου προορισμοῦ, δεύτερον.

Αρχή (f. 97v 23):

Κλινοπετὴς ἐδεξάμην σου τὴν ἐπιστολήν· καὶ νῦν ὀψὲ μικρὸν ἀνασφήλας τῆς νόσου

Το αρχίγραμμα υπερμεγέθες, κεραμέρυθρο, καλλιτεχνημένο.

Τέλος (f. 106v 21): αὐτῷ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας· ἀμήν: ⊣).

Σημάνσεις

A, f. 170r 11–14 ↄ

B, f. 98r 3–5 ↄ **Ὁ μὲν** ↄ **γὰρ μέγας τῆς ἐκκλησίας διδάσκαλός φησί που**· Θάνατοι δὲ ↄ ἐπάγονται τῶν ὅρων τῆς ζωῆς πληρωθέντων, οὓς περὶ ἕκαστον ↄ ἔπηξεν ἡ δικαία τοῦ Θεοῦ κρίσις, πόρρωθεν τὸ περὶ ἡμᾶς ↄ συμφέρον προβλεπομένου.

A, f. 170r 14–18 ~

B, f. 98r 6–9 ~

Σὺ δέ, ὁσιώτατε καὶ φίλτατε, ~ ἀκούειν λέγεις πολλῶν πολλοῖς ἐπιχειρήμασι μὴ θελόντων τοῦτο ~ μηδὲ δεχομένων· ὅθεν καί τινας αὐτῶν τὸν μέγαν ἐξαιτιωμέ- ~ νους ἐπὶ τούτῳ Βασίλειον λέγειν, ὡς ἐκ τοῦ παρήκοντος εἶπεν οὕτω ~ καὶ δι' ὠφέλειαν τῶν τότε ἐκείνου ἀκουόντων.

A, ff. 170v 27 – 171r 1 ~

B, ff. 98v 11–13 ~

ἀλλὰ φρονι- ~ μώτερον ἂν ἐξητιῶντο λέγοντες ὡς, εἰ σοφὸς ἦν καὶ θεῖος, ~ ἀλλ' ὡς ἄνθρωπος ἠγνόησεν ἐν τούτῳ τῷ μέρει καὶ οὐκ ἠδυνήθη καλῶς ~ τῆς ἀληθοῦς καὶ σοφῆς ἐφικέσθαι γνώμης καὶ διακρίσεως.

A. ff. 171r 13 – 172v 7 ↄ

B, ff. 98v 23 – 99r 13 ↄ

ἄκουε τί φησιν ἀλλαχοῦ, καὶ σπου- ɔ **δάσας εὑρήσεις·** Μὴ αὐτόματόν τινα εἴπῃς συντυχίαν τῶν γινο- ɔ μένων ἀνθρώποις, ὡς μηδενὸς προστάτου τὸν κόσμον οἰκονομοῦν- ɔ τος, πονηρὰ δόγματα ὑποτιθέμενος σεαυτῷ, μηδὲ ἐκ- ɔ πέσῃς τῶν ὅρων τῆς εὐσεβείας· ὁ γὰρ πλάσας ἡμᾶς καὶ ψυ- ɔ χώσας Θεὸς ἰδίαν ἔδωκεν ἑκάστῃ ψυχῇ τὴν τοῦ βίου διαγωγὴν ɔ καὶ ἄλλοις ἄλλους ὅρους ἔπηξε τῆς ἐξόδου· τὸν μὲν γὰρ ɔ ἐπὶ πλεῖον παραμεῖναι τῇ παρουσίᾳ τῆς σαρκὸς ᾠκονόμησεν, ɔ τὸν δὲ θᾶττον ἀπολυθῆναι τῶν δεσμῶν τοῦ σώματος διετά- ɔ ξατο κατὰ τοὺς τῆς ἀρρήτου σοφίας ἑαυτοῦ καὶ δικαιοσύνης ɔ λόγους. Ὥσπερ οὖν οἱ ταῖς εἱρκταῖς ἐμπίπτοντες, οἱ μὲν ἐπὶ ɔ πλείονα χρόνον τῇ κακώσει τῶν δεσμωτηρίων ἐναποκλείονται, ɔ οἱ δὲ ταχυτέραν εὑρίσκουσι τὴν τῆς κακοπαθείας ἀπαλλαγήν, ɔ οὕτω καὶ αἱ ψυχαί, αἱ μὲν ἐπὶ πολὺ προσκατέχονται τῇ ζωῇ ɔ ταύτῃ, αἱ δὲ ἐπ᾽ ἔλαττον, κατὰ τὴν ἀξίαν τῆς ἀναλογίας ɔ ἑκάστου σοφῶς καὶ βαθέως καὶ ὡς οὐκ ἂν ἐφίκοιτο νοῦς ἀνθρώπων ɔ τὰ περὶ ἕκαστον ἡμῶν τοῦ κτίσαντος προβλεπομένου. Οὐκ ɔ ἀκούεις λέγοντος τοῦ Δαυίδ· “Ἐξάγαγε ἐκ φυλακῆς τὴν ψυχήν μου”; ɔ οὐκ ἤκουσας περὶ τοῦ ἁγίου _____ ὅτι “ἀπελύθη αὐτοῦ ɔ ἡ ψυχή”; Τί δὲ Συμεών, ὅτε ἐνηγκαλίσατο τὸν Κύριον ἡμῶν ποί- ɔ αν φωνὴν ἀφῆκεν; οὐχ ὅτι “Νῦν ἀπολύεις τὸν δοῦλον σου Δέσποτα”; Τῷ ɔ γὰρ ἐπειγομένῳ πρὸς τὴν ἄνω διαγωγὴν βαρυτέρα πάσης ɔ κολάσεως καὶ δεσμωτηρίου παντὸς ἡ μετὰ τοῦ σώματός ἐστι ɔ διατριβή. **Ταῦτα μὲν ἐν ἑνὶ λόγῳ φησίν**.

A, f. 171v 14–18 ɔ
B, f. 99r 19–22 ɔ

Ἀλλὰ καὶ πανταχοῦ τῶν αὐτοῦ λόγων προ- ɔ διατεταγμένον ἐν ἑκάστοις τῆς ζωῆς τὸ τέλος **καλεῖ**, κἀντεῦ- ɔ θεν ἄνισα καὶ ἀνόμοια γίνεσθαι τοῖς ἀνθρώποις τοῦ βίου τὰ πέρατα ɔ κατὰ τὰς περὶ ἕκαστον διαφόρους καὶ ἡμῖν ἀνεννοήτους τοῦ θείου ɔ οἰκονομίας, ἄνισα μὲν κατὰ τὸν χρόνον δηλονότι, ἀνόμοια δὲ κατὰ τὸν ɔ τρόπον. **Αὗται λέξεις ἐκείνου.**

A, f. 172r 4–5 ɔ
B, f. 99v 6–7 ɔ

οὐ γὰρ ἐξ ɔ ἔργων δικαιοσύνης ὧν ἡμεῖς ἐποιήσαμεν, **ὁ θεῖος φησὶν ἀπό-** ɔ **στολος**, ἀλλὰ κατὰ τὸν αὐτοῦ ἔλεον ἔσωσεν ἡμᾶς **ἔκτοτε καὶ νῦν καὶ ἕως ἂν ἡ τῶν ἀνθρώπων γένεσις ᾖ·**

A, f. 172r 13–14 ɔ | 16 ɔ
B, f. 99v 13–14 ɔ | 16 ~

ἐν τῇ εἰλικρινεῖ καὶ ἀμέσῳ τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν θείων ɔ **γνώσει συνισταμένην** (αὕτη γάρ ἐστι, **φησίν**, ἡ αἰώνιος ζωή, ἵνα ɔ γινώσκωσί σε τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεὸν καὶ ὃν ἀπέστειλας Ἰησοῦν Χριστόν, **τουτέστι τὰ τῆς θεολογίας καὶ οἰκονομίας ἀπόρρητα**, ἃ νῦν ɔ ἐν ἐσόπτρῳ καὶ ἐν αἰνίγματι βλέπουσιν **οἱ πιστεύοντες**)·

A, f. 174r 2–3 ɔ
B (*solum apud A*)

ɔ **Ἀλλ᾽ ὁ μακάριος Παῦλος ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους** οὐ μέλειν τῷ Θεῷ ɔ **φησι** περὶ τῶν βοῶν, **οὐχ ὡς μηδόλως μέλον αὐτῷ βοῶν τε καὶ τῶν ὁμοίων·**

A, f. 174r 8–9 | 12–13 | 15–16 | 17 | 19–23 ɔ
B, 101r 22–23 | — | 27–28 | — | 101v 4–7 ɔ

Τούτων δὲ ɔ **ἀναιρουμένων, ὡς εἴρηται, εἰκῇ μὲν Ἰὼβ ἐπαινεῖται λέγων·** Ὁ Κύριος ɔ ἔδωκεν, ὁ Κύριος ἀφείλετο· ὡς τῷ Κυρίῳ ἔδοξεν, οὕτω καὶ ἐγένετο· **εἰκῇ δὲ καὶ Δαυὶδ πάνυ τιμᾶται καθ᾽ ἡμέραν ἐν ἐκκλησίαις διὰ πάντων αὐτῷ τῶν ψαλμῶν σχεδὸν τὸν θεῖον ἀνυμνῶν καὶ κηρύττων προ-** ɔ **ορισμόν, οὐκ ἐφ᾽ ἑκάστῳ μόνον ἀνθρώπῳ λέγων·** Τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ ἐν- ɔ τελεῖται περὶ σοῦ**, καὶ τὰ ἑξῆς, ἀλλὰ καὶ ἔθνεσιν ὅλοις καὶ συνοικί- αις καὶ πόλεσιν Ἠσαΐᾳ συμφώνως καὶ τῷ Ἀμώς, τῷ μὲν λέγοντι·** ɔ Ὁ ποιῶν εἰρήνην καὶ κτίζων

κακά**, τῷ δέ·** Οὐκ ἔστι κακία ἐν πόλει**,** ↄ ἣν Κύριος οὐκ ἐποίησε**, καὶ αὖθις αὐτῷ τῷ Ἡσαΐᾳ·** Πάντα τὰ ἡμέ- ↄ τερα ἔργα εἰργάσω, Κύριε, ἐν ἡμῖν**· εἰκῇ δὲ αἱ τῶν ἀγγελικῶν ταγ- μάτων ἐπιστασίαι, δι' ὧν ταῦτα ὑπηρετουμένων ταῖς θείαις ψή- ↄ φοις ἀνύεται. Τοῦ δὲ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ λέγοντος ὅτι** ἄνευ τοῦ θείου ↄ θελήματος οὐδὲ θρὶξ ἐκ τῆς ὑμῶν ἀπόλλυται κεφαλῆς **καὶ τὰ** ↄ **ἑξῆς, καὶ περὶ ἑαυτοῦ λέγοντος αὖ ὅτι** οὕτω γέγραπται καὶ οὕτως ↄ ἔδει παθεῖν τὸν Χριστὸν **καὶ τὰ ἑξῆς, καὶ τὸ** πλὴν οὐχ ὡς ἐγὼ θέλω, ↄ ἀλλ' ὡς σύ**, καὶ τὸ** χωρὶς ἐμοῦ οὐ δύνασθε ποιεῖν οὐδέν**, καὶ πολλὰ τοιαῦτα τὸν θεῖον ἐπικυροῦντα προορισμὸν περὶ τῆς ἑκάστου ζωῆς τε καὶ τελευτῆς.**

A, 174v 1–16 ı 18–22 ↄ
B, 101v 12–28 ↄ (λείπει η αντιστοίχηση του A, 174v 21–22)

Ὁ Πέτρος συμβουλεύων ↄ **πᾶσι τοῖς** ἀδελφοῖς**, ὅπως** σπουδάζωσι δι' ἀγαθῶν ἔργων ↄ βεβαίαν τὴν κλῆσιν καὶ ἐκλογὴν ποιεῖσθαι, ἣν ἐξελέγησαν**,** ↄ **περὶ δὲ ἑαυτοῦ λέγων εἰδέναι ὡς ἄρα** ταχινή ἐστιν ἡ ἀπόθεσις ↄ τοῦ σκηνώματος αὐτοῦ, καὶ ὁ Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς αὐτῷ τοῦτο ἐδήλωσεν· ↄ **ὁ δὲ Παῦλος** ἀφωρισμένον ἑαυτὸν **καλῶν** εἰς εὐαγγέλιον Θεοῦ, ὃ ↄ προεπηγγείλατο διὰ τῶν προφητῶν ἐν Γραφαῖς ἁγίαις **καὶ** ↄ **τὰ ἑξῆς, ἔτι τὸ διὰ τοῦ Μωσέως βεβαιῶν·** Ἐλεήσω ὃν ἂν ἐλεῶ, ↄ καὶ οἰκτειρήσω ὃν ἂν οἰκτείρω**, καὶ συμπεραίνων·** Ἄρα οὖν οὐ ↄ τοῦ θέλοντος οὐδὲ τοῦ τρέχοντος, ἀλλὰ τοῦ ἐλεοῦντος Θεοῦ**,** ↄ **καὶ πάλιν·** Οὓς προέγνω καὶ προώρισε, τούτους καὶ ἐκάλεσε**,** ↄ **καὶ αὖθις τοὺς** μὲν σκεύη ὀργῆς κατηρτισμένα εἰς ἀπώλειαν ↄ **λέγων, τοὺς** δὲ σκεύη ἐλέους προητοιμασμένα καὶ κεκλημένα ↄ εἰς δόξαν**, καὶ αὖθις λέγων·** Οὐδεὶς ἑαυτῷ ζῇ καὶ οὐδεὶς ἑαυτῷ ↄ ἀποθνῄσκει**, καὶ πρὸς Ἐφεσίους αὖ λέγων·** Ἐξελέξατο ἡμᾶς ἐν ↄ ἑαυτῷ ὁ Θεὸς πρὸ καταβολῆς κόσμου, προορίσας ἡμᾶς εἰς ↄ υἱοθεσίαν **καὶ τὰ ἑξῆς· ὁμοίως καὶ περὶ τῶν ἀποδεδοκι- μασμένων ἀπὸ τῆς αἰωνίου ζωῆς λέγων ἐν τῇ πρὸς Ῥωμαί- ↄ ους·** Εἰ δὲ θέλων ὁ Θεὸς δεῖξαι τὴν ὀργὴν (τουτέστι τὴν τῆς δικαι- ↄ οσύνης ἀπότισιν) καὶ γνωρίσαι τὴν δύναμιν αὐτοῦ ὑπέμει- ↄ νε (τουτέστι συνεχώρησεν) ἐν πολλῇ μακροθυμίᾳ σκεύη ὀργῆς ↄ κατηρτισμένα εἰς ἀπώλειαν, ἵνα δείξῃ τὸν πλοῦτον τῆς δό- ↄ ξης αὐτοῦ ἐπὶ σκεύη ἐλέους, ἃ προητοίμασεν εἰς δόξαν**, καὶ πανταχοῦ τῶν οἰκείων ἐπιστολῶν τὸν θεῖον οὕτω προορισμὸν βεβαιῶν.**

A, f. 177r 8 ↄ
B, f. 103v 22 ~

ἔστι δ' ὅτε καὶ τοῖς αὐτοῖς ἀγόμενοι λο- ↄ γισμοῖς· ἀκούουσι γὰρ τὸ Ἐν ᾧ εὕρω σε, ἐκεῖ καὶ κρινῶ σε**.**

A, f. 177v 3–6 ↄ
B (*solum apud A*)

ↄ Ἅπτεται γὰρ ἐκ τοῦ ↄ ἐσχάτου μέχρι καὶ τοῦ ἐσχάτου ἰσχυρῶς ὁ Θεός **ἐν τῇ Σοφίᾳ** ↄ **λέγεται, καὶ** Δύο στρουθία ἀσσαρίου πωλεῖται, καὶ ἓν ἐξ αὐτῶν ↄ οὐ πεσεῖται εἰς τὴν γῆν ἄνευ τοῦ πατρός μου **καὶ τὰ ἑξῆς αὐ- τὸς ὁ Κύριος ἡμῶν φησίν.**

A, 178v 2 ↄ
B, 105r 3 ↄ

ↄ **Εἰ δὲ ἐν τῇ Σοφίᾳ λέγεται·** Ὁ Θεὸς θάνατον οὐκ ἐποίησεν**, τοῦτο κατὰ τὴν αἰτίαν τοῦ θανάτου νοεῖται·**

A, 178v 11–12 ↄ
B, 105r 11 ↄ

ↄ **Καὶ διὰ τοῦτο ἐν τῇ α΄ τῶν Βασιλειῶν λέγεται·** Κύριος θανατοῖ καὶ ↄ ζωογονεῖ**, οὐχ ὡς ἰδίᾳ πράττοντος μόνον ἑκάτερον·**

A, 178v 18 ↄ
B, 105r 16–17 ↄ
Καὶ αὖθις, εἰ ἐν τῷ Ἐκκλησιαστῇ ↄ **λέγεται·** Ἀφῆκεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον ἐν τῇ βουλῇ τῆς χειρὸς αὐτοῦ·

A, 179r 5–6 ↄ
B, 105v 1–2 ↄ
ↄ ἤκουε δὲ αὐτοῦ λέγοντος· Γνώρισόν μοι, Κύριε, ↄ τὸ πέρας μου καὶ τὸν ἀριθμὸν τῶν ἡμερῶν μου τίς ἐστιν**.**

A, 179, 12 ↄ
B, 105v 6–7 ↄ
ↄ Ἐξάγαγε ἐκ φυλακῆς τὴν ψυχήν μου**. Καὶ οὐκ ἐζήτει θανεῖν ἁπλῶς εἴτουν ἀπαλλαγῆναι**

A, 179r 15–16
B (*solum apud A*)
ↄ Καὶ διὰ τοῦτό φησιν ἀλλαχοῦ· Μὴ ἀναγάγῃς ↄ με ἐν ἡμίσει ἡμερῶν μου**. Οὐκ ἐζήτει δέ τι ἄηθες τῇ θείᾳ προνοίᾳ·**

A, 180r 21–23 ↄ
B, 106v 5–7 ↄ
Τὸ τοίνυν κα˜ᵛ΄ κεφάλαιον αὐτῷ τῆς δ˜ˢ΄ ↄ ἑκατοντάδος οὐτωσὶ διορίζεται· Ὧ τρόπῳ βούλεται ὁ ↄ τὴν ἑκάστου πρὸ τῶν αἰώνων διορίσας ζωὴν Θεὸς ἕκαστον πρὸς ↄ τὸ οἰκεῖον τῆς ζωῆς ἄγει τέλος, εἴτε δίκαιον εἴτε ἄδικον**. Καὶ τοῦτο ὅλον καὶ μόνον αὐτῷ τὸ κα˜ᵛ΄ ἐστὶ κεφάλαιον.**

Γ΄ Λόγος

A = *Parisinus Graecus* 1289, ff. 180v–189v
Titulus (f. 180v 14–15):
: περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τρίτον·
: τῷ αὐτῷ τιμιωτάτῳ ἐξάρχῳ καὶ ὁσιωτάτῳ πατρί Γεννάδιος μοναχὸς ὁ Σχολάριος
Τίτλος γραμμένος με μελάνη ανοιχτόχρωμη (πιθανώς κεραμέρυρθη, κιννάβαρι) σε σχέση με το κυρίως κείμενο. Τίτλος κατά τα περιεχόμενα του κώδικα (f. 1v*): περὶ προορισμοῦ, Γ˜ᵒᵛ.
Στα recto folia των ff. 181r–189r η αρίθμηση ιΗ˜ᵒᵛ (17ᵒᵛ «περιεχόμενον»).
Αρχή (f. 180v 16):
Πολλὴν οἶδά σοι χάριν, ὁσιώτατε πάτερ καὶ ἀδελφέ, ὅτι καίτοι πεπεισμένος
Το αρχίγραμμα υπερμεγέθες, κεραμέρυθρο, καλλιτεχνημένο.
Τέλος (189v 23): ἐλπίζοντες· ἀμήν : Μετάνοιαν : ⊣

B = *Parisinus Graecus* 1294, ff. 106v–115r
Titulus (f. 106v 22–23):
: περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ τρίτον :
τῷ αὐτῷ τιμιωτάτῳ ἐξάρχῳ, Γεννάδιος μοναχὸς ὁ Σχολάριος
Τίτλος γραμμένος με μελάνη ανοιχτόχρωμη (πιθανώς κεραμέρυρθη, κιννάβαρι) σε σχέση με το κυρίως κείμενο. Τίτλος κατά τα περιεχόμενα στην αρχή του κώδικα (f. Aᵛ*): περὶ θείου προορισμοῦ, τρίτον.
Αρχή (f. 106v 24):
Πολλὴν οἶδά σοι χάριν, ὁσιώτατε πάτερ καὶ ἀδελφέ, ὅτι καίτοι πεπεισμένος

Το αρχίγραμμα υπερμεγέθες, κεραμέρυθρο, καλλιτεχνημένο.
Τέλος (f. 115r 30): τοὺς αἰῶνας· ἀμήν : ⊣

Σημάνσεις

A, 181r 5–7 ↄ
B, 107, 12–14 ↄ
ↄ **φησὶ γὰρ ἐν οἷς ἡμῖν ἔπεμψας κατὰ λέξιν**, **ὡς** εἰ μὴ καὶ πᾶσιν ↄ ἀνθρώποις, ἀλλὰ τοῖς ἀρίστοις τε καὶ οἰκειοτάτοις ὁ Θεὸς οὐ τὴν τελευτὴν ↄ μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰ κατὰ τὸν βίον ἅπαντα προορίζει.

A, 181v 18–25 ↄ
B, 107v 24 – 108r 3 ↄ
Τοῦτο δὲ καὶ ὁ ↄ μέγας εἰπὼν ἔφθη Βασίλειος· Θάνατοι δέ, φησίν, ἐπάγονται, τῶν ὅρων ↄ τῆς ζωῆς πληρωθέντων, οὓς περὶ ἕκαστον ἔπηξεν ἡ δικαία τοῦ Θεοῦ ↄ κρίσις, πόρρωθεν τὸ περὶ ἡμᾶς συμφέρον προβλεπομένου· **καὶ αὖθις ↄ ἄλλοθι**· Μὴ αὐτόματόν τινα εἴπῃς συντυχίαν τῶν γινομένων ἀνθρώποις, ὡς ↄ μηδενὸς προστάτου τὸν κόσμον οἰκονομοῦντος, πονηρὰ δόγματα ↄ ὑποτιθέμενος σεαυτῷ, μηδὲ ἐκπέσῃς τῶν ὅρων τῆς εὐσεβείας· ὁ γὰρ ↄ πλάσας ἡμᾶς καὶ ψυχώσας Θεὸς ἰδίαν ἔδωκεν ἑκάστῃ ψυχῇ τὴν τοῦ βίου ↄ διαγωγὴν καὶ ἄλλους ἄλλοις ὅρους ἔπηξε τῆς ἐξόδου, **καὶ τὰ ἄλλα**, **ὅσα πρὸς κατασκευὴν ἐπάγει τοῦ δόγματος**·

A, 182r 18–20 ~
B, 108, 23–25 ~
~ Σκόπει δὲ καὶ ἅ φησιν ὁ Διόδωρος. Τὸν ἀριθμόν, **φησί**, **~** τῶν ἡμερῶν σου ἀναπληρώσω, τουτέστιν εἰς λιπαρὸν ἄξω σε γῆρας **~** καὶ πλῆρες. **Οὐκοῦν Θεός ἐστι καὶ κατ' αὐτὸν ὁ τὴν τῶν ἀγαθῶν ἀνδρῶν ζωὴν ὁριζόμενος.**

A (*solum apud* B)
B, f.108r 27–28 ~
Καὶ πάλιν· Ὥσπερ ἀώρους ὁ Θεὸς ἀπειλεῖ **~** θανάτους παρανομοῦσιν, οὕτω μακροβίωσιν ὑπισχνεῖται τοῖς **~** ὑπακούουσι, καὶ μηκύνει μὲν τοῖς εὐσεβοῦσι τὴν ζωήν, περικόπτει δὲ τοῖς παρακούουσιν·

A, 182v 3–4 ~
B, 108v 7–8 ~
~ Εἶτα φησὶν ὡς τὰ τοιαῦτα οὐ **~** δείκνυσιν ὅρον ἔχοντα τῆς ζωῆς ἕκαστον τῶν ἀνθρώπων. **Τί τούτου γέ- νοιτ' ἂν ἀμβλύτερον;**

A, 182v 13–16 ~
B, 16–17, 19–20 ~
~ Εἶτα φησίν· Εἰ ὥριστο τῆς ζωῆς ὁ χρόνος, οὐκ ἂν ταῦτα ἦν, **ἡ τῆς ζωῆς ~ δηλονότι συστολὴ καὶ ἐξάπλωσις, ὥσπερ εἰ ἔλεγεν εἴ τι πέρας ἔχοι**, **~ οὐκ ἂν εἴη πεπερασμένον**. **Εἶτα φησίν**· Εἰ ὥριστο τῆς ζωῆς ἑκάστου **~** τὸ τέλος, οὔτε δίκαιος οὔτε ἄδικος ἠδύνατο ἂν αὐτὸ σαλεύειν, **ἀρετῇ δηλονότι καὶ πονηρίᾳ.**

A, 182v 19 — (m^2, ανοιχτόχρωμη μελάνη)
Καὶ εἰ μὴ ὥριστο, πῶς προστίθησιν ὁ Θεὸς δι' ἀξιότητα ἐνίοις, καὶ καὶ πῶς ἄλλων ἀφαιρεῖ δι' ἀναξιότητα; ὡρισ- — μένῳ γάρ τι προστίθεται, καὶ ἀπὸ ὡρισμένου αὖ τι ἀφαιρεῖται, καὶ τῷ ὡρίσθαί τι γνωρίζεται ἥ τε πρόσθεσις ἥ τε ἀφαίρεσις ἂν ἀληθὴς ᾖ·

B, 108v 21— (m^2, ανοιχτόχρωμη μελάνη)
Καὶ εἰ μὴ ὥριστο, πῶς — προστίθησιν ὁ Θεὸς δι' ἀξιότητα ἐνίοις, καὶ πῶς ἄλλων ἀφαιρεῖ δι' ἀναξιότητα; ὡρισμένῳ γάρ τι προστίθεται, καὶ ἀπὸ ὡρισμένου αὖ τι ἀφαιρεῖται·

A, 182v 27 ~
B, 109r 1 ~
~ Εἶτα, τὰ μὲν ἐν τῇ γαστρὶ τελευτῶντα βρέφη σκοπεῖ, τοὺς δὲ ἀπὸ γαστρὸς μητρὸς σκεπομένους, τοὺς ἐκ κοιλίας μητρὸς προωρισμένους, τοὺς ἀπὸ μήτρας ἡγιασμένους, τοὺς ἐξ ἐπαγγελιῶν γεννωμένους οὐ σκοπεῖ·

A (*solum apud* B)
B, 109v 6
~ Εἶτα λῃστὴν εἰσάγει καὶ διδόντα δηλητήριον, οὐ διαιρῶν τίνες οἱ λῃστευόμενοι καὶ τίνες οἱ δηλητηρι- ούμενοι καὶ τίνων ἕνεκα.

A, 183r 18–22 ~
B, 109v 20–23 ~
~ Ἡ δὲ πρόγνωσις, **φησίν**, οὐκ ἔστιν ὅρος. Προεγίνωσκε γὰρ ὁ Θεὸς τὴν ~ παράβασιν τοῦ Ἀδὰμ καὶ τὴν τοῦ διαβόλου τροπὴν καὶ τὰς ἐπιχει ~ ρήσεις τῶν ἀνδροφόνων καὶ τῶν ἀσεβῶν τὴν πλάνην. Καὶ αὐτὸς ~ ὥρισε λοιπὸν τούτους τοιούτους γενέσθαι; Ἀλλὰ τοῦτο ἀσεβές, **φησί**, ~ νοεῖν.

A, 183v 4 — (m^2, ανοιχτόχρωμη μελάνη)
B, 109v 5 \. — (m^2, ανοιχτόχρωμη μελάνη)
\. **— Ὅθεν τοῖς περὶ τῶν προωρισμένων λόγοις οὐδὲν κοινὸν καὶ τοῖς πρώτοις ἀνθρώποις ἦν.**

A, f. 184v 3 — (m^2, ανοιχτόχρωμη μελάνη)
B (*solum apud* A)
— τῶν μὲν μετὰ τὸ ἐμψυχωθῆναι εὐθὺς ἀποθνῃσκόντων ἐν τῇ γαστρὶ τῆς μητρὸς καὶ ἄλλων μετὰ μικρὸν·

A f. 184v 21–25 ↄ
B f. 110v 14–18 ~
Φησὶ γάρ· ↄ Θανάτους ἀώρους παρανόμων ἀνθρώπων ἀπειλουμένους ἐκ Θεοῦ καὶ ↄ γινομένους ἢ μετανοούντων οὐ γινομένους καὶ μακροβίωσιν ↄ αὖθις τῶν εὐσεβῶν ἐπαγγελλομένην τε καὶ τελειουμένην καὶ ↄ μηκυνομένην μὲν τοῖς φιλοθέοις ζωήν, τοῖς δὲ παρακούουσι ↄ περικοπτομένην.

A, f. 185r 1–2 ~
B, 110v 21–22 ~
~ „Ἵνα μὴ ἀποθάνῃς ἐν οὐ καιρῷ σου". Εἰ οὖν ἔστι, **φησίν**, ἀποθνῄσκειν ἐν οὐ ~ καιρῷ, πῶς ὅρον καὶ τάξιν δεῖ δοξάζειν;
A, f. 185r 28: στο δεξιό περιθώριο το βυζαντινό σύμβολο του ήλιου (κώνος με κλίση στα δεξιά - ⌂) σε ένδειξη συνέχειας. Επανάληψη συμβόλου στην αρχή του f.186r, 1 στο αριστερό περιθώριο και συνέχιση κειμένου. Το ενδιάμεσο folio 185v λευκό και χιαστή διαγεγραμμένο. [Τη χρήση του ηλίου ως συνδετικού μερών – συνέχειας κειμένου τη συναντούμε και στον *Par. Gr.* 1292, f. 305r 24 = Γύρισον τὸ φῦλον (sic) εἰς τὸ σημεῖον τόδε ⌂, ἵνα εὕρης τὴν ἀκολουθίαν].

A, f. 186v 12–18 ~
B, f. 112r 1–6 ~

~ Εἰ γὰρ προώριστο τὰ τῶν ἀνθρώπων, **φασίν**, ἐπεὶ τὸν θεῖον ~ προορισμὸν οὐκ ἔστι διαπεσεῖν, ὡς ἠναγκασμένα ἂν οὕτως ἐγί- ~ νετο καὶ ἡ προαίρεσις οὐκ ἂν ἦν ἐν ἀνθρώποις, **καὶ ἀκολούθως** οὐδ' ἂν ~ ἦν εὔλογον ἀμείβεσθαι ἢ κολάζειν τοὺς οὕτω πρὸς τἀγαθὸν ἢ τοὐναντίον ~ ἠναγκασμένους· ἐπεὶ δὲ ταῦτα ἀδύνατα, λείπεται μὴ εἶναι ~ ὅλως ἐν τοῖς ἀνθρωπίνοις πράγμασι τὸν θεῖον προορισμόν.

A (*solum apud* B)
B, f.112v 20–22 ɔ

ɔ **ὁ Παῦλος, ὁ μέγας τῆς ἀληθείας κῆρυξ γίνεται**· ɔ Οὓς γὰρ προέγνω, **φησί**, καὶ προώρισε, καὶ οὓς προώρισεν, ἐκάλεσε, ɔ καὶ οὓς ἐκάλεσεν, ἐδικαίωσε, καὶ οὓς ἐδικαίωσεν, ἐδόξασεν.

A, 189r 19 /.
B, 114v 2 /. ~

τὴν τοῦ ζητήματος φύσιν γενναίως τε ἅμα καὶ συμφώνως ἀλλήλοις τοῖς ὑστέροις ἡμῖν ὑπογράφουσι τοῦ τῶν θείων γραφῶν κανόνος ἐξεχομένην /. ~ καὶ τοῖς λογίοις ἡρμοσμένην τοῦ πνεύματος

Δ΄ Λόγος

A = *Parisinus Graecus* 1289, ff. 199r–207r
Titulus (199v 1-2):
: περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, δ~ον΄. ┘ Τῷ μεγάλῳ οἰκονόμῳ κυρίῳ Θεοδώρῳ τῷ
Ἀγαλλιανῷ: –)
Γραφή τίτλου με μελάνη ίδιας απόχρωσης με αυτή του κυρίως κειμένου. Τίτλος κατά τον πίνακα περιεχομένων του κώδικα (f. 1v*): περὶ προορισμοῦ, δ-ον.
Στα recto folia των ff. 199r-207r στο μέσο του άνω περιθωρίου η αρίθμηση κα~ον (21ον «περιεχόμενον»).
Αρχή (f. 199, 3):
Cὺ μὲν καλῶς ποιῶν, φίλτατε , ἢ διαγράφειν ἡμῖν ἐπιτρέπεις ὃν ἔπεμψας λόγον
Αρχίγραμμα, υπερμεγέθες και καλλιτεχνημένο.
Τέλος (f. 207r 19): τὴν Παύλου συμβουλὴν παραιτούμενος : ⊣.

Σημάνσεις

A, f. 199v 10 – f. 200r 3 ɔ
(διπλή σήμανση σε στ. 17 — ɔ, στ. 22 ɔ –)

Οὐχ ἡμετέρα τοῦτο γνώμη, ἀλλ' ὁ μέγας Βασίλειος ἐν τοῖς Δια- ɔ **λογικοῖς τοῦτ' ἀξιοῖ**· Δεῖ γάρ, **φησί**, τῶν ἀκροατῶν τοὺς πεπαιδευμένους ɔ ταῖς θείαις γραφαῖς δοκιμάζειν τὰ παρὰ τῶν διδασκόντων λεγόμενα, ɔ καὶ τὰ μὲν σύμφωνα ταῖς γραφαῖς δέχεσθαι, τὰ δὲ ἀλλότρια ἀποβάλλεσθαι ɔ καὶ τοὺς τοιούτοις ἐπιμένοντας διδάγμασιν σφοδρότερον ἀποστρέφεσθαι. ɔ **Καὶ περὶ τούτου μὲν ἐς τοσοῦτον· θαῦμα δὲ καὶ δακρύων φεῦ πολλῶν ἄξιον**, ɔ **ὅτι** τὸν Θεὸν μέν τινες καθ' ἡμέραν ὑμνοῦσι ποιμένα καὶ καταφυγὴν καὶ ὁ- ɔ δηγὸν καὶ σκεπαστὴν καὶ μεθ' ἡμῶν ὄντα ἀεί, καὶ οὐ μεθ' ἡμῶν μόνον, ἀλλὰ — ɔ καὶ κύκλῳ ἡμῶν, ὃ μεῖζον εἰς φυλακήν τε καὶ πρόνοιαν, καὶ παρήγορον ɔ ἐν ταῖς θλίψεσι καὶ ῥύστην ἐν πολέμῳ καὶ ἀντιλήπτορα καὶ φύλακα οὐ ɔ τῶν τελείων μόνων τὴν ἡλικίαν, ἀλλὰ καὶ νηπίων αὐτῶν, καὶ κατὰ τῶν ɔ ἐπηρεαζόντων ἐκδικητὴν καὶ τῆς ζωῆς ἡμῶν ὑπερασπιστήν, καὶ ɔ ἐν ταῖς χερσὶν αὐτοῦ τοὺς ἡμετέρους ἔχοντα κλήρους, καὶ ῥυόμενον ɔ – ἐκ θανάτου καὶ διατρέφοντα ἐν λιμῷ καὶ ἐν γήρᾳ

πληθύνοντα πίονι, ↄ καὶ ἄλλους αὖ κατὰ τὴν αὐτῶν ἀφανίζοντα πονηρίαν καὶ εἰς ἐχθρῶν χεῖρας ↄ παραδιδόντα, καὶ διδάσκαλον μὲν χειρῶν εἰς παράταξιν, δακτύλων δὲ ↄ εἰς πόλεμον, καὶ ἰατρὸν τῶν τῇ καρδίᾳ συντετριμμένων, καὶ ἀνα- ↄ λαμβάνοντα μὲν πραεῖς καὶ ὑψοῦντα, ἕως δὲ γῆς ἁμαρτωλοὺς ταπει- ↄ νοῦντα, καὶ τὴν μὲν ψυχὴν ἐξαιρούμενον ἐκ θανάτου, τοὺς ὀφθαλμοὺς δὲ ↄ ἐκ δακρύων, τοὺς πόδας δὲ ἀπὸ ὀλισθήματος, καὶ οὐκ ἀνθρώποις μόνον, ↄ ἀλλὰ καὶ κτήνεσι διδόντα τροφὴν καὶ τοῖς νεοσσοῖς τῶν κοράκων, ↄ καὶ τοὺς μὲν μακρότητος ἡμερῶν ἐμπιπλῶντα, τοῖς δὲ οὐδὲ ἡμισεύειν ↄ τὰς ἡμέρας συγχωροῦντα, τοὺς δὲ πάνυ φαύλους ἐξολοθρεύοντα· **οὕτω μὲν καθ' ἡμέραν τὸν Θεὸν ἀνυμνοῦσι μετὰ τοῦ θείου Δαυὶδ οὐρανόθεν ταῦτα ἐμπνεομένου, εἶτα φρονοῦσί τε τἀναντία τούτων καὶ ἄλλους διδάσκουσιν·**

A, f. 200r 6 ↄ
ↄ **καὶ** θανατοῖ μὲν Κύριος καὶ ζωογονεῖ **λέγουσί τε καὶ τοῖς εἰποῦσιν ἀξιοῦσι πιστεύειν·**

A, f. 200r 10–11 ↄ
ↄ **Καὶ** ποιεῖν μὲν εἰρήνην καὶ κτίζειν κακὰ πό- ↄ λεσί τε καὶ ἔθνεσι τὸν Θεὸν ἀξίως τῆς ἑκάστων παρασκευῆς τε καὶ προαιρέσεως **ἀκούουσιν ὁσημέραι καὶ λέγουσιν, ἔργῳ δὲ τούτοις διαπιστοῦσιν**.

A, f. 200r 13 ↄ
A, f. 200r 14 — (m^2, ανοιχτόχρωμη μελάνη)
Καὶ ↄ **αὐτὸς μὲν ὁ δημιουργὸς ἡμῶν** καὶ τὰς τρίχας ἡμῶν ἠριθμῆσθαι **λέγει τῇ περὶ ἡμῶν οὐρανίῳ προνοίᾳ εἰς ἔνδειξιν τοῦ πολλῷ μᾶλλον μέλειν — αὐτῇ τῶν ἄλλων ἐν ἡμῖν ἀναγκαίων·**

A, f. 200r 16 ↄ
καὶ μὴ μόνον ἄνθρωπον ἐπὶ σφαγὴν ἥκειν, ↄ **ἀλλ**' οὐδὲ στρουθίον εἰς παγίδα πίπτειν ἄνευ θείου θελήματος, **καὶ εἰ μὴ στρουθίον, σχολῇ γε ἄνθρωπον·**

A, f. 200r 23–28 ↄ
Καὶ τῷ μὲν Δαυὶδ συνᾴδουσι ↄ **καθ' ἑκάστην**· Ἰδοὺ, ὡς ὀφθαλμοὶ δούλων εἰς χεῖρας τῶν κυρίων αὐτῶν, ↄ ὡς ὀφθαλμοὶ παιδίσκης εἰς χεῖρας τῆς κυρίας αὐτῆς, οὕτως οἱ ὀφθαλ- ↄ μοὶ ἡμῶν πρὸς Κύριον τὸν Θεὸν, ἕως οὗ οἰκτειρήσαι ἡμᾶς, **καὶ τῆς Χαναναίας** ↄ **ἐν εὐαγγελίοις ἀκούουσι κυναρίοις ἐξομοιούσης ἑαυτὴν τοῖς ἐσθί-** ↄ **ουσιν ἀπὸ τῶν ψιχίων τῶν πιπτόντων ἐκ τῆς τραπέζης τῶν κυρίων** ↄ **αὐτῶν, διὸ καὶ δικαίως ἐπὶ τῷ μεγέθει μακαρισθεῖσα τῆς πίστεως·**

Στο δεξιό περιθώριο του f. 200r σε απόσταση από το κείμενο έχουμε: στο ύψος του στ. 5 μία παύλα (-), του στ. 12 δύο παύλες (-, —), φαινομενικά άσχετες προς την ουσία του κειμένου.

A, f. 200v 9–11 — (m^2, ανοιχτόχρωμη μελάνη)
Εἰκότως οὖν παιδευόμεθα ὡς μηδὲ ἀνθρώπου δεσπότου μηδὲ γυναικὸς κυρίας μηδὲ πατρὸς ἢ μητρὸς εὔνοιαν — πρὸς ἡμᾶς ἀποδιδόντες Θεῷ, τῷ δι' ἡμᾶς τὸν αἰσθητὸν τουτονὶ ποιήσαντι — κόσμον, τῷ τοσούτοις κεκοσμηκότι τὴν ἡμῶν φύσιν χαρίσμασι, τῷ ὑπὲρ — ἡμῶν τοσαῦτα παθεῖν ἀνασχομένῳ, τῷ μὴ δικαίους ἐλθόντι καλέσαι, ἀλλὰ ἁμαρτωλοὺς εἰς μετάνοιαν·

A, f. 200v, 18-19 ↄ

διὰ τὴν ἄπειρον αὐτοῦ καὶ πάντα διατρέχουσαν ↄ δύναμιν. Καὶ προστάσσει μὲν ἐκεῖνος διηνεκῶς· Αἰτεῖτε τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ ↄ καὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ, καὶ τὰ ἄλλα πάντα προστεθήσεται ὑμῖν· **δώσει γὰρ πολλῷ βέλτιον καὶ ἀδρότερον ἢ ζητεῖν μέλλετε**·

A, f. 200v 28 — (m^2, ανοιχτόχρωμη μελάνη)
καὶ τῷ μὲν προσθήσει τὴν ζωὴν — συμφερόντως, τῷ δ' ἐπὶ τὸ βέλτιον συντεμεῖ, μὴ κακία ἀλλάξῃ σύνεσιν αὐτοῦ ἢ δόλος ἀπατήσῃ ψυχὴν αὐτοῦ·

A, f. 201r 5 — (m^2, ανοιχτόχρωμη μελάνη)
Ἀλλὰ νῦν ἡμῖν περὶ τῶν ἐμφρόνων καὶ σπουδαίων τέκνων ὁ λόγος ἐστίν, οἷς αἰτοῦσι τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν δικαιοσύνην, ἐκεῖθεν τὰ ἄλλα — προστίθεται πάντα.

A, f. 201r 16 — (m^2, ανοιχτόχρωμη μελάνη)
Ἐντεῦθεν αἱ προφητεῖαι τῶν τε ἄλλων ἀρχῆθεν καὶ τῶν τῆς ἡμετέρας σωτηρίας ἔργων τε καὶ καιρῶν· ἐντεῦθεν ἃ γέγραπται καὶ ἅπερ ἔδει παθεῖν — καὶ ποιῆσαι τὸν ἡμέτερον Ἰησοῦν.

A, f. 201r 16 — (m^2, ανοιχτόχρωμη μελάνη)
εἴρηται ἡμῖν ἐν τρισὶ λόγοις ἀρκούντως καὶ μετὰ πολλῆς ἐπεξεργασίας, ὧν ὁ μὲν — πρότερος ἐκεῖνος, οὗ καλῶς ἐν τῷ συγγράμματι μέμνησαι, τῆς ἀληθείας ἐστὶ κατασκευαστικός, οἱ δὲ λοιποὶ δύο, πρὸς τῷ τὴν ἀλή- θειαν κατασκευάζειν σαφέστερον, καὶ τὰ δοκοῦντά τισι δι' ἀπειρίαν αὐτῶν ἀνθίστασθαι λύουσι.

A, f. 202r 4 — (m^2, ανοιχτόχρωμη μελάνη)
Τῶν μὲν γὰρ ἄλλων τὸ τέλος πρόσκαιρον καὶ αὐτοῖς συγκαταλυόμενον (φημὶ δ' ὅσον αὐτοῖς — ἑκάστοις ἀπεκληρώθη πρὸς ἑαυτά), ἀνθρώπου δὲ τὸ τέλος αἰώνιον·

A, f. 202r 9 — (m^2, ανοιχτόχρωμη μελάνη)
Ἡ μὲν γὰρ πρόσκαιρος αὕτη ζωὴ γυμνασίου πρὸς ἀρετῆς ἐπίδειξιν χρείαν πληροῖ, ὅρος δὲ αὐτῆς προσεχὴς — μὲν ὁ τῆς ψυχῆς ἐκ τοῦ σώματος χωρισμός, τελευταῖος δὲ ἡ ἑπομένη μετ' αὐτὸν ἀίδιος ζωή·

A, f. 202r 15 — (m^2, ανοιχτόχρωμη μελάνη)
ἡ μὲν περὶ ὅλην τὴν βελτίω μοῖραν τοῦ Θεοῦ διάταξις ὁρισμὸς τοῦ Θεοῦ καλεῖται ἰδίως τῷ τοῦ γένους ὀνόματι· — καὶ διὰ τὸ ἐξ ἀιδίου εἶναι αὐτὸν ἐν τῇ θείᾳ γνώσει καὶ πρὸ τῆς τῶν πραγμάτων ὑπάρξεως προορισμὸς λέγεται·

A, f. 202v 24 — (m^2, ανοιχτόχρωμη μελάνη)
οὐδ' ὁ καιρὸς τῆς ἐντεῦθεν ἀπαλλαγῆς χωρὶς τῆς θείας διατάξεως δύναιτ' ἂν γίνεσθαι, τοῦ προσεχοῦς ὅρου τῆς ἐντεῦθεν ἐξόδου — συνῳδοῦ πρὸς τὸν τελευταῖον ὀφείλοντος εἶναι καὶ πρὸς ἐκεῖνον οἰκείως συμβαλλομένου.

A, f. 202v 24 ~~-II-~~ (m^2, ανοιχτόχρωμη μελάνη)
τῷ δὲ ὅρῳ τούτῳ τὸν ἔσχατον οἰκείως ἐπακολουθεῖν ~~-I I-~~ ὅρον, ἐπίτευξιν ὄντα τοῦ τέλους ἢ ἀπότευξιν.

A, f. 203r 9–12 ↄ
Ὁ γὰρ ἔνθεος Παῦλος ↄ **περὶ μὲν τῆς βελτίονος μοίρας** ἐξελέξατο ἡμᾶς ὁ Θεὸς ἐν ἑαυτῷ πρὸ κατα- ↄ βολῆς κόσμου **φησὶν ἐν τῇ πρὸς Ἐφεσίους**, προορίσας ἡμᾶς εἰς υἱοθεσίαν, ↄ **καὶ**

αὖ ἐν τῇ πρὸς Ῥωμαίους· Οὓς προέγνω καὶ προώρισε συμμόρφους **καὶ ↄ τὰ ἑξῆς**· τούτους καὶ ἐδόξασε.

A, f. 203r, 14 ↄ
ἐν τῇ πρὸς Ῥωμαίους οὕτω φησίν· ↄ Εἰ δὲ θέλων ὁ Θεὸς ἐνδείξασθαι τὴν ὀργὴν καὶ γνωρίσαι τὴν δύναμιν αὐτοῦ, ἤνεγκεν ἐν πολλῇ μακροθυμίᾳ σκεύη ὀργῆς κατηρτισμένα εἰς ἀπώλειαν **καὶ τὰ ἑξῆς**·

A, f. 203r 17–19 ↄ
τοὺς δ' αὐτοὺς τούτους ἐν τῇ πρὸς Ἐφεσίους ἀπηλλοτριωμένους ↄ τῆς τοῦ Θεοῦ ζωῆς **καλεῖ καὶ** τῇ καρδίᾳ πεπωρωμένους, **καὶ αὖθις** σκεύη ↄ εἰς ἀτιμίαν ξύλινα καὶ ὀστράκινα, **ὥσπερ** ἀργυρᾶ σκεύη καὶ χρυσᾶ **τοὺς ἐκλε-** ↄ **λεγμένους καλεῖ**, εὔχρηστά τε καὶ εἰς πᾶν ἀγαθὸν ἔργον ἡτοιμασμένα·

A, f. 203v 16 ↄ
ὁ γὰρ ἔνθεος Παῦλος, τὸ τοῦ Χριστοῦ στόμα, ↄ πάντων **φησί** τῶν ἀνθρώπων σωτήρ ἐστιν ὁ Θεός, μάλιστα δὲ πιστῶν, **οὐ περὶ τῆς μελλούσης σωτηρίας τε καὶ ζωῆς αἰωνίου λέγων**·

A, f. 204r 3–5 ↄ
ἀλλὰ καὶ ἀπίστους ὑπὸ φιλανθρωπίας, ↄ καὶ μᾶλλον εἰ δικαίως βιοῖεν· δόξα γάρ, **φησίν (ἐνταῦθα δηλονότι**) καὶ δικαίωσις ἐκ Θεοῦ ↄ τῷ ἐργαζομένῳ τὸ ἀγαθόν, μάλιστα μὲν Ἰουδαίῳ (**τῷ περὶ τὸν ἕνα Θεὸν εὐσε-** ↄ **βοῦντι**), εἶτα καὶ Ἕλληνι (**τῷ περὶ τὰ θεῖα πεπλανημένῳ**)· **τῆς μὲν γὰρ ἀπιστίας ἐκεῖ τὸν οὐκ εὐτυχῆ καρπὸν λήψεται, τῆς δ' ἄλλης ἀγαθοεργίας οὐκ ἄμισθος ἐνταῦθα καταλειφθήσεται.**

A, f. 205r 21 ↄ
τοὐναντίον πολίταις ↄ **ἀγαθοῖς οἰκουμένη**· Δώσω γάρ **φησίν** ἄρχοντας ὑμῖν κατὰ τὰς καρδίας ὑμῶν.

A, f. 205r 27 ↄ
Ἁμαρτία γάρ **φησί** , ↄ βασιλέως ἐπὶ κεφαλὴν λαοῦ, **καὶ τὸ ἀνάπαλιν**. **Καὶ πόλις ἡ μὲν ἁλίσκεται τοῖς πολεμίοις παρὰ δόξαν, ἡ δὲ παρὰ δόξαν αὐτῶν ἀπαλλάττεται**·

A, f. 205v 4 ↄ
οἱ δὲ πρὸς βελτίωσιν τοῦτο πάσχουσιν. Θαρσεῖτε γάρ, **φησὶν** ↄ **ὁ Θεὸς διὰ Ἱερεμίου τοῖς Ἰουδαίοις**, ἐπράθητε τοῖς ἔθνεσιν οὐκ εἰς ἀπώλειαν.

A, f. 205v, 6–8 ↄ
Καὶ τοὺς ἀπηνέστερον δὲ χρησαμένους τοῖς κατὰ θείαν δουλωθεῖσι συγχώρησιν ↄ **ἐπεξέρχεται, ὡς διὰ Ἡσαΐου φησίν**· Ἐγὼ ἔδωκα αὐτοὺς εἰς τὴν ↄ χεῖρά σου, σὺ δὲ οὐκ ἔδωκας αὐτοῖς ἔλεος. Νῦν ἤξει ἐπὶ σὲ ἐξαίφνης ↄ ἀπώλεια, καὶ οὐ μὴ γνῷς.

A, f. 205v 12 — (m^2, ανοιχτόχρωμη μελάνη)
Καὶ λοιμὸν ὁμοίως ἐν ἔθνει ἢ πόλει — μέλλοντά τε καὶ προλεγόμενον ὑπὸ τῶν ταῦτα σκοπούντων ἐκ τῆς κοσμικῆς, ὡς εἴρηται, διαθέσεως οὐκ ἐᾷ γίνεσθαι, καὶ ἀρξάμενον παύει·

A, f. 205v 25–26 ↄ

ↄ **ὥσπερ δι' Ἱερεμίου τοῖς Ἰουδαίοις ὠνείδιζεν ὁ Θεός**· Μάτην ἐπάταξα ↄ τὰ τέκνα ὑμῶν· παιδείαν οὐκ ἐδέξασθε **καὶ τὰ λοιπά. Δυστυχούσης καὶ τῆς πατρίδος, οἵ τε παῖδες ἀπαλλάττονται ζωῆς τοιαύτης ἀγαθῇ προνοίᾳ Θεοῦ**·

A, f. 207r 6–13 και 15–17 ↄ

Τῷ μεγάλῳ Βασιλείῳ πείθου ↄ γνησίως λέγοντι· Μὴ αὐτόματόν τινα εἴπῃς συντυχίαν τῶν γινομένων ἀνθρώποις, ὡς ↄ μηδενὸς προστάτου τὸν κόσμον οἰκονομοῦντος, πονηρὰ δόγματα ὑποτι- ↄ θέμενος σεαυτῷ, μηδὲ ἐκπέσῃς τῶν ὅρων τῆς εὐσεβείας, **καὶ ἄλλοθι πάλιν ↄ λέγοντι**· Προδιατεταγμένον ἐν ἑκάστοις τὸ τῆς ζωῆς ἐστι τέλος, κἀντεῦθεν ↄ ἄνισα καὶ ἀνόμοια γίνεται τοῖς ἀνθρώποις τοῦ βίου τὰ πέρατα κατὰ τὰς περὶ ἕκαστον ↄ διαφόρους καὶ ἡμῖν ἀνεννοήτους τοῦ θείου οἰκονομίας, ἄνισα μὲν κατὰ τὸν ↄ χρόνον δηλονότι, ἀνόμοια δὲ κατὰ τὸν τρόπον. **Τὰ αὐτὰ δὲ καὶ τοῖς ἄλλοις ↄ πᾶσι διδασκάλοις λέγουσι πείθου· σφραγὶς δὲ πάντων ὁ μέγας Μάξιμος, ὁμολογητῶν καὶ θεολόγων ἡ κορωνίς, ἐν καῳ κεφαλαίῳ τῆς δης ↄ Ἑκατοντάδος οὕτω λέγων**· Ὧι τρόπῳ βούλεται ὁ τὴν ἑκάστου πρὸ τῶν ↄ αἰώνων διορίσας ζωὴν Θεός, ἕκαστον πρὸς τὸ οἰκεῖον τῆς ζωῆς ἄγει τέλος, ↄ εἴτε δίκαιον εἴτε ἄδικον. **Τούτοις ἅπασι πείθου**·

Ε΄ Λόγος

C = *Parisinus Graecus* 1292, ff. 148v–153v

Titulus (f. 148v 27–28):

: Ὅπως ἡ θεία πρόνοια καὶ ὁ θεῖος προορισμός, οὐκ ἀναιρεῖ τὸ χρήσιμον τῶν εὐχῶν :

Γραφή τίτλου με κεραμέρυρθη μελάνη (κιννάβαρι). Τίτλος κατά τον πίνακα περιεχομένων στην αρχή του κώδικα (f. 1r*): ὅπως ἡ θεία πρόνοια καὶ ὁ θεῖος προορισμός, οὐκ ἀναιρεῖ τὸ χρήσιμον τῶν εὐχῶν.

Αρχή (f. 149r 1):

Ὁ περὶ τῆς θείας προνοίας λόγος πολλὴν μὲν ἐκ τῶν εὐτάκτως γινομένων ἐν τῷ παντὶ

Αρχίγραμμα υπερμεγέθες, κεραμέρυθρο, καλλιτεχνημένο.

Τέλος (f. 153v 6): Αὐτῷ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας· ἀμήν : -

D = *Pantocratorinus* 127, ff. 63r–67v

Titulus (63r 10):

ὅπως ἡ θεία πρόνοια καὶ ὁ θεῖος προορισμός, οὐκ ἀναιρεῖ τὸ χρήσιμον τῶν εὐχῶν·

Γραφή τίτλου με κεραμέρυρθη μελάνη (κιννάβαρι). Τίτλος κατά τα περιεχόμενα στο τέλος του κώδικα (f. 353v): ὅπως ἡ θεία πρόνοια καὶ ὁ θεῖος προορισμός, οὐκ ἀναιρεῖ τὸ χρήσιμον τῶν εὐχῶν.

Αρχή (f. 63r 11):

Ὁ περὶ τῆς θείας προνοίας λόγος πολλὴν μὲν ἐκ τῶν εὐτάκτως γινομένων

Αρχίγραμμα υπερμεγέθες, κεραμέρυθρο, καλλιτεχνημένο.

Τέλος (67v 3): Αὐτῷ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας· ἀμήν : —).

Σημάνσεις

C, 150v 21–22 ↄ

D, 64v 25–26 ↄ

Τοῖς δὲ δικαίοις, μάλιστα μὲν ἂν καὶ πιστοὶ ὦσι, τὸ τῆς προνοίας ἀγαθὸν ἐπιλάμπει, ↄ **ἧττον δὲ τοῖς ἀπίστοις. Διὸ καὶ εἴρηται**· "Δόξα παντὶ τῷ ἐργαζομένῳ ↄ τὸ ἀγαθόν, πρῶτον μὲν Ἰουδαίῳ (**τουτέστι πιστῷ**), εἶτα καὶ Ἕλληνι" (**τουτέστιν ἀπίστῳ**).

C, f. 150v 26–27 ↄ

D (*solum apud* C)

Ὅτι δὲ ταῦθ' οὕτως ↄ ἔχει, ἐναργῶς ὁ θεῖος Παῦλος παρίστησι· προνοεῖ γάρ, **φησίν**, ὁ Θεὸς ↄ πάντων ἀνθρώπων, μάλιστα δὲ πιστῶν, **οὐκοῦν καὶ πάντων μὲν πιστῶν, μάλιστα δὲ τῶν κατὰ λόγον τε καὶ νόμον βιούντων καὶ τὰ πρὸς τὸ τέλος φέροντα πάσῃ μετιόντων σπουδῇ.**

C (*solum apud D*)
D, 66r 13–14 ↄ
καὶ ἀπαλλάττοιντ' ἂν πειρασμῶν ↄ οὐκ εὐχόμενοι ἀπαλλάττεσθαι· "καὶ σιωπῶντος γάρ, **φησί**, Μωσέως ↄ ἐπακούει Θεός", **τῇ ἀξιότητι τοῦ ἀκουσθῆναι φιλαγάθως προσέχων, οὐ τὴν διὰ τῆς γλώττης λαλιὰν ἀναμένων· ἐγκαρδίως γὰρ ἔστι λαλεῖν, γλώττῃ σιγῶντα.**

C (*solum apud* D)
D, f. 66v 14–17/18 — (m^2, πιο ανοιχτόχρ. μελάνη)
ἔχουσί τε τὴν τοιαύτην πεποίθησιν ἀληθῶς οἱ συνειδότες σφίσιν αὐτοῖς μήτε — ἁμαρτιῶν οὖσιν ἐνόχοις ἀμετανοήτων καὶ τὴν θείαν ἐμποδιζουσῶν φιλανθρωπίαν καὶ τοὺς διατεταγμένους τῆς ἀγάπης καρποφοροῦσι καρποὺς μετὰ ταπεινώσεως. Δεῖ γὰρ ἀλλήλοις συντρέχειν τό τε προωρίσθαι ¯ εἰς τὴν αἰώνιον ζωὴν καὶ τὸ μηδενὸς τῶν εἰς αὐτὴν φερόντων ὀλιγωρεῖν·

C, f. 152v 20–21 ↄ
D, f. 66v 19–20 ↄ
ὡς ὁ μακάριος Πέτρος ἐν τῇ τῶν ↄ Ἐπιστολῶν πρώτῃ φησί· «Σπουδάσατε δι' ἀγαθῶν ἔργων βεβαίαν ὑμῶν ↄ τὴν κλῆσιν καὶ ἐκλογὴν ποιεῖσθαι», **ὡς εἶναι τῶν σπουδαίων ἑκάστῳ καθάπερ ἐχέγγυον ἢ σημεῖον τῆς ἀγνοουμένης μὲν αὐτῷ θεόθεν ἐκλογῆς ἐπ' αὐτῷ·**

C (solum apud D)
D, f. 67v 2 ↄ
καθά φησιν ὁ θεῖος ἀπόστολος· ↄ "Πιστός ἐστιν ὁ Θεός, ὃς οὐκ ἐάσει ἡμᾶς πειρασθῆναι ὑπὲρ ὃ δυνάμεθα".

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

(A) Κώδικες[663]

Danmark, København, Det Kongelige Bibliotek, NKS 0014 2
Deutschland, München, Bayerische Staatsbibliothek, Cod. graec. 538
France, Paris, Bibliothèque Mazarine, fonds principal 4467
France, Paris, Bibliothèque nationale de France, *Coisl.* 278
France, Paris, Bibliothèque nationale de France, *Coisl.* 280
France, Paris, Bibliothèque nationale de France, grec 1237
France, Paris, Bibliothèque nationale de France, grec 1273
France, Paris, Bibliothèque nationale de France, grec 1289
France, Paris, Bibliothèque nationale de France, grec 1292
France, Paris, Bibliothèque nationale de France, grec 1294
Hellas, Athêna, Ethnikê Bibliothêkê tês Hellados, Metochion tou Panagiou Taphou (ΜΠΤ) 35
Hellas, Athêna, Mouseio Benaki, T. A. 30
Hellas, Athêna, Mouseio Benaki, T. A. 272
Hellas, Hagion Oros, Monê Batopediou, fonds principal 148
Hellas, Hagion Oros, Monê Batopediou, fonds principal 254
Hellas, Hagion Oros, Monê Esphigmenou, fonds principal 95
Hellas, Hagion Oros, Monê Ibêrôn, fonds principal 329
Hellas, Hagion Oros, Monê Ibêrôn, fonds principal 388
Hellas, Hagion Oros, Monê Pantokratoros, fonds principal 127
Hellas, Patmos, Monê tou Hagiou Iôannou tou Theologou, fonds principal 308
Italia, Torino, Biblioteca Nazionale Universitaria, fonds principal B. V. 02 (Zuretti 06)
Italia, Torino, Biblioteca Nazionale Universitaria, fonds principal C. II. 16 (Pasini *Taur.* 23)
Polska, Kraków, Biblioteka Jagiellońska, Berlin, graec. 4°.02 (301)
Rossijskaja Federacija, Moskva, Gosudarstvennyj Istoričeskij Musej (GIM), Sinod. gr. 441 (Vlad. 220)
Türkiye, Edirne, Gumnasion, fonds principal, 1290 (43)
Vaticano, Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana, Ross. 0986
Vaticano, Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana, *Vat. gr.* 433

(B) Πηγές

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ Β΄ ΣΙΝΑΪΤΗΣ

- ΙϚ΄ [16] Ἐρώτησις. *Ἔστι καὶ ἕτερον μετὰ τοῦτο παγκόσμιον ζήτημα, τουτέστιν εἰ ἔχει ὅρον ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου, ἢ οὔ· οἱ μὲν γάρ φασιν ἔχειν, οἱ δὲ λέγουσιν μὴ ἔχειν,* [*Ἐρωτήσεις καὶ ἀποκρίσεις περὶ διαφόρων κεφαλαίων γενόμεναι ἐκ διαφόρων προσώπων πρὸς τὸν ἀββᾶ Ἀναστάσιον, ὧν τὰς λύσεις ἐποιήσατο οὐκ ἐξ ἑαυτοῦ ἀλλ᾽ ἐκ πολλῆς πείρας (Quaestiones et responsiones)*], στο: *Anastasii Sinaitae Questiones et Responsiones,* ed. A. Munitiz and M. Richard, *Corpus Christianorum. Series Graeca* 59, Turnhout, Brepols 2006, 23–27.

- ϘΘ΄ [99] Ἐρώτησις. *Τινὲς ἀποστάντες ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς ἁγίας ἐκκλησίας μετὰ τοῦ ἔθνους τούτου λέγουσιν, ὅτι Ὃν θέλει ὁ Θεὸς σωθῆναι, σῴζεται, καὶ ὃν ὁ Θεὸς ἀπόλλει, ἀπόλλεται,*

[663] Ακολουθείται η μορφή της αναγραφής των κωδίκων στους Pinakes: https://pinakes.irht.cnrs.fr/notices/oeuvre/3694/ .

φέροντες καὶ τὸ ῥητὸν τοῦ Ἀποστόλου εἰς μαρτυρίαν, ὅτι Ἐλεήσω ὃν ἂν ἐλεῶ, καὶ οἰκτειρήσω ὃν ἂν οἰκτείρω, καὶ Ὃν θέλει, ἐλεεῖ, ὃν δὲ θέλει, σκληρύνει, καὶ Οὓς προέγνω, τούτους καὶ προώρισε, καὶ Τὰ μὲν σκεύη ἐποίησεν ὁ Θεὸς εἰς τιμήν, τὰ δὲ εἰς ἀτιμίαν, ἤγουν τοὺς ἀνθρώπους, [*Ἐρωτήσεις καὶ ἀποκρίσεις περὶ διαφόρων κεφαλαίων γενόμεναι ἐκ διαφόρων προσώπων πρὸς τὸν ἀββᾶ Ἀναστάσιον, ὧν τὰς λύσεις ἐποιήσατο οὐκ ἐξ ἑαυτοῦ ἀλλ' ἐκ πολλῆς πείρας (Quaestiones et responsiones)*], στο: *Anastasii Sinaitae Questiones et Responsiones,* ed. A. Munitiz and M. Richard, *Corpus Christianorum. Series Graeca* 59, Turnhout, Brepols 2006, 156–159.

- 23a (q. 44)**:** ΜΔ΄ Ἐρώτησις**.** *Τὸ μέγα καὶ πολυθρύλλητον καὶ σχεδὸν παρὰ πάντων ζητούμενον· ὅρον θέλομεν λέγειν ἔχειν τὴν τοῦ ἀνθρώπου ζωήν, ἢ οὔ; Εἰ μὲν γὰρ ὅρος, πῶς φησιν ὁ Δαυῒδ τῷ Θεῷ· Μὴ ἀναγάγῃς με ἐν ἡμίσει ἡμερῶν μου, καὶ πάλιν, Ἄνδρες αἱμάτων καὶ δολιότητος, οὐ μὴ ἡμισεύσουσιν τὰς ἡμέρας αὐτῶν; Εἰ δὲ οὐκ ἔστιν ὅρος, πῶς πάλιν ὁ αὐτὸς λέγει· Ἰδοὺ παλαιστὰς ἔθου τὰς ἡμέρας μου; Εἰ δὲ πάλιν ὅρος ἐστί, πῶς ὁ Σολομὼν εἶπεν· Μὴ γίνου σκληρὸς μηδὲ ἀσεβὴς ἐπιπολύ, ἵνα μὴ ἀποθάνῃς ἐν οὐ καιρῷ σου; Εἰ οὖν ἔστιν ἐν οὐ καιρῷ ἀποθανεῖν, πῶς τισιν ἔδοξε λέγειν, ὅτι Θάνατοι ἐπάγονται τῶν ὅρων τῆς ζωῆς πληρωθέντων; Πῶς δὲ καὶ τῷ Ἐζεκίᾳ καὶ τοῖς Νινευΐταις ζωὴν αἰτησαμένοις, ὁ Θεὸς ἐπροσέθηκεν*;], [*Ἐρωτήσεις καὶ ἀποκρίσεις περὶ διαφόρων κεφαλαίων γενόμεναι ἐκ διαφόρων προσώπων πρὸς τὸν ἀββᾶ Ἀναστάσιον, ὧν τὰς λύσεις ἐποιήσατο οὐκ ἐξ ἑαυτοῦ ἀλλ' ἐκ πολλῆς πείρας (Quaestiones et responsiones)* = (Ps.-) Athanasios, *Quaestines ad Antiochum ducem, quaest*. 113, *PG* 28: 668A], στο: *Anastasii Sinaitae Questiones et Responsiones (Appendices),* ed. A. Munitiz and M. Richard, *Corpus Christianorum. Series Graeca* 59, Turnhout, Brepols 2006, 213–217.

- 23b (q. 44): *περὶ ὅρου ζωῆς καὶ θανάτου*, [*Ἐρωτήσεις καὶ ἀποκρίσεις περὶ διαφόρων κεφαλαίων γενόμεναι ἐκ διαφόρων προσώπων πρὸς τὸν ἀββᾶ Ἀναστάσιον, ὧν τὰς λύσεις ἐποιήσατο οὐκ ἐξ ἑαυτοῦ ἀλλ' ἐκ πολλῆς πείρας (Quaestiones et responsiones)*], στο: *Anastasii Sinaitae Questiones et Responsiones (Appendices),* ed. A. Munitiz and M. Richard, *Corpus Christianorum. Series Graeca* 59, Turnhout, Brepols 2006, 217–220.

- Ἐρώτησις ΚΑ΄ [21]. *Διὰ τί οὐ προγινώσκουσιν ἄνθρωποι τὴν ἡμέραν τῆς τελευτῆς αὐτῶν; καὶ εἰ ἄρα τελευτῶντες αἰσθάνονταί τι μελλόντων αὐτοὺς διαδέχεσαθι ἀγαθῶν, ἢ κακῶν*, [*Ἐρωτήσεις καὶ ἀποκρίσεις, περὶ διαφόρων κεφαλαίων ἐκ διαφόρων προσώπων. Τὰς λύσεις οὐκ ἐξ αὐτοῦ, ἀλλ' ἐκ πείρας, καὶ ἀναγνώσεως τῶν Γραφῶν ἐποιήσατο* (*Interrogationes et Responsiones de diversis capitibus a diversis propositae. Solutiones non ex seipso, sed ex experientia, et ex sacris Litteris desumpsit)*], στο: J.-P. Migne, *Patrologiae cursus completus (series Graeca) (PG)* 89, Paris 1857–1866: 531–536.

- Ἐρώτησις ΝΕ΄ [55]. *Πῶς νοητέον, «Οὓς προέγνω καὶ προώρισε, τούτους καὶ ἐκάλεσε;» καί, «Ὃν θέλει, ἐλεεῖ, ὃν δὲ οὐ θέλει, σκληρύνει;» καί, «Οὐ τοῦ θέλοντος, οὐδὲ τοῦ τρέχοντος, ἀλλὰ τοῦ ἐλεοῦντος Θεοῦ;» Πολλοὶ γὰρ λέγουσιν, ὅτι Ὃν θέλει Κύριος, σώζει, ἢ ἀπολλύει,* [*Ἐρωτήσεις καὶ ἀποκρίσεις, περὶ διαφόρων κεφαλαίων ἐκ διαφόρων προσώπων. Τὰς λύσεις οὐκ ἐξ αὐτοῦ, ἀλλ' ἐκ πείρας, καὶ ἀναγνώσεως τῶν Γραφῶν ἐποιήσατο* (*Interrogationes et Responsiones de diversis capitibus a diversis propositae. Solutiones non ex seipso, sed ex experientia, et ex sacris Litteris desumpsit*], στο: J.-P. Migne, *Patrologiae cursus completus (series Graeca) (PG)* 89, Paris 1857–1866: 617–620.

- Ἐρώτησις ϞϚ΄ [96], [*Ἐρωτήσεις καὶ ἀποκρίσεις, περὶ διαφόρων κεφαλαίων ἐκ διαφόρων προσώπων. Τὰς λύσεις οὐκ ἐξ αὐτοῦ, ἀλλ' ἐκ πείρας, καὶ ἀναγνώσεως τῶν Γραφῶν ἐποιήσατο* (*Interrogationes et Responsiones de diversis capitibus a diversis propositae. Solutiones non ex seipso, sed ex experientia, et ex sacris Litteris desumpsit*], στο: J.-P. Migne, *Patrologiae cursus completus (series Graeca) (PG)* 89, Paris 1857–1866: 735–750.

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ

- Ἐρώτησις ριγ΄. *Τὸ μέγα καὶ πολυθρύλλητον, καὶ σχεδὸν παρὰ πάντων ζητούμενον ὅρον θέλομεν λέγειν ἔχειν τὴν τοῦ ἀνθρώπου ζωὴν, ἢ οὔ; Εἰ μὲν γὰρ ὅρος ἐστὶ, πῶς φησιν ὁ Δαβὶδ τῷ*

Θεῷ· «Μὴ ἀναγάγῃς με ἐν ἡμίσει ἡμερῶν μου;» εἰ δὲ οὐκ ἔστιν ὅρος, πῶς πάλιν ὁ αὐτὸς λέγει· «Ἰδοὺ παλαιστὰς ἔθου τὰς ἡμέρας μου.» Εἰ δὲ πάλιν ὅρος ἐστὶ, πῶς ὁ Σολομὼν φησι· «Μὴ γίνου σκληρὸς, μηδὲ ἀσεβὴς ἐπὶ πολὺ, ἵνα μὴ ἀποθάνῃς ἐν οὐ καιρῷ σου.» Εἰ οὖν ἐστιν ἐν οὐ καιρῷ ἀποθανεῖν, πῶς τισιν ἔδοξε λέγειν, ὅτι θάνατοι ἐπάγονται, τῶν ὅρων τῆς ζωῆς πληρωθέντων; Πῶς δὲ καὶ τῷ Ἐζεκίᾳ καὶ τοῖς Νινευΐταις ζωὴν ὁ Θεὸς αἰτησαμένοις προσέθηκεν; στο: J.-P. Migne, *Patrologiae cursus completus (series Graeca) (PG)* 28, Paris 1857–1866: 667–668.

- *Λόγος περὶ τῆς Ἐνανθρωπήσεως τοῦ Λόγου καὶ τῆς διὰ σώματος πρὸς ἡμᾶς ἐπιφανείας αὐτοῦ*, στο: J.-P. Migne*, Patrologiae cursus completus (series Graeca) (PG)* 26, Paris 1857–1866: 95–198.

- *Εἰς τὸ πάθος τοῦ Κυρίου καὶ εἰς τὸν Σταυρὸν. Homilia de passione et cruce domini,* στο: J.-P. Migne, *Patrologiae cursus completus (series Graeca) (PG)* 28, Paris, 1857–1866: 185–250.

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ

- *Ἠθικὰ Εὐδήμεια*, στο: *Aristoteles Graece,* ex recensione Immanuelis Bekkeri, Academia Regia Borussica, vol. alterum, Berolini, 1831, 1214-1249.

- *Ἠθικὰ Νικομάχεια*, στο: *Aristotelis Ethica Nicomachea*, Recognovit Brevique Adnotatione Critica Instruxit I. Bywater, Oxford Calssical Text, Oxonii, 1890 (repr. 2010), 1–224.

ΑΥΓΟΥΣΤΙΝΟΣ ΙΠΠΩΝΟΣ

- *Ἀνθολόγιον ἐκ τῶν ἔργων Αὐγουστίνου Ἱππῶνος*, ἐξελληνισθὲν ὑπὸ Δημητρίου τοῦ Κυδώνη, Διονύσιος Χ. Καλαμάκης, Φιλολογικὸς Σύλλογος Παρνασσός, Ἀθῆναι 1996, 56–138.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ

-*Ὁμιλία ὅτι οὐκ ἔστιν αἴτιος τῶν κακῶν ὁ Θεὸς (Quod deus non est auctor malorum)*, στο: J.-P. Migne, *Patrologiae cursus completus (series Graeca) (PG)* 31, Paris 1857–1866: 329–353.

- *Περὶ θανάτου.* Λόγος ΙΑ΄ (*De Morte*. Sermo XI) [*Ἠθικοὶ Λόγοι ΚΔ΄ ἐκλεχθέντες διὰ Συμεὼν τοῦ Μαγίστρου καὶ Λογοθέτου* (*Sermones de moribus a Symeone Metaphrasta collecti*)], στο: J.-P. Migne, *Patrologiae cursus completus (series Graeca) (PG)* 32, Paris 1857–1866: 1256–1277 [1116–1381].

- *Περὶ Προνοίας.* Λόγος ΚΒ΄, (*De Providentia.* Sermo XXII) [*Ἠθικοὶ Λόγοι ΚΔ΄ ἐκλεχθέντες διὰ Συμεὼν τοῦ Μαγίστρου καὶ Λογοθέτου* (*Sermones de moribus a Symeone Metaphrasta collecti*)], στο: J.-P. Migne, *Patrologiae cursus completus (series Graeca) (PG)* 32, Paris 1857–1866: 1365–1373 [1116–1381].

- *Εἰς τὴν Μάρτυρα Ἰουλίτταν καὶ εἰς τὰ λειπόμενα τῆς προλεχθείσης ὁμιλίας περὶ εὐχαριστίας* (*Homilia in martyrem Julittam et in ea quae superfuerant dicenda in prious habita concione de gratiarum actione*), στο: J.-P. Migne, *Patrologia cursus completus (series Graeca) (*PG) 31, Paris 1857–1866: 237–262.

- *Ἠθικοὶ ὅροι* (*Regulae morales*), στο: J.-P. Migne, *Patrologiae cursus completus (series Graeca) (PG)* 31, Paris 1857–1866: 691–870.

- *Ὅροι κατὰ πλάτος κατ' ἐρώτησιν καὶ ἀπόκρισιν* (*Regulae fusius tractatae per interrogationes et responsiones traditae*), στο: J.-P. Migne, *Patrologiae cursus completus (series Graeca) (PG)* 31, Paris 1857–1866: 889–1052.

- *Κεφάλαια τῶν ὅρων τῶν κατ' ἐπιτομὴ* (*Capita regularum brevius tractatarum*), στο: J.-P. Migne, *Patrologiae cursus completus (series Graeca) (PG)* 31, Paris 1857–1866: 1051–1306.

ΒΗΣΣΑΡΙΩΝ

- L. Mohler, *Kardinal Bessarion als Theologe, Humanist und Staatsmann. Funde und Forschungen. Bessarionis in calumniatorem Platonis libri IV. Textum Graecum addita vetere*

versione latina. II. Band. Neudruck der Ausgabe Paderborn, Scientia Verlag Aalen Ferdinand Shöningh Paderborn, 1927 (ανατ.1967), 1–631.

- L. Mohler, *Kardinal Bessarion als Theologe, Humanist und Staatsmann: Funde und Forschungen*. III Band. *Aus Bessarions Gelehrtenkreis: Abhandlung, Reden, Briefe von Bessarion, Theodoros Gazes, Michael Apostolios, Andronikos Kallistos, Georgios Trapezuntios, Niccolò Perotti, Niccolò Capranica*. Neudruck der Ausgabe Paderborn, Scientia Verlag Aalen Ferdinand Shöningh Paderborn 1927 (ανατ.1967), 1–649.

ΓΕΡΜΑΝΟΣ Α΄ ΠΑΤΡΙΑΡΧΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

- *Περὶ ὅρων ζωῆς*, στο: C. Garton - L.G. Westerink, *On Predestined Terms of Life* (*Arethusa Monographs* 7), Buffalo, Department of Classics, State University of New York, 1979, 2–66.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΑΜΟΙΡΟΥΤΖΗΣ

- Γεώργιος Ἀμοιρούτζης*, Φιλόσοφος, ἢ περὶ πίστεως:* στο: J. Monfasani 2021α, *The Philosopher, or On Faith - George Amiroutzes* (Graphai. Dumbarton Oaks –Trustees for Harvard University), Washington D.C. 2021α, 36–199.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΓΕΜΙΣΤΟΣ - ΠΛΗΘΩΝ

-Περὶ εἱμαρμένης, στο: C. Alexandre, *Πλήθωνος Νόμων Συγγραφῆς τὰ σωζόμενα. Pléthon. Traité des Lois ou recueil des fragments en partie inédits de cet ouvrage*, Paris 1858 (ανατ. A. Hakkert, Amsterdam 1966), 64–79.

- H. S. REIMARUS, *Πλήθωνος συγγραμμάτιον Περὶ εἱμαρμένης. Plethonis Libellus de fato; ejusdem et Bessarionis Cardinalis Epistolae amoebaeae de eodem argumento…,* Lugduni Batavorum 1722, 4–49.

-Πρὸς ἠρωτημένα ἄττα ἀπόκρισις, στο: Λίνος Γ. Μπενάκης, «*Πλήθωνος Πρὸς ἠρωτημένα ἄττα ἀπόκρισις (γιὰ τὸ ἀριστοτελικὸ ἀξίωμα τῆς ἀντιφάσεως καὶ γιὰ τὴ σύνθετη φύση τοῦ ἀνθρώπου)», Φιλοσοφία* 4, 1974, 330–376.

-Περὶ ἀρετῶν, στο: B. Tambrun-Krasker, *Georges Gémiste Pléthon, Traité des vertus,* (*Corpus philosophorum Medii Aevi. Philosophi Byzantini* 3), Akademy of Athens-Brill, Athens-Leiden 1987, 1–15.

- LAGARDE B. 1973: «Le *De differentiis* de Pléthon: *Γεωργίου Γεμιστοῦ περὶ ὧν Ἀριστοτέλης πρὸς Πλάτωνα διαφέρεται*», *Byzantion* 43, 312–343.

- LAGARDE B. 1989: «Georges Gémiste Pléthon: *Contre les objections de Scholarios en faveur d'Aristote ou Réplique à Scholarios*», *Byzantion* 59, 354–507.

- ΛΑΜΠΡΟΣ Σ. 1926: *Παλαιολόγεια καὶ Πελοποννησιακά* 3, ἐν Ἀθήναις: *Γεωργίου Γεμιστοῦ εἰς Μανουὴλ Παλαιολόγον περὶ τῶν ἐν Πελοποννήσῳ πραγμάτων,* 246–265*· Τοῦ κραταιοῦ καὶ ἁγίου ἡμῶν αὐθέντου καὶ βασιλέως κυροῦ Ἰωάννου τοῦ Παλαιολόγου πρὸς τὸν φιλόσοφον Γεμιστόν,* 330.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΙΟΣ

- Georgius Trapezuntius, *Comparatio Philosophorum Platonis et Aristotelis et de Prestantia Aristotelis,* στο: J. Monfasani 2021β, *Vindicatio Aristotelis, Two works of George of Trebizond in the Plato-Aristotle Controversy of the Fifteenth Century*: *Protectio Problematum Aristotelis* and *Comparatio Philosophorum Platonis et Aristotelis et De Prestantia Aristotelis*, Medieval & Renaissance Texts & Studies, Arizona State University, Tempe, AZ, 461-973.

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΝΑΖΙΑΝΖΗΝΟΣ Ο ΘΕΟΛΟΓΟΣ

- Ἐπιτάφιος εἰς τὸν πατέρα, παρόντος Βασιλείου, στο: J.-P. Migne, *Patrologiae cursus completus (series Graeca) (PG)* 35, Paris 1857–1866: 985–1044.

-Εἰς Καισάριον τὸν ἑαυτοῦ ἀδελφὸν Ἐπιτάφιος, στο: F. Boulenger, *Grégoire de Nazianze. Discours funèbres en l'honneur de son frère Césaire et de Basile de Césarée*, Picard, Paris 1908, 2–56.

-Εἰς τὸν μέγαν Ἀθανάσιον ἐπίσκοπον Ἀλεξανδρείας, στο: J.-P. Migne, *Patrologiae cursus completus (series Graeca) (PG) 35*, Paris 1857–1866: 1081–1128.

- Εἰς τὸν ἅγιον ἱερομάρτυρα Κυπριανόν, ἐξ ἀγροῦ μετὰ μίαν τῆς μνείας ἡμέραν ἐπανήκοντος, στο: J.-P. Migne, *Patrologiae cursus completus (series Graeca) (PG)* 35, Paris 1857–1866: 1169–1194.

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΝΥΣΣΗΣ

- *Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου. (De opificio hominis)*, στο J.-P. Migne, *Patrologiae cursus completus (series Graeca) (PG)* 44, Paris 1857–1866: 123–256.

- Περὶ τῶν νηπίων πρὸ ὥρας ἀφαρπαζομένων (De infantibus praematute abreptis), στο J.-P. Migne, *Patrologiae cursus completus (series Graeca) (PG)* 46, Paris 1857–1866: 161–192.

- (dub.) *Περὶ τῆς τοῦ ἀνθρώπου γενέσως καὶ εἰς τὸ κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν. (De Craetione Hominis sermo primus)*, στο: Gregorii Nysseni *Opera. Supplementum,* ed. H. Hörner, Leiden: Brill, 1972, 2-40.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΚΥΔΩΝΗΣ

- Λόγος ὅπως ἄλογον τὸ τοῦ θανάτου δέος ἀποδεικνύων, στο: Demetrii Cydonii *De Contemnenda Morte*, ed. H. Deckelmann, Teubner, Leipzig 1901 (repr. 1987), 1–44.

- J. A. Demetracopoulos, «Demetrius Cydones' Translation of Bernardus Guidonis' στο: *List of Thomas Aquinas' Writings* and the Historical Roots of Byzantine Thomism», στο: A. Speer / D. Wirmer (eds.), *1308. Eine Topographische Gleichzeitigkeit* ('Miscellanea Mediaevalia', 35), De Gruyter, Berlin 2010, 827–881.

ΔΙΟΔΩΡΟΣ ΤΑΡΣΕΥΣ

- Fragmenta in epistulam ad Romanos [8, 29–30]*,* στο: *Pauluskommentar aus der griechischen Kirche aus Katenenhandschriften gesammelt*, K. Staab, Aschendorff, Münster 1933, 95.

(Ψ.-) ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΑΡΕΟΠΑΓΙΤΗΣ

-Περὶ θείων ὀνομάτων, στο: Corpus Dionysiacum I / Pseudo-Dionysius Areopagita, *De divinis nominibus* (Bd. 1), Hrsg. von Beate Regina Suchla, (Patristische Texte und Studien Bd. 33), De Gruyter, Berlin–New York 1990, 107–231.

ΕΥΣΕΒΙΟΣ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ

Εὐαγγελικὴ Προπαρασκευή, στο: K. Mras, *Eusebius Werke, Band 8: Die Praeparatio evangelica* (Die griechischen christlichen Schriftsteller 43.1), Akademie-Verlag, Berlin 1954, 1–613.

ΗΣΥΧΙΟΣ ΠΡΕΣΒ. ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ

-Ψαλμὸς ΡϚ΄, στο: J.-P. Migne, *Patrologiae cursus completus (series Graeca) (PG)* 93, Paris 1857–1866: 1301–1308.

ΘΕΟΔΩΡΗΤΟΣ ΚΥΡΟΥ

-Περὶ προνοίας λόγοι δέκα, στο: J.-P. Migne, *Patrologiae cursus completus (series Graeca) (PG)* 83, Paris 1857–1866: 556–773.

-Ἑλληνικῶν παθημάτων θεραπευτικὴ: ed. Pierre Canivet, *Théodoret de Cyr. Thérapeutique des maladies helléniques. Tome II: Livres VII-XII. Texte critique, traduction et notes* (Sources chrétiennes 57/2), Paris 1958, 100–446.

ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΓΑΖΗ

- *Ἐπιστολαί*, στο: P. L. M. Leone, *Theodori Gazae epistolae*, Napoli 1990, 35–105.

ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΜΕΤΟΧΙΤΗΣ

- *Πότερον ἄμεινον ἀνθρώπῳ τὸ γενέσθαι, ἢ τὸ μὴ γενέσθαι, καὶ ὅτι ἄμεινον τὸ γενέσθαι*, στο: *Ὑπομνηματισμοὶ καὶ σημειώσεις γνωμικαί. Miscellanea Philosophica et Historica*, M. Christ. Müller και M. Theoph. Kiessling, Lipsiae 1821, 339–356.

ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΜΟΨΟΥΕΣΤΙΑΣ

-Σειρὰ Ἑνὸς καὶ Πεντήκοντα Ὑπομνηματιστῶν εἰς τὴν Ὀκτάτευχον καὶ τὰ τῶν Βασιλειῶν, ἤδη πρῶτον τύποις ἐκδοθεῖσα, ἀξιώσει μὲν τοῦ εὐσεβεστάτου καὶ γαληνοτάτου Ἡγεμόνος πάσης Οὐγγροβλαχίας κυρίου κυρίου Γρηγορίου Ἀλεξάνδρου Γκίκα, ἐπιμελείᾳ δὲ Νικηφόρου Ἱερομονάχου τοῦ Θεοτόκου, τόμος πρώτος τὴν Πεντάτευχον περιέχων, Ἐν Λειψίᾳ τῆς Σαξονίας, Ἐν τῇ τυπογραφίᾳ τοῦ Βρεϊτκόπφ, Ἔτει ᾳψοβ (1772), 821–822.

ΘΕΟΦΑΝΗΣ ΜΗΔΕΙΑΣ (ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΑΓΑΛΛΙΑΝΟΣ)

-Περὶ προνοίας ἢ Θεοφάνους Μηδείας, πρότερον δὲ μεγάλου οἰκονόμου τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, πρὸς τοὺς νομίζοντας, ἐὰν φύγωσιν ὅθεν λοιμώδεις ἀέρες καταπνέουσι, διασῴζονται, ἐμμένοντες δὲ ἐκεῖσε καὶ σπῶντες αὐτούς, τὸν θάνατον ἐπισπῶνται· Λόγος ἀποδεικνύων κακῶς φρονοῦντας αὐτοὺς καὶ εἰς Θεὸν ἐξαμαρτάνοντας· συντέτακται δὲ ἐν σχήματι διαλόγου κατὰ πεῦσιν καὶ ἀπόκρισιν, Μύστου τινὸς διαποροῦντος καὶ πυνθανομένου καὶ Μυσταγωγοῦ ἀποκρινομένου καὶ λύοντος. στο: Σπυρίδων Λαυρεώτης / Σωφρόνιος Ευστρατιάδης, *Κατάλογος κωδίκων τῆς Μεγίστης Λαύρας (τῆς ἐν τῷ Ἁγίῳ Ὄρει)*, Ἁγιορειτικὴ Βιβλιοθήκη, τεῦχ. Β΄ και Γ΄, Librairie Ancienne Honoré Champion, Paris 1925, 421–435.

- *Θεοφάνους Μηδείας Ἐπιστολαὶ* (1–18), στο: Σπυρίδων Λαυρεώτης / Σωφρόνιος Ευστρατιάδης, *Κατάλογος Κωδίκων τῆς Μεγίστης Λαύρας (τῆς ἐν τῷ Ἁγίῳ Ὄρει)*, Ἁγιορειτικὴ Βιβλιοθήκη, τεῦχ. Β΄ και Γ΄, Paris: *Περὶ προνοίας ἢ Θεοφάνους Μηδείας, πρότερον δὲ μεγάλου οἰκονόμου τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, πρὸς τοὺς νομίζοντας, ἐὰν φύγωσιν ὅθεν λοιμώδεις ἀέρες καταπνέουσι, διασῴζονται, ἐμμένοντες δὲ ἐκεῖσε καὶ σπῶντες αὐτούς, τὸν θάνατον ἐπισπῶνται· Λόγος ἀποδεικνύων κακῶς φρονοῦντας αὐτοὺς καὶ εἰς Θεὸν ἐξαμαρτάνοντας· συντέτακται δὲ ἐν σχήματι διαλόγου κατὰ πεῦσιν καὶ ἀπόκρισιν, Μύστου τινὸς διαποροῦντος καὶ πυνθανομένου καὶ Μυσταγωγοῦ ἀποκρινομένου καὶ λύοντος,* Ἁγιορειτικὴ Βιβλιοθήκη, τεῦχ. Β΄ και Γ΄, Librairie Ancienne Honoré Champion, Paris 1925, 412–421.

ΘΕΟΦΑΝΗΣ ΝΙΚΑΙΑΣ

- *Ἀπόδειξις δι᾽ ἐπιβολῶν τινων ἀναγκαίων νομιζομένων ὅτι ἐδύνατο ἐξ ἀϊδίου γεγενῆσθαι τὰ ὄντα καὶ ἀνατροπὴ ταύτης καὶ ἔλεγχος τῆς ἀπάτης τῆς δοκούσης ἐκ τῶν ἐπιχειρημάτων ἀνάγκης,* στο: *Θεοφάνους Νικαίας Ἀπόδειξις ὅτι ἐδύνατο ἐξ ἀϊδίου γεγενῆσθαι τὰ ὄντα καὶ ἀνατροπὴ ταύτης,* Editio princeps. Εισαγωγή, κείμενο, μετάφραση, ευρετήρια Ι. Δ. Πολέμης (Corpus Philosophorum Medii Aevi – Philosophi Byzantini 10), Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα 2000, 1–49.

ΘΕΟΦΥΛΑΚΤΟΣ ΣΙΜΟΚΑΤΗΣ

- *Περὶ ὅρων ζωῆς* [1. *ὅτι ὅροι ζωῆς τοῖς ἀνθρώποις ἀποκεκλήρωνται.* 2. *ὅτι οὐχ ὅροι τοῖς ἀνθρώποις πεπήγασι.* 3. *ἀπόφασις*], στο: Theophylactus Simocates, *On Predestinated Terms of*

Life, Greek Text and English Translation by Charles Garton and Leendert G. =Westerink, *Arethusa Monographs* VI, Buffalo, New York 1978, 2–31.

ΘΩΜΑΣ ΑΚΥΙΝΑΤΗΣ

SG

- Thomas Aquinas, *Summa contra Gentiles* (Δημητρίου Κυδώνη, *Θωμᾶ Ἀκυινάτου Σούμμα κατὰ Ἐθνικῶν*) (*Taur. Gr.* XXIII)

ST I

- Thomas Aquinas, *Summa Theologiae* (Δημητρίου Κυδώνη, *Θωμᾶ Ἀκυινάτου Σούμμα Θεολογικὴ*) (κώδικες *Vatop.* 254 και *Coisl.* 278 και 280)

Compendium SG

- Scholarii *Compendium translationis "Summae contra gentiles'' Thomae Aquinatis a Demetrio Cydone peractae* (κώδικας *Par. Gr.* 1273): *Ἐπιτομὴ τοῦ «Κατὰ Ἐθνικῶν, ἤτοι τῶν ἐπανισταμένων τῇ ἀληθείᾳ αἱρέσεων». Résumé de la Somme contre les Gentiles de saint Thomas d' Aquin.* [= *Ἅπαντα τὰ εὑρισκόμενα. Œuvres completes de Gennade Scholarios*. Edd. L. Petit, X.-A. Sideridès, M. Jugie, tome V, Maison de la Bonne Presse, Paris, 1931, 1–338].

Compendium ST I

-Scholarii *Compendium translationis Iae Partis «Summae theologiae» Thomae Aquinatis a Demetrio Cydone peractae* (κώδικας *Par. Gr*. 1273): *Ἐκ τοῦ Θεολογικοῦ. Ἐκ τῶν αὐτοῦ ἀποσημειώσεις τινές. Résumé de la «Somme théologique» de saint Thomas d'Aquin* [*Ἅπαντα τὰ εὑρισκόμενα. Œuvres complètes de Gennade Scholarios*. Edd. L. Petit, X.-A. Sideridès, M. Jugie, tome V, 338–510, Maison de la Bonne Presse, Paris, 1931].

Compendium ST Ia IIae

- Scholarii *Compendium translationis Iae Partis IIae Partis "Summae theologiae" Thomae Aquinatis a Demetrio Cydone peractae* (*Vat. Gr.* 433): *Ἐκλογὴ τοῦ πρώτου τῶν Ἠθικῶν τοῦ σοφοτάτου Θωμᾶ δὲ ἀκίνο, τοῦ ἀριθμοῦ καὶ τῆς τάξεως τῶν ζητημάτων πάντων πεφυλαγμένων. Résumé de la ''Prima Secundae" de la Somme théologique de saint Thomas d'Aquin* [*Ἅπαντα τὰ εὑρισκόμενα. Œuvres completes de Gennade Scholarios*. Edd. L. Petit, X.-A. Sideridès, tome VI, 1–153, Maison de la Bonne Presse, Paris, 1931].

ST II^a II^{ae}

- Thomas Aquinas, *Summa theologiae II* (Δημητρίου Κυδώνη, *Θωμᾶ Ἀκυινάτου Σούμμα Θεολογικὴ ἐξελληνισθεῖσα τοῦ δευτέρου τῶν Ἠθικῶν τὸ δεύτερον*) (*Par. Gr.* 1237): Δημητρίου Κυδώνη, *Θωμᾶ Ἀκυινάτου Σούμμα Θεολογικὴ ἐξελληνισθεῖσα του δευτέρου των Ἠθικῶν τὸ δεύτερον*, εκδ. Γ. Λεοντσίνης - Α. Γλυκοφρύδη-Λεοντσίνη, τεύχος 15ο, Ίδρυμα Ερεύνης και Εκδόσεων Νεοελληνικής Φιλοσοφίας, Αθήναι 1976, 27–231.

- Prochoros Cydones *Thomas Aquinas' "Quaestiones disputatae de potentia'' and "Quaestio disputata de spiritualibus creaturis''* (*Ζητήματά τινα Θωμᾶ τοῦ Ἀκουίνου, διδασκάλου τῶν Λατίνων*): An edition of Prochoros Cydones' (ca. 1330-1369/71) unpublished Greek translation of Thomas Aquinas' *Quaestiones disputatae de potentia* and *Quaestio disputata de spiritualibus creaturis*, A thesis submitted for the degree of Doctor of Philosophy at the University of London (Royal Holloway and Bedford New College), ed. M. Konstantinou-Rizos, London, 2017, 61–730 (*Quaestiones disputatae de potentia*) & 732–915 (*Quaestio disputata de spiritualibus creature*).

(Ψ.-) ΙΟΥΣΤΙΝΟΣ

-Ἐρώτησις ΛΓ΄. *Εἰ τῶν ἀνθρώπων ἡ φύσις ὡς θνητὸν μὲν τὸ οἰκεῖον ἐπιγινώσκει πέρας, ὁ δὲ ἑκάστου χρόνος οὐ κατά τινά ἐστιν ὅρον, ὅπερ καλοῦσιν οἱ ἐκτὸς εἱμαρμένης, πῶς τῷ Ἐζεκίᾳ προσετέθησαν χρόνοι; Τὸ γὰρ προστεθὲν ἐπὶ τοῦ προορισθέντος ἀριθμοῦ δηλονότι λαμβάνεται. Πόθεν οὖν ἐπὶ τῶν τελευτώντων τὸ τοῦ χρόνου δείκνυται;* [ψ.-Ιουστίνου *Ἀποκρίσεις πρὸς τοὺς*

Ὀρθοδόξους, περὶ τινῶν ἀναγκαίων ζητημάτων (Responsiones ad Orthodoxos de quibusdam necessariis quaestinobus)], στο: J.-P. Migne, *Patrologiae cursus completus (series Graeca) (PG)* 6, Paris 1857–1866: 1280.

- *Ἀνατροπὴ δογμάτων τινῶν ἀριστοτελικῶν,* στο: J. C. T. Otto, *Corpus apologetarum Christianorum saeculi secundi*, vol. 4, Mauke, Jena ^{3}1880 (repr. Martin Sändig: Wiesbaden 1969), 100–222.

ΙΠΠΟΚΡΑΤΗΣ

-*Ἀφορισμοί,* στο: É. Littré, *Œuvres complètes d'Hippocrate*, vol. 4, Baillière: Paris 1844, 458–608.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ

- *Ἔκδοσις ἀκριβὴς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως / Expositio fidei*, ed. B. Kotter, *Die Schriften des Johannes von Damaskos.* 2 (*Patristische Texte und Studien* 12), De Gruyter: Berlin 1973, 3–239.

- *Λόγος Ἀποδεικτικὸς περὶ τῶν ἁγίων καὶ σεπτῶν εἰκόνων,* στο: J.- P. Migne, *Patrologiae cursus completus (series Graeca)*

ΙΩΑΝΝΗΣ ΣΧΟΛΑΣΤΙΚΟΣ (ΤΗΣ ΚΛΙΜΑΚΟΣ)

-*Κλίμαξ,* στο: J.-P. Migne, *Patrologiae cursus completus (series Graeca) (PG)* 88, Paris 1857–1866: 631–1161.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΦΙΛΟΠΟΝΟΣ

-*Εἰς τὸ Α τῆς Ἀριστοτέλους Φυσικῆς Ἀκροάσεως,* στο: *In Aristotelis physicorum libros commentaria*, ed. P. H. Vitelli, *Ioannis Philoponi in Aristotelis physicorum libros octo commentaria*, vol. I [*Commentaria in Aristotelem Graeca* 16], Reimer, Berlin 1887, 1–194.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ

-*Εἰς τοὺς κορυφαίους τῶν ἀποστόλων Πέτρον καὶ Παῦλον, καὶ τὸ αὐτῶν μαρτύριον ἐνδοξότατον,* στο: J.-P. Migne, *Patrologiae cursus completus (series Graeca) (PG)* 59, Paris 1857–1866: 491–496.

- *Εἰς τὸν ΡΛΘ' ψαλμόν,* στο: J.-P. Migne, *Patrologiae cursus completus (series Graeca) (PG)* 55, Paris 1857–1866: 419–426.

-*Διάταξις τῆς θείας καὶ ἱερᾶς Λειτουργίας τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου,* στο: R.P.J. Goar, *Εὐχολόγιον sive rituale graecorum complectens ritus et ordines divinae liturgiae*, Typographia Bartholomaei Javarina, Venetiis 1730, 47–69.

ΙΩΣΗΦ ΒΡΥΕΝΝΙΟΣ

-*Λόγος Δ΄. Ῥηθεὶς ἐν τῷ Παλατίῳ κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἁγίας καὶ μεγάλης Παρασκευῆς, περὶ τῆς τοῦ Κυρίου Σταυρώσεως*, στο: *Ἰωσὴφ Μοναχοῦ τοῦ Βρυεννίου Τὰ Εὑρεθέντα*, δι' ἐπιμελείας Εὐγενίου διακόνου τοῦ Βουλγάρεως, ἐν Λειψίᾳ τῆς Σαξονίας, τ. Β΄, 1768, 299–321.

ΚΑΛΛΙΣΤΟΣ ΑΓΓΕΛΙΚΟΥΔΗΣ

-*Κατὰ Θωμᾶ Ἀκινάτου*, στο: Καλλίστου Ἀγγελικούδη, *Κατὰ Θωμᾶ Ἀκινάτου. Εἰσαγωγή, κείμενο, κριτικὸν ὑπόμνημα καὶ πίνακες ὑπὸ Στυλιανοῦ Γ. Παπαδοπούλου*, Ἀθῆναι 1970, 27–299.

ΚΥΡΙΛΛΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ

-*Κατὰ Ἰουλιανοῦ,* στο: Th. Brüggemann, W. Kinzig, and C. Riedweg, *Kyrill von Alexandrien: Gegen Julian Buch 1–10 und Fragmente*, *Teil 1–2* (Die Griechischen Christlichen

Schriftsteller der ersten Jahrhunderte. Neue Folge, 20–21), De Gruyter, Berlin – Boston, 2016–17, Band 1: 3–407· Band 2: 411–746.

ΛΕΟΝΤΙΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

-Ὁμιλία εἰς τὴν Μεσοπεντηκοστήν, καὶ εἰς τὸν ἐκ γεννητῆς τυφλόν, εἰς τὸ «Μὴ κρίνετε κατ' ὄψιν», στο: J.-P. Migne, *Patrologiae cursus completus (series Graeca) (PG)* 86/2, Paris 1857–1866: 1975–1994.

ΜΑΝΟΥΗΛ Β΄ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ

- *Θέσις ἀποδεικτικὴ ὑπό τινος ὅτι τὸ κακὸν χεῖρον τοῦ μὴ ὄντος, καὶ διὰ τοῦτο συνέφερε τῷ Ἰούδα μὴ γεννηθῆναι, κατὰ τὸ ῥητόν,* στο: F. Tinnefeld, «'Es wäre gut für jenen Menschen, wenn er nicht geboren wäre': Eine Disputation am Hof Kaiser Manuels II. über ein Jesuswort vom Verräter Judas», *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 45, 1995, 118–124.

- *Τοῦ βασιλέως σαφήνειά τις τῶν εἰρημένων ἐξ ἑκατέρου τῶν ἤδη διαλεχθέντων, καὶ ὅσον οὗτος περὶ τουτουὶ τοῦ ῥητοῦ δοξάζει. τίθησι δὲ καὶ λόγους καὶ λογισμούς, τὴν δόξαν συντόμως, ὡς ἀγαθή, παριστῶν,* στο: F. Tinnefeld, «'Es wäre gut für jenen Menschen, wenn er nicht geboren wäre': Eine Disputation am Hof Kaiser Manuels II. über ein Jesuswort vom Verräter Judas», *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 45, 1995, 124–131.

ΜΑΝΟΥΗΛ ΚΟΡΙΝΘΙΟΣ

- L. Petit, *Τοῦ κῦρ Μανουὴλ τοῦ Μεγάλου, Ῥήτορος Λόγος περὶ Μάρκου τοῦ ἁγιωτάτου μητροπολίτου Ἐφέσου καὶ τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ Συνόδου, καὶ κατὰ Γεμιστοῦ καὶ Βησσαρίωνος, καὶ ἀνατροπὴ τῶν δυσσεβῶν συγγραμμάτων αὐτῶν*, *Patrologia Orientalis* t. XVII (II), Paris 1923 (ανατ. Turnhout 1974), 491–522 [353–384].

ΜΑΞΙΜΟΣ Ο ΟΜΟΛΟΓΗΤΗΣ

- Κεφάλαια διάφορα Θεολογικά τε καὶ Οἰκονομικά, στο: J.-P. Migne, *Patrologiae cursus completus (series Graeca) (PG)* 90, Paris 1857–1866: 1177–1392.

- Πρὸς Θαλάσσιον τὸν ὁσιώτατον πρεσβύτερον καὶ ἡγούμενον περὶ διαφόρων ἀπόρων τῆς θείας Γραφῆς, στο: J.-P. Migne, *Patrologiae cursus completus (series Graeca) (PG)* 90, Paris 1857–1866: 244–786.

ΜΑΡΚΟΣ ΕΥΓΕΝΙΚΟΣ

-Ἐπιστολὴ πρὸς Ἰσίδωρον ἱερομόναχον περὶ ὅρων ζωῆς αἰτήσαντα (De vitae termino), στο: J.-F. Boissonade, *Anecdota Nova*, Georg Olms Verlagsbuchhandlung, Hildesheim 1962 ([1]1844), 349–362.

- Πρὸς τὸν βασιλέα Ἰωάννην τὸν Παλαιολόγον ἀπορήσαντα, στο: Ἀλ. Ν. Οἰκονομίδης, «Μάρκου τοῦ Εὐγενικοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἐφέσου *Λόγος πρὸς τὸν βασιλέα Ἰωάννην τὸν Παλαιολόγον ἀπορήσαντα*», *Μικρασιατικὰ Χρονικά* 8, 1959, 13–29.

- Γνῶμαι περὶ ὅρου ζωῆς, στο: Ἀλ. Ν. Οἰκονομίδης, «Γνῶμαι τοῦ ἁγίου Ἐφέσου περὶ ὅρου ζωῆς καὶ περὶ τῆς αἰωνίου κολάσεως», *Μικρασιατικὰ Χρονικά* 8, 1959, 31–32.

ΜΑΤΘΑΙΟΣ ΚΑΜΑΡΙΩΤΗΣ

- Ματθαίου τοῦ Καμαριώτου Λόγοι δύο πρὸς Πλήθωνα περὶ εἱμαρμένης, στο: H. S. Reimarus, *Ματθαίου τοῦ Καμαριώτου Λόγοι δύο πρὸς Πλήθωνα περὶ εἱμαρμένης. Matthaei Camariotae Orationes II. in Plethonem de fato…*, Lugduni Batavorum 1721.

- Κατὰ Πλήθωνος, στο: Ch. Astruc, «La fin inédite du "Contra Plethonem" de Matthieu Camariotes», *Scriptorium* 9, 1955, 246–262.

ΜΙΧΑΗΛ ΑΠΟΣΤΟΛΗΣ

- *Ἐπιστολαί*, στο É. Legrand, *Appendice: Lettres de Michel Apostolios*, στο: *Bibliographie hellénique, ou description raisonnée des ouvrages publiés en grec par des Grecs aux XVe et XVIe siècles. Tome II*, Paris 1885, 233–259.

ΜΙΧΑΗΛ ΓΛΥΚΑΣ

-Τῷ πανσεβάστῳ Σεβαστῷ κυρῷ Κωνσταντίνῳ τῷ Παλαιολόγῳ. Εἰ χρὴ προσέχειν τοῖς λέγουσιν, ὅτι προωρισμένα εἰσὶ τὰ καθ' ἡμᾶς πάντα, αἱ ἀρεταί, αἱ κακίαι, αἱ εὐπραγίαι, οἱ πειρασμοὶ καὶ αὐτὸς ὁ θάνατος, στο: Σ. Εὐστρατιάδης, *Μιχαὴλ τοῦ Γλυκᾶ Εἰς τὰς ἀπορίας τῆς θείας Γραφῆς* (Βιβλιοθήκη Μαρασλῆ), Ἀθῆναι 1906, 379–415.

-Τῷ αὐτῷ. Εἰ χρὴ προσέχειν τοῖς λέγουσιν ὅτι ὅρῳ ὑπόκειται ἡ ἑνὸς ἑκάστου τῶν ἀνθρώπων ζωή, στο: Σ. Εὐστρατιάδης, *Μιχαὴλ τοῦ Γλυκᾶ Εἰς τὰς ἀπορίας τῆς θείας Γραφῆς,* (Βιβλιοθήκη Μαρασλῆ), Ἀθῆναι 1906, 416–461.

ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΒΛΕΜΜΥΔΗΣ

-Ἀπόδειξις ὅτι οὐχ ὥρισται τοῦ καθέκαστον ἡ ζωή, στο: W. Lackner, *Nikephoros Blemmydes. Gegen die Vorherbestimmung der Todesstunde Corpus philosophorum Medii Aevi. Philosophi Byzantini* 2, Akademy of Athens-Brill, Athens-Leiden 1985, 1–17.

-Διαλεγόμενος ἢ περὶ τοῦ ὅρου, στο: W. Lackner, Nikephoros Blemmydes*, Gegen die Vorherbestimmung der Todesstunde*, *Corpus philosophorum Medii Aevi. Philosophi Byzantini* 2, The Academy of Athens: Brill, Athens-Leiden 1985, 18–34.

ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΣ

- Σειρὰ Ἑνὸς καὶ πεντήκοντα Ὑπομνηματιστῶν εἰς τὴν Ὀκτάτευχον καὶ τὰ τῶν Βασιλειῶν, ἤδη πρῶτον τύποις ἐκδοθεῖσα, ἀξιώσει μὲν τοῦ εὐσεβεστάτου καὶ γαληνοτάτου Ἡγεμόνος πάσης Οὐγγροβλαχίας κυρίου κυρίου Γρηγορίου Ἀλεξάνδρου Γκίκα, ἐπιμελείᾳ δὲ Νικηφόρου Ἱερομονάχου τοῦ Θεοτόκου. Τόμος πρῶτος τὴν Πεντάτευχον περιέχων, ἐν Λειψίᾳ τῆς Σαξονίας, ἐν τῇ τυπογραφίᾳ τοῦ Βρεϊτκόπφ, ἔτει ᾳψοβ΄ (1772), 821–822.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΚΑΒΑΣΙΛΑΣ

- Correspondance de Nicolas Cabasilas, στο: M.-H. Congourdeau, *Correspondance de Nicolas Cabasilas. Textes traduits et annotés*, Les Belles Lettres, Paris 2010, 9–199.

- Enepekides P. 1953: «Der Briefwechsel des Mystikers Nikolaos Kabasilas», *Byzantinische Zeitschrift* 46, 29–45.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΜΕΘΩΝΗΣ

- Τοῦ αὐτοῦ Νικολάου πρὸς τὸν ἐρωτήσαντα εἰ ἔστιν ὅρος ζωῆς καὶ θανάτου· καὶ πῶς, τούτου δοθέντος, οὐκ ἂν εἴη κακῶν αἴτιος ὁ Θεός; στο: Α. Κ. Δημητρακόπουλος, *Ἐκκλησιαστικὴ Βιβλιοθήκη, ἐμπεριέχουσα Ἑλλήνων θεολόγων συγγράμματα ἐκ χειρογράφων τῆς ἐν Μόσχᾳ Βιβλιοθήκης νῦν πρῶτον ἐκδιδόμενα*, τόμ. 1, Λειψία, 1866, 219–235 (ανατ. 1965).

- Περὶ τοῦ αὐτοῦ λόγος δεύτερος, ἐκ τῶν γραφικῶν μαρτυριῶν τὰ αὐτὰ συνάγων, καὶ τὸν τῆς ἀοριστίας πρεσβευτὴν ἐλέγχων μὴ καλῶς τινας αὐτῶν ἐκλαμβάνοντα, καὶ τὰς ἐντεῦθεν φυομένας ἀπορίας λύων, στο: Α.Κ. Δημητρακόπουλος, *op. cit.*, 235–258.

- Περὶ τοῦ αὐτοῦ λόγος τρίτος, τὴν ἀτοπίαν ἐλέγχων τῆς κατὰ τὴν ἀοριστίαν ὑποθέσεως διὰ τῆς εἰς ἀδύνατον ἀπαγωγῆς, στο: Α.Κ. Δημητρακόπουλος, *op. cit.*, 258–265.

-Oratio 5: *Τοῦ αὐτοῦ Νικολάου ἐπισκόπου Μεθώνης πρὸς τοὺς σκανδαλιζομένους ἐπὶ τοῖς ἀποστολικοῖς ῥητοῖς τῷ, „Ὅταν δὲ ὑποταγῇ αὐτῷ τὰ πάντα, τότε καὶ αὐτὸς ὁ Υἱὸς ὑποταγήσεται τῷ ὑποτάξαντι αὐτῷ τὰ πάντα"· καὶ τῷ, „ἵνα ᾖ ὁ Θεὸς τὰ πάντα ἐν πᾶσι"· καὶ διὰ μὲν τοῦ ὑποταγήσεσθαι λέγειν τῷ Πατρὶ τὸν Υἱὸν ὑποδεέστερον φύσει ποιεῖν αὐτὸν τὸν Υἱὸν τοῦ Πατρὸς κατὰ τὴν αἵρεσιν Ἀρείου· διὰ δὲ τοῦ ἔσεσθαι τὸν Θεὸν τὰ πάντα ἐν πᾶσι τὴν Ὠριγένους*

δογματίζειν ἀποκατάστασιν· καὶ πρὸς εὕρεσιν τοῦ ἀποστολικοῦ σκοποῦ, πρὸς ὃν ταῦτά φησιν, ἀνάπτυξις τῶν προειρημένων αὐτῷ περὶ τῆς κοινῆς πάντων τῶν νεκρῶν ἀναστάσεως, στο: Ανδρόνικος Δημητρακόπουλος, *op. cit.*, 293–320.

-Ἀνάπτυξις τῆς Θεολογικῆς Στοιχειώσεως Πρόκλου τοῦ Λυκίου πλατωνικοῦ φιλοσόφου, στο: *Ἀνάπτυξις τῆς Θεολογικῆς Στοιχειώσεως Πρόκλου τοῦ Λυκίου πλατωνικοῦ φιλοσόφου, Nicholas of Methone. Refutation of Proclus' elements of Theology,* A.D. Angelou, *Corpus philosophorum Medii Aevi. Philosophi Byzantini 1*, Academy of Athens, Athens 1984, 1–174.

(Ψ. -) ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΣ

-Καρπός, στο: E. Boer, *Claudii Ptolemaei opera quae exstant omnia*, vol. 3.2, Teubner, Leipzig ^{2}1961, 37–61.

ΠΛΩΤΙΝΟΣ

-Πλωτίνου, Ἐννεὰς Τρίτη, Παῦλος Καλλιγᾶς, Κέντρο Ἐρεύνης τῆς Ἑλληνικῆς καὶ Λατινικῆς Γραμματείας, Ακαδημίας Ἀθηνῶν, Ἀθήνα, 2004, 22–275 [*Περὶ Εἱμαρμένης*: 22–41, *Περὶ Προνοίας πρῶτον*: 42–87, *Περὶ Προνοίας δεύτερον*: 88–105].

ΠΡΟΚΛΟΣ

-*Στοιχείωσις Θεολογική, Proclus. The Elements of Theology*, E.R. Dodds, Clarendon Press, Oxford ^{2}1963, 2–184.

ΠΡΟΚΛΟΣ (ΙΣΑΑΚΙΟΣ ΚΟΜΝΗΝΟΣ ΣΕΒΑΣΤΟΚΡΑΤΩΡ)

-Περὶ τῶν δέκα πρὸς τὴν πρόνοιαν ἀπορημάτων (I-X)*,* στο: *Proclus, Trois Études sur la Providence,* tom. I: *Dix problèmes concernant la Providence,* par Daniel Isaac, Paris 1977, 155–223.

-Περὶ προνοίας καὶ φυσικῆς ἀνάγκης, στο: *Proclus, Trois Études sur la Providence,* tom. II: *Providence, fatalité, liberté,* par Daniel Isaac, Paris 1979, 109–169.

Procl. (Is.), *De malor. subsistent.*

-Περὶ τῆς τοῦ κακοῦ ὑποστάσεως, στο: *Proclus, Trois Études sur la Providence,* tom. III: *De L'existence du mal,* par Daniel Isaac, Paris 1982, 129–200.

ΣΥΜΕΩΝ Ο ΝΕΟΣ ΘΕΟΛΟΓΟΣ

- Προτρεπτικὸς ἐκ προοιμίων εἰς μετάνοιαν· καὶ εἰς τὸ ῥητὸν τοῦ Ἀποστόλου· «Οὓς προέγνω, τούτους καὶ προώρισε» καὶ εἰς τὰ ἑξῆς· καὶ κατὰ τῶν στρεβλούντων αὐτό τε καὶ πᾶσαν τὴν θείαν Γραφήν, στο: *Τοῦ ὁσίου καὶ μεγάλου πατρὸς ἡμῶν Συμεὼν τοῦ Νέου Θεολόγου, πρεσβυτέρου καὶ ἡγουμένου Μονῆς τοῦ Ἁγίου Μάμαντος τῆς Ξυλοκέρκου*, *Θεολογικὰ καὶ Ἠθικά. Syméon le Nouveau Théologien. Traités théologiques et éthiques,* J. Darrouzès, *(*Sources chrétiennes 122), Éditions du Cerf, Paris 1966, t. 1, 312–324.

ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΓΕΝΝΑΔΙΟΣ Β΄

Œ

Γεωργίου τοῦ Σχολαρίου Ἅπαντα τὰ εὑρισκόμενα. Oeuvres complètes de Georges Scholarios, edd. L. Petit, X. A. Sidéridés, M. Jugie, t. I–VIII, Maison de la Bonne Presse, Paris 1928–1936.

FT I

- J. A. Demetracopoulos, «Georgios Gennadios II - Scholarios' *Florilegium Thomisticum II.* His Early Abridgment of Varius Chapters and *Quaestiones* of Thomas Aquinas' *Summae* and His anti-Plethonism», στο: *Recherches de Théologie et Philosophie médiévales* 69/1, 2002, 117–171.

FT II

- J. A. Demetracopoulos, «Georgios Gennadios II - Scholarios' *Florilegium Thomisticum II (De fato)* and its anti-Plethonic Tenor», στο: *Recherches de Théologie et Philosophie médiévales* 74/2, 2007, 301–376.

- Gennadius Scholarius, Patriarcha Constantinopolitanus, *De Praedestinatione*, a Davide Hoeschelio, Aug. nunc primum editus, Augustae Vindelicorum ad insigne pinus. Cum priuilegio Caes. Perpetuo, Anno MDVIC (=1594), 1–31.

- Gennadii Scholarii Patriarchae Constantinop. *Epistola Apologetica, pro Basilio Magno, eiusque assertione de Praedestinatione*, Fed. Morellus, Proffesorum Reg. Decamus, Latine nunt primum vertit, Notisque insigniuit, [Εσώτιτλος: Gennadii Scholarii Patriarchae Constantinopolitani *Epistola de Preadestinatione*, ad illustrem ac venerandum Monachum Thessalonicensem generosum Iosephum. Fed. Morellus Proffessorum Regiorum Decamus, nunc primum Latine vertit.], Parisiis e Typographia Petri Chevalier, via Iacobaea, ad diui Petri insigne, MDCXVIII (=1618), 1–37

- Gennadius *De Praedestinatione*, Latinitate Donatus et Commentariis Illustratus a Carolo Libertino, Societ. Jesu Sacerdote, [Εσώτιτλος: Τοῦ Σοφωτάτου Γενναδίου Σχολαρίου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως πρὸς τὸν τιμιώτατον καὶ ὁσιώτατον ἐν μοναχοῖς γενναῖον Ἰωσὴφ τῶν ἐν Θεσσαλονίκῃ *Περὶ Προορισμοῦ* / Gennadii Scholarii Patriarchae Constantinopolitani, visi Sapientissimi, ad Reverendissimum & Religiossimum Gennaeum Josephum Monachum Thessalonicensem *De Praedestinatione.* Impressum Wratislaviae, in Haeredum Baumannianorum Typographia exprimebat Johannes Günthrus Factor., 1681, α–λβ΄ (ελληνικό κείμενο)/1–32 (λατινική μετάφραση).

- Γενναδίου, *περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ,* στο: *Solemnia Academica* ad celebrandum diem XXVIII januarii MDCCCXXV regni nostro augustissimo Frederico sexto natalem habenda indicit universitatis regiae Havniensis rector Olaus Lundt Bang, *Gennadii Constantinopolitani anecdotum de providentia Dei opusculum Graecum* edidit cum praefatiuncula hisce solennibus prolusurus B. Thorlacius, Copenhague 1825, 1–23.

- Γενναδίου, *περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ*, στο: W. Gass, *Gennadius und Pletho. Aristotelismus und Platonismus in der griechischen Kirche*, nebst einer Abhandlung uber die Bestreitung des Islams im Mittelalter, t. 2, Breslau, 1844, 117–146.

ΦΩΤΙΟΣ, ΠΑΤΡΙΑΡΧΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

- *Περὶ ὅρου ζωῆς,* στο: Φωτίου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, *Τὰ Ἀμφιλόχια ἢ λόγων ἱερῶν καὶ ζητημάτων ἱερολογίαι πρὸς Ἀμφιλόχιον τὸν ὁσιώτατον μητροπολίτην Κυζίκου, ἐν τῷ καιρῷ τῶν πειρασμῶν ζητημάτων διαφόρων εἰς ἀριθμὸν τριακοσίων συντεινόντων ἐπίλυσιν αἰτησάμενον.* [Ἐρώτησις 240. *Περὶ ὅρου ζωῆς*], στο: Photii Patriarchae Constantinopolitani, *Epistulae at Amphilochia*, ed. L.G. Westerink, vol. VI, Fasc. 1, Amphilochiorum pars tertia, B.G. Teubner, 1987, 1–138.

ΨΕΛΛΟΣ, ΜΙΧΑΗΛ

- *Ὅτι οὐκ ἀλλοιοῦται τὰ ἐνδεχόμενα τῇ ὡρισμένῃ τοῦ θεοῦ γνώσει περὶ αὐτά* (op. 44), στο: *Michaelis Pselli Philosophica minora*, vol. II*, opuscula psychologica, theologica, daemonologica*, ed. D. J. O'Meara, B.G. Teubner, Leipzig 1989, 155–158.

- *Περὶ τοῦ ἐσομένου* (op. 46), στο: *Michaelis Pselli Philosophica minora*, vol. II*, opuscula psychologica, theologica, daemonologica*, ed. D. J. O'Meara, B.G. Teubner, Leipzig 1989, 159–160.

- *Πρὸς μοναχὸν ἐρωτήσαντα περὶ ὁρισμοῦ τοῦ θανάτου* (op. 47), στο: *Michaelis Pselli Philosophica minora,* vol. II, *opuscula psychologica, theologica, daemonologica*, ed. D. J. O'Meara, B.G. Teubner, Leipzig 1989, 160–162.

(Γ) Μελέτες

ACERBI F. 2017: «I problemi aritmetici attribuiti a Demetrio Cidone e Isacco Argiro», *Estudios Bizantinos*, 131–206.

ANGELOU A.D. 1996: *«"Who am I?"'* Scholarios' answers and the Hellenic identity», C.N. CONSTANTINIDES, N. PANAGIOTAKES, E. JEFFREYS, A. ANGELOU (επιμ.), *Φιλέλλην. Studies in Honour of Robert Browning*) Instituto Ellenico di Studi Bizantini e Postbizantini di Venezia - Bibliotheke 17), Venice, 1–19.

ATHANASOPOULOS P. 2015: «Scholarii *Excerpta ex Theodoreti Episcopi Cyrensis 'Graecarum Affectionum Curatione'*: Editio Princeps», *Revue des études byzantines* 73, Paris, 161–188.

ATHANASOPOULOS P. 2018: « Georgios Gennadios Scholarios' *On the Difference of Venial and Mortal Sins* and its Thomistic Background », *Revue des Études Byzantines*, 76, 2018, 167-203.

BALCOYIANNOPOULOU I. 2023, «George Scholarios' Epistolary Preface to his Ars Vetus: Introduction, Critical Edition, Translation and Commentary*», Archiv für mittelalterliche Philosophie und Kultur* 29, (υπό δημοσίευση).

BARGELIOTES L. 1975: «Fate or Heimarmene according to Pletho», *Διοτίμα* 3, 137–149.

BARONOV V. 2109: «Human Destiny and Divine Providence in two Byzantine Authors of the Early Eighth Century», *Scrinium* 15, 3–29.

ΒΑΣΙΛΙΚΟΠΟΥΛΟΥ Α. 2003: «Ὁ Πλήθων καὶ ἡ ἑλληνικὴ παράδοση», στο: Λ. Γ. ΜΠΕΝΑΚΗΣ / Χ. Π. ΜΠΑΛΟΓΛΟΥ (επιμ.), *Διεθνής Επιστημονική Εταιρεία Πληθωνικών και Βυζαντινών Μελετών. Πρακτικά διεθνούς συνεδρίου αφιερωμένου στον Πλήθωνα και* την εποχή του (Μυστράς, 26-29 Ιουνίου 2002), Αθήνα / Μυστράς, 51–65.

BLANCHET M.-H. 2008: *Georges-Gennadios Scholarios (vers 1400 – vers 1472): un intellectuel orthodoxe face à la disparition de l'Empire byzantin* (Archives de l'Orient chrétien 20), Paris.

BLANCHET M. 2011: «Bilan des études sur Théodore Agallianos: 1966–2011», *Ο Ερανιστής* 28, 25–48.

BECK H. 1937: *Vorsehung und Vorherbestimmung in der theologischen Literatur der Byzantiner* [Orientalia Christiana Analecta 114], Roma.

BRIEL M. 2020: *A Greek Thomist: Providence in Gennadios Scholarios*, Notre Dame.

CABALLERO SÁNCHEZ P. 2018: *El comentario de Juan Pediásimo a los Cuerpos celestes de Cleomedes*, Madrid.

CONSTAS N. 2002: «Mark Eugenikos», στο: C. G. CONTICELLO / V. CONTICELLO (επιμ.), *La théologie byzantine et sa tradition.* II: *XIIIe–XIXe s.* Turnhout, 411–475.

DE BOOR C. 1890–1897: *Die Handschriften-Verzeichnisse der Königlichen Bibliothek zu Berlin*, Elfter Band, Berlin, A. Asher & Co.

DELOUIS O. / ROUSSET D. 2012: «La Dédicace d'Aghia Moni Kokkinou (Hellade) de 1198», *Revue des Études byzantines* 70, Paris, 221–244.

ΔΕΝΔΡΙΝΌΣ Χ. 2022: «Τό ἐρευνητικό πρόγραμμα Thomas de Aquino Byzantinus (2006/07–): Ἀνατολή καί Δύση στό ὕστερο Βυζάντιο», στο: Ι. Α. ΔΗΜΗΤΡΑΚΌΠΟΥΛΟΣ / Χ. ΔΕΝΔΡΙΝΌΣ (επιμ.), *Thomas Latinus - Thomas Graecus. Ὁ Θωμᾶς Ἀκυινάτης καὶ ἡ πρόσληψή του στὸ Βυζάντιο. Πρακτικά τοῦ συνεδρίου πού πραγματοποιήθηκε στήν Ἐθνική Βιβλιοθήκη τῆς Ἑλλάδος (ΚΠΙΣΝ), Ἀθήνα, 15-16 Δεκεμβρίου 2017 / Thomas Aquinas and His reception in Byzantium. Proceedings of the Conference Held in the National Library of Greece (Stavros Niarchos Cultural Center), Athens, 15-16 December 2017*, Αθήνα / Athens, 157–201.

DEMETRACOPOULOS, J.A. 1998: «Nicholas Cabasilas' *Quaestio de Rationis Valore*: An Anti-Palamite Defense of Secular Wisdom», *Byzantina* 19, 53–93.

ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Ι.Α. 1999: *Νικολάου Καβάσιλα «Κατὰ Πύρρωνος». Πλατωνικὸς φιλοσκεπτικισμὸς καὶ ἀριστοτελικὸς ἀντισκεπτικισμὸς στὴ βυζαντινὴ διανόηση τοῦ 14ου αἰῶνα* (with an English Summary: *Nicholas Cabasilas' "Contra Pyrrhonem". Introduction, Critical Edition, Modern Greek Translation, Philosophical Analysis, and Historical Context*), Αθήνα.

ΔΗΜΗΤΡΑΚΌΠΟΥΛΟΣ Ι. Α. 2001: «Ὁ ἀντιπληθωνισμὸς τοῦ Γεωργίου Γενναδίου-Σχολαρίου ὡς ρίζα τοῦ φιλοθωμισμοῦ του καὶ ὁ ἀντιχριστιανισμὸς τοῦ Γεωργίου Πλήθωνος-Γεμιστοῦ ὡς ρίζα τοῦ ἀντιαριστοτελισμοῦ του», *Διεθνὴς Ἐπιστημονικὴ Ἑταιρεία Πληθωνικῶν καὶ Βυζαντινῶν Μελετῶν. Πρακτικὰ Α΄ Ἐπιστημονικῆς Συνάντησης: «Βυζάντιο: «ὁ κόσμος του καὶ ἡ Εὐρώπη» (26–28 Μαίου 2000)* (εκδ.) Λ. Γ. ΜΠΕΝΆΚΗΣ, Μυστρᾶς, Αθήνα / Μυστράς, 109–127.

DEMETRACOPOULOS J. A. 2002: «Georgios Gennadios II - Scholarios' *Florilegium Thomisticum*. His Early Abridgment of Various Chapters and *Quæstiones* of Thomas Aquinas' *Summae* and His anti-Plethonism», *Recherches de Théologie et Philosophie médiévales* 69/1, 117–171.

ΔΗΜΗΤΡΑΚΌΠΟΥΛΟΣ Ι. Α. 2004: *Ἀπὸ τὴν ἱστορία τοῦ βυζαντινοῦ θωμισμοῦ: Πλήθων καὶ Θωμᾶς Ἀκυινάτης* (Ἑλληνικὸ Βυζάντιο καὶ Λατινικὴ Δύση. Φιλοσοφία - Μελέτες 2), Αθήνα.

DEMETRACOPOULOS J. A. 2007: «Georgios Gennadios II - Scholarios' *Florilegium Thomisticum II (De fato)* and its anti-Plethonic Tenor», *Recherches de Théologie et Philosophie médiévales* 74/2, 301–376.

DEMETRACOPOULOS J. A. 2010: «Demetrius Cydones' Translation of Bernardus Guidonis' *List of Thomas Aquinas' Writings* and the Historical Roots of Byzantine Thomism», στο: A. SPEER / D. WIRMER (επιμ.), *1308. Eine Topographische Gleichzeitigkeit* (Miscellanea Mediaevalia 35), Berlin, 827–881.

DEMETRACOPOULOS J. A. 2012a. «The Influence of Thomas Aquinas on Late Byzantine Philosophical and Theological Thought: À Propos of the *Thomas de Aquino Byzantinus* Project», *Bulletin de Philosophie médiévale* 54, 101–124.

DEMETRACOPOULOS, J.A. 2012b. «In Search of the Pagan and Christian Sources of John of Damascus' Theodicy: Ammonius, the Son of Hermeias, Stephanus of Athens and John Chrysostom on God's Foreknowledge and Predestination and Man's Freewill», στο: A. RIGO

(ed.), *Byzantine Theology and Its Philosophical Background* ('Studies in Byzantine History and Civilization', 4), Turnhout, 50–86.

DEMETRACOPOULOS J. A. / DENDRINOS C. 2014. «Commission VIII: Byzantine Philosophy. Section 2: *Thomas de Aquino Byzantinus*", *Bulletin de Philosophie médiévale* 56, 13–22.

ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ Ι. Α. 2020: «Ο στοχασμός του Σχολάριου υπό το φως της σύγχρονης έρευνας», στο: Δ.Κ. ΧΑΤΖΗΜΙΧΑΗΛ, *Γεώργιος - Γεννάδιος Σχολάριος. Όψεις θεολογίας και φιλοσοφίας κατὰ τον 15ο αι*., Θεσσαλονίκη, 9–61.

DEMETRACOPOULOS J. A. / DENDRINOS C. 2021. «Commission VIII: Byzantine Philosophy. Section 2: *Thomas de Aquino Byzantinus*», *Bulletin de Philosophie médiévale* 62, 565–586.

DEMETRACOPOULOS J. A. 2017: «Scholarios'*On Almsgiving*, or How to Convert a Scholastic *Quaestio* into a *Sermo*n», D. M. SEARBY (επιμ.), *"Never the Twain Shall Meet"? Latins and Greeks Learning from Each Other in Byzantium. A Conference at Stockholm*, *June 24–26, 2015* (Byzantinisches Archiv - Series Philosophica 3), Berlin, 129–177.

DEMETRACOPOULOS, J. A. 2019: «Theodoros Metochites», «Georgios Scholarios - Gennadios II», στο: A. BRUNGS / G. KAPRIEV / V. MUDROCH (επιμ.), *Grundriss der Geschichte der Philosophie: Die Philosophie des Mittelalters. Band 1/1: Jüdische und byzantinische Philosophie. Bandteil 1: Byzantinische Philosophie*, Basel, 112–118, 224–239.

DEMETRACOPOULOS J.A. 2021: «Scholarios' *Inserta Thomistica* in his *Compendium* of Demetrios Kydones' Translation of the *Summa Theologiae*, Iª: a Re-edition and its Textual Setting», *Travaux et Mémoires* 25/1, 803–826.

DEMETRACOPOULOS J.A. 2022: βιβλιοκρισία τού: M. C. Briel, *A Greek Thomist: Providence in Gennadios Scholarios*. Notre Dame: University of Notre Dame Press, 2020. Pp. xv, 252, *Speculum* 97/3, 792–794.

DEMETRACOPOULOS J.A. υπό δημοσίευση: «*In Medio Stat Veritas*: Scholarios' Response to Mark Eugenicus' Hard-line Anti-unionism and its Patristic and Scholastic Background», στο: C. ARABATZIS (επιμ.), *Projects of Union in Palaeologan era: from Lyon to Florence. Proceedings of the Conference Held at the Istituto Ellenico degli Studi Bizantini e Postbizantini di Venezia, 17 December 2020*, Βενετία.

ΔΩΔΟΥ Αικ. 1985: «Οἱ θεολογικὲς καὶ θρησκευτικὲς ἀντιλήψεις τοῦ Γεωργίου Γεμιστοῦ-Πλήθωνα», *Πλατωνισμὸς καὶ ἀριστοτελισμὸς κατὰ τὸν Πλήθωνα. Μελέτες ἀπὸ τὸ Διεθνὲς Συμπόσιο Σπάρτης (26–28 Σεπτεμβρίου 1985)*, Αθήνα, 145–153.

DORANDI T. 2010: «Préliminaires de Georges Scholarios à l'Étique à Nicomaque d'Aristote et aux Entrétiens d'Épictète», L. BRISSON / P. CHIRON (επιμ.), *«Rhetorica philosophans»: Mélanges offerts à M. Patillon*, Paris, 297–309.

DORANDI T. 2012: «Due nuove 'Cronache' di Giorgio-Gennadio Scolario», *Νέα Ῥώμη* 9, 211–243.

ΕΥΣΤΡΑΤΙΆΔΗΣ Σ. – ΑΡΚΆΔΙΟΣ ΒΑΤΟΠΕΔΙΝΌΣ 1924: *Κατάλογος τῶν ἐν τῇ Ἱερᾷ Μονῇ Βατοπεδίου ἀποκειμένων Κωδίκων*, ἐν Κανταβριγίᾳ τῆς Νέας Ἀγγλίας καὶ ἐν Παρισίοις.

FILANTROPOV V. 1894: *Sistematicheskoe opisanie rukopisei Moskovskoi Sinodal'noi (Patriarshei) biblioteki: rukopisi grecheskie*, Mockba.

GASS W. 1844: *Gennadius und Pletho. Aristotelismus und Platonismus in der griechischen Kirche*, nebst einer Abhandlung uber die Bestreitung des Islams im Mittelalter, t. 2, Breslau.

GILL J. 1962: *Η Σύνοδος της Φλωρεντίας. Ἔκδοσις καὶ μετάφρασις Γραφείου «Καλοῦ Τύπου»*, Ἀθῆναι.

HARDT I. 1812: *Catalogus codicorum manuscriptorum graecorum Bibliothecae Regiae Bavariae*. *Tomus quintus*, Monachii.

HÖRANDNER W., RHOBY A., PAUL A. 2014: *Byzantinische Epigramme auf Stein nebst. Addenda zu den Bänden 1 und 2. Byzantinische Epigramme in Inschriftlicher Überlieferung. Band 3, Teil I und II*, Wien.

KALLIGAS P. 2019: «Eusebius' Contribution to the Transmission of Plotinus' *Enn*. IV.7 [2] On the Immortality of the Soul», dans L. FERRONI (éd), *Tempus Quaerendi. Nouvelles expériences philologiques dans le domaine de la pensée de l'Antiquité tardive*, Paris, 185–195.

ΚΑΡΜΙΡΗΣ Ι. 1966: βιβλιοκρισία τού: «Μέγα Λ. Φαράντου *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ κατὰ τὴν διδασκαλίαν Γενναδίου τοῦ Σχολαρίου*. Ἐναίσιμος ἐπὶ διδακτορίᾳ διατριβή, ὑποβληθεῖσα εἰς τὴν Θεολογικὴν Σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Ἀθῆναι 1966, σελ. ιστ΄ + 274, σχ. 8ον», *Θεολογία* 37, 339–342.

ΚΑΣΣΙΔΗΣ Ι. 1999: «Μία διαμάχη λογίων τοῦ 15ου αἰῶνος αναφορικὰ μὲ τὴ Θεία Πρόνοια: Θεόδωρος Ἀγαλλιανός-Γεώργιος Ἀμιρούτζης»: *Εἰσηγήσεις-Περιλήψεις Ἀνακοινώσεων Α΄ Συνάντησης Βυζαντινολόγων τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Κύπρου,* (25–27 Σεπτεμβρίου 1998, Φιλοσοφικὴ Σχολὴ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων) Ιωάννινα, 174.

ΚΩΣΤΗΣ Κ. 1995: *Στον καιρό της Πανώλης, Εικόνες από τις κοινωνίες της Ελληνικής Χερσονήσου, 14ος–19ος αιώνας*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο.

ΛΑΜΠΡΟΣ Σπ. 1895: *Κατάλογος τῶν ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τοῦ Ἁγίου Ὄρους ἑλληνικῶν κωδίκων*. *Τόμος πρῶτος*, ἐν Κανταβριγίᾳ τῆς Ἀγγλίας.

Λάμπρος Σπ. 1900: *Κατάλογος τῶν ἐν ταῖς Βιβλιοθήκαις τοῦ Ἁγίου ὄρους ἑλληνικῶν Κωδίκων. Τόμος δεύτερος,* ἐν Κανταβριγίᾳ τῆς Ἀγγλίας.

ΛΑΠΠΑ-ΖΙΖΗΚΑ ΕΥΡ. / ΡΙΖΟΥ-ΚΟΥΡΟΥΠΟΥ Μ. 1991: *Κατάλογος ελληνικών χειρογράφων του Μουσείου Μπενάκη (10ος–16ος αι.)*, Αθήνα.

LARSEN B. D. 1979: «Les traités de l'âme de Saint Maxime et de Michel Psellos dans le Parisinus Graecus 1868», *Cahiers de l'Institut du Moyen-Âge grec et latin* 30, 1–32.

Λινάρδος Ν. 2010: «Η θρησκευτική και εθνική ταυτότητα του Γεωργίου Γεμιστού Πλήθωνος: ένα παράδειγμα μεταβαλλόμενων ταυτοτήτων στον ελληνικό κόσμο», *Πρακτικά: Ταυτότητες στον ελληνικό κόσμο (από το 1204 έως σήμερα)* (επιμ. Κ. Α. ΔΗΜΑΔΗΣ). *Δ' Ευρωπαϊκό Συνέδριο Νεοελληνικών Σπουδών Γρανάδα, 9–12 Σεπτεμβρίου 2010. Identities in the Greek world (from 1204 to the present day). 4th European Congress of Modern Greek Studies Granada, 9–12 September 2010*, 5ος τόμος, 127–139.

MADDALO S. 2014: *Catalogo dei codici miniati della Biblioteca vaticana. I, I manosritti rossiani* (Studi e testi 481–483), Biblioteca Apostolica Vaticana, Città del Vaticano.

ΜΑJESKA G. 1984: *Russian Travellers to Constantinople in the Fourteenth and Fifteenth Centuries* (Dumbarton Oaks Studies 19), Washington, D.C.

ΜΑΜΩΝΗ Κ. 1954: *Μᾶρκος ὁ Εὐγενικός: βίος καὶ ἔργον. Μελέτη γραμματολογική. Διατριβὴ ἐπὶ διδακτορίᾳ, ἐγκριθεῖσα ὑπὸ τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν*, Ἀθῆναι.

ΜΑΜΩΝΗ Κ. 1983: «Ἡ ἀντίκρουση τοῦ περὶ εἱμαρμένης λόγου τοῦ Πλήθωνος ἀπὸ τὸν Ματθαῖο Καμαριώτη», *Πρακτικὰ τοῦ Α' Τοπικοῦ Συνεδρίου Λακωνικῶν Μελετῶν (Μολάοι, 5–7 Ἰουνίου 1982)*, Αθήνα, 441–452.

MOHLER L. 1923: *Kardinal Bessarion als Theologe, Humanist und Staatsmann: Funde und Forschungen. Darstelung*. I. Band. Druck und Verlag von Ferdinand Shöningh, Paderborn.

MONFASANI J. 1976: *George of Trebizond. A Biography and a Study of his Rhetoric and Logic*, Leiden.

MONFASANI J. 2006: «Pletho's Date of Death and the Burning of his *Laws*», *Byzantinische Zeitcchrift* 98/2, 459–463.

ΜΠΑΛΚΟΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ ΕΙΡ. 2022: «Ἡ μετάφραση (1433/35) τοῦ ἡμιτελοῦς *Ὑπομνήματος* τοῦ Θωμᾶ Ἀκυινάτη στὸ ἀριστοτελικὸ *Περὶ ἑρμηνείας* (1271) καὶ μίας ἀνέκδοτης *Σχολαστικῆς continuatio* τοῦ θωμικοῦ *Ὑπομνήματος* ἀπὸ τὸν Γεώργιο Σχολάριο (*ca.* 1400 – *paulo post* 1472)», στο: Ι. Α. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ / Χ. ΔΕΝΔΡΙΝΟΣ (επιμ.), *Thomas Latinus - Thomas Graecus. Ὁ Θωμᾶς Ἀκυινάτης καὶ ἡ πρόσληψή του στὸ Βυζάντιο. Πρακτικά τοῦ συνεδρίου πού πραγματοποιήθηκε στήν Ἐθνική Βιβλιοθήκη τῆς Ἑλλάδος (ΚΠΙΣΝ), Ἀθήνα, 15–16 Δεκεμβρίου 2017 / Thomas Aquinas and His reception in Byzantium. Proceedings of the Conference Held in the National Library of Greece (Stavros Niarchos Cultural Center), Athens, 15–16 December 2017*, Αθήνα / Athens, 435–466.

ΜΠΑΡΤΖΕΛΙΩΤΗΣ Λ. 1989: *Ὁ Ἑλληνοκεντρισμὸς καὶ οἱ κοινωνικοπολιτικὲς ἰδέες τοῦ Πλήθωνος*, Αθήνα.

ΜΠΕΝΑΚΗΣ Λ.Γ. 1996: «Ελευθερία και αναγκαιότητα στην βυζαντινή φιλοσοφία», *Δωδώνη* 25, 203–220.

ΜΠΕΝΑΚΗΣ Λ.Γ. 2002: *Βυζαντινή Φιλοσοφία. κείμενα και μελέτες*, Αθήνα.

ΝΙΚΟΛΑΟΥ Θ. 1971: «Ὁ Ζωροάστρης εἰς τὸ φιλοσοφικὸν σύστημα τοῦ Γ. Γεμιστοῦ - Πλήθωνος», *Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σουδῶν* 38, 297–341.

ΝΙΚΟΛΑΟΥ Θ. [2]1989: *Αἱ περὶ πολιτείας καὶ δικαίου ἰδέαι τοῦ Γ. Πλήθωνος Γεμιστοῦ* (Βυζαντινὰ Κείμενα καὶ Μελέται 13), Θεσσαλονίκη.

OMONT H. 1886: *Inventaire sommaire des manuscrits grecs de la Bibliothèque Nationale. Première partie*, Paris.

OMONT H. 1898: *Inventaire sommaire des manuscrits grecs de la Bibliothèque Nationale et des autres Bibliothèques de Paris et Départements* Paris.

ORLANDI L. 2019: «La scrittura Greca di Giorgio Amirutze. Una proposta», *Rivista di Studi Bizantini e Neoellenici* 56, Roma, 193–222.

ÖZTÜRK H. 2016: «Konstantinopolis (İstanbul) sur ve Kule Yazitlari», *İstanbul Araştrmalari Yilliği / Annual of İstanbul Studies* 5, 1–36.

ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΕΡΑΜΕΥΣ Α. 1899: *Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη, ἤτοι Κατάλογος τῶν ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τοῦ ἁγιωτάτου ἀποστολικοῦ τε καὶ καθολικοῦ ὀρθοδόξου Πατριαρχικοῦ θρόνου*

τῶν Ἱεροσολύμων καὶ πάσης Παλαιστίνης ἀποκειμένων ἑλληνικῶν κωδίκων. 4ος τόμος, Πετρούπολη.

PASCALE G. 2016: «Un nuovo manoscritto frammentario copiato da Giovanni Doceiano: Ambr. D 137 suss., 30 + S.P. 6/14, ff. 592–599 (con osservazioni sul manoscritto Ambr. G 69 sup. e un testo inedito di Marco Eugenico)», *Νέα Ῥώμη. Rivista di Studi Bizantinistici* 13), 339–362.

PASCALE G. 2018: Osservazione sul Manoscritto Torino, Biblioteca Nazionale Universitaria, , B.V. 33 (PAS. GR. 179), *Aevum,* 475–490.

ΠΑΤΡΙΝΕΛΛΗΣ Χ. 1966: *Ὁ Θεόδωρος Ἀγαλλιανὸς ταυτιζόμενος πρὸς τὸν Θεοφάνην Μηδείας καὶ οἱ ἀνέκδοτοι λόγοι του. Μία νέα ἱστορικὴ πηγὴ περὶ τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τοὺς πρώτους μετὰ τὴν Ἅλωσιν χρόνους. Διατριβὴ ἐπὶ διδακτορίᾳ ὑποβληθεῖσα εἰς τὴν Φιλοσοφικὴν Σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης*, Ἀθῆναι.

ΠΑΤΡΙΝΕΛΛΗΣ Χ. 1971: «Δύο ἀνέκδοτα κείμενα περὶ Μανουὴλ τοῦ Κορινθίου», *Πελοποννησιακὰ* 8, 137–146.

PODSKALSKY G. 1984: βιβλιοκρισία τού: T. N. ZESES, *Γεννάδιος Β΄ Σχολάριος. Βίος – συγγράμματα - διδασκαλία*, *Byzantinische Zeitschrift* 77, 58–60.

RENAUDOTIUS E. 1709: *Gennadii Patriarchae Constantinopolitani Homiliae de Sacramento Eucharistiae: Meletii Alexandrini, Nedctarii Hierosolymitani, Meletii Syrigi, et aliorum De eodem argumento Opuscula, Graece et Lat.*, Parisiis, MDCCIV.

RIGO A. 2016: «Alcune opere ascetico-spirituali di Gennadio Scholarios», στο: T. CREAZZO / C. CRIMI / R. GENTILE / G. STRANO (επιμ.), *Studi bizantini in onore de Maria Dora Spadaro* (Orpheus, 2), Roma, 369–376.

RIGO A. 2018: «Un nouveau témoin du Synodikon de l'Orthodoxie P: le manuscrit de la Sainte-Trinité de Chalki 34», *Revue des Études byzantines* 76, 73–98.

RKG: Gamillscheg E. / HARLFINGER D. / HUNGER H., *Repertorium der griechischen Kopisten 800–1600*. 1. Teil: *Handschriften aus Bibliotheken Grossbritanniens.* Band 1–3. I–III A: *Verzeichnis der Kommission*, I–III. B: *Paläographische Charakteristika*, I–III. C: *Tafeln.* Wien, 1981–1983.

ΣΑΚΚΕΛΙΩΝ Ι. 1890: *Πατμιακὴ Βιβλιοθήκη, ἤτοι ἀναγραφὴ τῶν ἐν τῇ Βιβλιοθήκη τῆς κατὰ τὴν νῆσον Πάτμον γεραρᾶς καὶ βασιλικῆς μονῆς τοῦ Ἁγίου Ἀποστόλου καὶ Εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου*, Ἀθήνησιν.

SCHARTAU B. 1994: *Codices Graeci Haunienses*, Copenhagen.

SCHREINER P. 1991: *Texte zur spätbyzantinischen Finanz- und Wirtschaftsgeschichte in Handschriften der Biblioteca Vaticana* (Studi e testi 344), Città del Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana.

SEARBY D.M. 2021: βιβλιοκρισία τού: M. C. BRIEL, *A Greek Thomist: Providence in Gennadios Scholarios* (Notre Dame, IN: University of Notre Dame Press, 2020), i–xvi + 270 pp., *Logos* 62, 280–284.

ŠEVČENKO I. 1961: «The Decline of Byzantium seen through the Eyes of Its Intellectuals», *Dumbarton Oaks Papers* 15, 167–186.

STEEL C. 2000: «Ἡ μεσαιωνικὴ φιλοσοφία ὡς ἔκφραση τῆς ἐποχῆς της» (μτφ. Ι. Α. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ), *Μεσαιωνικὴ φιλοσοφία: σύγχρονη ἔρευνα καὶ προβληματισμοί* (Ἑλληνικὸ Βυζάντιο καὶ Λατινικὴ Δύση. *Φιλοσοφία - Μελέτες* 1), Αθήνα, 139–157.

STEFEC R. 2014: «Die Handschriften der Sophistenviten Philostrats», *Römische historische Mitteilungen* 56, 137–206.

ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ε. 1935: «Ἡ εἱμαρμένη ἐν τῷ φιλοσοφικῷ συστήματι τοῦ Πλήθωνος», στο: *Εἰς μνήμην Σπυρίδωνος Λάμπρου*, Αθήνα, 315–320.

STEPHANOU E. 1932: «Théophane de Médie. Opuscules philosophiques», *Echos d'Orient* 31, 165–176.

TINNEFELD F. 2002: «Georgios Gennadios Scholarios», στο: C. G. CONTICELLO / V. CONTICELLO (επιμ.), *La théologie byzantine et sa tradition.* II: *XIIIe–XIXe s.*, Turnhout, 477–549.

TURNER C.J.G. 1964: «Pages from the Late Byzantine Philosophy of History», *Byzantinische Zeitschrift* 57, 356–373.

TURNER C.J.G. 1976: «An anomalous Episode in the Relations between Scholarius and Plethon», *Byzantine Studies* 3/1, 56–63.

WOODHOUSE C. 1986: *George Gemistos Plethon. The Last of the Hellenes*, Oxford.

ΦΑΡΑΝΤΟΣ Μ. 1966: *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ κατὰ τὴν διδασκαλίαν Γενναδίου τοῦ Σχολαρίου*, Αθήνα.

ΧΑΤΖΗΜΙΧΑΗΛ Δ.Κ. 2005: *Ματθαίος Καμαριώτης – πνευματική φυσιογνωμία του 15^{ου} αι. Ο βίος, το έργο και η εποχή του*, Θεσσαλονίκη.

ΧΑΤΖΗΜΙΧΑΗΛ Δ.Κ. 2020: *Γεώργιος - Γεννάδιος Σχολάριος. Όψεις θεολογίας και φιλοσοφίας κατά τον 15^{ο} αι.. Πρόλογος: Ι. Α. Δημητρακόπουλος*, Θεσσαλονίκη.

ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΥ Β. 2017: *Κατάλογος ελληνικών χειρογράφων του Μουσείου Μπενάκη (16ος–20ός αιώνας)*, Αθήνα.

ΨΗΜΜΕΝΟΣ Ν.Κ. 1988: *Ἡ ελληνικὴ φιλοσοφία ἀπὸ τὸ 1453 ὡς τὸ 1821. Ἀνθολογία κειμένων μὲ εἰσαγωγὴ καὶ σχόλια. Τόμ. Α΄: Ἡ κυριαρχία τοῦ Ἀριστοτελισμοῦ (Προκορυδαλικὴ καὶ κορυδαλικὴ περίοδος)* (Φιλοσοφικὴ καὶ Πολιτικὴ Βιβλιοθήκη 26), Αθήνα.

ΨΗΜΜΕΝΟΣ Ν.Κ. 1995: «Ὁ *Λόγος* τοῦ Μανουὴλ Κορινθίου *Κατὰ Γεμιστοῦ καὶ Βησσαρίωνος*», *Πρακτικὰ διεθνοῦς συνεδρίου ἀφιερωμένου στὴ μνήμη τοῦ Κ.Θ. Δημαρᾶ*, Αθήνα, 15–27.

ΨΗΜΜΕΝΟΣ Ν.Κ. 2003: «Ὕβρις καὶ ἐπιχείρημα. Ὁ Ματθαῖος Καμαριώτης γιὰ τὸν Γεώργιο Γεμιστό-Πλήθωνα», *Δωδώνη* 32, 49–101.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

ΤΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

1. Ratio editionis

Οι πέντε λόγοι του Γενναδίου *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ* επελέγησαν προς κριτική έκδοση, καθώς, μολονότι αποτελούν μία ενότητα έργων εξαιρετικά πλούσιων σε πηγές, η υφιστάμενη έκδοση των *Απάντων* δεν φωτίζει σχεδόν καθόλου αυτή τη διάσταση των λόγων. Οι πέντε λόγοι, όπως αποδεικνύεται, οικοδομούνται με φιλοσοφική και θεολογική μεστότητα, αξιοποιώντας προς τούτο σε βάθος την προγενέστερη παράδοση στα ζητήματα της θείας προνοίας και του θείου προορισμού, τόσο αυτή της ελληνόφωνης Ανατολής όσο και της μετακενωμένης από τον Δημήτριο Κυδώνη λατινόφωνης Δύσης στο πρόσωπο και το έργο του Θωμά Ακυινάτη. Οι πέντε λόγοι κατά αυτό τον τρόπο, εκτός από συστηματική πραγμάτευση των τιθέμενων ζητημάτων, καθίστανται φορείς μεταλαμπάδευσης όλης της δογματικής προϊστορίας που επαναθέτουν.

Η παρούσα έκδοση στηρίζεται στους κώδικες του 15ου αι. *Parisinus Graecus* 1289, *Parisinus Graecus* 1294, *Parisinus Graecus* 1292, *Pantocratorinus* 127 και *Vaticanus Rossianus* 986, οι οποίοι στα μέρη που αφορούν τα εκδιδόμενα έργα είναι είτε αυτόγραφοι του Σχολαρίου είτε γραμμένοι υπό την άμεση επιστασία του.[664] Συγκεκριμένα, με βάση τη σχέση των χειρογράφων όπως αυτή δείχθηκε παραπάνω και αποτυπώθηκε στο στέμμα των κωδίκων,[665] η έκδοση του πρώτου *Λόγου* στηρίζεται στον *Parisinus Graecus* 1289 (ff. 155v–169v), τον *Parisinus Graecus* 1294 (ff. 83v–97v) και τον *Vaticanus Rossianus* 986 (ff. 333r–354v)· η έκδοση του δεύτερου *Λόγου* στηρίζεται στον *Parisinus Graecus* 1289 (ff. 170r–180v) και τον *Parisinus Graecus* 1294 (ff. 97v–106v)· η έκδοση του τρίτου *Λόγου* στηρίζεται, ομοίως, στον *Parisinus Graecus* 1289 (ff. 180v – 189v) και τον *Parisinus Graecus* 1294 (ff. 106v – 115r)· η έκδοση του τετάρτου *Λόγου* στηρίζεται στον *Parisinus Graecus* 1289 (ff. 199r–207r) (codex unicus)· η έκδοση του πέμπτου *Λόγου* στηρίζεται στον *Pantocratorinus* 127 (ff. 63r–67v) και τον *Parisinus Graecus* 1292 (ff. 148v–153v). Ως βασικός κώδικας αναφοράς τίθεται ο *Parisinus Graecus* 1289 (για τους *Λόγους* Α΄, Β΄, Γ΄ & Δ΄) και ο *Pantocratorinus* 127 (για τον *Λόγο* Ε΄).

Δεδομένου πως ούτε ο Σχολάριος ούτε οι γραφείς των κωδίκων που παραδίδουν τον έναν ή τον άλλο *Λόγο* εμφανίζουν συνέπεια ως προς τη στίξη και την έγκλιση τόνου, ακολουθήθηκε η κλασσική αττική στίξη και έγκλιση. Λόγω ασυμφωνίας μεταξύ των κωδίκων ως προς την παραγραφοποίηση, και λόγω προβλημάτων της παραγραφοποίησης στο *OE*, κάθε Λόγος χωρίζεται σε ενότητες εκ νέου.

Καταρτίστηκαν τρία υπομνήματα: δύο υπομνήματα πηγών και το κριτικό υπόμνημα. Λόγω της εκτενέστατης σχολάρειας χρήσης της *Summa theologiae*, Ia και της *Summa contra Gentiles* του Θωμά Ακυινάτη (καθώς και των δύο Florilegia Thomistica που συνέθεσε ο Σχολάριος) ως πηγής των πέντε *Λόγων*, το υπόμνημα πηγών διακρίνεται σε apparatus fontium variorum και apparatus fontium Thomisticorum. Το πρώτο περιλαμβάνει τα Γραφικά χωρία και τα χωρία από έργα Πατέρων της εκκλησίας και βυζαντινών συγγραφέων, ενώ το δεύτερο τα χωρία από τις δύο *Summae* του Θωμά Ακυινάτη. Ο λόγος της διάκρισης είναι ουσιαστικός, κατά το ότι καθρεφτίζει το σκεπτικό με το οποίο προσέφυγε ο Σχολάριος στις πηγές που χρησιμοποίησε: το πρώτο υπόμνημα περιλαμβάνει τις χριστιανικές auctoritates, δηλαδή τα κείμενα εκείνα που περιέχουν μεν τη χριστιανική διδασκαλία αλλά χρήζουν ερμηνείας από θεολόγους προκειμένου η διδασκαλία να συλληφθεί απλανώς, ενώ το δεύτερο περιλαμβάνει χωρία από έργα του Θωμά, ο οποίος κατά τον Σχολάριο είναι ο ευστοχότερος θεολόγος τόσο

---

[664] Πρόκειται για τον Β΄ Λόγο στον *Par. Gr.* 1289 (ff. 170r–180v), που είναι εμβόλιμα γραμμένος από τον Αμοιρούτζη, μεταξύ των αυτογράφων από το Σχολάριο μερών ff. 155v–169v (Α΄ Λόγος) και ff. 180v–189v (Γ΄ Λόγος), καθώς και για τον Α΄ Λόγο στον *Vaticanus Rossianus* 986 (ff. 333r–354) που είναι γραμμένος από τον γραφέα του Σχολαρίου Ιωάννη Δοκειανό. Βλ. σημ. 609 και 617.

[665] Βλ. Μέρος Δεύτερο, παράγρ. 1.4

ως προς τα θέματα που πραγματεύονται οι πέντε Λόγοι όσο και γενικότερα.[666] Στην πραγματικότητα, η σχολάρεια διάκριση μεταξύ *διδασκάλου* και *θεολόγου* καθιστά τη συγκρότηση δύο υπομνημάτων υποχρεωτική, εξηγεί δε γιατί ο Σχολάριος δεν μνημονεύει πουθενά τον Θωμά στους *Λόγους* του: ο λόγος είναι ότι ο Σχολάριος μνημονεύει μόνον auctoritates που χρήζουν διασάφησης ή ερμηνείας· ο Θωμάς δεν χρήζει διασάφησης ή ερμηνείας, αλλά διασαφεί και ερμηνεύει. Η παραπομπή στα θωμικά έργα είναι τόσο εσωτερική (αριθμός μέρους/βιβλίου, κεφαλαίου/άρθρου, παραγράφου κ.λπ. του λατινικού κειμένου) όσο και εξωτερική, δηλαδή ο αναγνώστης παραπέμπεται, ελλείψει εκδόσεως της μετάφρασης των δύο αυτών θωμικών έργων που διάβασε ο Σχολάριος, στους κώδικες που πιθανόν χρησιμοποίησε ο Σχολάριος, με αναφορά των σχετικών φύλλων. Προς αποφυγήν συγχύσεως, δεν δίνεται αναφορά στους ελληνικούς αριθμούς κεφαλαίων/άρθρων και παραγράφων/επιχειρημάτων που βρίσκονται στα περιθώρια των κωδίκων που περιέχουν τη μετάφραση του Δημήτριου Κυδώνη, καθώς, ιδίως όσον αφορά τη *Summa contra Gentiles*, ο αριθμός κεφαλαίου δεν συμπίπτει πάντα με τον αριθμό κεφαλαίου του πρωτοτύπου, ενώ η αρίθμηση εντός των κεφαλαίων, όπου υπάρχει, δεν είναι αρίθμηση παραγράφων, όπως στο Corpus Thomisticum, αλλά αρίθμηση επιχειρημάτων και κατά συνέπεια η αριθμητική υποδιαίρεση του λατινικού κειμένου δεν συμπίπτει με την υποδιαίρεση του ελληνικού.

Το κριτικό υπόμνημα περιλαμβάνει όλες τις variae lectiones, επιπροσθέτως δε κάθε τι γραμμένο στα περιθώρια των κωδίκων. Διαφορές και παραναγνώσεις της έκδοσης στο *OE* προηγούμενων εκδόσεων δεν σημειώνονται στο κριτικό υπόμνημα. Στο περιθώριο της έκδοσης σημειώνονται τα φύλλα του βασικού κώδικα ανά Λόγο.

Του κειμένου έπονται adnotationes. Πρόκειται για τα παραθέματα που στους apparatus fontium αναγράφονται ως πηγές. Η ενότητα αυτή σκοπό έχει να διευκολύνει τον αναγνώστη να συγκρίνει τα παρατιθέμενα χωρία με τα εκδιδόμενα κείμενα του Σχολάριου, προκειμένου να αντιληφθεί πληρέστερα και ακριβέστερα τον τρόπο με τον οποίο εργάστηκε ο Σχολάριος για να συνθέσει τα κείμενα. Σε περιπτώσεις όπου μια πηγή έχει αναφερθεί και παρατεθεί ήδη, προτιμήσαμε να την παραθέσουμε εκ νέου, ώστε να αποφύγει ο αναγνώστης την κουραστική αναδρομή σε πρότερη σελίδα των adnotationes.

2. Codices

A *Parisinus Graecus* 1289, ff. 155^{v}–207^{v}
B *Parisinus Graecus* 1294, ff. 83^{v}–115^{r}
C *Parisinus Graecus* 1292, ff. 148^{v}–153^{v}
D *Pantocratorinus* 127, ff. 63^{v}–67^{v}
E *Vaticanus Rossianus* 986, ff. 333^{r}–354^{v}

3. Sigla

a. corr.	ante correctionem
add.	addidit
al. m.	alia manus
cod.	codex
dex.	dextra
inf.	infra
marg.	margine
m^2	manus secundus

[666] Βλ. παραπάνω, Μέρος Πρώτο, παράγρ. 2.2.2. Θεόδωρος Ἀγαλλιανός, *Περὶ προνοίας*.

om.	omisit
scr.	scripsit
scribend.	scribendum
sin.	sinistra
sup.	supra

4. Sigla Sacrae Scripturae

Act.	Actus Apostolorum
Am.	Amos
Bar.	Baruch
I Cor.	I ad Corinthios Epistula
Eccl.	Ecclesiastes
Eph.	ad Ephesios Epistula
Ex.	Exodus
Ez.	Ezechiel
Gen.	Genesis
Hebr.	ad Hebraeos Epistula
Iac.	Iacobi Epistula
Ier.	Ieremias
Io.	Evangelium Iohannem
Iob	Iob
Is.	Isaias
Luc.	Evangelium Lucam
II Mac	II Machabaeorum liber
Mat.	Evangelium Matthaeum
II Par.	II Paralipomenon
Prou.	Prouerbia
Ps.	Psalmorum liber
I Regn.	I Regnorum liber
III Regn.	III Regnorum liber
IV Regn.	IV Regnorum liber
Rom.	ad Romanos Epistula
Sap.	Sapientia Solomonis
Sir.	Siracides
I Thess.	I ad Thessalonicenses Epistula
I Tim.	I ad Timotheum Epistula
II Tim.	II ad Timotheum Epistula
Tit.	ad Titum
Tob.	Tobit

5. Συντομογραφίες ονομάτων και έργων

Anast. S. (Αναστάσιος Β΄ Σιναΐτης)

qu. et resp.	*Ἐρωτήσεις καὶ ἀποκρίσεις περὶ διαφόρων κεφαλαίων γενόμεναι ἐκ διαφόρων προσώπων πρὸς τὸν ἀββᾶ Ἀναστάσιον, ὧν τὰς λύσεις ἐποιήσατο οὐκ ἐξ ἑαυτοῦ, ἀλλ' ἐκ πολλῆς πείρας*
inter. et resp.	*Ἐρωτήσεις καὶ ἀποκρίσεις, περὶ διαφόρων κεφαλαίων ἐκ διαφόρων προσώπων. Τὰς λύσεις οὐκ ἐξ αὐτοῦ, ἀλλ' ἐκ πείρας, καὶ ἀναγνώσεως τῶν Γραφῶν ἐποιήσατο*

Ath. / Ath., Ps.- (Αθανάσιος Αλεξανδρείας / Αθανάσιος Αλεξανδρείας, ψ.-)

qu. Ant.	*Πρὸς Ἀντίοχον ἄρχοντα περὶ πλείστων καὶ ἀναγκαίων ζητημάτων, τῶν ἐν ταῖς θείας Γραφὲς ἀπορουμένων, καὶ παρὰ πᾶσι Χριστιανοῖς γινώσκεσθαι ὀφειλομένων*
inc.	*Λόγος περὶ τῆς Ἐνανθρωπήσεως τοῦ Λόγου καὶ τῆς διὰ σώματος πρὸς ἡμᾶς ἐπιφανείας αὐτοῦ*
pass.	*Εἰς τὸ πάθος τοῦ Κυρίου καὶ εἰς τὸν Σταυρόν*

Aug. (Augustinus Hipponensis / Αυγουστίνος Ιππώνος)

sent.	*Ἀνθολόγιον ἐκ τῶν ἔργων Αὐγουστίνου Ἱππῶνος*

Bas.: Βασίλειος Καισαρείας:

cap. reg.	*Κεφάλαια τῶν ὅρων τῶν κατ' ἐπιτομήν*
Deus non auct. mal.	*Ὁμιλία ὅτι οὐκ ἔστιν αἴτιος τῶν κακῶν ὁ Θεός*
In Jul.	*Εἰς τὴν Μάρτυρα Ἰουλίτταν, καὶ εἰς τὰ λειπόμενα τῆς προλεχθείσης ὁμιλίας περὶ εὐχαριστίας*
mor. 11 / *mort.*	*Περὶ θανάτου*
mor. 14 / jud.	*Περὶ μελλούσης κρίσεως*
mor. 22 / *prov.*	*Περὶ Προνοίας*
reg. moral.	*Ἠθικοὶ ὅροι*
reg. fus.	*Ὅροι κατὰ πλάτος κατ' ἐρώτησιν καὶ ἀπόκρισιν*

Cyr. (Κύριλλος Αλεξανδρείας)

Juln.	*Κατὰ Ἰουλιανοῦ*

Dem. Cyd. (Δημήτριος Κυδώνης)

De cont. morte	*Λόγος ὅπως ἄλογον τὸ τοῦ θανάτου δέος ἀποδεικνύων*
Leg. S. Thom.	Μετάφραση τού *Legenda S. Thomae*, cap. 53-54 από τον Δημήτριο Κυδώνη

Diod. Tars. (Διόδωρος Ταρσού)

Fr. in Rom.	*Fragmenta in Epistulam ad Romanos*

Dion. Ar. (Ps.-)

div. nom.	*Περὶ θείων ὀνομάτων*

Eus. (Ευσέβιος Καισαρείας)
p.e. *Εὐαγγελικὴ προπαρασκευή*

FT I Σχολαρίου *Florilegium Thomisticum I*

FT II Σχολαρίου *Florilegium Thomisticum II*

Germ. (Γερμανός Κωνσταντινουπόλεως)
vit. term. *Περὶ ὅρων ζωῆς*

Gr. Naz. (Γρηγόριος Ναζιανζηνός)
or. VII *Εἰς Καισάριον τὸν ἑαυτοῦ ἀδελφὸν Ἐπιτάφιος*
or. XVIII *Ἐπιτάφιος εἰς τὸν πατέρα, παρόντος Βασιλείου*
or. XXI *Εἰς τὸν μέγαν Ἀθανάσιον ἐπίσκοπον Ἀλεξανδρείας*
or. XXIV *Εἰς τὸν ἅγιον ἱερομάρτυρα Κυρπαινόν, ἐξ ἀγροῦ μετὰ μίαν τῆς μνείας ἡμέραν ἐπανήκοντος*

Greg. Nys., *De inf. praem. abr.*
De inf. praem. abr. *Περὶ τῶν νηπίων πρὸ ὥρας ἁφαρπαζομένων*

Hesych. (Ησύχιος πρεσβ. Ιεροσολύμων)
fr. Ps. *Ψαλμὸς ΡϚ΄*

Jos. Br. (Ιωσήφ Βρυέννιος)
Cruc. IV *Λόγος Δ΄ Ῥηθεὶς ἐν τῷ Παλατίῳ κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἁγίας καὶ μεγάλης Παρασκευῆς, περὶ τῆς τοῦ Κυρίου Σταυρώσεως*

Joh. Damasc., (Ιωάννης Δαμασκηνός)

Exp. fid. *Ἔκδοσις ἀκριβὴς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως*

Const. 95, 313B *Λόγος Ἀποδεικτικὸς περὶ τῶν ἁγίων καὶ σεπτῶν εἰκόνων*

Joh. Chrys. (Ιωάννης Χρυσόστομος)

exp. in Ps. 139 *Εἰς τὸν ΡΛΘ᾽ ψαλμόν*

Petr. et Paul. *Εἰς τοὺς κορυφαίους τῶν ἀποστόλων Πέτρον καὶ Παῦλον, καὶ τὸ αὐτῶν μαρτύριον ἐνδοξότατον*

Ord. sacr. divin. miss. *Διάταξις τῆς θείας καὶ ἱερᾶς Λειτουργίας τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου*

Joh. Clim. (Ιωάννης Σχολαστικός [της Κλίμακος])

Scal. *Κλίμαξ*

Joh. Philop. (Ιωάννης Φιλόπονος)
Comment. in Arist. Physic. *Εἰς τὸ Α τῆς Ἀριστοτέλους Φυσικῆς Ἀκροάσεως*

Iust., Ps.- (Ιουστίνος, ψ.-)

qu. et resp.	*Ἀποκρίσεις πρὸς τοὺς Ὀρθοδόξους περὶ τινῶν ἀναγκαίων ζητημάτων*
conf. dogmat. Aristot.	*Ἀνατροπὴ δογμάτων τινῶν ἀριστοτελικῶν*

Leont. C. (Λεόντιος Κωνσταντινουπόλεως)

mesopent.	*Ὁμιλία εἰς τὴν Μεσοπεντηκοστήν, καὶ εἰς τὸν ἐκ γενετῆς τυφλόν, καὶ εἰς τὸ «Μὴ κρίνετε κατ᾽ ὄψιν»*

Man. Palaeol. (Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγος)

Disp. de Juda I	*Θέσις ἀποδεικτικὴ ὑπό τινος ὅτι τὸ κακὸν χεῖρον τοῦ μὴ ὄντος, καὶ διὰ τοῦτο συνέφερε τῷ Ἰούδα μὴ γεννηθῆναι, κατὰ τὸ ῥητόν*
Disp. de Juda II	*Τοῦ βασιλέως σαφήνειά τις τῶν εἰρημένων ἐξ ἑκατέρου τῶν ἤδη διαλεχθέντων, καὶ ὅσον οὗτος περὶ τουτουὶ τοῦ ῥητοῦ δοξάζει. Τίθησι δὲ καὶ λόγους καὶ λογισμούς, τὴν δόξαν συντόμως, ὡς ἀγαθή, παριστῶν*

Max. (Μάξιμος ο Ομολογητής)

cap. theol.	*Κεφάλαια διάφορα θεολογικά τε καὶ οἰκονομικά*
qu. Thal.	*Πρὸς Θαλάσσιον τὸν ὁσιώτατον πρεσβύτερον καὶ ἡγούμενον περὶ διαφόρων ἀπόρων τῆς θείας Γραφῆς*

Marc. Eug. (Μάρκος Ευγενικός)

Vit. term.	*Ἐπιστολὴ πρὸς Ἰσίδωρον ἱερομόναχον περὶ ὅρων ζωῆς αἰτήσαντα*
Vit. term. (Epit.)	*Γνῶμαι περὶ ὅρου ζωῆς*
Ad Reg.	*Πρὸς τὸν βασιλέα Ἰωάννην τὸν Παλαιολόγον ἀπορήσαντα*

Mich. Glyc. (Μιχαήλ Γλυκάς)

In S. Scr.	*Εἰς τὰς ἀπορίας τῆς θείας Γραφῆς*

Psel. (Μιχαήλ Ψελλός)

phil. min.	*Philosophica minora*

Blemm. (Νικηφόρος Βλεμμύδης)

Vit. term. I	*Ἀπόδειξις ὅτι οὐχ ὥρισται τοῦ καθέκαστον ἡ ζωή*
Vit. term. II	*Διαλεγόμενος ἢ περὶ τοῦ ὅρου*

Nic. Meth. (Νικόλαος Μεθώνης)

Or. V	*Πρὸς τοὺς σκανδαλιζομένους ἐπὶ τοῖς ἀποστολικοῖς ῥητοῖς, τῷ "Ὅταν δὲ ὑποταγῇ αὐτῷ τὰ πάντα, τότε καὶ αὐτὸς ὁ Υἱὸς ὑποταγήσεται τῷ ὑποτάξαντι αὐτῷ τὰ πάντα"· καὶ τῷ, "ἵνα ᾖ ὁ Θεὸς τὰ πάντα ἐν πᾶσι"· καὶ διὰ μὲν τοῦ ὑποταγήσεσθαι λέγειν τῷ Πατρὶ τὸν Υἱὸν ὑποδεέστερον φύσει ποιεῖν αὐτὸν τὸν Υἱὸν τοῦ Πατρὸς κατὰ τὴν αἵρεσιν Ἀρείου· διὰ δὲ τοῦ ἔσεσθαι τὸν Θεὸν τὰ πάντα ἐν πᾶσι τὴν Ὠριγένους δογματίζειν ἀποκατάστασιν· καὶ πρὸς εὕρεσιν τοῦ ἀποστολικοῦ σκοποῦ, πρὸς ὃν ταῦτά*

	φησιν, ἀνάπτυξις τῶν προειρημένων αὐτῷ περὶ τῆς κοινῆς πάντων τῶν νεκρῶν ἀναστάσεως
Ref. Procli	*Ἀνάπτυξις τῆς Θεολογικῆς Στοιχειώσεως Πρόκλου τοῦ Λυκίου πλατωνικοῦ φιλοσόφου*
Vit. term. I	*Πρὸς τὸν ἐρωτήσαντα εἰ ἔστιν ὅρος ζωῆς καὶ θανάτου· καὶ πῶς, τούτου δοθέντος, οὐκ ἂν εἴη κακῶν αἴτιος ὁ Θεός*
Vit. term. II	*Περὶ τοῦ αὐτοῦ λόγος δεύτερος, ἐκ τῶν Γραφικῶν μαρτυριῶν τὰ αὐτὰ συνάγων καὶ τὸν τῆς ἀοριστίας πρεσβευτὴν ἐλέγχων μὴ καλῶς τινας αὐτῶν ἐκλαμβάνοντα, καὶ τὰς ἐντεῦθεν φυομένας ἀπορίας λύων*
Vit. term. III	*Περὶ τοῦ αὐτοῦ λόγος τρίτος, τὴν ἀτοπίαν ἐλέγχων τῆς κατὰ τὴν ἀοριστίαν ὑποθέσεως διὰ τῆς εἰς ἀδύνατον ἀπαγωγῆς*

Œ *Γεωργίου τοῦ Σχολαρίου ἅπαντα τὰ εὑρισκόμενα. Œuvres complètes de Georges Scholarios*, edd. L. Petit / X.A. Sidéridès / M. Jugie, t. I-VIII, Paris 1928-1936.

Phot. (Φώτιος, πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως)

Amph.	*Ἀμφιλόχια*

Pleth. (Γεώργιος Γεμιστός, ἡ Πλήθων)

ad Joh. Pal.	*Πρὸς ἠρωτημένα ἅττα ἀπόκρισις*
fat.	*Περὶ εἱμαρμένης*
virt.	*Περὶ ἀρετῶν*

Plot. (Πλωτίνος)

Enn.	*Ἐννεάδες*

Procl. (Πρόκλος Διάδοχος)

inst. theol.	*Στοιχείωσις Θεολογική*

Procl. Is. (Πρόκλος apud Ισαάκιος Κομνηνός Σεβαστοκράτωρ)

dec. prov.	*Περὶ τῶν δέκα πρὸς τὴν πρόνοιαν ἀπορημάτων*
mal. subs.	*Περὶ τῆς τοῦ κακοῦ ὑποστάσεως*
prov et necess.	*Περὶ προνοίας καὶ φυσικῆς ἀνάγκης*

Ptol., Ps.- (Πτολεμαίος, ψ.-)

fruct.	*Καρπός*

Sym. Theol. (Συμεών ο Νέος Θεολόγος)

Exhort.	*Προτρεπτικὸς ἐκ προοιμίων εἰς μετάνοιαν· καὶ εἰς τὸ ῥητὸν τοῦ Ἀποστόλου· «Οὓς προέγνω, τούτους καὶ προώρισε» καὶ εἰς τὰ ἑξῆς, καὶ κατὰ τῶν στρεβλούντων αὐτό τε καὶ πᾶσαν τὴν θείαν Γραφήν*

Theodor. (Θεοδώρητος Κύρου)

Graec. aff. cur.	*Ἑλληνικῶν παθημάτων θεραπευτική*
prov.	*Περὶ προνοίας λόγοι δέκα*

Theod. Met. (Θεόδωρος Μετοχίτης)

Misc.	*Σημειώσεις γνωμικαί*

Thedor. Mops. (Θεόδωρος Μοψουεστίας)

Fragm. in Oct. et Reg.	*Σειρὰ ἑνὸς καὶ πεντήκοντα Ὑπομνηματιστῶν εἰς τὴν Ὀκτάτευχον καὶ τὰ τῶν Βασιλειῶν*

Theod. Agall. (Θεόδωρος Αγαλλιανός ή Θεοφάνης Μηδείας)

Prov.	*Περὶ προνοίας ἢ Θεοφάνους Μηδείας, πρότερον δὲ μεγάλου οἰκονόμου τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, πρὸς τοὺς νομίζοντας, ἐὰν φύγωσιν ὅθεν λοιμώδεις ἀέρες καταπνέουσι, διασῴζονται, ἐμμένοντες δὲ ἐκεῖσε καὶ σπῶντες αὐτούς, τὸν θάνατον ἐπισπῶνται· Λόγος ἀποδεικνύων κακῶς φρονοῦντας αὐτοὺς καὶ εἰς Θεὸν ἐξαμαρτάνοντας· συντέτακται δὲ ἐν σχήματι διαλόγου κατὰ πεῦσιν καὶ ἀπόκρισιν, Μύστου τινὸς διαποροῦντος καὶ πυνθανομένου καὶ Μυσταγωγοῦ ἀποκρινομένου καὶ λύοντος*
Epist.	*Ἐπιστολαὶ*

Theoph. Nic. (Θεοφάνης Νικαίας)

De aet. mundi	*Ἀπόδειξις δι' ἐπιβολῶν τινων ἀναγκαίων νομιζομένων ὅτι ἐδύνατο ἐξ ἀιδίου γεγενῆσθαι τὰ ὄντα καὶ ἀνατροπὴ ταύτης καὶ ἔλεγχος τῆς ἀπάτης τῆς δοκούσης ἐκ τῶν ἐπιχειρημάτων ἀνάγκης*

Theoph. Sim. (Θεοφύλαχτος Σιμοκάτης)

vit. term	*Περὶ ὅρων ζωῆς*

Thomas Aquinas

SG	*Summa contra Gentiles*
ST I	*Summa Theologiae*, Ia Pars
De pot.	Prochoros Cydones *Thomas Aquinas' "Quaestiones disputatae de potentia''* (*Ζητήματά τινα Θωμᾶ τοῦ Ἀκουίνου, διδασκάλου τῶν Λατίνων*)
Compendium SG	Scholarii *Compendium translationis "Summae contra gentiles" Thomae Aquinatis a Demetrio Cydone peractae* (*Ἐπιτομὴ τοῦ κατὰ Ἐθνικῶν, ἤτοι τῶν ἐπανισταμένων τῇ ἀληθείᾳ αἱρέσεων*)
Compendium ST I	Scholarii *Compendium translationis Iae Partis "Summae theologiae" Thomae Aquinatis a Demetrio Cydone peractae* (*Ἐκ τοῦ Θεολογικοῦ*)
Compendium ST, Ia IIae	Scholarii *Compendium translationis Ia partis IIae Partis "Summae theologiae" Thomae Aquinatis a Demetrio Cydone peractae* (*Ἐκλογὴ τοῦ πρώτου τῶν Ἠθικῶν τοῦ σοφωτάτου Θωμᾶ δὲ Ἀκίνο, τοῦ ἀριθμοῦ καὶ τῆς τάξεως τῶν ζητημάτων πάντων πεφυλαγμένων)*
ST IIa IIae	*Summa theologiae, IIa IIae.* Δημητρίου Κυδώνη *Θωμᾶ Ἀκυινάτου Σούμμα Θεολογικὴ ἐξελληνισθεῖσα. Τοῦ δευτέρου τῶν Ἠθικῶν τὸ δεύτερον*

Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ**, σπουδαῖον**

1. Τὴν ἐξ ἀιδίου περὶ τῶν ὄντων καὶ γινομένων γνῶσίν τε καὶ διάταξιν ὑπὸ τοῦ πάντων δημιουργοῦ ὑπόθεσιν ἐν τῷδε τῷ λόγῳ ποιούμενοι, πρῶτον μὲν τὸ τῆς ‘εἱμαρμένης’ ἀποπεμπόμεθα ὄνομα. Εἰ γὰρ καὶ δυνατόν ἐστι τὴν θείαν πρόνοιαν καὶ οὕτω καλεῖν, οὐχ ὡς ἔστιν ἐν τῷ Θεῷ μόνον πρὸ τῆς τῶν προνοουμένων ὑπάρξεως, ἀλλ’ ᾗ καὶ αὐτοῖς ποτε προσαγομένη τοῖς πράγμασι ταῦτα τοῖς ἀιδίοις ἐν τῷ Θεῷ περὶ τῆς αὐτῶν ὑπάρξεως καὶ τάξεως λόγοις ἐξομοιοῖ, ἀλλὰ διὰ τὸ μὴ οὕτω τοὺς Στωικοὺς τὴν ἀρχὴν ἐκλαβεῖν τοὔνομα, πάνυ δὲ φαύλως αὐτῷ χρήσασθαι, παραιτούμεθα. Ἀρκεῖ δὲ ἡμῖν τοὔνομα τῆς ‘προνοίας’ καὶ τοῦ ‘προορισμοῦ’, τοῦ ἱεροῦ ὄντα καὶ ἀπλανεστάτου διδασκαλείου. Ἔπειτα, ἐπειδὴ ταύτην τὴν πρόνοιαν οἱ μὲν οὐδ’ εἶναι οἴονται ὅλως, ἀλλ’ εἰκῇ καὶ ὡς ἔτυχεν εἶναί τε πάντα καὶ γίνεσθαι, οἱ δὲ διαφόρως αὐτὴν τιθεῖσι, τῶν μὲν δευτέρων διαιρεῖσθαι τὰς δόξας καὶ ἐλέγχειν μακρᾶς ἔργον σχολῆς οἰόμενοι καὶ οὐδὲ πρόθεσιν τοιαύτην περὶ οὐδενὸς ἐν τῷ παρόντι ἔχοντες, τοῖς δὲ προτέροις βοηθῆσαι προῃρημένοι αἰσχίστῃ νόσῳ κατειλημμένοις,

---

1.,3 Εἰ…**7** ἐξομοιοῖ] Cf. Plot., *Enn*. II 5, (96, 12-14-98, 16); cf. Procl. Is., *prov. et necess.* 6 (113, 22-114, 38); cf. Nic. Meth., *ref. Procli* 176 (154, 15-17); cf. Nic. Meth., *Or. V*, 312. **7** ἀλλὰ…**8** τοὔνομα] Cf. Theodor., *Graec. aff. cur. (serm.* VI, *De provid. Dei)* 14 (258), 11-15. **10** Ἔπειτα…**11** ὅλως] Cf. Anast. S., *inter. et resp*. 96 (89, 736C).

---

1 Περὶ…προορισμοῦ] Cf. *ST* I, Q22 A1 Resp. (*Vatop*. 254, 113r 20-21); cf. *ST* I, Q23 A1 Resp. (*Vatop*. 254, 117r 7-8). **1.,1** Τὴν…**7** ἐξομοιοῖ] *SG* III, 93.5 (*Taurin.* XXIII, 236v, 8-19) [= *FT II*, 5, 357, 19-32]; cf. *ST* I, Q22 A1 Resp. (*Vatop*. 254, 113r 7-11); cf. *ST* I, Q22 A1 Resp. (*Vatop.* 254, 113r 20-24); cf. *ST* I, Q22 A.3 Resp. (*Vatop*. 254, 115r 27-115v 1); cf. *ST* I, Q23 A1 Resp. (*Vatop*. 254, 116v 31-117r 4-60). **7** ἀλλὰ…**10** διδασκαλείου] Cf. *ST* I, Q116 A1 Resp. (*Coisl*. 280, 404v 15-19) [= *FT I*, 10, 134, 25-30); *SG* III, 93.6 (*Taurin.* XXIII, 236v 19-28) [= *FT II*, 5, 356, 33-358, 43]; cf. *SG* III, 73.7 (*Taurin.* XXIII, 217v 7-9); cf. *SG* III, 84.10 (*Taurin.* XXIII, 227r 21-23). **9** προνοίας] Cf. *ST* I, Q22 A1 Resp. (*Vatop*. 254, 113r 20-21). **10** προορισμοῦ] Cf. *ST* I, Q23 A1 Resp. (*Vatop*. 254, 117r 7-8). | Ἔπειτα…**12** τιθεῖσι] Cf. *ST* I, Q22 A.2 Resp. (*Vatop*. 254, 113v 28-32); cf. *ST* I, Q116. A1 Resp. (*Coisl*. 280, 404r 13-16).

---

1 Περὶ…σπουδαῖον] Titulus: Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ: σπουδαῖον: A | : Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, τοῦ αὐτοῦ Γενναδίου ἐν τῇ αὐτῇ μονῇ B | † Τοῦ αὐτοῦ μετὰ τὴν παραίτησιν. Περὶ προνοίας καὶ προορισμοῦ. Ἐγράφη ἐν τῇ μονῇ τοῦ Προδρόμου ἐν τῷ ὄρει τοῦ Μενοικέως περὶ τὰς Φέρρας ἐν ἔτει ˏςᵠϡᵠξᵠζᵠ (6967-5508/9 = 1458/9) : E | Οὐκ ἄνευ γε θείας χάριτος, ὦ θαυμάσιε, τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος τὸν παρόντα δῆλος εἶ λόγον συνθεῖναι.] *comm. in marg. sinis·* cf. Dem. Cyd., *Leg. S. Thom.* 851, 3/3, 7-9: Ἔτι, τὸν ἐπιτομώτατον τρόπον ἀγνοούμενον τοῖς πρότερον ἐξεῦρε καὶ παραδέδωκεν, οὐκ ἄνευ θείας χάριτος ἰδίως ἐπελθούσης αὐτῷ. A $m^{2\cdot}$ | : ὦ κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, ἐλέησόν με, τὸν δοῦλον σου Γεννάδιον.] *adnot. in marg. infer.* B **1.,11** ἀλλ εἰκῇ] *rep. in marg. dext.* A

ὡς οὔσης ἀναμφισβητήτως ἐν ἅπασι καὶ περὶ ἁπάντων τῆς τοιαύτης τοῦ θείου προνοίας εἴπερ τι καὶ ἄλλο τῶν ὁμολογουμένως ὄντων, τὰ κεφάλαια τῶν ἀληθεστέρων περὶ αὐτῆς λόγων, πλείστων ὄντων, ἐκθη | σόμεθα αὐτῆς A f. 156r
συνεφαπτομένης· ἐξ ὧν καὶ ὅτι ὁμολογουμένως ἔστι πεισθεῖεν ἂν ἱκανῶς οἵ γε μὴ ἀνιάτως ἔχοντες· διὰ τοῦτο γὰρ καὶ τοῖς πολλοῖς εὐσύνοπτα προαιρησόμεθα λέγειν περὶ ὑποθέσεως βαθυτάτης. Προϋποτιθέμεθα δὲ ἀντὶ θεμελίου τῷ λόγῳ ὅτι τὸ μὲν θελῆσαι ἑαυτὴν φανερῶσαι τὴν θείαν πρόνοιαν τῆς εὐμενεστάτης φιλανθρωπίας ἦν, πρὸς μείζω τοῦ ἀνθρωπίνου ἔξαψιν πόθου καὶ ἵνα μὴ ἄκοντες περὶ τὰ μέγιστα ἀσεβῶσι, καὶ ἅμα τὸ φανεροῦσθαι αὐτὴν τῷ εἶναι, εἴπερ που καὶ ἄλλοθι συμφωνεῖ· **(ὡς γὰρ** *ἐκ μεγέθους καὶ καλλονῆς κτισμάτων,* **φασίν,** *ἀναλόγως ὁ γενεσιουργὸς θεωρεῖται*, **οὕτως ἐκ τῶν φανερωτάτων τῆς προνοίας ἔργων περὶ αὐτὰ ἡ ταῦτα διατιθεῖσα γνωρίζεται πρόνοια), τὸ δὲ καὶ φανερᾶς οὔσης οὕτως μὴ ἔχειν ἡμᾶς τὸν θεῖον περὶ τὰς τοῦ ἀνθρωπίνου βίου οἰκονομίας σκοπὸν ἐννοεῖν ἐξ ἀνάγκης ἐστὶ διὰ τὴν ποικιλίαν αὐτῆς καὶ τὸ πάνσοφον βάθος.** *Τίς γὰρ ἔγνω νοῦν Κυρίου*, **φησίν,** *ἢ τίς σύμβουλος αὐτοῦ ἐγένετο*; **Ὅθεν οὐδὲ θαρρῆσαι τὸν περὶ αὐτῆς λόγον ἔστιν ἀσφαλῶς εἰμὴ ὅσον ἄν τις ὑπ' αὐτῆς ἐλλαμφθείη ἢ τοῖς ἐλλαμφθεῖσιν ἔποιτο μόνοις. Διὰ τοῦτο αὐτὴν μόνην ἐλπίσαντες κἀνταῦθα συνεργὸν ἔχειν καὶ ὁδηγὸν καὶ τὸν ἡμέτερον νοῦν καὶ λόγον ὁρίζουσαν καὶ διατιθεῖσαν πρὸς τὸν τῆς ἀληθείας σκοπὸν λέγομεν.**

2.1. Αἴτιος μὲν δὴ πάντων τῶν ὄντων καὶ γινομένων ἐστὶν ὁ Θεός· οὐχ ὡσαύτως δέ, ἀλλὰ ποιεῖ μὲν τὰ ὄντα λεγόμενα αὐτὸς μόνος κυρίως ὤν, τάς

---

21 Προϋποτιθέμεθα…**25** συμφωνεῖ·] Germ., *vit. term.* 6, 26-28; cf. Germ., *vit. term*. 50, 23-26; cf. Nic. Meth., *vit. term.* I, 220. **25** ἐκ…**26** θεωρεῖται] Sap. 13, 5. **26** ἐκ…**28** πρόνοια] Cf. Bas., *mor.* 22 / *prov*. 32 (1373A). **30** Τίς…**31** ἐγένετο] Rom. 11, 34; Is. 40, 13; cf. Anast. S., *inter. et resp.* 96 (89, 737A). **31** Ὅθεν…**33** μόνοις] Cf. Anast. S., *inter. et resp.* 96 (89, 736D); cf. Germ., *vit. term*. 98, 124a; cf. Nic. Blemm., *vit. fin.* I, (1, 24-2, 3). **33** Διὰ…**35** λέγομεν] Cf. Nic. Meth. *vit. term.* I, 223.

---

21 Προϋποτιθέμεθα…**25** συμφωνεῖ·] Cf. *ST* II^{a} II^{ae}, Q1, A. 8 Resp. (t.15, 49, 11-14) [=*Par. Gr.* 1237, 6r (9r), 22-24]. | Προϋποτιθέμεθα…**33** μόνοις] Cf. *SG* III, 49.8 (*Taurin.* XXIII, 192r 10-18); cf. *SG* III, 52.7 (*Taurin.* XXIII, 199v 3-10); cf. *SG* III, 54.9 (*Taurin.* XXIII, 200v 26-30); cf. *ST* I, Q23 A1 Resp. (*Vatop.* 254, 116v 20-23); cf. *ST* I, Q23 A.8 Resp. (*Vatop*. 254, 122v 29-30). **2.1.,1** Αἴτιος…**10** ἡγησάμενος] Cf. *ST* I, Q22 A.2 Resp. (*Vatop*. 254, 114r 10-122); cf. *SG* III, 49.12 (*Taurin.* XXIII, 197v 5-9); cf. *SG* III, 64.8 (*Taurin.* XXIII, 208v 9-10); cf. *SG* III, 69.27 (*Taurin.* XXIII, 214v 31-34); cf. *SG* III, 70.6 (*Taurin*. XXIII, 214v 38-215, 5);

---

26 φασίν] φησίν E **27** περὶ αὐτὰ] *om.* E **30** διὰ…βάθος] καὶ τὸ πλάτος *add. post αὐτῆς* E **2.1.,2** αὐτὸς μόνος] *rep.* E

τε κεχωρισμένας οὐσίας καὶ οὐρανὸν καὶ τὰ ἐν αὐτῷ σώματα πάντα καὶ τὰ λεγόμενα στοιχεῖα, τῶν δὲ γινομένων καὶ τὰ ὄντα αὐτὰ αἴτια γίνεται. Οὐ γὰρ εἶναι μόνον ἐποίησεν ὁ Θεὸς **τὰς τῶν ὄντων φύσεις, ἀλλὰ καὶ αἰτίοις γίνεσθαι ἄλλων αὐτοῖς δέδωκεν, αὐτοῖς τε θειότητός τι ἴχνος ἐντιθεὶς οὕτως, ἵνα ταύτῃ διαφέρῃ τῶν γινομένων, καὶ τοῖς ἐν γενέσει καὶ φθορᾷ πράγμασι μὴ ἀμέσως μόνον γενέσεώς τε αὐτῶν καὶ οὐσίας ἄρχειν τε καὶ ἐπιτροπεύειν, ἀλλὰ καὶ δι' ἄλλων ὑπουργούντων ταῦτα ποιεῖν σοφώτερον ἡγησάμενος, διὰ τὸ ἐν αὐτοῖς πολὺ τὸ πλημμελὲς εἶναι καὶ εἶναι δεῖν, τῶν**
A f. 156v **εἰδῶν αὐτοῖς ἐμβεβυθισμένων | τῇ ὕλῃ (διὸ καὶ φθαρτά εἰσι), καὶ ποιοῦσι μὲν** κἀν τοῖς ὑποκάτω τούτοις **πολλά (**ζῷά τε γὰρ ἐκ ζῴων γίνεται, καὶ ἐκ φυτῶν φυτά**), ἀλλ' ὁμοειδῶς ποιοῦντα τῷ μὲν προσεχῶς ποιεῖν καὶ μάλιστ' ἂν αἴτια εἴη, ἧττον δὲ τῷ μὴ ἀφ' ἑαυτῶν, ἀλλὰ δυνάμει ἄλλων ὑψηλοτέρων ποιεῖν, καὶ τὰ μὴ ὁμοειδῶς ποιοῦντα μάλιστ' ἂν αὐτῶν αἴτια εἴη ἄχρι δὴ καὶ αὐτῆς τῆς πρώτης αἰτίας, ἣ πάμπλειστον μὲν ὑπέρκειται τῶν γενητῶν καὶ φθαρτῶν τούτων, αἰτιωτάτη δέ ἐστι τοῖς προσεχέσιν αἰτίοις αὐτῶν τοῦ ἐξ αὐτῶν αὐτὰ γίνεσθαι· αὕτη γάρ ἐστιν ἡ τὰς δυνάμεις τῶν ἀνωτέρων πάντων αἰτίων καὶ αὐτοῦ τοῦ προσεχῶς καὶ τελευταίως παράγοντος τὸ γινόμενον αὐτῷ προσάγουσα τῷ γινομένῳ, καὶ ἄνευ τῆς δυνάμεως ἐκείνης οὐδὲν ἂν γένοιτο ἐξ ἁπάντων. Διὸ καὶ τῶν ἐσχάτων ἀμέσως ποιητικός ἐστιν ὁ Θεὸς οὐδὲν ἧττον, καίτοι καὶ δι' ἄλλων αἰτίων παραγομένων.**

2.2. Ταῦτα τοίνυν τὰ ὄντα, ἃ καὶ αὐτὰ τῶν γενητῶν εἰσιν αἴτια κινήσεσι καὶ δυνάμεσι καὶ ἐνεργείαις διαφόροις κατὰ τὴν ἐν τῷ παντὶ τάξιν αὐτῶν, καὶ τὸ αἰτιῶδες πρὸς τὰ ἔσχατα ταῦτα ἔχουσιν εἰληφότα ἀπὸ

2.1.,4 Οὐ…**10** ἡγησάμενος] Cf. Procl. Is., *dec. prov.* 10, 64 (219, 9-65, 219, 7). **5** ἐποίησεν… Θεὸς] *Gen.* 1:1. **12** ζῷά…**13** φυτά] Arist., *EE* II, 1222b, 15–18 **2.2.,1** Ταῦτα…**5** εἶναι] Cf. Procl., *inst. theol.* 7 *(*64, 17-19).

---

cf. *ST* I, Q22 A.3 Resp. (*Vatop*. 254, 115r 29-32); cf. *ST* I, Q22 A.3 Resp. (*Vatop*. 254, 115v 16-18).

10 διὰ…**13** φυτά] Cf. *SG* III, 64.8 (*Taurin.* XXIII, 208r 5-9). **12** κἀν…τούτοις] *ST* I, Q116. A.1 Resp. (*Coisl*. 280, 404r, 13–16). **13** ὁμοειδῶς…**21** ἁπάντων] Cf. *ST* I, Q22 A.3 Resp. (*Vatop.* 254, 98v 10-12) [=*Vatic*. 609, 44v 36-38]. **18** αὕτη…**23** παραγομένων] Cf. *SG* III, 69.29 (*Taurin.* XXIII, 214v 3-5); cf. *SG* III, 70.5(*Taurin.* XXIII, 214v 25-36); cf. *SG* III, 100.3 (*Taurin.* XXIII, 244v 35-245r 4). **2.2.,1** Ταῦτα…**10** αἴτιον] Cf. *SG* III, 67.5 (*Taurin.* XXIII, 210v 34-211r 5). **3** τὸ…**4** Θεοῦ] Cf. *ST* I, Q22 A.2 Resp. (*Vatop*. 254, 114r 10-12).

---

17 γενητῶν] γεννητῶν B E **19** καὶ τελευταίως] *add. in marg. sup.* B **2.2.,1** γενητῶν] γεννητῶν B E **3** ἀπὸ] παρὰ E

Θεοῦ, ὥστε ἑκάστου τῶν γινομένων πάντα ὁμοῦ μετά τινος τάξεως αἴτια εἶναι (ζῴου μὲν γὰρ αἴτιον τὸ ἐν τῷ αὐτῷ εἴδει ζῷον, ἵππος ἵππου, καὶ λέοντος τὸ ὁμοειδές, καὶ ἰχθύος δὲ ὡσαύτως καὶ πτηνοῦ καὶ φυτοῦ), αἴτια δὲ αὐτοῦ τὰ στοιχεῖα, αἰτία δὲ καὶ σελήνη καὶ οἱ λοιποὶ ἀστέρες καὶ ἥλιος μάλιστα καὶ οὐρανὸς ὑπὲρ ταῦτα, ὧν ἑκάστῳ μέν ἐστιν αἰτιώτερον τὸ συνώνυμον, ἁπλῶς δὲ τὸ κοινότερον, ὅτι τε πλειόνων ἐστὶ καὶ αὐτῷ τῷ ἐσχάτως παράγοντι τοῦ τε γενέσθαι καὶ εἶναι τοῦ τε ποιεῖν αἴτιον κοινότατος δὲ καὶ ἔσχατος αἴτιος ὁ Θεός. Ἔστι γὰρ τῶν δευτέρων αἰτίων πάντων ποιητικὸς καὶ δυνάμεως αὐτῶν ἁπάσης καὶ ἐνεργείας καὶ τῇ αὐτοῦ δυνάμει ἐκεῖνα πάντα ποιοῦσιν, οὐ τῷ ἅπαξ δοθῆναι αὐτοῖς τὴν τοῦ ποιεῖν δύναμιν μόνον, ἀλλὰ καὶ τῷ διηνεκῶς τὴν αὐτὴν αὐτοῖς δίδοσθαι, ἑνὸς ὄντος περὶ αὐτῶν τοῦ θείου βουλήματος, ἐξότου ὑπέστησαν, καὶ ἐκεῖθεν εἰς αἰῶνας διατείνοντος ἐνεργοῦ, καὶ τῷ βούλεσθαι τὸν Θεὸν τὰ αὐτὰ αὐτοῖς ἀεὶ καὶ αὐτῶν ἐν τοῖς αὐτοῖς ἀεὶ ὄντων. | Οὐ γὰρ τῷ πεφυκέναι ἐποίει A f. 157r
ταῦτα, ἀλλὰ τῷ βούλεσθαι· **διὸ καὶ κρείττω εἰσὶ γήρως τε καὶ φθορᾶς καὶ τῆς ἐκ τοῦ χρόνου ἀσθενείας ἐν τῷ ποιεῖν, εἴ τε ἔμψυχα ὄντα, εἴ τε σώματα μόνον, εἴ τε ὑπὸ χωριστῶν οὐσιῶν κινούμενα, τὴν χρείαν τῷ παντὶ παρέχεται ἕκαστα τὴν ἐκ τοῦ ποιητοῦ καὶ δεσπότου σφίσιν ἀφωρισμένην.** Καὶ τῶν ἐσχάτως δὲ ποιούντων ἕκαστον (φημὶ δὲ τῶν ἐν γενέσει), ἀσθενοῦν ἐν τῷ ποιεῖν, τελευταῖον τὴν τοῦ ποιεῖν ἀποβάλλει δύναμιν καὶ τὸ εἶναι· τῷ μέντοι γε ξύμπαντι αὐτῶν εἴδει τὴν τοιαύτην δύναμιν ὁ Θεὸς ἐκ διαδοχῆς διαρκοῦσαν δίδωσιν, ὑπηρετουμένων τῶν ὑψηλοτέρων κτισμάτων τῇ θείᾳ βουλήσει τὴν

5 ζῴου…**6** φυτοῦ] Cf. Plot., *Enn.* III 1,6, (34, 1-3); cf. Nic. Meth. *vit. term*. III, 263; cf. Nic. Meth., *ref. Procli* 25 (34, 33-33, 4); cf. *ibid.* 27 (337, 1-5). **11** κοινότατος…Θεός] Cf. Pleth., *fat.* 66-68. | Ἔστι…**13** ποιοῦσιν] Cf. Pleth., *fat.* 66. **17** Οὐ…**18** βούλεσθαι·] Cf. Theoph. Nic., *de aet. mund*i 36 (32, 26-28). **22** Καὶ…**26** δυνάμεως] Cf. Theod. Met., *misc. 58 (*352-353); cf. Dem. Cyd*., de cont. morte* III (5, 14-6, 5).

11 κοινότατος…**29** παραγωγήν] Cf. *SG* III, 14.4 (*Taurin.* XXIII, 169v 15-18); cf. *SG* III, 17.4 (*Taurin.* XXIII, 170v 2-7); cf. *SG* III, 65.3 (*Taurin.* XXIII, 208v 22-24); cf. *SG* III, 65.4 (*Taurin.* XXIII, 209r 2-7); cf. *SG* III, 65.6 (*Taurin.* XXIII, 209r 24-25); cf. *SG* III, §66.6 (*Taurin.* XXIII, 210r 27-31). **17** Οὐ…**18** βούλεσθαι·] Cf. *ST* I, Q19 A.4 Resp. (*Vatop.* 254, 98r 10-12); cf. *SG* III, 1.2 (*Taurin.* XXIII, 160r 8-10); cf. *SG* III, 64.9 (*Taurin.* XXIII, 208r 11-13); cf. *SG* III, 75.5 (*Taurin.* XXIII, 218v 4-5); cf. *SG* III, 98.4 (*Taurin.* XXIII, 243r 21-22); cf. *SG* III, 99.10 (*Taurin.* XXIII, 244v 14-19). **22** Καὶ…**29** παραγωγήν] Cf. *SG* III, 20.4 (*Taurin.* XXIII, 172r 9-15); cf. *SG* III, 1.5 (*Taurin.* XXIII, 160r 35-160v 1).

8 ἐστιν αἰτιώτερον] αἰτιώτερόν ἐστι E **9** κοινότερον] κοινώτερον E **11** αἰτίων] *om*. B **14** αὐτοῖς] *om*. E **22** ἐσχάτως] ἐσχάτων E

ἐκπλήρωσιν τῆς δυνάμεως. **Ὧν δὲ οὐκ ἐξ ἀτόμων ἡ γένεσις, ἀλλ' ἐκ τῆς τῶν στοιχείων ὕλης, οὐδὲ τούτων ἐκλείπει τὸ εἶδος κατὰ διαδοχήν, τῆς ἐν τῇ ὕλῃ δυνάμεως ἐκ Θεοῦ τῇ δράσει τῶν ἀνωτέρων ποιητικῶν διατιθεμένης ἐγκαίρως πρὸς τὴν τούτων παραγωγήν.**

2.3. Εἰ καὶ ποιητικὰ τοίνυν διὰ τοῦτο λέγονται τῶν γινομένων τὰ ὄντα, τῷ τῆς αἰτίας γένει, ἀλλ' ὀργανικόν ἐστι τὸ αἰτιῶδες αὐτῶν· ἑκάστου τε γὰρ αὐτῶν ἡ ποιητικὴ δύναμις τῇ τοῦ ἀνωτέρου παραβαλλομένη ὀργανική ἐστι πρὸς αὐτήν, καὶ πάντων ἅμα αἱ δυνάμεις ὀργανικαί εἰσι πολλῷ μᾶλλον πρὸς τὴν τοῦ πρώτου ποιοῦντος δύναμιν. Ἐκείνων μὲν γὰρ ἕκαστον τὴν τοῦ κατωτέρου δύναμιν οὐ ποιεῖ, ἀλλ' ἐκ Θεοῦ πεποιημένῃ χρῆται μόνον. Δημιουργεῖ δὲ ὁ Θεὸς καὶ τὰς πάντων δυνάμεις μετὰ τῶν οὐσιῶν. Καὶ δημιουργὸς μέν τις ἐν ἀνθρώποις τέχνης τινὸς ποιήσειεν ἂν τὸ τῆς τέχνης ὄργανον, εἶτα καὶ χρήσαιτο, ἢ χρήσαιτο ἐξ ἄλλου λαβών, ἀλλ' οὐκ ἄν ποτε καὶ ὀργάνου χωρὶς ἀποτελέσειέ τι τῶν τῇ τέχνῃ οἰκείων· ὁ δὲ Θεός, ἄνευ ὀργάνου ποιεῖν δυνάμενος ἕκαστα καὶ ποιῶν, ἔστιν ἃ τὰ αὐτὰ καὶ δι' ὀργάνων ποιεῖ περιουσίᾳ σοφίας καὶ ἀγαθότητος, τὰ ἐν τοῖς γενητοῖς δηλονότι. Ταύτῃ τοι καὶ τὰ ὄντα πάντα, ποιήματα γεγονότα αὐτοῦ, κοινωνεῖ μὲν τῆς ὁμοιότητος αὐτοῦ ἀμηγέπη (δεῖ γὰρ τὸ ἔργον ἐοικέναι πῃ τῷ τεχνίτῃ), καὶ τὰ μὲν ἐν πλείοσι, τὰ δὲ ἐν ἐλάττοσι κοινωνεῖ κατὰ τὴν φύσιν τοῦ εἴδους, εἴ τε πλείους αὐτῷ εἴ τε ἐλάττους τελειότητες ἔνεισιν ἐκ

---

26 Ὧν…**29** παραγωγήν] Cf. Procl. Is., *dec. prov*. 7, 47 (200, 4-10); cf. Anast. S., *quaest. et resp*. 28, 5 (60, 86–61, 94); cf. Mich. Glyc., *In S. Scr.* 37 (419, 20-23). **2.3.,1** Εἰ…**7** οὐσιῶν] Cf. Procl. Is., *dec. prov.* 4, 22 (178, 1-4). **13** Ταύτῃ…**17** πηγῆς] Cf. Dion. Ar. (Ps.-), *div. nom*., VIII, 5 (202, 6–23); Cf. Nic. Meth., *vit. term.* I (228); cf. Theoph. Nic., *de aet. mund*i 36 (34, 26-35, 2).

2.3.,1 Εἰ…**7** οὐσιῶν] Cf. *SG* III, 69.23 (*Taurin.* XXIII, 213v 25-29); cf. *ST* I, Q22 A. Resp. (*Vatop.* 254, 114r 10-15); cf. *ST* I, Q22 A.3 Resp. (*Vatop*. 254, 115v 2-4); cf. *ST* I, Q22 A.4 Resp. (*Vatop*. 254, 116r 7-17); cf. *ST* I, Q23 A.6 Resp. (*Vatop*. 254, 121r 20-24). **5** Ἐκείνων…**6** μόνον] Cf. *SG* III, 67.5 (*Taurin.* XXIII, 211r 2). **7** Δημιουργεῖ…**13** δηλονότι] Cf. *SG* III, 71.2 (*Taurin.* XXIII, 215r 12-17); cf. *SG* III, 100.6 (*Taurin.* XXIII, 245r 17-22); cf. *ST* I, Q22 A1 Resp. (*Vatop*. 254, 113r 7-9). **13** Ταύτῃ…**22** πρέποι] Cf. *SG* III, 10.15 (*Taurin.* XXIII, 167v 10-14); cf. *SG* III, 25.1 (*Taurin.* XXIII, 177r 30-34); cf. *SG* III, 25.6 (*Taurin.* XXIII, 177v 29-37); cf. *SG* III, 69.14 (*Taurin.* XXIII, 213r 1-3); cf. *SG* III, 70.6 (*Taurin.* XXIII, 214v 38-215r 5); cf. *SG* III, 77.5 (*Taurin.* XXIII, 221r 18-26); cf. *ST* I, Q19 A.2 Resp. (*Vatop*. 254, 97r 22-31). **14** κοινωνεῖ…**15** τεχνίτῃ] Cf. *SG* III, 19.1 (*Taurin.* XXIII, 171v 7-8); cf. *SG* III, 69.22 (*Taurin.* XXIII, 213v 19). **16** εἴ[1]…**17** πηγῆς] Cf. *SG* III, 66.5 (*Taurin.* XXIII, 210r 19-20); cf. *SG* III, 66.6 (*Taurin.* XXIII, 210r 28-31).

2.3.,12 γενητοῖς] γεννητοῖς E

τῆς τῶν τελειοτήτων ἀνεικάστου πηγῆς. | Ὡμοίωται δέ πῃ καὶ τῷ A f. 157v
παράγειν οἷς τοῦτο ἔδωκε, τὰ μὲν πλειόνων, τὰ δὲ ἐλαττόνων ὄντα παρακτικά, κατὰ τὴν ἐν τῷ παντὶ αὐτῶν τάξιν· πάντα δ' ὁμοῦ, ἀπὸ τῶν
20 **ὑψηλοτέρων ἐπὶ τὰ ἔσχατα κατιόντι, δοῦλά εἰσιν ὁμοίως καὶ οὐδὲν ἔστι θειότητος ἐν αὐτοῖς εἰμὴ ὃ ποιήμασι καὶ δούλοις τοῦ ἀρίστου δημιουργοῦ καὶ δεσπότου πρέποι. Ταύτῃ τοι καὶ ποιητικὸν αἴτιον αὐτός ἐστι μόνος, εἰ κυρίως βουλοίμεθα λέγειν, τὰ δ' ἄλλα δουλεύει ὡς ὄργανα. Καὶ 'πρώτην' μὲν 'αἰτίαν' αὐτόν, τὰ δὲ λέγοντες 'αἴτια δεύτερα' τοῖς**
25 **ὀνόμασι τῆς τάξεως καταχρώμεθα· τὰ μὲν γὰρ τοῖς συντεταγμένοις τε καὶ συστοίχοις προσήκει, ὁ δὲ πάντων** ἀπειράκις ἀπείρως ἐξήρηται **ἐνεργείᾳ καὶ δυνάμει καὶ φύσει. Διὸ καὶ μόνος αὐτός ἐστι Θεός τε καὶ ὅσα τῷ ὀνόματι τούτῳ νοοῦμεν, καὶ τέλος αὐτός ἐστι πάντων καὶ τἀγαθὸν καὶ** οὗ πάντα ἐφίεται**.**

3. Τῇ αὐτῇ δὲ ἀγαθότητι καὶ δυνάμει, ὡς ἐξ οὐκ ὄντων πεποίηκε**, καὶ προνοεῖ δήπου αὐτῶν κατὰ τὰς ἑκάστων φύσεις. Καὶ βούλεται μὲν ἑκάστῃ φύσει τὸ ἀγαθόν, ὅ ποτε αὐτὸς ἐβουλήθη ἑκάστῃ ἀγαθὸν εἶναι καὶ τέλος, ἀγαθὸς ὢν καὶ ἀγαπῶν ἃ ἐποίησε. Τάττει δὲ πρὸς τὸ οἰκεῖον ἕκαστα τέλος,**

---

19 πάντα…**22** πρέποι] Cf. Procl. Is., *dec. prov*. 3, 12 (167, 15-168, 3). **26** ἀπειράκις… ἐξήρηται] Cf. Max., *cap. theol.,* I (90,1085B); *ibid*. 1101A. **28** τἀγαθὸν…**29** ἐφίεται] Arist., *Eth. Nic*. I, 1094a, 2-3. **3.,1** Τῇ…**2** φύσεις] Cf. Joh. Damasc., *Exp. fid.* 43, II 29 (100, 6-12); cf. Theod. Met., *misc.,* 58, 353. | Τῇ…**4** ἐποίησε] Cf. Theodor., *prov.* II, 83 (581d-584a); cf. Procl. Is., *dec. prov*. 10, 64 (219, 1-8); cf. Nic. Meth., *ref. Procli* 122 (117, 29-118, 3); cf. Theoph. Nic., *de aet. mundi* 11 (5, 20-22). | ἐξ…πεποίηκε] II Mac. 7, 28; cf. Ath., *inc*. 25 (101A-B). **4** Τάττει…**6** δυνάμενος] Cf. Dem. Cyd., *de contemn. morte* III (24, 1-19).

---

17 Ὡμοίωται…**22** πρέποι] Cf. *SG* III, 77.4 (*Taurin.* XXIII, 221r 13-18). **22** Ταύτῃ…**27** φύσει] Cf. *SG* III, 100.3 (*Taurin.* XXIII, 244v 35-245r 4); cf. *SG* III, 67.5. **28** καὶ[1]…**29** ἐφίεται] Cf. *SG* III, 3.3 (*Taurin.* XXIII, 162r 5); cf. *SG* III, 3.11; cf. *SG* III, 16.2 (*Taurin.* XXIII, 170r 16-18). **3.,1** Τῇ…**4** ἐποίησε] Cf. *SG* III, 1.4-5 (*Taurin.* XXIII, 160r 23-25); cf. *SG* III, 1.6 (*Taurin.* XXIII, 160v 20-21); cf. *SG* III, 22.6 (*Taurin.* XXIII, 174r 8-11); cf. *SG* III, 64.8 (*Taurin.* XXIII, 208r 9-11); cf. *SG* III, 76.6 (*Taurin.* XXIII, 220r 24); cf. *SG* III, 90.6 (*Taurin.* XXIII, 233r 33-34); cf. *SG* III, 97.13 (*Taurin.* XXIII, 243r 12-15); cf. *ST* I, Q22 A. Resp. (*Vatop*. 254, 115r 24-27). **4** Τάττει…**17** εὐαρμοστίας] Cf. *SG* III, 3.2 (*Taurin.* XXIII, 162r 1-3); cf. *SG* III, 22.8 (*Taurin.* XXIII, 174r 38-174v 14); cf. *SG* III, 24.9 (*Taurin.* XXIII, 177r 24-28); cf. *SG* III, 71.8 (*Taurin.* XXIII, 215v 38-216r 1); cf. *SG* III, 75.1-2 (*Taurin.* XXIII, 218r 19-26); cf. *SG* III, 75.6-7 (*Taurin.* XXIII, 218v 12-21); cf. *SG* III, 75.10 *Taurin.* XXIII, 219r 2-4); cf. *SG* III, 75.14 (*Taurin.* XXIII, 219r 30-234); cf. *SG* III, 76.3 (*Taurin.* XXIII, 219v 23-24); cf. *SG* III, 77.1 (*Taurin.* XXIII, 220v 30-221r 4); cf. *SG* III, 78.1 (*Taurin.* XXIII, 221r 36-221v 4); cf. *SG* III, 81.3 (*Taurin.* XXIII, 224v 23-26); cf. *ST* I, Q22 A1 Resp. (*Vatop*. 254, 113r 12-14); cf. *ST* I, Q22 A.2 Resp. (*Vatop*. 254, 114r 12-17); cf. *ST* I, Q22 A.2 Resp. (*Vatop*. 254, 114v 19-22); cf. *ST* I, Q22 A. Resp. (*Vatop*. 254, 116r 9-10); cf. *ST* I, Q23 A1 Resp. (*Vatop*. 254, 116v 14-16); cf. *ST* I, Q23 A1 Resp. (*Vatop*. 254, 116v 31-117r 1).

πάνσοφος ὤν, ὡς οὐκ ἂν ἄλλως ταχθησομένων, τὴν δὲ τοιάνδε τάξιν ἀποπληροῖ πάντα δυνάμενος**. Αὐτίκα γὰρ προνοεῖται τῶν γεννητῶν τούτων πάντων οὐ μόνον τῆς κατὰ διαδοχὴν ἐν τῷ εἴδει διαμονῆς αὐτῶν, ἕως ἂν καὶ ἡ τῶν ἀνθρώπων γένεσις ᾖ, πρὸς ἣν τεταγμένα εἰσίν, ἀλλὰ καὶ τῆς προσκαίρου διαμονῆς τῶν ἐν ἑκάστῳ εἴδει ἀτόμων. Ἡ γὰρ πρόνοια τῆς ἀδιαλείπου κινήσεως τοῦ παντὸς τοῦδε καὶ τῶν αὐτοῦ μερῶν, ὧν ἐκ τῆς τοιᾶσδε κινήσεως αὐτὰ γίνεταί τε ὁπωσοῦν καὶ ζῇ, καὶ τῆς αὐτῶν γενέσεως καὶ ζωῆς ἐστι πρόνοια, ἑκάστοις ἀμερίστως συνδιανεμομένη γνώσεως ὑπερβολῇ καὶ δυνάμεως, ἅτε τῆς ὑπεραγάθου θελήσεως ἀκάματον ἀπὸ τῶν ὑψηλοτέρων ἄχρι καὶ τῶν ἐσχάτων τὸν ἑαυτῆς δρόμον ἐξανυούσης ἐν ἑκάστῃ χρόνου ῥοπῇ, ὅς ἐστι τὸ ὑπὸ πάντων ἅμα μετέχεσθαι κατὰ τὴν ἀπ' αὐτῆς ἑκάστῳ δεδομένην τοῦ μετέχειν ἰσχὺν μετὰ τῆς ἐν τῷ παντὶ πάντων εὐαρμοστίας. Ἰδικώτερον μέντοι γε τῶν ἀτόμων**

A f. 158r **προμηθεῖται | ἐκείνων, ἅπερ ἀμέσως εἰς αὐτὸν τάττονται καὶ ἀμέσως αὐτοῦ ποτε δύνανται ἀπολαύειν, οἷα δὴ τὰ τῆς λογικῆς ἄτομα φύσεως. Καὶ διὰ τοῦτό που μὲν τῶν λογίων ἔστι τὸ** χωρὶς τοῦ θείου θελήματος μηδὲ στρουθίον τῇ παγίδι ἐμπίπτειν**, ποῦ δὲ τὸ** μηδὲν τῷ Θεῷ περὶ τῶν βοῶν μέλειν**, πάνυ ἀληθεύοντος ἑκατέρου. Ὡς γὰρ κατὰ θεῖον θέλημα στρουθίον ἁλίσκεται, οὕτω καὶ βόες τρέφονταί τε ὑπ' ἀνθρώπων καὶ θύονται. Ὃν δὲ τρόπον οὐ μέλει τῷ Θεῷ περὶ τῶν βοῶν, τοῦτον οὐδὲ τῶν στρουθίων αὐτῷ μέλει· μέλει γὰρ αὐτῷ περὶ αὐτῶν, ὥστε, ἀπολαύοντα τοῦ εἶναι εἰς ὅσον αὐτοῖς ἁρμόττει καὶ ὡς αὐτῷ ἤρεσε, κηρύττειν καὶ σιγῶντα τὸν ποιητὴν τοῖς λόγου περιουσίᾳ καὶ ἐξ αὐτῶν δυναμένοις φιλοσοφεῖν καὶ εἰς ἔρωτά τε καὶ θαῦμα τῆς πανσόφου δυνάμεώς τε καὶ ἀγαθότητος προκόπτουσι τελειοῦσθαι, καὶ ὥστε μὴ εἴργεσθαι τὴν ἰδικὴν περὶ τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς**

---

6 πάντα δυνάμενος] Cf. Joh. Chrys., *exp. in Ps.* 139 (423). **9** Ἡ…**17** εὐαρμοστίας] Cf. Plot., *Enn.* III 1,5 (30, 1-5); cf. Procl. Is., *dec. prov.* 7, 47 (200, 4-10); cf. id., *prov. et necess.* 7 (115, 25-31); cf. Germ., *vit. term.* 32, 5-15; cf. *ibid.* 56, 23-58, 2. **15** ὅς…**17** εὐαρμοστίας] Cf. Nic. Meth. *vit. term.* II (235-236); cf. id., *Ref. Procli* 24 (32, 33-33, 4). **20** χωρὶς…**21** ἐμπίπτειν] Mat. 10, 29; cf. Marc. Eug., *vit. term.* 352. **21** μηδὲν…μέλειν] I Cor. 9, 9.

---

9 Ἡ…**17** εὐαρμοστίας] *De pot.* 424 (6.1.27), 264–267. **17** Ἰδικώτερον…**22** ἑκατέρου] Cf. *ST* I, Q22 A.2 Resp. (*Vatop.* 254, 113v 24-26); cf. *ST* I, Q22 A.2 Resp. (*Vatop.* 254, 115r 6-11). **25** μέλει…**31** ὑπηρετεῖν] cf. *SG* III, 22.7 (*Taurin.* XXIII, 174r 34-37):; cf. *SG* III, 22.8 (*Taurin.* XXIII, 174r 38-174v 14; cf. *ST* I, Q22 A.2 Resp. (*Vatop.* 254, 114r 12-17).

3.,6 γεννητῶν] γενητῶν B **12** γενέσεως] γεννήσεως E

πρόνοιαν, οὗ χάριν τὰ πλεῖστα ἔστι καὶ γίνεται καὶ οὗ τῇ χρείᾳ δουλεύειν τέτακται καὶ ὑπηρετεῖν. Καὶ ἔτι μέλει περὶ αὐτῶν, ὥστε τὴν τοῦ ἀνθρώπου συμπάθειαν κἀν τοῖς ἀλόγοις διαφαινομένην ὁρᾶν, ὧν προνοεῖν χρῆναι τὸν ἄνθρωπον, ἕως ἂν αὐτοῦ ζῶντα ταῖς χρείαις ὑπηρετῇ. **Τοιαῦτα τῷ Θεῷ περὶ αὐτῶν μέλει, ἐπέκεινα δὲ οὐδέν, ὅτι μηδὲν ἐπέκεινα τῆς ἐνταῦθα ζωῆς τοῖς τοιούτοις τέλος ἐστίν, οὐδὲ αὐτῆς αἱρέσει τινὶ ἐφιεμένοις, ἀλλ' ὁρμῇ φυσικῇ μόνον, οὐδὲ εἰδόσι γοῦν εἰς τί ποτε αὐτοῖς ἡ πρόσκαιρος ζωὴ φέρει. Καὶ οὐ μόνον ἀνθρώπῳ ταῦτα δουλεύειν τέτακται, ἀλλὰ καὶ ἐν σφίσιν αὐτοῖς τὰ ἀσθενέστερα τοῖς ἰσχυροτέροις τροφὴ γίνεται· καὶ ὕει μὲν ὁ Θεός, ἵνα βοτάνη φυῇ (ἐῶ γὰρ δι' ὅσων καὶ τὸ ὕειν ποιεῖ), φύεται δέ, ἵνα τραφῇ καὶ πρόβατον, πεινῶντι δὲ ἄκος αὐτὸ γίνεται λύκῳ καὶ λύκος ὁμοίως λέοντι.**

4. Τὸ δὲ τῶν ἀνθρώπων πρᾶγμα οὐχ ὁμοίως τοῖς ἄλλοις γενητοῖς καὶ φθαρτοῖς ἔχει, ἀλλὰ σύγκειται μὲν ἐκ θνητοῦ καὶ ἀθανάτου τὴν ἀρχὴν ἄνθρωπος, ἀπαλλαττόμενος δέ ποτε τοῦ θνητοῦ τῷ ἀθανάτῳ ζῇ μόνῳ. Καὶ εἴ ποτε τὸ θνητὸν ἀναλήψεται, ἀλλὰ ἀλλοιωθὲν ἤδη, ὥστε τὴν σὺν αὐτῷ ζωὴν μηδὲν διαφέρειν πρός γε τὴν νοερὰν ἐκείνην εὐδαιμονίαν τῆς τῷ ἀθανάτῳ μόνῳ ζωῆς, πλὴν ὅτι τέλειος αὐτῆς ἀπολαύσεται, εἴ γε καθ' αὐτὸ μὲν | συντίθεται, συμβεβηκότι δὲ διαλύεται, ὃ δεῖ μὴ ἀίδιον εἶναι· **ταῦτα γὰρ ἀξιοῦμεν ἐκ τῆς τῶν ἱερῶν ἀξιοπιστίας λογίων, οἷς καὶ τὸ εὔλογον ἱκανῶς ἔνεστιν. Διὰ τοῦτο δημιουργεῖ μὲν τὰ ἀνθρώπινα σώματα ὁ Θεός, ᾗ δὴ καὶ τὰ τῶν λοιπῶν ζῴων καὶ ὅσα ἐν τοῖς γενητοῖς ζῇ, ἐκ σπέρματος καὶ τῶν ὑψηλοτέρων ποιητικῶν, ταὐτὸν δ' εἰπεῖν τῇ ὁδῷ τῆς φύσεως, ᾗ τὰ μὲν**

A f. 158v

---

31 Καὶ ἔτι…**32** ὁρᾶν] Cf. Plot., *Enn.* III 1,5 (30, 7-9). **32** ὧν…**33** ὑπηρετῇ] Cf. Dem. Cyd., *de contemn. mort*e X (18, 24-27). **4.,1** Τὸ…**7** εἶναι·] Cf. Dem. Cyd*., de contemn. morte* XV (27, 20-28, 8); *ibid.* XVI (29, 14- 30, 1); cf. *ibid.* XVIII (33, 19-25); cf. Pleth., *ad Joh. Pal.* 94-95 (357); cf. *ibid*. 28-32 (359). | Τὸ…**12** γίνεται·] Cf. Nic. Meth., *vit. term*. II (255). **9** Διὰ…**20** ἀκολουθοίη] Cf. Dem. Cyd*., de contemn. morte* XIV (25, 15-22); cf. *ibid*. XIV (26, 5-8).

30 οὗ[1]…**31** ὑπηρετεῖν] Cf. *SG* III, 71.8 (*Taurin.* XXIII, 215v 38-216r 1). **33** Τοιαῦτα…**38** γίνεται·] Cf. *SG* III, 24.4 (*Taurin.* XXIII, 176v 17-24); cf. *SG* III, 81.3 (*Taurin.* XXIII, 224v 23-26). **38** καὶ…**41** λέοντι] Cf. *SG* II, 41.12 (*Taurin*. XXIII, 96v 24-27). **4.,1** Τὸ…**3** μόνῳ] *SG* II, 57.4 (*Taurin*. XXIII, 110r 12-14); cf. *SG* III, 32.2 (*Taurin*. XXIII, 183r 30-33). **3** Καὶ…**7** εἶναι·] Cf. *SG* III, 47.1-2 (*Taurin*. XXIII, 193v 15-24).

34 μέλει] *suppl. in marg. sinis.* B **36** οὐδὲ] οὔτε B **4.,1** γενητοῖς] γεννητοῖς E **4** ἀναλήψεται] ἀναλήψηται B **9** ἔνεστιν] ἔνεστι B E | ἀνθρώπινα] *suppl. in marg. sinis.* B **10** γενητοῖς] γεννητοῖς E

ποιεῖ, τὰ δὲ γίνεται· δημιουργεῖ δὲ ἑκάστην ψυχὴν ἐν ἑκάστῳ σώματι ἀμέσως, ὡς τὰς κεχωρισμένας οὐσίας ἐποίησε πρότερον· τοῦτο γάρ ἐστι τὸ πλάττειν αὐτὸν κατὰ μόνας τὰς τῶν ἀνθρώπων καρδίας**, καὶ τὸ** ἕως ἄρτι ἐργάζεσθαι **περὶ ἀνθρώπων ἰδικώτερον εἴρηται, οὐ μόνον δημιουργουμένων πάντων ἐκ νέου, ἀλλὰ καὶ ἐκ πονηρίας ὁσημέραι εἰς ἀρετὴν ἀναπλαττομένων, ὅσοι ἑαυτοὺς ἑτοίμους παρέχουσιν. Ἀλλ' ἐκείνας μὲν ὁμοῦ παρῆγεν, ἐν ἑκάστῳ δὲ σώματι ἀνθρώπου νέαν κτίζει ψυχήν, ἵνα μήτε ἔξωθεν εἰσκρινομένης πολλὰ τὰ ἄτοπα καὶ ἀδύνατα ᾖ, μήτε συνούσης τῷ σπέρματι καὶ διαδοχῇ γεννωμένης χείρω ἀκολουθοίη. Καὶ ὡς μὲν ἡ ἐν τοιῷδε σώματι τοῦ ἀνθρώπου ζωὴ νῦν παρὰ τὴν ἐξ ἀρχῆς τοῦ Θεοῦ περὶ αὐτοῦ ἔστι βούλησιν, καὶ ὡς δίκην τινὰ τὴν ἐν αὐτῷ ζωὴν ἡ ψυχὴ <λαμβάνει> πονηρᾶς ποτε καὶ ἀλόγου ἐπιθυμίας, ὅτι τε ἡ σπουδαίως τῇδε βιώσασα καὶ καθαρθεῖσα ὡς οἷόν τε ἑκουσίως εἰς τὸν ἡτοιμασμένον ἐν οὐρανοῖς αὐτῇ τόπον ἀνίπταται εὐθὺς ἀπαλλαττομένη, τὰ τοιαῦτα ὡμολογημένα οὐκ ἐπεξεργάζεσθαι χρή, καὶ ὅτι τέλος ἀνθρώπου ἡ τοῦ ἐσχάτου ἀγαθοῦ μετουσία, ἣ ἔστιν ἐν τῷ ἀμέσως καὶ κατ' εἶδος νοεῖν τὸν Θεόν, αὐτὸν ὄντα τὴν πρώτην ἀλήθειαν καὶ τὸ ἔσχατον ἀγαθόν. Ἀλλὰ περὶ τοῦ ὅπως προνοεῖ αὐτοῦ ὁ Θεὸς οὕτω τε καὶ ἐκ τοιούτων δημιουργουμένου λέγομεν μόνον.**

5. Προνοεῖ μὲν δὴ αὐτοῦ ἁπλῶς εἰπεῖν κρεῖττον ἢ κατὰ πάντα τά τε ὄντα τά τε γινόμενα, οὐχ ὅτι αὐτῷ μᾶλλον θέλει τὸ αὐτοῦ ἀγαθὸν ἢ ἐκείνοις τὸ οἰκεῖον ἑκάστοις, ἀλλ' ὅτι τὸ τοῦ ἀνθρώπου ἀγαθὸν μεῖζον μέν ἐστιν ἢ κατὰ τὰ ἄλλα, πολλῇ δὲ ἀνθρωπίνῃ σπουδῇ καὶ πλείονι τῇ ἐκ Θεοῦ ῥοπῇ ἀνυστὸν διὰ τὰς συνούσας τῷ ἀνθρωπίνῳ βίῳ δυσχερείας· ὅθεν αὐτοῦ οἱ

14 πλάττειν … καρδίας] Ps. 32, 15. | τὸ ἕως … **15** ἐργάζεσθαι] Ioh. 5, 17.

12 δημιουργεῖ … **20** ἀκολουθοίη] Cf. *SG* II, 83.10 (*Taurin*. XXIII, 140r 22-24); cf. *SG* II, 83.34-35 (*Taurin*. XXIII, 143r 8-14); cf. *SG* II, 84.6 (*Taurin*. XXIII, 143v 21-23). **17** Ἀλλ… **20** ἀκολουθοίη] *FT I,* 15, 116-118. **26** τέλος … **28** ἀγαθόν] Cf. *SG* III, 17.1-2 (*Taurin*. XXIII, 170r 30-35); cf. *SG* III, 25.2 (*Taurin*. XXIII, 177r 34-35); cf. *SG* III, 25.3 (*Taurin*. XXIII, 177v 10-11); cf. *SG* III, 25.5 (*Taurin*. XXIII, 177v 21-29); cf. *SG* III, 25.7 (*Taurin*. XXIII, 177v 37-178r 3); *SG* III, 25.10 (*Taurin*. XXIII, 178v 7-11); cf. *SG* III, 26.15-16 (*Taurin*. XXIII, 180r 32- 180v 2); cf. *SG* III, 52.7 (*Taurin*. XXIII, 199v 3-8); cf. *ST* I, Q22 A1 Resp. (*Vatop*. 254, 113r 20-21). **5.,3** οἰκεῖον ἑκάστοις] Cf. *SG* III, 3.2 (*Taurin*. XXIII, 162r 1-3). **5** ὅθεν … **7** δίκῃ] Cf. *SG* III, 10.14 (*Taurin*. XXIII, 167v 5-9); cf. *SG* III, 10.17 (*Taurin*. XXIII, 167v 38).

15 ἰδικώτερον] εἰδικώτερον *cum corr.* -ι- *supra* εἰ- B **18** ὁμοῦ παρῆγεν] πάσας *add. post* ὁμοῦ E **26** τέλος ἀνθρώπου] τοῦ *add. ante* ἀνθρώπου E

πλείους ἀποτυγχάνουσι δι' ἐθελοκακίαν, οὐδὲ τῆς θείας ἀξιούμενοι συνεργίας σὺν δίκῃ. Τῶν μὲν γὰρ ἄλλων γενητῶν | οὐχ ὅπως ἀεὶ εἴη A f. 159r
προνοεῖ, ἀνθρώπου δὲ ὅπως ἀεί τε εἴη καὶ ἄμεινον εἴη, οὐρανοῦ δὲ καὶ τῶν ἄλλων σωμάτων οὐχ ὅπως ἄμεινον ἔχοι, ἀλλ' ὅπως ἀεὶ μόνον εἴη καὶ μηδέποτε παύσαιτο τοιαῦτά τε ὄντα καὶ ἐνεργοῦντα ὠδί. Ἐκείνων μὲν γὰρ οὐδέτερα νοῦν ἔχει καὶ τὴν συνοῦσαν αὐτῷ προαιρετικὴν δύναμιν, ἀλλὰ τὰ μὲν κινεῖται ἀεὶ πρὸς τὸ αὐτοῖς βέλτιστον, τοιούτοις οὖσιν ἐκ τῆς θείας ἀμέσως βουλήσεως, ἢ ἔκ τινων κεχωρισμένων οὐσιῶν δυνάμεως ἐπαφῇ, μήτε εἰδότα μήτε προαιρούμενα. **Εἰ δέ ποτε μεταβαλεῖ καὶ αὐτά, οὐ κατὰ φύσιν, ταῖς δὲ κινήσεσι καὶ ταῖς δράσεσιν, καὶ τοῦτο εἵνεκα τῆς τῶν ἀνθρώπων βελτιώσεως αὐτοῖς ποτε ἔσται· τὰ δὲ κινεῖται ἕως ἂν ᾖ, μηδ' αὐτὰ ὅλως προῃρημένα. Ἄνθρωπος δέ, προαιρέσει τε κεχρημένος καὶ ἀφορμαῖς πλείοσι κατὰ τὸν βίον συνὼν τοῦ τε προαιρεῖσθαι ἀεὶ τὰ εἰς τἀγαθὸν φέροντα τοῦ τε συνεῖναι τοῖς ἀφιστῶσιν αὐτοῦ διὰ τὸ μὴ νῷ μόνον καὶ διανοίᾳ ζῆν, ἀλλὰ καὶ φαντασίαις γε καὶ αἰσθήσεσι καὶ ὀρέξεσι τοιαύταις, ἃ δὴ ἐκ τοῦ συνημμένου ἀνίσχει σώματος καὶ ἃ πρὸς τὸ αὐτοῖς ἀγαθόν (τοῦτο δέ ἐστι τὸ μερικόν), τὴν τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου βιάζεται συγκατάθεσιν, ἂν μὴ σφόδρα ἐρρωμένος ᾖ ὥστε αὐτὰ ἄγχειν, ἀλλ' ἑκὼν ἐκλύηται, τοιοῦτος τοίνυν ὤν, οὐκ ἄν ποτε ὑπερβαίνων τὰς δυσχερείας πάσας καὶ τὰ ἀγαθὰ ἀεὶ προαιρούμενος καὶ κατά τε λόγον καὶ νόμον τὸν ἐκ Θεοῦ ζῶν, καὶ τῶν μὲν μερικῶν καὶ προσκαίρων πάντων ὑπερορῶν ἀγαθῶν εἰμὴ ὅσον ἀνάγκη χρῆσθαι ὡς ὀχήμασι καὶ ὀργάνοις, πρὸς δὲ τὸ**

5.,8 οὐρανοῦ…**10** ὠδί] Cf. Theoph. Nic., *de aet. mundi* 43 (48, 11-13). **10** Ἐκείνων…**14** προαιρούμενα] Cf. Dem. Cyd., *de contemn. morte* XIII (24, 22-27). **17** Ἄνθρωπος…**23** ἄγχειν] Cf. Procl. Is., *dec. prov.* 7, 46 (199, 28-200, 2). | Ἄνθρωπος…**30** τυγχάνων] Cf. Pleth., *fat.* 76-78.

---

7 Τῶν…**10** ὠδί] Cf. *SG* III, 22.5 (*Taurin*. XXIII, 173v 30-37); cf. *SG* III, 24.9; cf. *SG* III, 73.2 (*Taurin*. XXIII, 217r 8-14); cf. *SG* III, 82.5 (*Taurin*. XXIII, 225v 16-17); cf. *SG* III, 82.6 (*Taurin*. XXIII, 225v 35-36); cf. *SG* III, 82.7 (*Taurin*. XXIII, 226r 7-8); cf. *SG* III, 82.8 (*Taurin*. XXIII, 226r 8-9); cf. *SG* III, 86.3 (*Taurin*. XXIII, 230r 9-12); cf. *SG* III, 91.6 (*Taurin*. XXIII, 234r 23-25). **10** Ἐκείνων…**17** προῃρημένα] Cf. *SG* III, 1.5 (*Taurin*. XXIII, 160r 31-35); cf. *SG* III, 16.5 (*Taurin*. XXIII, 170r 22-29); cf. *SG* III, 23.12 (*Taurin*. XXIII, 176r 24-30); cf. *SG* III, 24.4 (*Taurin*. XXIII, 176v 17-24); cf. *SG* III, 25.6 (*Taurin*. XXIII, 177v 29-37); cf. *SG* III, 81.3 (*Taurin*. XXIII, 224v 23-26). **17** Ἄνθρωπος…**30** τυγχάνων] Cf. *SG* III, 121.1 (*Taurin*. XXIII, 261r 1-8). **21** τὸ…**22** μερικόν] Cf. *SG* III, 17.6 (*Taurin*. XXIII, 170v 19-20).

5.,6 ἀποτυγχάνουσι] ἀποτυγχάνουσιν E **7** γενητῶν] γεννητῶν E **19** μόνον] μόνῳ B **25** πάσας] ἁπάσας E

ὄντως ἀγαθὸν ἐπειγόμενος, καὶ οὕτω καθαιρόμενός τε καὶ τῆς δίκης ἀπολυόμενος ὁσημέραι ἄξιος γένοιτο εἰς τὸ οἰκεῖον πέρας ἐλθεῖν, μὴ προνοίας ἰδιαιτάτης ἐκ Θεοῦ τυγχάνων.

6. Αὐτῶν τε τῶν κεχωρισμένων οὐσιῶν, ἃς ἀγγέλους **φαμὲν καὶ** λειτουργὰ πνεύματα**, οὐχ οὕτω ποικίλως καὶ πολυειδῶς προνοεῖ τὸ θεῖον ὡς ἡμῶν τῶν ἀνθρώπων, τὰ πλεῖστα τῆς κυβερνήσεως αὐτοῖς τοῖς πνεύμασιν ἐπιτρέψαν καὶ ἐπιτρέπον διηνεκῶς ἰδιαίτερον ἐν τοῖς ἀξιώτερον ζῶσι. Προνοεῖ μὲν γὰρ κἀκείνων τῶν φύσεων, ὅπως ἂν μόνα τὰ βέλτιστα καὶ**
A f. 159v **ἀληθέστατα ἐννοοῦσαι τὴν | ἀρίστην τε καὶ εὐδαιμονεστάτην ἀνύωσιν ἐκεῖ ζωήν, συντηρῶν αὐτὰς ἐν τῷ ἀποδοθέντι ἑκάστῃ τῆς εὐδαιμονίας ὅρῳ, ὅπως ἂν μηδέποτε ἀποπίπτοιεν, (ὃ ἔνιαι πεπονθυῖαι μυρίων κακῶν σφίσι τε αὐταῖς αἴτιοι καὶ τῷ ἀνθρωπίνῳ γένει εἰσὶ καὶ γίνονται ὁσημέραι), ἀλλ' οὐ μεταβάλλει αὐτὰς πρὸς τὸ ἄμεινον ἢ βελτιοῦσθαι προθυμουμένας χειραγωγεῖ. Οὐ γὰρ ἄν τι αὐταῖς ἄμεινον γένοιτο ἐν τῷ ἐσχάτῳ τῆς εὐδαιμονίας ἱδρυμέναις ἀπὸ Θεοῦ βαθμῷ καὶ αὐταρκουμέναις ἑκάστῃ κατὰ τὸ εἶδος· (φημὶ δὲ τὸ εἶδος, ὅτι εἴδεσι διακεκριμέναι εἰσὶ καὶ ἐν τῇ ἀτομότητι αὐτῶν εἶδος ἐστὶν ἄλλο αὐτῶν ἑκάστῃ). Καλῶς ἄρα ἐλέγετο ὅτι κρεῖττον ἢ κατὰ τὰ ἄλλα πάντα τοῦ ἀνθρώπου προμηθεῖται τὸ θεῖον κἀν τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει τὸ πάνσοφον καὶ πολυειδὲς τῆς οὐρανίου ἐπιμελείας, ἅμα δὲ καὶ εὐμενέστατον διαφαίνεται. Ἀλλὰ χωρίσασιν ἐπισκεπτέον ἡμῖν τὴν περὶ τὸν ἄνθρωπον κηδεμονίαν τύπῳ τε καὶ ὁλοσχερῶς.**

7. Τῆς μὲν οὖν ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου, ὡς εἴρηται, πρόνοιαν ποιεῖται ὁ Θεὸς μάλα ἐπιμελῶς, ὅπως τὸν οἰκειότατον καὶ λυσιτελέστατον ἑλομένη βίον ἐνταῦθα καὶ ὡς οἷόν τε ἐξανύσασα καὶ κατὰ λόγον καὶ νόμον βεβιωκυῖα τοῦ κειμένου αὐτῇ τύχοι τέλους καὶ οὗ χάριν τοιαύτη γέγονε· τί

6.,2 λειτουργὰ πνεύματα] Hebr. 1, 13-14. **5** Προνοεῖ…**11** προθυμουμένας χειραγωγεῖ] Cf. Procl. Is., *dec. prov.* 7, 46 (199, 1-5).

6.,1 Αὐτῶν…**4** ζῶσι] Cf. *SG* III, 79.1 (*Taurin.* XXIII, 222r 6-8); cf. *SG* III, 79.4-5 (*Taurin.* XXIII, 220r 18-28). **5** Προνοεῖ…**14** ἑκάστῃ] Cf. *ST* I, Q50 A.5 Resp. (*Coisl.* 280, 49v 3-9); cf. *ST* I, Q50 A.5 Resp. (*Coisl.* 280, 49v 23-50r 2). **8** ὃ…**9** ὁσημέραι] Cf. *ST* I, Q63 A.5 Resp. (*Coisl.* 280, 110v 15-19). **13** φημὶ…**14** ἑκάστῃ] Cf. *SG* II, 95.4 (*Taurin.* XXIII, 155r 5-9); cf. *ST* I, Q50 A.4 Resp. (*Coisl.* 280, 49r 11-14). **7.,1** Τῆς…**4** γέγονε·] Cf. *SG* II, 87.6 (*Taurin.* XXIII, 146r 14-20). **4** τί…**6** συνηγορεῖ] Cf. *ST* I, Q93 A1 Resp. (*Coisl.* 280, 289v 1-6).

6.,1 φαμὲν] καλοῦμεν E **13** φημὶ…εἶδος] *om.* E

γε ἄλλο, εἰμὴ εἰκὼν **ἐν γῇ τοῦ Θεοῦ, ὡς τὰ θεῖα λόγια ἀποφαίνεται καὶ αὐτοῖς τὰ ἔργα συνηγορεῖ; Καὶ οὐ μόνον προνοεῖ τῆς φύσεως ὅλης ἀπ' ἀρχῆς ἄχρι καὶ νῦν ἀεὶ τὸν ἀνθρώπινον καταρτίζων λόγον νόμοις τε καὶ παραδείγμασι βίου ἀρίστου, ἃ τῷ ἀνθρωπίνῳ γένει κατέπεμψεν, ἀλλὰ καὶ ἑκάστης ψυχῆς ἰδικώτερον προνοεῖ, ὅπως ἂν ἐφαρμόζοιτο τοῖς τῇ φύσει δεδομένοις ἐξ αὐτοῦ ἀγαθοῖς. Εἰ δὲ πολλοὶ ἀποφοιτῶσι τῶν θείων μαθημάτων, ἢ οὐδὲ τὴν ἀρχὴν ἐθέλουσιν αὐτὰ ζητεῖν, καὶ διὰ τοῦτο ἐνταῦθά τε τυφλοὶ διαπορεύονται, διανοίᾳ καὶ θελήσει διεστραμμέναις φρονοῦντές τε καὶ βιοῦντες ὃν ζωώδη καλοῦμεν βίον, καὶ ἐπειδὰν ἀπαλλαγῶσι τοῦ σώματος, τοῦ μὲν τῇ φύσει κειμένου τέλους οὐκ ἀξιοῦνται, εἰς δὲ τὸν τῆς ἀθλιότητος κατασπῶνται τόπον, ὅς ἐστιν οἰκεῖος τῇ τοιαύτῃ αὐτῶν ζωῇ, τοῦτο οὐ χρὴ θαυμάζειν. Οὐ γὰρ δὴ τοῦτο παρὰ τὸν θεῖον σκοπόν ἐστι, | τὸ ἐνδέχεσθαι καὶ τοιούτους εἶναι τινάς. Μηδὲ** A f. 160r **ἐνδέχεσθαι γὰρ τοῦτο γὲ οὐκ ἂν οἷόν τε ἦν (ἕως ἂν ἄνθρωποι ὦσι τῇ φύσει), προαίρεσις δέ τῶν ἐν ἀνθρώποις τὸ βέλτιστον καὶ ὃ τοῦ ἐν αὐτοῖς ἴδιον λόγου καὶ ᾧ τῇ θείᾳ πῃ ἐξομοιοῦνται ζωῇ. Οὔτ' ἂν οὖν συνήνεγκεν αὐτοῖς βιάζεσθαι ἐπὶ τὸ ἀγαθόν, οὔτε οἷόν τ' ἂν ἦν, ἕως ἂν προαιρέσει δύναιντο χρῆσθαι ἄνθρωποι ὄντες, οὔτε, εἰ μὴ ἄγοιντο πρὸς τἀγαθὸν ἢ ἀπάγοιντο αὐτοῦ βιαζόμενοι, ἀλλ' αἱρούμενοι καὶ ἑκόντες, θαυμαστόν, ὅτι οἱ μὲν προῄρηνται τὰ βελτίω, οἱ δ' ἐπὶ τὰ χείρω ὥρμηνται, οὔτε ἡ πονηρία τῶν ἀνθρώπων τοῦ περὶ αὐτοὺς ἐπικρατεῖν δόξειεν ἂν εὐλόγως θείου σκοποῦ.** Εἰ γὰρ τὸ βέλος γνώμην εἶχεν, ὥστ' ἀφιέμενον, ὅμως ἔρχεσθαι καὶ ἑκὸν ἐπὶ τὸν σκοπὸν ἢ παραφέρεσθαί ποι καὶ διαπίπτειν, καὶ τοιοῦτον αὐτὸ ὁ ποιῶν ἐποίει θέλων τε καὶ δυνάμενος, ὁ αὐτός γε ὢν καὶ ποιητὴς αὐτοῦ καὶ τοξότης, ἡ μὲν ἀγαθὴ αὐτοῦ πρόνοια διεφαίνετ' ἂν ἐν τῷ προθεῖναι μὲν τὸν

7.,17 Μηδὲ…**20** ζωῇ] Cf. Jos. Br., *Cruc. IV* 317; *ibid*., 317-318. **20** Οὔτ…**26** σκοποῦ] Cf. Nic. Meth., *vit. term*. I, 233; cf. Jos. Br., *Cruc. IV* 317. **26** Εἰ…**31** ἄγειν·] Cf. Dem. Cyd*., de contemn. morte* XIII (24, 19-22).

---

10 Εἰ…**16** θαυμάζειν] Cf. *ST* I, Q64 A.4 Resp. (*Coisl*. 280, 120v 9-11). **16** Οὐ…**20** ζωῇ] Cf. *SG* III, 5.3 (*Taurin*. XXIII, 163r 28-33). **20** Οὔτ…**26** σκοποῦ] Cf. *SG* III, 73.4 (*Taurin*. XXIII, 217r 32-34). **26** Εἰ…**35** ἐθελοκακία] Cf. *SG* III, 2.2 (*Taurin*. XXIII, 160v 36-161r 1); cf. *SG* III, 16.4 (*Taurin*. XXIII, 170r 22-29); cf. *SG* III, 24.4 (*Taurin.* XXIII, 176v 17-24); cf. *SG* III, 64.5 (*Taurin.* XXIII, 207v 19-24); cf. *ST* I, Q23 A1 Resp. (*Vatop*. 254, 117r 1-4).

7.,17 Μηδὲ] Μὴ B **18** γὲ] *om*. A **21** οὔτε…ἦν] οὔτ'ἂν οἷόν τ' ἦν B **22** ἄγοιντο πρὸς] αὐτοῦ *add. post* ἄγοιντο E **27** ποι] πη E **28** ὁ…29 τοξότης] *comm. in marg. dext.* A m^2 | γε] τε E

σκοπὸν καὶ οἰκεῖον τῇ δυνάμει τοῦ βέλους, ἀφεῖναι δὲ πρὸς αὐτὸν εὐφυῶς καὶ ἠρέμα τι καὶ συνεπωθεῖν, εἰ βούλοιτο καὶ ἑαυτὸ ἄγειν· **εἰ δὲ ᾧδέ που παραφερόμενον καὶ οὐχ ἑπόμενον τῷ καλῶς ἀφιέντι τε καὶ συνεπωθοῦντι ἢ καὶ ὁδοποιοῦντι μὴ ἐφίκοιτο τοῦ σκοποῦ, ἀλλ' αὐτοῦ που καταπατοῖτο κείμενον, οὔτ' ἂν ἀσθένεια τῆς ἐπ' αὐτῷ προνοίας εἴη τοῦτό γε οὔτε ἐθελοκακία. Οὕτω δὴ καὶ Θεὸς προνοεῖ μὲν ἑκάστου ἀνθρώπου, ὅπως ἂν ὡς βέλτιστος γεγονώς, καὶ τῷ μὲν νῷ τἀληθὲς ἐκζητήσας, ὃ τέλος οἰκεῖον αὐτῷ, τῇ δὲ θελήσει τὸ ἀγαθόν, τῇ διπλῇ ταύτῃ ὁδῷ εἰς τὸν τῆς εὐδαιμονίας ἀξίως ἀναχθῇ τόπον. Καὶ ἀνάγονταί γε ὡς πλεῖστοι, ἀλλ' οὐδένα βιάζεται, ὥστε καὶ μὴ βουληθέντα ἂν λαβεῖν ὅπερ αὐτῷ πρόκειται ἀγαθόν· τοῦτο γὰρ ἀδύνατον ἂν ἦν διὰ τὰ εἰρημένα. Εὐλόγως δὲ καὶ ὁ διττὸς τοῖς ἀνθρώποις τόπος ἡτοίμασται· εἰ γὰρ ἀιδίως ζῆν ἔδει αὐτοὺς τοῦ σώματος ἀπαλλαττομένους, οὐκ ἂν ὁμοίως ἔδει ἐκεῖ ζῆν τοὺς μὴ ὁμοίως ἐνταῦθα προῃρημένους μήτε τῶν αὐτῶν ἐπιθυμήσαντας διὰ βίου,**

A f. 160v **οὔτε συνεῖναι δίκαιον ἦν τοὺς πλεῖστον κἀνταῦθα τῇ | προαιρέσει ἀφεστηκότας, ἀλλὰ τοὺς μὲν κεκαθαρμένους τε καὶ φιλοσοφήσαντας εἰς τὸν τοιούτοις πρέποντα ἀφικνεῖσθαι τόπον, τοὺς δὲ τῶν αἰσθητικῶν ὀρέξεων ἐμπλησθέντας καὶ τὴν χρείαν τῆς ἐνταῦθα ζωῆς ἀγνοήσαντας ἐκεῖ μὲν οὐ παραγίνεσθαι** (ἀκάθαρτος γὰρ οὐδεὶς εἰσέλθοι δι' ἐκείνης τῆς πύλης, **ὁ ἱερὸς ἔφη λόγος**), **σκότους δὲ καὶ ἀθλιότητος γέμοντι ἐναπολαμβάνεσθαι χώρῳ. Τούτοιν τοῖν χωρίοιν καὶ ταῖν διατριβαῖν ὁ μέν ἐστι κατὰ φύσιν τῷ ἀνθρώπῳ ἡτοιμασμένος καὶ ἀποδιδόμενος τοῖς κατὰ φύσιν βεβιωκόσιν, ὁ δὲ ἀπότευξίς ἐστι τοῦ οἰκείου τέλους τοῖς μὴ ἐπιθυμήσασιν αὐτοῦ μήτε ἐπιμεληθεῖσι τυχεῖν. Καὶ τὸν μὲν ἡ ἀγαθότης τοῦ Θεοῦ ἑτοιμάζει τῆς δικαιοσύνης αὐτοῦ συμψηφιζομένης (ἀγαθὴ γάρ ἐστι καὶ αὐτή), τὸν δὲ ἡ θεία δικαιοσύνη τῆς ἀγαθότητος οὐκ ἀντιλεγούσης· καὶ αὐτὴ γὰρ τὰ δίκαια βούλεται. Σοφώτατα δὲ καὶ τῆς σωματικῆς τοῦ ἀνθρώπου**

48 ἀκάθαρτος…πύλης] Cf. Par. II. 23.19; cf. Is. 52.1-2; cf. Sap. 7, 14.

30 οἰκεῖον…βέλους] Cf. *SG* III, 3.2 (*Taurin.* XXIII, 162r 1-3). **35** Οὕτω…**38** τόπον] Cf. *SG* III, 26.16 (*Taurin.* XXIII, 180r 36-180v2). **50** Τούτοιν…**56** βούλεται] Cf. *SG* III, 140.3-4 (*Taurin.* XXIII, 278r 27-32); cf. *SG* III, 142.1 (*Taurin.* XXIII, 279v 38-280r 7). **56** Σοφώτατα…**58** ὁδηγοῖτο] Cf. *SG* III, 37.7 (*Taurin.* XXIII, 184v 9-12).

35 καὶ Θεὸς] ὁ *add. ante* Θεὸς E **52** ἐπιθυμήσασιν] ἐπιμήσασιν *cor.* ἐπιθυμήσασιν E

προνοεῖται ζωῆς ἐνταῦθα, οὐ πρὸς αὐτὸ τὸ ζῆν μόνον, ἀλλὰ καὶ ὅπως ἡ ψυχὴ αὐτῷ μήτε ἐμποδίζοιτο ὑπ' αὐτῆς πρὸς τὸ τέλος καὶ ὁδηγοῖτο.

8. Ὅτι μὲν οὖν πάντων ὧν πεποίηκεν ὁ Θεὸς καὶ ποιεῖ προνοεῖ, καὶ διαφόρως κατὰ τὴν τάξιν τῆς ἑκάστων οὐσίας, καὶ ὅτι πέρας τῆς τοιαύτης προμηθείας ἐστὶν ἀνθρώπῳ τὸ τοῦ ἀρίστου αὐτὰ τυχεῖν, ἢ ἁπλῶς ἢ τοῦ κατὰ τὴν φύσιν, καίτοι καὶ αὐτῶν τέλος ἔσχατον τὸ ἁπλῶς ἐστιν ἄριστον, εἰ καὶ μὴ ὡς ἀπολαυστόν, ἀλλ' ὅτι καὶ αὐτὰ τρόπον τινὰ αὐτοῦ ἐφίενται ἐν τῷ τὴν θείαν ἐπ' αὐτοῖς βούλησιν καὶ μὴ εἰδότα ἀποπληροῦν, ἣν καὶ εἰδότα ἂν ἐπλήρου καὶ προαιρούμενα, **τοσοῦτον ὡς ἐν σημειώσει εἰρήσθω· προῦργου μὲν γὰρ ἡμῖν ὁ περὶ ἀνθρώπου λόγος ἐστί. Τὰ δ' ἄλλα, ὡς ἐν τῷ ἔργῳ ταῖς περὶ αὐτὸν προνοίαις ὑπουργεῖ τοῦ Θεοῦ, οὕτω κἀν τῷ λόγῳ συνείληπται ἀναγκαίως, οὐχ ἵνα μόνον τὸ πᾶσι τοῖς οὖσιν ὑπάρχον καὶ τῷ ἀνθρώπῳ προσαρμοσθείη, ἀλλὰ καὶ ὅτι τοῦ ὑπερέχοντος τῆς περὶ αὐτὸν οὐρανίου προμηθείας ἐπιδειχθέντος, τύπῳ μὲν καὶ δι' ἐλαττόνων, ἀλλ' ἱκανῶς ὁδὸς ἂν γένοιτο πρὸς τὴν εὕρεσιν τῆς ἀληθείας περὶ τοῦ μάλιστα προκειμένου. Ἐξ αὐτῶν δὲ τῶν εἰρημένων δῆλον ἐστὶν καὶ ὅτι ὥρισται τοῖς ἀνθρώποις τὸ τέλος καὶ τὰ ἐπ' αὐτὸ φέροντα· | ἄλλως γὰρ οὐδ' ἂν ἡ τοιαύτη περὶ** A f. 161r **αὐτῶν πρόνοια ἦν. Περὶ μὲν γὰρ τῶν** κεχωρισμένων οὐσιῶν **οὐ πάνυ ἂν τὸ τοιοῦτο ζητοῖτο· αὗται γὰρ οὐκ ἐν τῇ ὁδῷ εἰσιν, ἀλλ' ἐν τῷ τέλει, (καὶ εἴ ποτε οὐκ ἦσάν πω ἐν τῷ τέλει, τί ἂν περὶ αὐτῶν ἐζητεῖτο, ἀφείσθω νῦν σκοπεῖν). Καὶ περὶ τῶν τοῦ παντὸς τοῦδε μερῶν, ἃ διηνεκῶς εἰσὶν ἐξότου γεγόνασι, σαφές ἐστιν ὅτι ὥρισται αὐτοῖς τὸ τέλος καὶ ἄκοντα ἐπ' αὐτὸ ἴεται, ὡς δὴ φύσει ἐρχόμενα ἐπ' αὐτό, εἴτε τὸ τῆς κινήσεως αὐτῶν τέλος εἴτε τὸ τῆς ἐνεργείας ἐν τοῖς κατωτέροις τοῖς ἐν γενέσει καὶ φθορᾷ πράγμασι. Καὶ οὐδέποτε ἀποτυγχάνει τοῦ τέλους καθόλου οὐδὲν αὐτῶν, εἴπερ μὴ οἷόν τε ἀτευκτεῖν τὸν Θεὸν τὸν κινοῦντα αὐτὰ ἐπὶ τὸ τέλος τῇ παντοδυνάμῳ αὐτοῦ βουλήσει, δι' ἧς καὶ μὴ ὄντα ποτὲ ὑπέστησε. Καὶ τὰ ἐν γενέσει δὲ καὶ φθορᾷ ἀποτυγχάνει μέν ποτε ἕνια τοῦ προσεχοῦς τέλους,**

8.,1 Ὅτι…**7** προαιρούμενα] Cf. Dem. Cyd., *de contemn. morte*, XIII (24, 2-22).

8.,16 Περὶ…**19** σκοπεῖν] Cf. *ST* I, Q62 A.9 Resp. (*Coisl*. 280, 104v 2-8). **25** Καὶ…**37** ἐλάχιστον] Cf. *SG* III, 73.2 (*Taurin*. XXIII, 217r 9-12); cf. *SG* III, 99.9 (*Taurin*. XXIII, 244v 1-9).

8.,3 ἢ ἁπλῶς] τοῦ *add. ante* ἁπλῶς E **4** καίτοι] ἤτοι E **14** ἐστὶν] ἐστὶ B E

ἐν οἷς ἀμβλώματα καὶ πηρώματά ποτε γίνεται διὰ τὸ τὰ εἴδη αὐτῶν ἐμβεβαπτίσθαι τῇ ὕλῃ καὶ δι' ἔλλειψιν ἀρχῆς τινος προσεχοῦς ἢ τῆς τῶν ὑψηλοτέρων αἰτίων συμπλοκῆς, ἃ καὶ τῶν ὑψηλοτέρων αἰτίων ἀποτεύγματα ἂν εἴη τρόπον τινά. Ἀλλὰ τὸ μὲν τοδὶ ζῷον καὶ μὴ τοδὶ ἀμβλωθῆναι ἢ πηρωθῆναι ἢ τερατῶδές τι ἀποβῆναι οὐδεὶς ἂν εἴη λόγος, ὅτου χάριν μέλλοι ἂν ὑπὸ τοῦ θείου ὁρίζεσθαι· τὸ μέντοι ἐν τοῖς ἔργοις τῆς φύσεως καὶ τοιάδε τινὰ γίνεσθαί ποτε ἐγχωρεῖν, τοῦτο δὴ καὶ λίαν ὥρισται δήπου (ἄλλως γὰρ οὐκ ἂν οἷόν τ' ἦν οὐδέποτέ τι αὐτῶν οὕτω γίνεσθαι), καὶ ἔοικέ πῃ τοῖς διὰ προαίρεσιν ἁμαρτάνουσι τὰ διὰ τὴν ὕλην κακοπραγοῦντα, πλὴν ὅτι ἀκουσίως σφίσι τοῦτο συμβαίνει καὶ ἐπ' ἐλάχιστον. Εἰ δὴ μόνοι ἐκ πάντων τῶν ὄντων καὶ γινομένων οἱ ἄνθρωποι ὁδοιπόροι εἰσὶν ἐν τῇ ζωῇ ταύτῃ, τὴν ἀίδιον εὐδαιμονίαν σκοπεῖν τεταγμένοι, καὶ θέλοντες (οἵ γε σπουδαῖοι), περὶ αὐτῶν δεῖ μάλιστα τὰ τοιαῦτα ἀκριβῶς σκοπεῖν, καὶ ταῦτα ἡμετέρου τοῦ περὶ ἡμῶν σκοπεῖν ὄντος.

9.1 Πᾶσι μὲν οὖν ἀνθρώποις κοινῇ ὥρισται φύσει τὸ τῆς ζωῆς ταύτης πέρας, τοῖς μὲν κατὰ φύσιν ζῶσι –ταὐτὸν δ' εἰπεῖν κατὰ τὸν ἐν αὐτοῖς λόγον καὶ νόμον–, τὸ κατὰ φύσιν τέλος (οὐ γὰρ χεῖρον τὰ αὐτὰ ἐπαναλαβεῖν), τὸ δέ ἐστιν ἡ Θεοῦ καὶ τῶν θείων ἄμεσος γνῶσις καὶ ἡ ἐν
A f. 161v **αὐτῇ | νοερὰ ἡδονή.** Νοῦς γὰρ ὢν ὁ ἄνθρωπος, ἐπειδὰν τοῦ συνημμένου τοῦδε ἀπαλλαγῇ, τῶν καθόλου τε θεωρητικὸς καὶ τῆς ἀληθείας γνωριστικός, ἀνεωγὸς ἔχων τὸ ὄμμα καὶ καθαρὸν τῇ ἐντεῦθεν σπουδῇ, τοῦτ' ἂν εὐδαιμονίαν ἔχοι καὶ τέλος, τὴν τῆς καθόλου ἀληθείας ἐπίγνωσιν, ἣν καὶ ἀίδιον ζωὴν εἶναι φαμέν.

9.1,5 Νοῦς…**8** φαμέν] Cf. Gr. Naz., *or. VII* 46 (21.1-2); cf. Anast. S., *inter. et resp.* 21 (89, 533B-C); cf. Dem. Cyd*., de contemn. morte* XIV (25, 9-10); cf. Dem. Cyd*., de contemn. morte* XIV (26, 14-27, 10).

32 τὸ…**34** δήπου] Cf. *SG* III, 74.4 (*Taurin.* XXIII, 217v 30-31). **34** καὶ…**37** ἐλάχιστον] Cf. *SG* III, 1.5 (*Taurin.* XXIII, 160v 3-6). **37** Εἰ…**39** σπουδαῖοι] Cf. *ST* I, Q113 A.4 Resp. (*Coisl.* 280, 388r 4-12). **9.1,1** Πᾶσι…**8** φαμέν] Cf. *ST* I, Q23 A1 Resp. (*Vatop.* 254, 116v 28-31) [=*Vatic*. 609, 45r 22-23]; cf. *SG* III, 25.13-16 (*Taurin.* XXIII, 178v 26-179r 7). **4** τὸ…**5** ἡδονή] Cf. *SG* III, 37.9 (*Taurin.* XXIII, 184v 22-24); cf. *SG* III, 52.7 (*Taurin.* XXIII, 199v 3-8). **5** Νοῦς…**8** φαμέν] Cf. *SG* III, 26.16 (*Taurin.* XXIII, 184v 22-24); cf. *SG* III, 32.2-3 (*Taurin.* XXIII, 183r 30-35); cf. *SG* III, 37.8-9 (*Taurin.* XXIII, 184v 20-24); cf. *SG* III, 47.2 (*Taurin.* XXIII, 193v 18-23); cf. *SG* III, 48.17 (*Taurin.* XXIII, 196r 31-33); cf. *SG* III, 63.7 (*Taurin.* XXIII, 207r 28-30). **7** τοῦτ…**8** φαμέν] Cf. *ST* I, Q23 A1 Resp. (*Vatop.* 254, 117r 7-9).

27 γίνεται] γίνονται E **34** οὕτω] *om.* A **9.1,5** Νοῦς] | τοῦδε] τοῦτου E

Τοῖς δὲ παρὰ φύσιν βεβιωκόσι κοινῇ πᾶσιν ὥρισται ἡ τῆς αἰωνίου ζωῆς ἀπότευξις, οὖσι μὲν καὶ αὐτοῖς ἀιδίως, ἀλλ᾽ ἐν ζόφῳ βαθεῖ ζῶσι καὶ ἀθλιότητι, ἣν ὁποία τίς ἐστι τὰ θεῖα ἱστορεῖ λόγια**. Ὥρισται δὲ ταῦτα ἑκατέροις οὐ τῇ αὐτῇ τοῦ θείου βουλήσει, ἀλλὰ προηγουμένῃ μὲν τοῖς ἀγαθοῖς τὸ ἄριστον τέλος (καὶ τοῦτ᾽ ἐστὶ τὸ** θελήσει θέλειν**, εἴρηταί τε ἐν τοῖς λογίοις ὁ Θεὸς λέγων** οὐ θελήσει θέλειν τὸν θάνατον τοῦ ἁμαρτωλοῦ**, ὥσπερ** θέλει θελήσει τὸ δι᾽ ἐπιστροφῆς ζῆν αὐτὸν αἰωνίως**), ἑπομένῃ δὲ ὥρισται τοῖς πονηροῖς ἡ τοῦ τέλους ἀπότευξις, ἀθλιότης οὖσα·** θέλει γὰρ καὶ τὴν κόλασιν τῆς πονηρίας, ὡς οὕτως ἂν καὶ τῆς θείας δικαιοσύνης ἐκπληρωθησομένης, καὶ ὡς ἐπακολουθοῦν τῷ τοὺς ὁδεύσαντας τὴν ἐπὶ τὸ ἀγαθὸν φέρουσαν ἀμεταστρέπτως ἐφικέσθαι αὐτοῦ τὸ καὶ τοὺς μὴ ὁδεῦσαι θελήσαντας μὴ ἐφικέσθαι. **Ὅθεν διὰ τὸ τοὺς σῳζομένους ἐκ προηγουμένης τῆς ἀγαθῆς τοῦ Θεοῦ θελήσεως ὡρίσθαι εἰς τὴν ζωήν, διὰ τοῦτο τοὺς τῆς σωτηρίας ἐκείνης ἀξίους ἰδιαίτερον ὡρισμένους τε καὶ ὡρίσθαι φαμέν, τοὺς δὲ κολαστέους οὐχ ὡρίσθαι κυρίως εἰς τὰς αἰωνίους δίκας, ἀλλὰ μᾶλλον ἀποδεδοκιμάσθαι ἀπὸ τῆς προκειμένης ἀνθρώποις ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ Πατρὸς ζωῆς. Ἀλλὰ νῦν ἐπὶ πάντων τὸ ὡρίσθαι λεγέσθω.**

9.2. Κοινῇ μὲν δὴ οὕτω πᾶσιν ἀνθρώποις δύο ταῦτα ὥρισται πέρατα, καὶ ὡς δὴ πόρρωθεν καὶ πρὸ τῆς τοῦ κόσμου ὑπάρξεως ὡρισμένα, προωρισμένα εἶναι φαμὲν τοῖς ἀνθρώποις, καὶ τοὺς εἰς ταῦτα ἐρχομένους εἰς ταῦτα καὶ προωρίσθαι. Ὡρισμένου δὲ ὄντος τοῖς ἀνθρώποις τοῦ τέλους δεῖ καὶ τὰ πρὸς αὐτὸ φέροντα ὡρίσθαί που. Καὶ ὡς μὲν κοινῇ πᾶσιν ὥρισται τοῖς ἀνθρώποις τὰ τοιαῦτα, δῆλον· ὅσα τε γὰρ ὁ φυσικὸς ἐκπαιδεύει νόμος καὶ ὁ ἐν τῷ γράμματι καὶ ὁ τῆς χάριτος ὁ εὐαγγελικὸς

---

10 ἀλλ…**11** λόγια] II Petr. 2,4-7. **11** Ὥρισται…**16** οὖσα·] Cf. Theoph. Nic., *de aet. mundi* 36 (33, 23-25). **14** οὐ…**15** αἰωνίως] Ez. 33, 11; cf. Joh. Damasc., *exp. Fid*. 43, II 29 (102, 67-70); cf. Blemm., *vit. fin.* I (2, 26-29). **16** θέλει…**20** ἐφικέσθαι] Cf. Joh. Damasc., *exp. Fid*. 43, II 29 (102, 67-70); cf. Marc. Eug., *ad Reg.* 23 (339-341).

---

9 Τοῖς…**11** καὶ ἀθλιότητι] Cf. *SG* III, 140.3 (*Taurin.* XXIII, 278r 27-32). **11** Ὥρισται…**16** οὖσα·] Cf. *SG* III, 10.16 (*Taurin.* XXIII, 167v 23-25). **16** θέλει…**25** ζωῆς] Cf. *ST* I, Q19 A.6 Resp. (*Vatop*. 254, 101r 9-23); cf. *ST* I, Q19 A.6 Resp. (*Vatop*. 254, 101r 27-101v 4). **20** Ὅθεν…**25** ζωῆς] Cf. *ST* I, Q23 A.3 Resp. (*Vatop*. 254, 118r 24-26). **9.2.,6** ὅσα…**9** τοὐναντίον] Cf. *SG* Iv 55.11 (*Taurin.* XXIII, 365v 7-29).

---

13 καὶ] *om.* E **14** τὸν…ἁμαρτωλοῦ] τὸν ἁμαρτωλοῦ θάνατον B **9.2.,5** που] δήπου E **6** ὁ…7 νόμος] ὁ φυσικὸς νόμος ἐκπαιδεύει B, *cum corr. superscr*. ⌜β⌝ *supra* νόμος *et* ⌜α⌝ *supra* ἐκπαιδεύει

καὶ οἱ τῶν ἁγίων τοῦ Θεοῦ νόμοι καὶ σύμπασα ἡ περὶ τὰ ἤθη φιλοσοφία,
A f. 162r **περὶ τούτων εἰσίν, ἃ πρὸς τὴν εὐδαιμονίαν | φέρει, καὶ τοὐναντίον, καὶ τὰ μὲν ἀρεταί, τὰ δὲ κακίαι ὀνομάζονται, ἔχοντα τάξιν, οἵαν καὶ τὰ μόρια τοῦ ἀνθρώπου, ὧν εἰσι καὶ ἐν οἷς γίνονται, οἷον φρόνησις μέν λόγου ἀρετή, καὶ δικαιοσύνη ἕτερον τρόπον, σωφροσύνη δὲ ἐπιθυμίας, καὶ θυμοῦ ἀνδρία, καὶ ἄλλη μὲν ἀρετὴ διανοίας, ἄλλη δὲ γλώττης, ἄλλη δὲ ἔργου· καὶ γεννᾷ μὲν ἥδε ἐκείνην, φύεται δὲ ἄλλη ἐκ ταύτης, καὶ ἡ μὲν προοδοποιεῖ, ἡ δὲ καθαίρει, ἡ δὲ τελειοῖ καὶ ἀνάγει, δι' ὧν ὁδεύοντα εὐτάκτως τὸν ἄνθρωπον οὐκ ἔστι μὴ εἰς τὸ τῆς εὐδαιμονίας πέρας ἐλθεῖν. Τοῖς δ' ἐναντίοις τούτων ἡ τῆς πονηρίας ὁδὸς ἐπὶ τὴν ἀθλιότητα ἄγει τὸν διὰ τούτων ἰέναι προῃρημένον. Καὶ ὥσπερ ἀδύνατον τὸν σῖτον μὴ ὁδῷ τινι γενέσθαι ὑπὸ τῆς φύσεως καὶ δένδρου τοῦδε καρπόν, ἢ πάντων τῶν πρὸς ταῦτα ζητουμένων σὺν τάξει ἀποβαινόντων μὴ καὶ ταῦτα εὐθὺς ἐπακολουθεῖν, διὰ τὸ ἑκάτερα πρὸς ἑκάτερα ὡρίσθαι (διό φησι καὶ** ἐκ τῶν καρπῶν αὐτῶν ἐπιγνώσεσθε αὐτούς), **οὕτως ἀνάγκη κἀν τῷ ἀνθρωπίνῳ κατὰ προαίρεσιν βίῳ ἀρετὴν ἀρετῇ ἐπακολουθεῖν καὶ κακίᾳ αὖθις κακίαν, ἕως ἂν διὰ τῆς τοιαύτης ἐπιπλοκῆς ἕκαστος προσήκων γένηται ἢ τῷ μετασχεῖν τοῦ Θεοῦ ἢ τῷ ἀποχωρῆσαι αὐτοῦ δυστυχῶς, ὁποτέρου ἂν ἐπιμεληθείη.**

Ἀλλ' εἰ δεῖ τἀληθὲς εἰπεῖν, οὔτε ἐστί τι ἡ κακία, ἀλλὰ στέρησις ἀρετῆς μόνον, οὔτε ὡρισμένον τί ἐστιν ἐν τῇ τῆς κακίας ὁδῷ, ἀοριστία δὲ μᾶλλον πάντα καὶ σύγχυσις. Ἀλλ' εἴ τι ὥρισται κἀν τούτοις, ἐκ τῆς πρὸς τἀγαθόν ἐστιν ἀντιθέσεως καὶ διὰ τἀγαθόν· **τῷ γὰρ ὡρίσθαι τὰ ἀγαθὰ καὶ τὰς ἕξεις καὶ εὐτάκτως ἀλλήλοις συνέπεσθαι καὶ αἱ στερήσεις αὐτῶν ἀλλήλαις ἀκολουθοῦσιν,** οὔτε ζῆν ἔστιν ἀληθῶς τοὺς ταῖς στερήσεσι τὸν οἰκεῖον

9.2.,9 καὶ[2]…**13** ἔργου·] Cf. Theodor., *prov.* VI, 83 (645C). **10** ἔχοντα…**13** ἔργου·] Cf. Plot., *Enn.* III, 2, 5 (96, 12-14); cf. Pleth., *virt.* A. 2 (4, 4-5); *ibid.*, B.14 (17-18). **21** ἐκ…**22** αὐτούς] Mat. 7, 20. **26** οὔτε…**29** τἀγαθόν·] Cf. Plot., *Enn.* III 2, 5 (54, 25-26); cf. Procl. Is., *mal. subs.* 14 *(*143, 22-24); cf. Procl. Is., *mal. subs.* 64 *(*182, 21-22); cf. Joh. Phil., *in Phys.* 16 (122, 5-12); Joh. Damasc., *exp. Fid*. 93, IV 20 (220, 22–221, 28); cf. Theoph. Nic., *de aet. mundi* 11 (6, 5-6). **31** οὔτε…**32** εἰσιν] Cf. Dem. Cyd*., de contemn. morte,* XVI (31, 1-3); cf. Marc. Eug., *ad Reg.* 24 (379-380).

---

26 Ἀλλ…**28** σύγχυσις] Cf. *SG* III, 7.2 (*Taurin.* XXIII, 164r 31-34); cf. *SG* III, 7.3 (*Taurin.* XXIII, 164r 37-38); cf. *SG* III, 8.9 (*Taurin.* XXIII, 165r 38-165v 3); cf. *SG* III, 11.3 (*Taurin.* XXIII, 168r 12-16); cf. *SG* III, 13.3 (*Taurin.* XXIII, 169r 27-28); cf. *ST* I, Q19, A.9 Resp. (*Vatop.* 254, 103v 21-12).

---

19 καὶ] ἢ E **24** τῷ[2]] *om.* E **28** πάντα…σύγχυσις] καὶ σύγχυσις πάντα E

μορφοῦντας βίον, ἀλλ᾽ ἐν εἰδώλῳ ζωῆς εἰσιν. **Ὡσαύτως δὲ καὶ ἡ μετὰ ταῦτα ἀθλιότης αὐτοῖς θανάτου παντὸς χεῖρον,** οἷς συνήνεγκεν ἂν **κατὰ τὸ λόγιον** μηδὲ τὴν ἀρχὴν γεννηθῆναι**, εἴπερ οἷόν τε ἦν αὐτοὺς πρὸ τοῦ γενέσθαι μαθεῖν, οἷα προῃρημένοις οἷα συμβήσεται. Κοινῇ μὲν δὴ τὸ ἀνθρώπειον γένος τοιαύτης παρασκευῆς καὶ ὁδηγίας ἔτυχεν ἐκ Θεοῦ πρὸς τὸ ἀγαθὸν καὶ τυγχάνει.** Εἰ γὰρ πατράσι καὶ ἐθνῶν | ἄρχουσι σφόδρα μέλει ὅπως τὰ A f. 162v
τέκνα ἢ οἱ ὑπήκοοι ζήσονται ἁρμοδίως τῇ ἐλπιζομένῃ ἐξ αὐτῶν εὐκληρίᾳ, καὶ διὰ τοῦτο ὁρίζουσι μὲν αὐτὴν αὐτοῖς, διδάσκουσι δὲ ἅττ᾽ ἂν ποιοῦντες καὶ ὅπως τὸν αὐτῶν διοικοῦντες βίον ἄξιοι αὐτῆς ποτε γένοιντο, πολλῷ μᾶλλον τὸν Θεὸν ἔδει τοῖς τέκνοις ὁρίσαι τὴν εὐδαιμονίαν καὶ τὰ εἰς αὐτὴν φέροντα, ἵνα εἰδότες πάντα δύναιντο σπεύδειν.

9.3. Ἡ δὲ περὶ ἕκαστον ἐπιμέλεια αὐτοῦ πολλῷ πλείω καὶ θαυμαστότερα περιέχει τῶν κοινῇ πᾶσιν ἀφωρισμένων καλῶν. Πατρὶ γὰρ πρεπόντως καὶ εὐμενεῖ ἄρχοντι τὰ μὲν ξυλλαμβάνει, τὰ δὲ ἐπανορθοῖ, οὐδὲ τὸ τέλος δείξας μόνον καὶ τὴν ὁδὸν καὶ τὰ καταλύματα ἀφίησιν ἑαυτοῖς χρῆσθαι μόνοις· καὶ ἄλλοις ἄλλα δίδωσι βοηθήματα προσήκοντα τῇ ἀγωγῇ αὐτῶν καὶ τῇ φύσει, καὶ ἀνέχεται ὀλιγωρούντων, καὶ γογγύζουσιν οὐκ ὀργίζεται, ἕως ὁρᾷ καὶ πειρωμένους τι ἀναλαμβάνειν ἑαυτοὺς ἀπὸ τῆς μικροψύχου ἀκηδίας καὶ προστιθέναι τῇ ὁδῷ σὺν ἐλπίδι ἀμείνονι. Ἀλλὰ καὶ προτροπάδην ποτὲ ἐκ μέσης τῆς ὁδοῦ ὑποστρέψασιν, εἶτα βοῇ καὶ δάκρυσιν ἐκ μετανοίας εἰσελθεῖν καὶ ἄρξασθαι δεομένοις ἀμνησικάκως ἀνίησι τὴν ὁδὸν αὖθις, καὶ τοῖς μὲν τῇ ἀφθονίᾳ τῶν τοῦ σώματος καὶ ἐκτὸς ἀγαθῶν, τοῖς δὲ τῇ αὐτῶν ἐνδείᾳ τὴν αὐτὴν διάθεσιν πρὸς τἀγαθὰ καταπράττεται. Καὶ τοῖς μὲν ἀτονοῦσι πρὸς τὴν ἐν τῷ ἀγαθῷ ἐπιμονήν, αἱρουμένοις μέντοι καὶ αἱρεῖσθαι αὐτὸ θέλουσιν, ὃ πολλοῖς ἐκ πολλῶν

---

32 Ὡσαύτως…**35** συμβήσεται] Mat. 26, 24; cf. Joh. Damasc., *exp. Fid.* 94, IV 21 (222, 10-14); cf. Theod. Met., *misc.* 28 *(*339-340); cf. Man. Palaeol.*, disp. de. Jud.* I (123); cf. id.*, disp. de Jud.* II (130-131). **37** Εἰ…**42** σπεύδειν] Cf. Dem. Cyd.*, de contemn. morte,* X (19, 4-16). **9.3.,6** καὶ[2]…**8** ἀμείνονι] Cf. Marc. Eug., *ad Reg.* 25 (415-416). **13** Καὶ…**16** νικᾶν] Cf. Sym. Theol., *exhort.,* 97-102 (318).

---

35 Κοινῇ…**37** τυγχάνει] Cf. *ST* I, Q23, A1 Resp. (*Vatop*. 254, 117r 7). **37** Εἰ…**42** σπεύδειν] Cf. *SG* III, 99.5 (*Taurin.* XXIII, 244r 7-10). **9.3.,1** Ἡ…**13** καταπράττεται] Cf. *SG* III, 156.2 (*Taurin.* XXIII, 292v 13-15); cf. *ST* I, Q103, A.5 Resp. (*Coisl.* 280, 333v 10-14). **13** Καὶ…**19** Θεοῦ] Cf. *SG* III, 155.10 (*Taurin.* XXIII, 292v 3-17).

---

35 ἀνθρώπειον] *non discernibile, cum colon supra* ┌ : ┐, *quod rep. in marg. infern. et scr.* ἀνθρώπειον, ἀνθρώπινον B E **37** Εἰ…ἐθνῶν] παράδειγμα, *adnot. in marg. dext.* A m^2

αἰτιῶν συμβαίνειν εἴωθεν, ἢ σχολὴν ἐκ τῶν ἀνθισταμένων ποιεῖ, ἢ τὴν προαίρεσιν ἀναλαμβάνει τε καὶ ῥωννύει πρὸς τὸ ἐπιόντα αὐτὰ νικᾶν. Πολλαὶ δὲ ἔκ τε ἀνθρώπων ἔκ τε πονηρῶν δαιμόνων γίνονται ἀνθρώποις πρὸς τὴν αἵρεσιν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τὴν πρᾶξιν ἐπιβουλαί, αἷς χαλεπὸν ἀντισχεῖν μὴ μετὰ Θεοῦ. Τοῖς δὲ ἐρρωμένην τὴν θέλησιν ἔχουσι καὶ συγχωρεῖ ἐπιέναι τὰς δυσχερείας, ὥστε ἀνθισταμένους ἀνδρικῶς καὶ νικῶντας σὺν τῇ ἀπ' αὐτοῦ ῥοπῇ ἐνδίκως μείζονος ἀξιοῦσθαι ἐκεῖ τῆς εὐδαιμονίας καὶ τῷ ἀνθρωπίνῳ βίῳ καρτερίας παράδειγμα ἵστασθαι τοῦ
A f. 163r **λοιποῦ. | Ἀπαλλάττει δὲ ἀπροόπτων κινδύνων καὶ ἀγαθὰ οὐ προσδοκηθέντα δίδωσιν, ὅταν τινὲς εἰς αὐτὸν ἀτενῶς ἐλπίζοντες καὶ τὸ θεῖον θέλημα διηνεκῶς μόνον ἐπιζητοῦντες** τῆς θείας ἀγάπης τὰ αὐτῶν πάντα ἐξάπτωσιν**. Ἔστι δ' ὅτε καὶ προορώμενοι τῶν μὲν ἀξιοῦνται εὐχόμενοι, τῶν δὲ ἀπαλλάττονται, δυναμένου καὶ βουλομένου πολλὰ καὶ παρὰ τὴν τῶν μερικῶς ποιούντων τάξιν ποιεῖν· ἃ πάντα, κρείττω λόγου ὄντα καὶ ἀριθμοῦ, ἱστορούμενά τε ἐν τῷ παλαιοτέρῳ τῶν ἀνθρώπων βίῳ εὑρίσκομεν καὶ ὁσημέραι ἐπιτελούμενα βλέπουσιν οἱ προσέχοντες. Τούτων δὲ τῶν περὶ ἕκαστον οἰκονομουμένων ἐκ τοῦ Θεοῦ ἔν ἐστι τέλος, ἡ τῆς θείας ἀγαθότητος καὶ δικαιοσύνης ἐκπλήρωσις, καθόσον ἕκαστος δηλονότι ἢ προώρισταί γε εἰς τὴν ζωὴν ἢ τῶν ἀποδεδοκιμασμένων ἐστίν, ἡμῶν μὲν ἀγνοούντων ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐν τῷ παραυτίκα τὴν πρὸς τὸ ἔσχατον πέρας τάξιν τῶν οἰκονομουμένων, τοῦ δὲ Θεοῦ πάντα πρὸς τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς ἀιδίου βουλῆς ἑτοιμάζοντος. Οὐδὲν γὰρ ἔστι τῶν τοιούτων, ὃ μὴ πόρρωθεν καὶ πρὸ τῆς τοῦ κόσμου καταβολῆς ἔγνωστο τῷ Θεῷ τοιῶσδε ἀποβησόμενον. Οὐδὲ γινώσκει μόνον αὐτά, ἐᾷ δὲ ὅπῃ ἔτυχε γίνεσθαι, ἢ τελειοῦσθαι ἢ μὴ τελειοῦσθαι, ἀλλὰ καὶ ὠδὶ γενησόμενα διατάττεται. Οὐδὲ τοῦτο μόνον αὖ, ἀλλὰ καὶ τὴν τοιαύτην**

---

25 τῆς…**26** ἐξάπτωσιν] Joh. Damasc., *Const.* 95 (313B). **36** Οὐδὲν…**38** ἀποβησόμενον] Cf. Psel., *phil. min.* 46 (159, 6-7). | Οὐδὲν…**52** συμβεβηκός] Cf. Germ., *vit. term.* 56, 4-21.

---

17 Πολλαὶ…**19** Θεοῦ] Cf. *SG* III, 155.1-2 (*Taurin.* XXIII, 291v 24-27). **23** Ἀπαλλάττει…**28** ποιεῖν] Cf. *SG* III, 99.2 (*Taurin.* XXIII, 243v 13-15); cf. *SG* III, 100.1 (*Taurin.* XXIII, 244v 26-27); cf. *SG* III, 99.10 (*Taurin.* XXIII, 244v 10-19). **31** Τούτων…**36** ἑτοιμάζοντος] Cf. *SG* III, 142.1 (*Taurin.* XXIII, 279v 38-280r 7). **36** Οὐδὲν…**38** ἀποβησόμενον] Cf. *ST* I, Q23 A.4 Resp. (*Vatop.* 254, 118v 25-26). **38** Οὐδὲ…**41** ὀργάνοις] Cf. *SG* III, 76.3 (*Taurin.* XXIII, 219v 28-29); cf. *SG* III, 77.1 (*Taurin.* XXIII, 220v 30-221r 4); cf. *ST* I, Q22 A.3 Resp. (*Vatop.* 254, 115v 16-18).

9.3.,24 εἰς…ἀτενῶς] ἀτενῶς εἰς αὐτὸν E **39** ὅπῃ] ὅποι E

αὐτῶν τάξιν ἀποπληροῖ καὶ ἀμέσως μόνον καὶ σὺν ὀργάνοις, ὡς εἴρηται. Οὔτε δὲ βραχύν τινα τοῦ ἀνθρωπείου λόγον ποιεῖσθαι αὐτὸν εὔλογον ἦν, οὗ χάριν τὰ ἄλλα σχεδὸν ἔστι πάντα, ὡς μηδὲ μόνης μιᾶς ἀνθρώπου ψυχῆς εἶναι τὸν αἰσθητὸν κόσμον ἀντάξιον**. Ὥσπερ ἄρα οὐδὲ τοῦ τέλους παντὸς τὰ δι' αὐτὸ ὄντα καὶ οὗ τὴν βελτίωσιν πλείσταις οἰκονομίαις καὶ μιᾷ τῇ πασῶν μεγίστῃ πεπίστευταί τε καὶ ἔγνωσται καταπράξασθαι, οὔτε ὀλίγα πρὸς τὴν ἑκάστης ψυχῆς βελτίωσιν ἡ κατὰ τὴν ἄλλην τοῦ συναμφοτέρου ζωὴν οἰκονομία λυσιτελεῖ, οὔτε χρὴ δεδιέναι μὴ κάμνῃ τὸ θεῖον ἐν ταῖς τοιαύταις φιλανθρωπίαις ἢ δι' ἑαυτοῦ λογιζόμενον ἢ καὶ δι' ἄλλων ἀποπληροῦν· οὔτε τῇ κινήσει τῶν ὑψηλοτέρων σωμάτων οἷόν τ' ἦν ἐπιτετράφθαι αὐτάς, μὴ δυναμένων εἰς τὸν ἀνθρώπινον νοῦν καὶ τὴν θέλησιν | καὶ τὴν κατ' αὐτὰ ζωὴν δρᾶν, εἰμή τι κατὰ συμβεβηκός. Πλεῖστα** A f. 163v **δὴ τοῦ περὶ προνοίας λόγου προβαλλομένου καὶ οὐδὲ νῷ καὶ λόγῳ περιληπτά, κεφαλαίῳ τῷδε τὸν περὶ ἁπάντων λόγον συγκλείσομεν ὡς οἷόν τε, ὅσα δεῖ περὶ τῆς εἰς ἀνθρώπους προνοίας οἴεσθαι εὐσεβοῦντας, τὰ μὲν ἐπαναλαμβάνοντες, τὰ δὲ προστιθέντες.**

10. Πέρας μὲν δὴ τῆς τῶν ἀνθρώπων γενέσεως καὶ ζωῆς ἠτοίμασται ἐκ Θεοῦ τούτοις διττόν, ἐπειδὴ ἔδει προαιρουμένους, οὐ φύσεως ἀνάγκῃ βιοῦν. Καὶ ἀνάγκη μὲν πάντα ὁντινοῦν ἐπὶ θάτερον ἀφικνεῖσθαι, ἀφικνεῖται δὲ πρὸς ὅ τις τὸν ἴδιον ἡτοίμασε βίον. Ἐρχόμενος δὲ οὐδὲν ἧττον καὶ ἄγεται· συντρέχει γὰρ πρὸς τὸν ἀνθρώπινον βίον ἥ τε προαίρεσις αὐτοῦ ἑκάστου καὶ ἡ ἐκ Θεοῦ συνεργία, ὅτι καὶ ἡ θέλησις ἡμῖν καὶ τὸ θέλειν καὶ ἡ πρᾶξις ἐκ τοῦ Θεοῦ ἔστι, παρ' οὗ καὶ τὸ εἶναι, καθάπερ ἐν τοῖς φαύλως βιοῦσιν ἥ τε προαίρεσις συντρέχει καὶ ἡ τῆς θείας χάριτος ἀναχώρησις. Καὶ οὐ μόνον πρὸς τὸ ἔσχατον πέρας ἀφικνεῖταί τις ἅμα καὶ ἄγεται, ἀλλὰ καὶ ὁ σύμπας ἑκάστῳ βίος οὕτως οἰκονομεῖται· ὥσπερ γὰρ

10.,3 Καὶ…**5** ἄγεται·] Cf. Nic. Meth., *vit. term*. I (230-231). **4** Ἐρχόμενος…**9** ἀναχώρησις] Cf. Nic. Meth., *vit. term*. I (231).

---

50 οὔτε…**52** συμβεβηκός] Cf. *ST* I, Q115 A.4 Resp. (*Coisl*. 280, 400v 8-15); cf. *SG* III, 84.1 (*Taurin.* XXIII, 226r 29-35); cf. *SG* III, 85.19 (*Taurin.* XXIII, 229r 38-229v,14). **10.,2** ἐπειδὴ ἔδει…**3** βιοῦν] Cf. *SG* III, 85.4 (*Taurin.* XXIII, 228r 3-12); cf. *ST* I, Q23 A1 Resp. (*Vatop*. 254, 116v 11-13). **4** Ἐρχόμενος…**9** ἀναχώρησις] Cf. *SG* III, 89.5 (*Taurin.* XXIII, 232v 31-36); cf. *SG* III, 90.2 (*Taurin.* XXIII, 233r 14-16); cf. *SG* III, 91.2 (*Taurin.* XXIII, 233v 28-29); cf. *ST* I, Q23 A.3 Resp. (*Vatop*. 254, 118v 7-8). **10** ὥσπερ…**12** τεταγμένοι] Cf. *SG* III, 17.5 (*Taurin.* XXIII, 170v 7-8).

---

42 ἀνθρωπείου] ἀνθρωπίνου B E **47** ἄλλην] ὅλην E

ὅροι τινὲς τῆς πρὸς τὸ ἔσχατον πέρας κινήσεως αἱ κατὰ τόνδε τὸν βίον πράξεις εἰσίν, ἐν τῇ πρὸς ἀλλήλους τάξει πρὸς τὸ ἔσχατον τεταγμένοι. Καὶ πρὸς τούτους τοίνυν τοὺς ὅρους ὁμοῦ τε κινεῖται καὶ ἄγεται ἄνθρωπος, πανταχοῦ τῆς χάριτος συνεργούσης ἢ ἐγκαταλειπούσης· ἧς συνεργούσης μὲν τῷ ἀγαθῷ, κἂν δυσχερὲς ᾖ, προσφύεται, ἀφισταμένης δὲ τῷ κακῷ πολλῷ ῥᾷον αὐτομολεῖ. Ἀλλ' οὐκ ἀναγκάζεται πρὸς τἀγαθὸν ἢ τὸ χεῖρον τῷ συνεῖναι τὴν θείαν χάριν ἢ ἀπολείπεσθαι. Ἐκεῖνα μὲν γὰρ ἀοράτως ἐπιτελοῦνται, ἡ δὲ πᾶσα πρὸς τἀγαθὸν ἢ τὸ χεῖρον ὁρμὴ τῆς ψυχῆς ἐξ αὐτῆς γίνεται· καὶ οὐ τῷ μὴ φαίνεσθαι μόνον τὴν θείαν χάριν συνοῦσαν ἢ ἀπολείπουσαν ἐναργῶς ἐν αὐτῷ τῷ αἱρεῖσθαι, ἀλλὰ καὶ τῷ μηδεμίαν ἐπάγειν βίαν τῇ προαιρέσει οὐδὲν ἀνάγκης ἐκεῖθεν ἔστιν πρὸς τὸ πράττειν ὅ τι ἄν τις μὴ πάνυ βούλοιτο. Ἔστι δ' ὅτε τὸ θεῖον καὶ συναναγκάζειν δοκεῖ, ὥσπερ τὰς ἀπαλυνομένας ἢ σκληρυνομένας καρδίας κλῖνον ὅπου θέλει **κατὰ τὸ λόγιον, ἀλλὰ τῇ βεβαίῳ τῆς ψυχῆς κρίσει προστεθειμένον, ἢ**
A f. 164r **λανθάνει μὲν | τοὺς πολλούς, τὴν δὲ σοφωτάτην γνῶσιν οὐ διαφεύγει. Καὶ πολλὰ μέν, ὡς πρότερον εἴρηται, διὰ τῶν κατωτέρων διατιθεὶς αἰτίων, πολλὰ δὲ δι' ἀγγέλων οἰκονομῶν ἀγαθῶν, πολλὰ δὲ ἀμέσως δρῶν εἰς τὰς τῶν ἀνθρώπων ψυχάς, ἄνευ βίας τοὺς ἑκάστων διατίθησι βίους. Καὶ οἰκονομεῖ δὲ πολλὰ πρὸς ὠφέλειαν κοινοτέραν, ποῦ μὲν δριμύτερον τοῖς φαυλοτέροις ἐπεξιὼν καὶ ὧν ἀπέγνω τὴν ἐπανόρθωσιν, ἵνα τοὺς ὁμοίους ἰατρεύσῃ τῷ δέει, ποῦ δὲ πρὸς τὴν ἐπίγνωσιν ἐκκαλούμενος τοῦ καλοῦ ἔκ τινος παραδοξοποιίας, ἵνα τὸ περιὸν τῆς σοφίας δείξῃ καὶ τῆς δυνάμεως. Ἐνίους γὰρ δοκεῖν μὲν τοῖς πολλοῖς φαυλοτάτους γενέσθαι, ἀξιότητος δέ τινος ἐνούσης αὐτοῖς, λανθανούσης μὲν τοὺς πολλούς,** τῷ δὲ πάντα ἐρευνῶντι γνωριζομένης πνεύματι**, πρὸς τὰς τῶν θειοτάτων ὑπουργίας κληθέντας εὐδοκιμῆσαι. Ἐν τούτοις καὶ αἱ τῶν ἀδοκήτων ἐπαγωγαὶ**

---

23 τὰς…θέλει] Prov. 21, 1; cf. Bas., *Deus non auct. mal*. 31 (340c-341a). **28** Καὶ…**40** κακουμένοις] Cf. Nic. Meth., *vit. term*. II (241); cf. *ibid.* II (252). **34** τῷ…**35** πνεύματι] I Cor. 2.10.

---

12 Καὶ…**16** αὐτομολεῖ] Cf. *ST* I, Q22 A.2 Resp. (*Vatop*. 254, 115r 1-2). **16** Ἀλλ…**22** βούλοιτο] Cf. *SG* III, 163.2-3 (*Taurin.* XXIII, 296r 28-8). **22** Ἔστι…**25** διαφεύγει] Cf. *SG* III, 88.7 (*Taurin.* XXIII, 232v 11-13); cf. *SG* III, 162.7 (*Taurin.* XXIII, 295v 37- 296r 4). **25** Καὶ…**28** βίους] Cf. *ST* I, Q22 A.3 Resp. (*Vatop*. 254, 115v 16-18). **28** Καὶ…**43** παραμυθουμένου] Cf. *SG* III, 161.1 (*Taurin.* XXIII, 295r 36- 295v 8).

10.,15 κἂν…προσφύεται] προσφύεται, κἂν δυσχερὲς ᾖ E

θλίψεων καὶ θανάτων ἰδέαι μυρίαι καὶ τὰ λεγόμενα εὐτυχήματά τε καὶ ἀτυχήματα, ὅταν τισὶ χειρόνως δόξασι βεβουλεῦσθαι ἐπακολουθήσῃ τι παρὰ δόξαν ἡδὺ ἢ τοὐναντίον, ὥσπερ ἔκ τινων ἐξωτέρων αἰτίων βοηθουμένοις ἢ κακουμένοις. Ἐν οἷς πολὺ μὲν τὸ παράδοξον διὰ τὴν ἄγνοιαν τῶν ἐν τῇ θείᾳ προνοίᾳ κειμένων λόγων, τοὺς δὲ καλῶς ἐφιστῶντας καὶ εὐσεβῶς ἐπιτελουμένοις οὐ πάντα ἂν διαφύγοι, ὧν χάριν γίνεται, τοῦ θείου φωτὸς τὴν εὐσεβῆ δίψαν αὐτῶν παραμυθουμένου. Ἀλλ' εἴτε γινωσκομένων τῶν τελῶν εἴτε ἀγνοουμένων ἕν τι τοῦτο καὶ πάνυ βέβαιόν ἐστιν, ὡς ἄρα πάντα οἰκείως καὶ κατὰ λόγον τῷ θείῳ περὶ ἕκαστον ὑπουργεῖ σκοπῷ καὶ τῇ πόρρωθεν περὶ αὐτὸ διατάξει τῆς ὑψηλοτάτης προνοίας, καὶ διὰ πάντων ὁ ἄνθρωπος τῶν τε ὑπ' αὐτοῦ γινομένων τῶν τε ἐπ' αὐτῷ συμβαινόντων ὁποιωσδήποτε ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τελευτῆς τοῦδε τοῦ βίου, πρὸς ἥν ποτε προαιρεῖται λῆξιν αὐτός, ἐκ τῆς θείας προνοίας συνδιατάττεται, πάντα ταῖς ἑαυτῆς στρεφούσης οἰκονομίαις, ὅπως αὐτὸς τύχοι τῶν προσηκόντων τῇ ὅλῃ προαιρέσει τοῦ βίου. Καὶ διὰ τοῦτο πάντα τὰ κατὰ τὴν παροῦσαν τῶν ἀνθρώπων | ζωὴν ὑπὸ Θεοῦ προώρισται καὶ A f. 164v **προδιατέτακται.** Γινώσκει **μὲν γὰρ** τὰς τῶν ἀνθρώπων ὁδούς, τάς τε τρίβους αὐτῶν καὶ τὰς σχοίνους ἐξιχνιάζει **κατὰ τὸ λόγιον, καὶ πρὶν αὐτοὺς γενέσθαι καὶ κινηθῆναι. Καὶ οὐκ ἔργα μόνον αὐτῶν ἢ τὰς ἐνδοτέρας περὶ τῶν πρακτέων βουλάς, ἀλλὰ καὶ τὴν πρώτην σύστασιν τοῦ νοήματος, πρὶν αὐτὸ κατεργασθῆναι καὶ μορφωθῆναι, ὁρᾷ τοῖς πάντα βλέπουσιν ὀφθαλμοῖς, τῶν οὔπω γεγονότων ἐν ἑαυτοῖς ἐν αὐτῷ πάντων ὄντων τὸν αὐτῷ προσήκοντα τρόπον. Οἶδε δὲ πολλῷ μᾶλλον καὶ ἑαυτὸν συνεργήσοντα, πρὶν ἄν τις συνεργηθείη καὶ εἴη, καὶ ἐγκαταλείψοντα, πρὶν ἄν τις ἑκὼν τοῦτο πάθοι, καὶ συγκινήσοντά γε πρὸς τὴν εὐδαιμονίαν, ἢ τῷ μὴ συγκινῆσαι διὰ τὸ μὴ βούλεσθαί τινα συγκινηθῆναι καὶ συναποδοκιμάσοντα, καὶ πᾶσαν τὴν ἀνθρωπίνην ἀναστροφὴν καὶ ζωὴν διαθησόμενον, ὡς ἂν συμφέροι πᾶσι τοῖς λόγοις τῆς περὶ ἁπάντων**

55 Καὶ…**59** τρόπον] Cf. Nic. Meth., *vit. term*. II (253); cf. id., *vit. term*. III (264-265).

44 εἴτε[1]…ἀγνοουμένων] Cf. *SG* III, 16.4 (*Taurin.* XXIII, 170r 22-29). **45** πάντα…**47** προνοίας] Cf. *ST* I, Q23 A1 Resp. (*Vatop*. 254, 117r 3-6). **51** Καὶ…**53** προδιατέτακται] Cf. *ST* I, Q23 A1 Resp. (*Vatop*. 254, 116v 27-28). **55** Καὶ…**59** τρόπον] Cf. *ST* I, Q57, A.4 Resp. (*Coisl*. 280, 75v 23- 76r 2).

43 παραμυθουμένου] παραμυθουμένων E **49** προαιρεῖται] προῄρηται B

προνοίας, αὐτοῦ τε δηλονότι τῶν ἀνθρώπων ἑκάστου καὶ οἷς σύνεστι καὶ τοῦ πάντων ἀνθρώπων βίου καὶ τοῦ παντὸς τοῦδε, καὶ ὡς ἂν ἥ τε ἀγαθότης τοῦ διατάττοντος ἥ τε δικαιοσύνη θαυμαστῶς ἐκπληροῖντο· εὐμήχανος γὰρ ὤν, μιᾷ ψήφῳ περὶ ἑνὸς τοσαῦτα περὶ ἁπάντων ἐξανύει.

11.1 Ταῦτα δὲ πάντα βεβαίως προεγνωκὼς καὶ διατάττει κατὰ τὴν περὶ αὐτῶν πρόγνωσιν καὶ συμπληροῖ. Οὐκ ἐξαιρεῖ μέντοι γε τῆς τοιαύτης προγνώσεως ἢ διατάξεως ἢ τῶν διατεταγμένων ἐκβάσεως τὴν περὶ τὰς πράξεις ἰδιότητα τοῦ ἀνθρώπου, ἥ ἐστι τὸ θέλοντα καὶ αἱρούμενον πράττειν ἅττ' ἂν πράττοι, ἀλλ' ἐν πᾶσιν ἐκείνοις αὕτη βέβαιος μένει.

Καὶ ἵνα ἐφ' ἑνὸς παραδείγματος ἅπας ἡμῖν ὁ λόγος σαφὴς γένηται, ᾔδει μὲν ὁ Θεὸς ὡς, ἐνδεχομένου τὸν Ζαχαρίου Ἰωάννην ἢ κολακεύσαντα τὸν Ἡρώδην ὠφεληθῆναι μὲν προσκαίρως, αἰωνίως δὲ κολασθῆναι διὰ τὸ παριδεῖν τὸν τοῦ Θεοῦ νόμον πατούμενον καὶ τοὺς πατοῦντας τὸ καθ' αὐτὸν ἀνωφελήτους περιιδεῖν, ἢ ἐλέγξαντα ἀποθανεῖν μὲν δι' αὐτό, στεφανωθῆναι δὲ αἰωνίως, ὅτι προείλετο ἀποθανεῖν, ἵνα μόνον παντὶ
A f. 165r **ὀφειλομένῳ τοῖς τοῦ Θεοῦ νόμοις ἱκανο | ποιήσῃ, τὸ δεύτερον προαιρήσεται, καὶ ᾔδει τοῦτο ἀιδίως περιουσίᾳ γνώσεως ἀπείρῳ προσηκούσῃ δημιουργῷ. Ὁμοίως ᾔδει ἐκεῖθεν ὅτι καὶ Ἡρώδης, ἐνδεχομένου αὐτῷ ἢ αἰδεσθέντι τὸν θεῖον νόμον καὶ τὸν ἐλέγχοντα Ἰωάννην ἀποσχέσθαι τε τοῦ ἄγους καὶ τῷ ἀπαγαγόντι χάριν ὁμολογεῖν ἢ ἀγανακτήσαντι καὶ τῇ συναγανακτούσῃ χαριζομένῳ ζητεῖν ὅπως ἀμύνηται αὐτόν, ἵνα ἀνεξελέγκτως δύνηται παρανομεῖν καὶ ἀμύνασθαί ποτε, τὸ δεύτερον προαιρήσεται, ὃ τῆς αἰωνίου κολάσεως αὐτῷ πολυτρόπως αἴτιον ἔσται. Ἐνστάντος δὲ τοῦ τὸν Ἰωάννην γενόμενον καὶ τῶν ἄλλων συνενεχθέντων ὡς γενησόμενα προεγνώσθη, βουλεύσασθαι ὁποτέραν δραμεῖται (οὐ γὰρ ἄνευ βουλῆς τὰ τοιαῦτα ἐκλέγεται τοῖς σπουδαίοις, ὅπου ἔνθεν μέν τινι ὑπαντᾷ τὸ ἀποθανεῖν μετ' ἀρετῆς καὶ δόξης καὶ ἐλπίδος**

---

68 εὐμήχανος…ἐξανύει] Cf. Germ., *vit. term.* 56, 23-58, 2. **11.1,1** Ταῦτα…**2** συμπληροῖ] Cf. Germ., *vit. term.* 54, 16-17. **2** Οὐκ…**5** μένει] Cf. Mich. Glyc., *In S. Scr.* 36 (388, 5-6); cf. Pleth., *fat.* 70. **6** ἐφ…παραδείγματος] Cf. Nic. Meth., *vit. term*. II (257-258).

11.1,1 Ταῦτα…**5** μένει] Cf. *SG* III, 163.2-3 (*Taurin.* XXIII, 296r 28-38). **2** Οὐκ…**5** μένει] Cf. *SG* III, 10.17 (*Taurin.* XXIII, 167v 36-38).

11.1,1 προεγνωκὼς] προεγνωκὸς B **10** περιιδεῖν] παριδεῖν E **16** χάριν] χάριτας E **21** συνενεχθέντων] *correx.* Œ : συνενεγχθέντων A B : συνενεχθόντων E **23** τινι] τι E

ἀμείνονος, ἔνθεν δὲ τὸ μετὰ τῶν τούτοις ἐναντίων ἐπιβιῶναι μικρόν), τότε δὴ τότε οὐκ ἠνάγκαζε τὸν Ἰωάννην ὁ Θεὸς τόδε ἢ ἐκεῖνο αἱρεῖσθαι, συνήργει <δὲ> μόνον πρὸς τὸ θελῆσαι ἂν μᾶλλον τὸ ἀγαθὸν τῇ ἐνοικούσῃ αὐτῷ χάριτι, ἣν καὶ ἐνοικισθῆναι αὐτῷ καὶ αὐτὸς αἴτιος ἦν, ἄξιον αὐτὸν παρασχόμενος· ὁμοίως οὐδὲ τὸν Ἡρώδην ἠνάγκαζε τόδε ἢ τόδε αἱρεῖσθαι περὶ Ἰωάννου καὶ ἑαυτοῦ, ἐνστάντος ἤδη καὶ αὐτῷ τοῦ αὐτοῦ καιροῦ περὶ τοῦ βουλεύσασθαι ὁπότερα αὐτῷ εἴη αἱρετέα. Οὔτε τοίνυν τοῦ θείου ἀναγκάζοντος οὔτε αὐτῶν ποθεν ἀναγκαζομένων τόδε ὡρισμένως αἱρεῖσθαι, ἀλλ᾽ ἐν τῇ αὐτῶν προαιρέσει ἑκατέρου κειμένου τοῦ τί ἂν φαίνοιτο αὐτοῖς αἱρετώτερον, καὶ ἐνδεχομένου ἑκατέρου ὁμοίως αἱρεθῆναι αὐτοῖς, ὅσον ἐπὶ τῇ ἐλευθερίᾳ τῆς γνώμης καὶ τῇ φύσει αὐτοῦ τοῦ πράγματος, ὅτι ἐν τοῖς προαιρέσει γινομένοις ἔστι τὸ ἐνδεχόμενον**, ὁ μὲν Ἰωάννης αἱρεῖται τὸ βέλτιον, ὁ δὲ Ἡρώδης τὸ χεῖρον. Καὶ ὃ μὲν Ἰωάννης προείλετο, καὶ πανταχοῦ παραβαλλόμενον βέλτιον ἦν αἱρεθῆναι οὕτως, τὸ δὲ τῷ Ἡρώδῃ αἱρεθὲν καὶ αὐτῷ καὶ πᾶσι χεῖρον ἐτύγχανεν. Καὶ οὕτω μὲν συνεπέπλεκτο, ὥστε, εἰ μὴ Ἡρώδης ᾑρεῖτό τε καὶ ἐποίει τὰ χείρω, | οὐκ ἂν τὸν Ἰωάννην** A f. 165v **ἐνταῦθα τυχεῖν τοῦ βελτίονος, καὶ εἰ μὴ Ἰωάννης ἐποίει τὸ βέλτιον, οὐκ ἂν τὸν Ἡρώδην ἐκπληρῶσαι τὸ χεῖρον. Οὔτε μέντοι διὰ τὸν Ἡρώδην ἀγαθὸς ἦν Ἰωάννης εἰμὴ διὰ τὴν αὐτοῦ προαίρεσιν, οὔτε Ἡρώδης διὰ τὸν Ἰωάννην φαῦλος ἦν εἰμὴ δι᾽ ἑαυτόν. Ἦν μέντ᾽ ἂν καὶ δι᾽ ἐκεῖνον ἀγαθός, εἰ τόδε μᾶλλον ᾑρεῖτο. Καὶ ἐπειδὴ ἑκάτερος εἵλετο ὃ ἤρεσεν αὐτῷ καὶ τῇ ἕξει, κατὰ τὸν εἰπόντα·** οὐκέτι ἐργάζομαι ἐγὼ τὸ κακόν, ἀλλ᾽ ἡ ἐνοικοῦσά μοι ἁμαρτία, **ὡς δὲ καὶ** τὸ ἀγαθὸν ἡ χάρις ἐν τῷ ἔχοντι, ἐγὼ δὲ τῆς ἁμαρτίας αἴτιος κἀκεῖνος τῆς χάριτος, ἄξιον τοῦ λαβεῖν ἑαυτὸν παρασχόμενος**, τότε δὴ συνέτρεχε πάντα καὶ συνειργάζετο τῷ τὸν μὲν ὧν προείλετο ἀξίως στεφανωθῆναι, τὸν δὲ κἀνταῦθα κἀκεῖ δίκας ὑποσχεῖν ἀξίας ἀκολασίας καὶ παρανομίας καὶ φόνου. Τοῖς μὲν οὖν ἐνδεχόμενα ὁμοίως ἦν καὶ τὰ ἐναντία πρὸ τοῦ ποιῆσαι θάτερον αὐτῶν ἑλομένους· ἐπ᾽ αὐτοῖς γὰρ ἦν**

30 Οὔτε…**35** ἐνδεχόμενον] Cf. Psel., *phil. min.* 44 (157, 27-32). **45** οὐκέτι…**46** ἁμαρτία] Rom. 7, 17. **46** τὸ…**47** παρασχόμενος] Eph. 3,8; *ib*. 4,7. **50** Τοῖς…**89** αὕτη] Cf. Anast. S., *qu. et resp*. 16, 3 (24, 17-25, 3).

30 Οὔτε…**34** πράγματος] Cf. *SG* III, 73.3 (*Taurin.* XXIII, 217r 25-26).

24 τότε…25 τότε] τότε δὴ E **27** καὶ[2]] *om.* E **33** ἑκατέρου ὁμοίως] ὁμοίως ἑκατέρου E **39** ᾑρεῖτό…ἐποίει] ἐποίει τε καὶ ᾑρεῖτό E **40** μὴ Ἰωάννης] ὁ *add. ante* Ἰωάννης E **47** ἄξιον…ἑαυτὸν] ἄξιον ἑαυτὸν τοῦ λαβεῖν E

ὁμοίως ἀμφότερα. Ἐπεὶ δὲ θάτερον ἐποίει ἑκάτερος, ἀναγκαῖον ἦν τὸ γεγενημένον οὐ τῇ αὐτοῦ φύσει, ἀλλὰ τῷ ἐξειργάσθαι ἤδη, καὶ οὐκ ἐνδέχεσθαι καὶ μὴ εἶναι ἐξειργασμένον, ὥσπερ πρὸ τοῦ γενέσθαι ἐνδεχόμενον ἦν, καὶ μὴ γίνεσθαι. Ἐκείνοις τε οὖν οὕτω ταῦτ' εἶχε, καὶ ἡμῖν οὕτω κρίνεται· τῇ δὲ θείᾳ γνώσει προὔκειτο ὡς γεγενημένα καὶ πρὶν γενέσθαι. Καὶ ἦδει μὲν ὅτι αὐτοὶ ἐνδεχομένως αἱρήσονται ἃ αἱρήσονται καὶ οὐκ ἀνάγκῃ τινὶ τὰ ἐπ' αὐτοῖς ὄντα· ὅτι δὲ τοδὶ αἱρήσεται ἑκάτερος καὶ μὴ τοδί, ἠπίστατο ὡρισμένως· καὶ ὡς προεγίνωσκε τὸ ἐσόμενον εἰς τοσούτους ἐνιαυτούς, οὕτω καὶ τὸ ἐνδεχομένως ἐσόμενον ἠπίστατο ἀναγκαίως. Συναιρεῖ μὲν γὰρ ἡ θεία ἐπιστήμη τὸ πᾶν τῆς ἀνθρωπίνης αἱρέσεώς τε καὶ πράξεως, ὡς ἔχει καθ' ἑαυτὴν περὶ ὁτιοῦν, ἅμα δὲ καὶ πρὸς τὸ ἔσχατον φέρεται, ὅπερ ἔν ἐστιν ἔν τε ἐνδεχομένοις ἔν τε ἀναγκαίοις ὁμοίως, μᾶλλον δὲ αὐτῇ πάντα πάρεισιν οὕτως, ὡς ἀπείρῳ καὶ κοινοτάτῃ πάντων αἰτίᾳ· **διὸ καὶ τὴν σύμπασαν ἑκατέρου ἀγωγὴν οὐκ ἐγίνωσκε μόνον, ἀλλὰ καὶ συνδιετίθει οἰκείως, πρότερον μὲν ἐν τῷ θείῳ προορισμῷ, ὕστερον δὲ καὶ ἐν αὐτῷ τῷ**
A f. 166r **ἔργῳ. Συνδιετίθει δὲ τῷ μὲν προστιθεὶς χάριν, τοῦ δὲ | χάριτος ἀφαιρουμένης διὰ τὸ μὴ δύνασθαι τῷ σκότει τῆς ἑκουσίου κακίας τὸ φῶς τῆς χάριτος συνοικεῖν, μήτε καταλάμπεσθαι δεῖν ἄκοντας τοὺς ἐζοφῶσθαι μᾶλλον προαιρουμένους. Καὶ οὐκ ἐποίει μὲν ἡ χάρις τὸν Ἰωάννην μὴ ἡγεῖσθαι φοβερὸν εἶναι τὸ φοβερὸν ἢ ἐφήδεσθαι ἁπλῶς τῷ θανάτῳ, ἐποίει δὲ δεδιέναι** πλέον τὸν φοβερώτερον τοῦ σῶμα μόνον ἔχοντος κτείνειν**, τῆς δὲ ψυχῆς μὴ ἐφαπτομένου, ᾗ συμβουλεύει τὸ λόγιον, καὶ διὰ τοῦτο ἀνδρείως αἱρεῖσθαι τὴν τελευτήν, ἢ καὶ σφοδροτέρᾳ τοῦ θείου ἀγάπῃ τιθέναι τὴν ψυχὴν ὑπὲρ τῶν τοῦ ἐρωμένου δογμάτων. Ἀλλὰ καίτοι βοηθούμενος ἐκ τῆς χάριτος, ὥστε κρῖναι τὸ αἱρετέον ὀρθῶς, ὅλῃ μέντοι τῇ προαιρέσει ἐλάμβανέ γε τὸ βέλτιον, καὶ τῆς αὐτοῦ γνώμης ἅπαν ἦν τὸ καλόν, οὐδὲν δ' ἧττον καὶ τῆς χάριτος τὸ πᾶν ἦν, ὅσον ἐπ' αὐτῇ ἦκει, ἧς** χωρὶς οὐ δυνάμεθα

---

57 Καὶ…**60** ἀναγκαίως] Cf. Eus., *p. e.* VI,11 (352,15–21); cf. Procl., *inst. theol.* 124 (166, 10-13); cf. Procl. Is., *dec. prov.* 2, 6 (159, 18-160, 3). | Καὶ…**64** αἰτίᾳ·] Cf. Psel., *phil. min.* 44 (157, 27-32). **59** καὶ…**60** ἀναγκαίως] Cf. Nic. Meth., *vit. term*. I, 234. **70** Καὶ…**75** δογμάτων] Mat. 10, 28; cf. Ath., *pass*. 28, 200C-201D. **78** χωρὶς…**79** ὁτιοῦν] Io. 15, 5.

---

56 τῇ…**60** ἀναγκαίως] Cf. *SG* III, 94.10 (*Taurin.* XXIII, 238r 30-35); cf. *ST*, I, Q86 A.4 Resp. (*Coisl.* 280, 257r 3-13). **75** Ἀλλὰ…**81** αὐτῷ] Cf. *SG* III, 163.2-3 (*Taurin.* XXIII, 296r 28-38).

---

63 ἔν[1]…ὁμοίως] ἔν τε ἀναγκαίοις ἔν τε ἐνδεχομένοις ὁμοίως E **70** προαιρουμένους] προῃρημένους B **72** τῆς…73 ψυχῆς] ψυχῆς δὲ B

ὁτιοῦν. **Διὸ καὶ προηγεῖσθαι μὲν αὐτὴ λέγεται διὰ τὴν τοῦ κτίσματος ἀδυναμίαν ἀφ' ἑαυτοῦ, ἕπεσθαι δὲ ἡγουμένης τῆς προαιρέσεως διὰ τὸ μὴ ἐπαναγκάζειν· ὡς ἔχει ἐπὶ φωτὸς καὶ τοῦ ἔχοντος ἢ θέλοντος βλέπειν αὐτῷ. Καὶ ἔτι εὔχετο μὲν Ἰωάννης μὴ ἐγκαταλειφθῆναι ἄν, ἀλλ' ὁδηγηθῆναι πρὸς τὴν αἵρεσιν τοῦ βελτίονος, ἐπήκουε δὲ ὁ Θεὸς πρὸς μὲν αὐτὸν Ἰωάννην καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ τότ' εὐθύς, πρὸς δ' αὐτόν, ἐξότου καὶ προῄδει τὸν Ἰωάννην ἄξιον ἐπακούεσθαι· καὶ οὐ μάτην εὔχετο Ἰωάννης. Ὁ δὲ Ἡρώδης ἐσκέπτετό τε καὶ ἐποίει, οἷς ἂν ἔδει αὐτὸν ἐγκαταλιμπάνεσθαι, καὶ ἐγκατελίμπανεν οὐ τότε μόνον, ἀλλ' ἐξότου ᾔδει αὐτὸν ἄξιον ἐγκαταλιμπάνεσθαι. Οὐκοῦν καὶ αὐτοῦ ἡ πονηρία ἔπασχε τὸ ἑαυτῆς, καὶ οὐκ εἰκῆ ἐγίνετο οὐδὲ αὕτη.**

11.2. Ἐκ τούτων ἁπάντων οὕτω τύπῳ διῃρημένων καὶ ὑποδείγματι ἑνὶ ἐκ πλείστων καλῶς ἐφαρμοζομένῳ δῆλόν ἐστι καὶ τὰς ἀνθρωπίνας θελήσεις τε καὶ αἱρέσεις καὶ τὰ ἐφ' ἡμῖν εἶναι λεγόμενα καὶ ὅσα ἐνδεχομένως ὑφ' ἡμῶν πράττεται πάντα τῇ θείᾳ ὑποκεῖσθαι προνοίᾳ (ἥ ἐστι πρόβλεψις τοῦ συμφέροντος ἐν ἀμεταβλήτῳ διατάξει τῶν πρὸς τοῦτο ἀποβαινόντων), προεγνῶσθαι δὲ ταῦτα ὡς ἔσται τῇ πάντων αἰτίᾳ | καὶ A f. 166v **προωρίσθαι. Γινωσκόμενα μὲν γὰρ ὅτι οὕτως ἔσται, καὶ ὡρίσθαι οὕτως ἐχρῆν· προγινωσκόμενα δὲ καὶ προωρίσθαι δήπου· προωρισμένα δὲ οὕτω, καὶ οὕτω γίνεσθαι, ἐπειδή, ὡς οὕτως ἐσόμενα, καὶ οὕτω προώριστο· οὔτε γὰρ οἷόν τε ἦν τὸ μέλλον ἀγνοεῖν τὸν Θεόν, ἢ ὑπομένειν ὅπως ἄν τι γένοιτο, ἵνα εἰδῇ, οὔτε ἔδει ἐγνωσμένης τῆς ἑκάστου τῶν γινομένων ἀκολουθίας τὴν θείαν διαπεσεῖν γνῶσιν, ἄλλως ἐν τῇ τοιαύτῃ ἀκολουθίᾳ τινὸς ἢ ὡς προέγνωστο ἀποβαίνοντος. Ἀλλ' οὐ προωρίσθαι γε ἐν ἑαυτοῖς (οὐ γὰρ ἀεί εἰσιν αὐτά), ἐν τῷ Θεῷ δὲ μόνον προωρίσθαι· καὶ οὔτε ἔχειν εἰδέναι τὸν θεῖον προορισμὸν τοὺς ἀνθρώπους περὶ ὁτουοῦν τῶν ἐπ' αὐτοῖς ὄντων, ἵνα**

11.2.,7 Γινωσκόμενα…**14** προωρίσθαι·] Cf. Nic. Meth., *vit. term*. I, 232; cf. *ibid*. III, 263. **8** προωρισμένα…**9** προώριστο·] Cf. Nic. Meth., *vit. term*. I, 234.

11.2.,1 Ἐκ…**4** προνοίᾳ] Cf. *ST* I, Q22 A.2 Resp. (*Vatop*. 254, 114r 4-5); cf. *ST* I, Q23 A1 Resp. (*Vatop*. 254, 116v 27-28); cf. *SG* III, 90.1 (*Taurin*. XXIII, 233r 13-14). **4** πάντα…**6** ἀποβαινόντων] Cf. *ST* I, Q23 A1 Resp. (*Vatop*. 254, 117r 4-6). **7** Γινωσκόμενα…**14** προωρίσθαι·] Cf. *SG* III, 76.3 (*Taurin.* XXIII, 219v 28-29). **14** καὶ…**19** ποιῶσι] Cf. *ST* I, Q23 A1 Resp. (*Vatop*. 254, 117r 23-25).

84 τότ] τότε E | δ αὐτόν] *correxi*, δ' ἑαυτὸν A B, δὲ ἑαυτὸν E **86** καὶ[2]…88 ἐγκαταλιμπάνεσθαι] *om.* B **11.2.,9** καὶ οὕτω[1]] *rep.* E **14** προωρίσθαι·] Cῆ (= σημείωσαι)] *adnot. in marg. sinis.* A m[2]

αὐτῷ καὶ ἄκοντες ἀκολουθῶσιν (καίτοι οὐκ ἀγνοοῦσιν οἵ γε σοφοί, ὡς ἀνάγκη πάντα ἐκεῖ ὡρίσθαι), οὔτε ἐκεῖθεν καὶ μὴ εἰδότας συναναγκάζεσθαι, ἵνα τὰ πεφυκότα ἐκ προαιρέσεως καὶ ἐνδεχομένως γίνεσθαι μὴ γίνηται οὕτως ἢ οἱ πεφυκότες ποιεῖν οὕτω μὴ οὕτω ποιῶσι. Δῆλον δὲ καὶ ὅτι τούτων οὕτως ἐχόντων οὐδὲν πρὸ τοῦ ἑλέσθαι τὸ βέλτιον ὠφελεῖ ὁ θεῖος προορισμὸς τοὺς προῃρημένους εἰμὴ ὅσον προώριστο τῇ ἀνθρωπείᾳ φύσει κοινῶς τὸ δεῖν κατὰ λόγον τε καὶ νόμον βιοῦν καὶ οὕτω βιοῦντας θεοφιλεῖς εἶναι, τοιούτους δὲ ὄντας ἄμεινον ζήσεσθαι ἐν τῷ μέλλοντι. Ταῦτα γὰρ καὶ πάνυ καλῶς οἴδασιν οἵ γε σπουδαῖοι. Ἀλλ' οὐ διὰ τὸ εἰδέναι μόνον τοιοῦτοί εἰσιν. Πολλοὶ γάρ, καλῶς εἰδότες καὶ ἄλλους πείθοντες, αὐτοὶ πονηροὶ ἐθέλομεν εἶναι. Ἀλλ' ὅτι ᾔδει καὶ τούτους ὁ Θεὸς τὰ χείρω αἱρησομένους καὶ προώριστο τοῦτο οὕτως ἐν τῇ θείᾳ περὶ αὐτῶν γνώσει, οὐδ' αὐτοὶ ἐπίστανται. Οὐκοῦν οὐδὲ βλάπτει αὐτοὺς τοῦτό γε. Ἑκόντες ἄρα αἱροῦνται ἀμφότεροι ὅ ποτε αἱροῦνται· διὸ καὶ οἱ μὲν στεφανοῦνται, οἱ δὲ κολάζονται, ὡς ὅλῃ αὐτῶν προαιρέσει τοιοίδε ἀποτελεσθέντες. Καὶ ὁ Θεὸς ἐν οἷς μέν ἐστιν αἴτιος, ἐν οἷς δὲ ἀναίτιος. Εἰ δὲ καὶ πάντων αἴτιος, ἀλλ' οὐδεμιᾶς γε ἀνάγκης ἐν τοῖς προαιρετοῖς· ὡς γὰρ ἔμελλε γίνεσθαι καὶ ὡς ἐπεφύκει ἕκαστα γίνεσθαι ἢ ποιεῖν, οὕτω προέγνωστο τῷ Θεῷ καὶ προώριστο, καὶ ὡς τὴν θείαν περὶ ἁπάντων βούλησιν εἰκός ἐστιν ἐμπλέκεσθαι τοῖς τοιούτοις, ὅπου μὲν οὐκ

A f. 167r **ἀναγκάζουσαν, | ὅπου δὲ συνεργοῦσαν μόνον, ὅπου δὲ συγχωροῦσαν ἐπ' ὠφελείᾳ, ὅπου δὲ ἐγκαταλείπουσαν τέλεον. Εἰ δέ τινες τῶν ἐνθέων** χωρίζοντες τὰ ἐφ' ἡμῖν προγινώσκειν **λέγουσι** τὸν Θεόν, οὐ προορίζειν, **'προορίζειν' τὸ ἐπαναγκάζειν βούλονται λέγειν· τοῦτο δὲ καὶ ἡμῖν εἴρηται,**

---

31 Καὶ…**32** προαιρετοῖς·] Nic. Meth., *vit. term*. I, 230-231; cf. *ibid.* I, 231 (Plat., *Resp.* 617E); cf. *ibid.* I, 232. **37** Εἰ…**39** λέγειν·] Joh. Damasc., *exp. Fid*. 44, II 30 (103, 1-2); cf. Eus., *p. e.* VI 11, 30 (350, 15-16); cf. Mich. Glyc., *In S. Scr.* 36 (387, 6-9); *ibid*. 37 (420, 5-7); cf. Blemm., *vit. fin.* II (26, 22-25); cf. Marc. Eug., *De vit. term.* 355; cf. Jos. Br., *cruc. IV* 317. **39** τοῦτο…**42** αὐτῶν] Cf. Eus., *p. e.* VI 11, 36 (351, 17-21); cf. Jos. Br., *cruc. IV* 317; cf. *ibid*., 317.

---

20 Δῆλον…**24** μέλλοντι] Cf. *ST* I, Q23 A.2 Resp. (*Vatop*. 254, 117r 27-29). **32** ἀλλ… προαιρετοῖς·] Cf. *SG* III, 94.7 (*Taurin.* XXIII, 237r 38-237v 3). **37** Εἰ…**39** λέγειν·] Cf. *ST* I, Q23 A1 Resp. (*Vatop*. 254, 116v 9-11); cf. *ST* I, Q23 A1 Resp. (*Vatop*. 254, 117r 9-12); cf. *SG* III, 90.9 (*Taurin.* XXIII, 233v 21-26).

---

22 ἀνθρωπείᾳ] ἀνθρωπίνῃ B E **24** γε] *om.* E | σπουδαῖοι] σημείωσαι *adnot. in marg. sinis.* A m^2 **33** ἢ] καὶ *cum superscr.* -ἢ- A, ἢ B E **37** τινες] ὅ ρ α, *extens. adnot. in marg. sinis*. A m^2

ὅτι ἐν τοῖς θελήσει ποιοῦσιν οὐδὲν πλέον ἀνάγκης ἐπάγει τὸ προεγνῶσθαι καὶ προωρίσθαι πάντα ὑπὸ Θεοῦ ἢ εἰ μετὰ τὸ πράττειν αὐτοὺς ἐλευθέρως ἅττ' ἂν προαιροῖντο, ἐγίνωσκεν ὅτι τάδε πέπρακται ὑπ' αὐτῶν. Τὸ μὲν γὰρ γινώσκεσθαι αὐτά ποτε καὶ ἐξ αὐτῶν ἔστιν (ὡς γὰρ ὑπάρχοντα καὶ γινώσκεται), τὸ δὲ προεγνῶσθαι τοσοῦτον χρόνον τοῦ περιόντος τῆς θείας ἐπιστήμης ἐστίν. Οὔκουν συντελεῖ αὐτοῖς ἢ ἐμποδίζει τὸ προεγνῶσθαι, ἕως ἂν μὴ καί τις ἐπῇ ἀνάγκη ἐκ τοῦ προγινώσκοντος. Ὥστε οὐδὲ τὸ προωρίσθαι. Συντελεῖ δὲ τῷ προγινώσκειν τὸν Θεὸν τὸ προωρισμένα γινώσκειν· ἀορίστων γὰρ οὐκ ἄν ποτε γίνοιτο γνῶσις Θεῷ πρέπουσα. **Οὐκοῦν δεῖ μὲν ὡρίσθαι τὰ γινωσκόμενα ἁπλανῶς τε καὶ ὡρισμένως, δεῖ δὲ καὶ προωρίσθαι τὰ προεγνωσμένα, καὶ ὡρίσθαι γε οὐκ ἄλλοθεν ἢ ὑπ' αὐτοῦ, ποιητοῦ πάντων ὄντος καὶ τέλους ἐσχάτου· ταύτῃ γὰρ** ἐξ αὐτοῦ καὶ εἰς αὐτὸν εἶναι λέγεται πάντα**, ὡς αὐτοῦ γε ὄντος τοῦ τε τάττοντος ἕκαστα καὶ εἰς ὃν πάντα ἐσχάτως τάττονται, κἀντεῦθεν ἀκολουθεῖν τὸ καὶ εἰς τὰ προσεχῆ αὐτῶν τέλη ἕκαστα ὑπ' αὐτοῦ τάττεσθαι. Οὔκουν οὐδ' ἐκεῖνοι τὸν θεῖον προορισμὸν καὶ ἐν τοῖς ἐφ' ἡμῖν ἀγνοοῦσιν, ὡς μόνων τῶν ἀνθρωπίνων ἐνεργειῶν ἢ τῷ χείρους εἶναι τῶν ἄλλων οὐχ ὁριζομένων ἢ τῷ πάνυ βελτίους εἶναι μηδὲ τῇ θείᾳ γνώσει περιλαμβανομένων· ἤκουον γάρ που τοῦ λογίου** *κεκληκέναι **τὸν Θεὸν** οὓς προέγνω καὶ προώρισεν*, **οὗτοι δ' ἦσαν οἱ ὅσα ἦν ἐπ' αὐτοῖς θεοφιλῶς προῃρημένοι καὶ πράξαντες. Ἀλλὰ τὸ**

---

42 Τὸ…**51** ἐσχάτου·] Cf. Nic. Meth., *vit. term.* III, 263. **45** Οὔκουν…**47** προωρίσθαι] Cf. Procl. Is., *dec. prov*. 2, 7 (161, 39-42). | Οὔκουν…**54** τάττεσθαι] Cf. Nic. Meth. *vit. term.* I, 231; cf. Marc. Eug., *vit. term.* 357-358. **47** Συντελεῖ…**48** πρέπουσα] Cf. Procl. Is., *dec. prov*. 2, 7 (160, 21-23); cf. Psel., *phil. min.* 44 (156, 27-29); cf. *id*., *phil. min.* 47 (160, 9-10); cf. Nic. Meth., *vit. term.* III, 264; cf. Pleth., *fat.* 68. **48** Οὐκοῦν…**54** τάττεσθαι] Cf. Pleth., *fat.* 66. **51** ἐξ…**52** πάντα] I Cor. 8,6. **54** Οὔκουν…**59** πράξαντες] Cf. Marc. Eug., *vit. term.* 358. Οὔκουν…**63** εἶναι] Cf. Diod. Tars., *fr. in Rom*. 95, 11-19. **57** ἤκουον…**59** πράξαντες] Rom. 8, 29-30; cf. Anast. S., *qu. et resp*. 99, 3 (157, 27-35); cf. Nic. Meth., *vit. term.* II, 250. **59** Ἀλλὰ…**63** εἶναι] Cf. Eus., *p. e.* VI, 11 (354, 22-24); cf. Pleth., *fat.* 70; cf. Marc. Eug., *vit. term.* 357.

---

40 ἐν…**54** τάττεσθαι] Cf. *ST* I, Q23 A.6 Resp. (*Vatop*. 254, 121r 18-28). **51** ποιητοῦ… ἐσχάτου·] Cf. *SG* III, 17.2 (*Taurin.* XXIII, 170r 34-35). | ταύτῃ…**54** τάττεσθαι] Cf. *ST* I, Q22 A1 Resp. (*Vatop*. 254, 116r 9-10]; cf. *ST* I, Q23 A1 Resp. (*Vatop*. 254, 116v 14-16); cf. *SG* III, 16.3; cf. *SG* III, 25.6 (*Taurin*. XXIII, 177v 29-37); cf. *SG* III, 73.4 (*Taurin.* XXIII, 217r 26-27). **57** ἤκουον…**58** προώρισεν] Cf. *ST* I, Q23 A1 Resp. (*Vatop*. 254, 116v 25-26); cf. *ST* I, Q23 A.2 Resp. (*Vatop*. 254, 117v 16-18). **59** Ἀλλὰ…**63** εἶναι] Cf. *ST* I, Q23 A1 Resp. (*Vatop*. 254, 116v 10-13); Cf. *SG* III, 85.4 (*Taurin.* XXIII, 228r 3-12).

---

40 τὸ…41 προωρίσθαι] τὸ προωρίσθαι καὶ προεγνῶσθαι E **53** τάττονται] τάττεται E

‘προορίζειν’ ἀντὶ τῆς ἀνάγκης λαμβάνουσιν, οὐ πάνυ μὲν ἀκριβῶς ἐφιστῶντες τῷ σημαινομένῳ τῆς λέξεως, ἀκριβῶς δὲ πάνυ φρονοῦντες ὡς ὁ θεῖος προορισμὸς οὐκ ἀναγκάζει τὸ αὐτεξούσιον, ὡς μηδὲ τοιοῦτο λοιπὸν εἶναι. Ὥστε καὶ αὐτοὶ τῷ πλήθει τῶν ἄλλων ἐνθέων καὶ τῷ κανόνι τῆς ἀληθείας συνᾴδουσι.

A f. 167v **11.3. Τούτων ἁπάντων οὕτω τιθεμένων, | ὅτι οὐδὲν ἀναιρεῖται τῶν ὁμολογουμένων σαφές ἐστι. Μένει μὲν γὰρ τὸ ἐξ ἀνάγκης καλῶς, μένει δὲ τὸ ἐνδεχόμενον ἐν τοῖς αἰτίοις τε καὶ τοῖς ἐξ αὐτῶν γινομένοις, μένει δὲ τὸ συμβεβηκὸς ἐν τοῖς πράγμασι. Πάντα γὰρ ἐν τῇ τάξει τῆς θείας προνοίας, ὡς εἴρηται, περιέχεται, καὶ πάντα ἡ τάξις αὕτη διαλαμβάνει καλῶς μετὰ τοῦ ἑκάστῳ τὸ οἰκεῖον φυλάττειν.** Ἀλλὰ μὴν καὶ τὸ χρήσιμον τῶν εὐχῶν οὐκ ἐκβάλλεται οὕτως, οὐ μόνον ὡς καὶ αὐτῶν ὑπὸ τὴν τάξιν ταύτην οὐσῶν, ὡς ἐν τῷ τοῦ Ἰωάννου ὑποδείγματι εἴρηται, ἀλλ’ ὅτι καὶ πολλὰ παρὰ τὴν τάξιν τῶν ταπεινοτέρων αἰτίων ὁ Θεὸς εἴωθε πράττειν τὸν ἀνθρώπινον βίον οἰκονομῶν, ἃ τὴν ὅλην διάθεσιν τῆς αὐτοῦ προνοίας καὶ τὴν πάντα περιέχουσαν τάξιν οὐ μεταβάλλει οὔθ’ ὑπερβαίνει. **Οὐδὲν οὖν κωλύει τοιαῦτα ποιεῖν καὶ ταῖς εὐσεβέσι τῶν ἀνθρώπων αἰτήσεσι χαριζόμενον, ὃς** *τὸ θέλημα τῶν φοβουμένων αὐτὸν ποιεῖν* **λέγεται καὶ** *τῆς αὐτῶν δεήσεως ἐπακούειν* **καὶ** *διηνεκῶς ἡμᾶς προτρέπεται ἐπὶ τὸ ζητεῖν*. **Ἀπολέλυται γὰρ ὁμολογουμένως πάσης ἀνάγκης, ἣν αὐτὸς ἐνέθηκε τοῖς ποιήμασι, καὶ διὰ τοῦτο πᾶσαν ὡρισμένην ἐξ αὐτοῦ τοῖς μερικοῖς αἰτίοις ἀνάγκην μεταποιεῖ θελήσας πρὸς τὴν σωτηρίαν τῶν εὐσεβῶς καταφευγόντων καὶ ἐπιμόνως προσεδρευόντων, ἢ ὑπὲρ ὧν ἱκετεύουσιν, ὧν ἁπάντων ἡ σωτηρία τῆς περὶ αὐτοὺς προνοίας τῆς καὶ διὰ τῶν ἄλλων κτισμάτων ὑπουργουμένης τέλος**

11.3.,13 τὸ…**14** ἐπακούειν] Ps. 144, 19. **14** διηνεκῶς…ζητεῖν] I Thes. 5, 17; Luc. 11,9-10 (cf. Mat. 7, 7-8). | Ἀπολέλυται…**20** ἐστίν] Cf. Marc. Eug., *vit. term.* 354.

11.3.,1 Τούτων…**6** φυλάττειν] Cf. *ST* I, Q19 A.8 Resp. (*Vatop*. 254, 102v 27-31); cf. *ST* I, Q19 A.8 Resp. (*Vatop*. 254, 103r 11-20); cf. *ST* I, Q22 A.4 Resp. (*Vatop*. 254, 116r 7-17); cf. *ST* I, Q23 A.6 Resp. (*Vatop*. 254, 121r 18-28); cf. *SG* III, 94.7 (*Taurin.* XXIII, 237r 38-237v 3); cf. *SG* III, 94.10 (*Taurin.* XXIII, 238r 29-35). **6** Ἀλλὰ…**11** ὑπερβαίνει] Cf. *ST* I, Q19 A.7 Resp. (*Vatop*. 254, 102r 22-25); *SG* III, 95.20 (*Taurin.* XXIII, 240v 27-30); cf. *SG* III, 99.2 (*Taurin.* XXIII, 243v 13-15); cf. *SG* III, 100.1 (*Taurin.* XXIII, 244v 26-27) **11** Οὐδὲν…**14** ζητεῖν] *SG* III, 95.21 (*Taurin.* XXIII, 240v 31-35); cf. *SG* III, 100.6-7 (*Taurin.* XXIII, 245r 21-25). **14** Ἀπολέλυται…**20** ἐστίν] Cf. *SG* III, 99.9 (*Taurin.* XXIII, 244r 35-244v 14-19).

11.3.,8 ταύτην] *add*. A **10** τὴν^2…11 τάξιν] τὴν .π.ε.ρ.ὶ. .τ.ὰ. περιέχουσαν τάξιν, περὶ τὰ *annot. et suppl. in marg. sinis.* “πάντα ex al. cod.”, B m^2

ἐστίν. Οὐδὲν γὰρ διαφέρει ἥλιον στῆσαι **τρέχοντα δικαίων εὐχαῖς ἢ ἐν πανσελήνῳ ποιῆσαι αὐτὸν ἐκλιπεῖν, τὸ παραδοξότερον, καὶ μηδενὸς εὐξαμένου τοῦτό γε, ἵνα τι ἑκατέρωθεν ἀγαθὸν καταπράξηται. Ἐν ἑκατέρῳ γὰρ τῶν θαυμάτων τὴν ὡρισμένην ἀνάγκην ἦγχε τῇ ἀπολελυμένῃ. Καὶ τὸν φονευθέντα ἂν ἐν ὕπνῳ ὑπὸ λῃστῶν ἐξαναστήσας καὶ κρύψας που ἀπήλλαξεν ἑτοίμης οὔσης τῆς συμφορᾶς, ἵνα τι περὶ αὐτὸν βέλτιον ἢ περὶ ἄλλους τῇ προσθήκῃ τοῦ βίου οἰκονομηθῇ. Ἀλλὰ καὶ εὐχῇ ἀπήλλαξεν ὁμοίου κακοῦ ἕτερον, ἰδόντα ἐπιὸν ἀφύκτως τὸ δεινὸν καὶ ἐπὶ τὸν δυνάμενον σῴζειν καταφυγόντα, ἔστιν ὅτε μετὰ τοῦ σῶσαι καὶ αὐτοὺς μεταβε | βλημένους τοὺς κτεῖναι προῃρημένους, καὶ φονευθέντας μὲν ἂν** A f. 168r **ὑπὸ τῶν τυράννων τοὺς μέχρι θανάτου ὑπὲρ τῆς πίστεως ἀπολογουμένους διεφύλαξε καὶ μὴ δεηθέντας, οἳ βυθιζόμενοι οὐκ ἀπεπνίγοντο, καὶ ἐμπιπρώμενοι οὐ κατεκαίοντο, καὶ θηρίων ἐπαφιεμένων οὔτε ἐβλάπτοντο ὁτιοῦν καὶ ἐτιμῶντο ὡς εἶχε τιμᾶν τὰ θηρία, καὶ δηλητηριούμενοι οὐκ ἀπέθνῃσκον· δεηθέντας δέ ποτε ἄλλους, μετὰ τὴν παρρησίαν καὶ ἄθλους πολλοὺς ἀποδεδειγμένους σὺν εἰρήνῃ ἐξῆγε τοῦ βίου καὶ χωρίς τινος φυσικῆς αἰτίας τῶν τὰ τοιαῦτα τέλη ἐν τοῖς ἀνθρώποις ἐργαζομένων. Ἐφ' ὧν ἁπάντων τὸ ὡρισμένως ἐν τοῖς κτίσμασιν ἀναγκαῖον, αἰτιατὸν ὂν καὶ κτιστόν, μείζονι τῇ ἀιδίῳ ἀνάγκῃ μεταποιεῖται. Ἡ μὲν γὰρ ἐν τοῖς ποιήμασιν ἀνάγκη διὰ τὸ θελῆσαι τὸν Θεὸν οὕτως ἔστιν, καὶ ἑκάστῳ θελῆσαι τὸ βέλτιστον τῇ αὐτοῦ φύσει καὶ τοῖς ἄλλοις, ὅσα δεῖταί τι αὐτῶν πρὸς τὸ εἶναι. Τὸ δὲ ἁπλῶς βέλτιστον, ἐν τῇ θελήσει τοῦ Θεοῦ κείμενον, ὥρισται μὲν καὶ αὐτὸ ἐκεῖ ἀεὶ καὶ ἑκάστοτε τῷ τε μὴ ἄν ποτε θελῆσαί τι τὸν Θεὸν παρὰ τὴν ὡρισμένην ἐν τοῖς ποιήμασι τάξιν, ὃ μὴ ἂν εἴη ἁπλῶς βέλτιστον, ὑφ' ὃ τὸ ἐν αὐτοῖς ἀγαθὸν τέτακται, τῷ τε τυγχάνειν ὡρισμένως προεγνωκότα ὅτι οὕτω ποιήσει, πρὸς δὲ τὴν ἐγκαθιδρυμένην τοῖς ποιήμασι καὶ δούλοις ἀνάγκην ἀόριστόν ἐστι καὶ ἀπολελυμένον, οὐδὲ συμπέπλεκταί**

---

20 ἥλιον στῆσαι] Ios. 10.12.

---

20 Οὐδὲν…**23** ἀπολελυμένῃ] Cf. *ST* I, Q19 A.8 Resp. (*Vatop*. 254, 102v 32-103r-4); cf. *ST* I, Q105 A.7 Resp. (*Coisl.* 280, 348r 9-11); cf. *ST* I, Q105 A.7 Resp. (*Coisl.* 280, 348r 14-16). **36** Ἐφ…**56** βούλεσθαι] Cf. *SG* III, 98.3-4 (*Taurin.* XXIII, 243r 12-29). **41** Τὸ…**45** ποιήσει] Cf. *ST* I, Q22 A.3 Resp. (*Vatop*. 254, 115r 22-24). **45** πρὸς…**48** ἑαυτῆς] Cf. *ST* I, Q19 A.5 Resp. (*Vatop*. 254, 100r 31-100v 4).

---

23 ἦγχε] ἦσχε E **29** ἂν] *supra lineam* E **39** ἔστιν] ἐστί E **46** καὶ δούλοις] καὶ τοῖς δούλοις B

γε τῇ τῶν ὄντων ἀκολουθίᾳ, ἀλλὰ τῆς ἁπλουστάτης καὶ ἐλευθέρας ἤρτηται τοῦ θείου θελήσεως, ᾗ νόμος οὐδεὶς ἔστιν οὐδ' ἀνάγκη πλὴν ἑαυτῆς. Οὐ γὰρ δύναταί ποτε εἰμὴ τοῦ βελτίστου εἶναι, ἢ ὡρισμένως ἢ ἀπολελυμένως. Καὶ ὡς μὴ ὄντα πρότερον ἐποίει τὰ ἐν τῷ κόσμῳ, οὐ δήπου τὴν ἐν τοῖς κτίσμασιν ὡρισμένην παρ' αὐτοῦ συμπροβιβάζων ἀνάγκην (οὔπω γὰρ ἦν), οὕτω καὶ ὄντα μετασκευάζει, ἐπειδὰν βουληθῇ ὁλοσχερεστάτῃ καὶ ἀρίστῃ διατάξει προνοίας καὶ τὸ μεῖζον ἢ κοινότερον ἀγαθὸν διαπραττομένῃ μετὰ τοῦ μηδὲ τὰ ἄλλα ἀναιρεῖν. Ταῦτα δὲ συνᾴδει καλῶς τοῖς ἐξ ἀρχῆς εἰρημένοις, ἐν οἷς ἔστι καὶ τὸ τὸν Θεὸν μὴ πεποιηκέναι τὰ ὄντα τῷ πεφυκέναι, ἀλλὰ τῷ βούλεσθαι**.**

A f. 168ᵛ **12. Εἰ δὴ περὶ τὰ κεφάλαια τοῦ ἀνθρωπείου | βίου τὸ τῶν εὐχῶν οὐκ ἀναιρεῖται δραστήριον, πολλῷ μᾶλλον ἐν διαθέσεσι καὶ ὕλαις καὶ τρόποις καὶ τόποις καὶ ὅσα ἁπλῶς ταῖς ἀνθρωπίναις πράξεσιν ἢ πάθεσι σύνεισιν. Οὔτε γὰρ ὡρισμένα ἐκ τούτων τοῖς ἀνθρώποις ἀκολουθεῖ οὔτε ἑνὶ τρόπῳ πάντα πᾶσι συμπλέκεται, ἀλλ' ἐνδέχεται μὲν ἐκ τῶν αὐτῶν πρὸς τἀναντία κινεῖσθαι τὰς ἀνθρωπίνας αἱρέσεις, καὶ οὐ μόνον πλειόνων ἀνθρώπων, ἀλλὰ καὶ τῶν αὐτῶν ἐν ἄλλῳ καὶ ἄλλῳ χρόνῳ, ὡς δὲ καὶ ἐκ τῶν ἐναντίων ἢ διαφόρων ἐνδέχεται πρὸς τὸ τὰ αὐτὰ αἱρεῖσθαι ἐνάγεσθαι. Καὶ ἐμπεριλαμβάνονται μὲν τῇ διατάξει τῇ θείᾳ, οὐκ ἐκπληροῦνται δ' ἀεὶ πάντα ἰδιαιτάτῃ τῆς θείας χάριτος ἐκπληρώσει ὥσπερ τὰ τέλη αὐτῶν, ἀλλ' ὡς προηγούμενα μόνον ἢ ἐπακολουθοῦντα αὐτοῖς ἐνώπιόν εἰσι τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ Θεοῦ καὶ ὡς δι' αὐτῶν ἑκάστου ἀνθρώπου ἐπὶ τὰ κεφάλαια τοῦ ἰδίου βίου παρασκευαζομένου· τῇ δὲ τάξει τῶν μερικῶν αἰτίων**

---

54 Ταῦτα…**56** βούλεσθαι] Cf. Theodor., *prov.* II 83 (581D-584A); cf. Theoph. Nic., *de aet. mundi* 36 (32, 26-28). **12.,1** Εἰ…**13** παρασκευαζομένου·] Marc. Eug., *vit. term.* 355.

---

48 Οὐ…**54** ἀναιρεῖν] Cf. *ST* I, Q45 A.5 Resp. (*Coisl*. 280, 15v 15-18); cf. *ST* I, Q103 A.5 Resp. (*Coisl*. 280, 329v 17-23). **54** Ταῦτα…**56** βούλεσθαι] Cf. *SG* III, 1.2 (*Taurin.* XXIII, 160r 8-10); cf. *SG* III, 64.9 (*Taurin.* XXIII, 208r 11-13); cf. *SG* III, 75.5 (*Taurin.* XXIII, 218v 4-5);.cf. *SG* III, 98.4 (*Taurin.* XXIII, 243r 21-22); cf. *SG* III, 99.10 (*Taurin.* XXIII, 244v 14-19); cf. *ST* I, Q19 A.4 Resp. (*Vatop*. 254, 99r 10-12). **55** τὸ…**56** βούλεσθαι] *ST* I, Q19 A.4 Resp. (*Vatop*. 254, 98r, 10–12); *SG* III, 1.2 (*Taurin.* XXIII, 160r, 8–10); *SG* III, 64.9 (*Taurin.* XXIII, 208r, 11–13); *SG* III, 75.5 (*Taurin.* XXIII, 218v, 4–5); *SG* III, 98.4 (*Taurin.* XXIII, 243r, 21–22); *SG* III, 99.10 (*Taurin.* XXIII, 244v, 14–19). **12.,8** Καὶ…**18** κινουμένας] Cf. *ST* I, Q23 A.8 Resp. (*Vatop*. 254, 123r 17-28).

---

47 ὄντων] ἀνθρώπων E **12.,1** ἀνθρωπείου] ἀνθρωπίνου B E

ἀφίενται ὡς ἐπίπαν καὶ τῇ ἀνθρωπίνῃ βουλῇ. Ἐν τούτοις οὖν καὶ μάλιστα τῶν εὐχῶν ὁ Θεὸς ἐπακούων τῷ ταῖς ἀνθρωπείαις ἀσθενείαις συντρέχειν τὴν τῶν μερικῶς ποιούντων διάταξιν πρὸς τὸ συμφέρον πολλάκις μεταποιεῖ μετὰ τοῦ καὶ τὰς θελήσεις τῶν ἀνθρώπων ἔσθ' ὅτε προσάγειν αὐτῷ τὰς οἴκοθεν κινουμένας. Ἱκετεύομεν δὲ καὶ ὑπὲρ ἀμφοῖν τούτων οἱ ἄνθρωποι, καὶ οὐχ οἷόν τε ἦν τὸν ὑπεράγαθον τοῖς τὸ συμφέρον αἰτοῦσι πρὸς τὴν προκειμένην ζωήν, ἧς προὔργου ἐπιθυμεῖν φαίνονται, μὴ τά τε ἔξωθεν κωλύματα ἀναιρεῖν καὶ τὰς ψυχὰς καταλάμπειν πρὸς τὴν εὕρεσιν τοῦ συμφέροντος, ὁπόταν μὴ πάνυ σαφὲς ᾖ· ταῦτα δὲ καὶ χωρὶς εὐχῶν πάνυ ποιεῖ ἐν τοῖς ἀξίοις καὶ μὴ εὐχομένοις τυγχάνειν, ὥσπεροῦν πολλοὶ εὐχόμενοι οὐκ ἀξίᾳ παρασκευῇ ἢ ἀγνοίᾳ τοῦ ὠφελίμου, οἱ μὲν τῇ ὁδῷ τῆς αὐτῶν βουλῆς καταλείπονται καὶ τῆς φύσεως ἐπ' ὠφελείᾳ δήπου τινὶ αὐτῶν ἢ ἑτέρων, εἰ καὶ κακῶς τι πάσχειν δοκοῦσιν, οἱ δὲ οὐχ ὃ ζητοῦσιν, ἀλλ' ὃ σφίσι συμφέρει λαμβάνουσιν· τῆς γὰρ αὐτῆς τοῦ εὐμενεστάτου πατρὸς **προνοίας ἂν εἴη** ἰχθῦν τε αἰτοῦντι μὴ ἐπιδιδόναι, **φησίν,** ὄφιν καὶ ἰχθῦν ἀνανεύοντι ἐξηπατημένῳ παρέχειν ἰχθῦν, οὐκ ὄφιν, | εἴ τις τῶν ἀγαθῶν τοῦ A f. 169r
πατρὸς δομάτων ἄξιος εἴη, **τ' ἄλλα παῖς ἀγαθὸς ὤν. Ὃ δὲ μεῖζον εἰς ἔνδειξιν τῆς περὶ ἡμᾶς ἀγαθῆς τοῦ Θεοῦ προνοίας, ὅτι καὶ πρὸς τὸ εὔξασθαί που ἐνάγει, ἵνα σὺν ὑποσχέσει τοῦ ἀμέμπτως ποτὲ βιώσεσθαι καὶ θεοφιλῶς αὐτοῦ δεηθέντες λάβωσιν ὃ βούλεται αὐτοῖς διδόναι βελτιωθεῖσιν, εἴτε προσθήκη ζωῆς εἴη τοῦτο εἴτε δουλείας ἀπαλλαγὴ εἴτε ὁτιοῦν. Οὐδεὶς γὰρ ἔστιν, ᾧ μὴ ἀφορμὰς δίδωσιν ὁ Θεὸς καθάρσεως, ἄλλῳ ἄλλας, εἰδὼς μὲν ὅσοι αὐτὰς οὐχ ἁρπάσουσι, τὸ δὲ ἀνῆκον τῇ ἀγαθότητι ἅπαν παντὶ τῷ πλάσματι χαριζόμενος, ἵνα περὶ τῶν ὑπολοίπων τοῖς τε βελτιουμένοις τοῖς τε ἀνεπιστρόφως ἔχουσι τῇ αὐτοῦ μέλῃ δικαιοσύνῃ.**

---

14 Ἐν…**18** κινουμένας] Cf. Marc. Eug., *vit. term.* 354. **28** ἰχθῦν[1]…**30** εἴη] Luc. 11, 11-13; Mat. 7, 9-11. **34** Οὐδεὶς…**35** Θεὸς καθάρσεως] Cf. Nic. Meth., *vit. term.* I, 234.

---

14 Ἐν…**18** κινουμένας] Cf. *SG* III, 95.5 (*Taurin.* XXIII, 239r 20-21). **22** ταῦτα…**27** λαμβάνουσιν·] Cf. *SG* III, 10.14 (*Taurin.* XXIII, 167v 5-9); cf. *SG* III, 95.9 (*Taurin.* XXIII, 239r 30-34).

---

15 ἀνθρωπείαις] ἀνθρωπίναις B E **19** τὸν ὑπεράγαθον] παντοδύναμόν τε καὶ *add. ante* ὑπεράγαθον E **25** καὶ] *rep. apud mutatio folii* B **27** λαμβάνουσιν·] λαμβάνουσι E **29** ἰχθῦν…ὄφιν] ἀλλ' *add. ante* οὐκ ὄφιν E **32** ποτὲ] λοιπὸν E **36** ἁρπάσουσι] ἁρπάζουσι E

13. Τοιούτων πλήρεις αἱ ἱεραὶ ἱστορίαι, καὶ οἱ πολύθεοι δὲ τοιαῦτα ἱστοροῦσι πολλά, εἰ καὶ περὶ τὰ αἴτια αὐτῶν καὶ τοὺς τρόπους πεπλάνηνται, θεότητα μέν τινα καὶ αὐτοὶ αἰτιώμενοι τῶν τοιούτων καὶ πρόνοιαν καὶ ἀνάγκην, διανέμοντες δὲ τὴν θεότητα οὐκ εὐσεβῶς τοῖς τοῦ μόνου Θεοῦ ποιήμασι, πρὸς τὸ αἰτιῶδες αὐτῶν ἐξηπατημένοι, τὴν δὲ πρόνοιαν ἢ οὐ πάντων ἢ οὐκ ὀρθῶς λέγοντες, τήν τε ἀνάγκην ἱδρύοντες ἔνθα οὐ χρὴ σὺν οὐδεμιᾷ λόγων ἀνάγκῃ, καί, ὃ μεῖζόν ἐστιν, οὐδὲν οὔτε σφίσιν αὐτοῖς ἕκαστοι οὔτε ἀλλήλοις ὁμόλογον ἀξιοῦντες**. Ἐν τούτοις πᾶσι τοῖς περὶ τῆς θείας φιλανθρωπίας ἱστορουμένοις μετὰ τοῦ ταῦτά τε ἀληθῆ εἶναι καὶ ἡμᾶς ὀρθοτάτῳ λογισμῷ κεχρημένους εὔχεσθαι περὶ ὧν χρὴ τῷ δημιουργῷ καὶ τὸ τῆς θείας προνοίας προωρισμένον καὶ ἀμετάβλητον διασῴζεται. Οὔτε γὰρ διὰ τὸ ἅπαξ ἢ δὶς** στῆναι τοῦ δρόμου τὸν ἥλιον **τῇ τοῦ ποιήσαντος αὐθεντίᾳ ἡ περὶ αὐτὸν ἤμειπται καθόλου τῆς προνοίας διάταξις, οὔτ' ἔξω τῶν περὶ ἡλίου προωρισμένων καὶ τοῦτ' ἦν. Καὶ** Ἐζεκίας δὲ προσθήκην ζωῆς ἐλάμβανεν ἐκ τῆς περὶ τὸν βίον μεταμελείας καὶ καταφυγῆς εὐσεβοῦς πρὸς τὸν ζωῆς αἴτιον**, οὕτως οἰκονομήσαντος τοῦ Θεοῦ καὶ ὁρισαμένου ἂν τότε ὁμολογουμένως αὐτῷ τὴν ζωήν, ὡς ἠπείλησεν, εἰ μὴ μετενόει, ἀλλ' οὔτ' ἐντεῦθεν ὁ θεῖος ἠμείφθη προορισμὸς περὶ τῆς ἑκάστου ζωῆς τε καὶ τελευτῆς, ἐν ᾧ περιέχεται καὶ τὸ δύνασθαι ταῦτα πρὸς τὸ συμφέρον**
A f. 169v **διατιθέναι | τὸν θανάτου καὶ ζωῆς κύριον, οὔτ' ἔξω τῶν περὶ Ἐζεκίου προωρισμένων καὶ τοῦτ' ἦν, τὸ εὐξάμενον σὺν βελτιώσει τοῦ βίου προσθήκην ταύτην λαβεῖν· καὶ ὅ ποτε πέρας τῆς περὶ τὸν Ἐζεκίαν καθόλου**

13.,1 καὶ…**7** ἀνάγκῃ] Cf. Pleth., *fat.* 64-66. **3** τοιούτων…**8** ἀξιοῦντες] Theodor., *Graec. aff. cur. (serm.* VI, *De provid. Dei)* 14 (258), 11-15; Anast. S., *inter. et resp.* 96 (89, 736C) **8** Ἐν…**14** ἦν] Cf. Pleth., *fat.* 64. **12** στῆναι…ἥλιον] Ios. 10.12. **14** Καὶ…**16** αἴτιον] Cf. Germ., *vit. term.* 24, 10-11. | Καὶ…**31** προωρισμένως] Cf. Anast. S., *qu. et resp*. [App.], 23a (titulus), (213,1-214,13) [= (Ps.-) Ath., *qu. Ant.* 113 (titulus), 28, 668a]. | Ἐζεκίας…**16** αἴτιον] IV Regn. 20, 1-6; cf. Anast. S., *qu. et resp*. [App.] 23b, 9 (220, 81-86); cf. Nic. Meth., *vit. term.* II, 250; cf. Blemm., *vit. fin.* I (11, 24-33); cf. Marc. Eug., *vit. term.* 353.

13.,1 Τοιούτων…**8** ἀξιοῦντες] Cf. *SG* III, 2.10 (*Taurin.* XXIII, 161v 33-35); cf. *SG* III, 38.3 (*Taurin.* XXIII, 185r 4-10). **7** οὐδὲν…**8** ἀξιοῦντες] *ST* I, Q22 A.2 Resp. (*Vatop*. 254, 113v, 28–32); *ST* I, Q116 A.1 Resp. (*Coisl*. 280, 404r, 13–16). **8** Ἐν…**11** διασῴζεται] Cf. *SG* III, 129.3 (*Taurin.* XXIII, 266v 25-26). **11** Οὔτε…**14** ἦν] Cf. *ST* I, Q19 A.8 Resp. (*Vatop*. 254, 102v 32-103r-4); cf. *ST* I, Q105 A.7 Resp. (*Coisl.* 280, 348r 9-11); cf. *ST* I, Q105 A.7 Resp. (*Coisl.* 280, 348r 14-16). **14** Καὶ…**23** μεταποιηθῆναι] Cf. *ST* I, Q19 A.7 Resp. (*Vatop*. 254, 102r 32-102v 3); *SG* III, 95.17 (*Taurin.* XXIII, 240r 19-23).

13.,8 ὁμόλογον] ὁμόλογα E **18** τε] *supra* ζωῆς B **19** πρὸς…20 διατιθέναι] διατιθέναι πρὸς τὸ συμφέρον B

θείας προνοίας ἦν, τοῦτ' ἀμήχανον ἦν μεταποιηθῆναι. Ὥστε, εἰ καὶ δὶς αὐτῷ, τοσοῦτος αὖ προσετίθετο χρόνος, ἐκεῖνος ἂν ἦν ὁ τῆς ζωῆς τελευταῖος ὅρος αὐτῷ καὶ προσετίθετ' ἂν δήπου, οὐκ ὢν δὲ οὐδὲ προσετίθετο. Καὶ εἰ προαιρούμενος μετενόει Ἐζεκίας ἐνδεχομένου αὐτῷ καὶ μὴ θέλειν μετανοεῖν, ἀλλ' ὁ Θεὸς ᾔδει ὡρισμένως ὅτι μετανοήσει καὶ οὐκ ἀποθανεῖται εὐθὺς τότε· καὶ εἰ ἀπέθνῃσκεν ἂν εὐθὺς μὴ μετανοῶν, οὐχ ὡς οὕτω καὶ προωρισμένον ἐγίνετ' ἂν οὕτως, ἀλλ' ἦν ἂν ὅτι γενήσεται οὕτω προωρισμένον ἐν τῇ πάντα περιεχούσῃ τοῦ Θεοῦ γνώσει, καὶ ἐγίνετ' ἂν τὸ ἀνθρωπίνῃ γνώμῃ γινόμενον καὶ τῇ θείᾳ γνώσει προωρισμένως. Ὁ δ' αὐτὸς καὶ περὶ τῶν ὁμοίων ἔστι λόγος. Ἐπεὶ τοίνυν καὶ οὐδὲν ἀναιρεῖται τῶν ὁμολογουμένων ἐκ τοῦ πάντα ἐκεῖνα οὕτω τίθεσθαι ὡς περὶ ἀληθεστάτων, τῷ δεδωκότι καὶ γνῶναι οὕτω καὶ εἰπεῖν χάριν ὁμολογοῦμεν Θεῷ· ᾧ πρέπει δόξα ἐκ πάντων εἰς τοὺς αἰῶνας· ἀμήν.

---

28 τότε·] *om.* E **34** οὕτω…εἰπεῖν] καὶ εἰπεῖν οὕτως B

A f.170r

Περὶ θείου προορισμοῦ, δεύτερον

1. Κλινοπετὴς ἐδεξάμην σου τὴν ἐπιστολήν. Καὶ νῦν ὀψὲ μικρὸν ἀνασφήλας τῆς νόσου ἐβουλόμην μὲν μηδὲν ἀποκρίνεσθαι περὶ ὧν ἐπυνθάνου, συνήθει δὲ γραφῇ τὸ τῆς εὐνοίας μόνον χρέος πληροῦν· ὁ γὰρ ἡμέτερος καιρὸς καὶ τῶν ἡμετέρων ᾤχετο λόγων, μᾶλλον δὲ παντὸς ἀγαθοῦ, καὶ δεῖ τὴν ἐσχάτην ἀμορφίαν τοῦ γένους ἐν ἅπαντι πράγματι καθημένους ἐν γωνίᾳ που θρηνεῖν σιωπῇ καὶ τὴν ἀπαγωγὴν τῆς τοιαύτης ἐξαιτεῖσθαι ζωῆς, ὁπόταν ἐπινεύῃ τὸ θεῖον. Ἀλλ' ἡ πρὸς τὸν μέγαν Βασίλειον αἰδὼς κατηνάγκασεν· ἐκείνῳ τοίνυν ἔχοις ἂν τὴν χάριν, οὐχ ἡμῖν, ταυτησὶ τῆς ἀπολογίας. Ὁ μὲν γὰρ μέγας τῆς ἐκκλησίας διδάσκαλός φησί που· Θάνατοι δὲ ἐπάγονται τῶν ὅρων τῆς ζωῆς πληρωθέντων, οὓς περὶ ἕκαστον ἔπηξεν ἡ δικαία τοῦ Θεοῦ κρίσις, πόρρωθεν τὸ περὶ ἡμᾶς συμφέρον προβλεπομένου**. Σὺ δὲ ὁσιώτατε καὶ φίλτατε, ἀκούειν λέγεις πολλῶν πολλοῖς ἐπιχειρήμασι μὴ θελόντων τοῦτο μηδὲ δεχομένων· ὅθεν καί τινας αὐτῶν τὸν μέγαν ἐξαιτιωμένους ἐπὶ τούτῳ Βασίλειον λέγειν, ὡς ἐκ τοῦ παρήκοντος εἶπεν οὕτω καὶ δι' ὠφέλειαν τῶν τότε ἐκείνου ἀκουόντων.**

2.1. Εἶναι μὲν οὖν πολλοὺς τοὺς ταῦτα λέγοντας οὐδὲν θαυμαστόν· τὰ γὰρ θεῖα καὶ ὑψηλὰ **καὶ φιλοσοφίας γέμοντα τοὺς πολλοὺς διαπέφευγεν. Ὅθεν οὐδὲ χρὴ ποιεῖσθαι πρὸς ἐκείνους λόγον οὐδένα· σὲ δὲ εὐνοίας ἕνεκα τῷ μεγάλῳ συνιστῶμεν πατρὶ καὶ τῷ τὴν ἱερὰν ἐκείνου ψυχὴν φωτίσαντι Πνεύματι.** Ἔστω δέ, ὡς αὐτοί φασιν, ἐκ τοῦ παρήκοντος θεολογεῖν τινα τῶν ἀληθῶν θεολόγων· ἀλλὰ ψευδῆ θεολογεῖν οὐχ οἷόν τε οὔτε προὔργου οὔτ' ἐκ

1.,10 Θάνατοι…**12** προβλεπομένου] Bas., *Deus non auct. mal.* 31 (333B); Bas., *mor.* 11 / *mort.* 32 (1268C); cf. Germ., *vit. term.* 12, 24-30; cf. *ibid.* 18, 9-12; cf. *ibid.* 56, 4-9; cf. Nic. Meth., *vit. term.* II, 238-239; cf. Blemm., *vit. fin.* I (6, 26-29); cf. Blemm., *vit. term.* II (24, 1-4). **12** Σὺ…**15** ἀκουόντων] Cf. Marc. Eug., *vit. term.* 351; cf. *ibid.* 358, 14-16; cf. *ibid.* 359, 4-11; cf. Nic. Meth., *vit. term.* II, 244; cf. Nic. Meth., *vit. term.* II, 244; cf. Blemm., *vit. term.* II (22, 29- 23, 4). **13** ὅθεν…**15** ἀκουόντων] Cf. Mich. Glyc., *In S. Scr.* 37 (452, 3-10); cf. *ibid.* 37 (453, 10-14). **2.1.,1** τὰ…**2** ὑψηλὰ] Sir. 3, 21–23. | τὰ…**2** διαπέφευγεν] Cf. Nic. Meth., *vit. term.* I, 223. **5** Ἔστω…**6** θεολόγων·] Cf. Anast. S., *qu. et resp.* 99, 5 (158, 46-58). | Ἔστω…**21** μᾶλλον] Cf. Marc. Eug., *vit. term.* 358; cf. Nic. Meth., *vit. term.* II, 244.

---

36 Περὶ…δεύτερον] Titulus: Περὶ προορισμοῦ, δεύτερον· †Τῷ τιμιωτάτῳ καὶ ὁσιωτάτῳ ἐν μοναχοῖς γενναίῳ Ἰωσὴφ τῷ ἐν Θεσσαλονίκῃ Γεννάδιος μοναχός, Ἰνδικτιῶνος ιε΄ Ἰουλίῳ (ex Ἰουλλίῳ *correxi*) ἐν τῇ μονῇ τοῦ Τιμίου Προδρόμου [ἐν τῷ ὄρει τοῦ] Μενοικέως A | Περὶ θείου προορισμοῦ, δεύτερον· Γεννάδιος μοναχὸς ὁ Σχολάριος τῷ τιμιωτάτῳ καὶ λογιωτάτῳ ἐν μοναχοῖς κυρίῳ Ἰωσὴφ τῷ ἐν Θεσσαλονίκῃ χαίρειν· B **1.,2** ἀποκρίνεσθαι] ἀποκρίνασθε *primum scr. deinde suppl. et corr.* ⌜ε⌝ *supra* –να- B **2.1.,3** ἕνεκα] εἵνεκα B **5** δέ] δὴ B

τοῦ παρήκοντος θεολογοῦντα. Ἔμελλε δὲ ἐκ τοῦ παρήκοντος θεολογεῖν ποτε ὁ πάσης προσοχῆς καὶ ἀκριβείας κανών, καὶ ταῦτα περὶ μεγίστου δόγματος | καὶ A f. 170v
εἰς τὸ δεύτερον τῆς πίστεως ἀνήκοντος ἄρθρον, καὶ δι' ὠφέλειαν τῶν ἀκουόντων ἔμελλε ψευδῆ προτιθέναι δόγματα; Καὶ ὠφέλεια τῶν ἀκουόντων ἂν ἦν, ἵνα περὶ τὸ ἦθός τι βελτίους γινόμενοι ψευδοδοξῶσι περὶ Θεοῦ καὶ τῶν θείων; Καὶ ὠφελῶν ἄλλους ἐν μικροῖς ἔβλαπτεν ἑαυτὸν ἐν τοῖς μεγίστοις ἑκὼν περὶ τῶν θείων ψευδόμενος, καὶ ταῦτα μηδὲ πρὸς δῆμον τὸν λόγον ποιούμενος, ἀλλ' ἰδίᾳ τισὶ πεπαιδευμένοις τε καὶ παρακολουθεῖν δυναμένοις; **Καὶ μὴν παντὶ συλλογιζομένῳ, εἰ καὶ σκοπός ἐστι τὸ συμπέρασμα, ἀλλ' οὐκ ἐκ τοῦ παρήκοντος αἱ προτάσεις λαμβάνονται, πρὸς δὲ τὸν λόγον καὶ τὴν κατ' αὐτὸν ἀλήθειαν, ἁπλῶς δηλονότι, αὗται καὶ μᾶλλόν εἰσι προὔργου, ὡς ἄνευ αὐτῶν ἀδύνατον συμπεραίνειν· ὁ δὲ τῆς ἀληθείας διδάσκαλος ἐκ τοῦ παρήκοντος ποιήσεται καὶ παρέργως τὴν ἐκ τῶν θείων λογίων ἀπόδειξιν; Εἰ δὲ καὶ ἐκ μὴ ἀληθῶν, τὸ πεῖσαι μόνον σκοπῶν, ἔτι τῆς ἀληθείας ἔσται διδάσκαλος ἢ σοφισταῖς ἐναρίθμιος μᾶλλον; Εἰ τοίνυν ἐκ τῆς οὐρανίου προδιατάξεως περὶ τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς τε καὶ τελευτῆς κατά τε χρόνον καὶ τρόπον ὁ μέγας ἤθελε πείθειν μεθ' ὑπομονῆς εὐχαρίστου φέρειν τὴν τελευτήν, μᾶλλον δὲ ἀναγκάζειν, ὡς ἄλλως μέλλοντας ἀσεβήσειν, ἢ τὸν θεῖον ἀγνοοῦντας προορισμὸν ἢ εἰδότας καὶ οὐ φροντίζοντας ἐκ φιλοζωίας ἑαυτῶν τε καὶ τῶν οἰκείων ἀλόγου, οὐκ ἦν αὐτῷ μάλιστα προὔργου ὁ περὶ τῆς θείας προδιατάξεως λόγος τῷ μετὰ τῆς ἀληθείας πείθειν ἐθέλοντι; Ἢ οὐχὶ καὶ τοῖς διδασκομένοις, εἴπερ ἐβούλοντο πείθεσθαι, προὐργιαίτατος ἂν ἦν, ὡς διὰ τοῦτον μάλιστα πειθομένοις; Ὥστε πάνυ χυδαῖον οὕτως ἐξαιτιᾶσθαι τὸν καθάπαξ ἀναίτιον. Ἀλλὰ φρονιμώτερον ἂν ἐξητιῶντο λέγοντες ὡς, εἰ σοφὸς ἦν καὶ θεῖος, ἀλλ' ὡς ἄνθρωπος ἠγνόησεν ἐν τούτῳ τῷ μέρει καὶ οὐκ ἠδυνήθη καλῶς | τῆς** A f. 171r

7 Ἔμελλε…**8** κανών] Cf. Anast. S., *qu. et resp*. 99, 3 (157, 24-27). **9** εἰς…ἄρθρον] Cf. *Vat. Ros.* 986, f. 306r, 9 -306v, 6. **14** Καὶ…**18** συμπεραίνειν·] Cf. Theod. Agal. *epist*. 2, 412. **21** Εἰ…**24** τελευτήν] Cf. Marc. Eug., *vit. term*. 355; Cf. Theoph. Sim., *vit. term.* III (28, 31–30, 5). **30** Ὥστε…ἀναίτιον] Cf. Marc. Eug., *vit. term.* 353; cf. *ibid*. 359.

2.1.,8 περὶ…**9** ἄρθρον] Cf. *ST IIa IIae,* Q1 A.8 Resp. (t.15, 47, 13-17) [*Par. Gr.* 1237, 5v (8v), 23-27]; cf. *ibid*. (t.15, 49, 15-20) [*Par. Gr.* 1237, f. 6r (9r), 24-28] [= *ST* I, Q13 A.8 Resp. (*Coisl.* 279, 85r 10-13) = *Compendium* ST *Ia*, Q13 A.8 (V 349, 19-21)]; [cf. *Vat. Ross.* 986, f. 306r 9-10 et sic porro].

9 εἰς…ἄρθρον] **20** ἐκ] *suppl. supra lineam* A

ἀληθοῦς καὶ σοφῆς ἐφικέσθαι γνώμης καὶ διακρίσεως. Ἀλλ' οὐδὲ τοῦτο λόγον ἔχον ἐστίν· ἡμεῖς γάρ, καίτοι τὸν μέγαν εἰδότες οὐ σοφίᾳ μόνον παρεληλακότα πάντας, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἐκ Θεοῦ φωτισμοῖς διαπρέψαντα, 35
ὅμως οὐκ αὐτῷ τιθέμεθα μᾶλλον ἢ Ἀθανασίῳ καὶ Γρηγορίῳ τῷ Θεολόγῳ καὶ τῷ Νύσσης αὐτῷ καὶ Αὐγουστίνῳ, οἷς πᾶσιν ὁ μέγας ἐνταῦθα συνᾴδει Βασίλειος καὶ οὗτοι πάντες αὐτῷ. Καὶ πῶς οἷόν τε τηλικούτους διδασκάλους ὁμοῦ περὶ τοῦτο πλανηθῆναι τὸ μέρος;

2.2. Ὅτι δὲ πολλαχοῦ τὰ αὐτὰ ταῦτά φησι καὶ μετὰ πολλῆς τῆς ἐπεξεργασίας, ὡς προὔργου τὸν περὶ τούτων λόγον ποιούμενος καὶ ὠφελεῖν μέλλων τῇ δόξῃ τῆς ἀληθείας τοὺς παρακολουθεῖν δυναμένους, ἄκουε τί φησιν ἀλλαχοῦ, καὶ σπουδάσας εὑρήσεις· Μὴ αὐτόματόν τινα εἴπῃς συντυχίαν τῶν γινομένων ἀνθρώποις, ὡς μηδενὸς προστάτου τὸν κόσμον 5
οἰκονομοῦντος, πονηρὰ δόγματα ὑποτιθέμενος σεαυτῷ, μηδὲ ἐκπέσῃς τῶν ὅρων τῆς εὐσεβείας· ὁ γὰρ πλάσας ἡμᾶς καὶ ψυχώσας Θεὸς ἰδίαν ἔδωκεν ἑκάστῃ ψυχῇ τὴν τοῦ βίου διαγωγὴν καὶ ἄλλοις ἄλλους ὅρους ἔπηξε τῆς ἐξόδου· τὸν μὲν γὰρ ἐπὶ πλεῖον παραμεῖναι τῇ παρουσίᾳ τῆς σαρκὸς ᾠκονόμησεν, τὸν δὲ θᾶττον ἀπολυθῆναι τῶν δεσμῶν τοῦ σώματος διετάξατο 10
κατὰ τοὺς τῆς ἀρρήτου σοφίας ἑαυτοῦ καὶ δικαιοσύνης λόγους. Ὥσπερ οὖν οἱ ταῖς εἱρκταῖς ἐμπίπτοντες, οἱ μὲν ἐπὶ πλείονα χρόνον τῇ κακώσει τῶν δεσμωτηρίων ἐναποκλείονται, οἱ δὲ ταχυτέραν εὑρίσκουσι τὴν τῆς κακοπαθείας ἀπαλλαγήν, οὕτω καὶ αἱ ψυχαί, αἱ μὲν ἐπὶ πολὺ προσκατέχονται τῇ ζωῇ ταύτῃ, αἱ δὲ ἐπ' ἔλαττον, κατὰ τὴν ἀξίαν τῆς ἀναλογίας ἑκάστου 15
σοφῶς καὶ βαθέως καὶ ὡς οὐκ ἂν ἐφίκοιτο νοῦς ἀνθρώπων τὰ περὶ ἕκαστον
A f. 171v ἡμῶν τοῦ κτίσαντος προβλεπομένου. Οὐκ | ἀκούεις λέγοντος τοῦ Δαυίδ· "Ἐξάγαγε ἐκ φυλακῆς τὴν ψυχήν μου"**;** οὐκ ἤκουσας περὶ τοῦ ἁγίου ὅτι "*ἀπελύθη αὐτοῦ ἡ ψυχή*"; Τί δὲ Συμεών, ὅτε ἐνηγκαλίσατο τὸν Κύριον ἡμῶν

---

36 ἢ…Θεολόγῳ] Cf. Germ., *vit. term.* 14 11-19; cf. *ibid* 36, 25-30. | Ἀθανασίῳ] Cf. (Ps.-) Ath., *qu. Ant.* 113 (668C-D). **2.2.,1** Ὅτι…**17** προβλεπομένου] Cf. Germ., *vit. term.* 18, 26-20, 13. **4** Μὴ…**22** διατριβή] Bas., *in Jul.* 31 (248C); *ib.* 31, 248D-249B; cf. *id., mor.* 11 / *mort.* 32 (1257D-1260A); cf. Nic. Meth., *vit. term.* II, 239; cf. Blemm., *vit. fin.* II (25, 22-26, 3); cf. Blemm., *vit. fin.* II (24, 4-21). **19** ἀπελύθη…ψυχή] Cf. Tob. 3,6.

2.2.,4 Μὴ…**6** σεαυτῷ] Cf. *Compendium SG* III, 93 (V 179, 24-28).

2.2.,8 ἄλλοις] רוח A **18** ἁγίου] *** *lac. inter* ἁγίου *et* ὅτι, *fort. pro post scr.* A B : [Τωβίτ?] Œ

ποίαν φωνὴν ἀφῆκεν; Οὐχ ὅτι "Νῦν ἀπολύεις τὸν δοῦλον σου Δέσποτα"; Τῷ γὰρ ἐπειγομένῳ πρὸς τὴν ἄνω διαγωγὴν βαρυτέρα πάσης κολάσεως καὶ δεσμωτηρίου παντὸς ἡ μετὰ τοῦ σώματός ἐστι διατριβή.

2.3. Ταῦτα μὲν ἐν ἑνὶ λόγῳ φησίν. Ἐκ τοῦ παρήκοντος οὖν δογματίζει τὴν πατρικὴν ὁμοῦ καὶ δεσποτικὴν περὶ τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς καὶ μεταστάσεως πρόνοιαν καὶ ὅλως τὸν θεῖον ἐν τοῖς ἀνθρώποις προορισμὸν καὶ ὑποδείγμασι καὶ γραφικαῖς ἀποδείξεσι μετὰ πολλῆς δεικνύων σπουδῆς; Καίτοι γε εἰ πρὸς ἀντιλέγοντας ἐποιεῖτο τὸν λόγον, εἶδες ἂν πᾶσαν τὴν ἱερὰν Γραφὴν αὐτὸν ἐπιφέροντα. Ἀλλὰ καὶ πανταχοῦ τῶν αὐτοῦ λόγων προδιατεταγμένον ἐν ἑκάστοις τῆς ζωῆς τὸ τέλος καλεῖ, κἀντεῦθεν ἄνισα καὶ ἀνόμοια γίνεσθαι τοῖς ἀνθρώποις τοῦ βίου τὰ πέρατα κατὰ τὰς περὶ ἕκαστον διαφόρους καὶ ἡμῖν ἀνεννοήτους τοῦ θείου οἰκονομίας, ἄνισα μὲν κατὰ τὸν χρόνον δηλονότι, ἀνόμοια δὲ κατὰ τὸν τρόπον. **Αὗται λέξεις ἐκείνου. Ὅτι μὲν οὖν οὐκ ἐκ τοῦ παρήκοντος ἔλεγεν ἐκεῖνα τὰ πρῶτα, ἀλλὰ προὔργου καὶ ὡς οὕτω φρονῶν, ἀρκείτω σοι ταῦτα.**

3. Ἀλλὰ μὴν καὶ ἀξίως τῆς παντοίας σοφίας αὐτοῦ καὶ μεγαλονοίας καὶ τοῦ φωτίζοντος αὐτὸν Πνεύματος οὕτως ἐφρόνει τε καὶ ἐδίδασκεν ὁ ἔνθεος τῆς οἰκουμένης φωστήρ· ᾔδει μὲν γὰρ ἐν τοῖς ἀνθρωπίνοις πράγμασι τὸν θεῖον πανσόφως καὶ παναγάθως ἐνεργοῦντα προορισμόν, ὅς ἐστιν ἡ ἀίδιος ἐν τῷ Θεῷ τάξις τῆς ἐπὶ τὴν μακαρίαν ζωὴν ὁδηγίας τοῦ ἀνθρώπου, καίτοι γινομένης ἐν χρόνῳ, τοῦ Θεοῦ πέμποντος αὐτὸν ἐπὶ τὸν ὅρον ἐκεῖνον ὡς τοῦ τοξότου τὸ βέλος πρὸς τὸν σκοπόν, καὶ πέμποντος ὡς οἴκοθεν μόνον ἀδυνατοῦντα, εἰ καὶ πρὸς τοῦτο | γεγένηται, καὶ διὰ τοῦτο τὰς ἀσθενείας καὶ A f.172r
τὰς ἐλλείψεις ταῖς περὶ τὴν ζωὴν ποικίλαις οἰκονομίαις αὐτοῦ καὶ τὴν τελευτὴν ἰωμένου καὶ θεραπεύοντος δι' ἐλέους ὑπερβολήν· *οὐ γὰρ ἐξ ἔργων δικαιοσύνης ὧν ἡμεῖς ἐποιήσαμεν*, **ὁ θεῖος φησὶν ἀπόστολος,** *ἀλλὰ κατὰ τὸν αὐτοῦ ἔλεον*

2.3.,1 Ἐκ…**5** σπουδῆς] Cf. Mich. Glyc., *In S. Scr.* 37 (453, 10-14). **7** προδιατεταγμένον…**10** τρόπον] Cf. Bas., *in Jul.* 31 (249B-C); cf. *id*., *mor.* 11 / *mort*. 32 (1276C-D); cf. *ibid*. 32 (1269A-B). **3.,3** ᾔδει…**10** ὑπερβολήν·] Cf. Dem. Cyd*., de contemn. morte* XIII *(*24, 16-22). **10** οὐ…**12** ἡμᾶς] Tit. 3, 4-5.

3.,3 ᾔδει…**10** ὑπερβολήν·] Cf. *Compendium SG* III, 24 (V 130, 10-14); cf. *Compendium* SG III, 52 (V 146, 34-38); cf. *Compendium SG* III, 109 (V 193, 38-134, 3) cf. *Compendium SG* III, 117 (V 199, 14-15); cf. *Compendium ST* I, Q23 A1 (V 360, 28-361, 5). **10** οὐ…**12** ἡμᾶς] Cf. *Compendium SG* III, 149 (V 224, 1-3); cf. *Compendium ST* I, Q23 A.5 (V 362, 7-14).

---

20 τὸν…Δέσποτα] *intra* τὸν ⍲ δέποτα *symbol* (o^{χ}), *quod iter. in marg. dext. et scrp*. δοῦλον σου A **3.,9** τὴν^{2}] *supra lineam* A

ἔσωσεν ἡμᾶς **ἔκτοτε καὶ νῦν καὶ ἕως ἂν ἡ τῶν ἀνθρώπων γένεσις ᾖ, ὡς ἅπαξ οἵκτῳ μόνον οἰκείῳ τὴν τῆς ζωῆς ὁδὸν ἀνοίξας ἡμῖν. Ὁ γὰρ πάντων τῶν ποιημάτων αὐτοῦ προνοούμενος εὐλόγως Θεὸς κατὰ τὴν ἑκάστων ἀξίαν καὶ τάξιν ἐν τῷ παντί, ἰδιαιτάτην τῇ λογικῇ φύσει χαριζόμενος πρόνοιαν τοῖς δώροις οἷς αὐτὴν ἐκόσμησε πρέπουσαν, καὶ** τέλος αὐτῇ τοῦ γεγονέναι καὶ εἶναι τὴν μακαρίαν τάξας ζωὴν ἐν τῇ εἰλικρινεῖ καὶ ἀμέσῳ τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν θείων γνώσει συνισταμένην **(***αὕτη γάρ ἐστί***, φησιν,** *ἡ αἰώνιος ζωή, ἵνα γινώσκωσί σε τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεὸν καὶ ὃν ἀπέστειλας Ἰησοῦν Χριστόν***, τουτέστι τὰ τῆς θεολογίας καὶ οἰκονομίας ἀπόρρητα,** *ἃ νῦν ἐν ἐσόπτρῳ καὶ ἐν αἰνίγματι βλέπουσιν* **οἱ πιστεύοντες), αὐτὸς αὐτῇ τὸν ὅρον ἐκεῖνον τίθησι καὶ τὸ τέλος καὶ τὸν σκοπόν, οὐδενὸς τῶν ὄντων οὐδὲ πάντων ὁμοῦ τοῦτό γε δυναμένων·** αὐτὸς καὶ πρὸς ἐκεῖνον ὁρίζει (εἰ γὰρ καὶ ὅρος αὐτῆς ἐστιν, οὕτω τῷ Θεῷ δόξαν, ἀλλ᾽ ὑπερφυής), καὶ ὁρίζει συγκινῶν καὶ οἴκοθεν κινουμένην (τὴν γὰρ προαιρετικὴν αὐτῇ δύναμιν δέδωκεν, ὡς δύνασθαι καὶ οἴκοθεν πρὸς ἐκεῖνον κινεῖσθαι μετὰ τῆς ἄνωθεν ὁδηγίας)**, ὁδηγῶν ἐπὶ τούτῳ, συνεπωθῶν, λύων τὰς δυσχερείας, ἐπιφέρων ἄλλας, ἡνίκ᾽ ἂν δέῃ πρὸς γυμνασίαν, παραχωρῶν ὑπονοστεῖν ἐπὶ τῷ συμφέροντι, ὑποστρέφοντας εὐθὺς ἐπανάγων, παρακαλῶν, θλίβων αὖ ὁπόταν καὶ τοῦτο συμφέροι, τὰ μὲν ἀφανῶς, τὰ δὲ καὶ προδήλως τοῖς περὶ ταῦτα προσέχουσι, καὶ** τὰ μὲν
A f. 172v ἀμέσως δι᾽ ἑαυτοῦ ποιῶν, | ὅτε χάριν ἐπιπέμπων ἐνίησι**,** *τὰ δὲ διὰ τῶν φυλαττόντων ἀγγέλων, ὧν ἕκαστος ἑκάστῳ τῶν ἀνθρώπων ἀφωρισμένος κινεῖ μὲν πρὸς τἀγαθόν, ἀπαλλάττει δὲ τῆς τῶν δαιμόνων ἐνέδρας, ἣν ὑποκρύπτουσιν ἐν τῇ ὁδῷ ταύτῃ κατὰ τὸν Δαυίδ, ᾗ πορευόμεθα***, οὐ ταῖς ψυχαῖς μόνον, ἀλλὰ καὶ ταῖς ζωαῖς ἡμῶν, ὅσον δύνανται, καὶ τὴν ἀσθένειαν τῶν ἀνθρωπίνων**

---

18 αὕτη…**19** Χριστόν] Io. 17, 3. **20** τουτέστι…ἀπόρρητα] Nic. Meth., *vit. term.* II, 244-245. ἃ…**21** βλέπουσιν] I Cor. 13, 12. **31** τὰ…**34** πορευόμεθα] Ps. 90, 1, 5-6, 10-11; *ib*. 5–6; *ib*. 10–11.

---

16 τέλος…**18** συνισταμένην] Cf. *Compendium SG* III, 25 (V 131, 33-34); cf. *Compendium SG* III, 25 (V 132, 6-7); cf. *Compendium SG* III, 25 (V 132, 9-10); cf. *Compendium SG* III, §26 (V 133, 5-8); cf. *Compendium SG* III, 52 (V 146, 34-38); cf. *Compendium SG* III, 61 (V 153, 3-5); cf. *Compendium ST* I, Q23, A1 (V 360, 31-34); cf. *Compendium ST* II, Q3, A.4 (VI 6, 9-11). **20** ἃ…**21** βλέπουσιν] Cf. *Compendium SG* III, 47 (V 142, 6-8); cf. *Compendium SG* III, 51 (V 145, 37-146, 5); cf. *Compendium SG* Iv 1 (V 240, 35-36) **23** αὐτὸς…**26** ὁδηγίας] Cf. *Compendium ST* I, Q45, aA.7 (V 380, 32-34). **30** τὰ^{2}…**32** ἀγγέλων] Cf. *Compendium SG* III, 69 (V 159, 22-24).

---

21 ἐν] *om*. A

λογισμῶν ἐνισχύει. Ἁπλῶς εἰπεῖν (οὐ γὰρ οἷόν τέ ἐστιν οὔτε δεῖ τῶν ἀνεξιχνιάστων καὶ ἀναριθμήτων **κατατολμᾶν), τὴν μὲν ζωὴν πᾶσαν οὕτως οἰκονομῶν αὐτοῖς πρὸς τὸ βέλτιστον, ὡς μηδὲν τὴν θείαν ἀγαθότητα τῆς πατρικῆς προνοίας ἐλλελοιπέναι τοῖς τέκνοις, ὁπόσοι τῆς ζωῆς ἐκείνης ἐρῶσι τῆς παρούσης ὀλίγα τε καὶ κατὰ νόμον φροντίζοντες, τὸ δὲ τῆς ζωῆς τέλος αὐτοῖς ἐπιπέμπων ἢ παρασκευάζεσθαι συγχωρῶν κατά τε χρόνον καὶ τρόπον, οἷον ἂν γένοιτο ταῖς ἄλλαις αὐτοῦ προνοίαις συνᾴδον, πρὸς τὸ καθάπαξ ὁρισθῆναι καλῶς καὶ ταῖς τῶν ὁριζομένων παρακολουθήσεσι καὶ σπουδαῖς ὑπὲρ τῆς οἰκείας σωτηρίας πρεπόντως.**

4.1. Διὰ ταῦτα καὶ προνοεῖν μὲν ἁπάντων ὁ Θεὸς λέγεται τῶν ὑπ᾽ αὐτοῦ γεγονότων καὶ τὸ τῆς θείας προνοίας ἀγαθὸν εἰς πάντα διήκει τὰ ὁπωσοῦν τοῦ εἶναι μετέχοντα, προορίζειν δὲ τὴν λογικὴν φύσιν μόνην, τὸν ἄνθρωπον, ὡς εἶναι ταὐτὸν μὲν ἐπ᾽ ἀνθρώπου πρόνοιαν Θεοῦ καὶ προορισμόν (ἑκατέρῳ γὰρ ὁ λόγος δηλοῦται τῆς εἰς τὸ οἰκεῖον τάξεως τέλος), ἁπλῶς δὲ οὐ ταὐτόν, ἀλλὰ μέρος τῆς προνοίας ἐξῃρημένον. Τὰ μὲν γὰρ ἄλλα τάττονται πρὸς τέλος τῇ αὐτῶν φύσει σύστοιχον καὶ ἄγονται μόνον ὡς ἐτάχθησαν ἄγεσθαι, οὐκ ἄγουσιν ἑαυτά, ἄνθρωπος δὲ πρὸς τέλος ὑπερφυές, ὁριζόμενος μὲν ὑπὸ Θεοῦ πρὸς αὐτό, καὶ οἴκοθεν δὲ ἀγόμενος ἅμα καὶ ἀγγέλῳ φύλακι βοηθούμενος. Ὡς οὖν αὐτὸς μόνος εἰδὼς τοὺς ὁρισθησομένους οὕτως, ἐπειδὰν καὶ τὸ παρ᾽ ἑαυτῶν εἰσενέγκωσιν | ἅπαν τῇ θείᾳ περὶ αὐτοὺς καὶ ὑπερφυεῖ δωρεᾷ, καὶ εἰδώς, ὡς A f. 173r ὁρισθήσονται καὶ πρὶν ὁρισθῆναι, οὐδὲ πρὶν ὁρισθῆναι μόνον καὶ τοῦ τέλους τυχεῖν, ἀλλὰ καὶ πρὶν αὐτοὺς γεγονέναι καὶ εἶναι ‘προορίζειν’ λέγεται, καὶ ‘προωρισμένοι’ πάλιν οὗτοι καλοῦνται. Καὶ προώρισε μὲν σωθῆναι τοὺς σῳζομένους, ὥσπερ καὶ σῴζει, σῴζει δὲ ὡς καὶ σωθῆναι προώρισεν. Ὥσπερ αὖ

37 ἀνεξιχνιάστων…ἀναριθμήτων] Iob 5, 8-9; Iob 9, 10. **4.1.,14** Καὶ…**15** σῴζει[1]] I Tim 2, 4.

4.1.,1 Διὰ…**9** αὐτό] Cf. *Compendium SG* I, 1 (V 2, 6-7); cf. *Compendium SG* II, 24 (v 69, 10); cf. *Compendium SG* III, 73 (V 162, 28-29); cf. *Compendium SG* III, 109 (V 193, 38-194, 3); cf. *Compendium SG* III, 111 (V 195, 18-21); cf. *Compendium SG* III, 129 (V 208, 29-30); cf. *Compendium SG* III, 147 (V 222, 2-6); cf. *Compendium SG* III, 155 (V 233, 11-15); cf. *Compendium SG* III, 157 (V 221, 26- 222, 28); cf. *Compendium ST* I, Q22 A.2 (V 359, 21-25); cf. *Compendium ST* I, Q23 A1 (V 360, 31-34); cf. *Compendium STI* I, Q23 A.2 (V 361, 20-22); cf. *Compendium ST* I, Q103 A.5 (V 482, 8-12). **9** καὶ[1]…βοηθούμενος] Cf. *Compendium ST* I, Q113 A1 (V 497, 14-23). | Ὡς…**14** καλοῦνται] Cf. *Compendium ST* I, Q23 A.5 (V 362, 10-11). **14** Καὶ…**24** σπουδήν] Cf. *Compendium SG* III, 159 (V 236, 6-7); cf. *Compendium ST* I, Q19 A.6 (V 355, 4-17).

38 οἰκονομῶν] -νο- *iter. apud mutatio lineae* A **40** τε] *om*. A

οἱ καθάπαξ ἀφηνιάζοντες τῆς πρὸς τὸν ὅρον ὁδοῦ, ἢ πλαγιάζοντες ἔνθεν κἀκεῖθεν ἑκόντες καὶ τὴν τοῦ Θεοῦ περὶ αὐτοὺς ἀκυροῦντες σπουδήν, ἣν ὡς ἂν ὁρίζοιντό τε καὶ ὁρισθεῖεν πᾶσι τρόποις ἐνδείκνυται, καὶ οὕτω τοῦ ὅρου δικαίως ἐκπίπτοντες ἀποδοκιμάζονται μὲν δι' ἑαυτούς, ἐπειδὰν ὁ καιρὸς αὐτοῖς ἐπιστῇ τοῦ πείρᾳ γνῶναι τὴν τοῦ τέλους ἀπότευξιν, τῷ δὲ Θεῷ προαποδεδοκιμασμένοι καὶ πρὶν γενέσθαι τυγχάνουσιν, οὐχ ὡς αἰωνίως ἀποδοκιμάζειν ἐθέλοντι, ἀλλ' ὡς αἰωνίως ἀποδοκιμασθησομένους εἰδότι καὶ πᾶσαν τὴν περὶ αὐτοὺς ἀκυρώσοντας τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς πρόνοιαν καὶ τὴν πρὸς τὸ τυχεῖν τοῦ τέλους σπουδήν. **Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἰδίας καὶ μεγάλης δεῖται τῆς πραγματείας· ἰτέον δὲ νῦν ἐπὶ τὸ προκείμενον. Οὐ γὰρ περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ διαλαβεῖν, ἀλλὰ τί τὸ κινῆσαν τὸν μέγαν τῆς ἐκκλησίας φωστῆρα δεῖξαι βουλόμεθα.**

4.2. τούτοις ᾔδει καλῶς (σκοπείσθω γὰρ ἅμα καὶ τοὐναντίον εἰς μείζω τῆς ἀληθείας βεβαίωσιν**) ὡς ἄρα τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς τε καὶ τελευτῆς προαιρέσει τε αὐτῶν καὶ φύσει καὶ τύχῃ καταλειπομένων ἂν καθάπαξ ἢ καὶ μόνῃ τῇ κοινῇ καὶ προσκαίρῳ περὶ τὰ ζῶντα πάντα προνοίᾳ,** οἰχήσεται μὲν ἡ τοῦ τοῖς ἀνθρώποις κειμένου τέλους ἐπίτευξις, οὗ καθάπαξ ὄντος ὑπερφυοῦς οὐδεὶς αὐτῷ προσαχθῆναι δύναται μὴ τοῦ θεμένου τε καὶ ὁρίσαντος
A f. 173v τούτῳ προσάγοντος τῷ λύειν τὰς πολλὰς ἐνταῦθα δυσχερείας | καὶ τοσαύταις ταῖς εἰρημέναις μεθόδοις**, καὶ μάτην μὲν Μωυσῆς καὶ ὁ δι' αὐτοῦ παιδαγωγικὸς νόμος πρὸς μείζω τεταγμένος νόμον καὶ τελεώτερον, μάτην δὲ πᾶσα ἡ περὶ τῆς τῶν ἀνθρώπων σωτηρίας σπουδὴ συλλήβδην εἰπεῖν (οὐ γὰρ δεῖ καθ' ἕκαστα λέγειν), ὁ δὲ θεῖος προορισμὸς οὐκ ἔσται λοιπόν, ὡς οὔτε αὐτοῖς προσάγοντος κατὰ καιρὸν αὐτοὺς τῷ ὅρῳ καὶ τῷ σκοπῷ οὔθ' ἑαυτῷ πόρρωθεν καὶ πρὶν γενέσθαι αὐτοὺς προσαγηοχότος, ἡ δὲ θεία συναναιρεθήσεται πρόνοια οὐ τῶν ἀνθρωπίνων μόνον πραγμάτων, ἀλλὰ καὶ πάντων σχεδόν. Τὴν γὰρ ποικιλωτάτην καὶ σοφωτάτην τῶν ἀνθρωπίνων διοίκησιν τέλος ἡ ἡμετέρα πίστις καὶ καρπὸν ποιεῖται τῆς ἁπλουστέρας τοῦ παντὸς διοικήσεως, ἐπεὶ καὶ** *ὑποτεταχέναι ὁ Θεὸς* **λέγεται**

4.2.,1 σκοπείσθω…**2** βεβαίωσιν] Arist., *Eth. Nic*., VII, 14 (1153a 22-25). **17** ὑποτεταχέναι… **19** ἠλαττωμένῳ] Ps. 8, 6-9.

4.2.,4 οἰχήσεται…**8** μεθόδοις] Cf. *Compendium SG* III, 155 (V 233, 11-15); cf. *Compendium SG* III, 157 (V 222, 26-28).

4.1.,21 προαποδεδοκιμασμένοι] προαποδεδοκι***μασμένοι *lac*. A **26** τί] *om*. A

τῷ ἀνθρώπῳ πάντα ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ, ὡς ἐπὶ τοῖς ἔργοις τῶν χειρῶν αὐτοῦ καταστάντι καὶ βραχύ τι παρ' ἀγγέλους ἠλαττωμένῳ. Διὸ καὶ τῆς τῶν ἀνθρώπων γενέσεως παυσομένης καὶ ἡ τῶν οὐρανίων συναποπαύσεται κίνησις, **τὰ θεῖά φασι λόγια**, ὡς ἐκείνῃ προῦργου τεταγμένη δουλεύειν. **Ἀλλὰ τὰ μὲν ἄλλα ἐῶμεν· περὶ δὲ τῶν ἀνθρώπων τίς ἔσται λοιπὸν ἡ τοῦ οὐρανίου Πατρὸς πρόνοια, εἰ τέλος μὲν αὐτῶν τὸ τυχεῖν τῆς μακαρίας ζωῆς, ὁδὸς δὲ ἡ ἐνταῦθα ζωή, ἣν οἱ καλῶς ὁδεύοντες ἐφικνοῦνται τοῦ τέλους, οὔτε δὲ καλῶς ὁδεύειν οὔτε τοῦ τέλους τυγχάνειν ἔχουσιν ἄνευ Θεοῦ, ὁ δὲ τῆς ὁδοιπορίας αὐτῶν, τουτέστι τῆς ἐνταῦθα ζωῆς, μὴ φροντίζῃ ἀρχομένης τε καὶ προβαινούσης καὶ τελειουμένης, ὅπως ἂν δι' αὐτῆς εὐοδοῖντο πρὸς τὸ τέλος, καλῶς ὑπερπηδῶντες πᾶσαν δυσχέρειαν ἐξ ἀπείρων συναντῶσαν τῶν τρόπων, μηδὲ πατρικῶς οἰκονομοίη τὰ τέκνα, ἀλλ' ἐᾷη μόνον αὐτὰ φύσεώς τε ἀσθενείᾳ καὶ προαιρέσεως ἀστασίᾳ καὶ τύχης ἀλογίᾳ φέρεσθαι, δι' ὧν ἀδύνατόν ἐστι τοῦ ὑπερφυοῦς ἐκείνου τέλους τυχεῖν, καὶ τοσοῦτον προνοοῖτο τῶν | τέκνων, ὅσον καὶ τῶν βοῶν, οὐκ εἰδικώτατόν τινα τρόπον;** A f. 174r
Ἀλλ' ὁ μακάριος Παῦλος ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους *οὐ μέλειν τῷ Θεῷ* φησι *περὶ τῶν βοῶν*, οὐχ ὡς μηδόλως μέλον αὐτῷ βοῶν τε καὶ τῶν ὁμοίων, ἀλλ' ὡς τῆς περὶ τούτων προνοίας μηδεμίαν σχεδὸν πρὸς τὴν περὶ τῶν ἀνθρώπων πρόνοιαν ἐχούσης παράθεσιν, ὡς ταύτην μόνην δύνασθαι καὶ χρῆναι καλεῖσθαι πρόνοιαν ἀληθῶς καὶ φροντίδα τοῦ θείου παντὸς ἕνεκα δικαίου καὶ λόγου.

4.3. Τούτων δὲ ἀναιρουμένων, ὡς εἴρηται, εἰκῇ μὲν Ἰὼβ ἐπαινεῖται λέγων· *Ὁ Κύριος ἔδωκεν, ὁ Κύριος ἀφείλετο· ὡς τῷ Κυρίῳ ἔδοξεν, οὕτω καὶ ἐγένετο·* εἰκῇ δὲ καὶ Δαυὶδ πάνυ τιμᾶται καθ' ἡμέραν ἐν ἐκκλησίαις διὰ πάντων αὐτῷ τῶν ψαλμῶν σχεδὸν τὸν θεῖον ἀνυμνῶν καὶ

---

33 οὐ…**34** βοῶν[1]] I Cor. 9, 9-10. **4.3.,2** Ὁ…**3** ἐγένετο·] Iob 1, 21.

---

19 Διὸ…**21** δουλεύειν] Cf. *Compendium SG* II, 28 (V 71, 27-30); cf. *Compendium SG* III, 22 (V 128, 21-25); cf. *Compendium SG* III, 24 (V 131, 8-13); cf. *Compendium SG* III, 65 (V 156, 23-25); cf. *Compendium SG* III, 65 (V 156, 31-34); cf. *Compendium SG* III, 66 (V 157, 9-12); cf. *Compendium SG* III, 66 (V 157, 19-20); cf. *Compendium SG* III, 67 (V 157, 37-40); cf. *Compendium SG* III, 75 (V 164, 5-13); cf. *Compendium SG* Iv 97 (V 336, 29-32); cf. *Compendium SG* Iv 97 (V 337, 26-31); cf. *Compendium ST* I, Q104 A1 (V 483, 21-24); cf. *Compendium ST* I, Q104 A1 (V 483, 28-31); cf. *Compendium ST* I, Q104 A.2 (V 483, 34-39); **33** Ἀλλ…**37** λόγου] Cf. *Compendium SG* III, 22 (V 218, 11-13); cf. *Compendium SG* III, 112 (V 197, 3-10); cf. *Compendium SG* III, 113 (V 197, 30); cf. *Compendium ST* I, Q22, A.2 (V 360, 3-14); cf. *Compendium ST* I, Q103 A.5 (V 482, 4-6).

4.2.,26 φροντίζῃ] φροντίζοι A : φροντίζῃ B **4.3.,4** αὐτῷ] A B (αὐτοῦ *correxi?*)

κηρύττων προορισμόν, οὐκ ἐφ' ἑκάστῳ μόνον ἀνθρώπῳ λέγων· *Τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ ἐντελεῖται περὶ σοῦ*, καὶ τὰ ἑξῆς, ἀλλὰ καὶ ἔθνεσιν ὅλοις καὶ συνοικίαις καὶ πόλεσιν Ἡσαΐᾳ συμφώνως καὶ τῷ Ἀμώς, τῷ μὲν λέγοντι· *Ὁ ποιῶν εἰρήνην καὶ κτίζων κακά*, τῷ δέ· *Οὐκ ἔστι κακία ἐν πόλει, ἣν Κύριος οὐκ ἐποίησε*, καὶ αὖθις αὐτῷ τῷ Ἡσαΐᾳ· *Πάντα τὰ ἡμέτερα ἔργα εἰργάσω, Κύριε, ἐν ἡμῖν*· εἰκῇ δὲ αἱ τῶν ἀγγελικῶν ταγμάτων ἐπιστασίαι, δι' ὧν ταῦτα ὑπηρετουμένων ταῖς θείαις ψήφοις ἀνύεται. Τοῦ δὲ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ λέγοντος ὅτι *ἄνευ τοῦ θείου θελήματος οὐδὲ θρὶξ ἐκ τῆς ὑμῶν ἀπόλλυται κεφαλῆς* καὶ τὰ ἑξῆς, καὶ περὶ ἑαυτοῦ λέγοντος αὖ ὅτι *οὕτω γέγραπται καὶ οὕτως ἔδει παθεῖν τὸν Χριστὸν* καὶ τὰ ἑξῆς, καὶ τὸ *πλὴν οὐχ ὡς ἐγὼ θέλω, ἀλλ' ὡς σύ*, καὶ τὸ *χωρὶς ἐμοῦ οὐ δύνασθε ποιεῖν οὐδέν*, **καὶ πολλὰ τοιαῦτα τὸν θεῖον ἐπικυροῦντα προορισμὸν περὶ τῆς ἑκάστου ζωῆς τε καὶ τελευτῆς, ἐπεὶ καὶ αὐτὸς ὡς περὶ ἀνθρώπου ἑαυτοῦ ταυτὶ διελέγετο καὶ ὡς κατὰ τὸ ἀνθρώπινον πάσχοντος, ταῦτα πάντα σπουδαίως καὶ θεοπρεπῶς ὡρισμένα ποῦ τάξομεν; Ἀλλ' ἐπὶ τοὺς ἀποστόλους ἐρχόμεθα.** Ὁ Πέτρος, *συμβουλεύων*

A f. 174v | *πᾶσι τοῖς ἀδελφοῖς, ὅπως σπουδάζωσι δι' ἀγαθῶν ἔργων βεβαίαν τὴν κλῆσιν καὶ ἐκλογὴν ποιεῖσθαι, ἣν ἐξελέγησαν, περὶ δὲ ἑαυτοῦ λέγων εἰδέναι ὡς ἄρα ταχινή ἐστιν ἡ ἀπόθεσις τοῦ σκηνώματος αὐτοῦ*, καὶ ὁ Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς αὐτῷ τοῦτο ἐδήλωσεν· ὁ δὲ Παῦλος *ἀφωρισμένον ἑαυτὸν καλῶν εἰς εὐαγγέλιον Θεοῦ, ὃ προεπηγγείλατο διὰ τῶν προφητῶν ἐν Γραφαῖς ἁγίαις* **καὶ τὰ ἑξῆς,** ἔτι τὸ διὰ τοῦ Μωσέως βεβαιῶν· *Ἐλεήσω ὃν ἂν ἐλεῶ, καὶ οἰκτειρήσω ὃν ἂν οἰκτείρω*, **καὶ συμπεραίνων·** *Ἄρα οὖν οὐ τοῦ θέλοντος οὐδὲ τοῦ τρέχοντος, ἀλλὰ*

---

5 Τοῖς…**6** σοῦ] Ps. 90, 11. **7** Ὁ…**8** κακά] Is. 45, 7; cf. Bas., *Deus non auct. mal.* 31 (333D–336A). **8** Οὐκ…**9** ἐποίησε] Am. 3, 6; cf. Bas., *Deus non auct. mal*. 31 (336A); cf. *ibid.* 31, 336c; cf. *ibid.* 31, 337b-c; cf. Nic. Meth., *vit. term.* II, 240. **9** Πάντα…**10** ἡμῖν·] Is. 26, 12. **12** ἄνευ…**13** κεφαλῆς] Luc. 21, 18. **13** ὅτι οὕτω…**14** Χριστὸν] Luc. 24, 26. **14** πλὴν…**15** σύ] Mat. 26, 39. **15** χωρὶς…ποιεῖν οὐδέν] Io. 15, 5; cf. Anast. S., *inter. et resp.* 55 (89, 620B). **20** σπουδάζωσι…**21** ἐξελέγησαν] II Pet. 1, 10. **22** ταχινή…**23** ἐδήλωσεν·] II Pet. 1, 14. **23** ὁ…**24** ἁγίαις] Rom. 1, 1-2. **25** τὸ…**26** οἰκτείρω] Rom. 9, 15. **26** Ἄρα…**27** Θεοῦ] Rom. 9, 16; cf. Anast. S., *inter. et resp.* 55 (89, 620A-B).

4.3.,5 Τοῖς…**6** σοῦ] Cf. *Compendium ST* I, Q103 A1 (V 497, 14-16). **6** καὶ[2]…**9** ἐποίησε] Cf. *Compendium SG* III, 71 (V 161, 26-28). **9** καὶ…**10** ἡμῖν·] cf. *Compendium SG* III, 67 (V 158, 1-2); cf. *Compendium SG* III, 89 (V 175, 1-3); cf. *Compendium SG* III, 148 (V 223, 3-4); cf. *Compendium ST* I, Q105 A.5 (V 485, 3-4). **15** χωρὶς…ποιεῖν οὐδέν] Cf. *Compendium SG* III, 67 (V 158, 2-3); cf. *Compendium SG* III, 149 (V 223, 37-224, 1). **19** Ὁ…**21** ἐξελέγησαν] Cf. *Compendium ST* I, Q23 A.8 (V 363, 34-36). **26** Ἄρα…**27** Θεοῦ] Cf. *Compendium SG* III, 149 (V 224, 3-5).

τοῦ ἐλεοῦντος Θεοῦ, **καὶ πάλιν**· *Οὓς προέγνω καὶ προώρισε, τούτους καὶ ἐκάλεσε*, **καὶ αὖθις** *τοὺς μὲν σκεύη ὀργῆς κατηρτισμένα εἰς ἀπώλειαν* ***λέγων, τοὺς*** *δὲ σκεύη ἐλέους προητοιμασμένα καὶ κεκλημένα εἰς δόξαν*, **καὶ αὖθις λέγων**· Οὐδεὶς ἑαυτῷ ζῇ καὶ οὐδεὶς ἑαυτῷ ἀποθνήσκει, καὶ πρὸς Ἐφεσίους **αὖ λέγων**· *Ἐξελέξατο ἡμᾶς ἐν ἑαυτῷ ὁ Θεὸς πρὸ καταβολῆς κόσμου, προορίσας ἡμᾶς εἰς υἱοθεσίαν* **καὶ τὰ ἑξῆς**· ὁμοίως καὶ περὶ τῶν ἀποδεδοκιμασμένων ἀπὸ τῆς αἰωνίου ζωῆς λέγων ἐν τῇ πρὸς Ῥωμαίους· *Εἰ δὲ θέλων ὁ Θεὸς δεῖξαι τὴν ὀργὴν (***τουτέστι τὴν τῆς δικαιοσύνης** *ἀπότισιν) καὶ γνωρίσαι τὴν δύναμιν αὐτοῦ ὑπέμεινε (***τουτέστι συνεχώρησεν***) ἐν πολλῇ μακροθυμίᾳ σκεύη ὀργῆς κατηρτισμένα εἰς ἀπώλειαν, ἵνα δείξῃ τὸν πλοῦτον τῆς δόξης αὐτοῦ ἐπὶ σκεύη ἐλέους, ἃ προητοίμασεν εἰς δόξαν*, **καὶ πανταχοῦ τῶν οἰκείων ἐπιστολῶν τὸν θεῖον οὕτω προορισμὸν βεβαιῶν, τὴν περὶ τοὺς ἀνθρώπους εἰδικὴν δηλαδὴ πρόνοιαν καὶ ὅσα ταύτῃ περὶ τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων συνέπεται, εἰκῇ ταῦτα λέγει, μᾶλλον δὲ λέγουσιν; Ἀπείη γε τοῦτο.**

5.1. Ὁρᾷς τῆς ἐναντίας δόξης τεθείσης οὕτως ἐξ ὑποθέσεως ὅσα τῶν ἀληθῶν ἀναιρεῖται, μᾶλλον δὲ οὐδὲν σχεδὸν ὑπολείπεται; Τὰ γὰρ | ἐκ τῆς A f. 175r
ἱερᾶς Γραφῆς παρηγμένα νῦν ἄλλο μὲν ἄλλου μυστηρίου πλῆρές ἐστι, πάντα δὲ αὐτὰ σὺν ἐκείνοις μιᾶς τῆς προκειμένης ἡμῖν ὕλης εὐρυτάτης οὔσης ἔνδον ἔστιν, ἧς σαλευομένης ἂν οὐδὲν ἐκείνων μένοι λοιπόν. Εἰ δὲ πάσαις ἀνάγκαις ὁ θεῖος κρατεῖ προορισμός, μέρος ὢν τῆς θείας προνοίας τὸ μέγιστον καὶ δόγμα τῆς πίστεως ἀναντίρρητον καὶ καθάπερ σύνδεσμος τῆς πίστεως ὅλης, καὶ οἱ μὲν τῶν ἀνθρώπων πρὸς τὴν αἰώνιόν εἰσι προωρισμένοι ζωήν, οἷς καὶ οἱ ἐλεούμενοι συναριθμείσθωσαν νῦν, οἱ δὲ ἀπ' αὐτῆς ἀποδεδοκιμασμένοι, εὐλόγως καὶ τὰ κατὰ τὴν ζωὴν ἑκάστου καὶ τελευτὴν τῇ ἐπιτεύξει τοῦ τέλους ἢ ἀποτεύξει οἰκείως συνδιατίθενται, ὡς ἐπίπαν μὲν καὶ τῆς ἑκάστου πονηρίας ἢ ἀρετῆς καὶ εὐβουλίας ἢ ἀβουλίας

---

27 Οὓς…**28** ἐκάλεσε] Rom. 8, 30; cf. Nic. Meth., *vit. term.* II, 250. | Οὓς…**29** δόξαν] Cf. Anast. S., *qu. et resp.* 99, 3 (157, 27-35). **28** τοὺς…**29** δόξαν] Rom. 9, 21-23. **30** Οὐδεὶς… ἀποθνήσκει] Rom. 14, 7. **31** Ἐξελέξατο…**32** υἱοθεσίαν] Eph. 1, 4-5. **33** Εἰ…**37** δόξαν] Rom. 9, 22-23; cf. Bas., *Deus non auct. mal.* 31 (340B).

---

30 καὶ[2]…**32** ἑξῆς·] Cf. *Compendium SG* III, §150 (V 225, 9-12); cf. *Compendium SG* III, 163 (V 238, 35-37); cf. *Compendium SG* III, 163 (V 239, 3-4); cf. *Compendium ST* I, Q23 A.4 (V 362, 3-4). **32** ὁμοίως…**37** δόξαν] Cf. *Compendium ST* I, Q23 A.5 (v 362, 20-25).

5.1.,1 οὕτως] *om.* A **5** μένοι] μένει *primun scrp. deinde suppl. et corr.* ⌜οι⌝ *supra* –ει A : μένοι B

τῇ τοιαύτῃ συνεργούσης ἐφεξῆς διατάξει τοῦ θείου, ἔστι δ' ὅτε καὶ παρὰ τὴν ἑκατέρων ἐν τῷ παραυτίκα μελέτην τε καὶ σπουδὴν τὸ πρέπον ταῖς αὐτῶν ἕξεσι καὶ ἀξίαις καὶ ζῶσι καὶ τελευτῶσιν οἰκονομοῦντος, ὡς ἂν ποικίλαις τε καὶ πολυτρόποις μεθόδοις καὶ ἄλλαις ἐπ' ἄλλων κρινομέναις κατὰ τὴν εὐρυτάτην καὶ πάνσοφον αὐτοῦ διοίκησιν ὁ θεῖος περὶ αὐτοὺς προορισμὸς ἐξανύοιτο, ἡ τοῦ ὅρου δηλονότι καὶ τέλους ἐπίτευξις ἢ ἀπότευξις (εἰλήφθω γὰρ νῦν κοινῶς ὁ προορισμὸς ὡς προορισμοῦ γένος καὶ ἀποδοκιμασίας)**. Τῆς δὲ τῶν ἀνθρώπων ζωῆς, ἣν ἂν οἴκοθεν προαιροῖντο, ἢ συμπροσαγούσης τῷ τέλει μετὰ τῆς ἄνωθεν συνεργίας ἢ ἀφιστώσης τοῦ τέλους μετὰ τῆς ἐκεῖθεν ἐγκαταλείψεως, εὐλόγως καὶ ἡ μετάθεσις μὲν ἀπὸ τῆς τοιαύτης ζωῆς, ἀρχὴ δὲ τῆς ὁποτερασοῦν ἐκεῖ διαθέσεως καὶ ζωῆς τῇ τε πρὸς τὸ τέλος ὁδῷ, τουτέστι τῇ παρούσῃ ζωῇ, καὶ τῇ μετ' αὐτὴν οἰκείᾳ**
A f. 175v **τοῦ τέλους ἐπιτεύξει ἢ ἀποτεύξει σύμ | μορφός ἐστι καὶ συνάδουσα, ὥσπερ μεθόριον οὖσα τῶν ζωῶν ἀμφοτέρων καὶ τῆς ὁδοῦ καὶ τοῦ τέλους ὥσπερ συνάφεια, ἔστι μὲν ὅτε καὶ φανερᾶς οὔσης πᾶσι τῆς τελευτῆς, ὅπως ἔχει πρὸς τὴν εὐθὺς διαδεξομένην ζωὴν ἀθλίαν ἢ μακαρίαν, ὡς ἐπὶ τῶν δικαιοσύνης εἵνεκα ἢ εὐσεβείας αἱρουμένων θνῄσκειν προδήλως οὐκ ἄνευ Θεοῦ καὶ τῆς ἄνωθεν ἐπιπνοίας, ὃ προσήκει τοῖς μάρτυσι καὶ πᾶσι τοῖς μετ' ἀρετῆς καὶ δι' αὐτὴν τελευτῶσιν, κἂν μὴ φανερῶς τῷ μαρτυρίῳ προσάγωνται, ἀλλ' ἐπιβουλευόμενοι βιαίως ἐξάγωνται τῆς ζωῆς καὶ συκοφαντούμενοι ἢ ἐπὶ τῶν φυγόντων τὸν κόσμον καὶ σταυρῷ πρέπουσαν ζησάντων ζωὴν καὶ ὁμοίαν τῇ ζωῇ τελευτὴν ἀπαράκλητον, ἐνίων δὲ καὶ ἄδικον ὑφισταμένων, ἢ τοὐναντίον ἐπὶ τῶν ἐπ' ἀδίκοις καὶ πονηροῖς τολμήμασι καὶ τῇ ὅλῃ** συμμόρφοις **αὐτῶν ζωῇ τὴν πρέπουσαν ὑφισταμένων βιαίως ἔξοδον.**

5.2. Οὐ μόνον δὲ τῇ κρίσει τῶν ἀνθρώπων σαφὴς ἐστιν ἡ τοιαύτη τελευτὴ ποῦ φέρει, ἀλλὰ τοῖς ὑπὲρ ἀρετῆς τε καὶ εὐσεβείας θνῄσκειν προαιρουμένοις λαμπρὰ καὶ ποικίλη ἡ οὐράνιος ἐπιφαίνεται μαρτυρία καὶ τὰς τῶν συνόντων ὄψεις καὶ ψυχὰς καταπλήττουσα. Ἔστι δ' ὅτε καὶ λανθάνει μὲν τοὺς πολλοὺς τὸ πέρας τῆς τελευτῆς πλὴν αὐτῶν τῶν

5.2.,4 Ἔστι…**14** ᾖ] Cf. Dem. Cyd., *de contemn. morte* V (10, 11-22).

5.1.,19 εἰλήφθω…**20** ἀποδοκιμασίας] Cf. *Compendium SG* III, 163 (V 239, 5-6).

21 συνεργίας] χορη- *primun scrp. deinde suppl. et corr.* ┌ συνερ ┐ B

ὑφισταμένων, ἐνίοτε μηδὲ αὐτοῖς ἐνταῦθα συνορώμενον, ἕως εἰσὶν ἐν τῷ σώματι, καὶ ἢ καθαιρούσης τῆς τελευτῆς ἐκ θείας φιλανθρωπίας, ἂν βίαιος ᾖ, οἷς ἀρκεῖν ἂν κριθείη τοσοῦτον καθήρασθαι πρὸς τὸ τυχεῖν ἐλεουμένους τέλους εὐδαίμονος, ἢ τοὺς ἄλλους ὠφελούσης, ἂν προοίμιον τῆς ἐκεῖ κακοδαιμονίας καὶ τῆς ἐνταῦθα πονηρίας καὶ δι᾽ αὐτὴν ἀποστροφῆς ἔνδειξις βιαίως ἐπάγηται, καὶ ἢ προσθήκης τῇ ἐκεῖ κακοδαιμονίᾳ οὔσης ἐν τοῖς πονηροῖς, ἂν ἀνώδυνος ᾖ, | ἢ πρὸς ἀμοιβήν τινα δικαιοσύνης ἐνταῦθά τινος, ὡς A f. 176r
ἂν τῆς ἄλλης πονηρίας αὐτῶν ἐκεῖ τὸ δέον καὶ οἰκεῖον προσληψομένης ἡ ἐνταῦθα δικαιοσύνη καὶ ζῶσι καὶ τελευτῶσι μὴ καθάπαξ ἄμισθος ᾖ. **Ἐνίοτε δὲ καὶ εὐχαῖς τινων χαριζόμενον τὸ θεῖον (οὐ γὰρ πάσαις οὐδὲ πάντων χαρίζεται) τὴν διάφορον ἐν αὐτοῖς τοῦ βίου ψηφίζεται λῆξιν. Οἱ μὲν γὰρ** *ἀνώδυνον καὶ εἰρηνικὸν αὐτοῖς εὔχονται τὸ τοῦ βίου τέλος ὑπάρξειν*, **οἱ δὲ γενναῖον μᾶλλον καὶ ὕλην αὐτοῖς παρέχον φιλοσοφίας καὶ εὐελπι· τὸ γὰρ οὕτω μεταστῆναι τοῦ βίου ἢ στεφάνων προσθήκην τοῖς ἀκριβῶς βεβιωκόσιν ἢ κάθαρσιν τελείαν καὶ λύσιν ἐνοχῆς ἁπάσης τοῖς ἐπταικόσιν οἴδασιν ὅν. Ὑπουργεῖ δὲ τῇ θείᾳ περὶ ἕκαστον κρίσει ἥ τε διάφορος τοῦ βίου τάξις τε καὶ προαίρεσις ἐν ἑκάστῳ καὶ ἡ τῆς προαιρέσεως αὖ ἐν πλείοσι καὶ τῆς τάξεως κοινωνία, πρὸς τὸ διάφορον ἐν ἑκάστοις ἢ τὸ αὐτὸ ἐν πολλοῖς τὸ τῆς ζωῆς ὁρίζεσθαι τέλος. Καὶ ποῖος ἂν ἐξαρκέσειε νοῦς τὴν ἄπειρον ἀνιχνεύειν τοῦ θείου οἰκονομίαν ἐν τοῖς τοιούτοις ἐκ τῶν θείων Γραφῶν καὶ τῶν θείων ἔργων συλλεγομένην;**

5.3. (10) Ὥσπερ οὖν περὶ τὸν τρόπον τῆς τελευτῆς ποικιλωτάτη καὶ πάνσοφος ἡ θεία οἰκονομία κατὰ τὴν ἐφ᾽ ἑκάστῳ τῶν ἀνθρώπων τῆς αὐτοῦ προνοίας διάταξιν, οὕτω καὶ περὶ τὸν χρόνον τῆς μεταστάσεως διάφορον καὶ ποικίλην τὴν θείαν οἰκονομίαν ἔστιν ὁρᾶν. Οἱ μὲν γὰρ ἐν νεότητι μεθίστανται τῆς ζωῆς ταύτης ἁρπαζόμενοι, ὡς τῆς τῶν χρόνων προσθήκης οὐ τὴν ἀρετὴν αὐτῶν καὶ τὴν σύνεσιν αὔξειν μελλούσης, ἀλλὰ μεταβάλλειν ἐπὶ τὸ χεῖρον**, οἱ δὲ συγχωροῦνται ζῆν τῇ τῆς ζωῆς προσθήκῃ προκόψοντες ἐπὶ τἀγαθὸν καὶ**

---

14 Ἐνίοτε…**21** ὅν] Cf. Marc. Eug., *vit. term.* 354. **17** ἀνώδυνον…ὑπάρξειν] Cf. Joh. Chrys., *ord. sacr. divin. miss*. 60. **5.3.,1** Ὥσπερ…**4** ὁρᾶν] Cf. Marc., Eug., *vit. term.* 355; cf. Theoph. Sim., *vit. term.* III (28, 31–30, 5). | Ὥσπερ…**6** χεῖρον] Bas., *mor.* 11 / *mort*. 32 (1257D–1260A). | Ὥσπερ…**24** ἀνθρώπους] Cf. Germ., *vit. term.* 18, 12-25. **4** Οἱ…**13** διαλύσασθαι] Cf. Anast. S., *qu. et resp.* [App.] 23a, 4 (215, 58-216, 67); cf. *id*., *qu. et resp*. [App.] 23b, 3 (218, 16-29).

5.2.,16 αὐτοῖς] ⌜αὐ⌝ *suppl. ante* τοῖς *supra lineam* A **5.3.,1** ποικιλωτάτη] *correx.* Œ, ποικιλοτάτη A B

ἄλλους ὠφελήσοντες τῷ καθ' ἑαυτοὺς ὑποδείγματι, ἢ τοὐναντίον ὥστε τῆς
A f. 176v **τῶν πατέρων ἁμαρτίας μέλλοντας | γίνεσθαι κοινωνοὺς καὶ τὴν τῆς ἁμαρτίας ἐκείνων δίκην ὑπέχειν ἐνταῦθα· οἱ δὲ ἀσθενοῦντες καὶ ἀρρωστοῦντες κακοπαθοῦσι καὶ θνῄσκουσιν ἱκανοί, οἷς ἡ τελευτὴ καὶ πρὸ ὥρας συγχωρεῖται, ὥστε τὰ ἁμαρτήματα τῶν κουφοτέρων ὄντα τῇ τελευτῇ διαλύσασθαι. Καὶ ζῶσι μέν τινες ἐπὶ πλέον κοινωφελῶς, ἄλλοι δὲ τοὐναντίον κοινοβλαβῶς, ἀξίων ὄντων ἑκατέρων τῶν μὲν ὑπουργεῖν, τῶν δὲ ἀπολαύειν τῆς θείας εὐμενείας ἢ τῆς θείας ἀποστροφῆς· μεθίστανται δέ τινες αὖθις ἐπ' ὠφελείᾳ μὲν ἑαυτῶν τάχιον, ζημίᾳ δὲ τῶν ἐκ τῆς ἐκείνων ὠφελουμένων ζωῆς, ἐπειδὰν αὐτῆς κριθῶσιν ἀνάξιοι. Τῶν δ' ἑαυτοῖς μόνοις καὶ Θεῷ ζώντων, ἄλλοις δι' ἄλλας αἰτίας ὠφελίμους αὐτοῖς ἡ ζωὴ μακρύνεται ἢ συντέμνεται, καὶ προδηλοῦταί γε πολλοῖς αὐτῶν καὶ ἄλλοις περὶ αὐτῶν προδηλοῦται. Καὶ οὕτω τῷ τρόπῳ τῆς τελευτῆς ὁ χρόνος αὐτῆς ἐν τῷ πανσόφῳ περὶ αὐτῶν συνάδει θελήματι, ὡς ἐνίοτε μὲν καὶ τοῖς καλῶς ἐπισκεπτομένοις ὁρᾶσθαι δύνασθαι, καὶ μᾶλλον ἀποκαλύπτοντος τοῦ Θεοῦ, τὸ δὲ πλεῖστον τῷ Θεῷ μὲν ἐγνῶσθαι, πάντας δὲ λανθάνειν ἀνθρώπους. Τούτων ἁπάντων αἱ ἱεραὶ ἱστορίαι πλήρεις εἰσίν, αἱ τῶν πατέρων διακρίσεις τῶν ἱερῶν οὔτε μάτην συγγεγραμμέναι οὔτε μάτην ἀναγινωσκόμεναι τοῖς μετὰ τῆς ἀληθείας ὁμοῦ καὶ τῆς ἑαυτῶν φροντίζουσι σωτηρίας. Ἀλλ' ὃ μεῖζόν ἐστι, τούτων ἁπάντων ἡ θεία γέμει Γραφὴ λέξεσιν αὐταῖς ἃ νῦν γέγραπται βεβαιοῦσα, εἰ καὶ συντομίας χάριν τὰς ἐφ' ἑκάστῳ τούτων ἐξ αὐτῆς παρήκαμεν μαρτυρίας, οὐδ' αὐτὴ πάντας ἱστοροῦσα τοὺς τρόπους (ἀμήχανον γάρ), ἀλλὰ βραχεῖς τινας τούτους ὡς ἂν ἐξ αὐτῶν καὶ περὶ τῶν ἀγνοουμένων ὡς σιωπωμένων βεβαίαν ἐν ἡμῖν τὴν περὶ τῆς θείας προνοίας ἔχωμεν πίστιν, ἣν οὐ γεννωμένων μόνον**
A f. 177r **ἡμῶν καὶ ζώντων, ἀλλὰ καὶ μεθισταμένων ἐντεῦθεν | ποιεῖται, ὡς τῇ θείᾳ πρέπον ἐστὶν ἀξίᾳ καὶ ἀγαθότητι καὶ σοφίᾳ. Μᾶλλον δὲ ταὐτόν ἐστι τὸ ζώντων ἡμῶν προνοεῖν καὶ τὸ τέλος τῆς ζωῆς, ὁποῖον ἔσται καὶ ὅτε, μὴ καθάπαξ ὑπερορᾶν, ὃ τῆς ἐνταῦθα ζωῆς ὅρος καὶ πέρας καὶ κρίσις ἐστὶ καὶ σφραγὶς καὶ οὗ προὔργου πάντες οἱ ζῶντες φροντίζουσιν, οἵ τε**

36 ὃ…**37** φροντίζουσιν] Phot., *Amph.*, 240 (21, 22-26).

10 ἀσθενοῦντες…11 ἀρρωστοῦντες] ἀρρωστοῦντες καὶ ἀσθενοῦντες *cum cor.* ⌜β⌝ *supra* ἀρρωστοῦντες *et* ⌜α⌝ *supra* ἀσθενοῦντες A : ἀσθενοῦντες καὶ αρρωστοῦντες B **18** Θεῷ] *suppl. supra lineam* A **27** ἁπάντων] *add.* A **30** τοὺς] τοὺς *ante* τοὺς *iter. et exp.* A **31** βεβαίαν…32 τὴν] *suppl. in marg. sinis* A **32** περὶ…γεννωμένων] *suppl. in marg. sinis.* A

ἀπευχόμενοι τὸν θάνατον ἐγγύθεν ἥκειν οἵ τε εὐχόμενοι, διαφόροις ἑκάτεροι, ἔστι δ' ὅτε καὶ τοῖς αὐτοῖς ἀγόμενοι λογισμοῖς· ἀκούουσι γὰρ τὸ *Ἐν ᾧ εὕρω σε, ἐκεῖ καὶ κρινῶ σε*.

5.4. Τίνα δὲ λόγον ἔχον ἐστὶ τῆς μὲν τῶν ἀνθρώπων ζωῆς οὕτω πατρικῶς τὸν Θεὸν προνοεῖν, τῆς δὲ τελευτῆς αὐτῶν μηδένα ποιεῖσθαι λόγον; Ἡ μὲν γὰρ ἐνταῦθα ζωὴ ὁδοιπορία τίς ἐστι πρὸς τὸ προκείμενον τέλος, ὁ δὲ θάνατος τὴν ἐνταῦθα παύει ζωὴν καὶ πᾶσα μὲν ἑκάστου σπουδή, πᾶσα δὲ θεόθεν χορηγία συναποπαύεται. Πολλὰ δὲ τὰ ποιοῦντα τὸν θάνατον, ὥστε καὶ τὰ τὴν ζωὴν παύοντα ταύτην, τὴν μόνην ὕλην τῶν περὶ ἡμᾶς προνοιῶν τοῦ Θεοῦ, δι' ὧν πρὸς αὐτὸν ὁριζόμεθα· αὐτὸς γάρ ἐστι τὸ τέλος ἡμῶν, οὐδ' εἰς ἄλλο τέλος ἡμᾶς ὁρίζει παρ' ἑαυτόν. Οὐκοῦν ἡ τοσαύτη περὶ ἡμᾶς τοῦ Θεοῦ πρόνοια πάρεργον ἔσται, τῶν ποικίλων καὶ πολυτρόπων αἰτιῶν τοῦ θανάτου καὶ τύχης καὶ αὐτομάτου καὶ τῶν κατὰ συμβεβηκὸς λεγομένων καὶ πάντων τῶν ὁπωσοῦν ὄντων κατὰ πρόνοιαν ὄντων; **Ἢ μᾶλλον ὁ μὴ φροντίζων ὁπότε καὶ ὅπως ὁ θάνατος τὴν ζωὴν παύσει καὶ τὴν ταύτης καρποφορίαν τοῖς ζῶσι σπουδαίως, οὐδ' ὅπως ζήσονται καὶ τί ζῶντες ἀνύσουσι πάνυ τι φροντιεῖ; Εἰ δὲ τοῦτο ψεῦδός τε καὶ ἀδύνατον καὶ δι' αὐτοῦ μόνου κατευοδοῦνται πρὸς τὸ τέλος ὁριζόμενοι, ὁπόσον ἂν καὶ οἴκοθεν σπεύδωσιν οἵ γε σπουδαῖοι, εὐλόγως καὶ τῷ τῆς ζωῆς μέτρῳ πρὸς τὸ συμφέρον κέχρηται τῶν ὁριζομένων, | καὶ μετρεῖ τὴν ζωὴν ὁ μόνος** A f. 177ᵛ **μετρεῖν δυνάμενος, καὶ τὰ ποιοῦντα τὴν τελευτὴν αὐτοῦ κελεύοντος ἢ συγχωροῦντος καὶ μὴ κωλύοντος ταύτην ποιοῦσιν.** *Ἅπτεται γὰρ ἐκ τοῦ ἐσχάτου μέχρι καὶ τοῦ ἐσχάτου ἰσχυρῶς ὁ Θεός* ἐν τῇ Σοφίᾳ λέγεται, καὶ *Δύο στρουθία ἀσσαρίου πωλεῖται, καὶ ἓν ἐξ αὐτῶν οὐ πεσεῖται εἰς τὴν γῆν ἄνευ τοῦ πατρός μου* καὶ τὰ ἑξῆς αὐτὸς ὁ Κύριος ἡμῶν φησίν. **Τὸ δὲ μὴ πάντας εἶναι σπουδαίους μηδὲ πρὸς τὴν αἰώνιον προωρισμένους ζωήν, οὐδὲν πρὸς τὸν λόγον.** Ἀρκεῖ μὲν γὰρ καὶ ἡμῖν μετὰ τοῦ μεγάλου πατρὸς Βασιλείου τὸ τοῖς προωρισμένοις πεπηγέναι θεόθεν τὰ τῆς ζωῆς μέτρα καὶ πρὸς τὸ ἀίδιον

---

40 Ἐν…σε²] Ez. 7, 5; *ibid*. 11, 11-12; *ibid*. 18, 30; *ibid*. 24, 14; *ibid*. 33, 20; cf. Joh. Climac., *Scal*. 88 (812D). **5.4.,9** Οὐκοῦν…**11** ὄντων²] Cf. Germ., *vit. term.* 12, 24-30; cf. *ibid.* 56, 4-9. **19** Ἅπτεται…**20** Θεός] Sap. 8, 1. **20** Δύο…**22** μου] Mat. 10, 29. **24** Ἀρκεῖ…**26** συστέλλεσθαι] Bas., *Deus non auct. mal*. 31, 333B; cf. *id*., *mor. 11 / mort* 32 (1268C).

5.4.,8 αὐτὸς…**11** ὄντων²] Cf. *Compendium ST* I, Q116 A1 (V 503, 19-23). **19** Ἅπτεται…**22** φησίν] Cf. *Compendium SG* III, 75 (V 164, 34-38)

5.4.,2 πατρικῶς…Θεὸν] τὸν Θεὸν πατρικῶς B **14** τι] *add*. A **21** ἀσσαρίου] ἀσαρίου A

συμφέρον αὐτοῖς ἐκτείνεσθαι ἢ συστέλλεσθαι *τοῖς χρυσοῖς τε καὶ ἀργυροῖς καὶ εἰς τιμὴν σκεύεσι* κατὰ Παῦλον**, οἵπερ ἀναρίθμητοι μέν εἰσι καὶ τούτων χάριν ἡ γένεσις εἰς ἀναπλήρωσιν τῶν πεσόντων οὐρανόθεν ἀγγέλων, Θεῷ δὲ γινωσκόμενοι μόνῳ· καὶ ὑπ' αὐτοῦ φανεροῦνταί τινες ἐξ αὐτῶν, οὓς ἂν βούλοιτο φανεροῦσθαι κἀνταῦθα καὶ οὓς λανθάνειν ἀδύνατον.**

5.5. Ἔπειτα, καθάπερ προνοεῖ μὲν πάντων ἐν τῇ ζωῇ τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ διαφόρως καὶ κατὰ τὴν ἀξίαν ἑκάστων, οὕτω καὶ περὶ τοῦ τέλους αὐτῶν ποικίλην εἰκὸς ἔχειν παρὰ τῇ θείᾳ κρίσει τὴν τάξιν καὶ τὴν ἀπόβλεψιν. Καὶ πᾶσι μὲν γὰρ ἀνθρώποις ἐφίστησιν ἄγγελον**, ἀλλ' οὐ τῆς αὐτῆς ἀπολαύει τοῦ ἀγγέλου κηδεμονίας ὁ πιστὸς τῷ ἀπίστῳ, οὐδ' ὁ φαῦλος τῷ ἀγαθῷ, κἂν ὦσιν ἄμφω πιστοί. Οὕτω κἀνταῦθα τὴν μὲν ζωὴν ἡμῶν ἁπάντων καὶ τὸ τέλος ὡρίσθαι πᾶσα ἀνάγκη, ἡ δὲ διάφορος περὶ ταῦτα κρίσις κατὰ τὰς τῶν ζώντων διαφορὰς τῷ Θεῷ ἔγνωσται μόνῳ, ὀλίγων ἡμῖν ἀποκαλυφθέντων ἔκ τε τῶν θείων Γραφῶν ἔκ τε τῶν ἱερῶν ἱστοριῶν, ὡς φθάσαντες διεξήλθομεν, καὶ οὐ δίκαιον ἡμᾶς διὰ τὸ μὴ**
A f. 178r **δύνασθαι τοῖς ἀκαταλήπτοις τε καὶ μὴ δε | δομένοις ἐπιχειρεῖν καὶ τῶν ὁμολογουμένων καὶ δεδομένων ἡμῖν εἰδέναι διαπιστοῦντας ἀφίστασθαι. Καίτοι τὸ καὶ τὰς τῶν ἀποδεδοκιμασμένων ἢ ἠλεημένων ζωὰς τῷ θείῳ ὑποκεῖσθαι ζυγῷ καὶ τὴν αὐτῷ δοκοῦσαν ἐξαγωγὴν ἐκ τοῦ βίου καὶ τούτους ὑφίστασθαι ἡ θεία διδάσκει Γραφή. Καὶ δηλοῦσι μὲν οἱ βίαιοι θάνατοι πλήθεσιν ἐπαχθέντες καὶ ἄρχουσι ζήλῳ δικαιοσύνης, ἀγγέλων ὑπηρετουμένων καὶ προφητῶν οὐκ ἄνευ Θεοῦ· δηλοῦσι δὲ αἱ διὰ τῶν προφητῶν ἀπειληθεῖσαι πόλεσί τε καὶ ἔθνεσιν ἐξολοθρεύσεις καὶ ἢ μετανοίᾳ καταφυγόντων ἐπὶ τὸν Θεὸν πεπαυμέναι ἢ ἀμετανοήτων μεινάντων γενόμεναι, αἱ προσθῆκαι τῆς ζωῆς ἐνίοις μετανοήσασιν μετὰ τὴν τῆς ζωῆς ἀπαγόρευσιν, ἐκ Θεοῦ μηνυθείσης τῆς τελευτῆς καὶ σημείοις πᾶσι φανερᾶς γενομένης,** Ἀνανίας δὲ καὶ Σάμφειρα ἀποψύξαντες οὐ τῇ τοῦ

---

27 εἰς…σκεύεσι] II Tim. 2, 20-21; *Rom*. 9, 20-21. **5.5.,4** πᾶσι…ἄγγελον] Cf. Marc. Eug., *ad Reg*. 22 (315-316). **22** Ἀνανίας…**24** βουλομένου] Act. 5, 1-11; cf. Ath., *pass*. 28 (188C-D).

---

26 τοῖς…**27** Παῦλον] Cf. *Compendium ST* I, Q23, A.5 (V 362, 25-27). **5.5.,4** πᾶσι…ἄγγελον] Cf. *Compendium ST* I, Q64 A.4 (V 415, 10-18); cf. *Compendium ST* I, Q64 A.4 (V 415, 35-38); cf. *Compendium ST* I, Q113 A1 (V 497, 14-20); cf. *Compendium ST* I, Q113 A.6 (V 498, 26-27).

---

27 χάριν] χάρις A

Πέτρου, τῇ δὲ τοῦ Θεοῦ δυνάμει, ὃν ὁ Πέτρος ἐπεκαλεῖτο, καὶ τοῦ Πέτρου μὴ παρόντος καὶ τὸ ψεῦδος ἐλέγχοντος ἀπέψυξαν ἂν οὕτω τοῦ Θεοῦ βουλομένου. **Καὶ πόσοι τῶν ἀνθρώπων ἀνηκέστως παρανομοῦντες βιαίως ἐξάγονται, ἄλλος ἄλλην ὑφιστάμενοι βίαν καὶ τοὺς ἀνθρώπους λανθάνουσι σκοπουμένους μὲν τὸ τῆς βίας φαινόμενον, τὴν δ' οὐράνιον πρὸς τοῦτο ῥοπὴν λογίζεσθαι μηδόλως ἐφικνουμένους; Αἱ δὲ πρόδηλοι τῶν θανάτων καὶ παρὰ φύσιν ἀπαλλαγαί, τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως οὐδὲν διαφέρουσαι, παρείσθωσαν ἐν τούτῳ τῷ μέρει ὡς τῇ τῶν προωρισμένων τάξει συμβαίνουσαι, τότε μὲν ἀπαλλάττοντος τοῦ Θεοῦ παραδόξως, ὡς οὕτω συμφέρον αὐτοῖς καὶ τῷ αὐτοῦ συνᾷδον θελήματι, ἄλλοτε δὲ καὶ δι' ἀμφότερα συγχωροῦντος σφίσι μεθίστασθαι, ἢ τῆς φύσεως ὑπουργούσης ἢ βίας τυραννικῆς ἐξαγούσης.**

6.1. Ἱκανὰ μὲν οὖν καὶ ταῦτα τὸν ἡμέτερον ἐκφῆναι σκοπὸν ἐπὶ συστάσει τῆς ἀληθείας οὐχ ἧττον ἢ τῆς τοῦ διδασκάλου γνώμης. Εἰ δὲ ἐν τῇ Σοφίᾳ λέγεται· *Ὁ Θεὸς θάνατον οὐκ ἐποίησεν*, τοῦτο κατὰ τὴν αἰτίαν τοῦ θανάτου νοεῖται· *οὐ γὰρ θέλει τὸν θάνατον τῶν ἀνθρώπων* προηγουμένως οὔτε ποιεῖ, ὥσπερ οὐδὲ τὴν αἰτίαν τούτου, τὴν ἁμαρτίαν, ἀλλὰ τὴν τῆς δικαιοσύνης τάξιν καὶ πάνυ βουλόμενος, ἧς ἐστι τὸ τοῖς ἁμαρτάνουσι δίκην ἐπάγεσθαι, ἐπομένῃ θελήσει θέλει αὐτὸν καὶ ποιεῖ, εἰ καὶ ἐλέους ὑπερβολῇ καὶ φιλανθρωπίας καὶ τοῦτον τοῖς τέκνοις μυρίοις τρόποις οἰκονομεῖ πρὸς τὸ βέλτιον, καὶ πρὸς εὐεργεσίαν τῇ κοινῇ τοῦ γένους ποινῇ, πρὸς οὓς ἂν βούλοιτο καὶ πρέπον εἴη, πατρικῶς ἀποχρῆται. Καὶ διὰ τοῦτο ἐν τῇ α΄ τῶν Βασιλειῶν λέγεται· *Κύριος θανατοῖ καὶ ζωογονεῖ*, **οὐχ ὡς ἰδίᾳ πράττοντος μόνον ἑκάτερον, ὃ ταὐτόν ἐστι τῷ θέλοντος ἑκάτερον γίνεσθαι, ὡς αὐτοῦ ζωῆς** | A f. 178v |

6.1.,3 Ὁ…ἐποίησεν] Sap. 1, 13; cf. Marc. Eug., *vit. term.* 354; cf. Anast. S., *qu. et resp*. [Sp.] 23b, 1 (217, 3-218, 10). **4** οὐ…**10** ἀποχρῆται] Ez. 33, 11; cf. Joh. Damasc., *exp. Fid*. 43, II 29 (102, 67-70); cf. Blemm., *vit. fin.* I (2, 26-29); cf. Theoph. Nic., *de aet. mundi* 36 (33, 23-25). **11** Κύριος…ζωογονεῖ] I Reg. 2, 6; cf. Blemm., *vit. fin.* I (3, 3-5).

6.1.,2 Εἰ…**4** νοεῖται·] Cf. *Compendium ST* I, Q49 A.2 (V 389, 27-31); cf. *Compendium ST* I, Q118 A.3 (V 508, 16-20). **4** οὐ…**10** ἀποχρῆται] Cf. *Compendium ST* I, Q19 A.6 (V 354-355, 36-17); cf. *Compendium ST* I, Q64 A.4 (V 415, 30-35); cf. *Compendium ST II*, Q19 A.8 (=10) (VI 25, 26-29); cf. *Compendium SG* III, 142 (V 218, 21-27). **7** ἐπομένῃ…ποιεῖ] Cf. *Compendium SG* II, 23 (V 68, 31); cf. *Compendium SG* II, 23 (V 68, 37-38); cf. *Compendium ST* I, Q32 A1 (V 371, 7-9). **11** Κύριος…ζωογονεῖ] Cf. *Compendium ST* I, Q49 A.2 (V 389, 26).

5.5.,23 Θεοῦ δυνάμει] *supra* Θεοῦ *symbol* ($_{o}^{\nearrow}$), *quod iter. in marg. dext. et scrp*. δυνάμει A **6.1.,7** καὶ[1]] *suppl. supra lineam* A **10** α΄] πρώτῃ B

καὶ θανάτου τὴν ἐξουσίαν ἔχοντος, ἀλλ' ὡς καὶ ἐν τῷ θανατοῦν πολλάκις ζωογονοῦντος καὶ τὸν τοῦ θανάτου χρόνον καὶ τρόπον πρὸς τὸ συμφέρον καὶ τὴν προωρισμένην ζωὴν πολλοῖς οἰκονομοῦντος καὶ τάττοντος. Καὶ αὖθις, εἰ ἐν τῷ Ἐκκλησιαστῇ λέγεται· *Ἀφῆκεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον ἐν τῇ βουλῇ τῆς χειρὸς αὐτοῦ*, εἰ καὶ μάλιστα περὶ τῶν ἀποδεδοκιμασμένων τοῦτο νοοῖτο ἄν, ἀλλὰ καὶ πᾶσιν ἁπλῶς τὴν τῆς αὐτεξουσιότητος ἐλευθερίαν προσμαρτυρεῖ· οὐ γὰρ ἄκοντας ἕλκει πρὸς τἀγαθόν. Ὃν δ' ἂν αὐτοὶ προαιρούμενοι πράττοιεν, ἐπόπτης ἐστὶν αὐτὸς καὶ διανομεὺς τῶν ἁρμοττόντων ἑκάστῳ, καὶ διὰ τὴν αὐτεξουσιότητα τῆς θείας οὐκ ἐξαιροῦνται προνοίας οὔτ' ἐπὶ τὸ χεῖρον οὔτ' ἐπὶ τὸ βέλτιον αὐτοῖς, ἁπλῶς δὲ ἀγαθόν τε καὶ δίκαιον.

6.2. Τούτοις καὶ τοῖς τοιούτοις ὁ μέγας ἤχθη Βασίλειος ἐκεῖνα περὶ τῶν τῆς ζωῆς ὅρων διδάσκειν τὰ τέκνα καὶ τῷ θείῳ προσάγειν αὐτοὺς
A f. 179r | **ἐντεῦθεν θελήματι, | προὔργου μὲν θεολογῶν, ἑπομένως δὲ καὶ πρὸς τὰ ἤθη λυσιτελῶν, ὃ τοῖς διδασκάλοις πᾶσιν ἐσπούδασται. Καὶ εἰ μηδαμόθεν ἄλλοθεν τὰ τοιαῦτα εἶχεν εἰδέναι, τοῦ γοῦν προφήτου Δαυὶδ καθ' ἡμέραν ἤκουε λέγοντος καὶ οὐκ ἂν εἶχε τὸν τοῦ θείου κάτοχον παρακρούσασθαι· ἤκουε δὲ αὐτοῦ λέγοντος·** *Γνώρισόν μοι, Κύριε, τὸ πέρας μου καὶ τὸν ἀριθμὸν τῶν ἡμερῶν μου τίς ἐστιν*. **Οὐκοῦν παρ' εἰδότος ἐζήτει μαθεῖν, ὡς καὶ ὡρισμένον εἰδότος καὶ μαθεῖν ὡρισμένον. Καὶ ἵνα μηδεὶς ἔχῃ λέγειν, ὡς ᾔδει μὲν ὁ Θεός καὶ διὰ τοῦτο ἀποκαλύπτειν εἶχεν, εἴπερ ἐβούλετο, οὐκ εἶχε δὲ πράττειν ἐν τοῖς τοιούτοις, τῇ φύσει καὶ τοῖς ἄλλοις αἰτίοις ὀπώσποτε ταῦτ' ἐπιτρέψας, ἀλλαχοῦ πάλιν φησίν·** *Ἐξάγαγε ἐκ φυλακῆς τὴν ψυχήν μου*. **Καὶ οὐκ ἐζήτει θανεῖν ἁπλῶς εἴτουν ἀπαλλαγῆναι (τοῦτο γὰρ**

---

14 τὸν…**15** τάττοντος] Marc. Eug., *vit. term.* 355; cf. Theoph. Sim., *vit. term.* III (28, 31–30, 5). **15** Καὶ…**23** δίκαιον] Cf. Anast. S., *inter. et resp.* 55 (89, 617B); cf. Jos. Br. *cruc. IV* 317. **16** Ἀφῆκεν…**17** αὐτοῦ] Sir. 15, 14. **6.2.,7** Γνώρισόν…**8** ἐστιν] Ps. 38, 5. **12** Ἐξάγαγε…**13** μου] Ps. 141, 8.

---

15 Καὶ…**19** τἀγαθόν] Cf. *Compendium ST* I, Q22 A.2 (V 359, 33-360, 2); cf. *Compendium ST* I, Q83 A1 (V 453, 12-16); cf. *Compendium ST* II, Q10 A.4 (VI 18, 18-20); cf. *Compendium SG* III, 73 (V 162, 36-37). **19** οὐ…τἀγαθόν] Cf. *Compendium SG* III, 94 (V 182, 13-17); cf. *Compendium SG* Iv 55 (V 302, 8-11). | Ὃν…**23** δίκαιον] Cf. *Compendium SG* III, 73 (V 162, 9-11); cf. *Compendium SG* III, 73 (V 162, 25-29); cf. *Compendium SG* III, 148 (V 222-223, 34-4).

---

16 ἐν^{2}…17 αὐτοῦ] *scribend.* ἐν τῇ χειρὶ τῆς βουλῆς αὐτοῦ. **6.2.,9** Καὶ] *suppl. supra lineam* A **11** καὶ] *suppl. supra lineam* A

καὶ μὴ ζητοῦντος ἔμελλέ ποτε γίνεσθαι), ἀλλὰ θείῳ ἐξαχθῆναι θελήματι καὶ πρὶν ἐς γῆρας ἐλθεῖν. Καὶ διὰ τοῦτό φησιν ἀλλαχοῦ· *Μὴ ἀναγάγῃς με ἐν ἡμίσει ἡμερῶν μου*. **Οὐκ ἐζήτει δέ τι ἄηθες τῇ θείᾳ προνοίᾳ, τοιοῦτος ὢν καὶ εἰδὼς ἐκ τοῦ Πνεύματος ἃ δεῖ αἰτεῖσθαι. Οὐκοῦν ἐξάγει Θεὸς τὴν τοῦ ἀνθρώπου ψυχὴν τῆς ἐνταῦθα ζωῆς, ἐπειδὰν βουληθῇ, ἐν τῷ ἡμίσει ἢ ὅλως μέρει τινὶ τοῦ πᾶσι κοινοτέρου μέτρου τοῖς ἐν τῇ ζωῇ διαρκοῦσιν, καὶ προστίθησι καὶ συντέμνει, καθάπερ εἴρηται πρότερον, ἢ οὕτω κρίνων αὐτὸς ἢ καὶ τοῖς εὐχομένοις χαριζόμενος, ἐκείνῳ μόνῳ προεγνωσμένον καθάπερ ὅρου καὶ πέρατος, ὃ τοῖς ἔργοις τελευταῖον ἐκβαίνει.**

7. Ἐπεὶ δὲ τινές, ὡς φῄς, αὐτὸν τὸν μέγαν Βασίλειον αἰτιώμενοι καὶ διὰ τοῦτο μὴ προσιέμενοι αὖθις ἐξαιτιῶνται, σὺ νῦν, ὁσιώτατε, συνῆκας μὲν τὴν αἰτίασιν καὶ τὴν ἐξαιτίασιν καλῶς, ὁπόσον ἔχει φρονήσεώς τε καὶ ἀληθείας, ἔμαθες δὲ αὐτὸν οὐκ ἐκ τοῦ παρήκοντος θεολογοῦντα ταῦτα, | A f. 179^{v} | **ἀλλὰ προὔργου, καὶ** ὅρους εὐσεβείας **ταῦτα καὶ** κεφάλαια **ὀνομάζοντα, ὧν μὴ χρῆναι μηδένα παρεξιέναι. Ἤκουσας παρ' ἡμῶν καὶ πᾶσι τοῖς διδασκάλοις τοῖς ὁμοίοις συμφωνοῦντα, μᾶλλον δὲ τοῖς θείοις ἔργοις καὶ νόμοις συνᾴδοντα, ἅπερ ἐκ πολλῶν ὀλίγα σοι νῦν ἐξεθέμεθα, ὅσον αἰνίξασθαι τὴν τοῦ διδασκάλου πρὸς τοὺς θείους κανόνας ἐφαρμογήν. Ὁπόταν δὲ καὶ τὰς εἰς τοὐναντίον ἐπιχειρήσεις πέμψῃς ἡμῖν, ἃς ἀκηκοέναι λέγεις πολλῶν, πέμψομέν σοι κἀκείνων τὰς λύσεις. Ἐπεὶ δὲ ἡ τοῦ μεγάλου Βασιλείου ἀπόφασις αὕτη πρὸς τὸν θεῖον ἀνήκει προορισμόν, ἔχεις τὸν πολὺν Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ λόγον ἡμῶν προὔργου τότε καὶ πάνυ σπουδαίως συγγεγραμμένον ἡμῖν (ὢ τῆς κοινῆς δυστυχίας· ὢ τῆς ἐμῆς λυγροτάτης ζωῆς!). Ἐκεῖ καὶ πᾶσαν σχεδὸν ἀπορίαν λυομένην εὑρήσεις, οὐ μόνον αὐτάς, ὑφ' ὧν τινες σαλεύονται· ἀποροῦντες γὰρ εἰ δυνατόν ἐστι λοιπὸν τὴν ἀνθρωπίνην προαίρεσιν ἐνεργεῖν ἐν τοῖς προαιρετοῖς καὶ ἢ στεφανοῦσθαι ἢ κολάζεσθαι τοῦ θείου κρατοῦντος**

---

15 Καὶ…**17** αἰτεῖσθαι] Cf. Germ., *vit. term.* 44, 17-20. | Μὴ…**16** μου] Ps. 101, 25; cf. Nic. Meth., *vit. term*. II, 243; cf. Marc. Eug., *vit. term.* 354. **17** Οὐκοῦν…**22** ἐκβαίνει] Anast. S., *qu. et resp.* [App.] 23a, 5 (216, 77-81). **7.,1** Ἐπεὶ…**4** ἀληθείας] Mich. Glyc., *In S. Scr.* 37 (452, 3-10). **5** ὅρους…κεφάλαια] Cf. Bas., *reg. moral.* (titulus) 31, 700: *Ἀρχὴ τῶν Ἠθικῶν, Ὅρος* Α΄, *Κεφάλαιον* α΄, β΄, γ΄, δ΄, ε΄. *Ὅρος* Β΄, *Κεφάλαιον* α΄, β΄, γ΄΄... et sic in cetera; Bas., *reg. fus.* (titulus) 31, 901: *Κεφάλαια τῶν κατὰ πλάτος Ὅρων*. Cf. Bas., *cap. reg.* (titulus) 31, 1051: *Κεφάλαια τῶν Ὅρων τῶν κατ' ἐπιτομήν*. **16** ἀποροῦντες…**19** προορισμοῦ] Cf. Pleth., *fat.* 70.

7.,1 δὲ] *suppl.supra lineam* A **13** πολὺν] πολλὺν A

προορισμοῦ, καὶ εἰ δυνατόν ἐστι χρησιμεύειν ἡμῖν ἔτι τὰς εἰς τὸ θεῖον εὐχάς, **καὶ** περὶ τῶν ἐκ τύχης καὶ αὐτομάτου λεγομένων γίνεσθαι**, καί τινα τοιαῦτα ἀποροῦντες καὶ μὴ δυνάμενοι λύειν τὸν θεῖον ἀποσκευάζονται προορισμὸν ὡς τῶν ἀποριῶν αὐτοῖς αἴτιον. Ἐκεῖ ταῦτα πάντα ὄψει ἰατρευόμενα τῷ φαρμάκῳ τῆς ἀληθείας· ἐκεῖ καὶ τὸν Δαμασκηνὸν Ἰωάννην συμβιβαζόμενον εὑρήσεις τῷ καθηγεμόνι πάνυ καλῶς καὶ ὡς ἂν αὐτὸς ὁ θεῖος Ἰωάννης βουληθείη καὶ χάριν ἔχοι τοῖς συμβιβάζουσιν· ἐκεῖ τὴν θείαν πρόνοιαν οὐ χωλεύων καὶ πρὶν ὁμολογεῖν ἀναιρῶν, ὡς οἱ πολλοὶ δι' ἄγνοιαν πάσχουσιν, ἀλλ' ὡς αὐτὴ βούλεται καλῶς ἐκθειάσεις, καὶ ὡς**
A f. 180^{r} | **ἀποκαλυφθῆναι τοῖς τέκνοις ἠθέλησεν, | οἷς εὐδόκησεν, τὴν ἁρμόττουσαν αὐτοῖς ἐκ φιλοσοφίας δοῦσα πρῶτον παρασκευήν. Ὡς οὖν ἐκείνου σοι τοῦ λόγου πάντα ἀρκέσοντος οὐδὲν νῦν περὶ τούτων πραγματευόμεθα.**

8. Σοὶ δέ, φίλτατε, περὶ μὲν τῶν ὅρων τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς ἀρκείτω πρὸς τοὺς ἐναντίους τὸ τοῦ Βασιλείου μόνον ἀξίωμα**, εἰ μὴ δύνασαι ἀντεπιχειρεῖν αὐτοῖς καὶ λύειν τὰς ἀπορίας· τουτὶ γὰρ ποιεῖν ἐν τοῖς τοιούτοις φρονίμων ἐστίν, ἅμα δὲ καὶ ὑπὸ τῶν καθηγεμόνων τῆς ἐκκλησίας οὕτω ποιεῖν κεκανονισμένον ἐστὶ καὶ προωρισμένον. Περὶ δὲ τοῦ θείου προορισμοῦ ἀρκείτω σοι** τὸ τοῦ Παύλου ἀξίωμα, **ἵνα μὴ λέγω τῆς ἱερᾶς ἁπάσης Γραφῆς· ἐκ περιουσίας δέ σε τῇ δόξῃ τῆς ἀληθείας ἐνιδρύων ταύτῃ καλῶς τὸν μέγαν προστίθημι Μάξιμον ὥσπερ ἐπισφράγισμα τὴν τῶν ἁγίων καὶ σοφῶν καὶ θεολόγων σφραγῖδα, ὃν ταὐτόν ἐστι διὰ τοῦτο καὶ πάντας προσθεῖναι τοὺς πρὸ αὐτοῦ. Ἐκεῖνος γὰρ πλείους ἑκατοντάδας κεφαλαίων ἐξέθετο, ἃ** Γνωστικὰ καὶ θεολογικά **ἐπιγράφει, ἄλλου κεφαλαίου παντάπασιν ἄλλην ὑπόθεσιν διοριζομένου, καὶ ὥσπερ ἀποφάσεις καὶ ὅρους ταῦτα συνέθετο, ὡς Ἱπποκράτης μέν ποτε τοὺς λεγομένους** Ἀφορισμούς, **τοὺς δὲ** Καρποὺς **Πτολεμαῖος. Τὸ τοίνυν κα΄ κεφάλαιον αὐτῷ τῆς δ$^{-ς}$ ἑκατοντάδος οὑτωσὶ διορίζεται·** Ὃ τρόπῳ βούλεται

8.,2 τὸ…ἀξίωμα] Cf. Bas., *Deus non auct. mal*. 31 (333B); cf. id*., mor.* 11 / *mort*. 32 (1268C). **6** τὸ…ἀξίωμα] Cf. Rom. 8, 30. **11** Γνωστικὰ…θεολογικά] Cf. Max., *cap. theol.* (titulus) 90, 1177: *Κεφάλαια διάφορα Θεολογικά τε καὶ Οἰκονομικὰ καὶ Περὶ ἀρετῆς καὶ κακίας.* **14** Ἀφορισμούς] Hippocr., *Aphorism.* (titulus) 458: *Ἀφορισμοί.* | Καρποὺς] (Ps.-) Ptol., *Fruct.* (titulus) 37: Ὁ καρπός. **15** Ὃ…**17** ἄδικον] Max., *cap. theol.*, II, 22 (1228D); cf. id., *qu. Thal.* 90, 384C.

7.,19 εἰ…εὐχάς] Cf. *Compendium SG* III, 95 (V 182, 24-32). **20** περὶ…γίνεσθαι] Cf. *Compendium ST* I, Q116 A1 (V 362, 20-25). **8.,14** Πτολεμαῖος] Cf. *Compendium SG* III, 87 (V 173, 34-37).

ὁ τὴν ἑκάστου πρὸ τῶν αἰώνων διορίσας ζωὴν Θεὸς ἕκαστον πρὸς τὸ οἰκεῖον τῆς ζωῆς ἄγει τέλος, εἴτε δίκαιον εἴτε ἄδικον**. Καὶ τοῦτο ὅλον καὶ μόνον αὐτῷ τὸ κα~ν ἐστὶ κεφάλαιον. Ὡς οὖν προωμολογημένου πᾶσι τοῦ καὶ τὴν ζωὴν ἑκάστου διωρισμένην εἶναι κατὰ τὸν χρόνον καὶ τὸ πέρας αὐτῆς, ἀκολούθως καὶ τὸν τῆς τελευτῆς τρόπον τῷ θείῳ θελήματι παραδίδωσιν, ὡς ἂν καὶ ὁ τρόπος τῆς τελευτῆς τῷ μέτρῳ τῆς ζωῆς συμπροω | ρισμένος ᾖ** A f. 180ᵛ | **πρὸ αἰώνων καὶ ἕκαστος τῶν ἀνθρώπων πρὸς τὸ τῆς ζωῆς ἄγοιτο τέλος, καθὼς ἂν τῷ Θεῷ δόξειεν οἰκεῖον εἶναι τῇ ἐνταῦθα τούτου ζωῇ καὶ τῇ μετ' αὐτὴν διαδεξομένῃ καταστάσει· καὶ τὸ δικαίως ἀποθνῄσκειν εἴτε ἀδίκως, καὶ εἴτε τοὺς δικαίως βιοῦντας εἴτε ἀδίκως, τῇ ποικίλῃ τε καὶ πανσόφῳ τοῦ Θεοῦ περὶ ἑκατέρους κρίσει μόνῃ προσήκοι. Ταῦτα δὲ ἡμεῖς εὐρύτερον διειλόμεθα, οὐκ οἴκοθεν, ἀλλὰ ταῖς ἱεραῖς ἀκολουθοῦντες Γραφαῖς· ὁ δὲ φερωνύμως μέγιστος οὗτος τῆς ἐκκλησίας διδάσκαλος τὸ συμπέρασμα προστίθησι μόνον, ὥσπερ νομοθετῶν. Ἔχεις, ὦ φίλτατε, καὶ τοῦτον ἡμῶν ἐκ τῆς ἡσυχίας τὸν λόγον, μᾶλλον δὲ ὁ μέγας ἔχει Βασίλειος καὶ ὁ τὴν ψυχὴν ἐκείνην φωτίσας. Αὐτῷ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας· ἀμήν.**

---

18 καὶ… **22** τέλος] Marc. Eug., *vit. term*. 355.

A f. 180v

Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τρίτον

1. Πολλὴν οἶδά σοι χάριν, ὁσιώτατε πάτερ καὶ ἀδελφέ, ὅτι καίτοι πεπεισμένος ἀρκούντως τῇ συστάσει τῶν τοῦ μεγάλου πατρὸς Βασιλείου χρήσεων, μᾶλλον δὲ τῆς κοινῆς τῶν διδασκάλων δόξης περὶ τῶν τῆς ζωῆς ὅρων, περὶ ὧν ἐπυνθάνου, ταὐτὸν δ' εἰπεῖν καὶ περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, ἔπεμψας ἡμῖν καὶ τὰ δοκοῦντα τῇ δόξῃ ταύτῃ προσίστασθαι, ἡμῶν σοι καὶ τοῦτο προτρεψαμένων. Ἅπερ ἰδόντες καὶ τρίτον ἤδη σοι συνταγμάτιον πέμπομεν ἀκολούθως τῷ καιρῷ καὶ τῇ χρείᾳ, εἰ καὶ τὸ πρότερον περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ πεμφθέν σοι βιβλίον ἡμῶν ἀρετῇ καὶ δυνάμει πολλῷ πλέον ἢ μεγέθει ταῦθ' ὑπερβάλλει τὰ δεύτερα· ἐκεῖ μὲν γὰρ ὅλην προεστησάμεθα τὴν ὑπόθεσιν ταύτην, ἐν τούτοις δὲ λύσιν ἐνίων τῶν ἀντιπίπτειν δοκούντων ἐκθέσθαι σοι διέγνωμεν τῷ φιλτάτῳ.

A f. 181r |

2.1. Ὁ μὲν οὖν ἱερώτατος ἀρχιερεὺς τῆς Ἐφέσου | **(ἐκ γὰρ τῶν ὑστέρων ὡς βελτιόνων ἄρξασθαι δεῖ καὶ διὰ τὴν πρὸς ἐκεῖνον ἡμῶν μετ' αἰδοῦς εὔνοιαν)** τῇ διακρίσει τῶν μεγάλων διδασκάλων συναγωνίζεται**, ἣν ἐν τῷ δευτέρῳ συντάγματι φανερῶσαί σοι καλῶς προεθέμεθα, καὶ ἡμῖν τὰ ἐκείνων ὡς ἐχρῆν ἐκθειάσασιν ἐπιμαρτυρεῖ· φησὶ γὰρ ἐν οἷς ἡμῖν ἔπεμψας κατὰ λέξιν, ὡς** εἰ μὴ καὶ πᾶσιν ἀνθρώποις, ἀλλὰ τοῖς ἀρίστοις τε καὶ οἰκειοτάτοις ὁ Θεὸς οὐ τὴν τελευτὴν μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰ κατὰ τὸν βίον ἅπαντα προορίζει**. Τοῦτο δὲ καὶ ἡμῖν δι' ὅλου τοῦ δευτέρου συγγράμματος κατεσκευάζετο ὡς γνώμη τῶν διδασκάλων κοινή, τῶν ἀκριβούντων ταῦτα καὶ σοφίᾳ καὶ χάριτι, οὐ μόνον τοῦ μεγίστου πατρὸς Βασιλείου, ὅτι τοῖς εἰς τὴν αἰώνιον προωρισμένοις ζωὴν τά τε κατὰ τὸν βίον ἅπαντα καὶ τὸ πέρας τοῦ βίου ἀκολούθως τῷ τοιούτῳ προορισμῷ ὑπὸ Θεοῦ διατάττονται. Τοῦτο μόνον ἔδοξεν ἄν τισι τῷ μακαρίῳ μὴ κατὰ καιρὸν εἰρημένον, ὅτι τὴν τοῦ μεγάλου Βασιλείου βεβαιῶν φρονίμως ἀπόφασιν, ὅμως ἐκ τοῦ**

2.1.,1 Ὁ…**3** συναγωνίζεται] Marc. Eug., *vit. term.* 350; *ib.* 362; *ibid*. 351-352; *ibid*. 356-357. **6** εἰ…**8** προορίζει] Marc. Eug., *vit. term.* 359; *ib.* 359; cf. Marc. Eug., *vit. term.* (*Epit.*) 31 [= Bas., *Deus non auct. mal*. 31, 333b; *id., mor.* 11 / *mort*. 32 (1268C)]. **13** Τοῦτο…**15** μέγαν] Cf. Anast. S., *qu. et resp.* 99, 5 (158, 46-58); cf. Mich. Glyc., *In S. Scr.* 37 (453, 10-14). **14** ἐκ…**15** παρήκοντος] Marc. Eug., *vit. term.* 358; Cf. Nic. Meth., *vit. term.* II, 244.

8.,32 Περὶ…τρίτον] Titulus: Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τρίτον· Τῷ αὐτῷ τιμιωτάτῳ ἐξάρχῳ καὶ ὁσιωτάτῳ πατρί· Γεννάδιος μοναχὸς ὁ Σχολάριος A | Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τρίτον· Τῷ αὐτῷ τιμιωτάτῳ ἐξάρχῳ· Γεννάδιος μοναχὸς ὁ Σχολάριος B

παρήκοντος αὐτὴν εἰπεῖν λέγει τὸν μέγαν. Ἐμοὶ δὲ ἔγνωσται μᾶλλον αὐτὸς τὴν μὲν ἀλήθειαν δογματικῶς βεβαιῶν καὶ τῷ μεγάλῳ Βασιλείῳ κατὰ λέξιν συνᾴδων, ἐκ δὲ τοῦ παρήκοντος ἢ μᾶλλον εἰπεῖν οἰκονομικῶς πλαγιάζειν δοκῶν εἰς ἀρέσκειαν τῶν περὶ τούτου τότε ζητούντων. Τὴν γὰρ ἀπόκρισιν ταύτην, μετὰ τὸ συγγράψαι μικρὸν ἐν ἱερομονάχοις ἔτι ταττόμενος, ἀνέγνω τῷ βασιλεῖ Ἰωάννῃ ἐν τῷ ναῷ τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὃν "Πεφανερωμένον" ἐκάλουν, ἔγγιστα τῇ μονῇ τῶν Μαγγάνων, ἀνέγνω δὲ παρόντος ἐμοῦ. Ἦλθε γὰρ μηνυθεὶς ἐκ τῆς ῥηθείσης μονῆς, μηνυθεὶς ἅμα καὶ τὸ σύγγραμμα φέρειν, ἠκουσμένου παρ' ἡμῶν περὶ τούτου τῷ βασιλεῖ· καὶ εἰ μὴ φθάσας ἐξέδωκε τῷ ζητήσαντι, κἂν ἐπεστάτησε βέλτιον ἐξ ὧν ἡμῶν ἤκουσεν εὐλαβῶς, συνεπιψηφιζομένου τοῦ σοφοῦ βασιλέως. Ἡμῖν δὲ ἤρκεσε καὶ ἀμφοῖν, τό τε συμπέρασμα τῆς ἀποκρίσεως, τῷ μεγάλῳ συμφωνοῦν Βασιλείῳ, καὶ ἡ ἐξαιτίασις ἣν παρέσχετο, περὶ τοῦ δεδιέναι καθάπαξ τὴν τῶν ἰδιωτῶν ἀοριστίαν | διώσασθαι, ἣν περὶ τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς τε καὶ τελευτῆς ἰσχυρίζονται, ὡς μηδὲν εἰδέναι περαιτέρω δεδυνημένοι. Ὅτι δὲ ἐκ τοῦ παρήκοντος ἀδύνατον ἦν, οὕτω τε προδήλως καὶ πολλαχοῦ τὰ τοιαῦτα τὸν μέγαν φάναι Βασίλειον, κἂν μυρίοι φαῖεν αὐτὸ τῆς Ἐφεσίων πρόεδροι, ἱκανῶς σοι τότε πρῶτον ἐδείχθη, καὶ ἡμεῖς, οὐ φειδοῖ μᾶλλον τοῦ καλλίστου πατρὸς ἐκείνου ἢ ὑπονοίᾳ τοῦ καὶ ἄλλοις τισὶ τοιοῦτόν τι περὶ τοῦ μεγάλου Βασιλείου παραλόγως εἰρῆσθαι, σιωπῇ παρήλθομεν τὸν εἰπόντα, τὸν δὲ λόγον μόνον ἠλέγξαμεν. A f. 181v

2.2. Οὐκοῦν ἔχεις καὶ τὸν ἱερὸν ἄνδρα τοῦτον τὸν θεῖον βεβαιοῦντα προορισμὸν καὶ τῷ μεγάλῳ Βασιλείῳ συνᾴδοντα. Οὔτε δὲ ὁ μέγας τῆς ἐκκλησίας φωστὴρ ἐν ἐκείνοις τοῖς λόγοις περαιτέρω τὸν περὶ τούτων λόγον ἐξήταζεν, οὔτε ὁ ἱερὸς οὗτος τῆς Ἐφέσου πρόεδρος ἀνάγκην εἶχε, πρὸς μίαν ἐρώτησιν ἀποκρινόμενος, τὸν περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ πάντα συνείρειν λόγον, ὥσπερ ἡμεῖς πρῶτα μὲν προὐργιαίτερον, εἶτα καὶ δίς, προφάσει τῆς τοῦ μεγάλου συνηγορίας, τοῦτο πεπράχαμεν ὡς οἷόν τε ἦν. Ἀρκείτω δ' ἡμῖν καὶ σοὶ τῷ φιλτάτῳ, ὅτι φησὶ τὸν Θεὸν τοῖς ἀγαθοῖς τῶν

---

15 Ἐμοὶ…**18** ζητούντων] Cf. Nic. Meth., *vit. term.* II, 244. **26** Ἡμῖν…**32** πρόεδροι] Cf. Marc. Eug., *vit. term.* 358. **2.2.,8** Ἀρκείτω…**10** προορίζειν] Cf. Marc. Eug., *vit. term.* 359; *ib.* 362; cf. Theoph. Sim., *vit. term.* III (28, 31–30,5); cf. Psel., *phil. min.* 44 (156, 30-33).

2.1.,21 Χριστοῦ] *add.* A

τέκνων ἅπασιν οὐ τὴν τελευτὴν μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰ κατὰ τὸν βίον ἅπαντα προορίζειν**. Τοῦτο δὲ καὶ ὁ μέγας εἰπὼν ἔφθη Βασίλειος·** Θάνατοι δέ, **φησίν**, ἐπάγονται τῶν ὅρων τῆς ζωῆς πληρωθέντων, οὓς περὶ ἕκαστον ἔπηξεν ἡ δικαία τοῦ Θεοῦ κρίσις, πόρρωθεν τὸ περὶ ἡμᾶς συμφέρον προβλεπομένου**· καὶ αὖθις ἄλλοθι·** Μὴ αὐτόματόν τινα εἴπῃς συντυχίαν τῶν γινομένων ἀνθρώποις, ὡς μηδενὸς προστάτου τὸν κόσμον οἰκονομοῦντος, πονηρὰ δόγματα ὑποτιθέμενος σεαυτῷ, μηδὲ ἐκπέσῃς τῶν ὅρων τῆς εὐσεβείας· ὁ γὰρ πλάσας ἡμᾶς καὶ ψυχώσας Θεὸς ἰδίαν ἔδωκεν ἑκάστῃ ψυχῇ τὴν τοῦ βίου διαγωγὴν καὶ ἄλλους ἄλλοις ὅρους ἔπηξε τῆς ἐξόδου**, καὶ τὰ ἄλλα, ὅσα πρὸς κατασκευὴν ἐπάγει τοῦ δόγματος, ὡς ἐν τῷ δευτέρῳ τῶν συγγραμμάτων αὐταῖς ἔκκειται λέξεσιν. Καθόλου δὲ περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ καὶ τῶν τε προωρισμένων**
A f. 182r | **εἰς τὴν ζωὴν τὴν αἰώνιον | τῶν τε ἀποδεδοκιμασμένων καὶ τῆς διαφόρου περὶ αὐτοὺς τοῦ Θεοῦ διατάξεως οἰκείας τῇ σφῶν προαιρέσει καὶ ζῶντας καὶ τελευτῶντας ὁπόσα φιλοσοφεῖ, ἴσασιν οἱ ταῖς πολλαῖς καὶ μεγάλαις αὐτοῦ πραγματείαις καλῶς ἐπιστήσαντες, αἷς πανταχοῦ τὸν περὶ τούτων λόγον ἐγκατασπείρει.**

3.1. Ὁ μὲν οὖν Ἐφέσου τοιοῦτος τῷ μεγάλῳ πατρὶ καὶ ἡμῖν. Διοδώρου δέ, ὅστίς ποτέ ἐστιν οὗτος, οὐ φροντιστέον, ἔνθα, καθάπερ ἔφθην εἰπών, ὁ τῶν θεολόγων πάντων χορὸς συμφώνως τε καὶ ἠκριβωμένως καὶ προὔργου περὶ τούτων ἔφθη διορισάμενος. Καὶ εἰ τὸν μακάριον Νύσσης Γρηγόριον οὐκ ἀξιοῦμεν ἀντιζυγοῦν μόνον τῷ τῶν διδασκάλων πάντων χορῷ, ἐν δυσὶ ζητήμασιν οὐδὲ τοῖς τυχοῦσιν ἰδίᾳ γνώμῃ στοιχοῦντα, ἀλλ' ἐν τοῖς συμφώνοις πᾶσι τιμῶντες αὐτὸν ἐν τοῖς ἰδίοις τούτοις παραγραφόμεθα, καίτοι τηλικοῦτον ὄντα, τίς ἡμῖν λόγος ἔσται Διοδώρου, κἂν πτερωτὸς ᾖν, οὗ μηδὲ λόγος ἔστιν ἐν ἐκκλησίᾳ καὶ τοῖς ταύτης ὑπερηθληκόσι μηδ' ὄνομα, ἤ εἴ πού τις τῶν μοναχῶν αὐτῷ μόνῳ προσεσχηκώς, τῇ ἀοριστίᾳ

10 Θάνατοι… **12** προβλεπομένου·] Bas., *Deus non auct. mal*. 31 (333B); *id.*, *mor.* 11 / *mort*. 32 (1268C); cf. Germ., *vit. term.* 12, 24-30; cf. *ibid.* 18, 9-12; cf. *ibid.* 56, 4-9; cf. Nic. Meth., *vit. term.* II, 238-239; cf. Blemm., *vit. fin.* I (6, 26-29); cf. Blemm., *vit. term.* II (24, 1-4). **13** Μὴ… **17** ἐξόδου] Bas., *in Jul.* 31 (248C); *ibid.* 31 (248D-249A); id., *mor.* 11 / *mort*. 32 (1257D); cf. Nic. Meth., *vit. term.* II, 239; cf. Blemm., *vit. fin.* II (25, 22-26, 3); cf. Blemm., *vit. term.* II (24, 4-21). **3.1.,4** Καὶ… **8** ὄντα] Cf. Marc. Eug., *vit. term.* 359[= Gr. Naz., *or. XXI.* 35 (1088C)].

2.2.,13 Μὴ… **15** σεαυτῷ] Cf. *Compendium SG* III, 93 (V 179, 24-28).

2.2.,20 αἰώνιον] *add*. A

τῶν ἀνθρωπίνων καὶ ἀκυβερνησίᾳ συνηγοροίη που γράφων, ἢ μὴ τοῖς θεολόγοις ἐγκύψας ἢ μηδὲ συνιέναι τούτων δυνάμενος;

3.2. Σκόπει δὲ καὶ ἅ φησιν ὁ Διόδωρος. "Τὸν ἀριθμόν"**, φησί, "**τῶν ἡμερῶν σου ἀναπληρώσω"**,** τουτέστιν εἰς λιπαρὸν ἄξω σε γῆρας καὶ πλῆρες"**. Οὐκοῦν Θεός ἐστι καὶ κατ' αὐτὸν ὁ τὴν τῶν ἀγαθῶν ἀνδρῶν ζωὴν ὁριζόμενος. Καὶ πάλιν· "**Ὥσπερ ἀώρους ὁ Θεὸς ἀπειλεῖ θανάτους παρανομοῦσιν, οὕτω μακροβίωσιν ὑπισχνεῖται τοῖς ὑπακούουσι, καὶ μηκύνει μὲν τοῖς εὐσεβοῦσι τὴν ζωήν, περικόπτει δὲ τοῖς παρακούουσιν", **οὐ προσθεὶς καὶ τὸ ἀνάπαλιν, ἀληθέστατον ὄν, ὅτι καὶ συστέλλει τοῖς εὐσεβοῦσιν ἐνίοτε τὴν ζωὴν καὶ μηκύνει τοῖς ἀσεβοῦσιν, ὡς ἐν τῷ πρὸ τούτου συγγράμματι προὔργου περὶ αὐτῶν διειλόμεθα τῇ θείᾳ Γραφῇ κατακολουθοῦντες. Οὐκοῦν τοῖς τε προωρισμένοις εἰς τὴν ζωὴν καὶ τοῖς | ἀποδεδοκιμασμένοις** A f. 182v | **ὁ Θεός ἐστιν ὁ τὴν ζωὴν ταύτην ὁροθετῶν, εἰ καὶ διάφορον αὐτοῖς τὸ τέλος μετὰ ταύτην τὴν ζωὴν συναντᾷ καὶ οἰκεῖον ἑκατέρων τῇ προαιρέσει. Εἶτά φησιν** ὡς τὰ τοιαῦτα οὐ δείκνυσιν ὅρον ἔχοντα τῆς ζωῆς ἕκαστον τῶν ἀνθρώπων**. Τί τούτου γένοιτ' ἂν ἀμβλύτερον; Τὸ μῆκος καὶ ἡ στενότης τῶν διαστημάτων οὐ τοῖς ὅροις διακρίνονται καὶ γνωρίζονται; Καὶ ὁ μακρύνων ἢ συστέλλων τὴν ὁδὸν καὶ τὸ διάστημα τῆς ζωῆς μετ' ἐξουσίας τοιαύτης ἄλλου δεηθήσεται τοὺς ὅρους τιθέντος; Καὶ τίς ἐστιν ὁ τιθείς; Καὶ πῶς ἐξαπλωθήσεται ἢ συσταλήσεται ἡ ζωὴ παρὰ τοῦ Θεοῦ, μὴ προϋποτιθεμένων τῶν τῆς ζωῆς ὅρων ὡς θελητῶν ἐν τῇ γνώσει τοῦ ἁπλοῦντος τὴν ζωὴν καὶ συστέλλοντος; Ὥστε τοὐναντίον ἐστὶν ἀληθές, ὡς τὰ τοιαῦτα, εἰ καὶ μηδὲν ἄλλο, δείκνυσιν ὅρους ἔχοντας τῆς ζωῆς ἐκ Θεοῦ τοὺς ἀνθρώπους. Εἶτα φησίν·** Εἰ ὥριστο τῆς ζωῆς ὁ χρόνος, οὐκ ἂν ταῦτα ἦν**, ἡ τῆς ζωῆς δηλονότι συστολὴ καὶ ἐξάπλωσις, ὥσπερ εἰ ἔλεγεν· "εἴ τι πέρας ἔχοι, οὐκ ἂν εἴη πεπερασμένον". Εἶτα φησίν·** Εἰ ὥριστο τῆς ζωῆς ἑκάστου τὸ τέλος, οὔτε δίκαιος οὔτε ἄδικος ἠδύνατο ἂν αὐτὸ σαλεύειν**, ἀρετῇ δηλονότι καὶ πονηρίᾳ. Καὶ εἰ μὴ ὥριστο, πῶς προστίθησιν ὁ Θεὸς δι' ἀξιότητα**

3.2.,1 Τὸν…**2** ἀναπληρώσω] Ex. 23, 26. | Τὸν…**2** πλῆρες] Theodor. Mops., *fragm. in Oct. et Reg.* 821B. **4** Ὥσπερ…**6** παρακούουσιν] Theodor. Mops., *fragm. in Oct. et Reg.* 821B-C. **13** τὰ…**14** ἀνθρώπων] Theodor. Mops., *fragm. in Oct. et Reg.* 821C; cf. Leont. C., *mesopent.* 86/2 (1278B-D); cf. Anast. S., *qu. et resp.* [App.] 23b, 7 (219, 50-66); cf. Blemm., *vit. fin.* I (15, 16-16, 2). **22** Εἰ…ἦν] Theodor. Mops., *fragm. in Oct. et Reg.,* 821C. **24** Εἰ…**25** σαλεύειν] Theodor. Mops., *fragm. in Oct. et Reg.,* 821C. **26** Καὶ…**27** ἀναξιότητα] Cf. Anast. S., *qu. et resp.* [App.] 23a, 5 (216, 77-81).

3.2.,10 καὶ τοῖς] τοῖς τε B **21** ὅρους] ὅρον B **23** πέρας ἔχοι] — *in lineam* B, πέρας — ἔχοι

ἐνίοις, καὶ πῶς ἄλλων ἀφαιρεῖ δι' ἀναξιότητα; Ὡρισμένῳ γάρ τι προστίθεται, καὶ ἀπὸ ὡρισμένου αὖ τι ἀφαιρεῖται, καὶ τῷ ὡρίσθαί τι γνωρίζεται ἥ τε πρόσθεσις ἥ τε ἀφαίρεσις ἂν ἀληθὴς ᾖ, καὶ αὐτὸ δὲ τὸ προστίθεσθαι καὶ ἀφαιρεῖσθαι ὡρισμένον ποιεῖ τὸ ᾧ προστίθεται καὶ τὸ οὗ ἀφαιρεῖται, εἴ γε μὴ εἴη ἡ προσθήκη ἄπειρος καὶ ἀόριστος. Ἀλλ' ἡ πρόσθεσις τῆς ἐνταῦθα ζωῆς ἢ μείωσις ὡρισμένον ἔχει τὸ μέτρον, ὥστε καὶ τὸ πέρας· τὸ δὲ αὐτό πέρας τε καὶ ὅρος τῆς ἐνταῦθα ζωῆς ἐστι καὶ ἀρχὴ τῆς μελλούσης εἴτε δυστυχοῦς εἴτε εὐδαίμονος, καὶ τοῦτό ἐστι τὸ πέρας, ὁ θάνατος. Εἶτα, τὰ μὲν ἐν τῇ γαστρὶ τελευτῶντα βρέφη **σκοπεῖ, τοὺς δὲ ἀπὸ γαστρὸς μητρὸς σκεπομένους, τοὺς ἐκ κοιλίας μητρὸς**
A f. 183r | **προωρισμένους, | τοὺς ἀπὸ μήτρας ἡγιασμένους, τοὺς ἐξ ἐπαγγελιῶν γεννωμένους οὐ σκοπεῖ, εἰ καὶ ἦν τι τὸ περὶ τῶν βρεφῶν πρὸς τὸν λόγον τόν γε προκείμενον. Ἀλλὰ ταῦτα παρῶμεν.** Εἶτα λῃστὴν εἰσάγει καὶ διδόντα δηλητήριον**, οὐ διαιρῶν τίνες οἱ λῃστευόμενοι καὶ τίνες οἱ δηλητηριούμενοι καὶ τίνων ἕνεκα.** Αἰτιατέος δὲ ὁ Θεὸς ὑπὲρ οὐδετέρων**, ἀλλὰ τῆς ὀφειλομένης ἀμοιβῆς τοῖς ὑπὲρ εὐσεβείας καὶ ἀρετῆς ταῦτα προαιρουμένοις ἢ ὁπωσοῦν ἄλλως πάσχουσιν ἐν ὑπομονῇ καὶ τῆς τῶν τοιούτων εὐσεβῶν προθυμίας καὶ λίαν ὑπερδοξαστέος, ἢ τοῖς ὑπὲρ αὐτοῦ θανουμένοις, ἀνθ' ὅτου τὰς τῆς καρτερίας ἀμοιβὰς ἐπαγγέλλεται, μὴ βουλόμενος αὐτοὺς οὕτω φιλοσοφεῖν καὶ θνῄσκειν ὑπὲρ αὐτοῦ, μᾶλλον δὲ ὑπὲρ ἑαυτῶν. Καὶ πῶς ἀπήλλαττεν, ἕως ἐβούλετο, θανάτων φανερωτάτων, ὥστε ἀπορεῖν τοὺς ἐπάγοντας καὶ τῇ πίστει προστίθεσθαι μετὰ τοῦ θέλειν καὶ αὐτοὺς πᾶν ὁτιοῦν ὑπὲρ τῆς ἀληθοῦς ὑφίστασθαι πίστεως; Ἐγκαίρως δὲ συνεχώρει στεφανοῦσθαι τῇ τελευτῇ μετὰ τὴν γενναίαν τῶν ἀγώνων ἐπίδειξιν. Εὐρυτέρας δὲ πρὸς τὰ περὶ λῃστῶν καὶ δηλητηρίων νῦν θεωρίας οὐ χρεία, ἀλλ' ὅτι μόνον εἰκῇ τὰ τοιαῦτα συνείρει.**

3.3. Ἀλλὰ τὰ ἄλλα τούτου παρίημι. Ἡ δὲ πρόγνωσις**, φησίν,** οὐκ ἔστιν ὅρος. Προεγίνωσκε γὰρ ὁ Θεὸς τὴν παράβασιν τοῦ Ἀδὰμ καὶ τὴν τοῦ διαβόλου τροπὴν καὶ τὰς ἐπιχειρήσεις τῶν ἀνδροφόνων καὶ τῶν ἀσεβῶν τὴν πλάνην. Καὶ

---

33 τὸ[2]…**35** θάνατος] Cf. Phot., *Amph.*, 240 (21, 22-26). **35** Εἶτα…**39** προκείμενον] Theodor. Mops., *fragm. in Oct. et Reg.,* 821E; cf. Mich. Glyc., *in S. Scr.* 36 (408, 24-409, 4); cf. *ibid.* 37 (459, 5-11). **39** Εἶτα…**41** ἕνεκα] Theodor. Mops., *fragm. in Oct. et Reg.,* 821E; cf. Mich. Glyc., *in S. Scr.* 36 (381, 19-22); cf. *ibid.* 37 (429, 19-22). **3.3.,1** Ἡ…**5** νοεῖν] Theodor. Mops., *fragm. in Oct. et Reg.,* 822B-C; cf. Anast. S., *qu. et resp.* [App.] 23a, 7 (217, 101-108); cf. Mich. Glyc. *in S. Scr.* 36 (386, 18-20); cf. *ibid.*, 36 (386, 25-387, 5); cf. Blemm., *vit. fin.* II (24, 4-21); cf. Marc. Eug., *vit. term.* 357-358.

αὐτὸς ὥρισε λοιπὸν τούτους τοιούτους γενέσθαι; Ἀλλὰ τοῦτο ἀσεβές**, φησί,** νοεῖν**. —Ἐξῆν μὲν ἂν οὖν τινι λέγειν πρὸς αὐτὸν ὥσπερ ἀντεπηρεάζοντι. Καὶ εἰ μὴ ὥρισεν, ἄνθρωπε, ἀλλ' οὐδ' ἐκώλυσε κωλύειν δυνάμενος· ὁ δυνάμενος δὲ κωλῦσαι καὶ μὴ κωλύων αὐτὸς δοκεῖ πράττειν. Ἀληθέστερον δ' ἂν εἶπέ τις πρὸς αὐτὸν καὶ λίαν οἰκείως· Εἰ μὲν «ὥρισε» τὸ «προσέταξε» λέγεις, ὦ καλὲ τῶν θείων ἐξηγητά, ἢ «ἐπηνάγκασε», καὶ τίς ἐστιν ὁ τοῦτο φρονῶν ἢ λέγων; Εἰ δὲ τὸ «πρὸς τὸν ὅρον καὶ τὸ τέλος ἔταξε» λέγεις «τῇ παρ' ἑαυτοῦ χορηγίᾳ», | οὐδὲ τοῦτο περὶ τοῦ Ἀδὰμ καὶ τῶν ἄλλων ἐρεῖ τις.** A f. 183v |
Πρὸς γὰρ τὸν ὅρον καὶ τὸ τέλος οὗ χάριν παρήχθη, οὔτε αὐτὸς ἠθέλησεν ὁρισθῆναι οὔτε τῆς τοῦ ὁρίζειν δυναμένου συνεργίας ἐδεήθη καὶ ὁδηγίας, ἀλλ' εὐθὺς γενόμενος ἀφηνίασεν. Ὅθεν τοῖς περὶ τῶν προωρισμένων λόγοις οὐδὲν κοινὸν καὶ τοῖς πρώτοις ἀνθρώποις ἦν. Ὡρίσθαι δὲ ἄλλως ἐν τῇ θείᾳ γνώσει τὰ κατ' ἐκείνους καὶ λίαν ἐστὶν ἀληθές. Πονηροὺς μὲν γὰρ γενέσθαι τὸν Ἀδὰμ καὶ τὴν Εὔαν οὐδαμῶς ἦν ὡρισμένον ἐκ τοῦ Θεοῦ, οὔθ' ὡς προστεταγμένον, ὅπου γε οὐδὲ πρὸς τἀγαθὸν βιάζεται τὴν ἀνθρωπίνην προαίρεσιν, οὔθ' ὡς συντεταγμένον ἐκείνοις καὶ συνηργημένον, ὃ πρὸς τἀγαθὸν ποιεῖν εἴωθε μόνον. Τὸ δὲ πονηροὺς ἂν ἀφ' ἑαυτῶν γενομένους καὶ τὴν ποινὴν ἂν ὑποστῆναι καὶ λίαν ἦν ἐν τῇ γνώσει τοῦ ποιητοῦ ὡρισμένον. Καὶ εἰ μὴ οὕτως ἦν, οὐκ ἂν προελέγετο ὡς *ᾗ ἂν ἡμέρᾳ φάγωνται ἐκ τοῦ ξύλου, θανάτῳ ἀποθανοῦνται***, οὐδ' ἂν οὕτως ἐξέβαινεν· προρρηθὲν δὲ οὕτω καὶ γεγονός, καὶ ἐν τῇ θείᾳ ὥριστο γνώσει. Καὶ τὸν μὲν φυσικὸν τουτονὶ θάνατον, τὴν τοῦ συνημμένου διαίρεσιν δηλονότι καὶ τὴν στέρησιν τῆς ἐνταῦθα ζωῆς, σπερματικῶς εὐθὺς ὑφίσταντο μόνον, ὡς ἐπιπόνῳ ζωῇ καὶ γήρᾳ καὶ νόσοις ἐπισυμβαίνειν ἀφύκτως μέλλοντά ποτε αὐτοῖς τε καὶ τοῖς ἐξ αὐτῶν ἐσομένοις ἀντὶ τῆς ἀπόνου ζωῆς καὶ ἀθανάτοις πρεπούσης,**

---

8 Εἰ…**10** λέγων] Cf. Anast. S., *qu. et resp.* [App.] 23b, 2 (218, 11-15). **9** ὦ…ἐξηγητά] Cf. Anast. S., *qu. et resp.* 99, 3 (157, 24-27). **10** Εἰ…**15** ἦν] Cf. Bas., *Deus non auct. mal.* 31 (344C-345A); cf. Marc. Eug., *vit. term.* 359. **14** Ὅθεν…**16** ἀληθές] Cf. Anast. S., *qu. et resp.* [App.] 23a, 3 (215, 51-57). **16** Πονηροὺς…**24** γνώσει] Cf. Nic. Meth., *vit. term.* I, 232-233; cf. *ibid.* 1, 233. **20** Τὸ…**23** ἐξέβαινεν·] Cf. Anast. S., *qu. et resp.* [App.] 23a, 3 (215, 48-50). **22** ᾗ…**23** ἀποθανοῦνται] Gen. 2, 16-17; Gen. 3, 24-27; cf. Bas., *Deus non auct. mal.* 31 (353A); cf. Nic. Meth. *vit. term.* I, 231.

3.3.,22 οὐκ…**23** ἀποθανοῦνται] Cf. *Compendium SG* Iv 50 (V 293, 19-21).

3.3.,14 Ὅθεν] — *Adn. in marg. sinis.* m^2 (— Ὅθεν τοῖς περὶ τῶν προωρισμένων λόγοις οὐδὲν κοινὸν καὶ τοῖς πρώτοις ἀνθρώποις ἦν) A B **28** ἐσομένοις] γεννωμένοις *cum corr.* ⌜ἐσο⌝ *supra* γεννω- B

ἢν ἀποβεβληκότες μᾶλλον ἐγνώρισαν· τὸν δὲ ψυχικὸν ἐκ τῆς ἀληθοῦς ζωῆς χωρισμὸν φεῦ! καὶ τὴν τοῦ κειμένου τέλους ἀπόπτωσιν, τὸν πολλῷ τοῦ προτέρου χείρω θάνατον, αὐτοί τε εὐθὺς ὑπέστησαν ἔργῳ καὶ τοῖς ἐξ αὐτῶν γεννωμένοις ἀνιάτως παρέπεμπον ἄχρι τοῦ φιλανθρωποτάτου τε ἅμα καὶ σοφωτάτου τῆς θείας οἰκονομίας φαρμάκου. Καὶ μὴν οὐδ' ἔστι τις ὁ λέγων ὅρον εἶναι τὴν πρόγνωσιν, εἰ μὴ καὶ κίνησιν ἐθέλοι λέγειν τὸ τῆς
A f. 184r | **κινήσεως πέρας. Αἴτιον δέ πως μᾶλλον τῆς προγνώσεως | ὁ ὅρος ἐστί· τούτου γὰρ προϋποτιθεμένου δύναται προγινώσκεσθαι τῷ τοιαύτην ἔχοντι δύναμιν, ὅπως τόδε τι τεύξεται τοῦ ὅρου πρὸς ἐκεῖνον φερόμενον ἢ ἀτευκτήσει μὴ φερόμενον καὶ πῶς ἢ πότε τεύξεται.**

3.4. Ταῦτα μὲν οὖν ἐκ περιουσίας μᾶλλον ἢ χρείας εἴρηται· ἀνοικείως γὰρ τῇ περὶ τῶν ὅρων τῆς ζωῆς ὑποθέσει καὶ τοῦ θείου προορισμοῦ Διοδώρῳ τε ἠπόρηται πρότερον, καὶ ἡμῖν νῦν διατριβῆς χάριν ἐπεστατήθη. Ἵρκει δὲ τοσοῦτον εἰπεῖν, ὡς ἀγνοίᾳ τοῦ ὅρου καὶ τοῦ προορισμοῦ καὶ τοῦ προορίζειν καὶ τῆς προνοίας, μᾶλλον δὲ ἀγνοίᾳ πολλῇ τῆς ἀνθρωπίνης τε καὶ θείας σοφίας, οὗτός τε ὁ Διόδωρος καί τινες ἄλλοι οὐχ οἷοί τε γεγόνασιν ἐγκύψαι τῷ βάθει τῆς ὑποθέσεως καὶ τῷ τῶν διδασκάλων σκοπῷ. Δοκεῖ γὰρ οὗτος ἢ ὅρον τὴν ἀνάγκην νοεῖν καὶ τὴν πρόσταξιν, πάνυ χυδαίως, ἢ ὅρον τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς πέρας τι βούλεσθαι νοεῖν τῆς ζωῆς τεταγμένον ἑκάστῳ τῶν ἀνθρώπων φυσικῶς ἀπαραίτητον, καὶ διὰ τοῦτο φησίν· Εἰ ὅρος ἦν τῆς ζωῆς, πῶς ἐμακρύνετο ἂν ὑπὸ Θεοῦ ἡ τῶν ἀνθρώπων ζωὴ καὶ πῶς συνεστέλλετο; Καὶ πῶς ἂν ἠδύνατό τις τὸν ὅρον τοῦτον διασαλεύειν χείρων ἢ ἀμείνων γινόμενος; **Ἁπλούστερον δὲ καὶ τὸ οὕτω διανοεῖσθαι. Ὅρος γὰρ φύσει τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς οὐδεὶς ἔστιν, ἐκ πολλῶν αἰτιῶν· διὸ καὶ εἴρηται τὸ** *Γρηγορεῖτε, ὅτι οὐκ οἴδατε ποίᾳ φυλακῇ τῆς νυκτὸς ὁ κλέπτης ἔρχεται*. **Εἰ δὲ ἦν ὡρισμένον ἐν τῇ φύσει τὸ πέρας τῆς ἐνταῦθα ζωῆς, ἓν ἂν ἦν καὶ ταὐτὸν ἅπασιν· εἰ δὲ οἷόν τε ἦν φύσει καὶ διάφορον εἶναι, ἐγινώσκετ' ἂν ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων, τοὐλάχιστον ὑπὸ τῶν**

---

33 Καὶ…**38** τεύξεται] Cf. Germ. *vit. term.* 36, 7-13. **3.4.,11** Εἰ…**13** γινόμενος] Theodor. Mops., *fragm. in Oct. et Reg.,* 821C-D. | τὰ…**14** ἀνθρώπων] Theodor. Mops., *fragm. in Oct. et Reg.*, 821C. **15** Γρηγορεῖτε…**16** ἔρχεται] Mat. 24, 42-43.

3.4.,6 Διόδωρος] Δι^{ός}δωρος / *supra lineam* -ό- B **13** τοῦτον] *om.* A **14** γὰρ] γὲ B **16** ἐν… φύσει] ὑπὸ τῆς φύσεως B | τῆς^{2}…17 ζωῆς] τῆς ἐνταῦθα τῆς ζωῆς B

σοφῶν, τῶν καὶ τ' ἄλλα τῆς φύσεως ἐξητακότων ἔργα πάνυ καλῶς. Ἐπὶ τὸ μεῖζον μόνον ἔστι πως λαβεῖν ὅρον τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς, καὶ τοῦτον ἐνδεχομένως τε καὶ σπανίως, ὡς σπανίων τινῶν ἐπὶ τοῦτον ἐφικνουμένων, καθά φησιν ὁ Δαυὶδ *ἐν δυναστείαις καὶ μόλις εἰς τὸν ὀγδοηκονταετῆ χρόνον ἐφικνεῖσθαι τῶν ἀνθρώπων τινάς*, **ἔστω δὲ καὶ ἑκατονταετῆ. Ὁ δ' εὐθὺς ἀπὸ τῆς ἐμψυχώσεως ἐν τῇ μήτρᾳ τοῦ ἀνθρώπου χρόνος μέχρι καὶ τοῦ πλείστου τῆς ζωῆς ὅρου, καὶ | αὐτοῦ ἐνδεχομένου καὶ ἀορίστου ὄντος, ὡς** A f. 184^{v} | **εἴρηται, φύσει, ἀπείροις μορίοις αὐτοῦ τὴν τῶν γεννωμένων ἀνθρώπων ἀορίστως ἑαυτῷ συντέμνει ζωήν,** τῶν μὲν μετὰ τὸ ἐμψυχωθῆναι εὐθὺς ἀποθνῃσκόντων ἐν τῇ γαστρὶ τῆς μητρὸς καὶ ἄλλων μετὰ μικρὸν καὶ ἐν ἀπείροις σχεδὸν ἀτόμοις τοῦ χρόνου τοῦ μέχρι τῆς κυήσεως ὁριζομένου, καὶ μετὰ τὴν κύησιν αὖθις τῶν ἐξεληλυθότων τῆς γαστρὸς μέχρι καὶ τῆς κινήσεως ἤτοι βαδίσεως**, κἀκεῖθεν ἐφεξῆς ὁμοίως μυρίων καθεκάστην νεκρουμένων ἐν τῇ τῆς γενέσεως καὶ φθορᾶς ὁδῷ ταύτῃ καὶ τρόποις μυρίοις. Φύσει μὲν οὖν οὐδεὶς ἔστι τῆς ζωῆς ὅρος τοιοῦτος· καὶ τοῦτον ἴσως τὸν ὅρον λογιζόμενος ὁ Διόδωρος ἐκεῖνα λέγει, οὐ δυνάμενος περαιτέρω σκοπεῖν, ὅτι τὴν τῶν ἀνθρώπων ζωὴν ἀφ' ἑαυτῆς ἀόριστον οὖσαν πατρικῇ προνοίᾳ περὶ αὐτούς, ἧς αἱ ἀποδείξεις ἀναρίθμητοί τε καὶ φανερώταται, ὁρίζει καὶ περαίνει, καθὼς ἂν βουληθείη, δουλευούσης ὥσπερ δεσπότῃ τῆς φύσεως, καὶ ταὐτόν ἐστιν ἐν τῇ τῶν ἀνθρώπων ζωῇ τό τε καθ' αὐτὴν ἀόριστον εἶναι καὶ τὸ ὑπὸ τῆς θείας προνοίας ὁρίζεσθαι.** Καίτοι καὶ ὡρισμένην ἂν ὑπ' αὐτοῦ τῇ φύσει μεταποιεῖν εἶχεν ἂν ἐν ὁπόσοις τῶν ἀνθρώπων ἠβούλετο, συντέμνων ἢ πλατύνων καὶ ὅλως ὁρίζων ἀνάγκῃ τῆς θείας ἐλευθερίας τε καὶ μεγαλειότητος νικώσῃ τὴν ἐνιδρυμένην ἀνάγκην καθάπερ δούλῃ τῇ φύσει. **Ἀρκεῖ δὲ ἡμῖν καὶ Διόδωρος οὗτος ἐν τοῖς καιρίοις ὥσπερ προὔργου**

---

19 Ἐπὶ…**23** ἑκατονταετῆ] Theodor. Mops., *fragm. in Oct. et Reg.*, 821Z-822A [=Ps. 89, 10]; cf. Anast. S., *inter. et resp.* 96 (89, 741C). **27** τῶν…**31** βαδίσεως] Greg. Nys., *De inf. praem. abr.* 46 (161D).

3.4.,39 Καίτοι…**42** φύσει] Cf. *Compendium SG* II, 30 (V 72, 5-8); cf. *Compendium SG* III, 99 (V 188, 24-34); cf. *Compendium SG* III, 100 (V 189, 22-25); cf. *Compendium SG* III, 161 (V 237, 22-23); cf. *Compendium ST* I, Q19 A.8 (V 355, 32-34); cf. *Compendium ST* I, Q105 A.6-7 (V 485, 21-35).

---

19 πάνυ] *add.* A **25** καὶ[1]] *iter. apud mutation folii* A **26** φύσει] *add.* A **30** γαστρὸς] μήτρας B **37** τῆς] *supra lineam, inter* δεσπότῃ et φύσεως B **38** ἐν τῇ] αὐτῇ B | καθ αὐτὴν] καθ' ἑαυτὴν B **40** ἠβούλετο] ἐβούλετο B **41** τε] *om.* A **43** Διόδωρος] → *sign. supr.* Διόδ- B

συνηγορῶν. Φησὶ γάρ· Θανάτους ἀώρους παρανόμων ἀνθρώπων ἀπειλουμένους ἐκ Θεοῦ καὶ γινομένους ἢ μετανοούντων οὐ γινομένους καὶ μακροβίωσιν αὖθις τῶν εὐσεβῶν ἐπαγγελλομένην τε καὶ τελειουμένην καὶ μηκυνομένην μὲν τοῖς φιλοθέοις ζωήν, τοῖς δὲ παρακούουσι περικοπτομένην**. —Ταῦτα δὲ τί γε ἄλλο ἢ τῷ θείῳ προορισμῷ τῶν φιλοθέων καὶ τῇ ἀποδοκιμασίᾳ τῶν ἄλλως διακειμένων καὶ τῇ περὶ ἑκατέρους ἁρμοττούσῃ τοῦ Θεοῦ προνοίᾳ συνᾴδουσιν;**

A f. 185r **4. Ὁ δὲ μετὰ τὸν Διόδωρον εὐθὺς εἰσάγει τὸν Σολομῶντα λέγοντα·** | *Ἵνα μὴ ἀποθάνῃς ἐν οὐ καιρῷ σου***.** Εἰ οὖν ἔστι**, φησίν,** ἀποθνῄσκειν ἐν οὐ καιρῷ, πῶς ὅρον καὶ τάξιν δεῖ δοξάζειν**; Τοὐναντίον δὲ μᾶλλον ἐστὶν ἀληθὲς ὡς, εἴπερ ἔστιν ἀποθνῄσκειν** ἐν οὐ καιρῷ**, πῶς οὐ δεῖ δοξάζειν ὅρον καὶ τάξιν; Ἰδοὺ γὰρ καὶ** καιρός ἐστι τοῦ θανεῖν **τινα, ταὐτὸν δ' εἰπεῖν ὅρος ζωῆς καὶ ὅρου καὶ καιροῦ μετάθεσις. Εἰ μὲν γὰρ** καιρὸν **ἐνταῦθα νοεῖ τὴν ἐπὶ τὸ μακρότερον πέρας διάστασιν τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς** κατὰ τὸν Δαυίδ**, ὁ Σολομὼν συμβουλεύει μὴ ἀσεβεῖν ἐπὶ πολύ, ἵνα μὴ ἀώρως ἀπόληται καὶ πρὶν εἰς τὸν καιρὸν ἐλθεῖν τὸν τῇ φύσει μὲν ὡρίσθαι δοκοῦντα, ἀόριστον δὲ ὄντα τοῖς ἀτόμοις τῆς φύσεως, εἰς ὃν οὔτε πάντες ἐφικνοῦνται οὔτε πάντες αὐτοῦ διαμαρτάνουσιν, ἀλλὰ** πολλοὶ φθάσαντες ἂν ἐγγύς που γενέσθαι, διὰ πονηρίαν αὐτῶν οὐ συνεχωρήθησαν φθάσαι, ἢ δι' ἀρετὴν ἕτεροι κινδυνεύουσαν προηρπάγησαν**, αὐτός φησιν Σολομών· καὶ πολλοὶ μὴ φθάσαντες ἂν ἐκ φυσικῆς ἀσθενείας, δι' ἀρετὴν ἔφθασαν ἤ τινα ἄλλην οἰκονομίαν τοῦ κρείττονος δι' αὐτῶν ἀνυσθησομένην ὡς ἀξίων ὀργάνων. Ἐκτείνεται δέ τισιν ἡ ζωὴ καὶ πονηροῖς οὖσι δι' ἄλλας αὖθις οἰκονομίας ἀναντιρρήτους, περὶ ὧν ἄλλης ἂν εἴη χρείας σκοπεῖν. Ἀλλ' ἵνα τ' ἄλλα παρῶμεν, καιρός ἐστιν ἑκάστῳ τῆς τελευτῆς, ὅταν μέλλῃ σὺν ἀγαθαῖς ἐλπίσι μεθίστασθαι, ἢ συνειδὼς ἑαυτῷ κατά τε λόγον καὶ νόμον βεβιωκότι ἢ τὰς κατὰ τὸν βίον ὀλιγωρίας αὐτοῦ ὀψὲ τῷ φαρμάκῳ τῆς μετανοίας**

---

44 Θανάτους…**47** περικοπτομένην] Theodor. Mops., *fragm. in Oct. et Reg.*, 821B-C. **4.,1** Ὁ…**3** δοξάζειν] Cf. Mich. Glyc., *in S. Scr.* 36 (412, 3-10). **2** Ἵνα…σου] Eccl. 7, 17; Nic. Meth. *vit. term.* II, 243. | Ἵνα…**3** δοξάζειν] Cf. Anast. S., *qu. et resp.* [App.] 23a (ΜΔ΄ Ἐρώτησις, Titulus), (213, 7-214, 11); cf. id., *qu. et resp.* 16 (ΙϚ΄ Ἐρώτησις, Titulus), 23, 1-3. **5** καιρός…θανεῖν] Eccl. 3, 2. **7** κατὰ…Δαυίδ] Cf. Anast. S., *qu. et resp.* [App.] 23a (ΜΔ΄ Ἐρώτησις, Titulus), (213, 1-7). **11** πολλοὶ…**17** σκοπεῖν] Cf. Anast. S., *qu. et resp.* [App.] 23b, 3 (218, 18-27).

---

45 ἀπειλουμένους] *dupl. scr.* B **4.,1** Διόδωρον] τοῦτον B **8** καὶ] *add.* A **11** αὐτοῦ] *add.* A **20** αὐτοῦ] *correxerunt* Œ : αὐτῶν A : *des.* B

ἰατρεύσας καλῶς, ἔστι δ' ἃ καὶ καθαρθεὶς ἐκ Θεοῦ τῇ μετὰ διακρίσεως ὑπομονῇ τῶν πειρασμῶν τῶν ἐκεῖθεν συγχωρουμένων, καὶ τὴν τοιαύτην ὁρίζει εὐκαιρίαν ὁ πάνσοφος ἰατρὸς τοῖς εἰσφέρουσί τινα πρὸς τὸ δεῖν ἰατρευθῆναι χρόνῳ διάθεσιν. Τοῖς δ' ἀσεβοῦσιν ἐπὶ πολὺ καὶ λίαν σκληρυνομένοις, ὡς τὰ τῶν ἀπεγνωκότων νοσοῦσιν, τὸν τοιοῦτον ὁ Σολομὼν ἀπαγορεύει καιρόν**, οὗ στερηθέντες οὐ τῷ μὴ βιῶναι πολὺν ἐν τῇ παροικίᾳ χρόνον λυπήσονται, ἀλλὰ τῷ μηδεμίαν ἐντεῦθεν ἔχειν ἐλπίδα τῆς εὐτυχοῦς ἐν τῇ πατρίδι ζωῆς· στερήσονται δέ, ἵνα μὴ καὶ τὴν γῆν καταργῶσιν,** | **ὁμοίως τῷ** τῆς ἀκάρπου συκῆς **ὑποδείγματι. Εἰ δὲ** καιρὸν **ὁ** A f. 186r |
ταῦτα λέγων νοεῖ τὸν ἐκ τῆς θείας ὡρισμένον προνοίας, οὐκοῦν καὶ Σολομὼν ὅρον **καὶ** καιρὸν **τοιοῦτον ἠπίστατο, ὃς ἔνδον μὲν ἔστι καὶ αὐτὸς τοῦ κατὰ φύσιν ὡρισμένου καιροῦ κατὰ τὸ πορρώτερον πέρας, ἀορίστου δὲ ἄλλως, ὡς εἴρηται. Δύναται δὲ καὶ αὔξειν καὶ ἐλαττοῦσθαι τοῦ Θεοῦ διατάττοντος οὕτω, τρόποις οἷς οἶδεν οἰκονομίας. Καὶ λέγεται μὲν αὔξειν ὁ τοιοῦτος καιρός, διότι ἐμειώθη ἄν, εἰ τοῦτο Θεὸς ἐβούλετο. Λέγεται δὲ ἐλαττοῦσθαι, ὅτι ηὔξητο ἄν, εἰ Θεὸς τοῦτο ἐβούλετο, αἰτίας τοῦ βουληθῆναι τὸν Θεὸν ἢ μὴ βουληθῆναι ἐν τοῖς τοιούτοις τῆς ἀξίας οὔσης αὐτῶν, οἷς τὰ μὲν βούλεται, τὰ δ' οὐ βούλεται, καὶ ἐπὶ τὸ χεῖρον μὲν αὐτοῖς ἢ τὸ βέλτιον, ἁπλῶς δὲ πάντα ἐπὶ τὸ βέλτιον. Ὁπότερον δέ ποτε γέγονεν, εἴτ' αὔξησις ζωῆς εἴτε μείωσις, ὁ τελευταῖος ἦν περὶ ἑκάστους τοῦτο σκοπὸς τοῦ Θεοῦ καὶ ὅρος, τελευταῖος μὲν ἐν τῷ ἔργῳ, ὡς προηγουμένης μὲν τῆς ἀνθρωπίνης θελήσεως, ἵνα τὸ τῆς προαιρέσεως ἰδίωμα σῴζοιτο, συνεπομένης δὲ τῆς ἐκ τοῦ Θεοῦ ψήφου, προηγούμενος δὲ** ἐν τῇ θείᾳ γνώσει ὡς ἀιδίως τὰ μέλλοντα γινωσκούσῃ, οὐ καθό εἰσιν ἐν ἑαυτοῖς (οὐ γάρ εἰσιν αὐτὰ ἀιδίως), ἀλλὰ καθό εἰσιν ἐν αὐτῷ**, τὰ μὲν ὡς γιγνώσκοντι καὶ ποιοῦντι, τὰ δὲ ὡς γινώσκοντι μόνον καὶ παραχωροῦντι, κἂν μὴ ποιῇ, ὃ ταὐτόν ἐστί πως τῷ ποιεῖν ὅσον πρὸς τὸ γινόμενον, εἰ καὶ μὴ ὅσον πρὸς τὸν**

---

24 Τοῖς…**28** ζωῆς·] Cf. Bas., *Deus non auct. mal.* 31 (340C-341A); cf. Anast. S., *qu. et resp.* 99 (157, 27-35); cf. Anast. S., *qu. et resp.* 16, 4 (25, 38-26, 40). **29** τῆς…συκῆς] Marc 11.13–14. **34** Καὶ…**39** βέλτιον^{2}] Cf. Anast. S., *qu. et resp.* 16, 1 (23, 4-24, 7); cf. *ibid*. 16, 1 (25, 30-31). **40** ὁ…**41** ὅρος] Cf. Anast. S., *qu. et resp.* [App.] 23a, 3 (215, 40-47); cf. *ibid.,* 23b, 1 (218, 7-10); cf. *ibid.* 23b, 2 (218, 11-15); cf. *id*., *qu. et resp.* 16, 6 (27, 53-56).

4.,43 ἐν…**45** αὐτῷ] Cf. *Compendium ST* I, Q86 A.4 (V 462, 36-463, 2).

---

26 βιῶναι…27 παροικίᾳ] πολὺν ἐν τῇ παροικίᾳ βιῶναι B **29** καταργῶσιν] ⌂ *Adn. in marg. dext*. A **45** αὐτὰ ἀιδίως] ἀιδίως αὐτὰ B

παραχωροῦντα. Ὃ δὲ ὑπόλοιπόν ἐστι τῶν ῥητῶν ἐκείνων οὐδ' ἐπισκέψεως ἄξιον. Τοῦτο μόνον σημειωτέον ἐστίν, ὡς ὁ μὲν Διόδωρος ἔλεγεν· Εἰ ὅρος ἦν, οὐκ ἂν ἐμακρύνετο ἢ συνεστέλλετό τισιν ἡ ζωὴ παρὰ τοῦ Θεοῦ**, οὗτος δέ φησι τοὐναντίον, ὡς,** εἴπερ ὅρος ἦν, ἐκολοβοῦτο ἂν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ πονηροῖς τισιν ἡ ζωή**. Καὶ τὸ αὐτὸ μὲν βούλονται συμπεραίνειν, ἐξ ἀντικειμένων δὲ ὑποθέσεων. Τοσοῦτον ἀπέχουσιν εἰδέναι περὶ ὧν προτίθενται λέγειν! Περὶ δὲ τῶν μεγίστων προτίθενται.**

5. Ἴσθι τοίνυν, φίλτατέ μοι καὶ ὁσιώτατε, ὅτι τῶν πεπαιδευμένων
A f. 186^{v} | **τινές, | οὐ δυνάμενοι τὰ τῶν διδασκάλων (φημὶ δὲ τῶν πλείστων καὶ ἀξιωτέρων) εὐσχόλως ζητεῖν, ἢ ζητοῦντες μέν, ἀλλ' οὐκ ἔχοντες συνορᾶν, ὡς ἁπλούστεροι ἢ καὶ τῷ πέρα τῆς οἰκείας ἕξεως φιλοτιμεῖσθαι, διαμαρτάνοντες τοῦ ἀληθοῦς, ὡς εἰκός, ταὐτὸ σχεδὸν ἔπαθον τοῖς τῇ πίστει ἀντιλέγειν ποτὲ οἰομένοις, δι' ὧν ἐπειρῶντο τὰ τῆς ἱερᾶς Γραφῆς εἰς ἀντίφασιν περιάγειν.** Τὰ γὰρ τὸν θεῖον προορισμὸν ἐκδιδάσκοντα καὶ βεβαιοῦντα ῥητά, ὧν ἡ θεία γέμει Γραφὴ σαφεστάτων, εἰς ἀναίρεσιν τῶν τῇ αὐτεξουσιότητι τοῦ ἀνθρώπου συνεργούντων ῥητῶν καὶ ταῖς ταύτῃ ἀκολουθούσαις ἀμοιβαῖς ἢ ποιναῖς συνέλκειν ἐπειρῶντο βιαίως, καὶ οὕτω τῆς Γραφῆς ἀκυρουμένης, ὡς ᾤοντο, τῷ δοκεῖν ἀντιφάσκειν καὶ τὴν πίστιν ἅμα συνακυροῦν. Καὶ οὗτοι τοίνυν, εἰ μὴ καὶ ἀπὸ τῆς αὐτῆς διανοίας, τὰ αὐτὰ πάσχουσιν. Εἰ γὰρ προώριστο τὰ τῶν ἀνθρώπων, **φασίν**, ἐπεὶ τὸν θεῖον προορισμὸν οὐκ ἔστι διαπεσεῖν, ὡς ἠναγκασμένα ἂν οὕτως ἐγίνετο καὶ ἡ προαίρεσις οὐκ ἂν ἦν ἐν ἀνθρώποις, καὶ ἀκολούθως οὐδ' ἂν ἦν εὔλογον ἀμείβεσθαι ἢ κολάζειν τοὺς οὕτω πρὸς τἀγαθὸν ἢ τοὐναντίον ἠναγκασμένους· ἐπεὶ δὲ ταῦτα ἀδύνατα, λείπεται μὴ εἶναι ὅλως ἐν τοῖς ἀνθρωπίνοις πράγμασι τὸν θεῖον προορισμόν**. Καὶ τῶν δοκούντων ἀνθίστασθαι τῷ προορισμῷ λόγων οὗτος μάλιστα τοῦ εὐλόγου δοκεῖ μετέχειν. Ἀλλ' ἡ τάξις τῶν ἀποστολικῶν αὐτοὺς ἐλέγχει χρησμῶν, τοὺς εἴτε δι' ἀπιστίαν εἴτε δι'**

---

49 Εἰ…**50** Θεοῦ] Theodor. Mops., *fragm. in Oct. et Reg.,* 821C. **51** εἴπερ…**52** ζωή] Cf. Anast. S., *qu. et resp.* 16, 3 (24, 17-25, 3). **5.,1** Ἴσθι…**7** περιάγειν] Cf. Theodor., *prov.* I, 83 (560C). **13** Εἰ…**18** προορισμόν] Theodor. Mops., *fragm. in Oct. et Reg.*, 821C-D; cf. Nic. Meth., *vit. term.* I, 232-233.

5.,7 Τὰ…**13** πάσχουσιν] Cf. *Compendium SG* III, 149 (V 224, 8-11).

5.,12 εἰ…καὶ] εἰ καὶ μὴ B **14** ἐγίνετο] ἐγίνοντο B **15** οὐδ] οὐκ B **20** ἐλέγχει χρησμῶν] ἐξελέγχει λόγων μᾶλλον δὲ χρησμῶν B

ἄγνοιαν ταῦτα πάσχοντας, ἵνα μὴ τ' ἄλλα τῆς ἱερᾶς Γραφῆς ἐνταῦθα συνείρωμεν ἐν τοῖς ἄλλοις συγγράμμασι καλῶς ἠθροισμένων.

6.1. Γινώσκει μὲν τοίνυν ὁ Θεὸς πάντα τὰ ὄντα καὶ τὰς αὐτῶν ἐνεργείας, γινώσκει δὲ καὶ τῶν ἀνθρώπων οὐκ ἔργα μόνον, ἀλλὰ καὶ διαλογισμούς, καὶ γινώσκει ταῦτα ἐν ἑαυτῷ ὡς μιᾷ καὶ πρώτῃ πάντων αἰτίᾳ καὶ πάντα δι' ἀπειρίαν **περιεχούσῃ φύσεώς τε καὶ γνώσεως καὶ δυνάμεως, καὶ γινώσκει τῷ ἑαυτοῦ τρόπῳ.** Ἔστι γὰρ ἐν τῷ γινώσκοντι τὸ γνωστὸν κατὰ τὸν τοῦ γι | νώσκοντος τρόπον. Ὅθεν καὶ γινώσκει τὰ μέλλοντα A f. 187r | μὲν ὡς παρόντα, τὰ δὲ ἐνδεχόμενα ἀναγκαίως (οὕτω γάρ εἰσιν ἐν αὐτῷ), οὐδὲν ἧττον μέντοι ταῦτα τῇ αὐτῶν φύσει μέλλοντά ἐστι καὶ ἐνδεχόμενα. Οὐ γινώσκει δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ προνοεῖται αὐτῶν πάντων, ὡς ἄνευ τῆς οὐρανίου προνοίας οὐδ' ἂν δυναμένων εἶναι καὶ σῴζεσθαι· προνοεῖται δὲ ἑκάστων ἁρμοζόντως τε καὶ οἰκείως τῇ ἑκάστῳ παρ' αὐτοῦ δεδομένῃ φύσει καὶ τάξει ἐν τῷ παντὶ καὶ ταῖς αὐτῆς ἰδιότησι**. Τῆς οὖν ἀνθρωπείας φύσεως εἰδικώτερον προνοεῖται τρόπον, ὑψηλότερόν τε ἅμα καὶ ποικιλώτερον, ἁρμοζόντως τῇ πρὸς τὰς ἄλλας φύσεις ταύτης ὑπεροχῇ.** Ὅθεν ἡ περὶ τὴν ἀνθρωπίνην πρόνοια φύσιν εἰδικωτέρως 'ὁρισμός' ὠνόμασται, ἀγωγή τις δηλονότι καὶ ὁδηγία πρὸς τὸν προκείμενον ὅρον. Τὰ μὲν γὰρ ἄλλα πρὸς τέλος ἄγονται τῇ φύσει σύστοιχον, ἀνθρώπου δὲ τὸ τέλος ὑπερφυές, πρὸς ὃ κινεῖσθαι μὲν αὐτὸν δεῖ προαιρούμενον καὶ μηδὲν οἴκοθεν ἀμελοῦντα, οὐχ οἷόν τε δὲ ἐφικέσθαι καὶ ὁρισθῆναι καλῶς πρὸς αὐτὸ μὴ ταῖς ἐκ Θεοῦ χορηγούμενον συνεργίαις**· περὶ**

6.1.,5 Ἔστι…**6** τρόπον] Cf. Procl. Is., *dec. prov.* 2, 7 (160, 21-23); cf. Nic. Meth., *vit. term.* I, 224; cf. Pleth., *fat.* 68. | Ἔστι…**8** ἐνδεχόμενα] Cf. Psel., *phil. min.* 46 (159, 12-20); cf. Pleth., *fat.* 68. **6** Ὅθεν…**8** ἐνδεχόμενα] Cf. Procl. Is., *dec. prov.* 2, 6 (159, 18-160, 3); cf. Procl., *inst. theol.* 124 (166, 10-13).

6.1.,4 δι ἀπειρίαν] Cf. *Compendium SG* II, 32 (V 74, 4). **5** Ἔστι…**6** τρόπον] Cf. *Compendium SG* I, 2 (V 4, 35-37); cf. *Compendium SG* I, 61 (V 39, 32-33); cf. *Compendium SG* I, 66 (v 42, 29-31); cf. *Compendium SG* I, 70 (v 45, 27-28); cf. *Compendium ST* I, Q12 A.3 (v 347, 25-27). **6** Ὅθεν…**8** ἐνδεχόμενα] Cf. *Compendium ST* I, Q86 A.4 (V 462, 36-463, 2). **8** Οὐ…**12** ἰδιότησι] Cf. *Compendium SG* III, 76 (V 165, 26-27); cf. *Compendium SG* III, 77 (V 166, 3-13); cf. *Compendium* I, Q22 A.3 (V 360, 15-20). **14** Ὅθεν…**16** ὅρον] Cf. *Compendium ST* I, Q23 A1 (V 361, 2-5). **16** Τὰ…**19** συνεργίαις] Cf. *Compendium SG* III, 73 (V 162, 28-29); cf. *Compendium SG* III, 147 (V 222, 2-6); cf. *Compendium SG* III, 148 (V 222, 22-24); cf. *Compendium SG* III, 155 (V 233, 11-15); cf. *Compendium SG* III, 157 (V 221, 26-222, 6).

---

22 συγγράμμασι] συντάγμασι B **6.1.,8** αὐτῶν] ἑαυτῶν B **12** ἀνθρωπείας] ἀνθρωπίνης B **13** ποικιλώτερον] ποικιλότερον B **15** ὠνόμασται] ὀνομάζεται B **19** χορηγούμενον συνεργίαις] συνεργούμενον χορηγίαις B

ὧν ἐπεξειργασμένως ἐν τοῖς προτέροις συγγράμμασι διειλόμεθα, νῦν δὲ μόνον ἁπτόμεθα.

6.2. Ἡ γνῶσις τοίνυν τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων καὶ ὁ πρὸς τὸ τέλος αὐτῶν τὸ οἰκεῖον ὁρισμός, ᾗ μέν εἰσιν ἐν τῷ γινώσκοντι καὶ ὁρίζοντι Θεῷ ‘γνῶσις’ καὶ ‘ὁρισμὸς’ ὡς δὴ παρόντων καί εἰσι καὶ καλοῦνται χωρίς, τῇ δὲ πρὸς τὰ γινόμενα καὶ ὁριζόμενα ἀποβλέψει ‘πρόγνωσίς’ τε καὶ ‘προορισμὸς’ λέγονται. Ὁ δὲ προορισμὸς γενικῶς λαμβανόμενος οὕτως, εἰς τὸν κυρίως προορισμὸν διαιρεῖται καὶ τὴν ἀποδοκιμασίαν, καὶ ἔστιν ὁ μὲν προορισμὸς τῶν ἐφικνουμένων τοῦ τέλους, ἡ δὲ ἀποδοκιμασία τῶν ἀποτυγχανόντων αὐτοῦ. Οἵ τε γὰρ προωρισμένοι εἰς τὴν αἰώνιον ζωὴν οἵ τε ἀπ’ αὐτῆς ἀποδεδοκιμασμένοι διαφόρως μέν, ἀλλὰ καὶ ἄμφω τῇ διατάξει τῆς θείας προνοίας ὑποπεπτώκασιν.
A f. 187ᵛ | Ἔστι δὲ τῇ τάξει προτέρα μὲν ἡ | πρόγνωσις, δεύτερος δὲ ὁ εἰδικὸς οὗτος καὶ κυρίως προορισμός, καὶ προϋποτίθησι τὴν πρόγνωσιν ὁ προορισμὸς ὡς ἀρχὴν ἑαυτοῦ καὶ τάξει προηγουμένην, ἀκολούθως δὲ καὶ τῶν ἄλλων ἐστὶ προτέρα ἡ πρόγνωσις τῶν ἑπομένων τῷ θείῳ προορισμῷ. Καὶ ταύτης ἡγεμὼν ἡμῖν τῆς θεολογίας μετὰ τὸν Κύριον ἡμῶν, ἐν εὐαγγελίοις διεσπαρμένως ἡμῖν διδόντα συνάγειν, ὁ Παῦλος, ὁ μέγας τῆς ἀληθείας κῆρυξ γίνεται· *Οὓς γὰρ προέγνω,* φησί*, καὶ προώρισε, καὶ οὓς προώρισεν, ἐκάλεσε, καὶ οὓς ἐκάλεσεν, ἐδικαίωσε, καὶ οὓς ἐδικαίωσεν, ἐδόξασεν*. Ὁ Θεὸς γάρ, καὶ τὰ ἐσόμενα προγινώσκων ὃν εἴρηται τρόπον, προέγνω τοὺς γνησίως αὐτὸν ἀγαπήσοντας τό γε ἐφ’ ἑαυτοὺς ἦκον καὶ μηδὲν ἀμελῆσαι προτεθειμένους· εἰωθὼς δὲ δι’ ὑπερβάλλουσαν ἀγαθότητα πάντα συνεργεῖν εἰς τὸ ἀγαθὸν τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτὸν, διὰ τοῦτο τοῖς κατὰ πρόθεσιν οἰκείαν οὖσι “κλητοῖς”, τοῖς ἑκουσίως δηλαδὴ τό γε εἰς αὐτοὺς ἦκον τῆς κλήσεως τυχεῖν ἐπιμελουμένοις καὶ διὰ τοῦτο “κλητοῖς” οὖσι, τουτέστιν ἀξίοις καλεῖσθαι, καὶ τὴν παρ’ ἑαυτοῦ προστίθησιν αὐτοῖς συνεργίαν, ὡς ἄνευ αὐτῆς οὐκ ἂν ἐφικέσθαι δυνησομένοις, διὰ τὰς συνούσας

6.2.,15 ὁ[1]…γίνεται·] Cf. Gr. Naz., *or. XVIII* 35 (1001C-D); cf. Joh. Chrys., *Petr. et Paul.* 59 (493). | Οὓς…**17** ἐδόξασεν] Rom. 8, 29-30; cf. Anast. S., *qu. et resp.* 99, 3 (157, 27-35). **17** Ὁ…**20** αὐτὸν] Cf. Nic. Meth., *vit. term.* I, 231. **19** εἰωθὼς…**21** κλητοῖς] Rom. 8, 28; cf. Anast. S., *inter. et resp.* 55, (89, 620A-B).

6.2.,1 Ἡ…**25** δυσχερείας] Cf. *Compendium SG* III, 163 (V 238, 33-239, 17); cf. *Compendium ST* I, Q23 A.3 (V 361, 25-26). | ὁ…**2** ὁρισμός] Cf. *Compendium SG* III, 3 (V 117, 35-36); cf. *Compendium SG* III, 22 (v 126, 23-24): (titulus) .

6.2.,4 ἀποβλέψει] παραθέσει B | προορισμὸς] ὁρισμὸς B **8** εἰς] πρὸς B **15** ὁ[1]…γίνεται·] ὁ μέγας τῆς ἀληθείας κῆρυξ ὁ Παῦλος γίνεται B

πολλὰς καὶ μεγάλας τῷ πράγματι δυσχερείας. Διό φησι· *Χωρὶς ἐμοῦ οὐ δύνασθε ποιεῖν οὐδέν*. Διὰ τοῦτο, *προγνοὺς αὐτοὺς διὰ σοφίας περιουσίαν, ἑπομένως προώρισε δι' ὑπερβολὴν ἀγαθότητος, καὶ προορίσας ἐκάλεσε, καὶ τὰ ἑξῆς ἀκολούθως, ὡς δεδοξάσθαι μὲν διὰ ταῦτα τοὺς δοξαζομένους ἢ δοξασθησομένους, τοὺς αὐτοὺς δὲ δικαιωθησομένους δεδικαιῶσθαι, καὶ ἔτι πρότερον κεκλῆσθαι κληθησομένους*, καὶ τ' ἄλλα ὡσαύτως. Οὐκ ἐστὶν οὖν αἰτία προηγουμένη τῆς τῶν σῳζομένων δόξης ὁ θεῖος προορισμός· ἔχει γὰρ ἑαυτοῦ προηγουμένην τὴν πρόγνωσιν, ἧς ἄνευ οὐκ ἂν ὁ προορισμὸς εἴη. Ἀλλ' οὐδ' ἡ πρόγνωσις προηγουμένη ἐστὶν αἰτία, ἀλλ' ἐπείπερ ἔμελλε κατ' ἰδίας ἀφορμὰς τῶν αἱρησομένων τὸ ἀγαθὸν συμβαίνειν αὐτοῖς καὶ τὸ τοιούτοις οὖσιν ἐπακολουθοῦν τέλος, διὰ τοῦτο "προέγνω" ὁ εἰδὼς τὰ πάντα πρὸ γενέσεως | A f. 188r | αὐτῶν, καὶ προεγνωσμένοις ὅτι τοιοῦτοι τὸ ἀφ' ἑαυτῶν ἔσονται καὶ ἑαυτὸν συνεργήσοντα προῄδει, καὶ ὁριοῦντα τοὺς ἀφ' ἑαυτῶν μὲν ὁρίζεσθαι θελήσοντας πρὸς τὸ τέλος τοῦ δὲ Θεοῦ τὰ πλεῖστα δεησομένους· ὥσπερ αὖ οὓς προέγνωκεν οἴκοθεν ἀπαλλοτριωθησομένους τοῦ τέλους, καὶ διὰ τοῦτο μηδ' αὐτοῦ συνεργήσοντος τευξομένους (πῶς γὰρ ἂν συνεργοίη τοῖς οὐ θέλουσι συνεργεῖσθαι;) εὐλόγως ἀποδεδοκίμακε τούτους καὶ ἀπεκλήρωσε καὶ τὴν ἁρμόττουσαν αὐτοῖς ἀπένειμεν ἀδοξίαν, ἣν ἑκουσίως προείλοντο· *καθὼς γὰρ οὐκ ἐδοκίμασαν τὸν Θεὸν ἔχειν ἐν ἐπιγνώσει, παρέδωκεν αὐτοὺς ὁ Θεὸς εἰς ἀδόκιμον νοῦν τοῦ ποιεῖν τὰ μὴ καθήκοντα*, καὶ ὡς ἀφ' ἑαυτῶν πρῶτοι ἀπαλλοτριωθησόμενοι ἐν τῷ ἔργῳ, εὐλόγως ἐν τῇ θείᾳ γνώσει ἀπηλλοτριώθησαν ἀπὸ μήτρας καθ' ὁμοιότητα τῶν ἐκ κοιλίας μητρὸς προωρισμένων, ὃ ταὐτόν ἐστι τῷ ἀπ' ἀρχῆς αὐτῶν ᾠκειῶσθαι ἢ ἠλλοτριῶσθαι τῆς ἐγνωσμένης· ἀλλὰ καὶ πόρρωθεν ὡς τοιοῦτοι ἐσόμενοι προεγινώσκοντο,

---

25 Χωρὶς…**26** οὐδέν] Io. 15, 5; cf. Anast. S. *inter. et resp.* 55, (89, 620B). **26** προγνοὺς…**30** κληθησομένους] Rom. 8, 28-30. **30** Οὐκ…**32** εἴη] Cf. Marc. Eug., *vit. term.* 357-358. **32** Ἀλλ…**35** τέλος] Cf. Psel., *phil. min.* 46 (159, 7-11); cf. *id*., *phil. min.* 47 (161, 18-23); cf. *id*., *phil. min.* 47 (162, 2-6); cf. Nic. Meth. *vit. term*. I, 233; cf. *ibid.* I, 234. | Ἀλλ…**49** ἀποδεδοκιμασμένοι] Cf. Germ., *vit. term*. 24, 28-26, 9; cf. *ibid.* 36, 14-21. **35** ὁ…**36** αὐτῶν] Joh. Dam., *exp. fid*. 24, II 10 (68, 31-35). **42** καθὼς…**44** καθήκοντα] Rom. 1, 28; cf. Bas., *Deus non auct. mal.* 31 (332B). **48** ἀλλὰ…**49** ἀποδεδοκιμασμένοι] Cf. Nic. Meth., *vit. term.* I, 234.

---

25 Χωρὶς…**26** οὐδέν] Cf. *Compendium SG* III, 67 (V 158, 2-3); cf. *Compendium SG* III, 149 (V 223, 37-224, 1). **30** Οὐκ…**50** Πνεύματος] Cf. *Compendium ST* I, Q23 A.3 (V 361, 30-33); cf. *Compendium ST* I, Q23 A.5 (V 362, 7-8 / 10-11); cf. *Compendium ST* I, Q23 A.7 (V 363, 14-18). **42** καθὼς…**44** καθήκοντα] Cf. *Compendium SG* III, 162 (V 238, 19-20).

---

29 αὐτοὺς] *add*. A **38** θελήσοντας] θελήσαντας B **44** τοῦ] *add*. A

καὶ ἢ προωρισμένοι ἦσαν ἢ ἀποδεδοκιμασμένοι. Ταῦτα τοῦ μεγάλου Παύλου καρπὸς καὶ τοῦ κινοῦντος αὐτὸν Πνεύματος.

6.3. Εἰ καὶ ἀδύνατον τοίνυν μὴ γενέσθαι ἂν ἃ προέγνωκεν ὁ Θεὸς ὡς ἐσόμενα, ἀλλ' οὐχ ἁπλῶς ἀνάγκη γενέσθαι ταῦτα οὕτως. Ἠδύναντο γὰρ ἂν μὴ γενέσθαι οὕτω, τὴν ἀνθρωπίνην προαίρεσιν ἀρχὴν ἔχοντα πρώτην τοῦ γίνεσθαι· ἐσόμενα δὲ τὸ ἀφ' ἑαυτῶν οὕτω, φημὶ δὲ τῶν ἀνθρώπων, τό γε εἰς Θεὸν ἦκον οὕτω προεγινώσκοντο θείας περιουσίᾳ γνώσεως. Οὐκοῦν, ὥσπερ οὐκ ἀναγκάζει προγινώσκων ὁ Θεός, οὕτως οὐδὲ προορίζων ἢ ἀποδοκιμάζων, συνεργεῖ δὲ μόνον πρὸς τἀγαθὸν τοῖς πρώτοις τοῦτο προελομένοις**, ὥσπερ πρὸς τοὐναντίον οὐ συνεργεῖ μέν, ἀλλ' ἐγκαταλείπων τοὺς οἴκοθεν ἀπεστραμμένους τοῦ τέλους ἐᾷ φέρεσθαι· καὶ τοὺς μὲν ἐν ὀλίγῳ πιστοὺς δούλους γενομένους, τῷ γε εἰς τὴν αὐτῶν ἥκοντι δύναμιν, ἐπὶ πολλῶν καθίστησι τῇ παρ' ἑαυτοῦ χορηγίᾳ, ὧν οὐκ ἂν οἴκοθεν** A f. 188^{v} | **τυγχάνειν ἠδύναντο, καὶ τοῖς | πονηροῖς αὖ καὶ πρὸς τὸ καλὸν ὀκνηροῖς οὔτε δίδωσι χάριν καὶ τὴν δεδομένην ἀναλαμβάνει. Ὅθεν ἅμα τῷ τὴν αἰτίαν ἑωρακέναι τοῦ δικαίου περὶ τὸν Παῦλον προορισμοῦ, *ὡς ἑκουσίως ὑπωπιάσει τὸ σῶμα καὶ δουλαγωγήσει τῆς θείας ἀγάπης εἵνεκεν*, ἀφώριζεν αὐτὸν ἤτοι προώριζεν ἐκ κοιλίας μητρὸς καὶ πρὸς τἀγαθὸν πᾶσι τρόποις συνήργει μέχρι τελευταίας ἀναπνοῆς. Τῷ τοιούτῳ τοίνυν ἀκολούθως πρὸς τὸ τέλος προορισμῷ καὶ ἡ σύμπασα τῶν προωρισμένων ζωὴ ὑπὸ τῆς θείας ὁρίζεται πρὸς τὸ τέλος καὶ κυβερνᾶται προνοίας τὴν ἀγαθὴν καὶ πρώτην τοῦ προωρισμένου σπουδὴν ἐχούσης ὥσπερ ἐφόδιον, καὶ πέρατος ἀκολούθως ἡ τούτων τυγχάνει ζωὴ αὐτῇ τε τοιαύτῃ οὔσῃ καὶ τῷ ἐσχάτῳ τέλει προσήκοντος· τὸ γὰρ αὐτό ἐστι τῆς ἐνταῦθα ζωῆς πέρας καὶ ἀρχὴ τῆς μετὰ ταῦτα ζωῆς, τὸ δέ ἐστιν ἡ ἐντεῦθεν μετάστασις. Οἰκονομεῖται δὲ ἐκ Θεοῦ καὶ αὐτὴ χρόνῳ τε καὶ τρόπῳ καὶ τόπῳ οἰκείως τοῖς αὐτὸν**

6.3.,1 Εἰ…**5** γνώσεως] Cf. Ath., *pass.* 28 (200B-C); cf. Psel., *phil. min.* 44 (157, 27-32); cf. Nic. Meth., *vit. term.* I, 233; cf. Jos. Br., *cruc. IV* 315-316; cf. *ibid.* 315; cf. Pleth., *fat.* 70. **5** Οὐκοῦν…**9** φέρεσθαι·] Cf. Nic. Meth., *vit. term.* I, 231. **9** καὶ…**11** χορηγίᾳ] Mat. 25, 21-23. **14** ὡς…**15** εἵνεκεν] I Cor. 9, 27.

6.3.,1 Εἰ…**4** γίνεσθαι·] Cf. *Compendium ST* I, Q86 A.4 (V 462, 36-463, 2); cf. *Compendium SG* III, 94 (V 182, 8-17). **7** συνεργεῖ…**8** προελομένοις] Cf. *Compendium ST* I, Q23 A.7 (V 363, 14-18). **15** ὑπωπιάσει…δουλαγωγήσει] Cf. *Compendium SG* Iv 70 (V 317, 28-30).

6.3.,2 γενέσθαι ταῦτα] ταῦτα γενέσθαι B **12** τὸ καλὸν] τἀγαθὸν B **16** αὐτὸν] ἑαυτὸν B

ἀγαπῶσι, καὶ διὰ τοῦτο εὐλόγως συνεργουμένοις διὰ πάντων πρὸς τὴν τοῦ τέλους ἐπίτευξιν, ὅπερ ἐστὶν ἡ αἰώνιος καὶ μακαρία ζωὴ μετὰ Θεοῦ καὶ τῶν θείων. Καὶ τούτῳ τῷ τέλει συνάπτει μὲν ἡ ἐνταῦθα ζωὴ διὰ πολλῶν τῶν μεταξὺ εὐτάκτως ταῖς βεβαίοις ἐλπίσι τοὺς σπουδῇ τε οἰκείᾳ καὶ συναντιλήψεσι θείαις ὠχυρωμένους, ἡ δὲ εὐσεβὴς καὶ σὺν ἀρετῇ τελευτὴ ἀμέσως συνάπτει λοιπόν, ἔργῳ τῶν ἐλπίδων ἀνυομένων, εἰ καὶ μετά τινος ὑπερθέσεως πρὸς τὴν αὐτοῦ τελεωτέραν ἐπίτευξιν ἐν τῇ κοινῇ μισθαποδοσίᾳ τῆς φύσεως. Οὕτω δὲ καὶ τοῖς μὴ φροντίζουσι τοῦ τέλους τυχεῖν μήτε οἴκοθεν πρὸς ἐκεῖνο ὁριζομένοις οὐδ' ὁ Θεὸς ὅπως ὁρίζοιντο συνεργεῖ συνεργήσας ἂν ὁμοίως τοῖς ἄλλοις (ἦν γὰρ ἂν ἀνάγκης τόδε καὶ βίας), προεγνωσμένης δέ γε τῆς αὐτῶν ἀθλιότητος ὡς οἴκοθεν ἀθλίοις χρῆται λοιπόν, τά τε κατὰ τὸν βίον αὐτῶν καὶ τὴν τελευτὴν οὐδεμιᾶς ἀξιῶν προνοίας τοῖς προτέροις ὁμοίας καὶ ἧς καρπός ἐστιν ἡ τοῦ κειμένου τέλους ἐπίτευξις, ἀλλ' ὅσον μόνον αὐτοῖς πρὸς τὸ εἶναι καὶ ζῆν ὡς κοινὸν τῇ φύσει δέδωκε δῶρον. Ἄξια | μὲν οὖν ἐνίοις τῇ φαυλότητι τούτων καὶ A f. 189r |
ζώντων καὶ τελευτώντων ἐπιτίθησιν ἄχθη τρόποις οἰκονομίας μετὰ τοῦ δικαίου καὶ τὸ κοινῇ συμφέρον σκοποῦσιν.

7. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἐν τοῖς προτέροις διηρθρώθη συγγράμμασιν· νῦν δὲ ἀρκεῖ τὴν σὴν ἀγάπην πληροφορῆσαι ὡς οὐδὲν ὧν πέπομφας κατὰ τὴν ἡμῶν προτροπὴν ἢ ἐναντίον ἐστὶν ἢ ἐναντιοῦσθαι δύναται τοῖς προτέροις ἡμῶν ἐκείνοις συγγράμμασιν. Τί γὰρ ἂν καὶ ἐναντιοῦσθαί ποτε δυνηθείη ἀληθείᾳ φανερωτάτῃ καὶ τοσούτοις τοῖς ταύτῃ συνισταμένοις; Κἂν ἐναντιῶται, ψεῦδός ἐστι καὶ ἀδύνατον. Ἴσθι γάρ, ἱερωτάτη καὶ φιλτάτη ψυχή, ὡς ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς θεωρήμασιν οὐδέν ἐστι τούτου βαθύτερον. Πλάτος γὰρ ἔχει πολὺ καὶ ποικίλον, ἐπιστήμης δὲ δεόμενον ἀκριβοῦς καὶ διανοίας ὑψηλοτέρας καί ἐστι φιλοσοφίας καὶ θεολογίας ὥσπερ γυμνάσιον. Διὸ καὶ τῶν ὑποδεεστέρων οἱ μὲν ἀπαλλάττονται καλῶς ποιοῦντες τούτου μνησθῆναι δεῆσαν, οἱ δὲ ψηλαφῶντες ἅττ' ἂν τύχοι λέγουσιν ἐν τοῖς οἰκείοις συγγράμμασιν· οἱ δὲ τῆς ἐκκλησίας καθηγεμόνες ἡμῖν καὶ τῆς πίστεως, ἅτε δὴ καὶ σοφίᾳ καὶ θείᾳ χάριτι καλῶς ὡπλισμένοι,

---

7.,6 Ἴσθι… **12** συγγράμμασιν·] Cf. Germ., *vit. term.* 18, 4-6; cf. Nic. Meth., *vit. term.* I, 223.

---

28 τῶν…εὐτάκτως] εὐτάκτως τῶν μεταξὺ B **37** ἀξιῶν] *correxerunt Œ* : ἀξίων A B (το διαβάζω καλά; 188ν, 3η γραμμ απ το τέλος..) **41** καὶ] *add.* A **7.,1** συγγράμμασιν·] συγγράμμασι B **4** συγγράμμασιν] συγγράμμασι B **5** Κἂν…6 ἀδύνατον] *add.* A **8** δὲ] τὲ B

τὴν τοῦ ζητήματος φύσιν γενναίως τε ἅμα καὶ συμφώνως ἀλλήλοις τοῖς ὑστέροις ἡμῖν ὑπογράφουσι τοῦ τῶν θείων Γραφῶν κανόνος ἐξεχομένην καὶ τοῖς λογίοις ἡρμοσμένην τοῦ Πνεύματος, Διονύσιος **οὗτος ὁ μέγας, ὁ ἱερὸς** Ἀθανάσιος**, οἱ** τρεῖς τῆς οἰκουμένης φωστῆρες, **Αὐγουστῖνος ἐπὶ τούτοις,** Θεοδώρητος**,** Μάξιμος**, ὁ θεῖος ἐπὶ πᾶσι** Δαμασκηνός**. Διοδώρου δὲ καὶ Ἀναστασίου οὗτοι γε ἡμεῖς θιασῶται· ἔνθα δὲ τοῖς μεγάλοις ἐκείνοις συμφωνοῦσι, καὶ δοῦλοι. Ἐπὶ τούτοις ἴσθι καλῶς ὡς ἡ περὶ τοὺς ἀνθρώπους ποικίλη καὶ πάνσοφος τοῦ δημιουργοῦ πρόνοια δεσποτική τε ἅμα καὶ πατρική, καὶ ὅσα τῷ περὶ ταύτης ταὐτὸν δ' εἰπεῖν τοῦ θείου προορισμοῦ συνυφαίνονται λόγῳ, ἰδίως μὲν εἰς τὸ δεύτερον τῆς πίστεως ἄρθρον ἀνήκει, καθόλου δὲ τὴν τῶν χριστιανῶν ὅλην διατρέχει πίστιν καὶ**

A f. 190r | **πάντα τὰ περὶ αὐτῆς θεωρήματα. Ὅθεν οὔτε | γένοιτ' ἂν χριστιανοῖς θεοφιλέστερον φρόνημα τοῦ τὰ τῶν ἀνθρώπων πάντα τῆς οὐρανίου καὶ θείας γνώσεώς τε καὶ κρίσεως ἐξαρτᾶν τῇ πρὸς τὸ τέλος αὐτῶν ἀποβλέψει, τῆς μέντοι προαιρέσεως αὐτῶν πρὸς ταῦτα προηγουμένης ἐν τῷ τῶν ἔργων καιρῷ, εἰ καὶ ἡ θεία γνῶσις πόρρωθεν αὐτοῖς ὡς γενομένοις καὶ οὖσιν ἐπιστατεῖ τὴν ἀνθρωπίνην προϋποτιθεῖσα προαίρεσιν, καὶ προορίζει μὲν ἐν τῇ γνώσει τοὺς ἐν τῷ καιρῷ τῶν ἔργων ὁριστέους οἰκοθέν τε καὶ παρ' αὐτοῦ, προαποδοκιμάζει δὲ τοὺς ἀποδοκιμασθησομένους ὁμοίως, οὔτε χαλεπώτερον ἂν γένοιτο φρόνημα τοῦ τὴν ἀνθρωπίνην ζωήν τε καὶ τελευτὴν καὶ κοινῇ καὶ ἰδίως καὶ τὰς ἀνθρωπίνας ὅλως ψυχὰς καὶ ζωάς, καὶ μάλιστα τῶν σπουδαιοτέρως βιούντων, τῆς περὶ τοὺς ἀνθρώπους εἰδικωτέρας καὶ πατρικῆς ὄντως καὶ σοφωτάτης καὶ ἀδιαλείπου τοῦ**

---

16 Διονύσιος] Cf. (Ps.-) Dion. Ar., *div. nom*. (IV, V). | ὁ[2]…**17** Ἀθανάσιος] Cf. (Ps.-) Ath., *qu. Ant.* 113 (668C-D); cf. Germ. *vit. term.* 14, 11-19; cf. *ibid.* 36, 25-30. **17** τρεῖς…φωστῆρες] Cf. Joh. Chrys., *Petr. et Paul.*; id*., Exp. in Ps.* 139; cf. Bas., *Deus non auct. mal.*; id., *mor.* 22 / *prov*.; id., *reg. fus*.; id., *reg. moral.*; id., *cap. reg.*; id., *in Jul.*; id., *mor.* 11 / *mort*.; cf. Gr. Naz,. *or. XVIII*; id., *or. VII*; id., *or. XXI.* **18** Θεοδώρητος] Cf. Theodor., *prov.* I-X; cf. id*., Graec. aff. cur. (serm.* VI*, De provid. Dei)* | Μάξιμος] Cf. Max., *cap. theol.* | Δαμασκηνός] Cf. Jo. Damasc., *Exp. Fid*. | Διοδώρου] Cf. Theodor. Mops., *Fragm. in Oct. et Reg.* **19** Ἀναστασίου] Cf. Anast. S. *inter. et resp.*; id., *qu. et resp.*; id.., *qu. et resp.* [App.]. **23** ἰδίως…**24** ἀνήκει] Cf. *Vat. Ros*. 986, f. 306r, 9 -306v, 6.

7.,17 Αὐγουστῖνος] Cf. Aug., *sent.* 134 (379), 1-9. **23** ἰδίως…**24** ἀνήκει] Cf. *ST IIa IIae,* Q1 A.8 Resp. [*Par. Gr*. 1237, f. 5v (8v), 23-27]· Cf. *ibid.*, *Par. Gr.* 1237, f. 6r (9r), 24-28**.**

---

16 ἡρμοσμένην] ἡρμολογημένην B | οὗτος] οὗτοι *correxi* A B **18** Θεοδώρητος] Θεοδώριτος *correxi* A B **23** ἰδίως…24 ἀνήκει] **32** ἀποδοκιμασθησομένους] *suppl. supra lineam* -σθησο- A

δημιουργοῦ προνοίας ὁπωσοῦν χωρίζειν καὶ διατάξεως, ἢ καὶ τὰς τῶν φαύλων τῆς δικαστικῆς αὐτοῦ διατάξεως, ὁπόσοι τῆς πατρικῆς προνοίας ἑαυτοὺς καθάπαξ ἀπέρρηξαν, ἅπερ ἐν τῷ δευτέρῳ τῶν συγγραμμάτων ἡμῖν προὔργου καὶ κατὰ μέρος ἐκτέθειται. Διὸ καὶ πρότερον, ὡς ἔφης, ἐκεῖθεν ἱκανωθείς, νῦν ταῖς ἐπιστασίαις τῶν δοκούντων προσίστασθαι καὶ μᾶλλον ἐνασμενίσεις καὶ ἡμῖν εὔξῃ τὸν θεῖον οἶκτον, καὶ ἡμεῖς δέ σοι χάριν ἴσμεν, ὅτι πλείστην εἵνεκα πάντων καὶ τοῖς εἰς τὴν αἰώνιον προωρισμένοις ζωὴν μετὰ γῆρας βαθὺ διὰ τὸ κοινῇ συμφέρον ἐνταχθῆναί σε δεόμεθα τοῦ Θεοῦ, ὅτι καὶ ἐντέταξαι καὶ ἐγκαίρως ἐντετάξῃ πάνυ βεβαίως ἐλπίζοντες. Αὐτῷ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας· ἀμήν.

---

46 Αὐτῷ…αἰῶνας·] *om.* A | Αὐτῷ…] Finis: ἀμήν. Μετάνοιαν † A | Αὐτῷ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας· ἀμήν † B | ἀμήν] Μετάνοιαν post ἀμήν *add.* A

A f. 199r |

Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τέταρτον

1. Σὺ μὲν καλῶς ποιῶν, φίλτατε, ἢ διαγράφειν ἡμῖν ἐπιτρέπεις ὃν ἔπεμψας λόγον, ἂν ἀπαρέσκων δοκῇ, ἢ βεβαιοῦν ἀξιοῖς· δεῖν γὰρ περὶ τῶν τοιούτων οὐχ ἑαυτοῖς μόνοις θαρρεῖν, ἀλλὰ τὴν τῶν κρίνειν εἰδότων καὶ δυναμένων ψῆφον ζητεῖν, μηδὲ τοῖς ἐκ τῶν ἰδιωτῶν ἐπαίνοις ἀρκεῖσθαι, οὓς καὶ ψευδόμενός τις ὑπ' ἀγνοίας ἢ σοφιζόμενος ἑλκύσειεν ἄν. Ἡμεῖς δὲ καλῶς ἐπιστήσαντες τῷ συγγράμματι τῇ σῇ πολυχρονίῳ περὶ τῶν τοιούτων εἰδήσει καὶ πείρᾳ προσῆκον ἔγνωμεν ὃν καὶ πρεσβυτικὸν ἄντικρυς· ὁ μὲν γὰρ σκοπὸς αὐτῷ λίαν ἀληθής, ἅτε καὶ τῶν διδασκάλων τῆς ἐκκλησίας πάντων γνώμη κοινὴ καὶ δόγμα τῆς ἱερᾶς Γραφῆς ἀπαράγραπτον, ἀποδείκνυται δὲ ὡς οἷόν τε καλῶς καὶ ὡς ἂν γένοιτο πολλοῖς εὐκατάληπτος. Ταύτην ἐκ προχείρου τὴν ψῆφόν σοι περὶ τοῦ συγγράμματος πέμπομεν· ταύτης κοινωνὸν ἕξεις ἅπαντα σοφὸν μεθ' ἡμῶν. Εἰ δὲ μή εἰσι νῦν ἐν τῷδε τῷ κλίματι τοιοῦτοι (φεῦ τῆς δεινῆς τοῦ γένους ἡμῶν ἀμορφίας!), ἀλλ' ἀρκείτω σοι τῶν σοφωτάτων διδασκάλων ὁ κύκλος, οἷς ἀκολουθοῦμεν ἡμεῖς καὶ ὧν τῇ μετὰ πολλῆς σπουδῆς ἐρεύνῃ συγγεγηράκαμεν. Σὺ δ' ἐκείνοις ἀκολουθῶν καὶ ἡμῖν εἰκότως συνᾴδεις, Διονύσιον λέγω, Βασίλειον τὸν μέγαν, τὸν θεολόγον Γρηγόριον, τὸν τὴν διάνοιαν μετὰ τῆς γλώττης χρυσοῦν Ἰωάννην, Κύριλλον, Θεοδώρητον, Μάξιμον τὸν πάνσοφον ὁμολογητήν, Ἰουστῖνον τὸν ἐπὶ τῇ φιλοσοφίᾳ καὶ μάρτυρα, τὸν ἱερώτατον Ἀθανάσιον, ἄλλους ἐν τούτοις καὶ μετὰ τούτους πολλούς. Ἀναστάσιον δὲ τὸν ἀπὸ Σινᾶ ἅγιον μὲν οὐκ ἂν ἀρνησαίμεθα εἶναι καὶ τοὺς ἐκείνῳ τότε συνασκουμένους πατέρας, οἷς εὐλόγως καὶ

1.,1 ὃν…**2** λόγον] Cf. Theod. Agal., *prov*. 421-435. **17** Διονύσιον] Cf. (Ps.-) Dion. Ar., *div. nom*. (IV, V). | Βασίλειον…μέγαν] Cf. Bas., *Deus non auct. mal.*; id., *mor.* 22 / *prov*.; id., *reg. fus.*; id., *reg. mor.*; id., *cap. reg.*; id., in *Jul.*; id., *mor.* 11 / *mort*. | τὸν[2]…Γρηγόριον] Cf. Gr. Naz,. *or. XVIII*, 35, 985-1044; id., *or. VII*, 2-56; id., *or. XXI*, 35, 1081-1128; cf. Germ. *vit. term.* 14, 11-19; cf. id., *vit. term.* 36, 25-30. **18** Ἰωάννην] Cf. Jo. Chrys., *In Petr. et Paul.*; id., *Exp. in Ps*. 139. | Κύριλλον] Cf. Cyr., *Juln.* | Θεοδώρητον] Cf. Theodor., *prov.* I-X.; cf. id., *Graec. aff. cur. (serm.* VI*, De provid. Dei)* **19** Μάξιμον] Cf. Max., *cap. theol.* | Ἰουστῖνον] Cf. (Ps.-) Iust., *conf. dogmat. Aristot.*; *id*., *qu. et resp. (Quaest.* 33*)*. **20** τὸν…Ἀθανάσιον] cf. (Ps.-) Ath. *qu. Ant.* 113 (668C-D); cf. Germ., *vit. term.* 14, 11-19; cf. *ibid.* 36, 25-30. Ἀθανάσιον] Cf. (Ps.-) Ath., *qu. Ant.* 113.

---

48 Περὶ…προορισμοῦ] Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τέταρτον· Τῷ μεγάλῳ οἰκονόμῳ κυρῷ Θεοδώρῳ τῷ Ἀγαλλιανῷ **1.,1** φίλτατε] *supra lineam* A **13** τοιοῦτοι] *supra lineam* A **18** Θεοδώρητον] *correxi*, Θεοδώριτον A

διδασκάλου τόπον ἐπλήρου, θεολόγον δ' οὐκ ἄν ποτε ὀνομάσαιμεν, οὐδὲ τοῖς θεολόγοις παρακολουθεῖν γνησίως δυνάμενον, ὡσαύτως δὲ καὶ εἴ τις τῶν ὑστέρων Ἀναστασίῳ συνᾴδει τῆς ὁμοίας ἕξεως ὤν. Διὸ καὶ ζητεῖ μὲν ἔνια καλῶς ἐκεῖνος, λύει δὲ οὐ πάντα προσφόρως, ἐν πολλοῖς τῆς τῶν διδασκάλων διιστάμενος γνώμης καὶ τῶν κοινῶν κανόνων τῆς πίστεως ὑπ' ἀγνοίας, | οὐ φιλονεικῶν οὐδ' ἀντιφιλοτιμούμενος. Ὅθεν οὐδὲ συμβιβάζειν A f. 199v |
τοῖς διδασκάλοις τὸν Ἀναστάσιον χρὴ καὶ εἴ τις ἄλλος τῶν ἁπλουστέρων τε καὶ ὑστέρων ὑπ' ἀγνοίας τοῦ τῆς ἱερᾶς θεολογίας ἀποχωροίη κανόνος, ἀλλὰ παριέναι δεῖ μόνον αὐτοὺς εὐλαβῶς, ὡς ἐκ τοῦ μὴ πάνυ προσέχειν χωριζομένους· ἐπιστήμη γὰρ ἐπιστημῶν ἐστιν ἡ θεολογία καὶ πρώτη μὲν σοφία τῷ ὕψει, ἐσχάτη δὲ διὰ τοῦτο καὶ τελευταία τῇ μετὰ πᾶσαν ἀνθρωπίνην σοφίαν αὐτῆς ἐπιτεύξει. Τοῖς δὲ διδασκάλοις καὶ θεολόγοις μόνοις προστίθεσθαι χρὴ τοῖς πληρεστάτοις μὲν τῆς ἄλλης σοφίας, περὶ δὲ πᾶσαν τὴν ἱερὰν γραφὴν πιστῶς ἅμα καὶ σπουδαίως ἠσχολημένοις. (2A) Οὐχ ἡμετέρα τοῦτο γνώμη, ἀλλ' ὁ μέγας Βασίλειος ἐν τοῖς Διαλογικοῖς τοῦτ' ἀξιοῖ· Δεῖ γάρ, **φησί**, τῶν ἀκροατῶν τοὺς πεπαιδευμένους ταῖς θείαις Γραφαῖς δοκιμάζειν τὰ παρὰ τῶν διδασκόντων λεγόμενα, καὶ τὰ μὲν σύμφωνα ταῖς Γραφαῖς δέχεσθαι, τὰ δὲ ἀλλότρια ἀποβάλλεσθαι καὶ τοὺς τοιούτους ἐπιμένοντας διδάγμασιν σφοδρότερον ἀποστρέφεσθαι.

2. Καὶ περὶ τούτου μὲν ἐς τοσοῦτον. Θαῦμα δὲ καὶ δακρύων φεῦ πολλῶν ἄξιον, ὅτι τὸν Θεὸν μέν τινες καθ' ἡμέραν ὑμνοῦσι 'ποιμένα' καὶ 'καταφυγὴν' καὶ 'ὁδηγὸν' καὶ 'σκεπαστὴν' καὶ 'μεθ' ἡμῶν ὄντα' ἀεί, καὶ οὐ μεθ' ἡμῶν μόνον, ἀλλὰ καὶ 'κύκλῳ ἡμῶν', ὃ μεῖζον εἰς φυλακήν τε καὶ πρόνοιαν, καὶ 'παρήγορον' ἐν ταῖς θλίψεσι καὶ 'ῥύστην' ἐν πολέμῳ καὶ 'ἀντιλήπτορα' καὶ 'φύλακα' οὐ τῶν τελείων μόνων τὴν ἡλικίαν, ἀλλὰ καὶ νηπίων αὐτῶν, καὶ κατὰ τῶν ἐπηρεαζόντων 'ἐκδικητὴν' καὶ τῆς ζωῆς ἡμῶν 'ὑπερασπιστήν', καὶ ἐν ταῖς χερσὶν αὐτοῦ τοὺς ἡμετέρους ἔχοντα κλήρους, καὶ 'ῥυόμενον ἐκ θανάτου' καὶ διατρέφοντα ἐν λιμῷ καὶ ἐν γήρᾳ πληθύνοντα πίονι, καὶ ἄλλους αὖ κατὰ τὴν αὐτῶν ἀφανίζοντα πονηρίαν καὶ εἰς ἐχθρῶν χεῖρας παραδιδόντα, καὶ διδάσκαλον μὲν χειρῶν εἰς παράταξιν, δακτύλων δὲ εἰς πόλεμον, καὶ ἰατρὸν τῶν τῇ καρδίᾳ

---

23 θεολόγον…**25** ὤν] Cf. Anast. S. *inter. et resp.*; id., *qu. et resp.*; id., *qu. et resp.* [App.]. **25** Διὸ…**28** ἀντιφιλοτιμούμενος] Cf. Anast. S., *qu. et resp.* 16, 2 (24, 8-15). **29** Ἀναστάσιον…**32** χωριζομένους·] Cf. Mich. Glyc., *in S. Scr.* 37 (420, 5-7); cf. *ibid.* 37 (441, 13-15). **38** Δεῖ…**41** ἀποστρέφεσθαι] Bas., *reg. moral.* 31 (845D-848A).

συντετριμμένων, καὶ ἀναλαμβάνοντα μὲν πραεῖς καὶ ὑψοῦντα, ἕως δὲ γῆς ἁμαρτωλοὺς ταπεινοῦντα, καὶ τὴν μὲν ψυχὴν ἐξαιρούμενον ἐκ θανάτου, τοὺς ὀφθαλμοὺς δὲ ἐκ δακρύων, τοὺς πόδας δὲ ἀπὸ ὀλισθήματος, καὶ οὐκ
A f. 200^{r} | **ἀνθρώποις μόνον, | ἀλλὰ καὶ κτήνεσι διδόντα τροφὴν καὶ τοῖς νεοσσοῖς τῶν κοράκων, καὶ τοὺς μὲν μακρότητος ἡμερῶν ἐμπιπλῶντα, τοῖς δὲ οὐδὲ ἡμισεύειν τὰς ἡμέρας συγχωροῦντα, τοὺς δὲ πάνυ φαύλους ἐξολοθρεύοντα (3) οὕτω μὲν καθ' ἡμέραν τὸν Θεὸν ἀνυμνοῦσι μετὰ τοῦ θείου Δαυὶδ οὐρανόθεν ταῦτα ἐμπνεομένου, εἶτα φρονοῦσί τε τἀναντία τούτων καὶ ἄλλους διδάσκουσιν. Καὶ** *θανατοῖ μὲν Κύριος καὶ ζωογονεῖ* **λέγουσί τε καὶ τοῖς εἰποῦσιν ἀξιοῦσι πιστεύειν, ἀοριστίαν δὲ ζωῆς καὶ θανάτου καταψηφίζονται καὶ τυχαῖόν τε καὶ αὐτόματον τὸ σύμπαν τῶν ἀνθρώπων ἡγοῦνται χρῆμα· τὸ γὰρ σύμπαν τῶν ἀνθρώπων χρῆμα ζωή τε ἐνταῦθα καὶ τῆς ζωῆς ταύτης τέλος ἐστὶ πρὸς ἄλλον βίον μετάγον. Καὶ** ποιεῖν μὲν εἰρήνην καὶ κτίζειν κακὰ **πόλεσί τε καὶ ἔθνεσι** τὸν Θεὸν **ἀξίως τῆς ἑκάστων παρασκευῆς τε καὶ προαιρέσεως ἀκούουσιν ὁσημέραι καὶ λέγουσιν, ἔργῳ δὲ τούτοις διαπιστοῦσιν. Καὶ αὐτὸς μὲν ὁ δημιουργὸς ἡμῶν καὶ** *τὰς τρίχας ἡμῶν ἠριθμῆσθαι* **λέγει τῇ περὶ ἡμῶν οὐρανίῳ προνοίᾳ εἰς ἔνδειξιν τοῦ πολλῷ μᾶλλον μέλειν αὐτῇ τῶν ἄλλων ἐν ἡμῖν ἀναγκαίων, καὶ μὴ μόνον ἄνθρωπον ἐπὶ σφαγὴν ἥκειν, ἀλλ'** *οὐδὲ στρουθίον εἰς παγίδα πίπτειν ἄνευ θείου θελήματος***, καὶ** εἰ μὴ στρουθίον, σχολῇ γε ἄνθρωπον**, εἰ καὶ ὁ θεῖος περὶ ἑκάτερον τούτων σκοπὸς πολὺ διαφέρει οἰκείως τῇ διακρίσει τῶν φύσεων. Καὶ οὗ φησι μόνον ὁ δημιουργὸς ἡμῶν ταῦτα, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἔργοις ἔδειξέ τε καὶ δείκνυσιν· οἱ δὲ ὥσπερ τοῖς ἔργοις αὐτοῦ μὴ προσέχοντες καὶ τῶν αὐτοῦ μαθητῶν καὶ τῶν τοὺς ἀποστολικοὺς ἀγῶνας διαδεξαμένων μαρτύρων ἅττ' ἂν τύχοι φρονοῦσι καὶ λέγουσιν. Καὶ τῷ μὲν Δαυὶδ συνᾴδουσι καθ' ἑκάστην·** *Ἰδού, ὡς ὀφθαλμοὶ δούλων εἰς χεῖρας τῶν κυρίων αὐτῶν, ὡς ὀφθαλμοὶ παιδίσκης εἰς χεῖρας τῆς κυρίας αὐτῆς, οὕτως οἱ ὀφθαλμοὶ*

2.,19 οὕτω…**21** διδάσκουσιν] Cf. Theodor., *prov.* I, 83 (560C); cf. Phot., *Amph.* 240 (21, 14-22). **21** θανατοῖ…ζωογονεῖ] I Reg. 2, 6; cf. Blemm., *vit. fin.* I (3, 3-5). **22** ἀοριστίαν…**24** χρῆμα·] Cf. Germ., *vit. term.* 54, 20-21. **25** ποιεῖν…**26** κακὰ] Am. 3, 6; Bas., *Deus n. auct. mal.* 31 (336A); cf. *ib.* 31 (336C); cf. *ibid.* 31 (337B-C). **28** Καὶ…**32** ἄνθρωπον] Cf. Germ., *vit. term.* 30, 29-32, 5; cf. Nic. Meth., *vit. term.* I, 225-226; cf. Marc. Eug., *vit. term.* 353. τὰς…**29** ἠριθμῆσθαι] Mat. 10, 30-31; Luc. 12, 7. **31** οὐδὲ…**32** θελήματος] Mat. 10, 29; cf. Marc. Eug., *vit. term.* 352. **32** εἰ^{1}…ἄνθρωπον] Ps. 123, 6-8. **38** Ἰδού…**40** ἡμᾶς] Ps. 133, 2.

2.,21 θανατοῖ…ζωογονεῖ] Cf. *Compendium Iae*, Q49, a.2 (V 389, 26).

ἡμῶν πρὸς Κύριον τὸν Θεόν, ἕως οὗ οἰκτειρήσαι ἡμᾶς, **καὶ** *τῆς Χαναναίας ἐν εὐαγγελίοις ἀκούουσι κυναρίοις ἐξομοιούσης ἑαυτὴν τοῖς ἐσθίουσιν ἀπὸ τῶν ψιχίων τῶν πιπτόντων ἐκ τῆς τραπέζης τῶν κυρίων αὐτῶν, διὸ καὶ δικαίως ἐπὶ τῷ μεγέθει μακαρισθεῖσα τῆς πίστεως, | ἆθλον εὐθὺς αὐτῆς ἀπειλήφει τὴν* A f. 200v
ἰατρείαν, *αὐτοί γε χείρους εἶναι βούλονται τοὺς ἀνθρώπους περὶ τὸν δεσπότην, οὐ δούλων, οὐ παιδισκῶν, οὐ τέκνων ταῖς μητρικαῖς σὺν ἐλπίσι προσιόντων χερσίν, ἀλλὰ καὶ κυναρίων, ἃ ταῖς τῶν δεσποτῶν τραπέζαις ὑφεδρεύουσιν ἁπλουμέναις σαίνοντα καὶ τοὺς πόδας ὑπερχόμενα τῶν κυρίων μετὰ τῆς συμφύτου καὶ δυνατῆς αὐτοῖς ἐλπίδος καὶ εὐλαβείας, ὡς φύσει τὴν τῶν δεσποτῶν περὶ αὐτὰ συμπάθειαν ἐπεγνωκότα καὶ πρόνοιαν*.

3.1. Εἰκότως οὖν παιδευόμεθα ὡς μηδὲ ἀνθρώπου δεσπότου μηδὲ γυναικὸς κυρίας μηδὲ πατρὸς ἢ μητρὸς εὔνοιαν πρὸς ἡμᾶς ἀποδιδόντες Θεῷ, τῷ δι' ἡμᾶς τὸν αἰσθητὸν τουτονὶ ποιήσαντι κόσμον, τῷ τοσούτοις κεκοσμηκότι τὴν ἡμῶν φύσιν χαρίσμασι, τῷ ὑπὲρ ἡμῶν τοσαῦτα παθεῖν ἀνασχομένῳ, τῷ μὴ δικαίους ἐλθόντι καλέσαι, ἀλλὰ ἁμαρτωλοὺς εἰς μετάνοιαν**, τῷ μὴ μόνον ὡς δούλοις ἢ τέκνοις, ἀλλὰ καὶ** *ὡς φίλοις καὶ ἀδελφοῖς ἡμῖν χρησαμένῳ, καὶ διὰ τοῦτο τὴν ψυχὴν ὡς ὑπὲρ φίλων ἡμῶν τεθεικότι, οὗ μεῖζον οὐδὲν εἰς φιλίας λόγον εἶναι* ***φησίν*****, οὐδ' ἅπαξ πεποιηκὼς ταῦτα πέπαυται, διηνεκῶς δὲ ποιεῖ καὶ διηνεκῶς δίδωσιν, ἑκάστης τῶν καλῶν ἁπάντων ἐκείνων ἀρχῆς** εἰς πάντα διηκούσης **τὸν χρόνον διὰ τὴν ἄπειρον αὐτοῦ καὶ πάντα** διατρέχουσαν δύναμιν**. Καὶ προστάσσει μὲν ἐκεῖνος διηνεκῶς**· *Αἰτεῖτε τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ, καὶ τὰ ἄλλα πάντα προστεθήσεται ὑμῖν· δώσει γὰρ πολλῷ βέλτιον καὶ ἀδρότερον ἢ ζητεῖν μέλλετε· ὑμεῖς γὰρ ὄφιν ἴσως ἀντὶ ἄρτου ζητεῖτε πλανώμενοι, ὁ δὲ ἄρτον, οὐκ ὄφιν, δώσει, καὶ πάντα,* ***φησί****, προστεθήσεται παρ' αὐτοῦ*, **εἰ μόνον ἐπιμελεῖσθε τοῦ τελευταίου τέλους ὑμῶν, δι' ὃ καὶ γεγέννησθε, τῆς αἰωνίου δηλονότι ζωῆς, τὰ μὲν πράττοντες αὐτοί, τὰ δ' εὐχόμενοι. Καὶ πονηροὶ μὲν γὰρ ἀπολαύουσι τῆς οὐρανίου κηδεμονίας δι' ἄκραν τοῦ δημιουργήσαντος εὔνοιαν καὶ φιλανθρωπίαν, οἱ δὲ σπουδαῖοι καὶ τῆς ἀληθοῦς ζωῆς ἐπιμελούμενοι προῦργου μετὰ προσθήκης ταύτην**

---

40 τῆς…**49** πρόνοιαν] Mat. 15, 21-28. **3.1.,5** μὴ…**6** μετάνοιαν] Mat. 9.13. **6** ὡς²…**8** φησίν] Io. 15, 12-13. **10** εἰς…**11** δύναμιν] Sap. Sol. 8:1. **12** Αἰτεῖτε…**13** ὑμῖν·] Mat. 6, 33. **13** δώσει…**15** αὐτοῦ] Mat. 7, 9-11; Luc. 11, 11-13.

3.1.,2 πρὸς] — *adn. in marg. sinis.* m² A **3** κόσμον] — *adn. in marg. sinis.* m² A **4** κεκοσμηκότι] *correxerunt* Œ, κεκοσμηκόσι A | ἡμῶν²] — *adn. in marg. sinis.* m² A

καρποῦνται· εἰ γὰρ τρέφει συμφερόντως, καὶ συμφερόντως οὐ θρέψει, καὶ τῷ μὲν προσθήσει τὴν ζωὴν συμφερόντως, τῷ δ' ἐπὶ τὸ βέλτιον συντεμεῖ,
A f. 201r *μὴ κακία ἀλλάξῃ σύνεσιν | αὐτοῦ ἢ δόλος ἀπατήσῃ ψυχὴν αὐτοῦ*, **ὥσπερ συντέμνει τε τῷ φαύλως βιοῦντι ἐπὶ τὸ ἄλλοις βέλτιον, ὡς ἂν μήτε βλάπτοιντο ζῶντος καὶ ὠφελοῖντο τῇ τῆς πονηρίας βιαίῳ τομῇ, ἢ προστίθησιν ἐπὶ τὸ χεῖρον ἄλλοις, ἀξίοις ὑπ' ἐκείνου πάσχειν κακῶς.**

3.2. Ἀλλὰ νῦν ἡμῖν περὶ τῶν ἐμφρόνων καὶ σπουδαίων τέκνων ὁ λόγος ἔστιν, οἷς αἰτοῦσι τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν δικαιοσύνην, ἐκεῖθεν τὰ ἄλλα προστίθεται πάντα. **Εἰ τοίνυν πάντα ἀληθῶς δίδωσι, καὶ πάντων κύριός ἐστιν. Εἰ πάντων κύριός ἐστι, καὶ ζωῆς ἡμῶν ἄρα καὶ τελευτῆς· ταῦτα γὰρ ἐνταῦθα τῶν διδομένων ἡμῖν παρ' αὐτοῦ τὰ κεφάλαια. Εἰ δοτήρ ἐστι τούτων καὶ κύριος, καὶ ὁριστής ἐστιν αὐτῶν ἄρα, ὡς καιρὸν καὶ τρόπον τοῖς διδομένοις ὁρίζων καὶ τάττων καὶ περιγράφων· ἔγνω τε γὰρ ἃ δώσει καὶ ὅτε καὶ ὅπως, καὶ ὡρισμένα οἶδεν ἕκαστα τούτων· ἀορίστων γὰρ γνῶσιν ἀδύνατον εἶναι. Ὁριστὴς δὲ ὢν αὐτῶν, καὶ προοριστής ἐστιν ἀιδίως·** οὐ γὰρ ἐγγύθεν μόνον οἶδέ τε καὶ ὁρίζει, ἀλλὰ μετὰ τῆς οὐσίας ἀίδιον καὶ τὴν γνῶσιν ἔσχηκε πάντων, καὶ ὡς παρόντα γινώσκει, κἂν ᾖ μέλλοντα, καὶ ἀναγκαίως γινώσκει, κἂν ἐνδεχόμενα ᾖ καθ' αὑτά**. Ἐντεῦθεν αἱ προφητεῖαι τῶν τε ἄλλων ἀρχῆθεν καὶ τῶν τῆς ἡμετέρας σωτηρίας ἔργων τε καὶ καιρῶν· ἐντεῦθεν ἃ γέγραπται καὶ ἅπερ ἔδει παθεῖν καὶ ποιῆσαι τὸν ἡμέτερον Ἰησοῦν. Οὗτος ὁ τῆς ἡμετέρας πίστεως ὅλης θεμέλιος· ταῦτα** οἱ τῆς εὐσεβείας **ἡμῶν** ὅροι **κατὰ τὸν θεῖον φάναι Βασίλειον,** ὧν ἐκπίπτειν **φησὶ** τοὺς τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς τοὺς ὅρους ἀθετεῖν θέλοντας**.**

---

21 εἰ…**26** κακῶς] Cf. Anast. S., *qu. et resp.* [App.] 23a, 4 (215, 58-216, 67); cf. *ibid*. 23a, 5 (216, 77-81); cf. *ibid*. 23b, 3 (218, 16-29). **23** μὴ…αὐτοῦ[2]] Sap. 4, 11. **3.2.,2** οἷς…**3** πάντα[1]] Mat. 6.33. **4** Εἰ…**5** κεφάλαια] Cf. Marc. Eug., *vit. term.* 355; cf. Theoph. Sim., *vit. term.* III (28, 31–30, 5). **5** Εἰ…**12** αὐτά] Cf. Nic. Meth., *vit. term.* III, 264; cf. Pleth., *fat.* 68; cf. Marc. Eug., *vit. term.* 357-358. **10** οὐ…**12** αὐτά] Cf. Procl. Is., *dec. prov.* 2, 6 (159, 18-160, 3); cf. Procl., *inst. theol.* 124 (166, 10-13); cf. Pleth., *fat.* 68. **12** Ἐντεῦθεν…**14** καιρῶν·] Cf. Pleth., *fat.* 70. **15** οἱ…**16** ὅροι] Cf. Bas., *reg. fus.* 31, 905 (titulus). **16** ὧν…**17** ἀθετεῖν] Cf. Bas., *reg. fus.* 31 (949C).

3.2.,10 οὐ…**12** αὐτά] Cf. *Compendium ST* I, Q86 A.4 (V 462, 36-463, 2); cf. *Compendium SG* III, 94 (V 182, 8-17).

---

22 συμφερόντως] — *adn. in marg. dext.* m^2 A **23** ἀπατήσῃ] *correxi,* ἀπατήσει A **24** τε] *supra lineam* A **3.2.,3** ἄλλα] — *adn. in marg. dext.* m^2 A **14** παθεῖν] — *adn. in marg. dext.* m^2 A

4.1. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ὀδυρομένῳ μοι τὴν ἄγνοιαν καὶ τὴν ἄλλην ἀμορφίαν τοῦ γένους ἡμῶν οὕτω νῦν εἴρηται. Περὶ δέ γε τοῦ θείου προορισμοῦ καὶ τῆς ἐκεῖθεν προνοίας περὶ πάντας ἀνθρώπους, εἰ καὶ μὴ τὸν αὐτὸν τρόπον ἀπολαύουσι πάντες αὐτῶν, ἀλλ' οἰκείως ἕκαστοι τῇ σφῶν διαθέσει κατά τε πίστιν καὶ βίον, εἴρηται ἡμῖν ἐν τρισὶ λόγοις ἀρκούντως καὶ μετὰ πολλῆς ἐπεξεργασίας, ὧν ὁ μὲν πρότερος ἐκεῖνος, οὗ καλῶς ἐν τῷ συγγράμματι μέμνησαι, τῆς ἀληθείας ἐστὶ κατασκευαστικός, οἱ δὲ λοιποὶ δύο, πρὸς τῷ τὴν ἀλήθειαν κατασκευάζειν σαφέστερον, καὶ τὰ δοκοῦντά τισι δι' ἀπειρίαν αὐτῶν ἀνθίστασθαι λύουσι. Καὶ ἀπήτησε μὲν αὐτοὺς ἐξ ἡμῶν ὁ λογιώτατος | ἐν μοναχοῖς καὶ θεοφιλέστατος Ἰωσὴφ ὁ ἐν A f. 201v | **Θεσσαλονίκῃ, ἡμεῖς δέ, τῇ τοῦ ἀνδρὸς ἀρετῇ χαριζόμενοι καὶ φιλίᾳ, οὐκ ἠμελήσαμεν ἱκανοποιῆσαι τὴν αὐτοῦ ὁσίαν ψυχὴν τοῖς λόγοις ἐκείνοις, ὑπὲρ ὧν καὶ πολλὴν ἡμῖν ὡμολόγηκε χάριν. Ἐκεῖνος ἐκγράψας πέμψει σοι βουληθέντι τε καὶ ζητήσαντι, καὶ νῦν δέ σου χάριν βραχέα ταυτὶ προσδιοριζόμεθα.**

4.2. Ὧν τοίνυν δημιουργός ἐστιν ὁ Θεός, τούτων πάντων καὶ σωτήρ ἐστι καὶ προμηθεύς, ὅπως εἴη τε καὶ πρὸς τὸ οἰκεῖον ἄγοιτο τέλος ἕκαστα, ἰδιαίτερον δὲ τῶν γενητῶν, ἃ καθάπαξ καὶ διηνεκοῦς δεῖται τῆς θεόθεν ἐπιστασίας, ἰδιαίτερον δ' αὖ τοῦ ἀνθρωπείου παντὸς χρήματος ὡς ἀθανάτου τε τῷ βελτίονι μέρει καὶ πρὸς μεῖζον ἀγαθὸν τεταγμένου ἢ ὡς ἡ παροῦσα ἔχει ζωή, ὡς ἄνευ τῆς ἐκ Θεοῦ χορηγίας οὐ δυναμένου τοῦ τέλους τυχεῖν, ὑπερφυοῦς ὄντος, διὰ τὰς ἐκ τοῦ συνημμένου σώματος δυσχερείας καὶ πολλῶν ἄλλων εἵνεκα λόγων· ἰδιαίτερον δὲ ἐν ἀνθρώποις τῶν πιστῶν προνοεῖ τὸ τῆς πίστεως ἐν αὐτοῖς αὔξων δῶρον τῇ περὶ τὰ ἄλλα κηδεμονίᾳ. Καὶ πάντων μὲν ὁμοίως αὖθις τῶν πιστῶν προνοεῖ τὰ ἐς τὴν παροῦσαν συντελοῦντα ζωήν, τῶν δὲ σπουδαιοτέρων ἐπὶ τὸ βέλτιον αὐτοῖς προνοεῖ. Οὐ γὰρ δίδωσιν ἅπερ αὐτοὶ διὰ φιλοσοφίαν ἀπαρνοῦνται καὶ φεύγουσιν, ἀλλὰ τὴν αὐτῶν γνώμην ῥώννυσιν ἄνωθεν πρὸς τὴν τούτων φυγήν, καὶ τοὺς μετὰ πολλῆς τῆς ἐπ' αὐτῷ πεποιθήσεως τὰς τῆς ζωῆς ἀναγκαίας φεύγοντας χρείας καὶ τό γε ἐφ' ἑαυτοῖς θνήσκειν μέλλοντας ὑπ' ἀτροφίας

4.2.,1 Ὧν…**8** λόγων·] Cf. *Compendium SG* III, 147 (V 221, 26- 222, 28); cf. *Compendium SG* III, 148 (V 222, 22-24); cf. *Compendium SG* III, 155 (V 233, 11-15).

4.1.,2 οὕτω νῦν] *suppl. in marg. sinis.* A **6** μὲν] — *adn. in marg. dext.* m^2 A **12** ὁσίαν] *suppl. in marg. sinis.* A **4.2.,10** αὖθις] *supra lineam* A

τε καὶ γυμνότητος *τρέφει διὰ κοράκων* **καὶ τῇ τῆς θείας ἰσχύος σκέπει περιβολῇ. Τοῖς δὲ τῶν τοιούτων ἢ μὴ βουλομένοις κατατολμᾶν ἢ μὴ δυναμένοις διὰ τὸ προσηλῶσθαι τῷ βίῳ μηδὲ προσέχειν πάνυ τοῖς τῆς θείας ἀγάπης σπουδάσμασι τὰς περὶ τὸ ζῆν ἐπιθυμίας πληροῖ, τοῖς μὲν αὐτάρκειαν διδούς, τοῖς δὲ καὶ περίσσειαν συγχωρῶν, ᾗ καλῶς τε χρῆσθαι καὶ φαύλως ἐπ' αὐτοῖς κεῖται λοιπόν.**

4.3. Γενικὸν μὲν οὖν ὄνομα τῆς εἰς ἅπαντα διηκούσης ἐπιστασίας Θεοῦ 'διοίκησίς ἐστι καὶ 'κυβέρνησις'. Ταύτης δὲ ὅσον μὲν περὶ τὰ ὄντα ἐστί, τῷ τοῦ γένους ὀνόματι 'διοίκησις' λέγεται καὶ 'κυβέρνησις', ὅσον δὲ περὶ τὰ γενητὰ εἰδικῶς καλεῖται 'πρόνοια' καὶ 'προμήθεια'. Ἐπεὶ δὲ καὶ τὰ γενητὰ καθόλου
A f. 202r | διαιρεῖται | εἵς τε τὴν ἀνθρωπίνην καὶ λογικὴν καὶ εἰς τὴν ἄλογον φύσιν, ὅσον μέν ἐστι τῆς θείας προνοίας περὶ τὰ ἄλλα τῶν γενητῶν, ἰδίως τῷ τοῦ γένους ὀνόματι καλεῖται 'πρόνοια', ὅσον δέ ἐστι περὶ τὴν ἀνθρωπείαν φύσιν 'προορισμὸς' ἰδίως καλεῖται. Τῶν μὲν γὰρ ἄλλων τὸ τέλος πρόσκαιρον καὶ αὐτοῖς συγκαταλυόμενον (φημὶ δ' ὅσον αὐτοῖς ἑκάστοις ἀπεκληρώθη πρὸς ἑαυτά), ἀνθρώπου δὲ τὸ τέλος αἰώνιον· τοῦτο δ' ἐστὶν ἡ μακαρία ζωή, ἐν τῇ γνώσει τῆς ἀληθείας συνισταμένη καὶ τῇ ἀμέσῳ τοῦ Θεοῦ καὶ νοερᾷ θεωρίᾳ ὑπερφυῶς ὡς ἐφικτὸν διδομένη τοῖς τούτου τυχεῖν τοῦ τέλους σπουδάσασι μετὰ τῆς ἐκ Θεοῦ χορηγίας. Ἡ μὲν γὰρ πρόσκαιρος αὕτη ζωὴ γυμνασίου πρὸς ἀρετῆς ἐπίδειξιν χρείαν πληροῖ, ὅρος δὲ αὐτῆς προσεχὴς μὲν ὁ τῆς ψυχῆς ἐκ τοῦ σώματος χωρισμός, τελευταῖος δὲ ἡ ἐπομένη μετ' αὐτὸν ἀίδιος ζωή, οἰκείως τῇ ἐνταῦθα ζωῇ ἀποδιδομένη τοῖς μὲν σπουδαίοις εὐδαίμων καὶ μακαρία, ἀθλία δὲ τοῖς ἐναντίως ἔχουσι. Διπλῆς οὖν οὔσης ἐν ἀνθρώποις τῆς ζωῆς καὶ τοῦ ταύτης ὁμοίως τέλους διπλοῦ καὶ τοῦ μετὰ τὴν ἐντεῦθεν ἔξοδον

4.2.,16 τρέφει…κοράκων] III Reg. 27, 6. **4.3.,14** ὅρος…**15** χωρισμός] Cf. Phot., *Amph*., 240 (21, 22-26).

4.3.,1 Γενικὸν…**4** προμήθεια] Cf. *Compendium SG* III, §64 (V 156, 4-7); cf. *Compendium ST* I, Q23 A.2 (V 361, 20-24). **4** Ἐπεὶ…**8** καλεῖται] Cf. *Compendium ST* I, Q23 A1 (V 360, 34-361, 5); cf. *Compendium ST* I, Q23 A1 (V 361, 12-15). **8** Τῶν…**13** χορηγίας] Cf. *Compendium ST* I, Q23 A1 (V 360, 28-33); cf. *Compendium SG* III, 25 (V 131, 33-34); cf. *Compendium SG* III, 25 (V 132, 6-7); cf. *Compendium SG* III, 25 (V 132, 9-12); cf. *Compendium SG* III, 26 (V 133, 5-8); cf. *Compendium SG* III, 52 (V 146, 34-38). **13** Ἡ…**17** ἔχουσι] Cf. *Compendium ST* I, Q64 A.4 (V 415, 30-35); cf. *Compendium ST* II, Q19 A.8 (=10) (VI 25, 26-29). **17** Διπλῆς…**24** ἀποδεδοκιμασμένοι] Cf. *Compendium ST* I, Q23 A.3 (V 361, 25-33).

---

16 τε] *supra lineam* A **4.3.,14** προσεχὴς] — *adn. in marg. dext*. m^2 A

τέλους ἡ μὲν περὶ ὅλην τὴν βελτίω μοῖραν τοῦ Θεοῦ διάταξις ‘ὁρισμὸς’ τοῦ Θεοῦ καλεῖται ἰδίως τῷ τοῦ γένους ὀνόματι· καὶ διὰ τὸ ἐξ ἀιδίου εἶναι αὐτὸν ἐν τῇ θείᾳ γνώσει καὶ πρὸ τῆς τῶν πραγμάτων ὑπάρξεως ‘προορισμὸς’ λέγεται, καὶ οἱ ταύτης ὄντες τῆς μοίρας ‘ὡρισμένοι’ τε καὶ ‘προωρισμένοι’ καλοῦνται. Ἡ δὲ περὶ ὅλην τὴν χείρω μοῖραν διάταξις ‘ἀποδοκιμασία’ λέγεται, καὶ οἱ ταύτην πεπονθότες δικαίως ‘ἀποδεδοκιμασμένοι’. Οἱ μὲν γὰρ συνεργοῦνται πρὸς τἀγαθὸν καὶ ὁρίζονται, ἀλλὰ καὶ οἴκοθεν ἄγονται πάσῃ σπουδῇ, οἱ δὲ συνεργοῦνται μέν, ἀλλ’ ἀφηνιάζοντες ἀποπίπτουσι. Καὶ οἱ μὲν ζῶσι κατὰ Θεὸν εὐσεβῶς τοῖς θείοις χρώμενοι δώροις, οἱ δὲ κατὰ τὰς ματαίας ζῶσιν ἐπιθυμίας καὶ τοῖς δώροις πρὸς αὐτὰς κατακέχρηνται· διὸ καὶ οἱ μὲν εὐσεβεῖ τέλει τῆς παρούσης ζωῆς ἐξίασι καὶ εὐέλπιδι, οἱ δὲ οἰκείως τελευτῶσι τῇ ὅλῃ τῆς ζωῆς μοχθηρίᾳ. Καὶ οἱ μὲν εἰς τὸ οἰκεῖον ἄγονται τέλος, τὴν ἐν οὐρανοῖς ζωήν, πατρικῶς, οἱ δὲ εἰς τὰς ἐν ᾅδου κατασπῶνται ποινὰς τῇ δικαστικῇ τοῦ δεσπότου ῥάβδῳ.

5.1. Οἱ τοίνυν σοφώτατοι τῆς ἐκκλησίας διδάσκαλοι, νοοῦντες μὲν ἐξηπλωμένως τὸν θεῖον | ‘προορισμόν’, καθόσον τὴν σύμπασαν περὶ τοὺς A f. 202^{v} | **ἀνθρώπους πάντας σημαίνει πρόνοιάν τε καὶ προδιάταξιν οἰκείως τῇ ἀιδίῳ τοῦ Θεοῦ γνώσει περὶ τῶν ἐσομένων, πάντας ἀνθρώπους καὶ ‘προνοεῖσθαι’ καὶ ‘προορίζεσθαι’ λέγουσιν ἐκ Θεοῦ. Οὐ γὰρ δύνανται τῆς θείας διατάξεως τὰ περὶ τοὺς ἀπίστους ἢ πονηροὺς ἐξαιρεῖν, ὅσα περὶ τὴν ζωὴν αὐτῶν εἰσι καὶ τὴν τελευτήν, οὔτ’ ἀληθές ἐστιν· οὐ γὰρ τῶν ἀγαθῶν μόνων ἄρχει Θεὸς ἢ τῶν πιστῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν ἄλλως διακειμένων, ὥστε καὶ προνοεῖ πάντων καὶ τὰ ἑκατέρων οἰκείως αὐτοῖς διατίθησιν. Εἰ δὲ προνοεῖ, καὶ ὁρίζει καὶ προορίζει, τὰ μὲν τῶν ἀγαθῶν ἅπαντα ἐπὶ τὸ αὐτοῖς βέλτιον, τὰ δὲ τῶν ἄλλως διακειμένων τὰ μὲν ἐπὶ τὸ βέλτιον, τὰ δ’ ἐπὶ τὸ χεῖρον αὐτοῖς, μᾶλλον δὲ πάντα ἐπὶ τὸ χεῖρον αὐτοῖς, ὁπότε καὶ τῆς προσκαίρου ταύτης καὶ ἐπιεικεστάτης κηδεμονίας τίσουσι δίκας, οὐδ’ ὑπ’ αὐτῆς οὐδὲν βελτιοῦσθαι θελήσαντες. Ἁπλῶς δὲ ἐπὶ τὸ βέλτιον καὶ τὰ ἑκατέρων ὁ Θεὸς διατίθησιν· ἀγαθὸν γάρ ἐστιν ἁπλῶς ἡ τῆς θείας δικαιοσύνης ἐκπλήρωσις,**

5.1.,15 ἀγαθὸν…**20** εἰληφόσιν] Cf. Ez. 33, 11; cf. Joh. Damasc., *Exp. Fid*. 43 (200, 29) ; cf. Blemm., *vit. fin.* I (2, 26-29); cf. Theoph. Nic., *de aet. mundi* 36 (33, 23-25).

24 Οἱ…**32** ῥάβδῳ] Cf. *Compendium ST* I, Q23 A.7 (V 363, 14-18).

20 ὀνόματι·] — *adn. in marg. dext.* m^{2} A **23** Ἡ] οἱ *primum scr., deinde corr.* ἡ A **5.1.,3** τε] *supra lineam*

περὶ τοὺς ἀξίους τῆς θείας ἀποστροφῆς καὶ τῆς ἐντεῦθεν αὐτοῖς συναντώσης δίκης, κἂν μὴ προηγουμένῃ τοῦτο θελήσει θέλῃ Θεὸς τῇ πατρικῇ τε καὶ εὐποιητικῇ, ἀλλ' ἡ πονηρία τῶν τέκνων ταύτην μὲν ἀργὸν ἐν αὐτοῖς ποιῇ, ἐνεργὸν δὲ τὴν δικαστικὴν ῥάβδον ὡς πολεμίων τάξιν ἀντὶ υἱῶν εἰληφόσιν. Οὐ μόνον δὲ τὰ περὶ τῆς ζωῆς αὐτῶν διατάττεται, ὡς δὴ τῆς θείας προνοίας εἰς πάντας διατρεχούσης εὐτάκτως **δι' ὑπερβολὴν ἀγαθότητος, ἀλλὰ δὴ καὶ τὰ περὶ τῆς τελευτῆς. Εἰ γὰρ πρὸς τὸν τελευταῖον ὅρον οὐκ ἔστιν ἐλθεῖν οὔτ' ἀποδοκιμασθέντας ἀποτυχεῖν αὐτοῦ ἄνευ τῆς θείας διακρίσεως κατὰ τὴν ἀξίαν ἑκάστων, οὐδ' ὁ καιρὸς τῆς ἐντεῦθεν ἀπαλλαγῆς χωρὶς τῆς θείας διατάξεως δύναιτ' ἂν γίνεσθαι, τοῦ προσεχοῦς ὅρου τῆς ἐντεῦθεν ἐξόδου συνῳδοῦ πρὸς τὸν τελευταῖον ὀφείλοντος εἶναι καὶ πρὸς ἐκεῖνον οἰκείως συμβαλλομένου. Δεῖ γὰρ τῇ μὲν ζωῇ τὸν προσεχῆ τοῦτον ὅρον ἐξομοιοῦσθαι μετ' ἀρετῆς τελειούμενον ἢ πονηρίας, ἢ οὔσης κἂν μὴ δοκῇ τοῖς πολλοῖς, ἢ καὶ πᾶσι φανερουμένης, τῷ δὲ ὅρῳ τούτῳ τὸν ἔσχατον οἰκείως ἐπακολουθεῖν ὅρον, ἐπίτευξιν ὄντα τοῦ τέλους ἢ ἀπότευξιν.**

A f. 203^{r} | **5.2. Διὰ ταῦτα μὲν οὖν | ὡρίσθαί τε ἐκ Θεοῦ καὶ πόρρωθεν ὡρίσθαι τὰ τῆς ζωῆς καὶ τῆς τελευτῆς καὶ τὰ μετ' αὐτὴν ὁμοίως τῶν τε ἀγαθῶν καὶ τῶν φαύλων οἱ διδάσκαλοι λέγουσιν, ἐξηπλωμένως ταῦτα νοοῦντες. Δεῆσαν δέ ποτε τὴν περὶ τοὺς ἀγαθούς τε καὶ φαύλους θείαν διάταξιν εἰδικωτέροις ὀνόμασι διαιρεῖν, τὴν μὲν περὶ τοὺς ἀγαθοὺς διάταξιν τοῦ Θεοῦ 'προορισμὸν' καλοῦσιν, ὡς εἴρηται, 'ἀποδοκιμασίαν' δὲ τὴν περὶ τοὺς φαύλους· καὶ τοὺς διατεταγμένους αὐτοὺς τοὺς μὲν εἰς τὴν αἰώνιον 'προωρισμένους' ζωήν, τοὺς δὲ 'ἀποδεδοκιμασμένους' ἀπ' αὐτῆς λέγουσι, τῇ ἱερᾷ Γραφῇ καὶ λίαν συμβαίνοντες. Ὁ γὰρ ἔνθεος Παῦλος περὶ μὲν τῆς βελτίονος μοίρας** *ἐξελέξατο ἡμᾶς ὁ Θεὸς ἐν ἑαυτῷ πρὸ καταβολῆς κόσμου* **φησὶν ἐν τῇ πρὸς Ἐφεσίους,** προορίσας ἡμᾶς εἰς υἱοθεσίαν**, καὶ αὖ ἐν τῇ**

---

21 τῆς…εὐτάκτως] Sap. Sol. 8:1. **5.2.,10** ἐξελέξατο…**11** υἱοθεσίαν] Eph. 1, 4-5

5.1.,20 Οὐ…**22** τελευτῆς] Cf. *Compendium SG* III, 78 (V 166, 32-167, 1). **27** Δεῖ…**31** ἀπότευξιν] Cf. *Compendium SG* III, 140 (V 217, 12-14). **5.2.,10** ἐξελέξατο…**11** υἱοθεσίαν] Cf. *Compendium SG* III, 150 (V 225, 9-12); cf. *Compendium SG* III, 163 (V 238, 35-37); cf. *Compendium SG* III, 163 (V 239, 3-4); cf. *Compendium ST* I, Q23 A.4 (V 362, 3-4).

---

26 ἐξόδου συνῳδοῦ] — *adn. in marg. sinis.* m^{2} A **30** ὅρον] −**H** *adn. in marg. sinis.* m^{2} A **5.2.,4** τε] *supra lineam* A

πρὸς Ῥωμαίους· *Οὓς προέγνω καὶ προώρισε συμμόρφους* **καὶ τὰ ἑξῆς,** *τούτους καὶ ἐδόξασε*. **Περὶ δὲ τῆς χείρονος μοίρας διὰ τὸ βουληθῆναι αὐτὴν χείρω γενέσθαι ἐν τῇ Πρὸς Ῥωμαίους οὕτω φησίν·** *Εἰ δὲ θέλων ὁ Θεὸς ἐνδείξασθαι* 15 *τὴν ὀργὴν καὶ γνωρίσαι τὴν δύναμιν αὐτοῦ, ἤνεγκεν ἐν πολλῇ μακροθυμίᾳ σκεύη ὀργῆς κατηρτισμένα εἰς ἀπώλειαν* **καὶ τὰ ἑξῆς, τοὺς δ' αὐτοὺς τούτους ἐν τῇ Πρὸς Ἐφεσίους** ἀπηλλοτριωμένους τῆς τοῦ Θεοῦ ζωῆς **καλεῖ καὶ** τῇ καρδίᾳ πεπωρωμένους**, καὶ αὖθις** σκεύη εἰς ἀτιμίαν ξύλινα καὶ ὀστράκινα**, ὥσπερ** ἀργυρᾶ σκεύη καὶ χρυσᾶ **τοὺς ἐκλελεγμένους καλεῖ,** εὔχρηστά τε καὶ εἰς πᾶν 20 ἀγαθὸν ἔργον ἡτοιμασμένα· **οἷς πᾶσι τὸ μὲν ἐσκευάσθαι θεόθεν ἦν, ἡ δ' εὐχρηστία ἢ ἀχρηστία ἐξ ἑαυτῶν γέγονεν. Ὁ δὲ Κύριος ἡμῶν καὶ ἄλλοις μὲν διαστέλλει τούτους ὀνόμασιν, ἀλλὰ καὶ** τῇ τῶν προβάτων τε καὶ ἐριφίων **διαφορᾷ** καὶ τῇ δεξιᾷ τε καὶ εὐωνύμῳ **στάσει, καίτοι βουληθεὶς μὲν ἂν πάντας τῆς βελτίονος εἶναι κλήσεώς τε καὶ τάξεως καὶ τούτου χάριν** 25 **ποιήσας καὶ πᾶσαν τῇ φύσει πρὸς τἀγαθὸν συναρμόσας παρασκευήν, ἀλλὰ λόγῳ καὶ προαιρέσει τούτοις ἀνείθη βιοῦν, οὐδαμόθεν βιαζομένοις. Οὐ τῇ ἱερᾷ δὲ Γραφῇ μόνον, ἀλλὰ καὶ τῷ λόγῳ συμβαίνουσι ταῦτα λέγοντες καὶ φρονοῦντες οἱ διδάσκαλοι. Εἰ γὰρ καὶ ἀμφοῖν ἐπαληθεύει ταῖς μοίραις ἡ πρόνοια τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ πρόγνωσις καὶ ὁ προορισμὸς ἁπάσαις ἀνάγκαις** 30 **ἐξηπλωμένως | νοούμενα, ἀλλὰ συνεσταλμένως καὶ εἰδικῶς οἰκειότερόν** A f. 203^{v} | **ἐστι τῇ κρείττονι μοίρᾳ τὸν ὁρισμὸν ἐπιλέγεσθαι. Τέλος γὰρ ἀνθρώπου καὶ ὅρος ἀληθῶς καὶ κυρίως ἡ αἰώνιός ἐστι ζωή, ἧς χάριν γέγονεν, οὐχ ἡ ἐν ᾅδου ποινή, τέλος μὲν οὖσα καὶ αὐτὴ τῇ τῶν τοιούτων προαιρέσει οἰκεῖον, κυρίως δὲ τοῦ τέλους μᾶλλον ἀπόπτωσις τοῦ ἀληθοῦς καὶ γνησίου· καὶ διὰ** 35 **τοῦτο κυρίως ὁρίζει καὶ προορίζει Θεὸς τοὺς πρὸς τὸν ἀληθῆ καὶ γνήσιον σπεύδοντας ὅρον, 'ὁρίζειν' δὲ πρὸς τὴν κακοδαιμονίαν οὐ λέγεται τοὺς ταύτης ἀξίους, ἀλλ' αὐτοὶ μᾶλλον πρὸς τὴν ἀντικειμένην ἄγονται τῆς ἀθλιότητος τάξιν· τοιούτους δ' ὄντας ἀποδοκιμάζεσθαι τοῦ φύσει κειμένου τέλους πᾶσα ἀνάγκη.**

---

12 Οὓς…**13** ἐδόξασε] Rom. 8, 29-30; cf. Anast. S., *qu. et resp.* 99, 3 (157, 27-35); cf. Nic. Meth., *vit. term.* II, 250. **14** Εἰ…**16** ἀπώλειαν] Rom. 9, 22. **17** ἀπηλλοτριωμένους…**18** πεπωρωμένους] Eph. 4, 18. **18** σκεύη…**20** ἡτοιμασμένα] II Tim. 2, 20-21; cf. Bas., *Deus non auct. mal.* 31 (340B-C). **22** τῇ…**23** στάσει] Mat. 25, 33.

---

14 Εἰ…**16** ἑξῆς] Cf. *Compendium SG* III, 161 (V 237, 32-34); cf. *Compendium ST* I, Q23 A.5 (V 362, 20-25). **18** σκεύη…**20** ἡτοιμασμένα] Cf. *Compendium Iae*, Q23, a.5 (V 362, 25-27).

---

34 τοῦ^{2}…γνησίου·] *suppl. in marg. sinis*. A

5.3. Ταύτην τῶν διδασκάλων τὴν ἀκριβολογίαν οὐ συνορῶντες ἔνιοι, τοὺς πονηροὺς καὶ ἀπίστους τῆς θείας ἐκβάλλουσι προνοίας καὶ διατάξεως, ὡς μήτε ζωῆς αὐτῶν τῷ Θεῷ μέλον μήτε τελευτῆς. Οἱ δὲ χυδαιότεροι καὶ περὶ πάντων ἀνθρώπων ὁμοίως οὕτω φρονοῦσιν, ἀόριστά τε καὶ τυχαῖα τὰ τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς τε καὶ τελευτῆς ἐθέλουσιν εἶναι. Οἷ πολλῷ τῶν προτέρων χείρους εἰσίν· ἐπεὶ πρὸς πᾶσαν τὴν ἱερὰν Γραφὴν κωφεύειν τοῦτ' ἐστὶ καὶ τῶν τῆς εὐσεβείας ἀποχωρεῖν ὅρων, ὥς φησιν ὁ μέγας Βασίλειος. Ὁ γὰρ ἔνθεος Παῦλος, τὸ τοῦ Χριστοῦ στόμα, πάντων, **φησί,** τῶν ἀνθρώπων σωτὴρ ἐστιν ὁ Θεός, μάλιστα δὲ πιστῶν**, οὐ περὶ τῆς μελλούσης σωτηρίας τε καὶ ζωῆς αἰωνίου λέγων (οὐδεὶς γὰρ τῶν ἀπίστων ἐκείνης τεύξεται), ἀλλὰ περὶ τῆς ἐν τῇ ζωῇ ταύτῃ προνοίας, ἑπομένως δὲ καὶ τῷ τῆς ζωῆς τέλει (ταὐτὸν γάρ ἐστι τῆς τε ζωῆς καὶ τοῦ τέλους αὐτῆς προνοεῖν) ἢ πατρικῶς ἢ δικαστικῶς τὸ περὶ ἑκάστους δέον ἢ συμφέρον ὁριζομένης τῆς πάντα ἀγούσης σοφίας τε καὶ δυνάμεως. Οὐ τοίνυν ἐξαιρεῖ τῆς θείας περὶ τὸν ἀνθρώπινον βίον οἰκονομίας τοὺς ἀπίστους ὁ Παῦλος, οὐδ' ἔτι μᾶλλον τοὺς πονηρούς, εἰ καὶ μᾶλλον σωτῆρα τῶν πιστῶν εἶναι τίθησιν· καίτοι καὶ πρὸς τὴν μέλλουσαν εὐδαιμονίαν, τό γε ἐπ' αὐτῷ, καὶ τοὺς ἀπίστους σῴζει Θεός, ὡς μηδὲν τῆς εἰς τοῦτο παρασκευῆς αὐτοῖς ὑφιείς, ἀλλὰ σῴζει μᾶλλον ἔργῳ τοὺς τὴν παρασκευὴν δεχομένους καὶ χρωμένους πάνυ καλῶς. Οὕτω καὶ** πάντας ἀγαπᾶν λέγεται πονηρούς τε καὶ ἀγαθούς**,** ἔν γε τοῖς πρὸς τὴν χρείαν τῆς ἐνταῦθα ζωῆς ἀνήκουσιν, οὐ μόνον
A f. 204^{r} | βρέχων τε πᾶσιν ὁμοίως | καὶ τὸν ἥλιον φαίνων **καὶ πάντα δὴ τὰ τοιαῦτα ποιῶν, ἀλλὰ καὶ κινδύνων προφανῶν ἐξαιρούμενος οὐδὲ πιστοὺς μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀπίστους ὑπὸ φιλανθρωπίας, καὶ μᾶλλον εἰ δικαίως βιοῖεν.** Δόξα γάρ, φησίν (ἐνταῦθα δηλονότι) καὶ δικαίωσις ἐκ Θεοῦ τῷ ἐργαζομένῳ τὸ ἀγαθόν, μάλιστα μὲν Ἰουδαίῳ (τῷ περὶ τὸν ἕνα Θεὸν εὐσεβοῦντι), εἶτα καὶ Ἕλληνι (τῷ περὶ τὰ θεῖα πεπλανημένῳ)· τῆς μὲν γὰρ ἀπιστίας ἐκεῖ τὸν οὐκ εὐτυχῆ καρπὸν λήψεται, **τῆς δ' ἄλλης ἀγαθοεργίας οὐκ ἄμισθος ἐνταῦθα καταλειφθήσεται. Μᾶλλον δὲ τοὺς ἀγαθοὺς ἀγαπᾶν λέγεται τῇ πρὸς τὴν**

5.3.,1 Ταύτην…**3** τελευτῆς] Cf. Anast. S., *qu. et resp.* 99, 7 (159, 68-79). **8** πάντων…**9** πιστῶν] I Tim. 4, 10. **20** πάντας…**22** φαίνων] Mat. 5, 44-45. **24** Δόξα…**27** πεπλανημένῳ·] Rom. 2, 10. **29** Μᾶλλον…**34** συνεργεῖσθαι] Cf. Nic. Meth., *vit. term.* I, 231.

5.3.,24 Δόξα…**28** λήψεται] *Compendium ST* II, Q.114 A.5 (VI 150, 15–18).

5.3.,25 δηλονότι] *supra lineam* A

ἀληθῆ τε καὶ μέλλουσαν ζωὴν ἀποβλέψει, ὡς πρὸς αὐτὴν μόνοις συνεργῶν τοῖς πρώτοις ἐπιμεληθῆναι ταύτης θελήσασι καὶ πρώτοις αὐτοῖς Θεόν τε καὶ τὰς ἐκεῖθεν ἐλπίδας ἠγαπηκόσι, συνεργήσας ἂν καὶ πᾶσιν, εἴ γε ἐβούλοντο, μᾶλλον δὲ καὶ συνεργήσας οἰκείως, ἕως ἔδειξαν οὐ χρῄζοντες συνεργεῖσθαι. Τὰς δ' ἄλλας τῆς ἱερᾶς Γραφῆς ἀποφάσεις περὶ τῶν τῆς ζωῆς ὅρων ἔν τε τοῖς ἀγαθοῖς καὶ τοῖς φαύλοις καὶ τοῖς εἰς τὴν αἰώνιον προωρισμένοις ζωὴν καὶ τοῖς αὐτῆς ἀποδεδοκιμασμένοις, καὶ ὡς ἑκάτεροι Θεοῦ προστάξει καὶ ζῶσι καὶ θνῄσκουσιν, ἐν τοῖς προτέροις λόγοις ὄψει συνηθροισμένας· ἐνταῦθα δὲ ἡμῖν ὁ θεῖος Παῦλος ἀρκεῖ. (11[A]) Καὶ περὶ μὲν τοῦ θείου προορισμοῦ τοσοῦτον ἐν τῷ παρόντι, τῶν ἄλλων σοι λόγων ἐχόντων πάντα δηλοῦν, ἃ τῇ περὶ τούτου σκέψει προσήκει· ἄλλο δέ τι σῆς εὐνοίας χάριν προστίθεμεν, ὃ καὶ πέρας ἔσται τοῦ λόγου.

6.1. Τὸν φαινόμενον τοῦτον ὑπὲρ γῆν κόσμον ὑπὸ νόμον τινὰ πεποίηκεν ὁ Θεὸς πολυσχιδῆ καὶ σοφίας πολλῆς γέμοντα, ὡς ἂν ἡ διάφορος καὶ ποικίλη τῶν ἐν αὐτῷ μερῶν κίνησις καὶ διάστασίς τε καὶ συνδρομὴ δουλεύουσα τῷ θείῳ θελήματι πρὸς τὴν τῶν γενητῶν καὶ φθαρτῶν τούτων ὕπαρξιν καὶ διαδοχήν, ἃ πάντα χάριν ἡμῶν εἰσι τῶν ἀνθρώπων, καὶ διαφόρων ἀποτελεσμάτων αἰτία γίνηται, οὐκ εἰδότων μὲν αὐτῶν τῶν τοῦ κόσμου τούτου μερῶν ἃ ποιοῦσι, ταῖς δὲ ἐντεθείσαις αὐτοῖς θεόθεν ἐπιτηδειότησι πρὸς τὸ τοιαῦτα ποιεῖν ἀκουσίως τε καὶ φυσικῶς δουλευόντων. Ὅθεν ταῖς διαφόροις μὲν αὐτῶν, | εὐτάκτοις δὲ κινήσεσιν A f. 204[v] | ἐπιστήσαντες ἔνιοι, εἶτα τοῖς διαφόροις αὐτῶν ἀποτελέσμασιν ἐν τοῖς ὑποκάτω τούτοις τοῖς γενητοῖς, τέχνην μὲν ἐντεῦθεν συνεστήσαντο πάνυ συνετῶς τὰ τοιαῦτα ζητοῦσάν τε καὶ σκοποῦσαν, ἀσυνέτως δὲ θεότητας τοῖς τοῦ κόσμου μέρεσι τούτοις ἀπένειμαν, τὴν ὀργανικὴν αὐτῶν ὑπουργίαν ἐπιστασίαν δημιουργικὴν καὶ θείαν δοξάσαντες. **Ὁμοίως καὶ τὰ γενητὰ ταῦτα τὰ πρὸς τῇ γῇ, νόμοις ἰδίοις ἀνεπαισθήτως δουλεύουσιν φυσικῶς αὐτοῖς ἐντεθεῖσιν ὑπὸ Θεοῦ, καὶ ἡ τῶν ἀνθρώπων ὡσαύτως ζωὴ τοιούτοις ἰδίοις ἄγεται**

6.1.,1 Τὸν…**9** δουλευόντων] Cf. *Compendium SG* III, 24 (V 131, 8-13); cf. *Compendium SG* III, 82 (V 170, 16-19); cf. *Compendium SG* Iv 97 (V 336, 29-32). **4** τὴν…**7** ποιοῦσι] Cf. *Compendium SG* III, 148 (V 222, 22-24) **9** Ὅθεν…**14** δοξάσαντες] Cf. *Compendium SG* III, 38 (V 137, 9-11); cf. *Compendium SG* III, 84 (V 170-171, 35-2); cf. *Compendium SG* III, 93 (V 179, 24-28). **13** τὴν…ὑπουργίαν] Cf. *Compendium SG* III, 94 (V 180, 35-38); cf. *Compendium ST* I, Q104 A.2 (V 483, 34-39).

6.1.,3 τε] *supra lineam* A **15** αὐτοῖς] *supra lineam* A **16** τοιούτοις] *suppl. in marg. sinis.* A

νόμοις. Τοὺς τοιούτους τοίνυν ἐν πᾶσι τοῖς κτίσμασι τοῦ Θεοῦ νόμους ‘φυσικοὺς νόμους’, ὡς ἐγκτισθέντας ὑπὸ Θεοῦ τῇ τῶν πραγμάτων φύσει, καλοῦσιν οἱ περὶ ταῦτα δεινοί. Ἐκ μὲν δὴ τῶν ἐν τοῖς ὑψηλοτέροις νόμων ὄμβροι καὶ ἀνομβρίαι, ψύχη καὶ καύματα, ἐξ ὧν αὖθις ὑγιειναὶ καταστάσεις καὶ νοσώδεις ἀνθρώποις τε καὶ τοῖς ἄλλοις ζῴοις συμβαίνουσι καὶ καρπῶν εὐφορίαι καὶ ἀφορίαι, καὶ αὖται διάφοροι κατὰ τὰς τῶν τόπων διαφοράς· ἐκ δὲ τῶν ἐν τοῖς γενητοῖς τούτοις νόμων, ἃ τῶν ἀνθρώπων χάριν γίνονται καί εἰσιν, αἱ διάφοροι τῶν ἀνθρώπων πρὸς τὸ ζῆν χρεῖαι πληροῦνται· ὡσαύτως ἐκ τῶν ἐν ἀνθρώποις φυσικῶν νόμων ἡ τῶν ἀνθρώπων διοικεῖται ζωή, οὐδὲ συνίσταται μόνον, ἀλλὰ καὶ φθείρεται. Ὑποδείγματος χάριν, νόμος ἐστὶ φυσικός, τοῦ κυβερνήτου καλῶς εἰδότος κυβερνᾶν καὶ τοῦ ναυάρχου νουνεχοῦς ὄντος, τὴν ναῦν διασῴζεσθαι, ἂν μὴ κρείττων ἀπάσης τέχνης καὶ συνέσεως ὁ κλύδων γένηται· ἂν δὲ ἀνεπιστήμων ὁ κυβερνῶν ᾖ ἢ ὁ ναύαρχος καὶ εἰδότι τῷ κυβερνήτῃ μὴ θέλῃ προσέχειν μηδ’ ἐῴῃ κυβερνᾶν αὐτὸν ὡς ἐπίσταται, νόμος ἐστὶ τὴν ναῦν ἀπόλλυσθαι κλύδωνος ἐγερθέντος μεγάλου, ἢ καὶ κλύδωνος ἄνευ ἐξ ἄλλων δήπουθεν αἰτιῶν. Ἐκ τοῦδε τοῦ νόμου συμβαίνει σῴζεσθαι μὲν πλείστους ὄντας τοὺς πλέοντας δυοῖν ἕνεκα καλῶς πράττειν εἰδότων, ἀπόλλυσθαι δὲ δυοῖν ἀσυνέτων ἕνεκα καὶ ἀνεπιστημόνων.

6.2. Τοὺς τοιούτους τῆς θείας τάξεως νόμους, οἳ τὴν φύσιν <δια>τρέχουσιν ἅπασαν, ἀνάγκη πᾶσα σῴζεσθαι τό γε μέρος τῆς φύσεως, καὶ τούτους ὁ Θεὸς σῴζεσθαι τοὺς νόμους ὡς ἐπίπαν ἐᾷ, μὴ μεταποιῶν (οὐ
A f. 205r | **γὰρ ἂν | ἑαυτῷ καὶ τοῖς οἰκείοις ἐπιτάγμασιν ἔμελλεν ἀντιβαίνειν), ἀλλ’ οὐ δουλεύει τοῖς ὑπ’ αὐτοῦ τεθειμένοις νόμοις καθάπαξ τοῖς κτιστοῖς καὶ μετὰ τῶν κτισμάτων ἠργμένοις, καιροῖς δὲ ἰδίοις καὶ περιστάσεσιν ἰδίαις τούτους μεταποιεῖ πρὸς τὸ βέλτιον ἢ τὸ χεῖρον τοῖς ἐντεῦθεν ὠφελησομένοις ἢ βλαψομένοις ἀξίως, καὶ τῆς χρείας τοῦ προσκαίρως μεταβαλεῖν εὐθὺς πεπαυμένης, ὡς τὴν ἀρχὴν ἐτάχθησαν, αὖθις σῴζονται. Τοιούτων τεραστίων, τοιούτων θαυμάτων ἱστορία πλήρης πᾶσα νέα καὶ παλαιά, καὶ ἱερὰ καὶ τῶν ἔξωθεν. Καὶ νῦν ἐλάττω μὲν καὶ πλήθει καὶ τάξει**

6.2.,4 ἀλλ…**9** σῴζονται] Cf. Marc. Eug., *vit. term.* 354.

6.2.,4 ἀλλ…**9** σῴζονται] Cf. *Compendium SG* III, 99 (V 188, 13-15).

6.2.,2 διατρέχουσιν] τρέχουσιν A, *restituit* Œ

τῶν προτέρων ἐκείνων, δι' ἃς αἰτίας εὐλόγους ἐν ἰδίῳ λόγῳ δεδείχαμεν σπουδαίως ἐξειργασμένῳ, γίνονται δ' οὖν καὶ ὁρῶσι καλῶς οἱ μετὰ Θεοῦ τὰ τοῦ Θεοῦ βλέποντες. Σῴζει μὲν γὰρ δι' ἀρετὴν τῶν ἐμπλεόντων ναῦν βυθισθεῖσαν ἂν τῇ τοῦ ναυάρχου τε καὶ κυβερνήτου μωρίᾳ, συγχωρεῖ δέ ποτε μετὰ πονηροτάτων τῶν ἐμπλεόντων καὶ τῶν ἀρχόντων τῆς νηὸς τοιούτων καὶ ἀγαθούς τινας ἐπὶ συμφέροντι βυθίζεσθαι τῶν οἰκείων ψυχῶν, καὶ ἄλλους ἀπαλλάττει παραδόξως δι' ἀγγέλων ἐξάγων τοῦ βυθοῦ μέλλοντας ἀποπνίγεσθαι, ἄλλους ἐμπλεύσαντας ἂν τῇ μελλούσῃ κατάγνυσθαι νηὶ ἢ βυθίζεσθαι ἐπ' αὐτῷ τῷ μέλλειν ἐμβαίνειν αἰφνιδίοις καὶ ἀδοκήτοις εἴργει κωλύμασι· καὶ ἀλγοῦσι μὲν εὐθὺς εἰργμένοι τοῦ πλοῦ, τὸν δὲ θεῖον οἶκτον ἐπεγνωκότες καλῶς μετὰ τοῦ τὴν ζωὴν αὐτοῖς προστεθῆναι καὶ τὴν ψυχὴν ἔτι βελτιοῦνται τῷ θαύματι. Οὕτω καὶ πόλις παρανομοῦσα φαύλοις ἄρχουσιν ἐγχειρίζεται, καὶ τοὐναντίον πολίταις ἀγαθοῖς οἰκουμένη· δώσω γάρ, **φησίν,** ἄρχοντας ὑμῖν κατὰ τὰς καρδίας ὑμῶν**. Καὶ βασιλεὺς μὲν ἀπολαύει τῆς τοῦ λαοῦ πονηρίας, τῆς αὐτῆς αὐτῷ τε καὶ τοῖς ἀρχομένοις πληγῆς θεόθεν ἠκούσης, ὅτι δυνάμενος κωλύσαι τῆς πονηρίας οὐκ ἐκώλυσε χαριζόμενος· ἀπολαύει δὲ καὶ λαὸς τῆς βασιλικῆς πονηρίας συμπαιδευόμενος, ὡς ἀντὶ τοῦ διορθοῦν ἢ ἐλαύνειν, <θω>πείαις αὔξων τὴν αὐτοῦ πονηρίαν.** Ἁμαρτία γάρ**, φησί,** βασιλέως ἐπὶ κεφαλὴν λαοῦ**, καὶ τὸ ἀνάπαλιν. Καὶ πόλις ἡ μὲν ἁλίσκεται τοῖς πολεμίοις παρὰ δόξαν, ἡ δὲ παρὰ δόξαν αὐτῶν ἀπαλλάττεται, | τῶν ἐπὶ τοῖς τοιούτοις κρατησάντων** A f. 205^{v} | **νόμων ὑποχωρούντων τῷ θείῳ θελήματι. Καὶ οἱ μὲν παραδίδονται τοῖς ἐχθροῖς ἐπ' ἀπωλείᾳ διὰ πονηρίαν αὐτῶν ἀνήκεστον, οἱ δὲ πρὸς βελτίωσιν τοῦτο πάσχουσιν.** Θαρσεῖτε γάρ**, φησὶν ὁ Θεὸς διὰ Ἱερεμίου τοῖς Ἰουδαίοις,** ἐπράθητε τοῖς ἔθνεσιν οὐκ εἰς ἀπώλειαν**. Καὶ τοὺς ἀπηνέστερον δὲ χρησαμένους τοῖς κατὰ θείαν δουλωθεῖσι συγχώρησιν ἐπεξέρχεται, ὡς διὰ Ἡσαΐου φησίν·** Ἐγὼ ἔδωκα αὐτοὺς εἰς τὴν χεῖρά σου, σὺ δὲ οὐκ ἔδωκας αὐτοῖς ἔλεος. Νῦν ἥξει ἐπὶ σὲ ἐξαίφνης ἀπώλεια, καὶ οὐ μὴ γνῷς**. Ἀλλὰ καὶ**

---

25 δώσω…ὑμῶν] Ier. 3, 15; Mat. 7, 12; Mat. 22, 37-40; Luc. 16, 16; cf. Anast. S., *qu. et resp.* 65, 1 (115, 1-10). **30** Ἁμαρτία…λαοῦ] Cf. Prov. 29, 4; cf. Sir. 10, 1-3. **35** Θαρσεῖτε…**36** ἀπώλειαν] Bar. 4, 5-6. **38** Ἐγὼ…**39** γνῷς] Is. 47, 6-9. **39** Ἀλλὰ…**7.1.,25** συμμετρουμένην] Cf. Nic. Meth., *vit. term.* II, 241; cf. *ibid.* II, 252.

---

26 Καὶ…**30** πονηρίαν] Cf. *Compendium SG* III, 81 (V 169, 29-38).

---

23 πόλις] πόλιν *corr.* A, **29** θωπείαις] πείαις A, *restituit* Œ

τῶν ἐν μέσοις τοῖς φαύλοις καὶ διὰ τοῦτο μέλλουσιν ἐγκαταλείπεσθαι σπουδαίως βιούντων οἱ μὲν προαρπάζονται τῶν ἡξόντων δεινῶν, οἱ δὲ ζῶντες τῇ πείρᾳ τῶν συγγενῶν κακῶν ἀμείνους δοκιμαζόμενοι γίνονται.

7.1. Καὶ λοιμὸν ὁμοίως ἐν ἔθνει ἢ πόλει μέλλοντά τε καὶ προλεγόμενον ὑπὸ τῶν ταῦτα σκοπούντων ἐκ τῆς κοσμικῆς, ὡς εἴρηται, διαθέσεως οὐκ ἐᾷ γίνεσθαι, καὶ ἀρξάμενον παύει, τῶν ἀνθρώπων εὐσεβῶς καὶ μετὰ τῆς προσηκούσης τῶν κακῶν μετανοίας ἐπὶ τὸν θεῖον οἶκτον καταφευγόντων· μὴ ἐπελθόντα δ' ἂν ἐκ φυσικῶν αἰτίων αὐτὸς κινῶν τὴν φύσιν ἐπάγει ποινηλατῶν ἢ παιδεύων. Καὶ τῶν μὲν γονέων εὐδαιμονούντων κατὰ τὸν ἔξωθεν βίον, φαύλως δὲ βιούντων ἄλλως, οἱ μὲν πατέρες αὐτοὶ ποινηλατοῦνται τῆς ἐκ τῶν διαδόχων πολυειδοῦς ψυχαγωγίας στερούμενοι, οἱ δὲ παῖδες τῆς τῶν φυσάντων ἀπαλλάττονται πονηρίας, ᾗ πᾶσα ἀνάγκη διαρκοῦντας ἐξομοιοῦσθαι ἢ καὶ χείρους γίνεσθαι λίαν εὐλόγως. Ἀλλὰ καὶ τοῖς γονεῦσιν εἰς συναίσθησιν ἐρχομένοις ἡ τῶν παίδων ὠφέλιμος εὐτυχία καθίσταται τὰς γνώμας βελτιουμένοις καὶ σωφρονέστερον βιοῦν ἀρχομένοις, ὥσπερ αὖ ἀναισθήτως ἔχουσι καὶ μετὰ τὴν πληγὴν προσθήκη ποινῶν ἄλλη γίνεται, ὥσπερ δι' Ἱερεμίου τοῖς Ἰουδαίοις ὠνείδιζεν ὁ Θεός· Μάτην ἐπάταξα τὰ τέκνα ὑμῶν· παιδείαν οὐκ ἐδέξασθε καὶ τὰ λοιπά. Δυστυχούσης καὶ τῆς πατρίδος, οἵ τε παῖδες ἀπαλλάττονται ζωῆς τοιαύτης ἀγαθῇ προνοίᾳ Θεοῦ, οἵ τε πατέρες τῆς ἐπὶ τοῖς
A f. 206ᵛ | παισὶ λύπης δυστυχῶς βιοῦν μέλλουσιν, | εἰ καὶ παραυτίκα θρηνοῦσι καὶ κόπτονται ἀγνοοῦντες ἢ τοῦ πάθους ἡττώμενοι· **ἡ δὲ παρ' ἡμῖν, οὕτω δεδουλωμένοις δεινῶς καὶ πολυειδῶς περὶ τὰ μέγιστα τῶν ἀγαθῶν κινδυνεύουσιν, ἀναχώρησις τῶν νεωτέρων τῷ θανάτῳ μετ' εὐσεβείας, ποίων οὐ μειζόνων εὐεργεσιῶν τοῦ Θεοῦ τοῖς γε νοῦν ἔχουσι; Περὶ δὲ τῶν εἰς μέτρον ἡλικίας ἐλθόντων ἄλλος ἂν εἴη λόγος, καὶ διάφορον εἶναι καὶ ποικίλην τὴν τοῦ Θεοῦ περὶ τῶν τοιούτων ψῆφον εἰκός, τῇ διαφόρῳ προαιρέσει τούτων συμμετρουμένην.**

7.2. Ἐπεὶ δὲ τῶν τοιούτων αὐτόθι ζητημάτων πρόφασις ἦν ὁ λοιμός, μικρόν τι καὶ περὶ τούτου προσθήσομεν, σοὶ τὰ πλείω σκοπεῖν ἀφέντες.

7.1.,14 ὥσπερ … **19** ἡττώμενοι·] *Ep.*. 300, (222–224). **15** Μάτην … **16** ἐδέξασθε] Ier. 2, 30. **19** ἡ … **22** ἔχουσι] Cf. Marc. Eug., *ad Reg.* 28, 518-29, 523.

7.1.,17 τοιαύτης] *supra lineam* A **22** μειζόνων] μείζων A, *correx.* Œ,

Φθορὰ μὲν ἀέρος ἐστὶν ὁ λοιμὸς ἢ φυσικαῖς αἰτίαις παρεπομένη κατὰ τὸν θεῖον ἐπ' αὐταῖς νόμον, εἰ συγχωροίη Θεὸς καὶ μὴ εἴργειν βούλοιτο καθάπαξ ἢ παύειν εὐθὺς γενομένην ἄλλοις λόγοις οἰκονομίας τὸν ἐν τῇ φύσει νόμον νικῶσιν, ἢ προστάξει θείᾳ καὶ παρὰ τὸν τοιοῦτον νόμον συμβαίνουσα· ὡς γὰρ δεσπότης τῆς φύσεως δύναται καὶ παύειν κινουμένην αὐτὴν καὶ κινεῖν οὐκ ἂν κινηθεῖσαν. Ὁποτέρα δ' εἴη ἡ τοῦ ἀέρος αὕτη φθορά, τέλος καὶ σκοπὸν ἔχει προσεχῶς μὲν τὴν τῶν ἀπαλωτέρων σωμάτων ἦτταν ἢ τῶν εὐπαθεστέρων, περαιτέρω δὲ τὴν τῶν ἀποθνῃσκόντων πανταχόθεν ὠφέλειαν καὶ τὴν τῶν ἀποβαλλόντων αὐτοὺς ἢ βελτίωσιν ἤ, μενόντων ἀμεταβλήτων, συμφορῶν μειζόνων προσθήκην. Οὐ πάντες δὲ θνῄσκουσιν οἱ νοσήσαντες οὐδὲ πάντες οἱ τοιοῦτοι νοσοῦσι, διὰ τὸ δεῖν περὶ πάντας τὴν θείαν κρατεῖν βούλησιν, τούς τε ἀνόσους διαμείναντας, τούς τε ἡττηθέντας ὑπὸ τῆς νόσου, τούς τε μετὰ ταύτην ἀπηλλαγμένους, ἄλλο τι περὶ ἄλλους βουλομένην καὶ μὴ τὴν αὐτὴν περὶ πάντας φέρουσαν ψῆφον, μᾶλλον δὲ οὐ φέρουσαν μόνον ἐπὶ τῶν πραγμάτων, ἀλλὰ καὶ πόρρωθεν αὐτὴν ἐνεγκοῦσαν ἐν τῇ προαιωνίῳ γνώσει περὶ πάντων τῶν ἔργων αὐτοῦ καὶ τῶν λογικῶν, ὡς εἴρηται, μάλιστα, ὧν καὶ μᾶλλον ἀσυγκρίτως φροντίζει. Κἂν σῴζωνταί τινες μεθιστάμενοι, οὐδὲ τοῦτο χωρὶς προνοίας θείας ἔστιν ἐπὶ τὸ μεταστῆναι κινούσης τὴν γνώμην αὐτῶν καὶ μὴ συνορώντων, οἳ καὶ μένοντες ἀπηλλάττοντο ἄν, κἂν θνῄσκωσιν ἕτεροι | καὶ μεθεστῶτες, ὡς ἄνευ θείου A f. 206^{v} |
μεθεστῶτες θελήματος θνῄσκουσιν, οἳ καὶ μένοντες οὐκ ἂν ἀπηλλάττοντο. Καὶ μεθίστανται μὲν ἔνιοι πρὸς ὀλίγον, εἶτα θνῄσκουσιν ἐπανιόντες καὶ τοῦ λοιμοῦ πεπαυμένου εἰς μείζω τῆς ἀληθείας ταύτης φανέρωσιν. Ἄλλοι ῥύονται μὲν μεταστάντες, χείρους δὲ τὴν προαίρεσιν γίνονται, καὶ τῇ φυγῇ τὴν σωτηρίαν ὁριζόμενοι μόνῃ καὶ μὴ τῷ θείῳ θελήματι, ἄξιοι τοιούτου κρημνοῦ καὶ διὰ τοῦτο συγχωρηθέντες ἐμπεσεῖν αὐτῷ, ὃς μυρίων θανάτων ἂν εἴη χείρων τοῖς πεπονθόσιν. Εἰ δὲ περὶ τῶν ἑτεροδόξων τις μέλλοι ζητεῖν (ἐπεὶ καὶ τούτους ὑπὸ τὴν θείαν πρόνοιαν ὁ ἱερός, εἰ καὶ μὴ καθάπαξ

7.2.,3 Φθορὰ…**30** πεπονθόσιν] Cf. Marc. Eug., *vit. term.* 355-356. **13** Οὐ…νοσοῦσι] Cf. Germ., *vit. term.* 10, 10-16. **14** διὰ…βούλησιν] Cf. Germ., *vit. term.* 12, 3-5.

7.2.,7 καὶ] *supra lineam* A **9** αὕτη] *supra lineam* A **13** οὐδὲ…νοσοῦσι] *post* νοσήσαντες *suprscr.* ⌜ ·/· ⌝, *ref. in marg. sinis., quod iter. et scr.* = ·/· οὐδὲ πάντες οἱ τοιοῦτοι νοσοῦσι A **22** οἳ…23 ἄν] *post* συνορόντων *suprscr* = ⌜ ·/· ⌝ *ref. in marg. infer.*, *quod iter. et scr.* = ·/· οἳ καὶ μένοντες ἀπηλλάττοντο ἄν A

ὁμοίως, τίθησι λόγος), ἐξῆν μὲν καὶ περὶ τούτων τά γε ἐς τὸν λοιμὸν ἥκοντα θεωρῆσαι· ἀλλὰ παρείσθω, σιωπῇ μᾶλλον νῦν πρέποντα.

7.3. Πῶς οὖν οὐκ ἐν πᾶσι τοῖς εἰρημένοις, ἃ δράξ εἰσιν ἐκ πελάγους, ἡ θεία περὶ τοὺς ἀνθρώπους διαφαίνεται πρόνοια, μὴ μόνον τοὺς νοῦν ἔχοντας καὶ εὐσεβοῦντας καταλάμπουσα πάνυ καλῶς, ἀλλὰ καὶ ταῖς ἱεραῖς μαρτυρουμένη Γραφαῖς; Ἧς ἔργον οὐ μόνον δεξίωσις περὶ τοὺς ἀγαθοὺς οὐδ' οἶκτος περὶ τοὺς φαυλοτέρους, εὐθὺς ἐπειδὰν μετανοίᾳ διορθωθῶσιν, 5
ἀλλὰ καὶ ψῆφος τῆς θείας δικαιοσύνης περὶ τοὺς ἀνιάτως ἔχοντας. Καὶ καθόλου φάναι, ἡ περὶ ἀνθρώπους τῆς θείας προνοίας διάταξις ἡ μὲν ἐνεργεῖ περὶ ἕκαστον, οὐ χωρίζουσα τοῦ πλήθους οὔτε τοῦ κοινοῦ περὶ ταῦτα νόμου τῆς τάξεως, ἀλλ' ἢ συνευεργετοῦσα ἢ συγκολάζουσα, ἡ δὲ χωρίζουσα παραδόξως ἐνεργεῖ περὶ οὓς ἂν βουληθείη, καὶ ἢ σῴζει χωρὶς ἢ 10
δικαστικῶς ἐπεξέρχεται. Ἀλλ' ἔνιοι περὶ ταῦτα πάντα τυφλώττοντες τὰς μὲν ἁμαρτίας οὐ φεύγουσι, τὰς τῆς θείας ὀργῆς αἰτίας, ἐπὶ δὲ τόπους μεταβαίνουσιν ἄλλους ἐπὶ τῶν ὤμων ἢ τῶν ἵππων οἷς ἐποχοῦνται τὰ τῆς ὀργῆς ἐφόδια φέροντες, καὶ τότε καθ' ἡμέραν ᾄδουσι· Ποῦ πορευθῶ ἀπὸ τοῦ πνεύματός σου, Κύριε, καὶ ἀπὸ τοῦ προσώπου σου ποῦ φύγω; **Ἔδει γὰρ** 15
ἐκ τῶν τῆς ὀργῆς πρῶτον κρυπτομένους αἰτίων καὶ ἀσφαλιζομένους, εἶτα τῷ δυναμένῳ σῴζειν καὶ οἴκοι πεπιστευκότας καὶ ἠρεμοῦντας, τότε τὴν ᾠδὴν ᾄδειν ἐκείνην ἀληθῶς τε ὁμοῦ καὶ φρονίμως. Ὁ δὲ Θεὸς δι' ἄκραν ἀνεξικακίαν, ἀδιορθώτων μενόντων, εἶτα φευγόντων, εἶτα καὶ ψευδῶς
A f. 207r | **ᾀδόντων | ἀνέχεται, ὁπόσων ἀνέχεται, αὐτὸς μόνος εἰδὼς τὸν τῆς τοιαύτης** 20
ἀνοχῆς σκοπὸν καὶ τὸ πέρας;

8. Σὺ δὲ χάριν ἔχε τῷ φωτίσαντί σε Θεῷ καὶ ἐπ' αὐτῷ μόνῳ πεποιθὼς ἴσθι, ὅς ἐστι σωτὴρ καὶ προμηθεὺς πάντων ἀνθρώπων καὶ κηδεμών, μάλιστα δὲ πιστῶν, ὃς θανατοῖ καὶ ζωογονεῖ, εἴπερ οὐδεὶς ἑαυτῷ ζῇ καὶ οὐδεὶς ἑαυτῷ ἀποθνῄσκει **κατὰ τὸν θεῖον ἀπόστολον. Τῷ μεγάλῳ Βασιλείῳ** 25
πείθου γνησίως λέγοντι· Μὴ αὐτόματόν τινα εἴπῃς συντυχίαν τῶν γινομένων ἀνθρώποις, ὡς μηδενὸς προστάτου τὸν κόσμον οἰκονομοῦντος, πονηρὰ

7.3.,14 Ποῦ…**15** φύγω] Ps. 138, 7. **24** ὃς…ζωογονεῖ] I Reg. 2, 6 **26** Μὴ…**28** εὐσεβείας] Bas., *in Jul.* 31 (248C).

7.3.,24 ὃς…ζωογονεῖ] Cf. *Compendium ST* I, Q49 A.2 (V 389, 26). **26** Μὴ…**28** σεαυτῷ] Cf. *Compendium SG* III, 93 (V 179, 24-28).

---

33 νῦν] *supra lineam* A

δόγματα ὑποτιθέμενος σεαυτῷ, μηδὲ ἐκπέσῃς τῶν ὅρων τῆς εὐσεβείας**, καὶ ἄλλοθι πάλιν λέγοντι·** Προδιατεταγμένον ἐν ἑκάστοις τὸ τῆς ζωῆς ἐστι τέλος, κἀντεῦθεν ἄνισα καὶ ἀνόμοια γίνεται τοῖς ἀνθρώποις τοῦ βίου τὰ πέρατα κατὰ τὰς περὶ ἕκαστον διαφόρους καὶ ἡμῖν ἀνεννοήτους τοῦ θείου οἰκονομίας, ἄνισα μὲν κατὰ τὸν χρόνον δηλονότι, ἀνόμοια δὲ κατὰ τὸν τρόπον**. Τὰ αὐτὰ δὲ καὶ τοῖς ἄλλοις πᾶσι διδασκάλοις λέγουσι πείθου· σφραγὶς δὲ πάντων ὁ μέγας Μάξιμος, ὁμολογητῶν καὶ θεολόγων ἡ κορωνίς, ἐν καῳ κεφαλαίῳ τῆς δ-ς Ἑκατοντάδος οὕτω λέγων·** Ὅι τρόπῳ βούλεται ὁ τὴν ἑκάστου πρὸ τῶν αἰώνων διορίσας ζωὴν Θεός, ἕκαστον πρὸς τὸ οἰκεῖον τῆς ζωῆς ἄγει τέλος, εἴτε δίκαιον εἴτε ἄδικον**. Τούτοις ἅπασι πείθου, μᾶλλον δὲ κάλλιστα ποιεῖς αὐτοῖς μὲν πεπεισμένος,** τοὺς δὲ βεβήλους καὶ γραώδεις μύθους **κατὰ τὴν Παύλου συμβουλὴν** παραιτούμενος**.**

---

29 Προδιατεταγμένον…**32** τρόπον] Bas., *in Jul.* 31 (249C); cf. *id., mor.* 11 / *mort*. 32 (1269A-B). **35** Ὅι…**37** ἄδικον] Max., *cap. theol.* II, (90,1228D); cf. Max., *qu. Thal. XXXII (*90, 384C). **38** τοὺς…**39** παραιτούμενος] I Tim. 4, 7.

D f. 63r

Ὅπως ἡ θεία πρόνοια καὶ ὁ θεῖος προορισμὸς οὐκ ἀναιρεῖ τὸ χρήσιμον τῶν εὐχῶν

1. Ὁ περὶ τῆς θείας προνοίας λόγος πολλὴν μὲν ἐκ τῶν εὐτάκτως γινομένων ἐν τῷ παντὶ τῷδε τὴν ἰσχὺν ἔχει τῆς ἀποδείξεως, βεβαιοῦται δὲ μάλιστα ταῖς περὶ τὴν λογικὴν ἡμῶν φύσιν ἐπιμελείαις τοῦ θείου. Οἷς καὶ πολλοὶ τῶν ἔξωθεν σοφῶν πρότερον καὶ μετὰ ταῦτα τῶν καὶ τῇ θείᾳ κατηυγασμένων σοφίᾳ καὶ δι' αὐτῆς ὑψηλότερον ταυτὶ τεθεωρηκότων ἀκριβῶς ἐπιστήσαντες, τὴν μὲν εὐσεβῆ καὶ σοφὴν περὶ τοῦ πάντων τῶν ὄντων προνοεῖν τὸν Θεὸν ἐβεβαίωσαν δόξαν, τὴν δὲ τῶν ἄλλως φρονούντων γνώμην ἐξήλεγξαν ἐν ἰδίοις περὶ τούτου συγγράμμασι· καὶ ἡμεῖς δὲ περὶ τῆς θείας προνοίας καὶ τοῦ θείου προορισμοῦ ἐν τέτταρσι πεπραγματεύμεθα λόγοις, φίλων σπουδῆς ἀξίων ἐπὶ τοῦτο κεκινηκότων. Ὡς οὖν τῆς θείας προνοίας περὶ τὰ ὄντα πᾶσιν ὡμολογημένης τοῖς νοῦν ἔχουσιν, πρὸς τὸ ζητούμενον ἐπιστραφησόμεθα νῦν μόνον, καὶ δείξομεν ὅπως αὐτῆς ὑποτεθειμένης βεβαίως καὶ ἡ τῶν εὐχῶν σῴζεται χρεία καλῶς. Ἔνιοι γὰρ τὸ μὲν εὔχεσθαι κοινῇ πᾶσιν ἀνθρώποις σπουδαζόμενον ἴσασιν, ὡς μηδὲ εἰκῇ τοῦτο γίνεσθαι, εἰκῇ δ' ἂν σπουδασθῆναι νομίζουσιν τῆς θείας προνοίας πάντα ἀγούσης καὶ πρὶν γενέσθαι καὶ εἶναι προοριζούσης. Οἵ, Θεὸν εἶναι φρονοῦντες, εἰς τὸν αὐτὸν τοῖς ἀθέοις ἐντεῦθεν

D f. 63v | **καταφερόμενοι κρημνὸν | ἀγνοοῦσιν ὡς τὸ μὴ τῶν οἰκείων ἔργων προνοεῖν τὸν Θεὸν εἰς ταὐτὸν ἦκον τῷ μηδὲ τὴν ἀρχὴν αὐτὰ ὑποστῆσαι, ἀφ' αὑτῶν δὲ ὑφεστηκότα καὶ ἀφ' αὑτῶν ἄγεσθαι ᾗ ἂν τύχοι ἕκαστα. Οὐδὲν δὲ ἁπλοῦν ὁρίσασθαι πρῶτον καὶ διελέσθαι τὴν πρόνοιαν δι' ὀλίγων καὶ ὅσον ἐς τὴν παροῦσαν χρείαν ἀρκεῖ, καὶ οὕτως ἰέναι πρὸς τὸ ζητούμενον.**

2.1. Εἰ τοίνυν ἔστι Θεός, καὶ ποιητής ἐστιν αὐτὸς πάντων τῶν ὄντων. Εἰ γὰρ Θεός ἐστιν, αὐτογενής ἐστι καὶ ἀναίτιος καὶ παρ' οὐδενὸς ἔχων τὸ εἶναι· καὶ εἰ μόνος ἐστὶ Θεός, εἷς ὤν, καὶ μόνος ἐστὶν αὐτογενὴς καὶ ἀναίτιος. Αὐτοῦ δὲ μόνου τοιούτου ὄντος τὰ ὄντα δεῖ πεποιῆσθαι ὑπ'

---

40 Ὅπως…**41** εὐχῶν] Cf. *Compendium SG* III, 95 (V 182, 24-25) (titulus) [= cf. *SG* III, 95 (*Taurin.* XXIII, 238v 24) (titulus)]. **1.,12** καὶ…**13** καλῶς] Cf. *Compendium SG* III, 96 (V 184, 21-23).

1.,4 μὲν] *supra lineam* Ακαὶ[2] *supra lineam* C **6** καὶ σοφὴν] *add.* D **10** λόγοις] βιβλίοις C **11** ὡμολογημένης] ὡμολογημένοις *primus scripsit, deinde superscr. et corr*. -ης C **12** ἔχουσιν] ἔχουσι C **15** νομίζουσιν] νομίζουσι C

αὐτοῦ· ἀνάγκη τε γὰρ ἄλλοθεν αὐτὰ τὸ εἶναι ἔχειν οὐκ ἀφ' αὑτῶν, ἑνὸς ὄντος τοῦ αὐτογενοῦς, καὶ παρὰ τοῦ Θεοῦ τοῦτ' ἔχειν, ἑνὸς ὄντος καὶ μόνου Θεοῦ τυγχάνοντος. Εἰ τοίνυν ποιητής ἐστι πάντων τῶν ὄντων, καὶ προμηθεὺς ἄρα ἐστὶν αὐτῶν καὶ προνοητής. Προνοεῖν μὲν γάρ ἐστι τὸ εἰς τἀγαθὸν τάττειν καὶ τὸ οἰκεῖον τῷ προνοουμένῳ τέλος, ὡς καὶ προνοεῖσθαι τὸ εἰς τἀγαθὸν τάττεσθαι. Εἰ δὲ μὴ εἰκῇ τὰ ὄντα γεγόνασι καὶ εἰσί, δεῖ πρὸς τὸ οἰκεῖον ἕκαστα τέλος τάττεσθαι καὶ ἑπομένως πρὸς τὸ κοινὸν ἅπασι καὶ ἔσχατον τέλος, ὅπερ ἐστὶ τὸ κοινότατον καὶ ἔσχατον ἀγαθόν. Ἀλλὰ περὶ μὲν τοῦ ἐσχάτου τέλους νῦν οὐ σκεπτέον, ἀλλ' ὅτι δεῖ πάντα πρὸς τὸ οἰκεῖον ἀγαθὸν τάττεσθαι, ὡς τοῦτο τέλος ὂν αὐτοῖς τοῦ γενέσθαι τε καὶ εἶναι. Ἀφ' αὑτῶν δὲ οὐ γινόμενα, οὐδ' ἂν ὑφ' αὑτῶν πρὸς τὸ οἰκεῖον ἄγοιντο τέλος. Τάττοιντο ἂν οὖν ὑπὸ τοῦ πεποιηκότος αὐτὰ Θεοῦ. Τάττονται δὲ οὐ τῷ πεποιῆσθαι μόνον τοιαῦτα καὶ δύναμιν αὐτοῖς ἐντεθεῖσθαι τοῦ καὶ πρὸς τὸ τέλος ἄγεσθαι τὸ οἰκεῖον τῇ τε αὑτῶν φύσει καὶ τῇ ἐν τῷ παντὶ τῷδε τάξει ἑκάστων, ἀλλὰ καὶ τῷ τὰς σφῶν ἐνεργείας ἰθύνεσθαι πρὸς τὸ τοῦ τέλους μᾶλλόν τε καὶ ῥᾷον τυγχάνειν· τοῦτο δὲ 'διοικεῖσθαί' τε καὶ 'κυβερνᾶσθαι' καλοῖτ' ἂν δικαίως. Πάντων ἄρα τῶν ὄντων οὐ δημιουργὸς μόνον ἐστὶν ὁ Θεός, ἀλλὰ καὶ προμηθεὺς καὶ διοικητὴς καὶ κυβερνήτης, καὶ πάντα ἡ θεία πρόνοια διατρέχει τὰ ὄντα, ἔργῳ μὲν καὶ τῇ ἐκβάσει ἐν αὐτοῖς οὖσα | D f. 64r **| καὶ θεωρουμένη ὑπὸ τῶν θεωρεῖν δυναμένων, τῷ δὲ λόγῳ τῆς τοιαύτης τῶν ἐπ' αὐτοῖς γινομένων τάξεως ἐν τῷ Θεῷ οὖσα ὡς λόγος τις τῆς πρὸς τὸ τέλος τάξεως. Ἡ δὲ τάξις προὔργου μὲν ἔστι πρὸς τὸ ἔσχατον ἀγαθὸν καὶ κοινότατον πάντων τέλος, ὅπερ ἐστὶν αὐτὸς ὁ Θεός, ἡ μία καὶ μόνη πάντων ἀρχή, ἑπομένως δέ γε καὶ πρὸς τὰ τέλη τῶν οἰκείων ἑκάστοις ἐνεργειῶν, δι' ὧν προσεχῶς τε πρὸς τὸ οἰκεῖον ἕκαστα τέλος ἄγοιντ' ἂν καὶ δι' αὐτῶν**

2.1.,8 Προνοεῖν…**10** τάττεσθαι] Cf. *Compendium ST* I, Q23 A1 (v 360, 29-30). | Προνοεῖν…**15** τέλος] Cf. *Compendium SG* III, 3 (V 117, 35-36); cf. *Compendium SG* III, 22 (v 126, 23-24) (titulus). **12** ἔσχατον τέλος] Cf. *Compendium SG* III, 17 (V 124, 36-37). **13** δεῖ…**21** δικαίως] Cf. *Compendium SG* III, 64 (V 155, 38-156, 9). **21** Πάντων…**26** τάξεως] cf. *Compendium ST* I, Q22 A1 (V 359, 9-13); cf. *Compendium SG* III, 97 (V 184-185, 35-38). **24** τῷ…**26** τάξεως] Cf. *Compendium ST* I, Q56 A.2 (V 396, 38-39). **26** Ἡ…**28** ἀρχή] Cf. *Compendium SG* III, 17 (V 124, 18) (titulus); cf. *Compendium SG* III, 17 (V 124, 25-26); cf. *Compendium SG* III, 64 (V 155, 29-32). | Ἡ…**30** τέλος] Cf. *Compendium ST* I, Q103 A1 (V 481, 1-4). | πρὸς…**27** Θεός] Cf. *Compendium SG* I, 40 (V 28, 11).

2.1.,10 τάττεσθαι] ἄγεσθαι C **16** Τάττοιντο] τάττοιντ' C **19** τέλους] τέλος *primus scripsit, deinde interp.* .o.ς. *et superscr.* -ους, m^2 C **25** τῶν ἐπ] † *symb. supra lineam inter* τῶν *et* ἐπ', *ref. in marg. sinis. quod rep. et scr.* † ἴσως ὑπ' αὐτῆς (*prop. pro* ἐπ' αυτῆς), m^2 C

πρὸς τὸ πᾶσι κοινότατον καὶ ἔσχατον τέλος. Ταυτὶ δὲ τοῖς μὴ λίαν ἄγεσθαι λόγῳ δυναμένοις ἐκ τῶν ἔργων τοῦ Θεοῦ γένοιτ' ἂν δῆλα προσέχειν ἐθέλουσι, καὶ μάλιστά γε ἐπ' ἀνθρώπων, ταὐτὸν δ' εἰπεῖν ἐφ' αὑτῶν.

2.2. Αὐτοὶ γὰρ ποιηταί εἰσι καὶ δημιουργοὶ κατὰ τὴν ἐν σφίσι θείαν εἰκόνα**, ἄλλοι ἄλλων τῇ τε τάξει διαφερόντων καὶ τοῖς οἰκείοις ἑκάστων τέλεσιν, καὶ ποιηταί εἰσιν οὐ μόνον ὑφειμένων ἔργων, ἀλλὰ καὶ οἰκείων τῇ φύσει, ὧν εἰσι πατέρες. Τούτων οὖν πάντων οὐ ποιηταί εἰσι μόνον, ἀλλὰ καὶ προνοηταί, ὅπως εἷέν τε καὶ εὖ εἶεν, ὡς ἑκάστοις τὸ εὖ εἶναι προσήκει καὶ ὡς αὐτοὶ προνοεῖν τούτου δύναιντ' ἂν καὶ εἰδεῖεν. Καὶ τόδε προηγουμένως μὲν ἀρετῆς ἐστιν ἔργον καὶ ἀγαθότητος, ἧς ἑαυτῶν χάριν φροντίζουσιν καὶ ἄλλων, καὶ μάλιστά γε τοῦ κοινῇ ὠφελίμου, ὁπόσοις τοῦτο ἁρμόττει, βασιλεῦσί τε καὶ ὅλως ἄρχουσιν, ἑπομένως δὲ καὶ τῆς ἀνθρωπίνης καὶ δυνατῆς αὐτοῖς σοφίας ἔργον ἐστίν, εἶτα καὶ τῆς τῇ σφῶν φύσει προσηκούσης δυνάμεως. Τούτων δὲ τῶν τριῶν αἰτίων τῆς εὐποιητικῆς προνοίας ὑπεροχή τε καὶ ὕφεσις ἐν ἀνθρώποις ἔστιν οὐκ ὀλίγη, καὶ ταῖς τούτων διαφοραῖς οἰκείως διάφορος ἡ περὶ τὰ ἔργα προθυμία τε καὶ σοφία καὶ ἰσχὺς συναντᾷ, ὡς τῇ τῶν αἰτίων τούτων διαφορᾷ καὶ τὴν ἐν τοῖς ἔργοις διάφορον πρὸς τὸ οἰκεῖον ἑκάστοις ἀγαθὸν τάξιν γίνεσθαι. Εἰ τοίνυν ἐκ Θεοῦ τούτοις κεκόσμηνται τοῖς πλεονεκτήμασιν, δι' ὧν αὐτοῖς καὶ ποιηταῖς εἶναι καὶ δημιουργοῖς καὶ προνοηταῖς ἔτι καὶ κυβερνήταις περίεστιν, ὡς δὴ μετὰ τοῦ εἶναι καὶ πάντων αὐτοῖς τῶν καλῶν ἐκεῖθεν ἡκόντων, πῶς οὐ πολλῷ μᾶλλον ὁ Θεὸς προμηθεὺς ἔσται τῶν ἔργων αὐτοῦ πάντων καὶ διοικητὴς καὶ κυβερνήτης,**

D f. 64^{v} **ὡς δὴ καὶ τῶν πρὸς ταῦτα φερόντων πλεο | νεκτημάτων, ἀγαθότητός τε δηλαδὴ καὶ σοφίας καὶ δυνάμεως, οὐσιωδῶς αὐτῷ προσηκόντων, οὐδὲ μᾶλλον ἑνὸς ἢ τῶν λοιπῶν, ἀλλ' ἐπίσης ἁπάντων καὶ ἀπείρως πάντων καὶ τῇ τῆς οὐσίας ἀπειρίᾳ οἰκείως; Τὸ δ' ὅπως καὶ αὐτοῖς τοῖς ποιήμασιν**

2.2.,2 εἰκόνα] *Gen*., 1:26.

2.2.,1 Αὐτοὶ…**4** πατέρες] Cf. *Compendium ST* I, 4 (V 342, 24-29); cf. *Compendium ST* I, Q22 A.2 (V 359, 19-20). **19** πῶς…**24** οἰκείως] Cf. *Compendium SG* II, 2 (V 61, 15-16); cf. *Compendium SG* III, 154 (V 228, 17-19); cf. *Compendium STI* I, Q88 A.3 (V 464, 14-16). **24** Τὸ…**26** διακονίας] Cf. *Compendium SG* III, 100 (V 189, 12-14).

2.2.,3 τέλεσιν] τέλεσι C **5** τε] *supra lineam* D **7** ἀγαθότητος ἧς] † *symb. supra lineam, inter* ἀγαθότητος *et* ἧς, *ref. in marg. dext., quod rep*. † *sine prop*., m^{2} C **8** φροντίζουσιν] φροντίζουσι C **17** πλεονεκτήμασιν] πλεονεκτήμασι C

ὀργάνοις τῆς κυβερνήσεως κέχρηται καὶ τὸ ποικίλον τῆς τοιαύτης ἐκ τῶν δούλων διακονίας, πλείστου λόγου τε καὶ θαύματος ἄξιον ὄν, παρείσθω νῦν, ἰτέον δὲ μόνον πρὸς τὸ ζητούμενον.

3. Ἡ θεία τοίνυν πρόνοια πάντα μὲν διαλαμβάνει τὰ τοῦ Θεοῦ ἔργα, ἧς ἄνευ οὐδὲν ἂν ὅλως εἴη καὶ σῴζοιτο· οὐδὲν γὰρ ἔστιν αὐτοῖς ἀφ' αὑτῶν ἀγαθόν, θεόθεν δὲ ἅπαντα. Ἀλλὰ νῦν ὅσον αὐτῆς περὶ ἀνθρώπους ἔστι μόνον προὔργου σκοπῶμεν. Αὕτη τοίνυν ἡ θεία πρόνοια πάντας διατρέχει τοὺς ἀνθρώπους, ἔργον αὐτοῦ ὄντας καὶ τῶν φαινομένων ἔργων τὸ κάλλιστον, διαφόρως μέντοι γε κατὰ τὴν ἑκάστων τάξιν τε καὶ ἀξίαν. **Τὸ μὲν γὰρ εἰς τὸν Θεὸν ἦκον μία ἂν ἦν ἡ περὶ πάντας ἀνθρώπους αὐτοῦ πρόνοια·** πάντας γὰρ ἀνθρώπους θέλει**, φησί,** σωθῆναι καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν**.** Διὸ καὶ μίαν αὐτοῖς ἀρχῆθεν τάξιν τε καὶ ἀξίαν ἔνειμεν, ἐκ δὲ τῆς διαφόρου τῶν ἀνθρώπων προαιρέσεώς τε καὶ τάξεως καὶ ἡ τάξις τῆς περὶ αὐτοὺς προνοίας ποικίλλεται. **Τῶν μὲν γὰρ ἀπίστων, ὅσον εἰς τὴν παροῦσαν αὐτῶν ἥκει ζωήν, προνοεῖ μόνον, ὁμοίως δὲ καὶ τῶν πιστῶν μέν, ἁμαρτωλῶν δέ (**λάμπειν**, φησί,** τὸν ἥλιον ἐπὶ ἀγαθοὺς καὶ πονηροὺς καὶ βρέχει ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους**), καὶ ἐκ δυοῖν τούτων ἔργων τῆς περὶ τὸ κοινὸν τῶν ἀνθρώπων θείας προνοίας, κεφαλαιωδεστέρων τε ὄντων καὶ ἐκδήλων, καὶ τὰ ἄλλα τῆς θείας προνοίας ἔργα πρὸς πάντας διαβαίνειν ὁμοίως δηλοῦνται τὰ ἐς τὴν παροῦσαν ζωὴν τείνοντα. Τοῖς δὲ δικαίοις, μάλιστα μὲν ἂν καὶ πιστοὶ ὦσι, τὸ τῆς προνοίας ἀγαθὸν ἐπιλάμπει, ἧττον δὲ τοῖς ἀπίστοις. Διὸ καὶ εἴρηται·** δόξα παντὶ τῷ ἐργαζομένῳ τὸ ἀγαθόν, πρῶτον μὲν Ἰουδαίῳ **(τουτέστι πιστῷ),** εἶτα καὶ Ἕλληνι **(τουτέστιν ἀπίστῳ).** Δόξαν **δὲ δεῖ νοεῖν ἐνταῦθα οὐ τὴν ἀίδιον ἐκείνην καὶ μέλλουσαν, ἀλλὰ τὴν ἐν τοῖς προσκαίροις ἐπιφαινομένην αὐτοῖς ἐκ τῆς θείας ἀγαθότητος ἀμοιβὴν τῶν | τῆς δικαιοσύνης ἔργων. Ὅτι δὲ ταῦθ' οὕτως ἔχει, ἐναργῶς ὁ θεῖος Παῦλος** | D f. 65^{r} |

3.,7 πάντας^{2}…**8** ἐλθεῖν] I Tim. 2, 3-4; cf. Theoph. Nic., *de aet. mundi* 36 (33, 23-25). **13** λάμπειν…**14** ἀδίκους] Mat. 5, 44-45. **19** δόξα…**20** ἀπίστῳ] Rom. 2, 10.

3.,1 Ἡ…**3** ἅπαντα] Cf. *Compendium SG* III, 92 (V 178, 8-11). **4** Αὕτη…**6** ἀξίαν] Cf. *Compendium SG* III, 111 (V 195, 18-23); cf. *Compendium SG* III, 111 (V 195, 30-32). **7** πάντας^{2}…**8** ἐλθεῖν] Cf. *Compendium SG* III, §159 (V 236, 6-7); cf. *Compendium ST* I, Q19 A.6 (V 355, 4-17). **8** Διὸ…**11** ποικίλλεται] Cf. *Compendium SG* III, 113 (V 197, 15-21); cf. *Compendium ST* I, Q22 A.3 (V 360, 15-20).

3.,4 προὔργου] *add*. D

παρίστησι· προνοεῖ γάρ, φησίν, ὁ Θεὸς πάντων ἀνθρώπων, μάλιστα δὲ πιστῶν, **οὐκοῦν καὶ πάντων μὲν πιστῶν, μάλιστα δὲ τῶν κατὰ λόγον τε καὶ νόμον βιούντων καὶ τὰ πρὸς τὸ τέλος φέροντα πάσῃ μετιόντων σπουδῇ.**

4.1. Οὐκοῦν πάντων ἀνθρώπων τῆς θείας ἀπολαυόντων προνοίας ἐν τῇ ζωῇ ταύτῃ κατὰ τὴν κοινοτέραν ἐκδοχὴν τοῦ τῆς προνοίας ὀνόματος, οἱ πίστει καὶ βίῳ μεμορφωμένοι καλῶς προνοίας εἰδικωτάτης μόνοι τυγχάνουσιν. Αὐτοῖς τε γὰρ προὔργου περὶ τῆς αἰωνίου μέλει ζωῆς ὡς ὑπουργῷ καὶ συνέργῳ μόνον τῷ σώματι κεχρημένοις καὶ ὡς πάροδον διατρέχουσι τὴν ὧδε ζωήν, καὶ ὁ Θεὸς αὐτῶν προνοεῖ τῇ αὐτῶν προθέσει οἰκείως, πάντα αὐτοῖς πρὸς τἀγαθὸν συνεργῶν καὶ πρὸς τὸ τέλος συμπροβιβάζων μετὰ τοῦ μηδὲ τῆς ζωῆς αὐτῶν ἀμελεῖν, ἐς ὅσον αὐτοῖς φροντὶς ἔστι περὶ αὐτῆς ἔμφρων τε καὶ τῷ ζητουμένῳ τέλει οἰκεία. Οὗτοι δὲ μόνοι ‘προωρισμένοι’ εἰσὶ καὶ καλοῦνται, ὡς εἰς τὴν αἰώνιον προωδηγημένοι ζωήν. ‘Προωρίσθαι’ δὲ λέγονται οὐχ ὡς ἠναγκασμένοι, ἀλλ’ ὡς, καὶ πρὶν αὐτοὺς ὡρίσθαι ὑφ’ αὑτῶν ἤτοι τετάχθαι πρὸς τὸ οἰκεῖον τέλος, προεγνωσμένοι τῷ Θεῷ, ὅτι ὁρισθήσονταί τε καὶ τῆς αἰωνίου ζωῆς ἐφικέσθαι ἀξιωθήσονται εὐσεβείας αὐτῶν εἵνεκα καὶ ἀρετῆς. Καὶ τοῦτό ἐστι τὸ ‘προωρίσθαι’ αὐτούς, τὸ πόρρωθεν ἐγνῶσθαι τῷ Θεῷ ὡς ὡρισμένους πρὸς τὸ οἰκεῖον τέλος τοὺς τό γε ἐφ’ αὑτοῖς ὀψέ ποτε ὁρισθησομένους. Αὐτοὶ μὲν γὰρ οὐκ ἀεί εἰσιν, ἀλλὰ γεννώμενοι· εἶτα ζῶντες ἐνταῦθα κατὰ λόγον τε καὶ νόμον πάσῃ αὐτῶν σπουδῇ μετὰ τῆς ἐκ Θεοῦ βοηθείας πρὸς τὸ προϋποτεθειμένον αὐτοῖς ἐκ τοῦ δημιουργοῦ καὶ πατρὸς τέλος ὁρίζονται, καὶ πρὶν ὁρισθῆναι ἀφ’ αὑτῶν ὁριστέοι εἰσίν. Ὁριστέοι δὲ ὄντες καὶ ὁρίζονταί ποτε, καὶ ὡρισμένοι τότε εἰσί. Λέγονται μὲν γὰρ ‘ὁρίζεσθαι’ καὶ ἐντεῦθεν, ἅτε τὴν πρὸς τὸν ὅρον καὶ τὸ τέλος συντείνοντες ἐπιμελῶς τε καὶ ἀδιαλείπως ὁδόν. Ὁρίζονται δὲ κυριώτερον καὶ ὡρισμένοι εἰσίν, ἐπειδὰν ἀπηλλαγμένοι τῆς ἐνταῦθα διόδου | τοῦ ὅρου τε ἐφίκωνται καὶ τοῦ τέλους καὶ οὐκέτι τρέχοντες ὦσιν ἐπὶ τὸν ὅρον, ἀλλ’ ἤδη κατειληφότες. Αὐτοὶ μὲν οὖν καθ’ αὑτοὺς οὕτως ὁρίζονταί τε καί εἰσιν

D f. 65v

---

24 προνοεῖ…**26** σπουδῇ] I Tim. 4, 10. **4.1.,1** Οὐκοῦν…**4** τυγχάνουσιν] Cf. Dem. Cyd., *de contemn. morte,* XVI (31, 1–3); cf. Marc. Eug., *ad Reg.* 24 (379-380).

4.1.,26 Αὐτοὶ…**33** παρεῖναι] Cf. *Compendium ST* I, Q23 A1 (V 360, 34-361, 5).

4.1.,6 ὁ] *add.* D **13** Θεῷ] *add.* D

ὡρισμένοι. Ἐν δὲ τῇ ἀιδίῳ τοῦ Θεοῦ γνώσει καὶ ποιητικῇ καὶ προνοητικῇ πάντων, ᾗ καὶ τὰ μέλλοντα πάρεισι καὶ ὡς παρόντα πάντα γινώσκονται, 'προωρισμένοι' καί εἰσι καὶ καλοῦνται, τῆς ἐν τῇ λέξει ταύτῃ προθέσεως αὐτοῖς μὲν οὐδὲν προστιθείσης πλέον ἐν τῷ αὐτῶν ἔργῳ, τῇ δὲ θείᾳ προνοίᾳ τὸ οἰκεῖον φυλαττούσης ἀξίωμα, τὸ προϋφεστάναι δηλονότι τῶν ἐσομένων πάντων τοὺς λόγους ἐν τῇ τοῦ ποιητοῦ τε ἅμα καὶ προνοητοῦ διανοίᾳ καὶ ἀιδίους ἀιδίῳ παρεῖναι.

4.2. Ἐντεῦθεν οὖν δῆλον ὡς ὁ θεῖος προορισμὸς τῆς θείας προνοίας μέρος ἐστίν. Ἡ μὲν γὰρ πρὸς ἀνθρώπους ἅπαντας διατρέχει, διαφόρως μέντοι γε κατὰ τὴν ἑκάστων τάξιν τε καὶ ἀξίαν, ὁ δέ γε προορισμὸς μόνων ἐστὶ τῶν πρὸς τὴν αἰώνιον ζωήν, ἣ τὸ τέλος τῆς ἐνταῦθα ζωῆς ἐστίν, σπουδῇ τε οἰκείᾳ καὶ χορηγίᾳ θείᾳ ὁριζομένων. Καὶ ὥσπερ ἡ περὶ τοὺς ἀνθρώπους πρόνοια μέρος ἐστὶ τῆς περὶ τὰ ὄντα πάντα προνοίας, καθό εἰσιν αὐτοὶ μέρος τι τῆς τῶν ὄντων καὶ προνοουμένων πάντων ὁλότητος (ὁ γὰρ λόγος τῆς περὶ αὐτοὺς ἰδίας προνοίας ἐξοχικῶς τὴν περὶ τὰ ἄλλα περιέχει πρόνοιαν), οὕτω καὶ τῆς περὶ τοὺς ἀνθρώπους πάντας προνοίας μέρος ἐστὶν ἡ περὶ τοὺς προωρισμένους εἰς τὴν αἰώνιον ζωὴν πρόνοια. Ἀλλ' οὐδὲν ἧττον καὶ περιοχή ἐστιν αὕτη ἐκείνης, ὅτι σκοπός ἐστι καὶ τέλος τῆς ὅλης τοῦ Θεοῦ προνοίας. Τά τε γὰρ ἄλλα πάντα τῶν ἀνθρώπων χάριν γέγονε καὶ ἔστι, καὶ οἱ ἄνθρωποι τοῦ προωρίσθαι ἕνεκα καὶ σεσῶσθαι· ἀλλ' ἐκεῖνα μὲν καὶ ἄκοντα τῷ περὶ τοὺς ἀνθρώπους ὑπουργοῦσι θείῳ σκοπῷ ὡς φύσει πρὸς τὴν τοιαύτην ὑπουργίαν ἀφωρισμένα, τῶν δὲ ἀνθρώπων, ἅτε προαιρέσει τετιμημένων, τῷ μεγίστῳ τῶν εἰς αὐτοὺς θείων δώρων, τὸ μὲν πλεῖστον ἀφηνιάζον ἀποχωρεῖ τοῦ θείου σκοποῦ, ὅς ἐστι τὸ οἰκεῖον κατά τε φύσιν καὶ χάριν τέλος αὐτῶν. Ὀλίγον δέ ἐστιν ἐν τῇ τῶν ἀποδεδοκιμασμένων παραθέσει τὸ προωρισμένον τε καὶ σῳζόμενον, εἰ καὶ ἁπλῶς πλεῖστόν ἐστι καὶ πάντα νικῶν ἀριθμόν. | Ὅτι δὲ καὶ περὶ αὐτοὺς τοὺς προωρισμένους ποικίλη καὶ D f. 66r |

---

27 Ἐν…**28** γινώσκονται] Cf. Pleth., *fat.* 68. **31** τὸ[2]…**33** παρεῖναι] Cf. Nic. Meth., *vit. term.* I, 234. **4.2.,19** Ὀλίγον…ἐστιν] Bas., *mor.* 14 / *jud.* 32 (1300D).

---

30 τῇ…**33** παρεῖναι] Cf. *Compendium ST* I, Q14 A. 11 (V 350, 38-351, 1); cf. *Compendium ST* I, Q15 A.3 (V 352, 5-8); cf. *Compendium ST* I, Q22 A1 (V 359, 10-12); cf. *Compendium ST* I, Q56 A.2 (V 396, 38-39). **4.2.,21** Ὅτι…**23** Θεῷ] Cf. *Compendium ST* I, Q23 A.2 (V 362, 20-22). | Ὅτι…**28** συμμετρούμενον] Cf. *Compendium ST* I, Q23 A.8 (V 363, 37-364, 3).

4.2.,4 ἐστίν] ἐστι C

διάφορος ἡ τῆς θείας προνοίας διάταξις, τῷ λόγῳ μὲν ἀιδίως ἐν τῷ προορίζοντι καὶ προνοοῦντι Θεῷ, τῷ δὲ ἔργῳ χρονικῶς ἐν αὐτοῖς τοῖς ἐγχρόνως ὁριζομένοις (κατὰ γὰρ τὰς διαφόρους ὁδοὺς τῆς ἐν αὐτοῖς σπουδαίας ζωῆς καὶ θεοφιλοῦς ἐνταῦθά τε διαφόρως αὐτοῖς τὸ τῆς προνοίας βοήθημα συναντᾷ καὶ ὁδηγεῖ καὶ συνεπωθεῖ καὶ πάντα τρόπον ἀμύνει, κἀκεῖ διάφορον αὐτοὺς τὸ τῆς εὐδαιμονίας διαδέχεται κάλλος τοῖς διαφόροις τῶν ἐργασιῶν βαθμοῖς συμμετρούμενον), ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα ἐν τοῖς περὶ τοῦ προορισμοῦ πλείστοις ἡμῶν συγγράμμασιν ἐξητασμένα παρίεμεν νῦν, ἐπὶ δὲ τὴν ἐνισταμένην χρείαν ἐρχόμεθα, τῶν εἰρημένων ἀρκούντων.

5. Οὗτοι τοίνυν οἱ προωρισμένοι πάντες, καὶ μὴ εὐχόμενοι περὶ τοῦ σῴζεσθαι σῴζοιντ' ἄν, καὶ ἀπαλλάττοιντ' ἂν πειρασμῶν οὐκ εὐχόμενοι ἀπαλλάττεσθαι· καὶ σιωπῶντος γάρ, **φησί**, Μωσέως ἐπακούει Θεός, **τῇ ἀξιότητι τοῦ ἀκουσθῆναι φιλαγάθως προσέχων, οὐ τὴν διὰ τῆς γλώττης λαλιὰν ἀναμένων· ἐγκαρδίως γὰρ ἔστι λαλεῖν γλώττῃ σιγῶντα. Ἐνίοτε δὲ ἅμα τε αἰσθάνονται τῶν πειρασμῶν καὶ αὐτῶν ἀπαλλάττονται, ὡς μηδὲ χρόνον εἶναι αὐτοῖς μεταξὺ τοῦ δεηθῆναι περὶ ἀπαλλαγῆς καὶ τοῦ ἀπαλλαγῆναι· τὸ δὲ ἔτι παραδοξότερον, ὅτι καὶ ἐγγύθεν ὄντος τοῦ πειρασμοῦ μὴ ᾐσθημένοι, μετὰ τὴν ἀπαλλαγὴν ἔγνωσαν ἐγγὺς ἐλθόντα καὶ ἀσθενήσαντα. Τηλικαύτη ἐστὶν ἡ τοῦ δημιουργοῦ πρόνοια περὶ τὰ προωρισμένα τῶν τέκνων. Συγχωρεῖ δὲ ἄλλοις πειρασμούς, καὶ αὐτοῖς δὲ οὓς ἄλλων πειρασμῶν πολλάκις ἀπήλλαξεν, ἐπὶ διορθώσει αὐτῶν ἢ δοκιμῇ πλείονι καὶ ἄλλων τε ὠφελείᾳ καὶ αὐτῶν αἰωνίῳ κέρδει, ὃ προὔργου τοῖς σπουδαίως βιοῦσιν ἐστί, καὶ οὗ ὥστε τυχεῖν οὐ μόνον χαίρουσιν ἔξωθεν πειραζόμενοι, ἀλλὰ καὶ ἑκουσίοις ὑποβάλλουσι σφᾶς αὐτοὺς πειρασμοῖς σὺν ἡδονῇ, καὶ τούτοις τὸ σῶμα ταλαιπωροῦντες τὸ πνεῦμα πρὸς τὸν θεῖον**

D f. 66^{v} | **μετεωρίζουσι καλῶς | ἔρωτα· καὶ καθόλου φάναι, ταῖς διαφόροις πρὸς τὸ προκείμενον τέλος ὁδοῖς καὶ ταῖς διαφόροις διαθέσεσι τῶν τὰς τοιαύτας ὁδευόντων ὁδούς, χρησταῖς μέντοι πάσαις καὶ συμφερούσαις, διάφορον καὶ τὴν πρόνοιαν ἑτοιμάζει Θεὸς καὶ δίδωσιν. Καὶ μὴ εὐξαμένοις ἂν οὖν**

5.,3 καὶ… Θεός] Cf. Hesych., *fr. Ps.* 103 (1031D).

5.,11 Συγχωρεῖ…**14** ἐστί] Cf. *Compendium SG* III, 96 (V 183, 27-28). **16** τὸ^{2}…**17** μετεωρίζουσι] Cf. *Compendium SG* Iv 54 (V 299, 19-21).

5.,4 τῆς] *om.* D **14** ἐστί] ἐστίν C **20** δίδωσιν] δίδωσι C

τοῖς τοιούτοις τήν τε παροῦσαν ζωὴν καὶ τὴν μέλλουσαν δι' αὐτῆς οἰκονομεῖ πανσόφως καὶ πατρικῶς, προτρέπεται μέντοι γε καὶ αἰτεῖν καὶ ἐπιμόνως τοῦτο ποιεῖν (Αἰτεῖτε γάρ**, φησί,** καὶ δοθήσεται ὑμῖν **καὶ τὰ ἑξῆς τοῦ λογίου), ἔμμισθον αὐτοῖς κατασκευάζων τὴν ἀρετήν, θέλων τε σῴζειν αὐτοὺς καὶ τῷ τοῦ δικαίου λόγῳ, μὴ μόνον τῷ τῆς ὑπεραγάθου καὶ πατρικῆς προνοίας. Εἰ γὰρ αἰτεῖν μέλλουσιν ἀνυσίμως, καὶ προὔργου ποιούμενοι τὸ λαβεῖν καὶ παρασκευάζειν μέλλουσι σφᾶς αὐτοὺς πρὸς τὸ καλῶς εὔχεσθαι·** Αἰτεῖτε γάρ**, φησί,** καὶ οὐ λαμβάνετε, διότι κακῶς αἰτεῖσθε**. Εὔχονται δὲ καλῶς καὶ ἐμπράκτως οἱ μετὰ τῆς εἰς Θεὸν πεποιθήσεως εὐχόμενοι, ἔχουσί τε τὴν τοιαύτην πεποίθησιν ἀληθῶς οἱ συνειδότες σφίσιν αὐτοῖς μήτε ἁμαρτιῶν οὖσιν ἐνόχοις ἀμετανοήτων καὶ τὴν θείαν ἐμποδιζουσῶν φιλανθρωπίαν καὶ τοὺς διατεταγμένους τῆς ἀγάπης καρποφοροῦσι καρποὺς μετὰ ταπεινώσεως. Δεῖ γὰρ ἀλλήλοις συντρέχειν τό τε προωρίσθαι εἰς τὴν αἰώνιον ζωὴν καὶ τὸ μηδενὸς τῶν εἰς αὐτὴν φερόντων ὀλιγωρεῖν, ὡς ὁ μακάριος Πέτρος ἐν τῇ τῶν Ἐπιστολῶν πρώτῃ φησί·** Σπουδάσατε δι' ἀγαθῶν ἔργων βεβαίαν ὑμῶν τὴν κλῆσιν καὶ ἐκλογὴν ποιεῖσθαι**, ὡς εἶναι τῶν σπουδαίων ἑκάστῳ καθάπερ ἐχέγγυον ἢ σημεῖον τῆς ἀγνοουμένης μὲν αὐτῷ θεόθεν ἐκλογῆς ἐπ' αὐτῷ, Θεῷ δὲ μόνῳ γινωσκομένης, τὴν ἐν τοῖς ἀγαθοῖς ἔργοις σπουδήν. Ὅθεν οὐδὲ συναύξουσιν οἱ τοιοῦτοι τὸν θεῖον ἐπ' αὐτοῖς προορισμὸν τῇ περὶ ταῦτα σπουδῇ, συνῳδὸν μὲν οὖν τὸν οἰκεῖον βίον ἁπάσῃ δρῶσι σπουδῇ τῷ προωρίσθαι ἄν. Τοιοῦτοι δὲ ὄντες, καὶ προωρισμένοι δήπου εἰσί· καὶ προωρισμένοι ὄντες, οὕτω σπουδάζουσιν. Ὥστε ὁ θεῖος διὰ ταῦτα προορισμὸς οὐ μόνον οὐκ ἀναιρεῖ τὸ τῆς εὐχῆς δραστήριον, ἀλλὰ καὶ ἐπαναγκάζει καλῶς | τὴν εὐχὴν ὡς αὐτῷ δήπου συνάδουσαν τὴν ἀξίαν· οἵ** D f. 67r | **τε γὰρ προωρισμένοι καλῶς εὔχονται, καὶ καλῶς εὐχόμενοί εἰσιν οἱ**

---

23 Αἰτεῖτε…ὑμῖν] Mat. 7, 7. **28** Αἰτεῖτε…αἰτεῖσθε] Iac. 4, 3. **36** Σπουδάσατε…**37** ποιεῖσθαι] II Pet. 1, 10.

---

26 Εἰ…**28** εὔχεσθαι·] Cf. *Compendium SG* III, 95 (V,182, 29-32). | Εἰ…**28** αἰτεῖσθε] Cf. *Compendium SG* III, 96 (V 183, 9-12). **28** Αἰτεῖτε…αἰτεῖσθε] Cf. *Compendium SG* III, 96 (V 183, 30-32). **33** Δεῖ…**39** σπουδήν] Cf. *Compendium ST* I, Q23 A. 8 (V 363, 33-36). **43** Ὥστε…**45** ἀξίαν·] Cf. *Compendium SG* III, 95 (V 182, 9-12); cf. *Compendium SG* III, 96 (V 183-184, 33-3).

---

26 προνοίας] προμηθείας C **30** τε] *supra lineam* D

προωρισμένοι, καὶ ταὐτόν ἐστι τό τε προωρίσθαι εἰς τὴν αἰώνιον ζωὴν καὶ τὸ καλῶς καὶ ἐνεργῶς εὔχεσθαι.

6. Δεῖ μέντοι καὶ τόδε προσδιορίσασθαι, ὅτι οἱ εὐλαβῶς τε καὶ φιλοθέως τὴν εἰς Θεὸν πεποίθησιν ἔχοντες οὐ δέονται αὐτοῦ περὶ οὐδενὸς τῶν προσκαίρων, ἀλλὰ περὶ τῆς **ἐν αὐτῷ** βασιλείας**, ὥστε ταύτης τυχεῖν κατὰ τὸ θεῖον παράγγελμα, καὶ** βασιλεῦσαι **μὲν ἐν αὐτοῖς τὸν Θεὸν ἐνταῦθα, μετασχεῖν δὲ αὐτοὺς ὡς οἷόν τέ ἐστιν ὕστερον τῆς ἐν οὐρανοῖς βασιλείας· τοῦ γὰρ κεφαλαίου τῶν ἀγαθῶν αἰτοῦσί τε αὐτοῖς καὶ σπουδάζουσι συγκαταπραττομένου θεόθεν,** τὰ ἄλλα πάντα **καὶ μὴ ζητοῦσι μήτε εὐχομένοις προστίθενται. Ἔνιοι δὲ ὑψηλότερον φθάσαντες, οὐδὲ τοῦτο ταῖς εὐχαῖς ζητοῦσιν, ἀλλὰ τῇ περὶ τὴν ἀρετὴν ἐντρεχεῖ σπουδῇ καὶ τῇ ὁλοσχερεῖ τε καὶ εἰλικρινεῖ τῆς θείας ἀγάπης ἀποπληρώσει ἀρκούμενοι, ὅπερ ἐστὶ τὸ ἔργῳ τὴν** βασιλείαν αἰτεῖν**, οὐκ ἐνοχλοῦσι λοιπὸν τῇ περὶ ταύτης εὐχῇ, εὐχὴ δέ ἐστιν αὐτοῖς ἡ διηνεκὴς δοξολογία τε καὶ εὐχαριστία σὺν μετρίῳ φρονήματι καὶ τὸ** προορᾶν ἐνώπιον αὐτῶν τὸν Κύριον διὰ παντὸς ἐκ δεξιῶν ὄντα, ἵνα μὴ σαλευθῶσιν**. Οἱ τοιοῦτοι οὐδὲ τοὺς πειρασμοὺς καθάπαξ ἀπεύχονται, εἰδότες ὡς** ἄνευ μὲν θλίψεων ἀδύνατόν ἐστιν εἰς τὴν βασιλείαν ἐλθεῖν τοῦ Θεοῦ**, ἐκ δὲ τῶν πειρασμῶν αἱ θλίψεις ἀνίσχουσιν, ἀλλ' αἰτοῦσι μόνον κατὰ τὴν τοῦ Κυρίου διατύπωσιν** μὴ εἰσενεχθῆναι εἰς πειρασμὸν **τοῦτο δ' ἐστί, μὴ** πειρασμοῖς **τοῖς** ὑπὲρ δύναμιν **ἐμπεσεῖν παραχωρηθῆναι μηδ' ἐναποληφθῆναι τῷ βάθει τῶν πειρασμῶν. Ἐναπολαμβάνονται δὲ αὐτοῖς οἱ μικροψυχοῦντες, ὥσπερ οἱ γενναιόφρονες δι' ὑπομονῆς αὐτοὺς νικῶσι καὶ ἀπαλλάττονται· καὶ τὸ εὔχεσθαι μὴ ἐναποληφθῆναι αὐτοῖς, τὸ ζητεῖν ἐστιν ἐκ Θεοῦ τὴν ὑπομονήν· δῶρον γὰρ αὕτη σωτήριον καὶ γνώσει μὲν σπειρόμενον ἐν ἡμῖν οἰκείᾳ, Θεοῦ δὲ χάριτι τελειούμενον καὶ καρποφοροῦν, νικώσῃ τὴν ἐν ἡμῖν ἀσθένειαν**
D f. 67ᵛ **ἀντικαθισταμένη τῇ προθυμίᾳ τοῦ Πνεύματος. Ἡ δὲ χάρις τῇ** | δι' ἔργων ἀγαθῶν **πεποιθήσει ἡμῶν ἐπακολουθεῖ, καθά φησιν ὁ θεῖος ἀπόστολος·**

6.,7 τὰ…πάντα] Mat. 6, 33. **11** βασιλείαν αἰτεῖν] Mat. 6, 33. **13** προορᾶν…**14** σαλευθῶσιν] Ps. 15, 8. **15** ἄνευ…**16** Θεοῦ] Act. 14, 21-22. **17** μὴ…**18** πειρασμὸν] Mat. 6, 13; Luc. 11, 4. **18** πειρασμοῖς…δύναμιν] I Cor. 10, 13. **25** δι…**26** ἀγαθῶν] I Tim. 1, 12–14.

---

48 καὶ ἐνεργῶς] *add*. D **6.,1** τε] *supra lineam* D **13** σὺν…φρονήματι] *suppl. in marg. dext.* D **17** εἰσενεχθῆναι] εἰσενεγχθῆναι D C, εἰσενεχθῆναι *correx.* Œ **19** ἐναποληφθῆναι] ἐναπολειφθῆναι D : ἐναπολειφθῆναι *primus scr. deinde corr.* -η- *supra* -ει- C

Πιστός ἐστιν ὁ Θεός, ὃς οὐκ ἐάσει ἡμᾶς πειρασθῆναι ὑπὲρ ὃ δυνάμεθα**. Αὐτῷ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας· ἀμήν.**

---

27 Πιστός… δυνάμεθα] I Cor. 10, 13.

ADNOTATIONES

ADNOTATIONES

α) *Apparatus fontium variorum*

Λόγος Α΄

1.1., 3–7 Εἰ γὰρ … ἐξομοιοῖ

Plot., *Enn.* II 5 (96,14–98,16): Ἓν δὲ ἐκ πάντων καὶ πρόνοια μία· εἱμαρμένη δὲ ἀπὸ τοῦ χείρονος ἀρξαμένη, τὸ δὲ ὑπεράνω πρόνοια μόνον.

Procl. Is., *Prov. et necess.* 6 (113,22–114,38): Δύο δὴ οὖν νοείσθω γένη, τὰ μὲν νοητά, τὰ δὲ αἰσθητά, καὶ δύο δυοῖν βασιλεῖαι, προνοίας μὲν ἄνω τε νοητῶν καὶ τῶν αἰσθητῶν, ἀνάγκης δὲ κάτω μόνων τῶν αἰσθητῶν. Βασιλεύει γὰρ ἡ μὲν τῶν νοητῶν καὶ τῶν αἰσθητῶν, ἡ δὲ μόνων τῶν αἰσθητῶν, τῆς προνοίας ἐξηρτημένη καὶ οὖσα οἷον ἐκείνης εἰκών· ὡς γὰρ ἡ πρὸ νοῦ ἐνέργεια τοῦ ἀγαθοῦ πρός τε τοὺς νοητοὺς τῶν ὄντων λόγους καὶ τὴν κατ᾽ αὐτοὺς φυσικὴν τῶν αἰσθητῶν ἀνάγκην, οὕτως οἱ νοητοὶ τῶν ὄντων λόγοι καὶ ἡ κατ᾽ αὐτοὺς φυσικὴ τῶν αἰσθητῶν ἀνάγκη πρὸς αὐτὰ τὰ αἰσθητά· πρώτως γὰρ ὄντα οἱ νοητοὶ τῶν ὄντων λόγοι χρονικῶς μὴ ἠργμένοι καὶ τούτων διὰ μέσης φυσικῆς ἀνάγκης ἐξήρτηται τὰ αἰσθητὰ χρονικῶς ἠργμένα.

Nic. Meth., *ref. Procli* 176 (154,15–17): Τὰ θεῖα νοήματα, ἃ προϋφέστηκεν ἐν τῷ Θεῷ ὡς εἴδη τῶν ὄντων, εἰ μὲν νοερὰ ἐβούλετο λέγειν οὗτος, καθὰ καὶ προεγνῶσθαι αὐτῷ πάντα καὶ προωρίσθαι λέγεται, καλῶς ἂν εἶχε τὸ πρόβλημα.

Nic. Meth., *Or. V*, 312: Ὅτι μὲν οὖν τὰ πάντα ἐστὶν ὁ Θεὸς ὑπερουσίως καὶ κατ᾽ αἰτίαν, ὡς τοὺς ἀφοριστικοὺς πάντων λόγους προέχων ἐν ἑαυτῷ (οὓς ὁ μύστης τῆς Παύλου θεολογίας, ὁ τὰ θεῖα πολὺς Διονύσιος, ‘προορισμοὺς τῶν ὄντων’ καλεῖ καὶ ‘ἀγαθὰ καὶ θεῖα θελήματα’, καθ᾽ οὓς καὶ τὴν ἀρχὴν ἐκ μὴ ὄντων ταῦτα παρήγαγε) κοινὸν τοῦτο πάντων τῶν θεολόγων ἐστὶν ὁμολόγημα, ὅτι δὲ καὶ ἐν πᾶσιν ἢ νῦν ἐστιν ἢ ἔσται ποτὲ τὰ πάντα, ζητήσειεν ἄν τις εὐλόγως.

7–8 ἀλλὰ … τοὔνομα

Theod., *Graec. aff. cur.* (*serm.* VI: *De provid. Dei*) 14 (258), 11-15: Καὶ Χρύσιππος δὲ ὁ Στωϊκὸς μηδὲν διαφέρειν εἶπε τοῦ εἱμαρμένου τὸ κατηναγκασμένον, εἶναι δὲ τὴν εἱμαρμένην κίνησιν ἀίδιον ξυνεχῆ καὶ τεταγμένην. Ζήνων δὲ ὁ Κιτιεὺς δύναμιν κέκληκε τὴν εἱμαρμένην κινητικὴν τῆς ὕλης, τὴν δὲ αὐτὴν καὶ Πρόνοιαν καὶ Φύσιν ὠνόμασεν. Οἱ δὲ τοῦτον διαδεξάμενοι τὴν εἱμαρμένην λόγον ἔφασαν εἶναι τῶν ἐν τῷ κόσμῳ προνοίᾳ διοικουμένων, καὶ πάλιν ἐν ἑτέροις ξυγγράμμασιν εἱρμὸν αἰτιῶν τὴν εἱμαρμένην κεκλήκασιν.

10–11 Ἔπειτα … ὅλως

Anast. S., *inter. et resp.* 96 (89, 736C): Διὸ οἱ μὲν Ἕλληνες ἀποροῦνται, ἀπρονόητον εἶναι τὸν κόσμον ἐνόμισαν.

21–25 Προϋποτιθέμεθα … συμφωνεῖ

Germ., *vit. term.* 6, 26–28: …τὸν τοῦ Θεοῦ λόγον αἰτησαμένοις ἐκκαλύψαι ἡμῖν τῆς ἐν τούτοις ἀληθείας τὸ φρόνημα καὶ τῷ λόγῳ δοῦναι εὐκρινῆ τούτου ποιήσασθαι τὴν ἀνάπτυξιν.

Germ., *vit. term.* 50, 23–26: Οὐ γὰρ ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ μέλλοντος τὰς πρὸς τὸν προφήτην προτάσεις ὁ Θεὸς ἐποιήσατο, ἀλλ᾽ οἰκονομῶν τῆς τε ἐκείνου φιλοθεΐας τὴν ἐπίδειξιν καὶ τῆς ἑαυτοῦ φιλανθρωπίας τὴν φανέρωσιν.

Nic. Meth., *vit. term.* I, 220: Ἐγὼ δὲ ἀσπασίως οὕτω καὶ ἡδέως δεξάμενος τὴν ἐρώτησιν, καὶ τότε μὲν ἐξ ὑπογυίου τὴν ἐμὴν γνώμην εὐθὺς ἐξεκάλυψα, ὑποσχόμενος δὲ καὶ

τελειότερόν σοι τὸν περὶ τοῦ ζητήματος λόγον διακριβώσασθαι, ταύτην νῦν ἥκω πληρῶν ὡς οἷός τέ εἰμι τὴν ὑπόσχεσιν, τῷ πάντα ὁρίζοντι καὶ περαίνοντι Λόγῳ τεθαρρηκώς.

25–26 *ἐκ ... θεωρεῖται*

Sap. 13,5: Ἐκ γὰρ μεγέθους καλλονῆς κτισμάτων ἀναλόγως ὁ γενεσιουργὸς αὐτῶν θεωρεῖται.

26–28 ἐκ τῶν … πρόνοια

Bas., *mor.* 22 / *prov*. 32, (1373A): Πολλάκις γοῦν καὶ ἐν τοῖς μικροτάτοις ἡ σοφία αὐτοῦ καὶ ἡ πρόνοια διαφαίνεται. Ὁ γὰρ οὐρανὸν διαπλώσας καὶ τὰ ἄπλετα μεγέθη τῶν πελάγων ἀναχέας, οὗτός ἐστιν ὁ καὶ τὸ λεπτότατον κέντρον τῆς μελίσσης κοιλάνας ὥσπερ αὐλόν, ὥστε τὸν ἰὸν δι’ αὐτοῦ ἐκχεῖσθαι. Εὔκαιρον οὖν εἰπεῖν μετὰ τοῦ προφήτου· “Ὡς ἐμεγαλύνθη τὰ ἔργα σου, Κύριε! Πάντα ἐν σοφίᾳ ἐποίησας”.

30–31 *Τίς ... ἐγένετο*

Rom. 11,34: Τίς γὰρ ἔγνω νοῦν Κυρίου; Ἢ τίς σύμβουλος αὐτοῦ ἐγένετο;

Is. 40,13: Τίς γὰρ ἔγνω νοῦν Κυρίου**,** ἢ τίς σύμβουλος αὐτοῦ ἐγένετο, ὃς συμβιβᾷ αὐτόν;

Anast. S., *inter. et resp.* 96 (89, 737A): Εἰ γὰρ καὶ εἴρηται· “Τὶς ἔγνω νοῦν Κυρίου;”, ἀλλ’ οἱ κατὰ Παῦλον λέγουσιν ὅτι “Ἡμεῖς νοῦν Χριστοῦ ἔχομεν”, καθὰ καὶ Ἱερεμίας φησίν, ὅτι οὐ μὴ ποιήσῃ Κύριος πρᾶγμα, ὅπερ οὐκ ἀποκαλύψει τοῖς δούλοις αὐτοῦ προφήταις.

31–33 Ὅθεν … μόνοις

Anast. S., *inter. et resp.* 96 (89, 736D): Οὐκοῦν ὁ τὸν Θεὸν ὁρῶν, δύναται παρ’ αὐτοῦ ἐλλαμπόμενος τῷ ἁγίῳ Πνεύματι μαθεῖν τινα τῶν κριμάτων καὶ μυστηρίων Χριστοῦ.

Germ., *vit. term.* 98, 124a: Οὐ γὰρ ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ μέλλοντος τὰς πρὸς τὸν προφήτην προτάσεις ὁ Θεὸς ἐποιήσατο, ἀλλ’ οἰκονομῶν τῆς τε ἐκείνου φιλοθεΐας τὴν ἐπίδειξιν καὶ τῆς ἑαυτοῦ φιλανθρωπίας τὴν φανέρωσιν

Blemm., *vit. fin.* I (1, 24–2, 3): Τοίνυν οὐκ ἐπιχειρηματικῶς, οὐ κατὰ μέθοδον ἄλλην σοφιστικὴν τὴν μελέτην ποιήσομαι, μόνων δὲ προφητικῶν ῥητῶν ἀντιλήψομαι καὶ θεολέκτων λογίων τῶν ἱερῶν διδασκάλων ἡμῶν, ὡς ὄντων αὐτῶν πάσης συλλογιστικῆς περινοίας ἀποδεικτικωτέρων εἰς τοὐμφανές.

33–35 Διὰ … λέγομεν

Nic. Meth. *vit. term.* I, 223: Νῦν δὲ ὡς οἷόν τε πειρασόμεθα τὰ πρὸς τὸν ὅρον ἄπορα διαλύσασθαι, τὸν ὅρον τῆς ἀληθείας αὐτὸν ὁδηγὸν τοῦ λόγου, καθὰ δὴ καὶ τῆς ὅλης ἡμῖν ζωῆς, προστησάμενοι καὶ μὴ περιελεῖν ἐκ τοῦ στόματος ἡμῶν λόγον ἀληθείας εὐξάμενοί τε καὶ τῇ πίστει θαρρήσαντες.

4–10 Οὐ γὰρ … ἡγησάμενος

Procl. Is., *dec. prov.* 10, 64 (219, 9–65, 219, 7): …καὶ μετὰ πάντας ἀγγέλους αἱ λογικαὶ ψυχαί. Ἔγκειται γάρ τι καὶ ἐν αὐταῖς κρύφιον τοῦ ἑνὸς ἴχνος (δηλαδὴ ὁ προὼν ἐν τῷ Θεῷ τοῦ εἶναι ἡμῶν λόγος, θέλημα θεῖον ὑπάρχων, καθ’ ὃ καὶ γεγόναμεν) εἰς ὃ καὶ τελέσασα ψυχὴ καὶ ἱδρύσασα ἑαυτὴν ἔνθεός ἐστι καὶ ζῇ τὴν θείαν ζωήν, καθ’ ὅσον θέμις αὐτῇ. Καὶ ὁ μὲν Θεὸς δι’ οἰκείαν ἀγαθότητα προνοεῖ πάντων, ἄγγελοι δὲ καὶ ψυχαί, καθ’ ὅσον ἔχουσί τι σπέρμα τοῦ ἀγαθοῦ, καὶ αὐτοὶ προνοοῦσιν, οὐ καθ’ ὅσον ζῶντες ἢ νοοῦντές εἰσι (ψυχῆς γὰρ τὸ κινεῖν, νοῦ δὲ τὸ γινώσκειν ἴδιον), τὸ δὲ προνοεῖν τοῦ ἐν αὐτοῖς ἐστιν ἑνός. Καθὸ γὰρ εἰκονίζουσι τὸν θεόν, κατὰ τοῦτο δὴ συμπρονοοῦσιν αὐτῷ.

5 ἐποίησεν …Θεὸς

Gen. 1:1: Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν.

12–13 ζῷά … φυτά

Arist., *EE* II, 1222b 15–18: Εἰσὶ δὴ πᾶσαι μὲν αἱ οὐσίαι κατὰ φύσιν τινὲς ἀρχαί, διὸ καὶ ἑκάστη πολλὰ δύναται τοιαῦτα γεννᾶν, οἷον ἄνθρωπος ἀνθρώπους καὶ ζῷον ὃν ὅλως ζῷα καὶ φυτὸν φυτά.

2.2.,1–5 Ταῦτα … εἶναι

Procl., *inst. theol.* 7 (64,17–19): Εἰ γὰρ αὐτὸ τὴν οὐσίαν τῷ παραγομένῳ δίδωσιν, αὐτὸ καὶ τὴν δύναμιν αὐτῷ χορηγεῖ κατὰ τὴν οὐσίαν.

5–6 ζῴου … φυτοῦ

Plot., *Enn.* III 1,6 (34,1–3): Ἀλλὰ γὰρ γίγνεται μὲν ἕκαστα κατὰ τὰς αὐτῶν φύσεις, ἵππος μὲν ὅτι ἐξ ἵππου, καὶ ἄνθρωπος, ὅτι ἐξ ἀνθρώπου, καὶ τοιόσδε, ὅτι ἐκ τοιοῦδε.

Nic. Meth., *vit. term.* III, 263: Ἐξ ἀνθρώπου γὰρ ἄνθρωπος γίνεται, καὶ ἵππος ἐξ ἵππου, καὶ ὁμοειδὲς ἐξ ἑκάστου κατὰ τὸν παρὰ τοῦ δημιουργοῦ πεπηγμένον ὅρον τῆς φύσεως

Id., *ref. Procli* 25 (34,33–33,4): Γεννᾷ μὲν γὰρ ἕκαστον ὅμοιον ἑαυτῷ καὶ ἴσον κατὰ φύσιν, ἄνθρωπος ἄνθρωπον καὶ ἵππος ἵππον, καὶ εἰ μὴ παραυτίκα τέλειον τὸ γεννώμενον, ἀλλὰ φυσικὴν ἔχον δύναμιν εἰς τὴν αὐτὴν φθάσαι τῷ γεννῶντι τελειότητα.

Op cit. 27 (337,1–5): Καὶ γεννᾷ μὲν οὐδὲν εἶδος ἕτερον εἶδος ἀλλ' ἢ τὸ ὁμοειδὲς ἕκαστον, παράγει δὲ οὐδὲν ὅλως πλὴν τοῦ πάντα παράγοντος καὶ "τὰ μὴ ὄντα καλοῦντος ὡς ὄντα" (Rom. 4:17) καὶ ὅλον τὸ εἶναι συλλήβδην ἔχοντος καὶ τοῖς πᾶσι παρέχοντος.

11 Κοινότατος … Θεός

Pleth., *fat.* 66–68: …καὶ ταῦτά τε ἅμα καὶ τἆλλα δι' αὐτὸν πάντα ὁρίζει· καὶ οὐδὲν οὐθ' οὕτω παμμέγεθες, οὔτ' αὖ πάνυ σμικρὸν οὕτως, ὥστ' ἂν αὐτὸν μὴ οἷόν τε εἶναι τῷ ἀφ' ἑαυτοῦ ὅρῳ ἐφικέσθαι· οὐδενὸς γὰρ ὅτου οὐκ αὐτὸν εἶναι τὸν αἰτιώτατον.

11–13 Ἔστι … ποιοῦσιν

Pleth., *fat.* 66: …καὶ τοῖς γε προσεχῶς προϊοῦσιν ἀπ' αὐτοῦ ταὐτὸ τοῦτο δευτέρως μεθ' ἑαυτὸν παρέχεται· οἰκεῖα γὰρ ἂν ἑαυτῷ τὰ ἀπ' αὐτοῦ παράγοι…

17–18 Οὐ γὰρ … βούλεσθαι

Theoph. Nic., *de aet. mund*i 36 (32,26–28): Ταύτῃ τοίνυν τῇ μετὰ τρόπου χρήσει τῆς θελήσεως τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸ θελητὸν σύνδρομός ἐστι καὶ ἡ τῆς κτίσεως γένεσις, ἤγουν τοῦ θελητοῦ. Θέλει γὰρ ὁ Θεὸς γενέσθαι τὰ ὄντα.

22–26 Καὶ … δυνάμεως

Theod. Met., *misc.* 58 (352–353): Καὶ μὴν ἔτι ξυνορᾶν ἔστιν ὡς ἀτελευτήτου πως τῆς τοῦ εἶναι παρατάσεως, ὡς ἀγαθοῦ πάντως οἰκείου καὶ πρώτου τοῖς ζῶσιν ἡ φύσις ἐφιεμένη, μᾶλλον δ' ἡ πρώτη κινοῦσα τοῦ θείου πρόνοια μετουσίαν ἀιδιότητος τρόπον τινὰ διοικοῦσα καὶ πρυτανεύουσα, τὴν διαδοχὴν ἔοικε τῆς γενέσεως οἰκονομηθήσασθαι, καὶ τὴν ἀτελεύτητον ἐντεῦθεν τοῖς ζῶσιν, εἰς ὅσον οἷόν τέ ἐστιν, οὐσίωσιν καὶ μονὴν ἐν τῷ εἶναι, ὡς τοῦτ' ὂν σφίσι τἀγαθὸν τὸ εἶναι, καὶ οὐ τοὐναντίον πάντως.

Dem. Cyd*., de cont. morte* III (5,14–6,5): Αἱ μὲν γὰρ [sc. ἡδοναὶ] φύσεως τέ εἰσιν ἔργον καὶ παρὰ Θεοῦ συγκεχώρηνται, ἢ τὰ κατὰ μέρος δι' αὐτῶν συντηροῦντος ἢ τοῖς κοινοῖς εἴδεσι μηχανωμένου τὸ διαρκές τε καὶ μόνιμον καὶ τῇ διαδοχῇ τοῖς ἐν γενέσει καὶ φθορᾷ ἐπισκευαστὴν ἀθανασίαν ἐπινοήσαντος, ὡς μέχρι πολλοῦ τοῦ συνθέτου μένειν οὐ δυναμένου. Αὖται δέ εἰσιν ὅσαι τῇ γενέσει λυσιτελοῦσιν ἐπὶ τὴν διαδοχὴν τὰ ζῶα ταῖς ἡδοναῖς προκαλούμεναι, καὶ ὅσαι τὴν ὄρεξιν θήγουσαι πρὸς τὴν τροφὴν κινεῖ τὰ δυνάμενα

τρέφεσθαι καὶ ταύτῃ τὸ καθ' ἡμέραν ἀπορρέον τῆς οὐσίας ἀναπληροῦσι καὶ βοηθοῦσι πρὸς τὸ ζῆν, ἕως ἔξεστιν.

26–29 Ὧν … παραγωγήν

Procl. Is., *dec. prov.* 7, 47 (200,4–10): Τοῖς μὲν γὰρ ἀλόγοις ζῴοις ἡ ψυχή, ὡς κατὰ μόνην τὴν ἐκ τῶν τεττάρων στοιχείων κρᾶσιν δεσποτικῷ προστάγματι τὴν ὕπαρξιν ἔχουσιν, ἀπό τε τῆς τοῦ παντὸς κινήσεως καὶ αὐτῆς τῆς αὐτῶν ἰδιοσυγκρασίας ἐνδίδοται, οὐδὲν ἄλλο οὖσα ἢ τὸ ἀερῶδες τῶν στοιχείων καὶ τῶν χυμῶν, τὸ ψυχικὸν δηλαδὴ πνεῦμα καὶ τὸ ζωτικὸν αἷμα.

Anast. S., *quaest. et resp.* 28, 5 (60, 86–61, 94): Δέδωκεν οὖν ὁ Θεὸς τούτοις τοῖς τέσσαρσι στοιχείοις, ὥσπερ τισὶ στρατηγοῖς καὶ ἡνιόχοις, καθὼς αὐτὸς βούλεται, διοικεῖν καὶ ἄγειν καὶ κυβερνᾶν τὴν ἐξ αὐτῶν, ὡς ἐκ πατέρων τινῶν γεννηθεῖσαν καὶ κατασκευασθεῖσαν, τῶν σωμάτων φύσιν. Ὅθεν καὶ ἔστιν ἰδέσθαι ἀεὶ πάντα τὰ ἐπίγεια σώματα καὶ φυτὰ καὶ ζῷα καὶ πᾶν ἔμψυχόν τε καὶ ἄψυχον πρὸς τὴν τῶν ἀέρων καὶ στοιχείων κρᾶσιν ἀγόμενα καὶ ποιούμενα καὶ μεταποιούμενα καὶ ἀπαλυνόμενα, ἢ ψυχούμενα καὶ ζωογονούμενα ἢ φθειρόμενα.

Mich. Glyc., *In S. Scr.* 37 (419, 20–23): Δέδωκε γὰρ ἀπ' ἀρχῆς ὁ Θεὸς ἐξουσίαν τοῖς τοιούτοις στοιχείοις, καθάπερ τισὶν ἡνιόχοις, ὡς ὁ Σιναΐτης φησὶ θεῖος Ἀναστάσιος, τοῦ διοικεῖν τε καὶ κυβερνᾶν τὴν ἐξ αὐτῶν συμπηχθεῖσαν φύσιν τῶν σωμάτων ἡμῶν.

2.3.,1–7 Εἰ καὶ … οὐσιῶν

Procl. Is., *dec. prov.* 4, 22 (178,1–4): Ὀργάνων δὲ ὄντων πάντων καὶ χρωμένης πᾶσι τῆς προνοίας, ἕκαστον ἀνάγκη συντελεῖν εἰς τὸ οἰκεῖον ἔργον τῇ χρωμένῃ δυνάμει.

13–17 Ταύτῃ … πηγῆς

Dion. Ar. (Ps.-), *div. nom.* VIII, 5 (202, 6–23): Πρόεισι δὲ τά τῆς ἀνεκλείπτου δυνάμεως καί εἰς ἀνθρώπους καὶ ζῷα καὶ φυτὰ καὶ τὴν ὅλην τοῦ παντὸς φύσιν καί δυναμοῖ τὰ ἡνωμένα πρὸς τὴν ἀλλήλων φιλίαν καὶ κοινωνίαν καὶ τὰ διακεκριμένα πρὸς τὸ εἶναι κατὰ τὸν οἰκεῖον ἕκαστα λόγον καὶ ὅρον ἀσύγχυτα καὶ ἀσύμφυρτα καὶ τὰς τοῦ παντὸς τάξεις καὶ εὐθημοσύνας εἰς τὸ οἰκεῖον ἀγαθόν διασώζει καὶ τὰς ἀθανάτους τῶν ἀγγελικῶν ἑνάδων ζωὰς ἀλωβήτους διαφυλάττει καὶ τὰς οὐρανίας καὶ φωστηρικὰς καὶ ἀστρώους οὐσίας καὶ τάξεις ἀναλλοιώτους καὶ τὸν αἰῶνα δύνασθαι εἶναι ποιεῖ καὶ τὰς τοῦ χρόνου περιελίξεις διακρίνει μὲν ταῖς προόδοις, συνάγει δὲ ταῖς ἀποκαταστάσεσι καὶ τὰς τοῦ πυρὸς δυνάμεις ἀσβέστους ποιεῖ καὶ τὰς τοῦ ὕδατος ἐπιῤῥοὰς ἀνεκλείπτους καὶ τὴν ἀερίαν χύσιν ὁρίζει καὶ τὴν γῆν ἐπ' οὐδενὸς ἱδρύει καὶ τὰς ζωογόνους αὐτῆς ὠδῖνας ἀδιαφθόρους φυλάττει καὶ τὴν ἐν ἀλλήλοις τῶν στοιχείων ἁρμονίαν καὶ κρᾶσιν ἀσύγχυτον καὶ ἀδιαίρετον ἀποσώζει καὶ τὴν ψυχῆς καὶ σώματος σύνδεσιν συνέχει καὶ τὰς τῶν φυτῶν θρεπτικὰς καὶ αὐξητικὰς δυνάμεις ἀνακινεῖ καὶ διακρατεῖ τάς οὐσιώδεις τῶν ὅλων δυνάμεις καὶ τὴν τοῦ παντὸς ἀδιάλυτον μονὴν ἀσφαλίζεται καὶ τὴν θέωσιν αὐτὴν δωρεῖται δύναμιν εἰς τοῦτο τοῖς ἐκθεουμένοις παρέχουσα.

Nic. Meth., *vit. term.* I (228): Καὶ ἔστι γε τοῦτο, φησὶν ὁ ἱερὸς Διονύσιος, "τῆς πάντων αἰτίας καὶ ὑπὲρ πάντα ἀγαθότητος ἴδιον, τὸ πρὸς κοινωνίαν ἑαυτῆς τὰ ὄντα καλεῖν ὡς ἑκάστῳ τῶν ὄντων ὥρισται πρὸς τῆς οἰκείας ἀναλογίας".

Theoph. Nic., *de aet. mundi* 36 (34, 26–35, 2): Πάντα γὰρ τὰ ὄντα κατὰ τοὺς θείους πατέρας ὁμοιότητά τινα ἀποσώζει Θεοῦ ἀναλόγως, διὰ τοῦτο καὶ καθ' ὅσον ἄν τις ἐξομοιοῖτο τῷ θείῳ, κατὰ τοσοῦτον καὶ ἀγαπᾶσθαι μᾶλλον τῶν ἄλλων λέγεται, ὥσπερ οἱ ἅγιοι.

19–22 πάντα … πρέποι

Procl. Is., *dec. prov.* 3, 12 (167, 15–168, 3): Καὶ ὡς ἔχει τὰ πρωτουργὰ τούτων αἴτια κατὰ τὴν πρὸς ἄλληλα τάξιν, οὕτω καὶ αὐτά (sc. τὰ δευτέραν ἔχοντα τάξιν), τὴν ἀνάλογον ἐκείνοις καταδεξάμενα σχέσιν, συμπληροῖ τὸν κόσμον, ἠρτημένων τῶν χειρόνων ἀπὸ τῶν κρειττόνων.

26 ἀπειράκις ἀπείρως ἐξήρηται

Max., *cap. theol.* I (90, 1085B): Θεός δέ καθόλου πάσης σχέσεως ὑπάρχων ἀπειράκις ἀπείρως ἀνώτερος, οὔτε ἀρχὴ οὔτε μεσότης οὔτε τέλος εἰκότως ἐστίν.

Op. cit. (1101A): Πάντων τῶν ὄντων καί μετεχόντων καί μεθεκτῶν, ἀπειράκις ἀπείρως ὁ Θεός ὑπεξήρηται.

28–29 τἀγαθὸν … ἐφίεται

Arist., *Eth. Nic*. I, 1094a, 2–3: Διὸ καλῶς ἀπεφήναντο τἀγαθόν, οὗ πάντ᾽ ἐφίεται.

3.1., 1–2 Τῇ αὐτῇ … φύσεις

Joh. Damasc., *Exp. fid*. 43, II 29 (100, 6–12): Ἀνάγκη γὰρ τὸν αὐτὸν εἶναι ποιητὴν τῶν ὄντων καὶ προνοητήν· οὔτε γὰρ πρέπον οὔτε ἀκόλουθον ἄλλον μὲν ποιητὴν εἶναι τῶν ὄντων, ἄλλον δὲ προνοητήν· οὕτω γὰρ ἐν ἀσθενείᾳ πάντως εἰσὶν ἀμφότεροι, ὁ μὲν τοῦ ποιεῖν, ὁ δὲ τοῦ προνοεῖν. Ὁ Θεὸς τοίνυν ἐστὶν ὅ τε ποιητὴς καὶ προνοητής, καὶ ἡ ποιητικὴ δὲ αὐτοῦ δύναμις καὶ ἡ συνεκτικὴ καὶ ἡ προνοητικὴ ἡ ἀγαθὴ αὐτοῦ θέλησίς ἐστι.

Theod. Met., *Misc.* 58, 353: Βούλησις γὰρ ἀγαθότητος καὶ σκοπὸς εὐεργέτης τὴν οὐσιοποιὸν τῶν ὄντων πάντων κεκίνηκε θείαν ἐνέργειαν εἰς τὴν αὐτῶν δημιουργίαν καὶ πρόοδον· καὶ ἡ αὐτὴ δ᾽ αἰτία τοῦ ἀγαθοῦ καὶ πρόνοια θεία τοῦ δημιουργήσαντος ταῦτ᾽ ἔχει καὶ συντηρεῖ τῇ μονῇ τοῦ εἶναι, καὶ ἵστησιν εἰς δεύτερον τῷ εἶναι, ὧν δι᾽ ἀγαθότητος αἴτιον, καὶ αὐτὰ πάντως ἀγαθότητος εἰσὶν ἔκγονα καὶ αἴτια τά, πῶς οὐ πᾶσα ἀνάγκη;

3.1., 1–4 Τῇ αὐτῇ … ἐποίησε

Theod., *prov.* II, 83 (581D–584A): Ἀλλ᾽ ὅτι μὲν δύναται, μάρτυς ἡ κτίσις· ὅτι δὲ καὶ βούλεται, πάλιν αὐτὴ μαρτυρεῖ. Οὐ γὰρ ἄλλου τινὸς ἀναγκάζοντος ἐπὶ τὴν δημιουργίαν ἐλήλυθεν, οὔτε μὴν ὡς δεόμενος τὴν κτίσιν παρήγαγεν, ἀλλὰ ἀγαθὸς ὢν καὶ ἀγαθότητα ἔχων μέτρου παντὸς μείζονα, ἠθέλησε καὶ τοῖς μὴ οὖσι τὸ εἶναι δωρήσασθαι. Ὁ δὲ τοσαύτῃ περὶ τὰ μὴ ὄντα χρησάμενος ἀγαθότητι, πῶς ἂν γεγονότων ἀμελήσειεν;

Procl. Is., *dec. prov.* 10, 64 (219,1–8): Τῆς γὰρ ἀγαθοτάτης τοῦ Θεοῦ ἐπὶ πάντα τὰ ὄντα προνοίας διηκούσης ἀπὸ τῶν ὑπερουρανίων οὐσιῶν ἄχρι τῶν ἐσχάτων τῆς γῆς, πρώτως μὲν ἀπολαύουσιν αὐτῆς αἱ ὡς ἐν προθύροις ταύτης ἱδρυμέναι πρεσβύταται δυνάμεις, παρ᾽ αὐτῆς καὶ ἐν αὐτῇ καὶ τὸ εἶναι καὶ τὸ θεοειδῶς εἶναι ἔχουσαι· καὶ μετ᾽ ἐκείνας αἱ ὑφειμέναι ὑφειμένως· καὶ αἱ ἔσχαται ἐσχάτως (ὡς πρὸς ἀγγέλους· ὡς πρὸς ἡμᾶς δὲ ὑπερκοσμίως).

Nic. Meth., *ref. Procli* 122 (117,29–118,3): …ὁ Θεὸς καὶ προνοεῖ πάντων τῶν ὄντων καὶ ἐξήρηται τῶν προνοουμένων, μήτε τῆς προνοίας χαλώσης τὴν ἄμικτον αὐτοῦ καὶ θείαν ὑπεροχὴν μήτε τῆς χωριστῆς ὑπερουσιότητος τὴν πρόνοιαν ἀφανιζούσης· μένων γὰρ ἐν τῇ οἰκείᾳ ὑπεροχῇ τὰ πάντα πληροῖ τῆς ἑαυτοῦ δυνάμεως καὶ ἐνεργείας, καὶ πάντα, καθόσον ἕκαστον δύναται μεταλαγχάνειν, ἀπολαύει τῶν ἀγαθῶν, ὧν δέχεσθαι δύναται κατὰ τὰ μέτρα τῆς οἰκείας ὑποστάσεως.

Theoph. Nic., *de aet. mundi* 11 (5, 20–22): Πρῶτον μὲν γὰρ ὁ Θεὸς φύσει ἐστὶν ἀγαθὸς καὶ πηγὴ ἀγαθότητος, ἧς ἕνεκεν καὶ δι᾽ ἧς τὰ πάντα παρήγαγεν ὡς ποιητικῆς τε καὶ τελικῆς τούτων αἰτίας, ἵνα δηλαδὴ ταύτης μὴ ἀμοιρῇ.

3.1., 1 ἐξ … πεποίηκε

II Mac. 7,28: …ἀξιῶ σε, τέκνον, ἀναβλέψαντα εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ τὰ ἐν αὐτοῖς πάντα ἰδόντα γνῶναι ὅτι ἐξ οὐκ ὄντων ἐποίησεν αὐτὰ ὁ Θεὸς, καὶ τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος οὕτω γίνεται.

Ath., *inc*. 25 (101A-B): Ὁ Θεὸς γὰρ ἀγαθός ἐστι, μᾶλλον δὲ πηγὴ τῆς ἀγαθότητος ὑπάρχει· ἀγαθῷ δὲ περὶ οὐδενὸς ἂν γένοιτο φθόνος· ὅθεν οὐδενὶ τοῦ εἶναι φθονήσας, ἐξ οὐκ ὄντων τὰ πάντα πεποίηκε διὰ τοῦ ἰδίου Λόγου τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

4–6 Τάττει … δυνάμενος

Dem. Cyd., *de contemn. morte* III (24, 1–19): …οὐ μὴν αὐτὰ τὸν τῶν γινομένων λόγον ἐν ἑαυτοῖς ἔχοντα ἑαυτὰ κατ' ἐκεῖνον καὶ τὸ δοκοῦν ἄγειν φημί, τὸν δὲ δημιουργὸν κατὰ τὸν ἐν αὐτῷ λόγον ἕκαστον πρὸς τὸ προσῆκον αὐτῷ τέλος ἐπείγειν, αὐτὰ δ' ἀσύνετα πάντα τῆς τῶν γινομένων αἰτίας ὑπάρχειν.

6 πάντα δυνάμενος

Joh. Chrys., *exp. in Ps.* 139 (423): Οὐ γὰρ παρασκευῆς ἢ παρακλήσεως δεῖται ὁ Θεός, πάντα εἰδώς, τά τε παρόντα, τά τε μέλλοντα, τά τε γεγονότα, καὶ πάντα δυνάμενος, καὶ ἀεὶ παρεστὼς ἕτοιμος εἰς βοήθειαν.

9–17 Ἡ γὰρ … εὐαρμοστίας

Plot., *Enn.* III 1,5 (30, 1–5): Ἀλλ' ἴσως μὲν οὐχ οὕτως ἕκαστα περαίνεται, ἡ δὲ φορὰ διοικοῦσα πάντα καὶ ἡ τῶν ἄστρων κίνησις οὕτως ἕκαστα τίθησιν, ὡς ἂν πρὸς ἄλληλα στάσεως ἔχῃ μαρτυρίαις καὶ ἀνατολαῖς, δύσεσί τε καὶ παραβολαῖς.

Procl. Is., *dec. prov.* 7, 47 (200, 4–10): Τοῖς μὲν γὰρ ἀλόγοις ζῴοις ἡ ψυχή, ὡς κατὰ μόνην τὴν ἐκ τῶν τεττάρων στοιχείων κρᾶσιν δεσποτικῷ προστάγματι τὴν ὕπαρξιν ἔχουσιν, ἀπό τε τῆς τοῦ παντὸς κινήσεως καὶ αὐτῆς τῆς αὐτῶν ἰδιοσυγκρασίας ἐνδίδοται, οὐδὲν ἄλλο οὖσα ἢ τὸ ἀερῶδες τῶν στοιχείων καὶ τῶν χυμῶν (τὸ ψυχικὸν δηλαδὴ πνεῦμα καὶ τὸ ζωτικὸν αἷμα).

Id., *prov. et necess.* 7 (115,25–31): Καὶ πᾶν μὲν τοῦ κοσμικοῦ συστήματος τούτου καὶ δράματος μέρος τέλος ἔχει τὸ ἀγαθόν (οὐδὲν γὰρ ἄτακτον ἀφεῖται τῶν μερῶν, ἀλλὰ συνυφαίνεται πρὸς τὸ εὖ τοῦ παντός), οὐκ ἀνάπαλιν δὲ πᾶν τὸ τοῦ ἀγαθοῦ τυγχάνον μετὰ κοσμικῆς συντέτακται πολιτείας.

Germ., *vit. term.* 32, 5–15: Τί δὲ τὸ σταγόνας ὑετοῦ μηδὲ αὐτὰς ἔξω τῆς αὐτοῦ ἀριθμήσεως εἶναι κατὰ τὸν Ἰώβ; Οὐχὶ τὸ παντέφορον καὶ ἀκάματον καὶ ἀδιάδραστον τῆς συνεκτικῆς τῶν ὅλων θείας δυνάμεως; Καὶ γὰρ δίκαιον, ὧν τὴν δημιουργίαν οὐκ ἀπηξίωσεν, τούτων μηδὲ τὴν ἐποπτικὴν τὸν Θεὸν ἀρνήσασθαι πρόνοιαν, οὐ τῇ εὐτελείᾳ τῶν προνοουμένων τῆς ἀφράστου αὐτοῦ μεγαλειότητος ὕφεσιν δόξης κομιζομένης, ἀλλ' ἐν τῷ συνέχειν τὰ ὄντα ἕκαστον ἐν τῷ ἰδίῳ λόγῳ ὡς γέγονεν τῆς παντουργοῦ αὐτοῦ ἐξουσίας τε καὶ προνοίας μειζόνως θαυμαζομένης. Τοῦτο δὲ οὐκ ἄλλως ἢ διὰ τὸ ἐπιβλέπειν αὐτὸν ἐπὶ πάντα τὰ ἔργα αὐτοῦ πιστευθήσεται

Op. cit. 56, 23–58, 2: Εἰ οὖν οὕτως εὐτελῆ καὶ ὡς οὐδὲν πρὸς τὸ θεῖόν τε καὶ ἀκατάληπτον μέγεθος ἅπαντα τὰ ἀνθρώπινα, τίς μόχθος αὐτῷ σταγόνος μιᾶς ποιήσασθαι κατανόησιν, ἤγουν τὰς ὁδοὺς ὁμοῦ καὶ τὰς κινήσεις, τάς τε κατὰ ψυχὴν καὶ ὅσαι διὰ σώματος πάντων ἀνθρώπων ἀθρόως καὶ οὐκ ἀνὰ μέρος προορᾶν τε καὶ κρίνειν, τὸ ἑκάστῳ πρόσφορον τέλος ὁρίζοντος αὐτοῦ τοῦ τὰ πάντα συνέχοντος καὶ πρὸς τὸ εὔτακτον διακυβερνῶντος τὴν σύμπασαν κτίσιν, οὐχ ὅση ἐν ὁρατοῖς μόνον ὑπάρχει, ἀλλ' ἤδη πολλῷ πλέον τὴν ἀόρατόν τε καὶ ὑπερκόσμιον;

15–17 ὅς … εὐαρμοστίας

Nic. Meth., *vit. term.* II (235–236): Ἤδη μὲν οὖν ὁ τὰ θεῖα πολὺς Διονύσιος διὰ τῆς προπαραχθείσης αὐτοῦ μαρτυρίας ἀναμφιλέκτως τὸν ὅρον ἐστήριξεν, ἑκάστῳ τῶν ὄντων ὡρίσθαι φήσας τὴν τῆς ὑπὲρ πάντα καὶ πάντων αἰτίας ἀγαθότητος μετοχήν, εἰς ἣν ὑπ' ἐκείνης καλοῦνται πρὸς τῆς οἰκείας ἀναλογίας. Τοῦ δ' αὐτοῦ κἀκείνην εὐκαίρως τὴν μαρτυρίαν δοκῶ μοι παραγαγεῖν, ἀπὸ τοῦ περὶ τοῦ ὄντος καὶ περὶ παραδειγμάτων ἀναλεξάμενος λόγου, ἔχουσαν οὕτως. "Παραδείγματα δέ φαμεν τοὺς ἐν Θεῷ τῶν ὄντων οὐσιοποιοὺς καὶ ἐνιαίους προϋφεστῶτας λόγους, οὓς ἡ θεολογία προορισμοὺς καλεῖ, καὶ θεῖα καὶ ἀγαθὰ θελήματα τῶν ὄντων ἀφοριστικὰ καὶ ποιητικά, καθ' οὓς ὁ ὑπερούσιος τὰ ὄντα καὶ προώρισε καὶ παρήγαγεν".

Nic. Meth., *ref. Procli* 24 (32,33–33,4): Τὸ γὰρ ὅτι τὸ πάντων ὂν καὶ ὑπὸ πάντων μετέχεται, σὺ πάντως δώσεις ὁ τό τινος ὂν καὶ ὑπὸ τοῦ τινος ἐκείνου, οὗ ἐστι, μετέχεσθαι λέγων, ὡς ταὐτὸν ὂν τό τέ τινος εἶναι καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ τινος ἐκείνου μετέχεσθαι καὶ ἐξ ἀναλόγου τὸ πάντων εἶναι καὶ τὸ ὑπὸ πάντων μετέχεσθαι.

20–21 χωρὶς … ἐμπίπτειν

Mat. 10,29: οὐχὶ δύο στρουθία ἀσσαρίου πωλεῖται; Καὶ ἓν ἐξ αὐτῶν οὐ πεσεῖται ἐπὶ τὴν γῆν ἄνευ τοῦ πατρὸς ὑμῶν.

Marc. Eug., *vit. term.* 352: "χωρὶς γὰρ αὐτοῦ", φησίν, "οὐδὲ στρουθίον ἐπὶ τὴν γῆν πεσεῖται".

21 μηδὲν … μέλειν

I Cor. 9,9: Ἐν γὰρ τῷ Μωϋσέως νόμῳ γέγραπται, "Οὐ κημώσεις βοῦν ἀλοῶντα". Μὴ τῶν βοῶν μέλει τῷ Θεῷ;

31–32 Καὶ ἔτι …ὁρᾶν

Plot., *Enn.* III 1,5 (30, 7–9): Ὁρᾶν δὲ καὶ τὰ ἄλλα ζῷά τε καὶ φυτὰ ἀπὸ τῆς τούτων συμπαθείας αὐξόμενά τε καὶ μειούμενα καὶ τὰ ἄλλα παρ' αὐτῶν πάσχοντα.

32–33 ὧν …ὑπηρετῇ

Dem. Cyd., *de contemn. mort*e X (18, 24–27): Ὃ δὲ μάλιστα τὸ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως πρὸς τἄλλα κράτος ἐνδείκνυται, ἡ τῶν ὑποδεεστέρων ἐστὶ πρόνοια καὶ τὸ τῆς τῶν ὁμογενῶν ὠφελείας λόγον ποιεῖσθαι.

4., 1–7 Τὸ …εἶναι

Dem. Cyd*., de contemn. morte* XV (27, 20–28, 8): Εἰ τοίνυν ἡ τελείωσις ἐκ τοῦ τὸ σῶμα καταλιμπάνειν τῇ ψυχῇ περιγίνεται, τίς νοῦν ἔχων συγχωρήσειεν ἂν αὐτὴν θνητὴν εἶναι καὶ τῷ σώματι συναπόλλυσθαι τὴν καὶ πρὸ τοῦ θανάτῳ λυθῆναι εἰς ἑαυτὴν ἀπ' ἐκείνου συναγομένην καὶ ἑαυτὴν πειρωμένην τούτου χωρίζειν, ὡς οὕτω μάλιστ' ἐνὸν ἑαυτῆς ἀπολαύειν; Καὶ μὴν εἰ μετὰ τοῦ σώματος ταύτῃ τὸ εἶναι καὶ τούτου χωρὶς φθορὰν καὶ σκεδασμὸν ὑπομένει, πῶς ὑπερβαίνουσα πᾶν σῶμα τῶν ἀσωμάτων ἐφίεται καὶ τῇ τούτων ἐνευπαθεῖ θεωρίᾳ, κἄν τις ἐκεῖθεν ἀφέλκῃ, ἄχθεται καὶ ἀλγεῖ, ὥσπερ προσηκόντων καὶ οἰκειοτάτων ἀποσπωμένη; Τὸ γὰρ ἥδεσθαι τοῖς ἀφθάρτοις συναπτομένην καὶ πάλιν λυπεῖσθαι διισταμένην συγγένειαν αὐτῇ καὶ ὁμοιότητα πρὸς τὸ ἀθάνατον μαρτυρεῖ· εἰ δ' ἐκεῖνο κρεῖττον μεταβολῆς, οὐδὲ ταύτην εἰκὸς ἐνέχεσθαι τῇ φθορᾷ.

Op. cit. XVI (29, 14–30, 1): Οὐ μόνον γὰρ σώζεται φθειρομένου, ἀλλὰ καὶ τὰ ἑαυτῆς πράττειν καθαρῶς οὐχ οἵα τε, ἂν μὴ τῶν παρὰ τοῦ σώματος κωλυμάτων ἀπαλλαγῇ. Τὸ γὰρ φρονεῖν καὶ νοεῖν καὶ τοῖς θείοις καὶ ἀσωμάτοις συνάπτεσθαι, ὃ δὴ κατὰ φύσιν πάσῃ ψυχῇ καὶ πρὸς ὃ πάνθ' ἃ λέγομεν καὶ διανοούμεθα τείνει, ὡς ἂν τῶν ἐν ἡμῖν ἄριστον ὂν καὶ θειότατον, τοῦτο παντελῶς φεύγει τὴν τοῦ σώματος κοινωνίαν καὶ μόνης ψυχῆς ἔργον ἐστὶ καθαρῶς αὐτὴν ἀπὸ τοῦ σώματος πρὸς ἑαυτὴν καὶ τὰ νοητὰ συναγούσης.

Op. cit. XVIII (33, 19–25): Ὅμως, εἰ τούτου τοῦ μικροῦ φθειρομένου θνητὸν ἀξιοῖ τις δι' ἐκεῖνο καλεῖσθαι τὸν ἄνθρωπον, πόσῳ δικαιότερον τοῦ μείζονος καὶ τοσοῦτον ὑπερέχοντος τὴν φθορὰν νικῶντος καὶ μένοντος ἄφθαρτον αὐτὸν καὶ ἀπαθῆ διὰ τοῦτο καλεῖσθαι, ὃ μόνον καθαρῶς ἄνθρωπος καὶ ἐν ᾧ μόνῳ τὸ φρονεῖν καὶ λογίζεσθαι, οἷς τῶν λοιπῶν ζώων ἄνθρωπος διακρίνεται;

Pleth., *ad Joh. Pal.* 94–95 (357): Ἐκεῖνος δ' ἂν ἀμείνων ἀνθρώπου εἴη ὅρος, τὸν ἄνθρωπον εἶναι ζῷον ἀθάνατον θνητῇ κοινωνεῖν φύσει πεφυκός.

Op. cit. 28–32 (359): Εἰ δ' οὖν ἐκ δυοῖν εἰδοῖν, τοῦ μὲν θείου τοῦ δὲ θηριώδους, σύνθετόν τι χρῆμα ὁ ἄνθρωπός ἐστιν, ὑπὲρ τῆς τοῦ παντὸς ἁρμονίας καὶ ἀθανάτου τε καὶ θνητῆς ἐν

ἡμῖν μίξεως τῷ Θεῷ μεμηχανημένον, κἂν τὸ κυριώτατον αὐτοῦ τῆς οὐσίας ἐν τῷ θείῳ τούτῳ αὐτοῦ εἴη, ἀλλ' οὐ κατὰ τοὺς περὶ Ἀλέξανδρον ἐν τῷ θηριώδει καὶ θνητῷ.

4., 1–12 Τὸ …γίνεται

Nic. Meth., *vit. term.* II (255): Ἦ μὲν οὖν τῆς κοινῆς καὶ ἀλόγοις ζώοις κοινωνοῦμεν ζωῆς, ὑπό τε φύσεως διοικούμεθα, οὕτως ὁρισθὲν παρὰ τῆς προνοίας, καὶ τῇ γενέσει τὴν ὀφειλομένην ἴσα καὶ κτήνεσι λειτουργοῦμεν τοῦ βίου κατάλυσιν· ᾗ δὲ καὶ ἰδίᾳ τῆς ἀθανάτου φύσεως καὶ τοῦ ὄντος αὐτοῦ μετειλήχαμεν, ὑπό τε τῆς προνοίας ἀμέσως αὐτῆς διακυβερνώμεθα καὶ πρὸς τὴν ἄνω λῆξιν φερόμεθα.

9–20 Διὰ … ἀκολουθοίη

Dem. Cyd*., de contemn. morte* XIV (25,15–22): Λογικὴν τοίνυν καὶ νοερὰν φύσιν παρὰ τοῦ δημιουργοῦ λαβοῦσα ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ σῶμα μὲν οὐκ ἂν εἴη. Οὔτε γὰρ ἂν αὐτὴ τὸ σῶμα πρώτως ἐκίνει οὔτ' ἂν ἐχώρει δι' ὅλου τούτου, ἀλλ' ἦν ἂν κατὰ τοὺς εἰς ἀλλήλους ἐμβαλλομένους κάδους ἐνοῦσα τῷ σώματι καὶ τῷ μὴ διὰ παντὸς διικνεῖσθαι πολλὰ τῶν τοῦ σώματος καὶ μάλιστα τὸ ἔξω πᾶν ἐξ ἀνάγκης ἄψυχον καταλείπουσα.

Op. cit. XIV (26, 5–8): Τοιαῦτα γὰρ τὰ ἐν ὕλῃ καὶ σώμασιν. ὥστ' οὐδὲν ἂν ᾔδει καθόλου, ἀλλ' εἶχεν ἂν μόνον αἴσθησιν, ὧν νῦν ἐπιστήμην. Οὕτως ὁ τὴν ψυχὴν σῶμα τιθεὶς λόγος πολλοῖς ἀτόποις ἐνέχεται.

14 πλάττειν… καρδίας

Ps. 32,15: ὁ πλάσας κατὰ μόνας τὰς καρδίας αὐτῶν, ὁ συνιεὶς εἰς πάντα τὰ ἔργα αὐτῶν.

14–15 τὸ ἕως… ἐργάζεσθαι

Ioh. 5,17: Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀπεκρίνατο αὐτοῖς, "Ὁ πατήρ μου ἕως ἄρτι ἐργάζεται, κἀγὼ ἐργάζομαι".

8–10 οὐρανοῦ… ὠδί

Theoph. Nic., *de aet. mundi* 43 (48,11–13): Τὰ δὲ ἀθάνατα κινεῖται ἀεί, ὡς εἴρηται, ἐν τῇ τοῦ ἀπείρου ἀπειρίᾳ μηδέποτε τῆς κινήσεως ταύτης παυσόμενα. Τοῦτο γάρ ἐστιν αὐτοῖς ἡ μακαριότης, τὸ ἀεικίνητον.

10–14 Ἐκείνων… προαιρούμενα

Dem. Cyd*., de contemn. morte* XIII (24, 22–27): Οὕτω κατὰ λόγον μὲν ποιεῖ καὶ τὰ ζῶα· ὧν μέντοι ποιεῖ, αὐτὰ μὲν τὴν αἰτίαν οὐκ οἶδε, κινεῖται δὲ καὶ δὴ τυγχάνει παρὰ τοῦ τὰ πάντα εἰδότος ἀγόμενα. Καὶ τούτου τεκμήριον τὸ μόνοις ἐκείνοις ἐπιχειρεῖν, ἃ πρὸς τὴν ἀνάγκην τοῦ εἶναι συμβάλλεται, περαιτέρω δέ τινος μηδ' ἅπτεσθαι τὴν ἀρχήν.

17–23 Ἄνθρωπος…ἄγχειν

Procl. Is., *dec. prov.* 7, 46 (199, 28–200, 2): Συγγενὲς δὲ προνοίᾳ μὲν ὁ ἐν ἡμῖν νοῦς, φυσικῇ δὲ ἀνάγκῃ τὸ ἡμέτερον σῶμα. Ζῶμεν δὲ ἢ κατὰ τὸν ἐν ἡμῖν πάντως νοῦν ἢ κατὰ τὴν ἡμετέραν σωματικὴν φύσιν.

17–30 Ἄνθρωπος… τυγχάνων

Pleth., *fat.* 76–78: Τοὺς δὲ θεοὺς κολάζειν ἄν, οὐκ αὐτὸ τοῦτο τέλος δήπου τό γε κολάζειν ποιουμένους οὐδ' ἐπ' αὐτοῦ καταστρέφοντας, ἀλλὰ τὰ ἁμαρτήματα ἐπανορθοῦντας. Ἐπεὶ γὰρ οὐχ οἷόν τ' ἦν μὴ ἁμαρτάνειν πάντως τὸν ἄνθρωπον, τοιοῦτόν τινα γεγονότα, ἔκ τε θείας καὶ ἐπικήρου φύσεως σύνθετον, ἀλλ' ἔδει τοτὲ μὲν ἂν κατὰ τὸ θεῖον τὸ ἐν αὐτῷ ἐπὶ τὴν τοῦ συγγενοῦς ἀφομοίωσιν ἀγόμενον εὖ τε πράττειν καὶ μακαρίως ζῆν, τοτὲ δ' αὖ ὑπὸ τοῦ θνητοῦ τοῦ ἐν αὐτῷ κατασπώμενον ὡς ἑτέρως αὖ πράττειν, βοήθειάν τινα αὐτῷ καὶ τὴν διὰ

τῶν κολάσεων ταύτην ἐπανόρθωσιν τοὺς θεοὺς μεμηχανῆσθαι, ὥς ποτε τῷ κολασθῆναί τε καὶ δίκην δεδωκέναι ἀπαλλαγέντι τῆς κακίας, οἷόν περ νόσου σώματος δηκτικοῖς τε καὶ ἀνιαροῖς τισι φαρμάκοις, ἄμεινόν τε πρᾶξαι γένοιτο καὶ ἐλευθερίας ἀντὶ δουλείας μεταλαβεῖν, ὅτου μὴ ἠπιωτέρα τις ἐπανόρθωσις διὰ μοχθηροτέραν τινὰ ἕξιν δύναιτο καθικέσθαι.

6., 2 λειτουργὰ πνεύματα

Hebr. 1, 13–14: Πρὸς τίνα δὲ τῶν ἀγγέλων εἴρηκέν ποτε "Κάθου ἐκ δεξιῶν μου ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθροὺς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου"; Οὐχὶ πάντες εἰσὶν λειτουργικὰ πνεύματα εἰς διακονίαν ἀποστελλόμενα διὰ τοὺς μέλλοντας κληρονομεῖν σωτηρίαν;

5–11 Προνοεῖ… προθυμουμένας χειραγωγεῖ

Procl. Is., *dec. prov.* 7, 46 (199, 1–5): Τὰ μὲν οὖν πρῶτα καὶ ἡγεμονοῦντα τοῦ παντὸς πολλὴν ἐνάργειαν ἔχει τῶν τῆς προνοίας δώρων, ἐν τάξει ἀεὶ κινούμενα καὶ θεὸν μιμούμενα καὶ ἀγαθοειδῆ πάντα καὶ εὖ ποιητικὰ τῶν ἄλλων ὄντα μερῶν καὶ πᾶσαν ἀρετὴν ἔχοντα πρόχειρον, ὡς οἱ ἅγιοι ἄγγελοι.

17–20 Μηδὲ… ζωῇ

Jos. Br., *Cruc. IV* 317: Καὶ ἡ θεία πρόγνωσις οὐκ ἀναιρεῖ τὸ ἡμῶν αὐτεξούσιον· καὶ γὰρ οὐχ ὅτι προγινώσκει πράττομεν, ἀλλ' ὅτι πράξομεν προγινώσκει.

Op. cit. 317–318: …καὶ διὰ τοῦτο οὐ συγγινώσκομεν ἁμαρτάνουσιν..., ἀλλὰ παρὰ τῶν τολμηθέντων ἐξετασταὶ καὶ τιμωροὶ γινόμεθα, ἐπειδὴ πάντες ἴσμεν ὅτι οὐκ ἐσμὲν δοῦλοι ἀνάγκης, ἀλλὰ προαιρέσως κύριοι.

20–26 Οὔτ… σκοποῦ

Nic. Meth., *vit. term.* I (233): Οὐ γὰρ ἀκουσίως τις οὐδὲ βίᾳ κατεργάζεται, ἀλλ' ὑπ' αὐτεξουσίου ὁρμῆς κινούμενος, καθ' ἣν καὶ τὴν ἐπ' ἄμφω ῥοπὴν ἀρετήν τε φημὶ καὶ κακίαν ἐπίσης δύναται. Εἰ μὲν οὖν τὴν ἀρετὴν ἕλοιτο, συνεργὸν αὐτίκα λαμβάνει καὶ τὸν Θεόν· εἰ δὲ τὴν κακίαν, τὸν πρῶτον τῆς κακίας ἐφευρετὴν εὑρίσκει συμπράττοντα.

Jos. Br., *Cruc. IV* 317: Καὶ οὔτε ἡ παρ' ἡμῶν τελουμένη κακία ἐκ τοῦ παρ' αὐτοῦ προορᾶσθαι τὸ αἴτιον ἔχει, οὔτε ἡ ἐν ἡμῖν ἀρετὴ ἐντεῦθεν τὴν ἀρχὴν τοῦ γίνεσθαι κέκτηται· ἐπεὶ οὔτε τὴν κακίαν αὐτὸς ὁπωσοῦν θέλει, οὐδὲ τὴν ἡμῶν ἀρετὴν ὅλως βιάζεται. Οὐ γὰρ ἀνάγκῃ δέδεται τὰ ἡμέτερα, ἀλλ' ἐλευθερίᾳ ἐπίσης πάντες ἄνθρωποι τετιμήμεθα.

26–31 Εἰ… ἄγειν

Dem. Cyd., *De contemn. morte* XIII (24, 19–22): ἐπεὶ καὶ τὸ βέλος οὐκ οἶδε μὲν τὸν σκοπόν, παρὰ δὲ τοῦ τοξότου ἐφ' ὅπερ ἐνεχθῆναι προσῆκον ἰθύνεται καὶ οὐκ ἂν εἴποι τίς τινος τὸ βέλος στοχάζεσθαι οὐδὲ γνῶσιν ἢ βούλησιν ἔχειν τοῦ τέλους.

48 ἀκάθαρτος…πύλης

Par. II 23,19: Καὶ ἔστησαν οἱ πυλωροὶ ἐπὶ τὰς πύλας οἴκου κυρίου, καὶ οὐκ εἰσελεύσεται ἀκάθαρτος εἰς πᾶν πρᾶγμα.

Is. 52, 1–2: Ἐξεγείρου ἐξεγείρου, Σιών, ἔνδυσαι τὴν ἰσχύν σου, Σιών, καὶ ἔνδυσαι τὴν δόξαν σου, Ἰερουσαλὴμ πόλις ἡ ἁγία· οὐκέτι προστεθήσεται διελθεῖν διὰ σοῦ ἀπερίτμητος καὶ ἀκάθαρτος. Ἐκτίναξαι τὸν χοῦν καὶ ἀνάστηθι κάθισον, Ἰερουσαλήμ· ἔκδυσαι τὸν δεσμὸν τοῦ τραχήλου σου, ἡ αἰχμάλωτος θυγάτηρ Σιών.

Sap. 7, 14: Ἀτμὶς γάρ ἐστιν τῆς τοῦ θεοῦ δυνάμεως καὶ ἀπόρροια τῆς τοῦ παντοκράτορος δόξης εἰλικρινής· διὰ τοῦτο οὐδὲν μεμιαμμένον εἰς αὐτὴν παρεμπίπτει.

8., 1–7 Ὅτι… προαιρούμενα

Dem. Cyd., *De contemn. morte* XIII (24, 2–22): Τούτου γε μὴν οὐδὲ τὴν τῶν ἄλλων ζώων φύσιν ἄμοιρον εἶναι· κἀκεῖνα γὰρ τὰ προσήκονθ' ἑαυτοῖς κατὰ λόγον ὁρᾶται ποιοῦντα καὶ τέλος αὐτοῖς ἐστιν ἑκάστη τῶν πράξεων. Οὐκ ἂν δ' οὕτως ἐποίει μὴ λόγῳ πρὸς τὸ τέλος ἀγόμενα· ἄλλως γὰρ τύχην ἀναγκαῖον ἂν ἦν, ὧν πράττουσιν, αἰτιᾶσθαι, καὶ οὕτως οὐδὲν ἂν ἦν ἐν οἷς πράττουσιν ὡρισμένον, ἀλλ' ὅπερ ἂν ἔτυχε τούτοις συνέβαινεν. Οὗ τὸ ἐναντίον τὰ περὶ αὐτὰ φαινόμενα μαρτυρεῖ, ἀεὶ ἢ τὸ πλεῖστον πάντων, ὧν ἐπιτηδεύουσιν, ὁμοίων ἀποβαινόντων. Ἐγὼ δὲ καὶ κατὰ λόγον μὲν γίνεσθαι τὰ ὑπὸ τῶν ζώων γενόμενα τίθεμαι· οὐκ ἐπὶ τούτων γὰρ μόνων, ἀλλὰ κἀπὶ τῶν ἀψύχων τὸ κατὰ λόγον ἴδοι τις ἂν τάξει τινὶ καὶ τούτων γινομένων καὶ ἐνεργούντων. Οὐ μὴν αὐτὰ τὸν τῶν γινομένων λόγον ἐν ἑαυτοῖς ἔχοντα ἑαυτὰ κατ' ἐκεῖνον καὶ τὸ δοκοῦν ἄγειν φημί, τὸν δὲ δημιουργὸν κατὰ τὸν ἐν αὐτῷ λόγον ἕκαστον πρὸς τὸ προσῆκον αὐτῷ τέλος ἐπείγειν, αὐτὰ δ' ἀσύνετα πάντα τῆς τῶν γινομένων αἰτίας ὑπάρχειν· ἐπεὶ καὶ τὸ βέλος οὐκ οἶδε μὲν τὸν σκοπόν, παρὰ δὲ τοῦ τοξότου ἐφ' ὅπερ ἐνεχθῆναι προσῆκον ἰθύνεται καὶ οὐκ ἂν εἴποι τίς τινος τὸ βέλος στοχάζεσθαι οὐδὲ γνῶσιν ἢ βούλησιν ἔχειν τοῦ τέλους.

9.1., 5–8 Νοῦς… φαμέν

Greg. Naz., *or. VII*, 46 (21, 1–2): Πείθομαι σοφῶν λόγοις ὅτι ψυχὴ πᾶσα καλή τε καὶ θεοφιλής, ἐπειδὰν τοῦ συνδεδεμένου λυθεῖσα σώματος ἐνθένδε ἀπαλλαγῇ, εὐθὺς μὲν ἐν συναισθήσει καὶ θεωρίᾳ τοῦ μένοντος αὐτὴν καλοῦ γενομένη, ἅτε τοῦ ἐπισκοτοῦντος ἀνακαθαρθέντος, ἢ ἀποτεθέντος, ἢ οὐκ οἶδ' ὅ τι καὶ λέγειν χρή, θαυμασίαν τινὰ ἡδονὴν ἥδεται καὶ ἀγάλλεται καὶ ἴλεως χωρεῖ πρὸς τὸν ἑαυτῆς δεσπότην, ὥσπερ τι δεσμωτήριον χαλεπὸν τὸν ἐνταῦθα βίον ἀποφυγοῦσα καὶ τὰς περικειμένας ἀποσεισαμένη πέδας, ὑφ' ὧν τὸ τῆς διανοίας πτερὸν καθείλκετο, καὶ οἷον ἤδη τῇ φαντασίᾳ καρποῦται τὴν ἀποκειμένην μακαριότητα.

Anast. S., *inter. et resp.* 21 (89, 533B–C): Τοῦ Θεολόγου, ἐκ τοῦ *Εἰς Καισάριον τὸν ἀδελφόν*. "Πείθομαι σοφῶν λόγοις ὅτι πᾶσα ψυχὴ καλή τε καὶ θεοφιλής, ἐπειδὰν τοῦ συνδεδεμένου σώματος λυθεῖσα ἐνθένδε ἀπαλλαγῇ, εὐθὺς ἐν συναισθήσει καὶ θεωρίᾳ τοῦ μένοντος αὐτὴν καλοῦ γενομένη, ἅτε τοῦ ἐπισκοτοῦντος ἀνακαθαρθέντος, ἢ οὐκ οἶδ' ὅ τι καὶ λέγειν χρή, θαυμασίαν τινὰ ἡδονὴν ἥδεται καὶ ἀγάλλεται, καὶ ἡδέως χωρεῖ πρὸς τὸν ἑαυτῆς Δεσπότην, ὥσπερ τι δεσμωτήριον χαλεπὸν τὸν ἐνταῦθα βίον ἀποφυγοῦσα καὶ τὰς περικειμένας ἀποσεισαμένη πέδας, ὑφ' ὧν τὸ τῆς διανοίας πτερὸν καθείλκετο, καὶ οἷον ἤδη τῇ φαντασίᾳ καρποῦται τὴν ἀποκειμένην μακαριότητα".

Dem. Cyd., *De contemn. morte* XIV (25, 9–10): Ὃ δ' αὐτὸν καθαρῶς ἄνθρωπον δείκνυσι καὶ τῶν λοιπῶν διαιρεῖ, ὁ λόγος ἐστὶ καὶ ὁ νοῦς…

Dem. Cyd., *De contemn. morte* XIV (26,14–27,10): …τεκμήριον ἐναργὲς εἶναί τινα καθ' αὐτὴν τῆς ψυχῆς οὐσίαν ἐνδεᾶ μὲν σώματος, δυναμένην δὲ ἐφ' ἑαυτῆς καὶ εἶναι καὶ μένειν καὶ προσέτι πράττειν τὰ ἑαυτῆς τοσοῦτον τελεώτερόν τε καὶ καθαρώτερον, ὅσον καὶ μᾶλλον ἀποδιδράσκει τὸ σῶμα καὶ ἑαυτῇ πειρᾶται συνεῖναι. Ὅταν γὰρ τοῦ σώματος καὶ τῶν περὶ τούτου φροντίδων ἑαυτὴν ἀπολύσασα ἢ καὶ τὴν περὶ τὸν ὁρατὸν κόσμον πλάνην ἀφεῖσα τοὺς ἀφανεῖς τῶν ὄντων λόγους σκοπῇ καὶ τὴν ἀλήθειαν ἐφ' ἑαυτῆς δοκιμάζῃ, τότε, καθαρῶς ἑαυτῆς γινομένη καὶ τῶν ἀΰλων παραδειγμάτων ἀσώματος ἀσωμάτων ἐφαπτομένη καὶ ὥσπερ ἔνδον ἱερῶν γινομένη, καταλιμπάνει μὲν ἔξω τὸ σῶμα, ὡς οὐ θεμιτὸν ἐκείνου παρεπομένου καὶ τὴν ἰδίαν ἀφροσύνην ὥσπερ τι σκότος αὐτῆς καταχέοντος τῆς ἀληθείας λαβέσθαι, ἀλλ' ὥσπερ τινὸς ἄχθους ἀπαλλαγεῖσα κούφη πρός τε τὴν οὐσίαν καὶ τὸ ἀληθὲς διαβαίνει. καὶ τότε τὸν ἄνθρωπον τελεώτατον καὶ σοφώτατον καὶ ἀνδρῶν ἄριστον καὶ πάντα τὰ τῆς ἀρετῆς ὀνόματα προσειπεῖν ἔξεστιν.

10–11 ἀλλ' … λόγια

II Petr. 2,4-7: …ὁ Θεὸς ἀγγέλων ἁμαρτησάντων οὐκ ἐφείσατο, ἀλλὰ σιροῖς ζόφου ταρταρώσας παρέδωκεν εἰς κρίσιν τηρουμένους...

11–16 Ὥρισται… οὖσα

Theoph. Nic., *de aet. mundi* 36 (33,23–25): Οἷον θέλει ὁ Θεὸς πάντας ἀνθρώπους σωθῆναι καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν, πλὴν συνεργούσης καὶ τῆς ἡμετέρας θελήσεως.

14–15 οὐ… αἰωνίως

Ez. 33, 11: εἰπὸν αὐτοῖς "Ζῶ ἐγώ, τάδε λέγει Κύριος. Οὐ βούλομαι τὸν θάνατον τοῦ ἀσεβοῦς ὡς τὸ ἀποστρέψαι τὸν ἀσεβῆ ἀπὸ τῆς ὁδοῦ αὐτοῦ καὶ ζῆν αὐτόν. Ἀποστροφῇ ἀποστρέψατε ἀπὸ τῆς ὁδοῦ ὑμῶν· καί ἵνα τί ἀποθνήσκετε, οἶκος Ἰσραήλ;"

Joh. Damasc., *exp. fid*. 43, II 29 (102, 67–70): Χρὴ εἰδέναι ὡς ὁ Θεὸς προηγουμένως θέλει πάντας σωθῆναι καὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ τυχεῖν· οὐ γὰρ ἐπὶ τὸ κολάσαι ἔπλασεν ἡμᾶς, ἀλλὰ πρὸς τὸ μετασχεῖν τῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ ὡς ἀγαθός. Ἁμαρτάνοντας δὲ θέλει κολάζεσθαι δικαίως.

Blemm., *vit. fin.* I (2, 26–29): Ἐπεὶ τοίνυν ἀληθής ἐστιν ὁ Θεὸς καὶ τὰ λόγια αὐτοῦ ἀληθινὰ κατὰ τὸν ἐν προφήταις μέγαν Δαυίδ, φησὶν οὖν ἀληθῶς ὁ Θεός· "Οὐ θελήσει θέλω τὸν θάνατον τοῦ ἁμαρτωλοῦ ὡς τὸ ἐπιστρέψαι καὶ ζῆν αὐτόν"…

16–20 θέλει… ἐφικέσθαι

Joh. Damasc., *Exp. fid*. 43, II 29 (102, 67–70): Χρὴ εἰδέναι ὡς ὁ Θεὸς προηγουμένως θέλει πάντας σωθῆναι καὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ τυχεῖν· οὐ γὰρ ἐπὶ τὸ κολάσαι ἔπλασεν ἡμᾶς, ἀλλὰ πρὸς τὸ μετασχεῖν τῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ ὡς ἀγαθός. Ἁμαρτάνοντας δὲ θέλει κολάζεσθαι δικαίως.

Marc. Eug., *ad Reg.* 23 (339–341): Τοῦτο γάρ ἐστιν ὁ τοῦ δικαίου λόγος, οὐ τοῖς φαύλοις μόνον τὰ γέρα καὶ τὰς τιμάς, ἀλλὰ καὶ τοῖς φαύλοις ἀποδιδόναι τὴν πρέπουσαν δίκην.

9.2., 9–13 καὶ[2]… ἔργου

Theod., *prov.* VI, 83 (645C): Οὐκοῦν ἀρετὴν μὲν ὁριζόμεθα φρόνησιν, σωφροσύνην, ἀνδρίαν, δικαιοσύνην καὶ τὰ ἀπὸ τούτων γεννώμενα, ἢ ἐν τούτοις περιεχόμενα τῆς φιλοσοφίας μόρια.

10–13 ἔχοντα…ἔργου

Plot., *Enn.* III, 2, 5 (96, 12–14): Καὶ γὰρ καὶ τὰ μόρια διάφορα ὄντα καὶ διάφορον τὴν ἐνέργειαν ἔχοντα· ἄλλο γὰρ ποιοῦσι πόδες, ὀφθαλμοὶ δ' ἄλλο, διάνοια δὲ ἄλλο καὶ νοῦς ἄλλο.

Pleth., *De virt.* A. 2 (4, 4–5): Εἶναί τε τέτταρα μὲν τὰ μέγιστα μόρια ἀρετῆς, σωφροσύνην, ἀνδρείαν, δικαιοσύνην, φρόνησιν.

Op. cit. B. 14 (17–18): Τῶν ἀρετῶν γενικαὶ μὲν φρόνησις, δικαιοσύνη, ἀνδρεία, σωφροσύνη […].

21–22 ἐκ… αὐτούς

Mat. 7,20: …ἀπὸ τῶν καρπῶν αὐτῶν ἐπιγνώσεσθε αὐτούς.

26–29 οὔτε… τἀγαθόν

Plot., *Enn.* III 2, 5 (54, 25–26): Ὅλως δὲ τὸ κακὸν ἔλλειψιν ἀγαθοῦ θετέον.

Procl. Is., *mal. subs.* 14 (143,22–24): Τὸ δὲ κατὰ πάντα τρόπον τοῦ ἀγαθοῦ ἐστερημένον, ὃ αὐτόκακον λέγεται, οὐδαμῇ οὐδαμῶς οὔτε ἦν οὔτε ἔστιν οὔτε ἔσται οὔτε εἶναι δύναται.

Procl. Is., *mal. subs.* 64 (182, 21–22): Ἀλλ' ὅτι μὲν τὸ πάντῃ κακὸν στέρησις τοῦ ἀγαθοῦ καὶ ἔλλειψις εἴρηται.

Joh. Phil., *In Phys.* 16, (122, 5–12): Αἱ γὰρ κακίαι ἀόριστοι ὥσπερ καὶ αἱ στερήσεις, τὰ δὲ ἐναντία ὥρισται διότι καὶ εἰδοπεποίηται, ἥ τε ἀνεπιστημοσύνη σαφῶς στέρησις μόνον τῆς ἐπιστήμης. Εἰλήφθωσαν γὰρ μὴ ἁπλῶς οἱ διαστρόφους δόξας ἔχοντες, εἶτα εἰς ἐπιστήμην ἀγόμενοι· μάλιστα μὲν γὰρ καὶ οὗτοι κατὰ στέρησιν ἀντίκεινται τοῖς ἐπιστήμοσιν, εἴ γε καὶ ἡ κακία καθόλου στέρησις ἀρετῆς, ἀλλὰ διὰ τὸ τῆς στερήσεως ἀόριστον οὐκ ἔστι μοναχῶς ἡ τῆς κακίας πρὸς τὴν ἀρετὴν ἀντίθεσις.

Joh. Damasc., *exp. fid*. 93, IV 20 (220, 22–221, 28): Ἀλλ' εἰ τοῦτο, φασί, πόθεν τό κακόν; Ἀμήχανον γὰρ ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ τὸ κακὸν ἔχειν τὴν γένεσιν. Φαμὲν οὖν ὅτι τό κακόν οὐδὲν ἕτερόν ἐστιν εἰ μὴ τοῦ ἀγαθοῦ στέρησις καὶ ἐκ τοῦ κατὰ φύσιν εἰς τὸ παρὰ φύσιν παρατροπή· οὐδὲν γὰρ κακὸν κατὰ φύσιν. "Πάντα" γὰρ "ὅσα ἐποίησεν ὁ Θεὸς" "καλὰ λίαν", καθὸ γέγονεν. Οὕτω τοίνυν μένοντα, καθώς ἔκτισται, καλὰ λίαν εἰσίν, ἑκουσίως δὲ ἀποφοιτῶντα ἐκ τοῦ κατὰ φύσιν καὶ εἰς τὸ παρὰ φύσιν ἐρχόμενα, ἐν τῷ κακῷ γίνονται.

Theoph. Nic., *de aet. mundi* 11 (6, 5–6): Πονηρία γάρ ἐστιν ἡ ἑκούσιος τοῦ ἀγαθοῦ στέρησις.

31–32 οὔτε… εἰσίν

Dem. Cyd., *De contemn. morte* XVI (31, 1–3): …ᾗ τὰς σωματικὰς ἡδονάς, εἴ τις παραβάλλειν ἐθέλοι, εἴδωλα μᾶλλον ἡδονῶν, ἢ τοῦθ' ὃ καλοῦνται μετ' ἀληθείας ἐρεῖ.

Marc. Eug., *ad Reg.* 24 (379–380): Τοῖς τοίνυν ἐνταῦθα μὴ διαπλάσασιν ἑαυτοὺς κατὰ τὴν ἀρετὴν προαιρετικῶς μηδὲ πρὸς ἐκεῖνον μορφωθεῖσι τὸν βίον ἀδύνατον ἐκεῖ τὸ τέλειον ἀπολαβεῖν.

32–35 Ὡσαύτως… συμβήσεται

Mat. 26,24: Ὁ μὲν υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ὑπάγει καθὼς γέγραπται περὶ αὐτοῦ, οὐαὶ δὲ τῷ ἀνθρώπῳ ἐκείνῳ δι' οὗ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοται· καλὸν ἦν αὐτῷ εἰ οὐκ ἐγεννήθη ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος.

Joh. Damasc., *Exp. fid*. 94, IV 21 (222, 10–14): Ἕκαστος δὲ ἐξ οἰκείας προαιρέσεως καλός τε καὶ κακὸς γίνεται. Εἰ καὶ τοίνυν ἔφη ὁ Κύριος· «Συνέφερε τῷ ἀνθρώπῳ ἐκείνῳ, εἰ οὐκ ἐγεννήθη», οὐ τὴν οἰκείαν κτίσιν κακίζων ἔλεγεν, ἀλλὰ τὴν ἐξ οἰκείας προαιρέσεως καὶ ῥαθυμίας ἐπιγενομένην τῷ κτίσματι αὐτοῦ κακίαν.

Theod. Met., *misc.* 28 (339–340): Οὐκ οἶδ' ὁπότερον ἂν ἀνθρώπῳ τὸ βέλτιστον εἴη, ἢ τὸ γενέσθαι καὶ προελθεῖν εἰς βίον, ὅτι δὴ καθάπαξ ἄμεινον τοῦ μὴ εἶναι, καὶ πάντως τὸ γενέσθαι τοῦ μὴ γενέσθαι, καὶ δι' ἕτερα πλεῖστα, ἅ, κἂν εἰ μὴ πάντα, τινὰ δ' ὅμως εἰρήσεται, ἢ τὸ μὴ γενέσθαι, μηδὲ ξυλλαχεῖν ὅλως ζωῇ τε καὶ βίῳ τοσούτοις συναντῆσαι μέλλοντι τοῖς δυσχερέσι καὶ βαρυτάτοις τῇ ζωῇ πράγμασι διὰ πάσης, ὡς εἰπεῖν, τῆς ζωῆς.

Man. Palaeol., *disp. de. Jud.* I (123): Οὔκουν γε διέλαθε τὸν Σωτῆρα τὰ παρ' ἡμῖν φιλοσοφούμενα ταῦτα. Εἰρήκει δ' ὅμως τὸν λόγον ὥσπερ εἰρήκει, κἀκεῖνό γε τὸ ἀληθὲς ἀπεφήνατο, ὡς ἦν ἂν τῷ Ἰούδα συμφέρον, εἰ οὐδὲ τὴν ἀρχὴν ἐγεννήθη. Ταλανίζει δὲ σαφῶς ὁ Σωτὴρ οὐχ ἣν ἐδημιούργησε φύσιν —πῶς γὰρ ἂν ἦν τι κακὸν ἐκείνου δημιούργημα καὶ τῆς αὐτοῦ χειρὸς ἀπολαῦσαν;—, ἀλλὰ τὴν ἐπὶ τὰ χείρω ῥοπὴν ἐκείνου καὶ τὴν προαίρεσιν, ἐκτραπεῖσαν εἰς ὅ τι κάκιστον καὶ τοσοῦτον προσδεδραμηκυῖαν τοῖς φαυλοτέροις, ὅσῳ καὶ καλὸν αὐτῷ εἶναι, εἰ οὐκ ἐγένετο πώποτε. Προσέχειν δὲ οἶμαι δεῖν ἀκριβέστερον τῷ ῥητῷ. Τὸ γὰρ "καλὸν ἦν αὐτῷ" τοῦτο ἐπιλέγοντος. αὐτῷ γε τούτῳ μόνῳ τῷ δυστυχεῖ τῶν πώποτε γεγενημένων ἀνθρώπων ἐλυσιτέλει μηδὲ γενέσθαι, ἐπειδὴ καὶ μόνῳ γε τῶν πάντων ἀνθρώπων πᾶς ὁ τῶν χειρίστων ἐσμὸς συνεπέρρευσε, μεθ' ὅσης ἄν τις εἰπεῖν οὐκ ἔχει περιουσίας, καὶ τοσοῦτον ὑπερήλασε τοὺς βεβοημένους ἐπὶ κακίας πάντας ὁμοῦ, αὐτόκλητος εἰς τοῦτο παραγενόμενος, ὅσον οὐκ ἔνι λογίσασθαι οὐδ' ἐνθυμηθῆναι.

Op. cit. II (130–131): Οὔκουν διέλαθε τὸν Σωτῆρα τὰ παρ' ἡμῖν φιλοσοφούμενα ταῦτα. Εἰρήκει δ' ὅμως ἐκεῖνο τὸ φοβερὸν καὶ ἀκοῦσαι· "καλὸν ἦν αὐτῷ, εἰ οὐκ ἐγεννήθη"· ὅπερ εἴ τις ἐκλήψεται κατὰ τοὺς ἁγίους, ὡς ἤδη φθάσαντες ἔφημεν, εὖ γε ποιήσει, τὰς ἔρεις προρρίζους ἐξανασπῶν. Ἂν δὲ καὶ τὸ "οὐκ ἐγεννήθη" ἀντὶ τοῦ 'οὐκ ἐγένετο' λάβῃ, καλῶς καὶ οὕτω διανοήσεται, εἴπερ ὑγιῶς ἡμῖν ἔχει —ἔχει δὲ πάντως— τὰ εἰρημένα. Ταλανίζει δὲ σαφῶς ὁ Σωτὴρ οὐχ ἣν ἐδημιούργησε φύσιν —πῶς γὰρ ἂν ἦν τι δίκαιον σχετλιάζεσθαι τῶν αὐτοῦ δημιουργημάτων;—, ἀλλὰ τὴν ἐπὶ τὰ χείρω ῥοπὴν ἐκείνου καὶ τὴν προαίρεσιν, ἐκτραπεῖσαν εἰς ὅ τι κάκιστον καὶ τοσοῦτον προσδεδραμηκυῖαν τοῖς φαυλοτέροις, ὅσον καὶ καλὸν αὐτῷ εἶναι, εἰ οὐκ ἐγεννήθη, ἵνα μὴ τοιοῦτον κακὸν ἑαυτὸν ἀποφήνῃ, οἷον οὐκ ἔνι λόγῳ δεικνύναι. Καὶ παρίστησιν αὐτὸ τὸ ῥητόν, εἴ τις θεωρητικώτερον αὐτῷ προσέξει τὸν νοῦν. Τὸ γὰρ "καλὸν ἦν αὐτῷ" τοῦτό ἐστιν ἐμφαίνοντος ὡς ἄρα δυστυχέστατος οὗτος τῶν πώποτε γεγενημένων ἀνθρώπων, καὶ διὰ τοῦτο ἐλυσιτέλει τῷ ταλαιπώρῳ μηδὲ εὐμοιρῆσαι τοῦ εἶναι, εἴπερ καὶ μηδ' ὁτῳοῦν ἑτέρῳ τῶν κτισμάτων ἐλυσιτέλει. Ὁ γὰρ τῶν χειρίστων ἐσμὸς αὐτῷ συνεπέρρευσε, μεθ' ὅσης ἄν τις εἰπεῖν οὐκ ἔχοι περιουσίας, καὶ τοσοῦτον ὑπερήλασε τοὺς βεβοημένους ἐπὶ κακίᾳ πάντας ὁμοῦ, ἅτε τῶν ἑλκόντων πραγμάτων πρός τ' ἀγαθὸν ἐξ ἐναντίας ὁδεύσας καὶ τοῖς χειρίστοις σαφῶς προσδεδραμηκώς —τοῦτο δὲ διὰ πλειόνων ἐδείχθη—, ὅσον οὐκ ἔνι λογίσασθαι οὐδ' ἐνθυμηθῆναι.

37–42 Εἰ…σπεύδειν

Dem. Cyd., *de contemn. morte* X (19, 4–16): Καὶ παρὰ μὲν τῶν ἀρχομένων τιμαὶ καὶ φόροι τοῖς ἄρχουσιν ἀρετῆς ἆθλα ταῦτα καὶ τῆς εἰς τοὺς ἐλάττους προνοίας, παρὰ δὲ τῶν ἀρχόντων διηνεκὴς τῶν ὑπὸ χεῖρα φροντὶς καὶ πρόνοια συνεχής, ἣν τοσαύτην δείκνυνται, ὥσθ' ὅ γε καλὸς καὶ δίκαιος ἄρχων ἰδίοις κινδύνοις σωτηρίαν τοῖς ἄλλοις πορίζει καὶ πολλοὶ ταῖς πατρίσιν ἀμύνοντες ἔπεσον, ὃ τῆς τῶν ἀλόγων φύσεως πορρωτάτω. Ὑπὲρ γὰρ αὐτῶν μόνον ἢ καὶ τέκνων μόλις ἴδοι τις ἂν ἀμυνόμενα, ἀνθρώπων δὲ μόνων ἡ τῶν ἐλαττόνων πρόνοια παρώνυμός τις οὖσα λόγου καὶ νοῦ. Καίτοι τί τις ἂν εἴποι τούτου καθαρώτερον δεῖγμα τῆς τε ἀνθρωπίνης τελειότητος καὶ τῆς τῶν ἀλόγων ἐνδείας;

9.3., 6–8 καὶ[2]… ἀμείνονι

Marc. Eug., *ad Reg.* 25 (415–416): Ἀλλ' ἀνέχεται καὶ μακροθυμεῖ τήν τε μετάνοιαν ἑκάστου τῶν βουλομένων καὶ τὴν ἐπιστροφὴν ἀναμένων·

13–16 Καὶ… νικᾶν

Sym. Theol., *exhort.* 97–102 (318): Καὶ οὐκ ἀφίησι μόνους ἡμᾶς (οἶδε γὰρ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως τὴν ἀσθένειαν), ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ἐκεῖνος συμπάρεστιν ἡμῖν καὶ μέντοι γε πολεμεῖν προαιρουμένοις συμμαχεῖ καὶ ἰσχὺν μυστικῶς ἐμπαρέχει ἡμῖν καὶ τὴν κατὰ τοῦ ἐχθροῦ νίκην αὐτὸς μᾶλλον ἢ ἡμεῖς ἐργαζόμεθα.

25-26 της θείας…εξάπτωσιν

Joh. Damasc., *Const.* 95 (313B): Καὶ γὰρ ὅσον ἀναγινώσκονται αἱ θεῖαι Γραφαί, τοσοῦτον καὶ ἐπιγινώσκονται, καὶ πλέον ἐξάπτουσιν ἡμᾶς πρὸς τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ.

36–38 Οὐδὲν… ἀποβησόμενον

Psel., *phil. min.* 46 (159, 6–7): Εἰ τὸ ἐσόμενον, φῄς, οἶδε Θεός, ὅρος ἐστὶν ἀκριβὴς τῆς τούτου ἐκβάσεως ἡ ἐκείνου πρόγνωσις.

36–52 Οὐδὲν…συμβεβηκός

Germ., *vit. term.* 56, 4–21: Τὸ οὖν ἐν ταῖς τοιαύταις εὐσεβέσιν ἐννοίαις περὶ Θεοῦ ὁμαλόν τε καὶ συνηρτημένον ἀληθῶς λίαν καὶ ἀπρόσκοπον δείκνυσιν τὴν διὰ τῶν ἱερῶν γραμμάτων

φέρουσαν ὁδὸν πρὸς τὸ τῆς ἀληθείας καταγώγιον, καὶ οὐ τὸ οἴεσθαι ὡς ἐκ ταὐτομάτου τοῖς ἀνθρώποις ἐπιέναι τὸν θάνατον, τοῖς ὡς ἔτυχεν συμπτώμασιν ἐπισυμβαίνοντα, κἀντεῦθεν τῶν δύο τὸ ἕτερον περὶ τὴν κρείττονα φύσιν συνάγεσθαι ἄτοπον, ἢ τὸ περὶ τὸν ἄνθρωπον ἀπρονόητον καὶ τὴν περὶ τὸ τιμιώτατον τῆς ὁρατῆς κτίσεως καταφρόνησιν, δι' ὃν λόγος, νόμος, προφῆται, αὐτὰ τὰ Χριστοῦ πάθη, Πνεύματος ἁγίου διανομαί, αἰωνίων ἀγαθῶν ἐπαγγελίαι, καὶ ὅσα ἕτερα τῆς τοῦ Θεοῦ ἀγαθότητος περὶ τὸ ἡμετέρον γένος δωρήματα, ἢ ἀσθένειαν αὐτῆς καταγορεύειν, ὡς μὴ ἀρκούσης τῇ ἐποπτικῇ τε καὶ προνοητικῇ δυνάμει πάσης τῆς καθ' ἡμᾶς περιδράσσεσθαι φύσεως μήτε μὴν δυναμένης συνάγειν τὰ ἔργα ἡμῶν καὶ τοὺς λογισμούς, ὥς φησιν ὁ προφήτης, μηδὲ ἰσχύειν "ἐπιβλέπειν ἐπὶ πάντας τοὺς κατοικοῦντας τὴν γῆν", πρὸς ὃν πάντα τὰ ἔθνη κατὰ τὸν Ἡσαΐαν "ὡς σταγὼν ἀπὸ κάδου καὶ ὡς ῥοπὴ ζυγοῦ καὶ ὡς σίελος ἐλογίσθησαν".

10., 3–5 Καὶ… ἄγεται

Nic. Meth., *vit. term.* I (230–231): ἀλλ' ὅσα γε κατὰ λόγον ζῇ καὶ προαίρεσιν, ταῦτα τῶν αὐτεξουσίων ζωῶν οἰκείους ἐφ' ἑαυτὰ τοὺς ὅρους ἐφέλκεται.

4–9 Ἐρχόμενος… ἀναχώρησις

Nic. Meth., *vit. term.* I (231): Ἐγὼ δὲ παρὰ τῆς θείας σοφίας οἶδα μαθών, ὅτι τοῖς μὲν ἀγαπῶσι τὸν Θεὸν "πάντα συνεργεῖ ὁ Θεὸς εἰς τὸ ἀγαθόν", οἷς δὴ καὶ τὴν τῶν οὐρανῶν βασιλείαν καὶ τὰ ἐπηγγελμένα προητοίμασεν ἀγαθά, "ἃ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδε, καὶ οὖς οὐκ ἤκουσε, καὶ νοῦς ἀνθρώπων οὐκ ἐξιχνίασεν"· οὔτε δὲ συμπράττει τοῖς κακῶς πράττουσιν, ἀλλὰ μόνος ἐκ τῆς παρ' αὐτῷ κειμένης τοῦ αὐτεξουσίου πηγῆς ὁ κατὰ προαίρεσιν κακὸς ἀντλεῖ τὰ κακά.

23 τὰς…θέλει

Prov. 21,1: Ὥσπερ ὁρμὴ ὕδατος, οὕτως καρδία βασιλέως ἐν χειρὶ Θεοῦ· οὗ ἐὰν θέλων νεύσῃ, ἐκεῖ ἔκλινεν αὐτήν.

Bas., *Deus non auct. mal.* 31 (340C–341A): Διόπερ, ἐπειδὴ ἔδει συντριβῆναι αὐτόν, ὁ φρόνιμος καὶ σοφὸς τῶν ψυχῶν οἰκονόμος διῳκήσατο αὐτὸν περιφανῆ γενέσθαι καὶ πᾶσιν ἐξάκουστον, ἵνα ἄλλοις γοῦν ὠφέλιμος διὰ τοῦ πάθους γένηται, ἐπειδὴ αὐτὸς ὑπὸ τῆς ἄγαν κακίας ἀνίατος ἦν. "Ἐσκλήρυνε" δὲ αὐτὸν τῇ μακροθυμίᾳ καὶ τῇ τῆς τιμωρίας ἀναβολῇ ἐπιτείνων αὐτοῦ τὴν κακίαν, ἵνα εἰς τὸν ἔσχατον ὅρον αὐξηθείσης αὐτοῦ τῆς πονηρίας τὸ δίκαιον ἐπ' αὐτῷ τῆς θείας κρίσεως διαφανῇ.

28–40 Καὶ… κακουμένοις

Nic. Meth., *vit. term.* II (241): Πάντα ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα καὶ αἱ μυριάκις ἐπὶ μυρίοις τοῖς ἑκάστοτε ἐκβαίνουσι καὶ ἐκβησομένοις ἐκφωνηθεῖσαι θεῖαι προρρήσεις συμπείθουσί με μὴ μόνον τὸ πέρας τῆς καθ' ἡμᾶς ζωῆς, ἀλλὰ δὴ καὶ τὸ ὅλον εἶδος αὐτῆς, καὶ τὰς τῶν διαφόρων βίων ἐξαλλαγάς, καὶ τὰς κοινὰς ἐθνῶν ἢ πόλεων ἢ χωρῶν ἢ γενῶν ἢ ἡλικιῶν, οὐ πολὺ δὲ εἰπεῖν καὶ ἰδίας ἑκάστου καὶ περὶ ἕκαστον δοκούσας ἀτυχίας ἢ εὐτυχίας, καὶ νόσους καὶ ὑγείας, εἰ καὶ μὴ πάσας (ἔστι γὰρ ἃ καὶ ἡ φύσις ἐν ἡμῖν δρᾷ, καίτοι ἔξεστι καὶ ταύτην ὅρον ἐκ Θεοῦ δεδομένον εἰπεῖν) καὶ πάντα ἁπλῶς τὰ περὶ τὴν ἡμετέραν ζωὴν πολυτρόπως οἰκονομούμενα κατὰ θείαν συντίθεσθαι πρόγνωσιν καὶ πρόρρησιν γίνεσθαι.

Op. cit. II (252): Ἄθρει δή μοι καὶ τὰς κοινὰς καὶ πολυανθρώπους ἐπαγωγὰς καὶ δοκούσας ἀώρους πανωλεθρίας ἀπό τε πολέμων, ἀπό τε λοιμῶν ἢ λιμῶν ἢ σεισμῶν ἢ χασμάτων γῆς αἰφνιδίων ἢ ναυαγίων ἢ ἐκπυρώσεων ἢ ἄλλων ὠντινωνοῦν συμπτωμάτων πολλῶν πολυτρόπως τῷ καθ' ἡμᾶς συγκυρούντων βίῳ, ὡς, εἰ καὶ μὴ πάντες ὅσοι τὸν κοινὸν οὕτως ὑπέστησαν κίνδυνον τῆς αὐτῆς ἡλικίας ἢ τοῦ ὁμοίου βίου τυγχάνουσιν ὄντες, ὅμως κατὰ τοὺς ἀῤῥήτους λόγους τῆς θείας προνοίας καὶ τὰ ἀνεξερεύνητα κρίματα ἄλλα περὶ ἄλλους, καὶ πάντα σοφῶς ἄγαν καὶ ὡς [lac.] καταλάβοιμεν, προνοεῖται καὶ διεξάγεται, καὶ οὐδὲν τὴν

θείαν διαφεύγει βουλήν τε καὶ πρόγνωσιν καὶ προόρισιν, ἀλλὰ καὶ ἡ σωτηρία τῶν σωζομένων καὶ πᾶσα μεταβολὴ καὶ φθορὰ καὶ κίνησις καὶ ἀλλοίωσις ἐκεῖθεν ἤρτηται.

34-35 τῷ δὲ ….πνεύματι
I Cor. 2.10: Τὸ γὰρ πνεῦμα πάντα ἐρευνᾷ, καὶ τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ.

55–59 Καὶ… τρόπον
Nic. Meth., *vit. term.* II (253): "Ἐπιβλέπει" γοῦν "ἐπὶ πάντας τοὺς κατοικοῦντας τὴν γῆν", καὶ εἰς μίαν ἁπλῆν καὶ ἀδιεξόδευτον πρόγνωσιν συνάγει πάντα τὰ ἔργα καὶ "τοὺς διαλογισμοὺς τῶν καρδιῶν ἡμῶν", καὶ κατὰ μίαν ὑπερπληρωμένην καὶ ὑπερεξῃρημένην ἐπιβολὴν ὁρᾷ πάντας τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων "ὁ πλάσας κατὰ μόνας τὰς καρδίας αὐτῶν".
Op. cit. III (264–265): Καὶ αὐτὸς γινώσκει τοὺς διαλογισμοὺς τῶν ἀνθρώπων καὶ τῆς καρδίας τὰ κρύφια, καὶ τὸ ἀκατέργαστον ἡμῶν τοῖς ὀφθαλμοῖς αὐτοῦ προεώραται.

68 εὐμήχανος…ἐξανύει
Germ., *vit. term.* 56, 23–58, 2: Εἰ οὖν οὕτως εὐτελῆ καὶ ὡς οὐδὲν πρὸς τὸ θεῖόν τε καὶ ἀκατάληπτον μέγεθος ἅπαντα τὰ ἀνθρώπινα, τίς μόχθος αὐτῷ σταγόνος μιᾶς ποιήσασθαι κατανόησιν, ἤγουν τὰς ὁδοὺς ὁμοῦ καὶ τὰς κινήσεις, τάς τε κατὰ ψυχὴν καὶ ὅσαι διὰ σώματος πάντων ἀνθρώπων ἀθρόως καὶ οὐκ ἀνὰ μέρος προορᾶν τε καὶ κρίνειν, τὸ ἑκάστῳ πρόσφορον τέλος ὁρίζοντος αὐτοῦ τοῦ τὰ πάντα συνέχοντος καὶ πρὸς τὸ εὔτακτον διακυβερνῶντος τὴν σύμπασαν κτίσιν, οὐχ ὅση ἐν ὁρατοῖς μόνον ὑπάρχει, ἀλλ' ἤδη πολλῷ πλέον τὴν ἀόρατόν τε καὶ ὑπερκόσμιον;

11.1., 1–2 Ταῦτα…2 συμπληροῖ
Germ., *vit. term.* 54, 16–17: Τῇ γὰρ τοῦ κτίσαντος προγνώσει ταῦτα δὴ πάντα καὶ προεώραται καὶ πρὸς τὸ ἁρμόδιον τέλος διώρισται…

2–5 Οὐκ…μένει
Mich. Glyc., *In S. Scr.* 36 (388,5–6): Προγινώσκει μὲν γὰρ ὁ Θεὸς τὴν ἑκάστου προαίρεσιν, τὸ δέ γε αὐτεξούσιον, καθάπερ εἴπομεν, οὐκ ἀναιρεῖ.
Pleth., *fat.* 70: Ἀλλ' 'εἰ πάντα ὥρισται', φαίη ἄν τις, 'καὶ οὐδὲν ὅ τι μὴ ἀνάγκης μετείληφε τῶν ὄντων τε καὶ γιγνομένων, ἔκ τε τῶν ἀνθρώπων οἴχοιτ' ἂν ἡ ἐλευθερία καὶ ἡ δίκη ἐκ τῶν θεῶν, τῶν μὲν ἀνθρώπων ἀνάγκῃ ἅττ' ἂν πράττοιεν πραττόντων καὶ οὐκέτι οὔτ' ἂν κυρίων ἑαυτῶν ὄντων οὔτ' ἂν ἐλευθέρων, τῶν δὲ θεῶν ἤτοι τοπαράπαν ἀφεστώτων ἂν τοῦ κολάζειν τοὺς κακοὺς ἢ οὐκ ἂν ἐν δίκῃ κολαζόντων, εἴ γε δὴ ἀνάγκῃ οἱ κακοὶ κακοί'.

6 ἵνα ἐφ…παραδείγματος
Nic. Meth., *vit. term.* II (257–258): Ἐπειδὴ γὰρ ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς οἰκονομίᾳ τέλειος ἄνθρωπος ἐχρημάτισε καὶ κατὰ πάντα γέγονε καθ' ἡμᾶς χωρὶς ἁμαρτίας, ἀκολούθως καὶ τῷ καθ' ἡμᾶς ὑπέπεσε τῆς ζωῆς ὅρῳ· καὶ πρὸ τῆς τούτου μὲν ἀποπερατώσεως αὐτός τε "Οὔπω ἥκει ἡ ὥρα μου" ἔλεγε, καὶ οἱ εὐαγγελισταὶ τοῦ τὰς χεῖρας τῶν διωκόντων ἀποδιδράσκειν αὐτὸν αἰτίαν ἐπῆγον τὸ "μήπω ἐλθεῖν τὴν ὥραν αὐτοῦ"· ὅτε δὲ ὁ τοῦ πάθους ἐπέστη καιρός, αὐτοῦ λόγος ἐστὶ τό, ἤγγικεν ἡ ὥρα· καταιτιώμενος δὲ τοῦ προδότου καὶ ἅμα ὑπὲρ αὐτοῦ εὐσυμπαθήτως ἀποκλαιόμενος ἔφησε. Πλὴν ὁ μὲν υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ὑπάγει, καθὼς γέγραπται περὶ αὐτοῦ· "οὐαὶ δὲ τῷ ἀνθρώπῳ δι' οὗ παραδίδοται". Ὁρᾷς ὅπως οὐ μόνον οὐκ ἐπαινεῖται ὁ Ἰούδας, ἀλλὰ καὶ ταλανίζεται καὶ κακίζεται, καίτοι τῷ "πρὸ καταβολῆς κόσμου" προεγνωσμένῳ, καθά φησι Πέτρος, καὶ "πρὸ τῶν αἰώνων" προωρισμένῳ, καθά φησι Παῦλος, οἱ μεγάλοι πρόβολοι τῆς ἐκκλησίας, ἐπ' ἐσχάτων δὲ φανερωθέντι δι' ἡμᾶς αἵματι Χριστοῦ δόξας ὑπηρετήσασθαι. Διατί; Ὅτι μὴ πρὸς τοῦτον ἦν ἀπιδὼν τὸν σκοπόν, μηδ' ὡς τοῦ θείου

ὅρου διάκονος, ἀλλ᾽ ὡς ὑπὸ τοῦ τῆς φιλαργυρίας πάθους κινούμενος εἰς τὴν προδοσίαν ἐλήλυθεν· οὐχ ἡ ἔκβασις τοῦ πράγματος κρίνεται, ἀλλ᾽ ἡ διάθεσις καθ᾽ ἣν πράττεται.

31–35 Οὔτε… ἐνδεχόμενον

Psel., *phil. min.* 44 (157, 27–32): Καὶ οὐ χρὴ νομίζειν ὅτι ἀναγκαίαν ἔξει τὴν ἔκβασιν ἃ λέγομεν ἐνδεχόμενα διὰ τὸ ὑπὸ Θεοῦ γινώσκεσθαι αὐτὰ ὡρισμένως· οὐ γὰρ διότι γινώσκει αὐτὰ ὁ Θεός, διὰ τοῦτο ἀναγκαίως ἐκβήσεται, ἀλλ᾽ ἐπειδὴ φύσιν ἔχοντα ἐνδεχομένην καὶ ἀμφίβολον ἔξει πέρας, διὰ τοῦτο καὶ τὸν Θεὸν εἰδέναι ἀναγκαῖον ὅπως ἐκβήσεται. Καὶ ἔστι τὸ αὐτὸ τῇ μὲν φύσει τῇ ἑαυτοῦ ἐνδεχόμενον, τῇ δὲ γνώσει τοῦ Θεοῦ ὡρισμένον.

45–46 οὐκέτι… ἁμαρτία

Rom. 7,17: Νυνὶ δὲ οὐκέτι ἐγὼ κατεργάζομαι αὐτό, ἀλλ᾽ ἡ οἰκοῦσα ἐν ἐμοὶ ἁμαρτία.

47–48 τὸ … παρασχόμενος

Eph. 3,8: Ἐμοὶ τῷ ἐλαχιστοτέρῳ πάντων τῶν ἁγίων ἐδόθη ἡ χάρις αὕτη, ἐν τοῖς ἔθνεσιν εὐαγγελίσασθαι τὸν ἀνεξιχνίαστον πλοῦτον τοῦ Χριστοῦ. *Ibid*. 4,7: Ἑνὶ δὲ ἑκάστῳ ἡμῶν ἐδόθη ἡ χάρις κατὰ τὸ μέτρον τῆς δωρεᾶς τοῦ Χριστοῦ.

50–89 Τοῖς…αὕτη

Anast. S., *qu. et resp*. 16, 3 (24, 17-25, 3): Ὅμως καὶ ἕτερον δόγμα πονηρὸν καὶ Μανιχαϊκὸν ἐντεῦθεν ἡμῖν τίκτεται. Ποῖον τοῦτο; Ὅτι προγνώστης ὢν ὁ Θεός, "προγινώσκων" τὰ πάντα "πρὶν γενέσεως αὐτῶν", εἰ ἄρα θέλει πάντας ἀνθρώπους σωθῆναι καὶ μηδένα ἀπολέσθαι, διὰ τί προγινώσκων τὴν ἀποστασίαν Ἰουλιανοῦ τοῦ παραβάτου καὶ τὴν ἄρνησιν Ἰούδα τοῦ Ἰσκαριώτου, μὴ μᾶλλον κολοβωτέραν αὐτοῖς προώρισε καὶ προέπηξεν ζωήν, ἵνα πρὸ τῆς ἑαυτῶν ἀπωλείας ἀποθανόντες ἐσώθησαν; Καὶ ἐφ᾽ ἑκάστου δὲ μοναχοῦ, ἢ καὶ ἀνθρώπου καλῶς ἔχοντος, ὕστερον δὲ ἐκπεσόντος καὶ ἀπολωλότος, πρὸς Θεὸν ἡ αἰτία ἀνατρέχει. Καὶ ἀνάγκη λοιπὸν ἓν ἐκ τῶν ὁποτέρων εἰπεῖν, ἢ ὅτι οὐ προέγνω ὁ Θεός, ἤ, ἐὰν προέγνω, εὔδηλον ὅτι οὐκ ἠβουλήθη αὐτοὺς σωθῆναι, ἀλλὰ ἀπολέσθαι. Εἰ γὰρ σωθῆναι ἠβούλετο, ἐχρῆν αὐτὸν πρὸ τῶν ἐκπτώσεων τοὺς ὅρους τῆς ζωῆς προορίσασθαι.

57–60 Καὶ… ἀναγκαίως

Eus., *p.e*. VI,11 (352, 15–21): Εἰ ἐνδέχεται Ἰούδαν προδότην γενέσθαι, ἐνδέχεται τὸν Θεὸν φρονῆσαι περὶ αὐτοῦ ὅτι προδότης ἔσται. Εἰ δὲ προδότης ἔσται Ἰούδας, ὁ Θεὸς τῇ προγνώσει αὐτοῦ τῶν προειρημένων ἐνδεχομένων δύο, ἐνδεχομένου τοῦ εἶναι ἑνὶ αὐτῶν, τὸ ἀληθὲς προγινώσκων προγνώσεται τὸν Ἰούδαν προδότην γενέσθαι. Τὸ δὲ περὶ οὗ ἡ γνῶσις ἐνδέχεται καὶ ἑτέρως γενέσθαι· καὶ λέγοι ἂν ἡ γνῶσις τοῦ Θεοῦ ὅτι ἐνδέχεται μὲν τόνδε τόδε ποιῆσαι, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐναντίον· ἐνδεχομένων δὲ ἀμφοτέρων οἶδα ὅτι τάδε ποιήσει.

Procl., *inst. theol.* 124 (166, 10–13): Πᾶς θεὸς ἀμερίστως μὲν τὰ μεριστὰ γινώσκει, ἀχρόνως δὲ τὰ ἔγχρονα, τὰ δὲ μὴ ἀναγκαῖα ἀναγκαίως, καὶ τὰ μεταβλητὰ ἀμεταβλήτως, καὶ ὅλως πάντα κρειττόνως ἢ κατὰ τὴν αὐτῶν τάξιν.

Procl. Is., *dec. prov.* 2, 6 (159,18–160,3): Ἡμῖν δὲ τὸ ἀληθὲς ἐξ ἑκατέρων παρίσταται, ἐκ μὲν τῶν τὸ εἶναι τὰ ἐνδεχόμενα, ἐκ δὲ τῶν τὸ διήκουσαν εἰς πάντα τὴν πρόνοιαν πάντα γινώσκειν, ἐξ ἀμφοτέρων δ᾽ ὁμοῦ τὸ ἀναγκαίως γινώσκειν τὴν πρόνοιαν πάντα ὧν προνοεῖ, συναγομένου ἀκολούθως τοῦ καὶ τῶν ἐνδεχομένων προνοοῦσαν τὴν πρόνοιαν ἀναγκαίως γινώσκειν αὐτά, κἂν ᾖ ἐνδεχόμενα. Αὕτη μὲν γὰρ ὡρισμένως οἶδε τὰ ἐσόμενα· ταῦτα δὲ κατὰ τὴν ἑαυτῶν γίνονται φύσιν, τὰ μὲν ὡρισμένως, τὰ δὲ ἀορίστως.

57–64 Καὶ… αἰτίᾳ

Psel., *phil. min.* 44 (157, 27–32): Καὶ οὐ χρὴ νομίζειν ὅτι ἀναγκαῖον ἔξει τὴν ἔκβασιν ἃ λέγομεν ἐνδεχόμενα, διὰ τὸ ὑπὸ Θεοῦ γινώσκεσθαι αὐτὰ ὡρισμένως· οὐ γὰρ διότι γινώσκει

αὐτὰ ὁ Θεός, διὰ τοῦτο ἀναγκαίως ἐκβήσεται, ἀλλ' ἐπειδὴ φύσιν ἔχοντα ἐνδεχομένην καὶ ἀμφίβολον ἕξει πέρας, διὰ τοῦτο καὶ τὸν Θεὸν εἰδέναι ἀναγκαῖον ὅπως ἐκβήσεται. Καὶ ἔστι τὸ αὐτὸ τῇ μὲν φύσει τῇ ἑαυτοῦ ἐνδεχόμενον, τῇ δὲ γνώσει τοῦ Θεοῦ ὡρισμένον.

59–60 καὶ… ἀναγκαίως

Nic. Meth., *vit. term.* I (234): Οὐχ οἱ ὅροι δὲ ὑφιστάνουσι τὰ γινόμενα, ἀλλ' αὐτοὶ διὰ ταῦτα μᾶλλον τὴν ὑπόστασιν ἔχουσι.

70–75 Καὶ… δογμάτων

Mat. 10,28: Μὴ φοβεῖσθε ἀπὸ τῶν ἀποκτεννόντων τὸ σῶμα, τὴν δὲ ψυχὴν μὴ δυναμένων ἀποκτεῖναι· φοβεῖσθε δὲ μᾶλλον τὸν δυνάμενον καὶ ψυχὴν καὶ σῶμα ἀπολέσαι ἐν γεέννῃ.

Ath., *pass*. 28 (200C–201D): …ὁ Κύριος ὑπέμεινε πάντα, ἵνα ἐν μὲν τῇ δειλίᾳ τὴν ἀνδρείαν, τῇ δὲ ὕβρει τὴν ἀνεξικακίαν, τῷ δὲ θυμῷ τὴν πραότητα, καὶ ἐπὶ πᾶσιν ἀρετὴν κατὰ τῆς κακίας ἀντικεῖσθαι διδάξῃ. […] καί· «Μὴ φοβεῖσθε ἀπὸ τῶν ἀποκτεινόντων τὸ σῶμα».

78–79 χωρὶς… ὁτιοῦν

Io. 15, 5: Ἐγώ εἰμι ἡ ἄμπελος, ὑμεῖς τὰ κλήματα. Ὁ μένων ἐν ἐμοὶ κἀγὼ ἐν αὐτῷ, οὗτος φέρει καρπὸν πολύν, ὅτι χωρὶς ἐμοῦ οὐ δύνασθε ποιεῖν οὐδέν.

11.2., 7–14 Γινωσκόμενα… προωρίσθαι

Nic. Meth., *vit. term.* I (232): Ὅπερ ἡ γνῶσις ἐπὶ τῶν ὄντων, τοῦτο ἐπὶ τῶν ἐσομένων ἡ πρόγνωσις· καὶ ὅπερ ἐπ' ἐκείνων ὁ λόγος, τοῦτο ἐπὶ τούτων ἡ πρόρρησις· οὐκοῦν ὅτι τόδε τι ἔσται, διὰ τοῦτο καὶ προέγνωσται καὶ προείρηται, ἀκολούθως δὲ καὶ προώρισται.

Op. cit. III (263): Εἰ ἃ προέγνωσται καὶ προώρισται, ἃ μὴ προώρισται, οὐδὲ προέγνωσται. Ἀλλὰ μὴν πάντα Θεῷ προέγνωσται· οὐκοῦν καὶ προώρισται. Εἰ τὸ ὂν ὥρισται, τὸ μὴ ὡρισμένον οὐκ ἔστιν· ὥρισται δὲ πάντα τὰ ὄντα· οὐκ ἄρα ἐστὶ τὸ ἀόριστον. Εἰ τὸ γινόμενον ὥρισται, τὸ ἀόριστον οὐδὲ γίνεται. Ἀλλὰ μὴν ὥρισται τὸ γινόμενον […]. Οὐκ ἄρα γίνεται ὃ μὴ ὥρισται. Εἰ μὴ ὥρισται τὸ μέλλον, οὐδὲ γενήσεται, οὐδὲ μὴν ἔσται, ἵνα καὶ γινόμενον καὶ ὂν ποτε ᾖ· πᾶν γὰρ τό τε ὂν τό τε γινόμενον ὥρισται· γενήσεται δε, εἴ περ μέλλει· οὐκοῦν καὶ ὥρισται.

8–9 προωρισμένα… προώριστο

Nic. Meth., *vit. term.* I (234): Οὐχ οἱ ὅροι δὲ ὑφιστάνουσι τὰ γινόμενα, ἀλλ' αὐτοὶ διὰ ταῦτα μᾶλλον τὴν ὑπόστασιν ἔχουσι·

31–32 Καὶ… προαιρετοῖς

Nic. Meth., *vit. term.* I (230–231): …οὐδὲ τὸν θεῖον ὅρον αἰτιατέον τῶν γινομένων κατὰ προαίρεσιν.

Op. cit. I (231): Εἰ δ' ἐγὼ παραβαίνω τὸν νόμον καὶ τοῦ ἀπηγορευμένου ξύλου μεταλαμβάνω καὶ πρὸς ἐμαυτὸν τὸν ἐπὶ τῇ παραβάσει κείμενον ὅρον ἐφέλκομαι, ἡ "αἰτία" τοῦ "ἑλομένου", φησί τις σοφός, "ὁ Θεὸς ἀναίτιος" (Plat., *Resp.* 617E: Αἰτία ἑλομένου· θεὸς ἀναίτιος).

Op. cit. I (232): …ὥστε τῶν μὲν ἀγαθῶν ἁπάντων τὴν αἰτίαν ἀνενεκτέον ἐπὶ Θεόν, κακοῦ δὲ οὐδενὸς οὔτε τὸν Θεὸν οὔτε τὸν θεῖον ὅρον αἰτιατέον, ἀλλὰ τὴν ἀρχὴν τῶν κακῶν τῇ προαιρέσει δοτέον, τῇ παρεγκλίσει τῶν ἀγαθῶν παρυφισταμένην.

37–39 Εἰ… λέγειν

Joh. Damasc., *exp. fid*. 44, II 30 (103, 1-2): Χρὴ γινώσκειν ὡς πάντα μὲν προγινώσκει ὁ Θεός, οὐ πάντα δὲ προορίζει· προγινώσκει γὰρ καὶ τὰ ἐφ' ἡμῖν, οὐ προορίζει δὲ αὐτά.

Eus., *p. e.* VI, 11, 30 (350,15–16): Πῶς, προγνώστου ὄντος ἐξ αἰῶνος τοῦ Θεοῦ περὶ τῶν ὑφ' ἑκάστου πράττεσθαι νομιζομένων, τὸ ἐφ' ἡμῖν σῴζεται.

Mich. Glyc., *In S. Scr.* 36 (387,6–9): Ἡ γὰρ θεία πρόγνωσις οὐ φύσεις ποιεῖ, ἀλλὰ προαιρέσεις ὁρᾷ. Καὶ τοῦτό ἐστιν ὅπερ ὁ Δαμασκηνὸς Ἰωάννης ἔλεγεν, ὅτι «προγινώσκει μὲν ὁ Θεὸς τὰ ἐφ' ἡμῖν, οὐ προορίζει δέ».

Op. cit. 37 (420,5–7): Ὅθεν «ὁ δοξάζων ἐπὶ τούτοις προορισμόν», ὡς ὁ θειότατός φησιν Ἀναστάσιος, «φανερῶς προσκρούει τῷ Θεῷ».

Blemm., *vit. fin.* II (26,22–25): Εἰ δέ τις ἐρεῖ τῇ θείᾳ προγνώσει ἀναγκαίως ἀκολουθεῖν τὸν προορισμόν, ἐπιστομισθήσεται τῷ σοφῷ Ἰωάννῃ τῷ ἐκ τῆς Δαμασκοῦ, "Χρὴ γινώσκειν" λέγοντι "ὅτι πάντα μὲν προγινώσκει ὁ Θεός, οὐ πάντα δὲ προορίζει".

Marc. Eug., *vit. term.* 355: Ἅπερ ἅπαντα προεγνωκέναι μὲν καὶ συνεγνωκέναι τὸν Θεὸν λέγομεν, ἔτι δὲ συγκεχωρηκέναι καθ' οὓς αὐτὸς ἐπίσταται λόγους· προορίζειν δὲ ἢ αἴτιον αὐτὸν εἶναι μὴ οὕτω μανείημεν ὥστ' εἰπεῖν. [...] Λανθάνουσι δὲ καὶ ἑαυτοὺς εἱμαρμένην τινὰ θανάτου καὶ ἀπαράβατον ἀνάγκην εὐπροσώπῳ ῥήματι τοῦ 'προορισμοῦ' λέγοντες.

Jos. Br., *cruc. IV* 317: Πάλιν, εἰ καὶ προγινώσκει ὁ ἐκ μὴ ὄντων εἰς τὸ εἶναι παραγαγὼν ἡμᾶς Κύριος, ἀλλ' οὐδὲν προορίζει τῶν ἐφ' ἡμῖν.

39–42 τοῦτο…αὐτῶν

Eus., *p. e.* VI, 11, 36 (351,17–21): Καὶ εἰ χρὴ λέγειν, οὐ τὴν πρόγνωσιν αἰτίαν τῶν γινομένων (οὐ γὰρ ἐφάπτεται τοῦ προεγνωσμένου ἁμαρτησομένου ὁ Θεός, ὅταν ἁμαρτάνῃ), ἀλλὰ παραδοξότερον μέν, ἀληθὲς δὲ ἐροῦμεν, τὸ ἐσόμενον αἴτιον τοῦ τοιάνδε εἶναι τὴν περὶ αὐτοῦ πρόγνωσιν. Οὐ γὰρ ἐπεὶ ἔγνωσται γίνεται, ἀλλ' ἐπεὶ γίνεσθαι ἔμελλεν ἔγνωσται.

Jos. Br., *cruc. IV* 317: Καὶ ἡ θεία πρόγνωσις οὐκ ἀναιρεῖ τὸ ἡμῶν αὐτεξούσιον· καὶ γὰρ οὐχ ὅτι προγινώσκει πράττομεν, ἀλλ' ὅτι πράξομεν προγινώσκει.

Op. cit. 317: Οὐ γὰρ ἀνάγκῃ δέδεται τὰ ἡμέτερα, ἀλλ' ἐλευθερίᾳ ἐπίσης πάντες ἄνθρωποι τετιμήμεθα.

42–51 Τὸ… ἐσχάτου

Nic. Meth., *vit. term.* III 263: Εἰ ἃ προέγνωσται καὶ προώρισται, ἃ μὴ προώρισται οὐδὲ προέγνωσται· ἀλλὰ μὴν πάντα Θεῷ προέγνωσται· οὐκοῦν καὶ προώρισται. Εἰ τὸ ὂν ὥρισται, τὸ μὴ ὡρισμένον οὐκ ἔστιν· ὥρισται δὲ πάντα τὰ ὄντα· οὐκ ἄρα ἐστὶ τὸ ἀόριστον. Εἰ τὸ γινόμενον ὥρισται, τὸ ἀόριστον οὐδὲ γίνεται· ἀλλὰ μὴν ὥρισται τὸ γινόμενον· […] οὐκ ἄρα γίνεται, ὃ μὴ ὥρισται. Εἰ μὴ ὥρισται τὸ μέλλον, οὐδὲ γενήσεται, οὐδὲ μὴν ἔσται, ἵνα καὶ γινόμενον καὶ ὂν ποτε ᾖ· πᾶν γὰρ τό τε ὂν τό τε γινόμενον ὥρισται· γενήσεται δὲ εἴ περ μέλλει· οὐκοῦν καὶ ὥρισται.

45–47 Οὔκουν…προωρίσθαι

Procl. Is., *dec. prov.* 2, 7 (161, 39–42): Οὐ καθὸ οὖν ἡ πρόνοια γινώσκει τὸ ἐσόμενον, ἐξ ἀνάγκης ἐπάγεται τούτῳ ἡ ἔκβασις, ἀλλὰ τῷ μὲν ἀορίστῳ ἐκ τοῦ ὡρισμένου ἡ γένεσις, τῇ δὲ προνοίᾳ ὡρισμένη τοῦ ἀορίστου ἡ πρόγνωσις.

45–54 Οὔκουν…τάττεσθαι

Nic. Meth. *vit. term.* I, 231: ὅπερ ἡ γνῶσις ἐπὶ τῶν ὄντων, τοῦτο ἐπὶ τῶν ἐσομένων ἡ πρόγνωσις· καὶ ὅπερ ἐπ' ἐκείνων ὁ λόγος, τοῦτο ἐπὶ τούτων ἡ πρόρρησις· οὐκοῦν ὅτι τόδε τι ἔσται, διὰ τοῦτο καὶ προέγνωσται καὶ προείρηται, ἀκολούθως δὲ καὶ προώρισται.

Marc. Eug., *vit. term.* 357–358: Ἔστι γὰρ οὐ ταὐτὸν ὅρος καὶ πρόγνωσις, ἀλλ' ἐπὶ πλέον τοῦ ὅρου ἡ πρόγνωσις, ἀλλ' ἐπὶ πλέον τοῦ ὅρου ἡ πρόγνωσις. Ὃ μὲν γάρ τις ὁρίζει, τοῦτο καὶ προγινώσκει πάντως· οὐ μὴν ὃ προγινώσκει, τοῦτο καὶ προορίζει. [...] Καὶ κατὰ μὲν τοῦ ὅρου τὴν πρόγνωσιν ἀληθῶς που κατηγορήσομεν, κατὰ δὲ τῆς προγνώσεως τὸν ὅρον οὐκ ἀληθῶς.

47–48 Συντελεῖ… πρέπουσα

Procl. Is., *dec. prov.* 2, 7 (160, 21–23): Τοῦ οὖν γνωστοῦ ὄντος ἀορίστου, τοῦ δὲ γινώσκοντος ὡρισμένου, οὐ διὰ τὸ γνωστὸν ἀορισταίνει καὶ ἡ γνῶσις, ἀλλὰ διὰ τὸ γινῶσκον ὁρίζεται.

Psel., *phil. min.* 44 (156,27–29): Εἰ δὲ γινώσκει ὁ Θεὸς τὰ ἐνδεχόμενα, ὡρισμένως ταῦτα γινώσκει, ἵνα μὴ ἀόριστον αὑτοῦ ποιῶμεν τὴν γνῶσιν, καὶ οὐχ οἷόν τε ταῦτα μὴ ἐκβαίνειν.

Op. cit. 47, 160, 9–10: Εἰ γὰρ δὴ τὸ θεῖον ὅρος ἐστὶ τοῦ παντός, πῶς δή τι τῶν πάντων ἐκείνῳ ἀοριστήσειε;

Nic. Meth., *vit. term.* III, 264: Κεφάλαιον τῶν εἰρημένων ἁπάντων. Εἰ μὴ ἔστιν ὅρος, οὐδὲ πρόγνωσις· οὐ γὰρ προέγνωσται τὸ ἀόριστον· εἰ μὴ πρόγνωσις, οὐδὲ πρόνοια· πῶς γὰρ μὴ προγινώσκουσα προνοήσεται; Εἰ μὴ πρόνοια, οὐδὲ δημιουργία· εἰ μὴ δημιουργία (ἀλλὰ τὸ δύσφημον ἐπὶ τὸν αἴτιον ἀνήχθω τῆς ὑποθέσεως), οὐδὲ Θεός. Εἰ δὲ ἔστι Θεός, ὥσπερ δὴ καὶ ἔστι καὶ πιστεύομεν, καὶ δημιουργὸς πάντων, καὶ προνοίᾳ τὰ πάντα περικρατῶν, καὶ "προειδὼς τὰ πάντα" κατὰ τὸ λόγιον "πρὶν γενέσεως αὐτῶν", ἔστι καὶ ὅρος ἐν οἷς θάτερον καὶ θάτερον. Εἰ τοίνυν διὰ πάντων διήκει ἡ θεία πρόνοια καὶ ἡ πρόγνωσις, διὰ πάντων καὶ ὁ ὅρος χωρεῖ.

Pleth., *fat.* 68: Ἔτι δ', εἰ μὴ ὥριστο τὰ μέλλοντα, οὐδ' ἂν προεγινώσκετο, οὐ μόνον γε οὐχ ὑπ' ἀνθρώπων, ἀλλ' οὐδ' ὑπὸ τῶν θεῶν ἂν οὐδενός· οὐ γὰρ οἷόν τε ὅλως γνῶσιν ὑπάρξαι τοῦ πάντη ἀορίστου· οὐ γὰρ οὐδ' ὁπότερον ἀληθὲς εἴη ἂν ὁρίσαι περὶ αὐτοῦ, οὔθ' ὡς ἔσοιτο, οὔτ' αὖ ὡς οὐκ ἔσοιτο.

48–54 Οὐκοῦν… τάττεσθαι

Pleth., *fat.* 66: Ἀλλὰ τούτοιν γε ἑκάτερα πολλαχῇ ἀδύνατα, καὶ τὰ μέλλοντα ἅπαντα εἵμαρταί τε ἐξ αἰῶνος καὶ τέτακται, ὡς δυνατὸν αὐτοῖς, ὑφ' ἑνὶ τῶν πάντων βασιλεῖ Διΐ ταττόμενά τε καὶ ὁριζόμενα.

51– 52 ἐξ… πάντα

I Cor. 8,6: Ἀλλ' ἡμῖν εἷς Θεὸς ὁ πατήρ, ἐξ οὗ τὰ πάντα καὶ ἡμεῖς εἰς αὐτόν, καὶ εἷς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός, δι' οὗ τὰ πάντα καὶ ἡμεῖς δι' αὐτοῦ.

54–59 Οὔκουν… πράξαντες

Marc. Eug., *vit. term.* 358: Ταῦτα δέ που καὶ ὁ Ἀπόστολος διαστέλλειν οἶδεν ἐν οἷς φησίν· «οὓς προέγνω καὶ προώρισε συμμόρφους τῆς εἰκόνος τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ». Οὐκ ἄρα οὐδὲ παρ' ἐκείνοις τοῖς διδακάλοις ἀντί τῆς προγνώσεως ὁ ὅρος εἴρηται.

54–63 Οὔκουν… εἶναι

Diod. Tars., *fr. in Rom.* 95,11–19: Οὐδὲ ἐν τούτοις τὸ αὐτεξούσιον ὁ λόγος ἀναιρεῖ. Πρῶτον γὰρ ἔφη «προγινώσκειν» τὸν Θεόν, εἶτα «προορίζειν»· ἡ δὲ πρόγνωσις δῆλον ὡς οὐκ ἔστιν ἀναγκαστικὴ τῆς τῶν πολιτευομένων ὁρμῆς τε καὶ προθέσεως. Σαφέστερον δὲ ἂν εἴη τὸ ῥηθέν, εἰ τῶν εἰρημένων ἐνταῦθα ἀπὸ τῶν τελευταίων ἀρξάμενοι ἐπὶ τὰ πρῶτα ἀνίοιμεν. Τίνας τοίνυν ἐνταῦθα «ἐδόξασεν» ὁ Θεός; Οὓς «ἐδικαίωσεν». Τίνας δὲ «προώρισεν»; «Οὓς προέγνω», τοὺς κατὰ πρόθεσιν «κλητοὺς ὄντας», τουτέστι τοὺς διὰ τὴν ἰδίαν πρόθεσιν ἀξίους ὄντας «κληθῆναι» καὶ «συμμορφωθῆναι» Χριστῷ.

57–59 ἤκουον… πράξαντες

Rom. 8, 29–30: …οὓς προέγνω, καὶ προώρισεν συμμόρφους τῆς εἰκόνος τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν πρωτότοκον ἐν πολλοῖς ἀδελφοῖς· οὓς δὲ προώρισεν, τούτους καὶ

ἐκάλεσεν· καὶ οὓς ἐκάλεσεν, τούτους καὶ ἐδικαίωσεν· οὓς δὲ ἐδικαίωσεν, τούτους καὶ ἐδόξασεν.

Anast. S., *qu. et resp*. 99, 3 (157, 27–35): Ὅμως, εἰπὼν ὁ θεῖος Ἀπόστολος ὅτι «Οὓς προέγνω ὁ Θεός, τούτους καὶ προώρισε», λέλυκε πάντα τὰ προκείμενα ζητήματα· οἷον προέγνω τὸ ἀμετανόητον τοῦ Φαραώ, καὶ «ἐσκλήρυνε τὴν καρδίαν αὐτοῦ», ὅπως καταδιώξῃ τὸν Ἰσραὴλ καὶ ποντισθῇ· προέγνω τὸ εὐθὲς τοῦ Ἱερεμίου, καὶ προώρισεν αὐτὸν ἐκ μήτρας ἁγιάσας εἰς προφήτην· προέγνω τὴν ἀσέβειαν Σοδόμων, καὶ ἐποίησεν αὐτοὺς «σκεύη ἀτιμίας» ἐμπρησμοῦ· προέγνω τὴν μετάνοιαν Παύλου, καὶ προώρισεν αὐτὸν εἰς «σκεῦος ἐκλογῆς»,

Nic. Meth., *vit. term.* II, 250: Δηλοῖ δὲ αὖθις ὁ Παῦλος, «Οὓς προέγνω τούτους καὶ προώρισε» λέγων.

59–63 Ἀλλὰ… εἶναι

Eus., *p. e.* VI, 11 (354, 22–24): Μετρίως μὲν οὖν ὡς ἐν ἐπιτομῇ οἶμαι ἀποδεδεῖχθαι τὸ τὴν πρόγνωσιν τοῦ Θεοῦ μὴ εἶναι καταναγκαστικὴν τῶν προεγνωσμένων πάντως.

Pleth., *fat.* 70: Ἀλλ' 'εἰ πάντα ὥρισται', φαίη ἄν τις, 'καὶ οὐδὲν ὅ,τι μὴ ἀνάγκης μετείληφε τῶν ὄντων τε καὶ γιγνομένων, ἔκ τε τῶν ἀνθρώπων οἴχοιτ' ἂν ἡ ἐλευθερία καὶ ἡ δίκη ἐκ τῶν θεῶν, τῶν μὲν ἀνθρώπων ἀνάγκῃ, ἅττ' ἂν πράττοιεν, πραττόντων, καὶ οὐκέτι οὐτ' ἂν κυρίων ἑαυτῶν ὄντων, οὐτ' ἂν ἐλευθέρων, τῶν δὲ θεῶν ἤτοι τοπαράπαν ἀφεστώτων ἂν τοῦ κολάζειν τοὺς κακοὺς, ἢ οὐκ ἂν ἐν δίκῃ κολαζόντων, εἴ γε δὴ ἀνάγκῃ οἱ κακοὶ κακοί'.

Marc. Eug., *vit. term.* 357: Οἱ μὲν οὖν λέγοντες ὅρον αὐτὴν εἶναι τὴν τοῦ Θεοῦ πρόγνωσιν, ὡς πάντα περιλαμβάνουσαν, ἐοίκασιν οὐκ ἀκριβῶς ἐπιστῆσαι τῷ σκοπῷ τῶν ῥηθέντων, ἀλλ' ἐπιπολῆς αὐτῶν ἅψασθαι.

11.3. 13–14 τὸ… ἐπακούειν

Ps. 144,19: …θέλημα τῶν φοβουμένων αὐτὸν ποιήσει καὶ τῆς δεήσεως αὐτῶν ἐπακούσεται καὶ σώσει αὐτούς.

14 διηνεκῶς… ζητεῖν

I Thes. 5,17: ἀδιαλείπτως προσεύχεσθε.

Luc. 11,9–10: Κἀγὼ ὑμῖν λέγω, αἰτεῖτε, καὶ δοθήσεται ὑμῖν· ζητεῖτε, καὶ εὑρήσετε· κρούετε, καὶ ἀνοιγήσεται ὑμῖν. Πᾶς γὰρ ὁ αἰτῶν λαμβάνει, καὶ ὁ ζητῶν εὑρίσκει, καὶ τῷ κρούοντι ἀνοίγεται (cf. Mat. 7,7–8: Αἰτεῖτε, καὶ δοθήσεται ὑμῖν· ζητεῖτε, καὶ εὑρήσετε· κρούετε, καὶ ἀνοιγήσεται ὑμῖν. πᾶς γὰρ ὁ αἰτῶν λαμβάνει καὶ ὁ ζητῶν εὑρίσκει καὶ τῷ κρούοντι ἀνοιγήσεται).

14–20 Ἀπολέλυται… ἐστίν

Marc. Eug., *vit. term.* 354: Οὕτω δὴ καὶ εἴ τις ἕτερος ἐξήρπασται τοῦ θανάτου θαυματουρίᾳ τινὶ θείᾳ καὶ πρεσβείαις ἁγίων, οὐ τὸ μὴ εἶναι ζωῆς ὅρους, ἀλλὰ τὸ εἶναι μᾶλλον ἐνδείκνυται, τοῦ Θεοῦ δυναμένου τοὺς πεπηγότας ὅρους ὑπερθέσθαι τε μεταβαλλομένων ἀπὶ τὸ κρεῖττον ἡμῶν, καὶ αὖθις ἐπιτεμεῖν πρὸς τὸ χεῖρον ὑπαγομένων.

20 ἥλιον στῆσαι

Ios. 10.12: Στήτω ἥλιος κατὰ Γαβαὼν καὶ ἡ σελήνη κατὰ φάραγγα Αἰλών.

54–56 Ταῦτα… βούλεσθαι

Theodor., *prov.* II 83 (581D–584A): Ἀλλ' ὅτι μὲν δύναται, μάρτυς ἡ κτίσις· ὅτι δὲ καὶ βούλεται, πάλιν αὐτὴ μαρτυρεῖ. Οὐ γὰρ ἄλλου τινὸς ἀναγκάζοντος ἐπὶ τὴν δημιουργίαν ἐλήλυθεν, οὔτε μὴν ὡς δεόμενος τὴν κτίσιν παρήγαγεν, ἀλλὰ ἀγαθὸς ὢν καὶ ἀγαθότητα ἔχων

μέτρου παντὸς μείζονα, ἠθέλησε καὶ τοῖς μὴ οὖσι τὸ εἶναι δωρήσασθαι. Ὁ δὲ τοσαύτῃ περὶ τὰ μὴ ὄντα χρησάμενος ἀγαθότητι, πῶς ἂν γεγονότων ἀμελήσειεν;

Theoph. Nic., *de aet. mundi* 36 (32,26–28): Ταύτῃ τοίνυν τῇ μετὰ τρόπου χρήσει τῆς θελήσεως τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸ θελητὸν σύνδρομός ἐστι καὶ ἡ τῆς κτίσεως γένεσις, ἤγουν τοῦ θελητοῦ. Θέλει γὰρ ὁ Θεὸς γενέσθαι τὰ ὄντα.

12., 1–13 Εἰ… παρασκευαζομένου

Marc. Eug., *vit. term.* 355: Τὶς γὰρ καὶ χρεία προορισμοῦ διὰ παρακλήσεως λυομένου, καὶ τοῦτό γε οὐκ ἐφ ἑνὸς ἢ δυοῖν, ἀλλ’ ἐπὶ πλειόνων; Εἰ δὲ μὴ λύεται, τὶ καὶ παρακαλοῦμεν ἑκάστοτε;

14–18 Ἐν… κινουμένας

Marc. Eug., *vit. term.* 354: Οὕτω δὴ καὶ εἴ τις ἕτερος ἐξήρπασται τοῦ θανάτου θαυματουρίᾳ τινὶ θείᾳ καὶ πρεσβείαις ἁγίων, οὐ τὸ μὴ εἶναι ζωῆς ὅρους, ἀλλὰ τὸ εἶναι μᾶλλον ἐνδείκνυται, τοῦ Θεοῦ δυναμένου τοὺς πεπηγότας ὅρους ὑπερθέσθαι τε μεταβαλλομένων ἀπὶ τὸ κρεῖττον ἡμῶν, καὶ αὖθις ἐπιτεμεῖν πρὸς τὸ χεῖρον ὑπαγομένων.

28–30 ἰχθῦν… εἴη

Luc. 11, 11–13: Τίνα δὲ ἐξ ὑμῶν τὸν πατέρα αἰτήσει ὁ υἱὸς ἄρτον, μὴ λίθον ἐπιδώσει αὐτῷ; ἢ καὶ ἰχθύν, μὴ ἀντὶ ἰχθύος ὄφιν ἐπιδώσει αὐτῷ; Ἢ καὶ ἐὰν αἰτήσῃ ᾠόν, μὴ ἐπιδώσει αὐτῷ σκορπίον; Εἰ οὖν ὑμεῖς, ὑπάρχοντες πονηροί, οἴδατε δόματα ἀγαθὰ διδόναι τοῖς τέκνοις ὑμῶν, πόσῳ μᾶλλον ὁ πατὴρ ὁ ἐξ οὐρανοῦ δώσει πνεῦμα ἀγαθὸν τοῖς αἰτοῦσιν αὐτόν; (cf. Mat. 7, 9–11: Ἢ τίς ἐστιν ἐξ ὑμῶν ἄνθρωπος, ὃν αἰτήσει ὁ υἱὸς αὐτοῦ ἄρτον, μὴ λίθον ἐπιδώσει αὐτῷ; Ἢ καὶ ἰχθὺν αἰτήσει, μὴ ὄφιν ἐπιδώσει αὐτῷ; Εἰ οὖν ὑμεῖς πονηροὶ ὄντες οἴδατε δόματα ἀγαθὰ διδόναι τοῖς τέκνοις ὑμῶν, πόσῳ μᾶλλον ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς δώσει ἀγαθὰ τοῖς αἰτοῦσιν αὐτόν;)

35–36 Οὐδεὶς… Θεὸς καθάρσεως

Nic. Meth., *vit. term.* I 234: Θεὸς δὲ ὁ καὶ ταύτης ἡμῖν τῆς ἐπὶ τὸ καλὸν αὐθαιρέτου κινήσεως αἴτιος αὐτὸς καὶ τὰς πρώτας ἀφορμὰς δίδωσιν.

13., 1–7 καὶ… ἀνάγκῃ

Pleth., *fat.* 64–66: Κινδυνεύουσι γὰρ οἱ τὴν περὶ τῶν ἐσομένων ἀνάγκην τε καὶ εἱμαρμένην ἀναιροῦντες ἢ καὶ τῆς προνοίας ὅλως τῶν τῇδε ἐκβάλλειν τοὺς θεοὺς ἢ καὶ τὴν τῶν χειρόνων αὐτοῖς αἰτίαν ἀντὶ τῶν ἐκ τῶν δυνατῶν βελτίστων περιάπτειν, ἀμήχανον ὂν μὴ οὐ θάτερα ἀεί, ἤτοι τὰ πρότερον ἢ ὕστερον αὐτοῖς ἐγνωσμένα χείρω τῶν ἑτέρων εἶναι· ὥστε τοῖν δυοῖν ἂν τούτοιν ἀσεβημάτοιν θατέρῳ πάντως τοὺς τὴν εἱμαρμένην ἀναιροῦντας περιπίπτειν.

3-8 τοιούτων…ἀξιοῦντες

Theodor., *Graec. aff. cur.* (*serm*. VI, *De provid. Dei*) 14 (258), 11-15: Καὶ Χρύσιππος δὲ ὁ Στωϊκὸς μηδὲν διαφέρειν εἶπε τοῦ εἱμαρμένου τὸ κατηναγκασμένον, εἶναι δὲ τὴν εἱμαρμένην κίνησιν ἀίδιον ξυνεχῆ καὶ τεταγμένην. Ζήνων δὲ ὁ Κιτιεὺς δύναμιν κέκληκε τὴν εἱμαρμένην κινητικὴν τῆς ὕλης, τὴν δὲ αὐτὴν καὶ Πρόνοιαν καὶ Φύσιν ὠνόμασεν. Οἱ δὲ τοῦτον διαδεξάμενοι τὴν εἱμαρμένην λόγον ἔφασαν εἶναι τῶν ἐν τῷ κόσμῳ προνοίᾳ διοικουμένων, καὶ πάλιν ἐν ἑτέροις ξυγγράμμασιν εἱρμὸν αἰτιῶν τὴν εἱμαρμένην κεκλήκασιν.

Anast. S., *inter. et resp*. 96 (89, 736C): Διὸ οἱ μὲν Ἕλληνες ἀποροῦνται, ἀπρονόητον εἶναι τὸν κόσμον ἐνόμισαν.

8–14 Ἐν… ἦν

Pleth., *fat* 64: Πολὺ δ' ἔτι μᾶλλον ἀδύνατον, εἰ τοὺς θεούς τις λέγοι μεταβάλλεσθαί τε περὶ τὰ σφίσιν ὑπὲρ τῶν μελλόντων ἐγνωσμένα, καὶ ἕτερ' ἄττα παρ' ἃ ἐμέλλησαν ἀποτελεῖν, εἴτε ὑπ' ἀνθρώπων λιταῖς ἤ τισι δώροις παραπειθομένους, εἴτε δὴ καὶ ἄλλως γέ πως αὐτὸ πάσχοντας.

15–16 Καὶ… αἴτιον

Germ., *vit. term.* 24,10–11: Πρόδηλον ὡς Ἐζεκίας μὲν δι' εὐσέβειαν ἐτῶν πεντεκαίδεκα προσθήκην ζωῆς ἐκομίσατο…

15–32 Καὶ… προωρισμένως

Anast. S., *qu. et resp*. App., 23a (titulus) (213,1–214,13): Τὸ μέγα καὶ πολυθρύλλητον καὶ σχεδὸν παρὰ πάντων ζητούμενον· ὅρον θέλομεν λέγειν ἔχειν τὴν τοῦ ἀνθρώπου ζωὴν ἢ οὔ; Εἰ μὲν γὰρ ὅρος, πῶς φησιν ὁ Δαυὶδ τῷ Θεῷ· «Μὴ ἀναγάγῃς με ἐν ἡμίσει ἡμερῶν μου», καὶ πάλιν, «Ἄνδρες αἱμάτων καὶ δολιότητος, οὐ μὴ ἡμισεύσουσιν τὰς ἡμέρας αὐτῶν»; Εἰ δὲ οὐκ ἔστιν ὅρος, πῶς πάλιν ὁ αὐτὸς λέγει· «Ἰδοὺ παλαιστὰς ἔθου τὰς ἡμέρας μου»; Εἰ δὲ πάλιν ὅρος ἐστί, πῶς ὁ Σολομὼν εἶπεν· «Μὴ γίνου σκληρὸς μηδὲ ἀσεβὴς ἐπιπολύ, ἵνα μὴ ἀποθάνῃς ἐν οὐ καιρῷ σου»; Εἰ οὖν ἔστιν ἐν οὐ καιρῷ ἀποθανεῖν, πῶς τισιν ἔδοξε λέγειν ὅτι «θάνατοι ἐπάγονται τῶν ὅρων τῆς ζωῆς πληρωθέντων»; Πῶς δὲ καὶ τῷ Ἐζεκίᾳ καὶ τοῖς Νινευΐταις ζωὴν αἰτησαμένοις ὁ Θεὸς ἐπροσέθηκεν; [= Ps.-Ath., *qu. Ant.* 113 (titulus), 28, 668A].

15–16 Ἐζεκίας… αἴτιον

IV Regn. 20, 1–6: Ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις ἠρρώστησεν Εζεκίας εἰς θάνατον. Καὶ εἰσῆλθεν πρὸς αὐτὸν Ησαιας υἱὸς Αμως ὁ προφήτης καὶ εἶπεν πρὸς αὐτόν τάδε λέγει κύριος· Ἔντειλαι τῷ οἴκῳ σου, ὅτι ἀποθνῄσκεις σὺ καὶ οὐ ζήσῃ. Καὶ ἀπέστρεψεν Εζεκίας τὸ πρόσωπον αὐτοῦ πρὸς τὸν τοῖχον καὶ ηὔξατο πρὸς κύριον λέγων Ὦ δή, κύριε, μνήσθητι δὴ ὅσα περιεπάτησα ἐνώπιόν σου ἐν ἀληθείᾳ καὶ ἐν καρδίᾳ πλήρει καὶ τὸ ἀγαθὸν ἐν ὀφθαλμοῖς σου ἐποίησα. καὶ ἔκλαυσεν Εζεκίας κλαυθμῷ μεγάλῳ. καὶ ἦν Ησαιας ἐν τῇ αὐλῇ τῇ μέσῃ, καὶ ρῆμα κυρίου ἐγένετο πρὸς αὐτὸν λέγων Ἐπίστρεψον καὶ ἐρεῖς πρὸς Εζεκίαν τὸν ἡγούμενον τοῦ λαοῦ μου Τάδε λέγει κύριος ὁ Θεὸς Δαυιδ τοῦ πατρός σου Ἤκουσα τῆς προσευχῆς σου, εἶδον τὰ δάκρυά σου· ἰδοὺ ἐγὼ ἰάσομαί σε, τῇ ἡμέρᾳ τῇ τρίτῃ ἀναβήσῃ εἰς οἶκον κυρίου, καὶ προσθήσω ἐπὶ τὰς ἡμέρας σου πέντε καί δέκα ἔτη καὶ ἐκ χειρὸς βασιλέως Ἀσσυρίων σώσω σε καὶ τὴν πόλιν ταύτην καὶ ὑπερασπιῶ ὑπὲρ τῆς πόλεως ταύτης δι᾽ ἐμὲ καὶ διὰ Δαυιδ τὸν δοῦλόν μου.

Anast. S., *qu. et resp*. (App.) 23b, 9 (220, 81-86): Ὁμοίως δὲ καὶ ζωὰς εἶναι δύο· μίαν μὲν τὴν θεοδώρητον, οἵα Ἐζεκίου χρόνων ιε΄, καὶ ἡ Λαζάρου καὶ τῶν ὁμοίων, ὡσαύτως δὲ καὶ ἡ θεία συμπάθεια τῶν Νινευϊτῶν διὰ τῆς μετανοίας, δευτέραν δὲ τὴν κατὰ κοινοῦ φυσικῶς προνοίᾳ Θεοῦ διὰ τῆς τῶν στοιχείων εὐτάκτου διοικήσεως καὶ ἀέρος εὐκράτου συνισταμένην.

Nic. Meth., *vit. term.* II 250: Πάντα τοίνυν προειδὼς ὁ Θεὸς καὶ τοῦ Ἐζεκίου τὴν μετάνοιαν, καὶ τὴν διὰ προσευχῆς τῶν ἐτῶν προσθήκην.

Blemm., *vit. fin.* I (11,24–33): «Ἀλλὰ πῶς δέ», φησίν, «εἴ γε μὴ ὅρος τῆς τῶν ἀνθρώπων ζωῆς, προστέθεινται τῷ Ἐζεκίᾳ ιε΄ ἔτη πρὸς τὸν χρόνον αὐτοῦ; Οὕτω γὰρ ἡ Γραφὴ μαρτυρεῖ». «Προστέθεινται» εἰπὼν αὐτὸς σαυτῷ τὴν ἀπορίαν ἐπέλυσας· εἰ γὰρ τὸ μέτρον ὥριστο τῶν ἐτῶν τῆς τούτου ζωῆς, οὐκ ἂν ἦν οὐδεμίαν ἡμέραν ἐπιζῆσαι αὐτόν, εἴ γε ἀσφαλῶς ὁ ὅρος ἐσφράγισται καὶ ὑπερθέσεων ὡσπερεὶ καὶ ἐλλείψεων ἠλλοτρίωται, καθὼς ἄνωθεν ἡ θεία Γραφὴ προηγόρευσεν. Εἰ δὲ τὴν αἰτίαν ἐθέλοις μαθεῖν, δι' ἣν ἤργησε πρὸς αὐτὸν ὁ ἐκ φύσεως θάνατος, ἴσθι μὲν φιλόθεον εἶναι τὸν βασιλέα καὶ δίκαιον, ὡς ἡ Γραφὴ περὶ αὐτοῦ μαρτυρεῖ.

Marc. Eug., *vit. term.* 353: Μαρτυρεῖ δὲ Ἐζεκίας, ᾧ τῆς ζωῆς εἰς ὡρισμένον πέρας ἐλθούσης ἐτῶν ἀριθμὸς πεντεκαίδεκα προσετέθη.

Λόγος Β΄

10–12 Θάνατοι … προβλεπομένου

Bas., *Deus non auct. mal.* 31 (333B): Θάνατοι δὲ ἐπάγονται τῶν ὅρων τῆς ζωῆς πληρωθέντων, οὓς ἐξ ἀρχῆς περὶ ἕκαστον ἔπηξεν ἡ δικαία τοῦ Θεοῦ κρίσις, πόρρωθεν τὸ περὶ ἕκαστον ἡμῶν συμφέρον προβλεπομένου.

Bas., *mor.* 11 / *mort.* 32 (1268C): Θάνατοι γὰρ τοῖς ἀνθρώποις ἐπάγονται τῶν ὅρων τῆς ζωῆς πληρωθέντων, οὓς ἐξ ἀρχῆς περὶ ἕκαστον ἔπηξεν ἡ δικαία τοῦ Θεοῦ κρίσις, πόρρωθεν τὸ περὶ ἕκαστον ἡμῖν συμφέρον προβλεπομένου.

Germ., *vit. term.* 12, 24–30: Οὐκοῦν τὰ μὲν ἄλλα ποικίλως τε καὶ πολυτρόπως κατὰ διαφόρους αἰτίας καὶ λόγους συμπίπτειν ἡμῖν λογιζόμεθα, θανάτους δὲ ἀνθρώποις ἐπάγεσθαι μὴ ἄλλως ἡμῖν νομιστέον ἢ κατὰ τὸν Βασιλείου λόγον τοῦ σοφωτάτου «τῶν ὅρων τῆς ζωῆς πληρωθέντων, οὓς ἐξ ἀρχῆς περὶ ἕκαστον ἡ δικαία τοῦ θεοῦ κρίσις ἔπηξεν, πόρρωθεν τὸ περὶ ἕκαστον ἡμῶν συμφέρον προσκοπουμένου».

Op. cit. 18, 9–12: Ἡ δὲ τοῦ διδασκάλου φωνὴ οὐ μόνον περὶ ἕκαστον ζωῆς ὅρους ἔφη πεπῆχθαι, ἀλλὰ καὶ τὸ περὶ ἕκαστον συμφέρον ἐκ τούτου προσκοπεῖσθαι ἐδίδαξε.

Op. cit. 56, 4–9: Τὸ οὖν ἐν ταῖς τοιαύταις εὐσεβέσιν ἐννοίαις περὶ Θεοῦ ὁμαλόν τε καὶ συνηρτημένον ἀληθῶς λείαν καὶ ἀπρόσκοπον δείκνυσιν τὴν διὰ τῶν ἱερῶν γραμμάτων φέρουσαν ὁδὸν πρὸς τὸ τῆς ἀληθείας καταγώγιον, καὶ οὐ τὸ οἴεσθαι ὡς ἐκ ταὐτομάτου τοῖς ἀνθρώποις ἐπιέναι τὸν θάνατον, τοῖς ὡς ἔτυχεν συμπτώμασιν ἐπισυμβαίνοντα [...].

Nic. Meth., *Vit. term.* II (238–239): Ἄγε δὴ ἐς μέσον παρίτω καὶ ὁ μέγας Βασίλειος καὶ τὴν οἰκείαν περὶ τοῦ ὅρου δόξαν κατατιθέτω. "Θάνατοι δέ", φησίν, "ἀνθρώποις ἐπάγονται τῶν ὅρων τῆς ζωῆς πληρωθέντων, οὓς ἐξ ἀρχῆς περὶ ἕκαστον ἡ δικαία τοῦ Θεοῦ κρίσις ἔπηξε, πόρρωθεν τὸ περὶ ἕκαστον ἡμῶν συμφέρον προσκοπουμένου». Ἐκ τοῦ λόγου ταῦτα τοῦ *Ὅτι οὐκ ἔστι τῶν κακῶν αἴτιος ὁ Θεός*. Ἐκ δὲ τοῦ *Περὶ εὐχαριστίας* πάλιν ταυτί· «Ἐννόησον γὰρ ὅτι ὁ πλάσας ἡμᾶς καὶ ψυχώσας Θεὸς ἰδίαν ἔδωκεν ἑκάστῃ ψυχῇ τὴν τοῦ βίου ἐξαγωγήν, καὶ ἄλλοις ἄλλους ὅρους ἔπηξε τῆς ἐξόδου· τὸν μὲν γὰρ ἐπὶ πλεῖον παραμεῖναι τῇ παρουσίᾳ τῆς σαρκὸς ᾠκονόμησε, τὸν δὲ θᾶττον ἀπολυθῆναι τῶν δεσμῶν τοῦ σώματος διετάξατο κατὰ τοὺς ἀρρήτους τῆς σοφίας αὐτοῦ καὶ τῆς δικαιοσύνης λόγους». Ταῦτα μὲν οὖν οὐκ ἔστιν ὅτῳ οὐ δῆλα καθέστηκε τὴν ἀοριστίαν τῆς ὅλης ἡμῶν ζωῆς ἐξορίζοντα, τὸν ὅρον δὲ φανερῶς εἰσάγοντα καὶ τό γε πέρας αὐτὸ τῆς ζωῆς ὑπὸ τὸν ὅρον κεῖσθαι ἀποφαινόμενα.

Blemm., *vit. fin.* I (6, 26–29): "Ἀλλ' εἴ γε", φησί, "μὴ ἐπὶ μέρους ὥριστο τοῖς ἀνθρώποις ἡ βιοτή, πῶς ὁ μέγας Βασίλειος διδάσκων βοᾷ· «Θάνατοι ἐπάγονται τῶν ὅρων τῆς ζωῆς ἡμῶν πληρωθέντων, οὓς ἐξ ἀρχῆς περὶ ἕκαστον ἔπηξεν ἡ δικαία τοῦ θεοῦ κρίσις πόρρωθεν τὸ περὶ ἕκαστον ἡμῶν συμφέρον προβλεπομένη";

Op. cit. II (24, 1–4): "Ἀλλ' εἴ γε", φασί, "μὴ τοῖς καθέκαστον ὥρισται ἡ ζωή, πῶς ὁ μέγας Βασίλειος διδάσκων βοᾷ· «Θάνατοι δὲ ἐπάγονται τῶν ὅρων τῆς ζωῆς πληρωθέντων, οὓς ἐξ ἀρχῆς περὶ ἕκαστον ἔπηξεν ἡ δικαία τοῦ θεοῦ κρίσις πόρρωθεν τὸ περὶ ἕκαστον ἡμῶν συμφέρον προβλεπομένη»;".

12–15 Σὺ … ἀκουόντων

Marc. Eug., *vit. term.* 351: Ἀλλὰ τὸ τοῦ μεγάλου πατρὸς ἡμῶν Βασιλείου, δοκοῦν ἀντιπίπτειν τοῖς εἰρημένοις, οὔτε ἔλυσεν ἱκανῶς, οὔτε ἐπεξειργάσατο πρὸς ἀκρίβειαν, ἐπὶ τὰ κατεπείγοντα προχωρῶν. Λέγει δὲ ἐκείνο διαρρήδην οὕτω καὶ φανερῶς, "θανάτους ἐπάγεσθαι τοῖς ἀνθρώποις τῶν ὅρων τῆς ζωῆς πληρωθέντων, οὓς περὶ ἕκαστον ἔπηξεν ἡ δικαία τοῦ Θεοῦ κρίσις, πόρρωθεν τὸ περὶ ἕκαστον συμφέρον προβλεπομένου". Ἐκ τούτου μὲν οἶμαι τὴν ζήτησιν οὐ λελύσθαι μᾶλλον ἢ τετονῶσθαι, καὶ δοκεῖν ἐπ' ἀμφότερα τὸ

ἰσχυρὸν ἔχειν, ἅτε δὴ πατέρων ἐπιφανῶν καὶ μεγάλων (i.e. του Αναστάσιου Σιναΐτη και του Βασίλειου) ἑκατέρῳ τῆς ἀντιφάσεως συνεστώτων, καὶ τὸ καθ' αὐτὸν ἑκατέρου κρατύνοντος.

Op. cit. 358, 14–16: Ἐπεὶ δὲ ἐκ τοῦ παρήκοντος εἶπον τὰ εἰρημένα, μήποτε τὸ ἐπὶ μέρους ὑπάρχον ὡς καθόλου, διὰ τὴν τῶν ἀκοούντων ὠφέλειαν, ἀπεφήναντο.

Op. cit. 359, 4–11: Τοιοῦτον, οἶμαι, καὶ τὸ παρὰ τῷ μεγάλῳ Βασιλείῳ περὶ τῶν τῆς ζωῆς ὅρων εἶναι· "Θάνατοι γάρ", φησίν, "ἐπάγονται τοῖς ἀνθρώποις τῶν ὅρων τῆς ζωῆς πληρωθέντων"· οὐ πᾶσι φησὶ τοῖς ἀνθρώποις, ἀλλὰ τοῖς πιστοῖς καὶ πρὸς οὓς ἐκεῖνος ἐποιεῖτο τὸν λόγον, καὶ τούτοις δὲ οὐ πᾶσιν, ἀλλὰ τοῖς ἀρίστοις τε καὶ οἰκειοτάτοις· τούτων γὰρ ὁ Θεὸς οὐ τὴν τελευτὴν μόνον, ἀλλὰ κατὰ τὰ κατὰ τὸν βίον ἅπαντα προορίζει.

Nic. Meth., *vit. term.* II, 244: Πρὸς δὴ ταῦτά φαμεν ὅτι ψεῦδος μὲν ἅπαν τὸ κατ' ἔκπτωσιν ἀληθείας λεγόμενον ἐκ τοῦ διαβόλου ἐστί, καὶ οὔτε ἁγίοις προσῆκον, οὔτε πολλῷ πρότερον τῷ Θεῷ. Εἴ τι δὲ οἰκονομικῶς ἐπὶ προτροπῇ εὐσεβείας τε καὶ τῆς ἄλλης ἀρετῆς καὶ ἀποτροπῇ τῶν ἐναντίων εἴρηταί τε καὶ γέγραπται, τοῦτο δίκαιον ἂν εἴη τῆς τοῦ ψεύδους ἀπολύειν γραφῆς· ἐντεῦθεν δὲ μᾶλλον ὥσπερ διά τινος ἀγκύρας λεπτῆς μέν, ἀλλ' οὖν ὅσης ἐνὸν ἡμῖν ἐφικνεῖσθαι πρὸς τὴν θείαν ἀνατρέχειν τῆς ἀληθείας ὑπεροχήν.

Nic. Meth., *vit. term.* II, 244: Ἐπεὶ δὲ τῷ λόγῳ δέδεικται τὸ οἰκονομικὸν εἶδος τοῦ λόγου κρεῖττον ὂν οὐ μόνον παντὸς ἐγκλήματος, ἀλλ' ἔστιν ὅπη καὶ ἀληθείας αὐτῆς, καὶ Θεῷ μάλιστα πρέπον καὶ τοῖς κατὰ Θεὸν ζῆν ἐθέλουσι, φέρε καὶ ἀπὸ τῆς θεοπνεύστου Γραφῆς αὐτὸ δὴ τοῦτο καταδησώμεθα, ὥστε τέλεον τὸ ἀντιλογικὸν ἐμφραγῆναι στόμα.

Blemm., *vit. fin.* II (22, 29–23, 4): Εἰ δὲ κατὰ τὸν ἀληθῆ λόγον ὁμοφρονοῦσιν ἐπὶ πᾶσιν οἱ πατέρες ἡμῶν καὶ τὰ ὅμοια πάντες κρατύνουσι, πῶς ὑμεῖς τὸν θεῖον Βασίλειον φάσκετε δογματίζειν προωρισμένον τὸν χρόνον τῆς ἑκάστου τῶν ἀνθρώπων ζωῆς; Τῶν ἄλλων ἱερῶν πατέρων ἡμῶν ἀπροόριστον εἶναι λεγόντων, καθὼς καὶ πρότερον ἀποδέδεικται, πάντως ἀναγκαῖον καὶ τοῦτον ὁμοφρονεῖν καὶ ὁμολογεῖν τοῖς λοιποῖς· εἰ δὲ μή, τῆς ἐκκλησίας πολέμιον βλασφημεῖτε τὸν ἅγιον ἢ τοὺς ἑτέρους μὲν τῶν θεολόγων ἀνδρῶν περιγράφεσθε, μόνον δὲ τὸν πατέρα τίθεσθε τῆς εὐσεβείας διδάσκαλον.

13–15 ὅθεν … ἀκουόντων

Mich. Glyc., *In S. Scr.* 37 (452, 3–10): Εἰ δὲ καὶ παράγουσί τινες ἐνταῦθα τὸν μέγαν Βασίλειον οὕτω λέγοντα· «θάνατοι ἐπάγονται τῶν ὅρων τῆς ζωῆς πληρωθέντων, οὓς ἔπηξε περὶ ἑκάστου ἡ δικαία κρίσις τοῦ Θεοῦ, πόρρωθεν τὸ περὶ ἕκαστον ἡμῶν συμφέρον προβλεπομένου», μὴ θαύμαζε τούτου ἕνεκεν μηδὲ προορισμόν τινα καὶ πῆξιν ἡγοῦ τὸν μέγαν ὑπεμφαίνειν ἐκ τούτου Βασίλειον· τὴν γὰρ τοιαύτην ὑπόνοιαν, ὡς ὁ Σιναΐτης φησὶ θεῖος Ἀναστάσιος, ἐκ μέσου πεποίηκεν ἐν οἷς ἐκεῖνος οὕτω διείληφε.

Op. cit. 37 (453, 10–14): Μὴ περιεργάζου τὰς λέξεις λοιπόν· ἵνα γὰρ μὴ ἐάσῃ λογισμοῖς ἀλλοκότοις κυμαίνεσθαι τοὺς οἱαδήτινι συμφορᾷ περιπίπτοντας, μὴ εἶναι Θεὸν ἐφορῶντα τὰ τῇδε λέγοντας, τοιαῖσδε λέξεσιν οἰκονομικῶς ὁ μέγας ἐχρήσατο.

2.1.,2 τὰ … ὑψηλὰ

Sir. 3, 21–23: Χαλεπώτερά σου μὴ ζήτει καὶ ἰσχυρότερά σου μὴ ἐξέταζε.

1-2 τὰ … διαπέφευγεν

Nic. Meth., *vit. term.* I, 223: Τοῦτο δὲ πρότερον τὴν σὴν ἀγχίνοιαν ὑπομνήσαντες, ὅτι μὴ πάντα δεῖ τὰ τοῦ Θεοῦ ἐρευνᾶν, ὅτι μηδὲ πάντα ἔστι καταλαβεῖν μὴ ὅτι τῶν καθ' ἡμᾶς τινα ταπεινόν τε καὶ κάτω κείμενον, ἀλλ' οὐδὲ τὸν ἄγαν θεωρητικὸν καὶ ὑψηλὸν τῆς διανοίας.

5–6 Ἔστω … θεολόγων

Anast. S., *qu. et resp*. 99, 5 (158, 46-58): Εἰδέναι τοίνυν προσήκει ὅτι ἐν Ῥώμῃ, πρὸς οὓς καὶ τὰ τοιαῦτα ῥήματα γεγράφηκεν ὁ Παῦλος, ὑπῆρχόν τινες καὶ ἐξ Ἑλλήνων καὶ ἐξ Ἑβραίων πεπιστευκότες. Διόπερ πρὸς τὰ ἀμφότερα μέρη γράφων, ποτὲ μὲν ἀντιλαμβάνεται

τῶν ἐξ ἐθνῶν, ἴσως ὀνειδιζομένων ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων διὰ τὴν πάλαι εἰδωλολατρίαν, καὶ τούτου χάριν τὰ τοιαῦτα ῥήματα γεγράφηκεν ἐπιστομίζων Ἰουδαίους καὶ λέγων, «Σὺ τίς εἶ ὁ ἀνταίρων τῷ Θεῷ; Μὴ οὐκ ἔχει ἐξουσίαν ὁ κεραμεὺς ἐκ τοῦ αὐτοῦ πηλοῦ ποιῆσαι σκεύη, τὰ μὲν εἰς τιμήν, τὰ δὲ εἰς ἀτιμίαν; καί, Ἐλεήσω ὃν ἂν ἐλεῶ, καὶ οἰκτειρήσω ὃν ἂν οἰκτείρω». Ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα ὑπὲρ τῶν ἐξ ἐθνῶν, δι' οὓς κἀκεῖνο εἶπε τὸ φάσκον, «Δόξα καὶ τιμὴ καὶ εἰρήνη παντὶ τῷ ἐργαζομένῳ τὸ ἀγαθόν, Ἰουδαίῳ τε πρῶτον καὶ Ἕλληνι».

5–21 Ἔστω … μᾶλλον

Marc. Eug., *vit. term.* 358: Πόθεν οὖν τὰ ῥητὰ παραμυθησόμεθα; Φαμὲν ὡς, εἰ μὲν προκείμενον ἦν ἐκείνοις περὶ τοῦ ζητήματος τούτου διαλαβεῖν, ὅπερ ἐποίησεν ὁ θεῖος Ἀναστάσιος, εἶπον ἂν ὅσα ἐκεῖνος, καὶ ἔτι πλείω τε καὶ θαυμασιώτερα, καὶ τοῦ ἀκριβοῦς ἐχόμενα μᾶλλον· ἐπεὶ δὲ ἐκ τοῦ παρήκοντος εἶπον τὰ εἰρημένα, μήποτε τὸ ἐπὶ μέρους ὑπάρχον ὡς καθόλου, διὰ τὴν τῶν ἀκουόντων ὠφέλειαν, ἀπεφήναντο. Πολλὰ γὰρ οὕτω παρὰ τοῖς πατράσι καὶ τῇ θείᾳ Γραφῇ λέγεται, μερικὰ μὲν ὑπάρχοντα, ἁπλῶς δὲ καὶ ἀπολύτως λεγόμενα, καὶ διὰ τοῦτο δοκοῦντα καθόλου λέγεσθαι.

Nic. Meth., *vit. term.* II, 244: Πρὸς δὴ ταῦτα φαμέν, ὅτι ψεῦδος μὲν ἅπαν, τὸ κατ' ἔκπτωσιν ἀληθείας λεγόμενον, ἐκ τοῦ διαβόλου ἐστί, καὶ οὔτε ἁγίοις προσῆκον, οὔτε πολλῷ πρότερον τῷ Θεῷ. Εἴ τι δὲ οἰκονομικῶς ἐπὶ προτροπῇ εὐσεβείας τε καὶ τῆς ἄλλης ἀρε τῆς καὶ ἀποτροπῇ τῶν ἐναντίων εἴρηταί τε καὶ γέγραπται, τοῦτο δίκαιον ἂν εἴη τῆς τοῦ ψεύδους ἀπολύειν γραφῆς· ἐντεῦθεν δὲ μᾶλλον ὥσπερ διά τινος ἀγκύρας λεπτῆς μέν, ἀλλ' οὖν ὅσης ἐνὸν ἡμῖν ἐφικνεῖσθαι πρὸς τὴν θείαν ἀνατρέχειν τῆς ἀληθείας ὑπεροχήν.

7–8 Ἔμελλε … κανών

Anast. S., *qu. et resp.* 99, 3 (157, 24-27): Χρὴ τοίνυν τοὺς εὐσεβῶς τὰς θείας Γραφὰς νοεῖν βουλομένους, ἀνακρίνειν μετὰ πολλῆς τῆς ἀκριβείας τοὺς καιροὺς καὶ τὰ πρόσωπα καὶ τὸν σκοπὸν τοῦ λαλοῦντος· ὁ γὰρ μὴ ταῦτα διακρίνων ἐν πολλαῖς ἀτοπίαις περιπίπτει.

9 εἰς … ἄρθρον

Cf. *Vat. Ros.* 986, f. 306r, 9–306v, 6: Τὰ ιβ΄ ἄρθρα τῆς πίστεως εἰς ἃ διαιρεῖται τὸ σύμβολον:
α΄ Πιστεύω εἰς ἕνα Θεὸν·
β΄ πατέρα παντοκράτορα·
γ΄ ποιητὴν οὐρανοῦ καὶ γῆς· ὁρατῶν τε πάντων καὶ ἀοράτων·
δ΄ Καὶ εἰς ἕναν Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν· τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ τὸν μονογενῆ· τὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννηθέντα πρὸ πάντων τῶν αἰώνων· φῶς ἐκ φωτός· Θεὸν ἀληθινὸν ἐκ Θεοῦ ἀληθινοῦ· γεννηθέντα οὐ ποιηθέντα· ὁμοούσιον τῷ Πατρί· δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο·
ε΄ τὸν δι' ἡμᾶς τοὺς ἀνθρώπους καὶ διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν κατελθόντα ἐκ τῶν οὐρανῶν καὶ σαρκωθέντα ἐκ Πνεύματος Ἁγίου καὶ Μαρίας τῆς Παρθένου καὶ ἐνανθρωπήσαντα·
στ΄ Σταυρωθέντα τε ὑπὲρ ἡμῶν, ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου· καὶ παθόντα καὶ ταφέντα·
ζ΄ Καὶ ἀναστάντα ἐκ νεκρῶν τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ κατὰ τὰς Γραφάς·
η΄ Καὶ ἀνελθόντα εἰς τοὺς οὐρανοὺς καὶ καθεζόμενον ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρός·
θ΄ Καὶ πάλιν ἐρχόμενον μετὰ δόξης κρίναι ζῶντας καὶ νεκρούς· οὗ τῆς βασιλείας οὐκ ἔσται τέλος·
ι΄ Καὶ εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὸ κύριον, τὸ ζωοποιόν, τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον· τὸ σὺν Πατρὶ καὶ Υἱῷ συμπροσκυνούμενον καὶ συνδοξαζόμενον· τὸ λαλῆσαν διὰ τῶν προφητῶν·
εἰς μίαν, ἁγίαν, καθολικὴν καὶ ἀποστολικὴν ἐκκλησίαν·
ι΄ (*iter.*) ὁμολογῶ ἓν βάπτισμα εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν·
ια΄ προσδοκῶ ἀνάστασιν νεκρῶν·
ιβ΄ καὶ ζωὴν τοῦ μέλλοντος αἰῶνος.

14–18 Καὶ … συμπεραίνειν

Theod. Agal., *epist*. 2, 412: Δοκεῖ τοίνυν μοι ἀναγκαῖον εἶναι ἐκεῖνο προσαποδεῖξαι, ὅτι πάντα τὰ τῇδε γινόμενα ἁπλῶς ὑπ᾽ αὐτῆς τῆς προνοίας, εἰ μέλλοι τὸ συμπέρασμα ἐξ ἀνάγκης συμβαίνειν· ἀλλὰ τοῦτο χαλεπὸν ἴσως ἀποδειχθῆναι.

21–24 Εἰ … τελευτήν

Marc. Eug., *vit. term.* 355: Εἰ δὲ δὴ φαίη τις ὡς οὐ τὸν τρόπον τοῦ θανάτου προορίζει, τὸν χρόνον δὲ μόνον, καὶ τοῦτο μὲν οἷς λέγουσιν ἀναιροῦσι.

Theoph. Sim., *vit. term.* III (28, 31–30, 5): Οὐκ ἔξω δέ που τῆς γνωστικωτάτης μεγαλονοίας τοῦ κτίσαντος, ἢ πότε, ἢ ὅπως ἢ ὅποι τὸ τῆς ἑκάστου ζωῆς ἡμῶν ἀποτερματίζεται τέλος· οὐκ αἰτία δὲ τοῦ ἁμαρτάνειν ἡμᾶς ἢ μὴ ἁμαρτάνειν ἡ διὰ πάντων διήκουσα καθέστηκε πρόγνωσις τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ, περὶ οὗ οὐκ ὀλίγα ἄττα πολλοὶ πολλαχοῦ τῶν πρὸ ἡμῶν ἄριστα πεφιλοπονήκασι.

30 Ὥστε … ἀναίτιον

Marc. Eug., *vit. term.* 353: Καὶ ταῦτα διδάσκει μὲν ὁ μέγας Βασίλειος, ᾧ τοσοῦτον ὑπάρχει τὸ συγκεχωρηκὸς ἐν ἅπασι παρὰ πάντων, ὡς ἂν ἕνα μηδένα τὴν ἐναντίαν θέσθαι τολμῶντα μὴ οὐ καταγέλαστον εἶναι δοκεῖ.

Op. cit. 359: Τοιοῦτον, οἶμαι, καὶ τὸ παρὰ τῷ μεγάλῳ Βασιλείῳ περὶ τῶν τῆς ζωῆς ὅρων εἶναι· « Θάνατοι γάρ», φησίν, «ἐπάγονται τοῖς ἀνθρώποις τῶν ὅρων τῆς ζωῆς πληρωθέντων». οὐ πᾶσι φησὶ τοῖς ἀνθρώποις, ἀλλὰ τοῖς πιστοῖς καὶ πρὸς οὓς ἐκεῖνος ἐποιεῖτο τὸν λόγον· καὶ τούτοις δὲ οὐ πᾶσιν, ἀλλὰ τοῖς ἀρίστοις τε καὶ οἰκειοτάτοις· τούτων γὰρ ὁ Θεὸς οὐ τὴν τελευτὴν μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰ κατὰ τὸν βίον ἅπαντα προορίζει.

36 ἢ … Θεολόγῳ

Germ., *vit. term.* 14, 11–19: …καὶ τούτοις οἷς δὴ μάλιστα διὰ βίου καθαρότητα καὶ δογμάτων ἀκρίβειαν ἡ καθολικὴ ἐκκλησία ἀποστολικὸν ἀπονέμει τὸ σέβας, καὶ κατ᾽ ἐξαίρετον τούτῳ δὴ τῷ μεγάλῳ καὶ ὄντως τὰ θεῖα σοφῷ, οὗτινος οὐ μικροί τινες ἐπαινέται οὐδὲ ἐπὶ μικροῖς τισιν τοῦτον θαυμάζοντες, ἀλλὰ Γρηγόριος μὲν ὁ θεολόγος καὶ ὁ πολὺς Ἀθανάσιος, τῆς εὐσεβείας οἱ στῦλοι καὶ τῆς τριάδος ὑπέρμαχοι οἱ τοὺς ἐπαίνους συνείροντες, σοφίας δὲ γνῶσις τελεωτάτη τῶν ἐγκωμίων ἡ ἀφορμὴ καὶ ἡ πλοκὴ τῶν στεφάνων.

Op. cit. 36, 25–30: Καὶ τί χρὴ τῷ οἰκείῳ ἡμῶν ἀσθενεῖ λογισμῷ τὰ περὶ τούτου ἐφοδεύειν τῷ λόγῳ, δέον τοῖς περὶ τοῦ προκειμένου προβλήματος εἰρημένοις τῷ μεγάλῳ Ἀθανασίῳ ἐν τῷ εἰς τὸν σταυρὸν καὶ τὸ πάθος καὶ τὴν ἀνάστασιν λόγῳ ἐντυγχάνοντας, ἐκεῖθεν λαβεῖν πλατύτερόν τε ὁμοῦ καὶ σοφώτερον τῶν νυνὶ ἀπορουμένων τὴν ἐπίλυσιν;

36 Ἀθανασίῳ

Ps.-Ath., *qu. Ant.* 113 (668C–D): …ὅρος τοίνυν ἐστὶ τῇ ζωῇ τοῦ ἀνθρώπου ἡ βουλὴ τοῦ Θεοῦ, καὶ ᾧτινι βούλεται, προστίθησι, καὶ ἔνθα σκοπήσῃ, ὑφελεῖται, πάντα ποιῶν πρὸς τὸ ἑκάστου συμφέρον. Καὶ ὥσπερ ὁ δεσπότης τῆς ποίμνης, ὅτε βουληθῇ, ἀποστέλλει καὶ φέρει οἷα βούλεται πρόβατα, οὕτω καὶ ὁ Θεὸς ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων ποιεῖ, καὶ τότε ἐπάγεται ὁ θάνατος τῷ ἀνθρώπῳ "τοῦ ὅρου", ἤγουν τοῦ χρόνου τῆς ζωῆς αὐτοῦ, "πληρωθέντος". "Ὅρος" τοιγαροῦν, ὡς προλέλεκται, τῆς ἑκάστου ζωῆς ἐστιν ἡ κέλευσις καὶ ἡ βουλὴ τοῦ Θεοῦ.

2.2., 1–17 Ὅτι … προβλεπομένου

Germ., *vit. term.* 18, 26–20, 13: Καὶ ἵνα μή τις ἡμᾶς παραστοχάζεσθαι τῆς πατρικῆς ἐννοίας νομίσειεν, αὐτὸν Βασίλειον τὸν σοφώτατον δεξώμεθα τῶν οἰκείων λόγων ἐξηγητήν, ἐν τῷ *Περὶ εὐχαριστίας* δευτέρῳ λόγῳ λέγοντα οὑτωσί· «ἐννόησον γὰρ ὅτι ὁ πλάσας ἡμᾶς καὶ

ψυχώσας Θεὸς ἰδίαν ἔδωκεν ἑκάστῃ ψυχῇ τὴν τοῦ βίου διαγωγὴν καὶ ἄλλοις ἄλλους ὅρους ἔπηξε τῆς ἐξόδου· τὸν μὲν γὰρ ἐπὶ πλείω παραμεῖναι τῇ παρουσίᾳ τῆς σαρκὸς ᾠκονόμησεν, τὸν δὲ θᾶττον ἀπολυθῆναι τῶν δεσμῶν τοῦ σώματος διετάξατο κατὰ τοὺς ἀρρήτους τῆς σοφίας αὐτοῦ καὶ τῆς δικαιοσύνης λόγους. Ὥσπερ οὖν οἱ ταῖς εἱρκταῖς ἐμπίπτοντες οἱ μὲν ἐπὶ πλείονα χρόνον τῇ κακώσει τῶν δεσμωτηρίων ἐναποκλείονται, οἱ δὲ ταχυτέραν εὑρίσκουσιν τῆς κακοπαθείας ἀπαλλαγήν, οὕτω καὶ αἱ ψυχαὶ αἱ μὲν ἐπὶ πολὺ προσκατέχονται τῇ ζωῇ ταύτῃ, αἱ δὲ ἐπ᾽ ἔλαττον, κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς ἀξίας ἑκάστου σοφῶς καὶ βαθέως καὶ ὡς οὐκ ἂν ἐφίκοιτο νοῦς ἀνθρώπων τὰ περὶ ἕκαστον ἡμῶν τοῦ κτίσαντος ἡμᾶς προβλεπομένου».

4–22 Μὴ … διατριβή

Bas., *in Jul.* 31 (248C): Μὴ ἀγριάνῃς τῷ πάθει μηδὲ αὐτόματόν τινα εἴπῃς εἶναι συντυχίαν τῶν γινομένων, ὡς μηδενὸς προστάτου τὸν κόσμον οἰκονομοῦντος· μηδὲ κακόν τινα δημιουργὸν ὑπόθῃς, ἐκ τῆς κατὰ τὴν λύπην ἀμετρίας πονηρὰ δόγματα ὑποτιθέμενος σεαυτῷ· ἀλλὰ μηδὲ ἐκπέσῃς τῶν ὅρων τῆς εὐσεβείας.

Op. cit. 31 (248D–249B): Ἐννόησον γὰρ ὅτι ὁ πλάσας ἡμᾶς καὶ ψυχώσας Θεὸς ἰδίαν ἔδωκεν ἑκάστῃ ψυχῇ τὴν τοῦ βίου διαγωγὴν καὶ ἄλλοις ἄλλους ὅρους ἔπηξε τῆς ἐξόδου. Τὸν μὲν γὰρ ἐπὶ πλεῖον παραμεῖναι τῇ παρουσίᾳ τῆς σαρκὸς ᾠκονόμησε τὸν δὲ θᾶττον ἀπολυθῆναι τῶν δεσμῶν τοῦ σώματος διετάξατο, κατὰ τοὺς ἀῤῥήτους τῆς σοφίας ἑαυτοῦ καὶ τῆς δικαιοσύνης λόγους. Ὥσπερ οὖν οἱ ταῖς εἱρκταῖς ἐμπίπτοντες, οἱ μὲν ἐπὶ πλείονα χρόνον τῇ κακώσει τῶν δεσμωτηρίων ἐναποκλείονται, οἱ δὲ ταχυτέραν εὑρίσκουσι τῆς κακοπαθείας ἀπαλλαγήν, οὕτω καὶ αἱ ψυχαί· αἱ μὲν ἐπὶ πολὺ προσκατέχονται τῇ ζωῇ ταύτῃ, αἱ δὲ ἐπ᾽ ἔλαττον, κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς ἀξίας ἑκάστου, σοφῶς καὶ βαθέως, καὶ ὡς οὐκ ἂν ἐφίκοιτο νοῦς ἀνθρώπων, τὰ περὶ ἕκαστον ἡμῶν τοῦ κτίσαντος ἡμᾶς προβλεπομένου. Οὐκ ἀκούεις λέγοντος τοῦ Δαβὶδ, “Ἐξάγαγε ἐκ φυλακῆς τὴν ψυχήν μου”; Οὐκ ἤκουσας περὶ τοῦ ἁγίου ὅτι “ἀπελύθη αὐτοῦ ἡ ψυχή”; Τί δὲ Συμεών, ὅτε ἐνεγκαλίσατο τὸν Κύριον ἡμῶν; Ποίαν φωνὴν ἀφῆκεν; Οὐχ ὅτι “Νῦν ἀπολύεις τὸν δοῦλόν σου, Δέσποτα”; Τῷ γὰρ ἐπειγομένῳ πρὸς τὴν ἄνω διαγωγὴν βαρυτέρα πάσης κολάσεως καὶ δεσμωτηρίου παντὸς ἡ μετὰ τοῦ σώματός ἐστι διατριβή.

Id., *mor.* 11 / mort 32 (1257D–1260A): Ὁ γὰρ πλάσας ἡμᾶς καὶ ψυχώσας Θεὸς ἰδίαν ἔδωκεν ἑκάστῃ ψυχῇ τὴν τοῦ βίου διαγωγὴν καὶ ἄλλοις ἄλλους ὅρους ἔπηξε τῆς ἐξόδου. Τὸν μὲν γὰρ ἐπὶ πλεῖον παραμεῖναι τῇ παρουσίᾳ τῆς σαρκὸς ᾠκονόμησε, τὸν δὲ θᾶττον ἀπολυθῆναι τῶν δεσμῶν τοῦ σώματος ἐτάξατο, κατὰ τοὺς ἀῤῥήτους αὐτοῦ τῆς σοφίας καὶ τῆς δικαιοσύνης λόγους. Ὥσπερ γὰρ οἱ ἐν ταῖς εἱρκταῖς ἐμπίπτοντες, οἱ μὲν ἐπὶ πλείονα χρόνον τῇ κακώσει τῶν δεσμωτηρίων ἐναποκλείονται, οἱ δὲ ταχυτέραν εὑρίσκουσι τὴν τῆς κακοπαθείας ἀπαλλαγήν· οὕτω καὶ αἱ ψυχαὶ, αἱ μὲν ἐπὶ πολὺ προσκατέχονται τῇ ζωῇ ταύτῃ, αἱ δὲ ἐπ᾽ ἔλαττον, κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς ἀξίας ἑκάστου· σοφῶς καὶ βαθέως, καὶ ὡς οὐκ ἂν ἐφίκοιτο νοῦς ἀνθρώπων, τὰ περὶ ἕκαστον ἡμῶν τοῦ κτίσαντος ἡμᾶς προβλεπομένου Θεοῦ.

Nic. Meth., *vit. term.* II, 239: Ἐκ δὲ τοῦ *Περὶ εὐχαριστίας* πάλιν ταυτί. “Ἐννόησον γάρ, ὅτι ὁ πλάσας ἡμᾶς καὶ ψυχώσας Θεὸς ἰδίαν ἔδωκεν ἑκάστῃ ψυχῇ τὴν τοῦ βίου ἐξαγωγήν, καὶ ἄλλοις ἄλλους ὅρους ἔπηξε τῆς ἐξόδου· τὸν μὲν γὰρ ἐπὶ πλεῖον παραμεῖναι τῇ παρουσίᾳ τῆς σαρκὸς ᾠκονόμησε, τὸν δὲ θᾶττον ἀπολυθῆναι τῶν δεσμῶν τοῦ σώματος διετάξατο κατὰ τοὺς ἀῤῥήτους τῆς σοφίας αὐτοῦ καὶ τῆς δικαιοσύνης λόγους”. Ταῦτα μὲν οὖν οὐκ ἔστιν ὅτῳ οὐ δῆλα καθέστηκε τὴν ἀοριστίαν τῆς ὅλης ἡμῶν ζωῆς ἐξορίζοντα, τὸν ὅρον δὲ φανερῶς εἰσάγοντα, καὶ τό γε πέρας αὐτὸ τῆς ζωῆς ὑπὸ τὸν ὅρον κεῖσθαι ἀποφαινόμενα.

Blemm., *vit. fin.* II (25,22–26,3): Καὶ γάρ φασιν· «Εἴπερ μὴ ὅροις κατεδεσμεύθη τῶν καθέκαστον ἡ ζωή, πῶς ὁ ἱερὸς Βασίλειος τοιαῦτά που φιλοσοφεῖ, ‘Ἐννόησον’, λέγων, ‘ὅτι ὁ πλάσας καὶ ψυχώσας ἡμᾶς Θεὸς ἰδίαν δέδωκεν ἑκάστῃ ψυχῇ τοῦ βίου διαγωγὴν καὶ ἄλλοις ἄλλους ὅρους ἔπηξε τῆς ἐξόδου· τὸν μὲν γὰρ ἐπὶ πλείω παραμεῖναι τῇ συναφείᾳ τῆς σαρκὸς ᾠκονόμησε, τὸν δὲ θᾶττον ἀπολυθῆναι τῶν δεσμῶν τοῦ σώματος διετάξατο κατὰ τοὺς ἀῤῥήτους τῆς σοφίας αὐτοῦ καὶ τῆς δικαιοσύνης λόγους. Ὥσπερ οὖν οἱ ταῖς εἱρκταῖς

ἐμπίπτοντες οἱ μὲν ἐπὶ πλείονα χρόνον τῇ κακώσει τῶν δεσμωτηρίων ἐναποκλείονται, οἱ δὲ ταχυτέραν εὑρίσκουσι τῆς κακοπαθείας ἀπαλλαγήν, οὕτω καὶ αἱ ψυχαὶ αἱ μὲν ἐπὶ πολὺ κατέχονται τῇ ζωῇ ταύτῃ, αἱ δὲ ἐπ᾽ ἔλαττον κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς ἀξίας ἑκάστου σοφῶς καὶ βαθέως καί, ὡς οὐκ ἂν ἐφίκοιτο νοῦς ἀνθρώπων, τὰ περὶ ἕκαστον ἡμῶν τοῦ κτίσαντος προβλεπομένου᾽»;.

Blemm., *vit. fin.* II (24,4–21): Οὕτω γὰρ μᾶλλον ἀόριστον εἶναι τοῖς ἐπὶ μέρους τὴν ζωὴν ἀποδείξομεν. ‘Ἐννόησον’, φησίν, ‘ὅτι ὁ πλάσας καὶ ψυχώσας ἡμᾶς Υἱὸς ἰδίαν ἔδωκεν ἑκάστῃ ψυχῇ τοῦ βίου διαγωγήν’, τουτέστιν ὁ ἐκ γῆς τὸ ἡμέτερον διαπλάσας σῶμα Θεὸς ψυχήν τε λογικὴν καὶ νοερὰν διὰ τοῦ οἰκείου ἐμφυσήματος δοὺς ἡμῖν αὐτεξουσίους ἡμᾶς ἀπειργάσατο καὶ ἑκάστῃ ψυχῇ ἰδίαν αἱρετὴν αὐτῇ ἐδωρήσατο βίου διαγωγὴν κατὰ τὸν τῆς αὐτεξουσιότητος λόγον. Εἰ γὰρ οὐκ ἔστιν ἐφ᾽ ἡμῖν τὸ ἰδίαν ἐκλέγεσθαι βίου διαγωγὴν τό τε πρὸς ἀρετὴν ἀπευθύνεσθαι τό τε πρὸς κακίαν πλαγιάζειν, ἀναιρεῖται πάντως τὸ αὐτεξούσιον, ὅπερ Θεὸς ἡμῖν ὥσπερ τι ἐξαίρετον δώρημα ἐχαρίσατο. Τοίνυν ἑκάστῃ ψυχῇ ὡς αὐτεξουσίῳ ἔδωκεν ὁ Θεὸς βίου διαγωγὴν ἰδίαν, αὐθαίρετον αὐτῇ καὶ ἀβίαστον· καὶ ἄλλοις ἄλλους ὅρους ἔπηξε τῆς ἐξόδου κατὰ τὴν ἑκάστου διαγωγὴν καὶ εἴτε ἀρετῆς εἴτε κακίας ἀντίληψιν καὶ τὸν θάνατον ἐπήγαγεν ὁ σοφὸς καὶ δίκαιος Θεός· σοφὸς μὲν γάρ ἐστιν ὡς πάντα γινώσκων πρὶν γενέσεως αὐτῶν, δίκαιος δὲ ὡς ἀξίας ταῖς πράξεσιν ἐπιφέρων τὰς δίκας’.

19 ἀπελύθη … ψυχή

Tob. 3,6: …κατὰ τὸ ἀρεστὸν ἐνώπιόν σου ποίησον μετ᾽ ἐμοῦ· ἐπίταξον ἀναλαβεῖν τὸ πνεῦμά μου, ὅπως ἀπολυθῶ καὶ γένωμαι γῆ.

2.3., 1–5 Ἐκ … σπουδῆς

Mich. Glyc., *In S. Scr.* 37 (453,10–14): Μὴ περιεργάζου τὰς λέξεις λοιπόν· ἵνα γὰρ μὴ ἐάσῃ λογισμοῖς ἀλλοκότοις κυμαίνεσθαι τοὺς οἱᾳδήτινι συμφορᾷ περιπίπτοντας, μὴ εἶναι Θεὸν ἐφορῶντα τὰ τῇδε λέγοντας, τοιαῖσδε λέξεσιν οἰκονομικῶς ὁ μέγας ἐχρήσατο.

7–10 προδιατεταγμένον … τρόπον

Bas., *in Jul.* 31 (249B–C): Μὴ τοίνυν τῇ ἑαυτοῦ ἀπολαύσει ἐπιζήτει τὰς περὶ τῶν ψυχῶν διατάξεις ἀκολουθεῖν, ἀλλὰ λογίζου περὶ τῶν συναφθέντων κατὰ τὸν βίον, εἶτα θανάτῳ διισταμένων, ὅτι παραπλήσιοί εἰσιν ὁδοιπόροις μίαν ὁδὸν πορευομένοις, καὶ διὰ τὴν συνεχῆ μετ᾽ ἀλλήλων διατριβὴν ἑνωθεῖσιν ὑπὸ τῆς συνηθείας. Οἳ ἐπειδὰν τὴν κοινὴν ὁδὸν διεξελθόντες καταλάβωσι, λοιπὸν σχιζομένην αὐτὴν, τῆς χρείας ἤδη ἀναγκαίως μεριζούσης ἑκάτερον, οὐ τῇ συνηθείᾳ προσκαθεζόμενοι ἀμελοῦσι τῶν προκειμένων, ἀλλὰ τῆς ἐξ ἀρχῆς κινησάσης αὐτοὺς αἰτίας ὑπομνησθέντες πρὸς τὸ οἰκεῖον ἕκαστος ἀποτρέχουσι πέρας. Ὡς οὖν ἐκείνοις ἄλλος μὲν ἦν ὁ σκοπὸς τῆς ὁδοῦ, συνέβη δὲ αὐτοῖς ἡ κατὰ τὴν ὁδοιπορίαν ἐκ τῆς συνηθείας οἰκείωσις· οὕτω καὶ τοῖς ἐν γάμῳ ἢ ἄλλῃ τινὶ κοινωνίᾳ βίου συνημμένοις ἴδιον προέκειτο δηλονότι τῆς ζωῆς τὸ πέρας· συναφθέντας δὲ ἀλλήλοις ἀναγκαίως τὸ προδιατεταγμένον τῆς ζωῆς τέλος ἐχώρισε καὶ διέλυσεν.

Id., *mor.* 11 / *mort*. 32 (1276C-D): Τοὺς γὰρ κατὰ τὸν βίον συναφθέντας ἀλλήλοις, εἶτα θανάτῳ διισταμένους, ὁδοιπόροις λογίζου παραπλησίους, μίαν πορευομένοις ὁδὸν, καὶ διὰ τὴν συνεχῆ μετ᾽ ἀλλήλων διατριβὴν ἑνωθεῖσιν ὑπὸ τῆς συνηθείας. Οἳ ἐπειδὰν τὴν κοινὴν ὁδὸν διεξελθόντες, καταλάβωσι λοιπὸν σχιζομένην αὐτὴν, τῆς χρείας ἤδη ἀναγκαίως μεριζούσης ἑκάτερον, οὐ τῇ συνηθείᾳ προσκαθεζόμενοι ἀμελοῦσι τῶν προκειμένων, ἀλλὰ τῆς ἐξ ἀρχῆς κινησάσης αὐτοὺς αἰτίας ὑπομνησθέντες, πρὸς τὸ οἰκεῖον ἕκαστος ἀποτρέχουσι πέρας. Ὡς οὖν ἐκείνοις ἄλλος μὲν ἦν ὁ σκοπὸς τῆς ὁδοῦ, συνέβη δὲ αὐτοῖς ἡ κατὰ τὴν ὁδοιπορίαν ἐκ τῆς συνηθείας οἰκείωσις· οὕτω καὶ τοῖς ἐν γάμῳ, ἢ ἄλλῃ τινὶ κοινωνίᾳ βίου συνημμένοις, ἴδιον προέκειτο δηλονότι τῆς ζωῆς τὸ πέρας· συναφθέντας δὲ ἀλλήλοις, ἀναγκαίως τὸ προδιατεταγμένον τῆς ζωῆς τέλος ἐχώρισε καὶ διέλυσε

Op. cit. 32 (1269A–B): Αὐτὸς γὰρ οἶδε πῶς ἑκάστῳ διατίθησι τὸ συμφέρον καὶ διὰ τί ἄνισα τίθησιν ἡμῖν τοῦ βίου τὰ πέρατα. Ἔστι γάρ τις ἀνθρώποις αἰτία ἀκατάληπτος, δι᾽ ἣν οἱ μὲν θᾶττον ἐντεῦθεν ἀπάγονται, οἱ δὲ ἐπὶ πλεῖον προσταλαιπωρεῖν τῷ ὀδυνηρῷ τούτῳ βίῳ καταλιμπάνονται.

3., 3–10 ᾗδει … ὑπερβολήν

Dem. Cyd., *De contemn. morte* XIII (24,16–22): …τὸν δὲ δημιουργὸν κατὰ τὸν ἐν αὐτῷ λόγον ἕκαστον πρὸς τὸ προσῆκον αὐτῷ τέλος ἐπείγειν, αὐτὰ δ᾽ ἀσύνετα πάντα τῆς τῶν γινομένων αἰτίας ὑπάρχειν· ἐπεὶ καὶ τὸ βέλος οὐκ οἶδε μὲν τὸν σκοπόν, παρὰ δὲ τοῦ τοξότου ἐφ᾽ ὅπερ ἐνεχθῆναι προσῆκον ἰθύνεται καὶ οὐκ ἂν εἴποι τίς τινος τὸ βέλος στοχάζεσθαι οὐδὲ γνῶσιν ἢ βούλησιν ἔχειν τοῦ τέλους.

10–12 οὐ … 12 ἡμᾶς

Tit. 3, 4–5: Ὅτε δὲ ἡ χρηστότης καὶ ἡ φιλανθρωπία ἐπεφάνη τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Θεοῦ, οὐκ ἐξ ἔργων τῶν ἐν δικαιοσύνῃ ἃ ἐποιήσαμεν ἡμεῖς, ἀλλὰ κατὰ τὸ αὐτοῦ ἔλεος ἔσωσεν ἡμᾶς διὰ λουτροῦ παλιγγενεσίας καὶ ἀνακαινήσεως Πνεύματος ἁγίου, οὗ ἐξέχεεν ἐφ᾽ ἡμᾶς πλουσίως διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν, ἵνα δικαιωθέντες τῇ ἐκείνου χάριτι κληρονόμοι γενηθῶμεν κατ᾽ ἐλπίδα ζωῆς αἰωνίου.

18–19 αὕτη … Χριστόν

Io. 17, 3: Αὕτη δέ ἐστιν ἡ αἰώνιος ζωή, ἵνα γινώσκωσιν σὲ τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεὸν καὶ ὃν ἀπέστειλας Ἰησοῦν Χριστόν.

20 τουτέστι … ἀπόρρητα

Nic. Meth., *vit. term.* II, 244–245: Διὰ γὰρ τῶν ἀπεμφαινόντων ὀνομάτων μᾶλλον ἐκφαίνεσθαι τὰ τῆς θεολογίας ἀπόρρητα, φησὶν ὁ ἀποστολικὸς Διονύσιος.

20–21 ἅ … βλέπουσιν

I Cor. 13, 12: Βλέπομεν γὰρ ἄρτι δι᾽ ἐσόπτρου ἐν αἰνίγματι, τότε δὲ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον· ἄρτι γινώσκω ἐκ μέρους, τότε δὲ ἐπιγνώσομαι καθὼς καὶ ἐπεγνώσθην.

31–34 τὰ … πορευόμεθα

Ps. 90, 1: Ὁ κατοικῶν ἐν βοηθείᾳ τοῦ ὑψίστου ἐν σκέπῃ τοῦ Θεοῦ τοῦ οὐρανοῦ αὐλισθήσεται.

Ps. 90, 5–6: Οὐ φοβηθήσῃ ἀπὸ φόβου νυχτερινοῦ, ἀπὸ βέλους πετουμένου ἡμέρας, ἀπὸ πράγματος διαπορευομένου ἐν σκότει, ἀπὸ συμπτώματος καὶ δαιμονίου μεσημβρινοῦ.

Ps. 90, 10–11: Οὐ προσελεύσεται πρὸς σὲ κακά, καὶ μάστιξ οὐκ ἐγγιεῖ τῷ σκηνώματί σου, ὅτι τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ ἐντελεῖται περὶ σοῦ τοῦ διαφυλάξαι σε ἐν πάσαις ταῖς ὁδοῖς σου.

37 ἀνεξιχνιάστων … ἀναριθμήτων

Iob 5, 8–9: …Κύριον δὲ τὸν πάντων δεσπότην … τὸν ποιοῦντα μεγάλα καὶ ἀνεξιχνίαστα, ἔνδοξά τε καὶ ἐξαίσια, ὧν οὐκ ἔστιν ἀριθμός.

Iob 9,10: Ὁ ποιῶν μεγάλα καὶ ἀνεξιχνίαστα, ἔνδοξά τε καὶ ἐξαίσια, ὧν οὐκ ἔστιν ἀριθμός.

4.1., 14–15 Καὶ … σῴζει

I Tim 2, 4: …ὃς πάντας ἀνθρώπους θέλει σωθῆναι καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν.

4.2.,1 σκοπείσθω… βεβαίωσιν

Arist., *Eth. Nic*. VII, 14 (1154a 22–25): …οὐ μόνον δεῖ τἀληθὲς εἰπεῖν ἀλλὰ καὶ τὸ αἴτιον τοῦ ψεύδους· τοῦτο γὰρ συμβάλλεται πρὸς τὴν πίστιν· ὅταν γὰρ εὔλογον φανῇ τὸ διὰ τί φαίνεται ἀληθὲς οὐκ ὂν ἀληθές, πιστεύειν ποιεῖ τῷ ἀληθεῖ μᾶλλον.

17–19 ὑποτεταχέναι… ἠλαττωμένῳ

Ps. 8, 6–9: Ἠλάττωσας αὐτὸν βραχύ τι παρ' ἀγγέλους, δόξῃ καὶ τιμῇ ἐστεφάνωσας αὐτόν· καὶ κατέστησας αὐτὸν ἐπὶ τὰ ἔργα τῶν χειρῶν σου, πάντα ὑπέταξας ὑποκάτω τῶν ποδῶν αὐτοῦ…

33–34 οὐ… βοῶν[1]

I Cor. 9, 9–10: Ἐν γὰρ τῷ Μωϋσέως νόμῳ γέγραπται, «Οὐ κημώσεις βοῦν ἀλοῶντα». Μὴ τῶν βοῶν μέλει τῷ Θεῷ; Ἢ δι' ἡμᾶς πάντως λέγει; Δι' ἡμᾶς γὰρ ἐγράφη ὅτι ὀφείλει ἐπ' ἐλπίδι ὁ ἀροτριῶν ἀροτριᾶν, καὶ ὁ ἀλοῶν ἐπ' ἐλπίδι τοῦ μετέχειν.

4.3., 2–3 Ὃ… ἐγένετο

Iob 1, 21: Αὐτὸς γυμνὸς ἐξῆλθον ἐκ κοιλίας μητρός μου, γυμνὸς καὶ ἀπελεύσομαι ἐκεῖ· ὁ Κύριος ἔδωκεν, ὁ Κύριος ἀφείλατο· ὡς τῷ Κυρίῳ ἔδοξεν, οὕτως καὶ ἐγένετο· εἴη τὸ ὄνομα Κυρίου εὐλογημένον.

5–6 Τοῖς… σοῦ

Ps. 90, 11: Οὐ προσελεύσεται πρὸς σὲ κακά, καὶ μάστιξ οὐκ ἐγγιεῖ τῷ σκηνώματί σου, ὅτι τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ ἐντελεῖται περὶ σοῦ τοῦ διαφυλάξαι σε ἐν πάσαις ταῖς ὁδοῖς σου.

7–8 Ὁ… κακά

Is. 45, 7: …ἐγὼ ὁ κατασκευάσας φῶς καὶ ποιήσας σκότος, ὁ ποιῶν εἰρήνην καὶ κτίζων κακά· ἐγὼ κύριος ὁ Θεὸς ὁ ποιῶν ταῦτα πάντα.

Bas., *Deus non auct. mal.* 31 (333D–336A): Ἀλλ' εἴπερ ἀναίτιος τῶν κακῶν ὁ Θεὸς, φησί, πῶς εἴρηται τό «Ἐγὼ ὁ κατασκευάσας φῶς καὶ ποιήσας σκότος, ποιῶν εἰρήνην καὶ κτίζων κακά»;

8 Οὐκ… ἐποίησε

Am. 3, 6: Εἰ φωνήσει σάλπιγξ ἐν πόλει καὶ λαὸς οὐ πτοηθήσεται; Εἰ ἔσται κακία ἐν πόλει ἣν Κύριος οὐκ ἐποίησεν;

Bas., *Deus non auct. mal.* 31 (336A): "Οὐκ ἔστι κακία ἐν πόλει, ἣν Κύριος οὐκ ἐποίησε".

Op. cit. 31 (336C): Ὥστε «Ποιῶν εἰρήνην», οὕτω ποιεῖ εἰρήνην, ἐκ τοῦ «κακὰ κτίζειν», τουτέστι μεταποιεῖν καὶ εἰς βελτίωσιν ἄγειν.

Op. cit. 31 (337B–C): Ὅταν δὲ ἀκούσῃς, "Οὐκ ἔστι κακία ἐν πόλει, ἣν Κύριος οὐκ ἐποίησε", νόει τῆς 'κακίας' τὸ ὄνομα ὅτι τὴν προσαγομένην κάκωσιν τοῖς ἁμαρτάνουσιν ἐπὶ διορθώσει τῶν πλημμελημάτων ὁ λόγος αἰνίσσεται.

Nic. Meth., *vit. term.* II, 240: Πρὸς δὲ τούτοις καὶ ὁ Προφήτης εἰπών, "Οὐκ ἔστι κακία ἐν πόλει, ἣν ὁ Κύριος οὐκ ἐποίησε".

9 Πάντα… ἡμῖν

Is. 26, 12: Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, εἰρήνην δὸς ἡμῖν· πάντα γὰρ ἀπέδωκας ἡμῖν.

11–12 ἄνευ… κεφαλῆς

Luc. 21, 18: …θρὶξ ἐκ τῆς κεφαλῆς ὑμῶν οὐ μὴ ἀπόληται.

13 ὅτι οὕτω… Χριστὸν

Luc. 24, 26: Οὐχὶ ταῦτα ἔδει παθεῖν τὸν Χριστὸν καὶ εἰσελθεῖν εἰς τὴν δόξαν αὐτοῦ;

14 πλὴν … σύ

Mat. 26, 39: Καὶ προελθὼν μικρὸν ἔπεσεν ἐπὶ πρόσωπον αὐτοῦ προσευχόμενος καὶ λέγων, "Πάτερ μου, εἰ δυνατόν ἐστιν, παρελθέτω ἀπ' ἐμοῦ τὸ ποτήριον τοῦτο· πλὴν οὐχ ὡς ἐγὼ θέλω, ἀλλ' ὡς σύ".

14–15 χωρὶς … ποιεῖν οὐδέν

Io. 15, 5: Ἐγώ εἰμι ἡ ἄμπελος, ὑμεῖς τὰ κλήματα. Ὁ μένων ἐν ἐμοὶ κἀγὼ ἐν αὐτῷ, οὗτος φέρει καρπὸν πολύν, ὅτι χωρὶς ἐμοῦ οὐ δύνασθε ποιεῖν οὐδέν.

Anast. S., *inter. et resp.* 55 (89, 620B): «Οὐ δύνασθε» γάρ, φησί, «χωρὶς ἐμοῦ ποιεῖν οὐδέν».

20–21 σπουδάζωσι … ἐξελέγησαν

II Pet. 1, 10: Διὸ μᾶλλον, ἀδελφοί, σπουδάσατε βεβαίαν ὑμῶν τὴν κλῆσιν καὶ ἐκλογὴν ποιεῖσθαι· ταῦτα γὰρ ποιοῦντες οὐ μὴ πταίσητέ ποτε.

21–22 ταχινή … ἐδήλωσεν

II Pet. 1, 14: …εἰδὼς ὅτι ταχινή ἐστιν ἡ ἀπόθεσις τοῦ σκηνώματός μου, καθὼς καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἐδήλωσέν μοι.

22–24 ὁ[2] … ἁγίαις

Rom. 1, 1–2: Παῦλος δοῦλος Χριστοῦ Ἰησοῦ, κλητὸς ἀπόστολος, ἀφωρισμένος εἰς εὐαγγέλιον Θεοῦ, ὃ προεπηγγείλατο διὰ τῶν προφητῶν αὐτοῦ ἐν γραφαῖς ἁγίαις.

24–25 τὸ … οἰκτείρω

Rom. 9, 15: Τῷ Μωϋσεῖ γὰρ λέγει, «Ἐλεήσω ὃν ἂν ἐλεῶ, καὶ οἰκτιρήσω ὃν ἂν οἰκτίρω».

26–27 Ἄρα … Θεοῦ

Rom. 9, 16: Ἄρα οὖν οὐ τοῦ θέλοντος οὐδὲ τοῦ τρέχοντος, ἀλλὰ τοῦ ἐλεοῦντος Θεοῦ.

Anast. S., *inter. et resp.* 55 (89, 620A–B): Περὶ δὲ πάλιν τὸ «Οὐ τοῦ θέλοντος, οὐδὲ τοῦ τρέχοντος» […]· καὶ γὰρ οὐ τοῦ θέλοντος μόνον τὴν ἀρετήν, οὐδὲ τοῦ τρέχοντος καὶ ἀγωνιζομένου ταύτην κατορθῶσαι, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἐλεοῦντος καὶ συνεργοῦντος Θεοῦ.

27 Οὓς … ἐκάλεσε

Rom. 8, 30: Οὓς δὲ προώρισεν, τούτους καὶ ἐκάλεσεν· καὶ οὓς ἐκάλεσεν, τούτους καὶ ἐδικαίωσεν· οὓς δὲ ἐδικαίωσεν, τούτους καὶ ἐδόξασεν.

Nic. Meth., *vit. term.* II, 250: Δηλοῖ δὲ αὖθις ὁ Παῦλος, «Οὓς προέγνω τούτους καὶ προώρισε» λέγων.

27–29 Οὓς … δόξαν

Anast. S., *qu. et resp.* 99, 3 (157, 27–35): Ὅμως εἰπὼν ὁ θεῖος Ἀπόστολος, ὅτι «Οὓς προέγνω ὁ Θεός, τούτους καὶ προώρισε, λέλυκε πάντα τὰ προκείμενα ζητήματα· οἷον προέγνω τὸ ἀμετανόητον τοῦ Φαραώ, καὶ ἐσκλήρυνε τὴν καρδίαν αὐτοῦ, ὅπως καταδιώξῃ τὸν Ἰσραὴλ καὶ ποντισθῇ· προέγνω τὸ εὐθὲς τοῦ Ἱερεμίου, καὶ προώρισεν αὐτὸν ἐκ μήτρας ἁγιάσας εἰς προφήτην· προέγνω τὴν ἀσέβειαν Σοδόμων, καὶ ἐποίησεν αὐτοὺς σκεύη ἀτιμίας ἐμπρησμοῦ· προέγνω τὴν μετάνοιαν Παύλου, καὶ προώρισεν αὐτὸν εἰς σκεῦος ἐκλογῆς.

28–29 τοὺς[1] … δόξαν

Rom. 9, 21–23: Ἢ οὐκ ἔχει ἐξουσίαν ὁ κεραμεὺς τοῦ πηλοῦ ἐκ τοῦ αὐτοῦ φυράματος ποιῆσαι ὃ μὲν εἰς τιμὴν σκεῦος, ὃ δὲ εἰς ἀτιμίαν; Εἰ δὲ θέλων ὁ Θεὸς ἐνδείξασθαι τὴν ὀργὴν

καὶ γνωρίσαι τὸ δυνατὸν αὐτοῦ ἤνεγκεν ἐν πολλῇ μακροθυμίᾳ σκεύη ὀργῆς κατηρτισμένα εἰς ἀπώλειαν, καὶ ἵνα γνωρίσῃ τὸν πλοῦτον τῆς δόξης αὐτοῦ ἐπὶ σκεύη ἐλέους, ἃ προητοίμασεν εἰς δόξαν…

30 Οὐδεὶς…ἀποθνῄσκει
Rom. 14, 7: Οὐδεὶς γὰρ ἡμῶν ἑαυτῷ ζῇ, καὶ οὐδεὶς ἑαυτῷ ἀποθνῄσκει.

31–32 Ἐξελέξατο…υἱοθεσίαν
Eph. 1, 4–5: Καθὼς ἐξελέξατο ἡμᾶς ἐν αὐτῷ πρὸ καταβολῆς κόσμου, εἶναι ἡμᾶς ἁγίους καὶ ἀμώμους κατενώπιον αὐτοῦ ἐν ἀγάπῃ, προορίσας ἡμᾶς εἰς υἱοθεσίαν διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς αὐτόν, κατὰ τὴν εὐδοκίαν τοῦ θελήματος αὐτοῦ.

33–37 Εἰ…δόξαν
Rom. 9, 22–23: Εἰ δὲ θέλων ὁ Θεὸς ἐνδείξασθαι τὴν ὀργὴν καὶ γνωρίσαι τὸ δυνατὸν αὐτοῦ ἤνεγκεν ἐν πολλῇ μακροθυμίᾳ σκεύη ὀργῆς κατηρτισμένα εἰς ἀπώλειαν, καὶ ἵνα γνωρίσῃ τὸν πλοῦτον τῆς δόξης αὐτοῦ ἐπὶ σκεύη ἐλέους, ἃ προητοίμασεν εἰς δόξαν…
Bas., *Deus non auct. mal.* 31 (340B): Ὥστε, κἂν λέγῃ ποτὲ ὁ Ἀπόστολος ‘σκεύη ὀργῆς κατηρτισμένα εἰς ἀπώλειαν’, μὴ κατασκευήν τινα πονηρὰν οἰηθῶμεν εἶναι τοῦ Φαραώ (οὕτω γὰρ ἐπὶ τὸν κατασκευάσαντα δικαιότερον ἡ αἰτία μετενεχθήσεται), ἀλλ’ ὅταν ἀκούσῃς ‘σκεύη’, νόει ὅτι πρός τι χρήσιμον ἕκαστος ἡμῶν πεποίηται.

5.2., 4–14 Ἔστι…ᾗ
Dem. Cyd., *De contemn. morte* V (10, 11–22): …οὐδὲ τὸν θάνατον παντελῶς ἀτιμαστέον οὐδ’ ὥς τι τῶν βλαβερῶν φευκτέον, ἀλλ’ ἡγητέον εἶναί τινα καὶ τούτου τοῖς ἀνθρώποις ὠφέλειαν, τοῦ μὲν ἀρίστου ὄντος, εἴ τις τὸν βίον ἀναμάρτητον καὶ μετ’ ἀρετῆς διεξίοι, οὐ μὴν οὐδὲ τῷ τὸν ἀνίατα νοσοῦντα ταῖς προσηκούσαις ὑπάγεσθαι δίκαις ἀχρήστου παντάπασι γινομένου· πρὸς ὅπερ ὁ θάνατος τῷ τοῦ παντὸς ἡγεμόνι καὶ δημιουργῷ πλεῖστον συμβάλλεται τῇ ἑαυτοῦ δικαιοσύνῃ τὴν τῶν ἀνθρώπων κακίαν κολάζοντι καὶ οὐκ ἐῶντι πλημμελῶς καὶ ἀτάκτως φέρεσθαι τὸν ὑπ’ αὐτοῦ γινόμενον κόσμον, ἀλλὰ τῇ περιουσίᾳ τῆς ἀγαθότητος καὶ τὴν ἡμετέραν κακίαν εἰς τάξιν καθιστῶντι τῇ τιμωρίᾳ…

14–21 Ἐνίοτε…ὄν
Marc. Eug., *vit. term.* 354: Οὕτω δὴ και, εἴ τις ἕτερος ἐξήρπασται τοῦ θανάτου θαυματουρίᾳ τινὶ θείᾳ καὶ πρεσβείαις ἁγίων, οὐ τὸ μὴ εἶναι ζωῆς ὅρους, ἀλλὰ τὸ εἶναι μᾶλλον ἐνδείκνυται, τοῦ Θεοῦ δυναμένου τοὺς πεπηγότας ὅρους ὑπερθέσθαι τε μεταβαλλομένων ἀπὶ τὸ κρεῖττον ἡμῶν, καὶ αὖθις ἐπιτεμεῖν πρὸς τὸ χεῖρον ὑπαγομένων.

17 ἀνώδυνον…ὑπάρξειν
Joh. Chrys., *ord. sacr. divin. miss.* 60: Χριστιανὰ τὰ τέλη τῆς ζωῆς ἡμῶν, ἀνώδυνα, ἀνεπαίσχυντα, εἰρηνικὰ καὶ καλὴν ἀπολογίαν τὴν ἐπὶ τοῦ φοβεροῦ βήματος τοῦ Χριστοῦ, αἰτησώμεθα.

5.3., 1–4 Ὥσπερ…ὁρᾶν
Marc., Eug., *vit. term.* 355: Εἰ δὲ δὴ φαίη τις ὡς οὐ τὸν τρόπον τοῦ θανάτου προορίζει, τὸν χρόνον δὲ μόνον, καὶ τοῦτο μὲν οἷς λέγουσιν ἀναιροῦσι.
Theoph. Sim., *vit. term.* III (28, 31–30, 5): Οὐκ ἔξω δέ που τῆς γνωστικωτάτης μεγαλονοίας τοῦ κτίσαντος, ἢ πότε, ἢ ὅπως ἢ ὅποι τὸ τῆς ἑκάστου ζωῆς ἡμῶν ἀποτερματίζεται τέλος· οὐκ αἰτία δὲ τοῦ ἁμαρτάνειν ἡμᾶς ἢ μὴ ἁμαρτάνειν ἡ διὰ πάντων διήκουσα καθέστηκε πρόγνωσις τοῦ ἐπὶ πάντων θεοῦ, περὶ οὗ οὐκ ὀλίγα ἄττα πολλοὶ πολλαχοῦ τῶν πρὸ ἡμῶν ἄριστα πεφιλοπονήκασι.

1–6 Ὥσπερ … χεῖρον
Bas., *mor.* 11 / *mort*. 32 (1257D–1260A): Ὁ γὰρ πλάσας ἡμᾶς καὶ ψυχώσας Θεὸς ἰδίαν ἔδωκεν ἑκάστῃ ψυχῇ τὴν τοῦ βίου διαγωγὴν καὶ ἄλλοις ἄλλους ὅρους ἔπηξε τῆς ἐξόδου. Τὸν μὲν γὰρ ἐπὶ πλεῖον παραμεῖναι τῇ παρουσίᾳ τῆς σαρκὸς ᾠκονόμησε, τὸν δὲ θᾶττον ἀπολυθῆναι τῶν δεσμῶν τοῦ σώματος ἐτάξατο, κατὰ τοὺς ἀῤῥήτους αὐτοῦ τῆς σοφίας καὶ τῆς δικαιοσύνης λόγους. Ὥσπερ γὰρ οἱ ἐν ταῖς εἱρκταῖς ἐμπίπτοντες, οἱ μὲν ἐπὶ πλείονα χρόνον τῇ κακώσει τῶν δεσμωτηρίων ἐναποκλείονται, οἱ δὲ ταχυτέραν εὑρίσκουσι τὴν τῆς κακοπαθείας ἀπαλλαγήν· οὕτω καὶ αἱ ψυχαὶ, αἱ μὲν ἐπὶ πολὺ προσκατέχονται τῇ ζωῇ ταύτῃ, αἱ δὲ ἐπ’ ἔλαττον, κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς ἀξίας ἑκάστου· σοφῶς καὶ βαθέως, καὶ ὡς οὐκ ἂν ἐφίκοιτο νοῦς ἀνθρώπων, τὰ περὶ ἕκαστον ἡμῶν τοῦ κτίσαντος ἡμᾶς προβλεπομένου Θεοῦ.

1–24 Ὥσπερ … ἀνθρώπους
Germ., *vit. term.* 18, 12–25: …ἡ μὲν ἐκ τῆς πρώτης καταδίκης ἐπαγωγὴ μία καὶ ἡ αὐτὴ ἐπὶ πάντων ἀνθρώπων ἐστίν (ὁμοίως γὰρ πάντες εἰς γῆν ἀποστρεφόμεθα, εἰ καὶ οἱ τρόποι τοῦ θανάτου διάφοροι), τὸ δὲ ἄλλον ἄλλου θᾶττον ἢ βραδύτερον ἀποβιῶναι τὴν πρὸς τὸ συμφέρον ἡμῖν τοῦτο οἰκονομοῦσαν τοῦ Θεοῦ πρόνοιαν διαδείκνυσιν, τῷ μὲν πρὸς τὸ μετανοίᾳ τὰ φθάσαντα διορθώσασθαι σφάλματα πλείονα ἐπιμετροῦντος ζωήν, τὸν δὲ πρὸς τὸ μὴ ἐμπαγῆναι εἰς ὕλην τοῦ τῆς ἁμαρτίας βυθοῦ τάχιον προαρπάζοντος, μᾶλλον δὲ κατὰ τὴν ἄῤῥητον τῆς σοφίας αὐτοῦ καὶ τῆς ἀγαθότητος ἄβυσσον, ᾗτινι μηδὲ ἀγγελικὸν ὅλως προσβλέψαι νοῦν δυνατόν, τὰ τοιαῦτα οἰκονομοῦντος, καὶ τῇ οἰκείᾳ προγνωστικῇ δυνάμει προθεωροῦντος τὰς ἐκβάσεις τῶν ἐσομένων, καὶ καταλλήλως τούτοις τῇ δικαίᾳ αὐτοῦ κρίσει τὰ τέλη τούτων προορίζοντος.

4–13 Οἱ … διαλύσασθαι
Anast. S., *qu. et resp*. (App.) 23a, 4 (215, 58-216, 67): Πολλάκις γοῦν πιστῶν νήπια οἰκονομικῶς προαρπάζει ὁ Θεός, ὅπως καθαρὰ ἐκεῖ ἀπέλθωσιν, ἴσως ὅτι πονηρὸν βίον πάνυ ζῆσαι ἤμελλον. Καὶ ἁπλῶς πάντα πρὸς τὸ συμφέρον ἑκάστου ὁ Θεὸς οἰκονομεῖ, καὶ τοὺς μὲν ἁμαρτωλοὺς μακροχρονίους ποιεῖ, ἀφορμὴν αὐτοῖς διδοὺς πρὸς μετάνοιαν, τοὺς δὲ δικαίους πολλάκις ὀλιγοχρονίους ποιεῖ, ἵνα μή, ὡς λέγει ἡ θεία Γραφή, ἡ κακία ἀλλάξῃ σύνεσιν αὐτῶν· πολλοὺς γὰρ ἀρξαμένους μετανοεῖν συντόμως ἁρπάζει ὁ Θεός, πρὸς τὸ συμφέρον ὡς ἀγαθός, προγινώσκων ὅτι ἐὰν πολυχρονήσουσι, πάλιν πίπτουσιν καὶ ἀπώ<λ>λυντο.

Op. cit. 23b, 3 (218, 16–29): Πολλάκις γὰρ καὶ πιστῶν νήπια οἰκονομικῶς ἁρπάζει ὁ Θεός, ὅπως καθαρὰ ἀπελθόντα ἐκεῖ σωτηρίας τύχωσιν, ὡς προειδὼς τὸ μέλλον, ὅτι πονηρὸν βίον ζῆσαι ἔμελλον· ἑτέρους μετανοεῖν ἀρξαμένους, εὐθέως ἁρπάζει πρὸς τὸ συμφέρον, προγινώσκων ὅτι ἐὰν πολυχρονήσωσι, πάλιν τοῖς ὁμοίοις κακοῖς περιπέσωσι, καὶ εἰς τὸ χεῖρον ἔλθωσι· καὶ πολλοῖς μὲν δικαίοις μακρότητα ἡμερῶν χαρίζεται εἰς τὸ καὶ ἄλλους συσσῶσαι μεθ’ ἑαυτῶν· πολλοὺς δὲ καὶ ὀλιγοχρονίους πολλάκις ποιεῖ, ἵνα μὴ ὡς λέγει Σολομὼν ἡ κακία ἀλλάξῃ σύνεσιν αὐτῶν· ὁμοίως δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἁμαρτωλῶν, τοὺς μὲν πολυχρονίους ποιεῖ, ἵνα μετανοήσωσιν, τοὺς δὲ καὶ ταχέως ἁρπάζει, ὅπως ἂν στῇ τὰ τῆς κακίας αὐτοῖς, καὶ μικρᾶς τινος ἀνέσεως τύχωσιν· πάντως δὲ καθὼς προείπομεν πρὸς τὸ συμφέρον ἑκάστῳ ἡ ἀγαθότης οἰκονομεῖ.

36–38 ὃ … φροντίζουσιν
Phot. *Amph.* 240 (21, 22-26): εἰ γὰρ ὑπό τὴν αὐτήν περιγραφὴν τοῦ θανάτου ἕκαστον πλῆθος περιλαμβάνεται, καὶ τοῦτο καθωμολόγηται, ὁ δὲ ὅρος οὐδὲν ἕτερον ἐστιν παρὰ τὸ τέλος ἑκάστου, πλὴν οὐχ ὅπερ ὁμολογοϋσιν ὅρον γεγενῆσθαι, οὐκ ἐλέγχονται ζητοῦντες εἰ ἄρα κατὰ πάντων εἷς ἦν ὁ παγεὶς ὅρος;

40 Ἐν … σε^{2}

Ez. 7, 5: …ἐκχεῶ τὴν ὀργήν μου ἐπὶ σὲ καὶ συντελέσω τὸν θυμόν μου ἐν σοὶ καὶ κρινῶ σε ἐν ταῖς ὁδοῖς σου καὶ δώσω ἐπὶ σὲ πάντα τὰ βδελύγματά σου.

Op. cit. 11, 11–12: …ἐπὶ τῶν ὁρίων τοῦ Ισραηλ κρινῶ ὑμᾶς, καὶ ἐπιγνώσεσθε διότι ἐγὼ Κύριος·

Op. cit. 18, 30: …ἕκαστον κατὰ τὴν ὁδὸν αὐτοῦ κρινῶ ὑμᾶς, οἶκος Ισραήλ, λέγει Κύριος.

Op. cit. 24,14: Ἐγὼ Κύριος λελάληκα, καὶ ἥξει, καὶ ποιήσω, οὐ διαστελῶ οὐδὲ μὴ ἐλεήσω· κατὰ τὰς ὁδούς σου καὶ κατὰ τὰ ἐνθυμήματά σου κρινῶ σε, λέγει Κύριος. Διὰ τοῦτο ἐγὼ κρινῶ σε κατὰ τὰ αἵματά σου καὶ κατὰ τὰ ἐνθυμήματά σου κρινῶ σε, ἡ ἀκάθαρτος ἡ ὀνομαστὴ καὶ πολλὴ τοῦ παραπικραίνειν.

Op. cit. 33, 20: Καὶ τοῦτό ἐστιν, ὃ εἴπατε «Οὐκ εὐθεῖα ἡ ὁδὸς Κυρίου»· ἕκαστον ἐν ταῖς ὁδοῖς αὐτοῦ κρινῶ ὑμᾶς, οἶκος Ισραήλ.

Joh. Climac., *Scal.* 88 (812D): Οἴμοι, οἴμοι, ποῦ ἦν τότε ἡ τοῦ Ἰεζεκιὴλ φωνή, ἵνα εἴπῃ πρὸς αὐτοὺς, ὅτι «Ἐν ᾧ εὕρω σε, ἐν αὐτῷ καὶ κρινῶ σε, εἶπεν ὁ Θεός»;

5.4., 9–11 Οὐκοῦν…ὄντων[2]

Germ., *vit. term.* 12, 24–30: …τὰ μὲν ἄλλα ποικίλως τε καὶ πολυτρόπως κατὰ διαφόρους αἰτίας καὶ λόγους συμπίπτειν ἡμῖν λογιζόμεθα, θανάτους δὲ ἀνθρώποις ἐπάγεσθαι μὴ ἄλλως ἡμῖν νομιστέον, ἢ κατὰ τὸν Βασιλείου λόγον τοῦ σοφωτάτου "τῶν ὅρων τῆς ζωῆς πληρωθέντων, οὓς ἐξ ἀρχῆς περὶ ἕκαστον ἡ δικαία τοῦ Θεοῦ κρίσις ἔπηξεν, πόρρωθεν τὸ περὶ ἕκαστον ἡμῶν συμφέρον προσκοπουμένου".

Op. cit. 56, 4–9: Τὸ οὖν ἐν ταῖς τοιαύταις εὐσεβέσιν ἐννοίαις περὶ Θεοῦ ὁμαλόν τε καὶ συνηρτημένον ἀληθῶς λείαν καὶ ἀπρόσκοπον δείκνυσιν τὴν διὰ τῶν ἱερῶν γραμμάτων φέρουσαν ὁδὸν πρὸς τὸ τῆς ἀληθείας καταγώγιον, καὶ οὐ τὸ οἴεσθαι ὡς ἐκ ταὐτομάτου τοῖς ἀνθρώποις ἐπιέναι τὸν θάνατον, τοῖς ὡς ἔτυχεν συμπτώμασιν ἐπισυμβαίνοντα […].

19–20 Ἅπτεται…Θεός

Sap. 8, 1: Διατείνει δὲ ἀπὸ πέρατος ἐπὶ πέρας εὐρώστως καὶ διοικεῖ τὰ πάντα χρηστῶς.

20–22 Δύο…μου

Mat. 10, 29: Οὐχὶ δύο στρουθία ἀσσαρίου πωλεῖται; Καὶ ἓν ἐξ αὐτῶν οὐ πεσεῖται ἐπὶ τὴν γῆν ἄνευ τοῦ πατρὸς ὑμῶν.

24–26 ἀρκεῖ…συστέλλεσθαι

Bas., *Deus non auct. mal.* 31 (333B): Θάνατοι δὲ ἐπάγονται τῶν ὅρων τῆς ζωῆς πληρωθέντων, οὓς ἐξ ἀρχῆς περὶ ἕκαστον ἔπηξεν ἡ δικαία τοῦ Θεοῦ κρίσις, πόρρωθεν τὸ περὶ ἕκαστον ἡμῶν συμφέρον προβλεπομένου.

Id., *mor. 11 / mort* 32 (1268C): Θάνατοι γὰρ τοῖς ἀνθρώποις ἐπάγονται τῶν ὅρων τῆς ζωῆς πληρωθέντων, οὓς ἐξ ἀρχῆς περὶ ἕκαστον ἔπηξεν ἡ δικαία τοῦ Θεοῦ κρίσις, πόρρωθεν τὸ περὶ ἕκαστον ἡμῖν συμφέρον προβλεπομένου.

27 εἰς…σκεύεσι

II Tim. 2, 20–21: Ἐν μεγάλῃ δὲ οἰκίᾳ οὐκ ἔστιν μόνον σκεύη χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ ἀλλὰ καὶ ξύλινα καὶ ὀστράκινα, καὶ ἃ μὲν εἰς τιμὴν ἃ δὲ εἰς ἀτιμίαν· ἐὰν οὖν τις ἐκκαθάρῃ ἑαυτὸν ἀπὸ τούτων, ἔσται σκεῦος εἰς τιμήν, ἡγιασμένον, εὔχρηστον τῷ δεσπότῃ, εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἡτοιμασμένον.

Rom. 9, 20–21: Ὦ ἄνθρωπε, μενοῦν γε σὺ τίς εἶ ὁ ἀνταποκρινόμενος τῷ Θεῷ; Μὴ ἐρεῖ τὸ πλάσμα τῷ πλάσαντι· 'τί με ἐποίησας οὕτως'; Ἢ οὐκ ἔχει ἐξουσίαν ὁ κεραμεὺς τοῦ πηλοῦ ἐκ τοῦ αὐτοῦ φυράματος ποιῆσαι ὃ μὲν εἰς τιμὴν σκεῦος, ὃ δὲ εἰς ἀτιμίαν;

5.5., 4 πᾶσι…ἄγγελον

Marc. Eug., *ad Reg.* 22 (315–316): …ἀγγέλους ἐπέστησε φύλακας.

22–24 Ἀνανίας… βουλομένου

Act. 5, 1–11: Ἀνὴρ δέ τις Ἀνανίας ὀνόματι σὺν Σαπφείρῃ τῇ γυναικὶ αὐτοῦ ἐπώλησεν κτῆμα καὶ ἐνοσφίσατο ἀπὸ τῆς τιμῆς, συνειδυίης καὶ τῆς γυναικός, καὶ ἐνέγκας μέρος τι παρὰ τοὺς πόδας τῶν ἀποστόλων ἔθηκεν. Εἶπεν δὲ ὁ Πέτρος, "Ἀνανία, διὰ τί ἐπλήρωσεν ὁ Σατανᾶς τὴν καρδίαν σου ψεύσασθαί σε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον καὶ νοσφίσασθαι ἀπὸ τῆς τιμῆς τοῦ χωρίου; Οὐχὶ μένον σοὶ ἔμενεν καὶ πραθὲν ἐν τῇ σῇ ἐξουσίᾳ ὑπῆρχεν; Τί ὅτι ἔθου ἐν τῇ καρδίᾳ σου τὸ πρᾶγμα τοῦτο; οὐκ ἐψεύσω ἀνθρώποις ἀλλὰ τῷ Θεῷ". Ἀκούων δὲ ὁ Ἀνανίας τοὺς λόγους τούτους πεσὼν ἐξέψυξεν· καὶ ἐγένετο φόβος μέγας ἐπὶ πάντας τοὺς ἀκούοντας. ἀναστάντες δὲ οἱ νεώτεροι συνέστειλαν αὐτὸν καὶ ἐξενέγκαντες ἔθαψαν. Ἐγένετο δὲ ὡς ὡρῶν τριῶν διάστημα καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ μὴ εἰδυῖα τὸ γεγονὸς εἰσῆλθεν. Ἀπεκρίθη δὲ πρὸς αὐτὴν Πέτρος, "Εἰπέ μοι, εἰ τοσούτου τὸ χωρίον ἀπέδοσθε;" Ἡ δὲ εἶπεν, "Ναί, τοσούτου". Ὁ δὲ Πέτρος πρὸς αὐτήν, "Τί ὅτι συνεφωνήθη ὑμῖν πειράσαι τὸ Πνεῦμα Κυρίου; Ἰδοὺ οἱ πόδες τῶν θαψάντων τὸν ἄνδρα σου ἐπὶ τῇ θύρᾳ καὶ ἐξοίσουσίν σε". Ἔπεσεν δὲ παραχρῆμα πρὸς τοὺς πόδας αὐτοῦ καὶ ἐξέψυξεν· εἰσελθόντες δὲ οἱ νεανίσκοι εὗρον αὐτὴν νεκράν, καὶ ἐξενέγκαντες ἔθαψαν πρὸς τὸν ἄνδρα αὐτῆς. Καὶ ἐγένετο φόβος μέγας ἐφ' ὅλην τὴν ἐκκλησίαν καὶ ἐπὶ πάντας τοὺς ἀκούοντας ταῦτα.

Ath., *pass.* 28 (188C–D): Ἀπεβλήθησαν γοῦν εἰκότως, καὶ ὃν ψευσάμενοι κατὰ τοῦ Κυρίου θάνατον ἐπήγαγον, τοῦτον αὐτοὶ καθ' ἑαυτῶν ἀληθῶς ἐπεσπάσαντο· ὡς καὶ Ἀνανίας καὶ Σάπφειρα ἐν ταῖς Πράξεσι τῶν ἀποστόλων, οἵτινες, ἐπαγγελίαν τῷ Θεῷ δεδωκότες, ἀπὸ τῆς ἐπαγγελίας ἐνοσφίσαντο· καὶ τοὺς μὲν ἄλλους ἐλάνθανον, ὁ δὲ τῆς ἀληθείας διάκονος Πέτρος τούτους ἀπωθεῖται λέγων· «Οὐκ ἐψεύσω ἀνθρώποις, ἀλλὰ τῷ Θεῷ». Ἐν οἷς καὶ μέγιστον θαῦμα γέγονεν· ὅπερ γὰρ μόνος ἠπίστατο Πέτρος, τοῦτο τῷ θανάτῳ τῷ περὶ τὸν Ἀνανίαν πᾶσιν ἐφανέρωσεν, ὥστε τοὺς πάντας εἰς εὐλάβειαν ἐλθεῖν καὶ τὸ παράδειγμα Σαπφείρας φοβηθῆναι.

6.1., 3 Ὁ… ἐποίησεν

Sap. 1, 13: …ὁ Θεὸς θάνατον οὐκ ἐποίησεν οὐδὲ τέρπεται ἐπ' ἀπωλείᾳ ζώντων.

Marc. Eug., *vit. term.* 354: …ἁμαρτίας ἐπιτίμιον ὄντα καὶ παρ' ἡμῶν ἡμῖν αὐτοῖς εἰσενεγμένον («Ὁ Θεὸς» γάρ, φησί, «θάνατον οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ τέρπεται ἐπ' ἀπωλείᾳ ζώντων») κατατιθέμεθα.

Ps.-Anast. S., *qu. et resp.* [Sp.] 23b, 1 (217, 3-218, 10): Ὁ Θεὸς θάνατον οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ τέρπεται ἐπ' ἀπωλείᾳ ζώντων, ἀλλὰ φθόνῳ διαβόλου εἰσῆλθεν ὁ θάνατος εἰς τὸν κόσμον διὰ τῆς παραβάσεως τῆς ἐντολῆς τοῦ Θεοῦ· διὰ τοῦτο καὶ ὁ ἐν ἁγίοις Βασίλειος ἔφη ὅτι θάνατοι ἐπάγονται τῶν ὅρων τῆς ζωῆς πληρωθέντων. Ὅρος δὲ ἑκάστῳ τῆς ζωῆς ἡ κέλευσις καὶ ἡ βουλή ἐστι τοῦ Θεοῦ· ᾧ γὰρ ἂν ἐθέλει προστίθησιν ἔτη ζωῆς, καὶ ἔνθα βούλεται πάλιν ἐκκόπτει, ὡς καὶ ζωῆς καὶ θανάτου τὴν ἐξουσίαν κρατῶν.

4–10 οὐ… ἀποχρῆται

Ez. 33, 11: …τάδε λέγει Κύριος. Οὐ βούλομαι τὸν θάνατον τοῦ ἀσεβοῦς ὡς τὸ ἀποστρέψαι τὸν ἀσεβῆ ἀπὸ τῆς ὁδοῦ αὐτοῦ καὶ ζῆν αὐτόν. Ἀποστροφῇ ἀποστρέψατε ἀπὸ τῆς ὁδοῦ ὑμῶν· καί ἵνα τί ἀποθνήσκετε, οἶκος Ἰσραήλ;

Joh. Damasc., *exp. fid.* 43, II 29 (102, 67-70): Χρὴ εἰδέναι ὡς ὁ Θεὸς προηγουμένως θέλει πάντας σωθῆναι καὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ τυχεῖν· οὐ γὰρ ἐπὶ τὸ κολάσαι ἔπλασεν ἡμᾶς, ἀλλὰ πρὸς τὸ μετασχεῖν τῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ ὡς ἀγαθός. Ἁμαρτάνοντας δὲ θέλει κολάζεσθαι δικαίως.

Blemm., *vit. fin.* I (2, 26–29): Ἐπεὶ τοίνυν ἀληθής ἐστιν ὁ Θεὸς καὶ τὰ λόγια αὐτοῦ ἀληθινὰ κατὰ τὸν ἐν προφήταις μέγαν Δαυίδ, φησίν οὖν ἀληθῶς ὁ θεός· "Οὐ θελήσει θέλω τὸν θάνατον τοῦ ἁμαρτωλοῦ ὡς τὸ ἐπιστρέψαι καὶ ζῆν αὐτόν"…

Theoph. Nic., *de aet. mundi* 36 (33,23–25): …οἷον θέλει ὁ Θεὸς πάντας ἀνθρώπους σωθῆναι καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν, πλὴν συνεργούσης καὶ τῆς ἡμετέρας θελήσεως.

11 Κύριος… ζωογονεῖ

I Reg. 2, 6: Κύριος θανατοῖ καὶ ζωογονεῖ, κατάγει εἰς ᾅδου καὶ ἀνάγει.

Blemm., *vit. fin.* I (3, 3–5): Ἐκεῖνο δὲ πῶς νοεῖς τὸ Κύριος θανατοῖ καὶ ζωογονεῖ; Οὐχ ὅτι θανάτου καὶ ζωῆς κυριεύων ἐστίν, ὡς ἡ ἱερὰ Γραφὴ μαρτυρεῖ καί, οἷς μὲν ἐθέλει, χαρίζεται τὴν ζωήν, οἷς δὲ βούλεται, αὖθις ἐπάγει τὸν θάνατον;

14–15 τὸν… τάττοντος

Marc. Eug., *vit. term.* 355: Εἰ δὲ δὴ φαίη τις ὡς οὐ τὸν τρόπον τοῦ θανάτου προορίζει, τὸν χρόνον δὲ μόνον, καὶ τοῦτο μὲν οἷς λέγουσιν ἀναιροῦσι.

Theoph. Sim., *vit. term.* III (28, 31–30, 5): Οὐκ ἔξω δέ που τῆς γνωστικωτάτης μεγαλονοίας τοῦ κτίσαντος, ἢ πότε, ἢ ὅπως ἢ ὅποι τὸ τῆς ἑκάστου ζωῆς ἡμῶν ἀποτερματίζεται τέλος· οὐκ αἰτία δὲ τοῦ ἁμαρτάνειν ἡμᾶς ἢ μὴ ἁμαρτάνειν ἡ διὰ πάντων διήκουσα καθέστηκε πρόγνωσις τοῦ ἐπὶ πάντων θεοῦ, περὶ οὗ οὐκ ὀλίγα ἄττα πολλοὶ πολλαχοῦ τῶν πρὸ ἡμῶν ἄριστα πεφιλοπονήκασι.

15–23 Καὶ… δίκαιον

Anast. S., *inter. et resp.* 55 (89, 617B): Ἄξιον ἐνταῦθα τὸ παροιμιακὸν εἰπεῖν λόγιον, ὅτι "Ἄνθρωπος λυμαίνεται τὰς ἑαυτοῦ ὁδούς", τὸν δὲ Θεὸν αἰτιᾶται τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ. Ὁ γὰρ ἄνθρωπος αὐτεξούσιός ἐστι τῆς ἑαυτοῦ σωτηρίας καὶ ἀπωλείας. Γέγραπται γὰρ ὅτι «Ὁ Θεὸς ἐξ ἀρχῆς ἐποίησεν ἄνθρωπον, καὶ ἀφῆκεν αὐτὸν ἐν χειρὶ διαβουλίου αὐτοῦ".

Jos. Br., *cruc. IV* 317: …ἡ θεία πρόγνωσις οὐκ ἀναιρεῖ τὸ ἡμῶν αὐτεξούσιον· καὶ γὰρ οὐχ ὅτι προγινώσκει πράττομεν, ἀλλ' ὅτι πράξομεν προγινώσκει· καὶ οὔτε ἡ παρ' ἡμῶν τελουμένη κακία, ἐκ τοῦ παρ' αὐτοῦ προορᾶσθαι τὸ αἴτιον ἔχει, οὔτε ἡ ἐν ἡμῖν ἀρετή, ἐντεῦθεντὴν ἀρχὴν τοῦ γίνεσθαι κέκτηται· ἐπεὶ οὔτε τὴν κακίαν αὐτὸς ὁπωσοῦν θέλει, οὐδὲ τὴν ἡμῶν ἀρετὴν ὅλως βιάζεται· οὐ γὰρ ἀνάγκῃ δέδεται τὰ ἡμέτερα, ἀλλ' ἐλευθερίᾳ ἐπίσης πάντες ἄνθρωποι τετιμήμεθα.

16–17 Ἀφῆκεν… αὐτοῦ

Sir. 15, 14: Αὐτὸς ἐξ ἀρχῆς ἐποίησεν ἄνθρωπον καὶ ἀφῆκεν αὐτὸν ἐν χειρὶ διαβουλίου αὐτοῦ.

6.2., 7–8 Γνώρισόν… ἐστιν

Ps. 38, 5: Γνώρισόν μοι, Κύριε, τὸ πέρας μου καὶ τὸν ἀριθμὸν τῶν ἡμερῶν μου, τίς ἐστιν, ἵνα γνῶ τί ὑστερῶ ἐγώ.

12–13 Ἐξάγαγε… μου

Ps. 141, 8: Ἐξάγαγε ἐκ φυλακῆς τὴν ψυχήν μου…

15–17 Καὶ… αἰτεῖσθαι

Germ., *vit. term.* 44, 17–20: Πῶς δὲ καὶ ὁ Δαυὶδ αἰτεῖ παρὰ Θεοῦ καὶ φησίν, 'μὴ ἀναγάγῃς με ἐν ἡμίσει ἡμερῶν μου'; Πάντα γὰρ οἶμαι ταυτὶ ἀνατρεπτικὰ τυγχάνειν τοῦ ὅρους ζωῆς τοῖς ἀνθρώποις πεπῆχθαι νομίζειν.

15-16 Μὴ… μου

Ps. 101, 25: Μὴ ἀναγάγῃς με ἐν ἡμίσει ἡμερῶν μου, ἐν γενεᾷ γενεῶν τὰ ἔτη σου.

Nic. Meth., *vit. term.* II, 243: Ἀλλ' ἐκεῖνό, φησι, πῶς νοήσωμεν τὸ δαυϊτικόν, "Μὴ ἀναγάγῃς με ἐν ἡμίσει ἡμερῶν μου";

Marc. Eug., *vit. term.* 354: Καὶ ὁ Δαυὶδ δέ, τῷ Θεῷ φάσκων “Μὴ ἀναγάγῃς με ἐν ἡμίσει ἡμερῶν μου”, τοὺς τῆς ζωῆς ὅρους ὑποδηλοῖ, μὴ συντμηθῆναι τούτους αἰτούμενος.

18–23 Οὐκοῦν … ἐκβαίνει
Anast. S., *qu. et resp*. (App.) 23a, 5 (216, 77-81): Καὶ πολλοῖς μὲν δικαίοις, μακρότητα ἡμερῶν χαρίζεται, πολλοῖς δὲ ὀλιγότητα. Ὡσαύτως καὶ τοὺς ἁμαρτωλούς· τοῖς μὲν προστίθησι χρόνους, τοῖς δὲ θᾶττον ἁρπάζει. Πάντα, καθὼς προείρηται, ἡ αὐτοῦ ἀγαθότης πρὸς τὸ συμφέρον ἑκάστῳ οἰκονομεῖ.

7., 1–4 Ἐπεὶ … ἀληθείας
Mich. Glyc., *In S. Scr.* 37 (452,3–10): Εἰ δὲ καὶ παράγουσί τινες ἐνταῦθα τὸν μέγαν Βασίλειον οὕτω λέγοντα· θάνατοι ἐπάγονται τῶν ὅρων τῆς ζωῆς πληρωθέντων, οὓς ἔπηξε περὶ ἑκάστου ἡ δικαία κρίσις τοῦ Θεοῦ, πόρρωθεν τὸ περὶ ἕκαστον ἡμῶν συμφέρον προβλεπομένου, μὴ θαύμαζε τούτου ἕνεκεν, μηδὲ προορισμόν τινα καὶ πῆξιν ἡγοῦ τὸν μέγαν ὑπεμφαίνειν ἐκ τούτου Βασίλειον· τὴν γὰρ τοιαύτην ὑπόνοιαν, ὡς ὁ Σιναίτης φησὶ θεῖος Ἀναστάσιος, ἐκ μέσου πεποίηκεν ἐν οἷς ἐκεῖνος οὕτω διείληφε.

16–19 ἀποροῦντες … προορισμοῦ
Pleth., *fat.* 70: Ἀλλ’ ‘εἰ πάντα ὥρισται’, φαίη ἄν τις, ‘καὶ οὐδὲν ὅ,τι μὴ ἀνάγκης μετείληφε τῶν ὄντων τε καὶ γιγνομένων, ἔκ τε τῶν ἀνθρώπων οἴχοιτ’ ἂν ἡ ἐλευθερία καὶ ἡ δίκη ἐκ τῶν θεῶν, τῶν μὲν ἀνθρώπων ἀνάγκῃ, ἅττ’ ἂν πράττοιεν, πραττόντων, καὶ οὐκέτι οὐτ’ ἂν κυρίων ἑαυτῶν ὄντων, οὐτ’ ἂν ἐλευθέρων, τῶν δὲ θεῶν ἤτοι τοπαράπαν ἀφεστώτων ἂν τοῦ κολάζειν τοὺς κακοὺς, ἢ οὐκ ἂν ἐν δίκῃ κολαζόντων, εἴ γε δὴ ἀνάγκῃ οἱ κακοὶ κακοί’.

8., 2 τὸ … ἀξίωμα
Bas., *Deus non auct. mal.* 31 (333B): Θάνατοι δὲ ἐπάγονται τῶν ὅρων τῆς ζωῆς πληρωθέντων, οὓς ἐξ ἀρχῆς περὶ ἕκαστον ἔπηξεν ἡ δικαία τοῦ Θεοῦ κρίσις, πόρρωθεν τὸ περὶ ἕκαστον ἡμῶν συμφέρον προβλεπομένου·
Id., *mor.* 11 / *mort*. 32 (1268C): Θάνατοι γὰρ τοῖς ἀνθρώποις ἐπάγονται τῶν ὅρων τῆς ζωῆς πληρωθέντων, οὓς ἐξ ἀρχῆς περὶ ἕκαστον ἔπηξεν ἡ δικαία τοῦ Θεοῦ κρίσις, πόρρωθεν τὸ περὶ ἕκαστον ἡμῖν συμφέρον προβλεπομένου.

6 τὸ … ἀξίωμα
Rom. 8, 30: Οὓς δὲ προώρισεν, τούτους καὶ ἐκάλεσεν· καὶ οὓς ἐκάλεσεν, τούτους καὶ ἐδικαίωσεν· οὓς δὲ ἐδικαίωσεν, τούτους καὶ ἐδόξασεν.

15–17 Ὃ … ἄδικον
Max., *cap. theol.* II, 22 (1228D): Ὃ τρόπῳ βούλεται ὁ τὴν ἑκάστου διορίσας ζωὴν πρὸ τῶν αἰώνων Θεός, ἕκαστον πρὸς τὸ οἰκεῖον τῆς ζωῆς ἄγει τέλος, εἴτε δίκαιον, εἴτε ἄδικον.
Id., *qu. Thal.* 90, 384C: Ὅι γὰρ τρόπῳ βούλεται ὁ τὴν ἑκάστου πρὸ τῶν αἰώνων συμφερόντως διορίσας ζωὴν Θεός, ἕκαστον πρὸς τὸ οἰκεῖον τῆς ζωῆς ἄγει τέλος, εἴτε δίκαιον εἴτε ἄδικον.

19–23 καὶ[1] … τέλος
Marc. Eug., *vit. term.* 355: Εἰ δὲ δὴ φαίη τις ὡς οὐ τὸν τρόπον τοῦ θανάτου προορίζει, τὸν χρόνον δὲ μόνον, καὶ τοῦτο μὲν οἷς λέγουσιν ἀναιροῦσι.

Λόγος Γ΄

2.1. 1–3 Ὁ … συναγωνίζεται

Marc. Eug., *vit. term.* 350: τὰ τοῖς ἁγίοις πρότερον εἰρημένα καὶ διευκρινημένα καλῶς ἀνασκαλεῖν πειρῶμαι.

Op. cit. 351–352: Τί δὲ ἡμεῖς; Οὔτε θάτερον τούτων ἢ ἀμφότερα ἀνελοῦμεν, ἐπειδὴ μὴ ἀλλήλοις συμβαίνουσιν, οὔτε τοὺς εἰπόντας διαβαλοῦμεν (μὴ γένοιτο!), συμβιβάσομεν δὲ μᾶλλον ἐκεῖνα, καὶ τὸ ἀληθὲς ὅπως ἔχει διαληψόμεθα τελεώτερον, εἴ πως ἡμῖν δοθείη λόγος ἐν ἀνοίξει τοῦ στόματος ὑπὸ τῶν σῶν ἁγίων βοηθουμένοις εὐχῶν. Πρῶτον δὲ ἀμφοτέρους τοὺς λόγους ὡς ἐν δικαστηρίῳ προστήσαντες, ὅπη τὸ ἰσχυρὸν ἑκάτερον ἔχει σκοπήσωμεν.

Op. cit. 356–357: Οὗτοι μὲν οἱ ἐναντίοι λόγοι. Καὶ εἴ τις ἡμᾶς ὡς διαιτητὰς δέχεται, τιθέμεθα τῷ δευτέρῳ καὶ τὴν νικῶσαν αὐτῷ δίδομεν, ἀποφαινόμεθά τε εὖ μάλα τεθαρρηκότως μὴ δεῖν τὸ πάντων ἀοριστότατον ὡρίσθαι παρὰ Θεοῦ λέγειν. Τὶ γὰρ καὶ τοῦ ἀποθανεῖν ἄνθρωπον εὐκολώτερον;

6–8 εἰ … προορίζει

Marc. Eug., *vit. term.* 359: Τοιοῦτον, οἶμαι, καὶ τὸ παρὰ τῷ μεγάλῳ Βασιλείῳ περὶ τῶν τῆς ζωῆς ὅρων εἶναι· «θάνατοι» γάρ, φησίν, «ἐπάγονται τοῖς ἀνθρώποις, τῶν ὅρων τῆς ζωῆς πληρωθέντων»· οὐ πᾶσι φησὶ τοῖς ἀνθρώποις, ἀλλὰ τοῖς πιστοῖς καὶ πρὸς οὓς ἐκεῖνος ἐποιεῖτο τὸν λόγον· καὶ τούτοις δὲ οὐ πᾶσιν, ἀλλὰ τοῖς ἀρίστοις τε καὶ οἰκειοτάτοις· τούτων γὰρ ὁ Θεὸς οὐ τὴν τελευτὴν μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰ κατὰ τὸν βίον ἅπαντα προορίζει.

Op. cit. 359: Τὰ δὲ τῶν οἰκείων αὐτῷ καὶ φίλων οὓς ἐξελέξατο ἐκ τοῦ κόσμου φησὶν οὐ προ γινώσκει μόνον ἀλλὰ καὶ προορίζει.

Op. cit. 362: Οὐκ ἄρα πᾶσαν ζωὴν ὡρίσθαι φήσομεν, οὐδὲ πάντα θάνατον προωρίσθαι· μόνον ἄρα τῶν τὸν τῶν δικαίων καὶ τῷ Θεῷ φίλων, ὧν οὐδὲ θριξ ἡ τῆς κεφαλῆς ἀπολεῖται μὴ βουλομένου Θεοῦ.

Id., *vit. term. (Epit.)* 31: Περὶ μὲν τοῦ προορισμοῦ κρίνει (sc. ο Μ. Βασίλειος) ὅτι μόνα τὰ τῶν δικαίων καὶ τῷ Θεῷ εὐαρεστούντων εἰσὶν προωρισμένα καὶ θάνατος καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτῷ· καὶ ταῦτα εἰσὶ τὰ κατ᾽ εὐδοκίαν γινόμενα, τὰ δὲ ἄλλα ὅσα κατὰ παραχώρησιν ἢ κατὰ ἐγκατάλειψιν γίνονται, οὐκ εἰσί [= Bas., *Deus non auct. mal*. 31, 333b; *id., mor.* 11 / *mort*. 32 (1268C)].

13–15 Τοῦτο … μέγαν

Anast. S., *qu. et resp*. 99 (158, 46–58): Εἰδέναι τοίνυν προσήκει ὅτι ἐν Ῥώμῃ, πρὸς οὓς καὶ τὰ τοιαῦτα ῥήματα γεγράφηκεν ὁ Παῦλος, ὑπῆρχόν τινες καὶ ἐξ Ἑλλήνων καὶ ἐξ Ἑβραίων πεπιστευκότες. Διόπερ πρὸς τὰ ἀμφότερα μέρη γράφων ποτὲ μὲν ἀντιλαμβάνεται τῶν ἐξ ἐθνῶν, ἴσως ὀνειδιζομένων ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων διὰ τὴν πάλαι εἰδωλολατρίαν, καὶ τούτου χάριν τὰ τοιαῦτα ῥήματα γεγράφηκεν, ἐπιστομίζων Ἰουδαίους καὶ λέγων, “Σὺ τίς εἶ ὁ ἀνταίρων τῷ Θεῷ; Μὴ οὐκ ἔχει ἐξουσίαν ὁ κεραμεὺς ἐκ τοῦ αὐτοῦ πηλοῦ ποιῆσαι σκεύη, τὰ μὲν εἰς τιμήν, τὰ δὲ εἰς ἀτιμίαν; καί, Ἐλεήσω ὃν ἂν ἐλεῶ, καὶ οἰκτειρήσω ὃν ἂν οἰκτείρω”. Ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα ὑπὲρ τῶν ἐξ ἐθνῶν, δι᾽ οὓς κἀκεῖνο εἶπε τὸ φάσκον “Δόξα καὶ τιμὴ καὶ εἰρήνη παντὶ τῷ ἐργαζομένῳ τὸ ἀγαθόν, Ἰουδαίῳ τε πρῶτον καὶ Ἕλληνι”.

Mich. Glyc., *In S. Scr.* 37 (453, 10–14): Μὴ περιεργάζου τὰς λέξεις λοιπόν· ἵνα γὰρ μὴ ἐάσῃ λογισμοῖς ἀλλοκότοις κυμαίνεσθαι τοὺς οἱᾳδήτινι συμφορᾷ περιπίπτοντας, μὴ εἶναι Θεὸν ἐφορῶντα τὰ τῇδε λέγοντας, τοιαῖσδε λέξεσιν οἰκονομικῶς ὁ μέγας ἐχρήσατο.

14–15 ἐκ … παρήκοντος

Marc. Eug., *vit. term.* 358: Ἐπεὶ δὲ ἐκ τοῦ παρήκοντος εἶπον τὰ εἰρημένα, μήποτε τὸ ἐπὶ μέρους ὑπάρχον ὡς καθόλου, διὰ τὴν τῶν ἀκοούντων ὠφέλειαν, ἀπεφήναντο.

Nic. Meth., *vit. term.* II 244: Πρὸς δὴ ταῦτά φαμεν ὅτι ψεῦδος μὲν ἅπαν, τὸ κατ᾽ ἔκπτωσιν ἀληθείας λεγόμενον, ἐκ τοῦ διαβόλου ἐστί, καὶ οὔτε ἁγίοις προσῆκον οὔτε πολλῷ πρότερον τῷ Θεῷ. Εἴ τι δὲ οἰκονομικῶς ἐπὶ προτροπῇ εὐσεβείας τε καὶ τῆς ἄλλης ἀρετῆς καὶ ἀποτροπῇ τῶν ἐναντίων εἴρηταί τε καὶ γέγραπται, τοῦτο δίκαιον ἂν εἴη τῆς τοῦ ψεύδους ἀπολύειν

γραφῆς· ἐντεῦθεν δὲ μᾶλλον ὥσπερ διά τινος ἀγκύρας λεπτῆς μέν, ἀλλ' οὖν ὅσης ἐνὸν ἡμῖν ἐφικνεῖσθαι πρὸς τὴν θείαν ἀνατρέχειν τῆς ἀληθείας ὑπεροχήν.

15–18 Ἐμοὶ…ζητούντων
Nic. Meth., *vit. term.* II, 244: Ἐπεὶ δὲ τῷ λόγῳ δέδεικται τὸ οἰκονομικὸν εἶδος τοῦ λόγου κρεῖττον ὂν οὐ μόνον παντὸς ἐγκλήματος, ἀλλ' ἔστιν ὅπη καὶ ἀληθείας αὐτῆς, καὶ Θεῷ μάλιστα πρέπον καὶ τοῖς κατὰ Θεὸν ζῆν ἐθέλουσι, φέρε καὶ ἀπὸ τῆς θεοπνεύστου Γραφῆς αὐτὸ δὴ τοῦτο καταδησώμεθα, ὥστε τέλεον τὸ ἀντιλογικὸν ἐμφραγῆναι στόμα.

26–32 Ἡμῖν…πρόεδροι
Marc. Eug., *vit. term.* 358: Πόθεν οὖν τὰ ῥητὰ παραμυθησόμεθα; Φαμὲν ὡς, εἰ μὲν προκείμενον ἦν ἐκείνοις περὶ τοῦ ζητήματος τούτου διαλαβεῖν, ὅπερ ὁ θεῖος ἐποίησεν Ἀναστάσιος, εἶπον ἂν ὅσα ἐκεῖνος καὶ ἔτι πλείω τε καὶ θαυμασιώτερα καὶ τοῦ ἀκριβοῦς ἐχόμενα μᾶλλον· ἐπεὶ δὲ ἐκ τοῦ παρήκοντος εἶπον τὰ εἰρημένα, μήποτε τὸ ἐπὶ μέρους ὑπάρχον ὡς καθόλου, διὰ τὴν τῶν ἀκουόντων ὠφέλειαν ἀπεφήναντο. Πολλὰ γὰρ οὕτω παρὰ τοῖς πατράσι καὶ τῇ θείᾳ Γραφῇ λέγεται, μερικὰ μὲν ὑπάρχοντα, ἁπλῶς δὲ καὶ ἀπολύτως λεγόμενα καὶ διὰ τοῦτο δοκοῦντα καθόλου λέγεσθαι.

2.2. 8–10 Ἀρκείτω…προορίζειν
Marc. Eug., *Vit. term.* 359: Τοιοῦτον, οἶμαι, καὶ τὸ παρὰ τῷ μεγάλῳ Βασιλείῳ περὶ τῶν τῆς ζωῆς ὅρων εἶναι· «θάνατοι» γάρ, φησίν, «ἐπάγονται τοῖς ἀνθρώποις, τῶν ὅρων τῆς ζωῆς πληρωθέντων»· οὐ πᾶσι φησὶ τοῖς ἀνθρώποις, ἀλλὰ τοῖς πιστοῖς καὶ πρὸς οὓς ἐκεῖνος ἐποιεῖτο τὸν λόγον· καὶ τούτοις δὲ οὐ πᾶσιν, ἀλλὰ τοῖς ἀρίστοις τε καὶ οἰκειοτάτοις· τούτων γὰρ ὁ Θεὸς οὐ τὴν τελευτὴν μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰ κατὰ τὸν βίον ἅπαντα προορίζει.

ibid.: Τὰ δὲ τῶν οἰκείων αὐτῷ καὶ φίλων, οὓς ἐξελέξατο ἐκ τοῦ κόσμου, φησίν, οὐ προγινώσκει μόνον, ἀλλὰ καὶ προορίζει.

Op. cit. 362: Οὐκ ἄρα πᾶσαν ζωὴν ὡρίσθαι φήσομεν, οὐδὲ πάντα θάνατον προωρίσθαι· μόνον ἄρα τῶν τὸν τῶν δικαίων καὶ τῷ Θεῷ φίλων, ὧν οὐδὲ θριξ ἡ τῆς κεφαλῆς ἀπολεῖται μὴ βουλομένου Θεοῦ.

Theoph. Sim., *vit. term.* III (28, 31–30,5): Οὐκ ἔξω δέ που τῆς γνωστικωτάτης μεγαλονοίας τοῦ κτίσαντος ἢ πότε ἢ ὅπως ἢ ὅποι τὸ τῆς ἑκάστου ζωῆς ἡμῶν ἀποτερματίζεται τέλος· οὐκ αἰτία δὲ τοῦ ἁμαρτάνειν ἡμᾶς ἢ μὴ ἁμαρτάνειν ἡ διὰ πάντων διήκουσα καθέστηκε πρόγνωσις τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ, περὶ οὗ οὐκ ὀλίγα ἄττα πολλοὶ πολλαχοῦ τῶν πρὸ ἡμῶν ἄριστα πεφιλοπονήκασι.

Psel., *phil. min.* 44 (156, 30–33): Καὶ εἰ τὰ καθ' ἡμᾶς ἅπαντα πράγματα τῇ γνώσει καὶ προγνώσει τοῦ Θεοῦ ὥρισται, ἐξ ἀνάγκης ἅπαντα γίνεται, καὶ ἔστιν ὅρος ἡμῖν οὐ θανάτου μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῦ τοιοῦδε θανάτου καὶ πάσης ἐν ἡμῖν πράξεώς τε καὶ γνώσεως.

10–12 Θάνατοι…προβλεπομένου
Bas., *Deus non auct. mal.* 31 (333B): Θάνατοι δὲ ἐπάγονται τῶν ὅρων τῆς ζωῆς πληρωθέντων, οὓς ἐξ ἀρχῆς περὶ ἕκαστον ἔπηξεν ἡ δικαία τοῦ Θεοῦ κρίσις, πόρρωθεν τὸ περὶ ἕκαστον ἡμῶν συμφέρον προβλεπομένου.

Id., *mor.* 11 / *mort*. 32 (1268C): Θάνατοι γὰρ τοῖς ἀνθρώποις ἐπάγονται τῶν ὅρων τῆς ζωῆς πληρωθέντων, οὓς ἐξ ἀρχῆς περὶ ἕκαστον ἔπηξεν ἡ δικαία τοῦ Θεοῦ κρίσις, πόρρωθεν τὸ περὶ ἕκαστον ἡμῖν συμφέρον προβλεπομένου.

Germ., *vit. term.* 12, 24–30: …τὰ μὲν ἄλλα ποικίλως τε καὶ πολυτρόπως κατὰ διαφόρους αἰτίας καὶ λόγους συμπίπτειν ἡμῖν λογιζόμεθα, θανάτους δὲ ἀνθρώποις ἐπάγεσθαι μὴ ἄλλως ἡμῖν νομιστέον ἢ κατὰ τὸν Βασιλείου λόγον τοῦ σοφωτάτου 'τῶν ὅρων τῆς ζωῆς πληρωθέντων, οὓς ἐξ ἀρχῆς περὶ ἕκαστον ἡ δικαία τοῦ Θεοῦ κρίσις ἔπηξεν, πόρρωθεν τὸ περὶ ἕκαστον ἡμῶν συμφέρον προσκοπουμένου'.

Op. cit. 18, 9–12: Ἡ δὲ τοῦ διδασκάλου φωνὴ οὐ μόνον περὶ ἕκαστον ζωῆς ὅρους ἔφη πεπῆχθαι, ἀλλὰ καὶ τὸ περὶ ἕκαστον συμφέρον ἐκ τούτου προσκοπεῖσθαι ἐδίδαξεν.

Op. cit. 56, 4–9: Τὸ οὖν ἐν ταῖς τοιαύταις εὐσεβέσιν ἐννοίαις περὶ Θεοῦ ὁμαλόν τε καὶ συνηρτημένον ἀληθῶς λείαν καὶ ἀπρόσκοπον δείκνυσιν τὴν διὰ τῶν ἱερῶν γραμμάτων φέρουσαν ὁδὸν πρὸς τὸ τῆς ἀληθείας καταγώγιον, καὶ οὐ τὸ οἴεσθαι ὡς ἐκ ταὐτομάτου τοῖς ἀνθρώποις ἐπιέναι τὸν θάνατον, τοῖς ὡς ἔτυχεν συμπτώμασιν ἐπισυμβαίνοντα […]

Nic. Meth., *vit. term.* II, 238–239: Ἄγε δὴ ἐς μέσον παρίτω καὶ ὁ μέγας Βασίλειος καὶ τὴν οἰκείαν περὶ τοῦ ὅρου δόξαν κατατιθέτω. "Θάνατοι δέ", φησίν, "ἀνθρώποις ἐπάγονται τῶν ὅρων τῆς ζωῆς πληρωθέντων, οὓς ἐξ ἀρχῆς περὶ ἕκαστον ἡ δικαία τοῦ Θεοῦ κρίσις ἔπηξε, πόρρωθεν τὸ περὶ ἕκαστον ἡμῶν συμφέρον προσκοπουμένου". Ἐκ τοῦ λόγου ταῦτα τοῦ, Ὅτι οὐκ ἔστι τῶν κακῶν αἴτιος ὁ Θεός.

Blemm., *vit. fin.* I (6, 26–29): «Ἀλλ' εἴ γε», φησί, «μὴ ἐπὶ μέρους ὥριστο τοῖς ἀνθρώποις ἡ βιοτή, πῶς ὁ μέγας Βασίλειος διδάσκων βοᾷ· "Θάνατοι ἐπάγονται τῶν ὅρων τῆς ζωῆς ἡμῶν πληρωθέντων, οὓς ἐξ ἀρχῆς περὶ ἕκαστον ἔπηξεν ἡ δικαία τοῦθεοῦ κρίσις πόρρωθεν τὸ περὶ ἕκαστον ἡμῶν συμφέρον προβλεπομένη" = Blemm., *vit. fin.* II (24, 1–4).

13–17 Μὴ … ἐξόδου

Bas., *in. Jul.* 31 (248C): Μὴ ἀγριάνῃς τῷ πάθει μηδὲ αὐτόματόν τινα εἴπῃς εἶναι συντυχίαν τῶν γινομένων, ὡς μηδενὸς προστάτου τὸν κόσμον οἰκονομοῦντος· μηδὲ κακόν τινα δημιουργὸν ὑπόθῃς, ἐκ τῆς κατὰ τὴν λύπην ἀμετρίας πονηρὰ δόγματα ὑποτιθέμενος σεαυτῷ· ἀλλὰ μηδὲ ἐκπέσῃς τῶν ὅρων τῆς εὐσεβείας.

Op. cit. (248D–249A): Ἐννόησον γὰρ ὅτι ὁ πλάσας ἡμᾶς καὶ ψυχώσας Θεὸς ἰδίαν ἔδωκεν ἑκάστῃ ψυχῇ τὴν τοῦ βίου διαγωγὴν καὶ ἄλλοις ἄλλους ὅρους ἔπηξε τῆς ἐξόδου. Τὸν μὲν γὰρ ἐπὶ πλεῖον παραμεῖναι τῇ παρουσίᾳ τῆς σαρκὸς ᾠκονόμησε, τὸν δὲ θᾶττον ἀπολυθῆναι τῶν δεσμῶν τοῦ σώματος διετάξατο, κατὰ τοὺς ἀρρήτους τῆς σοφίας ἑαυτοῦ καὶ τῆς δικαιοσύνης λόγους.

Id., *mor.* 11 / *mort*. 32 (1257D): Ὁ γὰρ πλάσας ἡμᾶς καὶ ψυχώσας Θεὸς ἰδίαν ἔδωκεν ἑκάστῃ ψυχῇ τὴν τοῦ βίου διαγωγὴν καὶ ἄλλοις ἄλλους ὅρους ἔπηξε τῆς ἐξόδου.

Nic. Meth., *vit. term.* II, 239: Ἐκ δὲ τοῦ Περὶ εὐχαριστίας πάλιν ταυτί. "Ἐννόησον γὰρ ὅτι ὁ πλάσας ἡμᾶς καὶ ψυχώσας Θεὸς ἰδίαν ἔδωκεν ἑκάστῃ ψυχῇ τὴν τοῦ βίου ἐξαγωγήν, καὶ ἄλλοις ἄλλους ὅρους ἔπηξε τῆς ἐξόδου· τὸν μὲν γὰρ ἐπὶ πλεῖον παραμεῖναι τῇ παρουσίᾳ τῆς σαρκὸς ᾠκονόμησε, τὸν δὲ θᾶττον ἀπολυθῆναι τῶν δεσμῶν τοῦ σώματος διετάξατο κατὰ τοὺς ἀρρήτους τῆς σοφίας αὐτοῦ καὶ τῆς δικαιοσύνης λόγους". Ταῦτα μὲν οὖν οὐκ ἔστιν ὅτῳ οὐ δῆλα καθέστηκε τὴν ἀοριστίαν τῆς ὅλης ἡμῶν ζωῆς ἐξορίζοντα, τὸν ὅρον δὲ φανερῶς εἰσάγοντα, καὶ τό γε πέρας αὐτὸ τῆς ζωῆς ὑπὸ τὸν ὅρον κεῖσθαι ἀποφαινόμενα·

Blemm., *vit. fin.* II (25,22–26,3): Καὶ γάρ φασιν· «Εἴπερ μὴ ὅροις κατεδεσμεύθη τῶν καθέκαστον ἡ ζωή, πῶς ὁ ἱερὸς Βασίλειος τοιαῦτά που φιλοσοφεῖ, "Ἐννόησον", λέγων, "ὅτι ὁ πλάσας καὶ ψυχώσας ἡμᾶς Θεὸς ἰδίαν δέδωκεν ἑκάστῃ ψυχῇ τοῦ βίου διαγωγὴν καὶ ἄλλοις ἄλλους ὅρους ἔπηξε τῆς ἐξόδου· τὸν μὲν γὰρ ἐπὶ πλείω παραμεῖναι τῇ συναφείᾳ τῆς σαρκὸς ᾠκονόμησε, τὸν δὲ θᾶττον ἀπολυθῆναι τῶν δεσμῶν τοῦ σώματος διετάξατο κατὰ τοὺς ἀρρήτους τῆς σοφίας αὐτοῦ καὶ τῆς δικαιοσύνης λόγους. Ὥσπερ οὖν οἱ ταῖς εἱρκταῖς ἐμπίπτοντες οἱ μὲν ἐπὶ πλείονα χρόνον τῇ κακώσει τῶν δεσμωτηρίων ἐναποκλείονται, οἱ δὲ ταχυτέραν εὑρίσκουσι τῆς κακοπαθείας ἀπαλλαγήν, οὕτω καὶ αἱ ψυχαὶ αἱ μὲν ἐπὶ πολὺ κατέχονται τῇ ζωῇ ταύτῃ, αἱ δὲ ἐπ' ἔλαττον κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς ἀξίας ἑκάστου σοφῶς καὶ βαθέως καί, ὡς οὐκ ἂν ἐφίκοιτο νοῦς ἀνθρώπων, τὰ περὶ ἕκαστον ἡμῶν τοῦ κτίσαντος προβλεπομένου";

Blemm., *vit. fin.* II (24,4–21): Οὕτω γὰρ μᾶλλον ἀόριστον εἶναι τοῖς ἐπὶ μέρους τὴν ζωὴν ἀποδείξομεν. "Ἐννόησον", φησίν, "ὅτι ὁ πλάσας καὶ ψυχώσας ἡμᾶς Θεὸς ἰδίαν ἔδωκεν ἑκάστῃ ψυχῇ τοῦ βίου διαγωγήν, τουτέστιν ὁ ἐκ γῆς τὸ ἡμέτερον διαπλάσας σῶμα Θεὸς ψυχήν τε λογικὴν καὶ νοερὰν διὰ τοῦ οἰκείου ἐμφυσήματος δοὺς ἡμῖν αὐτεξουσίους ἡμᾶς

ἀπειργάσατο καὶ ἑκάστῃ ψυχῇ ἰδίαν αἱρετὴν αὐτῇ ἐδωρήσατο βίου διαγωγὴν κατὰ τὸν τῆς αὐτεξουσιότητος λόγον". Εἰ γὰρ οὐκ ἔστιν ἐφ' ἡμῖν τὸ ἰδίαν ἐκλέγεσθαι βίου διαγωγὴν τό τε πρὸς ἀρετὴν ἀπευθύνεσθαι τό τε πρὸς κακίαν πλαγιάζειν, ἀναιρεῖται πάντως τὸ αὐτεξούσιον, ὅπερ Θεὸς ἡμῖν ὥσπερ τι ἐξαίρετον δώρημα ἐχαρίσατο. Τοίνυν ἑκάστῃ ψυχῇ ὡς αὐτεξουσίῳ ἔδωκεν ὁ Θεὸς βίου διαγωγὴν ἰδίαν, αὐθαίρετον αὐτῇ καὶ ἀβίαστον, καὶ ἄλλοις ἄλλους ὅρους ἔπηξε τῆς ἐξόδου κατὰ τὴν ἑκάστου διαγωγὴν καὶ εἴτε ἀρετῆς εἴτε κακίας ἀντίληψιν, καὶ τὸν θάνατον ἐπήγαγεν ὁ σοφὸς καὶ δίκαιος Θεός· σοφὸς μὲν γάρ ἐστιν ὡς "πάντα γινώσκων πρὶν γενέσεως αὐτῶν", δίκαιος δὲ ὡς ἀξίας ταῖς πράξεσιν ἐπιφέρων τὰς δίκας.

3.1. 4–8 Καὶ … ὄντα
Marc. Eug., *vit. term.* 359: Καὶ ὁ θεολόγος Γρηγόριος· «κατὰ τὴν μεγάλην τοῦ Θεοῦ βουλήν τε καὶ πρόγνωσιν, ἣ πόρρωθεν οἶδε προκαταβάλλεσθαι τῶν μεγάλων πραγμάτων τὰς ὑποθέσεις [= Greg. Naz., *or. XXI*, 35 (1088C)].

3.2. 1–2 Τὸν … ἀναπληρώσω
Ex. 23, 26: Οὐκ ἔσται ἄγονος οὐδὲ στεῖρα ἐπὶ τῆς γῆς σου· τὸν ἀριθμὸν τῶν ἡμερῶν σου ἀναπληρώσω.

1–3 Τὸν … πλῆρες
Theodor. Mops., *fragm. in Oct. et Reg.* 821B: «Τὸν ἀριθμόν», φησί, «τῶν ἡμερῶν σου ἀναπληρώσω», τουτέστιν εἰς λιπαρὸν ἄξω σε γῆρας καὶ πλῆρες.

4–6 Ὥσπερ … παρακούουσιν
Theodor. Mops., *fragm. in Oct. et Reg.* 821B-C: Ὥσπερ γὰρ ἀώρους ἀπειλεῖ θανάτους παρακούουσιν, οὕτω μακροβίωσιν ὑπακούουσιν ὑπισχνεῖται. Οὐ γὰρ ὅρον ζωῆς ἔχοντα δείκνυσιν ἕκαστον τῶν ἀνθρώπων, τοὐναντίον δὲ καὶ μυκηνομένην, ὡς ἔφην, τοῖς εὐσεβοῦσι ζωὴν καὶ περικοπτομένην τοῖς παρακούουσιν.

13–14 τὰ … ἀνθρώπων
Theodor. Mops., *Fragm. in Oct. et Reg.* 821C: Οὐ γὰρ ὅρον ζωῆς ἔχοντα δείκνυσιν ἕκαστον τῶν ἀνθρώπων.

Leont. C., *mesopent.* 86/2 (1278B-D): Μὴ γάρ τις νομιζέτω ἀκούων τοῦ εὐαγγελιστοῦ βοῶντος ὅτι "οὔπω ἐληλύθει ἡ ὥρα αὐτοῦ", ὅτι ἡ ὥρα αἰτία, καθὼς Ἑλλήνων παῖδες ματαιολογοῦσιν ὅτι ὥρισται ἑνὶ ἑκάστῳ τῶν ἀνθρώπων καὶ ὁ τρόπος τοῦ θανάτου καὶ ἡ ἡμέρα καὶ ἡ ὥρα καὶ τὸ πῶς δεῖ ἀποθανεῖν καὶ οὐχ οἷόν τέ ἐστιν ἀποθανεῖν τινα, εἰ μὴ ἔλθῃ τῆς εἱμαρμένης ἡ ἀπόφασις. Ἄπαγε τῆς ἀτοπίας! Γραώδης ἡ τοιαύτη διήγησις καὶ σφόδρα ληρώδης καὶ τῆς ἀληθείας ἀντίδικος. Εἰ γὰρ ἑνὶ ἑκάστῳ ὥρισται ὁ τρόπος τοῦ θανάτου καὶ ἡ ἡμέρα καὶ ἡ ὥρα καὶ τὸ πῶς δεῖ ἀποθανεῖν καὶ οὐχ οἷόν τέ ἐστι διαφυγεῖν, διὰ τί ἀρρωστοῦντες ἰατρικὴν βοήθειαν ἐπισπώμεθα, ἵνα θᾶττον τὸ λυποῦν ἐπικόψωμεν; Διὰ τί δὲ καὶ πλέοντες λιμένας ἐπιζητοῦμεν καὶ ἄστρον παραφυλαττόμεθα; Διὰ τί δὲ καὶ ὁδοιποροῦντες τοὺς λῃστρικοὺς τόπους ἐκκλίνομεν; Διὰ τί δὲ καὶ πολεμεῖν πρὸς ἐχθροὺς παρασκευαζόμεθα καὶ θυρεοὺς συμπλέκομεν, καὶ βέλη ὀξύνομεν καὶ τοιχομαχίας ἐγείρομεν καὶ [*γρ.* εἰ] οὐχ οἷόν τέ ἐστι διαφυγεῖν τινα; Ἄλλως δέ, διὰ τί τὸν Κάιν βδελυττόμεθα, εἰ ὥριστο τῷ Ἄβελ τοιούτῳ τρόπῳ θάνατος; Διὰ τί δὲ καὶ τοὺς φονεῖς φονεύομεν, εἰ ἐ[κε]χρεωστεῖτο ἐκείνους οὕτω θανεῖν; Διὰ τί δὲ καὶ προσευχόμεθα πολυετίαν ἐτῶν δέξασθαι καὶ "μὴ ἐμπεσεῖν εἰς πειρασμόν"; Οὐχ ὅτι ἀληθής ἐστιν ὁ Δεσπότης Χριστὸς ὁ εἰρηκὼς περὶ τοῦ πιστοῦ· "Μακρότητα ἡμερῶν ἐμπλήσω αὐτὸν καὶ δείξω αὐτῷ τὸ σωτήριόν μου"; Καὶ πάλιν· "Ἐπικάλεσαί με ἐν ἡμέρᾳ θλίψεώς σου, καὶ ἐξελοῦμαί σε, καὶ δοξάσεις με";

Anast. S., *qu. et resp.* (App.) 23b, 7 (219,50–66): Μηδεὶς οὖν λοιπὸν τῶν πιστῶν ἀπὸ αἱρετικῶν ἐξαπατάσθω πεπηγμένας εἶναι καὶ μὴ ὑφειλέσθαι ἢ προστίθεσθαι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ

τὰς τοῦ ἀνθρώπου ἡμέρας, ἤγουν τὰ ἔτη τῆς ζωῆς αὐτοῦ, καὶ ὅτι ὥρισται ἑνὶ ἑκάστῳ τῶν ἀνθρώπων καὶ ὁ τρόπος τοῦ θανάτου καὶ ἡ ἡμέρα καὶ ἡ ὥρα καὶ πῶς δεῖ ἀποθανεῖν (ἄπαγε τῆς ἀτοπίας)· γραώδεις μῦθοί εἰσι ταῦτα. Εἰ γὰρ ὥρισται ἑκάστῳ ὁ τρόπος τοῦ θανάτου καὶ οὐχ' οἷον τ' ἐστὶ διαφυγεῖν, διὰ τί ἀρρωστοῦντες τὴν ἰατρικὴν ἐπιζητοῦμεν βοήθειαν, καὶ τὴν ἐκ Θεοῦ καὶ τῶν ἁγίων ἀντίληψιν ἐπικαλούμεθα; Καὶ πλέοντες λιμένας ἀναζητοῦμεν, καὶ λῃστρικοὺς τόπους ἐκκλίνομεν, καὶ ἐν τοῖς κατ' ἐχθρῶν πολέμοις νήφομεν; Εἰ ὥρισται τῷ Ἄβελ τοιούτῳ τρόπῳ ἀποθανεῖν, διατί ὁ Κάιν καταδικάζεται καὶ βδελυττόμεθα αὐτόν; Διατί δὲ καὶ τοὺς φονεῖς ἀποκτείνομεν, εἰ ἐχρεωστεῖτο ἐκείνοις οὕτως ἀποθανεῖν, οὓς πεφονεύκασιν; Διατί δὲ καὶ προσευχόμεθα πολυχρονίων ἐτῶν καὶ μὴ ἐμπεσεῖν εἰς πειρασμόν; Οὐχ ὅτι ἀληθής ἐστι ὁ εἰρηκὼς Κύριος, "Μακρότητα ἡμερῶν ἐμπλήσω αὐτόν, καὶ δείξω αὐτῷ τὸ σωτήριόν μου"· καὶ πάλιν, "Ἐπικάλεσαί με ἐν ἡμέρᾳ θλίψεώς σου καὶ ἐξελοῦμαι σε καὶ δοξάσεις με";

Blemm., *vit. fin.* I (15,16–16,2): Ὡς οὐκ ἔστιν δὲ ὅρος, ἄκουε πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ τοῦ ἱεροῦ Λεοντίου φιλοτίμως περὶ τούτου διδάσκοντος· "Μή τις νομιζέτω", φησίν, "ἀκούων τοῦ εὐαγγελιστοῦ λέγοντος 'Οὔπω ἐληλύθει ἡ ὥρα αὐτοῦ', ὅτι ἡ ὥρα αἰτία ἐστί, καθὼς Ἕλληνες καὶ Μανιχαῖοι ματαιολογοῦσι φάσκοντες ὅτι ὥρισται ἑνὶ ἑκάστῳ ἀνθρώπῳ καὶ ὁ τρόπος τοῦ θανάτου καὶ ἡ ἡμέρα καὶ ἡ ὥρα καὶ οὐχ οἷόν τε ἀποθανεῖν, εἰ μὴ ἔλθοι τῆς ἡμέρας ἡ ἀπόφασις. Ἄπαγε τῆς ἀτοπίας· γραώδης ἡ τοιαύτη διήγησις καὶ σφόδρα ληρώδης καὶ τῆς ἀληθείας ἀντίθετος. Εἰ γὰρ ὥρισται ἑνὶ ἑκάστῳ καὶ ὁ τρόπος τοῦ θανάτου καὶ ἡ ἡμέρα καὶ ἡ ὥρα, διὰ τί ἀρρωστοῦντες πρεσβείας ἁγίων αἰτούμεθα καὶ ἰατρικὴν βοήθειαν ἐπισπώμεθα; Καὶ πλέοντες δὲ διὰ τί λιμένας ἐπιζητοῦμεν καὶ ἄστρον παραφυλαττόμεθα; Διὰ τί δὲ καὶ ὁδοιποροῦντες λῃστρικοὺς τόπους ἐκκλίνομεν; Τί δὲ καὶ πολεμεῖν παρασκευαζόμεθα πρὸς ἐχθροὺς καὶ θυρεοὺς συμπλέκομεν καὶ βέλη ὀξύνομεν καὶ τειχομαχίας ἐγείρομεν; Εἰ γὰρ ὥρισται ἑκάστῳ καὶ ἀνένδεκτόν ἐστι διαφυγεῖν, τίς ἡ τούτων ὄνησις; Εἰ ὥρισται τὸν Ἄβελ οὕτως ἀποθανεῖν, τί Κάιν καταδικάζεται; Τί δὲ καὶ φονεῖς φονεύομεν, εἰ ὥριστο ἐκείνους οὕτω τελευτῆσαι; Διὰ τί δὲ καὶ προσευξόμεθα πολυετίαν δέξασθαι παρὰ τοῦ λέγοντος· 'Μακρότητος ἡμερῶν ἐμπλήσω αὐτόν'; Τί ἐρεῖς πρὸς ταῦτα, φιλοσοφώτατε;

22 Εἰ…ἦν
Theodor. Mops., *fragm. in Oct. et Reg.* 821C: …τοὐναντίον δὲ καὶ μυκηνομένην, ὡς ἔφην, τοῖς εὐσεβοῦσι ζωὴν καὶ περικοπτομένην τοῖς παρακούουσιν· ὅπερ οὐκ ἂν ἦν, εἰ ὥριστο τῆς ζωῆς ὁ χρόνος.

24–25 Εἰ…σαλεύειν
Theodor. Mops., *fragm. in Oct. et Reg.* (821C): Οὕτως, εἰ ὥριστο ὅσον ὑπάρχει τῆς ἑκάστου ζωῆς, οὔτε δίκαιος αὐτὴν σαλεύειν διὰ δικαιοσύνην οὔτε ἄδικος διὰ ἀδικίαν ἐδύνατο.

26–27 Καὶ…ἀναξιότητα
Anast. S., *qu. et resp*. (App.) 23a, 5 (216, 77–81): Καὶ πολλοῖς μὲν δικαίοις μακρότητα ἡμερῶν χαρίζεται, πολλοῖς δὲ ὀλιγότητα. Ὡσαύτως καὶ τοὺς ἁμαρτωλούς, τοῖς μὲν προστίθησι χρόνους, τοὺς δὲ θᾶττον ἁρπάζει. Πάντα, καθὼς προείρηται, ἡ αὐτοῦ ἀγαθότης πρὸς τὸ συμφέρον ἑκάστῳ οἰκονομεῖ.

33–35 τὸ[2]…35 θάνατος
Phot. *Amph.* 240 (21, 22-26): εἰ γὰρ ὑπὸ τὴν αὐτὴν περιγραφὴν τοῦ θανάτου ἕκαστον πλῆθος περιλαμβάνεται, καὶ τοῦτο καθωμολόγηται, ὁ δὲ ὅρος οὐδὲν ἕτερον ἐστιν παρὰ τὸ τέλος ἑκάστου, πλὴν οὐχ ὅπερ ὁμολογοῦσιν ὅρον γεγενῆσθαι, οὐκ ἐλέγχονται ζητοῦντες εἰ ἄρα κατὰ πάντων εἷς ἦν ὁ παγεὶς ὅρος;

35–39 Εἶτα…προκείμενον

Theodor. Mops., *fragm. in Oct. et Reg.* 821E: Ποῦ ὁ τῆς ζωῆς ὅρος; Εἰ κατά τινας ὥρισταί τις παρὰ Θεοῦ τῆς ζωῆς ἡ ποσότης, δῆλον ὅτι τὰ μὲν ἐν γαστρὶ τελευτῶντα βρέφη τοῦτον ἔλαβε παρὰ τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῆν τὸν ὅρον· ὅπερ ἄτοπον.

Mich. Glyc., *In S. Scr.* 36 (408, 24-409, 4): Ἀλλὰ καὶ τοῦτο πρὸς τοῖς ἄλλοις εἰπὼν ὁ Κύριος, «οὐαὶ δὲ ταῖς ἐν γαστρὶ ἐχούσαις καὶ ταῖς θηλαζούσαις ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις», ἔδειξε προφανῶς ὡς οὐ πῆξις καὶ ὅρος, ἀλλ' ἕτερ' ἄττα τυγχάνει κωλύματα, δι' ὧν οἱ πολλοὶ βιαίως ἑλκόμενοι προδήλοις οὕτω πειρασμοῖς περιπίπτουσι, καθάπερ αἱ γυναῖκες ἐκεῖναι τότε πεπόνθασιν.

Op. cit. 37 (459, 5–11): Εἰ γὰρ ἑνὶ ἑκάστῳ προωρισμένος ὁ θάνατος ἦν ἀπὸ γενέσεως αὐτῶν, οὐκ ἂν τὸ δηλητήριον οἱ πατέρες ἐμβρυοκτόνον ἐκάλεσαν, ἀλλ' αὐτὸν πάντως τὸν προορισμόν, ὡς ὑπ' αὐτοῦ δῆθεν συντεμνομένης τῆς τοῦ ἐμβρύου ζωῆς. Ἀλλ' οὐκ ἔστι τοῦτο, οὐκ ἔστι. Δέδεικται γὰρ ἐκ πολλῶν ὡς οὐ παρὰ τῷ ὅρῳ, παρὰ δὲ τῷ λόγῳ τῆς φύσεως τὰ τῆς ἡμετέρας κεῖται ζωῆς.

39–41 Εἶτα…ἕνεκα

Theodor. Mops., *fragm. in Oct. et Reg.* 821E: …καὶ ὁ ληστὴς ἀναίτιος, καὶ ὁ τὸ δηλητήριον διδούς, ὧν ἕκαστος ὑπηρετεῖται τῷ τοῦ Θεοῦ ὅρῳ καὶ τῇ βουλήσει. Πάντως γὰρ ἀποθανεῖν ἔδει τὸν ἐπιβουλευόμενον. Ἆρα οὖν τούτων τὸν Θεὸν αἰτιασάμεθα; Καὶ πῶς οὐκ ἀσεβές;

Mich. Glyc., *In S. Scr.* 36 (381, 19–22): Εἰ γὰρ ὁ δεῖνα κλέπτειν καὶ ἄκων καταναγκάζεται ἅτε τοῦ προορισμοῦ συνωθοῦντος εἰς αὐτὸ τοῦτο καὶ βίᾳ καθέλκοντος, τίνος ἕνεκεν αἰτιώμεθα τὸν ἀναίτιον; Διατί δὲ καὶ μυρίαι κολάσεων τοῖς κλέπταις ἐπαγωγαί, εἴ γε διὰ τὸ τῆς εἱμαρμένης ἐπάναγκες σωφρονισθῆναι τούτους ἀδύνατον; Πῶς δὲ καὶ αὐτὸς ὁ νομοθέτης Χριστὸς μὴ κλέπτειν ἐν εὐαγγελίοις ἐντέλλεται; Κλέπτειν ἐγὼ καὶ ἄκων καταναγκάζομαι, καὶ σὺ λέγεις, ὦ Κύριε, "μὴ κλέψῃς"; Φονεύειν ἐγὼ κατὰ τὴν τῆς εἱμαρμένης ἀπόφασιν ἕλκομαι, καὶ σὺ "μὴ φονεύειν" νενομοθέτηκας;

Op. cit. 37 (429, 19–22): Καὶ τί χρὴ πολλὰ λέγειν; Δύο τινὲς ἄνθρωποι δηλητηριῶδες ἐδέξαντο κέρασμα· καὶ ὁ μὲν εὐθέως ἀπέψυξεν, ὁ δὲ χρησάμενος ἀντιδότῳ θανάτου ἄγευστος ἔμεινε. Τί οὖν ἐπὶ τούτοις εἴπωμεν;

3.3. 1–5 Ἢ…νοεῖν

Theodor. Mops., *fragm. in Oct. et Reg.* 822B-C: Ἡ δὲ πρόγνωσις οὐκ ἔστιν ὅρος· ἐπεί τοι γε, εἰ ὅρος ἦν ἡ πρόγνωσις, προεγίνωσκε δὲ ὁ Θεὸς τὴν τοῦ Ἀδὰμ παράβασιν καὶ τοῦ διαβόλου τὴν τροπὴν καὶ τῶν ἀνδροφόνων τὰς ἐπιχειρήσεις καὶ τῶν ἀσεβῶν τὴν πλάνην, αὐτὸς ὥρισεν ἄρα τούτους οἵους εἰρήκαμεν γενέσθαι, ἐπειδὴ καὶ προῄδει ὅτι ἔσονται. Τοῦτο δὲ πρόδηλον ὡς ἀσεβὲς νοεῖν.

Anast. S., *qu. et resp.* (App.) 23a, 7 (101–108): Τῶν μὲν κακῶν προγνώστην εἶναι τὸν Θεόν οὐκ ἀπιστοῦμεν· προοριστὴν δὲ οὐδαμῶς οἱ ἀληθεῖς Χριστιανοὶ πιστεύομεν. Καὶ ὅτι οὐ προώρισεν παράβασιν καὶ θάνατον, οὐδεὶς τῶν εὐφρονούντων, ὡς οἶμαι, ἀμφιβάλλει· τὸ δὲ προέγνω πανταχοῦ πιστευτέον καὶ ἀληθὲς πέφυκεν. Καὶ τὸ μὲν ἐπιστρέψαι πρὸς μετάνοιαν ἐν ἐξουσίᾳ τοῦ ἀνθρώπου κεῖται, τὸ δὲ ζῆσαι ἢ τελευτῆσαι ἐν τῷ Θεῷ ἐστίν.

Mich. Glyc. *in S. Scr.* 36 (386, 18–20): Πλὴν ἡ τοῦ Θεοῦ πρόγνωσις οὐκ ἔστι προορισμός, καθάπερ οἱ πλείους ᾠήθησαν.

Ibid. 36 (386, 25–387, 5): Τὴν τοῦ γενάρχου προέγνω παράβασιν, ἀλλ' οὐ διὰ τοῦτο καὶ παραβῆναι αὐτὸν ἐποίησεν. Εἰ γὰρ τοῦτο ἦν, καὶ ἀδίκων ἂν ἀδικώτερος εὑρεθείη, ὡς κολάζων ὕστερον τὸν παρ' αὐτοῦ εἰς κακίαν ἀγόμενον. Οὐδὲ καθότι πάλιν προέγνω τὴν ἐν τῷ παραδείσῳ αὐτοῦ διατριβήν, ὡς ἔσται πάνυ σμικρά, κατὰ τοῦτο καὶ συντετμημένη αὕτη ἐγένετο καὶ αὐθημερὸν ἐκεῖθεν ἐξέπεσεν. Εἰ γὰρ τοῦτο δώσομεν, αἴτιος ἂν εὑρεθείη τῶν κακῶν ὁ Θεός· ἀλλ' ἄπαγε.

Blemm., *vit. fin.* II (24, 4–21): Προεγίνωσκε γάρ, ὡς αὐτός φησι, καὶ τὴν παράβασιν τοῦ Ἀδὰμ ὁ Θεός, οὐ προώρισε δὲ αὐτὴν ὁ Θεός· οὐ μὴν ἀλλ' οὐδὲ πρὸ τῆς παραβάσεως θνητὸν αὐτὸν ἀπετέλεσεν ὥσπερ αὖθις οὐδὲ ἀθάνατον. Εἰ γὰρ ἦν τὸ συντρέχειν τῇ θείᾳ προγνώσει τὸν προορισμόν, προγινώσκων ὁ Θεὸς τὴν τοῦ πρωτοπλάστου παράβασιν ἄρ' ἂν καὶ θνητὸν αὐτὸν εὐθὺς ἀπειργάσατο καὶ τῇ μελλούσῃ ἁμαρτίᾳ τὸ ἐπιτίμιον προωρίσατο· ὃ ποίαν οὐχ ὑπερβαίνει βλασφημίας ὑπερβολήν; Προγινώσκει μὲν οὖν ὁ Θεὸς ὁποῖοι ἄρα ἐσόμεθα, οὐ προορίζει δὲ τοῦτο, μὴ θέλων τὴν κακίαν γίνεσθαι μήτε τὴν ἀρετὴν βιαζόμενος, ὡς ἡ θεόπνευστος Γραφὴ μαρτυρεῖ· δίδωσι δὲ ἡμῖν ὡς αὐτεξουσίοις ἄνετον καὶ ἐλευθέραν ζωὴν καὶ κατὰ τὰς βουλὰς ἡμῶν καὶ τὰς πράξεις καὶ τὸν χρόνον ταύτης ἐπιμετρεῖ.

Marc. Eug., *vit. term.* 357–358: Οἱ μὲν οὖν λέγοντες ὅρον αὐτὴν εἶναι τὴν τοῦ Θεοῦ πρόγνωσιν, ὡς πάντα περιλαμβάνουσαν, ἐοίκασιν οὐκ ἀκριβῶς ἐπιστῆσαι τῷ σκοπῷ τῶν ῥηθέντων, ἀλλ' ἐπιπολῆς αὐτῶν ἅψασθαι. Ἔστι γὰρ οὐ ταὐτὸν ὅρος καὶ πρόγνωσις, ἀλλ' ἐπὶ πλέον τοῦ ὅρου ἡ πρόγνωσις, ἀλλ' ἐπὶ πλέον τοῦ ὅρου ἡ πρόγνωσις. Ὃ μὲν γάρ τις ὁρίζει, τοῦτο καὶ προγινώσκει πάντως· οὐ μὴν ὃ προγινώσκει, τοῦτο καὶ προορίζει. [...] Καὶ κατὰ μὲν τοῦ ὅρου τὴν πρόγνωσιν ἀληθῶς που κατηγορήσομεν, κατὰ δὲ τῆς προγνώσεως τὸν ὅρον οὐκ ἀληθῶς. Ταῦτα δέ που καὶ ὁ Ἀπόστολος διαστέλλειν οἶδε ἐν οἷς φησίν· "οὓς προέγνω καὶ προώρισε συμμόρφους τῆς εἰκόνος τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ". Οὐκ ἄρα οὐδὲ παρ' ἐκείνοις τοῖς διδασκάλοις ἀντί τῆς προγνώσεως ὁ ὅρος εἴρηται.

8–10 Εἰ…λέγων

Anast. S., *qu. et resp*. (App.) 23b, 2 (218, 11–15): Ὅρος τοιγαροῦν ἐστὶν οὐ προγεγραμμένος τις ἀριθμὸς ἐτῶν, ἀλλὰ βουλὴ καὶ ἡ πρόσταξις τοῦ Θεοῦ, ὅτε καὶ ὥσπερ κελεύει μεταστάντος τοῦ βίου τὸν ἄνθρωπον καὶ ποιοῦντος ἑκάστῳ πρὸς τὸ συμφέρον, εἴτε τὴν ἐκκοπὴν εἴτε τὴν προσθήκην τῆς ζωῆς.

9 ᾧ…ἐξηγητά

Anast. S., *qu. et resp*. 99, 3 (157, 24–27): Χρὴ τοίνυν τοὺς εὐσεβῶς τὰς θείας Γραφὰς νοεῖν βουλομένους, ἀνακρίνειν μετὰ πολλῆς τῆς ἀκριβείας τοὺς καιρούς, καὶ τὰ πρόσωπα, καὶ τὸν σκοπὸν τοῦ λαλοῦντος· ὁ γὰρ μὴ ταῦτα διακρίνων ἐν πολλαῖς ἀτοπίαις περιπίπτει.

10–15 εἰ…ἦν

Bas., *Deus non auct. mal.* **31** (344C–345A): Ἦν ποτε ὁ Ἀδὰμ ἄνω, οὐ τόπῳ, ἀλλὰ τῇ προαιρέσει, ὅτε ἄρτι ψυχωθεὶς καὶ ἀναβλέψας πρὸς οὐρανὸν περιχαρὴς τοῖς ὁρωμένοις γενόμενος, ὑπεραγαπῶν τὸν εὐεργέτην, ζωῆς μὲν αἰωνίου ἀπόλαυσιν χαρισάμενον, τρυφαῖς δὲ παραδείσου ἐναναπαύσαντα, ἀρχὴν δὲ δόντα κατὰ τὴν τῶν ἀγγέλων καὶ ἀρχαγγέλοις αὐτὸν ποιήσαντα ὁμοδίαιτον καὶ φωνῆς θείας ἀκροατήν· ἐπὶ πᾶσι τούτοις ὑπερασπιζόμενος παρὰ Θεοῦ, καὶ ἀπολαύων τῶν αὐτοῦ ἀγαθῶν, ταχὺ πάντων ἀναπλησθεὶς καὶ οἷον ἐξυβρίσας τῷ κόρῳ, τὸ τοῖς σαρκίνοις ὀφθαλμοῖς φανὲν τερπνὸν τοῦ νοητοῦ προετίμησε κάλλους καὶ τὴν πλησμονὴν τῆς γαστρὸς τῶν πνευματικῶν ἀπολαύσεων τιμιωτέραν ἔθετο. Ἔξω μὲν εὐθὺς ἦν τοῦ παραδείσου, ἔξω δὲ τῆς μακαρίας ἐκείνης διαγωγῆς, οὐκ ἐξ ἀνάγκης κακός, ἀλλ' ἐξ ἀβουλίας γενόμενος. Διὰ τοῦτο καὶ ἥμαρτε μὲν διὰ μοχθηρὰν προαίρεσιν, ἀπέθανε δὲ διὰ τὴν ἁμαρτίαν.

Marc. Eug., *vit. term.* 359: Καὶ καθάπερ ἐπὶ τῆς πρώτης δημιουργίας «ἐν μὲν τοῖς ἄλλοις εἶπε», φησίν «ὁ Θεὸς 'γενηθήτω φῶς' καὶ 'γενηθήτω στερέωμα', ἐπὶ δὲ τοῦ ἀνθρώπου καὶ βουλῆς ἐδέησε τὴν εἰς αὐτὸν ἐνδεικνυμένῳ τιμὴν ('ποιήσωμεν' γάρ, φησίν, 'ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ καθ' ὁμοίωσιν, καὶ ἀρχέτωσαν τῶν ἰχθύων τῆς θαλάσσης καὶ τῶν πετεινῶν τοῦ οὐρανοῦ')· τὸν αὐτὸν δὴ τρόπον κἀνταῦθα τοὺς μὲν ἄλλους ἅπαντας ἐπιτρέπει τῇ κοινῇ φύσει, μικρόν τι διαφέροντας τῶν ἀλόγων, εἰ μὴ καὶ χεῖρον ἐκείνων τῇ ἀλογίᾳ συζῶντας».

14–16 Ὅθεν… ἀληθές
Anast. S., *qu. et resp*. (App.) 23a, 3 (215, 51-57): Λέγει γὰρ ὁ Θεὸς πρὸς τὸν ὑπὸ χειρὸς αὐτοῦ πλασθέντα ἄνθρωπον· Ἐγὼ ὅρους οὐκ ἐπέθηκα, οὔτε θάνατον ἔκτισα, ἀλλὰ σὺ ἑαυτῷ ἐκ πονηρᾶς γνώμης ἐπεσπάσω τὸν θάνατον, ὥστε ὁ Ἀδὰμ ἀποστὰς ἀπὸ Θεοῦ, ἑαυτῷ τὸν θάνατον κατεσκεύασεν· "οἱ" γὰρ "μακρύνοντες", φησίν, "ἑαυτοὺς ἀπὸ σοῦ ἀπολοῦνται", ἐπειδὴ "ὁ ἀγαπῶν κίνδυνον ἐν αὐτῷ ἀπολεῖται, ὡς παράβουλος".

67–24 Πονηροὺς… γνώσει
Nic. Meth., *vit. term.* I, 232–233: Ὅτι γοῦν καὶ ὁ παλαιὸς ἐκεῖνος Ἀδὰμ ἔμελλε τοῦ ἀπηγορευμένου ξύλου φαγεῖν, διὰ τοῦτο καὶ προέγνωστο τοῦτο τῷ Θεῷ καὶ προώριστο, οὐ μὴν ὅτι προέγνωστο διὰ τοῦτο ἔφαγε.
Op. cit. I, 233: Οὐ γὰρ ἀκουσίως τις οὐδὲ βίᾳ κατεργάζεται, ἀλλ' ὑπ' αὐτεξουσίου ὁρμῆς κινούμενος, καθ' ἣν καὶ τὴν ἐπ' ἄμφω ῥοπὴν ἀρετήν τε φημὶ καὶ κακίαν ἐπίσης δύναται. Εἰ μὲν οὖν τὴν ἀρετὴν ἕλοιτο, συνεργὸν αὐτίκα λαμβάνει καὶ τὸν Θεόν· εἰ δὲ τὴν κακίαν, τὸν πρῶτον τῆς κακίας ἐφευρετὴν εὑρίσκει συμπράττοντα.

20–23 Τὸ… ἐξέβαινεν
Anast. S., *qu. et resp*. (App.) 23a, 3 (215, 48-50): Οὐ γὰρ εἶπεν, 'Ἐγὼ θανατώσω ὑμᾶς', ἀλλὰ "θανάτῳ ἀποθανεῖσθε", ἐὰν παρακούσητέ μου τῆς ἐντολῆς. Καὶ εἰ μὴ παρήκουσαν, οὐκ ἂν ἐστερήθησαν τοῦ ξύλου τῆς ζωῆς.

22-23 ᾗ… ἀποθανοῦνται
Gen. 2, 16–17: Καὶ ἐνετείλατο κύριος ὁ Θεὸς τῷ Αδαμ λέγων· 'Ἀπὸ παντὸς ξύλου τοῦ ἐν τῷ παραδείσῳ βρώσει φάγῃ, ἀπὸ δὲ τοῦ ξύλου τοῦ γινώσκειν καλὸν καὶ πονηρόν, οὐ φάγεσθε ἀπ' αὐτοῦ· ᾗ δ' ἂν ἡμέρᾳ φάγητε ἀπ' αὐτοῦ, θανάτῳ ἀποθανεῖσθε'.
Gen. 3, 24–27: Καὶ ἐξέβαλεν τὸν Ἀδαμ καὶ κατῴκισεν αὐτὸν ἀπέναντι τοῦ παραδείσου τῆς τρυφῆς καὶ ἔταξεν τὰ χερουβιμ καὶ τὴν φλογίνην ῥομφαίαν τὴν στρεφομένην φυλάσσειν την ὁδὸν τοῦ ξύλου τῆς ζωῆς.
Bas., *Deus non auct. mal.* 31 (353A): Ἔταξε γὰρ ὁ Θεὸς τὴν φλογίνην ῥομφαίαν φυλάσσειν τὴν ὁδὸν τοῦ ξύλου ζωῆς.
Nic. Meth. *vit. term.* I, 231: Εἰ δ' ἐγὼ παραβαίνω τὸν νόμον, καὶ τοῦ ἀπηγορευμένου ξύλου μεταλαμβάνω, καὶ πρὸς ἐμαυτὸν τὸν ἐπὶ τῇ παραβάσει κείμενον ὅρον ἐφέλκομαι, ἡ «αἰτία» τοῦ «ἑλομένου», φησί τις σοφός, «ὁ Θεὸς ἀναίτιος» (Plat., *Resp.* 617E).

33–38 Καὶ… τεύξεται
Germ. *vit. term.* 36, 7–13: β. Τί οὖν; Τῷ κατὰ πρόγνωσιν λόγῳ τοὺς ὅρους τῆς ζωῆς δογματίζεις περὶ ἕκαστον πήγνυσθαι; α. Καὶ μάλα. β. Ἀλλ' οὐ ταὐτὸν ὅρος καὶ πρόγνωσις. α. Οὐ ταὐτὸν μὲν κατ' ἔννοιαν ἑκατέρα τούτων λέξις καθέστηκεν, ἐκ δὲ τῆς προγνώσεως οἱ παριστάμενοι τῇ δικαίᾳ τοῦ Θεοῦ κρίσει ὅροι τῆς ζωῆς ἡμῶν τίθενται.

3.4. 11–13 Εἰ… γινόμενος
Theodor. Mops., *fragm. in Oct. et Reg.* 821C-D: Ὅπερ οὐκ ἂν ἦν, εἰ ὥριστο τῆς ζωῆς ὁ χρόνος. καθάπερ γὰρ ὅρος τοῦ Θεοῦ τὸ ἀποθανεῖν, καὶ κρατεῖ δικαίων καὶ ἀδίκων ὁμοῦ, καὶ ὁ διαφεύγων οὐδείς, οὕτως, εἰ ὥριστο ὅσον ὑπάρχει τῆς ἑκάστου ζωῆς, οὔτε δίκαιος αὐτὴν σαλεύειν διὰ δικαιοσύνην οὔτε ἄδικος διὰ ἀδικίαν ἐδύνατο.

13–14 τὰ… ἀνθρώπων
Theodor. Mops., *fragm. in Oct. et Reg.* 821C: οὐ γὰρ ὅρον ζωῆς ἔχοντα δείκνυσιν ἕκαστον τῶν ἀνθρώπων· τοὐναντίον δὲ καὶ μυκηνομένην, ὡς ἔφην, τοῖς εὐσεβοῦσι ζωὴν, καὶ περικοπτομένην τοῖς παρακούουσιν.

15–16 Γρηγορεῖτε… ἔρχεται
Mat. 24, 42–43: γρηγορεῖτε οὖν, ὅτι οὐκ οἴδατε ποίᾳ ἡμέρᾳ ὁ κύριος ὑμῶν ἔρχεται. Ἐκεῖνο δὲ γινώσκετε, ὅτι, εἰ ᾔδει ὁ οἰκοδεσπότης ποίᾳ φυλακῇ ὁ κλέπτης ἔρχεται, ἐγρηγόρησεν ἂν καὶ οὐκ ἂν εἴασεν διορυχθῆναι τὴν οἰκίαν αὐτοῦ.

19–23 Ἐπὶ… ἑκατονταετῆ
Theodor. Mops., *fragm. in Oct. et Reg.* 821Z–822A: Εἰ δέ τις μὴ δέχοιτο ταύτην τούτου τὴν λύσιν, πῶς ἆρα νοήσωμεν τὸ ὑπ᾽αὐτοῦ τοῦ Δαβὶδ ῥηθὲν οὐ μερικῶς, ἀλλὰ γενικῶς; Περὶ γὰρ τῆς ἀνθρωπότητος λέγει· "αἱ ἡμέραι τῶν ἐτῶν ἡμῶν ἐν αὐτοῖς ἑβδομήκοντα ἔτη, ἐὰν δὲ ἐν δυναστείαις ὀγδοήκοντα ἔτη". Καὶ γὰρ εὑρίσκομεν βρέφη τὰ μὲν οὐδὲ μῆνα ζήσαντα, τὰ δὲ ἓν ἔτος ἢ δύο, τὰ δὲ δέκα ἢ εἴκοσι, πολλοὺς δὲ τῶν ἀνθρώπων καὶ ἑκατοστὸν ἔτος ὑπερβεβηκότας. Πῶς οὖν αἱ ἡμέραι τῶν ἐτῶν ἡμῶν ἑβδομήκοντα ἢ ὀγδοήκοντα ἔτη; Οὕτως οὐχ ὅρον τινὰ δείκνυσιν, ἀλλά, ἐπειδὴ ὀλίγοι τὴν προειρημένην ποσότητα ὑπερβαίνουσι, τὸ ἀσθενὲς ὁμοῦ καὶ βραχυχρόνιον τοῦ ἀνθρωπείου γένους οὕτω φησίν [Ps. 89,10: Αἱ ἡμέραι τῶν ἐτῶν ἡμῶν ἐν αὐτοῖς ἑβδομήκοντα ἔτη, ἐὰν δὲ ἐν δυναστείαις, ὀγδοήκοντα ἔτη…].

Anast. S., *inter. et resp.* 96 (89, 741C): Ὁ γοῦν προορισμὸν ζωῆς χρόνον δοξάζων καὶ λέγων ἐπ᾽ αὐτοῖς, προσκρούει τῷ Θεῷ. Εἰ γὰρ πρόγνωσις ἔστιν, ὥσπερ οὖν ἔστι, τίνος χάριν τούτῳ μὲν τῷ εἰδωλολάτρῃ ἀνθρώπῳ πεντακόσια ἔτη ζωῆς προώρισεν, ὡς λέγεις, τούτῳ δὲ πάλιν ἑκατόν; [...] Εἰ γὰρ κατὰ προορισμὸν ταῦτα γέγονε, "προσωπολήπτης" εὑρεθήσεται "ὁ Θεός" (Act. 10,34).

27–31 τῶν… βαδίσεως
Greg. Nys., *De inf. praem. abr.* 46 (161D): Ταῦτα λογογράφοι καὶ σοφισταὶ διεξίτωσαν, οἷς κόσμος καλῶς τὰ τοιαῦτα γράφειν, ὁ δὲ γηραιὸς ἡμῶν λόγος τοσοῦτον ἑαυτὸν ὑποκινείτω, ὅσον βάδην ἐπεξελθεῖν τῷ προτεθέντι ἡμῖν παρὰ τῆς σῆς σοφίας προβλήματι, τί χρὴ γινώσκειν περὶ τῶν πρὸ ὥρας ἀναρπαζομένων, ἐφ᾽ ᾧν μικροῦ δεῖν ἡ γένεσις τῷ θανάτῳ συνάπτεται.

44–47 Θανάτους… περικοπτομένην
Theodor. Mops., *fragm. in Oct. et Reg.* 821B-C: Ὥσπερ γὰρ ἀώρους ἀπειλεῖ θανάτους παρακούουσιν, οὕτω μακροβίωσιν ὑπακούουσιν ὑπισχνεῖται. οὐ γὰρ ὅρον ζωῆς ἔχοντα δείκνυσιν ἕκαστον τῶν ἀνθρώπων, τοὐναντίον δὲ καὶ μυκηνομένην, ὡς ἔφην, τοῖς εὐσεβοῦσι ζωὴν καὶ περικοπτομένην τοῖς παρακούουσιν.

4. 1–3 Ὅ… δοξάζειν
Mich. Glyc., *in S. Scr.* 36 (412, 3–10): Δέδεικται οὖν ἐκ πολλῶν ὅτι καὶ λίαν ἀνίσχυρος ὁ τοῦ προορισμοῦ καὶ τῆς εἱμαρμένης λόγος ἐστίν· εἴγε καὶ μᾶλλον ὁ σοφὸς Σολομὼν οὕτω κατὰ ῥῆμα διέξεισι· «μὴ ἀσεβήσῃς πολὺ καὶ μὴ γίνου σκληρός, ἵνα μὴ ἀποθάνῃς ἐν οὐ καιρῷ σου». Πρόσεχε οὖν· εἰ γὰρ ἔστιν ἐν οὐ καιρῷ ἀποθανεῖν, ὡς ἤδη προείρηται, σφάλλουσι προφανῶς οἱ πῆξιν καὶ ὅρον δοξάζοντες, εἴτε καὶ τῶν καθ᾽ ἡμᾶς εὐσεβῶν εἴτε καὶ τῶν ἔξωθεν οὗτοι τυγχάνουσιν.

2 Ἵνα… σου
Eccl. 7, 17: Μὴ ἀσεβήσῃς πολὺ καὶ μὴ γίνου σκληρός, ἵνα μὴ ἀποθάνῃς ἐν οὐ καιρῷ σου.

Nic. Meth. *vit. term.* II, 243: Καὶ αὖθις· "Μὴ γίνου σκληρός, μηδὲ ἀσεβήσῃς πολύ, ἵνα μὴ ἀποθάνῃς ἐν οὐ καιρῷ σου".

2–3 Ἵνα… δοξάζειν

Anast. S., *qu. et resp*. (App.) 23a (213,7–214,11): Εἰ δὲ πάλιν ὅρος ἐστί, πῶς ὁ Σολομὼν εἶπεν· «Μὴ γίνου σκληρὸς μηδὲ ἀσεβὴς ἐπιπολύ, ἵνα μὴ ἀποθάνῃς ἐν οὐ καιρῷ σου»; Εἰ οὖν ἔστιν ἐν οὐ καιρῷ ἀποθανεῖν, πῶς τισιν ἔδοξε λέγειν, ὅτι «θάνατοι ἐπάγονται τῶν ὅρων τῆς ζωῆς πληρωθέντων»;

Op. cit. 16 (23, 1–3): Ἔστι καὶ ἕτερον μετὰ τοῦτο παγκόσμιον ζήτημα, τουτέστιν εἰ ἔχει ὅρον ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου ἢ οὔ· οἱ μὲν γάρ φασιν ἔχειν, οἱ δὲ λέγουσιν μὴ ἔχειν.

5 καιρός… θανεῖν
Eccl. 3, 2: Καιρὸς τοῦ τεκεῖν καὶ καιρὸς τοῦ ἀποθανεῖν, καιρὸς τοῦ φυτεῦσαι καὶ καιρὸς τοῦ ἐκτῖλαι τὸ πεφυτευμένον.

7 κατὰ…Δαυίδ
Anast. S., *qu. et resp*. (App.) 23a (213, 1–7): Τὸ μέγα καὶ πολυθρύλλητον καὶ σχεδὸν παρὰ πάντων ζητούμενον· ὅρον θέλομεν λέγειν ἔχειν τὴν τοῦ ἀνθρώπου ζωὴν ἢ οὔ; Εἰ μὲν γὰρ ὅρος, πῶς φησιν ὁ Δαυῒδ τῷ Θεῷ· “Μὴ ἀναγάγῃς με ἐν ἡμίσει ἡμερῶν μου” (Ps. 101,25), καὶ πάλιν, “Ἄνδρες αἱμάτων καὶ δολιότητος, οὐ μὴ ἡμισεύσουσιν τὰς ἡμέρας αὐτῶν” (Ps. 54,24); Εἰ δὲ οὐκ ἔστιν ὅρος, πῶς πάλιν ὁ αὐτὸς λέγει· “Ἰδοὺ παλαιστὰς ἔθου τὰς ἡμέρας μου” (Ps. 38,6);

11–17 πολλοὶ…σκοπεῖν
Anast. S., *qu. et resp*. (App.) 23b, 3 (218, 18–27): …ἑτέρους μετανοεῖν ἀρξαμένους, εὐθέως ἁρπάζει πρὸς τὸ συμφέρον, προγινώσκων ὅτι ἐὰν πολυχρονήσωσι, πάλιν τοῖς ὁμοίοις κακοῖς περιπέσωσι καὶ εἰς τὸ χεῖρον ἔλθωσι· καὶ πολλοῖς μὲν δικαίοις μακρότητα ἡμερῶν χαρίζεται εἰς τὸ καὶ ἄλλους συσσῶσαι μεθ’ ἑαυτῶν, πολλοὺς δὲ καὶ ὀλιγοχρονίους πολλάκις ποιεῖ, ἵνα μή, ὡς λέγει Σολομών, “ἡ κακία ἀλλάξῃ σύνεσιν αὐτῶν” (Sap. 4,11)· ὁμοίως δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἁμαρτωλῶν, τοὺς μὲν πολυχρονίους ποιεῖ, ἵνα μετανοήσωσιν, τοὺς δὲ καὶ ταχέως ἁρπάζει, ὅπως ἂν στῇ τὰ τῆς κακίας αὐτοῖς, καὶ μικρᾶς τινος ἀνέσεως τύχωσιν.

24–28 Τοῖς…ζωῆς
Bas., *Deus non auct. mal.* **31** (340C–341A): Διόπερ, ἐπειδὴ ἔδει συντριβῆναι αὐτὸν, ὁ φρόνιμος καὶ σοφὸς τῶν ψυχῶν οἰκονόμος διῳκήσατο αὐτὸν περιφανῆ γενέσθαι καὶ πᾶσιν ἐξάκουστον, ἵνα ἄλλοις γοῦν ὠφέλιμος διὰ τοῦ πάθους γένηται, ἐπειδὴ αὐτὸς ὑπὸ τῆς ἄγαν κακίας ἀνίατος ἦν. “Ἐσκλήρυνε” δὲ αὐτὸν, τῇ μακροθυμίᾳ καὶ τῇ τῆς τιμωρίας ἀναβολῇ ἐπιτείνων αὐτοῦ τὴν κακίαν, ἵνα, εἰς τὸν ἔσχατον ὅρον αὐξηθείσης αὐτοῦ τῆς πονηρίας, τὸ δίκαιον ἐπ’ αὐτῷ τῆς θείας κρίσεως διαφανῇ.

Anast. S., *qu. et resp*. 99 (157, 27–35): Ὅμως, εἰπὼν ὁ θεῖος Ἀπόστολος ὅτι “Οὓς προέγνω ὁ Θεός, τούτους καὶ προώρισε”, λέλυκε πάντα τὰ προκείμενα ζητήματα· οἷον προέγνω τὸ ἀμετανόητον τοῦ Φαραώ, καὶ ἐσκλήρυνε τὴν καρδίαν αὐτοῦ, ὅπως καταδιώξῃ τὸν Ἰσραὴλ καὶ ποντισθῇ· προέγνω τὸ εὐθὲς τοῦ Ἱερεμίου, καὶ προώρισεν αὐτὸν ἐκ μήτρας ἁγιάσας εἰς προφήτην· προέγνω τὴν ἀσέβειαν Σοδόμων, καὶ ἐποίησεν αὐτοὺς σκεύη ἀτιμίας ἐμπρησμοῦ· προέγνω τὴν μετάνοιαν Παύλου, καὶ προώρισεν αὐτὸν εἰς σκεῦος ἐκλογῆς.

Anast. S., *qu. et resp*. 16, 4 (25, 38–26, 40): Καὶ πάλιν, ὁ Σολομών φησιν· “Μὴ γίνου σκληρός, μηδὲ ἀσεβὴς ἐπὶ πολύ, ἵνα μὴ ἀποθάνῃς ἐν οὐ καιρῷ σου”.

29 τῆς …συκῆς
Marc 11, 13–1: Καὶ ἰδὼν συκῆν ἀπὸ μακρόθεν ἔχουσαν φύλλα, ἦλθεν εἰ ἄρα τι εὑρήσει ἐν αὐτῇ· καὶ ἐλθὼν ἐπ᾽ αὐτὴν οὐδὲν εὗρεν εἰ μὴ φύλλα· οὐ γὰρ ἦν καιρὸς σύκων. Καὶ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτῇ· μηκέτι ἐκ σοῦ εἰς τὸν αἰῶνα μηδεὶς καρπὸν φάγοι.

34–39 Καὶ…βέλτιον[2]

Anast. S., *qu. et resp*. 16, 1 (23, 4–24,7): Πρὸς ταῦτα ἡμεῖς ἐροῦμεν ὅτι ὅρος ἐστὶ παντὸς ἀνθρώπου οὐ προγεγραμμένος τις ἀριθμὸς ἐτῶν, ἀλλ᾽ ἡ βουλὴ καὶ ἡ πρόσταξις τοῦ Θεοῦ, ὅτε κελεύει καὶ ὡς κελεύει μεταστάντος τοῦ βίου τὸν ἄνθρωπον.

ibid. 16, 1 (25, 30–31): …καλῶς ἔχει τὸ λέγειν ὅτι ὅρος τῆς ἑκάστου ζωῆς ἐστιν ἡ ἀκατάληπτος κέλευσις τοῦ Θεοῦ.

40–41 ὁ…ὅρος

Anast. S., *qu. et resp*. (App.) 23a, 3 (215, 40–47): Ὅρος τοίνυν ἐστὶ τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου ἡ βουλὴ τοῦ Θεοῦ, καὶ ᾧτινι κελεύει προστίθησι, καὶ ἔνθα ἂν σκοπήσῃ, ὑφελεῖται, πάντα ποιῶν πρὸς τὸ συμφέρον. [...] Ὅρος τοιγαροῦν, ὡς προλέλεκται, τῆς ἑκάστου ζωῆς ἐστὶν ἡ κέλευσις καὶ ἡ βουλὴ τοῦ Θεοῦ…

Op. cit. 23b, 1 (218, 7–10): Ὅρος δὲ ἑκάστῳ τῆς ζωῆς ἡ κέλευσις καὶ ἡ βουλή ἐστι τοῦ Θεοῦ· ᾧ γὰρ ἂν ἐθέλει προστίθησιν ἔτη ζωῆς, καὶ ἔνθα βούλεται πάλιν, ἐκκόπτει, ὡς καὶ ζωῆς καὶ θανάτου τὴν ἐξουσίαν κρατῶν.

Ibid. 23b, 2 (218, 11–15): Ὅρος τοιγαροῦν ἐστὶν οὐ προγεγραμμένος τις ἀριθμὸς ἐτῶν, ἀλλὰ βουλὴ καὶ ἡ πρόσταξις τοῦ Θεοῦ, ὅτε καὶ ὥσπερ κελεύει μεταστάντος τοῦ βίου τὸν ἄνθρωπον, καὶ ποιοῦντος ἑκάστῳ πρὸς τὸ συμφέρον, εἴτε τὴν ἐκκοπὴν εἴτε τὴν προσθήκην τῆς ζωῆς.

Id., *op. cit.* 16, 6 (27, 53–56): Πρὸς δὲ τοὺς ἀνθρώπους τοὺς λέγοντας τὸν μέγαν Βασίλειον προορισμὸν ζωῆς λέγοντα, ἐκεῖνο ἐροῦμεν, ὅτι προορισμὸν ὁ πατὴρ εἶπε τὴν θείαν ἀπόφασιν τὴν λέγουσαν “ὅτι γῆ εἶ καὶ εἰς γῆν ἀπελεύσῃ”.

49–50 Εἰ…Θεοῦ

Theodor. Mops., *fragm. in Oct. et Reg.* 821C: Οὐ γὰρ ὅρον ζωῆς ἔχοντα δείκνυσιν ἕκαστον τῶν ἀνθρώπων· τοὐναντίον δὲ καὶ μηκυνομένην, ὡς ἔφην, τοῖς εὐσεβοῦσι ζωὴν, καὶ περικοπτομένην τοῖς παρακούουσιν· ὅπερ οὐκ ἂν ἦν, εἰ ὥριστο τῆς ζωῆς ὁ χρόνος.

51–52 εἴπερ…ζωή

Anast. S., *qu. et resp*. 16, 3 (24, 17–25, 3): Ὅτι προγνώστης ὢν ὁ Θεός, προγινώσκων “τὰ πάντα πρὶν γενέσεως αὐτῶν”, εἰ ἄρα “θέλει πάντας ἀνθρώπους σωθῆναι” καὶ μηδένα ἀπολέσθαι, διὰ τί προγινώσκων τὴν ἀποστασίαν Ἰουλιανοῦ τοῦ παραβάτου καὶ τὴν ἄρνησιν Ἰούδα τοῦ Ἰσκαριώτου, μὴ μᾶλλον κολοβωτέραν αὐτοῖς προώρισε καὶ προέπηξεν ζωήν, ἵνα πρὸ τῆς ἑαυτῶν ἀπωλείας ἀποθανόντες ἐσώθησαν;

5. 1–7 Ἴσθι…περιάγειν

Theodor., *prov.* I, 83 (560C): Εἰσὶ δέ τινες, οἳ καὶ Χριστιανῶν μὲν προσηγορίαν ἔχουσιν, ἄντικρυς δὲ τοῖς τῆς ἀληθείας δόγμασι πολεμοῦσιν.

13–18 Εἰ…προορισμόν

Theodor. Mops., *fragm. in Oct. et Reg.* 821C-D: …τοὐναντίον δὲ καὶ μυκηνομένην, ὡς ἔφην, τοῖς εὐσεβοῦσι ζωὴν, καὶ περικοπτομένην τοῖς παρακούουσιν· ὅπερ οὐκ ἂν ἦν, εἰ ὥριστο τῆς ζωῆς ὁ χρόνος. Καθάπερ γὰρ ὅρος τοῦ Θεοῦ τὸ ἀποθανεῖν, καὶ κρατεῖ δικαίων καὶ ἀδίκων ὁμοῦ, καὶ ὁ διαφεύγων οὐδείς, οὕτως, εἰ ὥριστο ὅσον ὑπάρχει τῆς ἑκάστου ζωῆς, οὔτε δίκαιος αὐτὴν σαλεύειν διὰ δικαιοσύνην οὔτε ἄδικος διὰ ἀδικίαν ἐδύνατο.

Nic. Meth., *vit. term.* I, 232–233: Ὅτι γοῦν καὶ ὁ παλαιὸς ἐκεῖνος Ἀδὰμ ἔμελλε τοῦ ἀπηγορευμένου ξύλου φαγεῖν, διὰ τοῦτο καὶ προέγνωστο τοῦτο τῷ Θεῷ καὶ προώριστο, οὐ μὴν ὅτι προέγνωστο, διὰ τοῦτο ἔφαγε.

5–6 ἔστι…τρόπον

Procl. Is., *dec. prov.* 2, 7 (160, 21–23): Τοῦ οὖν γνωστοῦ ὄντος ἀορίστου, τοῦ δὲ γινώσκοντος ὡρισμένου, οὐ διὰ τὸ γνωστὸν ἀορισταίνει καὶ ἡ γνῶσις, ἀλλὰ διὰ τὸ γινῶσκον ὁρίζεται.

Nic. Meth., *vit. term.* I, 224: Τριῶν ὄντων ἐφεξῆς, τοῦ γινώσκοντος, τῆς γνώσεως, τοῦ γινωσκομένου, ἡ γνῶσις ἵσταται μὲν ἀεὶ κατὰ τὸ γινῶσκον, ἀφ' οὗ καὶ ὥρμηται, ἐπιβάλλει δὲ τῷ γνωστῷ κατὰ τὴν τοῦ γινώσκοντος φύσιν.

Pleth., *fat.* 68: Ἔτι δ', εἰ μὴ ὥριστο τὰ μέλλοντα, οὐδ' ἂν προεγινώσκετο, οὐ μόνον γε οὐχ ὑπ' ἀνθρώπων, ἀλλ' οὐδ' ὑπὸ τῶν θεῶν ἂν οὐδενός· οὐ γὰρ οἷόν τε ὅλως γνῶσιν ὑπάρξαι τοῦ πάντη ἀορίστου· οὐ γὰρ οὐδ' ὁπότερον ἀληθὲς εἴη ἂν ὁρίσαι περὶ αὐτοῦ, οὐθ' ὡς ἔσοιτο, οὐτ' αὖ ὡς οὐκ ἔσοιτο.

5–8 ἔστι… ἐνδεχόμενα

Psel., *phil. min.* 46 (159, 12–20): Ἀλλ', ὦ βέλτιστε, οἶδε μὲν πάντα Θεός, ἀλλὰ κατὰ τὸ κρεῖττον καὶ τὴν ἑαυτῷ προσήκουσαν ἔννοιαν· οὐ μὴν διότι κρειττόνως οἶδε τὰ ὄντα καὶ τὰ ἐσόμενα, ἐκεῖνα τῆς ἰδίας μεθίσταται φύσεως. Οὐ γὰρ ἐπειδὴ τῶν ὄντων τὸ μέν ἐστι σῶμα, τὸ δὲ ἀσώματον, καὶ τὸ μὲν ἔγχρονον, τὸ δὲ αἰώνιον, καὶ τὸ μὲν ἑστώς, τὸ δὲ κινούμενον, σωματικῶς οἶδε τὰ σώματα ἢ χρονικῶς τὰ ἔγχρονα ἢ κινουμένως τὰ ῥέοντα, ἀλλὰ ἀσωμάτως καὶ ἀιδίως καὶ ἀκινήτως, ὅτιπερ καὶ ἡ γνῶσις οὐ τῷ γινωσκομένῳ ἀλλὰ τῷ γινώσκοντι προσόμοιος. Κατὰ τοῦτον δὴ τὸν λόγον καὶ τῶν ἐξ ἀνάγκης καὶ ἐνδεχομένως γινομένων ἀναγκαίαν μόνον τὴν γνῶσιν ἔσχηκεν ὁ Θεός.

Pleth., *fat.* 68: Νῦν δ' οἵ τε θεοὶ ἴσασι δήπου τὰ ἐσόμενα, οἵπερ καὶ ὁρίζουσί τε αὐτά, καὶ ἐν σφίσιν αὐτοῖς ἔχουσι παρόντα ἀεὶ τῇ αἰτίᾳ, κἂν μήπω τήν γε αὐτῶν γένεσιν ἀπειληφότα ᾖ· ἴσασι δὲ οὐκ ἄλλως ἢ τῷ διατιθέναι τε καὶ αἴτιοι εἶναι αὐτῶν· οὐ γὰρ ἂν τῷ διατίθεσθαί πη ὑπὸ τῶν τῇδε γινώσκοιεν αὐτά.

6–8 Ὅθεν… ἐνδεχόμενα

Procl. Is., *dec. prov.* 2, 6 (159, 18–160, 3): Ἡμῖν δὲ τὸ ἀληθὲς ἐξ ἑκατέρων παρίσταται· ἐκ μὲν τῶν τὸ εἶναι τὰ ἐνδεχόμενα, ἐκ δὲ τῶν τὸ διήκουσαν εἰς πάντα τὴν πρόνοιαν πάντα γινώσκειν, ἐξ ἀμφοτέρων δ' ὁμοῦ τὸ ἀναγκαίως γινώσκειν τὴν πρόνοιαν πάντα ὧν προνοεῖ, συναγομένου ἀκολούθως τοῦ καὶ τῶν ἐνδεχομένων προνοοῦσαν τὴν πρόνοιαν ἀναγκαίως γινώσκειν αὐτά, κἂν ᾖ ἐνδεχόμενα. Αὕτη μὲν γὰρ ὡρισμένως οἶδε τὰ ἐσόμενα, ταῦτα δὲ κατὰ τὴν ἑαυτῶν γίνονται φύσιν, τὰ μὲν ὡρισμένως, τὰ δὲ ἀορίστως.

Procl., *inst. theol.* 124 (166, 10–13): Πᾶς θεὸς ἀμερίστως μὲν τὰ μεριστὰ γινώσκει, ἀχρόνως δὲ τὰ ἔγχρονα, τὰ δὲ μὴ ἀναγκαῖα ἀναγκαίως, καὶ τὰ μεταβλητὰ ἀμεταβλήτως, καὶ ὅλως πάντα κρειττόνως ἢ κατὰ τὴν αὐτῶν τάξιν.

15 ὁ[1]… γίνεται

Greg. Naz*., or. XVIII* 35 (1001C-D): Παῦλος δὲ διώκτης ὢν ἔτι, ὁ μέγας τῆς ἀληθείας κῆρυξ…

Joh. Chrys., *Petr. et Paul.* 59 (493): Παῦλος ὁ μέγας τῆς ἀληθείας κήρυξ, τὸ καύχημα τῆς οἰκουμένης [...].

15–17 Οὓς… ἐδόξασεν

Rom. 8, 29–30: …οὓς προέγνω, καὶ προώρισεν συμμόρφους τῆς εἰκόνος τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ, εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν πρωτότοκον ἐν πολλοῖς ἀδελφοῖς· οὓς δὲ προώρισεν, τούτους καὶ ἐκάλεσεν· καὶ οὓς ἐκάλεσεν, τούτους καὶ ἐδικαίωσεν· οὓς δὲ ἐδικαίωσεν, τούτους καὶ ἐδόξασεν.

Anast. S., *qu. et resp*. 99, 3 (157, 27–35): Ὅμως, εἰπὼν ὁ θεῖος Ἀπόστολος ὅτι "Οὓς προέγνω ὁ Θεός, τούτους καὶ προώρισε", λέλυκε πάντα τὰ προκείμενα ζητήματα· οἷον προέγνω τὸ ἀμετανόητον τοῦ Φαραώ, καὶ "ἐσκλήρυνε τὴν καρδίαν αὐτοῦ", ὅπως καταδιώξῃ

τὸν Ἰσραὴλ καὶ ποντισθῇ· προέγνω τὸ εὐθὲς τοῦ Ἱερεμίου, καὶ προώρισεν αὐτὸν ἐκ μήτρας ἁγιάσας εἰς προφήτην· προέγνω τὴν ἀσέβειαν Σοδόμων, καὶ ἐποίησεν αὐτοὺς σκεύη ἀτιμίας ἐμπρησμοῦ· προέγνω τὴν μετάνοιαν Παύλου, καὶ προώρισεν αὐτὸν εἰς σκεῦος ἐκλογῆς.

17–20 Ὁ… αὐτὸν
Nic. Meth., *vit. term.* I, 231: Ἐγὼ δὲ παρὰ τῆς θείας σοφίας οἶδα μαθών, ὅτι τοῖς μὲν ἀγαπῶσι τὸν Θεὸν "πάντα συνεργεῖ ὁ Θεὸς εἰς τὸ ἀγαθόν" […]· οὔτε δὲ συμπράττει τοῖς κακῶς πράττουσιν, ἀλλὰ μόνος ἐκ τῆς παρ' αὐτῷ κειμένης τοῦ αὐτεξουσίου πηγῆς ὁ κατὰ προαίρεσιν κακὸς ἀντλεῖ τὰ κακά.

19–21 εἰωθὼς…κλητοῖς
Rom. 8, 28: …τοῖς ἀγαπῶσιν τὸν Θεὸν πάντα συνεργεῖ εἰς ἀγαθόν, τοῖς κατὰ πρόθεσιν κλητοῖς οὖσιν.

Anast. S., *inter. et resp.* 55 (89, 620A–B): Περὶ δὲ πάλιν τὸ «Οὐ τοῦ θέλοντος, οὐδὲ τοῦ τρέχοντος» [...]· καὶ γὰρ οὐ τοῦ θέλοντος μόνον τὴν ἀρετήν, οὐδὲ τοῦ τρέχοντος καὶ ἀγωνιζομένου ταύτην κατορθῶσαι, ἀλλὰ καὶ «τοῦ ἐλεοῦντος» καὶ συνεργοῦντος «Θεοῦ».

25-26 Χωρὶς… οὐδέν
Io. 15, 5: ἐγώ εἰμι ἡ ἄμπελος, ὑμεῖς τὰ κλήματα. Ὁ μένων ἐν ἐμοὶ κἀγὼ ἐν αὐτῷ, οὗτος φέρει καρπὸν πολύν, ὅτι χωρὶς ἐμοῦ οὐ δύνασθε ποιεῖν οὐδέν.

Anast. S. *inter. et resp.* 55 (89, 620B): «Οὐ δύνασθε» γάρ, φησί, «χωρὶς ἐμοῦ ποιεῖν οὐδέν».

26–30 προγνοὺς… κληθησομένους
Rom. 8, 28–30: …τοῖς ἀγαπῶσιν τὸν Θεὸν πάντα συνεργεῖ εἰς ἀγαθόν, τοῖς κατὰ πρόθεσιν κλητοῖς οὖσιν· ὅτι οὓς προέγνω, καὶ προώρισεν συμμόρφους τῆς εἰκόνος τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ, εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν πρωτότοκον ἐν πολλοῖς ἀδελφοῖς· οὓς δὲ προώρισεν, τούτους καὶ ἐκάλεσεν· καὶ οὓς ἐκάλεσεν, τούτους καὶ ἐδικαίωσεν· οὓς δὲ ἐδικαίωσεν, τούτους καὶ ἐδόξασεν.

30–32 Οὐκ… εἴη
Marc. Eug., *vit. term.* 357–358: Οἱ μὲν οὖν λέγοντες ὅρον αὐτὴν εἶναι τὴν τοῦ Θεοῦ πρόγνωσιν, ὡς πάντα περιλαμβάνουσαν, ἐοίκασιν οὐκ ἀκριβῶς ἐπιστῆσαι τῷ σκοπῷ τῶν ῥηθέντων, ἀλλ' ἐπιπολῆς αὐτῶν ἅψασθαι. Ἔστι γὰρ οὐ ταὐτὸν ὅρος καὶ πρόγνωσις, ἀλλ' ἐπὶ πλέον τοῦ ὅρου ἡ πρόγνωσις, ἀλλ' ἐπὶ πλέον τοῦ ὅρου ἡ πρόγνωσις. Ὃ μὲν γάρ τις ὁρίζει, τοῦτο καὶ προγινώσκει πάντως· οὐ μὴν ὃ προγινώσκει, τοῦτο καὶ προορίζει. [...] Καὶ κατὰ μὲν τοῦ ὅρου τὴν πρόγνωσιν ἀληθῶς που κατηγορήσομεν, κατὰ δὲ τῆς προγνώσεως τὸν ὅρον οὐκ ἀληθῶς.

32–35 Ἀλλ… τέλος
Psel., *phil. min.* 46 (159, 7–11): Καὶ συλλογίζῃ ἐντεῦθεν ὡς οὔθ' ὁ πονηρὸς παρὰ τὴν οἰκείαν προαίρεσιν τὸ τῆς κακίας ἀνεμάξατο αἶσχος, οὔθ' ὁ ἀγαθὸς ἐντεῦθεν τὴν τῆς ἀγαθότητος ἕξιν ἐκτήσατο. Ἤδει γὰρ καὶ πρὸ γεννήσεως ἀμφοῖν ὁ Θεὸς ὡς ὁ μὲν ἀγαθὸς ἔσοιτο, ὁ δὲ ἀποβαίη κακός· ἡ δὲ γνῶσις αὕτη ὅρος ἑκάστῳ τῶν ἐναντίων ἕξεων ἀμετάθετος.

Op. cit. 47 (161,18–23): Οὐκ ἀλλοιοῦσι δὲ αἱ γνώσεις τὰ πράγματα, ἀλλ' αἱ μὲν κατὰ τὰ γινώσκοντα ἵστανται, τὰ δὲ γινόμενα τῆς οἰκείας οὐκ ἐξίστανται φύσεως. Ὁ μὲν οὖν Θεός, ὅρος ὢν ὁ πάντων ἀκρότατος, κατὰ τὴν οἰκείαν ἀκρότητα οἶδε τὰ πράγματα, ὡρισμένως μὲν τὰ ἀόριστα, ἀναγκαίως δὲ τὰ ἐνδεχόμενα (οὐ γὰρ συμμεταβάλλεται τοῖς γινομένοις, ἀλλ' ὡς ἔχει φύσεως τὴν τάξιν οἶδε τῶν ὄντων), τὰ δὲ κατὰ τὴν οἰκείαν φύσιν ῥεῖ τε καὶ φέρεται.

Op. cit. 47 (162,2–6): Οὐ τοίνυν, εἰ τῶν μὲν προέγνωκε τὴν φαυλότητα, τῶν δὲ τὴν δικαιοσύνην προέλαβε, διὰ ταῦτα ἐξ ἀνάγκης οἱ μὲν φαῦλοι, οἱ δὲ γεγένηνται δίκαιοι· ἀλλ'

ἐκεῖνός τε κατὰ τὴν οἰκείαν φύσιν τὴν γνῶσιν ἔσχε τῶν γινομένων, κἀκεῖνα κατὰ τὸν ἴδιον εἰρμὸν φέρεται.

Nic. Meth. *vit. term.* I, 233: …τῶν οὕτως γινομένων οὐχ ἡ θεία πρόγνωσις, ἀλλ' ἡ προαίρεσις αἰτία· ταῦτα δὲ οἰκείαν τὴν θείαν πρόγνωσιν εἴληχε, καὶ ὁ θεῖος ὅρος καὶ τέθειται διὰ ταῦτα καὶ πέπηγε· καὶ οὕτω τοίνυν τοῦ ὅρου δοθέντος, οὐδενὸς εἶναι τῶν κακῶν ὁ Θεὸς αἴτιος ἀποδέδεικται.

Op. cit. I, 234: Θεὸς δὲ ὁ καὶ ταύτης ἡμῖν τῆς ἐπὶ τὸ καλὸν αὐθαιρέτου κινήσεως αἴτιος αὐτὸς καὶ τὰς πρώτας ἀφορμὰς δίδωσιν.

32–49 Ἀλλ… ἀποδεδοκιμασμένοι

Germ., *vit. term.* 24, 28–26, 9: Αὐτὸς γὰρ "εἰδὼς τὰ πάντα πρὶν γενέσεως αὐτῶν", ἐξ ἀπείρου καὶ οὐ προσφάτως, οὐδὲ ἐκ τεκμηρίων στοχαζόμενος τὸ ἐσόμενον, ἀλλὰ δυνάμει θεοπρεπεῖ καὶ ἀρρήτῳ τῇ τῶν γενησομένων ἐπιβάλλων ἐκβάσει, καὶ ὑπ' ὄψιν ὡς εἰπεῖν τὰ μέλλοντα προορώμενος, προσφόρως τοῖς προεωραμένοις αὐτῷ καὶ τὰ τῆς ἑαυτοῦ κρίσεως ἐπ' αὐτοῖς προορίζει. Ἄνθρωποι μὲν γὰρ μετὰ τὰς τῶν πραγμάτων ἐκβάσεις τὰς καταλλήλους κρίσεις ἐπάγουσιν, Θεῷ δὲ τὸ μέλλον ὡς ἤδη ἐνεστὸς θεωρεῖται, καὶ κατὰ τοῦτο τὰ τῆς πρεπούσης ἀξίας, μᾶλλον δὲ τῆς συμφερούσης ἑκάστῳ λήξεως, προθεσπίζει ἀπαραβάτως, εἴτε ἐν παρατάσει ζωῆς εἴτε ἐν ὀλιγότητι καὶ συστολῇ τῆς βιώσεως.

Op. cit. 36, 14–21: β. Εἶτα οὐκ ἐντεῦθεν πρὸς ἑτέραν ἀπαγόμεθα, Γραφικῶς εἰπεῖν, ἀδολεσχίαν, τοῦ λέγειν τὰς τῶν μελλόντων προγνώσεις αἰτίας καὶ οἷον εἰπεῖν ἀναγκαστικὰς τῆς τούτων ἐκβάσεως γίνεσθαι; α. Οὐδαμῶς. β. Πῶς καὶ διὰ τί; α. Ὅτι δὴ καὶ ἡμεῖς οὐ παρὰ τὸ ὁρᾶν τὰ ἐν ὄψει ἡμῶν γινόμενα, ἤδη καὶ τῆς τούτων πράξεως καθιστάμεθα αἴτιοι.

35-36 ὁ εἰδὼς..αὐτῶν

Joh. Damasc., *exp. fid*. 24, II 10 (68, 31-35): Ὁ γὰρ "τὰ πάντα πρὶν γενέσεως αὐτῶν" ἐπιστάμενος, εἰδὼς ὡς μέλλει ἐν αὐτεξουσίῳ παραβάσει ὁ ἄνθρωπος γενέσθαι καὶ τῇ φθορᾷ παραδίδοσθαι, πάντα πρὸς εὔκαιρον χρῆσιν αὐτοῦ, τά τε ἐν τῷ στερεώματι ἔν τε τῇ γῇ καὶ τὰ ἐν ὕδασιν, ἔκτισε.

42–44 καθὼς… καθήκοντα

Rom. 1, 28: …καθὼς οὐκ ἐδοκίμασαν τὸν Θεὸν ἔχειν ἐν ἐπιγνώσει, παρέδωκεν αὐτοὺς ὁ Θεὸς εἰς ἀδόκιμον νοῦν, ποιεῖν τὰ μὴ καθήκοντα

Bas., *Deus non auct. mal.* 31 (332B): Πόθεν τὰ ἔθνη "παραδέδοται εἰς ἀδόκιμον νοῦν" καὶ "ποιεῖ τὰ μὴ καθήκοντα;".

48–49 ἀλλὰ… ἀποδεδοκιμασμένοι

Nic. Meth., *vit. term.* I, 234: Οὐχ οἱ ὅροι δὲ ὑφιστάνουσι τὰ γινόμενα, ἀλλ' αὐτοὶ διὰ ταῦτα μᾶλλον τὴν ὑπόστασιν ἔχουσι.

6.3. 1–5 Εἰ…γνώσεως

Ath., *pass.* 28 (200B-C): Οὔτε γὰρ ὁ προφήτης αἴτιος τούτοις, οὔτε οἱ Ἰουδαῖοι τῆς ἀπιστίας ἑαυτῶν ἀναίτιοι τυγχάνουσιν· ἀλλ' ὁ μὲν προφήτης, προβλέπων ἃ μέλλουσι πράττειν, ἀπήγγειλεν, αὐτοὶ δὲ μετὰ ταῦτα πράττοντες ἐδείκνυον τοῦ προφήτου τὸν λόγον ἀληθῆ· καὶ οὐχ ὡς διακονοῦντες τοῖς προφητικοῖς ἐτόλμων κατὰ τοῦ Σωτῆρος, ἀλλὰ τῇ προαιρέσει θέλοντες ἔπραττον τὰ πράγματα· ὥστε τὸν μὲν προφήτην μὴ αἴτιον αὐτοῖς γεγενῆσθαι, ἀλλὰ τὴν προαίρεσιν αὐτῶν, αὐτοὺς δὲ μᾶλλον αἰτίους γεγενῆσθαι τῷ προφήτῃ τοῦ ταῦτα αὐτὸν περὶ αὐτῶν εἰπεῖν. Τοῦ μὲν γὰρ προφήτου ἴδιόν ἐστιν ὁρᾷν τὰ μέλλοντα καὶ μὴ σφάλλεσθαι, τῶν δὲ πράξεων ἕκαστος τὴν ἰδίαν προαίρεσιν αἰτίαν ἔχει.

Psel., *phil. min.* 44 (157, 27–32): Καὶ οὐ χρὴ νομίζειν ὅτι ἀναγκαῖον ἕξει τὴν ἔκβασιν ἅ λέγομεν ἐνδεχόμενα διὰ τὸ ὑπὸ Θεοῦ γινώσκεσθαι αὐτὰ ὡρισμένως· οὐ γὰρ διότι γινώσκει

αὐτὰ ὁ Θεός, διὰ τοῦτο ἀναγκαίως ἐκβήσεται, ἀλλ' ἐπειδὴ φύσιν ἔχοντα ἐνδεχομένην καὶ ἀμφίβολον ἕξει πέρας, διὰ τοῦτο καὶ τὸν Θεὸν εἰδέναι ἀναγκαῖον ὅπως ἐκβήσεται. Καὶ ἔστι τὸ αὐτὸ τῇ μὲν φύσει τῇ ἑαυτοῦ ἐνδεχόμενον, τῇ δὲ γνώσει τοῦ Θεοῦ ὡρισμένον.

Nic. Meth., *vit. term.* I, 233: Ὥστε τῶν οὕτως γινομένων οὐχ ἡ θεία πρόγνωσις, ἀλλ' ἡ προαίρεσις αἰτία· ταῦτα δὲ οἰκείαν τὴν θείαν πρόγνωσιν εἴληχε, καὶ ὁ θεῖος ὅρος καὶ τέθειται διὰ ταῦτα καὶ πέπηγε· καὶ οὕτω τοίνυν τοῦ ὅρου δοθέντος, οὐδενὸς εἶναι τῶν κακῶν ὁ Θεὸς αἴτιος ἀποδέδεικται.

Jos. Br., *cruc. IV* 315–316: Οὔτε γὰρ ὁ προφήτης αἴτιος τοῦ τὸν προδότην προδότην γενέσθαι, οὔτε ὁ Ἰούδας τῆς ἑαυτοῦ ἀπωλείας ἀνεύθυνος· ὅτι ὁ μὲν προφήτης προβλέπων ἃ μέλλει πράττειν ὁ τολμητίας, ἅτε προφήτης ἀπήγγειλεν, αὐτὸς δὲ προδότης μετὰ ταῦτα γενόμενος τὸν τοῦ προφήτου λόγον ἀληθέστατον ἔδειξε, καὶ οὐχ ὡς τῷ προφητικῷ λόγῳ διακονῶν κατὰ τοῦ Σωτῆρος ἐχώρησεν, ἀλλ' ἐξ οἰκείας προαιρέσεως μόνης τὴν προδοσίαν εἰργάσατο, καὶ οἴκοθεν αἴτιος μόνος γέγονε τῷ προφήτῃ τοῦ ταῦτα προφητεῦσαι περὶ αὐτοῦ.

Op. cit. 315: Οὕτω καὶ οἱ Προφῆται τὰ μέλλοντα ὡς παρόντα ὁρῶντες τὰ γενησόμενα ὡς ἤδη γινόμενα ἔβλεπον, καὶ οὐ διότι ταῦτα ἔβλεπον, οὕτως ἐγίνετο τὰ γινόμενα, ἀλλὰ πᾶν τοὐναντίον, ὅτι ταῦτα οὕτως ἐγίνετο, οὕτω κἀκεῖνοι ταῦτ' ἔβλεπον· ὥστε οὐκ ἐπειδὴ λέγουσιν οἱ προφῆται, διὰ τοῦτο καὶ γίνεταί πως τὰ γινόμενα, ἀλλ' ὅτι οὕτως γενέσθαι, διὰ τοῦτο οὕτω προλέγουσιν· ἐπεί, εἰ τὰ γινόμενα καὶ γεγονότα καὶ γενησόμενα μὴ προέβλεπον, οὐκέτι ἂν ἦσαν προφῆται· νῦν δὲ ὁρῶσιν ἀληθῆ, ἅτε παρὰ Θεοῦ φωτιζόμενοι.

Pleth., *fat.* 70: Ἀλλ' οἵ τε θεοὶ ἴσασι τὰ ἐσόμενα, καὶ ἀνθρώπων οἷσπερ ἂν ἐθέλοιεν καὶ καθόσον, προσημαίνουσι. Καί τισι καὶ προμεμαθηκόσι τῶν ἐσομένων ἔστιν ἃ καὶ πειρωμένοις διαφυγεῖν, οὐδὲν ἧττον ἄφυκτά τε αὐτοῖς ἐγένετο καὶ ἀναπόδραστα τὰ πεπρωμένα· τοῖς δὲ καὶ αὐτῷ τούτῳ τῷ προμεμαθηκέναι τε καὶ πειρᾶσθαι διαφυγεῖν τοῖς πεπρωμένοις περιπεσεῖν συνέβη, οὕτω που καὶ τοῦτο εἱμαρμένον αὐτοῖς. [...] Ἀλλ' 'εἰ πάντα ὥρισται, φαίη ἄν τις, καὶ οὐδὲν ὅ,τι μὴ ἀνάγκης μετείληφε τῶν ὄντων τε καὶ γιγνομένων, ἔκ τε τῶν ἀνθρώπων οἴχοιτ' ἂν ἡ ἐλευθερία καὶ ἡ δίκη ἐκ τῶν θεῶν, τῶν μὲν ἀνθρώπων ἀνάγκῃ, ἅττ' ἂν πράττοιεν, πραττόντων, καὶ οὐκέτι οὐτ' ἂν κυρίων ἑαυτῶν ὄντων, οὐτ' ἂν ἐλευθέρων, τῶν δὲ θεῶν ἤτοι τοπαράπαν ἀφεστώτων ἂν τοῦ κολάζειν τοὺς κακούς, ἢ οὐκ ἂν ἐν δίκῃ κολαζόντων, εἴ γε δὴ ἀνάγκῃ οἱ κακοὶ κακοί'.

5–9 Οὐκοῦν … φέρεσθαι

Nic. Meth., *vit. term.* I, 231: Ἐγὼ δὲ παρὰ τῆς θείας σοφίας οἶδα μαθών, ὅτι τοῖς μὲν ἀγαπῶσι τὸν Θεὸν "πάντα συνεργεῖ ὁ Θεὸς εἰς τὸ ἀγαθόν" […]· οὔτε δὲ συμπράττει τοῖς κακῶς πράττουσιν, ἀλλὰ μόνος ἐκ τῆς παρ' αὐτῷ κειμένης τοῦ αὐτεξουσίου πηγῆς ὁ κατὰ προαίρεσιν κακὸς ἀντλεῖ τὰ κακά.

9–11 καὶ … χορηγίᾳ

Mat. 25 ,21–23: Εὖ, δοῦλε ἀγαθὲ καὶ πιστέ· ἐπὶ ὀλίγα ἦς πιστός, ἐπὶ πολλῶν σε καταστήσω· εἴσελθε εἰς τὴν χαρὰν τοῦ κυρίου σου. Προσελθὼν δὲ καὶ ὁ τὰ δύο τάλαντα λαβὼν εἶπεν· Κύριε, δύο τάλαντά μοι παρέδωκας· ἴδε ἄλλα δύο τάλαντα ἐκέρδησα. Ἔφη αὐτῷ ὁ κύριος αὐτοῦ· Εὖ, δοῦλε ἀγαθὲ καὶ πιστέ· ἐπὶ ὀλίγα ἦς πιστός, ἐπὶ πολλῶν σε καταστήσω· εἴσελθε εἰς τὴν χαρὰν τοῦ κυρίου σου.

14–15 ὡς … εἵνεκεν

I Cor. 9, 27: …ὑπωπιάζω μου τὸ σῶμα καὶ δουλαγωγῶ, μή πως ἄλλοις κηρύξας αὐτὸς ἀδόκιμος γένωμαι.

7. 6–12 Ἴσθι … συγγράμμασιν

Germ., *vit. term.* 18, 4–6: Δύο μέμψεων μιᾷ πάντως ὑποπεσεῖσθε, ἢ τῷ μὴ νοῆσαι ὑγιῶς τὰ τῷ διδασκάλῳ δογματισθέντα ἢ τῷ ἑκοντὶ παραλογίσασθαι τὴν ἀλήθειαν.

Nic. Meth., *vit. term.* I, 223: Νῦν δὲ ὡς οἷόν τε πειρασόμεθα τὰ πρὸς τὸν ὅρον ἄπορα διαλύσασθαι, τὸν ὅρον τῆς ἀληθείας αὐτὸν ὁδηγὸν τοῦ λόγου, καθὰ δὴ καὶ τῆς ὅλης ἡμῖν ζωῆς, προστησάμενοι καὶ μὴ περιελεῖν ἐκ τοῦ στόματος ἡμῶν λόγον ἀληθείας εὐξάμενοί τε καὶ τῇ πίστει θαρρήσαντες· τοῦτο δὲ πρότερον τὴν σὴν ἀγχίνοιαν ὑπομνήσαντες, ὅτι μὴ πάντα δεῖ τὰ τοῦ Θεοῦ ἐρευνᾶν, ὅτι μηδὲ πάντα ἔστι καταλαβεῖν, μὴ ὅτι τῶν καθ' ἡμᾶς τινα ταπεινόν τε καὶ κάτω κείμενον, ἀλλ' οὐδὲ τὸν ἄγαν θεωρητικὸν καὶ ὑψηλὸν τῇ διανοία.

16–17 ὁ^2 … Ἀθανάσιος

(Ps.-Ath., *qu. Ant.* 113 (668C-D): Ὅρος τοίνυν ἐστὶ τῇ ζωῇ τοῦ ἀνθρώπου ἡ βουλὴ τοῦ Θεοῦ, καὶ ᾧτινι βούλεται, προστίθησι, καὶ ἔνθα σκοπήσῃ, ὑφελεῖται, πάντα ποιῶν πρὸς τὸ ἑκάστου συμφέρον. Καὶ ὥσπερ ὁ δεσπότης τῆς ποίμνης, ὅτε βουληθῇ, ἀποστέλλει καὶ φέρει οἷα βούλεται πρόβατα, οὕτω καὶ ὁ Θεὸς ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων ποιεῖ, καὶ τότε ἐπάγεται ὁ θάνατος τῷ ἀνθρώπῳ, τοῦ ὅρου, ἤγουν τοῦ χρόνου τῆς ζωῆς αὐτοῦ, πληρωθέντος. Ὅρος τοιγαροῦν, ὡς προλέλεκται, τῆς ἑκάστου ζωῆς ἐστιν ἡ κέλευσις καὶ ἡ βουλὴ τοῦ Θεοῦ.

Germ. *vit. term.* 14, 11–19: …καὶ τούτοις οἷς δὴ μάλιστα διὰ βίου καθαρότητα καὶ δογμάτων ἀκρίβειαν ἡ καθολικὴ ἐκκλησία ἀποστολικὸν ἀπονέμει τὸ σέβας, καὶ κατ' ἐξαίρετον τούτῳ δὴ τῷ μεγάλῳ καὶ ὄντως τὰ θεῖα σοφῷ, οὗτινος οὐ μικροί τινες ἐπαινέται οὐδὲ ἐπὶ μικροῖς τισιν τοῦτον θαυμάζοντες, ἀλλὰ Γρηγόριος μὲν ὁ θεολόγος καὶ ὁ πολὺς Ἀθανάσιος, τῆς εὐσεβείας οἱ στῦλοι καὶ τῆς Τριάδος ὑπέρμαχοι οἱ τοὺς ἐπαίνους συνείροντες…

Op. cit. 36, 25–30: Καὶ τί χρὴ τῷ οἰκείῳ ἡμῶν ἀσθενεῖ λογισμῷ τὰ περὶ τούτου ἐφοδεύειν τῷ λόγῳ, δέον τοῖς περὶ τοῦ προκειμένου προβλήματος εἰρημένοις τῷ μεγάλῳ Ἀθανασίῳ ἐν τῷ Εἰς τὸν σταυρὸν καὶ τὸ πάθος καὶ τὴν ἀνάστασιν λόγῳ ἐντυγχάνοντας, ἐκεῖθεν λαβεῖν πλατύτερόν τε ὁμοῦ καὶ σοφώτερον τῶν νυνὶ ἀπορουμένων τὴν ἐπίλυσιν;

23–24 ἰδίως … ἀνήκει

Vat. Ros. 986, f. 306r, 9 –306v, 6: Τὰ ιβ΄ ἄρθρα τῆς πίστεως εἰς ἃ διαιρεῖται τὸ σύμβολον:
α΄ Πιστεύω εἰς ἕνα Θεὸν·
β΄ πατέρα παντοκράτορα·
γ΄ ποιητὴν οὐρανοῦ καὶ γῆς· ὁρατῶν τε πάντων καὶ ἀοράτων·
δ΄ Καὶ εἰς ἕναν Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν· τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ τὸν μονογενῆ· τὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννηθέντα πρὸ πάντων τῶν αἰώνων· φῶς ἐκ φωτός· Θεὸν ἀληθινὸν ἐκ Θεοῦ ἀληθινοῦ· γεννηθέντα οὐ ποιηθέντα· ὁμοούσιον τῷ Πατρί· δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο·
ε΄ τὸν δι' ἡμᾶς τοὺς ἀνθρώπους καὶ διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν κατελθόντα ἐκ τῶν οὐρανῶν καὶ σαρκωθέντα ἐκ Πνεύματος Ἁγίου καὶ Μαρίας τῆς Παρθένου καὶ ἐνανθρωπήσαντα·
στ΄ Σταυρωθέντα τε ὑπὲρ ἡμῶν, ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου· καὶ παθόντα καὶ ταφέντα·
ζ΄ Καὶ ἀναστάντα ἐκ νεκρῶν τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ κατὰ τὰς Γραφὰς·
η΄ Καὶ ἀνελθόντα εἰς τοὺς οὐρανοὺς καὶ καθεζόμενον ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρός·
θ΄ Καὶ πάλιν ἐρχόμενον μετὰ δόξης κρίναι ζῶντας καὶ νεκρούς· οὗ τῆς βασιλείας οὐκ ἔσται τέλος·
ι΄ Καὶ εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὸ κύριον, τὸ ζωοποιόν, τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον· τὸ σὺν Πατρὶ καὶ Υἱῷ συμπροσκυνούμενον καὶ συνδοξαζόμενον· τὸ λαλῆσαν διὰ τῶν προφητῶν·
εἰς μίαν, ἁγίαν, καθολικὴν καὶ ἀποστολικὴν ἐκκλησίαν·
ι΄ (*iter.*) ὁμολογῶ ἓν βάπτισμα εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν·
ια΄ προσδοκῶ ἀνάστασιν νεκρῶν·
ιβ΄ καὶ ζωὴν τοῦ μέλλοντος αἰῶνος.

Λόγος Δ΄

1.17 ὃν…λόγον
Teoph. Agal., *prov*. 421-435.

17 τὸν[2]…Γρηγόριον
Greg. Naz. *or. XVIII*, 35, 985-1044· id., *or. VII*, 2-56· id., *or. XXI*, 35, 1081-1128
Germ. *vit. term.* 14, 11–19: …καὶ τούτοις οἷς δὴ μάλιστα διὰ βίου καθαρότητα καὶ δογμάτων ἀκρίβειαν ἡ καθολικὴ ἐκκλησία ἀποστολικὸν ἀπονέμει τὸ σέβας, καὶ κατ' ἐξαίρετον τούτῳ δὴ τῷ μεγάλῳ καὶ ὄντως τὰ θεῖα σοφῷ, οὗτινος οὐ μικροί τινες ἐπαινέται οὐδὲ ἐπὶ μικροῖς τισιν τοῦτον θαυμάζοντες, ἀλλὰ Γρηγόριος μὲν ὁ θεολόγος καὶ ὁ πολὺς Ἀθανάσιος, τῆς εὐσεβείας οἱ στῦλοι καὶ τῆς τριάδος ὑπέρμαχοι οἱ τοὺς ἐπαίνους συνείροντες, σοφίας δὲ γνῶσις τελεωτάτη τῶν ἐγκωμίων ἡ ἀφορμὴ καὶ ἡ πλοκὴ τῶν στεφάνων.
Op. cit. 36, 25–30: Καὶ τί χρὴ τῷ οἰκείῳ ἡμῶν ἀσθενεῖ λογισμῷ τὰ περὶ τούτου ἐφοδεύειν τῷ λόγῳ, δέον τοῖς περὶ τοῦ προκειμένου προβλήματος εἰρημένοις τῷ μεγάλῳ Ἀθανασίῳ ἐν τῷ Εἰς τὸν σταυρὸν καὶ τὸ πάθος καὶ τὴν ἀνάστασιν λόγῳ ἐντυγχάνοντας, ἐκεῖθεν λαβεῖν πλατύτερόν τε ὁμοῦ καὶ σοφώτερον τῶν νυνὶ ἀπορουμένων τὴν ἐπίλυσιν;

20 τὸν…Ἀθανάσιον
Ps.-Ath., *quaest.* 113 (668C-D): …ὅρος τοίνυν ἐστὶ τῇ ζωῇ τοῦ ἀνθρώπου ἡ βουλὴ τοῦ Θεοῦ, καὶ ᾧτινι βούλεται, προστίθησι, καὶ ἔνθα σκοπήσῃ, ὑφελεῖται, πάντα ποιῶν πρὸς τὸ ἑκάστου συμφέρον. Καὶ ὥσπερ ὁ δεσπότης τῆς ποίμνης, ὅτε βουληθῇ, ἀποστέλλει καὶ φέρει οἷα βούλεται πρόβατα, οὕτω καὶ ὁ Θεὸς ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων ποιεῖ, καὶ τότε ἐπάγεται ὁ θάνατος τῷ ἀνθρώπῳ, τοῦ ὅρου, ἤγουν τοῦ χρόνου τῆς ζωῆς αὐτοῦ, πληρωθέντος. Ὅρος τοιγαροῦν, ὡς προλέλεκται, τῆς ἑκάστου ζωῆς ἐστιν ἡ κέλευσις καὶ ἡ βουλὴ τοῦ Θεοῦ.
Germ., *vit. term.* 14, 11–19: …καὶ τούτοις οἷς δὴ μάλιστα διὰ βίου καθαρότητα καὶ δογμάτων ἀκρίβειαν ἡ καθολικὴ ἐκκλησία ἀποστολικὸν ἀπονέμει τὸ σέβας, καὶ κατ' ἐξαίρετον τούτῳ δὴ τῷ μεγάλῳ καὶ ὄντως τὰ θεῖα σοφῷ, οὗτινος οὐ μικροί τινες ἐπαινέται οὐδὲ ἐπὶ μικροῖς τισιν τοῦτον θαυμάζοντες, ἀλλὰ Γρηγόριος μὲν ὁ θεολόγος καὶ ὁ πολὺς Ἀθανάσιος, τῆς εὐσεβείας οἱ στῦλοι καὶ τῆς τριάδος ὑπέρμαχοι οἱ τοὺς ἐπαίνους συνείροντες, σοφίας δὲ γνῶσις τελεωτάτη τῶν ἐγκωμίων ἡ ἀφορμὴ καὶ ἡ πλοκὴ τῶν στεφάνων.
Op. cit. 36, 25–30: Καὶ τί χρὴ τῷ οἰκείῳ ἡμῶν ἀσθενεῖ λογισμῷ τὰ περὶ τούτου ἐφοδεύειν τῷ λόγῳ, δέον τοῖς περὶ τοῦ προκειμένου προβλήματος εἰρημένοις τῷ μεγάλῳ Ἀθανασίῳ ἐν τῷ εἰς τὸν σταυρὸν καὶ τὸ πάθος καὶ τὴν ἀνάστασιν λόγῳ ἐντυγχάνοντας, ἐκεῖθεν λαβεῖν πλατύτερόν τε ὁμοῦ καὶ σοφώτερον τῶν νυνὶ ἀπορουμένων τὴν ἐπίλυσιν;

25–28 διὸ…ἀντιφιλοτιμούμενος
Anast. S., *qu. et resp*. 16, 2 (24, 8–15): Πρὸς δὲ τοὺς φιλονεικοῦντας ἐκ παντὸς τρόπου προορισμὸν παρὰ Θεῷ δεῖξαι ἐτῶν παντὸς ἀνθρώπου ἐκεῖνο ἐροῦμεν, ὅτι εὑρεθήσεται ὁ Θεὸς καὶ τοὺς πολέμους αὐτὸς ποιῶν, ὅπερ ἄτοπόν ἐστι κἂν ἐννοῆσαι τοῦτο. Καὶ πάλιν, εἰ προπεπηγμένος καὶ ἀμετάθετος προορισμός ἐστι τῶν ἑκάστου χρόνων, μηδεὶς ἀσθενῶν εἰς ἀντίληψιν ἁγίους ἐπικαλέσηται, μηδεὶς λοιπὸν ἰατροὺς προσκαλέσηται· ὡς γὰρ προώρισεν ὁ Θεὸς πάντως γενήσεται.

29–32 Ἀναστάσιον…χωριζομένους
Mich. Glyc., *in S. Scr.* 37 (420, 5–7): Ὅθεν «ὁ δοξάζων ἐπὶ τούτοις προορισμόν», ὡς ὁ θειότατός φησιν Ἀναστάσιος, «φανερῶς προσκρούει τῷ Θεῷ».
ibid. 37 (441, 13–15): Μαθήσει γὰρ ἐντεῦθεν ὡς ὁ Σιναΐτης φησὶ θεῖος Ἀναστάσιος ὅτι πήξει καὶ ὅρῳ οὐχ ὑπόκειται ἡμῶν ἡ ζωή, καθάπερ οἱ πλείους ᾠήθησαν.

38–41 Δεῖ… ἀποστρέφεσθαι
Bas., *reg. mor.* 31 (845D–848A): Ὅτι δεῖ τῶν ἀκροατῶν τοὺς πεπαιδευμένους τὰς Γραφὰς δοκιμάζειν τὰ παρὰ τῶν διδασκάλων λεγόμενα, καὶ τὰ μὲν σύμφωνα ταῖς Γραφαῖς δέχεσθαι, τὰ δὲ ἀλλότρια ἀποβάλλειν, καὶ τοὺς τοιούτοις διδάγμασιν ἐπιμένοντας ἀποστρέφεσθαι σφοδρότερον.

2. 19–21 Οὕτω… διδάσκουσιν
Theodor., *prov.* I, 83 (560C): Εἰσὶ δέ τινες οἳ καὶ Χριστιανῶν μὲν προσηγορίαν ἔχουσιν, ἄντικρυς δὲ τοῖς τῆς ἀληθείας δόγμασι πολεμοῦσιν.
Phot., *Amph.* 240 (21, 14-22): Οἱ χάσματα γῆς προκομίζοντες καὶ ναυάγια καὶ λοιμὸν ἀέρος καί τινα τοιαῦτα ἕτερα, ἀθρόον πολλῶν καὶ διαφόρων περιλαμβάνοντα θάνατον, εἶτα ζητοῦντες πότερον ὥριστο τούτους ὑφ' ἓν καὶ τὴν αὐτὴν ἐλθεῖν τελευτήν, οὗτοί μοι δοκοῦσι τὸ καθορώμενον ζητούμενον ποιεῖν, ἐξ ὧν αὐτοῖς συμβαίνει αἰσθήσεως μᾶλλον ἢ ἀποδείξεως δεῖσθαι, ἵνα μὴ βαθύτερον ἐξετάζων εἴπω, καὶ αὐτῆς διόλου τῆς ἀπὸ τῶν λογισμῶν προιούσης κρίσεως.

21 θανατοῖ… ζωογονεῖ
I Reg. 2,6: Κύριος θανατοῖ καὶ ζωογονεῖ, κατάγει εἰς ᾅδου καὶ ἀνάγει.
Blemm., *vit. fin.* I (3,3–5): Ἐκεῖνο δὲ πῶς νοεῖς τὸ «Κύριος θανατοῖ καὶ ζωογονεῖ»; Οὐχ ὅτι θανάτου καὶ ζωῆς κυριεύων ἐστίν, ὡς ἡ ἱερὰ Γραφὴ μαρτυρεῖ, καί, οἷς μὲν ἐθέλει, χαρίζεται τὴν ζωήν, οἷς δὲ βούλεται αὖθις, ἐπάγει τὸν θάνατον;

22–24 ἀοριστίαν… χρῆμα
Germ., *vit. term.* 54, 20–21: Μὴ οὖν ἀόριστα λέγωμεν τὰ τῆς ἀνθρώπων ζωῆς τε καὶ τελευτῆς.

25–26 ποιεῖν… κακὰ
Am. 3, 6: Εἰ ἔσται κακία ἐν πόλει ἣν Κύριος οὐκ ἐποίησεν;
Bas., *Deus non auct. mal.* 31 (336A): «Οὐκ ἔστι κακία ἐν πόλει, ἣν Κύριος οὐκ ἐποίησε»
Op. cit. 31 (336c): Ὥστε "Ποιῶν εἰρήνην", οὕτω ποιεῖ εἰρήνην, ἐκ τοῦ "κακὰ κτίζειν", τουτέστι μεταποιεῖν καὶ εἰς βελτίωσιν ἄγειν.
Op. cit. 31 (337B–C): Ὅταν δὲ ἀκούσῃς, "Οὐκ ἔστι κακία ἐν πόλει, ἣν Κύριος οὐκ ἐποίησε", νόει τῆς 'κακίας' τὸ ὄνομα, ὅτι τὴν προσαγομένην κάκωσιν τοῖς ἁμαρτάνουσιν ἐπὶ διορθώσει τῶν πλημμελημάτων ὁ λόγος αἰνίσσεται.

28–32 Καὶ… ἄνθρωπον
Germ., *vit. term.* 30, 29–32, 5: …καὶ τὴν ὑπεράπειρον τῆς θείας προνοίας περιγράφειν ἀγαθότητα, ἥτις οὐδὲ τῆς ἀλόγου φύσεως ἀμελέτητον ποιεῖται τὴν τημελοῦχον ἐπιστασίαν, ὡς ὁ Κύριος ἐν τῷ εὐαγγελίῳ ἐδίδαξεν, μήτε στρουθίον ἓν εὐτελέστατον ὡς ἔξω τῆς ἐποπτικῆς τῶν ὅλων ὑπάρχον προνοίας ἄνευ τοῦ Πατρὸς τοῦ ἐν οὐρανοῖς εἰπὼν πεσεῖσθαι ἐπὶ τῆς γῆς, ἤγουν τῇ παγίδι ἐμπίπτειν; Τί δὲ βούλεται διδάσκειν ἡμᾶς διὰ τοῦ ἠριθμῆσθαι λέγειν τὰς τρίχας τῆς κεφαλῆς;
Nic. Meth., *vit. term.* I, 225–226: οὕτω παρ' αὐτῷ καὶ τῆς κεφαλῆς ἡμῶν αἱ τρίχες ἠρίθμηνται, καὶ οὐδὲ στρουθίον ἄνευ αὐτοῦ παγιδεύεται τὸ φαυλότατον.
Marc. Eug., v*it. term.* 353: Ὦ (sc. ἀνθρώπῳ) τοιγαροῦν ἡ πρόνοια τοσαύτη παρὰ τὸν βίον, ὡς καὶ τὰς τῆς κεφαλῆς ἠριθμῆσθαι τρίχας, τούτου οἷόν τε τὴν ἐνθάδε ἀπαλλαγὴν ἀόριστον εἶναι καὶ ὡς ἔτυχεν ἐπιγίνεσθαι;

28–29 τὰς… ἠριθμῆσθαι

Mat. 10, 30–31: Ὑμῶν δὲ καὶ αἱ τρίχες τῆς κεφαλῆς πᾶσαι ἠριθμημέναι εἰσίν. Μὴ οὖν φοβεῖσθε· πολλῶν στρουθίων διαφέρετε ὑμεῖς.

Luc. 12, 7: …καὶ αἱ τρίχες τῆς κεφαλῆς ὑμῶν πᾶσαι ἠρίθμηνται. Μὴ φοβεῖσθε· πολλῶν στρουθίων διαφέρετε.

31–32 οὐδὲ…θελήματος

Mat. 10, 29: Οὐχὶ δύο στρουθία ἀσσαρίου πωλεῖται; Καὶ ἓν ἐξ αὐτῶν οὐ πεσεῖται ἐπὶ τὴν γῆν ἄνευ τοῦ πατρὸς ὑμῶν.

Marc. Eug., *vit. term.* 352: «Χωρὶς γὰρ αὐτοῦ» φησίν, «οὐδὲ στρουθίον ἐπὶ τὴν γῆν πεσεῖται».

32 εἰ[1]…ἄνθρωπον

Ps. 123, 6–8: Ἡ ψυχὴ ἡμῶν ὡς στρουθίον ἐρρύσθη ἐκ τῆς παγίδος τῶν θηρευόντων· ἡ παγὶς συνετρίβη, καὶ ἡμεῖς ἐρρύσθημεν.

38–40 Ἰδοὺ…ἡμᾶς

Ps. 133, 2: Ἰδοὺ ὡς ὀφθαλμοὶ δούλων εἰς χεῖρας τῶν κυρίων αὐτῶν, ὡς ὀφθαλμοὶ παιδίσκης εἰς χεῖρας τῆς κυρίας αὐτῆς, οὕτως οἱ ὀφθαλμοὶ ἡμῶν πρὸς κύριον τὸν Θεὸν ἡμῶν, ἕως οὗ οἰκτιρήσαι ἡμᾶς.

40–49 τῆς…πρόνοιαν

Mat. 15, 21–28: Καὶ ἐξελθὼν ἐκεῖθεν ὁ Ἰησοῦς ἀνεχώρησεν εἰς τὰ μέρη Τύρου καὶ Σιδῶνος. καὶ ἰδοὺ γυνὴ Χαναναία ἀπὸ τῶν ὁρίων ἐκείνων ἐξελθοῦσα ἔκραζεν λέγουσα, ‘Ἐλέησόν με, κύριε, υἱὸς Δαυίδ· ἡ θυγάτηρ μου κακῶς δαιμονίζεται’. Ὁ δὲ οὐκ ἀπεκρίθη αὐτῇ λόγον. Καὶ προσελθόντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἠρώτουν αὐτὸν λέγοντες, ‘Ἀπόλυσον αὐτήν, ὅτι κράζει ὄπισθεν ἡμῶν’. Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν, ‘Οὐκ ἀπεστάλην εἰ μὴ εἰς τὰ πρόβατα τὰ ἀπολωλότα οἴκου Ἰσραήλ’. Ἡ δὲ ἐλθοῦσα προσεκύνει αὐτῷ λέγουσα, ‘Κύριε, βοήθει μοι’. Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν, ‘Οὐκ ἔστιν καλὸν λαβεῖν τὸν ἄρτον τῶν τέκνων καὶ βαλεῖν τοῖς κυναρίοις’. Ἡ δὲ εἶπεν, ‘Ναί, κύριε, καὶ γὰρ τὰ κυνάρια ἐσθίει ἀπὸ τῶν ψιχίων τῶν πιπτόντων ἀπὸ τῆς τραπέζης τῶν κυρίων αὐτῶν’. Τότε ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῇ, ‘Ὦ γύναι, μεγάλη σου ἡ πίστις· γενηθήτω σοι ὡς θέλεις’. Καὶ ἰάθη ἡ θυγάτηρ αὐτῆς ἀπὸ τῆς ὥρας ἐκείνης.

3.1. 5-6 Μὴ …μετάνοιαν

Mat. 9, 13: Οὐ γὰρ ἦλθον καλέσαι δικαίους ἀλλὰ ἁμαρτωλούς.

6–8 ὡς[2]…φησίν

Io. 15, 12–13: Αὕτη ἐστὶν ἡ ἐντολὴ ἡ ἐμή, ἵνα ἀγαπᾶτε ἀλλήλους καθὼς ἠγάπησα ὑμᾶς· μείζονα ταύτης ἀγάπην οὐδεὶς ἔχει, ἵνα τις τὴν ψυχὴν αὐτοῦ θῇ ὑπὲρ τῶν φίλων αὐτοῦ.

10-11 εἰς…δύναμιν

Sap. Sol. 8, 1: Διατείνει δὲ ἀπὸ πέρατος ἐπὶ πέρας εὐρώστως καὶ διοικεῖ τὰ πάντα χρηστῶς.

12–13 Αἰτεῖτε…ὑμῖν

Mat. 6, 33: Ζητεῖτε δὲ πρῶτον τὴν βασιλείαν καὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ, καὶ ταῦτα πάντα προστεθήσεται ὑμῖν.

13–15 δώσει…αὐτοῦ

Mat. 7, 9–11: …τίς ἐστιν ἐξ ὑμῶν ἄνθρωπος, ὃν αἰτήσει ὁ υἱὸς αὐτοῦ ἄρτον —μὴ λίθον ἐπιδώσει αὐτῷ; Ἢ καὶ ἰχθὺν αἰτήσει μὴ ὄφιν ἐπιδώσει αὐτῷ; Εἰ οὖν ὑμεῖς πονηροὶ ὄντες

οἴδατε δόματα ἀγαθὰ διδόναι τοῖς τέκνοις ὑμῶν, πόσῳ μᾶλλον ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς δώσει ἀγαθὰ τοῖς αἰτοῦσιν αὐτόν;

Luc. 11, 11–13: Τίνα δὲ ἐξ ὑμῶν αἰτήσει τὸν πατέρα ὁ υἱὸς ἰχθύν, καὶ ἀντὶ ἰχθύος ὄφιν αὐτῷ ἐπιδώσει; Ἢ καὶ αἰτήσει ᾠόν, ἐπιδώσει αὐτῷ σκορπίον; Εἰ οὖν ὑμεῖς πονηροὶ ὑπάρχοντες οἴδατε δόματα ἀγαθὰ διδόναι τοῖς τέκνοις ὑμῶν, πόσῳ μᾶλλον ὁ πατὴρ ἐξ οὐρανοῦ δώσει πνεῦμα ἅγιον τοῖς αἰτοῦσιν αὐτόν;

21–26 εἰ… κακῶς

Anast. S., *qu. et resp*. (App.) 23a, 4 (215,58-216, 67): Πολλάκις γοῦν πιστῶν νήπια οἰκονομικῶς προαρπάζει ὁ Θεός, ὅπως καθαρὰ ἐκεῖ ἀπέλθωσιν, ἴσως ὅτι πονηρὸν βίον πάνυ ζῆσαι ἤμελλον. Καὶ ἁπλῶς πάντα πρὸς τὸ συμφέρον ἑκάστου ὁ Θεὸς οἰκονομεῖ, καὶ τοὺς μὲν ἁμαρτωλοὺς μακροχρονίους ποιεῖ, ἀφορμὴν αὐτοῖς διδοὺς πρὸς μετάνοιαν, τοὺς δὲ δικαίους πολλάκις ὀλιγοχρονίους ποιεῖ, ἵνα μή, ὡς λέγει ἡ θεία Γραφή, «ἡ κακία ἀλλάξῃ σύνεσιν αὐτῶν»· πολλοὺς γὰρ ἀρξαμένους μετανοεῖν συντόμως ἁρπάζει ὁ Θεός, πρὸς τὸ συμφέρον ὡς ἀγαθός, προγινώσκων ὅτι ἐὰν πολυχρονήσουσι, πάλιν πίπτουσιν καὶ ἀπώλλυντο.

Op. cit. 23a, 5 (216, 77–81): Καὶ πολλοῖς μὲν δικαίοις μακρότητα ἡμερῶν χαρίζεται, πολλοῖς δὲ ὀλιγότητα. Ὡσαύτως καὶ τοὺς ἁμαρτωλούς· τοῖς μὲν προστίθησι χρόνους, τοῖς δὲ θᾶττον ἁρπάζει. Πάντα, καθὼς προείρηται, ἡ αὐτοῦ ἀγαθότης πρὸς τὸ συμφέρον ἑκάστῳ οἰκονομεῖ.

Op. cit. 23b, 3 (218, 16–29): Πολλάκις γὰρ καὶ πιστῶν νήπια οἰκονομικῶς ἁρπάζει ὁ Θεός, ὅπως καθαρὰ ἀπελθόντα ἐκεῖ σωτηρίας τύχωσιν, ὡς προειδὼς τὸ μέλλον, ὅτι πονηρὸν βίον ζῆσαι ἔμελλον· ἑτέρους μετανοεῖν ἀρξαμένους εὐθέως ἁρπάζει πρὸς τὸ συμφέρον, προγινώσκων ὅτι, ἐὰν πολυχρονήσωσι, πάλιν τοῖς ὁμοίοις κακοῖς περιπέσωσι καὶ εἰς τὸ χεῖρον ἔλθωσι· καὶ πολλοῖς μὲν δικαίοις μακρότητα ἡμερῶν χαρίζεται εἰς τὸ καὶ ἄλλους συσσῶσαι μεθ’ ἑαυτῶν, πολλοὺς δὲ καὶ ὀλιγοχρονίους πολλάκις ποιεῖ, ἵνα μή, ὡς λέγει Σολομών, «ἡ κακία ἀλλάξῃ σύνεσιν αὐτῶν»· ὁμοίως δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἁμαρτωλῶν, τοὺς μὲν πολυχρονίους ποιεῖ, ἵνα μετανοήσωσιν, τοὺς δὲ καὶ ταχέως ἁρπάζει, ὅπως ἂν στῇ τὰ τῆς κακίας αὐτοῖς καὶ μικρᾶς τινος ἀνέσεως τύχωσιν· πάντως δέ, καθὼς προείπομεν, πρὸς τὸ συμφέρον ἑκάστῳ ἡ ἀγαθότης οἰκονομεῖ.

23 μὴ… αὐτοῦ[2]

Sap. 4, 11: ἡρπάγη, μὴ κακία ἀλλάξῃ σύνεσιν αὐτοῦ ἢ δόλος ἀπατήσῃ ψυχὴν αὐτοῦ.

3.2., 2–3 οἷς… πάντα

Mat. 6, 33: Ζητεῖτε δὲ πρῶτον τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ, καὶ ταῦτα πάντα προστεθήσεται ὑμῖν.

4–5 Εἰ… κεφάλαια

Marc. Eug., *vit. term.* 355: Εἰ δὲ δὴ φαίη τις ὡς οὐ τὸν τρόπον τοῦ θανάτου προορίζει, τὸν χρόνον δὲ μόνον, καὶ τοῦτο μὲν οἷς λέγουσιν ἀναιροῦσι.

Cf. Theoph. Sim., *vit. term.* III (28, 31–30, 5): Οὐκ ἔξω δέ που τῆς γνωστικωτάτης μεγαλονοίας τοῦ κτίσαντος ἢ πότε ἢ ὅπως ἢ ὅποι τὸ τῆς ἑκάστου ζωῆς ἡμῶν ἀποτερματίζεται τέλος· οὐκ αἰτία δὲ τοῦ ἁμαρτάνειν ἡμᾶς ἢ μὴ ἁμαρτάνειν ἡ διὰ πάντων διήκουσα καθέστηκε πρόγνωσις τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ, περὶ οὗ οὐκ ὀλίγα ἄττα πολλοὶ πολλαχοῦ τῶν πρὸ ἡμῶν ἄριστα πεφιλοπονήκασι.

5–12 Εἰ… αὐτά

Nic. Meth., *vit. term.* III, 264: Κεφάλαιον τῶν εἰρημένων ἁπάντων. Εἰ μὴ ἔστιν ὅρος, οὐδὲ πρόγνωσις· οὐ γὰρ προέγνωσται τὸ ἀόριστον· εἰ μὴ πρόγνωσις, οὐδὲ πρόνοια· πῶς γὰρ μὴ

προγινώσκουσα προνοήσεται; Εἰ μὴ πρόνοια, οὐδὲ δημιουργία· εἰ μὴ δημιουργία (ἀλλὰ τὸ δύσφημον ἐπὶ τὸν αἴτιον ἀνήχθω τῆς ὑποθέσεως), οὐδὲ Θεός. Εἰ δὲ ἔστι Θεός, ὥσπερ δὴ καὶ ἔστι καὶ πιστεύομεν, καὶ δημιουργὸς πάντων, καὶ προνοίᾳ τὰ πάντα περικρατῶν, καὶ "προειδὼς τὰ πάντα" κατὰ τὸ λόγιον "πρὶν γενέσεως αὐτῶν", ἔστι καὶ ὅρος ἐν οἷς θάτερον καὶ θάτερον. Εἰ τοίνυν διὰ πάντων διήκει ἡ θεία πρόνοια καὶ ἡ πρόγνωσις, διὰ πάντων καὶ ὁ ὅρος χωρεῖ.

Pleth., *fat.* 68: Ἔτι δ', εἰ μὴ ὥριστο τὰ μέλλοντα, οὐδ' ἂν προεγινώσκετο, οὐ μόνον γε οὐχ ὑπ' ἀνθρώπων, ἀλλ' οὐδ' ὑπὸ τῶν θεῶν ἂν οὐδενός· οὐ γὰρ οἷόν τε ὅλως γνῶσιν ὑπάρξαι τοῦ πάντη ἀορίστου· οὐ γὰρ οὐδ' ὁπότερον ἀληθὲς εἴη ἂν ὁρίσαι περὶ αὐτοῦ, οὐθ' ὡς ἔσοιτο, οὐτ' αὖ ὡς οὐκ ἔσοιτο.

Marc. Eug., *vit. term.* 357–358: Οἱ μὲν οὖν λέγοντες ὅρον αὐτὴν εἶναι τὴν τοῦ Θεοῦ πρόγνωσιν, ὡς πάντα περιλαμβάνουσαν, ἐοίκασιν οὐκ ἀκριβῶς ἐπιστῆσαι τῷ σκοπῷ τῶν ῥηθέντων, ἀλλ' ἐπιπολῆς αὐτῶν ἅψασθαι. Ἔστι γὰρ οὐ ταὐτὸν ὅρος καὶ πρόγνωσις, ἀλλ' ἐπὶ πλέον τοῦ ὅρου ἡ πρόγνωσις, ἀλλ' ἐπὶ πλέον τοῦ ὅρου ἡ πρόγνωσις. Ὃ μὲν γάρ τις ὁρίζει, τοῦτο καὶ προγινώσκει πάντως· οὐ μὴν ὃ προγινώσκει, τοῦτο καὶ προορίζει. [...] Καὶ κατὰ μὲν τοῦ ὅρου τὴν πρόγνωσιν ἀληθῶς που κατηγορήσομεν, κατὰ δὲ τῆς προγνώσεως τὸν ὅρον οὐκ ἀληθῶς.

10–12 οὐ … αὐτά

Procl. Is., *dec. prov.* 2, 6 (159,18–160,3): Ἡμῖν δὲ τὸ ἀληθὲς ἐξ ἑκατέρων παρίσταται· ἐκ μὲν τῶν τὸ εἶναι τὰ ἐνδεχόμενα, ἐκ δὲ τῶν τὸ διήκουσαν εἰς πάντα τὴν πρόνοιαν πάντα γινώσκειν, ἐξ ἀμφοτέρων δ' ὁμοῦ τὸ ἀναγκαίως γινώσκειν τὴν πρόνοιαν πάντα ὧν προνοεῖ, συναγομένου ἀκολούθως τοῦ καὶ τῶν ἐνδεχομένων προνοοῦσαν τὴν πρόνοιαν ἀναγκαίως γινώσκειν αὐτά, κἂν ᾖ ἐνδεχόμενα. Αὕτη μὲν γὰρ ὡρισμένως οἶδε τὰ ἐσόμενα· ταῦτα δὲ κατὰ τὴν ἑαυτῶν γίνονται φύσιν, τὰ μὲν ὡρισμένως, τὰ δὲ ἀορίστως.

Procl., *Inst. theol.* 124 (166,10–13): Πᾶς θεὸς ἀμερίστως μὲν τὰ μεριστὰ γινώσκει, ἀχρόνως δὲ τὰ ἔγχρονα, τὰ δὲ μὴ ἀναγκαῖα ἀναγκαίως, καὶ τὰ μεταβλητὰ ἀμεταβλήτως, καὶ ὅλως πάντα κρειττόνως ἢ κατὰ τὴν αὐτῶν τάξιν.

Pleth., *fat.* 68: Νῦν δ' οἵ τε θεοὶ ἴσασι δήπου τὰ ἐσόμενα, οἵπερ καὶ ὁρίζουσί τε αὐτὰ, καὶ ἐν σφίσιν αὐτοῖς ἔχουσι παρόντα ἀεὶ τῇ αἰτίᾳ, κἂν μήπω τήν γε αὐτῶν γένεσιν ἀπειληφότα ᾖ· ἴσασι δὲ οὐκ ἄλλως, ἢ τῷ διατιθέναι τε καὶ αἴτιοι εἶναι αὐτῶν· οὐ γὰρ ἂν τῷ διατίθεσθαί πη ὑπὸ τῶν τῇδε γινώσκοιεν αὐτά·

12–14 Ἐντεῦθεν … καιρῶν

Pleth., *fat.* 70: Ἀλλ' οἵ τε θεοὶ ἴσασι τὰ ἐσόμενα, καὶ ἀνθρώπων οἵσπερ ἂν ἐθέλοιεν, καὶ καθόσον, προσημαίνουσι.

15–16 οἱ … ὅροι

Bas., *reg. fus.*, 31, 905 (titulus): Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Βασιλείου Ἀρχιεπισκόπου Καισαρείας Καππαδοκίας *Ὅροι κατὰ πλάτος κατ' ἐρώτησιν καὶ ἀπόκρισιν*.

16–17 ὧν … ἀθετεῖν

Bas., *reg. fus.* 31 (949C): Περὶ τῶν ἑαυτοὺς τῷ Θεῷ καθομολογησαμένων, εἶτα τὴν ὁμολογίαν ἀθετεῖν ἐπιχειρούντων.

4.2. 16 τρέφει … κοράκων

III Reg. 27, 6: Καὶ οἱ κόρακες ἔφερον αὐτῷ ἄρτους τὸ πρωὶ καὶ κρέα τὸ δείλης, καὶ ἐκ τοῦ χειμάρρου ἔπινεν ὕδωρ.

4.3. 14–15 ὅρος … χωρισμός

Phot. *Amph.* 240 (21, 22-26): εἰ γὰρ ὑπό τὴν αὐτήν περιγραφὴν τοῦ θανάτου ἕκαστον πλῆθος περιλαμβάνεται, καὶ τοῦτο καθωμολόγηται, ὁ δὲ ὅρος οὐδὲν ἕτερον ἐστιν παρὰ τὸ τέλος ἑκάστου, πλὴν οὐχ ὅπερ ὁμολογοϋσιν ὅρον γεγενῆσθαι, οὐκ ἐλέγχονται ζητοῦντες εἰ ἄρα κατὰ πάντων εἷς ἦν ὁ παγεὶς ὅρος;

5.1. 15–20 ἀγαθὸν… εἰληφόσιν

Ez. 33,11: Ζῶ ἐγώ, τάδε λέγει Κύριος. Οὐ βούλομαι τὸν θάνατον τοῦ ἀσεβοῦς ὡς τὸ ἀποστρέψαι τὸν ἀσεβῆ ἀπὸ τῆς ὁδοῦ αὐτοῦ καὶ ζῆν αὐτόν.

Joh. Damasc., *exp. fid*., 43 (200, 29): Χρὴ εἰδέναι ὡς ὁ Θεὸς προηγουμένως θέλει πάντας σωθῆναι καὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ τυχεῖν· οὐ γὰρ ἐπὶ τὸ κολάσαι ἔπλασεν ἡμᾶς, ἀλλὰ πρὸς τὸ μετασχεῖν τῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ ὡς ἀγαθός. Ἁμαρτάνοντας δὲ θέλει κολάζεσθαι δικαίως.

Blemm., *vit. fin.* I (2, 26–29): Ἐπεὶ τοίνυν ἀληθής ἐστιν ὁ Θεὸς καὶ τὰ λόγια αὐτοῦ ἀληθινὰ κατὰ τὸν ἐν προφήταις μέγαν Δαυίδ, φησὶν οὖν ἀληθῶς ὁ Θεός· “Οὐ θελήσει θέλω τὸν θάνατον τοῦ ἁμαρτωλοῦ ὡς τὸ ἐπιστρέψαι καὶ ζῆν αὐτόν”…

Theoph. Nic., *de aet. mundi* 36 (33, 23–25): οἷον θέλει ὁ Θεὸς πάντας ἀνθρώπους σωθῆναι καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν, πλὴν συνεργούσης καὶ τῆς ἡμετέρας θελήσεως.

21 τῆς…εὐτάκτως

Sap. Sol. 8:1: Διατείνει δὲ ἀπὸ πέρατος ἐπὶ πέρας εὐρώστως καὶ διοικεῖ τὰ πάντα χρηστῶς.

5.2. 10–11 ἐξελέξατο… υἱοθεσίαν

Eph. 1, 4–5: Καθὼς ἐξελέξατο ἡμᾶς ἐν αὐτῷ πρὸ καταβολῆς κόσμου, εἶναι ἡμᾶς ἁγίους καὶ ἀμώμους κατενώπιον αὐτοῦ ἐν ἀγάπῃ, προορίσας ἡμᾶς εἰς υἱοθεσίαν διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς αὐτόν, κατὰ τὴν εὐδοκίαν τοῦ θελήματος αὐτοῦ.

12–13 Οὓς… ἐδόξασε

Rom. 8, 29–30: …οὓς προέγνω, καὶ προώρισεν συμμόρφους τῆς εἰκόνος τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν πρωτότοκον ἐν πολλοῖς ἀδελφοῖς· οὓς δὲ προώρισεν, τούτους καὶ ἐκάλεσεν· καὶ οὓς ἐκάλεσεν, τούτους καὶ ἐδικαίωσεν· οὓς δὲ ἐδικαίωσεν, τούτους καὶ ἐδόξασεν.

Anast. S., *qu. et resp*. 99, 3 (157, 27–35): Ὅμως, εἰπὼν ὁ θεῖος Ἀπόστολος ὅτι “Οὓς προέγνω ὁ Θεός, τούτους καὶ προώρισε”, λέλυκε πάντα τὰ προκείμενα ζητήματα· οἷον προέγνω τὸ ἀμετανόητον τοῦ Φαραώ, καὶ ἐσκλήρυνε τὴν καρδίαν αὐτοῦ, ὅπως καταδιώξῃ τὸν Ἰσραὴλ καὶ ποντισθῇ· προέγνω τὸ εὐθὲς τοῦ Ἱερεμίου, καὶ προώρισεν αὐτὸν ἐκ μήτρας ἁγιάσας εἰς προφήτην· προέγνω τὴν ἀσέβειαν Σοδόμων, καὶ ἐποίησεν αὐτοὺς σκεύη ἀτιμίας ἐμπρησμοῦ· προέγνω τὴν μετάνοιαν Παύλου, καὶ προώρισεν αὐτὸν εἰς σκεῦος ἐκλογῆς.

Nic. Meth., *vit. term.* II, 250: Δηλοῖ δὲ αὖθις ὁ Παῦλος, “Οὓς προέγνω τούτους καὶ προώρισε” λέγων.

14–16 Εἰ… ἀπώλειαν

Rom. 9, 22: Εἰ δὲ θέλων ὁ Θεὸς ἐνδείξασθαι τὴν ὀργὴν καὶ γνωρίσαι τὸ δυνατὸν αὐτοῦ ἤνεγκεν ἐν πολλῇ μακροθυμίᾳ σκεύη ὀργῆς κατηρτισμένα εἰς ἀπώλειαν…

17–18 ἀπηλλοτριωμένους… πεπωρωμένους

Eph. 4, 18: ἐσκοτωμένοι τῇ διανοίᾳ ὄντες, ἀπηλλοτριωμένοι τῆς ζωῆς τοῦ Θεοῦ, διὰ τὴν ἄγνοιαν τὴν οὖσαν ἐν αὐτοῖς, διὰ τὴν πώρωσιν τῆς καρδίας αὐτῶν.

18–20 σκεύη… ἡτοιμασμένα

II Tim. 2, 20–21: Ἐν μεγάλῃ δὲ οἰκίᾳ οὐκ ἔστιν μόνον σκεύη χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ ἀλλὰ καὶ ξύλινα καὶ ὀστράκινα, καὶ ἃ μὲν εἰς τιμὴν ἃ δὲ εἰς ἀτιμίαν· ἐὰν οὖν τις ἐκκαθάρῃ ἑαυτὸν ἀπὸ

τούτων, ἔσται σκεῦος εἰς τιμήν, ἡγιασμένον, εὔχρηστον τῷ δεσπότῃ, εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἡτοιμασμένον.

Bas., *Deus non auct. mal.* **31** (340B–C): Καὶ ὥσπερ ἐν τῇ μεγάλῃ οἰκίᾳ τὸ μέν τοι χρυσοῦν ἐστι σκεῦος, τὸ δὲ ἀργυροῦν, τὸ δὲ ὀστράκινον, τὸ δὲ ξύλινον, τῆς προαιρέσεως ἑκάστου τὴν πρὸς τὰς ὕλας ὁμοιότητα παρεχομένης, καὶ χρυσοῦν μὲν ἔστι σκεῦος ὁ καθαρὸς τὸν τρόπον καὶ ἄδολος, ἀργυροῦν δὲ ὁ ὑποδεέστερος ἐκείνου κατὰ τὴν ἀξίαν, ὀστράκινον δὲ ὁ τὰ γήινα φρονῶν καὶ πρὸς συντριβὴν ἐπιτήδειος, καὶ ξύλινον ὁ εὐκόλως διὰ τῆς ἁμαρτίας καταρρυπούμενος καὶ ὕλη γινόμενος τῷ αἰωνίῳ πυρί· οὕτω καὶ "ὀργῆς σκεῦος" ὁ πᾶσαν τὴν τοῦ διαβόλου ἐνέργειαν ὥσπερ ἀγγεῖον χωρήσας καὶ διὰ τὴν ἐγγενομένην αὐτῷ ἐκ τῆς φθορᾶς δυσωδίαν οὐκέτι ἀχθῆναι πρὸς χρῆσιν δυνάμενος, ἀλλ' ἀφανισμοῦ μόνου καὶ ἀπωλείας ἄξιος.

22–23 τῇ … στάσει
Mat. 25, 33: καὶ στήσει τὰ μὲν πρόβατα ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ, τὰ δὲ ἐρίφια ἐξ εὐωνύμων.

5.3. 1–3 Ταύτην … τελευτῆς
Anast. S., *qu. et resp*. 99, 7 (159, 68–79): Μηδεὶς τοίνυν παρ' ἡμῖν λεγέτω κατὰ τοὺς ἀσεβεῖς τούτους, ὅτι Ὃν θέλει ὁ Θεός, σῴζει, ὃν δὲ θέλει, ἀπόλλυσι, ἐπεὶ ἄδικον ποιεῖ τὸν Θεόν· εἰ γὰρ αὐτὸς τὸν ἁμαρτωλὸν ἀπώλεσε, διὰ τί αὐτὸν ἐν τῇ κολάσει ἐκπέμπεται; Ἅμα δὲ καὶ "προσωπολήπτης" φανήσεται "ὁ Θεός", ὡς τοὺς μὲν σώσας, τοὺς δὲ ἀπολέσας. Ἀλλ' οὐχ' οὕτως, μὴ γένοιτο, ἀλλὰ δέδωκεν ὁ Θεὸς τῷ ἀνθρώπῳ τὸ αὐτεξούσιον, καὶ ἔστησεν ἐνώπιον αὐτοῦ τὴν ὁδὸν τῆς ζωῆς, ὡσαύτως καὶ ὁ διάβολος τὴν ὁδὸν τῆς ἁμαρτίας, καὶ ὅπου θέλει ὁ ἄνθρωπος πορεύεται· διὸ τοῖς μὲν δικαίοις ὁ Θεὸς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν ἀντιμισθίαν δίδωσι τῆς ἀγαθῆς προαιρέσεως, ὁμοίως καὶ τοῖς ἁμαρτωλοῖς κόλασιν τῆς κακῆς αὐτῶν προαιρέσεως.

8–9 πάντων … πιστῶν
I Tim. 4, 10: Εἰς τοῦτο γὰρ κοπιῶμεν καὶ ἀγωνιζόμεθα, ὅτι ἠλπίκαμεν ἐπὶ Θεῷ ζῶντι, ὅς ἐστιν σωτὴρ πάντων ἀνθρώπων, μάλιστα πιστῶν.

20–22 πάντας … φαίνων
Mat. 5, 44–45: …ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν καὶ προσεύχεσθε ὑπὲρ τῶν διωκόντων ὑμᾶς, ὅπως γένησθε υἱοὶ τοῦ πατρὸς ὑμῶν τοῦ ἐν οὐρανοῖς, ὅτι τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἀνατέλλει ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθοὺς καὶ βρέχει ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους.

24–27 δόξα … πεπλανημένῳ
Rom. 2, 10: Δόξα δὲ καὶ τιμὴ καὶ εἰρήνη παντὶ τῷ ἐργαζομένῳ τὸ ἀγαθόν, Ἰουδαίῳ τε πρῶτον καὶ Ἕλληνι.

29–34 Μᾶλλον … συνεργεῖσθαι
Nic. Meth., *vit. term.* I, 231: Ἐγὼ δὲ παρὰ τῆς θείας σοφίας οἶδα μαθών, ὅτι τοῖς μὲν ἀγαπῶσι τὸν Θεὸν "πάντα συνεργεῖ ὁ Θεὸς εἰς τὸ ἀγαθόν" […]· οὔτε δὲ συμπράττει τοῖς κακῶς πράττουσιν, ἀλλὰ μόνος ἐκ τῆς παρ' αὐτῷ κειμένης τοῦ αὐτεξουσίου πηγῆς ὁ κατὰ προαίρεσιν κακὸς ἀντλεῖ τὰ κακά.

6.2. 4–9 Ἀλλ … σῴζονται
Marc. Eug., *vit. term.* 354: Οὕτω δὴ καὶ εἴ τις ἕτερος ἐξήρπασται τοῦ θανάτου θαυματουρίᾳ τινὶ θείᾳ καὶ πρεσβείαις ἁγίων, οὐ τὸ μὴ εἶναι ζωῆς ὅρους, ἀλλὰ τὸ εἶναι μᾶλλον ἐνδείκνυται, τοῦ Θεοῦ δυναμένου τοὺς πεπηγότας ὅρους ὑπερθέσθαι τε μεταβαλλομένων ἀπὶ τὸ κρεῖττον ἡμῶν, καὶ αὖθις ἐπιτεμεῖν πρὸς τὸ χεῖρον ὑπαγομένων.

25 Δώσω…ὑμῶν

Ier. 3, 15: Καὶ δώσω ὑμῖν ποιμένας κατὰ τὴν καρδίαν μου, καὶ ποιμανοῦσιν ὑμᾶς ποιμαίνοντες μετ' ἐπιστήμης.

Mat. 7, 12: Πάντα οὖν ὅσα ἐὰν θέλητε ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι, οὕτως καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς· οὗτος γάρ ἐστιν ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται.

Mat. 22, 37–40: ὁ δὲ ἔφη αὐτῷ, Ἀγαπήσεις κύριον τὸν Θεόν σου ἐν ὅλῃ τῇ καρδίᾳ σου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ψυχῇ σου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ διανοίᾳ σου· αὕτη ἐστὶν ἡ μεγάλη καὶ πρώτη ἐντολή. δευτέρα δὲ ὁμοία αὐτῇ, Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν. Ἐν ταύταις ταῖς δυσὶν ἐντολαῖς ὅλος ὁ νόμος κρέμαται καὶ οἱ προφῆται.

Luc. 16, 16: Ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται μέχρι Ἰωάννου· ἀπὸ τότε ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ εὐαγγελίζεται καὶ πᾶς εἰς αὐτὴν βιάζεται.

Anast. S., *qu. et resp*. 65, 1 (115, 1–10): Ἐρώτησις: Τοῦ Ἀποστόλου λέγοντος ὅτι «αἱ ἐξουσίαι αἱ οὖσαι ἐν τῷ κόσμῳ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τεταγμέναι εἰσίν», ἆρα λοιπὸν πᾶς ἄρχων καὶ βασιλεὺς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ προχειρίζεται; Ἀπόκρισις: Τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ Νόμῳ λέγοντος ὅτι «Δώσω ὑμῖν ἄρχοντας κατὰ τὰς καρδίας ὑμῶν», λέγομεν ὅτι οἱ μὲν τῶν ἀρχόντων καὶ βασιλέων ὡς ἄξιοι τῆς τοιαύτης τιμῆς προχειρίζονται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, οἱ δὲ πάλιν ἀνάξιοι ὄντες πρὸς τὸν ἄξιον λαὸν τῆς αὐτῶν ἀναξιότητος κατὰ Θεοῦ συγχώρησιν ἢ βούλησιν προχειρίζονται· καὶ ἄκουσον περὶ τούτων καὶ διηγήσεων τινῶν.

30 Ἁμαρτία…λαοῦ

Prov. 29, 4: Βασιλεὺς δίκαιος ἀνίστησιν χώραν, ἀνὴρ δὲ παράνομος κατασκάπτει.

Sir. 10, 1–3: Κριτὴς σοφὸς παιδεύσει τὸν λαὸν αὐτοῦ, καὶ ἡγεμονία συνετοῦ τεταγμένη ἔσται. Κατὰ τὸν κριτὴν τοῦ λαοῦ οὕτως καὶ οἱ λειτουργοὶ αὐτοῦ, καὶ κατὰ τὸν ἡγούμενον τῆς πόλεως πάντες οἱ κατοικοῦντες αὐτήν. Βασιλεὺς ἀπαίδευτος ἀπολεῖ τὸν λαὸν αὐτοῦ, καὶ πόλις οἰκισθήσεται ἐν συνέσει δυναστῶν.

35–36 Θαρσεῖτε…ἀπώλειαν

Bar. 4, 5–6: Θαρσεῖτε, λαός μου, μνημόσυνον Ισραηλ. Ἐπράθητε τοῖς ἔθνεσιν οὐκ εἰς ἀπώλειαν, διὰ δὲ τὸ παροργίσαι ὑμᾶς τὸν Θεὸν παρεδόθητε τοῖς ὑπεναντίοις.

38–39 Ἐγὼ…γνῷς

Is. 47, 6–9: Παρωξύνθην ἐπὶ τῷ λαῷ μου, ἐμίανας τὴν κληρονομίαν μου· ἐγὼ ἔδωκα εἰς τὴν χεῖρά σου, σὺ δὲ οὐκ ἔδωκας αὐτοῖς ἔλεος, τοῦ πρεσβυτέρου ἐβάρυνας τὸν ζυγὸν σφόδρα. καὶ εἶπας Εἰς τὸν αἰῶνα ἔσομαι ἄρχουσα· οὐκ ἐνόησας ταῦτα ἐν τῇ καρδίᾳ σου οὐδὲ ἐμνήσθης τὰ ἔσχατα. Νῦν δὲ ἄκουσον ταῦτα, ἡ τρυφερὰ ἡ καθημένη πεποιθυῖα ἡ λέγουσα ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῆς Ἐγώ εἰμι, καὶ οὐκ ἔστιν ἑτέρα· οὐ καθιῶ χήρα οὐδὲ γνώσομαι ὀρφανείαν. Νῦν δὲ ἥξει ἐξαίφνης ἐπὶ σὲ τὰ δύο ταῦτα ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ· χηρεία καὶ ἀτεκνία ἥξει ἐξαίφνης ἐπὶ σὲ ἐν τῇ φαρμακείᾳ σου ἐν τῇ ἰσχύι τῶν ἐπαοιδῶν σου σφόδρα.

6.2. 39– 7.1. 25 Ἀλλὰ…συμμετρουμένην

Nic. Meth., *vit. term.* II 241: Πάντα ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα καὶ αἱ μυριάκις ἐπὶ μυρίοις τοῖς ἑκάστοτε ἐκβαίνουσι καὶ ἐκβησομένοις ἐκφωνηθεῖσαι θεῖαι προρρήσεις συμπείθουσί με μὴ μόνον τὸ πέρας τῆς καθ' ἡμᾶς ζωῆς, ἀλλὰ δὴ καὶ τὸ ὅλον εἶδος αὐτῆς, καὶ τὰς τῶν διαφόρων βίων ἐξαλλαγάς, καὶ τὰς κοινὰς ἐθνῶν ἢ πόλεων ἢ χωρῶν ἢ γενῶν ἢ ἡλικιῶν, οὐ πολὺ δὲ εἰπεῖν καὶ ἰδίας ἑκάστου καὶ περὶ ἕκαστον δοκούσας ἀτυχίας ἢ εὐτυχίας, καὶ νόσους καὶ ὑγείας, εἰ καὶ μὴ πάσας (ἔστι γὰρ ἃ καὶ ἡ φύσις ἐν ἡμῖν δρᾷ, καίτοι ἔξεστι καὶ ταύτην ὅρον ἐκ Θεοῦ δεδομένον εἰπεῖν) καὶ πάντα ἁπλῶς τὰ περὶ τὴν ἡμετέραν ζωὴν πολυτρόπως οἰκονομούμενα κατὰ θείαν συντίθεσθαι πρόγνωσιν καὶ προόρησιν γίνεσθαι.

ibid. II 252: Ἄθρει δή μοι καὶ τὰς κοινὰς καὶ πολυανθρώπους ἐπαγωγὰς καὶ δοκούσας ἀώρους πανωλεθρίας ἀπό τε πολέμων, ἀπό τε λοιμῶν, ἢ λιμῶν, ἢ σεισμῶν, ἢ χασμάτων γῆς αἰφνιδίων, ἢ ναυαγίων, ἢ ἐκπυρώσεων, ἢ ἄλλων ὠντινωνοῦν συμπτωμάτων πολλῶν πολυτρόπως τῷ καθ' ἡμᾶς συγκυρούντων βίῳ· ὡς εἰ καὶ μὴ πάντες ὅσοι τὸν κοινὸν οὕτως ὑπέστησαν κίνδυνον τῆς αὐτῆς ἡλικίας ἢ τοῦ ὁμοίου βίου τυγχάνουσιν ὄντες, ὅμως κατὰ τοὺς ἀρρήτους λόγους τῆς θείας προνοίας καὶ τὰ ἀνεξερεύνητα κρίματα ἄλλα περὶ ἄλλους, καὶ πάντα σοφῶς ἄγαν καὶ ὡς [lac.] καταλάβοιμεν, προνοεῖται καὶ διεξάγεται, καὶ οὐδὲν τὴν θείαν διαφεύγει βουλήν τε καὶ πρόγνωσιν καὶ προόρισιν, ἀλλὰ καὶ ἡ σωτηρία τῶν σωζομένων καὶ πᾶσα μεταβολὴ καὶ φθορὰ καὶ κίνησις καὶ ἀλλοίωσις ἐκεῖθεν ἤρτηται.

7.1.,14–19 ὥσπερ… ἠττώμενοι

Ep. 300 (222–224): Τὸ δὲ πρὸ ὥρας καὶ πρὶν κορεσθῆναι τοῦ βίου καὶ πρὶν εἰς μέτρον ἡλικίας ἐλθεῖν καὶ φανῆναι τοῖς ἀνθρώποις καὶ διαδοχὴν τοῦ γένους καταλιπεῖν, ταῦτα οὐκ αὔξησις τοῦ πάθους, ὡς ἐμαυτὸν πείθω, ἀλλὰ παραμυθία τοῦ γεγονότος ἐστίν. Εὐχαριστεῖσθαι ὀφείλει τοῦ Θεοῦ ἡ διάταξις, ὅτι μὴ κατέλιπεν ἐπὶ γῆς ὀρφανὰ τέκνα, ὅτι μὴ γυναῖκα χήραν θλίψει μακρᾷ ἔκδοτον ἀφῆκεν ἢ ἀνδρὶ ἑτέρῳ συνοικήσουσαν καὶ τῶν προτέρων γάμων καταμελήσουσαν. Τὸ δὲ ὅτι οὐ παρετάθη τῷ βίῳ τούτῳ ἡ ζωὴ τοῦ παιδός, τίς οὕτως ἀγνώμων ὡς μὴ τὸ μέγιστον τῶν ἀγαθῶν τοῦτο νομίζειν εἶναι; Ἡ γὰρ ἐπὶ πλεῖον ἐνταῦθα διατριβὴ πλειόνων κακῶν ἐστιν ἀφορμή. Οὐκ ἐποίησε κακόν, οὐκ ἔρραψε δόλον τῷ πλησίον, οὐκ εἰς ἀνάγκην ἦλθε φατρίαις μιγῆναι πονηρευομένων, οὐκ ἐνεπλάκη τοῖς κατ' ἀγορὰν κακοῖς, οὐχ ὑπέμεινεν ἀνάγκην ἁμαρτημάτων, οὐ ψεῦδος, οὐκ ἀγνωμοσύνην, οὐ πλεονεξίαν, οὐ φιληδονίαν, οὐ τὰ τῆς σαρκὸς πάθη, ὅσα ταῖς ἀναγώγοις ψυχαῖς ἐγγίνεσθαι πέφυκεν· οὐδεμιᾷ τούτων κηλῖδι τὴν ψυχὴν ἀπῆλθε κατεστιγμένος, ἀλλὰ καθαρὸς ἀνεχώρησε πρὸς τὴν ἀμείνω λῆξιν. Οὐ γῆ κατέκρυψε τὸν ἀγαπητόν, ἀλλ' οὐρανὸς ὑπεδέξατο. Θεὸς ὁ τὰ ἡμέτερα οἰκονομῶν, ὁ τὰς τῶν χρόνων ὁροθεσίας ἑκάστῳ νομοθετῶν, ὁ ἀγαγὼν εἰς τὴν ζωὴν ταύτην, αὐτὸς καὶ μετέστησεν.

15–16 Μάτην… ἐδέξασθε

Ier. 2, 30: Μάτην ἐπάταξα τὰ τέκνα ὑμῶν, παιδείαν οὐκ ἐδέξασθε· μάχαιρα κατέφαγεν τοὺς προφήτας ὑμῶν ὡς λέων ὀλεθρεύων, καὶ οὐκ ἐφοβήθητε.

19–22 ἡ… ἔχουσι

Marc. Eug., *ad Reg.* 28, 518–29, 523: Τὶ γὰρ ὄφελος, φησὶν Ἰωάννης ὁ τὴν γλῶτταν χρυσοῦς, ἁλουργίδος καὶ χρυσῶν ἱματίων καὶ διαλίθου στεφάνου, ὅταν ἡ ψυχὴ ὑπὸ τῶν παθῶν αἰχμάλωτος ᾖ; Τὶ δὲ κέρδος ἐκ τῆς ἔξωθεν ἐλευθερίας, ὅταν τὸ κυριώτερον ἐν ἡμῖν δουλαγωγεῖται αἰσχρῶς καὶ ἐλεεινῶς;

7.2. 3–30 Φθορὰ… πεπονθόσιν

Marc. Eug., *vit. term.* 355–356: Καὶ ἀκουέτωσαν λοιπὸν ἅπερ οἱ τὴν εἱμαρμένην δοξάζοντες, ὡς οὔτε ἰατροὺς δεήσει καλεῖν, οὔτε τὰ πρὸς θεραπείαν τῶν νοσούντων ἐπιτηδεύειν. Πῶς δὲ καὶ λοιμὸς ἀφ' ἑτέρου πρὸς ἕτρον διαδίδοται, καὶ πολλοὶ θεραπεύοντες ἑτέρους ἐπαπέθανον τοῖς θεραπευομένοις, λεγέτω ὁ τοὺς ὅρους εἰσάγων. Ἀλλὰ τὰ τοιαῦτα πάντα προσεχῶς μὲν ἡ φύσις ἐνεργεῖ καὶ ὁ σύμπας καιρὸς ἑκάστοτε·συγχωρεῖν δὲ ὁ Θεὸς, οὐκ ἐνεργεῖν λέγεται, μή τι γε δὴ προορίζειν. [...] Οὕτω δή, καὶ τοὐναντίον ἐπὶ θανάτου ζωῆς ὅρον ἐκλαμβάνειν προσῆκε τὸν πεπηγότα λόγον τῆς φύσεως, ὃς ἑκάστῳ τὸ ζῆν ἐφ' ὁσονοῦν φυσικῶς ἐπεμέτρησε· λύει δὲ αὐτὸν ὁ Θεός, ἡνίκα βούλεται, πάντως πρὸς τὸ συμφέρον, ὁ καὶ τὴν φ΄συιν αὐτὴν συστησάμενος. Διὰ τοῦτο καὶ πολλοὶ πολλάκις ἐκ θανατικῶν τε νόσων καὶ κινδύνων μεγάλως παραδόξως ἐσώθησαν· ἕτεροι δέ, νοσοῦσι συναναστρεφόεμνοι καὶ τὸν αὐτὸν αὐτοῖς ἀέρα σπῶντες, ἀσινεῖς ἐφυλάχθησαν.

13 Οὐ…νοσοῦσι

Germ., *vit. term.* 10,10–16: Οὐκοῦν ἀνάγκη κατὰ σὲ πάντα τὸν νοσοῦντα ἁπλῶς τελευτᾶν τὸν βίον· νῦν δὲ ὁρῶμεν τινὰς μέν, εἰ καὶ σπανιάκις, ὅμως καὶ δίχα τοῦ νοσεῖν τῷ θανάτῳ ὑπαγομένους, τινὰς δὲ καὶ μεγίστοις νοσήμασιν καὶ ἐπὶ πολὺ προσομιλήσαντας, ὡς καὶ παρὰ τῶν ἰατρευόντων ἀπεγνῶσθαι αὐτοῖς τὰ τῆς ὑγείας, ἀνενεγκόντας τῆς ἀρρωστίας ἐπὶ μήκιστον ἔσθ' ὅτε τὴν ζωὴν παρατεῖναι.

14 διὰ…βούλησιν

Germ., vit. *term.* 12, 3–5: Ζωὴν δὲ ἀνθρώποις ἐπιμετρῆσαι μόνου ἐκείνου ἐστὶν περὶ οὗ φησιν ὁ προφήτης· 'ποιῶν γῆν καὶ ἄνθρωπον ἐπ' αὐτῆς'…

15–16 Ποῦ…φύγω

Ps. 138, 7: Ποῦ πορευθῶ ἀπὸ τοῦ πνεύματός σου καὶ ἀπὸ τοῦ προσώπου σου ποῦ φύγω;

8. 3 ὃς…ζωογονεῖ

I Reg. 2, 6: Κύριος θανατοῖ καὶ ζωογονεῖ, κατάγει εἰς ᾅδου καὶ ἀνάγει.

26–28 Μὴ…εὐσεβείας

Bas., *in Jul.* 31 (248C): Μὴ ἀγριάνῃς τῷ πάθει μηδὲ αὐτόματόν τινα εἶπῃς εἶναι συντυχίαν τῶν γινομένων, ὡς μηδενὸς προστάτου τὸν κόσμον οἰκονομοῦντος· μηδὲ κακόν τινα δημιουργὸν ὑπόθῃς, ἐκ τῆς κατὰ τὴν λύπην ἀμετρίας πονηρὰ δόγματα ὑποτιθέμενος σεαυτῷ, ἀλλὰ μηδὲ ἐκπέσῃς τῶν ὅρων τῆς εὐσεβείας.

29–32 Προδιατεταγμένον…τρόπον

Bas., *in Jul.* (249C): Οὕτω καὶ τοῖς ἐν γάμῳ ἢ ἄλλῃ τινὶ κοινωνίᾳ βίου συνημμένοις ἴδιον προέκειτο δηλονότι τῆς ζωῆς τὸ πέρας· συναφθέντας δὲ ἀλλήλοις ἀναγκαίως τὸ προδιατεταγμένον τῆς ζωῆς τέλος ἐχώρισε καὶ διέλυσεν.

Id., *mor.* 11 / *mort*. 32 (1269A-B): Αὐτὸς γὰρ οἶδε πῶς ἑκάστῳ διατίθησι τὸ συμφέρον καὶ διὰ τί ἄνισα τίθησιν ἡμῖν τοῦ βίου τὰ πέρατα. Ἔστι γάρ τις ἀνθρώποις αἰτία ἀκατάληπτος, δι' ἣν οἱ μὲν θᾶττον ἐντεῦθεν ἀπάγονται, οἱ δὲ ἐπὶ πλεῖον προσταλαιπωρεῖν τῷ ὀδυνηρῷ τούτῳ βίῳ καταλιμπάνονται.

35–37 Ὅτι…ἄδικον

Max., *Cap. theol.* II (90, 1228D): Ὃ τρόπῳ βούλεται ὁ τὴν ἑκάστου διορίσας ζωὴν πρὸ τῶν αἰώνων Θεός, ἕκαστον πρὸς τὸ οἰκεῖον τῆς ζωῆς ἄγει τέλος, εἴτε δίκαιον, εἴτε ἄδικον

Max., *Quaest. ad Thalass.* XXXII (90, 384C): Ὅτι γὰρ τρόπῳ βούλεται ὁ τὴν ἑκάστου πρὸ τῶν αἰώνων συμφερόντως διορίσας ζωὴν Θεός, ἕκαστον πρὸς τὸ οἰκεῖον τῆς ζωῆς ἄγει τέλος, εἴτε δίκαιον εἴτε ἄδικον.

38–39 τοὺς…παραιτούμενος

I Tim. 4, 7: Τοὺς δὲ βεβήλους καὶ γραώδεις μύθους παραιτοῦ. Γύμναζε δὲ σεαυτὸν πρὸς εὐσέβειαν.

Λόγος Ε΄

2.2.,2 εἰκόνα

Gen. 1,26: καὶ εἶπεν ὁ Θεός· 'Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ'εἰκόν αἡμῶν καὶ καθ'ὁμοίωσιν'.

3. 8–9 πάντας…ἐλθεῖν

I Tim. 2, 3–4: …τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Θεοῦ, ὃς πάντας ἀνθρώπους θέλει σωθῆναι καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν.

Theoph. Nic., *de aet. mundi* 36 (33,23–25): οἷον θέλει ὁ Θεὸς πάντας ἀνθρώπους σωθῆναι καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν, πλὴν συνεργούσης καὶ τῆς ἡμετέρας θελήσεως.

13–14 λάμπειν… ἀδίκους

Mat. 5, 44–45: …τοῦ πατρὸς ὑμῶν τοῦ ἐν οὐρανοῖς, ὅτι τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἀνατέλλει ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθοὺς καὶ βρέχει ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους.

19–21 δόξα…ἀπίστῳ

Rom. 2, 10: Δόξα δὲ καὶ τιμὴ καὶ εἰρήνη παντὶ τῷ ἐργαζομένῳ τὸ ἀγαθόν, Ἰουδαίῳ τε πρῶτον καὶ Ἕλληνι·

24–27 προνοεῖ…σπουδῇ

I Tim. 4, 10: Εἰς τοῦτο γὰρ κοπιῶμεν καὶ ἀγωνιζόμεθα, ὅτι ἠλπίκαμεν ἐπὶ Θεῷ ζῶντι, ὅς ἐστιν σωτὴρ πάντων ἀνθρώπων, μάλιστα πιστῶν.

4.1. 1–4 Οὐκοῦν… τυγχάνουσιν

Dem. Cyd., *de contemn. morte* XVI (31, 1–3): …ἢ τὰς σωματικὰς ἡδονάς, εἴ τις παραβάλλειν ἐθέλοι, εἴδωλα μᾶλλον ἡδονῶν, ἢ τοῦθ' ὃ καλοῦνται μετ' ἀληθείας ἐρεῖ.

Marc. Eug., *ad Reg.* 24 (379–380): Τοῖς τοίνυν ἐνταῦθα μὴ διαπλάσασιν ἑαυτοὺς κατὰ τὴν ἀρετὴν προαιρετικῶς, μηδὲ πρὸς ἐκεῖνον μορφωθεῖσι τὸν βίον, ἀδύνατον ἐκεῖ τὸ τέλειον ἀπολαβεῖν.

28–30 ἐν…γινώσκονται

Pleth., *fat.* 68: Νῦν δ' οἵ τε θεοὶ ἴσασι δήπου τὰ ἐσόμενα, οἵπερ καὶ ὁρίζουσί τε αὐτὰ, καὶ ἐν σφίσιν αὐτοῖς ἔχουσι παρόντα ἀεὶ τῇ αἰτίᾳ, κἂν μήπω τήν γε αὐτῶν γένεσιν ἀπειληφότα ᾖ· ἴσασι δὲ οὐκ ἄλλως, ἢ τῷ διατιθέναι τε καὶ αἴτιοι εἶναι αὐτῶν· οὐ γὰρ ἂν τῷ διατίθεσθαί πη ὑπὸ τῶν τῇδε γινώσκοιεν αὐτά.

32–34 τὸ[2]…παρεῖναι

Nic. Meth., *vit. term.* I, 234: Οὐχ οἱ ὅροι δὲ ὑφιστάνουσι τὰ γινόμενα, ἀλλ' αὐτοὶ διὰ ταῦτα μᾶλλον τὴν ὑπόστασιν ἔχουσι.

4.2.,19 Ὀλίγον…ἐστι

Bas., *mor.* 14 / *jud*. 32 (1300D): Ὀλίγων δέ ἐστι τὸ προσελθεῖν τῷ φωτὶ τῷ ἀληθινῷ, καὶ ἀποκαλύψαι, καὶ μετὰ τὴν ἀποκάλυψιν τῶν κρυπτῶν, μὴ ἀπελθεῖν αἰσχυνθέντας τὰ πρόσωπα.

5. 3–4 καὶ… Θεός

Hesych., *fr. Ps.* 103 (1031D): Κραυγὴν ὁ Θεὸς οὐ τὴν διὰ φωνῆς γενομένην, ἀλλὰ τὴν διάθεσιν τῆς διανοίας λογίζεται· ἐπεὶ καὶ Μωϋσέως σιωπῶντος ἔλεγε, «Τί βοᾷς πρός με;» (Ex. 14,15).

24–25 Αἰτεῖτε…ὑμῖν

Mat. 7, 7: Αἰτεῖτε, καὶ δοθήσεται ὑμῖν· ζητεῖτε, καὶ εὑρήσετε· κρούετε, καὶ ἀνοιγήσεται ὑμῖν.

29–30 Αἰτεῖτε… αἰτεῖσθε

Iac. 4, 3: Αἰτεῖτε καὶ οὐ λαμβάνετε, διότι κακῶς αἰτεῖσθε, ἵνα ἐν ταῖς ἡδοναῖς ὑμῶν δαπανήσητε.

37–38 Σπουδάσατε…ποιεῖσθαι

II Pet. 1, 10: Διὸ μᾶλλον, ἀδελφοί, σπουδάσατε βεβαίαν ὑμῶν τὴν κλῆσιν καὶ ἐκλογὴν ποιεῖσθαι· ταῦτα γὰρ ποιοῦντες οὐ μὴ πταίσητέ ποτε.

6.,7 τὰ…πάντα

Mat. 6, 33: Ζητεῖτε δὲ πρῶτον τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ, καὶ ταῦτα πάντα προστεθήσεται ὑμῖν.

13–14 προορᾶν…σαλευθῶσιν

Ps. 15, 8: Προωρώμην τὸν Κύριον ἐνώπιόν μου διὰ παντός, ὅτι ἐκ δεξιῶν μού ἐστιν, ἵνα μὴ σαλευθῶ.

15-16 ἄνευ…Θεοῦ

Act. 14, 21-22: …διὰ πολλῶν θλίψεων δεῖ ἡμᾶς εἰσελθεῖν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.

18 μὴ[1]…πειρασμόν

Mat. 6, 13: Καὶ μὴ εἰσενέγκῃς ἡμᾶς εἰς πειρασμόν, ἀλλὰ ῥῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ.

Luc. 11, 4: Καὶ μὴ εἰσενέγκῃς ἡμᾶς εἰς πειρασμόν.

27–28 Πιστός…δυνάμεθα

I Cor. 10, 13: πειρασμὸς ὑμᾶς οὐκ εἴληφεν εἰ μὴ ἀνθρώπινος· πιστὸς δὲ ὁ Θεός, ὃς οὐκ ἐάσει ὑμᾶς πειρασθῆναι ὑπὲρ ὃ δύνασθε, ἀλλὰ ποιήσει σὺν τῷ πειρασμῷ καὶ τὴν ἔκβασιν τοῦ δύνασθαι ὑπενεγκεῖν.

β) *Apparatus fontium Thomisticorum*

Λόγος Α΄

1–7 Τὴν…ἐξομοιοῖ

SG III, 93.5 (*Taurin.* XXIII, 236v, 8–19) = *FT II* 5 (357,19–32): Τινὲς δὲ εἰς τὴν τῆς θείας προνοίας διοίκησιν πάντα ἀνάγειν ἠθέλησαν, ὅσα ἐν τοῖς ὑποκάτω τούτοις ἀπὸ τύχης συμβαίνειν δοκεῖ. Ὅθεν ὑπὸ τῆς εἱμαρμένης εἶπον ἄγεσθαι πάντα, τὴν ἐν τοῖς πράγμασιν οὖσαν ἐκ τῆς θείας προνοίας τάξιν ὀνομάζοντες ‘εἱμαρμένην’. Ὅθεν φησὶ καὶ ὁ Βοήτιος ὅτι “εἱμαρμένη ἐστὶν ἡ τοῖς κινουμένοις πράγμασι συντεταγμένη διάθεσις, δι᾽ ἧς ἡ πρόνοια πάντα ταῖς ἑαυτῆς τάξεσι στρέφει”. Ἐν ταύτῃ τοίνυν τῇ τῆς εἱμαρμένης ὑπογραφῇ ἡ ‘διάθεσις’ ἀντὶ τῆς ‘τάξεως’ κεῖται, τὸ δὲ “συντετάχθαι τοῖς πράγμασι” κεῖται, ἵνα τῆς προνοίας αὐτὴν διακρίνῃ· αὐτὴ γὰρ ἡ τάξις, καθόσον ἐστὶν ἐν τῷ θείῳ νῷ, οὔπω τοῖς πράγμασιν ἐντεθεῖσα, πρόνοια ἐστί· καθόσον δὲ τοῖς πράγμασι προσάγεται, ‘‘εἱμαρμένη’’ καλεῖται. “Κινουμένοις” δὲ λέγει, ἵνα δείξῃ ὡς ἡ τῆς προνοίας τάξις τῶν πραγμάτων τὸ συμβεβηκὸς καὶ τὸ δύνασθαι κινεῖσθαι οὐκ ἀναιρεῖ, ὥς τινες ὑπέλαβον.

ST Ia, Q. 22, A. 1 Resp. (*Vatop*. 254, 113r, 7–11): Ἐπεὶ δ’ ὁ Θεὸς, αἴτιός ἐστι διὰ νοῦ τῶν πραγμάτων, ἑκάστου τῶν ἀποτελεσμάτων αὐτοῦ, ἀνάγκη ἐν αὐτῷ τὸν λόγον προϋφεστάναι, ὡς δῆλον ἐκ τῶν ἀνωτέρω· ἀνάγκη ἄρα τὸν λόγον τῆς εἰς τὸ τέλος τάξεως τῶν πραγμάτων ἐν τῷ θείῳ νῷ προϋφεστάναι· ὁ δὲ λόγος τῶν εἰς τὸ τέλος ταχθησομένων ἡ κυρίως πρόνοια ἐστίν.

ST Ia, Q. 22, A. 1 Resp. (*Vatop*. 254, 113r, 20–24): Αὐτὸς τοίνυν ὁ λόγος τῆς πρὸς τὸ τέλος τάξεως τῶν πράγμάτων ‘πρόνοια’ ἐν τῷ Θεῷ ὀνομάζεται· ὅθεν ὁ Βοήτιος ἐν τῷ τετάρτῳ τῶν *Παραμυθητικῶν* φησί “πρόνοια γάρ ἐστιν, ὁ ἐν τῷ ἄκρῳ ἄρχοντι πάντων, καθεστὼς θεῖος λόγος καὶ πάντα διοικῶν”· ‘διοίκησις’ δὲ δύναται λέγεσθαι καὶ ὁ λόγος τῆς εἰς τὸ τέλος τάξεως τῶν πραγμάτων, καὶ ὁ τῶν ἐν τοῖς πράγμασι μερῶν λόγος τῆς τάξεως.

ST Ia, Q. 22, A. 3 Resp. (*Vatop*. 254, 115r, 27–115v, 1): Ἀπολογουμένοις ῥητέον ἂν εἴη ὅτι τῇ προνοίᾳ δύο ἀνήκει, ὅ τε λόγος τῆς τάξεως τῶν προνοουμένων πραγμάτων καὶ ἡ τῆς τοιαύτης τάξεως διαχείρισις, ἥτις ‘διεξαγωγὴ’ λέγεται· ὅσον τοίνυν πρὸς τὸ πρότερον, ἀμέσως πάντων ὁ Θεὸς προνοεῖ, διὰ τὸ ἐν τῷ θείῳ νῷ τὸν λόγον εἶναι τῆς τάξεως πάντων καὶ τῶν ἐλαχίστων καὶ ὅσας αἰτίας τινῶν ἀποτελεσμάτων δέδωκεν αὐταῖς δύναμιν πρὸς τὸ παράγειν ἐκεῖνα τὰ ἀποτελέσματα· ὅθεν ἀνάγκη τὴν τάξιν τῶν ἀποτελεσμάτων ἐκείνων ἐν τῷ αὐτοῦ λόγω προειληφέναι.

ST Ia, Q. 23, A. 1 Resp. (*Vatop*. 254, 116v, 31–117r, 4–60): …ὥσπερ ἐστὶν ἐν αὐτῷ καὶ ὁ λόγος τῆς εἰς τὸ τέλος τάξεως πάντων, ὃν φαμὲν ‘πρόνοιαν’, ὁ δὲ τοῦ γενησομένου λόγος ἐν τῇ τοῦ ποιητοῦ διανοίᾳ ὑπάρχων προϋπόστασίς τίς ἐστι τοῦ γενησομένου πράγματος.

7–10 ἀλλὰ…διδασκαλείου

ST Ia, Q. 116, A. 1 Resp. (*Coisl*. 280, 404v 15–19) = *FT I* 10 (134,25–30): Τοῦτο δὲ τῷ ὀνόματι παρῃτήσαντο χρήσασθαι οἱ θεῖοι διδάσκαλοι, διὰ τοὺς τοῦτο τὸ ὄνομα ἐπὶ τὴν δύναμιν τῆς τῶν ἄστρων θέσεως τοῦτο μεθέλκοντας· ὅθεν Αὐγουστῖνος φησὶν ἐν τῷ *περὶ τῆς Πολιτείας τοῦ Θεοῦ* “εἰ διὰ τοῦτο τις τῇ εἱμαρμένῃ τὰ ἀνθρώπινα ἀποδίδωσιν, ὅτι καὶ αὐτὴν τὴν τοῦ Θεοῦ βούλησιν ἢ δύναμιν τῷ τῆς εἱμαρμένης ὀνόματι καλεῖ, τῆς μὲν δόξης ἐχέσθω, τὴν δὲ γλῶτταν σωφρονιζέτω”.

SG III, 93.6 (*Taurin.* XXIII, 236v, 19–28) = *FT II* 5 (356,33–358,43): Κατὰ ταύτην τοίνυν τὴν ἐκδοχὴν τὴν εἱμαρμένην ἀρνεῖσθαι τὴν θείαν ἐστὶ πρόνοιαν ἀρνουμένων. Ἀλλ᾽ ἐπεὶ “οὐδ᾽ ὀνόματα κοινὰ τοῖς ἀπίστοις ὀφείλομεν ἔχειν”, ἵνα μὴ ἐκ τῆς κοινωνίας τῶν ὀνομάτων

ἀφορμὴ γένηται πλάνης, τοὺς πιστοὺς οὐ δεῖ τῷ τῆς ‘εἱμαρμένης’ ὀνόματι χρῆσθαι, ἵνα μὴ δοκῶμεν ἐκείνοις συντίθεσθαι, οἳ κακῶς περὶ τῆς εἱμαρμένης ὑπέλαβον πάντα ταῖς ἀνάγκαις τῶν ἀστέρων ὑποτιθέντες. Ὅθεν Αὐγουστῖνος φησὶν ἐν τῷ πέμπτῳ τοῦ *Περὶ τῆς πόλεως τοῦ Θεοῦ*· “εἴ τις τὴν τοῦ Θεοῦ δύναμιν ἢ τὴν ἐξουσίαν τῷ τῆς ‘εἱμαρμένης’ ὀνόματι καλοίη, τῆς δόξης ἐχέσθω, τὴν δὲ γλῶσσαν σωφρονιζέτω”. Καὶ Γρηγόριος κατὰ τὴν αὐτὴν δόξαν φησίν· “ἀπείη τῆς τῶν πιστῶν διανοίας εἱμαρμένην εἶναί τι λέγειν”.

SG III, 73.7 (*Taurin.* XXIII, 217v, 7–9): Διὰ τούτων δὲ καὶ ἡ τῶν Στωϊκῶν αἵρεσις ἀναιρεῖται, οἳ κατά τινα τῶν αἰτίων τάξιν ἀμεταποίητον, ἣν ἑλληνικῶς ‘εἱμαρμένην’ ὠνόμαζον, πάντα ἐξ ἀνάγκης ἔλεγον προϊέναι.

SG III, 84.10 (*Taurin.* XXIII, 227r, 21–23): Ὅθεν καὶ οἱ Στωϊκοὶ γεγόνασιν, οἵτινες ἀνάγκῃ τινὶ εἱμαρμένῃ ὑπέθεντο τὴν τῶν ἀνθρώπων ἄγεσθαι ζωήν.

9 προνοίας

ST Ia, Q. 22, A. 1 Resp. (*Vatop*. 254, 113r, 20–21): Αὐτὸς γάρ ἐστι τὸ ἔσχατον τέλος· αὐτὸς τοίνυν ὁ λόγος τῆς πρὸς τὸ τέλος τάξεως τῶν πραγμάτων, ‘πρόνοια’ ἐν τῷ Θεῷ ὀνομάζεται.

9 προορισμοῦ

ST Ia, Q. 23, A. 1 Resp. (*Vatop*. 254, 117r, 7–8): Ὅθεν ὁ λόγος τῆς ὁδηγίας τῆς ἐπὶ τὴν αἰώνιον ζωὴν τῆς λογικῆς κτίσεως ‘προορισμὸς’ ὀνομάζεται.

10–12 Ἔπειτα … τιθεῖσι

ST Ia, Q. 22, A. 2 Resp. (*Vatop*. 254, 113v, 28–32): Ἀπολογουμένοις ῥητέον ἂν εἴη ὅτι τὴν πρόνοιάν τινες μὲν παντελῶς ἀπηρνήσαντο, ὥσπερ Δημόκριτος καὶ Ἐπίκουρος, ὑποτιθέμενοι τὸν κόσμον αὐτομάτως γενέσθαι· τινὲς δὲ ἐνόμισαν τὰ ἄφθαρτα μόνον τῇ θείᾳ ὑποκεῖσθαι προνοίᾳ, τὰ δὲ φθαρτὰ καὶ αὐτὰ μὲν κατὰ τὰ ἄτομα οὐδαμῶς, ἀλλὰ μόνον κατὰ τὰ εἴδη· οὕτω γὰρ κἀκεῖνα ἄφθαρτα εἰσίν.

ST Ia, Q. 116, A. 1 Resp. (*Coisl*. 280, 404r, 13–16): Τινὲς δὲ πάντα τὰ ἀπὸ τύχης καὶ αὐτομάτου ἐν τοῖς ὑποκάτω τούτοις συμβαίνοντα, εἴτε ἐν τοῖς φυσικοῖς εἴτε ἀνθρωπίνοις, εἰς ὑψηλοτέραν τινὰ αἰτίαν ἀνάγειν ἠθέλησαν, τουτέστιν εἰς τὰ οὐράνια σώματα· καὶ κατὰ τοῦτο οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν ἡ εἱμαρμένη ἢ ἡ τῶν ἄστρων διάθεσις.

21–25 Προϋποτιθέμεθα … συμφωνεῖ

ST II^{a} II^{ae}, Q. 1, A. 8 Resp. (t. 15, 49,11–14) =*Par. Gr.* 1237, f. 6r / 9r), 22–24: Πρὸς τὸ πρῶτον τοίνυν λεκτέον ὅτι πολλὰ διὰ πίστεως κατέχομεν περὶ Θεοῦ, ἃ τῷ φυσικῷ λόγῳ οὐκ ἴσχυσαν ἐξευρεῖν οἱ φιλόσοφοι, οἷον περὶ τὴν αὐτοῦ πρόνοιαν καὶ τὸ παντοδύναμον καὶ τὸ μόνον ἐκεῖνον δεῖν λατρεύειν.

21–33 Προϋποτιθέμεθα … μόνοις

SG III, 49.8 (*Taurin.* XXIII, 192r, 10–18): Ἧς δὴ περὶ Θεοῦ γνώσεως ἀμηγέπη καὶ ἡμεῖς ἅψασθαι δυνάμεθα· διὰ γὰρ τῶν ἀποτελεσμάτων γινώσκομεν περὶ Θεοῦ ὅτι ἐστὶ καὶ ὅτι αἰτία τῶν ἄλλων ἐστί, τῶν ἄλλων ὑπερέχουσα καὶ “πάντων ἐξῃρημένη”. Καὶ τοῦτ’ ἐστὶν ἔσχατον καὶ τελειότατον τῆς ἡμετέρας γνώσεως, ὡς Διονύσιος φησὶν ἐν τῷ *Περὶ μυστικῆς θεολογίας* βιβλίῳ, ὅταν ὡς ἀγνώστως τῷ Θεῷ συναπτώμεθα· ὃ δὴ συμβαίνει, ὅταν περὶ Θεοῦ τὸ τί οὐκ ἔστι γινώσκομεν, τί δέ ἐστι παντελῶς ἄγνωστον μένει. Ὅθεν πρὸς τὸ τὴν ἐξοχωτάτην ἄγνοιαν ταύτην ἀποδειχθῆναι λέγεται περὶ τοῦ Μωϋσέως ἐν τῷ εἰκοστῷ τῆς Ἐξόδου ὅτι “εἰσέδυ εἰς τὸν γνόφον, ἐν ᾧ ἦν ὁ Θεός”.

SG III, 52.7 (*Taurin.* XXIII, 199v, 3–10): Ἐντεῦθεν ἐστὶν ὅπερ ἐν τῷ ἑνδεκάτῳ τῆς *Πρὸς Ῥωμαίους* λέγεται· “ἡ τοῦ Θεοῦ χάρις ζωὴ αἰώνιος”. Ἐν αὐτῇ γὰρ τῇ θεία θεωρίᾳ δείκνυμεν οὖσαν τὴν τοῦ ἀνθρώπου μακαριότητα, ἥτις “ζωὴ αἰώνιος” λέγεται. Πρὸς ἣν μόνῃ “τῇ τοῦ

Θεοῦ χάριτι" λεγόμεθα φθάνειν, ὅτι καὶ ἡ τοιαύτη θεωρία πᾶσαν εὐπορίαν κτιστὴν ὑπεραίρει καὶ πρὸς ταύτην ἀδύνατόν ἐστιν ἐλθεῖν εἰμὴ διὰ τῆς θείας δωρεᾶς. Τὸ δ' οὕτως τὰ κτίσματα ἀνάγεσθαι τῇ τοῦ Θεοῦ λογιζόμεθα χάριτι, ὡς καὶ ὁ Κύριος ἐν τῷ τρισκαιδεκάτῳ τοῦ *Ἰωάννου* φησίν· "ἐγὼ ἐμφανίσω αὐτῷ ἐμαυτόν".

SG III, 54.9 (*Taurin.* XXIII, 200v, 26–30): Ὅθεν καὶ ὁ Φιλόσοφός φησιν ἐν τῷ δευτέρῳ τῶν *Μετὰ τὰ φυσικὰ* ὡς "ὁ ἡμέτερος νοῦς οὕτως ἔχει πρὸς τὰ φανερώτατα τῶν πραγμάτων, ὥσπερ ὁ τῆς νυκτερίδος ὀφθαλμὸς πρὸς τὸν ἥλιον". Δεῖται τοίνυν ὁ κτιστὸς νοῦς θείῳ τινὶ φωτὶ πρὸς τὸ τὴν θείαν οὐσίαν ἰδεῖν δυνηθῆναι.

ST Ia, Q. 23, A. 1 Resp. (*Vatop*. 254, 116v, 20–23): Ἔτι τὰ διδόμενα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τοῖς ἀνθρώποις χαρίσματα ἀποκαλύπτονται τοῖς ἁγίοις ἀνδράσι, καθώς φησιν ὁ Ἀπόστολος ἐν τῷ πέμπτῳ τῆς *Πρὸς Κορινθίους* δευτέρας, "ἡμεῖς δὲ οὐ τὸ πνεῦμα τοῦ κόσμου τούτου ἐλάβομεν, ἀλλὰ τὸ πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ, ἵνα εἰδῶμεν τὰ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ χαρισθέντα ἡμῖν".

ST Ia, Q. 23, A. 8 Resp. (*Vatop*. 254, 122v, 29–30): Ὅθεν λέγεται ἐν τῷ ἐνδεκάτῳ τῆς *Πρὸς Ῥωμαίους*· "τίς ἔγνω νοῦν Κυρίου, ἢ τίς σύμβουλος αὐτοῦ ἐγένετο;".

2.1., 1–10 Αἴτιος…ἡγησάμενος

ST Ia, Q. 22, A. 2 Resp. (*Vatop*. 254, 114r, 10–122): τὸ δὲ τοῦ Θεοῦ αἰτιῶδες, ὅς ἐστι πρῶτον ποιητικόν, ἑαυτὸ εἰς πάντα τὰ ὄντα ἐκτείνει, καὶ οὐχὶ μόνον μέχρι τῶν τοῦ εἴδους ἀρχῶν, ἀλλὰ καὶ μέχρι τῶν τοῦ ἀτόμου ἀρχῶν· οὐ τῶν ἀφθάρτων μόνον, ἀλλὰ καὶ τῶν φθαρτῶν.

SG III, 49.12 (*Taurin.* XXIII, 197v, 5–9): Καὶ περαιτέρω δὲ φανερὸν ὅτι τὸ αἰτιῶδες τινὸς καὶ ἡ δύναμις τοσούτῳ μᾶλλον γινώσκεται, ὅσῳ πλείω καὶ μείζω τούτου ἀποτελέσματα εἴη φανερά. Ἐξ οὗ φανερὸν ὡς αἱ χωρισταὶ οὐσίαι τὸ αἰτιῶδες τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν αὐτοῦ δύναμιν ἡμῶν μᾶλλον γινώσκουσιν, εἰ καὶ ἡμεῖς πάντων τῶν ὄντων αἰτίαν ἴσμεν αὐτόν.

SG III, 64.8 (*Taurin.* XXIII, 208v, 9–10): Φανερὸν τοίνυν ὅτι ὁ Θεός ἐστιν αἴτιος τῆς ὅλης τάξεως τῶν πραγμάτων.

SG III, 69.27 (*Taurin.* XXIII, 214v, 31–34): Τὰ δὲ σώματα, σύνθετα ὄντα ἐξ ὕλης καὶ εἴδους, τῇ θείᾳ προσχωροῦσιν ὁμοιότητι, καθόσον ἔχουσιν εἶδος, ὅπερ Ἀριστοτέλης ἐν τῷ πρώτῳ τῶν *Φυσικῶν* "θεῖον τι" ὀνομάζει. Καὶ δια τοῦτο, καθόσον ἔχουσιν εἶδος, ποιοῦσι· πάσχουσι δέ, καθόσον ἔχουσιν ὕλην.

SG III, 70.6 (*Taurin.* XXIII, 214v, 38–215, 5): Ἀλλ' οὐδὲ μάταιόν ἐστιν, εἰ δι' ἑαυτοῦ πάντα τὰ φυσικὰ παράγειν δύναται ὁ Θεὸς, καὶ διά τινων ἄλλων αἰτίων ταῦτα παράγεσθαι. Οὐ γὰρ ἐκ τοῦ τὴν θείαν δύναμιν οὐκ ἀρκεῖν τοῦτ' ἐστίν, ἀλλὰ διὰ τὸ ἄπειρον τῆς ἀγαθότητος ταύτης, δι' ἣν τῆς ἑαυτοῦ ὁμοιότητος πᾶσιν κοινωνῆσαι οὐ μόνον κατὰ τὸ εἶναι, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸ ἑτέρων αἴτια δύνασθαι εἶναι· κατὰ γὰρ τούτους τοὺς δύο τρόπους πάντα κοινῶς τὰ κτίσματα τῆς θείας τυγχάνουσιν ὁμοιότητος, ὡς προαποδέδεικται.

ST I, Q. 22 A. 3 Resp. (*Vatop*. 254, 115r, 29–32): ὅσον τοίνυν πρὸς τὸ πρότερον, ἀμέσως πάντων ὁ Θεὸς προνοεῖ διὰ τὸ ἐν τῷ θείῳ νῷ τὸν λόγον εἶναι τῆς τάξεως πάντων καὶ τῶν ἐλαχίστων καὶ ὅσας αἰτίας τινῶν ἀποτελεσμάτων δέδωκεν αὐταῖς δύναμιν πρὸς τὸ παράγειν ἐκεῖνα τὰ ἀποτελέσματα.

ST Ia, Q. 22, A. 3 Resp. (*Vatop*. 254, 115v, 16–18): Πρὸς τὸ δεύτερον, διὰ τοῦ τὸν Θεὸν ἀμέσως ἔχειν πρόνοιαν πάντων, αἱ δεύτεραι αἰτίαι οὐκ ἀναιροῦνται· ἀποπληρωτικαὶ γάρ εἰσι τῆς τοιαύτης τάξεως, ὡς δῆλον ἐκ τῶν εἰρημένων.

10–13 διὰ…φυτά

SG III, 64.8 (*Taurin.* XXIII, 208r, 5–9): Ἐν μὲν γὰρ τοῖς ὑποκάτω σώμασι, ἃ δὴ μάλιστα τῇ τῆς φύσεως ἀνομοιότητι διίστανται τοῦ Θεοῦ, πολύ ἐστι τὸ ἀσθενὲς καὶ ἐνδέον τῆς κατὰ φύσιν ἀκολουθίας, ὥσπερ ἐν τοῖς ἀμβλώμασι καὶ τοῖς ἄλλοις τοῖς ἀπὸ τύχης· ὅπερ οὐδέποτε τοῖς οὐρανίοις συμβαίνει σώμασι, καίτοι ταῦτα μεταβλητά εἰσι τινὰ τρόπον, ὅπερ ἐν ταῖς νοεραῖς οὐσίαις οὐ συμβαίνει.

12 κἀν…τούτοις

ST Ia, Q. 116, A.1 Resp. (*Coisl*. 280, 404r, 13–16): τινὲς δὲ πάντα τὰ ἀπὸ τύχης καὶ αὐτομάτου ἐν τοῖς ὑποκάτω τούτοις συμβαίνοντα, εἴτε ἐν τοῖς φυσικοῖς εἴτε ἀνθρωπίνοις εἰς ὑψηλοτέραν τινὰ αἰτίαν ἀνάγειν ἠθέλησαν· τουτέστιν εἰς τὰ οὐράνια σώματα· καὶ κατὰ τοῦτο οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν ἡ εἱμαρμένη ἢ ἡ τῶν ἄστρων διάθεσις.

13–21 ὁμοειδῶς…ἁπάντων

ST Ia, Q. 22, A. 3 Resp. (*Vatop*. 254, 98v, 10–12 =*Vat. Gr.* 609, 44v, 36–38): …ὅσον δὲ πρὸς τὸ δεύτερον, εἰσί τινα μέσα τῆς θείας προνοίας· τὰ γὰρ ταπεινότερα διὰ τῶν ὑψηλοτέρων κυβερνῶνται, οὐ δι' ἀσθένειαν τῆς τῆς προνοίας δυνάμεως, ἀλλὰ διὰ τὴν ὑπερβολὴν τῆς ἀγαθότητος, ἵνα καὶ τὴν τοῦ αἰτιώδους ἀξίας καὶ τοῖς κτίσμασι μεταδοίη.

18–23 αὕτη…παραγομένων

SG III, 69.29 (*Taurin.* XXIII, 214v, 3–5): Μὴ τοίνυν ἀνέλωμεν τὰς ἰδίας ἐνεργείας τῶν κτιστῶν πραγμάτων, εἰ καὶ πάντα τὰ τούτων ἀποτελέσματα ἀνατιθέαμεν τῷ Θεῷ ὥσπερ ἐν ἅπασιν ἐνεργοῦντι.

SG III, 70.5 (*Taurin.* XXIII, 214v, 25–36): Ἀνάγκη τοίνυν τὴν τοῦ κάτω ποιοῦντος ἐνέργειαν μὴ ἐκ τῆς αὐτοῦ μόνον ἰδίας δυνάμεως εἶναι, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς πάντων τῶν ἀνωτέρω ποιούντων δυνάμεως· ἐνεργεῖ γὰρ τῇ πάντων δυνάμει. Καὶ ὥσπερ τὸ ἔσχατον τῶν ποιούντων ἄμεσόν ἐστι ποιητικόν, οὕτως ἡ δύναμις τοῦ πρώτως ποιούντως ἄμεσόν ἐστι πρὸς τὸ παραχθησόμενον ἀποτέλεσμα. Ἡ γὰρ τοῦ ἐσχάτου ποιοῦντος δύναμις οὐχ ἀφ' ἑαυτῆς ἔχει παράγειν τὸ τοδὶ παράγειν, ἀλλ' ἐκ τῆς δυνάμεως τοῦ προσεχῶς ὑπεράνω, κἀκείνου ἡ δύναμις ἐκ τῆς τοῦ ὑπεράνω αὐτῆς· καὶ οὕτως ἡ δύναμις τοῦ πρώτως ποιοῦντος ἀφ' ἑαυτῆς ἐστι παρακτική· ὃ δῆλον ἐν ταῖς ἀρχαῖς τῶν ἀποδείξεων, ὧν τὸ πρῶτόν ἐστιν ἄμεσον. Ὥσπερ τοίνυν οὐκ ἔστιν ἄτοπον ταὐτὸ καὶ ἓν ἀποτέλεσμα ἔκ τινος ποιοῦντος καὶ τῆς δυνάμεως ἐκείνου παράγεσθαι, οὕτως οὐκ ἔστιν ἄτοπον ταὐτὸ καὶ ἓν ἀποτέλεσμα παράγεσθαι ἔκ τε τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ κάτω ποιοῦντος ἀμέσως ἐξ ἑκατέρου, εἰ καὶ ἕτερον καὶ ἕτερον τρόπον.

SG III, 100.3 (*Taurin.* XXIII, 244v, 35–245r, 4): Ἔτι, ἐπεὶ ὁ Θεὸς πρῶτον ἐστὶ ποιοῦν, ὡς προαποδέδεικται, πάντα τὰ μετ' αὐτὸν ὥσπέρ τινά εἰσιν ὄργανα αὐτοῦ. Τὰ δὲ ὄργανα πρὸς τοῦτο γεγόνασιν, ὥστε τῇ τοῦ πρώτως ποιοῦντος ἐνεργείᾳ δουλεύειν, ὅταν ὑπ' ἐκείνου κινῶνται· ὥστε τοιαύτη τις ἡ τοῦ ὀργάνου ὕλη καὶ τὸ εἶδος ὀφείλει εἶναι, ὡς ἁρμόζον τῇ ἐνεργείᾳ ἣν σκοπεῖ τὸ πρώτως ποιοῦν. Καὶ διατοῦτο οὐκ ἔστι παρὰ τὴν τοῦ ὀργάνου φύσιν τὸ ὑπὸ τοῦ πρώτου ποιοῦντος κινεῖσθαι, ἔστι δὲ μάλιστα οἰκεῖον αὐτῷ. Οὐκ ἄρα παρὰ φύσιν ἐστίν, ὅταν ὀπωσοῦν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κινῶνται τὰ κτίσματα· οὕτω γὰρ γεγόνασιν, ὥστε δουλεύειν αὐτῷ.

2.2., 1–10 Ταῦτα…αἴτιον

SG III, 67.5 (*Taurin.* XXIII, 210v, 34–211r, 5): Ἔτι, ἐν πάσαις ταῖς ποιητικαῖς καὶ τεταγμέναις αἰτίαις ἀνάγκη ἀεὶ τὰς ἑπομένας αἰτίας τῇ δυνάμει τῆς πρώτης αἰτίας ποιεῖν. Ὥσπερ ἐν τοῖς φυσικοῖς τὰ ὑπὸ κάτω σώματα δρῶσι τῇ δυνάμει τῶν οὐρανίων σωμάτων· καὶ ἐν τοῖς ἑκουσίοις πάντες οἱ τεχνῖται ποιοῦσι κατὰ τὸ πρόσταγμα τοῦ ἀρχιτέκτονος. Ἐν δὲ τῇ τάξει τῶν ποιητικῶν αἰτίων ὁ Θεός ἐστι πρώτη αἰτία, ὡς ἐν τῷ πρώτῳ δέδεικται. Πάσαι τοίνυν αἱ ὑπὸ κάτω αἰτίαι ποιητικαὶ τῇ τούτου δυνάμει ποιοῦσι. Τῆς δὲ ἐνεργείας αἴτιον μᾶλλον ἐστὶν ἐκεῖνο, οὗ τῇ δυνάμει γίνεται τὸ γινόμενον ἢ τὸ ποιοῦν· ὥσπερ τὸ πρώτως ποιοῦν μᾶλλον ἢ τὸ ὄργανον. Ὁ Θεὸς ἄρα ἀρχικώτερόν ἐστιν ὑπερέχουσα αἰτία πάσης ἐνεργείας ἢ αἱ δεύτεραι ποιητικαὶ αἰτίαι.

3–4 τὸ…Θεοῦ

ST Ia, Q. 22, A. 2 Resp. (*Vatop*. 254, 114r, 10–12): Τὸ δὲ τοῦ Θεοῦ αἰτιῶδες, ὅς ἐστι πρῶτον ποιητικόν, ἑαυτὸ εἰς πάντα τὰ ὄντα ἐκτείνει, καὶ οὐχὶ μόνον μέχρι τῶν τοῦ εἴδους ἀρχῶν, ἀλλὰ καὶ μέχρι τῶν τοῦ ἀτόμου ἀρχῶν, οὐ τῶν ἀφθάρτων μόνον, ἀλλὰ καὶ τῶν φθαρτῶν.

11–29 Κοινότατος… παραγωγήν

SG III, 14.4 (*Taurin.* XXIII, 169v, 15–18): Ἡ δὲ ἐν τῇ αἰτίᾳ ἀσθένειᾳ κακόν τί ἐστιν. Οὐ δύναται μέντοι αἰτία εἶναι καθ' αὑτήν, ἐπεὶ οὐκ ἐστί τι αἴτιον καθὸ ἐστὶν ἀσθενές, ἀλλὰ καθό ἐστιν ὄν· εἰ γὰρ ὅλον ἀσθενήσει, οὐδενὸς δυνήσεται αἴτιον εἶναι.

SG III, 17.4 (*Taurin.* XXIII, 170v, 2–7): Ἔτι, ἐν παντὶ γένει αἰτίων ἡ πρώτη αἰτία τῆς δευτέρας ἐστὶ μᾶλλον αἰτία· ἡ γὰρ δευτέρα οὐκ ἔστιν αἰτία εἰμὴ διὰ τὴν πρώτην. Ὃ ἄρα ἐστὶ πρώτη αἰτία ἐν τῇ τῶν τελικῶν αἰτίων τάξει, ἀνάγκη μᾶλλον εἶναι τελικὴν ἑκάστου ἢ ἡ προσεχὴς τελικὴ αἰτία. Ἀλλ' ὁ Θεὸς ἐν τῇ τάξει τῶν τελικῶν αἰτίων πρώτη ἐστὶν αἰτία· ἐπεὶ καὶ ἔσχατόν ἐστι ἐν τῇ τάξει τῶν ἀγαθῶν. Ἔστιν ἄρα καὶ μᾶλλον τέλος ἑκάστου παντὸς ἄλλου τέλους προσεχοῦς.

SG III, 65.3 (*Taurin.* XXIII, 208v, 22–24): Ἔτι, ἀνάγκη ταὐτὸν αἴτιον εἶναι τοῦ τε πράγματος καὶ τῆς διοικήσεως αὐτοῦ ἢ συντηρήσεως· ἡ γὰρ τοῦ πράγματος συντήρησις οὐδὲν ἕτερόν ἐστιν ἢ ἡ τοῦ εἶναι αὐτὸ συνέχεια.

SG III, 65.4 (*Taurin.* XXIII, 209r, 2–7): Αὕτη δὲ ἡ αἰτία ὁ Θεός ἐστιν, ἢ ἀμέσως ἢ ἐμμέσως· δέδεικται γὰρ ὅτι αὐτός ἐστι πάντων πρώτη αἰτία. Ἀνάγκη τοίνυν αὐτὸν πρὸς τὴν τῶν εἰδῶν συντήρησιν ἔχειν, ὥσπερ οὗτος ὁ ἐν τῇ ὕλῃ γεννῶν πρὸς τὴν γένεσιν, ἧς ἐστι καθ ἑαυτὸν αἴτιος. Ἡ δὲ γένεσις παύεται τῆς τοῦ γεννῶντος ἐνεργείας παυομένης. Ὥστε καὶ πάντα τὰ τῶν πραγμάτων εἴδη ἐπαύσαντο ἄν, τῆς θείας παυομένης ἐνέργειας. Ὁ Θεὸς τοίνυν τῇ ἑαυτοῦ ἐνεργείᾳ ἐν τῷ εἶναι τὰ πράγματα συντηρεῖ.

SG III, 65.6 (*Taurin.* XXIII, 209r, 24–25): Πάντα τοίνυν τὰ φυσικὰ τῇ τοῦ Θεοῦ μόνον δυνάμει ἐν τῷ εἶναι συντηροῦνται.

SG III, 66.6 (*Taurin.* XXIII, 210r, 27–31): Ὥστε τὸ εἶναι ἴδιόν ἐστιν ἀποτέλεσμα τοῦ πρώτου ποιοῦντος, καὶ πάντα τὰ ἄλλα ποιοῦσιν αὐτό, καθόσον ποιοῦσι τῇ δυνάμει τοῦ πρώτως ποιοῦντος. Τὰ δὲ δευτέρως ποιοῦντα, ὥσπερ καταμερίζοντα καὶ ἀφορίζοντα τὴν ἐνέργειαν τοῦ πρώτως ποιοῦντος, ποιοῦσι τὰς ἄλλας τελειότητας, αἷς τὸ εἶναι ἀφορίζεται, ὥσπερ τὰ ἴδια ἀποτελέσματα.

17–18 Οὐ… βούλεσθαι

ST Ia, Q. 19, A. 4 Resp. (*Vatop*. 254, 98r, 10–12): Ἀπολογουμένοις ῥητέον ἂν εἴη ὅτι ἀνάγκη τὴν τοῦ Θεοῦ βούλησιν αἰτίαν λέγειν τῶν ὄντων, καὶ τὸν Θεὸν θελήσει ποιεῖν, ἀλλ' οὐκ ἀνάγκη φύσεως ὥς τινες ὠήθησαν.

SG III, 1.2 (*Taurin.* XXIII, 160r, 8–10): Τοῖς δὲ ἄλλοις οὐ φύσεως ἀνάγκῃ τὸ εἶναι διένειμεν, ἀλλὰ κατὰ τὸ τῆς αὐτῆς θελήσεως αὐτεξούσιον…

SG III, 64.9 (*Taurin.* XXIII, 208r, 11–13): Ἔτι, ὡς προαποδέδεικται, ὁ Θεὸς εἰς τὸ εἶναι τὰ πάντα παρήγαγεν οὐκ ἐξ ἀνάγκης τῆς φύσεως, ἀλλὰ κατὰ βούλησιν καὶ νοῦν.

SG III, 75.5 (*Taurin.* XXIII, 218v, 4–5): Ἔτι, δέδεικται ἀνωτέρω ὡς ὁ Θεὸς ἐν τοῖς κτιστοῖς πράγμασιν οὐκ ἐκ φυσικῆς ἀνάγκης ποιεῖ, ἀλλὰ διὰ νοῦ καὶ θελήσεως.

SG III, 98.4 (*Taurin.* XXIII, 243r, 21–22): Οὐ δυνατὸν δὲ ποιεῖν τι τὸν Θεόν, ὃ μὴ ἔστι θελητὸν ὑπ' αὐτοῦ· ἐπεὶ τὰ κτίσματα οὐ φυσικῶς προΐασιν ἐξ αὐτοῦ, ἀλλὰ θελήσει, ὡς δέδεικται.

SG III, 99.10 (*Taurin.* XXIII, 244v, 14–19): Τοῦτο γὰρ καὶ πρὸς φανέρωσιν τῆς αὐτοῦ δυνάμεως πολλάκις ποιεῖ. Οὐδένα γὰρ τρόπον φανερώτερον γενέσθαι δυνατὸν τὸ τὴν φύσιν ὅλην τῇ θείᾳ ὑποτετάχθαι βουλήσει ἢ ἐκ τοῦ τοῦτόν ποτε παρὰ τὴν τάξιν τῆς φύσεως ἐνεργεῖν τι· ἐκ τούτου γὰρ φαίνεται τὸ τὴν τῶν πραγμάτων τάξιν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ οὐκ ἐκ φυσικῆς ἀνάγκης, ἀλλ' ἀπὸ ἐλευθέρας βουλήσεως προελθεῖν.

22–29 Καὶ…παραγωγήν

SG III, 20.4 (*Taurin.* XXIII, 172r, 9–15): Τινῶν μὲν γὰρ ἐξ ὕλης καὶ εἴδους συγκειμένων ὅλην τὴν δύναμιν τὸ εἶδος ἀποπληροῖ, οὕτως ὥστε μὴ ὑπολείπεσθαι ἐν τῇ ὕλῃ δύναμιν πρὸς ἐκεῖνο τὸ εἶδος. Τοιαῦτα δέ εἰσι τὰ οὐράνια σώματα, ἅτινα ἐξ ὅλης τῆς ἑαυτῶν ὑφεστήκασιν ὕλης. Τινῶν δὲ εἴδη οὐχ ὅλην τὴν δύναμιν τῆς ὕλης ἀποπληροῖ. Ὅθεν ἐν τῇ ὕλῃ μένει δύναμις πρὸς ἕτερον εἶδος· ὥσπερ φανερὸν ἐν τοῖς στοιχείοις καὶ τοῖς στοιχειωτοῖς.

SG III, 1.5 (*Taurin.* XXIII, 160r, 35–160v, 1): Ἕτερα δέ, φθαρτὰ ὄντα, τοῦ κατὰ φύσιν εἶναι ἔνδειαν δύνανται πάσχειν, ἥτις ἄλλου αὐξήσει ἀναπληροῦται· ἑνὸς γὰρ φθαρέντος ἄλλο γεννᾶται.

2.3., 1–7 Εἰ…οὐσιῶν

SG III, 69.23 (*Taurin.* XXIII, 213v, 25–29): Ὃ δὲ διὰ τῆς ἑτέρου δυνάμεως δρᾷ, προάγει ἀποτέλεσμα ὅμοιον οὐκ ἑαυτῷ μόνον, ἀλλὰ μᾶλλον ἐκείνῳ οὗ τῇ δυνάμει ποιεῖ· ὥσπερ ἐκ τῆς τοῦ ὀργάνου ἐνεργείας γίνεται ἐν τῷ τεχνητῷ ὁμοιότης τοῦ τῆς τέχνης εἴδους. Ἐξ οὗ συνάγεται τὸ ἐκ τῆς τῶν συμβεβηκότων εἰδῶν ἐνεργείας τὰ οὐσιώδη προάγεσθαι εἴδη, καθόσον ὀργανικῶς δρῶσι τῇ τῶν οὐσιωδῶν εἰδῶν δυνάμει.

ST Ia, Q. 22, A. 3 Resp. (*Vatop*. 254, 114r, 10–15): Τὸ δὲ τοῦ Θεοῦ αἰτιῶδες, ὅς ἐστι πρῶτον ποιητικόν, ἑαυτὸ εἰς πάντα τὰ ὄντα ἐκτείνει, καὶ οὐχὶ μόνον μέχρι τῶν τοῦ εἴδους ἀρχῶν, ἀλλὰ καὶ μέχρι τῶν τοῦ ἀτόμου ἀρχῶν, οὐ τῶν ἀφθάρτων μόνον, ἀλλὰ καὶ τῶν φθαρτῶν· ὅθεν ἀνάγκη πάντα τὰ ἀμηγέπη τοῦ εἶναι μετέχοντα παρὰ τοῦ Θεοῦ εἰς τὸ τέλος, καθώς φησιν ὁ Ἀπόστολος ἐν τῷ τρισκαιδεκάτῳ τῆς *πρὸς Ῥωμαίους*, "τὰ παρὰ Θεοῦ, τεταγμένα εἰσὶν".

ST Ia, Q. 22, A. 3 Resp. (*Vatop*. 254, 115v, 2–4): …εἰσὶ τινὰ μέσα τῆς θείας προνοίας· τὰ γὰρ ταπεινότερα διὰ τῶν ὑψηλοτέρων κυβερνῶνται, οὐ δι' ἀσθένειαν τῆς τῆς προνοίας δυνάμεως, ἀλλὰ διὰ τὴν ὑπερβολὴν τῆς ἀγαθότητος, ἵνα καὶ τὴν τοῦ αἰτιώδους ἀξίας καὶ τοῖς κτίσμασι μεταδοίη.

ST Ia, Q. 22, A. 4 Resp. (*Vatop*. 254, 116r, 7–17): Ἀπολογουμένοις ῥητέον ἂν εἴη ὅτι ἡ θεία πρόνοιά τισι μὲν τῶν ὄντων ἀνάγκην ἐπιτίθησιν, οὐ μὴν ἅπασιν, ὥς τινες ἐπίστευσαν· τῆς γὰρ προνοίας ἐστὶν εἰς τὸ τέλος τὰ πράγματα τάττειν· μετὰ δὲ τὴν θείαν ἀγαθότητα χωριστὸν τέλος τῶν πραγμάτων ὑπάρχουσαν, ἀρχοειδὲς καὶ ἐν τοῖς πράγμασιν ὑφεστὼς ἀγαθόν, ἡ τελειότης ἐστὶ τοῦ παντὸς, ἥτις οὐκ ἂν ἦν, μὴ πάντων τῶν τοῦ εἶναι βαθμῶν, ἐν τοῖς πράγμασιν εὑρισκομένων· ὅθεν τῆς θείας προνοίας ἐστὶν προάγειν πάντας τοὺς τῶν ὄντων βαθμούς Καὶ διὰ τοῦτό τισι μὲν τῶν ἀποτελεσμάτων προητοίμασεν ἀναγκαίας αἰτίας, ὥστ' ἐξ ἀνάγκης ἀποβαίνειν, ἄλλοις δὲ ἐνδεχομένας, ὥστ' ἀποβαίνειν ἐνδεχομένως κατὰ τὴν ἕξιν τῶν προσεχῶν αἰτίων.

ST Ia, Q. 23, A. 6 Resp. (*Vatop*. 254, 121r, 20–24): …ὁ προορισμὸς μέρος προνοίας ἐστίν· οὐ πάντα δὲ τὰ τῇ προνοίᾳ ὑποκείμενα καὶ ἀναγκαῖα εἰσίν, ἀλλὰ τινὰ καὶ ἐνδεχομένως ἀποβαίνει κατὰ τὴν ἕξιν τῶν δευτέρων αἰτίων, ἃς ἔταξεν ἡ θεία πρόνοια πρὸς τὰ τοιαῦτα ἀποτελέσματα· ἀλλ' ὅμως ἡ τῆς προνοίας τάξις ἀσφαλής ἐστιν.

5–7 Ἐκείνων…μόνον

SG III, 67.5 (*Taurin.* XXIII, 211r, 2): Πᾶσαι τοίνυν αἱ ὑποκάτω αἰτίαι ποιητικαὶ τῇ τούτου δυνάμει ποιοῦσι.

7–13 Δημιουργεῖ…δηλονότι

SG III, 71.2 (*Taurin.* XXIII, 215r, 12–17): Ἡ γὰρ θεία κυβέρνησις, δι' ἧς ὁ Θεὸς ἐν τοῖς πράγμασιν ἐνεργεῖ, τὴν τῶν δευτέρων αἰτίων ἐνέργειαν οὐ κωλύει… Συμβαίνει δὲ προϊέναί τινα ἐν τῷ ἀποτελέσματι στέρησιν διά τινα ἀσθένειαν τῆς δευτέρας ποιητικῆς αἰτίας, ἐν τῷ

πρώτῳ ποιοῦντι μηδενὸς ὄντος τοιούτου. Ὥσπερ ἐν τῷ τοῦ τεχνίτου ἀποτελέσματι ἔχοντος τελείαν τὴν τέχνην συμβαίνει τις στέρησις διὰ τὴν τοῦ ὀργάνου ἀνεπιτηδειότητα.

SG III, 100.6 (*Taurin.* XXIII, 245r, 17–22): Ἔτι, πάντα τὰ κτίσματα οὕτω πρὸς τὸν Θεὸν παραβάλλεται, ὥσπερ τὰ τεχνητὰ πρὸς τὸν τεχνίτην… Ὅθεν ὅλη ἡ φύσις ὥσπερ τι τεχνητόν ἐστι πρὸς τὴν θείαν τέχνην. Οὐκ ἔστι δὲ παρὰ τὸν λόγον τοῦ τεχνητοῦ, εἴ τις τεχνίτης ἄλλως τι ἐν τῷ ἑαυτοῦ τεχνητῷ ἐνεργεῖ μετὰ τὸ δοῦναι αὐτῷ τὸ πρῶτον εἶδος. Οὐδ' ἄρα παρὰ φύσιν ἐστὶν εἰ ἐν τοῖς φυσικοῖς ὁ Θεὸς ἑτέρως ἐνεργεῖ ἢ ὡς ὁ εἰωθὼς ἔχει τῆς φύσεως δρόμος.

ST Ia, Q. 22, A. 1 Resp. (*Vatop*. 254, 113r, 7–9): Ἐπεὶ δ' ὁ Θεὸς αἴτιός ἐστι διὰ νοῦ τῶν πραγμάτων ἑκάστου τῶν ἀποτελεσμάτων αὐτοῦ, ἀνάγκη ἐν αὐτῷ τὸν λόγον προϋφεστάναι…

13–22 Ταύτῃ…πρέποι

SG III, 10.15 (*Taurin.* XXIII, 167v, 10–14): Ἡ γὰρ τελειότης τῆς ποιητικῆς δυνάμεως πάσης ἀρχῆς τοῦ ἀνωτέρου ἤρτηται ποιητικοῦ· τὸ γὰρ δευτέρως ποιοῦν τῇ τοῦ πρώτου ποιοῦντος δυνάμει ποιεῖ. Ὅταν τοίνυν τὸ δευτέρως ποιοῦν ὑπὸ τὴν τάξιν μένῃ τοῦ πρώτου ποιοῦντος, τελείως ποιεῖ· ἀτελῶς δὲ ποιεῖ, ἂν συμβῇ τοῦτο τῆς πρὸς τὸ πρῶτον τάξεως ἐκπεσεῖν· ὡς φανερὸν ἐπὶ τοῦ ὀργάνου, ὅταν ἀνεπιτήδειον ᾖ πρὸς τὴν κίνησιν τοῦ ποιοῦντος.

SG III, 25.1 (*Taurin.* XXIII, 177r, 30–34): Ἐπεὶ δὲ πάντα, καὶ τὰ νοῦ ἐστερημένα, κτίσματα ὥσπερ εἰς ἔσχατον τέλος τὸν Θεόν εἰσι τεταγμένα, πρὸς δὲ τοῦτ' ἀφικνοῦνται πάντα τὸ τέλος, καθόσον τῆς θείας ὁμοιότητός τι μετέχουσι, τὰ νοερὰ κτίσματα ὑψηλοτέρῳ τινὶ καὶ ἰδικοτέρῳ τρόπῳ πρὸς τὸν Θεὸν ἀφικνοῦνται, τουτέστι τῷ διὰ τῆς ἰδίας ἐνεργείας αὐτὸν νοεῖν. Ὥστ' ἀνάγκη τοῦτ' εἶναι τοῦ νοεροῦ κτίσματος τέλος, τὸ τὸν Θεὸν δηλονότι νοεῖν.

SG III, 25.6 (*Taurin.* XXIII, 177v, 29–37): Ἔτι, ὥσπερ τὰ ἐστερημένα νοῦ εἰς τὸν Θεὸν ὡς εἰς τέλος τείνει διὰ τῆς ὁδοῦ τῆς ἀφομοιώσεως, οὕτως αἱ νοεραὶ οὐσίαι διὰ τῆς ὁδοῦ τῆς γνώσεως… Τὰ δὲ ἐστερημένα νοῦ, καὶ εἰ πρὸς τὴν τῶν προσεχῶν ποιούντων ὁμοίωσιν τείνει, οὐ μέντοι ἐκεῖ ἠρεμεῖ ὁ τῆς φύσεως σκοπός, ἀλλ' ἀντὶ τέλους τὴν πρὸς τὸ ἔσχατον ἀγαθὸν ἀφομοίωσιν ἔχει, εἰ καὶ λίαν ἀτελῶς τῆς ὁμοιότητος ἅπτοιτο ταύτης. Ὁ ἄρα νοῦς, ὅσον ἂν ἐλάχιστον μετέχειν τῆς θείας γνώσεως δύναιτο, ἀντὶ ἐσχάτου τέλους αὐτῷ τοῦτ' ἔσται, μᾶλλον τῆς τελείας τῶν ὑποκάτω νοητῶν γνώσεως.

SG III, 69.14 (*Taurin.* XXIII, 213r, 1–3): Εἰ τοίνυν τοῖς ἄλλοις ὅσον πρὸς τὸ εἶναι τῆς ἑαυτοῦ ὁμοιότητος ἐκοινώνησε, καθόσον εἰς τὸ εἶναι ταῦτα παρήγαγεν, ἐπόμενόν ἐστι τούτοις τῆς ἑαυτοῦ ὁμοιότητος κοινωνῆσαι κατὰ τὸ ποιεῖν, ὥστε καὶ τὰ κτίσματα ἰδίας ἔχειν ἐνεργείας.

SG III, 70.6 (*Taurin.* XXIII, 214v, 38–215r, 5): Ἀλλ' οὐδὲ μάταιόν ἐστιν, εἰ δι' ἑαυτοῦ πάντα τὰ φυσικὰ παράγειν δύναται ὁ Θεὸς, καὶ διά τινων ἄλλων αἰτίων ταῦτα παράγεσθαι. Οὐ γὰρ ἐκ τοῦ τὴν θείαν δύναμιν οὐκ ἀρκεῖν τοῦτ' ἐστίν, ἀλλὰ διὰ τὸ ἄπειρον τῆς ἀγαθότητος ταύτης, δι' ἣν τῆς ἑαυτοῦ ὁμοιότητος πᾶσιν κοινωνῆσαι οὐ μόνον κατὰ τὸ εἶναι, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸ ἑτέρων αἴτια δύνασθαι εἶναι· κατὰ γὰρ τούτους τοὺς δύο τρόπους πάντα κοινῶς τὰ κτίσματα τῆς θείας τυγχάνουσιν ὁμοιότητος…

SG III, 77.5 (*Taurin.* XXIII, 221r, 18–26): Ἔτι, τὸ τῆς τάξεως διὰ πάντων ἁρμόζον τὴν τελειότητα δείκνυσι τῆς προνοίας· ἡ γὰρ τάξις τῆς προνοίας ἴδιόν ἐστιν ἔργον. Τῇ δὲ τῆς τάξεως εὐφυΐα προσήκει τὸ μηδὲν ἄτακτον καταλείπεσθαι. Ἡ τελειότης ἄρα τῆς θείας προνοίας ἀπαιτεῖ τὸ τήν τινων ὑπεροχὴν πρὸς τὰ ἄλλα ἄγειν εἰς ἁρμόζουσαν τάξιν. Τοῦτο δὲ γίνεται, ὅταν ἐκ τοῦ πληρώματός τινων τῶν μᾶλλον ἐχόντων ἀγαθόν τι προΐῃ τοῖς ἧττον ἔχουσιν. Ἐπεὶ τοίνυν ἡ τελειότης τοῦ παντὸς ἀπαιτεῖ τῆς θείας προνοίας τό τινα μᾶλλον τῆς θείας μετέχειν ἀγαθότητος…, ἡ τελειότης ἀπαιτεῖ τῆς θείας προνοίας τὸ διὰ τῶν μᾶλλον τῆς θείας ἀγαθότητος μετεχόντων τὴν τῆς θείας ἀρχῆς ὑπηρεσίαν πληροῦσθαι.

ST Ia, Q. 19, A. 2 Resp. (*Vatop*. 254, 97r, 22–31): Ὅθεν ὁρῶμεν καὶ πᾶν τὸ ποιοῦν, καθόσον ἐστὶν ἐνεργεία καὶ τέλειον, ποιεῖν ὅμοιον ἑαυτοῦ· ὅθεν καὶ τοῦτο τῷ τῆς ἀγαθότητος λόγῳ προσήκει, τὸ καὶ τοῖς ἄλλοις κοινωνεῖν τοῦ ἀγαθοῦ, ὅπέρ τις ἔχει, κατὰ τὸ δυνατόν. Καὶ

τοῦτο μάλιστα τῇ θείᾳ βουλήσει προσήκει· ἀφ' ἧς διά τινος ὁμοιώσεως πᾶσα πρόεισι τελειότης. Ὅθεν, εἰ πάντα τὰ φυσικὰ, καθόσον εἰσὶ τέλεια, τοῖς ἄλλοις τοῦ ἰδίου ἀγαθοῦ κοινωνεῖ, πολλῷ μᾶλλον τῷ Θεῷ προσήκει ἵνα τοῦ ἰδίου ἀγαθοῦ τοῖς ἄλλοις κατὰ τὸ δυνατὸν κοινωνῇ. Καὶ τοῦτον τὸν τρόπον βούλεται καὶ ἑαυτὸν καὶ τὰ ἄλλα, ἀλλ' ἑαυτὸν μὲν ὡς τέλος, τὰ δ' ἄλλα ὡς πρὸς τὸ τέλος, καθόσον τῇ θείᾳ ἀγαθότητι πρέπον ἐστὶ τὸ τὰ ἄλλα ταύτης μετέχειν.

14–15 κοινωνεῖ… τεχνίτῃ

SG III, 19.1 (*Taurin.* XXIII, 171v, 7–8): Εἰ γὰρ πάντα ὥσπερ εἰς ἔσχατον τέλος φέρονται τὸν Θεόν, ὥστε τυχεῖν τῆς αὐτοῦ ἀγαθότητος, ἔπεται τὸ τῶν πραγμάτων ἔσχατον τέλος εἶναι τὸ τῷ Θεῷ ὁμοιοῦσθαι.

SG III, 69.22 (*Taurin.* XXIII, 213v, 19): Οὕτω γὰρ τὸ ποιοῦν ὅμοιον ἑαυτῷ ἀποτέλεσμα προάγει.

16–17 εἴ[1]… πηγῆς

SG III, 66.5 (*Taurin.* XXIII, 210r, 19–20): Ἡ γὰρ τελειότης τῆς τοῦ δευτέρως ποιοῦντος δυνάμεως ἐκ τῆς τοῦ πρώτως ποιοῦντος δυνάμεως ἐστί.

SG III, 66.6 (*Taurin.* XXIII, 210r, 28–31): Τὰ δὲ δευτέρως ποιοῦντα, ὥσπερ καταμερίζονται καὶ ἀφορίζονται τὴν ἐνέργειαν τοῦ πρώτου ποιοῦντος, ποιοῦσι τὰς ἄλλας τελειότητας, αἷς τὸ εἶναι ἀφορίζεται, ὥσπερ ἴδια ἀποτελέσματα.

17–22 Ὡμοίωται… πρέποι

SG III, 77.4 (*Taurin.* XXIII, 221r, 13–18): Ἔτι, τῇ τοῦ ἄρχοντος ἀξίᾳ προσήκει τὸ πολλοὺς ἔχειν διαφόρους καὶ ταπεινοτέρους τῆς ἑαυτοῦ ἀρχῆς ὑπηρέτας· ἐπεὶ τοσοῦτον ὑψηλοτέρα καὶ μείζων δειχθήσεται ἡ ἀρχή, ὅσῳ πλείους αὐτῷ διαφόρων βαθμῶν ὄντες ὑπόκεινται. Οὐδεμία δ' ἀξία τινὸς ἀρχῆς δύναιντο ἂν παραβάλλεσθαι τῇ τῆς θείας ἀρχῆς ἀξίᾳ. Προσῆκον τοίνυν ἐστὶν ἐν διαφόροις βαθμοῖς τῶν ποιούντων γίνεσθαι τὴν ἀποπλήρωσιν τῆς θείας προνοίας.

22–27 Ταύτῃ… φύσει

SG III, 100.3 (*Taurin.* XXIII, 244v, 35–245r, 4): Ἔτι, ἐπεὶ ὁ Θεὸς πρῶτον ἐστὶ ποιοῦν…, πάντα τὰ μετ' αὐτὸν ὥσπέρ τινά εἰσιν ὄργανα αὐτοῦ. Τὰ δὲ ὄργανα πρὸς τοῦτο γεγόνασιν, ὥστε τῇ τοῦ πρώτως ποιοῦντος ἐνεργείᾳ δουλεύειν, ὅταν ὑπ' ἐκείνου κινῶνται· ὥστε τοιαύτη τις ἡ τοῦ ὀργάνου ὕλη καὶ τὸ εἶδος ὀφείλει εἶναι, ὡς ἁρμόζον τῇ ἐνεργείᾳ ἣν σκοπεῖ τὸ πρώτως ποιοῦν. Καὶ διὰ τοῦτο οὐκ ἔστι παρὰ τὴν τοῦ ὀργάνου φύσιν τὸ ὑπὸ τοῦ πρώτου ποιοῦντος κινεῖσθαι, ἔστι δὲ μάλιστα οἰκεῖον αὐτοῦ. Οὐκ ἄρα παρὰ φύσιν ἐστίν, ὅταν ὀπωσοῦν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κινῶνται τὰ κτίσματα· οὕτω γὰρ γεγόνασιν, ὥστε δουλεύειν αὐτῷ.

SG III, 67.5: Ὁ Θεὸς ἄρα ἀρχικότερόν ἐστιν ὑπερέχουσα αἰτία πάσης ἐνεργείας ἢ αἱ δεύτεραι ποιητικαὶ αἰτίαι.

28–29 καὶ[1]… ἐφίεται

SG III, 3.3 (*Taurin.* XXIII, 162r, 5): Ὃ δὲ τὴν ἔφεσιν ὁρίζει, τοῦτο ἀγαθοῦ λόγον ἔχει· "ἀγαθὸν" γάρ ἐστιν "οὗ πάντα ἐφίεται".

SG III, 3.11 (*Taurin.* XXIII, 162v 8–9): Ἐντεῦθεν ἐστὶν ὅ φασιν οἱ φιλόσοφοι τἀγαθὸν ὁριζόμενοι, "ἀγαθόν ἐστιν, οὗ πάντα ἐφίεται".

SG III, 16.2 (*Taurin.* XXIII, 170r, 16–18): Ἔτι, παντὸς πράγματος τέλος ἐστὶν εἰς ὃ ἡ ἔφεσις αὐτοῦ τελευτᾷ· οὕτω γὰρ ὁρίζονται οἱ φιλόσοφοι, "οὗ πάντα ἐφίενται". Τὸ ἀγαθὸν ἄρα ἐστὶν ἑκάστου πράγματος τέλος.

3. 1–4 Τῇ… ἐποίησε

SG III, 1.4–5 (*Taurin.* XXIII, 160r, 23–25): Ὥσπερ τοίνυν τέλειός ἐστιν ἐν τῷ εἶναι ἔν τε τῷ δημιουργεῖν, οὕτω δὴ κἀν τῷ διοικεῖν. Τῆς δὲ διοικήσεως ταύτης τὸ ἀποτέλεσμα διαφόρως ἐν τοῖς ἐν τοῖς διαφόροις ὁρᾶται κατὰ τῶν φύσεων διαφοράν.

SG III, 1.6 (*Taurin.* XXIII, 160v, 20–21): Τρίτον δὲ τῆς τοιαύτης καθόλου ἀρχῆς ἀποδίδωσι τὸν λόγον, ὅτι ἀναγκαῖόν ἐστι τὰ ὑπὸ Θεοῦ παρηγμένα καὶ ὑπ᾽ αὐτοῦ διοικεῖσθαι.

SG III, 22.6 (*Taurin.* XXIII, 174r, 8–11): Θεωρητέον δὲ ὡς ἕκαστον, καθόσον μετέχει τῆς ὁμοιότητος τῆς θείας ἀγαθότητος, ἥτις ἐστὶν ἀντικείμενον τῆς θελήσεως αὐτοῦ, κατὰ τοσοῦτον μετέχει τῆς ὁμοιότητος τῆς θείας θελήσεως, δι᾽ ἧς τὰ πράγματα εἰς τὸ εἶναι παράγονται καὶ συντηροῦνται.

SG III, 64.8 (*Taurin.* XXIII, 208r, 9–11): Φανερὸν τοίνυν ὅτι ὁ Θεός ἐστιν αἴτιος τῆς ὅλης τάξεως τῶν πραγμάτων. Αὐτὸς ἄρα τῇ ἑαυτοῦ προνοίᾳ κυβερνήτης ἐστὶ τῆς ὁλότητος τῶν πραγμάτων.

SG III, 76.6 (*Taurin.* XXIII, 220r, 24): Αὐτὸς ἄρα ὁ Θεὸς ἀμέσως τῇ ἑαυτοῦ προνοίᾳ διοικεῖ πάντα.

SG III, 90.6 (*Taurin.* XXIII, 233r, 33–34): Ἔτι, ἡ τῆς προνοίας κυβέρνησις ἐκ τῆς θείας πρόεισιν ἀγάπης, ᾗ τὰ ὑπ᾽ αὐτοῦ κτισθέντα ἀγαπᾷ.

SG III, 97.13 (*Taurin.* XXIII, 242r, 38–242v, 2): Ὅθεν καὶ τὸ τὰ κτίσματα εἰς τὸ εἶναι παραχθῆναι, εἰ καὶ ἐκ τοῦ τῆς θείας ἀγαθότητος λόγου τὸ αἴτιον ἔχει, ὅμως καὶ τῆς ἁπλῆς τοῦ Θεοῦ βουλήσεως ἤρτηται.

SG III, 98.3 (*Taurin.* XXIII, 243r, 12–15): Δέδεικται δὲ ἐν τῷ δευτέρῳ ὅτι τὰ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ὑπὸ τὴν τάξιν τιθέμενα πράγματα οὐχ ὥσπερ ἀπὸ ποιοῦντος ἐξ ἀνάγκης φύσεως ἢ ἑτέρου τινός, ἀλλ᾽ ἐξ ἁπλῆς θελήσεως προΐασι, μάλιστα ὅσον πρὸς τὴν πρώτην τῶν πραγμάτων ὑπόστασιν.

ST Ia, Q. 22, A. s.c. (*Vatop*. 254, 115r, 24–27): Ἀλλὰ τοὐναντίον λέγεται ἐν τῷ τεσσαρακοστῷ τοῦ Ἰὼβ, “ἢ τίνα τέθεικεν εἰς τὴν οἰκουμένην ἣν ὠκοδόμησεν;”· ἐπὶ δὲ τούτῳ τῷ ῥητῷ φησιν ὁ Γρηγόριος, “τὸν κόσμον δι᾽ ἑαυτοῦ διοικεῖ ὁ δι᾽ ἑαυτοῦ τοῦτον δημιουργήσας”.

4–17 Τάττει… εὐαρμοστίας

SG III, 3.2 (*Taurin.* XXIII, 162r, 1–3): Πρὸς ὃ δὲ τὸ ποιοῦν τείνει, ἀνάγκη οἰκεῖον εἶναι αὐτῷ· οὐ γὰρ ἂν ἐφέρετο πρὸς ἐκεῖνο εἰμὴ διά τινα πρὸς αὐτὸ οἰκειότητα. Ὃ δέ ἐστιν οἰκεῖον τινι, ἀγαθόν ἐστιν αὐτῷ.

SG III, 22.8 (*Taurin.* XXIII, 174r, 38–174v, 14): Ἐπεὶ δὲ διὰ τῶν αὐτῶν τὸ πρᾶγμα γίνεται καὶ συντηρεῖται ἐν τῷ εἶναι, κατὰ τὴν προειρημένην ἐν ταῖς τῶν πραγμάτων γενέσεσι τάξιν ἔστιν ἐν τῷ πράγματι καὶ κοινῶς τῆς αὐτῶν συντηρήσεως τρόπος. Ὅθεν ὁρῶμεν τὰ μὲν μικτὰ ὑπὸ τῶν στοιχείων εὐαρμόστων ποιοτήτων διακρατούμενα, τὰ δὲ φυτὰ ἐκ τῶν μικτῶν σωμάτων τρεφόμενα, τὰ δὲ ζῷα ἐκ τῶν φυτῶν τὴν τροφὴν ἔχοντα, ἔτι τέ τινα τελειότερα καὶ ἰσχυρότερα ἔκ τινων ἀτελεστέρων καὶ ἀσθενεστέρων. Ὁ δὲ ἄνθρωπος χρῆται πρὸς τὴν ἑαυτοῦ ὠφέλειαν ταῖς γενέσεσι πάντων, τινῶν μὲν πρὸς τροφήν, τινῶν δὲ πρὸς ἱμάτιον. [...] Τισὶ δὲ καὶ πρὸς ὄχημα χρῆται [...]. Καὶ ἐπὶ πᾶσι χρῆται τοῖς αἰσθητοῖς πρὸς τὴν τῆς νοερᾶς αὐτοῦ γνώσεως τελείωσιν.

SG III, 24.9 (*Taurin.* XXIII, 177r, 24–28): Οὐκ ἄρα ἄτοπον εἰ αἱ κινήσεις τῶν οὐρανίων σωμάτων καὶ αἱ ἐνέργειαι τῶν κινούντων αὐτὰς ἀμηγέπη λέγοιντο εἶναι τῶν γεννωμένων καὶ φθειρομένων σωμάτων εἵνεκα, ἅπερ ἐκείνων εἰσὶν ἀτιμότερα. Οὐ γάρ εἰσι τούτων ἕνεκα ὥσπερ ἐσχάτου τέλους, ἀλλὰ τὴν γένεσιν τούτων σκοποῦντα τὸ ἴδιον σκοποῦσι ἀγαθὸν καὶ τὴν θείαν ὁμοιότητα ὥσπερ ἔσχατον τέλος.

SG III, 71.8 (*Taurin.* XXIII, 215v, 38–216r, 1): Ἔτι, τὰ ἄλλα πράγματα, καὶ μάλιστα τὰ κάτω ταῦτα, πρὸς τὸ τοῦ ἀνθρώπου τάττονται τἀγαθὸν ὥσπερ πρὸς τέλος.

SG III, 75.1–2 (*Taurin.* XXIII, 218r, 19–26): Ἐκ τῶν δεδειγμένων δὲ φανερὸν τὴν τοῦ Θεοῦ πρόνοιαν φθάνειν καὶ μέχρι τῶν καθέκαστα γενητῶν καὶ φθαρτῶν. Τούτων γὰρ οὐκ

ἄλλως δοκεῖ μὴ εἶναι πρόνοιαν εἰμὴ διὰ τὸ ἐν τούτοις συμβεβηκός, καὶ ὅτι ἐν αὐτοῖς πολλὰ ἐκ ταὐτομάτου καὶ ἀπὸ τύχης ἀποβαίνειν· τούτῳ γὰρ μόνῳ τῶν ἀφθάρτων διαφέρει καὶ τῶν καθόλου μέν, φθαρτῶν δέ, ὧν φασιν εἶναι πρόνοιαν. Τῇ δὲ προνοίᾳ οὐ μάχεται τὰ συμβεβηκότα καὶ τὸ αὐτόματον καὶ ἡ τύχη καὶ τὸ ἐκούσιον, ὡς δέδεικται. Οὐδὲν ἄρα κωλεύει καὶ τούτων πρόνοιαν εἶναι, ὥσπερ τῶν ἀφθάρτων καὶ καθόλου.

SG III, 75.6–7 (*Taurin.* XXIII, 218v, 12–21): Ἔτι, ἀνόητός ἐστι τινὸς πρόνοια, ὃς οὐ φροντίζει τούτων ὧν ἄνευ ἀδύνατον εἶναι τὰ ὑπὲρ ὧν φροντίζει. Συμβαίνει δὲ πάντων ἀπολωλότων τῶν μερικῶν καὶ τὰ καθόλου μὴ δύνασθαι μένειν. Εἰ τοίνυν ὁ Θεὸς τῶν καθόλου μόνον φροντίζει, τὰ δὲ μερικὰ ταῦτα παντάπασιν καταλέλοιπεν, ἀνόητος ἔσται καὶ ἀτελὴς ἡ τούτου πρόνοια. Εἰ δέ τι<ς> λέγοι τὸν Θεὸν τῶν μερικῶν τούτων φροντίζειν μέχρι τοῦ συντηρεῖν αὐτὰ ἐν τῷ εἶναι, οὐ μέντοι καὶ μέχρι τῶν ἄλλων, ἀδύνατα πάντως ἐρεῖ. Πάντα γὰρ τὰ συμβαίνοντα περὶ τὰ καθέκαστα πρὸς τὴν αὐτῶν συντήρησιν ἢ τὴν φθοράν εἰσι τεταγμένα. Εἰ τοίνυν ὁ Θεὸς πρόνοιαν ποιεῖται τῶν μερικῶν μέχρι τῆς ἐν τῷ εἶναι αὐτῶν συντηρήσεως, προνοεῖται καὶ πάντων τῶν περὶ αὐτὰ συμβαινόντων.

SG III, 75.10 *Taurin.* XXIII, 219r, 2–4): Ἐπεὶ δὲ ἡ πρόνοια πάντα πρὸς τὸ τέλος τάττει, ἀνάγκη τῇ προνοίᾳ προσήκειν καὶ τὰ τέλη καὶ τὰ πρὸς τὸ τέλος. Ὑπόκεινται τοίνυν τῇ προνοίᾳ οὐ τὰ καθόλου μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰ καθέκαστον.

SG III, 75.14 (*Taurin.* XXIII, 219r, 30–234): Ἔτι, τὰ κτίσματα τῇ θείᾳ προνοίᾳ ὑπόκεινται, καθόσον ὑπ' αὐτῆς τάττονται πρὸς τὸ ἔσχατον τέλος, ἥτις ἐστὶν ἡ τοῦ Θεοῦ ἀγαθότης. Ἡ τῆς θείας ἄρα ἀγαθότητος μετοχὴ τοῖς κτίσμασι διὰ τῆς θείας προνοίας ἐστί. Τῆς δὲ θείας ἀγαθότητος μετέχει καὶ τὰ καθέκαστον καὶ τὰ συμβεβηκότα. Ἀνάγκη τοίνυν τὴν θείαν πρόνοιαν ἑαυτὴν καὶ πρὸς ταῦτα ἐκτείνειν.

SG III, 76.3 (*Taurin.* XXIII, 219v, 23–24): Ἀνάγκη τοίνυν, ὥσπερ ἀμέσως γινώσκει τὰ μερικά, οὕτω καὶ ἀμέσως τὴν τάξιν ὑφιστάνειν.

SG III, 77.1 (*Taurin.* XXIII, 220v, 30–221r, 4): Προσεκτέον δ' ἂν εἴη ὡς δύο ζητοῦνται περὶ τὴν πρόνοιαν, ἡ τάξις καὶ ἡ τῆς τάξεως ἀποπλήρωσις. [...] "τοῦ γὰρ σοφοῦ ἐστι τὸ τάττειν". [...] ἀποπληροῖ δὲ τὰ ἐλάχιστα διὰ τῶν ταπεινοτέρων δυνάμεων, δι' ὧν ἐνεργεῖ [...]. Προσῆκον τοίνυν ἐστὶ τὰς ταπεινοτέρας ποιητικὰς δυνάμεις ἀποπληρωτικὰς εἶναι τῆς θείας προνοίας.

SG III, 78.1 (*Taurin.* XXIII, 221r, 36–221v, 4): Ἐπεὶ δὲ τῇ θείᾳ προνοίᾳ προσήκει τὸ σύμφωνον τὴν ἐν τοῖς πράγμασι σῴζεσθαι τάξιν, τάξις δέ ἐστι τὸ ἀπὸ τῶν ἄκρων μέχρι τῶν ἐσχάτων ἀναλόγως κατιέναι, ἀνάγκη τὴν θείαν πρόνοιαν κατά τινα ἀναλογίαν καὶ μέχρι τῶν ἐσχάτων προϊέναι πραγμάτων. Αὕτη δέ ἐστιν ἡ τάξις, ἵν', ὥσπερ ὑπὸ τὸν Θεόν εἰσι τὰ ἀκρότατα τῶν κτισμάτων καὶ ὑπ' αὐτοῦ διοικοῦνται, οὕτω καὶ τὰ ὑποκάτω ὑπὸ τὰ ὑπερέχοντα κτίσματα ὦσι καὶ ἄρχωνται ὑπ' ἐκείνων. Τῶν δὲ κτισμάτων πάντων ἀνώτερά εἰσι τὰ λογικά…

SG III, 81.3 (*Taurin.* XXIII, 224v, 23–26): Τῶν παντάπασι γνώσεως ἐστερημένων ἓν ὑπόκειται τῷ ἑτέρῳ, καθόσον ἕτερον ἑτέρου ἐν τῷ ποιεῖν ἐστι δυνατώτερον. Οὐδὲν γὰρ μετέχει τῆς διοικήσεως τῆς θείας προνοίας, ἀλλὰ μόνον τῆς διακονίας.

ST Ia, Q. 22, A. 1 Resp. (*Vatop*. 254, 113r, 12–14): Ἴδιον δὲ προνοίας ἐστὶ κατὰ τὸν φιλόσοφον ἐν τῷ πέμπτῳ τῶν *Ἠθικῶν* τὸ εἰς τὸ τέλος τάττειν τὰ ἄλλα.

ST Ia, Q. 22 A. 2 Resp. (*Vatop*. 254, 114r, 12–17): Ὅθεν ἀνάγκη πάντα τὰ ἀμηγέπη τοῦ εἶναι μετέχειν παρὰ τοῦ Θεοῦ εἰς τὸ τέλος, καθώς φησιν ὁ ἀπόστολος ἐν τῷ τρισκαιδεκάτῳ τῆς *πρὸς Ῥωμαίους*, "τὰ παρὰ Θεοῦ, τεταγμένα εἰσὶν"· ἐπεὶ τοίνυν ἡ πρόνοια οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν ἢ λόγος τῆς εἰς τὸ τέλος τῶν ὄντων τάξεως ὥσπερ εἴρηται, ἀνάγκη πάντα, καθόσον τοῦ εἶναι μετέχει, κατὰ τοσοῦτον καὶ τῇ θείᾳ ὑποτετάχθαι προνοίᾳ.

ST Ia, Q. 22, A. 2 Resp. (*Vatop*. 254, 114v, 19–22): Ἐπὶ ταῦτα μέντοι ἑαυτὴν ἐκτείνει ἡ τοῦ Θεοῦ πρόνοια, ὅς ἐστι τῆς φύσεως δημιουργός· ἐκ τούτου δὲ τοῦ λόγου κινηθῆναι δοκοῦσιν οἱ τὸν δρόμον τῶν φυσικῶν, τῆς θείας ἀφελόντες προνοίας, ἀποδιδόντες αὐτὸν τῇ ἀνάγκῃ τῆς ὕλης, ὥσπερ Δημόκριτος καὶ οἱ ἄλλοι ἀρχαῖοι φιλόσοφοι φυσικοί.

ST Ia, Q. 22, A. 1 Resp. (*Vatop*. 254, 116r, 9–10): Τῆς γὰρ προνοίας ἐστὶν εἰς τὸ τέλος τὰ πράγματα τάττειν

ST Ia, Q. 23, A. 1 (*Vatop*. 254, 116v, 14–16): Ἔτι, πάντα τὰ κτίσματα τάττονται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ πρὸς τὰ ἑαυτῶν τέλη διὰ τῆς θείας προνοίας…

ST Ia, Q. 23, A. 1 Resp. (*Vatop*. 254, 116v, 31–117r, 1): Ἄλλο δὲ τέλος ἐστὶν τὸ τῇ φύσει οἰκεῖον, οὗ δηλονότι τὰ κτιστὰ δύνανται ἅπτεσθαι, τῇ οἰκείᾳ δυνάμει.

9-17 Ἡ γὰρ ….εὐαρμοστίας

De pot. 424 (6.1.27), 264–267: Καὶ γὰρ ὁ Θεὸς ἐξ ἀιδίου ἔγνωκεν ἑαυτὸν ποιήσοντα ὅπερ ἐν καιρῷ ποιεῖ. Οὕτω τοίνυν τὸν τῆς φύσεως δρόμον κατεσκεύασεν, ὡς πρότερον διορίσασθαι ἐν τῇ ἀιδίῳ αὐτοῦ θελήσει, ὅτι παρὰ τοῦτον τὸν δρόμον ὀψέ ποτε ἐνεργήσει.

17–22 Ἰδικώτερον…ἑκατέρου

ST Ia, Q. 22, A. 2 ad 5um (*Vatop*. 254, 115r, 6–11): …διὰ τὸ τὴν λογικὴν κτίσιν ἔχειν διὰ τοῦ αὐτεξουσίου τὴν τῆς ἐνεργείας αὐτῆς ἐξουσίαν, ὡς εἴρηται, εἰδικῷ τινι τρόπῳ ὑποτάττεται τῇ θείᾳ προνοίᾳ· ὥστε δηλονότι ταύτη λογίζεσθαί τί εἰς ἁμαρτίαν ἢ κατόρθωμα καὶ ἀποδίδοσθαι ταύτη δίκην ἢ ἀμοιβήν. Καὶ πρὸς τοῦτο φησὶν ὁ Ἀπόστολος "μὴ μέλει τῷ Θεῷ τῶν βοῶν;", ἀλλ'οὐχ οὕτω ὥστε τὰ ἄτομα τῶν ἀλόγων μὴ ὑποκεῖσθαι τῇ θείᾳ προνοίᾳ, ὡς ὑπέλαβεν ὁ ῥαββὶ Μωυσῆς.

25–31 μέλει…ὑπηρετεῖν

SG III, 22.7 (*Taurin.* XXIII, 174r, 34–37): Τὸ ἔσχατον ἄρα τῆς γενέσεως ὅλης ἐστὶν ἡ ἀνθρωπίνη ψυχή, καὶ εἰς ταύτην ἡ ὕλη τείνει ὥσπερ εἰς ἔσχατον τέλος. Εἰσὶν ἄρα τὰ στοιχεῖα διὰ τὰ μικτὰ σώματα, ταῦτα δὲ διὰ τὰ ζῶντα, ἐν οἷς τὰ μὲν φυτά εἰσι διὰ τὰ ζῷα, τὰ δὲ ζῷα διὰ τὸν ἄνθρωπον. Ὁ ἄνθρωπος ἄρα ἐστὶ τὸ τέλος τῆς γενέσεως ὅλης.

SG III, 22.8 (*Taurin.* XXIII, 174r, 38)–174v, 14: Ἐπεὶ δὲ διὰ τῶν αὐτῶν τὸ πρᾶγμα γίνεται καὶ συντηρεῖται ἐν τῷ εἶναι, κατὰ τὴν προειρημένην ἐν ταῖς τῶν πραγμάτων γενέσεσι τάξιν ἔστιν ἐν τοῖς πράγμασι καὶ κοινὸς τῆς αὐτῶν συντηρήσεως τρόπος. Ὅθεν ὁρῶμεν τὰ μὲν μικτὰ ὑπὸ τῶν τῶν στοιχείων εὐαρμόστων ποιοτήτων διακρατούμενα, τὰ δὲ φυτὰ ἐκ τῶν μικτῶν σωμάτων τρεφόμενα, τὰ δὲ ζῷα ἐκ τῶν φυτῶν τὴν τροφὴν ἔχοντα, ἔτι τε τινὰ τελειότερα καὶ ἰσχυρότερα ἔκ τινων ἀτελεστέρων καὶ ἀσθενεστέρων. Ὁ δὲ ἄνθρωπος χρῆται πρὸς τὴν ἑαυτοῦ ὠφέλειαν ταῖς γενέσεσι πάντων, τινῶν μὲν πρὸς τροφήν, τινῶν δὲ πρὸς ἱμάτιον. [...] Τισὶ δὲ καὶ πρὸς ὄχημα χρῆται[...]. Καὶ ἐπὶ πᾶσι χρῆται τοῖς αἰσθητοῖς πρὸς τὴν τῆς νοερᾶς αὐτοῦ γνώσεως τελείωσιν.

ST Ia, Q. 22, A. 2 Resp. (*Vatop*. 254, 114r, 12–17): …ἀνάγκη πάντα τὰ ἀμηγέπη τοῦ εἶναι μετέχοντα, παρὰ τοῦ Θεοῦ εἰς τὸ τέλος, καθώς φησιν ὁ Ἀπόστολος ἐν τῷ τρισκαιδεκάτῳ τῆς *Πρὸς Ῥωμαίους*, "τὰ παρὰ Θεοῦ, τεταγμένα εἰσὶν"· ἐπεὶ τοίνυν ἡ πρόνοια οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν ἢ λόγος τῆς εἰς τὸ τέλος τῶν ὄντων τάξεως, ὥσπερ εἴρηται, ἀνάγκη πάντα, καθόσον τοῦ εἶναι μετέχει, κατὰ τοσοῦτον καὶ τῇ θείᾳ ὑποτετάχθαι προνοίᾳ.

30–31 οὗ[1]…ὑπηρετεῖν

SG III, 71.8 (*Taurin.* XXIII, 215v, 38–216r, 1): Ἔτι, τὰ ἄλλα πράγματα, καὶ μάλιστα τὰ κάτω ταῦτα, πρὸς τὸ τοῦ ἀνθρώπου τάττονται ἀγαθὸν ὥσπερ πρὸς τέλος.

33–38 Τοιαῦτα…γίνεται

SG III, 24.4 (*Taurin.* XXIII, 176v, 17–24): Οὕτω τοίνυν οὐ χαλεπὸν συνιδεῖν πῶς τὰ γνώσεως ἐστερημένα φυσικὰ σώματα κινοῦνται καὶ ποιοῦσιν ἕνεκα τέλους. Φέρονται γὰρ εἰς τὸ τέλος ὥσπερ ὑπὸ τῆς νοερᾶς οὐσίας ἀγόμενα ἐπ' αὐτό, ὃν τρόπον ἐπὶ τὸν σκοπὸν φέρεται τὸ βέλος ὑπὸ τοῦ τοξότου πεμπόμενον. Ὥσπερ γὰρ τὸ βέλος ἔπεται τῇ πρὸς τὸ ὡρισμένον τέλος κλίσει ἐκ τῆς ἀφέσεως τοῦ τοξότου, οὕτω καὶ τὰ φυσικὰ σώματα ἕπονται ταῖς εἰς τὰ

φυσικὰ τέλη κλίσεσιν ἐκ τῶν φυσικῶς κινούντων, ἀφ' ὧν τυγχάνουσι τῶν οἰκείων εἰδῶν καὶ τῶν δυνάμεων τῆς κινήσεως.

SG III, 81.3 (*Taurin.* XXIII, 224v, 23–26): Τῶν παντάπασι γνώσεως ἐστερημένων ἓν ὑπόκειται τῷ ἑτέρῳ, καθόσον ἕτερον ἑτέρου ποιεῖν ἐστι δυνατώτερον. Οὐδὲν γὰρ μετέχει τῆς διοικήσεως τῆς θείας προνοίας, ἀλλὰ μόνον τῆς διακονίας.

37–41 καὶ…λέοντι

SG II, 41.12 (*Taurin*. XXIII, 96v, 24–27): Λέγεται δὲ ὁ Θεὸς "ποιεῖν" ἢ "κτίζειν κακά", καθόσον κτίζει τὰ καθ' ἑαυτὰ μὲν ὄντα ἀγαθά, βλαβερὰ δὲ τοῖς ἄλλοις, ὥσπερ λύκος, εἰ καὶ κατὰ τὸ εἶδος αὐτοῦ ἀγαθόν τί ἐστι τῇ φύσει, ὅμως τῷ προβάτῳ ἐστὶ κακός· καὶ τὸ πῦρ ὁμοίως τῷ ὕδατι, καθόσον ἐστὶν φθαρτικόν.

4. 1–3 Τὸ…μόνῳ

SG II, 57.4 (*Taurin*. XXIII, 110r, 12–14): Πρὸς τὸ φυλάξασθαι τοίνυν τοῦτο, ὁ Πλάτων ὑπέθετο τὸν ἄνθρωπον μὴ συγκεῖσθαι ἐκ σώματος καὶ ψυχῆς, ἀλλ' αὐτὴν τὴν ψυχὴν χρωμένην σώματι ἄνθρωπον εἶναι· ὥσπερ ὁ Πέτρος οὐκ ἔστι τι σύνθετον, ἐξ ἀνθρώπου καὶ ἱματίου, ἀλλ' ἄνθρωπος χρώμενος ἱματίῳ.

SG III, 32.2 (*Taurin*. XXIII, 183r, 30–33): Ἔτι, ἡ ψυχὴ τοῦ σώματος βελτίων ἐστίν, ὅπερ οὔτε ζῇ οὔτε τὰ προειρημένα ἀγαθὰ ἔχει εἰμὴ διὰ ψυχῆς. Τὸ τῆς ψυχῆς ἄρα ἀγαθόν, οἷον τὸ νοεῖν καὶ τὰ τοιαῦτα, βέλτιόν ἐστιν ἢ τὸ τοῦ σώματος ἀγαθόν. Οὐκ ἄρα τὸ τοῦ σώματος ἀγαθὸν ἔσχατόν ἐστιν ἀγαθόν.

3–7 Καὶ…εἶναι

SG III, 47.1–2 (*Taurin*. XXIII, 193v, 15–24): Εἰ δὲ τὰς ἄλλας χωριστὰς οὐσίας ἐν τῷ παρόντι βίῳ νοεῖν οὐ δυνάμεθα, διὰ τὸ συμπεφυκέναι τὸν ἡμέτερον νοῦν τοῖς φαντάσμασι, πολλῷ ἔλαττον τὴν θείαν οὐσίαν ἐν τῷ παρόντι βίῳ ἰδεῖν δυνησόμεθα, ἢ πάσας χωριστὰς οὐσίας παρέρχεται. Τεκμήριον δὲ τούτου ἐντεῦθεν λαβεῖν δυνατόν. Ὅσῳ μὲν γὰρ μᾶλλον ἡ ἡμετέρα διάνοια πρὸς τὴν τῶν πνευματικῶν ἀνατείνεται θεωρίαν, τοσούτῳ τῶν αἰσθητῶν μᾶλλον ἀφέλκεται. Ἔσχατος δὲ ὅρος, οἳ τὴν θεωρίαν δυνατὸν ἀφικνεῖσθαι, ἡ θεία ἐστὶν οὐσία. Ὅθεν ἀνάγκη τὸν τὴν θείαν οὐσίαν ὁρῶντα πάντη τῶν σωματικῶν αἰσθήσεων ἀπολελυμένον ὑπάρχειν, ἢ διὰ θανάτου ἤ τινος ἁρπαγῆς. Ἐντεῦθεν ἐστὶν ὅπερ ἐν τῷ τριακοστῷ τρίτῳ τῆς *Ἐξόδου* ἐκ προσώπου λέγεται τοῦ Θεοῦ· "οὐ γὰρ ὄψεταί με ἄνθρωπος καὶ ζήσεται".

12–20 δημιουργεῖ…ἀκολουθοίη

SG II, 83.10 (*Taurin*. XXIII, 140r, 22–24): Πρότερον ἄρα τῇ ψυχῇ τῷ σώματι ἡνῶσθαι ἁρμόζει ἢ τὸ χωρὶς εἶναι σώματος. Οὐκ ἄρα πρὸ τοῦ σώματος ἔκτισται ᾧ ἑνοῦται.

SG II, 83.34-35 (*Taurin*. XXIII, 143r, 8–14): Οὐκ ἄρα ἐστὶ δυνατὸν μίαν ψυχὴν διαφόροις ἑνοῦσθαι σώμασιν· ᾧ ἕπεται μηδὲ τὰς ψυχὰς εἶναι πρὸ τῶν σωμάτων. Ταύτῃ δὲ τῇ ἀληθείᾳ καὶ ἡ τῆς καθολικῆς πίστεως ἀπόφασις συμφωνεῖ· λέγεται γὰρ ἐν τοῖς *Ψαλμοῖς*, "ὁ πλάσας κατὰ μόνας τὰς καρδίας αὐτῶν", ὅτι δηλονότι ὁ Θεὸς ἰδίᾳ ἑκάστῳ ψυχὴν ἐποίησεν, ἀλλ' οὐχ ὁμοῦ πάσας.

SG II, 84.6 (*Taurin*. XXIII, 143v, 21–23): Ἐπεὶ πᾶσαι αἱ ἀνθρώπιναι ψυχαὶ ἑνός εἰσιν εἴδους, ὥσπερ πάντες ἄνθρωποι, οὐκ ἐναντιοῦται τῇ προειρημένῃ καταπαύσει, εἰ καθ' ἡμέραν ὁ Θεὸς νέας κτίζει ψυχάς.

17-20 Ἀλλ'….ἀκολουθοίη

FT I, 15, 116-118: Αἱ δὲ ἀνθρώπιναι ψυχαὶ οὐ κατ' εἶδος, ἀλλ' ἀτομικῶς διακρίνονται. Ὅθεν οὐ μάχεται τῇ τελειότητι τοῦ παντός, εἰ ἐκ νέου κάθ' ἡμέραν ἀνίσχυσουν αἱ ψυχαί.

26–28 τέλος…ἀγαθόν

SG III, 17.1–2 (*Taurin*. XXIII, 170r, 30–35): …πάντα εἰς ἓν ἀγαθὸν τάττονται ὥσπερ εἰς ἔσχατον τέλος. Εἰ γὰρ οὐδὲν εἴς τι φέρεται ὥσπερ εἰς τέλος, εἰ μὴ καθόσον ἐκεῖνο ἐστὶν ἀγαθόν, ἀνάγκη τέλος εἶναι τὸ ἀγαθόν, καθόσον ἐστὶν ἀγαθόν. Ὃ ἄρα ἐστὶν ἔσχατον ἀγαθόν, μάλιστα τέλος ἐστὶ πάντων. Ἀλλὰ τὰ ἔσχατον ἀγαθὸν ἕν ἐστι μόνον, ὅπέρ ἐστιν ὁ Θεός… Πάντα ἄρα τάττονται εἰς ἓν ἀγαθόν, ὅπέρ ἐστιν ὁ Θεός, ὥσπερ εἰς ἔσχατον τέλος.

SG III, 25.2. (*Taurin*. XXIII, 177r, 34–35): Ἔσχατον γὰρ τέλος παντὸς πράγματος, ὡς δέδεικται, ὁ Θεὸς ἐστί.

SG III, 25.3. (*Taurin*. XXIII, 177v, 10–11): Τὸ τῷ νοεῖν ἄρα γινώσκειν τὸν Θεὸν ἔσχατόν ἐστι τέλος πάσης οὐσίας νοερᾶς.

SG III, 25.5 (*Taurin*. XXIII, 177v, 21–29): Ἀλλ’ ἐκδηλότατον τέλος πάσης οὐσίας νοερᾶς, καὶ τῆς ταπεινοτέρας, εἶναι τὸ νοεῖν τὸν Θεόν. Δέδεικται γὰρ ἀνωτέρω πάντων τῶν ὄντων ἔσχατον τέλος καὶ εἰς ὃ πάντα τείνει τὸν Θεὸν εἶναι. Ὁ δὲ ἀνθρώπινος νοῦς, καὶ εἰ ταπεινότερός ἐστιν ἐν τῇ τάξει τῶν νοερῶν οὐσιῶν, ὑψηλότερος μέντοι πάντων ἐστὶ τῶν ἐστερημένων νοῦ. Ἐπεὶ τοίνυν τῆς τιμιωτέρας οὐσίας οὐκ ἔστιν ἀτιμότερον τέλος, ἔσται καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦ αὐτὸς ὁ Θεὸς τέλος. Πᾶν δὲ νοοῦν τοῦ ἰδίου ἐσχάτου τέλους τυγχάνει διὰ τοῦ νοεῖν αὐτό. Ἐν τῷ νοεῖν ἄρα ὁ ἀνθρώπινος νοῦς ὥσπερ εἰς ἔσχατον τέλος εἰς τὸν Θεὸν ἀφικνεῖται.

SG III, 25.7 (*Taurin*. XXIII, 177v, 37–178r, 3): Ἔτι, ἕκαστον μάλιστα τοῦ οἰκείου ἐσχάτου τέλους ἐφίεται. Ὁ δὲ ἀνθρώπινος νοῦς μᾶλλον ἐπιθυμεῖ καὶ ἀγαπᾷ καὶ ἥδεται τῇ γνώσει τῶν θείων, εἰ καὶ βραχὺ ταύτης μετέχειν δύναται, ἢ τῇ ἀτελεῖ γνώσει, ἣν περὶ τῶν ταπεινοτέρων ἔχει πραγμάτων. Ἔστιν ἄρα τοῦ ἀνθρώπου ἔσχατον τέλος τὸ νοεῖν τὸν Θεόν, ὃν ἂν δύνηται τρόπον.

SG III, 25.10 (*Taurin*. XXIII, 178v, 7–11): Τὸ τοῦ νοῦ ἄρα τέλος, τέλος ἐστὶ πάντων τῶν ἀνθρωπίνων ἐνεργειῶν. Τὸ ἀληθὲς δέ ἐστιν ἀγαθὸν καὶ τέλος τοῦ νοῦ, καὶ ἀκολούθως ἔσχατον τέλος ἡ πρώτη ἀλήθεια. Ἔσχατον ἄρα τέλος παντὸς ἀνθρώπου καὶ πασῶν ἐνεργειῶν αὐτοῦ καὶ ἐφέσεων τὸ γινώσκειν τὴν πρώτην ἀλήθειαν, ἥτις ἐστὶν ὁ Θεός.

SG III, 26.15–16 (*Taurin*. XXIII, 180r, 32– 180v, 2): Πολλῷ τοίνυν μᾶλλον οὐδ’ ἑτέρα τις ἐνέργεια θελήσεως ἡ εὐδαιμονία ἐστίν. Ἔτι, οὗτινός ἐστί τι ἐξωτερικὸν πρᾶγμα τέλος, κἀκείνου ἡ ἐνέργεια ἔσχατον εἰρήσεται τέλος, δι’ ἧς τοῦ πράγματος ἐκείνου τυγχάνει· ὥσπερ ἐν οἷς τὰ χρήματα τέλος ἔσχατον ἐστί, καὶ τὸ κεκτῆσθαι χρήματα τέλος ἔσχατον λέγεται, οὐ μέντοι τὸ ἀγαπᾶν ἢ ἐπιθυμεῖν. Τῆς δὲ νοερᾶς φύσεως ἔσχατον τέλος ἐστὶν ὁ Θεός. Ἐκείνη τοίνυν ἡ ἐνέργεια τοῦ ἀνθρώπου οὐσιωδῶς μακαριότης καὶ εὐδαιμονία ἐστίν, δι’ ἧς φθάνει πρὸς τὸν Θεόν. Τοῦτο δέ ἐστι τὸ νοεῖν· καὶ γὰρ θέλειν οὐ δυνάμεθα, ὃ μὴ νοοῦμεν. Ἐν τῷ γινώσκειν ἄρα τὸν Θεὸν διὰ τοῦ νοῦ ἡ ἐσχάτη τοῦ ἀνθρώπου εὐδαιμονία ἐστί, καὶ οὐκ ἐν τῇ τῆς θελήσεως ἐνεργείᾳ.

SG III, 52.7 (*Taurin*. XXIII, 199v, 3–8): Ἐντεῦθέν ἐστι ὅπερ ἐν τῷ ἐνδεκάτῳ τῆς Πρὸς Ῥωμαίους λέγεται· “ἡ τοῦ Θεοῦ χάρις ζωὴ αἰώνιος”. Ἐν αὐτῇ γὰρ τῇ θείᾳ θεωρίᾳ δείκνυμεν οὖσαν τὴν τοῦ ἀνθρώπου μακαριότητα, ἥτις “ζωὴ αἰώνιος” λέγεται. Πρὸς ἣν μόνῃ “τῇ τοῦ Θεοῦ χάριτι” λεγόμεθα φθάνειν, ὅτι καὶ ἡ τοιαύτη θεωρία πᾶσαν εὐπορίαν κτιστὴν ὑπεραίρει καὶ πρὸς ταύτην ἀδύνατόν ἐστιν ἐλθεῖν εἰμὴ διὰ τῆς θείας δωρεᾶς.

ST Ia, Q. 22, A. 1 Resp. (*Vatop*. 254, 113r, 20–21): Αὐτὸς γάρ ἐστι τὸ ἔσχατον τέλος· αὐτὸς τοίνυν ὁ λόγος τῆς πρὸς τὸ τέλος τάξεως τῶν πραγμάτων ‘πρόνοια’ ἐν τῷ Θεῷ ὀνομάζεται.

5., 3 οἰκεῖον ἑκάστοις

Cf. *SG* III, 3.2 (*Taurin*. XXIII, 162r, 1–3): Πρὸς ὃ δὲ τὸ ποιοῦν τείνει, ἀνάγκη οἰκεῖον εἶναι αὐτῷ· οὐ γὰρ ἂν ἐφέρετο πρὸς ἐκεῖνο εἰμὴ διά τινα πρὸς αὐτὸ οἰκειότητα. Ὃ δέ ἐστιν οἰκεῖον τινι, ἀγαθόν ἐστιν αὐτῷ.

5–7 ὅθεν…δίκῃ

SG III, 10.14 (*Taurin*. XXIII, 167v, 5–9): Ἀνάγκη τοίνυν λέγειν ὡς ἡ ἐν τῇ θελήσει προϋφισταμένη ἀσθένεια οὐκ ἔστι φυσική, ἵνα μὴ ἐν πάσῃ ἐνεργείᾳ ἔποιτο τὴν θέλησιν ἁμαρτάνειν. Ἀλλ᾽ οὐδὲ τυχηρὰ καὶ ἐξ αὐτομάτου· οὐ γὰρ ἂν ἦν ἐν ἡμῖν ἁμάρτημα ἤθους· τὰ γὰρ τυχηρὰ ἀπροβούλευτά εἰσι καὶ παρὰ τὸν λόγον. Ἔστιν ἄρα ἑκουσία.

SG III, 10.17 (*Taurin*. XXIII, 167v, 38): Ἐν γὰρ τῇ τῆς θελήσεως ἐξουσίᾳ ἐστὶ θέλειν καὶ μὴ θέλειν.

7–10 Τῶν… ὠδί

SG III, 22.5 (*Taurin*. XXIII, 173v, 30–37): Καθόσον δὲ τῷ κινεῖν κινοῦσιν, ἔστι τῆς κινήσεως αὐτῶν τέλος τὸ τῆς θείας ὁμοιότητος τυγχάνειν ἐν τῷ αἴτια εἶναι ἑτέρων. Εἰσὶ δὲ ἑτέρων αἴτια, καθόσον αἰτιά εἰσι γενέσεως καὶ φθορᾶς καὶ τῶν ἄλλων κινήσεων ἐν τοῖς ὑποκάτω τούτοις. Αἱ κινήσεις ἄρα τῶν οὐρανίων σωμάτων, καθόσον κινοῦσι, τάττονται πρὸς τὴν γένεσιν καὶ τὴν φθοράν, ἥτις ἐστὶν ἐν τοῖς ὑπὸ κάτω τούτοις. Οὐκ ἔστι δὲ ἄτοπον τὰ οὐράνια σώματα κινεῖν ἕνεκα τῆς γενέσεως τῶν ὑπὸ κάτω τούτων, εἰ καὶ τὰ ὑποκάτω σώματα τῶν οὐρανίων εἰσὶν ἀτιμότερα, τὸ δὲ τέλος τοῦ πρὸς τὸ τέλος τιμιώτερον εἶναι ἀνάγκη.

SG III, 24.9: Οὐκ ἄρα ἄτοπον, εἰ αἱ κινήσεις τῶν οὐρανίων σωμάτων καὶ αἱ ἐνέργειαι τῶν κινούντων αὐτὰς ἀμηγέπη λέγοιντο εἶναι τῶν γινομένω καὶ φθειρομένων σωμάτων ἕνεκα, ἅπερ ἐκείνων εἰσὶν ἀτιμότερα. Οὐ γάρ εἰσι τούτων ἕνεκα ὥσπερ ἐσχάτου τέλους, ἀλλὰ τὴν γένεσιν τούτων σκοποῦντα τὸ ἴδιον σκοποῦσι ἀγαθὸν καὶ τὴν θείαν ὁμοιότητα ὥσπερ ἔσχατον τέλος.

SG III, 73.2 (*Taurin*. XXIII, 217r, 8–14): Ἐν δὲ τοῖς ἀψύχοις τὸ τῶν αἰτίων συμβεβηκὸς διὰ τὸ ἀτελές ἐστι καὶ τὴν ἔνδειαν. Κατὰ γὰρ τὴν αὐτῶν φύσιν πρὸς ἓν ἀποτέλεσμά εἰσιν ὡρισμένα, ᾧ ἀεὶ ἕπονται, ἂν μή τι ᾖ κώλυμα ἢ διὰ τὸ τῆς δυνάμεως ἀσθενὲς ἢ (sc. ἔκ τινος) ἔξωθεν ποιοῦντος ἢ διὰ τὴν τῆς ὕλης ἀνεπιτηδειότητα· καὶ διατοῦτο αἱ φύσει ποιητικαὶ αἰτίαι οὐκ εἰσὶν ἐφ᾽ ἑκάτερον, ἀλλ᾽ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τὸν αὐτὸν τρόπον τὸ ἴδιον προάγουσιν ἀποτέλεσμα, σπανίως δὲ ἀπολείπονται.

SG III, 82.5 (*Taurin*. XXIII, 225v, 16–17): Τὰ οὐράνια ἄρα σώματα ἀρχικὰ καὶ κινητικά εἰσι πάντων τῶν ἄλλων σωμάτων.

SG III, 82.6 (*Taurin*. XXIII, 225v, 35–36): Ἀνάγκη τοίνυν τὴν τοῦ οὐρανοῦ κίνησιν αἰτίαν εἶναι πασῶν τῶν ἄλλων κινήσεων.

SG III, 82.7 (*Taurin*. XXIII, 226r, 7–8): Ἀνάγκη τοίνυν τὸν οὐρανὸν εἶναι ἐν τοῖς ὑποκάτω τούτοις σώμασιν αἴτιον πάσης κινήσεως.

SG III, 82.8 (*Taurin*. XXIII, 226r 8–9): Οὕτω τοίνυν φανερὸν ὅτι τὰ ὑποκάτω σώματα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ διὰ τῶν ὑπεράνω κινοῦνται.

SG III, 86.3 (*Taurin*. XXIII, 230r, 9–12): Ἔτι, ἡ κίνησις τῶν οὐρανίων σωμάτων τὸν αὐτόν ἐστιν ἀεὶ τρόπον. Εἰ τοίνυν τὰ ἀποτελέσματα τῶν οὐρανίων σωμάτων ἐν τοῖς ὑποκάτω τούτοις ἐξ ἀνάγκης προῆεσαν, τὸν αὐτὸν ἂν τρόπον εἶχον ἀεὶ τὰ ὑποκάτω ταῦτα. Οὐκ ἔχουσι δὲ οὕτως, ἀλλ᾽ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον. Οὐκ ἄρα προΐασιν ἐξ ἀνάγκης.

SG III, 91.6 (*Taurin*. XXIII, 234r, 23–25): Τὰ δὲ οὐράνια σώματα μονοειδῆ εἰσι ὡς ἁπλᾶ καὶ ἄνευ τινὸς ἐναντιότητος ὑφεστῶτα, ἔτι τε αἱ κινήσεις αὐτῶν μονοειδεῖς εἰσι καὶ συνεχεῖς, τὸν αὐτὸν ἔχοντες τρόπον ἀεί.

10–17 Ἐκείνων… προῃρημένα

SG III, 1.5 (*Taurin*. XXIII, 160r, 31–35): Ἄλλα δέ, οὐ στερισκόμενα (addend. νοῦ), ἑαυτὰ εἰς τὸ ἴδιον τέλος οὐκ ἄγουσιν, ἀλλ᾽ ὑπ᾽ ἄλλου πρὸς τοῦτ᾽ ἄγονται. Ὧν τινα μέν, ἄφθαρτα ὄντα, ὥσπερ κατὰ τὸ φυσικὸν εἶναι ἔνδειαν οὐ δύνανται πάσχειν, οὕτω κἀν ταῖς ἰδίαις ἐνεργείαις οὐδέποτε ἀπὸ τῆς τάξεως τοῦ προκειμένου τέλους αὐτοῖς ἐξορίζονται, ἀλλ᾽ ἀεὶ τῇ προνοίᾳ τοῦ πρώτου διοικοῦντος ὑπόκεινται· ὥσπερ εἰσὶ τὰ οὐράνια σώματα, ὧν αἱ κινήσεις ἀεὶ ὁμοίως προΐασιν.

SG III, 16.5 (*Taurin*. XXIII, 170r, 22–29): Ἔτι, ὁμοίως τάττονται εἰς τὸ τέλος τά τε γινώσκοντα τὸ τέλος καὶ τὰ μὴ γινώσκοντα, εἰ καὶ τὰ μὴ γινώσκοντα τὸ τέλος καθ' ἑαυτὰ κινοῦνται εἰς τὸ τέλος, τὰ δὲ μὴ γινώσκοντα φέρεται εἰς τὸ τέλος ὑπ' ἄλλου ὁδηγούμενα, ὥσπερ φανερὸν ἐπὶ τοῦ τοξότου καὶ τοῦ βέλους. Ἀλλὰ τὰ γινώσκοντα τὸ τέλος ἀεὶ τάττονται εἰς τὸ ἀγαθὸν ὥσπερ εἰς τέλος· ἡ γὰρ θέλησις, ἥτις ἐστὶ τοῦ τέλους ἔφεσις τοῦ προγινωσκομένου, οὐδὲν εἰμὴ μετὰ λόγου τοῦ ἀγαθοῦ βούλεται, ὅπέρ ἐστιν αὐτῇ ἀντικείμενον. Ὥστε καὶ τὰ μὴ γινώσκοντα τὸ τέλος τάττονται εἰς τὸ ἀγαθὸν ὥσπερ εἰς τέλος. Τὸ ἀγαθὸν ἄρα ἐστὶ τὸ τέλος πάντων.

SG III, 23.12 (*Taurin*. XXIII, 176r, 24–30): Διαφέρει δὲ οὐδὲν πρὸς τὸν παρόντα σκοπόν, πότερον τὸ οὐράνιον σῶμα ὑπὸ νοερᾶς οὐσίας κινεῖται συνημμένης αὐτῷ, ἥτις ἐστὶν αὐτοῦ ψυχή, ἢ ὑπὸ χωριστῆς οὐσίας, καὶ πότερον ἕκαστον τῶν οὐρανίων σωμάτων ὑπὸ Θεοῦ ἀμέσως κινεῖται ἢ οὐδέν, ἀλλὰ μεσιτευουσῶν νοερῶν τινῶν καὶ κτιστῶν οὐσιῶν, ἢ τὸ μὲν πρῶτον μόνον ἀμέσως ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, τὰ δὲ ἄλλα μεσιτευουσῶν τῶν κτιστῶν οὐσιῶν, ἅπαξ δεδειγμένου τὴν οὐρανίαν κίνησιν ὑπὸ νοερᾶς εἶναι οὐσίας.

SG III, 24.4 (*Taurin*. XXIII, 176v, 17–24): Οὕτω τοίνυν οὐ χαλεπὸν συνιδεῖν πῶς τὰ γνώσεως ἐστερημένα φυσικὰ σώματα κινοῦνται καὶ ποιοῦσιν ἕνεκα τέλους. Φέρονται γὰρ εἰς τὸ τέλος ὥσπερ ὑπὸ τῆς νοερᾶς οὐσίας ἀγόμενα ἐπ' αὐτό, ὃν τρόπον ἐπὶ τὸν σκοπὸν φέρεται τὸ βέλος ὑπὸ τοῦ τοξότου πεμπόμενον. Ὥσπερ γὰρ τὸ βέλος ἔπεται τῇ πρὸς τὸ ὡρισμένον τέλος κλίσει ἐκ τῆς ἀφέσεως τοῦ τοξότου, οὕτω καὶ τὰ φυσικὰ σώματα ἕπονται ταῖς εἰς τὰ φυσικὰ τέλη κλίσεσιν ἐκ τῶν φυσικῶς κινούντων, ἀφ' ὧν τυγχάνουσι τῶν οἰκείων εἰδῶν καὶ τῶν δυνάμεων τῆς κινήσεως.

SG III, 25.6 (*Taurin*. XXIII, 177v, 29–37): Ἔτι, ὥσπερ τὰ ἐστερημένα νοῦ εἰς τὸν Θεὸν ὡς εἰς τέλος τείνει διὰ τῆς ὁδοῦ τῆς ἀφομοιώσεως, οὕτως αἱ νοεραὶ οὐσίαι διὰ τῆς ὁδοῦ τῆς γνώσεως, ὡς ἐκ τῶν προειρημένων φανερόν. Τὰ δὲ ἐστερημένα νοῦ, καὶ εἰ πρὸς τὴν τῶν προσεχῶς ποιούντων ὁμοίωσιν τείνει, οὐ μέντοι ἐκεῖ ἠρεμεῖ ὁ τῆς φύσεως σκοπός, ἀλλ' ἀντὶ τέλους τὴν πρὸς τὸ ἔσχατον ἀγαθὸν ἀφομοίωσιν ἔχει, εἰ καὶ λίαν ἀτελῶς τῆς ὁμοιότητος ἅπτοιτο ταύτης. Ὁ ἄρα νοῦς, ὅσον ἂν ἐλάχιστον μετέχειν τῆς θείας γνώσεως δύναιτο, ἀντὶ ἐσχάτου τέλους αὐτῷ τοῦτ' ἔσται, μᾶλλον τῆς τελείας τῶν ὑποκάτω νοητῶν γνώσεως.

SG III, 81.3 (*Taurin*. XXIII, 224v, 23–26): Τῶν παντάπασι γνώσεως ἐστερημένων ἓν ὑπόκειται τῷ ἑτέρῳ, καθόσον ἕτερον ἑτέρου ποιεῖν ἐστι δυνατώτερον. Οὐδὲν γὰρ μετέχει τῆς διοικήσεως τῆς θείας προνοίας, ἀλλὰ μόνον τῆς διακονίας.

17–30 Ἄνθρωπος…τυγχάνων

SG III, 121.1 (*Taurin*. XXIII, 261r, 1–8): Ὥσπερ δὲ διὰ τῶν σωματικῶν καὶ αἰσθητῶν δύναται πρὸς τὸν Θεὸν μετεωρίζεσθαι ἡ τοῦ ἀνθρώπου διάνοια, εἴ τις μετὰ τῆς πρὸς Θεὸν αἰδοῦς τούτοις χρῆται τὸν ὀφειλόμενον τρόπον, οὕτω καὶ ἡ τούτων κατάχρησις ἢ τοῦ Θεοῦ παντάπασι ἀφέλκει τὴν τῶν ἀνθρώπων διάνοιαν, ἐν τοῖς ὑποκάτω τούτοις ἱσταμένου τοῦ τῆς βουλήσεως τέλους, ἢ τὸν τῆς διανοίας σκοπὸν ἐκλύουσιν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, πέρα τοῦ ἀναγκαίου τούτοις προστετηκότων ἡμῶν. Πρὸς τοῦτο δὲ προηγουμένως ὁ θεῖος δέδοται νόμος, ὥστε τῷ Θεῷ προσκολλᾶσθαι τὸν ἄνθρωπον. Τοῦ θείου τοίνυν ἐστὶ νόμου τάττειν τὸν ἄνθρωπον περὶ τὴν τῶν σωματικῶν καὶ αἰσθητῶν διάθεσίν τε καὶ χρῆσιν.

21–22 τὸ…μερικόν

SG III, 17.6 (*Taurin.* XXIII, 170v, 19–20): Τὸ δ' ἀγαθόν, ᾧ ἕκαστον πρᾶγμά ἐστιν ἀγαθόν, μερικόν ἐστιν ἀγαθὸν αὐτοῦ τε καὶ τῶν ἄλλων τῶν αὐτοῦ ἠρτημένων.

6. 1–4 Αὐτῶν…ζῶσι

SG III, 79.1. (*Taurin*. XXIII, 222r, 6–8): Ἐπεὶ δὲ τῶν νοερῶν κτισμάτων ἕτερα ἑτέρων εἰσὶν ὑψηλότερα, ὡς ἐκ τῶν ἀνωτέρω φανερόν, ἀνάγκη τὰς ὑποβεβηκυίας τῶν νοερῶν φύσεων διοικεῖσθαι διὰ τῶν ὑψηλοτέρων.

SG III, 79.4–5 (*Taurin*. XXIII, 220r, 18–28): Ἔτι, αἱ ὑψηλότεραι νοεραὶ οὐσίαι τελειότερον τῆς θείας οὐσίας τὴν ἐπίρροιαν ἐν ἑαυταῖς ὑποδέχονται· ἐπεὶ πᾶν ὃ δέχεται κατὰ τὸν ἑαυτοῦ δέχεται τρόπον. Πάντα δὲ διὰ τῆς θείας διοικοῦνται σοφίας. Καὶ οὕτως ἀνάγκη καὶ τῆς θείας σοφίας μᾶλλον μετέχοντα διοικεῖν τὰ ἧττον μετέχοντα. Αἱ ὑποκάτω ἄρα νοεραὶ οὐσίαι διοικοῦνται διὰ τῶν ἀνωτέρω. Λέγονται δὲ τὰ ἀνωτέρω πνεύματα καὶ ‘ἄγγελοι’, καθόσον τὰ ὑποβεβηκότα πνεύματα ἄγουσι τῷ τούτοις ἐξαγγέλλειν· οἱ γὰρ ἄγγελοι ὥσπερ μηνυταὶ λέγονται καὶ διάκονοι, καθόσον τῇ ἑαυτῶν ἐνεργείᾳ καὶ ἐν τοῖς σωματικοῖς τῇ τάξει τῆς θείας προνοίας ὑπηρετοῦνται. “Ὅ” γὰρ “διάκονος ὥσπερ ἔμψυχόν ἐστιν ὄργανον” κατὰ τὸν Φιλόσοφον. Καὶ τοῦτ’ ἐστὶν ὃ λέγεται ἐν τοῖς *Ψαλμοῖς*, “ὁ ποιῶν τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ πνεύματα καὶ τοὺς λειτουργοὺς αὐτοῦ πυρὸς φλόγα”.

5–14 Προνοεῖ…ἑκάστῃ

ST Ia, Q. 50, A. 5 s.c. et Resp. (*Coisl*. 280, 49v, 3–9): Ἀλλὰ τοὐναντίον φησὶ Διονύσιος ἐν τῷ τετάρτῳ κεφαλαίῳ τοῦ *Περὶ θείων ὀνομάτων* ὅτι “αἱ νοηταὶ οὐσίαι ζωὴν ἔχουσιν ἀνεξάλειπτον, πάσης φθορᾶς καὶ θανάτου καὶ ὕλης καὶ γενέσεως ὑπάρχουσαι καθαραί”.

Ἀπολογουμένοις ῥητέον ἂν εἴη ὅτι ἀνάγκη τοὺς ἀγγέλους ἀφθάρτους εἶναι κατὰ τὴν αὐτῶν φύσιν. Τούτου δὲ αἴτιον ὅτι μηδὲν φθείρεται, εἰ μὴ καθόσον τὸ εἶδος τούτου τῆς ὕλης χωρίζεται· ὅθεν, ἐπεὶ ὁ ἄγγελος αὐτὸς ἐστὶν ὑφεστὼς εἶδος, ὡς εἴρηται, ἀδύνατον τὴν αὐτοῦ φύσιν φθαρτὴν εἶναι.

ST Ia, Q. 50, A. 5 ad 1um (*Coisl*. 280, 49v, 23–50r, 2): Πρὸς τὸ πρῶτον τοίνυν λεκτέον ὅτι ὁ Δαμασκηνὸς τὴν τελείαν ἀθανασίαν λαμβάνει, ἥτις πᾶσαν ἀμεταβλησίαν περιλαμβάνει, διὰ τὸ πᾶσαν μεταβολὴν θάνατον εἶναι. Οἱ δὲ ἄγγελοι χάριτι μόνῃ ταύτης τυγχάνουσιν, ὡς μετὰ ταῦτ’ ἔστι δῆλον.

8–9 ὃ…ὁσημέραι

ST Ia, Q. 63, A. 5 s.c. et Resp. (*Coisl*. 280, 110v, 15–19): …“Εἶδεν ὁ Θεὸς πάντα ὅσα ἐποίησεν καὶ ἦσαν καλὰ λίαν”. Ἀγαθοὶ ἄρα ἦσαν ποτε καὶ οἱ δαίμονες.

Ἀπολογουμένοις ῥητέον ἂν εἴη ὅτι τινὲς ὑπέθεντο τοὺς δαίμονας ἅμα κτισθέντας κακοὺς γενέσθαι, οὐ φύσει, ἀλλὰ τῆς οἰκείας θελήσεως ἁμαρτίᾳ. Ἀφ’ οὗ γὰρ ἄγγελος γέγονεν ὁ διάβολος, παρῃτήσατο τὴν δικαιοσύνην.

13–14 φημὶ…ἑκάστῃ

SG II, 95.4 (*Taurin*. XXIII, 155r, 5–9): Φανερὸν δὲ ἐκ τῶν προειρημένων ὡς, ὅταν διάφορα εἴδη ἐν ταῖς χωριασταῖς οὐσίας λαμβάνωνται, καθόσον κεκλήρωνται διαφόρους βαθμούς, ἐν ἑνὶ δὲ εἴδει διάφορα ἄτομα οὐκ εἰσίν, οὐδὲ δύο ἴσα ἐν ταῖς χωρισταῖς οὐσίαις εἰσὶ κατὰ τάξιν, ἀλλὰ ἡ μία φύσις τῆς ἑτέρας ὑψηλοτέρα ἐστίν.

ST Ia, Q. 50, A. 4 ad 3um (*Coisl*. 280, 49r, 11–14): Πρὸς τὸ τρίτον. Τὸ τοῦ εἴδους ἀγαθὸν προτιμότερόν ἐστι τοῦ κατὰ τὸ ἄτομον ἀγαθὸν (ἀγαθοῦ scribendum)· ὅθεν πολλῷ βέλτιόν ἐστι πολλαπλασιάζεσθαι τὰ εἴδη ἐν τοῖς ἀγγέλοις ἢ πολλαπλασιάζεσθαι ἄτομα ἐν ἑνὶ εἴδει.

7. 1–4 Τῆς…γέγονε

SG II, 87.6 (*Taurin*. XXIII, 146r, 14–20): Ἔτι, τὸ τέλος τοῦ πράγματος τῇ ἀρχῇ τούτου ἀνταποκρίνεται· τότε γὰρ τέλειόν ἐστιν ἕκαστον, ὅταν ἐπὶ τὸ οἰκεῖον ἀφικνεῖται τέλος, ἢ δι’ ὁμοιότητος ἢ δι’ ἑτέρου τινὸς τρόπου. Τὸ δὲ τέλος τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς καὶ ἡ ἐσχάτη ταύτης τελείωσίς ἐστιν τὸ διὰ γνώσεως καὶ ἀγάπης ὅλην τὴν τάξιν παρελθεῖν τῶν κτισμάτων καὶ πρὸς τὴν πρώτην ἀρχήν, ἥτις ἐστὶν ὁ Θεός, ἀφικέσθαι, ὥσπερ ἰδίως ἐξ αὐτοῦ καὶ τὴν ἀρχὴν ἔχει τῆς ἰδίας πρώτης καταβολῆς. Τούτῳ δὲ ἔοικε συγκατατίθεσθαι καὶ ἡ θεία Γραφὴ ἐν τῷ τῆς *Γενέσεως* πρώτῳ.

4–6 τί…συνηγορεῖ

ST Ia, Q. 93, A. 1 Resp. (*Coisl*. 280, 289v, 1–6): Φανερὸν δὲ ὡς ἐν τῷ ἀνθρώπῳ εὑρίσκεται ὁμοιότης τις τοῦ Θεοῦ, ἀπ' αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ προϊοῦσα, ἀλλ' οὐ κατ' ἰσότητα· ἐπ' ἄπειρον γὰρ ὑπερβαίνει τὸ τοιοῦτον παράδειγμα τὴν τοιαύτην εἰκόνα· καὶ διὰ τοῦτο λέγεται μὲν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ εἶναι τὴν θείαν εἰκόνα, οὐ μὴν τελείαν, ἀλλ' ἀτελῆ, καὶ τοῦτο σημαίνει καὶ Γραφή, ὅταν λέγει "κατ' εἰκόνα"· ἡ γὰρ πρόθεσις προσχώρησίν τινα σημαίνει, ἢ τοῖς διεστῶσιν ἁρμόζει.

10–16 Εἰ…θαυμάζειν

ST Ia, Q. 64, A. 4 Resp. (*Coisl*. 280, 120v, 9–11): …βέλτιόν ἐστι λέγειν ὡς ἡ αὐτή ἐστι κρίσις ἐπί τε ταῖς πονηραῖς ψυχαῖς καὶ τοῖς πονηροῖς ἀγγέλοις, ὥσπερ ἡ αὐτή ἐστι κρίσις ἐπὶ τοῖς ἀγαθοῖς ἀγγέλοις καὶ ταῖς ἀγαθαῖς ψυχαῖς.

16–20 Οὐ…ζωῇ

SG III, 5.3 (*Taurin*. XXIII, 163r, 28–33): Ἔτι, διαρρήδην ἐν τῷ τρίτῳ τῶν *Ἠθικῶν* Ἀριστοτέλης φησὶν ὅτι "ἑκούσιόν ἐστι τὸ κακὸν". Καὶ τοῦτο δείκνυσι διὰ τοῦ τὰ ἄδικα ἑκουσίως πολλοὺς ἐνεργεῖν, ἄλογον δέ ἐστιν ἑκόντα ποιοῦντα τὰ ἄδικα μὴ θέλειν ἄδικον εἶναι, καὶ ἑκουσίως [om. παιδεραστοῦντα] μὴ θέλειν ἀκρατῆ εἶναι, καὶ διὰ τοῦ τοὺς νομοθέτας τοὺς κακοὺς τιμωρεῖσθαι ὡς ἂν τὰ κακὰ ἑκόντας ποιοῦντας. Οὐκ ἄρα δοκεῖ τὸ κακὸν παρὰ τὸν σκοπὸν καὶ τὴν θέλησιν εἶναι.

20–26 Οὔτ…σκοποῦ

SG III, 73.4 (*Taurin*. XXIII, 217r, 32–34): Τὸ δὲ ποιοῦν ἐν τῷ ποιεῖν ἐλευθέρως τῆς θείας ὁμοιότητος τυγχάνει· δέδεικται γὰρ ἐν τῷ πρώτῳ τὸ αὐτεξούσιον εἶναι ἐν τῷ Θεῷ. Οὐκ ἄρα διὰ τῆς τοῦ Θεοῦ προνοίας ἡ τῆς θελήσεως ἀναιρεῖται ἐλευθερία.

26–35 Εἰ…ἐθελοκακία

SG III, 2.2 (*Taurin*. XXIII, 160v, 36–161r, 1): Οὐδὲν δὲ πρὸς τὸ προκείμενον διαφέρει πότερον γινώσκει ἢ οὐ γινώσκει τὸ τέλος τὸ τεῖνον εἰς τοῦτο· ὥσπερ γὰρ τοῦ τοξότου, οὕτω δὴ καὶ τῆς κινήσεως τοῦ βέλους τὸ τέλος ἐστὶν ὁ σκοπός. Πᾶσα δὲ τοῦ ποιοῦντος ὁρμὴ πρὸς ὡρισμένον τι φέρεται.

SG III, 16.4 (*Taurin*. XXIII, 170r, 22–29): Ἔτι, ὁμοίως τάττονται εἰς τὸ τέλος τά τε γινώσκοντα τὸ τέλος καὶ τὰ μὴ γινώσκοντα, εἰ καὶ τὰ μὴ γινώσκοντα τὸ τέλος καθ' ἑαυτὰ κινοῦνται εἰς τὸ τέλος, τὰ δὲ μὴ γινώσκοντα τὸ τέλος φέρεται εἰς τὸ τέλος ὑπ' ἄλλου ὁδηγούμενα, ὥσπερ φανερὸν ἐπὶ τοῦ τοξότου καὶ τοῦ βέλους. Ἀλλὰ τὰ γινώσκοντα τὸ τέλος ἀεὶ τάττονται εἰς τὸ ἀγαθὸν ὥσπερ εἰς τέλος· ἡ γὰρ θέλησις, ἥτις ἐστὶ τοῦ τέλος ἔφεσις τοῦ προγινωσκομένου, οὐδὲν εἰμὴ μετὰ τοῦ λόγου τοῦ ἀγαθοῦ βούλεται, ὅπέρ ἐστιν αὐτῇ ἀντικείμενον. Ὥστε καὶ τὰ μὴ γινώσκοντα τὸ τέλος τάττονται εἰς τὸ ἀγαθὸν ὥσπερ εἰς τέλος. Τὸ ἀγαθὸν ἄρα ἐστὶ τὸ τέλος πάντων.

SG III, 24.4 (*Taurin.* XXIII, 176v, 17–24): Οὕτω τοίνυν οὐ χαλεπὸν συνιδεῖν πῶς τὰ γνώσεως ἐστερημένα φυσικὰ σώματα κινοῦνται καὶ ποιοῦσιν ἕνεκα τέλους. Φέρονται γὰρ εἰς τὸ τέλος ὥσπερ ὑπὸ τῆς νοερᾶς οὐσίας ἀγόμενα ἐπ' αὐτό, ὃν τρόπον ἐπὶ τὸν σκοπὸν φέρεται τὸ βέλος ὑπὸ τοῦ τοξότου πεμπόμενον. Ὥσπερ γὰρ τὸ βέλος ἕπεται τῇ πρὸς τὸ ὡρισμένον τέλος κλίσει ἐκ τῆς ἀφέσεως τοῦ τοξότου, οὕτω καὶ τὰ φυσικὰ σώματα ἕπονται ταῖς εἰς τὰ φυσικὰ τέλη κλίσεσιν ἐκ τῶν φυσικῶς κινούντων, ἀφ' ὧν τυγχάνουσι τῶν οἰκείων εἰδῶν καὶ τῶν δυνάμεων τῆς κινήσεως.

SG III, 64.5 (*Taurin.* XXIII, 207v, 19–24): Ἀδύνατον δέ ἐστί τινα τὸ τέλος ἀγνοοῦντα ἕνεκα τοῦ τέλους ποιεῖν καὶ τεταγμένως εἰς αὐτὸ προϊέναι, ὑπό τινος εἰ μὴ κινοῖντο ἔχοντος γνῶσιν τοῦ τέλους· ὥσπερ τὸ βέλος ἰθύνεται πρὸς τὸν σκοπὸν ὑπὸ τοῦ τοξότου.

ST Ia, Q. 23, A. 1 Resp. (*Vatop*. 254, 117r, 1–4): Πρὸς ὃ δέ τι μὴ δύναιτο φθάνειν τῇ δυνάμει τῆς ἑαυτοῦ φύσεως, ἀνάγκη ὑπ' ἄλλου εἰς τοῦτ' ἄγεσθαι· ὥσπερ τὸ βέλος πρὸς τὸν

σκοπὸν πέμπεται ὑπὸ τοῦ τοξότου· ὅθεν ἰδίως ἡ λογικὴ κτίσις, δεκτικὴ οὖσα τῆς αἰωνίου ζωῆς, ἄγεται εἰς αὐτὴν ὥσπερ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ πεμπομένη· ἧς δὴ πομπῆς ὁ λόγος ἐν τῷ Θεῷ προϋφίσταται.

30 οἰκεῖον… βέλους

SG III, 3.2 (*Taurin.* XXIII, 162r, 1–3): Πρὸς ὃ δὲ τὸ ποιοῦν τείνει, ἀνάγκη οἰκεῖον εἶναι αὐτῷ· οὐ γὰρ ἂν ἐφέρετο πρὸς ἐκεῖνο εἰμὴ διά τινα πρὸς αὐτὸ οἰκειότητα. Ὃ δέ ἐστιν οἰκεῖον τινι, ἀγαθόν ἐστιν αὐτῷ.

35–38 Οὕτω… τόπον

SG III, 26.16 (*Taurin.* XXIII, 180r, 36–180v2): Τῆς δὲ νοερᾶς φύσεως ἔσχατον τέλος ἐστὶν ὁ Θεός. Ἐκείνη τοίνυν ἡ ἐνέργεια τοῦ ἀνθρώπου οὐσιωδῶς μακαριότης καὶ εὐδαιμονία ἐστίν, δι᾽ ἧς φθάνει πρὸς τὸν Θεόν. Τοῦτο δέ ἐστι τὸ νοεῖν· καὶ γὰρ θέλειν οὐ δυνάμεθα, ὃ μὴ νοοῦμεν. Ἐν τῷ γινώσκειν ἄρα τὸν Θεὸν διὰ τοῦ νοῦ ἡ ἐσχάτη τοῦ ἀνθρώπου εὐδαιμονία ἐστίν, καὶ οὐκ ἐν τῇ τῆς θελήσεως ἐνεργείᾳ.

50–56 Τούτοιν… βούλεται

SG III, 140.3-4 (*Taurin.* XXIII, 278r, 27–32): Ὁ δὲ Θεὸς ταῖς τῶν ἀνθρώπων πράξεσι τάξιν ἐπέθηκε πρὸς τὸ τέλος ἀφορῶσαν τοῦ ἀγαθοῦ, ὡς ἐκ τῶν προειρημένων φανερόν. Ἀνάγκη τοίνυν ἡ τάξις ἐκείνη ὀρθῶς εἴη κειμένη τοὺς διὰ τῆς τάξεως ἐκείνης χωροῦντας τοῦ τοῦ ἀγαθοῦ τέλους τυγχάνειν, ὅπερ ἐστὶ ἀμοιβῶν τυγχάνειν, τοὺς δὲ τῆς τάξεως ἀποχωροῦντας, τοῦ τοῦ ἀγαθοῦ τέλους ἀποκλείεσθαι διὰ τῆς ἁμαρτίας, ὅπερ ἐστὶ κολάζεσθαι.

Ἔτι, οἱ διὰ τῆς θείας χωροῦντες τάξεως τοῦ τέλους τυγχάνουσιν, ὅπερ ἀμοιβῆς ἔχει λόγον· οἱ δὲ τῆς τάξεως ἀποχωροῦντες τοῦ τέλους τοῦ ἀγαθοῦ ἀποκλείονται διὰ τῆς ἁμαρτίας, ὅ ἐστι τὸ κολάζεσθαι.

SG III, 142.1 (*Taurin.* XXIII, 279v, 38–280r, 7): Ἐπειδὴ ἡ θεία δικαιοσύνη τοῦτο ζητεῖ, τὸ διὰ τὸ τὴν προσήκουσαν ἐν τοῖς πράγμασιν τηρεῖσθαι ἰσότητα ὑπὲρ μὲν τῶν ἁμαρτιῶν τιμωρίας, ὑπὲρ δὲ τῶν ἀγαθῶν ἔργων ἆθλα ἀποδίδοσθαι, ἀναγκαῖον, ὥσπερ ἐν ταῖς ἐναρέτοις τῶν πράξεων καὶ τοῖς ἐν τοῖς ἁμαρτήμασι βαθμός τις ἐστίν, ὥσπερ δέδεικται, οὕτω τάξιν εἶναι καὶ ἀμοιβῶν καὶ κολάσεων· ἄλλως γὰρ οὐκ ἂν ἰσότης τηροῖτο, εἰ μὴ τῷ μεῖζον ἁμαρτάνοντι μεῖζονα κόλασιν καὶ τῷ βέλτιον πράξαντι μεῖζον ἀποδίδοται ἆθλον. Τοῦ γὰρ αὐτοῦ δοκεῖ εἶναι λόγου τὸ διαφόρως ἀπονέμειν κατὰ τὴν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ βελτίονος διαφοράν, καὶ τοῦ κακοῦ καὶ τοῦ χείρονος.

56–58 Σοφώτατα… ὁδηγοῖτο

SG III, 37.7 (*Taurin.* XXIII, 184v, 9–12): Πρὸς γὰρ τὴν τῆς θεωρίας τελείωσιν ζητεῖται ἡ τοῦ σώματος ὑγεία, πρὸς ἣν τάττονται πάντα τὰ τεχνητὰ τὰ πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαῖα, ἀλλὰ μὴν καὶ ἡ ἠρεμία ζητεῖται τῆς ἀπὸ τῶν παθῶν ταραχῆς.

8. 16–19 Περὶ… σκοπεῖν

ST Ia, Q. 62, A. 9 s.c. (*Coisl*. 280, 104v, 2–8): …τὸ ἀξιοῦσθαι ἀγαθῶν καὶ προκόπτειν τῇ ἐν τῇ ὁδῷ καταστάσει προσήκει. Οἱ δὲ ἄγγελοι οὐκ εἰσὶν ὁδοιπόροι, ἀλλ᾽ ἤδη καταλαβόντες· οἱ μακάριοι ἄρα ἄγγελοι οὐ δύνανται ἢ ἀξιοῦσθαι τινῶν, οὔτε ἐν τῇ μακαριότητι προκόπτειν.

25–37 Καὶ… ἐλάχιστον

SG III, 73.2 (*Taurin.* XXIII, 217r 9–12): Κατὰ γὰρ τὴν αὐτῶν φύσιν πρὸς ἓν ἀποτέλεσμά εἰσιν ὡρισμένα, ᾧ ἀεὶ ἔπονται, ἂν μή τι ᾖ κώλυμα, ἢ διὰ τὸ τῆς δυνάμεως ἀσθενὲς ἢ (om. ἔκ τινος) ἔξωθεν ποιοῦντος ἢ διὰ τὴν τῆς ὕλης ἀνεπιτηδειότητα.

SG III, 99.9 (*Taurin.* XXIII, 244v 1–9): Ἡ γὰρ ἐντεθεῖσα τοῖς πράγμασιν ὑπὸ Θεοῦ τάξις, καθόσον ἔστιν ἐν τοῖς πράγμασιν, ἢ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἴωθε συμβαίνειν, οὐ μέντοι πανταχοῦ κατὰ τὸ ἀεί. Πολλὰ γὰρ τῶν φυσικῶν αἰτίων τὰ ἴδια ἀποτελέσματα παράγουσιν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τὸν αὐτὸν τρόπον, οὐ μέντοι ἀεί· ἐνίοτε γάρ, εἰ καὶ ὡς ἐπ᾽ ἔλαττον, ἄλλως συμβαίνει, ἢ διὰ τὴν ἀσθένειαν τῆς ποιητικῆς δυνάμεως ἢ τὸ τῆς ὕλης ἀνεπιτήδειον ἢ δι᾽ ἄλλο τι ποιοῦν ἰσχυρότερον· ὥσπερ ὅταν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἕκτον δάκτυλον ἡ φύσις γεννᾷ. Οὐ μέντοι διατοῦτο μεταβάλλει ἢ ἀσθενεῖ ἡ τῆς προνοίας τάξις· καὶ γὰρ καὶ αὐτὸ τοῦτο τὸ τὴν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον φυσικὴν τάξιν ἐνίοτε ἀσθενεῖν ὑπὸ τὴν θείαν ἐστὶ πρόνοιαν.

32–34 τὸ … δήπου

SG III, 74.4 (*Taurin.* XXIII, 217v 30–31): Οὐκ ἄρα ἐναντίον ἐστὶ τῇ θείᾳ προνοίᾳ τὸ εἶναί τινα ἐν τοῖς πράγμασιν ἐξ αὐτομάτου καὶ τύχης.

34–37 καὶ … ἐλάχιστον

SG III, 1.5 (*Taurin.* XXIII, 160v 3–6): Ἐξ οὗ φαίνεται ὡς οὐδὲ τὰ τῆς τοῦ πρώτου διοικητοῦ τάξεως ἀποστατεῖν δοκοῦντα τὴν τῆς πρώτης διοικήσεως ἀποδιδράσκουσι δύναμιν· καὶ γὰρ καὶ τὰ φθαρτὰ ταῦτα σώματα, ὥσπερ ὑπὸ Θεοῦ συνέστη, οὕτω καὶ τελείως ὑποτάττονται τῇ αὐτοῦ ἐξουσίᾳ.

37–39 Εἰ … σπουδαῖοι

ST Ia, Q. 113, A. 4 Resp. (*Coisl*. 280, 388r, 4–12): Ἀπολογουμένοις ῥητέον ἂν εἴη ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐν τῇ καταστάσει τῆς παρούσης ζωῆς ὥσπερ ἔν τινι ὁδῷ ἐστί, δι᾽ ἧς πρὸς τὴν πατρίδα ἐπείγεται· ἐν ᾗ δὴ ὁδῷ πολλοὶ κίνδυνοι αὐτῷ ἐφεστᾶσι, τοῦτο μὲν ἔσωθεν, τοῦτο δὲ καὶ ἔξωθεν, ὡς λέγεται ἐν τοῖς *Ψαλμοῖς*, ‘Ἐν ὁδῷ ταύτῃ ᾗ ἐπορευόμην, ἔκρυψαν ὑπερήφανοι παγίδα μοι’. Καὶ διὰ τοῦτο, ὥσπερ τοῖς ὁδὸν ἐπισφαλῆ πορευομένοις ἀνθρώποις δίδονται φύλακες, οὕτω δὴ καὶ ἑκάστῳ ἀνθρώπων, μέχρις ἂν ᾖ ὁδοιπόρος, ἄγγελος ἀφορίζεται φύλαξ· ὅταν δὲ ἤδη πρὸς τὸ τέλος ἀφικνεῖται τῆς ὁδοῦ, οὐχ ἕξει τοῦ λοιποῦ φύλακα, ἀλλ᾽ ἐν μὲν τῇ βασιλείᾳ ἄγγελον συμβασιλεύοντα, ἐν δὲ τῷ ᾅδῃ δαίμονα τιμωρούμενον.

9.1. 1–8 Πᾶσι … φαμέν

ST Ia, Q. 23, A. 1 Resp. (*Vatop*. 254, 116v, 28–31 = *Vat*. *Gr.* 609, 45r, 22–23]: Τῆς δὲ προνοίας ἐστὶν εἰς τὸ τέλος τὰ πράγματα τάττειν, ὡς εἴρηται· τὸ δὲ τέλος, πρὸς ὃ τὰ κτίσματα τάττονται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, διπλοῦν ἐστιν· ἓν μὲν ὃ πάντα λόγον καὶ εὐπορίαν τῆς κτιστῆς φύσεως ὑπερβαίνει· τοῦτο δέ ἐστιν ἡ αἰώνιος ζωή, ἥτις ἐν τῇ θείᾳ θεωρίᾳ συνίσταται, ὑπὲρ τὴν φύσιν οὖσῃ παντὸς κτιστοῦ, καθὼς εἴρηται.

SG III, 25.13–16 (*Taurin.* XXIII, 178v 26–179r, 7): Ἔτι, τὸ σῶμα, ὃ φυσικῇ ροπῇ πρὸς τὸ ἑαυτοῦ που φέρεται, τοσοῦτο σφοδρότερον καὶ θᾶττον κινεῖται, ὅσῳ μᾶλλον πλησιάζει τῷ τέλει· ὅθεν Ἀριστοτέλης ἀποδείκνυσιν ἐν τῷ *Περὶ οὐρανοῦ* πρώτῳ ὅτι ἡ φυσικὴ κατ᾽ εὐθεῖαν κίνησις οὐ δύναται εἶναι ἐπ᾽ ἄπειρον, ἐπεὶ οὐκ ἂν ὕστερον μᾶλλον ἐκινεῖτο ἢ πρότερον. Ὃ ἄρα ὕστερον σφοδρότερον ἐπί τι κινεῖται ἢ πρότερον, οὐ κινεῖται ἐπ᾽ ἄπειρον, ἀλλὰ ἐπί τι ὡρισμένον τείνει. Τοῦτο δὲ εὑρίσκεται ἐν τῇ τοῦ γινώσκειν ὀρέξει· ὅσο γάρ τις πλείω γινώσκει, τοσοῦτο μειζόνως γινώσκειν ἐπιθυμεῖ. Ἡ φυσικὴ ἄρα ἔφεσις τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸ γινώσκειν τείνει πρός τι τέλος ὡρισμένον. Τοῦτο δὲ οὐδὲν ἄλλο δύναται εἶναι ἢ τὸ τιμιώτατον γνωστόν, ὅπέρ ἐστιν ὁ Θεός. Ἡ θεία ἄρα γνῶσις ἔσχατον τέλος ἐστὶ τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ ἔσχατον δὲ τέλος τοῦ ἀνθρώπου καὶ πάσης οὐσίας νοερᾶς ‘εὐδαιμονία’ ἢ ‘μακαριότης’ ὀνομάζεται· τοῦτο γάρ ἐστιν οὗ πᾶσα ἐπιθυμεῖ νοερὰ οὐσία, ὥσπερ ἔσχατον τέλος καὶ καθ᾽ ἑαυτὸ μόνον. Ἔστιν ἄρα ἡ ἐσχάτη μακαριότης καὶ εὐδαιμονία πάσης οὐσίας νοερᾶς τὸ γινώσκειν τὸν Θεόν. Ἐντεῦθέν ἐστιν ὃ λέγεται ἐν τῷ πέμπτῳ κεφαλαίῳ τοῦ *Κατὰ Ματθαῖον*· “μακάριοι οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ, ὅτι αὐτοὶ τὸν Θεὸν ὄψονται”, καὶ ἐν τῷ τοῦ *Ἰωάννου* ἑπτακαιδεκάτῳ· “αὕτη ἐστὶν ἡ αἰώνιος ζωή, ἵνα γινώσκωσί σε τὸν μόνον ἀληθινὸν

Θεόν". Ταύτῃ δὲ τῇ ἀποφάσει καὶ Ἀριστοτέλης ἐν τῷ ἐσχάτῳ τῶν *Ἠθικῶν* συμφωνεῖ, ὅπου τὴν ἐσχάτην τοῦ ἀνθρώπου εὐδαιμονίαν θεωρητικὴν εἶναί φησι κατὰ τὴν θεωρίαν τοῦ ἀρίστου θεωρητοῦ.

4–5 τὸ…ἡδονή

SG III, 37.9 (*Taurin.* XXIII, 184v, 22–24): Ἐξ οὗ φανερὸν δι' ἐπαγωγῆς ὅπερ τοῖς προειρημένοις ἀποδέδεικται λόγοις, ὅτι ἡ τοῦ ἀνθρώπου ἐσχάτη εὐδαιμονία ἐν μόνῃ τῇ τοῦ Θεοῦ θεωρίᾳ ὑφίσταται.

SG III, 52.7 (*Taurin.* XXIII, 199v 3–8): Ἐντεῦθέν ἐστι ὅπερ ἐν τῷ ἐνδεκάτῳ τῆς *Πρὸς Ῥωμαίους* λέγεται, "ἡ τοῦ Θεοῦ χάρις ζωὴ αἰώνιος". Ἐν αὐτῇ γὰρ τῇ θείᾳ θεωρίᾳ δείκνυμεν οὖσαν τὴν τοῦ ἀνθρώπου μακαριότητα, ἣτις "ζωὴ αἰώνιος" λέγεται. Πρὸς ἣν μόνῃ "τῇ τοῦ Θεοῦ χάριτι" λεγόμεθα φθάνειν, ὅτι καὶ ἡ τοιαύτη θεωρία πᾶσαν εὐπορίαν κτιστὴν ὑπεραίρει καὶ πρὸς ταύτην ἀδύνατόν ἐστιν ἐλθεῖν εἰμὴ διὰ τῆς θείας δωρεᾶς.

5–8 Νοῦς…φαμέν

SG III, 26.16 (*Taurin.* XXIII, 184v, 22–24): Τῆς δὲ νοερᾶς φύσεως ἔσχατον τέλος ἐστὶν ὁ Θεός. Ἐκείνη τοίνυν ἡ ἐνέργεια τοῦ ἀνθρώπου οὐσιωδῶς μακαριότης καὶ εὐδαιμονία ἐστίν, δι' ἧς φθάνει πρὸς τὸν Θεόν. Τοῦτο δέ ἐστι τὸ νοεῖν· καὶ γὰρ θέλειν οὐ δυνάμεθα, ὃ μὴ νοοῦμεν. Ἐν τῷ γινώσκειν ἄρα τὸν Θεὸν διὰ τοῦ νοῦ ἡ ἐσχάτη τοῦ ἀνθρώπου εὐδαιμονία ἐστίν, καὶ οὐκ ἐν τῇ τῆς θελήσεως ἐνεργείᾳ.

SG III, 32.2–3 (*Taurin.* XXIII, 183r, 30–35): Ἔτι, ἡ ψυχὴ τοῦ σώματος βελτίων ἐστίν, ὅπερ οὔτε ζῇ οὔτε τὰ προειρημένα ἀγαθὰ ἔχει εἰμὴ διὰ ψυχῆς. Τὸ τῆς ψυχῆς ἄρα ἀγαθόν, οἷον τὸ νοεῖν καὶ τὰ τοιαῦτα, βέλτιόν ἐστιν ἢ τὸ τοῦ σώματος ἀγαθόν. Οὔκ ἄρα τὸ τοῦ σώματος ἀγαθὸν ἔσχατόν ἐστιν ἀγαθόν.

Ἔτι, ταῦτα τὰ ἀγαθὰ (sc. ὑγεία, κάλλος, ἰσχὺς) τῷ τε ἀνθρώπῳ καὶ τοῖς ἄλλοις ζῴοις εἰσὶ κοινά. Ἡ δὲ εὐδαιμονία ἀίδιον ἀγαθόν ἐστι τοῦ ἀνθρώπου. Οὐκ ἄρα ἐν τοῖς προειρημένοις ἀγαθοῖς ἡ τοῦ ἀνθρώπου εὐδαιμονία ἐστίν.

SG III, 37.8–9 (*Taurin.* XXIII, 184v, 20–24): Λείπεται τοίνυν ἐν τῇ τῆς σοφίας θεωρίᾳ ὑφεστάναι τὴν τοῦ ἀνθρώπου ἐσχάτην εὐδαιμονίαν καὶ τῇ περὶ τῶν θείων ἐπισκέψει. Ἐξ οὗ φανερὸν δι' ἐπαγωγῆς ὅπερ τοῖς προειρημένοις ἀποδέδεικται λόγοις, ὅτι ἡ τοῦ ἀνθρώπου ἐσχάτη εὐδαιμονίᾳ ἐν μόνῃ τῇ τοῦ Θεοῦ θεωρίᾳ ὑφίσταται.

SG III, 47.2 (*Taurin.* XXIII, 193v, 18–23): Τεκμήριον δὲ τούτου ἐντεῦθεν λαβεῖν δυνατόν. Ὅσῳ μὲν γὰρ μᾶλλον ἡ ἡμετέρα διάνοια πρὸς τὴν τῶν πνευματικῶν ἀνατείνεται θεωρίαν, τοσούτῳ τῶν αἰσθητῶν μᾶλλον ἀφέλκεται. Ἔσχατος δὲ ὅρος, οἳ τὴν θεωρίαν δυνατὸν ἀφικνεῖσθαι, ἡ θεία ἐστὶν οὐσία. Ὅθεν ἀνάγκη τὸν τὴν θείαν οὐσίαν ὁρῶντα πάντη τῶν σωματικῶν αἰσθήσεων ἀπολελυμένον ὑπάρχειν, ἢ διὰ θανάτου ἤ τινος ἁρπαγῆς.

SG III, 48.17 (*Taurin.* XXIII, 196r, 31–33): Ἔσται τοίνυν ἡ τοῦ ἀνθρώπου ἐσχάτη εὐδαιμονία ἐν τῇ τοῦ Θεοῦ γνώσει, ἣν ἡ ἀνθρωπίνη διάνοια ἔχει μετὰ τὴν παροῦσαν ζωήν, καθ' ὃν τρόπον αὐτὸν καὶ αἱ χωρισταὶ οὐσίαι γινώσκουσιν.

SG III, 63.7 (*Taurin.* XXIII, 207r, 28–30): Ἡ γὰρ τῆς ἀληθείας θεωρία ἄρχεται μὲν ἐν τῇ παρούσῃ ζωῇ, τελειοῦται δὲ ἐν τῇ μελλούσῃ· ἡ δὲ πρακτικὴ ζωὴ καὶ πολιτικὴ τῆς ζωῆς ταύτης τοὺς ὅρους οὐχ ὑπερβαίνουσιν.

7–8 τοῦτ'…φαμέν

ST Ia, Q. 23, A. 1 Resp. (*Vatop*. 254, 117r, 7–9): Ὅθεν ὁ λόγος τῆς ὁδηγίας τῆς ἐπὶ τὴν αἰώνιον ζωὴν τῆς λογικῆς κτίσεως ´´προορισμὸς ὀνομάζεται· ὁρίζειν γάρ ἐστι τὸ τὸν ὅρον ἐφ' ὃν δεῖ ἀχθῆναι προϋποτιθέναι. Καὶ δῆλον ἐντεῦθεν ὅτι ὁ προορισμὸς τῆς προνοίας μέρος ἐστί.

9–11 Τοῖς…καὶ ἀθλιότητι

SG III, 140.3 (*Taurin.* XXIII, 278r, 27–32): Ὁ δὲ Θεὸς ταῖς τῶν ἀνθρώπων πράξεσι τάξιν ἐπέθηκε πρὸς τὸ τέλος ἀφορῶσαν τοῦ ἀγαθοῦ, ὡς ἐκ τῶν προειρημένων φανερόν· ἀνάγκη τοίνυν ἡ τάξις ἐκείνη ὀρθῶς εἴη κειμένη, τοὺς δὲ τῆς τάξεως ἐκείνης χωροῦντας τοῦ τοῦ ἀγαθοῦ τέλους τυγχάνειν, τοὺς δὲ τῆς τάξεως ἀποχωροῦντας τοῦ τοῦ ἀγαθοῦ τέλους ἀποκλείεσθαι διὰ τῆς ἁμαρτίας, ὅπέρ ἐστι τὸ κολάζεσθαι.

11–16 Ὥρισται…οὖσα

SG III, 10.16 (*Taurin.* XXIII, 167v, 23–25): Ἐπεὶ ὁ λόγος πολλὰ ἀγαθὰ καὶ πολλὰ τέλη δύναται καταλαμβάνειν, ἑκάστου δέ ἐστιν ἴδιον τέλος, καὶ τῆς θελήσεως ἔσται ἀντικείμενον καὶ τέλος πρῶτον κινητικόν.

16–25 θέλει…ζωῆς

ST Ia, Q. 19, A. 6 ad 1um (*Vatop*. 254, 101r, 9–23): Πρὸς τὸ πρῶτον τοίνυν λεκτέον ὅτι ὁ τοῦ Ἀποστόλου λόγος "ὁ θέλων πάντας σωθῆναι καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν" τριχῶς νοεῖσθαι δύναται· ἕνα μὲν τρόπον, ὥστ' εἶναι [lacuna], ὥστε τὴν διάνοιαν εἶναι τοιαύτην· ὁ Θεὸς θέλει πάντας ἀνθρώπους σωθῆναι οἵτινες σώζονται· ἀλλ' οὐχ ὅτι μηδείς ἐστιν ὃν μὴ θέλει σωθῆναι, ὥς φησιν Αὐγουστῖνος. [...]. Τρίτον δὲ τρόπον κατὰ τὸν Δαμασκηνὸν, νοεῖται περὶ τῆς ἡγουμένης βουλῆς, ἀλλ'οὐ τῆς ἑπομένης· ἡ δὲ διάκρισις αὕτη οὐ κατὰ τὴν θείαν λαμβάνεται βούλησιν, ἐν ᾗ οὐδέν ἐστι πρότερον ἢ ὕστερον, ἀλλὰ κατὰ τὰ θελητά. Ἵνα δὲ τοῦτο νοήσωμεν, ἰστέον ἂν εἴη ὅτι ἕκαστον, καθόσον ἐστὶν ἀγαθὸν, κατὰ τοσοῦτον καὶ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐστι θελητόν· δύναται δέ τι κατὰ τὴν πρώτην περὶ αὐτοῦ θεωρίαν, καθόσον ἁπλῶς θεωρεῖται, ἀγαθὸν ἢ κακὸν εἶναι.

ST Ia, Q. 19, A. 6 Resp. (*Vatop*. 254, 101r, 27–101v, 4): Ὅθεν δυνατὸν λέγειν τὸν δίκαιον δικαστὴν προηγουμένως μὲν θέλειν πάντα ἄνθρωπον ζῆν, ἑπομένως δὲ θέλειν τὸν φονέα ἀναρτηθῆναι· ὁμοίως δὲ καὶ ὁ Θεὸς προηγουμένως μὲν θέλει πάντα ἄνθρωπον σωθῆναι, ἑπομένως δὲ θέλει τινὰς κατακριθῆναι, καθὼς τὸ θεῖον δίκαιον ἀπαιτεῖ. Ἀλλ' ὃ προηγουμένως θέλομεν, οὐχ ἁπλῶς θέλομεν, ἀλλά πη· ἡ γὰρ θέλησις πρὸς τὰ πράγματα καθόσον εἰσὶν ἐν ἑαυτοῖς ἀναφέρεται· ἐν ἑαυτοῖς δέ εἰσι κατὰ τὸ μερικόν. Ὅθεν ἁπλῶς τι βουλόμεθα, ὅταν ἐκεῖνο θέλωμεν θεωρηθέντων πάντων τῶν μερικῶν περιστατικῶν, ὅπέρ ἐστι τὸ ἑπομένως θέλειν. Ὅθεν δυνατὸν λέγειν ὡς ὁ δίκαιος κριτὴς ἁπλῶς θέλει τὸν φονέα ἀναρτηθῆναι, εἰ καί πη θέλει τοῦτον ζῆν, δηλαδὴ καθόσον ἐστὶν ἄνθρωπος.

20–25 Ὅθεν…ζωῆς

ST Ia, Q. 23, A. 3 Resp. (*Vatop*. *Vatop*. 254, 118r, 24–26): Ὥσπερ τοίνυν ὁ προορισμὸς προνοίας μέρος ἐστὶ τῇ πρὸς τὰ θέοθεν εἰς τὴν αἰώνιον ζωὴν ταττόμενα παραθέσει, οὕτως ἡ ἀποδοκιμασία ἐστὶ μέρος προνοίας τῇ πρὸς τὰ ἀποπίπτοντα τοῦ τέλους τούτου παραθέσει.

9.2. 6–9 ὅσα…τοὐναντίον

SG IV, 55.11 (*Taurin.* XXIII, 365v, 7–29): Ἔδει τοίνυν αὐτὸν μέχρι τινὸς ἐγκαταλειφθῆναι, ὥστ' ἐκ πείρας γνῶναι ὡς αὐτὸς πρὸς τὴν σωτηρίαν οὐκ ἂν ἀρκέσειεν ἐν ἑαυτῷ οὔτε κατὰ τὴν φυσικὴν σοφίαν, ἐπεὶ πρὸ τοῦ καιροῦ τοῦ γραπτοῦ νόμου τὸν τῆς φύσεως νόμον ὁ ἄνθρωπος παραβέβηκεν, οὔτε κατὰ τὴν ἰδίαν ἀρετήν, ἐπεὶ δοθείσης αὐτῷ γνώσεως τῆς ἰδίας ἁμαρτίας διὰ τοῦ νόμου, καὶ οὕτω ἥμαρτεν ἀσθενείᾳ· καὶ διὰ τοῦτο ἐδέησε μετὰ ταῦτα, οὔτε περὶ σοφίας οὔτε περὶ ἀρετῆς οἵησιν ἔχοντι, τῷ ἀνθρώπῳ βοήθημα κατὰ τῆς ἁμαρτίας δοθῆναι δραστήριον διὰ τῆς σαρκώσεως τοῦ Χριστοῦ, δι' ἧς καὶ ἐπαιδεύθη περὶ τῶν ἀμφιβόλων, ἵνα μὴ γνώσεως δέηται, καὶ πρὸς τὰς τῶν πειρασμῶν ἐπαναστάσεις ἐρρώσθη, ἵνα μὴ ὑπὸ τῆς ἀσθενείας ἐκλύηται. Οὕτω τοίνυν ἐγένετο τρεῖς καταστάσεις τοῦ ἀνθρωπίνου γένους εἶναι· πρώτην τὴν πρὸ τοῦ νόμου, δευτέραν τὴν ὑπὸ νόμον, τρίτην τὴν ὑπὸ χάριν. Μετὰ δὲ ταῦτα ἔδει τοῖς ἀνθρώποις δοθῆναι παρὰ τοῦ σαρκωθέντος Θεοῦ ἐντολὰς καὶ διδασκαλίας [...]. Οὕτω τοίνυν προσῆκον ἦν τὸ ἀνθρώπινον

γένος ἐξ ἀρχῆς μὲν περὶ τῶν ἀνηκόντων τῇ αὐτοῦ σωτηρίᾳ παιδεύεσθαι διά τινων κούφων διδαγμάτων καὶ ἐλαττόνων διὰ τῶν πατριαρχῶν καὶ τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν, μετὰ δὲ ταῦτα ἐπὶ συντελείᾳ τῶν χρόνων τὴν τελείαν τοῦ Χριστοῦ διδασκαλίαν ἐπὶ γῆς προτεθῆναι.

26–28 Ἀλλ… σύγχυσις

SG III, 7.2 (*Taurin.* XXIII, 164r, 31–34): Τὸ γὰρ κακὸν οὐδὲν ἄλλο ἐστίν, ὡς εἴρηται, εἰμὴ στέρησις οὗ τις πέφυκεν ἔχειν· οὕτω γὰρ παρὰ πᾶσιν ἡ τοῦ ὀνόματος τούτου, τοῦ ‘κακόν’, ἐστὶ χρῆσις. Ἡ δὲ στέρησις οὐκ ἔστιν οὐσία τις, ἀλλ’ ἔστιν ἀπόφασις ἐν οὐσίᾳ.

SG III, 7.3 (*Taurin.* XXIII, 164r, 37–38): Κατὰ τοῦτο τοίνυν ἕκαστον ἀγαθὸν ἐστίν, ὅτι οὐσίαν ἔχει. Τὸ δὲ ἀγαθὸν καὶ κακὸν ἀντίκεινται. Οὐδὲν ἄρα ἐστὶ κακόν, καθόσον οὐσίαν ἔχει. Οὐδεμία ἄρα οὐσία ἐστὶ τὸ κακὸν.

SG III, 8.9 (*Taurin.* XXIII, 165r, 38–165v, 3): Ἐξ οὗ φανερὸν ὅτι τὸ ἀγαθὸν καὶ κακόν εἰσιν ἐναντία, καθόσον λαμβάνονται ἐν τῷ γένει τῶν ἠθικῶν, οὐ μέντοι ἁπλῶς λαμβανόμενα…, ἀλλὰ τὸ κακόν, καθόσον κακόν, στέρησίς ἐστι τοῦ ἀγαθοῦ.

SG III, 11.3 (*Taurin.* XXIII, 168r, 12–16): Ἔτι, τὸ κακὸν στέρησίς τίς ἐστιν, ὡς ἐκ τῶν προειρημένων φανερόν. Ἡ δὲ στέρησις καὶ οὗ ἡ στέρησις εἶδος ἐν τῷ αὐτῷ ὑποκειμένῳ εἰσί. Τὸ δὲ τοῦ εἴδους ὑποκείμενον ὄν ἐστι δυνάμει πρὸς τὸ εἶδος, ὅπέρ ἐστιν ἀγαθόν· ἐν γὰρ τῷ αὐτῷ γένει ἐστὶν ἡ δύναμις καὶ ἡ ἐνέργεια. Ἡ στέρησις τοίνυν, ἥτις κακὸν ἐστίν, ἔστιν ἔν τινι ἀγαθῷ ὥσπερ ἐν ὑποκειμένῳ.

SG III, 13.3 (*Taurin.* XXIII, 169r, 27–28): Τὸ δὲ κακὸν στέρησις ἐστίν, οὗ τις πέφυκεν ἔχειν· κατὰ τοῦτο γὰρ ἕκαστον κακὸν εἶναι λέγεται.

ST Ia, Q. 19, A. 9 Resp. (*Vatop*. 254, 103v, 21–12): Τὸ δὲ συνημμένον τινὶ ἀγαθῷ κακὸν στέρησίς ἐστιν ἄλλου ἀγαθοῦ.

35–37 Κοινῇ… τυγχάνει

ST Ia, Q. 23, A. 1 Resp. (*Vatop*. 254, 117r, 7): Ὅθεν ὁ λόγος τῆς ὁδηγίας τῆς ἐπὶ τὴν αἰώνιον ζωὴν τῆς λογικῆς κτίσεως ‘προορισμὸς’ ὀνομάζεται.

37–42 Εἰ… σπεύδειν

SG III, 99.5 (*Taurin.* XXIII, 244r, 7–10): Ἔτι, ἡ τῶν πραγμάτων τάξις εἰς τὰ πράγματα παρὰ Θεοῦ προὐχέθη, καθόσον προλελογισμένος ἦν ὁ Θεὸς ἐν τῷ ἑαυτοῦ νῷ περὶ ταύτης· ὥσπερ κἀν τοῖς ἀνθρωπίνοις ὁρῶμεν πράγμασιν ὅτι ὁ τῆς πόλεως ἄρχων τὴν προμεμελετημένην παρ’ αὐτῷ τάξιν ἐπιτίθησι τοῖς πολίταις.

9.3. 1–13 Ἡ… καταπράττεται

SG III, 156.2 (*Taurin.* XXIII, 292v, 13–15): Ὁ δὲ ἄνθρωπος ἐν τῷ ἀγαθῷ διαμένει τῇ τῆς θείας χάριτος βοηθείᾳ, ὡς δέδεικται· ὥστε καὶ δι’ ἁμαρτίας παρατραπεὶς τῇ τῆς αὐτῆς χάριτος βοηθείᾳ δυνήσεται ἀποκαταστῆναι.

ST Ia, Q. 103, A. 5 Resp. (*Coisl.* 280, 333v, 10–14): Καὶ ταῦτα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κυβερνῶνται, οὐ μόνον διὰ τὸ κινεῖσθαι ὑπ’ αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ ἔνδοθεν ἐνεργοῦντος, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸ ὑπ’ αὐτοῦ ἐνάγεσθαι εἰς τὸ ἀγαθὸν καὶ ἀφέλκεσθαι τοῦ κακοῦ διὰ προτροπῶν, ἄθλων καὶ τιμωριῶν· τοῦτον δὲ τὸν τρόπον οὐ κυβερνῶνται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τὰ ἄλογα κτίσματα, ἅτινα μόνον ἄγονται, ἀλλ’ οὐκ ἄγουσιν.

13–19 Καὶ… Θεοῦ

SG III, 155.10 (*Taurin.* XXIII, 292v, 3–17): Καὶ διὰ τοῦτο λέγοντες δεῖσθαι τῆς ἐκ τῆς χάριτος βοηθείας τὸν ἄνθρωπον πρὸς τὸ μέχρι τέλους ἐν τῷ ἀγαθῷ διαμένειν, οὐ νοοῦμεν ἐπὶ τῇ πρότερον δεδομένῃ καθ’ ἕξιν χάριτι πρὸς τὸ τὰ ἀγαθὰ πράττειν ἄλλην προσεπιδίδοσθαι πρὸς τὸ διαμένειν, ἀλλὰ νοοῦμεν ὅτι πασῶν οὐσῶν τῶν ἀπὸ τῆς χάριτος ἕξεως, ἔτι δεῖται τῆς ἐκ τῆς θείας προνοίας βοηθείας ὁ ἄνθρωπος ἔξωθεν κυβερνώσης.

17–19 Πολλαὶ…Θεοῦ

SG III, 155.1-2 (*Taurin.* XXIII, 291v, 24–27): Δεῖται καὶ τῆς ἐκ τῆς θείας χάριτος βοηθείας ὁ ἄνθρωπος, ὥστε παραμεῖναι ἐν τῷ ἀγαθῷ. Πᾶν γὰρ τὸ ἀφ' ἑαυτοῦ ὂν μεταβλητὸν δεῖται βοηθείας τινὸς ἀκινήτου κινοῦντος, ὥστ' ἐν ἑνὶ πεπηγέναι. Ὁ δὲ ἄνθρωπος μεταβλητός ἐστι καὶ ἐκ τοῦ κακοῦ εἰς τὸ ἀγαθὸν καὶ ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ εἰς τὸ κακόν. Πρὸς τὸ ἀκινήτως τοίνυν ἀν τῷ ἀγαθῷ διαμεῖναι τῆς θείας δεῖται βοηθείας.

23–28 Ἀπαλλάττει…ποιεῖν

SG III, 99.2 (*Taurin.* XXIII, 243v, 13–15): Ὁ δὲ Θεὸς δύναται ποιεῖν παρὰ τὴν τάξιν ταύτην ἐν τοῖς ὑποκάτω τούτοις ἀποτέλεσμα οὐδὲν πρὸς τοῦτο συνεργοῦντος τοῦ ἀνωτέρω αἰτίου.

SG III, 100.1 (*Taurin.* XXIII, 244v, 26–27): Ὅμως λογίζεσθαι χρὴ ὡς, εἰ καὶ ὁ Θεὸς πολλάκις παρὰ τὴν ἐντεθεῖσαν τοῖς πράγμασι τάξιν ἐνεργεῖ τι, οὐδὲν μέντοι τῇ φύσει ἐναντίον ποιεῖ.

SG III, 99.10 (*Taurin.* XXIII, 244v, 10–19): Εἰ τοίνυν καὶ διὰ κτιστῆς τινος δυνάμεως δυνατὸν τὴν φυσικὴν τάξιν ἀπὸ τοῦ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς τὸ ἐπ' ἔλαττον μεταβάλλεσθαι ἄνευ τοῦ τὴν πρόνοιαν μεταβάλλεσθαι, πολλῷ μᾶλλον ἡ δύναμις τῆς θείας προνοίας δυναταί τι ποιεῖν ἐνίοτε παρὰ τὴν ἐν τοῖς φυσικοῖς πράγμασιν ἐντεθεῖσαν παρὰ τοῦ Θεοῦ τάξιν ἄνευ τοῦ δοκεῖν τὴν αὐτοῦ πρόνοιαν μεταβάλλειν. Τοῦτο γὰρ καὶ πρὸς φανέρωσιν τῆς αὐτοῦ δυνάμεως πολλάκις ποιεῖ. Οὐδένα γὰρ τρόπον φανερώτερον γενέσθαι δυνατὸν τὸ τὴν φύσιν ὅλην τῇ θείᾳ ὑποτετάχθαι βουλήσει ἢ ἐκ τοῦ τοῦτόν ποτε παρὰ τὴν τάξιν τῆς φύσεως ἐνεργεῖν τι· ἐκ τούτου γὰρ φαίνεται τὸ τὴν τῶν πραγμάτων τάξιν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ οὐκ ἐκ φυσικῆς ἀνάγκης, ἀλλ' ἀπὸ ἐλευθέρας βουλήσεως προελθεῖν.

31–36 Τούτων…ἑτοιμάζοντος

SG III, 142.1 (*Taurin.* XXIII, 279v, 38–280r, 7): Ἐπεὶ δ' ἡ θεία δικαιοσύνη τοῦτο ζητεῖ, τὸ διὰ τὸ τὴν προσήκουσαν ἐν τοῖς πράγμασι τηρεῖσθαι ἰσότητα ὑπὲρ μὲν τῶν ἁμαρτιῶν τιμωρίας, ὑπὲρ δὲ τῶν ἀγαθῶν ἔργων ἆθλα ἀποδίδοσθαι, ἀναγκαῖον, ὥσπερ ἐν ταῖς ἐναρέτοις τῶν πράξεων καὶ ἐν τοῖς ἁμαρτήμασι βαθμὸς τις ἔστιν, ὥσπερ δέδεικται, οὕτω τάξιν εἶναι καὶ ἀμοιβῶν καὶ κολάσεων· ἄλλως γὰρ οὐκ ἂν ἰσότης τηροῖτο, εἰ μὴ τῷ μεῖζον ἁμαρτάντοντι μείζων κόλασις καὶ τῷ βέλτιον πράξαντι μεῖζον ἀποδίδοται ἆθλον· τοῦ γὰρ αὐτοῦ δοκεῖ εἶναι λόγου τὸ διαφόρως ἀπονέμειν κατὰ τὴν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ βελτίονος διαφορὰν καὶ τοῦ κακοῦ καὶ τοῦ χείρονος.

36–38 Οὐδὲν…ἀποβησόμενον

ST Ia, Q. 23, A. 4 s.c. (*Vatop*. 254, 118v, 25–26): Ἀλλὰ τοὐναντίον λέγεται ἐν τῷ πρώτῳ τῆς *Πρὸς Ἐφεσίους*· "ἐξελέξατο ὑμᾶς ἐν ἑαυτῷ πρὸ καταβολῆς κόσμου".

38–41 Οὐδὲ…ὀργάνοις

SG III, 76.3 (*Taurin.* XXIII, 219v, 28–29): Ἀνάγκη τοίνυν, ὥσπερ ἀμέσως γινώσκει τὰ μερικά, οὕτω καὶ ἀμέσως τὴν τάξιν ὑφιστάνειν.

SG III, 77.1 (*Taurin.* XXIII, 220v, 30–221r, 4): Προσεκτέον δ' ἂν εἴη ὡς δύο ζητοῦνται περὶ τὴν πρόνοιαν, ἡ τάξις καὶ ἡ τῆς τάξεως ἀποπλήρωσις. Ὧν τὸ μὲν πρότερον διὰ τῆς γνωστικῆς δυνάμεως γίνεται (ὅθεν οἱ τελειοτέρας γνώσεως ὄντες τῶν ἄλλων λέγονται τακτικοί· "τοῦ" γὰρ "σοφοῦ ἐστι τὸ τάττειν"), τὸ δὲ δεύτερον διὰ τῆς πρακτικῆς δυνάμεως γίνεται. Ἀνάπαλιν δὲ ἔχει τὰ δύο ταῦτα· ἡ μὲν γὰρ τάξις τοσούτῳ τελειοτέρα ἐστίν, ὅσῳ μᾶλλον καὶ πρὸς τὰ ἐλάχιστα κάτεισιν, ἡ δὲ τῶν ἐλαχίστων ἀποπλήρωσις τῇ ταπεινοτέρᾳ προσήκει δυνάμει, τῷ ἀποτελέσματι οὖσα ἀνάλογον. Ἐν δὲ τῷ Θεῷ ἐσχάτως ἐστὶ καὶ ἀμφότερα τέλεια· ἐν αὐτῷ γὰρ καὶ τελειοτάτη σοφία πρὸς τὸ τάττειν ἐστὶ καὶ τελειοτάτη

πρὸς τὸ ποιεῖν δύναμις. Ἀνάγκη τοίνυν αὐτὸν τῇ ἑαυτοῦ σοφίᾳ καὶ τὰς τῶν ἐλαχίστων τάξεις διατιθέναι, ἀποπληροῖ δὲ τὰ ἐλάχιστα διὰ τῶν ταπεινοτέρων δυνάμεων, δι' ὧν ἐνεργεῖ, ὥσπερ ἡ καθόλου δύναμις καὶ ὑψηλοτέρα διὰ τῆς ταπεινοτέρας καὶ μερικῆς. Προσῆκον τοίνυν ἐστὶ τὰς ταπεινοτέρας ποιητικὰς δυνάμεις ἀποπληρωτικὰς εἶναι τῆς θείας προνοίας.

ST Ia, Q. 22, A. 3 ad 2um (*Vatop*. 254, 115v, 16–18): Πρὸς τὸ δεύτερον. Διὰ τοῦ τὸν Θεὸν ἀμέσως ἔχειν πρόνοιαν πάντων αἱ δεύτεραι αἰτίαι οὐκ ἀναιροῦνται· ἀποπληρωτικαὶ γάρ εἰσι τῆς τοιαύτης τάξεως, ὡς δῆλον ἐκ τῶν εἰρημένων.

50–52 οὔτε… συμβεβηκός

ST Ia, Q. 115, A. 4 Resp. (*Coisl*. 280, 400v, 8–15) = *FT I* 8 1–10: Ἀπολογουμένοις ῥητέον ἂν εἴη ὅτι τὰ οὐράνια σώματα εἰς μὲν τὰ σώματα ἄντικρυς δρῶσι καὶ καθ' αὑτά, ὥσπερ ἤδη εἴρηται, εἰς δὲ τὰς τῆς ψυχῆς δυνάμεις, αἵ εἰσιν ὀργάνων σωματικῶν ἐντελέχειαι, ἄντικρυς μέν, ἀλλὰ κατὰ συμβεβηκός. Ἀνάγκη γὰρ τὰς ἐνεργείας τῶν τοιοῦτων δυνάμεων κωλύεσθαι τῶν ὀργάνων ἐμποδιζομένων· ὥσπερ ὀφθαλμὸς ταραχθεὶς οὐ καλῶς ὁρᾷ· ὅθεν, εἴπερ ὁ νοῦς καὶ ἡ θέλησις ἦσαν δυνάμεις σωματικοῖς ὀργάνοις προσδεδεμέναι, ὥσπερ ὑπέθεντό τινες λέγοντες μὴ διαφέρειν τὸν νοῦν τῆς αἰσθήσεως, εἶπετ' ἂν ἐξ ἀνάγκης τὰ οὐράνια σώματα αἴτια εἶναι τῶν ἀνθρωπίνων αἱρέσεων καὶ ἐνεργειῶν

SG III, 84.1 (*Taurin.* XXIII, 226r, 29–35): Ἐκ δὲ τῶν προειρημένων ἐφεξῆς φανερὸν ὅτι τὰ οὐράνια σώματα τῶν περὶ τὸν νοῦν αἴτια εἶναι οὐ δύνανται. Ἤδη γὰρ δέδεικται τὸ τὰ ὑποκάτω διὰ τῶν ὑπεράνω διοικεῖσθαι τε καὶ κινεῖσθαι τάξιν εἶναι τῆς θείας προνοίας. Ὁ δὲ νοῦς τῇ τῆς φύσεως τάξει πάντων τῶν σωμάτων ὑπέρκειται, ὡς ἐκ τῶν προειρημένων φανερόν. Ἀδύνατον ἄρα τὰ οὐράνια σώματα εἰς τὸν νοῦν ἄντιρκυς δρᾶν. Οὐκ ἄρα δύνανται καθ' ἑαυτὰ τῶν περὶ τὸν νοῦν αἴτια εἶναι.

SG III, 85.19 (*Taurin.* XXIII, 229r, 38–229v, 14): Ἰστέον δὲ ὅτι, εἰ καὶ τὰ οὐράνια σώματα οὐκ εἰσὶν ἄντικρυς αἴτια τῶν ἡμετέρων αἱρέσεων ὥσπερ ἄντικρυς εἰς τὴν ἡμετέραν βούλησιν δρῶντα, κατὰ συμβεβηκὸς μέντοι αἴτιά τινα ταῖς ἡμετέραις αἱρέσεσιν ἐξ αὐτῶν χορηγεῖται, καθόσον ἔχουσι δύναμιν δραστικὴν εἰς τὰ σώματα. Καὶ τοῦτο διχῶς. Ἕνα μὲν τρόπον, καθόσον αἱ τῶν οὐρανίων σωμάτων εἰς τὰ ἔξωθεν σώματα δράσεις αἴτια γίνονται ἡμῖν αἱρέσεων τινῶν· ὥσπερ, ἐπεὶ διὰ τῶν οὐρανίων σωμάτων ὁ ἀὴρ εἰς ἐπιτεταμένον τρέψεται ψύχος, αἱρούμεθα θερμαίνεσθαι πυρὶ ἢ τοιαῦτά τινα ποιεῖν, ἃ τῷ καιρῷ δοκοῦσι προσήκειν. Ἕτερον δὲ τρόπον, καθόσον ὑπ' ἐκείνων πάσχουσι τὰ ἡμέτερα σώματα, ὧν ἐκ τῆς μεταβολῆς ἀνακύπτουσι παθῶν τινων ἐν ἡμῖν κινήσεις…, ὥσπερ οἱ μελαγχολικαὶ εὐκολοί εἰσι πρὸς ὀργήν, ἢ ὅτι ἡ δρᾶσις ἐκείνων αἰτία ἡμῖν γίνεται σωματικῆς τινος διαθέσεως, ἥτις ἐστὶν αἱρέσεώς τινος πρόφασις, ὥσπερ ἀρρωστοῦντες αἱρούμεθα θεραπεύεσθαι.

10. 2–3 ἐπειδὴ ἔδει… βιοῦν

SG III, 85.4 (*Taurin.* XXIII, 228r, 3–12): Ἔτι, τὰ ἐκ τῆς δράσεως τῶν οὐρανίων ἐν τοῖς ὑποκάτω τούτοις ἀποβαίνοντα κατὰ φύσιν συμβαίνουσι· τὰ γὰρ ὑποκάτω ταῦτα ὑπ' ἐκεῖνα φύσει τετάχαται. Εἰ τοίνυν αἱ ἡμέτεραι αἱρέσεις ἐκ τῆς δράσεως ἀποβαίνουσι τῶν οὐρανίων σωμάτων, ἀνάγκη φυσικῶς ἀποβαίνειν, ὥστε φύσει τὸν ἄνθρωπον αἱρεῖσθαι οὕτω τὰς ἰδίας ἐνεργεῖν πράξεις, ὥσπερ καὶ τὰ ἄλογα φυσικῷ τινι ἐργάζεται νόμῳ καὶ τὰ ἄψυχα σώματα φύσει κινεῖται. Οὐκ ἄρα ἡ πρόθεσις καὶ ἡ φύσις δύο ποιητικαὶ ἀρχαὶ ἔσονται, ἀλλ' ἓν μόνον, ἡ φύσις δηλαδή. Οὗ τοὐναντίον Ἀριστοτέλης φησὶν ἐν τῷ δευτέρῳ τῶν *Φυσικῶν*. Οὐκ ἄρα ἐστὶν ἀληθὲς ἐκ τῆς δράσεως τῶν οὐρανίων σωμάτων τὰς ἡμετέρας προϊέναι αἱρέσεις.

ST Ia, Q. 23, A. 1 Resp. (*Vatop*. 254, 116v, 11–13): …τὰ καλὰ καὶ φαῦλα τῶν ἔργων τῶν ἀνθρωπίνων ἐν ἡμῖν εἰσιν, καθόσον κύριοί ἐσμεν διὰ τοῦ αὐτεξουσίου τῶν ἡμετέρων πράξεων.

4–9 Ἐρχόμενος… ἀναχώρησις

SG III, 89.5 (*Taurin.* XXIII, 232v, 31–36): Ἔτι, οὐ μόνην τὴν δύναμιν ὁ Θεὸς τοῖς πράγμασιν δίδωσιν, ἀλλὰ καὶ τῶν πραγμάτων οὐδὲν δύναται τῇ ἰδίᾳ δυνάμει ποιεῖν, εἰ μὴ τῇ δυνάμει τούτου ποιεῖ, ὡς προαποδέδεικται. Οὐδ᾽ ὁ ἄνθρωπος ἄρα τῇ δεδομένῃ αὐτῷ τῆς θελήσεως δυνάμει δύναται χρῆσθαι, εἰ μὴ καθόσον διὰ τῆς τοῦ Θεοῦ δυνάμεως ποιεῖ. Ἐκεῖνο δέ, οὗ διὰ τῆς δυνάμεως τὸ ποιοῦν ποιεῖ, οὐ μόνον τῆς δυνάμεώς ἐστιν αἴτιον, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐνεργείας.

SG III, 90.2 (*Taurin.* XXIII, 233r, 14–16): Πάντα γὰρ ὅσα ποιεῖ ὁ Θεὸς, κατὰ τὴν τάξιν τῆς ἑαυτοῦ προνοίας ποιεῖ. Ἐπεὶ τοίνυν αὐτός ἐστιν αἰτία τῆς ἡμετέρας αἱρέσως καὶ βουλήσεως, καὶ αἱ ἡμέτεραι αἱρέσεις τε καὶ βουλήσεις τῇ θείᾳ προνοίᾳ ὑπόκεινται.

SG III, 91.2 (*Taurin.* XXIII, 233v, 28–29): Αἱ μὲν γὰρ θελήσεις τε καὶ αἱρέσεις ἀμέσως ὑπὸ τοῦ Θεοῦ διατίθενται.

ST Ia, Q. 23, A. 3 Resp. (*Vatop*. 254, 118v, 7–8): Ἡ δ᾽ ἁμαρτία πρόεισιν ἐκ τοῦ αὐτεξουσίου τοῦ ἀποδεδοκιμασμένου καὶ τῆς χάριτος ἀποπίπτοντος.

10–12 ὥσπερ… τεταγμένοι
SG III, 17.5 (*Taurin.* XXIII, 170v, 7–8): Ἔτι, ἐν πᾶσι τοῖς τεταγμένοις τέλεσι τὸ ἔσχατον τέλος ἀνάγκη πάντων τῶν προηγουμένων τελῶν εἶναι τέλος.

12–16 Καὶ… αὐτομολεῖ
ST Ia, Q. 22, A. 2 Resp. (*Vatop*. 254, 115r, 1–2): «Τοῖς γὰρ ἀγαπῶσι τὸν Θεὸν πάντα συνεργεῖ εἰς τὸ ἀγαθόν», ὡς λέγεται ἐν τῷ ὀγδόῳ τῆς *πρὸς Ῥωμαίους*.

16–22 Ἀλλ… βούλοιτο
SG III, 163.2-3 (*Taurin.* XXIII, 296r, 28–8): Οὕτω τοίνυν δῆλον οὖν ὅτι ὁ προορισμὸς καὶ ἡ ἐκλογὴ καὶ ἡ ἀποδοκιμασία μέρος τί ἐστι τῆς θείας προνοίας, καθ᾽ ὃ οἱ ἄνθρωποι διὰ τῆς θείας προνοίας εἰς τὸ ἔσχατον τάττονται τέλος. Ὅθεν διὰ τῶν αὐτῶν φανερὸν ὡς ὁ προορισμὸς καὶ ἡ ἐκλογὴ οὐκ ἐπάγουσιν ἀνάγκην, περὶ ὧν καὶ ἀνωτέρω δέδεικται ὅτι ἡ θεία πρόνοια τὸ ἐνδεχόμενον τῶν πραγμάτων οὐκ ἀναιρεῖ· ὅτι δὲ τοῦ προορισμοῦ καὶ τῆς ἐκλογῆς οὐκ ἔστιν αἴτιον ἀνθρώπινά τινα ἔργα, δῆλον γένοιτ᾽ ἂν οὐ μόνον ἐκ τοῦ τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ, τοῦ προορισμοῦ οὖσαν ἀποτέλεσμα, ὑπὸ τῶν ἔργων μὴ προλαμβάνεσθαι, ἀλλὰ καὶ πάντων ἀνθρωπίνων ἔργων αὐτὴν προηγεῖσθαι, ὡς δέδεικται, ἀλλὰ καὶ ἐκ τούτου δύναται φανερὸν γενέσθαι, ἐκ τοῦ τὴν θείαν θέλησιν δηλονότι καὶ πρόνοιαν αἰτίαν εἶναι τῶν γινομένων.

22–25 Ἔστι… διαφεύγει
SG III, 88.7 (*Taurin.* XXIII, 232v, 11–13): Ἐντεῦθεν ἐστὶν ὃ λέγεται ἐν τῷ εἰκοστῷ πρώτῳ τῶν *Παροιμιῶν*· “καρδία βασιλέως ἐν χειρὶ Θεοῦ, καὶ ὅπου ἂν θέλῃ κλινεῖ αὐτήν”.

SG III, 162.7 (*Taurin.* XXIII, 295v, 37– 296r, 4): Λέγεται γὰρ ἐν τῷ δεκάτῳ τῆς *Ἐξόδου*, “Ἐγὼ ἐσκλήρυνα τὴν καρδίαν Φαραὼ καὶ τῶν θεραπόντων αὐτοῦ”· καὶ ἐν ἕκτῳ τοῦ *Ἡσαΐου*, “Τετύφλωκεν αὐτῶν τοὺς ὀφθαλμούς, καὶ πεπώρωκεν αὐτῶν τὴν καρδίαν, ἵνα μὴ ἴδωσι τοῖς ὀφθαλμοῖς καὶ ἐπιστραφῶ καὶ ἰάσωμαι αὐτούς”· καὶ ἐν τῷ ἑξηκοστῷ τρίτῳ τοῦ *Ἡσαΐου*, “Ἐπλάνησας ἡμᾶς ἀπὸ τῶν ὁδῶν σου, καὶ ἐσκλήρυνας τὴν καρδίαν ἡμῶν τοῦ μὴ φοβεῖσθαί σε”.

26–28 Καὶ… βίους
ST Ia, Q. 22, A. 3 ad 2um (*Vatop*. 254, 115v, 16–18): Πρὸς τὸ δεύτερον. Διὰ τοῦ τὸν Θεὸν ἀμέσως ἔχειν πρόνοιαν πάντων αἱ δεύτεραι αἰτίαι οὐκ ἀναιροῦνται· ἀποπληρωτικαὶ γάρ εἰσι τῆς τοιαύτης τάξεως, ὡς δῆλον ἐκ τῶν εἰρημένων.

28–43 Καὶ… παραμυθουμένου

SG III, 161.1 (*Taurin.* XXIII, 295r, 36– 295v, 8): Ἀλλ᾽ εἰ καὶ ὁ ἁμαρτάνων κωλύει τὴν χάριν και, καθόσον ἡ τῶν πραγμάτων τάξις ἀπαιτεῖ, οὐκ ἔστι δίκαιος ταύτην δέξασθαι, ὅμως, ἐπεὶ καὶ παρὰ τὴν ἐντεθεῖσαν τοῖς πράγμασι τάξιν ὁ Θεὸς ἐνεργεῖν δύναται, ὥσπερ ὅταν φωτίζῃ μὲν τὸν τυφλόν, ἀνιστᾷ δὲ τὸν νεκρὸν πολλάκις κατὰ τὸ ὑπερβάλλον τῆς αὐτοῦ ἀγαθότητος, καὶ τοὺς τὴν χάριν κωλύοντας τῇ ἑαυτοῦ βοηθείᾳ φθάνει ἀποστρέφων αὐτοὺς τοῦ κακοῦ καὶ πρὸς τὸ ἀγαθὸν ἐπιστρέφων· καὶ ὥσπερ οὐ τοὺς τυφλοὺς πάντας φωτίζει οὔτε πάντας τοὺς ὀδυνωμένους ἰᾶται, ἵνα καὶ ἐν τοῖς θεραπευομένοις τὸ τῆς αὐτοῦ δυνάμεως ἔργον γίνηται δῆλον κἀν τοῖς ἄλλοις ἡ τῆς φύσεως φυλάττηται τάξις, οὕτως οὐδὲ πάντας τοὺς τὴν χάριν κωλύοντας φθάνει τῇ ἑαυτοῦ βοηθείᾳ ὥστ᾽ ἀποστρέφεσθαι μὲν τοῦ κακοῦ, ἐπιστρέφεσθαι δὲ εἰς τὸ ἀγαθόν, ἀλλά τινας, ἐν οἷς ἂν βούλοιτο τὸ ἑαυτοῦ ἔλεος ἐκφῆναι οὕτως, ὥστ᾽ ἐν τοῖς ἄλλοις δήλην εἶναι τὴν τοῦ δικαίου τάξιν.

44 εἴτε[1] … ἀγνοουμένων

SG III, 16.4 (*Taurin.* XXIII, 170r, 22–29): Ἔτι, ὁμοίως τάττονται εἰς τὸ τέλος τά τε γινώσκοντα τὸ τέλος καὶ τὰ μὴ γινώσκοντα, εἰ καὶ τὰ μὲν γινώσκοντα τὸ τέλος καθ᾽ ἑαυτὰ κινοῦνται εἰς τὸ τέλος, τὰ δὲ μὴ γινώσκοντα φέρεται εἰς τὸ τέλος ὑπ᾽ ἄλλου ὁδηγούμενα, ὥσπερ φανερὸν ἐπὶ τοῦ τοξότου καὶ τοῦ βέλους. Ἀλλά τὰ γινώσκοντα τὸ τέλος ἀεὶ τάττονται εἰς τὸ ἀγαθὸν ὥσπερ εἰς τέλος· ἡ γὰρ θέλησις, ἥτις ἐστὶ τοῦ τέλους ἔφεσις τοῦ προγινωσκομένου, οὐδὲν εἰμὴ μετὰ λόγου τοῦ ἀγαθοῦ βούλεται, ὅπέρ ἐστιν αὐτῇ ἀντικείμενον. Ὥστε καὶ τὰ μὴ γινώσκοντα τὸ τέλος τάττονται εἰς τὰ ἀγαθὸν ὥσπερ εἰς τέλος. Τὸ ἀγαθὸν ἄρα ἐστὶ τὸ τέλος πάντων.

45–47 πάντα … προνοίας

ST Ia, Q. 23, A. 1 Resp. (*Vatop*. 254, 117r, 3–6): Ὅθεν ἰδίως ἡ λογικὴ κτίσις, δεκτικὴ οὖσα τῆς αἰωνίου ζωῆς, ἄγεται εἰς αὐτὴν ὥσπερ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ πεμπομένη· ἧς δὴ πομπῆς ὁ λόγος ἐν τῷ Θεῷ προϋφίσταται, ὥσπερ ἔστιν ἐν αὐτῷ καὶ ὁ λόγος τῆς εἰς τὸ τέλος τάξεως πάντων, ὅν φαμεν ‘πρόνοιαν’· ὁ δὲ τοῦ γενησομένου λόγος ἐν τῇ τοῦ ποιητοῦ διανοίᾳ ὑπάρχων προϋπόστασίς τίς ἐστι τοῦ γενησομένου πράγματος.

51–53 Καὶ … προδιατέτακται

ST Ia, Q. 23, A. 1 Resp. (*Vatop*. 254, 116v, 27–28): Πάντα γάρ, ὡς προαποδέδεικται, τῇ θείᾳ προνοία ὑπόκεινται· τῆς δὲ προνοίας ἐστὶν εἰς τὸ τέλος τὰ πράγματα τάττειν, ὡς εἴρηται.

55–59 Καὶ … τρόπον

ST Ia, Q. 57, A. 4 Resp. (*Coisl*. 280, 75v, 23– 76r, 2): Τὸ δὲ γινώσκειν τοὺς διαλογισμοὺς ἴδιόν ἐστι τοῦ Θεοῦ, ὡς ἐν τῷ ἑπτακαιδεκάτῳ τοῦ *Ἱερεμίου*· “διεστραμμένη ἐστὶν ἡ τοῦ ἀνθρώπου καρδία καὶ ἀνεξερεύνητος· τίς γνώσεται ταύτην; Ἐγὼ Κύριος ἐρευνῶν καρδίας”.

11.1. 1–5 Ταῦτα … μένει

SG III, 163.2-3 (*Taurin.* XXIII, 296r, 28–38): Οὕτω τοίνυν δῆλον ὅτι ὁ προορισμὸς καὶ ἡ ἐκλογὴ καὶ ἡ ἀποδοκιμασία μέρος τί ἐστι τῆς θείας προνοίας, καθ᾽ ὃ οἱ ἄνθρωποι διὰ τῆς θείας προνοίας εἰς τὸ ἔσχατον τάττονται τέλος. Ὅθεν διὰ τῶν αὐτῶν φανερὸν ὡς ὁ προορισμὸς καὶ ἡ ἐκλογὴ οὐκ ἐπάγουσιν ἀνάγκην· περὶ ὧν καὶ ἀνωτέρω δέδεικται ὅτι ἡ θεία πρόνοια τὸ ἐνδεχόμενον τῶν πραγμάτων οὐκ ἀναιρεῖ. Ὅτι δὲ τοῦ προορισμοῦ καὶ τῆς ἐκλογῆς οὐκ ἔστιν αἴτιον ἀνθρώπινά τινα ἔργα, δῆλον γένοιτ᾽ ἂν οὐ μόνον ἐκ τοῦ τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ, τοῦ προορισμοῦ οὖσαν ἀποτέλεσμα, ὑπὸ τῶν ἔργων μὴ προλαμβάνεσθαι, ἀλλὰ καὶ πάντων ἀνθρωπίνων ἔργων αὐτὴν προηγεῖσθαι, ὡς δέδεικται, ἀλλὰ καὶ ἐκ τούτου δύναται φανερὸν γενέσθαι, ἐκ τοῦ τὴν θείαν θέλησιν δηλονότι καὶ πρόνοιαν αἰτίαν εἶναι τῶν γινομένων.

2–5 Οὐκ… μένει
SG III, 10.17 (*Taurin.* XXIII, 167v, 36–38): …καὶ ὅμως ἡ θέλησις ἐπ᾽ αὐτὸ φέρηται ὥσπερ εἰς ἴδιον ἀγαθόν· ἡ δὲ τῆς τάξεως ταύτης ἀπόπτωσις ἑκουσία ἐστίν· ἐν γὰρ τῇ τῆς θελήσεως ἐξουσίᾳ ἐστὶ θέλειν καὶ μὴ θέλειν.

30–35 Οὔτε… πράγματος
SG III, 73.3 (*Taurin.* XXIII, 217r, 25–26): Καὶ διατοῦτο ἡ θέλησις πολυειδῆ δύναται προάγειν ἀποτελέσματα. Οὐκ ἄρα τῷ λόγῳ τῆς προνοίας προσήκει τὸ τὴν ἐλευθερίαν τῆς θελήσεως ἀναιρεῖν.

56–60 τῇ… ἀναγκαίως
SG III, 94.10 (*Taurin.* XXIII, 238r, 30–35): Καὶ πρὸς τοῦτο διαφόρους αἰτίας αὐτοῖς ἐφαρμόζει, τούτοις μὲν ἀναγκαίας, ἐκείνοις δὲ ἐνδεχομένας. Ὑπὸ τὴν τῆς προνοίας ἄρα τάξιν πίπτει καὶ τοῦτο, τὸ οὐ μόνον ἀποτέλεσμα εἶναι, ἀλλὰ καὶ τὸ τοῦτο μὲν ἀναγκαῖον, ἐκεῖνο δὲ ἐνδεχόμενον εἶναι. Καὶ κατὰ τοῦτό τινα μὲν τῶν τῇ θείᾳ ὑποκειμένων προνοίᾳ ἀναγκαῖα εἰσί, τινὰ δὲ ἐνδεχόμενα, οὐ μέντοι πάντα ἀναγκαῖα.
ST, Ia, Q. 86, A. 4 Resp. (*Coisl*. 280, 257r, 3–13): Ἵνα δὲ κοινότερον περὶ τῆς γνώσεως τῶν μελλόντων διαλεχθῶμεν, δεῖ γινώσκειν ὅτι τὰ μέλλοντα διχῶς δύνανται γινώσκεσθαι· ἕνα μὲν τρόπον ἐν ἑαυτοῖς, ἕτερον δὲ ἐν ταῖς ἑαυτῶν αἰτίαις· ἐν ἑαυτοῖς μὲν ὑπὸ μόνου τοῦ Θεοῦ τὰ μέλλοντα γινώσκονται, ᾧ πάντα εἰσὶ παρόντα τὰ ἐν δρόμῳ τῶν πραγμάτων μέλλοντα, καθόσον ἡ τούτου νόησις, ἐφ᾽ ὅσον φέρεται ἅμα τὸν τοῦ χρόνου δρόμον, καθὼς εἴρηται ἐν τῇ περὶ τῆς τοῦ Θεοῦ προγνώσεως πραγματείᾳ. [...]. Εἰ δὲ οὕτως εἰσὶν ἐν ταῖς ἑαυτῶν αἰτίαις, ὥστε ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐξ ἑαυτῶν προϊέναι, στοχαστικῶς δύνανται γινώσκεσθαι ἢ μᾶλλον ἢ ἧττον, καθόσον καὶ τὰ αἴτια μᾶλλον ἢ ἧττον ἐπὶ τὰ ἀποτελέσματα ῥέπουσιν.

75–81 Ἀλλὰ… αὐτῷ
SG III, 163.2-3 (*Taurin.* XXIII, 296r, 28–38): Οὕτω τοίνυν δῆλον ὅτι ὁ προορισμὸς καὶ ἡ ἐκλογὴ καὶ ἡ ἀποδοκιμασία μέρος τί ἐστι τῆς θείας προνοίας, καθ᾽ ὃ οἱ ἄνθρωποι διὰ τῆς θείας προνοίας εἰς τὸ ἔσχατον τάττονται τέλος· ὅθεν διὰ τῶν αὐτῶν φανερὸν ὡς ὁ προορισμὸς καὶ ἡ ἐκλογὴ οὐκ ἐπάγουσιν ἀνάγκην· περὶ ὧν καὶ ἀνωτέρω δέδεικται ὅτι ἡ θεία πρόνοια τὸ ἐνδεχόμενον τῶν πραγμάτων οὐκ ἀναιρεῖ. Ὅτι δὲ τοῦ προορισμοῦ καὶ τῆς ἐκλογῆς οὐκ ἔστιν αἴτιον ἀνθρώπινά τινα ἔργα, δῆλον γένοιτ᾽ ἂν οὐ μόνον ἐκ τοῦ τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ, τοῦ προορισμοῦ οὖσαν ἀποτέλεσμα, ὑπὸ τῶν ἔργων μὴ προλαμβάνεσθαι ἀλλὰ καὶ πάντων ἀνθρωπίνων ἔργων αὐτὴν προηγεῖσθαι, ὡς δέδεικται, ἀλλὰ καὶ ἐκ τούτου δύναται φανερὸν γενέσθαι, ἐκ τοῦ τὴν θείαν θέλησιν δηλονότι καὶ πρόνοιαν αἰτίαν εἶναι τῶν γινομένων.

11.2. 1–4 Ἐκ… προνοίᾳ
ST Ia, Q. 22, A. 2 Resp. (*Vatop*. 254, 114r, 4–5): …ἀνάγκη λέγειν πάντα τῇ θείᾳ ὑποκεῖσθαι προνοίᾳ, οὐ καθόλου μόνον ἀλλὰ καὶ καθέκαστον.
ST Ia, Q. 23, A. 1 Resp. (*Vatop*. 254, 116v, 27–28): Πάντα γάρ, ὡς προαποδέδεικται, τῇ θείᾳ προνοίᾳ ὑπόκεινται· τῆς δὲ προνοίας ἐστὶν εἰς τὸ τέλος τὰ πράγματα τάττειν, ὡς εἴρηται.
SG III, 90.1 (*Taurin.* XXIII, 233r, 13–14): Ἐξ οὗ φανερὸν ὅτι ἀνάγκη καὶ τὰς ἀνθρωπίνας θελήσεις τε καὶ αἱρέσεις τῇ θείᾳ ὑποκεῖσθαι προνοίᾳ.

4–6 πάντα… ἀποβαινόντων
ST Ia, Q. 23, A. 1 Resp. (*Vatop*. 254, 117r, 4–6): …ὥσπερ ἔστιν ἐν αὐτῷ καὶ ὁ λόγος τῆς εἰς τὸ τέλος τάξεως πάντων, ὃν φαμεν πρόνοιαν· ὁ δὲ τοῦ γενησομένου λόγος ἐν τῇ τοῦ ποιητοῦ διανοίᾳ ὑπάρχων προϋπόστασίς τίς ἐστι τοῦ γενησομένου πράγματος.

7–14 Γινωσκόμενα… προωρίσθαι

SG III, 76.3 (*Taurin.* XXIII, 219v, 28–29): Ἀνάγκη τοίνυν, ὥσπερ ἀμέσως γινώσκει τὰ μερικά, οὕτω καὶ ἀμέσως τὴν τάξιν ὑφιστάνειν.

ST Ia, Q. 23, A. 2 Resp. (*Vatop*. 254, 117v, 7–9): Ἀλλὰ τοὐναντίον φησὶν Αὐγουστῖνος, ὅτι ὁ προορισμὸς πρόγνωσίς ἐστι τῶν δωρεῶν τοῦ Θεοῦ. Ἡ δὲ πρόγνωσις οὐκ ἐν τοῖς προεγνωσμένοις ἔστιν, ἀλλ᾽ ἐν τῷ προγινώσκοντι. Ὁμοίως ἄρα καὶ ὁ προορισμὸς.

14–19 καὶ… ποιῶσι

ST Ia, Q. 23, A. 1 Resp. (*Vatop*. 254, 117r, 23–25): Εἰ καί τισι χάριτι εἰδικῇ ὁ προορισμὸς αὐτῶν ἀπεκαλύφθη παρὰ Θεοῦ, οὐ προσήκει μέντοι πᾶσιν ἀποκαλύπτεσθαι· οὕτω γὰρ οἱ μὴ προωρισμένοι ἀπήλπιζον ἄν, ἐν δὲ τοῖς προωρισμένοις αἴτιον ἂν ἦν ῥαθυμίας.

20–24 Δῆλον… μέλλοντι

ST Ia, Q. 23, A. 2, arg. 1 (*Vatop*. 254, 117r, 27–29): Δόξειεν ἂν τὸν προορισμὸν μηδὲν τοῖς προωρισμένοις προστιθέναι. Πάσῃ γὰρ ἐνεργείᾳ πάθος ἕπεται καθ᾽ αὐτήν· εἰ τοίνυν ὁ προορισμὸς ἐνέργειά ἐστιν ἐν τῷ Θεῷ, ἀνάγκη πάθος εἶναι ἐν τοῖς προωρισμένοις.

32 ἀλλ… προαιρετοῖς

SG III, 94.7 (*Taurin.* XXIII, 237r, 38–237v, 3): Ἀνάγκη δὲ πρὸς τὴν τούτων λύσιν ἀναλέξασθαί τινα ἐκ τῶν προϋποτεθειμένων, ἵνα φανερὸν γένοιτο τὸ μηδὲν τὴν θείαν πρόνοιαν διαφεύγειν καὶ ὡς ἡ τῆς θείας προνοίας τάξις παντάπασίν ἐστιν ἀμετάβλητος καὶ διατοῦτο μέντοι οὐκ ἀνάγκη τὰ ἐκ τῆς θείας προϊόντα προνοίας ἐξ ἀνάγκης πάντα προϊέναι.

37–39 Εἰ… λέγειν

ST Ia, Q. 23, A. 1 arg. 1 (*Vatop*. 254, 116v, 9–11): Δόξειεν ἂν τοὺς ἀνθρώπους μὴ προορίζεσθαι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Φησὶ γὰρ ὁ Δαμασκηνὸς ἐν τῷ δευτέρῳ βιβλίῳ ὅτι “πάντα μὲν ὁ Θεὸς προγινώσκει, οὐ πάντα δὲ προορίζει”· προγινώσκει μὲν γὰρ τὰ ἐν ἡμῖν, οὐ μέντοι ταῦτα καὶ προορίζει. Ἀλλὰ τὰ καλὰ καὶ φαῦλα τῶν ἔργων τῶν ἀνθρωπίνων ἐν ἡμῖν εἰσιν, καθόσον κύριοί ἐσμεν διὰ τοῦ αὐτεξουσίου τῶν ἡμετέρων πράξεων.

ST Ia, Q. 23, A. 1 ad 1um (*Vatop*. 254, 117r, 9–12): Πρὸς τὸ πρῶτον τοίνυν λεκτέον ὅτι ‘προορισμὸν’ ὁ Δαμασκηνὸς ὀνομάζει τὸ ἀνάγκην ἐπιτιθέναι, ὥσπέρ ἐστιν ἐν τοῖς φυσικοῖς, ἅτινα εἰς ἓν ὥρισται· ὃ δῆλον ἐκ τοῦ προσθεῖναι· “οὐ γὰρ θέλει τὸ πονηρὸν οὔτ᾽ ἀναγκάζει τὴν ἀρετήν”. ὅθεν ὁ προορισμὸς οὐκ ἀναιρεῖται.

SG III, 90.9 (*Taurin.* XXIII, 233v, 21–26): Ὁμοίως δὲ καὶ ὅπερ ὁ Νύσσης Γρηγόριός φησιν ἐν τῷ *Περὶ ἀνθρώπου* βιβλίῳ, ὡς “τῶν οὐκ ἐφ᾽ ἡμῖν ἐστιν ἡ πρόνοια, οὐ μέντοι τῶν ἐφ᾽ ἡμῖν”, καὶ ὁ Δαμασκηνός, τούτῳ ἑπόμενος, ἐν τῷ δευτέρῳ βιβλίῳ λέγων· “ἐν ἡμῖν προέγνω ὁ Θεός, οὐ μέντοι προώρισεν”, οὕτω δεῖ ἐξηγεῖσθαι, ὥστε νοεῖσθαι τὰ ἐφ᾽ ἡμῖν τῷ θείῳ μὴ ὑποκεῖσθαι προορισμῷ, ὥσπερ ἀνάγκην ὑπ᾽ ἐκείνου τοῦ (τὸ scribendum) εἶναι λαμβάνοντα.

40–54 ἐν… τάττεσθαι

ST Ia, Q. 23, A. 6 Resp. (*Vatop*. 254, 121r, 18–28): Ἀπολογουμένοις ῥητέον ἂν εἴη ὅτι ὁ προορισμὸς βεβαιότατα καὶ ἀσφαλέστατα τυγχάνει τοῦ ἰδίου ἀποτελέσματος, οὐ μὴν ἐπιτίθησιν ἀνάγκην, ὥστε τὸ τούτου ἀποτέλεσμα ἐξ ἀνάγκης προβαίνειν. Εἴρηται γὰρ ἀνωτέρω ὅτι ὁ προορισμὸς μέρος προνοίας ἐστίν· οὐ πάντα δὲ τὰ τῇ προνοίᾳ ὑποκείμενα καὶ ἀναγκαῖα εἰσίν, ἀλλά τινα καὶ ἐνδεχομένως ἀποβαίνει, κατὰ τὴν ἔξιν τῶν δευτέρων αἰτίων, ἃς ἔταξεν ἡ θεία πρόνοια πρὸς τὰ τοιαῦτα ἀποτελέσματα. Ἀλλ᾽ ὅμως ἡ τῆς προνοίας τάξις ἀσφαλής ἐστιν, ὡς προαποδέδεικται. Οὕτω τοίνυν καὶ ἡ τοῦ προορισμοῦ τάξις βεβαία ἐστὶν καὶ τῆς τοῦ αὐτεξουσίου ἐλευθερίας μὴ ἀναιρουμένη, ἐξ ἧς συμβεβηκότως πρόεισιν τὸ τοῦ προορισμοῦ ἀποτέλεσμα. Πρὸς τοῦτο δὲ δεῖ θεωρεῖν καὶ τὰ προειρημένα περὶ τῆς θείας

ἐπιστήμης καὶ θελήσεως, ὅπως τὸ συμβεβηκὸς ἐκ τῶν πραγμάτων οὐκ ἀναιροῦσιν, εἰ καὶ αὐτὰ βέβαιά ἐστι καὶ ἀσφαλῆ.

51 ποιητοῦ … ἐσχάτου

SG III, 17.2 (*Taurin.* XXIII, 170r, 34–35): Πάντα ἄρα τάττονται εἰς ἓν ἀγαθόν, ὅπέρ ἐστιν ὁ Θεός, ὥσπερ εἰς ἔσχατον τέλος.

51–54 ταύτῃ … τάττεσθαι

ST Ia, Q. 22, A. 1 Resp. (*Vatop*. 254, 116r, 9–10]: Τῆς γὰρ προνοίας ἐστὶν εἰς τὸ τέλος τὰ πράγματα τάττειν.

ST I, Q. 23 A. 1 arg. 2 (*Vatop*. 254, 116v, 14–16): Ἔτι, πάντα τὰ κτίσματα τάττονται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ πρὸς τὰ ἑαυτῶν τέλη διὰ τῆς θείας προνοίας, ὡς προαποδέδεικται.

SG III, 16.3: Ἡ δὲ τελειότης ἑκάστου τὸ ἀγαθὸν αὐτοῦ ἐστίν. Ἕκαστον ἄρα εἰς τἀγαθὸν τάττεται ὥσπερ εἰς τέλος.

SG III, 25.6 (*Taurin*. XXIII, 177v, 29–37): Ἔτι, ὥσπερ τὰ ἐστερημένα νοῦ εἰς τὸν Θεὸν ὡς εἰς τέλος τείνει διὰ τῆς ὁδοῦ τῆς ἀφομοιώσεως, οὕτως αἱ νοεραὶ οὐσίαι διὰ τῆς ὁδοῦ τῆς γνώσεως… Τὰ δὲ ἐστερημένα νοῦ, καὶ εἰ πρὸς τὴν τῶν προσεχῶς ποιούντων ὁμοίωσιν τείνει, οὐ μέντοι ἐκεῖ ἠρεμεῖ ὁ τῆς φύσεως σκοπός, ἀλλ᾽ ἀντὶ τέλους τὴν πρὸς τὸ ἔσχατον ἀγαθὸν ἀφομοίωσιν ἔχει, εἰ καὶ λίαν ἀτελῶς τῆς ὁμοιότητος ἅπτοιτο ταύτης.

SG III, 73.4 (*Taurin.* XXIII, 217r, 26–27): Ἔτι, διὰ τῆς προνοίας ὑπὸ παντὸς προνοοῦντος τὰ διοικούμενα πρὸς τὸ ἁρμόζον ἄγονται τέλος.

57–58 ἤκουον … προώρισεν

ST Ia, Q. 23, A. 1 s.c. (*Vatop*. 254, 116v, 25–26): Ἀλλὰ τοὐναντίον λέγεται ἐν τῷ τετάρτῳ τῆς *Πρὸς Ῥωμαίους*, "οὓς προώρισε, τούτους καὶ ἐκάλεσεν".

ST Ia, Q. 23, A. 2 Resp. (*Vatop*. 254, 117v, 16–18): Ἡ δὲ τοῦ προορισμοῦ διαχείρισίς ἐστι "κλῆσις" καὶ "δόξα", καθώς φησιν ὁ Ἀπόστολος ἐν τῷ ὀγδόῳ τῆς *Πρὸς Ῥωμαίους*, "οὓς προώρισε, τούτους καὶ ἐκάλεσε· καὶ οὓς ἐκάλεσε, τούτους καὶ ἐδόξασε''.

59–63 Ἀλλὰ … εἶναι

ST Ia, Q. 23, A. 1 arg. 1 (*Vatop*. 254, 116v, 10–13): Φησὶ γὰρ ὁ Δαμασκηνὸς ἐν τῷ δευτέρῳ βιβλίῳ ὅτι "πάντα μὲν ὁ Θεὸς προγινώσκει, οὐ πάντα δὲ προορίζει"· προγινώσκει μὲν γὰρ τὰ ἐν ἡμῖν, οὐ μέντοι ταῦτα καὶ προορίζει. Ἀλλὰ τὰ καλὰ καὶ φαῦλα τῶν ἔργων τῶν ἀνθρωπίνων ἐν ἡμῖν εἰσιν, καθόσον κύριοί ἐσμεν διὰ τοῦ αὐτεξουσίου τῶν ἡμετέρων πράξεων.

SG III, 85.4 (*Taurin.* XXIII, 228r, 3–12): Ἔτι, τὰ ἐκ τῆς δράσεως τῶν οὐρανίων ἐν τοῖς ὑποκάτω τούτοις ἀποβαίνοντα κατὰ φύσιν συμβαίνουσι· τὰ γὰρ ὑποκάτω ταῦτα ὑπ᾽ ἐκεῖνα φύσει τετάχαται. Εἰ τοίνυν αἱ ἡμέτεραι αἱρέσεις ἐκ τῆς δράσεως ἀποβαίνουσι τῶν οὐρανίων σωμάτων, ἀνάγκη φυσικῶς ἀποβαίνειν, ὥστε φύσει τὸν ἄνθρωπον αἱρεῖσθαι οὕτω τὰς ἰδίας ἐνεργεῖν πράξεις, ὥσπερ καὶ τὰ ἄλογα φυσικῷ τινι ἐργάζεσθαι νόμῳ καὶ τὰ ἄψυχα σώματα φύσει κινεῖται. Οὐκ ἄρα ἡ πρόθεσις καὶ ἡ φύσις δύο ποιητικαὶ ἀρχαὶ ἔσονται, ἀλλ᾽ ἓν μόνον, ἡ φύσις δηλαδή. Οὗ τοὐναντίον Ἀριστοτέλης φησὶν ἐν τῷ δευτέρῳ τῶν *Φυσικῶν*. Οὐκ ἄρα ἀληθὲς ἐκ τῆς δράσεως τῶν οὐρανίων σωμάτων τὰς ἡμετέρας προϊέναι αἱρέσεις.

11.3. 1–6 Τούτων … φυλάττειν

ST Ia, Q. 19, A. 8 Resp. (*Vatop*. 254, 102v, 27–31): Ἀπολογουμένοις ῥητέον ἂν εἴη ὅτι ἡ τοῦ Θεοῦ θέλησίς τισι τῶν θελητῶν ἀνάγκην ἐπιτίθησιν, οὐ μέντοι πᾶσιν. Οὗτινος τὴν αἰτίαν ἐκ τῶν μέσων αἰτίων τινὲς ἐβουλήθησαν ἀποδοῦναι, ὥστε δηλονότι τὰ μὲν ὑπ᾽ ἀναγκαίων αἰτίων ὑπ᾽ αὐτῆς παραγόμενα ἀναγκαῖα εἶναι, τὰ δὲ δι᾽ ἐνδεχομένων ἐνδεχόμενα.

ST Ia, Q. 19, A. 8 Resp. (*Vatop*. 254, 103r, 11–20): Ἐπεὶ τοίνυν δραστηριωτάτη ἐστὶν ἡ τοῦ Θεοῦ θέλησις, οὐ μόνον ἀνάγκη γενέσθαι ἅπερ ἂν ὁ Θεὸς θέλη, ἀλλὰ καὶ τοῦτον τρόπον,

ὂν θέλει γενέσθαι. Θέλει δὲ ὁ Θεός τινα μὲν ἐξ ἀνάγκης γενέσθαι, τινὰ δὲ ἐνδεχομένως, ἵν' ἐν τοῖς οὖσιν ᾖ τάξις πρὸς τὴν συμπλήρωσιν τοῦ παντός. Καὶ διὰ τοῦτό τισι μὲν τῶν ἀποτελεσμάτων προσήρμοσεν ἀναγκαίας αἰτίας, αἵτινες οὐ δύνανται ἀσθενεῖν, ἐξ ὧν τὰ ἀποτελέσματα ἐξ ἀνάγκης ἂν προῆλθον, τισὶ δὲ ἐνδεχομένας καὶ ἀσθενεῖς αἰτίας προσήρμοσεν, ἐξ ὧν τὰ ἀποτελέσματα ἐνδεχομένως προΐασιν. Οὐκ ἄρα διὰ τοῦτο ἐνδεχομένως παρὰ Θεοῦ προΐασι τὰ ἀποτελέσματα, διὰ τὸ τὰς προσεχεῖς αἰτίας ἐνδεχομένας εἶναι, ἀλλὰ διὰ τὸ τὸν Θεὸν θέλειν ἐνδεχομένως αὐτὰ ἀποβῆναι ἐνδεχομένας αἰτίας αὐτοῖς προητοίμασεν.

ST Ia, Q. 22, A. 4 Resp. (*Vatop*. 254, 116r, 7–17): Ἀπολογουμένοις ῥητέον ἂν εἴη ὅτι ἡ θεία πρόνοιά τισι μὲν τῶν ὄντων ἀνάγκην ἐπιτίθησιν, οὐ μὴν ἅπασιν, ὥς τινες ἐπίστευσαν. Τῆς γὰρ προνοίας ἐστὶν εἰς τὸ τέλος τὰ πράγματα τάττειν· μετὰ δὲ τὴν θείαν ἀγαθότητα, χωριστὸν τέλος τῶν πραγμάτων ὑπάρχουσαν, ἀρχοειδὲς καὶ ἐν τοῖς πράγμασιν ὑφεστὼς ἀγαθὸν ἡ τελειότης ἐστὶ τοῦ παντός· ἥτις οὐκ ἂν ἦν, μὴ πάντων τῶν τοῦ εἶναι βαθμῶν ἐν τοῖς πράγμασιν εὑρισκομένων. Ὅθεν τῆς θείας προνοίας ἐστὶν προάγειν πάντας τοὺς τῶν ὄντων βαθμούς, καὶ διὰ τοῦτό τισι μὲν τῶν ἀποτελεσμάτων προητοίμασεν ἀναγκαίας αἰτίας, ὥστ' ἐξ ἀνάγκης ἀποβαίνειν, ἄλλοις δὲ ἐνδεχομένας, ὥστ'ἀποβαίνειν ἐνδεχομένως κατὰ τὴν ἕξιν τῶν προσεχῶν αἰτίων.

ST Ia, Q. 23, A. 6 Resp. (*Vatop*. 254, 121r, 18–28): Ἀπολογουμένοις ῥητέον ἂν εἴη ὅτι ὁ προορισμὸς βεβαιότατα καὶ ἀσφαλέστατα τυγχάνει τοῦ ἰδίου ἀποτελέσματος, οὐ μὴν ἐπιτίθησιν ἀνάγκην, ὥστε τὸ τούτου ἀποτέλεσμα ἐξ ἀνάγκης προβαίνειν. Εἴρηται γὰρ ἀνωτέρω ὅτι ὁ προορισμὸς μέρος προνοίας ἐστίν· οὐ πάντα δὲ τὰ τῇ προνοίᾳ ὑποκείμενα καὶ ἀναγκαῖα εἰσίν, ἀλλά τινα καὶ ἐνδεχομένως ἀποβαίνει, κατὰ τὴν ἕξιν τῶν δευτέρων αἰτίων, ἃς ἔταξεν ἡ θεία πρόνοια πρὸς τὰ τοιαῦτα ἀποτελέσματα. Ἀλλ' ὅμως ἡ τῆς προνοίας τάξις ἀσφαλής ἐστιν, ὡς προαποδέδεικται. Οὕτω τοίνυν καὶ ἡ τοῦ προορισμοῦ τάξις βεβαία ἐστὶν καὶ τῆς τοῦ αὐτεξουσίου ἐλευθερίας μὴ ἀναιρουμένη, ἐξ ἧς συμβεβηκότως πρόεισιν τὸ τοῦ προορισμοῦ ἀποτέλεσμα. Πρὸς τοῦτο δὲ δεῖ θεωρεῖν καὶ τὰ προειρημένα περὶ τῆς θείας ἐπιστήμης καὶ θελήσεως, ὅπως τὸ συμβεβηκὸς ἐκ τῶν πραγμάτων οὐκ ἀναιροῦσιν, εἰ καὶ αὐτὰ βέβαιά ἐστι καὶ ἀσφαλῆ.

SG III, 94.7 (*Taurin.* XXIII, 237r, 38–237v, 3): Ἀνάγκη δὲ πρὸς τὴν τούτων λύσιν ἀναλέξασθαί τινα ἐκ τῶν προϋποτεθειμένων, ἵνα φανερὸν γένοιτο τὸ μηδὲν τὴν θείαν πρόνοιαν διαφεύγειν καὶ ὡς ἡ τῆς θείας προνοίας τάξις παντάπασίν ἐστιν ἀμετάβλητος καὶ διατοῦτο μέντοι οὐκ ἀνάγκη τὰ ἐκ τῆς θείας προϊόντα προνοίας ἐξ ἀνάγκης πάντα προϊέναι.

SG III, 94.10 (*Taurin.* XXIII, 238r, 29–35): Ὁ δὲ Θεός, τοῦ παντὸς ὢν κυβερνήτης, βούλεται τὸ αὐτοῦ ἀποτέλεσμα ἐνταῦθα μὲν ἠρεμεῖν κατὰ τὸν τῆς ἀνάγκης τρόπον, ἐνταῦθα δὲ ἐνδεχομένως. Καὶ πρὸς τοῦτο διαφόρους αἰτίας αὐτοῖς ἐφαρμόζει, τούτοις μὲν ἀναγκαίας, ἐκείνοις δὲ ἐνδεχομένας. Ὑπὸ τὴν τῆς προνοίας ἄρα τάξιν πίπτει καὶ τοῦτο, τὸ οὐ μόνον ἀποτέλεσμα εἶναι, ἀλλὰ καὶ τὸ τοῦτο μὲν ἀναγκαῖον, ἐκεῖνο δὲ ἐνδεχόμενον εἶναι. Καὶ κατὰ τοῦτό τινα μὲν τῶν τῇ θείᾳ ὑποκειμένων προνοίᾳ ἀναγκαῖα εἰσί, τινὰ δὲ ἐνδεχόμενα, οὐ μέντοι πάντα ἀναγκαῖα.

6–11 Ἀλλὰ…ὑπερβαίνει

ST Ia, Q. 19, A. 7 Resp. (*Vatop*. 254, 102r, 22–25): Ἀλλ' ἐπεὶ πᾶσαι αἱ μέσαι αἰτίαι οὐκ ἐξισοῦνται τῇ δυνάμει τῆς πρώτης αἰτίας, πολλά εἰσιν ἐν τῇ δυνάμει καὶ τῇ ἐπιστήμῃ καὶ τῇ θελήσει τῇ θείᾳ, ἅπερ οὐ περιέχονται ὑπὸ τὴν τάξιν τῶν ταπεινοτέρων αἰτίων· ὥσπερ ἡ τοῦ Λαζάρου ἀνάστασις.

SG III, 95.20 (*Taurin.* XXIII, 240v, 27–30): Καί, εἰ ἡ τῆς θείας τάξεως ἀμεταβλησία τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἄλλων αἰτίων οὐκ ἀφαιρεῖ, οὐδὲ τὸ δραστήριον τῶν εὐχῶν ἀναιρεῖ. Αἱ εὐχαὶ ἄρα ἰσχύουσιν οὐχ ὡς τὴν τάξιν τῆς ἀιδίου διοικήσεως μεταβάλλουσαι, ἀλλ' ὡς ἂν ὑπὸ τὴν τάξιν ταύτην ὑπάρχουσαι καὶ αὐταί.

SG III, 99.2 (*Taurin.* XXIII, 243v, 13–15): Ὁ δὲ Θεὸς δύναται ποιεῖν παρὰ τὴν τάξιν ταύτην ἐν τοῖς ὑποκάτω τούτοις ἀποτέλεσμα οὐδὲν πρὸς τοῦτο συνεργοῦντος τοῦ ἀνωτέρω αἰτίου.

SG III, 100.1 (*Taurin.* XXIII, 244v, 26–27): Ὅμως λογίζεσθαι χρὴ ὡς, εἰ καὶ ὁ Θεὸς πολλάκις παρὰ τὴν ἐντεθεῖσαν τοῖς πράγμασι τάξιν ἐνεργεῖ τι, οὐδὲν μέντοι τῇ φύσει ἐναντίον ποιεῖ.

11–14 Οὐδὲν … ζητεῖν

SG III, 95.21 (*Taurin.* XXIII, 240v, 31–35): Οὐδὲν δὲ κωλύει τῇ τῶν εὐχῶν ἐνεργείᾳ μερικήν τινα τάξιν ταπεινοτέρας τινὸς αἰτίας μεταβληθῆναι, τοῦ Θεοῦ τοῦτο ποιοῦντος, ὃς πάντων αἰτίων ὑπερανῴκισται. Ὅθεν ὑπ᾽ οὐδεμίαν τάξεως ἀνάγκην αἰτίας τινὸς περιέχεται, ἀλλ᾽ ἀνάπαλιν πᾶσα ἀνάγκη τάξεως ἐξ αἰτίας τινὸς κατωτέρας ἐν αὐτῷ περιέχεται ὥσπερ ὑπ᾽ αὐτοῦ καταστᾶσα.

SG III, 100.6–7 (*Taurin.* XXIII, 245r, 21–25): Οὐδ᾽ ἄρα παρὰ φύσιν ἐστὶν εἰ ἐν τοῖς φυσικοῖς ὁ Θεὸς ἑτέρως ἐνεργεῖ ἢ ὡς ὁ εἰωθὼς ἔχει τῆς φύσεως δρόμος. Ἐντεῦθεν ἐστὶν ὅ φησιν Αὐγουστῖνος· “ὁ Θεός, ὁ κτίστης καὶ δημιουργὸς πάντων τῶν κτισμάτων, οὐδὲν παρὰ φύσιν ποιεῖ· ἐπεὶ τοῦτ᾽ ἐστὶν ἑκάστῳ πράγματι φυσικόν, ὃ ποιεῖ ἐκεῖνος, παρ᾽ οὗ ἐστι πᾶς ‘τρόπος καὶ ἀριθμὸς καὶ τάξις’ τῆς φύσεως”.

14–20 Ἀπολέλυται … ἐστίν

SG III, 99.9 (*Taurin.* XXIII, 244r, 35–244v, 14–19): Ἡ γὰρ ἐντεθεῖσα τοῖς πράγμασιν ὑπὸ Θεοῦ τάξις, καθόσον ἔστιν ἐν τοῖς πράγμασιν, ἢ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἴωθε συμβαίνειν, οὐ μέντοι πανταχοῦ κατὰ τὸ ἀεί. Πολλὰ γὰρ τῶν φυσικῶν αἰτίων τὰ ἴδια ἀποτελέσματα παράγουσιν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τὸν αὐτὸν τρόπον, οὐ μέντοι ἀεί· ἐνίοτε γάρ, εἰ καὶ ὡς ἐπ᾽ ἔλαττον, ἄλλως συμβαίνει, ἢ διὰ τὴν ἀσθένειαν τῆς ποιητικῆς δυνάμεως ἢ τὸ τῆς ὕλης ἀνεπιτήδειον ἢ δι᾽ ἄλλο τι ποιοῦν ἰσχυρότερον· ὥσπερ ὅταν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἕκτον δάκτυλον ἡ φύσις γεννᾷ. Οὐ μέντοι διατοῦτο μεταβάλλει ἢ ἀσθενεῖ ἡ τῆς προνοίας τάξις· καὶ γὰρ καὶ αὐτὸ τοῦτο τὸ τὴν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον φυσικὴν τάξιν ἐνίοτε ἀσθενεῖν ὑπὸ τὴν θείαν ἐστὶ πρόνοιαν. Εἰ τοίνυν καὶ διὰ κτιστῆς τινος δυνάμεως δυνατὸν τὴν φυσικὴν τάξιν ἀπὸ τοῦ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς τὸ ἐπ᾽ ἔλαττον μεταβάλλεσθαι ἄνευ τοῦ τὴν πρόνοιαν μεταβάλλεσθαι, πολλῷ μᾶλλον ἡ δύναμις τῆς θείας προνοίας δυναταί τι ποιεῖν ἐνίοτε παρὰ τὴν ἐν τοῖς φυσικοῖς πράγμασιν ἐντεθεῖσαν παρὰ τοῦ Θεοῦ τάξιν ἄνευ τοῦ δοκεῖν τὴν αὐτοῦ πρόνοιαν μεταβάλλειν. Τοῦτο γὰρ καὶ πρὸς φανέρωσιν τῆς αὐτοῦ δυνάμεως πολλάκις ποιεῖ. Οὐδένα γὰρ τρόπον φανερώτερον γενέσθαι δυνατὸν τὸ τὴν φύσιν ὅλην τῇ θείᾳ ὑποτετάχθαι βουλήσει ἢ ἐκ τοῦ τοῦτόν ποτε παρὰ τὴν τάξιν τῆς φύσεως ἐνεργεῖν τι· ἐκ τούτου γὰρ φαίνεται τὸ τὴν τῶν πραγμάτων τάξιν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ οὐκ ἐκ φυσικῆς ἀνάγκης, ἀλλ᾽ ἀπὸ ἐλευθέρας βουλήσεως προελθεῖν.

20–23 Οὐδὲν … ἀπολελυμένῃ

ST Ia, Q. 19, A. 8 Resp. (*Vatop*. 254, 102v, 32–103r–4): πρῶτον μὲν ὅτι τὸ ἀποτέλεσμα αἰτίας τινὸς πρώτης ἐνδεχόμενον εἶναι· διὰ τὴν δευτέραν αἰτίαν, συμβαίνει ἐκ τοῦ κωλύεσθαι τὴν πρώτην αἰτίαν διὰ τὴν ἀσθένειαν τῆς δευτέρας· ὥσπερ τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ ἡλίου κωλύεται διὰ τὴν ἀσθένειαν τοῦ πλανήτου· οὐδεμία δ᾽ἀσθένεια δευτέρας αἰτίας δύναται κωλῦσαι τοῦ μὴ τὴν τοῦ Θεοῦ θέλησιν τὸ οἰκεῖον παραγαγεῖν ἀποτέλεσμα.

ST Ia, Q. 105, A. 7 Resp. (*Coisl.* 280, 348r, 9–11): Ἀπολογουμένοις ῥητέον ἂν εἴη ὅτι τὸ τοῦ ‘θαύματος’ ὄνομα ἐκ τοῦ ‘θαυμαστοῦ’ λαμβάνεται· τὸ δὲ θαυμάζειν ἐγγίγνεται, ὅταν τὰ μὲν ἀποτελέσματα φανερὰ ᾖ, ἡ δὲ αἰτία ἀπόκρυφος· οἷον θαυμάζει τις ὁρῶν ἔκλειψιν τοῦ ἡλίου καὶ τὴν αἰτίαν ἀγνοεῖ, ὡς λέγεται ἐν τῷ πρώτῳ τῶν *Μετὰ τὰ φυσικά*.

ST Ia, Q. 105, A. 7 Resp. (*Coisl.* 280, 348r, 14–16): ‘Θαῦμα’ δὲ λέγεται οἷον ἐκπλήξεως γέμον, ὡς ἔχον αἰτίαν πᾶσιν ἁπλῶς ἀπόκρυφον· αὕτη δέ ἐστιν ὁ Θεός. Ὅθεν τὰ παρὰ Θεοῦ γινόμενα παρὰ τὰς ἡμῖν ἐγνωσμένας αἰτίας θαύματα λέγονται.

36–56 Ἐφ…βούλεσθαι

SG III, 98.3–4 (*Taurin.* XXIII, 243r, 12–29): Δέδεικται δὲ ἐν τῷ δευτέρῳ ὅτι τὰ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ὑπὸ τὴν τάξιν τιθέμενα πράγματα οὐχ ὥσπερ ἀπὸ ποιοῦντος ἐξ ἀνάγκης φύσεως ἢ ἑτέρου τινός, ἀλλ’ ἐξ ἁπλῆς θελήσεως, μάλιστα ὅσον πρὸς τὴν πρώτην τῶν πραγμάτων ὑπόστασιν. Λείπεται τοίνυν παρὰ τὰ ὑπὸ τὴν τάξιν πίπτοντα τῆς θείας προνοίας δύνασθαί τινα ποιεῖν τὸν Θεόν· οὐ γὰρ ἔστιν ἡ τούτου δύναμις τούτοις ἢ ἐκείνοις προσισχημένη τοῖς πράγμασιν. Εἰ δὲ τὴν προειρημένην θεωροίημεν τάξιν κατὰ τὸν λόγον τὸν τῆς ἀρχῆς ἠρτημένον, οὕτως οὐ δύναταί τι ποιεῖν ὁ Θεὸς παρὰ τὴν τάξιν ἐκείνην. Ἡ γὰρ τάξις ἐκείνη πρόεισιν, ὡς εἴρηται, ἐκ τῆς γνώσεως καὶ τῆς βουλήσεως τοῦ Θεοῦ, εἰς τὴν ἑαυτοῦ ἀγαθότητα ὥσπερ εἰς ἔσχατον τέλος τάττοντος πάντα. Οὐ δυνατὸν δὲ ποιεῖν τι τὸν Θεόν, ὅ μή ἐστι θελητὸν ὑπ’ αὐτοῦ· ἐπεὶ τὰ κτίσματα οὐ φυσικῶς προΐασιν ἐξ αὐτοῦ, ἀλλὰ θελήσει, ὡς δέδεικται. Καὶ τοῦτο δὲ ἀδύνατον, ἐξ αὐτοῦ τι γίνεσθαι, ὃ τῇ τούτου γνώσει οὐ περιέχεται· ἡ γὰρ θέλησις μόνου τοῦ γνωστοῦ δύναται εἶναι. Οὔτε δὲ πάλιν δυνατὸν ἐν τοῖς κτίσμασι ποιεῖν τι, ὃ μὴ πρὸς τὴν ἑαυτοῦ ἀγαθότητα τάττει ὥσπερ εἰς ἔσχατον τέλος· ἐπεὶ ἡ ἀγαθότης αὐτοῦ ἴδιον ἀντικείμενόν ἐστι τῆς αὐτοῦ θελήσεως. Ὁμοίως δέ, ἐπεὶ ὁ Θεὸς πάντη ἐστὶν ἀμετάβλητος, ἀδύνατον βούλεσθαί τι, ὃ μὴ πρότερον ἐβούλετο ἤ τι ἄρχεσθαι γινώσκειν ἐκ νέου ἢ εἰς τὴν ἑαυτοῦ ἀγαθότητα τάττειν.

41–45 Τὸ…ποιήσει

ST Ia, Q. 22, A. 3 (*Vatop*. 254, 115r, 22–24): Τὸ δ’ αὐτό φησι καὶ ὁ Φιλόσοφος ἐν τῷ δευτέρῳ τῶν *Μετὰ τὰ φυσικά*· “πᾶν δὲ τὸ βέλτιον ἀποδοτέον ἂν εἴη τῷ Θεῷ”. Ὁ Θεὸς ἄρα οὐκ ἀμέσως ποιεῖται πρόνοιαν πάντων τῶν εὐτελῶν καὶ ἐλαχίστων.

45–48 Πρὸς…ἑαυτῆς

ST Ia, Q. 19, A. 5 Resp. (*Vatop*. 254, 100r, 31–100v, 4): Τὰ δὲ πρῶτα τῶν ἀποτελεσμάτων μόνης τῆς θείας θελήσεως ἤρτηνται· οἷον εἰ λέγοιμεν ὡς ὁ Θεὸς χεῖρας ἔχειν τὸν ἄνθρωπον ἠβουλήθη, ἵν’ ὑπηρετοῖεν τῷ νῷ, διάφορα ἔργα ποιοῦντι, ἠθέλησε δὲ αὐτὸν ἔχειν νοῦν, ἵν’ ἄνθρωπος ᾖ· ἠβουλήθη δὲ ἄνθρωπον εἶναι, ἵν’ ἀπολαύοι τοῦ Θεοῦ, ἢ πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ παντός. Ταῦτα δὲ οὐκ ἔστιν ἀνάγειν περαιτέρω εἰς ἕτερα τέλη αἰτιατά· ὅθεν τὰ τοιαῦτα τῆς ἁπλῆς τοῦ Θεοῦ θελήσεως ἤρτηνται.

48–54 Οὐ…ἀναιρεῖν

ST Ia, Q. 45, A. 5 arg. 1 (*Coisl*. 280, 15v, 15–18): Δόξειν ἂν τὸ δημιουργεῖν μὴ εἶναι τὸ ἐκ μηδενὸς τι ποιεῖν. Φησὶ γὰρ Αὐγουστῖνος πρὸς τὸν ἐναντιούμενον τῷ νόμῳ καὶ τοῖς προφήταις· “ποιεῖν μὲν γὰρ ἐστίν, ὃ παντάπασιν οὐκ ἦν, δημιουργεῖν δὲ τὸ ἐκ τοῦ ἤδη ὄντος προάγοντα ἕτερον συνιστᾶν”.

ST Ia, Q. 103, A. 5 Resp. (*Coisl*. 280, 329v, 17–23): Δεύτερον, αὐτὸ τοῦτο φαίνεται, εἴ τις τὴν θείαν κατανοήσειεν ἀγαθότητα, δι’ ἧς τὰ πράγματα εἰς τὰ ὄντα παρήχθη, ὡς δῆλον ἐκ τῶν προηρημένων· ἐπεὶ γὰρ τοῦ ἀρίστου ἐστὶν ἄριστον ποεῖν, ὃν προσῆκον τῇ ἄκρᾳ τοῦ Θεοῦ ἀγαθότητι μὴ καὶ πρὸς τὸ τέλος ἄγειν τὰ παρηγμένα. Ἡ δὲ ἐσχάτη τελειότης ἑκάστου ἐν τῷ τυχεῖν τοῦ τέλους συνίσταται· ὅθεν τῆς θείας ἐστὶν ἀγαθότητος τό, ὥσπερ τὰ πράγματα εἰς τὸ εἶναι παρήγαγεν, οὕτως αὐτὰ καὶ πρὸς τὸ τέλος ἄγειν, ὅπερ ἐστὶ τὸ κυβερνᾶν.

54–56 Ταῦτα…βούλεσθαι

SG III, 1.2 (*Taurin.* XXIII, 160r, 8–10): Τοῖς δ’ ἄλλοις οὐ φύσεως ἀνάγκη τὸ εἶναι διένειμεν, ἀλλὰ κατὰ τὸ τῆς αὐτῆς θελήσεως αὐτεξούσιον…

SG III, 64.9 (*Taurin.* XXIII, 208r, 11–13): Ἔτι, ὡς προαποδέδεικται, ὁ Θεὸς εἰς τὸ εἶναι πάντα παρήγαγεν οὐκ ἐξ ἀνάγκης τῆς φύσεως, ἀλλὰ κατὰ βούλησιν καὶ νοῦν.

SG III, 75.5 (*Taurin.* XXIII, 218v, 4–5): Ἔτι, δέδεικται ἀνωτέρω ὡς ὁ Θεὸς ἐν τοῖς κτιστοῖς πράγμασιν οὐκ ἐκ φυσικῆς ἀνάγκης ποιεῖ, ἀλλὰ διὰ νοῦ καὶ θελήσεως.

SG III, 98.4 (*Taurin.* XXIII, 243r, 21–22): Οὐ δυνατὸν δὲ ποιεῖν τι τὸν Θεόν, ὃ μή ἐστι θελητὸν ὑπ᾽ αὐτοῦ, ἐπεὶ τὰ κτίσματα οὐ φυσικῶς προΐασιν ἐξ αὐτοῦ, ἀλλὰ θελήσει, ὡς δέδεικται.

SG III, 99.10 (*Taurin.* XXIII, 244v, 14–19): Τοῦτο γὰρ καὶ πρὸς φανέρωσιν τῆς αὐτοῦ δυνάμεως πολλάκις ποιεῖ. Οὐδένα γὰρ τρόπον φανερώτερον γενέσθαι δυνατὸν τὸ τὴν φύσιν ὅλην τῇ θείᾳ ὑποτετάχθαι βουλήσει ἢ ἐκ τοῦ τοῦτόν ποτε παρὰ τὴν τάξιν τῆς φύσεως ἐνεργεῖν τι· ἐκ τούτου γὰρ φαίνεται τὸ τὴν τῶν πραγμάτων τάξιν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, οὐκ ἐκ φυσικῆς ἀνάγκης, ἀλλ᾽ ἀπὸ ἐλευθέρας βουλήσεως προελθεῖν.

ST Ia, Q. 19, A. 4 Resp. (*Vatop*. 254, 99r, 10–12): Ἀπολογουμένοις ῥητέον ἂν εἴη ὅτι ἀνάγκη τὴν τοῦ Θεοῦ βούλησιν αἰτίαν λέγειν τῶν ὄντων, καὶ τὸν Θεὸν θελήσει ποιεῖν, ἀλλ᾽οὐκ ἀνάγκῃ φύσεως, ὥς τινες ὠήθησαν.

55–56 τὸ… βούλεσθαι

ST Ia, Q. 19, A. 4 Resp. (*Vatop*. 254, 98r, 10–12): Ἀπολογουμένοις ῥητέον ἂν εἴη ὅτι ἀνάγκη τὴν τοῦ Θεοῦ βούλησιν αἰτίαν λέγειν τῶν ὄντων, καὶ τὸν Θεὸν θελήσει ποιεῖν, ἀλλ᾽οὐκ ἀνάγκῃ φύσεως, ὥς τινες ὠήθησαν.

SG III, 1.2 (*Taurin.* XXIII, 160r, 8–10): Τοῖς δὲ ἄλλοις οὐ φύσεως ἀνάγκῃ τὸ εἶναι διένειμεν, ἀλλὰ κατὰ τὸ τῆς αὐτῆς θελήσεως αὐτεξούσιον…

SG III, 64.9 (*Taurin.* XXIII, 208r, 11–13): Ἔτι, ὡς προαποδέδεικται, ὁ Θεὸς εἰς τὸ εἶναι τὰ πάντα παρήγαγεν οὐκ ἐξ ἀνάγκης τῆς φύσεως, ἀλλὰ κατὰ βούλησιν καὶ νοῦν.

SG III, 75.5 (*Taurin.* XXIII, 218v, 4–5): Ἔτι, δέδεικται ἀνωτέρω ὡς ὁ Θεὸς ἐν τοῖς κτιστοῖς πράγμασιν οὐκ ἐκ φυσικῆς ἀνάγκης ποιεῖ, ἀλλὰ διὰ νοῦ καὶ θελήσεως.

SG III, 98.4 (*Taurin.* XXIII, 243r, 21–22): Οὐ δυνατὸν δὲ ποιεῖν τι τὸν Θεόν, ὃ μή ἐστι θελητὸν ὑπ᾽ αὐτοῦ· ἐπεὶ τὰ κτίσματα οὐ φυσικῶς προΐασιν ἐξ αὐτοῦ, ἀλλὰ θελήσει, ὡς δέδεικται.

SG III, 99.10 (*Taurin.* XXIII, 244v, 14–19): Τοῦτο γὰρ καὶ πρὸς φανέρωσιν τῆς αὐτοῦ δυνάμεως πολλάκις ποιεῖ. Οὐδένα γὰρ τρόπον φανερώτερον γενέσθαι δυνατὸν τὸ τὴν φύσιν ὅλην τῇ θείᾳ ὑποτετάχθαι βουλήσει ἢ ἐκ τοῦ τοῦτόν ποτε παρὰ τὴν τάξιν τῆς φύσεως ἐνεργεῖν τι· ἐκ τούτου γὰρ φαίνεται τὸ τὴν τῶν πραγμάτων τάξιν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ οὐκ ἐκ φυσικῆς ἀνάγκης, ἀλλ᾽ ἀπὸ ἐλευθέρας βουλήσεως προελθεῖν.

12. 9–18 Καὶ…κινουμένας

ST Ia, Q. 23, A. 8 ad 2um (*Vatop*. 254, 123r, 17–28): Πρὸς δὲ τὸ δεύτερον. Λέγεται τὸν προορισμὸν ταῖς τῶν ἁγίων δεήσεσι βοηθεῖσθαι καὶ ἄλλοις ἀγαθοῖς ἔργοις, διὰ τὸ τὴν πρόνοιαν, ἧς μέρος ἐστὶν ὁ προορισμός, οὐκ ἀναιρεῖν τὰς δευτέρας αἰτίας, ἀλλ᾽ οὕτω προνοεῖσθαι τῶν ἀποτελεσμάτων, ὥστε τὴν τῶν δευτέρων αἰτίων τάξιν ὑποκεῖσθαι τῇ προνοίᾳ. Ὥσπερ τοίνυν οὕτως ἐστὶν ἡ πρόνοια τῶν φυσικῶν ἀποτελεσμάτων, ὥστε καὶ τὰς φυσικὰς αἰτίας πρὸς τὰ ἀποτελέσματα ἐκεῖνα τετάχθαι, ὧν ἄνευ τὰ ἀποτελέσματα ἀδύνατον προελθεῖν, οὕτω καὶ σωτηρία τινὸς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ προορίζεται, ὥστε καὶ τῇ τάξει τοῦ προορισμοῦ ὑποπίπτειν πᾶν ὅπερ ἂν ἐπὶ σωτηρίαν τὸν ἄνθρωπον προκαλῆται, ἢ τὰς ἰδίας εὐχὰς ἢ τὰς τῶν ἄλλων ἢ ἕτερα ἀγαθὰ ἢ πᾶν τοιοῦτον ὧν ἄνευ τῆς σωτηρίας οὐκ ἂν τύχοι. Ὅθεν τοὺς προωρισμένους ἐπιχειρεῖν δεῖ ἀγαθοεργίᾳ, καὶ εὐχαῖς· διὰ γὰρ τούτων τὸ τοῦ προορισμοῦ ἀποτέλεσμα βεβαίως πληροῦται.

14–18 Ἐν…κινουμένας

SG III, 95.5 (*Taurin.* XXIII, 239r, 20–21): Τῇ θείᾳ τοίνυν προσήκει ἀγαθότητι τὰς ἐπιθυμίας ἀποπληροῦν τῆς λογικῆς κτίσεως τὰς αὐτῷ προτιθεμένας διὰ τῆς εὐχῆς.

23–27 ταῦτα…λαμβάνουσιν

SG III, 10.14 (*Taurin.* XXIII, 167v, 5–9): Ἀνάγκη τοίνυν λέγειν ὡς ἡ ἐν τῇ θελήσει προϋφισταμένη ἀσθένεια οὐκ ἔστι φυσική, ἵνα μὴ ἐν πάσῃ ἐνεργείᾳ ἕπηται τὴν θέλησιν ἁμαρτάνειν. Ἀλλ᾽ οὐδὲ τυχηρὰ καὶ ἐξ αὐτομάτου· οὐ γὰρ ἂν ἦν ἐν ἡμῖν ἁμάρτημα ἤθους· τὰ γὰρ τυχηρὰ ἀπροβούλευτά εἰσι καὶ παρὰ τὸν λόγον. Ἔστιν ἄρα ἑκουσία.

SG III, 95.9 (*Taurin.* XXIII, 239r, 30–34): Δέδεικται γὰρ ὅτι τὰ τῆς λογικῆς κτίσεως ἐπιθυμίας πληροῖ ὁ Θεός, καθόσον ἐπιθυμοῦσι τῶν ἀγαθῶν. Πολλάκις δὲ συμβαίνει τὸ ζητούμενον μὴ εἶναι ἀληθῶς ἀγαθόν, ἀλλὰ δοκοῦν, ἁπλῶς δὲ κακόν. Οὐκ ἄρα δεῖ τὴν τοιαύτην εὐχὴν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ εἰσακούεσθαι.

13. 1–8 Τοιούτων…ἀξιοῦντες

SG III, 2.10 (*Taurin.* XXIII, 161v, 33–35): Διὰ τούτου δὲ ἀποδοκιμάζεται ἡ τῶν ἀρχαίων φυσικῶν αἵρεσις, οἵτινες ὑπετίθεσαν πάντα ἐξ ἀνάγκης γίνεσθαι φυσικῆς, τὴν τελικὴν αἰτίαν παντάπασι τῶν πραγμάτων ἐκβάλλοντες.

SG III, 38.3 (*Taurin.* XXIII, 185r, 4–10): Τινὲς μὲν γὰρ τῶν ἐν τῷ κόσμῳ πραγμάτων μόνα τὰ οὐράνια σώματα ἐπίστευσαν εἶναι τακτικά· ὅθεν αὐτὰ καὶ θεοὺς εἶναι ἔφασαν. Τινὲς δὲ περαιτέρω καὶ αὐτὰ τὰ στοιχεία τὰ ἐξ αὐτῶν γεννώμενα, ὥσπερ ὑπολαβόντες τὰς κινήσεις ἃς ἔχουσι καὶ τὰς φυσικὰς ἐνεργείας οὐκ ἀφ᾽ ἑτέρου τούτοις ἐνεῖναι, ἀλλὰ ἐξ αὐτῶν τὰ ἄλλα τετάχθαι. Τινὲς δὲ τὰς ἀνθρωπίνας πράξεις οὐχ ἑτέρου τάξει πιστεύοντες ὑποκεῖσθαι εἰμὴ μόνῃ τῇ ἀνθρωπίνῃ, τοὺς ἑτέρων ἄρχοντας ἀνθρώπους θεοὺς εἶναι ἔφασαν.

7–8 οὐδὲν…ἀξιοῦντες

ST Ia, Q. 22, A. 2 Resp. (*Vatop*. 254, 113v, 28–32): Ἀπολογουμένοις ῥητέον ἂν εἴη ὅτι τὴν πρόνοιάν τινες μὲν παντελῶς ἀπηρνήσαντο, ὥσπερ Δημόκριτος καὶ Ἐπίκουρος, ὑποτιθέμενοι τὸν κόσμον αὐτομάτως γενέσθαι, τινὲς δὲ ἐνόμισαν τὰ ἄφθαρτα μόνον τῇ θείᾳ ὑποκεῖσθαι προνοίᾳ, τὰ δὲ φθαρτὰ καὶ αὐτὰ μὲν κατὰ τὰ ἄτομα οὐδαμῶς, ἀλλὰ μόνον κατὰ τὰ εἴδη· οὕτω γὰρ κἀκεῖνα ἄφθαρτα εἰσίν

ST Ia, Q. 116, A. 1 Resp. (*Coisl*. 280, 404r, 13–16): Τινὲς δὲ πάντα τὰ ἀπὸ τύχης καὶ αὐτομάτου ἐν τοῖς ὑποκάτω τούτοις συμβαίνοντα, εἴτε ἐν τοῖς φυσικοῖς εἴτε ἀνθρωπίνοις, εἰς ὑψηλοτέραν τινὰ αἰτίαν ἀνάγειν ἠθέλησαν, τουτέστιν εἰς τὰ οὐράνια σώματα· καὶ κατὰ τοῦτο οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν ἡ εἱμαρμένη ἢ ἡ τῶν ἄστρων διάθεσις.

8–11 Ἐν…διασῴζεται

SG III, 129.3 (*Taurin.* XXIII, 266v, 25–26): Ἔτι, τὸ φυσικὸν τοῦ λόγου κριτήριον ἔχουσι παρὰ τῆς θείας προνοίας οἱ ἄνθρωποι ὡς ἀρχὴν τῶν ἰδίων ἐνεργειῶν.

11–14 Οὔτε…ἦν

ST Ia, Q. 19, A. 8 Resp. (*Vatop*. 254, 102v, 32–103r–4): …τὸ ἀποτέλεσμα αἰτίας τινὸς πρώτης ἐνδεχόμενον εἶναι διὰ τὴν δευτέραν αἰτίαν συμβαίνει κωλύεσθαι τὴν πρώτην αἰτίαν διὰ τὴν ἀσθένειαν τῆς δευτέρας· ὥσπερ τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ ἡλίου κωλύεται διὰ τὴν ἀσθένειαν τοῦ πλανήτου· οὐδεμία δ᾽ ἀσθένεια δευτέρας αἰτίας δύναται κωλῦσαι τοῦ μὴ τὴν τοῦ Θεοῦ θέλησιν τὸ οἰκεῖον παραγαγεῖν ἀποτέλεσμα.

ST Ia, Q. 105, A. 7 Resp. (*Coisl.* 280, 348r, 9–11): Ἀπολογουμένοις ῥητέον ἂν εἴη ὅτι τὸ τοῦ ‘θαύματος’ ὄνομα ἐκ τοῦ ‘θαυμαστοῦ λαμβάνεται’· τὸ δὲ θαυμάζειν ἐγγίγνεται ὅταν τὰ μὲν ἀποτελέσματα φανερὰ ᾖ, ἡ δὲ αἰτία ἀπόκρυφος· οἷον θαυμάζει τις ὁρῶν ἔκλειψιν τοῦ ἡλίου καὶ τὴν αἰτίαν ἀγνοεῖ, ὡς λέγεται ἐν τῷ πρώτῳ τῶν *Μετὰ τὰ φυσικά*.

ST Ia, Q. 105, A. 7 Resp. (*Coisl.* 280, 348r, 14–16): Θαῦμα δὲ λέγεται, οἷον ἐκπλήξεως γέμον, ὡς ἔχον αἰτίαν πᾶσιν ἁπλῶς ἀπόκρυφον· αὕτη δέ ἐστιν ὁ Θεός. Ὅθεν τὰ παρὰ Θεοῦ γινόμενα παρὰ τὰς ἡμῖν ἐγνωσμένας αἰτίας θαύματα λέγονται.

14–23 Καὶ…μεταποιηθῆναι

ST Ia, Q. 19, A. 7 Resp. (*Vatop*. 254, 102r, 32–102v, 3): …ὥσπερ ὅτε προεῖπε τῷ Ἐζεκία, "διάθου τῷ οἴκῳ σου, ὅτι ἀποθανῇ καὶ οὐ ζήσῃ", ὡς λέγεται ἐν τῷ τριακοστῷ τοῦ *Ἡσαΐου*, οὐ μέντοι οὕτως ἀπέβῃ· ἄλλως γὰρ ἦν ἐξ ἀιδίου ἐν τῇ ἐπιστήμῃ καὶ τῇ θελήσει τοῦ Θεοῦ, ἥτις ἐστὶν ἀμετάβλητος.

SG III, 95.17 (*Taurin.* XXIII, 240r, 19–23): Λέγεται γὰρ ἐν τῷ τριακοστῷ πέμπτῳ τοῦ *Ἡσαΐου* ὡς ὁ Ἡσαΐας ἐκ προστάγματος τοῦ Κυρίου εἶπεν Ἐζεκία τῷ βασιλεῖ, "τάδε λέγει Κύριος· διάταξε τῷ οἴκῳ σου, ὅτι ἀποθανῇ σὺ καὶ οὐ ζήσῃ", καὶ ὅτι μετὰ τὴν τοῦ Ἐζεκίου εὐχὴν ἐγένετο λόγος Κυρίου πρὸς Ἡσαΐαν λέγων, "ὕπαγε καὶ εἰπὲ Ἐζεκίᾳ· ἤκουσα τῆς προσευχῆς σου· ἰδοὺ προσθήσω ἐπὶ τὰς ἡμέρας σου πέντε καὶ δέκα ἔτη".

Λόγος Β΄

2.1. 8–9 περὶ…ἄρθρον

ST IIa IIae, Q. 1, A. 8 Resp. (*Par. Gr.* 1237, 5v/8v, 23–27): Ἔτι, ὥσπερ ἀναγκαῖόν ἐστιν ἐν τῇ πίστει πιστεύειν τὸν Θεὸν παντοκράτορα, οὕτω καὶ τὸ πιστεύειν αὐτὸν πάντα ἐπίστασθαι καὶ πάντα προνοεῖσθαι. Συνέβη δὲ καὶ περὶ ἑκάτερόν τινας πλανηθῆναι. Ἔδει ἄρα ἐν τοῖς τῆς πίστεως ἄρθροις μνήμην γενέσθαι τῆς θείας σοφίας καὶ τῆς θείας προνοίας, ὥσπερ καὶ τοῦ πάντων κρατεῖν.

Ibid., ad 2um (*Par. Gr.* 1237, 6r/9r), 24–28): Πρὸς τὸ δεύτερον· αὐτὸ τὸ τῆς 'θεότητος' ὄνομα πρόνοιάν τινα σημαίνει, ὡς εἴρηται ἐν τῷ πρώτῳ βιβλίῳ [*ST* Ia, Q. 13, A. 8 Resp., *Coisl.* 279, 85r, 10–13: …τὸ 'Θεὸς' ὄνομα ἐνεργείας ἐστὶν ὄνομα ὅσον κατὰ τὸ ἀφ' οὗ παρῆκται, ὥστε σημαίνειν· παρῆκται γὰρ τοῦτο ἀπὸ τῆς καθόλου τῶν πραγμάτων προνοίας. Πάντες γὰρ οἱ περὶ Θεοῦ λέγοντες τοῦτο βούλονται ὀνομάζειν αὐτόν, τὸ ἔχειν δηλαδὴ πρόνοιαν τῶν καθόλου πραγμάτων = *Compendium ST*, *Ia*, Q. 13, A. 8 (*Œ* V, 349,19–21: Ὅτι τὸ 'Θεός' ὄνομα, ἐνεργείας ὂν τῆς πάντ' ὁρώσης καὶ προνοούσης, πρὸς τὸ τὴν θείαν φύσιν σημαίνειν ἐπίκειται· ἀπό τινος γὰρ ἐνεργείας καὶ ἰδιότητος τὴν τοῦ πράγματος οὐσίαν παρονομάζομεν]. Ἡ δὲ δύναμις ἐν τοῖς ἔχουσι νοῦν θελήσει μόνη καὶ γνώσει ἐνεργεῖ. Καὶ διὰ τοῦτο τὸ παντοκρατορικὸν τοῦ Θεοῦ ὁμοῦ περιέχει, τρόπον τινά, τὴν γνῶσιν καὶ τὴν πρόνοιαν πάντων. Οὐ γὰρ ἂν ἠδύνατο ποιεῖν ὅπερ ἐβούλετο ἐν τοῖς ὑποκάτω τούτῳ, εἰ μὴ ταῦτα καὶ ἐγίνωσκεν καὶ τούτων προενοεῖτο.

Vat. Ross. 986, f. 306r, 9–10: Τὰ ιβ΄ ἄρθρα τῆς πίστεως εἰς ἃ διαιρεῖται τὸ *Σύμβολον*: α Πιστεύω εἰς ἕνα Θεόν· β πατέρα παντοκράτορα· γ ποιητὴν οὐρανοῦ καὶ γῆς· ὁρατῶν τε πάντων καὶ ἀοράτων…

2.2. 4–6 Μὴ…σεαυτῷ

Compendium SG III,93 (*Œ* V, 179,24–28): Τινὲς δὲ πάντα τὰ ἐνταῦθα ἐξ αὐτομάτου συμβαίνοντα εἰς τὰ οὐράνια ἀνῆγον σώματα καὶ τὰς ἀνθρωπίνας αἱρέσεις, τὴν δύναμιν τῆς τῶν ἀστέρων θέσεως, ᾗ πάντα μετά τινος ἀνάγκης ὑποκεῖσθαι ἐτίθεσαν, 'εἱμαρμένην' καλοῦντες, ἥτις δόξα ἀδύνατος καὶ τῆς πίστεως ἀλλοτρία.

3. 3–10 ᾗδει…ὑπερβολήν

Compendium SG III,24 (*Œ* V, 130,10–14): Καὶ γὰρ καὶ τὰ γνώσεως ἐστερημένα φυσικὰ σώματα κινοῦσι καὶ ποιοῦσιν ἕνεκα τέλους· φέρονται γὰρ ἐπ' αὐτὸ ὥσπερ ὑπὸ τῆς νοερᾶς οὐσίας κινούμενα, ὡς ἐπὶ τὸν σκοπὸν ὑπὸ τοῦ τοξότου τὸ βέλος. Διὸ καὶ πᾶν ἔργον τῆς

φύσεως ἔργον ἐστὶ νοερᾶς οὐσίας ὡς πρώτως κινούσης, καὶ μᾶλλόν ἐστιν αὐτῆς ἔργον ἢ τῶν ὑπ᾽ αὐτῆς κινουμένων ὀργάνων.

Compendium SG III,52 (*Œ* V, 146,34–38): Ἐντεῦθέν ἐστι τὸ ἐν τῇ *Πρὸς Ῥωμαίους*· "Ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ ζωὴ αἰώνιος", ὅτι πρὸς τὴν θείαν μακαριότητα, ἥτις καὶ 'ζωὴ αἰώνιος' λέγεται, ἐν τῇ θείᾳ θεωρίᾳ συνισταμένη, μόνον τῇ τοῦ Θεοῦ χάριτι φθάνομεν, διότι ἡ θεία θεωρία πᾶσαν κτιστὴν εὐπορίαν ὑπερβαίνει καὶ πρὸς ταύτην ἀδύνατον ἐλθεῖν εἰμὴ διὰ τῆς θείας δωρεᾶς.

Compendium SG III,109 (*Œ* V, 193,38–134,3): Καὶ τούτῳ διαφέρει τὰ βούλησιν ἔχοντα τῶν ἐστερημένων αὐτῆς, ὅτι τὰ μὲν τάττουσιν ἑαυτὰ πρὸς τὸ τέλος, τὰ δὲ τάττονται ὑπὸ τοῦ ἀνωτέρω ποιοῦντος, ὥσπερ ὑπ᾽ ἐκείνου πρὸς τὸ τέλος ἀγόμενα, οὐχ ὑφ᾽ ἑαυτῶν

Compendium SG III,117 (*Œ* V, 199,14–15): Ἐν δὲ τῷ ἐσχάτῳ τῆς μακαριότητος τέλει πάντες οἱ ἄνθρωποι κοινωνοῦσι, πρὸς ὃ θεόθεν ἅπαντες τάττονται.

Compendium ST Ia, Q. 23, A. 1 (*Œ* V, 360,28–361,5): Ὅτι προσῆκόν ἐστι τῷ Θεῷ τοὺς ἀνθρώπους προορίζειν. Πάντα γὰρ τῇ θείᾳ προνοίᾳ ὑπόκεινται, τῆς δὲ προνοίας τὸ εἰς τὸ τέλος τὰ πράγματα τάττειν, ὡς εἴρηται. Εἰς ὃ δὲ τάττονται τέλος ὑπὸ Θεοῦ τὰ ὄντα διττόν, ἓν μὲν ὑπερφυές, ἡ αἰώνιος ζωή, ἐν τῇ θείᾳ θεωρίᾳ συνισταμένη, ἓν δὲ τὸ τῇ φύσει οἰκεῖον, καὶ οὗ τὰ κτιστὰ δύνανται ἅπτεσθαι τῇ οἰκείᾳ δυνάμει. Εἰ δέ τις ἀσθενοίη, ὑπ᾽ ἄλλου ἄγεται, ὡς τὸ βέλος πρὸς τὸν σκοπὸν ὑπὸ τοῦ τοξότου πεμπόμενον. Ὅθεν ἰδίως ἡ λογικὴ κτίσις, δεκτικὴ οὖσα τῆς αἰωνίου ζωῆς, ἄγεται εἰς αὐτὴν ὥσπερ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ πεμπομένη, ἧς δὴ πομπῆς ὁ λόγος ἐν αὐτῷ προϋφίσταται, ὡς καὶ ὁ λόγος τῆς εἰς τὸ τέλος τάξεως πάντων, ὅ φαμεν 'πρόνοιαν'. Ὁ δὲ τοῦ ἐσομένου λόγος, ἐν τῇ τοῦ ποιητοῦ διανοίᾳ ὑπάρχων, προϋπόστασίς τίς ἐστιν αὐτοῦ τοῦ πράγματος· ὅθεν ὁ λόγος τῆς ἐπὶ τὴν αἰώνιον ζωὴν ὁδηγίας τῆς λογικῆς φύσεως 'προορισμὸς' ὀνομάζεται· ὁρίζειν γὰρ τὸ τὸν ὅρον ἐφ᾽ ὃν δεῖ ἀχθῆναι προϋποτιθέναι, καὶ οὕτως ὁ προορισμὸς προνοίας μέρος ἐστίν.

10–12 οὐ…ἡμᾶς

Compendium SG III, 149 (*Œ* V, 224,1–3): Καὶ ἐν τῇ *Πρὸς Τῖτον*· "Οὐκ ἐξ ἔργων δικαιοσύνης, ὧν ἐποιήσαμεν ἡμεῖς, ἀλλὰ κατὰ τὸν αὐτοῦ ἔλεον ἔσωσεν ἡμᾶς".

Compendium ST Ia, Q. 23, A. 5 (*Œ* V, 362,7–14): Ὅτι τὰ ἀνθρώπινα ἔργα οὐκ εἰσὶν αἴτια τοῦ προορισμοῦ ἢ τῆς ἀποδοκιμασίας ἢ τῆς ἐκλογῆς. Ἐν γὰρ τῇ *Πρὸς Τῖτον* λέγεται· "Οὐκ ἐξ ἔργων δικαιοσύνης ὧν ἡμεῖς ἐποιήσαμεν, ἀλλὰ κατὰ τὸν αὐτοῦ ἔλεον ἔσωσεν ἡμᾶς". Ὥσπερ δὲ σῴζει, οὕτω καὶ σωθῆναι προώρισεν. Οὐκ ἄρα ἡ τῶν ἔργων πρόγνωσις αἰτία ἢ λόγος τοῦ προορισμοῦ. Καὶ ἐν τῷ ἐσχάτῳ τῶν *Θρήνων*· "Ἐπίστρεψον ἡμᾶς, Κύριε, καὶ ἐπιστραφησόμεθα"· καὶ αὐτὴ γὰρ ἡ πρώτη πρὸς τὴν χάριν ἑτοιμασία οὐ γίνεται ἐν ἡμῖν βοηθείας θείας χωρίς.

16–18 τέλος…συνισταμένην

Compendium SG III, 25 (*Œ* V, 131,33–34): Δῆλον δὲ τοῦτο καὶ ἐντεῦθεν, ὅτι ὁ ἀνθρώπινος νοῦς μᾶλλον ἐπιθυμεῖ καὶ ἥδεται τῇ γνώσει τῶν θείων.

Compendium SG III, 25 (*Œ* V, 132,6–7): Ἡ θεία ἄρα γνῶσις ἔσχατον τέλος τοῦ ἀνθρώπου καὶ πάσης νοερᾶς οὐσίας, ὅπερ 'εὐδαιμονία' καὶ 'μακαριότης' ὀνομάζεται.

Compendium SG III, 25 (*Œ* V, 132,9–10): καὶ τὸ ἐν τῷ *Ἰωάννῃ*· "Αὕτη δέ ἐστιν ἡ αἰώνιος ζωή, ἵνα γινώσκωσι σὲ τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεόν".

Compendium SG III, 26 (*Œ* V, 133,5–8): Πολλῷ τοίνυν ἄρα μᾶλλον οὐδ᾽ ἑτέρα τις ἐνέργεια θελήσεως ἡ εὐδαιμονία ἐστίν, ἀλλ᾽ ἐν τῷ γινώσκειν τὸν Θεὸν διὰ τοῦ νοῦ ἡ ἐσχάτη τοῦ ἀνθρώπου εὐδαιμονία· οὐσιωδῶς γὰρ μακαριότης τοῦ ἀνθρώπου ἐστὶν ἡ ἐνέργεια, δι᾽ ἧς φθάνει πρὸς τὸν Θεόν.

Compendium SG III, 52 (*Œ* V, 146,34–38): Ἐντεῦθέν ἐστι τὸ ἐν τῇ *Πρὸς Ῥωμαίους*· "Ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ ζωὴ αἰώνιος", ὅτι πρὸς τὴν θείαν μακαριότητα, ἥτις καὶ 'ζωὴ αἰώνιος' λέγεται, ἐν τῇ θείᾳ θεωρίᾳ συνισταμένη, μόνον τῇ τοῦ Θεοῦ χάριτι φθάνομεν, διότι ἡ θεία

θεωρία πᾶσαν κτιστὴν εὐπορίαν ὑπερβαίνει καὶ πρὸς ταύτην ἀδύνατον ἐλθεῖν εἰμὴ διὰ τῆς θείας δωρεᾶς.

Compendium SG III, 61 (*Œ* V, 153,3–5): Ἐντεῦθέν ἐστιν ὅ φησι Κύριος ἐν τῷ *Κατὰ Ἰωάννην·* "Αὕτη δέ ἐστιν ἡ αἰώνιος ζωή, ἵνα γινώσκωσι σέ, τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεόν, καὶ ὃν ἀπέστειλας Ἰησοῦν Χριστόν".

Compendium ST Ia, Q. 23, A. 1 (*Œ* V, 360,31–34): Εἰς ὃ δὲ τάττονται τέλος ὑπὸ Θεοῦ τὰ ὄντα διττόν, ἓν μὲν ὑπερφυές, ἡ αἰώνιος ζωή, ἐν τῇ θείᾳ θεωρίᾳ συνισταμένη…

Compendium ST Ia IIae, Q. 3, A. 4 (*Œ* VI, 6,9–11): …ἐν τῷ δεκάτῳ ἐβδόμῳ τοῦ *Κατὰ Ἰωάννην·* "Αὕτη δέ ἐστιν ἡ αἰώνιος ζωή, ἵνα γινώσκωσι" καὶ τὰ ἑξῆς. Ἡ δὲ αἰώνιος ζωὴ εἴρηται ἔσχατον τέλος καὶ μακαριότης. Ἐν τῇ Θεοῦ ἄρα γνώσει συνίσταται.

20–21 ἅ…βλέπουσιν

Compendium SG III, 47 (*Œ* V, 142,6–8): Τοῦτο δέ ἐστι τὸ ὑπὸ τοῦ Ἀποστόλου λεγόμενον ἐν τῇ πρώτῃ *Πρὸς Κορινθίους·* "Ὁρῶμεν νῦν δι' ἐσόπτρου καὶ ἐν αἰνίγματι" (I Cor. 13,12), οὐ κατ' οὐσίαν δηλονότι.

Compendium SG III, 51 (*Œ* V, 145,37–146,5): Ταύτης τῆς ἀμέσου τοῦ Θεοῦ θεωρίας ἐπαγγελίαν ἔχομεν ἐν τῇ *Πρὸς Κορινθίους* πρώτῃ· "Ὁρῶμεν νῦν δι' ἐσόπτρου καὶ ἐν αἰνίγματι, τότε δὲ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον", ὅπερ ἀνόσιον περὶ σωματικοῦ προσώπου νοεῖν, ἀσωμάτου τοῦ θείου δειχθέντος, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἐγκαθημένου τῷ ἡμετέρῳ προσώπῳ ὀφθαλμοῦ τῶν σωματικῶν μόνων ἀντιλαμβανομένου· ἀλλ' ἀμέσως αὐτὸν "ὄψεσθαι" ἡμᾶς φησὶ τὸ λόγιον, ὥσπερ εἴ τις ἄνθρωπος βλέποι πρόσωπον πρὸς πρόσωπον.

Compendium SG IV, 1 (*Œ* V, 240,35–36): ὡς ἐν τῇ *Πρὸς Κορινθίους* πρώτῃ· "Ὁρῶμεν νῦν δι' ἐσόπτρου καὶ ἐν αἰνίγματι".

23–26 αὐτὸς…ὁδηγίας

Compendium ST Ia, Q. 45, A. 7 (*Œ* V, 380,32–34): Ἡ γὰρ πρὸς ἕτερόν τι τοῦ ἀποτελέσματος τάξις ἐκ τῆς θελήσεως τοῦ ποιοῦντός ἐστιν. Καὶ διὰ τοῦτό φησιν Αὐγουστῖνος ἐν ἕκτῳ *Περὶ Τριάδος* ὅτι "ἐν ἑκάστῳ τῶν κτισμάτων ἴχνος τι τῆς Τριάδος εὑρίσκεται".

30–32 τὰ[2]…ἀγγέλων

Compendium SG III, 69 (*Œ* V, 159,22–24): Ἔτι, εἰ ὁ Θεὸς μόνος πάντα ἀμέσως ἐνήργει τὰ ὑπὸ κάτω ἀποτελέσματα, εἰκῇ ἂν ἐδέδοτο ταῖς ὑψηλοτέραις φύσεσιν ἡ τοῦ προάγειν ἀφ' ἑαυτῶν δύναμις καὶ πᾶσι τοῖς φύσει ποιοῦσιν.

4.1. 1–9 Διὰ…αὐτό

Compendium SG I, 1 (*Œ* V, 2,6–7): Ὅθεν μετὰ τῶν ἄλλων ἃ περὶ τοῦ σοφοῦ νομίζουσιν ἄνθρωποι, καὶ τοῦτο τίθησιν ὁ Φιλόσοφος, ὅτι «τοῦ σοφοῦ τὸ τάττειν ἐστίν».

Compendium SG II, 24 (*Œ* V, 69,10): Ἔτι, «τὸ τάττειν τοῦ σοφοῦ ἐστι» κατὰ τὸν Φιλόσοφον.

Compendium SG III, 73 (*Œ* V, 162,28–29): …καὶ πάντα διὰ τῆς θείας προνοίας πρὸς τὸ ἁρμόζον ἄγονται τέλος.

Compendium SG III, 109 (*Œ* V, 193,38–194,3): Καὶ τούτῳ διαφέρει τὰ βούλησιν ἔχοντα τῶν ἐστερημένων αὐτῆς, ὅτι τὰ μὲν τάττουσιν ἑαυτὰ πρὸς τὸ τέλος, τὰ δὲ τάττονται ὑπὸ τοῦ ἀνωτέρως ποιοῦντος ὥσπερ ὑπ' ἐκείνου πρὸς τὸ τέλος ἀγόμενα, οὐχ ὑφ' ἑαυτῶν.

Compendium SG III, 111 (*Œ* V, 195,18–21): Ὑπερέχουσι γὰρ τῶν ἄλλων κτισμάτων τῇ τε τῆς φύσεως τελειότητι (μόνα γὰρ τῶν ἰδίων ἐνεργειῶν ἐλευθέρως ἄρχει, ἑαυτὰ ἄγοντα ἐπὶ τὸ πρακτέον, τῶν ἄλλων ἀγομένων ἐπὶ τὰ οἰκεῖα ἔργα μᾶλλον ἢ ἀγόντων) καὶ τῇ τοῦ τέλους ἀξίᾳ.

Compendium SG III, 129 (*Œ* V, 208,29–30): Ἔτι, τὸ φυσικὸν τοῦ λόγου κριτήριον ἔχουσιν ἐκ τῆς προνοίας οἱ ἄνθρωποι ὡς ἀρχὴν τῶν ἰδίων ἐνεργειῶν.

Compendium SG III, 147 (*Œ* V, 222,2–6): Τὰ γὰρ ἄλλα κτίσματα, μὴ δυνάμενα πρός τι τέλος ἀφικέσθαι τὴν φυσικὴν αὐτῶν δύναμιν ὑπερβαῖνον, καὶ τῆς προνοίας ἀναλογούσης ἀπολαύει τῷ τέλει. Τεταγμένος τοίνυν ὁ ἄνθρωπος πρὸς τέλος τὴν αὐτοῦ δύναμιν ὑπερβαῖνον εἰκότως ὑπερφυοῦς τινος βοηθείας δεῖται θεόθεν χορηγουμένης, δι' ἧς ἂν τείνοι πρὸς τὸ τέλος.

Compendium SG III, 155 (*Œ* V, 233,11–15): Ἡ ἄρα διαμονὴ τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῷ ἀγαθῷ παρὰ τοῦ Θεοῦ ἐστι, καὶ δεῖται τῆς ἐκ τῆς θείας χάριτος βοηθείας πρὸς τὸ μέχρι τέλους ἐν τῷ ἀγαθῷ διαμένειν, οὐ διδομένης ἐπὶ τῇ καθ' ἕξιν χάριτι πρὸς τὸ τἀγαθὰ πράττειν ἄλλης χάριτος πρὸς τὸ διαμένειν, ἀλλὰ μετὰ πάσας τὰς ἀπὸ τῆς χάριτος ἕξεις τῆς θείας προνοίας ἔξωθεν κυβερνώσης τὸν ἄνθρωπον.

Compendium SG III, 147 (*Œ* V, 221,26–222,28): Δέδοται μὲν γὰρ τοῖς ἀνθρώποις φυσική τις ἐκ Θεοῦ χορηγία πρὸς τὸ τυγχάνειν τοῦ τέλους, καὶ τρόπος κυβερνήσεως ὑψηλότερος κατὰ τὴν τοῦ τέλους ἀναλογίαν, οἷον νοῦς καὶ λόγος, δι' ὧν τὴν ἀλήθειαν διακρίνειν καὶ παρακολουθεῖν δύναται· καὶ δυνάμεις αἰσθητικαὶ ἔνδοθέν τε καὶ ἔξωθεν, δι' ὧν βοηθοῖτ' ἂν πρὸς τὸ τὴν ἀλήθειαν ἐξετάζειν· καὶ ἡ τοῦ προφορικοῦ λόγου χρῆσις, ἵν' οὕτως ἀλλήλοις βοηθῶσιν οἱ ἄνθρωποι φανεροῦντες τὴν συνεγνωσμένην ἀλήθειαν ἑαυτοῖς καὶ πρὸς ἄλλους, ὥσπερ καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις τῆς ζωῆς ἀναγκαίοις τῇ γλώττῃ χρώμενοι. Ἀλλὰ καὶ περαιτέρω τὸ ἔσχατον τοῦ ἀνθρώπου τέλος ἔν τινι τῆς ἀληθείας γνώσει συνέστηκεν τὴν φυσικὴν αὐτοῦ δύναμιν ὑπερβαίνοντι, ὥστ' αὐτὴν δηλονότι τὴν πρώτην ἀλήθειαν ἐν ἑαυτῇ δύνασθαι καθορᾶν, ὥστε καὶ ἐκ τοῦ τέλους μάλιστα τὸν τῆς ἐκ Θεοῦ κυβερνήσεως διαφορώτερον τρόπον ἐν ἀνθρώποις καταλαμβάνεσθαι. Τὰ γὰρ ἄλλα κτίσματα, μὴ δυνάμενα πρός τι τέλος ἀφικέσθαι τὴν φυσικὴν αὐτῶν δύναμιν ὑπερβαῖνον, καὶ τῆς προνοίας ἀναλογούσης ἀπολαύει τῷ τέλει. Τεταγμένος τοίνυν ὁ ἄνθρωπος πρὸς τέλος τὴν αὐτοῦ δύναμιν ὑπερβαῖνον εἰκότως ὑπερφυοῦς τινος βοηθείας δεῖται θεόθεν χορηγουμένης, δι' ἧς ἂν τείνοι πρὸς τὸ τέλος.

Compendium ST Ia, Q. 22, A. 2 (*Œ* V, 359,21–25): Καὶ διὰ τοῦτο τὰ ἀμηγέπη τοῦ εἶναι μετέχοντα ἐκ τῆς πρώτης πάντων αἰτίας δεῖ καὶ παρ' αὐτῆς εἰς τέλος τετάχθαι, καὶ ᾗ μετέχει τοῦ εἶναι, ταύτῃ καὶ τοῦ τέλους τυγχάνειν· τὸ δέ ἐστι τὸ προνενοῆσθαι, ἐπεὶ ἡ πρόνοια οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν ἐν Θεῷ ἢ λόγος τῆς εἰς τὸ τέλος τῶν ὄντων τάξεως.

Compendium ST Ia, Q. 23, A. 1 (*Œ* V, 360,31–34): Εἰς ὃ δὲ τάττονται τέλος ὑπὸ Θεοῦ τὰ ὄντα διττόν, ἓν μὲν ὑπερφυές, ἡ αἰώνιος ζωή, ἐν τῇ θείᾳ θεωρίᾳ συνισταμένη…

Compendium ST Ia, Q. 23, A. 2 (*Œ* V, 361,20–22): Ὅτι ὁ προορισμὸς οὐκ ἔστι τι ἐν τοῖς προωρισμένοις, ἀλλ' ἐν τῷ προορίζοντι· ὁ μὲν γὰρ μέρος προνοίας, ἡ δέ, ὡς ἔστι λόγος ἐν τῷ τοῦ προνοοῦντος λογισμῷ εἴρηται.

Compendium ST Ia, Q. 103, A. 5 (*Œ* V, 482,8–12): Οὐ γὰρ μόνον ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἡ λογικὴ κτίσις κινεῖται ἔνδοθεν ἐνεργοῦντος, ἀλλὰ καὶ ἐνάγεται εἰς τὸ ἀγαθὸν καὶ ἀφέλκεται τοῦ κακοῦ προτροπαῖς καὶ ἀποτροπαῖς καὶ ἄθλοις καὶ τιμωρίαις. Τοῦτον δὲ τὸν τρόπον οὐ κυβερνῶνται τὰ ἄλογα κτίσματα· ἄγονται γὰρ μόνον, οὐκ ἄγουσιν οὔθ' ἑαυτὰ οὔθ' ἕτερα.

9 καὶ[1]…βοηθούμενος

Compendium ST Ia, Q. 113, A. 1 (*Œ* V, 497,14–23): Ὅτι οἱ ἄνθρωποι φυλάττονται ὑπὸ τῶν ἀγγέλων, ὡς ἐν *Ψαλμοῖς* λέγεται· "Τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ ἐντελεῖται περὶ σοῦ τοῦ διαφυλάττειν σε ἐν πάσαις ταῖς ὁδοῖς σου". Ἐπειδὴ γὰρ ἡ τοῦ ἀνθρώπου γνῶσις καὶ διάθεσις περὶ τὰ πρακτὰ πολλαχῶς δύναται μεταβάλλειν καὶ ἀσθενεῖν περὶ τὸ ἀγαθόν, ἀναγκαῖον ἦν ὑπὸ τῆς θείας προνοίας ἀφορισθῆναι τοῖς ἀνθρώποις ἀγγέλους πρὸς φυλακήν, δι' ὧν ἂν ὁρίζοιντο καὶ κινοῖντο πρὸς τἀγαθόν. Φυλάττεται μὲν οὖν καὶ ὑπὸ τοῦ αὐτεξουσίου ὁ ἄνθρωπος, ἀλλ' οὐκ ἀρκούντως. Ἐν γὰρ τῷ ἐφαρμόζειν τὰς καθόλου ἀρχὰς ταῖς μερικαῖς συμβαίνει τὸν ἄνθρωπον πολλαχῶς ἀσθενεῖν.

9–14 Ὡς… καλοῦνται

Compendium ST Ia, Q. 23, A. 5 (*Œ* V, 362,10–11): Ὥσπερ δὲ σῴζει, οὕτω καὶ σωθῆναι προώρισεν. Οὐκ ἄρα ἡ τῶν ἔργων πρόγνωσις αἰτία ἢ λόγος τοῦ προορισμοῦ.

14–24 Καὶ… σπουδήν

Compendium SG III, 159 (*Œ* V, 236,6–7): "Θέλει γὰρ πάντας ἀνθρώπους σωθῆναι" καὶ ἐν τῇ *Πρὸς Τιμόθεον* λέγεται καὶ τὰ ἑξῆς.

Compendium ST Ia, Q. 19, A. 6 (*Œ* V, 355,4–17): Τὸ δέ· "ὃς καὶ θέλει πάντας ἀνθρώπους σωθῆναι", νοεῖται ὡς ἢ θέλει τοὺς σῴζεσθαι βουλομένους (οὐ γάρ ἐστιν ἀληθὲς ὅτι μηδείς ἐστιν ὃν μὴ θέλει σωθῆναι) ἢ ἐκ πάσης τῶν ἀνθρώπων τάξεως, ἢ τῇ ἡγουμένῃ βουλήσει, ἀλλ' οὐ τῇ ἑπομένῃ. Ὧν ἡ διάκρισις οὐ κατ' αὐτὴν τὴν θείαν βούλησιν, ἀλλὰ κατὰ τὰ θελητά. Θέλει γὰρ ὁ Θεὸς πάντα ἄνθρωπον σῴζεσθαι προηγουμένως, ἀλλ' ἑπομένως θέλει τὸν ἁμαρτωλὸν κολάζεσθαι, ὥσπερ καὶ ὁ δίκαιος δικαστὴς προηγουμένως θέλει πάντα ἄνθρωπον ζῆν, ἑπομένως δὲ τὸν φονέα ἀναρτηθῆναι. Τὸ δὲ προηγουμένως θέλειν οὐχ ἁπλῶς ἐστι θέλειν, ἀλλά πη· τὸ γὰρ ἁπλῶς τι θέλειν ἐστὶν ὅταν ἐκεῖνό τις θέλῃ θεωρηθέντων πάντων τῶν μερικῶν περιστατικῶν, ἐν οἷς ἐστι τὸ ἑπομένως θέλειν. Ὅθεν ὁ δίκαιος κριτὴς ἁπλῶς θέλει τὸν φονέα ἀναρτηθῆναι, εἰ καί πῃ θέλει τοῦτον ζῆν, δηλονότι ὡς ἄνθρωπον. Καὶ οὕτω δῆλον ὡς, ὅπερ ἂν ὁ Θεὸς ἁπλῶς θέλοι, γίνεται, εἰ καί τι, ὃ προηγουμένως θέλει, οὐ γίνεται.

4.2. 5–8 οἰχήσεται… μεθόδοις

Compendium SG III, 155 (*Œ* V, 233,11–15): Ἡ ἄρα διαμονὴ τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῷ ἀγαθῷ παρὰ τοῦ Θεοῦ ἐστι, καὶ δεῖται τῆς ἐκ τῆς θείας χάριτος βοηθείας πρὸς τὸ μέχρι τέλους ἐν τῷ ἀγαθῷ διαμένειν, οὐ διδομένης ἐπὶ τῇ καθ' ἕξιν χάριτι πρὸς τὸ τἀγαθὰ πράττειν ἄλλης χάριτος πρὸς τὸ διαμένειν, ἀλλὰ μετὰ πάσας τὰς ἀπὸ τῆς χάριτος ἕξεις τῆς θείας προνοίας ἔξωθεν κυβερνώσης τὸν ἄνθρωπον.

Compendium SG III, 157 (*Œ* V, 222,26–28): Τεταγμένος τοίνυν ὁ ἄνθρωπος πρὸς τέλος τὴν αὐτοῦ δύναμιν ὑπερβαῖνον εἰκότως ὑπερφυοῦς τινος βοηθείας δεῖται θεόθεν χορηγουμένης, δι' ἧς ἂν τείνοι πρὸς τὸ τέλος.

19–21 Διὸ… δουλεύειν

Compendium SG II, 28 (*Œ* V, 71,27–30): Οἷον, εἰ τὰ ζῷα καὶ φυτὰ εἶναι ὁ Θεὸς ἠθέλησεν, ὀφειλόμενον ἦν τὰ οὐράνια σώματα δρᾶν, ἐξ ὧν συντηροῦνται· καὶ εἰ τὸν ἄνθρωπον εἶναι ἠθέλησεν, ἀναγκαῖον ἦν γενέσθαι φυτὰ καὶ ζῷα καὶ τὰ ἄλλα, ὧν δεῖ τῇ αὐτοῦ ζωῇ.

Compendium SG III, 22 (*Œ* V, 128,21–25): Εἰ τοίνυν ἡ τοῦ οὐρανοῦ κίνησις πρὸς τὴν γένεσιν τέτακται, ἡ δὲ γένεσις ὅλη πρὸς τὸν ἄνθρωπον ὡς εἰς ἔσχατον τέλος τῆς γενέσεως ταύτης, καὶ τῆς τοῦ οὐρανοῦ κινήσεως ἄρα τὸ τέλος ὡς εἰς ἔσχατον τὸν ἄνθρωπον τέτακται ἐν τῷ γένει τῶν κινητῶν καὶ γεννητῶν.

Compendium SG III, 24 (*Œ* V, 131,8–13): Ὅθεν οὐδ' ἄτοπον εἰ αἱ κινήσεις τῶν οὐρανίων σωμάτων καὶ αἱ ἐνέργειαι τῶν κινούντων αὐτὰς λέγοιντο εἶναι ἀμηγέπη τῶν γινομένων καὶ φθειρομένων σωμάτων ἕνεκα, ἅπερ ἐκείνων εἰσὶν ἀτιμότερα. Οὐ γάρ εἰσιν αὐτῶν ἕνεκα ὡς ἐσχάτου τέλους, ἀλλὰ τὴν γένεσιν τούτων σκοποῦντα τὸ ἴδιον σκοποῦσιν ἀγαθὸν καὶ τὴν θείαν ὁμοιότητα ὡς ἔσχατον τέλος.

Compendium SG III, 65 (*Œ* V, 156,23–25): Ἔτι, ὡς ἡ γένεσις παύεται τῆς τοῦ γεννῶντος ἐνεργείας παυσαμένης, οὕτω καὶ τὰ τῶν πραγμάτων εἴδη ἐπαύσατο ἂν τῆς θείας ἐνεργείας ἀφισταμένης· ὥστε τῇ αὐτοῦ ἐνεργείᾳ ἐν τῷ εἶναι αὐτὰ συντηρεῖ.

Compendium SG III, 65 (*Œ* V, 156,31–34): Καὶ τὰ φυσικὰ ἄρα τῇ τοῦ Θεοῦ μόνον δυνάμει· ἥτις δὴ δύναμις, εἰ τῶν κτιστῶν καὶ ὀφειλόντων ἄρχεσθαι ἀπεχώρησέ ποτε, καὶ τὰ εἴδη ἂν αὐτῶν ὁμοίως ἐπαύσατο πᾶσά τε ἂν ἡ φύσις διεσπάσθη.

Compendium SG III, 66 (*Œ* V, 157,9–12): Ἐντεῦθεν φανερὸν ὅτι πάντα τὰ δευτέρως ποιοῦντα οὐ διδόασι τὸ εἶναι εἰμὴ καθόσον εἰσὶν ὄντα ἐνεργείᾳ· ὁ δὲ Θεὸς τῇ ἑαυτοῦ προνοίᾳ

συντηρεῖ αὐτὰ ἐν τῷ εἶναι· ἐκ τῆς θείας ἄρα δυνάμεως ἐστίν, ὅταν τι αἴτιον τοῦ εἶναί τινι γίνηται.

Compendium SG III, 66 (*Œ* V, 157,19–20): Πάντα ἄρα τὰ προάγοντά τι ἕτερον εἰς τὸ εἶναι, ποιοῦσι τοῦτο καθόσον τῇ τοῦ Θεοῦ δυνάμει ποιοῦσιν.

Compendium SG III, 67 (*Œ* V, 157,37–40): Πᾶσαν τοίνυν ἐνέργειαν τῷ Θεῷ ἀποδίδοσθαι δεῖ ὡς πρώτως ποιοῦντι, ὥστε παυομένης τῆς θείας ἐπιρροίας πάντα ἂν παύσασθαι ἐνεργοῦντα. Ὡς γὰρ ἐν τῷ εἶναι συντηρεῖ αὐτὰ συνεχῶς, οὕτω καὶ τῶν ἐνεργητικῶν δυνάμεων αὐτοῖς αἴτιος ἀεὶ γίνεται.

Compendium SG III, 75 (*Œ* V, 164,5–13): Ἔτι, εἰ τῶν καθόλου ὁ Θεὸς φροντίζει, καὶ τῶν καθ' ἕκαστα ἀνάγκη φροντίζειν αὐτόν, ὧν πάντων ἀπολωλότων οὐδὲ τὰ καθόλου μένειν δύναται· ἄλλως δ' ἂν ἀτελὴς καὶ οὐ σοφὴ ἦν ἡ αὐτοῦ πρόνοια. Οὐ προνοεῖται δὲ τῶν καθ' ἕκαστα μέχρι τῆς ἐν τῷ εἶναι αὐτῶν συντηρήσεως, ἀλλὰ καὶ πάντων τῶν περὶ αὐτὰ συμβαινόντων, ἃ πρὸς τὴν αὐτῶν συντήρησιν ἢ φθοράν εἰσι τεταγμένα· οὐδὲν γὰρ δύναται συμβαίνειν περὶ τὰ μερικά τινος εἴδους, ὃ μὴ δυνατὸν ἀνάγειν κατά τινα τρόπον εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ εἴδους ἐκείνου. Οὕτω τοίνυν οὐ μᾶλλον ὑπόκεινται τὰ μερικὰ τῇ προνοίᾳ κατὰ τὴν ἐν τῷ εἶναι συντήρησιν ἢ κατὰ τὰ ἄλλα.

Compendium SG IV, 97 (*Œ* V, 336,29–32): Τῆς δὲ τῶν ὑποκάτω γενέσεως καὶ φθορᾶς ἡ τοῦ οὐρανοῦ κίνησίς ἐστιν αἰτία. Πρὸς τὸ τοίνυν τὴν γένεσιν καὶ τὴν φθορὰν ἐν τοῖς ὑποκάτω παύσασθαι ἀνάγκη καὶ τὴν τοῦ οὐρανοῦ κίνησιν στῆναι.

Compendium SG IV, 97 (*Œ* V, 337,26–31): Ταῦτα τοίνυν κατ' οὐσίαν μενοῦσιν ἐν τῇ ἐσχάτῃ καταστάσει τοῦ κόσμου, ἃ κατά τινα τρόπον ἐπιτηδειότητα πρὸς τὸ ἀίδιον ἔχει, ἀναπληροῦντος τοῦ Θεοῦ τῇ ἑαυτοῦ δυνάμει ὧν ταῦτα κατὰ τὴν ἰδίαν δύναμιν ἀπολείπεται. Τὰ δὲ ζῷα καὶ φυτὰ καὶ τὰ μικτὰ σώματα, ἃ παντάπασίν εἰσι φθαρτὰ καὶ καθόλου καὶ κατὰ μέρη, κατ' οὐδένα τρόπον ἐν τῇ τῆς ἀφθαρσίας τότε καταστάσει διαμενοῦσιν.

Compendium ST Ia, Q. 104, A. 1 (*Œ* V, 483,21–24): Οὕτω μὲν οὖν καθ' αὐτὰ πάντα τῆς θείας συντηρήσεως δέονται. Ἐπεὶ δὲ ἔνιά εἰσιν ὑπό τινων δυνάμενα φθείρεσθαι, καὶ ταῦτα συντηρεῖ κωλύων τὸ φθαρτικόν, ὃ κατὰ συμβεβηκὸς συντηρεῖσθαι λέγεται.

Compendium ST Ia, Q. 104, A. 1 (*Œ* V, 483,28–31): Ἡ τοιαύτη δὲ τῶν ὄντων ἐν τῷ εἶναι συντήρησις ἐκ Θεοῦ οὐ διά τινος ἀεὶ νέας ἐνεργείας γίνεται, ἀλλὰ τῇ συνεχείᾳ τῆς ἐνεργείας, ᾗ ποτε τὴν ἀρχὴν δέδωκεν ἑκάστῳ τὸ εἶναι, ἥτις δὴ ἄνευ κινήσεώς ἐστι καὶ χρόνου.

Compendium ST Ia, Q. 104, A. 2 (*Œ* V, 483,34–39): Ὅτι οὐκ ἀμέσως ὁ Θεὸς συντηρεῖ πᾶσαν τὴν κτίσιν, ἀλλὰ μεσιτευόντων τινῶν κτισμάτων, οἷς ὑπουργικῶς τὸ αἰτιῶδες ἔνειμεν ὁ Θεός, ὡς προείρηται. Εἰ δὲ καὶ ἀμέσως πάντα δεδημιούργηκεν, ἀλλὰ καὶ ἀρχοειδῶς ἀμέσως συντηρεῖ, εἰ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ δημιουργίᾳ τὴν τάξιν αὐτοῖς ἐνέθηκε ταύτην, ὥσθ' ἕτερα ἑτέρων ἠρτῆσθαι, δι' ὧν κατὰ δεύτερον λόγον συντηροῖτο ἂν ἐν τῷ εἶναι.

33–37 Ἀλλ' … λόγου

Compendium SG III, 22 (*Œ* V, 218,11–13): Ὁ δὲ ἄνθρωπος χρῆται πᾶσι πρὸς οἰκείαν ὠφέλειαν καὶ ταῖς πάντων γενέσεσι, ποῦ μὲν πρὸς τροφήν, ποῦ δὲ πρὸς ἱμάτιον.

Compendium SG III, 112 (*Œ* V, 197,3–10): Εἰ δὲ ἐν τῇ Γραφῇ τινα εὑρίσκονται τὴν πρὸς τὰ ζῷα ὠμότητα εἴργοντα [...], ἢ διὰ τὸ ἀπάγειν ὠμότητος τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν εἴρηται [...] ἢ διά τινα σημασίαν, ὥσπερ ὁ Ἀπόστολος ἐξηγεῖται τὸ περὶ τοῦ μὴ φιμοῦν στόμα βοὸς ἀλοοῦντος.

Compendium SG III, 113 (*Œ* V, 197,30): …καὶ ἐν τῇ *Πρὸς Κορινθίους*· "Μὴ τῷ Θεῷ περὶ τῶν βοῶν μέλει";

Compendium ST Ia, Q. 22, A. 2 (*Œ* V, 360,3–14): Καὶ τὸ ἐν τῇ *Πρὸς Κορινθίους* λεγόμενον, ὅτι "οὐ μέλει τῷ Θεῷ περὶ τῶν βοῶν", ὃ νοητέον καὶ περὶ τῶν ἀλόγων κτισμάτων πάντων, οὐχ ὡς μὴ ὑποκειμένων τῇ θείᾳ προνοίᾳ τῶν τοιούτων ἀτόμων εἴρηται, ἀλλὰ πρὸς διαστολὴν τῆς λογικῆς κτίσεως, εἰδικῷ τινι τρόπῳ ὑποτεταγμένης τῇ θείᾳ προνοίᾳ, ὥστε λογίζεσθαί τι ταύτῃ εἰς ἁμαρτίαν ἢ κατόρθωμα τῶν διὰ τοῦ αὐτεξουσίου ἐνεργουμένων καὶ

ἀποδίδοσθαι αὐτῇ δίκην ἢ ἀμοιβήν. Εἰ δὲ καὶ ἡ ἀνθρωπίνη πρόνοια ἑαυτὴν οὐχὶ καὶ ἐπὶ τὰ ἀναγκαῖα ἐκτείνεται τὰ ἐκ τῆς φύσεως προϊόντα, ἀλλ᾽ ἡ τοῦ Θεοῦ πρόνοια, ὅς ἐστι τῆς φύσεως δημιουργὸς ὅλης, καὶ ἐπὶ ταῦτα ἐκτείνεται. Χρῆται γὰρ ὁ ἄνθρωπος μόνον τοῖς φυσικοῖς ἐν τοῖς τεχνητοῖς ἢ τοῖς ἠθικοῖς, ὁ δὲ Θεὸς καὶ ποιεῖ ταῦτα.

Compendium ST Ia, Q. 103, A. 5 (*Œ* V, 482,4–6): Καὶ ὅταν ὁ Ἀπόστολος λέγῃ "μὴ μέλειν τῷ Θεῷ περὶ τῶν βοῶν;", οὐχ ἁπλῶς τῆς θείας κυβερνήσεως ἀποκλείει τὰς βοῦς, ἀλλὰ μόνον τὸν τρόπον ἀποφάσκει, ὃς ἰδίως ἁρμόζει τῇ λογικῇ κτίσει.

4.3. 5–6 Τοῖς…σοῦ

Compendium ST Ia, Q. 103, A. 1 (*Œ* V, 497,14–16): Ὅτι οἱ ἄνθρωποι φυλάττονται ὑπὸ τῶν ἀγγέλων, ὡς ἐν *Ψαλμοῖς* λέγεται· "Τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ ἐντελεῖται περὶ σοῦ τοῦ διαφυλάττειν σε ἐν πάσαις ταῖς ὁδοῖς σου".

6–9 καὶ^2…ἐποίησε

Compendium SG III, 71 (*Œ* V, 161,26–28): Διὸ καὶ ἐν τῷ *Ἡσαΐᾳ* λέγεται· "Ὁ ποιῶν εἰρήνην καὶ κτίζων κακά"· καὶ ἐν τῷ *Ἀμώς*· "Οὐκ ἔστι κακία ἐν πόλει, ἣν Κύριος οὐκ ἐποίησεν".

9-10 καὶ^2…9 ἡμῖν

Compendium SG III, 67 (*Œ* V, 158,1–2): Ἐντευθέν ἐστι τὸ τοῦ *Ἡσαΐου*· "Πάντα τὰ ἔργα ἡμῶν ἐνήργησας ἐν ἡμῖν, Κύριε".

Compendium SG III, 89 (*Œ* V, 175,1–3): Τὸ δ᾽ αὐτὸ καὶ ἐν τῷ *Ἡσαΐᾳ* λέγεται· "Πάντα τὰ ἡμέτερα ἔργα ἐν ἡμῖν εἰργάσω, Κύριε", ὡς οὐ μόνον τῆς τοῦ θέλειν δυνάμεως, ἀλλὰ καὶ τῆς πράξεως ἐκεῖθεν οὔσης ἡμῖν.

Compendium SG III, 148 (*Œ* V, 223,3–4): ὡς ἐν τῷ *Ἡσαΐᾳ* λέγεται· "Πάντα τὰ ἡμέτερα ἔργα εἰργάσω, Κύριε, ἐν ἡμῖν".

Compendium ST Ia, Q. 105, A. 5 (*Œ* V, 485,3–4): Ὅτι ἐνεργεῖ αὐτὸς ἐν παντὶ ἐνεργοῦντι, ὡς ἐν τῷ *Ἡσαΐᾳ* λέγεται· "Πάντα τὰ ἡμέτερα ἔργα ἐνήργησας ἐν ἡμῖν, Κύριε".

15 χωρὶς…ποιεῖν οὐδέν

Compendium SG III, 67 (*Œ* V, 158,2–3): …καὶ ἐν τῷ *Κατὰ Ἰωάννην*· "Χωρὶς ἐμοῦ οὐ δύνασθε ποιεῖν οὐδέν".

Compendium SG III, 149 (*Œ* V, 223,37–224,1): Διὸ καὶ ἐν τῷ *Κατὰ Ἰωάννην* φησὶν ὁ Κύριος· "Οὐ δύνασθε ποιεῖν χωρὶς ἐμοῦ οὐδέν".

19–21 Ὁ…ἐξελέγησαν

Compendium ST Ia, Q. 23, A. 8 (*Œ* V, 363,34–36): Διὰ τοῦτο λέγεται ἐν τῇ πρώτῃ τοῦ *Πέτρου*· "Σπουδάσατε δι᾽ ἀγαθῶν ἔργων βεβαίαν ὑμῶν τὴν κλῆσιν καὶ ἐκλογὴν ποιεῖσθαι".

26–27 Ἄρα…Θεοῦ

Compendium SG III, 149 (*Œ* V, 224,3–5): …καὶ ἐν ὀγδόῳ τῆς *Πρὸς Ῥωμαίους*· "Οὐ τοῦ θέλοντος, δηλονότι τὸ θέλειν, οὔτε τοῦ τρέχοντος τὸ τρέχειν, ἀλλὰ τοῦ ἐλεοῦντος Θεοῦ"·

30–32 καὶ^2…ἐξῆς

Compendium SG III, 150 (*Œ* V, 225,9–12): Ὅθεν καὶ ὁ Ἀπόστολος ἐν τῇ *Πρὸς Φιλιππησίους* [sic pro *Ἐφεσίους*] φησίν· "Προώρισεν ἡμᾶς εἰς υἱοθεσίαν κατὰ τὴν πρόθεσιν τῆς θελήσεως αὐτοῦ, εἰς ἔπαινον τῆς δόξης τῆς χάριτος αὐτοῦ, ἐν ᾗ ἐχαρίτωσεν ἡμᾶς ἐν τῷ ἠγαπημένῳ Υἱῷ αὐτοῦ".

Compendium SG III, 163 (*Œ* V, 238,35–37): Οὓς μὲν οὖν προδιετάξατο ὁδηγησομένους εἰς τὸ τέλος, "προορίσαι" λέγεται, ὡς ἐν τῇ *Πρὸς Ἐφεσίους*· "Ὃς προώρισεν ἡμᾶς εἰς υἱοθεσίαν κατὰ τὴν πρόθεσιν τῆς βουλήσεως αὐτοῦ".

Compendium SG III, 163 (*Œ* V, 239,3–4): …ὡς ἐν τῇ *Πρὸς Ἐφεσίους*· "Ἐξελέξατο ἡμᾶς ἐν αὐτῷ πρὸ καταβολῆς κόσμου".

Compendium ST Ia, Q. 23, A. 4 (*Œ* V, 362,3–4): Ὅτι ὁ Θεὸς ἐκλέγεται τοὺς εἰς σωτηρίαν προωρισμένους, ὡς ἐν τῇ *Πρὸς Ἐφεσίους*· "Ἐξελέξατο ἡμᾶς ὁ Θεὸς πρὸ καταβολῆς τοῦ κόσμου".

32–37 ὁμοίως…δόξαν

Compendium ST Ia, Q. 23, A. 5 (*Œ* V, 362,20–25): …τοῦ Ἀποστόλου λέγοντος ἐν τῇ *Πρὸς Ῥωμαίους*· "Εἰ δὲ θέλων ὁ Θεὸς δεῖξαι τὴν ὀργήν" (τουτέστι τὴν δικαίαν τιμωρίαν) "καὶ γνωρίσαι τὴν δύναμιν αὐτοῦ, ὑπέμεινε" (τουτέστι συνεχώρησεν) "ἐν πολλῇ μακροθυμίᾳ σκεύη ὀργῆς κατηρτισμένα εἰς ἀπώλειαν, ἵνα δείξῃ τὸν πλοῦτον τῆς δόξης αὐτοῦ ἐπὶ σκεύη ἐλέους, ἃ προητοίμασεν εἰς δόξαν".

5.1. 19–20 εἰλήφθω…ἀποδοκιμασίας

Compendium SG III, 163 (*Œ* V, 239,5–6): Δῆλον οὖν ὅτι προορισμὸς καὶ ἀποδοκιμασία καὶ ἐκλογὴ μέρος τι τῆς θείας προνοίας.

5.4. 8–11 αὐτὸς…ὄντων[2]

Compendium ST Ia, Q. 116, A. 1 (*Œ* V, 503,19–23): Ὅτι ἔστι τι ἡ εἱμαρμένη. Τινὲς γὰρ τὰ ἐνταῦθα ἀπὸ τύχης ἢ ταὐτομάτου γινόμενα εἰς μηδεμίαν αἰτίαν ὑψηλοτέραν ἀνῆγον, τινὲς δὲ αἰτίαν τούτων ἔθεντο τὰ οὐράνια σώματα· ἑκάτεροι δὲ φαύλως ἐδόξασαν. Τὸ δ' ἀληθές ἐστιν, ὅτι εἴς τινα καὶ ταῦτα αἰτίαν ἀνάγονται, τάττουσαν καὶ διὰ νοῦ ἐνεργουμένην, ἥ ἐστιν ὁ Θεός.

19–22 Ἅπτεται…φησίν

Compendium SG III, 75 (*Œ* V, 164,34–38): Ἐντεῦθέν ἐστιν ὃ λέγεται ἐν τῷ ἕκτῳ τοῦ *Κατὰ Ματθαῖον*· "Δύο στρουθία ἀσσαρίου πωλεῖται, καὶ ἓν ἐξ αὐτῶν οὐ πεσεῖται εἰς τὴν γῆν ἄνευ τοῦ Πατρός μου"· καὶ ἐν τῷ τῆς *Σοφίας* ὀγδόῳ· "Ἅπτεται ἐκ τοῦ ἐσχάτου μέχρι τοῦ ἐσχάτου ἰσχυρῶς", τουτέστιν ἀπὸ τῶν πρώτων κτισμάτων μέχρι καὶ τῶν ἐσχάτων.

26–27 τοῖς…Παῦλον

Compendium ST Ia, Q. 23, A. 5 (*Œ* V, 362,25–27): …καὶ ἐν τῇ *Πρὸς Τιμόθεον* δευτέρᾳ· "Ἐν τῇ μεγάλῃ δὲ οἰκίᾳ εἰσὶν οὐ μόνον σκεύη χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ, ἀλλὰ καὶ ξύλινα καὶ ὀστράκινα· καὶ ἃ μὲν εἰς τιμήν, ἃ δὲ εἰς ἀτιμίαν".

5.5. 4 πᾶσι…ἄγγελον

Compendium ST Ia, Q. 64, A. 4 (*Œ* V, 415,10–18): Τὸ γὰρ ἀνθρώπινον ἀγαθὸν καὶ διὰ τῶν ἀγγέλων τῶν ἀγαθῶν ὑπὸ τῆς θείας διοικεῖται προνοίας ἄντικρυς, ἐναγόντων μὲν εἰς τὸ ἀγαθόν, ἀφελκόντων δὲ τοῦ πονηροῦ· καὶ πλαγίως, διὰ τῶν πονηρῶν γυμναζομένων τῶν ἀνθρώπων, καὶ διὰ τῆς πρὸς τὸ ἐναντίον μάχης καλῶς κηδομένου τοῦ Θεοῦ, ἵνα μὴ διὰ τῆς ἁμαρτίας παντελῶς ἀποπέσωσι τοῦ πρὸς τὴν φυσικὴν τάξιν χρησίμου. Τῆς οὖν περὶ τὸν ἄνθρωπον τοιαύτης προνοίας μέχρι τῆς κρίσεως ἐκτεινομένης, ἕως τότε ἐπιμένει ἥ τε τῶν ἀγαθῶν ἀγγέλων διακονία καὶ ἡ διὰ τῶν πονηρῶν γυμνασία.

Compendium ST Ia, Q. 64, A. 4 (*Œ* V, 415,35–38): Περὶ δὲ τῶν ἀγαθῶν ἀγγέλων καὶ τῶν δαιμόνων, δι' ὧν ἡ περὶ τὸν ἄνθρωπον κηδεμονία πληροῦται ἐν τῇ ζωῇ ταύτῃ, εἰδέναι δεῖ ὅτι ἡ δόξα τῶν ἀγαθῶν οὐκ ἐλαττοῦται πρὸς ἡμᾶς ἐρχομένων.

Compendium ST Ia, Q. 113, A. 1 (*Œ* V, 497,14–20): Ὅτι οἱ ἄνθρωποι φυλάττονται ὑπὸ τῶν ἀγγέλων, ὡς ἐν *Ψαλμοῖς* λέγεται· "Τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ ἐντελεῖται περὶ σοῦ τοῦ διαφυλάττειν σε ἐν πάσαις ταῖς ὁδοῖς σου". Ἐπειδὴ γὰρ ἡ τοῦ ἀνθρώπου γνῶσις καὶ διάθεσις περὶ τὰ πρακτὰ πολλαχῶς δύναται μεταβάλλειν καὶ ἀσθενεῖν περὶ τὸ ἀγαθόν, ἀναγκαῖον ἦν

ὑπὸ τῆς θείας προνοίας ἀφορισθῆναι τοῖς ἀνθρώποις ἀγγέλους πρὸς φυλακήν, δι' ὧν ἂν ὁρίζοιντο καὶ κινοῖντο πρὸς τἀγαθόν.

Compendium ST Ia, Q. 113, A. 6 (*Œ* V, 498,26–27): Ὡσαύτως δὲ ὁ ἄγγελος ὁ τὴν περὶ τὸν ἄνθρωπον τοῦ Θεοῦ πρόνοιαν ἀποπληρῶν.

6.1. 2–4 Εἰ … νοεῖται

Compendium ST Ia, Q. 49, A. 2 (*Œ* V, 389,27–31): Τὸ δὲ ἐν τῇ *Σοφίᾳ*· "Ὁ Θεὸς θάνατον οὐκ ἐποίησεν", νοεῖται ὡς οὐ καθ' ἑαυτὸν δηλαδὴ τὸν θάνατον βουλόμενος, εἰς δὲ τὴν τοῦ παντὸς τάξιν ἀνήκει καὶ ἡ τῆς δικαιοσύνης τάξις, ἣ ἀπαιτεῖ τὸ τοῖς ἁμαρτάνουσι δίκην ἐπάγεσθαι· καὶ οὕτως ὁ Θεός ἐστιν ἀρχὴ κακοῦ, ὅπερ ἐστὶν ἡ τιμωρία, οὐ μέντοι τοῦ κακοῦ ὅ ἐστιν ἁμαρτία.

Compendium ST Ia, Q. 118, A. 3 (*Œ* V, 508,16–20): Τὸ γὰρ τήνδε τὴν ψυχὴν ἄνευ σώματος μένειν διὰ τὴν τοῦ σώματος συμβαίνει φθοράν, ἥτις ἠκολούθησεν ἐκ τῆς ἁμαρτίας· ὅθεν οὐκ ἦν εἰκὸς ἐντεῦθεν ἄρξασθαι τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ· "Ὃ" γὰρ "Θεὸς θάνατον οὐκ ἐποίησεν, ἀλλ' οἱ ἀσεβεῖς ταῖς χερσὶ καὶ τοῖς λόγοις ἐπεσώρευσαν αὐτήν", ὡς ἐν τῇ *Σοφίᾳ* λέγεται.

4–10 οὐ … ἀποχρῆται

Compendium ST Ia, Q. 19, A. 6 (*Œ* V, 354,36–355,17): Ὅτι ἀναγκαῖον ἀεὶ πληροῦσθαι τὴν θείαν βούλησιν. Τὴν γὰρ καθόλου πάντων τῶν ὄντων αἰτίαν ἀδύνατον μὴ τυγχάνειν τοῦ οἰκείου ἀποτελέσματος. Εἰ δέ τι κατὰ μίαν τάξιν ἀφίστασθαι δοκεῖ τῆς θείας θελήσεως, εἰς αὐτὴν καθ' ἑτέραν τάξιν ἐπανακάμπτει· ὥσπερ ὁ ἁμαρτωλὸς τὸ ἐπ' αὐτῷ τῆς θείας θελήσεως ἀφιστάμενος ἐν τῷ ἁμαρτάνειν, πάλιν ἐμπίπτει τῇ τάξει τῆς θείας θελήσεως κολαζόμενος διὰ τῆς δικαιοσύνης. Τὸ δὲ «ὃς καὶ θέλει πάντας ἀνθρώπους σωθῆναι» νοεῖται ὡς ἢ θέλει τοὺς σῴζεσθαι βουλομένους· οὐ γάρ ἐστιν ἀληθές, ὅτι μηδείς ἐστιν ὃν μὴ θέλει σωθῆναι ἢ ἐκ πάσης τῶν ἀνθρώπων τάξεως, ἢ τῇ ἡγουμένῃ βουλήσει, ἀλλ' οὐ τῇ ἑπομένῃ· ὧν ἡ διάκρισις οὐ κατ' αὐτὴν τὴν θείαν βούλησιν, ἀλλὰ κατὰ τὰ θελητά. Θέλει γὰρ ὁ Θεὸς πάντα ἄνθρωπον σῴζεσθαι προηγουμένως, ἀλλ' ἑπομένως θέλει τὸν ἁμαρτωλὸν κολάζεσθαι, ὥσπερ καὶ ὁ δίκαιος δικαστὴς προηγουμένως θέλει πάντα ἄνθρωπον ζῆν, ἑπομένως δὲ τὸν φονέα ἀναρτηθῆναι. Τὸ δὲ προηγουμένως θέλειν οὐχ ἁπλῶς ἐστι θέλειν ἀλλά πη· τὸ γὰρ ἁπλῶς τι θέλειν ἐστὶν ὅταν ἐκεῖνό τις θέλῃ θεωρηθέντων πάντων τῶν μερικῶν περιστατικῶν, ἐν οἷς ἐστι τὸ ἑπομένως θέλειν. Ὅθεν ὁ δίκαιος κριτὴς ἁπλῶς θέλει τὸν φονέα ἀναρτηθῆναι, εἰ καί πῃ θέλει τοῦτον ζῆν, δηλονότι ὡς ἄνθρωπον. Καὶ οὕτω δῆλον ὡς, ὅπερ ἂν ὁ Θεὸς ἁπλῶς θέλοι γίνεται, εἰ καί τι, ὃ προηγουμένως θέλει, οὐ γίνεται.

Compendium ST Ia, Q. 64, A. 4 (*Œ* V, 415,30–35): Περὶ μὲν οὖν τῶν ἀνθρωπίνων ψυχῶν σαφές ἐστιν ἐκ τούτων καὶ πολλῶν ἄλλων λογίων ἢ εἰς τὸν οὐρανὸν τὰς ἀξίας ἀναλαμβάνεσθαι ἢ εἰς τὴν κόλασιν κατασπᾶσθαι, αἷς ὁ τόπος ἐκεῖνος ἐκ τῆς θείας ἀποδίδοται δικαιοσύνης, ἐπειδὰν τελειωθῶσι, τουτέστι τὰ σώματα ἀναλάβωσιν ἐν τῇ ἀναστάσει, καὶ τὴν τοῖς σώμασιν ὀφειλομένην δίκην ἐκ προσθήκης ἀποτίνειν μελλούσας.

Compendium ST Iα IIae, Q. 19, A. 8/10 (*Œ* VI, 25,26–29): Εἰ δὲ θέλει τὴν καταδίκην τινὸς ὁ Θεός, ἐπεὶ οὐ τῷ λόγῳ τῆς καταδίκης καὶ τοῦ θανάτου (θέλει γὰρ πάντας μᾶλλον σωθῆναι), ἀλλὰ τῷ τοῦ δικαίου, ἀρκεῖ τὸ θέλειν τὸν ἄνθρωπον τὴν θείαν δικαιοσύνην καὶ τὸ τὴν τῆς φύσεως τάξιν τηρεῖσθαι.

Compendium SG III, 142 (*Œ* V, 218,21–27): Ἐπεὶ γὰρ ἡ θεία δικαιοσύνη τοῦτο ζητεῖ, τὸ διὰ τὸ τὴν προσήκουσαν ἐν τοῖς πράγμασιν ἰσότητα τηρεῖσθαι ὑπὲρ μὲν τῶν ἁμαρτιῶν τιμωρίας, ὑπὲρ δὲ τῶν ἀρετῶν ἆθλα ἀποδίδοσθαι, ἀναγκαῖόν ἐστιν ἑπομένως, ὡς ἐν ταῖς ἐναρέτοις πράξεσι καὶ τοῖς ἄθλοις βαθμός τις εὑρίσκεται, οὕτω κἀν ταῖς τιμωρίαις ἀναλόγως τοῖς ἁμαρτήμασιν. Δεῖ γὰρ τῇ κατὰ τὴν ποιότητα τῶν ἔργων ὑπεροχῇ καὶ τὴν τῶν ἀμοιβῶν καὶ τιμωριῶν ἀνισότητα ἀνταποκρίνεσθαι.

7 ἑπομένῃ … ποιεῖ

Compendium SG II, 23 (*Œ* V, 68,31): Ὁ Θεὸς ἄρα θελήσει ποιεῖ, οὐ φυσικῇ ἀνάγκῃ.

Compendium SG II, 23 (*Œ* V, 68,37–38): Θελήσει ἄρα ἐνεργεῖ ἐν τοῖς πράγμασι καὶ οὐκ ἀνάγκῃ τῆς φύσεως.

Compendium ST Ia, Q. 32, A. 1 (*Œ* V, 371,7–9): Τῷ γὰρ λέγειν τῷ ἑαυτοῦ λόγῳ πάντα ποιῆσαι τὸν Θεὸν ἡ αἵρεσις ἐκβάλλεται τῶν τιθέντων ἐκ φυσικῆς ἀνάγκης παραγαγεῖν.

11 Κύριος … ζωογονεῖ

Compendium ST I, Q. 49, A. 2 (*Œ* V, 389,26): …ὡς ἐν τῇ πρώτῃ τῶν *Βασιλειῶν*· “Κύριος θανατοῖ καὶ ζωογονεῖ”.

15–19 Καὶ … τἀγαθόν

Compendium ST Ia, Q. 22, A. 2 (*Œ* V, 359,33–360,2): Καὶ εἰ ἐν τῷ *Ἐκκλησιαστῇ* λέγεται ὅτι “ὁ Θεὸς ἀφῆκε τὸν ἄνθρωπον ἐν τῇ χειρὶ τῆς βουλῆς αὐτοῦ”, ὃ περὶ τῶν ἁμαρτωλῶν μάλιστα ἀληθές, οὐ τὸ εἶναι ἔξω τῆς θείας προνοίας τὸν ἄνθρωπον, ἀλλὰ τὸ μὴ προδιατετυπῶσθαι τούτῳ δύναμιν ἐνεργητικὴν εἰς ἓν ὡρισμένην, ὡς τὰ φυσικά, δηλοῖ. Εἰ γὰρ καὶ αὐτεξουσίως ζῇ ὁ ἄνθρωπος, ἀλλ’ ἐπεὶ ἡ τοῦ αὐτεξουσίου ἐνέργεια ὡς εἰς αἰτίαν ἀνάγεται τὸν Θεόν, ἀνάγκη τὰ ἐκ τοῦ αὐτεξουσίου γινόμενα τῇ θείᾳ ὑποτετάχθαι προνοίᾳ.

Compendium ST Ia, Q. 83, A. 1 (*Œ* V, 453,12–16): Ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἔχει τὸ αὐτεξούσιον. Ἄλλως γὰρ μάτην ἂν ἦσαν αἱ συμβουλαὶ καὶ αἱ ἐντολαὶ καὶ τὰ κωλύματα. Καὶ ἐν τῷ *Ἐκκλησιαστῇ* λέγεται· “Ὁ Θεὸς ἐν ἀρχῇ κατέστησε τὸν ἄνθρωπον καὶ ἀφῆκεν αὐτὸν ἐν χειρὶ τῆς βουλῆς αὐτοῦ”, τουτέστιν “ἐν ἐξουσίᾳ τοῦ αὐτοπροαιρέτου”, φησὶν ὁ ἐξηγητής.

Compendium ST Ia IIae, Q. 10, A. 4 (*Œ* VI, 18,18–20): …ἡ θέλησις οὐκ ἐξ ἀνάγκης κινεῖται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Ἐν γὰρ τῷ πεντεκαιδεκάτῳ τοῦ *Ἐκκλησιαστοῦ* λέγεται· “ὁ Θεὸς ἐξ ἀρχῆς τὸν ἄνθρωπον ἐποίησε καὶ ἀφῆκεν αὐτὸν ἐν χειρὶ τῆς βουλῆς αὐτοῦ”.

Compendium SG III, 73 (*Œ* V, 162,36–37): Ἐντεῦθέν ἐστι τὸ ἐν τῷ *Ἐκκλησιαστῇ*· “Ὁ Θεὸς ἐξ ἀρχῆς τὸν ἄνθρωπον ὑπεστήσατο καὶ ἀφῆκεν αὐτὸν ἐν τῇ χειρὶ τῆς βουλῆς αὐτοῦ”.

19 οὐ … τἀγαθόν

Compendium SG III, 94 (*Œ* V, 182,13–17): Οὔτε, εἰ πάντα ὑπὸ τῆς θείας ἄγονται προνοίας, οὐδέν ἐστιν ἐφ’ ἡμῖν· οὕτω γάρ εἰσιν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ προεγνωσμένα, ὥσθ’ ὑφ’ ἡμῶν ἐλευθέρως γίνεσθαι, ἅτε τῇ θείᾳ προνοίᾳ οὐ μόνον τῶν ἀποτελεσμάτων, ἀλλὰ καὶ τῶν αἰτίων καὶ τῶν τρόπων τοῦ εἶναι ὑποκειμένων.

Compendium SG IV, 55 (*Œ* V, 302,8–11): Οὐδὲ γὰρ ἔδει τὸ αὐτεξούσιον τῶν ἀνθρώπων ἀναιρεθῆναι, δι’ οὗ δύνανται συνάπτεσθαι τῷ σαρκωθέντι Θεῷ, ἵνα μὴ κατηναγκασμένον ᾖ τὸ ἀγαθὸν τοῦ ἀνθρώπου καὶ διὰ τοῦτο ἀμοιβῆς ἐκτὸς καὶ ἐπαίνων.

19–23 Ὃν … δίκαιον

Compendium SG III, 73 (*Œ* V, 162,9–11): Ὡσαύτως οὐδὲ τῇ τῆς θελήσεως ἐλευθερίᾳ μάχεται ἡ θεία πρόνοια· παντὸς γὰρ τοῦ προνοοῦντος ἡ πρόνοια πρὸς τὴν τελειότητα τάττεται τῶν προνουμένων, ἢ ὥστε τυγχάνειν αὐτῆς, ἢ ὥστε αὔξειν, ἢ ὥστε συντηρεῖν.

Compendium SG III, 73 (*Œ* V, 162,25–29): Ἔτι, δέδεικται τὸ αὐτεξούσιον εἶναι ἐν τῷ Θεῷ, οὗ τῆς ὁμοιότητος τυγχάνει ἐν τῷ ποιεῖν τὸ ἐλευθέρως ποιοῦν· παντὸς δὲ κτίσματος τὸ ἔσχατον τέλος τὸ τῆς θείας τυχεῖν ὁμοιότητος, καὶ πάντα διὰ τῆς θείας προνοίας πρὸς τὸ ἁρμόζον ἄγονται τέλος. Οὐκ ἄρα διὰ τῆς τοῦ θεοῦ προνοίας ἡ τῆς θελήσεως ἀναιρεῖται ἐλευθερία.

Compendium SG III, 148 (*Œ* V, 222,34–223,4): Κατὰ γὰρ τὸν αὐτῶν τρόπον πάντων ἡ θεία πρόνοια προνοεῖ. Ἴδιον δὲ τοῦ ἀνθρώπου καὶ πάσης τῆς λογικῆς κτίσεως ἑκουσίως ἐνεργεῖν καὶ κύριον τῆς ἑαυτοῦ πράξεως εἶναι, ὡς δῆλον ἐκ τῶν εἰρημένων. Τὸ δ’ ἀναγκάζεσθαι τούτῳ ἐναντιοῦται. Οὐκ ἄρα ὁ Θεὸς τῇ ἑαυτοῦ βοηθείᾳ ὀρθῶς πράττειν

ἀναγκάζει τὸν ἄνθρωπον, ἀλλ' ἡ θεία βοήθεια οὕτω νοεῖται δίδοσθαι τῷ ἀνθρώπῳ, ὡς καὶ ἐν ἡμῖν τὰ ἡμέτερα ἔργα ἐργαζομένη ὡς ἡ πρώτη αἰτία τὰς τῶν δευτέρων αἰτίων ἐνεργείας ἐργάζεται, καὶ τὸ πρώτως ποιοῦν τὴν τοῦ ὀργάνου ἐνέργειαν ἐνεργεῖ, ὡς ἐν τῷ *Ἡσαΐᾳ* λέγεται· "Πάντα τὰ ἡμέτερα ἔργα εἰργάσω, Κύριε, ἐν ἡμῖν".

7., 19 εἰ… εὐχάς
Compendium SG III, 95 (*Œ* V, 182,24–32): Ὅτι τὸ ἀκίνητον τῆς θείας προνοίας οὐκ ἀναιρεῖ τὸ χρήσιμον τῆς εὐχῆς (tit.). Ὡς γὰρ ἀνάγκην τοῖς προνοουμένοις οὐκ ἐπιτίθησιν, οὕτως οὐδὲ τὸ τῆς εὐχῆς χρήσιμον ἀναιρεῖ. Οὐ γὰρ τὴν εὐχὴν τούτου χάριν ἐκχέομεν πρὸς τὸν Θεόν, ὥστε τὸ τῆς προνοίας αἰώνιον μεταβάλλεσθαι (ἀδύνατον γάρ), ἀλλ' ἵνα τις παρὰ τοῦ Θεοῦ οὗ ἐφίεται τύχῃ. Ταῖς γὰρ εὐσεβέσι τῆς λογικῆς κτίσεως ἐπιθυμίαις ἁρμόζον ἐστὶ συγκατατίθεσθαι τὸν Θεόν, οὐχ ὡς τῶν ἡμετέρων ἐπιθυμιῶν τὸν ἀκίνητον κινουσῶν Θεόν, ἀλλ' ὡς ἐκ τῆς ἐκείνου προϊόντος ἀγαθότητος τοῦ τελειοῦν οἰκείως τὰ ἐπιθυμητά.

20 περὶ… γίνεσθαι
Compendium ST Ia, Q. 116, A. 1 (*Œ* V, 362,20–25): Ὅτι ἔστι τι ἡ εἱμαρμένη. Τινὲς γὰρ τὰ ἐνταῦθα ἀπὸ τύχης ἢ ταὐτομάτου γινόμενα εἰς μηδεμίαν αἰτίαν ὑψηλοτέραν ἀνῆγον, τινὲς δὲ αἰτίαν τούτων ἔθεντο τὰ οὐράνια σώματα· ἑκάτεροι δὲ φαύλως ἐδόξασαν. Τὸ δ' ἀληθές ἐστιν ὅτι εἷς τινα καὶ ταῦτα αἰτίαν ἀνάγονται, τάττουσαν καὶ διὰ νοῦ ἐνεργουμένην, ἥ ἐστιν ὁ Θεός.

14 Πτολεμαῖος
Compendium SG III, 87 (*Œ* V, 173,34–37): Καὶ Πτολεμαῖος δὲ ἐν τῇ *Τετραβίβλῳ* φησίν· "Οὐκ ὀφείλομεν νομίζειν ἀφύκτως τὰ μετέωρα προϊέναι, ὡς τὰ ἀπὸ θείας προνοίας γινόμενα καὶ ἃ μηδένα τρόπον ἔστι διαφυγεῖν καὶ τὰ κατὰ ἀλήθειαν καὶ ἐξ ἀνάγκης προϊόντα". Ἔτι τε ἐν τῷ *Γενεθλιαλογικῷ* φησιν· "Αὗται δὲ αἱ κρίσεις, ἅς σοι παραδίδωμι, μεταξύ εἰσι τοῦ τε ἀναγκαίου καὶ δυνατοῦ".

Λόγος Γ΄

2.2. 13–15 Μὴ… σεαυτῷ
Compendium SG III, 93 (*Œ* V, 179,24–28): Τινὲς δὲ πάντα τὰ ἐνταῦθα ἐξ αὐτομάτου συμβαίνοντα εἰς τὰ οὐράνια ἀνῆγον σώματα καὶ τὰς ἀνθρωπίνας αἱρέσεις, τὴν δύναμιν τῆς τῶν ἀστέρων θέσεως, ᾗ πάντα μετά τινος ἀνάγκης ὑποκεῖσθαι ἐτίθεσαν, 'εἱμαρμένην' καλοῦντες, ἥτις δόξα ἀδύνατος καὶ τῆς πίστεως ἀλλοτρία.

3.3., 22–23 οὐκ… ἀποθανοῦνται
Compendium SG IV, 50 (*Œ* V, 293,19–21): Πρῶτον μὲν γάρ, τὸ ἐν τῇ *Γενέσει* εἰρημένον περὶ τῆς ἐντολῆς καὶ τῆς ἀπειλῆς, ὅτι· "Οὐ φάγεσθε ἀπ' αὐτοῦ· ᾗ δ' ἂν ἡμέρᾳ φάγεσθε, θανάτῳ ἀποθανεῖσθε", ἤγουν ἀνάγκῃ θανάτῳ ὑποκείσεσθε, μάτην ἂν ἐλέγετο, εἰ ἐκ τῆς συστάσεως τῆς ἰδίας φύσεως τὴν τοῦ ἀποθνῄσκειν ἀνάγκην ὁ ἄνθρωπος εἶχεν· ἀλλὰ δίκη ἐστὶν ἡ ἀνάγκη αὕτη καὶ ὁ θάνατος.

3.4., 39–42 Καίτοι… φύσει
Compendium SG II, 30 (*Œ* V, 72,5–8): Εἰ δὲ καὶ πάντα τῆς τοῦ Θεοῦ θελήσεως ὡς πρώτης αἰτίας ἤρτηται, ἥτις οὐδεμίαν ἀνάγκην εἰς τὸ ἐνεργεῖν ἔχει εἰμὴ ἐξ ὑποθέσεως κατὰ τὴν αὐτοῦ πρόθεσιν, διὰ τοῦτο μέντοι τῶν πραγμάτων οὐκ ἐκβάλλεται ἡ ἀπολελυμένη ἀνάγκη.

Compendium SG III, 99 (*Œ* V, 188,24–34): Καὶ εἰ διὰ κτιστῆς τινος δυνάμεως δυνατὸν τὴν φυσικὴν τάξιν ἀπὸ τοῦ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς τὸ ἐπ' ἔλαττον μεταβάλλεσθαι ἄνευ τοῦ τὴν πρόνοιαν μεταβάλλειν, ὡς ὅταν ἕκτον δάκτυλον ἡ φύσις ἐν ἀνθρώπῳ παρὰ τὴν τάξιν

γεννᾷ, πολλῷ μᾶλλον ἡ δύναμις τῆς θείας προνοίας δύναταί τι ποιεῖν παρὰ τὴν ἐντεθεῖσαν ἐξ αὐτῆς τοῖς πράγμασι τάξιν ἄνευ τοῦ τὴν πρόνοιαν μεταβάλλειν. Δῆλον γὰρ ὅτι ἡ ἐν τοῖς πράγμασι τάξις, καθόσον ἐστὶν ἐν αὐτοῖς, οὐκ ἀεὶ ἀλλ' ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἰσχύει, πολλῶν παρ' αὐτὴν ἐνίοτε γινομένων ἢ ἀσθενείᾳ τῆς ποιητικῆς δυνάμεως, ἢ ἀνεπιτηδειότητι τῆς ὕλης, ἢ δι' ἄλλο τι ποιοῦν ἰσχυρότερον. Ἀλλ' οὐκ ἀσθενεῖ διὰ τοῦτο ἢ μεταβάλλει ἡ τῆς προνοίας τάξις· καὶ γὰρ καὶ τοῦτο αὐτὸ ὑπὸ τὴν θείαν ἐστὶ πρόνοιαν καὶ τὴν αὐτῆς τάξιν· ἡ δὲ θεία δύναμις καὶ φανεροῦται μᾶλλον ἐντεῦθεν. Ἐκ τούτου γὰρ φαίνεται τὸ τὴν ἐν τοῖς πράγμασι τάξιν ἐξ αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ, οὐκ ἐκ φυσικῆς ἀνάγκης, ἀλλ' ἐλευθέρας βουλήσεως προελθεῖν.

Compendium SG III, 100 (*Œ* V, 189,22–25): Οὐδ' ἄρα παρὰ φύσιν ἐστίν, εἰ ἐν τοῖς φυσικοῖς ὁ Θεὸς ἑτέρως ἐνεργεῖ ἢ ὡς ὁ εἰωθὼς ἔχει τῆς φύσεως δρόμος. Κατὰ γὰρ Αὐγουστῖνον, "τοῦτ' ἔστιν ἑκάστῳ φυσικόν, ὃ ποιεῖ ὁ δημιουργός, παρ' οὗ πᾶς ἐστι' τρόπος καὶ ἀριθμὸς καὶ τάξις' τῆς φύσεως".

Compendium SG III, 161 (*Œ* V, 237,22–23): …ἐπεὶ καὶ παρὰ τὴν ἐντεθεῖσαν τοῖς πράγμασι τάξιν ὁ Θεὸς ἐνεργεῖν δύναται.

Compendium ST Ia, Q. 19, A. 8 (*Œ* V, 355,32–34): Διὰ τὸ τοίνυν δραστήριον τῆς θείας θελήσεως, οὐ μόνον ἅπερ θέλει ὁ Θεός, ἀλλὰ καὶ ὃν τρόπον θέλει γίνονται πάντα.

Compendium ST Ia, Q. 105, A. 6–7 (*Œ* V, 485,21–35): Ὅτι δύναται ποιεῖν τι παρὰ τὴν ἐγκειμένην τοῖς οὖσι τάξιν. Τῇ γὰρ τάξει τῶν δευτέρων αἰτίων αὐτὸς οὐχ ὑπόκειται, ἀλλὰ μᾶλλον ἡ τοιαύτη τάξις ὑπόκειται αὐτῷ, ὡς ἂν ἀπ' αὐτοῦ προϊοῦσα οὐ φυσικῇ ἀνάγκῃ ἀλλ' ἐλευθέρᾳ βουλήσει· ἠδύνατο γὰρ καὶ ἄλλην τάξιν ἐνστήσασθαι. Ὅθεν δύναται καὶ παρὰ τὴν οὐσίαν [an οὖσαν?] ποιεῖν τι, οἷον ποιεῖν τὰ τῶν δευτέρων αἰτίων ἀποτελέσματα χωρὶς αὐτῶν, ἢ προάγων ἀποτελέσματα ἐφ' ἃ ἡ δύναμις τῶν δευτέρων αἰτίων οὐκ ἐκτείνεται. Οὕτω γὰρ ὡρισμένην τάξιν τοῖς οὖσιν ἐνέθηκεν, ὥστε ἑαυτῷ φυλάττειν τὸ καὶ ἄλλως αὐτὸν ἐνίοτε ὡς κοινὴν καὶ πρώτην αἰτίαν ποιεῖν· διὸ καὶ οὐ μεταβάλλεται παρὰ τὴν ὡρισμένην τάξιν ποιῶν.

Ὅτι πάντα ὅσα παρὰ τὴν φυσικὴν τάξιν ποιεῖ 'θαύματα' λέγονται. Θαυμάζομεν γάρ, ὅταν τὰ μὲν ἀποτελέσματα ᾖ φανερά, ἡ δὲ αἰτία ἀπόκρυφος· ὡς οἱ τὴν ἔκλειψιν τοῦ ἡλίου θαυμάζοντες τῷ ὁρᾶν μὲν αὐτήν, τὴν δὲ αἰτίαν οὐκ εἰδέναι, καίτοι ἄλλων εἰδότων, οἳ διὰ τοῦτο οὐ θαυμάζουσιν, οἷά τισίν εἰσι θαύματος ἄξια, ἄλλοις μὴ ὄντα.

4., 43–45 ἐν… αὐτῷ

Compendium ST Ia, Q. 86, A. 4 (*Œ* V, 462,36–463,2): Ὅτι οὐ γινώσκει τὰ μέλλοντα ἐν ἑαυτοῖς· ὑπὸ γὰρ μόνου τοῦ Θεοῦ οὕτω γινώσκονται, ᾧ πάντα εἰσὶ παρόντα, τῆς αὐτοῦ νοήσεως ἐπὶ πάντα φερομένης τὸν χρόνον ὁμοῦ. Ἐν δὲ ταῖς αὐτῶν αἰτίαις ἕνια γινώσκει· καὶ τὰ μὲν ἀναγκαίως ἐξ αὐτῶν προϊόντα βεβαίῳ ἐπιστήμῃ γινώσκει, ὡς οἱ ἀστρολόγοι τὴν μέλλουσαν ἔκλειψιν, τὰ δὲ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον στοχαστικῶς ἢ μᾶλλον καὶ ἧττον, καθόσον καὶ τὰ αἴτια μᾶλλον ἢ ἧττον ἐπὶ τὰ ἀποτελέσματα ῥέπουσιν.

5., 7–13 Τὰ… πάσχουσιν

Compendium SG III, 149 (*Œ* V, 224,8–11): Οὐ μέντοι διὰ τοὺς τοιούτους τῶν λόγων ἀναιρεῖται τὸ αὐτεξούσιον, ὥς τινες κακῶς ἐνόησαν, ὡς ἂν τοῦ ἀνθρώπου μὴ κυρίου τῶν ἑαυτοῦ πράξεων ὄντος καὶ τῶν ἔνδον καὶ τῶν ἔξω, ἀλλὰ δείκνυται ὡς ὑποτέτακται τῷ Θεῷ.

6.1., 4 δι ἀπειρίαν

Compendium SG II, 32 (*Œ* V, 74,4): Ἔτι, ἡ θεία ἀγαθότης, ἥτις ἐστὶ τῶν ὄντων αἰτία, ἄπειρός ἐστιν.

5–6 ἔστι…τρόπον

Compendium SG I, 2 (*Œ* V, 4,35–37): Διήκει μὲν γὰρ ἡ γνῶσις τῶν θείων ἐκ τοῦ θείου νοῦ πρὸς τὸν ἀνθρώπινον, ἀλλὰ κατὰ τὸν τρόπον τῶν ὑποδεχομένων αὐτήν.

Compendium SG I, 61 (*Œ* V, 39,32–33): Ὁ δὲ θεῖος νοῦς πάντα γινώσκει τῷ τρόπῳ τοῦ γινώσκοντος νοῦ τὸ τί ἐστι.

Compendium SG I, 66 (*Œ* V, 42,29–31): Ὁ δὲ θεῖος νοῦς γινώσκει κατὰ τὸν τρόπον τοῦ γινώσκοντος τί ἐστιν, οὐ μόνον τοὺς ὁρισμούς, ἀλλὰ καὶ τὰ ἀποφαντικά. Γινώσκει ἄρα καὶ τὰ μὴ ὄντα.

Compendium SG I, 70 (*Œ* V, 45,27–28): Ὁ γὰρ γινώσκων τὰ εἴδη τῶν γνωστῶν, κατὰ τὸν ἑαυτοῦ περιέχει τρόπον.

Compendium ST I, Q. 12, A. 3 (*Œ* V, 347,25–27): Ὅτι οὐκ αἰσθήσει ὁρᾶται ὁ Θεός· ἀσώματος γάρ. Αἰσθήσει δὲ ὑποπίπτει τὸ σῶμα, εἴπερ τὸ γινωσκόμενον δεῖ ἐν τῷ γινώσκοντι εἶναι κατὰ τὸν τοῦ γινώσκοντος τρόπον.

6–8 Ὅθεν…ἐνδεχόμενα

Compendium ST Ia, Q. 86, A. 4 (*Œ* V, 462,36–463,2): Ὅτι οὐ γινώσκει τὰ μέλλοντα ἐν ἑαυτοῖς· ὑπὸ γὰρ μόνου τοῦ Θεοῦ οὕτω γινώσκονται, ᾧ πάντα εἰσὶ παρόντα, τῆς αὐτοῦ νοήσεως ἐπὶ πάντα φερομένης τὸν χρόνον ὁμοῦ. Ἐν δὲ ταῖς αὐτῶν αἰτίαις ἔνια γινώσκει, καὶ τὰ μὲν ἀναγκαίως ἐξ αὐτῶν προϊόντα βεβαίῳ ἐπιστήμῃ γινώσκει, ὡς οἱ ἀστρολόγοι τὴν μέλλουσαν ἔκλειψιν, τὰ δὲ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον στοχαστικῶς ἢ μᾶλλον καὶ ἧττον, καθόσον καὶ τὰ αἴτια μᾶλλον ἢ ἧττον ἐπὶ τὰ ἀποτελέσματα ῥέπουσιν.

8–12 Οὐ…ἰδιότησι

Compendium SG III, 76 (*Œ* V, 165,26–27): Ἀνάγκη τοίνυν, ὥσπερ ἀμέσως γινώσκει τὰ μερικά, οὕτω καὶ ἀμέσως τὴν τάξιν αὐτῶν ὑφιστάνειν.

Compendium SG III, 77 (*Œ* V, 166,3–13): Δυοῖν δὲ περὶ τὴν πρόνοιαν ζητουμένων, ὧν πρῶτον ἡ τάξις αὐτή, δεύτερον ἡ τῆς τάξεως ἀποπλήρωσις, καὶ τοῦ μὲν πρώτου διὰ τῆς γνωστικῆς δυνάμεως γινομένου καὶ τοῖς ὑψηλοτέροις προσήκοντος, τοῦ δὲ λοιποῦ διὰ τῆς πρακτικῆς γινομένου δυνάμεως, ἄμφω ταῦτα ἐν τῷ Θεῷ ἐσχάτως τέλεια εὑρίσκονται, ἐν ᾧ καὶ τελειοτάτη σοφία πρὸς τὸ τάττειν ἐστὶ καὶ τελειοτάτη πρὸς τὸ ποιεῖν δύναμις, καὶ διὰ τοῦτο ἀναγκαῖον αὐτὸν τῇ αὐτοῦ σοφίᾳ καὶ τὰς τῶν ἐλαχίστων τάξεις διατιθέναι· ἀποπληροῖ δὲ τὰ ἐλάχιστα διὰ τῶν ταπεινοτέρων δυνάμεων, δι’ ὧν ἐνεργεῖ, ὥσπερ ἡ καθόλου δύναμις καὶ ὑψηλοτέρα διὰ τῆς ταπεινοτέρας καὶ μερικῆς. Καὶ διὰ τοῦτο προσῆκον ἦν τὰς ταπεινοτέρας ποιητικὰς δυνάμεις ἀποπληρωτικὰς εἶναι τῆς θείας προνοίας.

Compendium ST Ia, Q. 22, A. 3 (*Œ* V, 360,15–20): Ὅτι ὁ Θεός, κατὰ μὲν τὸν λόγον τῆς εἰς τὸ τέλος τάξεως τῶν προνοουμένων, ἀμέσως πάντων προνοεῖ, κατὰ δὲ τὴν τῆς τοιαύτης τάξεως διαχείρισιν, ἣ διεξαγωγὴ καλεῖται, εἰσί τινα μέσα τῆς θείας προνοίας, διὰ τῶν ὑψηλοτέρων τῶν ταπεινοτέρων κυβερνωμένων οὐκ ἀσθενείᾳ τῆς προνοητικῆς δυνάμεως, ἀλλὰ ὑπερβολῇ ἀγαθότητος μεταδιδούσῃ καὶ τοῖς ποιήμασι τῆς αἰτιώδους ἀξίας.

14–16 Ὅθεν…ὅρον

Compendium ST Ia, Q. 23, A. 1 (*Œ* V, 361,2–5): Ὅθεν ὁ λόγος τῆς ἐπὶ τὴν αἰώνιον ζωὴν ὁδηγίας τῆς λογικῆς φύσεως ‘προορισμὸς’ ὀνομάζεται (ὁρίζειν γάρ, τὸ τὸν ὅρον ἐφ’ ὃν δεῖ ἀχθῆναι προϋποτιθέναι). Καὶ οὕτως ὁ προορισμὸς προνοίας μέρος ἐστίν.

16–19 Τὰ…συνεργίαις

Compendium SG III, 73 (*Œ* V, 162,28–29): …καὶ πάντα διὰ τῆς θείας προνοίας πρὸς τὸ ἁρμόζον ἄγονται τέλος.

Compendium SG III, 147 (*Œ* V, 222,2–6): Τὰ γὰρ ἄλλα κτίσματα, μὴ δυνάμενα πρός τι τέλος ἀφικέσθαι τὴν φυσικὴν αὐτῶν δύναμιν ὑπερβαῖνον, καὶ τῆς προνοίας ἀναλογούσης ἀπολαύει τῷ τέλει. Τεταγμένος τοίνυν ὁ ἄνθρωπος πρὸς τέλος τὴν αὐτοῦ δύναμιν

ὑπερβαῖνον, εἰκότως ὑπερφυοῦς τινος βοηθείας δεῖται θεόθεν χορηγουμένης, δι' ἧς ἂν τείνοι πρὸς τὸ τέλος.

Compendium SG III, 148 (*Œ* V, 222,22–24): Δεῖται τοίνυν θείας βοηθείας ὁ ἄνθρωπος, ἵνα μὴ διὰ τούτων τῶν κωλυμάτων τοῦ ἐσχάτου τέλους παντελῶς ἀποπέσῃ.

Compendium SG III,155 (*Œ* V, 233,11–15): Ἡ ἄρα διαμονὴ τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῷ ἀγαθῷ παρὰ τοῦ Θεοῦ ἐστι, καὶ δεῖται τῆς ἐκ τῆς θείας χάριτος βοηθείας πρὸς τὸ μέχρι τέλους ἐν τῷ ἀγαθῷ διαμένειν, οὐ διδομένης ἐπὶ τῇ καθ' ἕξιν χάριτι πρὸς τὸ τἀγαθὰ πράττειν ἄλλης χάριτος πρὸς τὸ διαμένειν, ἀλλὰ μετὰ πάσας τὰς ἀπὸ τῆς χάριτος ἕξεις τῆς θείας προνοίας ἔξωθεν κυβερνώσης τὸν ἄνθρωπον.

Compendium SG III, 157 (*Œ* V, 221,26–222,6): Δέδοται μὲν γὰρ τοῖς ἀνθρώποις φυσική τις ἐκ Θεοῦ χορηγία πρὸς τὸ τυγχάνειν τοῦ τέλους, καὶ τρόπος κυβερνήσεως ὑψηλότερος κατὰ τὴν τοῦ τέλους ἀναλογίαν, οἷον νοῦς καὶ λόγος, δι' ὧν τὴν ἀλήθειαν διακρίνειν καὶ παρακολουθεῖν δύναται· καὶ δυνάμεις αἰσθητικαὶ ἔνδοθέν τε καὶ ἔξωθεν, δι' ὧν βοηθοῖτ' ἂν πρὸς τὸ τὴν ἀλήθειαν ἐξετάζειν· καὶ ἡ τοῦ προφορικοῦ λόγου χρῆσις, ἵν' οὕτως, ἀλλήλοις βοηθῶσιν οἱ ἄνθρωποι, φανεροῦντες τὴν συνεγνωσμένην ἀλήθειαν ἑαυτοῖς καὶ πρὸς ἄλλους, ὥσπερ καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις τῆς ζωῆς ἀναγκαίοις τῇ γλώττῃ χρώμενοι. Ἀλλὰ καὶ περαιτέρω τὸ ἔσχατον τοῦ ἀνθρώπου τέλος ἔν τινι τῆς ἀληθείας γνώσει συνέστηκεν τὴν φυσικὴν αὐτοῦ δύναμιν ὑπερβαίνοντι, ὥστ' αὐτὴν δηλονότι τὴν πρώτην ἀλήθειαν ἐν ἑαυτῇ δύνασθαι καθορᾶν, ὥστε καὶ ἐκ τοῦ τέλους μάλιστα τὸν τῆς ἐκ Θεοῦ κυβερνήσεως διαφορώτερον τρόπον ἐν ἀνθρώποις καταλαμβάνεσθαι. Τὰ γὰρ ἄλλα κτίσματα, μὴ δυνάμενα πρός τι τέλος ἀφικέσθαι τὴν φυσικὴν αὐτῶν δύναμιν ὑπερβαῖνον, καὶ τῆς προνοίας ἀναλογούσης ἀπολαύει τῷ τέλει. Τεταγμένος τοίνυν ὁ ἄνθρωπος πρὸς τέλος τὴν αὐτοῦ δύναμιν ὑπερβαῖνον εἰκότως ὑπερφυοῦς τινος βοηθείας δεῖται θεόθεν χορηγουμένης, δι' ἧς ἂν τείνοι πρὸς τὸ τέλος.

6.2. 1–25 Ἡ…δυσχερείας

Compendium SG III, 163 (*Œ* V, 238,33–239,17): Ἀνάγκη δὲ τὴν προειρημένην τῶν ἀνθρώπων διάκρισιν παρὰ τοῦ Θεοῦ ἐξ ἀιδίου τετάχθαι, ὡς καὶ πάντα τὰ γινόμενα ἐκ Θεοῦ καὶ προῶπται τῇ αὐτοῦ σοφίᾳ καὶ τέτακται. Οὓς μὲν οὖν προδιετάξατο ὁδηγησομένους εἰς τὸ τέλος, 'προορίσαι' λέγεται, ὡς ἐν τῇ *Πρὸς Ἐφεσίους*· "Ὃς προώρισεν ἡμᾶς εἰς υἱοθεσίαν κατὰ τὴν πρόθεσιν τῆς βουλήσεως αὐτοῦ". Οἷς δὲ ἐξ ἀιδίου μὴ δοῦναι τὴν χάριν ταύτην προδιετάξατο, 'ἀποδοκιμάσαι' λέγεται, ὡς ἐν τῷ *Μαλαχίᾳ*· "Τὸν Ἰακὼβ ἠγάπησα, τὸν δὲ Ἡσαῦ ἐμίσησα". Τῷ δὲ τῆς τοιαύτης διακρίσεως λόγῳ ἡ θεία καταλαμβάνεται ἐκλογή, ὡς ἐν τῇ *Πρὸς Ἐφεσίους*· "Ἐξελέξατο ἡμᾶς ἐν αὐτῷ πρὸ καταβολῆς κόσμου". Δῆλον οὖν ὅτι προορισμὸς καὶ ἀποδοκιμασία καὶ ἐκλογή, μέρος τι τῆς θείας προνοίας. Οὐδ' ἐπάγουσιν ἀνάγκην. Ἡ γὰρ θεία πρόνοια, ὡς δέδεικται, τὸ ἐνδεχόμενον τῶν πραγμάτων οὐκ ἀναιρεῖ. Ὅτι δὲ τοῦ προορισμοῦ καὶ τῆς ἐκλογῆς οὐκ ἔστιν αἴτιον ἀνθρώπινά τινα ἔργα, δῆλον γένοιτ' ἂν οὐ μόνον ἐκ τοῦ τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ, τοῦ προορισμοῦ οὖσαν ἀποτέλεσμα, ὑπὸ τῶν ἔργων μὴ προλαμβάνεσθαι ἀλλὰ καὶ πάντων ἀνθρωπίνων ἔργων αὐτὴν προηγεῖσθαι, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ τὴν θείαν θέλησιν καὶ πρόνοιαν αἰτίαν εἶναι τῶν γινομένων. Ἀδύνατον δὲ εἶναί τι αἴτιον τῆς θείας θελήσεως καὶ προνοίας, εἰ καὶ τῶν τῆς προνοίας ἀποτελεσμάτων, ὁμοίως δὲ καὶ προορισμοῦ τινός, δύναται ἑτέρα εἶναι αἰτία. "Τίς" γάρ, ὥς φησιν ὁ Ἀπόστολος, "δέδωκεν αὐτῷ πρότερον, καὶ ἀνταποδοθήσεται αὐτῷ; Ὅτι ἐξ αὐτοῦ καὶ δι' αὐτοῦ καὶ ἐν αὐτῷ τὰ πάντα· αὐτῷ τιμὴ καὶ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, ἀμήν".

Compendium ST Ia, Q. 23, A. 3 (*Œ* V, 361,25–26): Ὅτι ὁ Θεὸς καί τινας ἀποδοκιμάζει, καὶ ἔστιν ἡ ἀποδοκιμασία μέρος προνοίας, ὡς καὶ ὁ προορισμός.

1–2 ὁ…ὁρισμός

Compendium SG III, 3 (*Œ* V, 117,35–36): Πᾶν γὰρ τὸ ποιοῦν εἰς ὡρισμένον τι τείνει καὶ οἰκεῖον αὐτῷ. Τὸ δὲ οἰκεῖον τινὶ καὶ ἀγαθόν ἐστιν αὐτῷ. Ποιεῖ ἄρα τοῦ ἀγαθοῦ χάριν.

Compendium SG III, 22 (*Œ* V, 126,23–24) (titulus): Πῶς διαφόρως τὰ πράγματα εἰς τὰ οἰκεῖα τάττονται τέλη.

25-26 Χωρὶς… οὐδέν

Compendium SG III, 67 (*Œ* V, 158,2–3): …καὶ ἐν τῷ *Κατὰ Ἰωάννην*· "Χωρὶς ἐμοῦ οὐ δύνασθε ποιεῖν οὐδέν".

Compendium SG III, 149 (*Œ* V, 223,37–224,1): Διὸ καὶ ἐν τῷ *Κατὰ Ἰωάννην* φησὶν ὁ Κύριος· "Οὐ δύνασθε ποιεῖν χωρὶς ἐμοῦ οὐδέν".

30–50 Οὐκ… πνεύματος

Compendium ST I, Q. 23, A. 3 (*Œ* V, 361,30–33): Ἔστι δὲ ὁ μὲν προορισμὸς αἴτιος σωτηρίας ἐν τοῖς προωρισμένοις, ὡς καὶ τῆς μελλούσης δόξης καὶ τῆς ἐνταῦθα χάριτος, ἡ δὲ ἀποδοκιμασία τῆς μὲν ἁμαρτίας ἐνταῦθα οὐκ αἰτία, τοῦ δὲ ἀποδοθησομένου αὐτῇ, ὅτι ἡ ἁμαρτία πρόεισιν ἐκ τοῦ αὐτεξουσίου τοῦ ἀποδεδοκιμασμένου.

Compendium ST I, Q. 23 A. 5 (*Œ* V, 362,7–11): Ὅτι τὰ ἀνθρώπινα ἔργα οὐκ εἰσὶν αἴτια τοῦ προορισμοῦ ἢ τῆς ἀποδοκιμασίας ἢ τῆς ἐκλογῆς. [...] Ὥσπερ δὲ σῴζει, οὕτω καὶ σωθῆναι προώρισεν. Οὐκ ἄρα ἡ τῶν ἔργων πρόγνωσις αἰτία ἢ λόγος τοῦ προορισμοῦ.

Compendium ST I, Q. 23, A. 7 (*Œ* V, 363,14–18): Ὅτι ὥρισται ὁ τῶν προωρισμένων ἀριθμὸς οὐκ εἰδικῶς μόνον, ἀλλὰ καὶ ὑλικῶς, καὶ οὐ μόνον τῷ τῆς γνώσεως τρόπῳ, ἀλλὰ καί τινος ἀρχοειδοῦς προορισμοῦ. Οὐχ οὕτω μέντοι παντάπασι καὶ ἐπὶ τῶν ἐγκαταλελειμμένων ἐστίν· οὗτοι γὰρ εἰς τὸ τῶν ἐκλεκτῶν ἀγαθὸν δοκοῦσιν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ προδιατετάχθαι, "οἷς πάντα συνεργεῖ εἰς τὸ ἀγαθόν".

42–44 καθὼς… καθήκοντα

Compendium SG III, 162 (*Œ* V, 238,19–20): …καὶ ἐν τῇ *Πρὸς Ῥωμαίους*· "Παρέδωκεν αὐτοὺς ὁ Θεὸς εἰς ἀδόκιμον νοῦν τοῦ ποιεῖν τὰ μὴ καθήκοντα".

6.3., 1–4 Εἰ… γίνεσθαι

Compendium ST Ia, Q. 86, A. 4 (*Œ* V, 462,36–463,2): Ὅτι οὐ γινώσκει τὰ μέλλοντα ἐν ἑαυτοῖς· ὑπὸ γὰρ μόνου τοῦ Θεοῦ οὕτω γινώσκονται, ᾧ πάντα εἰσὶ παρόντα, τῆς αὐτοῦ νοήσεως ἐπὶ πάντα φερομένης τὸν χρόνον ὁμοῦ. Ἐν δὲ ταῖς αὐτῶν αἰτίαις ἕνια γινώσκει· καὶ τὰ μὲν ἀναγκαίως ἐξ αὐτῶν προϊόντα βεβαίῳ ἐπιστήμῃ γινώσκει, ὡς οἱ ἀστρολόγοι τὴν μέλλουσαν ἔκλειψιν, τὰ δὲ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον στοχαστικῶς ἢ μᾶλλον καὶ ἧττον, καθόσον καὶ τὰ αἴτια μᾶλλον ἢ ἧττον ἐπὶ τὰ ἀποτελέσματα ῥέπουσιν.

Compendium SG III, 94 (*Œ* V, 182,8–17): Ἔστι γὰρ ἡ θεία πρόνοια αἰτία καθ' αὑτὴν τοῦ τὸ μὲν ἐνδεχομένως προελθεῖν, τὸ δὲ ἀκυρωθῆναι μὴ δύνασθαι. Οὔτε ἀληθές ἐστι τὸ συνημμένον τοῦτο· 'εἰ ὁ Θεὸς τουτὶ τὸ μέλλον προῄδει, τοῦτ' ἔσται'· ἀλλ' ὅτι οὕτως ἔσται, ὡς ὁ Θεὸς προῄδει, τοῦτ' εἶναι μέλλον. Προῄδει δὲ τοῦτ' εἶναι μέλλον ἐνδεχομένως. Ἕπεται τοίνυν ἀψευδῶς ὡς ἔσται, ἐνδεχομένως δὲ καὶ οὐκ ἐξ ἀνάγκης. Οὔτε, εἰ πάντα ὑπὸ τῆς θείας ἄγονται προνοίας, οὐδέν ἐστιν ἐφ' ἡμῖν· οὕτω γάρ εἰσιν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ προεγνωσμένα, ὥσθ' ὑφ' ἡμῶν ἐλευθέρως γίνεσθαι, ἅτε τῇ θείᾳ προνοίᾳ οὐ μόνον τῶν ἀποτελεσμάτων, ἀλλὰ καὶ τῶν αἰτίων καὶ τῶν τρόπων τοῦ εἶναι ὑποκειμένων.

7-8 συνεργεῖ… προελομένοις

Compendium ST Ia, Q. 23, A. 7 (*Œ* V, 363,14–18): Ὅτι ὥρισται ὁ τῶν προωρισμένων ἀριθμὸς οὐκ εἰδικῶς μόνον, ἀλλὰ καὶ ὑλικῶς, καὶ οὐ μόνον τῷ τῆς γνώσεως τρόπῳ, ἀλλὰ καί τινος ἀρχοειδοῦς προορισμοῦ. Οὐχ οὕτω μέντοι παντάπασι καὶ ἐπὶ τῶν ἐγκαταλελειμμένων ἐστίν· οὗτοι γὰρ εἰς τὸ τῶν ἐκλεκτῶν ἀγαθὸν δοκοῦσιν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ προδιατετάχθαι, "οἷς πάντα συνεργεῖ εἰς τὸ ἀγαθόν".

15 ὑπωπιάσει… δουλαγωγήσει

Compendium SG IV, 70 (*Œ* V, 317,28–30): Καὶ αὐτὸς ὁ Ἀπόστολός φησι περὶ ἑαυτοῦ· "Ὑπωπιάζω μου τὸ σῶμα καὶ δουλαγαγῶ, μήπως ἄλλοις κηρύξας, αὐτὸς ἀδόκιμος γένωμαι".

7., 17 Αὐγουστῖνος

Aug., *sent.* 379 (134,1–9): Οὐδένα πρὸς τὴν ἁμαρτίαν ὁ Θεὸς ἀναγκάζει, προγινώσκει μέντοι τοὺς ἁμαρτησομένους ἰδίᾳ θελήσει. Διὰ τί τοίνυν ἃ προειδὼς οὐκ ἀναγκάζει, ταῦτα δίκαιος ὢν οὐ κολάσει; Ὥσπερ γὰρ ἡ τῶν πραγμάτων μνήμη οὐκ ἀναγκάζει γίνεσθαι τὰ παρελθόντα, οὕτως οὐδ' ἡ τοῦ Θεοῦ πρόγνωσις ἀναγκάζει γενήσεσθαι τὰ μέλλοντα. Καὶ ὥσπερ ὁ ἄνθρωπός τινων μὲν ὧν ποιεῖ μέμνηται, οὐ μὴν ποιεῖ πάντα ὧν μέμνηται, οὕτω καὶ ὁ Θεὸς πάντα μὲν ὧν ἐστι δημιουργὸς προγινώσκει, οὐ μὴν πάντων ἃ προεῖδεν, ἐστὶ καὶ δημιουργός· ὧν δ' οὐκ ἔστιν αἴτιος πονηρός, τούτων δίκαιός ἐστιν ἐκδικητής.

23–24 ἰδίως… ἀνήκει

ST IIa IIae, Q. 1, A. 8 Resp. (*Par. Gr.* 1237, 5v/8v, 23–27): Ἔτι, ὥσπερ ἀναγκαῖόν ἐστιν ἐν τῇ πίστει πιστεύειν τὸν Θεὸν παντοκράτορα, οὕτω καὶ τὸ πιστεύειν αὐτὸν πάντα ἐπίστασθαι καὶ πάντα προνοεῖσθαι. Συνέβη δὲ καὶ περὶ ἑκάτερόν τινας πλανηθῆναι. Ἔδει ἄρα ἐν τοῖς τῆς πίστεως ἄρθροις μνήμην γενέσθαι τῆς θείας σοφίας καὶ τῆς θείας προνοίας, ὥσπερ καὶ τοῦ πάντων κρατεῖν.

ST IIa IIae, Q. 1, A. 8 Resp. (*Par. Gr.* 1237, 6r/9r, 24–28)**:** Πρὸς τὸ δεύτερον· αὐτὸ τὸ τῆς Θεότητος ὄνομα πόνοιαν τινὰ σημαίνει, ὡς εἴρηται ἐν τῷ *Πρώτῳ* βιβλίῳ. Ἡ δὲ δύναμις ἐν τοῖς ἔχουσι νοῦν θελήσει μόνῃ καὶ γνώσει ἐνεργεῖ. Καὶ διὰ τοῦτο τὸ παντοκρατορικὸν τοῦ Θεοῦ ὁμοῦ περιέχει, τρόπον τινά, τὴν γνῶσιν καὶ τὴν πρόνοιαν πάντων. Οὐ γὰρ ἂν ἠδύνατο ποιεῖν ὅπερ ἐβούλετο ἐν τοῖς ὑποκάτῳ τούτοις, εἰ μὴ ταῦτα καὶ ἐγίνωσκε καὶ τούτων προενοεῖτο.

Λόγος Δ΄

2., 21 θανατοῖ… ζωογονεῖ

Compendium Iae, Q. 49, A. 2 (*Œ* V, 389,26): …ὡς ἐν τῇ πρώτῃ τῶν *Βασιλειῶν*· "Κύριος θανατοῖ καὶ ζωογονεῖ".

3.2., 10–12 οὐ… αὐτά

Compendium ST Ia, Q. 86, A. 4 (*Œ* V, 462,36–463,2): Ὅτι οὐ γινώσκει τὰ μέλλοντα ἐν ἑαυτοῖς· ὑπὸ γὰρ μόνου τοῦ Θεοῦ οὕτω γινώσκονται, ᾧ πάντα εἰσὶ παρόντα, τῆς αὐτοῦ νοήσεως ἐπὶ πάντα φερομένης τὸν χρόνον ὁμοῦ. Ἐν δὲ ταῖς αὐτῶν αἰτίαις ἔνια γινώσκει, καὶ τὰ μὲν ἀναγκαίως ἐξ αὐτῶν προϊόντα βεβαίῳ ἐπιστήμῃ γινώσκει, ὡς οἱ ἀστρολόγοι τὴν μέλλουσαν ἔκλειψιν, τὰ δὲ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον στοχαστικῶς ἢ μᾶλλον καὶ ἧττον, καθόσον καὶ τὰ αἴτια μᾶλλον ἢ ἧττον ἐπὶ τὰ ἀποτελέσματα ῥέπουσιν.

Compendium SG III, 94 (*Œ* V, 182,8–17): Ἔστι γὰρ ἡ θεία πρόνοια αἰτία καθ' αὑτὴν τοῦ τὸ μὲν ἐνδεχομένως προελθεῖν, τὸ δὲ ἀκυρωθῆναι μὴ δύνασθαι. Οὔτε ἀληθές ἐστι τὸ συνημμένον τοῦτο· 'εἰ ὁ Θεὸς τουτὶ τὸ μέλλον προῄδει, τοῦτ' ἔσται', ἀλλ' ὅτι οὕτως ἔσται, ὡς ὁ Θεὸς προῄδει, τοῦτ' εἶναι μέλλον. Προῄδει δὲ τοῦτ' εἶναι μέλλον ἐνδεχομένως. Ἕπεται τοίνυν ἀψευδῶς ὡς ἔσται, ἐνδεχομένως δὲ καὶ οὐκ ἐξ ἀνάγκης. Οὔτε, εἰ πάντα ὑπὸ τῆς θείας ἄγονται προνοίας, οὐδέν ἐστιν ἐφ' ἡμῖν· οὕτω γάρ εἰσιν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ προεγνωσμένα, ὥσθ' ὑφ' ἡμῶν ἐλευθέρως γίνεσθαι, ἅτε τῇ θείᾳ προνοίᾳ οὐ μόνον τῶν ἀποτελεσμάτων, ἀλλὰ καὶ τῶν αἰτίων καὶ τῶν τρόπων τοῦ εἶναι ὑποκειμένων.

4.2. 1–8 Ὧν… λόγων

Compendium SG III, 147 (*Œ* V, 221,26–222,28): Δέδοται μὲν γὰρ τοῖς ἀνθρώποις φυσική τις ἐκ Θεοῦ χορηγία πρὸς τὸ τυγχάνειν τοῦ τέλους, καὶ τρόπος κυβερνήσεως ὑψηλότερος κατὰ τὴν τοῦ τέλους ἀναλογίαν, οἷον νοῦς καὶ λόγος, δι' ὧν τὴν ἀλήθειαν διακρίνειν καὶ παρακολουθεῖν δύναται· καὶ δυνάμεις αἰσθητικαὶ ἔνδοθέν τε καὶ ἔξωθεν, δι' ὧν βοηθοῖτ' ἂν πρὸς τὸ τὴν ἀλήθειαν ἐξετάζειν· καὶ ἡ τοῦ προφορικοῦ λόγου χρῆσις, ἵν' οὕτως ἀλλήλοις βοηθῶσιν οἱ ἄνθρωποι, φανεροῦντες τὴν συνεγνωσμένην ἀλήθειαν ἑαυτοῖς καὶ πρὸς ἄλλους, ὥσπερ καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις τῆς ζωῆς ἀναγκαίοις τῇ γλώττῃ χρώμενοι. Ἀλλὰ καὶ περαιτέρω τὸ ἔσχατον τοῦ ἀνθρώπου τέλος ἔν τινι τῆς ἀληθείας γνώσει συνέστηκεν τὴν φυσικὴν αὐτοῦ δύναμιν ὑπερβαίνοντι, ὥστ' αὐτὴν δηλονότι τὴν πρώτην ἀλήθειαν ἐν ἑαυτῇ δύνασθαι καθορᾶν, ὥστε καὶ ἐκ τοῦ τέλους μάλιστα τὸν τῆς ἐκ Θεοῦ κυβερνήσεως διαφορώτερον τρόπον ἐν ἀνθρώποις καταλαμβάνεσθαι. Τὰ γὰρ ἄλλα κτίσματα, μὴ δυνάμενα πρός τι τέλος ἀφικέσθαι τὴν φυσικὴν αὐτῶν δύναμιν ὑπερβαῖνον, καὶ τῆς προνοίας ἀναλογούσης ἀπολαύει τῷ τέλει. Τεταγμένος τοίνυν ὁ ἄνθρωπος πρὸς τέλος τὴν αὐτοῦ δύναμιν ὑπερβαῖνον εἰκότως ὑπερφυοῦς τινος βοηθείας δεῖται θεόθεν χορηγουμένης, δι' ἧς ἂν τείνοι πρὸς τὸ τέλος.

Compendium SG III, 148 (*Œ* V, 222,22–24): Δεῖται τοίνυν θείας βοηθείας ὁ ἄνθρωπος, ἵνα μὴ διὰ τούτων τῶν κωλυμάτων τοῦ ἐσχάτου τέλους παντελῶς ἀποπέσῃ.

Compendium SG III, 155 (*Œ* V, 233,11–15): Ἡ ἄρα διαμονὴ τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῷ ἀγαθῷ παρὰ τοῦ Θεοῦ ἐστι, καὶ δεῖται τῆς ἐκ τῆς θείας χάριτος βοηθείας πρὸς τὸ μέχρι τέλους ἐν τῷ ἀγαθῷ διαμένειν, οὐ διδομένης ἐπὶ τῇ καθ' ἕξιν χάριτι πρὸς τὸ τἀγαθὰ πράττειν ἄλλης χάριτος πρὸς τὸ διαμένειν, ἀλλὰ μετὰ πάσας τὰς ἀπὸ τῆς χάριτος ἕξεις τῆς θείας προνοίας ἔξωθεν κυβερνώσης τὸν ἄνθρωπον.

4.3. 1–4 Γενικὸν … προμήθεια

Compendium SG III, 64 (*Œ* V, 156,4–7): Ὁ Θεὸς ἄρα τῇ προνοίᾳ τῆς ἑαυτοῦ σοφίας κυβέρνησιν καὶ διοίκησιν τοῖς πράγμασι χορηγεῖ, δι' ἧς αὐτὰ πρὸς τὸ ἔσχατον κατευθύνει τέλος, ὅπερ ἐστὶν αὐτός, ὁ καὶ ταῦτα πεποιηκώς.

Compendium ST Ia, Q. 23, A. 2 (*Œ* V, 361,20–24): Ὅτι ὁ προορισμὸς οὐκ ἔστι τι ἐν τοῖς προωρισμένοις, ἀλλ' ἐν τῷ προορίζοντι· ὃ μὲν γάρ, μέρος προνοίας, ἡ δέ, ὡς ἔστι λόγος ἐν τῷ τοῦ προνοοῦντος λογισμῷ εἴρηται. Ἀλλ' ἡ διαχείρισις τῆς προνοίας, ἣ καὶ 'κυβέρνησις' λέγεται, παθητικῶς μὲν ἔστιν ἐν τοῖς κυβερνωμένοις, ἐνεργητικῶς δὲ ἐν τῷ κυβερνῶντι.

4–8 Ἐπεὶ … καλεῖται

Compendium ST Ia, Q. 23, A. 1 (*Œ* V, 360,34–361,5): Ὅθεν ἰδίως ἡ λογικὴ κτίσις, δεκτικὴ οὖσα τῆς αἰωνίου ζωῆς, ἄγεται εἰς αὐτὴν ὥσπερ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ πεμπομένη, ἧς δὴ πομπῆς ὁ λόγος ἐν αὐτῷ προϋφίσταται, ὡς καὶ ὁ λόγος τῆς εἰς τὸ τέλος τάξεως πάντων, ὅ φαμεν 'πρόνοιαν'. Ὁ δὲ τοῦ ἐσομένου λόγος, ἐν τῇ τοῦ ποιητοῦ διανοίᾳ ὑπάρχων, προϋπόστασίς τίς ἐστιν αὐτοῦ τοῦ πράγματος· ὅθεν ὁ λόγος τῆς ἐπὶ τὴν αἰώνιον ζωὴν ὁδηγίας τῆς λογικῆς φύσεως προορισμὸς ὀνομάζεται· ὁρίζειν γάρ, τὸ τὸν ὅρον ἐφ' ὃν δεῖ ἀχθῆναι προϋποτιθέναι. Καὶ οὕτως ὁ προορισμὸς προνοίας μέρος ἐστίν.

Compendium ST Ia, Q. 23, A. 1 (*Œ* V, 361,12–15): Τὰ δὲ ἄλλα κτίσματα, ὡς μὴ δεκτικὰ τέλους τοιούτου τὴν εὐπορίαν καὶ τὸν λόγον τῆς κτιστῆς φύσεως ὑπερβαίνοντος, οὐ κυρίως λέγονται 'προωρίσθαι', καταχρηστικῶς δέ, τῇ πρὸς τὸ ἐφικτὸν καὶ οἰκεῖον τέλος παραθέσει, ὅτι καὶ αὐτὰ εἰς αὐτὸ τῇ θείᾳ προνοίᾳ τάττονται.

8.13 Τῶν … χορηγίας

Compendium ST Ia, Q. 23, A. 1 (*Œ* V, 360,28–33): Πάντα γὰρ τῇ θείᾳ προνοίᾳ ὑπόκεινται. Τῆς δὲ προνοίας τὸ εἰς τὸ τέλος τὰ πράγματα τάττειν, ὡς εἴρηται. Εἰς ὃ δὲ τάττονται τέλος ὑπὸ Θεοῦ τὰ ὄντα διττόν, ἓν μὲν ὑπερφυές, ἡ αἰώνιος ζωή, ἐν τῇ θείᾳ θεωρίᾳ συνισταμένη, ἓν δὲ τὸ τῇ φύσει οἰκεῖον, καὶ οὗ τὰ κτιστὰ δύνανται ἅπτεσθαι τῇ οἰκείᾳ δυνάμει.

Compendium SG III, 25 (*Œ* V, 131,33–34): Δῆλον δὲ τοῦτο καὶ ἐντεῦθεν, ὅτι ὁ ἀνθρώπινος νοῦς μᾶλλον ἐπιθυμεῖ καὶ ἥδεται τῇ γνώσει τῶν θείων.

Compendium SG III, 25 (*Œ* V, 132,6–7): Ἡ θεία ἄρα γνῶσις ἔσχατον τέλος τοῦ ἀνθρώπου καὶ πάσης νοερᾶς οὐσίας, ὅπερ ‘εὐδαιμονία’ καὶ ‘μακαριότης’ ὀνομάζεται.

Compendium SG III, 25 (*Œ* V, 132,9–12): …καὶ τὸ ἐν τῷ *Ἰωάννῃ*· “Αὕτη δε ἐστιν ἡ αἰώνιος ζωή, ἵνα γινώσκωσι σὲ τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεόν”, καὶ Ἀριστοτέλης ἐν ἐσχάτῳ τῶν *Ἠθικῶν* τὴν ἐσχάτην τοῦ ἀνθρώπου εὐδαιμονίαν θεωρητικὴν εἶναί φησι κατὰ τὴν θεωρίαν τοῦ ἀρίστου θεωρητοῦ.

Compendium SG III, 26 (*Œ* V, 133,5–8): Πολλῷ τοίνυν ἄρα μᾶλλον οὐδ’ ἑτέρα τις ἐνέργεια θελήσεως ἡ εὐδαιμονία ἐστίν, ἀλλ’ ἐν τῷ γινώσκειν τὸν Θεὸν διὰ τοῦ νοῦ ἡ ἐσχάτη τοῦ ἀνθρώπου εὐδαιμονία· οὐσιωδῶς γὰρ μακαριότης τοῦ ἀνθρώπου ἐστὶν ἡ ἐνέργεια, δι’ ἧς φθάνει πρὸς τὸν Θεόν.

Compendium SG III, 52 (*Œ* V, 146,34–38): Ἐντεῦθέν ἐστι τὸ ἐν τῇ *Πρὸς Ῥωμαίους*· “Ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ ζωὴ αἰώνιος”, ὅτι πρὸς τὴν θείαν μακαριότητα, ἥτις καὶ ‘ζωὴ αἰώνιος’ λέγεται, ἐν τῇ θείᾳ θεωρίᾳ συνισταμένη, μόνον τῇ τοῦ Θεοῦ χάριτι φθάνομεν, διότι ἡ θεία θεωρία πᾶσαν κτιστὴν εὐπορίαν ὑπερβαίνει, καὶ πρὸς ταύτην ἀδύνατον ἐλθεῖν, εἰ μὴ διὰ τῆς θείας δωρεᾶς.

13–17 Ἡ…ἔχουσι

Compendium ST Ia, Q. 64, A. 4 (*Œ* V, 415,30–35): Περὶ μὲν οὖν τῶν ἀνθρωπίνων ψυχῶν σαφές ἐστιν ἐκ τούτων καὶ πολλῶν ἄλλων λογίων ἢ εἰς τὸν οὐρανὸν τὰς ἀξίας ἀναλαμβάνεσθαι ἢ εἰς τὴν κόλασιν κατασπᾶσθαι, αἷς ὁ τόπος ἐκεῖνος ἐκ τῆς θείας ἀποδίδοται δικαιοσύνης, ἐπειδὰν τελειωθῶσι, τουτέστι τὰ σώματα ἀναλάβωσιν ἐν τῇ ἀναστάσει, καὶ τὴν τοῖς σώμασιν ὀφειλομένην δίκην ἐκ προσθήκης ἀποτίνειν μελλούσας.

Compendium ST Ia IIae, Q. 19, A. 8/10 (*Œ* VI, 25,26–29): Εἰ δὲ θέλει τὴν καταδίκην τινὸς ὁ Θεός, ἐπεὶ οὐ τῷ λόγῳ τῆς καταδίκης καὶ τοῦ θανάτου (θέλει γὰρ πάντας μᾶλλον σωθῆναι), ἀλλὰ τῷ τοῦ δικαίου, ἀρκεῖ τὸ θέλειν τὸν ἄνθρωπον τὴν θείαν δικαιοσύνην καὶ τὸ τὴν τῆς φύσεως τάξιν τηρεῖσθαι.

17–24 Διπλῆς…ἀποδεδοκιμασμένοι

Compendium ST Ia, Q. 23, A. 3 (*Œ* V, 361,25–33): Ὅτι ὁ Θεὸς καί τινας ἀποδοκιμάζει, καὶ ἔστιν ἡ ἀποδοκιμασία μέρος προνοίας, ὡς καὶ ὁ προορισμός. Ὥσπερ γὰρ ὁ προορισμὸς περιέχει πρόθεσιν τοῦ δοῦναι χάριν καὶ δόξαν, οὕτω καὶ ἡ ἀποδοκιμασία θέλησιν περιέχει τοῦ συγχωρεῖν εἰς ἁμαρτίαν ἐμπίπτειν τινὰ καὶ δίκην κατακρίσεως ἐπιφέρειν ἀντὶ τῆς ἁμαρτίας. Ἔστι δὲ ὁ μὲν προορισμὸς αἴτιος σωτηρίας ἐν τοῖς προωρισμένοις, ὡς καὶ τῆς μελλούσης δόξης καὶ τῆς ἐνταῦθα χάριτος, ἡ δὲ ἀποδοκιμασία τῆς μὲν ἁμαρτίας ἐνταῦθα οὐκ αἰτία, τοῦ δὲ ἀποδοθησομένου αὐτῇ, ὅτι ἡ ἁμαρτία πρόεισιν ἐκ τοῦ αὐτεξουσίου τοῦ ἀποδεδοκιμασμένου.

24–32 Οἱ…ῥάβδῳ

Compendium ST Ia, Q. 23, A. 7 (*Œ* V, 363,14–18): Ὅτι ὥρισται ὁ τῶν προωρισμένων ἀριθμὸς οὐκ εἰδικῶς μόνον, ἀλλὰ καὶ ὑλικῶς, καὶ οὐ μόνον τῷ τῆς γνώσεως τρόπῳ, ἀλλὰ καί τινος ἀρχοειδοῦς προορισμοῦ. Οὐχ οὕτω μέντοι παντάπασι καὶ ἐπὶ τῶν ἐγκαταλελειμμένων ἐστίν· οὗτοι γὰρ εἰς τὸ τῶν ἐκλεκτῶν ἀγαθὸν δοκοῦσιν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ προδιατετάχθαι, οἷς “πάντα συνεργεῖ εἰς τὸ ἀγαθόν”.

5.1., 20-22 Οὐ…τελευτῆς

Compendium SG III, 78 (*Œ* V, 166,32–167,1): Ἐπεὶ δὲ τῇ θείᾳ προνοίᾳ προσήκει τὸ σύμφωνον τὴν ἐν τοῖς πράγμασι σῴζεσθαι τάξιν, τάξις δέ ἐστι τὸ ἀπὸ τῶν ἄκρων μέχρι τῶν ἐσχάτων ἀναλόγως κατιέναι, ἀνάγκη τὴν θείαν πρόνοιαν κατά τινα ἀναλογίαν καὶ μέχρι τῶν

ἐσχάτων προϊέναι πραγμάτων. Αὕτη δέ ἐστιν ἡ τάξις ἵν', ὥσπερ ὑπὸ τὸν Θεόν εἰσι τὰ ἀκρότατα τῶν κτισμάτων καὶ ὑπ' αὐτοῦ διοικοῦνται, οὕτω καὶ τὰ ὑποκάτω ὑπὸ τὰ ὑπερέχοντα κτίσματα ᾖσιν καὶ ἄρχωνται ὑπ' ἐκείνων. Τῶν δὲ κτισμάτων πάντων ἀνώτερα εἰσὶ τὰ λογικά, ὡς ἐκ τῶν εἰρημένων φανερόν.

27–31 Δεῖ…ἀπότευξιν

Compendium SG III, 140 (*Œ* V, 217,12–14): Ἔτι, οἱ διὰ τῆς θείας χωροῦντες τάξεως τοῦ τέλους τυγχάνουσιν, ὅπερ ἀμοιβῆς ἔχει λόγον, οἱ δὲ τῆς τάξεως ἀποχωροῦντες τοῦ τέλους τοῦ ἀγαθοῦ ἀποκλείονται διὰ τῆς ἁμαρτίας, ὅ ἐστι τὸ κολάζεσθαι.

5.2., 10–11 ἐξελέξατο…υἱοθεσίαν

Compendium SG III, 150 (*Œ* V, 225,9–12): Ὅθεν καὶ ὁ Ἀπόστολος ἐν τῇ *πρὸς Φιλιππησίους* [sic pro *Ἐφεσίους*] φησίν· "Προώρισεν ἡμᾶς εἰς υἱοθεσίαν κατὰ τὴν πρόθεσιν τῆς θελήσεως αὐτοῦ, εἰς ἔπαινον τῆς δόξης τῆς χάριτος αὐτοῦ, ἐν ᾗ ἐχαρίτωσεν ἡμᾶς ἐν τῷ ἠγαπημένῳ Υἱῷ αὐτοῦ" (Eph. 1,5).

Compendium SG III, 163 (*Œ* V, 238,35–37): Οὓς μὲν οὖν προδιετάξατο ὁδηγησομένους εἰς τὸ τέλος, προορίσαι λέγεται, ὡς ἐν τῇ *Πρὸς Ἐφεσίους*· "Ὃς προώρισεν ἡμᾶς εἰς υἱοθεσίαν, κατὰ τὴν πρόθεσιν τῆς βουλήσεως αὐτοῦ".

Compendium SG III, 163 (*Œ* V, 239,3–4): ὡς ἐν τῇ *Πρὸς Ἐφεσίους*· "Ἐξελέξατο ἡμᾶς ἐν αὐτῷ πρὸ καταβολῆς κόσμου" (Eph. 1,4).

Compendium ST Ia, Q. 23, A. 4 (*Œ* V, 362,3–4): Ὅτι ὁ Θεὸς ἐκλέγεται τοὺς εἰς σωτηρίαν προωρισμένους, ὡς ἐν τῇ *Πρὸς Ἐφεσίους*· "Ἐξελέξατο ἡμᾶς ὁ Θεὸς πρὸ καταβολῆς τοῦ κόσμου".

14–16 Εἰ…ἐξῆς

Compendium SG III, 161 (*Œ* V, 237,32–34): Ἐντεῦθέν ἐστι τὸ ἀποστολικὸν ἐν τῇ *Πρὸς Ῥωμαίους*· "Ἢ οὐκ ἔχει ἐξουσίαν ὁ κεραμεὺς τοῦ πηλοῦ ἐκ τοῦ αὐτοῦ φυράματος ποιῆσαι ὃ μὲν εἰς τιμὴν σκεῦος, ὃ δὲ εἰς ἀτιμίαν;".

Compendium ST Ia, Q. 23, A. 5 (*Œ* V, 362,20–25): …τοῦ Ἀποστόλου λέγοντος ἐν τῇ *Πρὸς Ῥωμαίους*· "Εἰ δὲ θέλων ὁ Θεὸς δεῖξαι τὴν ὀργήν" (τουτέστι τὴν δικαίαν τιμωρίαν) "καὶ γνωρίσαι τὴν δύναμιν αὐτοῦ, ὑπέμεινε" (τουτέστι συνεχώρησεν) "ἐν πολλῇ μακροθυμίᾳ σκεύη ὀργῆς κατηρτισμένα εἰς ἀπώλειαν, ἵνα δείξῃ τὸν πλοῦτον τῆς δόξης αὐτοῦ ἐπὶ σκεύη ἐλέους, ἃ προητοίμασεν εἰς δόξαν".

18–20 σκεύη…ἡτοιμασμένα

Compendium Iae, Q. 23, A. 5 (*Œ* V, 362,25–27): …καὶ ἐν τῇ *Πρὸς Τιμόθεον δευτέρᾳ*· "Ἐν τῇ μεγάλῃ δὲ οἰκίᾳ εἰσὶν οὐ μόνον σκεύη χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ, ἀλλὰ καὶ ξύλινα καὶ ὀστράκινα· καὶ ἃ μὲν εἰς τιμήν, ἃ δὲ εἰς ἀτιμίαν".

5.3., 24–28 Δόξα…λήψεται

Compendium ST Ia IIae, Q. 114, A. 5 (*Œ* VI, 150,15–18): Ὁ γὰρ τῆς χάριτος λόγος ἐναντίος ἐστὶ τῷ μισθῷ τῶν ἔργων, κατὰ τὸ τέταρτον τῆς *Πρὸς Ῥωμαίους*· "Τῷ δὲ ἐργαζομένῳ ὁ μισθὸς οὐ λογίζεται κατὰ χάριν, ἀλλὰ κατ' ὀφειλήν"· ἀλλ' ἐκεῖνο ὡς μισθὸν λαμβάνει ὁ ἄνθρωπος, ὃ λογίζεται ὥσπερ τις μισθὸς τοῦ ἔργου ἐκείνου.

6.1. 1–9 Τὸν…δουλευόντων

Compendium SG III, 24 (*Œ* V, 131,8–13): Ὅθεν οὐδ' ἄτοπον εἰ αἱ κινήσεις τῶν οὐρανίων σωμάτων καὶ αἱ ἐνέργειαι τῶν κινούντων αὐτὰς λέγοιντο εἶναι ἀμηγέπη τῶν γινομένων καὶ φθειρομένων σωμάτων ἕνεκα, ἅπερ ἐκείνων εἰσὶν ἀτιμότερα. Οὐ γάρ εἰσιν αὐτῶν ἕνεκα ὡς

ἐσχάτου τέλους, ἀλλὰ τὴν γένεσιν τούτων σκοποῦντα, τὸ ἴδιον σκοποῦσιν ἀγαθὸν καὶ τὴν θείαν ὁμοιότητα ὡς ἔσχατον τέλος.

Compendium SG III, 82 (*Œ* V, 170,16–19): Τὰ δὲ οὐράνια σώματα, ἀνώτερα τῶν ὑποκάτω σωμάτων, ὥστε καὶ εἰδικώτερα καὶ μᾶλλον ποιητικά, καὶ διὰ τοῦτο δρῶσιν εἰς τὰ ὑποκάτω, καὶ τούτοις τὰ ὑποκάτω διατίθενται.

Compendium SG IV, 97 (*Œ* V, 336,29–32): Τῆς δὲ τῶν ὑποκάτω γενέσεως καὶ φθορᾶς ἡ τοῦ οὐρανοῦ κίνησίς ἐστιν αἰτία. Πρὸς τὸ τοίνυν τὴν γένεσιν καὶ τὴν φθορὰν ἐν τοῖς ὑποκάτω παύσασθαι, ἀνάγκη καὶ τὴν τοῦ οὐρανοῦ κίνησιν στῆναι.

6.1. 4–7 τὴν … ποιοῦσι

Compendium SG III, 148 (*Œ* V, 222,22–24): Δεῖται τοίνυν θείας βοηθείας ὁ ἄνθρωπος, ἵνα μὴ διὰ τούτων τῶν κωλυμάτων τοῦ ἐσχάτου τέλους παντελῶς ἀποπέσῃ.

9–14 Ὅθεν … δοξάσαντες

Compendium SG III, 38 (*Œ* V, 137,9–11): Ὅθεν καὶ πολλοὶ πεπλάνηνται, ὡς οἱ τὰ οὐράνια σώματα θεοὺς ἢ τὰ στοιχεῖα ὑπειληφότες, ἢ ὅσα πλάναις συνέστησαν περὶ τῶν τοιούτων ἐν ἀνθρώποις.

Compendium SG III, 84 (*Œ* V, 170,35–171,2): Ὅτι τὰ οὐράνια σώματα οὐ δύνανται αἴτια εἶναι τῶν περὶ τὸν νοῦν. Δέδεικται γὰρ τὸ τὰ ὑποκάτω διὰ τῶν ὑπεράνω διοικεῖσθαι τάξιν εἶναι τῆς θείας προνοίας· ὁ δὲ νοῦς τῇ τῆς φύσεως τάξει πάντων τῶν σωμάτων ὑπέρκειται· ἀδύνατον ἄρα τὰ οὐράνια σώματα εἰς τὸν νοῦν ἄντικρυς δρᾶν. Οὐκ ἄρα δύνανται καθ’ αὐτὰ τῶν περὶ τὸν νοῦν αἴτια εἶναι.

Compendium SG III, 93 (*Œ* V, 179,24–28): Τινὲς δὲ πάντα τὰ ἐνταῦθα ἐξ αὐτομάτου συμβαίνοντα εἰς τὰ οὐράνια ἀνῆγον σώματα καὶ τὰς ἀνθρωπίνας αἱρέσεις, τὴν δύναμιν τῆς τῶν ἀστέρων θέσεως, ᾗ πάντα μετά τινος ἀνάγκης ὑποκεῖσθαι ἐτίθεσαν, ‘εἱμαρμένην’ καλοῦντες, ἥτις δόξα ἀδύνατος καὶ τῆς πίστεως ἀλλοτρία.

13 τὴν … ὑπουργίαν

Compendium SG III, 94 (*Œ* V, 180,35–38): Τὰ δέ τι τῶν πραγμάτων ποιοῦντα ὀργανικῶς ποιεῖ ὑπ’ ἐκείνου κινούμενα, καὶ ἑαυτὰ παραμιγνύντα διακονοῦσι πρὸς τὴν ἐξ ἀιδίου τάξιν τῆς θείας προνοίας, τὸ νοηθέν, ἵν’ οὕτως εἴποιμι, ἐν τοῖς πράγμασιν ἐξαπλοῦντα.

Compendium ST Ia, Q. 104, A. 2 (*Œ* V, 483,34–39): Ὅτι οὐκ ἀμέσως ὁ Θεὸς συντηρεῖ πᾶσαν τὴν κτίσιν, ἀλλὰ μεσιτευόντων τινῶν κτισμάτων, οἷς ὑπουργικῶς τὸ αἰτιῶδες ἔνειμεν ὁ Θεός, ὡς προείρηται. Εἰ δὲ καὶ ἀμέσως πάντα δεδημιούργηκεν, ἀλλὰ καὶ ἀρχοειδῶς ἀμέσως συντηρεῖ, εἰ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ δημιουργίᾳ τὴν τάξιν αὐτοῖς ἐνέθηκε ταύτην, ὥσθ’ ἕτερα ἑτέρων ἠρτῆσθαι, δι’ ὧν κατὰ δεύτερον λόγον συντηροῖτο ἂν ἐν τῷ εἶναι.

6.2. 4–9 Ἀλλ’ … σῴζονται

Compendium SG III, 99 (*Œ* V, 188,13–15): Ὁ δὲ Θεὸς βουλήσει ἐνεργεῖ, καὶ οὐκ ἀνάγκῃ, ὡς εἴρηται, ὥστε καὶ τὰ μικρότερα τῶν ἀποτελεσμάτων τὰ διὰ τῶν κατωτέρω αἰτίων γινόμενα δύναται ποιεῖν ἀμέσως, ἄνευ τῶν δευτέρων αἰτίων.

26–30 Καὶ … πονηρίαν

Compendium SG III, 81 (*Œ* V, 169,29–38): Ὥσπερ δὲ ἐν ἑνὶ ἀνθρώπῳ ἀταξία συμβαίνει, τοῦ μὲν νοῦ τῇ αἰσθητικῇ δυνάμει δουλεύοντος, τῆς δὲ πρὸς τὴν τοῦ ἀνεπιτηδείου σώματος κίνησιν ἑλκομένης, οὕτω κἀν τῷ πλήθει καὶ τῇ ἀρχῇ τῶν ἀνθρώπων πρόεισιν ἀταξία, ὅταν τις μὴ κατὰ τὴν ἐν τῷ νῷ ὑπεροχὴν ἄρχειν αἱρεθῇ, ἀλλὰ σωματικῇ δυνάμει νοσφίζηται τὴν ἀρχήν, ὡς ἐν τῷ *Ἐκκλησιαστῇ* λέγεται· “Ἔστι πονηρὸν ὃ εἶδον ὑπὸ τὸν ἥλιον, ἄρχοντα μωρὸν ἐν ἀξίᾳ ὑπερεχούσῃ”. Αὕτη δὲ ἡ ἀταξία τὴν θείαν οὐκ ἀναιρεῖ πρόνοιαν· πρόεισι γὰρ

θείᾳ παραχωρήσει διὰ τὴν ἀσθένειαν τῶν ὑποκάτω ποιούντων, ὡς εἴρηται καὶ περὶ τῶν ἄλλων κακῶν.

8., 24 ὃς… ζωογονεῖ
Compendium ST Ia, Q. 49, A. 2 (*Œ* V, 389,26): …ὡς ἐν τῇ πρώτῃ τῶν *Βασιλειῶν*· "Κύριος θανατοῖ καὶ ζωογονεῖ".

26–28 Μὴ… σεαυτῷ
Compendium SG III, 93 (*Œ* V, 179,24–28): Τινὲς δὲ πάντα τὰ ἐνταῦθα ἐξ αὐτομάτου συμβαίνοντα εἰς τὰ οὐράνια ἀνῆγον σώματα καὶ τὰς ἀνθρωπίνας αἱρέσεις, τὴν δύναμιν τῆς τῶν ἀστέρων θέσεως, ᾗ πάντα μετά τινος ἀνάγκης ὑποκεῖσθαι ἐτίθεσαν, 'εἱμαρμένην' καλοῦντες, ἥτις δόξα ἀδύνατος καὶ τῆς πίστεως ἀλλοτρία.

Λόγος Ε΄

40–41 Ὅπως… εὐχῶν
Compendium SG III, 95 (*Œ* V, 182,24–25): Ὅτι τὸ ἀκίνητον τῆς θείας προνοίας οὐκ ἀναιρεῖ τὸ χρήσιμον τῆς εὐχῆς.

1. 12–13 Καὶ… καλῶς
Compendium SG III, 96 (*Œ* V, 184,21–23): Τὴν μὲν γὰρ τάξιν τῆς ἀιδίου διοικήσεως οὐ μεταβάλλουσιν αἱ εὐχαί, ὡς ὑπὸ τὴν τάξιν ὑπάρχουσαι καὶ αὐταί.

2.1., 8–10 Προνοεῖν… τάττεσθαι
Compendium ST Ia, Q. 23, A. 1 (*Œ* V,, 360,29–30): Τῆς δὲ προνοίας τὸ εἰς τὸ τέλος τὰ πράγματα τάττειν, ὡς εἴρηται.

8–15 Προνοεῖν… τέλος
Compendium SG III, 3 (*Œ* V, 117,35–36): Πᾶν γὰρ τὸ ποιοῦν εἰς ὡρισμένον τι τείνει καὶ οἰκεῖον αὐτῷ. Τὸ δὲ οἰκεῖον τινὶ καὶ ἀγαθόν ἐστιν αὐτῷ, Ποιεῖ ἄρα τοῦ ἀγαθοῦ χάριν.
Compendium SG III, 22 (*Œ* V, 126,23–24): Πῶς διαφόρως τὰ πράγματα εἰς τὰ οἰκεῖα τάττονται τέλη (tit.).

12 ἔσχατον τέλος
Compendium SG III, 17 (*Œ* V, 124,36–37): Ὁ Θεὸς ἄρα ἐστὶν ἔσχατον τέλος πάντων.

13–21 δεῖ… δικαίως
Compendium SG III, 64 (*Œ* V, 155,38–156,9): Τὸ γὰρ διοικεῖν τινα οὐδέν ἐστιν ἕτερον ἢ τὸ τάξιν τούτοις ἐπιτιθέναι· ἡ δὲ θεία σοφία οὐ μόνον τάττει τὰ ὄντα κατὰ τὴν τῶν φύσεων καθόλου διάκρισιν καὶ τῶν βαθμῶν αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ τὰς ἐνεργείας ἑκάστου, δι' ὧν ἕκαστον μᾶλλον τῷ ἐσχάτῳ προσαχθήσεται τέλει· τοῦτο δέ ἐστι τὸ διοικεῖν. Ὁ Θεὸς ἄρα τῇ προνοίᾳ τῆς ἑαυτοῦ σοφίας κυβέρνησιν καὶ διοίκησιν τοῖς πράγμασι χορηγεῖ, δι' ἧς αὐτὰ πρὸς τὸ ἔσχατον κατευθύνει τέλος, ὅπερ ἐστὶν αὐτός, ὁ καὶ ταῦτα πεποιηκώς· αὐτῷ γὰρ προσήκει τῷ ποιητῇ πρὸς τὸ τέλος χρῆσθαι τοῖς ἔργοις, οὗ χάριν πεποίηκεν. Ἔστιν ἄρα πάντων τῶν ὄντων τῇ ἑαυτοῦ προνοίᾳ διοικητής…

21–26 Πάντων… τάξεως
Compendium ST Ia, Q. 22, A. 1 (*Œ* V, 359,9–13): Ὅτι ἀνάγκη τιθέναι ἐν τῷ Θεῷ πρόνοιαν, ὡς ἐν τῇ *Σοφίᾳ* λέγεται· "Σὺ δὲ πατήρ, κυβερνῶν προνοίᾳ"· καὶ ἔστιν ἐν τῷ Θεῷ ἡ

πρόνοια ὁ λόγος τῆς πρὸς τὸ τέλος τάξεως τῶν πραγμάτων, οὐχ ὡς ἐν ἀνθρώποις ἡ πρόνοια τὸ εἰς τὸ τέλος τάττειν τὰ ἄλλα ἐστίν, ἢ τῇ πρὸς αὐτοὺς παραθέσει, πρὸς τὸ τῆς ζωῆς δηλαδὴ τέλος.

Compendium SG III, 97 (*Œ* V, 184,35–185,38): Ἐκ δὲ τῶν προειρημένων φανερῶς δύναται καθορᾶσθαι, ὡς ἔπονταί τινι λόγῳ τὰ ὑπὸ τῆς θείας προνοίας διατιθέντα. Καὶ ἐκ μὲν τοῦ τέλους ὁ λόγος λαμβάνεται τῆς τῶν εἰδῶν διαφορᾶς ἐν αὐτοῖς, ἐκ δὲ τῆς τῶν εἰδῶν διαφορᾶς ὁ τῆς τάξεως λόγος. Ἡ μὲ γὰρ τοῦ παντὸς τελειότης καὶ τὸ δεῖν ὑπὸ διαφόρων τὴν θείαν ἀγαθότητα μετασχεθῆναι, ἣν ἕν τι παριστάνειν οὐ δύναται, τὴν ἀνισότητα τῶν πραγμάτων καὶ τὴν τάξιν ἐποίησε καὶ τοὺς βαθμούς, αὕτη δὲ τὴν τῶν εἰδῶν ποικιλίαν. Τὰ δὲ διάφορα εἴδη καὶ διαφόρους ἐνεργείας ἔχειν ἀνάγκη· ἑκάστου δὲ τῇ ἑαυτοῦ ἐνεργείᾳ πρὸς τὸ ἴδιον ἀφικνουμένου τέλους διαφέρουσι καὶ τὰ ἴδια τέλη ἑκάστων, ἐξ ὧν ὁ λόγος ἑκάστου λαμβάνεται, εἰ καὶ τὸ ἔσχατον τέλος πᾶσίν ἐστι κοινόν.

24–26 τῷ…τάξεως

Compendium ST Ia, Q. 56 A. 2 (*Œ* V, 396,38–39): Ἐν δὲ τῷ Θεοῦ Λόγῳ ἐξ ἀιδίου ὑφεστήκασιν οἱ πάντων τῶν ὄντων λόγοι.

26–28 Ἡ…ἀρχή

Compendium SG III, 17 (*Œ* V, 124,18): Ὅτι πάντα τάττονται εἰς ἓν τέλος, ὅπερ ἐστὶν ὁ Θεός (tit.).

Compendium SG III, 17 (*Œ* V, 124,25–26): Ἔστιν ἄρα τέλος τῶν πραγμάτων πάντων αὐτός.

Compendium SG III, 64 (*Œ* V, 155,29–32): Πάντα δὲ πρὸς τὴν θείαν ἀγαθότητα τάττονται ὡς εἰς τέλος. Καὶ ἀνάγκη τὸν Θεόν, ᾧ ἡ ἀγαθότης πρώτως ἀνήκει ὡς οὐσιωδῶς ἐνοῦσα καὶ νοουμένη καὶ ἐρωμένη, τοῖς δὲ ἄλλοις κατὰ μετοχήν, πάντων εἶναι κυβερνήτην.

26–30 Ἡ…τέλος

Compendium ST Ia, Q. 103, A. 1 (*Œ* V, 481,1–4): …ἄλλως τε καὶ ἄριστα γεγενημένα, καὶ τοῦ ἀρίστου ἕνεκα ἢ τοῦ αὐτοῖς, ἢ τοῦ ἁπλῶς, δεῖ αὐτὰ τελειοῦσθαι ἐν τῷ τυγχάνειν τοῦ τέλους, ἀνάγκη τὴν θείαν ἀγαθότητα, ὡς παρήγαγεν αὐτὰ τὴν ἀρχὴν εἶναι, οὕτω καὶ πρὸς τὸ τέλος ἄγειν, ὅ ἐστι τὸ κυβερνᾶν.

26–27 πρὸς^{2}…Θεός

Compendium SG I, 40 (*Œ* V, 28,11): Ἔτι, ἔσχατον τέλος ἐστὶν ὁ Θεός, καὶ ἔσχατον ἀγαθόν.

2.2. 1–4 Αὐτοὶ…πατέρες

Compendium ST Ia, Q. 4, A. 3 (*Œ* V, 342,24–29): Ὅτι τὰ κτίσματα δυνατὸν ὡμοιῶσθαι αὐτῷ λέγεσθαι, ἀλλ’ οὔτε ἐν τῷ αὐτῷ λόγῳ καὶ τρόπῳ τῆς εἰδικῆς κοινωνίας, οὔτε ἐν τῷ αὐτῷ λόγῳ μόνον, εἰ καὶ μὴ τρόπῳ ὡς τὰ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον λεγόμενα, οὔτε ὡς τὰ μὴ συνωνύμως ποιοῦντα, ἅπερ οὐδὲ τοῦ λόγου κοινωνεῖ, ἀλλ’ ὡς κατά τινα ἀμυδρὰν ἀναλογίαν ἐξομοιούμενα· ὥσπερ τὰ ὄντα κατὰ τὸ κοινὸν εἶναι, καθὸ πάντα κατὰ τὸ εἶναι ὡμοίωνται τῷ Θεῷ.

Compendium ST Ia, Q. 22, A. 2 (*Œ* V, 359,19–20): …ἐπεὶ τὸ τοῦ Θεοῦ αἰτιῶδες εἰς πάντα τὰ ὄντα ἐκτείνεται, οὐ μέχρι μόνων τῶν τοῦ εἴδους ἀρχῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν τοῦ ἀτόμου.

19–24 πῶς…οἰκείως

Compendium SG II, 2 (*Œ* V, 61,15–16): …ἐκ τῆς τῶν ποιημάτων ἐπισκέψεως τὴν σοφίαν τοῦ δημιουργοῦ <συμπεραίνειν> δυνάμεθα.

Compendium SG III, 154 (*Œ* V, 228,17–19): Ἐπεὶ δὲ "τὰ ἀόρατα τοῦ Θεοῦ τοῖς ποιήμασι νοούμενα καθορᾶται", οὐ μόνον ἀποκαλύπτονται τοῖς ἀνθρώποις τὰ θεῖα διὰ τῆς χάριτος, ἀλλὰ καί τινα τῶν κτιστῶν, ἃ τῇ ἐπιστήμῃ προσήκει.

Compendium ST Ia, Q. 88, A.3 (*Œ* V, 464,14–16): Ὅτι πολλῷ ἔλαττον δυνήσεται γνῶναι τὴν ὕπαρξιν τῆς ἀκτίστου οὐσίας· καὶ διὰ τοῦτο οὐκ ἔστι τὸ πρώτως ὑφ' ἡμῶν γινωσκόμενον ὁ Θεός, ἀλλὰ μᾶλλον διὰ τῶν κτισμάτων ἐπὶ τὴν αὐτοῦ γνῶσιν ἐρχόμεθα.

24–26 Τὸ … διακονίας

Compendium SG III, 100 (*Œ* V, 189,12–14): Ἔτι, οὐ παρὰ τὴν τοῦ ὀργάνου φύσιν τὸ ὑπὸ τοῦ πρώτου ποιοῦντος κινεῖσθαι, οἰκεῖον μὲν οὖν [an ὂν?] αὐτοῦ· τὰ δὲ μετὰ τὸν Θεὸν πάντα τὸν πρῶτον ποιοῦντα ὥσπερ ὄργανά εἰσιν αὐτοῦ, γεγονότα ὥστε δουλεύειν αὐτῷ.

3. 1–3 Ἡ … ἅπαντα

Compendium SG III, 92 (*Œ* V, 178,8–11): Παρὰ τὴν θείαν μέντοι γε πρόνοιαν οὐδὲν συμβῆναι ἀγαθὸν δύναται τῷ ἀνθρώπῳ, ἤτις, ὥσπερ ποιητική, οὕτω καὶ προνοητικὴ καὶ διοικητική ἐστι τοῦ ὄντος καθὸ ὄν· διὸ πάντα ὑφ' ἑαυτὴν περιέχει.

4–6 Αὕτη … ἀξίαν

Compendium SG III, 111 (*Œ* V, 195,18–32): Ὑπερέχουσι γὰρ τῶν ἄλλων κτισμάτων τῇ τε τῆς φύσεως τελειότητι· μόνα γὰρ τῶν ἰδίων ἐνεργειῶν ἐλευθέρως ἄρχει, ἑαυτὰ ἄγοντα ἐπὶ τὸ πρακτέον, τῶν ἄλλων ἀγομένων ἐπὶ τὰ οἰκεῖα ἔργα μᾶλλον ἢ ἀγόντων· καὶ τῇ τοῦ τέλους ἀξίᾳ. Μόνα γὰρ τοῦ ἐσχάτου τέλους πάντων τῇ ἑαυτῶν ἐνεργείᾳ ἅπτονται, γινώσκοντα καὶ ἀγαπῶντα τὸν Θεὸν δηλαδή, τῶν ἄλλων ἐφικνουμένων τοῦ ἐσχάτου τέλους κατά τινα μόνον μετοχὴν ὁμοιότητος. […] Οὕτω τοίνυν καὶ ὁ τῆς τάξεως λόγος, καθ' ὃν τῇ θείᾳ προνοίᾳ τὰ λογικὰ ὑπόκεινται κτίσματα, ἄλλος ἐστί, καὶ ἕτερος καθ' ὃν τὰ ἄλλα τάττονται κτίσματα.

7–8 πάντας … ἐλθεῖν

Compendium SG III, 159 (*Œ* V, 236,6–7): "Θέλει γὰρ πάντας ἀνθρώπους σωθῆναι", καὶ ἐν τῇ *Πρὸς Τιμόθεον* λέγεται καὶ τὰ ἑξῆς.

Compendium ST Ia, Q. 19, A. 6 (*Œ* V, 355,4–17): Τὸ δέ· "ὃς καὶ θέλει πάντας ἀνθρώπους σωθῆναι", νοεῖται ὡς ἢ θέλει τοὺς σῴζεσθαι βουλομένους (οὐ γάρ ἐστιν ἀληθὲς ὅτι μηδείς ἐστιν ὃν μὴ θέλει σωθῆναι) ἢ ἐκ πάσης τῶν ἀνθρώπων τάξεως, ἢ τῇ ἡγουμένῃ βουλήσει, ἀλλ' οὐ τῇ ἑπομένῃ. Ὧν ἡ διάκρισις οὐ κατ' αὐτὴν τὴν θείαν βούλησιν, ἀλλὰ κατὰ τὰ θελητά. Θέλει γὰρ ὁ Θεὸς πάντα ἄνθρωπον σῴζεσθαι προηγουμένως, ἀλλ' ἑπομένως θέλει τὸν ἁμαρτωλὸν κολάζεσθαι, ὥσπερ καὶ ὁ δίκαιος δικαστὴς προηγουμένως θέλει πάντα ἄνθρωπον ζῆν, ἑπομένως δὲ τὸν φονέα ἀναρτηθῆναι. Τὸ δὲ προηγουμένως θέλειν οὐχ ἁπλῶς ἐστι θέλειν, ἀλλά πη· τὸ γὰρ ἁπλῶς τι θέλειν ἐστὶν ὅταν ἐκεῖνό τις θέλῃ θεωρηθέντων πάντων τῶν μερικῶν περιστατικῶν, ἐν οἷς ἐστι τὸ ἑπομένως θέλειν. Ὅθεν ὁ δίκαιος κριτὴς ἁπλῶς θέλει τὸν φονέα ἀναρτηθῆναι, εἰ καί πῃ θέλει τοῦτον ζῆν, δηλονότι ὡς ἄνθρωπον. Καὶ οὕτω δῆλον ὡς, ὅπερ ἂν ὁ Θεὸς ἁπλῶς θέλοι, γίνεται, εἰ καί τι, ὃ προηγουμένως θέλει, οὐ γίνεται.

8–11 Διὸ … ποικίλλεται

Compendium SG III, 113 (*Œ* V, 197,15–21): Οὕτω γὰρ ἕκαστον εἰς τὴν ἰδίαν ἐνέργειαν ὑπὸ Θεοῦ τάττεται, ὡς καὶ τῇ αὐτοῦ προνοίᾳ ὑπόκειται· ἡ δὲ λογικὴ κτίσις τῇ θείᾳ προνοίᾳ ὑπόκειται, ὡς ἂν δι' ἑαυτὴν κυβερνωμένη καὶ τῆς προνοίας τυγχάνουσα οὐ μόνον διὰ τὸ εἶδος, ὡς τὰ ἄλλα φθαρτά· τὸ γὰρ τοῦ εἴδους ἕνεκα μόνον κυβερνώμενον ἄτομον οὐ δι' ἑαυτὸ κυβερνᾶται. Τὰ λογικὰ ἄρα κτίσματα ὁδηγίαν ὑπὸ Θεοῦ πρὸς τὰς ἑαυτῶν ἐνεργείας λαμβάνουσιν οὐ διὰ τὸ εἶδος μόνον, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸ ἄτομον.

Compendium ST Ia, Q. 22, A. 3 (*Œ* V, 360,15–20): Ὅτι ὁ Θεὸς κατὰ μὲν τὸν λόγον τῆς εἰς τὸ τέλος τάξεως τῶν προνοουμένων ἀμέσως πάντων προνοεῖ, κατὰ δὲ τὴν τῆς τοιαύτης

τάξεως διαχείρισιν, ἣ ‘διεξαγωγὴ’ καλεῖται, εἰσί τινα μέσα τῆς θείας προνοίας, διὰ τῶν ὑψηλοτέρων τῶν ταπεινοτέρων κυβερνωμένων οὐκ ἀσθενείᾳ τῆς προνοητικῆς δυνάμεως, ἀλλὰ ὑπερβολῇ ἀγαθότητος μεταδιδούσῃ καὶ τοῖς ποιήμασι τῆς αἰτιώδους ἀξίας.

4.1. 26–33 Αὐτοὶ… παρεῖναι

Compendium ST Ia, Q. 23, A. 1 (*Œ* V, 360,34–361,5): Ὅθεν ἰδίως ἡ λογικὴ κτίσις, δεκτικὴ οὖσα τῆς αἰωνίου ζωῆς, ἄγεται εἰς αὐτὴν ὥσπερ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ πεμπομένη, ἧς δὴ πομπῆς ὁ λόγος ἐν αὐτῷ πρϋφίσταται, ὡς καὶ ὁ λόγος τῆς εἰς τὸ τέλος τάξεως πάντων, ὅ φαμεν πρόνοιαν. Ὁ δὲ τοῦ ἐσομένου λόγος, ἐν τῇ τοῦ ποιητοῦ διανοίᾳ ὑπάρχων, προϋπόστασίς τίς ἐστιν αὐτοῦ τοῦ πράγματος· ὅθεν ὁ λόγος τῆς ἐπὶ τὴν αἰώνιον ζωὴν ὁδηγίας τῆς λογικῆς φύσεως ‘προορισμὸς’ ὀνομάζεται· ὁρίζειν γὰρ τὸ τὸν ὅρον ἀφ’ ὃν δεῖ ἀχθῆναι προϋποτιθέναι, καὶ οὕτως ὁ προορισμὸς προνοίας μέρος ἐστίν.

30–33 τῇ… παρεῖναι

Compendium ST Ia, Q. 14, A. 11 (*Œ* V, 350,38–351,1): Πᾶσαι γὰρ αἱ ἐν τοῖς κτίσμασι τελειότητες καθ’ ὑπεροχὴν προϋφεστᾶσιν [ex. edit. προϋφεστῶσιν correxi] ἐν τῷ Θεῷ.

Compendium ST Ia, Q. 15, A. 3 (*Œ* V, 352,5–8): Λόγοι γάρ εἰσι τῶν ὄντων, ἐν τῷ θείῳ προϋφεστῶτες νῷ· πάντων δὲ ὁ Θεὸς λόγους ἰδίους ἔχει, ὥστε καὶ πάντων ἰδέας ἢ ὡς παράδειγμα τῶν κατὰ χρόνον δημιουργηθέντων ἢ ὡς λόγος τῶν γινωσκομένων.

Compendium ST Ia, Q. 22, A. 1 (*Œ* V, 359,10–12): Καὶ ἔστιν ἐν τῷ Θεῷ ἡ πρόνοια ὁ λόγος τῆς πρὸς τὸ τέλος τάξεως τῶν πραγμάτων, οὐχ ὡς ἐν ἀνθρώποις ἡ πρόνοια τὸ εἰς τὸ τέλος τάττειν τὰ ἄλλα ἐστίν.

Compendium ST Ia, Q. 56, A. 2 (*Œ* V, 396,38–39): …ἐν δὲ τῷ Θεοῦ Λόγῳ ἐξ ἀιδίου ὑφεστήκασιν οἱ πάντων τῶν ὄντων λόγοι.

4.2. 21–23 Ὅτι… Θεῷ

Compendium ST Ia, Q. 23, A. 2 (*Œ* V, 362,20–22): Ὅτι ὁ προορισμὸς οὐκ ἔστι τι ἐν τοῖς προωρισμένοις, ἀλλ’ ἐν τῷ προορίζοντι· ὁ μὲν γὰρ μέρος προνοίας, ἡ δέ, ὡς ἔστι λόγος ἐν τῷ τοῦ προνοοῦντος λογισμῷ εἴρηται.

21–28 Ὅτι… συμμετρούμενον

Compendium ST Ia, Q. 23, A. 8 (*Œ* V, 363,37–364,3): Εἰ δὲ λέγοι τις ὅτι ὁ μὲν προορισμὸς ἀίδιος, αἱ δ’ εὐχαὶ καὶ τὰ ἄλλα ἐν χρόνῳ, τὸ δ’ ἐν χρόνῳ οὐ προηγεῖται τοῦ ἀιδίου οὐδὲ βοηθεῖ πρὸς τὸ εἶναι ἐκεῖνο, ἢ ὅτι τὸ μὲν δεῖσθαι βοηθείας δι’ ἀσθένειαν συμβαίνει δυνάμεως…

5. 11–14 Συγχωρεῖ… ἐστί

Compendium SG III, 96 (*Œ* V, 183,27–28): Ἔστι δ’ ὅτε καὶ οὓς μάλιστα φιλεῖ, τούτων οὐκ ἀποπληροῖ τὰς δεήσεις, ἵν’ ἀποπληρώσῃ ὃ μᾶλλον τῷ ζητοῦντι συνοίσει.

16–17 τὸ^{2}… μετεωρίζουσι

Compendium SG IV, 54 (*Œ* V, 299,19–21): Ἔτι, ἀναγκαῖον ἦν τὸν ἄνθρωπον, ἐπὶ τὴν τελείαν μακαριότητα τεταγμένον, εἰς τὸν θεῖον ἐνάγεσθαι ἔρωτα· καὶ γὰρ ἀπολαύειν μὲν ἀξιοῦται ὁ ἐπιθυμήσας σφοδρῶς…

26–28 Εἰ… εὔχεσθαι

Compendium SG III, 95 (*Œ* V, 182,29–32): Ταῖς γὰρ εὐσεβέσι τῆς λογικῆς κτίσεως ἐπιθυμίαις ἁρμόζον ἐστὶ συγκατατίθεσθαι τὸν Θεόν, οὐχ ὡς τῶν ἡμετέρων ἐπιθυμιῶν τὸν ἀκίνητον κινουσῶν Θεόν, ἀλλ’ ὡς ἐκ τῆς ἐκείνου προϊόντος ἀγαθότητος τοῦ τελειοῦν οἰκείως τὰ ἐπιθυμητά.

26–28 Εἰ… αἰτεῖσθε

Compendium SG III, 96 (*Œ* V, 183,9–12): Εἰ δὲ πολλάκις αἰτοῦντες οὐκ εἰσακούονται, τοῦτ' ἔστι διὰ τὸ μὴ εἶναι τὸ αἰτούμενον ἀληθῶς ἀγαθόν, ἀλλὰ δοκοῦν ἀγαθόν, ἁπλῶς δὲ κακόν, ὡς ἐν τῇ *Ἰακώβου ἐπιστολῇ*· "Αἰτεῖτε καὶ οὐ λαμβάνετε, ὅτι κακῶς αἰτεῖσθε".

28 Αἰτεῖτε… αἰτεῖσθε

Compendium SG III, 96 (*Œ* V, 183,30–32): …ὡς ἐν τῷ *Κατὰ Ματθαῖον* εἶπεν ὁ Κύριος πρός τινας· "Οὐκ οἴδατε τί αἰτεῖσθε"· καὶ ἐν τῇ *Πρὸς Ῥωμαίους*· "Τὸ γὰρ τί προσευξόμεθα καθὸ δεῖ, οὐκ ἴσμεν".

33–39 Δεῖ… σπουδήν

Compendium ST Ia, Q. 23, A. 8 (*Œ* V, 363,33–36): Ὅθεν τοὺς προωρισμένους ἐπιχειρεῖν δεῖ ἀγαθοεργίᾳ καὶ εὐχαῖς· διὰ γὰρ τούτων τὸ τοῦ προορισμοῦ ἀποτέλεσμα βεβαίως πληροῦται. Διὰ τοῦτο λέγεται ἐν τῇ πρώτῃ τοῦ *Πέτρου*· "Σπουδάσατε δι' ἀγαθῶν ἔργων βεβαίαν ὑμῶν τὴν κλῆσιν καὶ ἐκλογὴν ποιεῖσθαι".

43–45 Ὥστε… ἀξίαν

Compendium SG III, 95 (*Œ* V, 182,9–12): Ὡς γὰρ ἀνάγκην τοῖς προνοουμένοις οὐκ ἐπιτίθησιν, οὕτως οὐδὲ τὸ τῆς εὐχῆς χρήσιμον ἀναιρεῖ.

Compendium SG III, 96 (*Œ* V, 183,33–184,3): Φανερὸν οὖν ὅτι τῶν παρὰ Θεοῦ αἰτία καὶ αἱ εὐχαὶ καὶ αἱ εὐσεβεῖς ἐπιθυμίαι. Ὥσπερ δὲ τὰς ἄλλας αἰτίας οὐκ ἀναιρεῖ ἡ θεία πρόνοια, ὡς ἐδείχθη, διὰ τὴν ἐν τῷ παντὶ τάξιν, ὅθεν οὐδὲ μάχονται αὗται τῇ προνοίᾳ, διακονοῦσι μὲν οὖν τοῖς ταύτης ἀποτελέσμασιν, οὕτω καὶ αἱ πρὸς τὸν Θεὸν εὐχαὶ τὸ δραστήριον ἔχουσιν. Τὴν δὲ τῆς προνοίας ἀμετάβλητον οὐ λύουσι τάξιν· τὸ γὰρ τῷδε ζητοῦντι τόδε συγχωρεῖσθαι ὑπὸ τὴν τάξιν καὶ αὐτὸ πίπτει τῆς θείας προνοίας.

APPENDIX

Τα δάνεια χωρία του *Περὶ προνοίας* του Θεοδώρου Αγαλλιανού από την *Ἐπιστολὴν πρὸς Ἰσίδωρον ἱερομόναχον, περὶ ὅρων ζωῆς αἰτήσαντα* του Μάρκου Ευγενικού και από το *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον* του Σχολάριου

Ο Θεόδωρος Αγαλλιανός, κατά τη σύνθεση της πραγματείας του *Περὶ προνοίας*[667] (1467),[668] προέβη, όπως ο ίδιος ομολογεί,[669] σε εκτενή δανεισμό από τα έργα *Ἐπιστολὴ πρὸς Ἰσίδωρον ἱερομόναχον περὶ ὅρων ζωῆς αἰτήσαντα*[670] (ante 1437)[671] του Μάρκου Εὐγενικοῦ και *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ: σπουδαῖον*[672] (1458/9) του Γενναδίου. Ο ίδιος μάλιστα αντιλαμβάνεται τον κίνδυνο σκώμματος που μπορεί να εγείρει η τακτική του. Ωστόσο, δεν την απαρνείται και αυτοσαρκαζόμενος παρομοιάζει τον εαυτό του με πνευματικό παράσιτο.[673] Ο Γεννάδιος, πάλι, διαπιστώνοντας τον εκτενή ερανισμό του Αγαλλιανού,[674] τον αξιολογεί απολύτως θετικά (τουλάχιστο στο μέρος που αντλεί από το δικό του *Περὶ θείας προνοίας και προορισμοῦ*), ως στοιχείο που νομιμοποιεί το έργο, κατοχυρώνει την αξία του και θεμελιώνει την εγκυρότητά του.[675]

Εκτός από τη χρήση αντίστοιχων χωρίων από την ιερά παράδοση[676] (χρήση την οποία έως ένα βαθμό δικαιολογεί η ενιαία δογματική προϊστορία της κοινής στα δύο έργα

---

[667] Το κείμενο αυτό εκδόθηκε εν μέρει (καθώς λείπει η αρχή) από τους Ευστρατιάδη και Λαυρεώτη (1925, 37–51).

[668] ΠΑΤΡΙΝΕΛΗΣ 1966, 48.

[669] Για το Γεννάδιο και τον Ευγενικό, βλ. σημ. 198.

[670] BOISSONADE 1844, 349–361.

[671] Το 1437 ο Μάρκος, που εκφωνεί το λόγο ως μοναχός, χειροτονείται και πλέον υπογράφει τα έργα του ως Μητροπολίτης Εφέσου (ΜΑΜΩΝΗ 1954, 51).

[672] *Œ* I, 390–412.

[673] Όπως σημειώσαμε και νωρίτερα, πιθανώς εννοεί την παροιμία «κολοιὸς ἀλλοτρίοις πτεροῖς ἀγάλλεται» παρμένη από τον ΛΟΥΚΙΑΝΟ. Βλ. σημ. 198.

[674] ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τέταρτον*: «Περὶ δέ γε τοῦ θείου προορισμοῦ καὶ τῆς ἐκεῖθεν προνοίας περὶ πάντας ἀνθρώπους […] εἴρηται ἡμῖν ἐν τρισὶ λόγοις ἀρκούντως καὶ μετὰ πολλῆς ἐπεξεργασίας, ὧν ὁ μὲν πρότερος ἐκεῖνος, *οὗ καλῶς ἐν τῷ συγγράμματι μέμνησαι*, τῆς ἀληθείας ἐστὶν κατασκευαστικός, οἱ δὲ λοιποὶ δύο, πρὸς τῷ τὴν ἀλήθειαν κατασκευάζειν σαφέστερον, καὶ τὰ δοκοῦντά τισι δι’ ἀπειρίαν αὐτῶν ἀνθίστασθαι λύουσι» (*Œ* I, 443,35–444,6).

[675] Βλ. σημ. 80.

[676] Βλ. π.χ.: ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ: σπουδαῖον*: «εἴρηταί τε ἐν τοῖς λογίοις ὁ Θεὸς λέγων “οὐ θελήσει θέλειν τὸν θάνατον τοῦ ἁμαρτωλοῦ, ὥσπερ θέλει θελήσει τὸ δ’ ἐπιστροφῆς ζῆν αὐτὸν αἰωνίως” (Ιεζ. 33:11: «Οὐ βούλομαι τὸν θάνατον τοῦ ἀσεβοῦς ὡς τὸ ἀποστρέψαι τὸν ἀσεβῆ ἀπὸ τῆς ὁδοῦ αὐτοῦ καὶ ζῆν αὐτόν»)» (*Œ* I, 399,37–400,2)· ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΑΓΑΛΛΙΑΝΟΣ, *Περὶ προνοίας*: «“οὐ θελήσει θέλω τὸν θάνατον τοῦ ἁμαρτωλοῦ ὡς τὸ ἐπιστρέψαι καὶ ζῆν αὐτόν", ὡς καὶ τοῖς ἔργοις τοῦτο ἔδειξεν ἐπὶ τε τοῦ Ἐζεκίου καὶ τῶν Νινευϊτῶν καὶ ἄλλων πολλῶν» (ΛΑΥΡΕΩΤΗΣ / ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ 1925, 425β)· ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ θείου προορισμοῦ, δεύτερον*: «Καὶ διὰ τοῦτο ἐν τῇ πρώτῃ τῶν Βασιλειῶν λέγεται· “Κύριος θανατοῖ καὶ ζωογονεῖ” (Α΄ Βασ. 2:6: “Κύριος θανατοῖ καὶ ζωογονεῖ, κατάγει εἰς ᾅδου καὶ ἀνάγει”), οὐχ ὡς ἰδίᾳ πράττοντος μόνον ἑκάτερον, ὃ ταὐτόν ἐστι τῷ θέλοντος ἑκάτερον γίνεσθαι, ὡς αὐτοῦ ζωῆς καὶ θανάτου τὴν ἐξουσίαν ἔχοντος, ἀλλ’ ὡς καὶ ἐν τῷ θανατοῦν πολλάκις ζωογονοῦντος καὶ τὸν τοῦ θανάτου χρόνον καὶ τρόπον πρὸς τὸ συμφέρον καὶ τὴν προωρισμένην ζωὴν πολλοῖς οἰκονομοῦντος καὶ τάττοντος» (*Œ* I, 424,10–15)· ID., *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τέταρτον*: «Οὕτω μὲν καθ’ ἡμέραν τὸν Θεὸν ἀνυμνοῦσι μετὰ τοῦ θείου Δαυὶδ οὐρανόθεν ταῦτα ἐμπνεομένου, εἶτα φρονοῦσί τε τἀναντία τούτων καὶ ἄλλους διδάσκουσιν· καὶ ‘Θανατοῖ μὲν Κύριος καὶ ζωογονεῖ’ λέγουσί τε καὶ τοῖς εἰποῦσιν ἀξιοῦσι πιστεύειν, ἀοριστίαν δὲ ζωῆς καὶ θανάτου καταψηφίζονται καὶ τυχαῖόν τε καὶ αὐτόματον τὸ σύμπαν τῶν ἀνθρώπων ἡγοῦνται χρῆμα» (*Œ* I, 441,32–37)· ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΑΓΑΛΛΙΑΝΟΣ, *Περὶ προνοίας*: «Μαρτυρεῖ καὶ Δαυὶδ ἱκετεύων τὸν Θεὸν μὴ ἀναγαγεῖν αὐτὸν ἐν ἡμίσει ἡμερῶν αὐτοῦ, μὴ συντμηθῆναι πάντως τοὺς τῆς ζωῆς αὐτοῦ ὅρους αἰτούμενος· πάντες γὰρ ζωῆς καὶ θανάτου Κύριον τὸν Θεὸν καὶ ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ τὴν πνοὴν εἶναι πάντων τῶν ζώντων ὁμολογοῦσι· ‘Κύριος’ γάρ, φησί, ‘θανατοῖ καὶ ζωογονεῖ, κατάγει εἰς ᾅδην καὶ ἀνάγει’» (ΛΑΥΡΕΩΤΗΣ / ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ 1925, 426b)· ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ, *Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τέταρτον*: Οὕτω καὶ πόλις παρανομοῦσα φαύλοις ἄρχουσιν ἐγχειρίζεται, καὶ τοὐναντίον πολίταις ἀγαθοῖς οἰκουμένη· «Δώσω» γάρ, φησίν, «ἄρχοντας ὑμῖν κατὰ τὰς καρδίας ὑμῶν» (Ιερ. 3:15: «καὶ δώσω ὑμῖν ποιμένας κατὰ τὴν καρδίαν μου, καὶ ποιμανοῦσιν ὑμᾶς ποιμαίνοντες μετ’ ἐπιστήμης»)» (*Œ* I, 450,12–14)· ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΑΓΑΛΛΙΑΝΟΣ, *Περὶ προνοίας*: «Καὶ ὁ Παῦλος δὲ

προβληματικής), και πέρα από την αναφορά κοινών παραδειγμάτων[677] για την παραστατική απόδοση ή περιγραφή μιας κατάστασης, ο Αγαλλιανός δεν διστάζει να παραθέτει κάποιες φορές αυτολεξεί ορισμένα αποσπάσματα από το λόγο του Γενναδίου. Άλλοτε πάλι προβαίνει σε μερικώς αναλυτικότερη παράθεσή τους, ενδεχομένως για να καταστήσει περισσότερο εύληπτες τις ερανιζόμενες θέσεις.

Στη συνέχεια παρατίθενται τα αποσπάσματα, με την πηγή στην αριστερή στήλη.

Μάρκος Ευγενικός *Ἐπιστολὴ πρὸς Ἰσίδωρον ἱερομόναχον περὶ ὅρων ζωῆς αἰτήσαντα* (ante 1437)	**Θεόδωρος Αγαλλιανός** *Περὶ προνοίας* (1467/8)
1. Οἱ μὲν οὖν λέγοντες ὅρον αὐτὴν εἶναι τὴν τοῦ Θεοῦ πρόγνωσιν, ὡς πάντα περιλαμβάνουσαν, ἐοίκασιν οὐκ ἀκριβῶς ἐπιστῆσαι τῷ σκοπῷ τῶν ῥηθέντων, ἀλλ᾽ ἐπιπολῆς αὐτῶν ἅψασθαι. Ἔστι γὰρ οὐ ταυτὸν ὅρος καὶ πρόγνωσις, ἀλλ᾽ ἐπὶ πλέον τοῦ ὅρου ἡ πρόγνωσις. Ὃ μὲν γάρ τις ὁρίζει, τοῦτο καὶ προγινώσκει πάντως, οὐ μὴν ὃ προγινώσκει, τοῦτο καὶ προορίζει.[678]	1. Ὅτι δὲ φὴς οὐ ταὐτὸν ‘ὅρος’ καὶ ‘πρόγνωσις’, ἄλλο δὲ καὶ ἄλλο —ὃ γὰρ προορίζει τις, τοῦτο καὶ προγινώσκει, ὃ δὲ προγινώσκει, οὐ πάντως καὶ προορίζει—, σύμφημι καὶ αὐτός, πρὸς ἀνθρώπου δὲ τοῦτο καὶ οὐ πρὸς τοῦ Θεοῦ· [«Ἔοικας, ὦ ἄνθρωπε, μὴ ἐπιστῆσαι ἀκριβῶς τῷ σκοπῷ τοῦ ῥητοῦ, ἀλλ᾽ ἐπιπολῆς ἅψασθαι αὐτοῦ»].[679] […]. Εἰ δὲ ἡ θεία πρόγνωσις περιλαμβάνει καὶ τὸν ὅρον ὡς ἐπιπλέον οὖσα αὐτοῦ —ὃ γὰρ προορίζει, τοῦτο καὶ προγινώσκει, οὐ μὴν ὅπερ προγινώσκει πάντως καὶ προορίζει· διὸ καὶ καλῶς ἔχει τις κατηγορῆσαι τοῦ ὅρου τὴν πρόγνωσιν, οὐχ οὕτω δὲ καὶ τῆς προγνώσεως

ἥκειν τοῖς ἄρχουσι παραινεῖ οὐ μόνον τοῖς ἐπιεικέσιν ἀλλὰ καὶ τοῖς μὴ τοιούτοις ἐκδικηταῖς οὖσι τοῦ Θεοῦ· καὶ "δώσω ὑμῖν", φησίν, "ἄρχοντα κατὰ τὰς καρδίας ὑμῶν"» (ΛΑΥΡΕΩΤΗΣ / ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ 1925, 423b).

677 Το παράδειγμα του τοξότου και του βέλους είναι ένα από αυτά. Διαβάζουμε στο *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον* του Σχολάριου: «Εἰ γὰρ τὸ βέλος γνώμην εἶχεν, ὥστε ἀφιέμενον ὅμως ἔρχεσθαι καὶ ἐκὸν ἐπὶ τὸν σκοπὸν ἢ παραφέρεσθαί ποι καὶ διαπίπτειν, καὶ τοιοῦτον αὐτὸ ὁ ποιῶν ἐποίει θέλων τε καὶ δυνάμενος, αὐτός γε ὢν καὶ ποιητὴς αὐτοῦ καὶ τοξότης, ἡ μὲν ἀγαθὴ αὐτοῦ πρόνοια διεφαίνετ᾽ ἂν ἐν τῷ προθεῖναι μὲν τὸν σκοπὸν καὶ οἰκεῖον τῇ δυνάμει τοῦ βέλους, ἀφεῖναι δὲ πρὸς αὐτὸν εὐφυῶς καὶ ἠρέμα τι καὶ συνεπωθεῖν, εἰ βούλοιτο καὶ ἑαυτὸ ἄγειν· εἰ δέ, ὧδέ που παραφερόμενον καὶ οὐχ ἑπόμενον τῷ καλῶς ἀφιέντι τε καὶ συνεπωθοῦντι ἢ καὶ ὁδοποιοῦντι, μὴ καλῶς ἐφίκοιτο τοῦ σκοποῦ, ἀλλ᾽ αὐτοῦ που καταπατοῖτο κείμενον, οὔτ᾽ ἂν ἀσθένεια τῆς ἐπ᾽ αὐτῷ προνοίας εἴη τοῦτό γε οὔτε ἐθελοκακία» (*Œ* I, 397,24–34)· και στο *Περὶ προνοίας* του ΑΓΑΛΛΙΑΝΟΥ: «Μάθε τοῦτο καὶ ἀπὸ παραδείγματος· τοξοτῶν τις εἰδὼς βάλλειν εὐφυῶς βέλος ἀφεὶς πρὸς τὸν σκοπόν, ὁρμῶν μὲν αὐτὸ ἰὸν εὐθὺ τούτου καὶ μέλλον τυχεῖν αὐτοῦ τέρπεται καὶ οἷόν τε αὐτῷ ἐπάγεται καὶ ὁδηγεῖν καὶ παρεπόμενος συνεπωθεῖν καὶ πᾶσι τρόποις ὁρμήν τε καὶ δύναμιν ἐνιέναι πρὸς τὸ καὶ ἔτι βέλτιον φθάσαι πρὸς τὸν σκοπόν, ὡς δή τι μέγα κερδανῶν· ἑωρακὼς δὲ τοῦτο ἐκτραπὲν καὶ παραφερόμενον ἰδίᾳ στρεβλότητι καὶ κακίᾳ καὶ μὴ πρὸς τὸν σκοπὸν τρέχον πρὸς ὃν καλῶς ἀφῆκεν ὁ εὐφυὴς τοξότης ἐκεῖνος, αὐτὸς μὲν ἀδημονεῖ ὡς τὰ μέγιστα ζημιωθησόμενος, ἀπέστρεψε τε τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ τοῦ μὴ βλέπειν αὐτὸ καὶ οὐδὲ ἐπάραι αὐτοὺς πρὸς τὸ αὐτὸ ὑπομένει, ἀλλ᾽ ἐγκαταλιμπάνει αὐτὸ ὡς ἀπολούμενον· τὸ δὲ καταπεσὸν ὅπη τύχοι, ἢ θηρίων συμπατησάντων αὐτὸ κατάγνυται, ἢ ὁδίτου τινος εὑρόντος, κατὰ κρημνοῦ ῥίπτεται ἢ παραδίδοται πυρί· τῶν τοιούτων τίνι προσάψεις τὴν αἰτίαν; Τῷ καλῶς ἀφέντι τοξότι ἢ τῇ στρεβλότητι τοῦ βέλους; Τῷ δευτέρῳ πάντως» (ΛΑΥΡΕΩΤΗΣ / ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ 1925, 425a–b).

678 BOISSONADE 1844, 357–358. Για το ζήτημα της σχέσης *προγνώσεως - ὅρου* έχουμε και τοποθέτηση και από το Γεννάδιο: «Ἀλλὰ τὰ ἄλλα τούτου παρίημι. “Ἡ δὲ πρόγνωσις”, φησίν, “οὐκ ἔστιν ὅρος”» (*Περί τοῦ θείου προορισμοῦ, τρίτον· Œ* I, 430,36–37)· «Καὶ μὴν οὐδ᾽ ἔστι τις ὁ λέγων ὅρον εἶναι τὴν πρόγνωσιν, εἰ μὴ καὶ κίνησιν ἐθέλοι λέγειν τὸ τῆς κινήσεως πέρας· αἴτιον δέ πως μᾶλλον τῆς προγνώσεως ὁ ὅρος ἐστί» (*Œ* I, 431,32–34).

679 ΛΑΥΡΕΩΤΗΣ / ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ 1925, 433b.

τὸν ὅρον ὥσπερ καὶ τοῦ ἀνθρώπου τὸ ζῶον, οὐ μὴν τοῦ ζώου τὸν ἄνθρωπον—, τί θαυμαστὸν εἰ ἐν τῷ ἔχοντι ἀναντιρρήτως τὴν ἐπὶ πλέον οὖσαν τοῦ ὅρου τὴν πρόγνωσιν ὡς περιληπτικὴν αὐτοῦ, ταὐτόν ἐστιν ὅρος καὶ πρόγνωσις, καὶ ἡ πρόγνωσίς ἐστιν ὅρος ἐν τῷ Θεῷ καὶ ὁ ὅρος πρόγνωσις, οὐ μόνον ἐπὶ ζωῆς καὶ θανάτου τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ πάντων ἁπλῶς;».[680]

2. «Τὸ μὲν οὖν ζητούμενον ἐστίν, εἰ ὥρισται παρὰ Θεῷ τῶν ἀνθρώπων ὁ βίος, ἢ ὑπὸ τῆς φύσεως αὐτῆς ὁ θάνατος ἐπιφέρεται καὶ τῶν ἔξωθεν συμπτωμάτων· τοῦτο δὲ αὐτὸ προθεὶς εἰς ἐξέτασιν ὁ θεῖος πατὴρ Ἀναστάσιος, ὁ ‘Σιναΐτης’ ἐπικληθείς, φυσικαῖς τε καὶ Γραφικαῖς μαρτυρίαις, οἷος ἐκεῖνος περὶ τὰ τοιαῦτα πολύς, ἔδειξεν ἀκριβῶς μὴ δεῖν ἐπὶ ζωῆς ἀνθρωπίνης, ὥσπερ οὐδ’ ἐπὶ τῶν ἄλλων τῶν κατὰ τῶν βίον πράξεων ἢ παθημάτων, ὅρον τινὰ παρὰ Θεοῦ πεπηγότα φρονεῖν, ἀλλ’ ἀναίτιον εἶναι καὶ τούτου τὸ θεῖον ὥσπερ κἀκείνων, προνοητικὸν μὲν ἁπάντων ὂν καὶ δυνάμενον πάντα μεταποιεῖν ὅπως ἂν βούληται, ἐπιτρέπον δὲ ὅμως ἕκαστα τῇ φύσει τε καὶ τῇ προαιρέσει».[681]

2. Καὶ αὐτὸς γὰρ ὁ μακάριος Ἐφέσου περὶ τοῦ ἁγίου Ἀναστασίου μαρτυρεῖ φάσκων ὅτι προνοητικὸν εἶναι πάντων τὸν Θεὸν καὶ δυνάμενον πάντα μεταποιεῖν ὅπως ἂν βούληται, καὶ σφόδρα ὁμολογεῖ, ἐπιτρέποντα δὲ ὅμως ἕκαστα τῇ τε φύσει καὶ τῇ προαιρέσει.[682]

3. Κρίσει ἄρα δικαίᾳ καὶ προορισμῷ τοῦ Θεοῦ, τό τε παρελθὸν τῆς ζωῆς εἰδότος καὶ τὸ μέλλον προορωμένου, πρὸς τὸ συμφέρον ὁ θάνατος ἔπεισι. Καὶ ταῦτα διδάσκει μὲν ὁ μέγας Βασίλειος, ᾧ τοσοῦτον ὑπάρχει τὸ συγκεχωρηκὸς ἐν ἅπασι παρὰ πάντων, ὡς μὴ ἂν ἕνα μηδένα τὴν ἐναντίαν θέσθαι τολμῶντα μὴ οὐ καταγέλαστον εἶναι δοκεῖν.[683]

3. Τὸν χρόνον φαμὲν προορίζειν τὸν Θεόν, καθ’ ὃν θνήσκει ὁ ἄνθρωπος, συντελεσθείσης αὐτοῦ τῆς ζωῆς, ὃ διδάσκει καὶ ὁ μέγας πατὴρ Βασίλειος, ᾧ πηλίκον ἐστὶν ἀξίωμα διδασκαλίας ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ ὅπως τὸ συγκεχωρηκὸς ἐν ἅπασι τοῖς λεγομένοις αὐτῷ παρὰ πάντων ἔχει, ὡς μὴ ἂν ἕνα μηδένα θέσθαι τετολμηκότα μὴ οὐ καταγέλαστος δοκεῖν, ἴσασι πάντες καλῶς».[684]

[680] ΛΑΥΡΕΩΤΗΣ / ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ 1925, 427b.
[681] BOISSONADE 1844, 351.
[682] ΛΑΥΡΕΩΤΗΣ / ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ 1925, 430b.
[683] BOISSONADE 1844, 353.
[684] ΛΑΥΡΕΩΤΗΣ / ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ 1925, 427a–b.

Σχολάριος *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαιον* (1458/9)	**Θεόδωρος Αγαλλιανός** *Περὶ προνοίας* (1467/8)
1. Τὸ δὲ τῶν ἀνθρώπων πρᾶγμα οὐχ ὁμοίως τοῖς ἄλλοις γενητοῖς καὶ φθαρτοῖς ἔχει, ἀλλὰ σύγκειται μὲν ἐκ θνητοῦ καὶ ἀθανάτου τὴν ἀρχὴν ἄνθρωπος.[685]	1. Τὸ δὲ τῶν ἀνθρώπων χρῆμα οὐκ ἔχει κατὰ τὰ ἄλλα γένη τὰ καὶ φθαρτά· σύγκειται δὲ ὁ ἄνθρωπος ἐκ θνητοῦ, ὃ ἐστιν ἡ γεηρὰ ὕλη ἡ ἐκ τῶν στοιχείων δήπου σύγκρασις, καὶ ἀθανάτου, ὃ ἐστι θείας οὐσίας ἀπορροὴ ἐκ τοῦ θείου ἐμφυσήματος εἰς νοερὰν ψυχὴν ζῶσαν λογικὴν γεγονὼς καὶ τῇ τοιαύτῃ ὕλῃ τῇ γενητῇ καὶ φθαρτῇ ὡς εἶδος ἐναποτεθέν.[686]
2. Οὕτω δὴ καὶ Θεὸς προνοεῖ μὲν ἑκάστου ἀνθρώπου, ὅπως ἂν ὡς βέλτιστος γεγονώς, καὶ τῷ μὲν νῷ τἀληθὲς ἐκζητήσας, ὃ τέλος οἰκεῖον αὐτῷ, τῇ δὲ θελήσει τὸ ἀγαθόν, τῇ διπλῇ ταύτῃ ὁδῷ εἰς τὸν τῆς εὐδαιμονίας ἀξίως ἀναχθῇ τόπον.[687] … ἀπαλλαττόμενος δέ ποτε τοῦ θνητοῦ, τῷ ἀθανάτῳ ζῇ μόνῳ· καὶ εἴ ποτε τὸ θνητὸν ἀναλήψηται ἀλλὰ ἀλλοιωθὲν ἤδη, ὥστε τὴν σὺν αὐτῷ ζωὴν μηδὲν διαφέρειν πρός γε τὴν νοερὰν ἐκείνην εὐδαιμονίαν τῆς τῷ ἀθανάτῳ μόνῳ ζωῆς, πλὴν ὅτι τέλειος αὐτῆς ἀπολαύσεται.[688]	2. Ὅθεν προνοεῖ μὲν τῆς αὐτοῦ ζωῆς ὁ Θεὸς ὅπως ἂν ὡς βέλτιστος γεγονὼς καὶ τῷ μὲν λογισμῷ τὸ ὄντως ἀληθὲς ἐκζητήσας, ὃ τέλος οἰκεῖον αὐτῷ, τῇ δὲ θελήσει τὸ ἀγαθὸν εἰς τὸν τῆς εὐδαιμονίας ἀναχθῆναι τόπον τὸν πάσης ἀπηλλαγμένον θνητότητος καὶ μόχθου κοσμικοῦ, ἀποθέμενος καὶ αὐτὸς τὸ θνητόν, μόνῳ δὲ τῷ ἀθανάτῳ ζῶν· εἰ δὲ καὶ ὅ πρότερον ἦν θνητόν ἀναλήψαιτο, ἀλλ’ ἀλλοιωθὲν ἤδη καὶ ἀθανασίαν ἐνδυσάμενον, ἐφ’ ᾧ καὶ τὴν σὺν αὐτῷ ζωὴν μηδὲν διαφέρειν τῆς τῷ ἀθανάτῳ μόνῳ ζωῆς πρός γε τὴν νοερὰν ἐκείνην εὐδαιμονίαν.[689]
3. Προνοεῖ μὲν δὴ αὐτοῦ, ἁπλῶς εἰπεῖν, κρεῖττον ἢ κατὰ πάντα τά τε ὄντα τά τε γινόμενα, οὐχ ὅτι αὐτῷ μᾶλλον θέλει τὸ αὐτοῦ ἀγαθὸν ἢ ἐκείνοις τὸ οἰκεῖον ἑκάστοις, ἀλλ’ ὅτι τὸ τοῦ ἀνθρώπου ἀγαθὸν μεῖζον μέν ἐστιν ἢ κατὰ τὰ ἄλλα, πολλῇ δὲ ἀνθρωπίνῃ σπουδῇ καὶ πλείονι τῇ ἐκ Θεοῦ ῥοπῇ ἀνυστὸν διὰ τὰς συνούσας τῷ ἀνθρωπίνῳ βίῳ δυσχερείας. Ὅθεν αὐτοῦ οἱ πλείους ἀποτυγχάνουσι δι’ ἐθελοκακίαν.[690]	3. Προνοεῖ δὲ αὐτοῦ ἁπλῶς εἰπεῖν καὶ ὑπὲρ πάντα τὰ ἄλλα γεννητά, ὅτι τὸ τοῦ ἀνθρώπου ἀγαθὸν ἀσυγκρίτως ὑπέρκειται ἐκείνων καὶ δεῖ τῆς αὐτοῦ σπουδῆς μετὰ τῆς ἐκ Θεοῦ ροπῆς ἀνυστὸν αὐτῷ γενέσθαι, ὅτι πλείστας δυσχερείας τοῦ ἀνθρωπίνου βίου κεκτημένου καὶ ὡς πλεῖστοι μὲν ἐπιτυγχάνουσι τούτου, οἱ πλείους δὲ καὶ ἀποτυγχάνουσι δι’ ἐθελοκακίαν.[691]
4. Εἰ δὲ πολλοὶ ἀποφοιτῶσι τῶν θείων μαθημάτων ἢ οὐδὲ τὴν ἀρχὴν ἐθέλουσι αὐτὰ ζητεῖν, καὶ διὰ τοῦτο ἐνταῦθά τε τυφλοὶ διαπορεύονται, διανοίᾳ καὶ θελήσει	4. …ἀποφοιτῶντες τῶν θείων μαθημάτων, ἢ οὐδὲ θέλοντες τὴν ἀρχὴν ἀνιχνεύειν αὐτά· ἡ προαίρεσις δὲ ἑκάτερον ἐνεργεῖ· οὐδένα γὰρ βιάζεται ὁ Θεὸς ὥστε μὴ βουλόμενον λαβεῖν τὸ ἕτερον, οὐδὲ συνήνεγκεν ἂν οὐδενὶ ἡ ἐπί τι

[685] *Œ* I, 394,32–34.
[686] ΛΑΥΡΕΩΤΗΣ / ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ 1925, 421b–422a.
[687] *Œ* I, 397,34–398,1.
[688] *Œ* I, 394,34–37.
[689] ΛΑΥΡΕΩΤΗΣ / ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ 1925, 422a-b.
[690] *Œ* I, 395,24–29.
[691] ΛΑΥΡΕΩΤΗΣ / ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ 1925, 422b.

διεστραμμέναις φρονοῦντές τε καὶ βιοῦντες.[692]

Οὔτ' ἂν οὖν συνήνεγκεν αὐτοῖς βιάζεσθαι ἐπὶ τὸ ἀγαθὸν, οὔτε οἷόν τε ἦν, ὡς ἂν προαιρέσει δύναιντο χρῆσθαι ἄνθρωποι ὄντες, οὔτε, εἰ μὴ ἄγοιντο πρὸς τἀγαθὸν ἢ ἀπάγοιντο αὐτοῦ βιαζόμενοι, ἀλλ' αἱρούμενοι καὶ ἑκόντες.[693]

Καὶ ἀνάγονταί γε ὡς πλεῖστοι, ἀλλ' οὐδένα βιάζεται ὥστε καὶ μὴ βουληθέντα ἂν λαβεῖν ὅπερ αὐτῷ πρόκειται ἀγαθόν· τοῦτο γὰρ ἀδύνατον ἂν ἦν διὰ τὰ εἰρημένα. Εὐλόγως δὲ καὶ ὁ διττὸς τοῖς ἀνθρώποις τόπος ἡτοίμασται.[694]

5. Σοφώτατα δὲ καὶ τῆς σωματικῆς τοῦ ἀνθρώπου ζωῆς προνοεῖται ζωῆς ἐνταῦθα, οὐ πρὸς αὐτὸ τὸ ζῆν μόνον, ἀλλὰ καὶ ὅπως ἡ ψυχὴ αὐτῷ μήτε ἐμποδίζοιτο ὑπ' αὐτῆς πρὸς τὸ τέλος καὶ ὁδηγοῖτο.[696]

6. Καὶ διὰ τοῦτο ἐνταῦθά τε τυφλοὶ διαπορεύονται, διανοίᾳ καὶ θελήσει διεστραμμέναις φρονοῦντές τε καὶ βιοῦντες ὃν ζωώδη καλοῦμεν βίον, καὶ ἐπειδὰν ἀπαλλαγῶσι τοῦ σώματος, τοῦ μὲν τῇ φύσει κειμένου τέλους οὐκ ἀξιοῦνται, εἰς δὲ τὸν τῆς ἀθλιότητος κατασπῶνται τόπον, ὅς ἐστιν οἰκεῖος τῇ τοιαύτῃ αὐτῶν ζωῇ, τοῦτο οὐ χρὴ θαυμάζειν· οὐ γὰρ παρὰ τὸν θεῖον σκοπόν ἐστι τὸ ἐνδέχεσθαι καὶ τοιούτους εἶναί τινας· μηδὲ ἐνδέχεσθαι γὰρ τοῦτό γε οὐκ ἂν οἷόν τε ἦν, ἕως ἂν ἄνθρωποι ὦσι τῇ φύσει, προαίρεσις δὲ τῶν ἐν ἀνθρώποις τὸ βέλτιστον καὶ ὃ τοῦ ἐν αὐτοῖς ἴδιον λόγου καὶ ᾧ τῇ θείᾳ πῃ ἐξομοιοῦνται ζωῇ.[698]

7. Ἀλλ' εἴτε γινωσκομένων τῶν τελῶν εἴτε ἀγνοουμένων, ἔν τι τοῦτο καὶ πάνυ βέβαιόν ἐστιν, ὡς ἄρα πάντα οἰκείως καὶ κατὰ λόγον

τούτων βία· ἐπεὶ διττὸς ἡτοίμασται τοῖς ἀνθρώποις τόπος, ὅ τε τῆς εὐδαιμονίας, ἵν' ᾖ κληρονομία τοῦ ἑλομένου τὸ ἀγαθὸν, καὶ ὁ τῆς ἀθλιότητος, ἵν' ᾖ τοῦ τὸ πονηρόν.[695]

5. Πρὸς δέ γε τὸ τέταρτον τῆς ἐρωτήσεως ἔστιν εἰπεῖν οὕτως· ὁ Θεὸς τῆς κατὰ τὸ σῶμα ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου προνοεῖ οὐ πρὸς αὐτὸ τὸ ζῆν μόνον ὡς ἐπὶ τῶν ἄλλων ζώων, ἀλλὰ καὶ ὅπως ἡ ψυχὴ αὐτῷ μὴ κωλύηται ὑπ' αὐτοῦ πρὸς τὸ τέλος, ἀλλ' ὁδηγεῖται.[697]

6. …εἰ καί τινες ζωώδη βίον ἀνύσαντες καὶ τοῖς ἀνοήτοις ὁμοιωθέντες κτήνεσιν ἀπαξιοῦνται τούτου τοῦ τέλους καὶ εἰς τὸν τῆς ἀθλιότητος παραπέμπονται τόπον, ὅς ἐστιν οἰκεῖος τῇ τοιαύτῃ αὐτῶν ζωῇ· οὐδὲ γὰρ παρὰ τὸν θεῖον σκοπὸν ἐστι τοῦτο, τὸ ἐνδέχεσθαι καί τινας τοιούτους εἶναι· οὐ γὰρ οἷόν τε ἦν μὴ ἐνδέχεσθαι τοῦτο ἀνθρώπους ὄντας τῇ φύσει τῇ αὐτεξουσίῳ προαιρέσει χρωμένους.[699]

7. …ἀλλ' εἴτε γινώσκομεν εἴτε καὶ μή, ἓν τοῦτο καὶ πάνυ βέβαιόν ἐστιν, ὡς ἄρα πάντα οἰκείως καὶ κατὰ τὸν προνοητικὸν λόγον τῷ

[692] *Œ* I, 397,9–12.
[693] *Œ* I, 397,19–22.
[694] *Œ* I, 398,1–4.
[695] ΛΑΥΡΕΩΤΗΣ / ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ 1925, 422b.
[696] *Œ* I, 398,19–21.
[697] ΛΑΥΡΕΩΤΗΣ / ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ 1925, 422b–423a.
[698] *Œ* I, 397,10–19.
[699] ΛΑΥΡΕΩΤΗΣ / ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ 1925, 423a.

τῷ θείῳ περὶ ἕκαστον ὑπουργεῖ σκοπῷ καὶ τῇ πόρρωθεν περὶ αὐτῶ διατάξει τῆς ὑψηλοτάτης προνοίας, καὶ διὰ πάντων ὁ ἄνθρωπος, τῶν τε ὑπ᾽ αὐτοῦ γινομένων τῶν τε ἐπ᾽ αὐτῷ συμβαινόντων ὁποιωσδήποτε ἀπ᾽ ἀρχῆς μέχρι τελευτῆς τοῦ βίου, πρὸς ἥν ποτε προαιρεῖται λῆξιν αὐτός, ἐκ τῆς θείας προνοίας συνδιατάττεται, πάντα ταῖς ἑαυτῆς στρεφούσης οἰκονομίαις, ὅπως αὐτὸς τύχοι τῶν προσηκόντων τῇ ὅλῃ προαιρέσει τοῦ βίου.[700]

θείῳ περὶ ἕκαστον ὑπουργεῖ σκοπῷ καὶ τῇ πόρρωθεν περὶ αὐτῶν διατάξει τῆς ὑψηλοτάτης θείας προνοίας καὶ πάντα τὰ καθ᾽ ἡμᾶς γινόμενα ἢ συμβαίνοντα ἀπ ἀρχῆς μέχρι τέλους τοῦδε τοῦ βίου τῆς θείας ἥρτηται προνοίας καὶ ὑπ᾽ αὐτῆς διατάττεται, πάντα ταῖς ἑαυτῆς στρεφούσης οἰκονομίαις.[701]

8. Οὐδὲν γάρ ἐστι τῶν τοιούτων, ὃ μὴ πόρρωθεν καὶ πρὸ τῆς τοῦ κόσμου καταβολῆς ἔγνωστο τῷ Θεῷ τοιῶσδε ἀποβησόμενον. Οὐδὲ γινώσκει μόνον αὐτά, ἐᾷ δὲ ὅπῃ ἔτυχε γίνεσθαι, ἢ τελειοῦσθαι ἢ μὴ τελειοῦσθαι, ἀλλὰ καὶ ὠδὶ γενησόμενα διατάττεται· οὐδὲ τοῦτο μόνον αὖ, ἀλλὰ καὶ τὴν τοιαύτην αὐτῶν τάξιν ἀποπληροῖ καὶ ἀμέσως μόνον καὶ σὺν ὀργάνοις, ὡς εἴρηται.[702]

8. Οὐδὲν γὰρ τῶν τοιούτων ὃ μὴ πόρρωθεν καὶ πρὸ τῆς τοῦ κόσμου καταβολῆς ἔγνωστο τῷ Θεῷ τοιῶσδε ἀποβησόμενον· οὐδὲ γινώσκει μόνον, ἐᾷ δὲ γίνεσθαι ὅπως ποτὲ ἔτυχεν, ἢ τελειοῦσθαι ἢ μὴ τελειοῦσθαι· ἀλλὰ καὶ τὴν τελείωσιν ἑκάστου καὶ σὺν ὁποίᾳ τάξει καὶ τίσι τρόποις καὶ ἀμέσως καὶ σὺν ὀργάνῳ, ὡς εἴρηται, διατάττεται.[703]

9. Καὶ τὸν μὲν ἡ ἀγαθότης τοῦ Θεοῦ ἑτοιμάζει, τῆς δικαιοσύνης αὐτοῦ συμψηφιζομένης (ἀγαθὴ γάρ ἐστι καὶ αὐτή), τὸν δὲ ἡ θεία δικαιοσύνη, τῆς ἀγαθότητος οὐκ ἀντιλεγούσης· καὶ αὐτὴ γὰρ τὰ δίκαια βούλεται.[704]

9. Τὸν μὲν γὰρ τῆς εὐδαιμονίας τόπον ἡτοίμασε τοῖς ἀρίστως βεβιωκόσιν ἡ τοῦ Θεοῦ ἀγαθότης, συμψηφιζομένης καὶ τῆς δικαιοσύνης αὐτοῦ ἀγαθῆς καὶ αὐτῆς οὔσης, τὸν δὲ τῆς ἀθλιότητος τοῖς μὴ τὸν αὐτὸν τρόπον τὸν βίον ἀνύσασιν ἡ θεία δικαιοσύνη, τῆς ἀγαθότητος μὴ ἀνθισταμένης· καὶ αὐτὴ γὰρ τὰ δίκαια βούλεται.[705]

10. …γινωσκόμενα μὲν γὰρ ὅτι οὕτως ἔσται, καὶ ὡρίσθαι οὕτως ἐχρῆν· προγινωσκόμενα δέ καὶ προωρίσθαι δήπου· προωρισμένα δὲ οὕτω, καὶ οὕτω γίνεσθαι, ἐπειδὴ ὡς οὕτως ἐσόμενα, καὶ οὕτω προώριστο· οὔτε γὰρ οἷόν τε ἦν τὸ μέλλον ἀγνοεῖν τὸν Θεόν, ἢ ὑπομένειν ὅπως ἄν τι γένοιτο, ἵνα εἰδῇ…[706]

…ἀορίστων γὰρ οὐκ ἄν ποτε γίνοιτο γνῶσις Θεῷ πρέπουσα.[707]

10. …γινωσκώμενα γὰρ ὅτι οὕτως ἔσται καὶ ὡρίσθαι οὕτως ἐχρῆν, προγινωσκόμενα δ᾽ αὖ καὶ προώρισται δήπου· προωρισμένα δὲ οὕτω καὶ οὕτω γίνεσθαι, ἐπειδὴ δὲ ὡς οὕτως ἐσόμενα καὶ οὕτω προώριστο· οὐ γὰρ ὅσιον εἰπεῖν τὸ μέλλον ἀγνοεῖν τὸν Θεὸν ἢ ὑπομένειν ὅπως ἄν τι γένοιτο, ἵνα γνῶ· ἀορίστων δὲ οὐκ ἄν ποτε γένοιτο γνῶσις Θεῷ πρέπουσα.[708]

---

[700] *Œ* I, 404,4–12.
[701] ΛΑΥΡΕΩΤΗΣ / ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ 1925, 423a.
[702] *Œ* I, 402,15–20.
[703] ΛΑΥΡΕΩΤΗΣ / ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ 1925, 423b.
[704] *Œ* I, 398,16–18.
[705] ΛΑΥΡΕΩΤΗΣ / ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ 1925, 424a–b.
[706] *Œ* I, 407,15–19.
[707] *Œ* I, 408,20–21.
[708] ΛΑΥΡΕΩΤΗΣ / ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ 1925, 425a.

11. Οὔκουν οὐδ’ ἐκεῖνοι τὸν θεῖον προορισμὸν καὶ ἐν τοῖς ἐφ’ ἡμῖν ἀγνοοῦσιν, ὡς μόνων τῶν ἀνθρωπίνων ἐνεργειῶν, ἢ τῷ χείρους εἶναι τῶν ἄλλων οὐχ ὁριζομένων, ἢ τῷ πάνυ βελτίους εἶναι μηδὲ τῇ θείᾳ γνώσει περιλαμβανομένων· ἤκουον γάρ που τοῦ λογίου κεκληκέναι τὸν Θεὸν οὓς προέγνω καὶ προώρισεν, οὗτοι δ’ ἦσαν οἱ ὅσα ἦν ἐπ’ αὐτοῖς θεοφιλῶς προῃρημένοι καὶ πράξαντες. Ἀλλὰ τὸ προορίζειν ἀντὶ τῆς ἀνάγκης λαμβάνουσιν, οὐ πάνυ μὲν ἀκριβῶς ἐφιστῶντες τῷ σημαινομένῳ τῆς λέξεως, ἀκριβῶς δὲ πάνυ φρονοῦντες ,ὡς ὁ θεῖος προορισμὸς οὐκ ἀναγκάζει τὸ αὐτεξούσιον ὡς μηδὲ τοιοῦτο λοιπὸν εἶναι».[709]

Δῆλον δὲ καὶ ὅτι τούτων οὕτως ἐχόντων, οὐδὲν πρὸ τοῦ ἐλέσθαι τὸ βέλτιον ὠφελεῖ ὁ θεῖος προορισμὸς τοὺς προῃρημένους […]. Οὐκοῦν οὐδὲ βλάπτει αὐτοὺς τοῦτό γε. Ἑκόντες ἄρα αἱροῦνται ἀμφότεροι ὅ ποτε αἱροῦνται· διὸ καὶ οἱ μὲν στεφανοῦνται, οἱ δὲ κολάζονται, ὡς ὅλῃ αὐτῶν προαιρέσει τοιοίδε ἀποτελεσθέντες. Καὶ ὁ Θεὸς ἐν οἷς μέν ἐστιν αἴτιος, ἐν οἷς δὲ ἀναίτιος· εἰ δὲ καὶ πάντων αἴτιος, ἀλλ’ οὐδεμιᾶς γε ἀνάγκης ἐν τοῖς προαιρετοῖς· ὡς γὰρ ἔμελλε γίνεσθαι καὶ ὡς ἐπεφύκει ἕκαστα γίνεσθαι ἢ ποιεῖν, οὕτω προέγνωστο τῷ Θεῷ καὶ προώριστο, καὶ τὴν θείαν περὶ ἁπάντων βούλησιν εἰκός ἐστιν ἐμπλέκεσθαι τοῖς τοιούτοις, ὅπου μὲν ἀναγκάζουσαν, ὅπου δὲ συνεργοῦσαν μόνον, ὅπου δὲ συγχωροῦσαν ἐπ’ ὠφελείᾳ, ὅπου δὲ ἐγκαταλείπουσαν τέλεον.[710]

11. Οὔκουν οὐδέτερος τῶν θείων τούτων πατέρων ἐκβάλλει ἢ ἀγνοεῖ τὸν θεῖον προορισμὸν ἕως ἂν καὶ τὴν θείαν πρόγνωσιν ὁμολογῶσιν· οὐ γὰρ ἀνήκοοι τοῦ λογίου εἰσὶ λέγοντος «οὓς προέγνω καὶ προώρισεν». Ὁ γέ τοι θεῖος προορισμὸς οὐκ ἀναγκάζει τὸ αὐτεξούσιον, διὸ καὶ οὔτε ὠφελεῖ τοὺς προῃρημένους τὰ βελτίω οὔτε βλάπτει τοὺς τὰ χείρω· ἑκόντες γὰρ αἱροῦνται ἀμφότεροι ὅ ποτε αἱροῦνται· διὸ καὶ οἱ μὲν στεφανοῦνται, οἱ δὲ κολάζονται, ὡς ὅλῃ αὐτῶν προαιρέσει τοιοίδε ἀποτελεσθέντες καὶ ὡς ἐπεφύκει ἕκαστος ἀποταλεσθήσεσθαι ἔμελλεν, οὕτω καὶ πρέγνωστο καὶ προώριστο τῷ Θεῷ καὶ ὡς ἡ θεία βούλησις, μᾶλλον δ’ εἰπεῖν ὡς ἡ θεία δικαιοσύνη καὶ ἀγαθότης μέλλει τὰ κατ’ αὐτοὺς ἀποτελέσειεν ἐν τῷ ἀποδιδόναι ἑκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ· ἀγαθὰ μὲν τοῖς ἑλομένοις τὸ ἀγαθὸν, πονηρὰ δὲ τοῖς τὸ πονηρόν, ὧν πάντων ὁ Θεὸς αἴτιος καὶ ἀναίτιος· τὸ μὲν ὅτι πάντα ἐνεργεῖ καὶ διοικεῖ καὶ ἑτοιμάζει καὶ δικάσει καὶ ἀποδώσει καὶ ἕκαστον πρὸς τὸ οἰκεῖον παραπέμψει τέλος· τὸ δὲ ὅτι οὐδ’ ἴχνος ἀνάγκης τινὸς ἐπάγει τῇ προαιρέσει ἀλλ’ αὐτεξουσιότητι γνώμης καὶ προαιρέσεως αἱρεῖται ἕκαστος ὁπότερον ἂν προέλοιτο.[711]

[709] *Œ* I, 408,27–35.
[710] *Œ* I, 407,27–408,9.
[711] ΛΑΥΡΕΩΤΗΣ / ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ 1925, 425a.

ABSTRACT

I. Kassidis

George Gennadios II - Scholarios' "On the Divine Providence and Predestination": an Annotated Critical Edition.

PhD thesis
Dept. of History, Ionian University
Corfu, Greece
2023

My critical edition of George Gennadius II - Scholarius' (c. 1400 - 1472) five discourses *On the Divine Providence and Predestination* is based on the 15th century codices *Parisinus Graecus* 1289, 1294, 1292, *Vaticanus Rossianus* 986 and *Pantocratorinus* 127**.** Their relevant parts either are autographs or were written under Scholarios' supervision; the latter holds for the first Discourse in *Vat. Ross*. 986, written by Scholarios' scribe John Dokeianos, and for the Second Discourse in *Parisinus Graecus* 1289, written by George Amiroutzis.

The Introduction offers a sketch of the historical, philosophical, and theological context within which the five Discourses were produced; it is argued that we witness the transformation of the divine providence issue from a particular topic in the context of the late Byzantine Plato - Aristotle controversy to a central theme of a new, both (philosophical and theological, controversy between Scholarios on the one hand and both Plethon and erring Christian theologians on the other. This is shown by means of a full-fledged presentation and systematic comparison of certain passages from the relevant texts, written by Scholarios (*Κατὰ τῶν Πλήθωνος ἀποριῶν ἐπ' Ἀριστοτέλει*, *Πρὸς Πλήθωνα ἐπὶ τῇ πρὸς τὸ ὑπὲρ Λατίνων βιβλίον αὐτοῦ ἀπαντήσει ἢ κατὰ Ἑλλήνων*, *Ἐπιστολὴ τῇ βασιλίσσῃ περὶ τοῦ βιβλίου τοῦ Γεμιστοῦ*, *Περὶ τοῦ βιβλίου του Γεμιστοῦ καὶ κατὰ τῆς Ἑλληνικῆς πολυθεΐας* και *Περὶ τοῦ ἑνὸς ἐν Τριάδι Θεοῦ ἡμῶν καὶ πάντων τῶν ὄντων δημιουργοῦ, καὶ κατὰ ἀθέων ἤτοι αὐτοματιστῶν καὶ κατὰ πολυθέων)* and others shortly before, or by and large at the same time as, the five *Discourses* (such as Theodore Agallianus' *Περὶ προνοίας*).

The two major figures in this intellectual wage-war, namely Plethon and Gennadius, converged in arguing that getting back to the true 'ancient doctrines' was the only way for the regeneration and prosperity of the Greek nation and humanity. Still, they fiercely disagreed as to what these πάτρια δόγματα actually are, what the correct "religious" or "philosophical" truth is. Plethon looked forward to the revival and continuation of pagan Hellenism on the basis of *εἱμαρμένη*, whereas Scholarios believed in the survival and salvation of the Christian Greeks by means of returning to the strict application of the moral rules of Christianity and the laws of the 'kingdom of the Romans' in the framework of the –Christian-, not Stoically-conceived– 'divine Providence'.

Regardless of the relative relevance of the purely historical and ideological context of the discussion in Scholarios' *Discourses on Divine Providence and Predestination*, it is further argued that we cannot claim in a naively reductionist way that their doctrine can be accounted for in terms of their context. Unlike what some of the older and contemporary scholarly-like accounts of Scholarios' writings assume, there is no evidence that the external canvas, i.e. the conflict between Byzantium and the Ottomans or Christianity and Islam, shaped Scholarios' doctrine. As is the case with speculative (philosophical and theological) discourse in general, the true, direct context of the doctrine of Scholarios' five Discourses is the set of the relevant writings on, and discussions of, the core issues by other, Greek and Latin, authors available to him.

In Part One, each Discourse is presented in detail, with a parallel recording, of the particular issues raised: providence and determinism; providence and foreknowledge; predestination vs. human deliberation; the question of the usefulness of praying; Anastasius of Sinai's opposition

to Basil the Great's 'deterministic', so to speak, view of Providence; pestilence as a case of autonomous action of natural laws within the Providence framework, etc.

Moreover, a detailed investigation into the sources of Gennadius, distinguished as Greek and Thomist, is carried out. Gennadius had a wide and deep knowledge of the Christian and pagan Greek literature on the issue: Mark Eugenicus, Demetrius Cydones, Nikephoros Blemmydes; Nicholas of Methone, Michael Glykas, Germanos I of Constantinople; Proclus, Basil of Caesarea, Anastasios of Sinai, Theodoret of Cyrrhus, and Theodore of Mopsuestia. Some of these authors are seen by Scholarios as deserving the label 'theologians', on account of their knowledge of philosophy, which enabled them to properly interpret the fundamental textual source of Christianity, i.e. the Bible. Of course, this does not imply that all of them agreed with each other or that Scholarios felt obliged to agree with this or that 'theologian'. Some others, he explained, dared to treat of the above issues without being qualified for this. The fact that they were saints is not a remedy for their being unqualified.

Thomas Aquinas is, to Scholarios, the best-qualified of all. This accounts for Scholarios' extensive use of Thomas. Scholarios worked like this. On the one hand, he used the patristic sources he considered correct as 'auctoritates'; on the other, he exploited Thomas as the proper theologian, i.e., the interpreter of the 'auctoritates'. The distinction between 'teachers' and 'theologians' is drawn by Thomas himself as well as by Demetrius Kydones, who was the main transmitter of Aquinas' oeuvre in Byzantium. So, the apparatus fontium, along with the Adnotationes, where the passages used by Scholarios are fully quoted, shows that our author draws extensively upon the *Summa contra Gentiles*, Bk. III and the *Summa Theologiae*, Ia, especially Qu. 19 [On the divine will], 22 [On the divine providence] and 23 [On predestination]. When writing the first of his five Discourses, Scholarios had access to the full version of Cydones' translation of these two Thomistic works; as for the remaining Discourses, Scholarios was based on his own epitomes of Cydones' translation of these two theological works.

Moreover, I offer an analysis of Scholarios' doctrine. I argue that Scholarios clearly argues for God' predestination of man, but in a way that does not cancel man's self-determination; this was a view shared, with a number of variations, by the majority of the Greek Fathers and Byzantine scholars. Moreover, unlike the Aristotelianism that permeates the relevant views of Marcus Eugenicus, who considered *βουλεύεσθαι* a cause parallel to, and independent of, divine providence, Scholarios is in sync with Thomas' neoplatonizing Aristotelianism, where *βουλεύεσθαι* is not only known by the transcendental God in advance but also determined by Him, though in such a way that its free nature be not removed.

Scholarios' deep knowledge of the philosophical and theological tradition of the question of divine providence and predestination led him to consider and present himself as the unerring guide on the issue, granted, we might say, this right to himself even before others grant it to him.

In Part Two, I meticulously present the manuscript tradition of the text of the five Discourses. A description of the five 15th century codices used for the edition is offered, followed by a description of the later extant codices.

In the history of the dissemination (*disseminatio*) of the text of the Discourses, the tradition stemming from cod. *Par. gr*. 1289 clearly prevails. The fifth *Discourse* enjoyed no dissemination at all; this was perhaps due to the fact that Scholarios did not include it in the emblematic autographed set of writings in cod. *Par. Gr*. 1289. This, in turn, may be due to the fact that the fifth Discourse emerged in a context different from that of the previous ones; he is a simply a theoretical defence of praying to God against Predestination.

In the stemma codicum I also include all printed versions of the works edited. Based on all of the above, the *ratio editionis* is offered given. Part Two also includes a section dealing with the issue of how Scholarios himself marked his own quotations of passages.

Part Three includes the critical edition of the Discourses. Three apparatuses are offred: two apparatus fontium and an apparatus criticus. Because of Scholarios' extensive use of Aquinas' *Summa theologiae*, Ia and *Summa contra Gentiles* as well as of the two *Florilegia Thomistica* compiled by himself, the apparatus fontium is divided into apparatus fontium variorum and apparatus fontium Thomisticorum. The former includes the Scriptural passages and passages from the works of Church Fathers and Byzantine authors used by Scholaros, while the latter includes Thomistic passages. The reason for the distinction is not only practical but also substantial: it reflects the way in which Scholarios resorted to the sources he used: the first apparatus fontium includes the Christian *auctoritates*, i.e. those texts that contain Christian doctrine but require interpretation by theologians in order for that doctrine to be grasped unerringly; the second one includes passages from the works of Thomas, who, according to Scholarios, is the best theologian ever. In fact, the Scholastic distinction between teacher and theologian makes the construction of two apparatus fontium obligatory. It also explains why Scholarios nowhere mentions Thomas in his Discourses: the reason is that Scholarios mentions only *auctoritates* that needed to be clarified or interpreted; Thomas does not need clarification or interpretation; it is he who clarifies and interprets.

The apparatus criticus includes all the *variae lectiones* as well as everything written in the margins of the codices. This or that misreading in M. Jugie's old edition (1928) or in certain even earlier editions is not included. I also offer a partially new division of the writings into paragraphs.

The Adnotationes are supposed to make it easier for the reader to compare the passages referred to to the Scholarian writings edited here, so that the reader be enabled to fully understand the exact way in which Scholarios composed his texts.

An Appendix presents in an exhaustive way Theodore Agallianos' so far undetected borrowings from Mark Eugenicus' *Ἐπιστολὴ πρὸς Ἰσίδωρον ἱερομόναχον, περὶ ὅρων ζωῆς αἰτήσαντα* and from Scholarios' *Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, σπουδαῖον* in Agallianos' *Περὶ θείας προνοίας*. This highlights the earliest instance of reception of the set of Scholarian writings edited critically in Part III.